Bir Devr-i Kadîm Efendisi

PROF. DR.

TAHİR ÜZGÖR'E ARMAĞAN



Editörler

Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe

YAYIN EVİ



Bu kitaptaki makaleler
metin yayınları, kelime ve kavramlar,
deyimler ve atasözleri, edebî sanatlar,
dil ve ağız araştırmaları, şekil ve
türler, eser tanıtmaları ve metin
anlamaya yönelik yazılar olmak üzere
Türkçenin ve klasik Türk edebiyatının
temel konularını kuşatacak
niteliktedir.

THG
0092116
LDV

ISBN 978- 605-2300-64-0
9 786052 300640

YAYIN EVİ

Bir Devr-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör'e Armağan
Editörler: Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe

ISBN: 978-605-2300-64-0

1. Baskı: Mayıs 2018/Ankara
Sertifika No: 33205

Kapak Tasarım: Tavoos

Baskı: Hermes Ofset

YAYINEVİ
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya/Ankara
Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68
ilahiyatyayin@gmail.com

Bu kitapta yer alan yazılar yazarlarının sorumluluğundadır.
İLİM YAYMA VAKFI'nın katkılarıyla...

Bir Devr-i Kadîm Efendisi

PROF. DR.

TAHİR ÜZGÖR'E ARMAĞAN

Editörler

Üzeyir Aslan Hakan Taş Ömer Zülfe

Ankara 2018

İÇİNDEKİLER

Takdim 9-10

Prof. Dr. Tahir ÜZGÖR'ün Hayatı ve Bibliyografyası 11-27

MAKALELER

AÇIKGÖZ, Cenk: Fuzûlî'nin *Türkçe Divan'*ındaki XXV. Gazel Nesîmî'ye mi Ait? 29-43

ASLAN, Üzeyir: Âşık Çelebi'nin Tetebbu' Şiirleri 44-64

ATASOY, Faysal Okan - DİARRASSOUBA, Soualiho: Emīn Ḫūrī, Hayatı ve Eserleri..... 65-82

AVCI, İsmail: Ali Uşşâkî'nin Manzum Kur'an Falı: *Sürûr-nâme*..... 83-103

BAŞPINAR, Fatih: Kıtalarının Penceresinden Fuzûlî'nin Düşünce Dünyasına Kısa Bir Bakış..... 104-132

BÜYÜKER, Nilgün: Rumelili Zaîfî ve Manzum Bostân Tercümesi: *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*..... 133-166

CEYHAN, Âdem: Aksaraylı Dânişî'nin *Nesrü'l-Leâlî* Tercümesi..... 167-247

CİCİOĞLU, Muhammet Nurullah: Şanlıurfa'da ve Azerbaycan'da Gazel Okuma Geleneği..... 248-255

KONCU, Hanife - ÇAKIR, Müjgân: Meddâh Medhî'nin British Library'de Bulunan *Yemînî Tarihi Tercümesi (Kıssa-i Nev-bâve)* Üzerine Tespitler..... 256-272

ERSOY, Ersen: Yurt Dışındaki Türkçe Yazmalarla İlgili Bazı Tespit ve Öneriler 273-296

GENCELİ, Mehdi: Abdullah Sur'un "Fuzuli'ye Bir Nazar" Makalesi..... 297-316

GÖKKAYA, Recep: XVI. Asır Klasik Türk Edebiyatı'nın Bilinmeyen Bir Şairi: Seyrî ve *Dîvân'*ı..... 317-343

GÜNEŞ Murat: Bir Ayrılığın Karşılık Bulmayan "Feryâdı" ve Klasik Türk Şiirinden Yankıları 344-368

HARMANCI, Meriç: Anabacı ya da Tacir Abdurraûf Hikâyesi.. 369-391

HARMANCI, M. Esat - EVECEN, Doğan: Cefâyî'nin *Rize Şehrengizi*..... 392-406

HARMANCI, M. Esat - HASANOĞLU, Murat - KAYA, Melis: Bir Hakîr'in *Şehrengizi* 407-423

KARADENİZ, Mustafa Uğur: Şiir Ol Taşın Her Pâresinde - Osmanlı Mimarî Literatüründe Şiir ve Mimari 424-482

KARAVELİOĞLU, Murat A.: Bugünkü Bulgaristan'ın Osmanlı Kültürüyle Yoğrulan Bazı Şehirleri 483-494

KAYA, Hasan: Divan Şiirinde *Kıl Kondurmamak* Deyiminin Anlam Çerçevesi..... 495-508

KAYAOKAY, İlyas: Divan Şiirinde Elbise Terimleriyle Yazılmış Manzumeler 509-539

KÖSE, İlham: Sûdî'nin Manzum Lügat Şerhi: *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî* 540-556

KUFACI, Osman: Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 543 Numaralı Şiir Mecmuası'ndaki Kaynaklarda Adı Geçmeyen Şairler ve Şiirleri 557-578

SAMANCI, Metin: Klasik Metinlerde Geçen *Evet* Kelimesi Bir *Öyküntü (Calque)* Kelime midir? 579-589

SARIKAYA, Bekir: Ilışar (Mesudiye, Ordu) Ağzı Üzerine Derleme Çalışması..... 590-619

TAŞ, Hakan: Edebî Sanatların Metin Tamirine Katkısı 620-639

TURAL, Secaattin: Milli Edebiyattan Memleket Edebiyatına Yahut Turancılıktan Anadoluculuğa Geçişte I. Dünya Savaşı'nın Rolü..... 640-645

TÜRKÜM, Mehmet Tevfik: Nâbî'ye Göre Eğitim..... 646-679

ULUSAN ÖZTÜRKMEN, Evrim: Evlilik Kurumunu Koruma İşleviyle Halk Anlatılarında Ölüm..... 680-692

YENİKALE, Ahmet: Dobrucalı Şairimiz Emel Emin'in Gazelleri 693-702

YILMAZ, Ozan: Klasik Türk Şiirinde Çokanlamlı Bir Tamlama: Per-i Meges (Sinek Kanadı) 703-713

YILMAZ, Yakup - TOKTAR, Soner: Transkripsiyon Anıtlarına Göre Yabancıların Türkçe Öğrenme Gerekçeleri 714-734

ZÜLFE, Ömer: Fuzûlî'de Söz Kalıpları..... 735-747

HATIRALAR

KAÇALİN, Mustafa S.: Haleften Selefe Zaruri Birkaç Kelam

Yahut Sonra Gelenden Önden Gidene Selam..... 748-748
AKDÜZEN, Emine: Bir Fincan Türk Kahvesi 748-750
KOÇAK ASLAN, Zehra: Prof. Dr. Tahir ÜZGÖR Hocamız 750-752
YILMAZ, Sedat: Ankanın Saçlarında Kar..... 752-753

TAKDİM

Kelimeler ve anlamlar dünyasına açılan bir kapı, görünüşte küçük, fakat manen büyük bir oda, sigara dumanıyla karışan eşsiz bir kahve kokusu ve Tahir Hoca. Atatürk Eğitim Fakültesi'nin dördüncü katındaki 406 (?) numaralı odaya şu veya bu sebepten yolu düşenler, sağlı sollu kitapların arasından geçerler ve pencerenin önünde sözlüklerin, yazmaların arasında bir devr-i kadîm efendisini görürlerdi. Beyitler, gazeller, kasideler, her biri bir dünya barındıran kelimeler âyetlerin, hadislerin ve tasavvufî kavramların kaynaklığında derinliğine aydınlatılıp enginliğine anlatılırken başka bir âleme kapılar açılırdı. Gelenler hoş karşılanır; gidenler selâmetle uğurlanırdı; ama mutlaka herkes payına düşeni alırdı. Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora'da bu manzaraya şahit olmayan talebe yok gibidir. Bütün bu âlemin merkezinde duruşuyla, bakışıyla, konuşmasıyla ve tabii ki bilgisiyle hep Prof. Dr. Tahir ÜZGÖR hocamız vardı. Bütün bunlar onunla kaimdi. Özü sözü doğru ve mert yapısıyla ve haksızlığa karşı amansız ve sert mizacıyla Tahir Hoca biz talebeleri için çok yönlü ve engin görüşlü bir örnek olmuştur. Emekli olup Üniversite çatısından ayrılmasının üzerinden yıllar geçmiş olsa da talebesi olmaktan şeref duyduğumuz bizler, her sohbette anmaktan; bir haksızlıkla karşılaştığımızda onu hatırlamaktan vaz geçmedik. Bu yönüyle o, her zaman yanımızdaydı. Şimdi Hocamızı tanımayanlara tanıtmak, kendi öğrencilerimize anlatmak ve hep birlikte geleceğe anlamlı bir hatıra bırakmak amacıyla elinizdeki bu armağan kitabını hazırlamak istedik.

Bizim neslimizden olduğu kadar, bizden sonraki kuşaklardan da genç bilim adamlarının katkısıyla hocamıza yakışır mahiyette bir kitap vücuda getirmeye çalıştık. Kitabın ilk kısmında Tahir Hoca'mızın kendi ağzından kaydettiğimiz kısa bir hayat hikâyesi var. 2018 yılı Mart ayının 29'u Perşembe sabahı Fatih'te gerçekleştirdiğimiz toplantıda aldığımız ses kaydını, her hangi bir değişikliğe tâbî tutmadan yayınlamayı uygun gördük. Böylelikle sohbetin samimiyetini ve doğallığını muhafaza etmeye çalıştık. Bu canlı ve renkli bölümü okuyanlar Hoca'nın hayatına dair bilgi sahibi olacakları gibi yakın siyasî tarihe dair ipuçlarına da tesadüf edeceklerdir.

İkinci kısımda, Tahir Hoca'nın çalışmalarını tanıtmak ve ilgi sahasının ufuklarını göstermek maksadıyla yazdığı kitapları, makaleleri ve yaptırdığı tezleri tanıtan bir yazı yer almaktadır. Bu kısma göz

gezdirenler bazı çalışmaların türünün ilk, bazılarının ise tek örnek olduğunu göreceklerdir.

Kitabın en geniş bölümünü işgal eden ilmî makalelerin yer aldığı kısımda, otuz yedi bilim adamının kaleminden çıkan otuz iki yazı bulunmaktadır. Buradaki makaleler metin yayınları, kelime ve kavramlar, deyimler ve atasözleri, edebî sanatlar, dil ve ağız araştırmaları, şekil ve türler, eser tanıtmaları ve metin anlamaya yönelik yazılar olmak üzere Türkçenin ve klasik Türk edebiyatının temel konularını kuşatacak niteliktedir.

Son bölüm, Tahir Hoca'nın dost ve talebelerinin Hoca hakkındaki hatıra ve düşüncelerini içeren yazılara ayrılmıştır.

Yaklaşık iki yıllık bir emeğin mahsulü olarak vücuda gelen bu kitabın, Prof. Dr. Tahir ÜZGÖR Hocamızı bütün yönleriyle anlattığını ve tanıttığını söyleyemeyiz. Bu kitap, talebesi olmakla iftihar eden bizler için, onun hakkını hiçbir zaman ödeyemeyeceğimizin bir itirafıdır, o kadar. HAKKINI HELAL ETMESİ ümidiyle kendisine sağlıklı ve uzun bir ömür diliyor, saygı ve hürmetlerimizi arz ediyoruz.

Prof. Dr. Üzeyir ASLAN, Prof. Dr. Hakan TAŞ, Prof. Dr. Ömer ZÜLFE

PROF. DR. TAHİR ÜZGÖR'ÜN KENDİ AĞZINDAN HAYATI

- Önce sözü derin bir mevzû ile açalım: Kur'ân-ı Kerîm'de 17. Sûre, İsra suresinin 85. âyetinde "Bir de sana ruhtan soruyorlar, de ki, "Rûh Rabbimin emrindendir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir." buyrulmuş. İnsan rûhu Allah'ın emrindense burada şu soruyu sormamız gerekir: Emr nedir? Ben bunu şöyle anlıyorum: Meselâ 28. Sûre Hicr suresinin 29. âyetinde, "ve ona rûhumdan üflediğim zaman" ibaresi geçer. Öyleyse rûh Allah'ın zâtına aittir. Bu durumda *emr* de Allah'ın zâtı olmalıdır. Rûh Allah'ın emrinden yani zatından, yani ondan ise dönüş de yine ona olacaktır. "Küllü nefsin zâ'ikatü'l-mevti sümme ileynâ turceʿûn." "Her nefs ölümü tadacak, sonra döndürülüp bize getirileceksiniz." (29 Ankebut 57) âyeti de buna delâlet eder zaten. Emr'i de Rûh'u da böyle anlamak gerektiği kanaatindeyim.

- Şimdi başlayabiliriz.

- Hocam, Kafkaslardan başlayarak Niksar'a gelişinizi, ondan sonra da bu tarafa Batı'ya yönelişinizi yavaş yavaş anlatabilir misiniz?

- Efendim! Kafkaslarda Rus işgali başladığı zaman bizimkiler Kafkasya'nın Kuba şehrinin civarında Âbıfirucesten'den bozma Afurca denilen bölgedeymişler. Rus işgali başladığında oradan 1860 yılları civarı Türkiyeye kaçmışlar. Türkiye'de Niksar'a geliyorlar. Niksar'da Yarbaşı köyü var, orası ovalık bölge, Kafkasya ise dağlık bölge. Nüfus sıtmadan yarı yarıya kırılıyor. Ve bunun üzerine Batıya göç etmeye karar veriyorlar. Oradan Lezgi'ler, Kafkasya'dan komşu olan Lezgi'ler, Dümberez Lezgi köyü, bugünkü Yayla köyü, onlar çağrıyorlar. Köylerinin yarısını bize veriyorlar. Şu anda kurulu olan köyümüzün (Balıkesir/Manyas/Seyitler Köyü) bütün arazileri esasında Lezgi'lerin imiş. Lezgi'ler bizimkilere bağışlıyorlar. Efendim, 1945'te bu dünyayı teşrif buyuruyorum.

- Hangi ay hocam?

- Nüfus kâğıdına göre 13. 05. 1945, ama sahih değil bu. Çünkü dayım muhtardı; Manyas'a indiği zaman kimlerin çocukları varsa toplarmış, rastgele doğum tarihi tayin edermiş. Yani 13. 05. 1945 artı eksi olabilir. 45 kesin. Orada 1950'li yıllarda peder muhtar oluyor. Köye su getiriyor. 1952'de İstanbul'a göçüyoruz. Ben mektebe başlıyorum.

- İstanbul'da ne tarafta, bu tarafta mıydınız (Avrupa yakası) Hocam?

İstanbul'da Karagümrük'te stadın alt tarafında Taş Mektep vardır, Muallim Naci İlkokulu diye geçerdi o zaman, şimdi kapatıldı. İlk üç seneyi orada okudum. Ondan sonra Ulubatlı Hasan İlkokulu var, daha ileride Molla Aşkî semtinde, oradan mezun oldum. Oradan mezun olduktan sonra Karagümrük Ortaokulu'na yazıldım. Oradan da mezun olduktan sonra Vefa Lisesi'ne girdim. Oradan mezun olduktan sonra İstanbul'da tek imtihana girdim: Türkoloji.

- Sizin döneminizde sınav var mıydı Hocam?

- Vardı; yalnız, o zaman bölümler kendisi yapardı imtihanları. Orta yerlerde kazandım. Bir sene okudum. Ondan sonra da dediler ki Çapa'da da yatılı okuma imkânı var, imtihana gireceksin, kazanırsan yatılı okursun. Girdik imtihana, jüride Nihat Sami BANARLI, Orhan Şaik GÖKYAY, Ahmet KABAKLI ve daha bir iki hoca vardı. Onların karşısında imtihan verdik, Çapa'ya kabul olduk. İkinci seneden itibaren Çapa'da Yüksek Öğretmen Okulu'nda, şimdi kalktı o Yüksek Öğretmen Okulu, onun yerine ne geldi bilmiyorum. Dördüncü yılın sonunda, 1971 yılında mezun oldum. Ankara'ya gideceğim fakat gidemedim. Bir hemşehrim gitmiş, Ankara'ya kura çekmeye. Kura çekmek için Ankara'ya gitmek gerekiyor. Kendisinin kurasını çekerken genel müdürlükte sormuşlar: "Başka arkadaşın var mı?" "Var". "İki isim atıyoruz; birisi senin, birisi onun." Arkadaş çekmiş Zonguldak'ı, Edirne de bana kalmış. Edirne'ye Erkek Öğretmen Okulu'na ilk tayinim çıktı. 1971-1975'e kadar orada görev yaptım. Daha sonra Millî Eğitim Bakanlığı'nın açmış olduğu bir mülâkatla (Mülâkat ne demek? Edirne'de Recep Çavuş vardı. Beni muavin yapmışlar, oturmuşum düşünüyorum. Recep Çavuş geldi, Edirne'nin esnafından, muavinlik odasında oturmuşum, kara kara düşünüyorum. "Hoca senin bir derdin var." "Yok derdim falan." "Valla var senin derdin." Görmüş geçirmiş adam. "Ya Recep amca bu yok günümde beni Ankara'ya çağırdılar mülâkata. Mülâkatta şu eğitim enstitüsünün hocası, şu kadar yıllık hoca, onları seçecekler, bize boşu boşuna masraf ettiriyorlar!" dedim. "Hoca sen gittin oraya!" dedi. "Ya nasıl olur Recep amca?" "Mülâkat yapıldı, bitti. Sen gittin!" dedi "Yugoslavya'ya". Yazdı mektubu gönderdi İlhami ERTEM'e. İlhami ERTEM Edirne'nin bir numaralı politikacısı. Eski Millî Eğitim Bakanı, o zaman da Orman Bakanı. "İlhami, bu arkadaşımız mülâkata girdi, Yugoslavya'ya gidecek. Hadi Allahaısmarladık." O kadar. Mülâkat bu yani. Torpil ne kadar kuvvetli olursa mülâkat da o kadar başarılı olur.). Dört yıl Yugoslavya'da Saraybosna'da –Sareyevo derler onlar- lektörlük yani okutmanlık yaptım. Ondan sonra geldim, Edirne'den tayinim Atatürk Eğitim Enstitüsü'ne çıktı. Sene 1975. Ondan sonra burada da idarecilik yaptım.

- Yeri neredeydi?

- Yeri Atatürk Fen Lisesi'ydi. Orası ana bina. 1978'de iktidar değişikliği oldu. CHP iktidara geldi ve bu arada evi Göztepe'ye taşımıştım. Göztepe'de evim kurşunlandı. Müdür vekiliyken, Türkiye'de herhalde ilk defa görülüyor; idare kadrosunun yerine yeni idareciler geliyor. Ellerinde de bizim tayin zarflarımız. Bir memur bir memura sürgün zarfını veriyor. Daha gitmeden "Biz başlıyoruz, siz bunu alın". Neyse sürgün denir buna. Kararnamelerimizi aldık, ben de müdür vekiliyim. Eve gittim, akşam televizyon haberlerinde "Okul bahçesinde bir torba içerisinde tabancalar bulundu". İdarenin tabancaları var. Ben bunların hepsini benden sonra gelene teslim ettim. Ağaç dalına asılı olarak bulunan bu tabancalar, aynı tabancalar ve bütün sabaha kadar polisin gelmesini bekledim, beni alması için. Kaçak tabanca bulundu ya okulda. Ertesi sabah kalktım, gittim okula. "Ne bu?" dedim. "Bu sizinle ilgili değil!" "Siz benden teslim aldınız idareyi. Nasıl benimle ilgili değil, benimle ilgili bu!" "Hayır efendim, sizden önceki müdürle ilgili!" Neyse, oradan kurtulduk diye sevindik ve öteki arkadaşa kaydoldu. Ondan sonra tayinim Sivas'a çıktı. Sivas'ın Kangal'ına gittim, bir sene çalıştım orada. Fakat orada da bir tarafa yaranamadık herhâlde. Çünkü buradan, İstanbul'dan gazetelerin yazdığına göre damgalanarak gittik biz. Faşist diye damgalandık. Faşistliğimiz de yok galiba ama bilmiyorum. Oradan da CHP ilçe başkanı ve AP ilçe başkanı iki kardeş. CHP ilçe başkanının oğlu geçiyor, AP ilçe başkanının kızı bütünlemeye kalıyor. Benim yeğenimi bütünlemeye bıraktı, deyip kurultaya geliyor Ankara'ya. Ankara'dan üç tane sürgün kararnamesiyle geliyor. Birisi ben, birisi İzmir'den bir coğrafyacı arkadaşımız, birisi de Hakkı MEZARARKALI diye Erzurum mezunu edebiyat öğretmeni. Müfettişti son olarak, Millî Eğitim Bakanlığı müfettişi. Nerde bilmiyorum. (Adam) Üçümüzün kararnamesini alıyor, CHP kurultayından geliyor. CHP kurultayına delege olarak gidiyor, üç tane hocanın, öğretmenin kararnamesini alıyor, getiriyor. İlçe Millî Eğitim'ine veriyor ve oradan Van'a tayinimizin çıktığını öğreniyoruz. Van'a gidiyorum. Tahir ARVASİ, Ahmet ARVASİ'nin kardeşi. Ahmet ARVASİ beraber çalıştığımız arkadaşımız, ağabeyimiz. Tahir ARVASİ karşılıyor, diyor ki "Van'ın içerisinde ve bazı kazalarında kesinlikle problem yok, rahatlıkla çalışabilirsiniz. Ama bazı kazalara elimiz uzanmıyor bizim, bilemiyorum." diyor. Neyse gidiyoruz Van Millî Eğitim'ine. Oradan öğreniyoruz ki Çatak'a verilmişiz. Çatak da anarşinin 1975 yılında doruğa çıktığı yerlerden birisi diyelim. Ben gitmeden bir hafta önce jandarma komutanıyla okul müdürü birleşiyor, savcının lojmanını havaya uçuruyor. Failler belli ama kimse yakalayamıyor. "Hoca!" diyor, Tahir ARVASİ, "Senin kesinlikle çalışmaman lazım. Yaz aylarında tamam çalışırsın, ondan sonra istifa

etmek mecburiyetindesin!" Çatak da çok güzel bir yer. Kıyamadım ayrılmaya ama mecburen geldim İstanbul'a. Yugoslavya'dayken iki daire almıştım. Birisini sattım, dokumacılığa başladım biraderlerle. Dokuma, kumaş dokuyoruz.

- Millî Eğitim'den istifa ettiniz o zaman?

- İstifa ettim. Uzun bir istifa mektubu yazdım. İyi ki yazmışım. Giydirdik biraz. Ondan sonra dokumacılığı beceremedim ben. Ne anlarım dokumacılıktan. Dokumacılığı bıraktım.

- Afedersiniz Hocam, bu arada kaç kardeşsiniz?

- Üç erkek bir kız, dört kardeşiz. Ben üçüncüyüm. Üçümüz beraber dokumacılığa başladık. Dahası var ama önceden onları saymıyorum. Çocukken vefat edenler. Bu arada iktidar değişti. Oturdum evde, aldım kalemi elime, ben işte Atatürk Eğitim Enstitüsü'nün 1978'deki son müdürü falan filan. Eski yerime tayinimi istiyorum. Bekle babam bekle, ne kadar geçti? Tahminen iki ay falan geçti. Ankara'ya gitmem gerekiyor. Neyse, birisi, eksik olmasın getirdi, biraz verdi. Yarısını eve bıraktım, yarısıyla Ankara'ya gittim. Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü'ne girdim. Şube müdürlüğünde birisi gördü beni, "A Hocam hoş geldiniz!" Talebemmiş. Dedim, "Dilekçe yazdım size, tayinimi istedim. Hani eski yerime tayinim?" O da eğitim enstitüsü mezunu. "Hocam siz buyrun oturun, ben bir dolaşayım." Gitti çocuk dolaştı falan filan. Tahir ÜZGÖR isminde bir kimse Millî Eğitim Bakanlığı'nda çalışmamış. İsmi cismi yok. Dedim "Ben kitap yazdım gönderdim. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Onu verin bari." "Yok hocam! Kitabınız da yok!" "Eee peki!" dedim. "O binaları, şimdiki sizin oturduğunuz binaları ben devraldım. Ben teslim aldım. Onunla ilgili anlaşmalar var, imzalarım orada var." "Onlar da yok sizin dosyanızda. Hiçbir şey bulunmadı. Hocam, siz biraz daha oturun, ben bir daha turlayayım." dedi. Çocuk gitti. Ali Fuat diye bir talebemiz. Gitti geldi. Elini sallıyor: "Evreka, evreka!" "Ne buldun oğlum?" "Hocam, siz bir istifa dilekçesi yazmışsınız. İstifanızın bakanlık tarafından kabul edildiğine dair kabul bulduk!" Ona istinaden benim tayinim yapıldı buraya. Atatürk Eğitim Enstitüsü'ne. Ondan sonra rahmetli [Prof. Dr. Mehmet] ÇAVUŞOĞLU: "Tahir!" dedi, "Seninle doktora yapacağız."

- Kaç yılı hocam?

- 1981 falan o yıllar. Rahmetli ÇAVUŞOĞLU'yla konuştuk. Daha önce [Prof. Dr. Abdülkadir] KARAHAN beni çağırmıştı. "Gel doktora yapalım." KARAHAN'a gitmiştim. "Tahirciğim, işim çok falan filan!" diye atlattı. Ben de "Sizin yaptıracağınız doktoranın bana kazandıracağı

hiçbir şey yok!" dedim. Aynen. Rahmetli KARAHAN'a; çünkü KARAHAN çok şey bilirdi ama kasıtlı olarak talebeye hiçbir şey vermezdi. Kasıtlı olarak hiçbir şey vermezdi talebeye. İdeolojik olarak öyleydi. Zaten KARAHAN ne yapardı? Ders diye bir şey yapmazdı. Girerdi, ben Evropaya gittiğimde -Evropa Caferoğlu- Avrupa Karahan. Şununla görüştüm, bununla görüştüm, şu konferansı verdim, şöyle ettim, böyle ettim. Kesinlikle ders işlemezdi. Kırkbeş dakikayı doldurur çıkar. Bu arada kendisini bol bol alkışlatırdı derste. Allah rahmet eylesin, büyük âlimdi her hâlde, bilmiyorum. Ama talebeye hiçbir şey vermezdi. Bize ne verdiyse rahmetli Ali Nihat TARLAN vermişti. Yeni Türk edebiyatçılarıyla eski Türk edebiyatçılarının birbirine rakip olmasının temelinde Ali Nihat Bey'in ordinaryus olmasını engelleme vardır. Şu anda bazı Yeni Türk edebiyatçıları –you know- hani eski Türk edebiyatına bakar, okurlar falan filan. Yeni Türk edebiyatçısının gözlüğüyle eski Türk edebiyatının metinlerini anlamak mümkün değildir. Bakış farklı, kültür farklı. Batılı manada bakıyoruz Yeni Türk edebiyatı metinlerine. Halbuki ötekine, Eski Türk edebiyatı metinlerine bakmak için neler lâzım? İşkembenin geniş olması lâzım. Yeni Türk edebiyatçıları kesinlikle Eski Türk edebiyatını anlayamazlar. Bilmezler. Ha bilenler çıkıyor; arada bir çıkıyor, ama istisnadır bunlar. Meselâ biri kim diyeyim? İsim vermeyeyim.

-Ömer Faruk AKÜN?

Ömer Faruk AKÜN âlimdir. Rahmetli KAPLAN da âlimdir. Orhan OKAY'ı yakinen tanımıyorum, ama çok hassas bir insan. O kadarını biliyorum. İlmî yönünü bilemiyorum. Ama Erzurum mezunları genellikle, edebiyat bölümü mezunları iyidirler. Millîyetçilik açısından çok iyidirler.

- Sizin zamanınızda doğrudan doktoraya mı başlıyordunuz?

- Ben mastere başladım ama bizim statüde olan beş yıldan fazla görev yapmış kimseler doğrudan doktoraya müracaat edebiliyordu. Ben yüksek lisans derslerine devam ettim. Fakat rahmetli Âmil Bey [ÇELEBİOĞLU] doğrudan doktoraya başlattı ve yüksek lisans tezi falan yok. Doktora dersi yok. Mezuniyet tezinden sonra doğrudan doktora yapıyorlardı. İşte o statüyle doktoraya başladım ben. Âmil Bey'in ve rahmetli Mehmet AKALIN'ın danışmanlığında. Tabii kâğıt üzerinde. Asıl Âmil Bey'in. Tabii ne kadar vakti varsa? Resmî danışman Mehmet AKALIN. YÖK çıktı, eğitim enstitüleri YÖK'e bağlandı. Ondan sonra dekan olarak rahmetli Âmil Bey geldi. Bizim kurucu dekanımız da rahmetli Âmil Bey. Sonra bıraktı, Hakkı [Dursun YILDIZ] Bey geldi. Hakkı Bey de hastaydı zaten. Hastalığının çok arttığı dönemde rektör

oldu. Doktorayı tamamladık. Yardımcı Doçent yaptılar. Ondan sonra Doçentliğe girdik. Bir defa döndük.

- Jüride kimler vardı Hocam?

- Jüride Meserret DİRİÖZ, Hasibe MAZIOĞLU, Ali ALPARSLAN. Benim birinci jürimde Hasibe MAZIOĞLU, Meserret DİRİÖZ'le aslanlar gibi çarpıştı; ama Meserret DİRİÖZ'ün ısrarı daha kuvvetli çıktı ve akşama kadar yapılan görüşmeler neticesi Meserret DİRİÖZ galip çıktı.

- Hocam sizin zamanınızda doçentlik sınavında adaya ders anlattırıyorlarmış, öyle bir şey oldu mu sizde?

- O eski statüde verdiriliyordu. Bizde yok. Ondan sonra Doçent olduk. Tabii bir defa dönmüş olmanın neticesinde bir çizgi aldık [Bypass ameliyatı]. Doçent oluşumuzda ağabeyimiz Prof. Dr. Birol EMİL'in büyük emeği vardır. Onu inkâr edemem.

- İkinci jüride yine aynı hocalar mı vardı? Jüri değişti mi?

- İkinci jüri Prof. Dr. Birol EMİL, Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN, Prof. Dr. Haluk İPEKTEN zannederim, bu kadar. Hatırladığım bu kadar üç kişi. İşte doçent olduktan sonra, birkaç ay sonra ameliyat olduk falan filan. Sonra hepsi bu. Sonra profesörlük dönemi geldi.

- Profesörlükte beklediniz mi hocam, yoksa normal zamanda mı geldi kadronuz?

- Bekleyenler olmuş. Ama, benim şansım dekanımızın beni yakın tanıması. Çünkü dekanımız Çapa'dandı ve benden bir sene sonradır. Hikmet SAVCI.

- Hocam, Vefa lisesine dönsek, orada size etki eden hocalar kimlerdi, arkadaşlarınız kimlerdi?

- Ahmet ATEŞ'in hanımı. Fikret ATEŞ. Ziver TEZEREN müdürümüz. O da edebiyatçıdır. Çok muhterem bir adamdı. Müfettiş olarak geldi, bizi eğitim enstitüsünde teftiş etti. Tam en civcivli zamanda geldi, gönderildi. Rahmetli Ziver TEZEREN'in bir kitabı vardı: *Aziz Mahmut Hüdaî*.

- Ne zaman evlendiniz Hocam?

- Özel hayatı bırakalım!. 1971'de mezun oldum, 1972'de evlendim.

- Kaç çocuk var hocam?

- Üç tane haydut.

- Fatih en büyüğü mü hocam?

- En küçüğü.

- Evin kurşunlanması meselesini biraz açsak hocam.

- Karagümrük'te oturuyorum. Yol çok uzak olduğu için Göztepe'ye naklettik. Göztepe'den sürüldüm, Eğitim Enstitüsü'nden. Sürgüne gideceğim. Hatun da Fatih'i doğurmak üzere beri yakaya geçmiş. Ben de sürgüne gitmek için evi terk ettim. O anda kurşunlanmış ev. Her taraf delik deşik...

- Emeklilik kararı niye aldınız Hocam? Neden erken ayrıldınız?

- Çok yorulmuştum. Oradan oraya ve çalışabilirdim ama...

- İlk döndüğünüzde sene kaçtı hocam?

- [Prof. Dr. Mustafa S.] KAÇALİN beni çağırdığında. KAÇALİN telefon etti. "Hoca senin kızdıklarının hepsi ayrıldı." Kimse onlar artık bilmiyorum da... "İhtiyacımız var, ille geleceksin." "İyi!" dedik, "Gelelim!" dedik. Ben KAÇALİN gibi birisini tanımadım. Daha önce de öyleydi. Geldim, döndüm göreve, benim dersten çıkışımı bekler elinde...

- Abuşka mı?

- Abuşkayı geç, daha sonra. Cadı Burhaneddin şiirleri elinde fotokopi olarak, kapıda bekler. Ya teneffüs işte falan filan. O da hemen peşimden oturur masaya. Efendim, gördüğüm kadarıyla bir şeyler anlattım. Eksik olmasın. KAÇALİN ihtiyacı olduğu zaman teklif tekellüf yok, hemen gelir "Hoca bu ne?" Başkası olsa sorar mı? Yani tanıdığım kadarıyla biraz mahviyete sahip. Tahir ÜZGÖR gibi gururlu değil(!).

- Hocam, ilk asistanınız kim? Yetiştirdiğiniz öğrenciler kim?

- Vallahi şu anda üç profesör, bir doçentle oturuyorum ve bunun mutluluğu içerisindeyim. Söyleyecek söz bulamıyorum. Sağımda bir profesör, solumda bir talebem profesör, karşımda Profesör, karşımda doçentim. Bir hocanın bundan daha fazla mutlu olması mümkün mü? Rahmetli KAPLAN Hoca, kendisini dinlemekten vaz geçen asistanlarından sitem ediyordu. Ben öyle bir duruma sahip değilim. Çok memnunum. Allah onları muvaffak etsin. Nokta.

- Hocam Allah sizden razı olsun.

PROF. DR. TAHİR ÜZGÖR'ÜN AKADEMİK ÇALIŞMALARI VE YAYINLARI*

Hazırladığı tezler, yazdığı kitap ve makaleler, sunduğu tebliğler ve yetiştirdiği öğrencilerle klasik edebiyat ve kültürümüzün hakkıyla anlaşılması ve gelecek nesillere aktarılması yolunda son derece önemli hizmetleri bulunan Tahir Üzgör Hocamız, sahanın en mütebahhir hocalarından biridir. Akademik hayata adım attığı ilk günden bugüne eski kültür ve edebiyatımızı anlama gayesiyle hareket eden ve mesâisini bu yönde harcayan hocamız, öğrencilerini de hep bu gayeye yöneltmiş ve onlar için her zaman bulunmaz bir rehber olmuştur. Hocanın ilk akademik eseri olan *XVII. Yüzyıl Şairlerinden Sa'dî'nin Hayatı, Divanlarının Edisyon Kritikli Transkripsiyonu* başlıklı lisans mezuniyet tezinin önsözünde dile getirdiği şu cümleler onun bütün akademik hayatını şekillendiren, eski edebiyat ve kültürümüze bakışını ifade eden birer manifesto hüviyetindedir: *Örnekleri tam olarak meydana çıkarılmamış olan eski kültürümüzün kütüphanelerde çürümeye mahkum eserlerini incelemek, onları gün ışığına çıkarmak, aydınlarımızın en önde gelen vazifelerinden birisi olsa gerektir. Sözle vatan sevgilerini ızhar edenler, kendilerinde bu mesuliyeti duymalıdırlar. Çünkü milletimizin mazisini, mazisinde ortaya koyduğu kültür numunelerini tanımadan onu seviyorum demek hakikatle bağdaşmayacak bir durum arz etmektedir. Bir şeyi tanımadan sevmek muhaldir.*

Eski edebiyatın hemen her alanıyla ilgilenmekle beraber çalışmalarını metin neşri ve şerhi konusunda yoğunlaştıran hocamızın bilhassa Fuzûlî ve eserleri üzerine yaptığı çalışmalardaki orijinal tespitleri bu büyük şairi anlama noktasında okuyucuya farklı bakış açıları sunmakta; Ali Şir Nevâyî (ö. 1501), Zâtî (ö. 1546), Yunus Emre (ö. 1320-21) gibi şairler hakkındaki makale ve bildirilerde dile getirdikleri, eski edebiyat meraklılarına yeni ufuklar açmaktadır. *Türkçe Dîvân Dîbâceleri* adlı kitabıyla klasik edebiyatımızın poetikasına ışık tutacak malzemeyi okuyucuyla buluşturan Tahir Hoca, *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi* adlı çalışmayla da bir divan neşrinin nasıl yapılması gerektiğini göstermiş, metni günümüz Türkçesine aktararak klasik metinleri anlama noktasında okuyuculara güzel bir örnek sunmuştur. Hocanın *Edebiyat Bilgileri* ve *Eğitim Enstitüleri İçin 17, 18, 19. Yüzyıl Eski Türk Edebiyatı* adlı kitapları da bilhassa yazıldıkları

* Bu kısım Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitim Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan TAŞTAN tarafından hazırlanmıştır (etastan39@gmail.com).

dönemlerde çok önemli birer boşluğu dolduran, özgün tespit ve tasniflere yer veren eserlerdir. Bunlar yanında Diyanet İslam Ansiklopedisi için yazdığı "Dîbâce", "Fahriyye", "Fehîm-i Kadîm" maddeleri de eski edebiyatımızın günümüz okuyucusu tarafından daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayan önemli çalışmalardır.

Tahir Hoca, bütün bu akademik çalışma ve yayınlar yanında yaptırdığı yüksek lisans ve doktora tezleri ve yetiştirdiği öğrencilerle eski Türk edebiyatı sahasına önemli hizmetlerde bulunmuş, Ali Nihat Tarlan, Âmil Çelebioğlu, Mehmet Kaplan gibi hocalarının iyi bir muakkibi olduğunu göstermiştir.

A. Lisans Mezuniyet Tezi

XVII. Yüzyıl Şairlerinden Sa'dî'nin Hayatı, Divanlarının Edisyon Kritikli Transkripsiyonu, Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 1967, XII+128 s.

Nakîbü'l-eşrâf Es'ad-zâde Efendi'nin kızkardeşinin oğlu olan Hâfız-zâde Sa'dî Çelebi (ö. 1693)'nin hayatı ve divanının tenkitli metnini ihtiva eden çalışma Tahir Hoca'nın ilk akademik çalışmasıdır. Çalışmanın ilk kısmı incelemeye ikinci kısmı ise divanın metnine ayrılmıştır. İnceleme kısmında ilk olarak ayrı başlıklar altında Sa'dî Çelebi'nin hayatına ve biyografik kaynakların şair hakkında aktardığı bilgilere yer verilmiş sonra da divanın mevcut iki nüshası tanıtılmıştır. Divanın, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 617 numarada kayıtlı nüshasının 28.-30. varakları arasında yine 17. yy. şairi Sâmi'î Çelebi (ö. 1684-85)'nin bir kasidesi, bir tahmisi ve dört gazeli yer almaktadır. Çalışmanın metin bölümünde bu şiirlere de yer verildiği için divanın nüshaları tanıtıldıkdan sonra Sâmi'î Çelebi ve divanı hakkında da kısaca bilgi verilmiştir. İnceleme bölümünde son olarak *Bazı Dikkatler* başlığı altında Sa'dî Çelebi ile ilgili bazı tespitler yer almaktadır. Burada şairin Sa'dî mahlasını almasında İran edebiyatının tesiri olabileceği dile getirildikten sonra klasik Türk şiirinin gelişiminde İran edebiyatının etkisi olsa da şiirimizin zamanla millî bir özellik kazandığı, yabancı malzeme ile kendi üslûbumuzda eserler meydana koymuş sanatkârlarımızın değerinin dünya edebiyat âlimleri tarafından da kabul edildiği belirtilmiştir. İnceleme bölümünden sonra Hâfız-zâde Sa'dî Çelebi Dîvânı'nın metni yer almaktadır. Metin bölümünde 1 münâcât, 5 na't, 6 kasîde, 115 gazel, 39 rubâî, kıt'a-i kebîre şeklinde 2 tarih manzumesi, bir manzum mektub, Sâmi'î Çelebi'nin şiirleri (1 kasides, 1 tahmis, 4 gazel), son olarak da Sa'dî Çelebi'nin Arapça bir gazeliyle Farsça şiirleri bulunmaktadır.

Bu çalışma, lisans mezuniyet tezi olarak hazırlanmasına rağmen ilmî

olarak oldukça başarılıdır. Hem inceleme hem de metin bölümünde Tahir Hoca'nın sonraki eserlerinde de net bir şekilde göreceğimiz ilmî titizliğin ilk örnekleri göze çarpar. Günümüzde birçok yüksek lisans tezinde göremediğimiz bu ilmî disiplin, eskiden hazırlanan akademik çalışmaların daha nitelikli olduğu şeklindeki söylemi destekler mahiyettedir.

B. Doktora Tezi

Fehîm-i Kadîm Dîvânı, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1985. (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Akalın), 414 s.

Tahir Hoca'nın Prof. Dr. Mehmet Akalın danışmanlığında hazırladığı *Fehîm-i Kadîm Dîvânı* başlıklı doktora tezi 1991 yılında kitap olarak basılmış, bu baskıya tezin kendisinde bulunmayan metnin bugünkü Türkçesi de eklenmiştir. Doktora tezinin genişletilmiş bir baskı olan bu kitap hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

C. Kitaplar

1. *Eğitim Enstitüleri İçin 17, 18, 19. Yüzyıl Eski Türk Edebiyatı (3. Sınıf)*, İstanbul, 1978, 295 s.

Üç yıllık eğitim enstitülerinin Türkçe bölümlerinin son sınıfında okutulan eski Türk edebiyatı dersinin müfredat programına göre hazırlanan bu kitap, aynı zamanda eski edebiyatımızı meraklılarına tanıtma gayesi de taşımaktadır.

Eserde 17., 18. ve 19. yüzyıllarda gelişen Türk edebiyatı, yüzyıllara göre ayrı bölümler hâlinde ele alınmış, bahsi geçen yüzyılların önde gelen şairleri ve nâsirleri tanıtılarak eserlerinden örnekler verilmiş, kitabın sonuna bir de lügatçe eklenmiştir. Lügatçe bölümü kitabın yaklaşık dörtte birini ihtiva etmektedir. Eserde gerek genel özellikleri gerekse temsilcileri ve onların eserlerinden verilen örnekler bakımından 17. ve 18. yüzyıllardaki Türk edebiyatının 19. yüzyıla göre daha geniş bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Söz konusu iki yüzyılın edebiyatı incelenirken önce *Tarihçe* başlığı altında dönemin tarihî olayları ele alınmış, sonra *Edebî Durum* başlığıyla yüzyılın edebî özellikleri verilmiştir. Bu bölümde önce Osmanlı imparatorluğu dışındaki Türk edebiyatı tanıtılmış, Orta Asya Türk edebiyatı ve Azerî sahası Türk edebiyatı ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Sonra da Osmanlı sahası edebiyatı hakkında bilgi verilmiştir. 19. yüzyıl edebiyatının ele alındığı bölümde de yine öncelikle dönemin tarihî olaylarına değinilmiş, Tanzimat Fermanı, batılılaşma ve eski-yeni çatışması hakkında bilgi verilerek *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk Edebiyatı* başlığı altında

dönemin edebî ortamı tanıtılmıştır.

Kitapta her yüzyıl tarihî ve edebî açıdan genel özellikleriyle tanıtıldıktan sonra yüzyılın belli başlı sanatçılarına, onların sevilen ve bilinen şiirlerinden örneklere yer verilmiştir. 17. yüzyıldan Şeyhülislâm Yahyâ Efendi (ö. 1644), Nef'î (ö. 1635), Nâ'ilî (ö. 1666), Nâbî (ö. 1712), Evliyâ Çelebi (ö. 1682) ve Kâtib Çelebi (ö. 1658); 18. yüzyıldan Nedîm (ö. 1730), Şeyh Gâlib (ö. 1799), Na'îmâ (ö. 1716) ve Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi (ö. 1731); 19. yüzyıldan da Keçecizâde İzzet Molla (ö. 1829) ele alınmış, hayatları, şahsiyetleri, edebî özellikleri ve eserleri bakımından değerlendirilmişlerdir.

Kitabın sonunda yer alan lügatçe, örnek metinlerde geçen kelime ve kavramlardan oluşmaktadır. Kelimelerden bazıları sadece sözlük anlamlarıyla lügatçede yer alırken bazı kelime ve kavramlar hakkında geniş bir malumat verildiği göze çarpar. Lügatçe özellikle bu tür kelime ve kavramlar hakkında verilen geniş malumatlar açısından önemlidir. Bu hâliyle lügatçenin, metinlerde geçen birçok müşkül meseleyi halledecek bilgiler sunduğu ve eski Türk edebiyatını öğrenmek isteyenler için güzel bir kaynak olduğu söylenebilir.

Bu eser, yazıldığı dönemde büyük bir boşluğu doldurmuş olması ve ele aldığı şairler ve onların şiirleri hakkında önemli tespitler ve orijinal değerlendirmeleri ihtiva etmesi bakımından oldukça önemlidir.

2. *Edebiyat Bilgileri*, Veli Yayınları, İstanbul, 1983, XV+399 s.

Eser, eğitim fakülteleri ve edebiyat fakültelerinde ders kitabı olarak okutulmak üzere hazırlanmıştır. Dört ana bölümden oluşan kitabın ilk bölümü *Edebiyat* başlığını taşımaktadır. Burada edebiyat kelimesinin kökü, bugünkü manaları, kullanıldığı yerler, edebiyat tarihi, güzel sanatlar içinde edebiyatın yeri gibi konular ele alınmıştır. *Edebî Cereyanlar* başlığını taşıyan ikinci bölümde eski Türk edebiyatında görülen edebî cereyanlar (tasavvuf, mahallîleşme, Sebk-i Hindî) ve Tanzimat edebiyatından sonra görülen edebî cereyanlar (hümanizm, klasisizm, romantizm, realizm, natüralizm vb.) ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Üçüncü bölüm *İfâde Vasıtaları* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde birer ifade vasıtası olarak nesir ve nazım ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Nesir bölümünde, nesir türleri ve yüzyıllara göre mensur eser veren şahsiyetlerle bunların eserlerinden örneklere yer verilmiş, nazım bölümünde ise nazım kelimesinin manası, müştakları, nazmın şekil unsurları (vezin, kafiye, nazım şekilleri vb.) gibi konular etraflıca ele alınmıştır. Kitabın dördüncü ve son bölümü ise *Edebî Sanatlar* başlığını taşımaktadır. Burada edebî sanatlar hissî sanatlar ve fikrî sanatlar olmak üzere iki ana gruba ayrılarak incelenmiştir.

Bu kitap, kendisinden önce aynı konularda yazılmış birçok eser gözden geçirilerek hazırlanmıştır. Tabiatıyla bazı konular bir iktibas ve derleme özelliği göstermektedir. Ancak birçok mevzû telif olarak özgün bazı görüş, teklif ve yenilikleri de ihtiva etmektedir. Eserin getirdiği yeniliklerin başında klasik Türk edebiyatındaki edebî akımlara geniş bir yer vermesi gelmektedir. Kendisinden önceki eserlerde ya hiç yer almayan ya da ismen temas edilip geçilen tasavvuf, mahallîleşme ve Sebk-i Hindî cereyanları, bu eserde geniş şekilde ele alınmış, bilhassa ilk ikisi hakkında yapılan inceleme ve araştırmalar yeni teklif ve görüşler olarak okuyucuya sunulmuştur. Kitapta edebî sanatların tarifleri, bilhassa tasnifleri bakımından değişik tekliflerin ortaya sunulduğu da dikkat çekmektedir. Bütün bu özellikleriyle eser bugün de edebiyat araştırmacılarının başvuru kaynaklarından biri olarak değerini muhafaza etmektedir.

3. *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990, VIII+566s.

Tahir Hoca'nın doçentlik takdim çalışması olarak hazırladığı bu kitap, divan dîbâceleri hakkında yapılmış en kapsamlı ve önemli araştırma olarak nitelenebilecek bir eserdir. Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde inceleme, ikinci bölümde ele alınan divan dîbâcelerinin metinleri ve bugünkü Türkçeleri, üçüncü bölümde ise metinlerde geçen çeşitli kelime ve kavramların açıklandığı notlar bölümü yer almaktadır.

İnceleme bölümünde dîbâce kelimesinin menşei ve manası, bu kelime yerine kullanılabilen diğer kelimeler, divanlardaki dîbâcelerin özellikleri, dîbâcelerin bulunduğu yerler ve durumları, edebiyat tarihi içinde divan dîbâceleri, dîbâcelerin bazı şekil hususiyetleri, dîbâcelerde yer alan divan tertip sebepleri, divan dîbâcelerinin kompozisyon şemaları, dîbâcelerde zikredilen âyet ve hadisler, divan dîbâcelerine göre söz, şiir ve şair, şairlerin şiire başlayışları, dîbâcelerde şairlerin kendi hayatlarına dair bilgiler gibi konulara yer verilmiştir.

Kitabın metin bölümünde 38 şaire ait 39 divan dîbâcesi yer almaktadır. Bu bölümde 18. yüzyıl şairi Hanîf (ö. 1775)'in iki dîbâcesi bulunmaktadır. Metin bölümünde divan dîbâcesine yer verilen şairler şunlardır: Ahmed Paşa (ö. 1497), Ali Şîr Nevâyî (ö. 1501), Necâtî (ö. 1509), Revânî (ö. 1523), Lâmi'î (ö. 1531), Za'fî (ö. 1453), Celâl-zâde Sâlih Çelebi (ö. 1554), Fuzûlî (ö. 1556), Taşlıcalı Yahyâ Bey (ö. 1582), Misâlî (ö. 1608), Ulvî (ö. 1587), Cinânî (ö. 1596), Nev'î (ö. 1599), Müverrih 'Âlî (ö. 1600), Şerîfî (ö. 1630), Vukûfî (ö. ?), Nâdirî (ö. 1626), Nev'î-zâde 'Atâyî (ö. 1634), 'Âlî (ö. 1650), Abdü'l-ahad Nûrî (ö. 1651),

Sıdkî Paşa (ö. 1661'den önce), Nâzîk (ö. 1686), Ahmed Yârî (ö. 1688-89?), Hüsâm-zâde Feyzî Osmân (ö.?), Edîb (ö. 1688), Hulûsî (ö. 1753), Re'fet (ö. 1765), Ni'metî (ö. 1772), Hanîf (ö. 1775), Nûrî Bey (ö. 1798), Keçeci-zâde İzzet Molla (ö. 1829), Azmî (ö. 1831), Hüsnî (ö. 1846), Ferdî (ö. 1857), Safâyî (ö. 1834'ten sonra), Râşid (ö. 1892), Su'ûd (ö. 1948), Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951).

Kitabın notlar bölümünde ise ele alınan kelime ve kavramlar hakkında klasik edebiyat metinlerini anlamaya yardımcı olacak bilgiler verilmiştir.

Klasik edebiyatımızın mahiyeti, şairlerin şiire bakışları ve divan tertip etme sebepleri gibi çeşitli konular hakkında ilk elden bilgi veren ve divan şairleriyle ilgili çeşitli poetik verileri ihtiva eden dîbâceleri bir araya getiren bu kitap, günümüz araştırmacıları için son derece önemli bir kaynaktır. Eski edebiyat sahasında böyle derli doplu başka bir eserin bulunmaması ve ele alınan metinlerin günümüz Türkçesine aktarılmış olması, kitabın değerini daha da arttırmaktadır. Eserde, şairlerin sanatkârâne bir şekilde kaleme aldıkları dîbâcelerin oldukça başarılı olarak günümüz Türkçesine aktarıldığı görülmektedir. Bu da Tahir Hoca'nın klasik edebiyat metinlerine vukûfiyetinin en önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

4. *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi,* Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1991. VI+738 s.

Bu eser, Tahir Hoca'nın *Fehîm-i Kadîm Dîvânı* başlıklı doktora tezinin kitaplaşmış hâlidir. Kitap sekiz ana bölümden oluşmuştur. İlk bölümde Fehîm-i Kadîm (ö. 1647) dönemi divan edebiyatı hakkında kısaca bilgi verilmiş, ikinci bölümde Fehîm'in hayatı, mizacı ve eserleri ele alınmıştır. Üçüncü bölüm ise Fehîm-i Kadîm'in sanatına ayrılmıştır. Şairin şiirlerinin şekil ve muhteva yönünden teferruatlı bir şekilde incelendiği bu bölüm şair hakkında oldukça önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Bu bölümde şiirlerin nazım şekilleri, vezin, kâfiye, dil gibi şekil özellikleri yanında şiirlerdeki dinî unsurlar, mitolojik şahsiyetler, aşk kahramanları, astronomik unsurlar, ilmî ve felsefî şahsiyetler, günlük hayattan yansımalar ve üslup gibi muhteva özelliklerine yer verilmiştir. Yine aynı bölümde Fehîm'e tesir eden edebî şahsiyetler, Fehîm ve muasırları arasındaki benzerlikler ve Fehîm'in etkilediği şahsiyetlerin de ele alındığı görülmektedir. Kitabın dördüncü bölümünde nüsha tavsifleri, beşinci bölümünde ise transkripsiyon sistemi ve bazı açıklamalar yer almaktadır. Altıncı bölüm, Fehîm-i Kadîm Dîvânı'nın metnine ayrılmıştır. Metin bölümünde bir dîbâce, 17 kaside, 1 terci-bend, 3 terkib-bend, 1 tazmin, 16 kıt'a, 293 gazel, 56 rubâî ve Farsça şiirler yer

almaktadır. Kitabın yedinci bölümü indekslere, sekizinci bölümü ise bibliyografyaya ayrılmıştır.

Kitap, Fehîm-i Kadîm gibi şiirleri içiçe geçmiş girift manaları ihtiva eden bir Sebk-i Hindî şairinin edebî yönünü ve divanının metniyle günümüz Türkçesine aktarımını ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Bugün bile elimizde bulunan divan neşirlerinin birçoğunda metinlerin günümüz Türkçesine aktarımının bulunmadığı, araştırmacıların sadece divanların metinlerini aktarmakla yetindikleri dikkate alındığında yıllar önce yapılan bu çalışmanın önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

5. *Yûnus'tan Fuzûlî'ye*, Mvt Yayıncılık, İstanbul 2011, 189 s.

Kitap, Tahir Hoca'nın makale, bildiri ve ansiklopedi maddelerinin önemli bir kısmını ihtiva etmektedir. İki bölüm hâlinde hazırlanan kitabın ilk bölümünde makale ve bildiriler, ikinci bölümünde ise ansiklopedi maddeleri yer almaktadır. İlk bölümde on bir yazıya, ikinci bölümde ise üç ansiklopedi maddesine yer verilmiştir.

Ç. Makaleler

1. "Orhan Şaik'in 'Muaheze'sini Tekzip", *Tarih ve Toplum 18*, S. 103, Temmuz 1992, s. 61-63.

2. "Ali Şir Nevâyî ve Fuzûlî Arasında Bazı Benzerlikler", *Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 7, İstanbul 1993, s. 565-567.

3. "Klasik Şiirimizin Anlaşılabilmesi ve Miftâhü'l-Ebrâr", *TUBA*/19, 1995, s. 249-298.

4. "Edebiyatımızda Gül Redifli Şiirler", *Bir-Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 3, 1995, s. 277-292.

5. "Su Kasîdesi'nin Metni ve Okunuşuna Dâir", *İlmî Araştırmalar*, S. 2, İstanbul 1996, s. 151-158.

6. "Fuzûlî'yi Anlamak", *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 3, 1997, s. 87-101.

7. "Fuzûlî'ye ve Gül Kasidesi'ne Dair", *Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türklük Araştırmaları Dergisi,* S. 8, İstanbul 1997, s. 555-576.

8. "Klasik Edebiyatımızın Metodolojisi ve Su Kasidesi'nin İlk Beyti Hakkında Spekülatif Bazı Görüşler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXVIII, İstanbul 1998, s. 531-545.

9. “Osmanlı Şiirini Anlamak”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 1, 1999, s. 119-126.

10. “Su Redifli Şiirler ve Fuzûlî’nin Su Kasîdesi’nin Kompozisyonuna Dâir”, *İlmî Araştırmalar*, S. 9, İstanbul 2000, s. 239-248.

D. Bildiriler

1. “Edebiyat Tarihi ve Metin Tahlili”, *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 23-28 Eylül 1985.

2. “Metin Şerhinde Usûle Dair”, *I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu*, İLESAM, Ankara, 17-18 Ocak 1992.

3. “Yunus Emre ve İki Ayrı Çevre”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 7-10 Ekim 1991),* Ankara 1995, s. 559-571.

4. “Balıkesirli Zâtî ve Klasik Şiirimiz”, *I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri,* Balıkesir 1999, s. 311-317.

5. “Osmanlı’yı Anlamak”, *XV. Sanat Tarihi Araştırma Haberleşme Sempozyumu*, İstanbul, 31 Mayıs-4 Haziran 1999.

E. Ansiklopedi Maddeleri

1. “Dîbâce”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 277-278.

2. “Fahriyye”, *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 97-98.

3. “Fehîm-i Kadîm”, *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 295-296.

F. Diğer Çalışmalar

1. *Esrar Dede Dîvânı,* 565 sayfa.

Bir kitap formunda hazırlanmış, ancak basılmamış olan bu hacimli çalışma iki bölümden meydana gelmiştir. İlk bölümde inceleme ikinci bölümde ise Esrar Dede Dîvânı’nın edisyon kritikli ve transkripsiyonlu metni yer almaktadır. İnceleme kısmında önce 18. yüzyıl Türk edebiyatının genel özellikleri ele alınmış, daha sonra da *Mevlevîlik Hakkında Genel Bilgi* başlığı altında Mevlevîlik tarikati etraflıca tanıtılmıştır. Sırasıyla *Tarihçesi ve Gelişmesi*, *Mevlevî Silsilesi*, *Mevlevîlikte İki Neş’e (Temâyül)*, *Mevlevîler ve Diğer Tarikatler*, *Mevlevîlik Âdâb ve Erkânı* alt başlıklarını ihtiva eden bu bölüm, söz konusu tarikatla ilgili doyurucu bilgiler ihtiva etmektedir. İnceleme bölümünde daha sonra Esrar Dede (ö. 1797)’nin hayatı, tasavvufî şahsiyeti, edebî şahsiyeti ve eserleri ayrı başlıklar altında ele alınıp

incelenmiştir. Esrar Dede ile ilgili bu bölümün oldukça geniş tutulduğu ve ulaşılabilen bütün kaynaklardan istifade edilerek hazırlandığı dikkati çekmektedir. İnceleme bölümünde son olarak divanın metni hazırlanırken istifade edilen nüshaların tanıtıldığı *Nüsha Tavsifleri* başlıklı bölüm yer almaktadır. Burada biri müellif hattı olmak üzere metin hazırlanırken kullanılan beş yazma nüsha ele alınıp tanıtılmıştır. Ayrıca eserin önsözünde metin tespit edilirken imlâ bakımından pek sağlam olmayan matbu nüshanın da göz önünde bulundurulduğu belirtilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü Esrar Dede Dîvânı'nın metnine ayrılmıştır. Metin bölümünde sırasıyla 14 kaside, 255 gazel, 3 müseddes, 2 müsemmen, 1 terkîb-bend, 1 müsebba', 1 tesmîn, 8 tahmîs, 1 muhammes, 6 murabba', kıt'a-i kebîre şeklinde yazılmış 8 adet tarih manzumesi, 15 kıt'a, 139 rubâî, 3 beyit, Farsça şiirler, yedi beyitlik Arapça bir gazel ve üç kısa mesnevî bulunmaktadır. Esrar Dede'nin *Fütüvvet-nâme* ve *Mübârek-nâme* adlı eserleri de müstakil birer eser olmalarına rağmen divanın sonunda yer almaları dolayısıyla metne dahil edilmişlerdir.

Bu çalışma, Esrar Dede Divanı'nın aynı yıllarda Osman Horata tarafından hazırlanıyor olması dolayısıyla tamamlanmış olduğu hâlde basılmamıştır.

G. Yönettiği Tezler

1. Doktora Tezleri

a) Rahşan GÜREL, *Razavî'nin Fütüvvet-nâmesi: Fütüvvet-nâme-i Kebîr veya Miftâhü'd-dekâyık fî beyâni'l-fütüvveti ve'l-hakâyık,* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1992.

b) Müjgan ÇAKIR, *Nâyî Osman Dede Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Ravzatü'l-i'câz fi'l-mu'cizâti'l-mümtâz'ı*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1998.

c) Hanife KONCU, *Vâlî Dîvânı*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1998.

ç) Fatih BAŞPINAR, *17. Yüzyıl Şairlerinden Beyânî'nin Divan'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.

d) Erdoğan TAŞTAN, *İsmâîl Rüsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmû'atü'l-Letâ'if ve Matmûratü'l-Ma'ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme,* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

2. Yüksek Lisans Tezleri

a) Şafak KUTLU, *Râsim Dîvânı*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1997.

b) Ömer ZÜLFE, *Nâşid Dîvân: 1749-1791*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1998.

c) Üzeyir ASLAN, *Neş'et Süleyman Efendi (1735-1807) Terceme-i Şerh-i Dü Beyt-i Mesnevî: İnceleme, Tenkitli Metin,* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999.

ç) Semra ÖZYÜREK, *Risâle-i Şeref-i Siyâdet: Edisyon Kritik, Seyyid Nizâmoğlu*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999.

d) İbrahim SEVİNÇ, *Pervâne Beg Nazire Mecmuası (1a-29b), Transkripsiyonlu, Edisyon Kritikli Metin,* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001.

e) Erdoğan TAŞTAN, *Pervâne Beg Nazire Mecmuası (199b-230b), Transkripsiyonlu, Edisyon Kritikli Metin,* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001.

f) Yakup YILMAZ, *Pervâne Beg Nazire Mecmuası (99b-129a), Transkripsiyonlu, Edisyon Kritikli Metin,* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001.

g) Tuğba DANIŞAN, *Hâtif Ali Efendi Hayatı, Edebî Kişiliği, Dîvânının Tenkitli Metni (1^b-132^a) ve Nesre Çevirisi,* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

ğ) Şeyma SARI, *Hâtif Ali Efendi Hayatı, Edebî Kişiliği, Dîvânının Tenkitli Metni (132^b-203^a) ve Nesre Çevirisi,* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

FUZÛLÎ'NİN "TÜRKÇE DİVAN"INDAKİ XXV. GAZEL NESÎMÎ'YE Mİ AİT?

Dr. Cenk AÇIKGÖZ*

Giriş

Divanlar ve mecmualar klasik Türk şiiri araştırmalarında başvurulan temel kaynaklardandır. Klasik Türk şairlerinin şiirlerine ulaşmamızı sağlayan bu önemli kaynaklarda zaman zaman çelişkili bilgilerle karşılaşmak da mümkündür. Mesela, çeşitli divan ve mecmualarda bazen aynı şiirler farklı şairlere ait gösterilmiştir.

Şiir mecmualarında çeşitli şairlere ait şiirler genellikle belirli bir tertip gözetilmeden bir araya getirilmiştir. Araştırmacılar, bu durumun şair ve şiirlerin karıştırılma ihtimalini artırdığını düşünmüş ve divanları genellikle mecmualara göre daha güvenilir saymışlardır. Şairlerin mecmualardan hareketle tespit edilen şiirlerine çoğu kez ihtiyatla yaklaşılmış ve bunları divanlara alma konusuda tereddüt edilmiştir. Mecmua derleyenler şairlerin şiirlerini zaman zaman birbirine karıştırmış olabilirler; peki divan tertip edenler de aynı hataya düşmüş olamazlar mı?

Son zamanlardaki araştırmalar divanlara da ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini göstermiştir. Mesela, kaynaklarda biri Rahîkî'ye diğeri de Figânî'ye ait gösterilen iki gazelin *Hayâlî Bey Divanı'*na karıştığı tarafımızdan ortaya çıkarılmıştır.[1] *Hayâlî Bey Divanı'*nın Harfü'l-Yâ' bölümüne alınmış olan bu gazellerin matla beyitleri şöyledir:

Kūh-kenlikler ki Ferhād ėtdi çekdi miḥneti
ʿIşḳ-bāzīlik degülmiş bildüm anuñ niyyeti[2]

Sevdi göñlüm bāġ-ı ḥüsnüñ bir gül-i ḫandānını
İñledür ḫār-ı belāda bülbül-i nālānını[3]

---

* Okt., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Türk Dili Bölümü, cenkacikgoz@ibu.edu.tr

1 Cenk Açıkgöz, "Hayâlî Bey Dîvânı'nın Harfü'l-Yâ' Bölümündeki 95 ve 96. Gazeller Kime Ait?", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2: 2017, s. 2.

2 Ali Nihad Tarlan, *Hayâlî Bey Dîvânı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945, s. 438.

Latîfî; Hayâlî Çelebi ile Hayâlî Bey'in şiirlerinin birbirine karıştırıldığını ve bu karışan şiirleri birbirinden bizzat ayırdığını tezkiresinde belirtmiştir. Ayrıca Latîfî, Hayâlî Çelebi'ye ait bazı gazellerin matla beyitlerini de vermiştir.[4] Bu gazellerin ikisi yanlışlıkla *Hayâlî Bey Divanı'*na alınmıştır. Bahsi geçen gazellerden biri divanın Harfü'l-Mîm bölümünde 51. gazel, diğeri de Harfü'l-Hâ' bölümünde 93. gazel olarak yer almaktadır. Bu gazellerin matla beyitleri şöyledir:

Ḫarāb olupdur ol ābād gördügüñ göñlüm
Ġamuñla dopdoludur şād gördügüñ göñlüm[5]

Ḥayret alur ʿaḳlumı baḳsam gözine ḳaşına
Ṣad-hezārān āferīn ol ṣūretüñ naḳḳāşına[6]

*Hayâlî Bey Divanı'*ndaki bazı gazellerin yanı sıra *Fuzûlî Divanı'*ndaki gazeller hakkında da tereddütler giderilememiştir. Mesela, *Fuzûlî Divanı'*ndaki LXVI. gazelin aslında Selîkî'ye ait olduğu belirtilmektedir.[7] Bahsi geçen gazelin matla beyti şudur:

Yoluñda cān vėren kimi derūnumda ʿalāmet bar
Şehīd-i tīġ-ı ʿışḳ olmaġa göñlümde şehādet bar[8]

Fuzûlî'nin Prof. Kenan Akyüz, Dr. Sedit Yüksel, Süheyl Beken ve Dr. Müjgân Cunbur tarafından hazırlanmış "Türkçe Divan"ına göz gezdirirken bu divandaki XXV. gazele daha önce başka bir şairin divanında da rastlamış olduğumuzu fark ettik. Hafızamızı biraz zorlayınca bu gazelin *Nesîmî Divanı'*nda da bulunduğunu hatırladık. Nesîmî ve Fuzûlî aynı mahlası kullanmasalar da şiirleri birbirine karıştırılmış olabilir. Bu karışıklığa dikkat çekmek, araştırmacıları uyarmak ve *Fuzûlî Divanı'*nın daha doğru bir tenkitli metninin hazırlanmasına katkıda bulunmak amacıyla bu çalışmayı ortaya koyduk.

Çalışmamızda ele alınan gazelin Fuzûlî ve Nesîmî divanlarında bulunan şekillerinde, araştırmacılardan kaynaklanan farklı imla tercihleri göze çarpmaktadır. Elden geldiğince hem bu imla tercihlerine hem de imla hatalarına müdahaleden kaçınılmış, gazel dipnotlarında verilen

---

3 Ali Nihad Tarlan, *age.,* s. 438.

4 Rıdvan Canım, *Latîfî Tezkiretü'ş- Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000, s. 253.

5 Ali Nihad Tarlan, *age.,* s. 295.

6 Ali Nihad Tarlan, *age.,* s. 389.

7 Ömer Zülfe, "Türkçe Dîvân'daki LXVI. Gazel Fuzulî'nin mi?", *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi* 2: 2006, s. 228.

8 Kenan Akyüz-Sedit Yüksel-Süheyl Beken-Müjgân Cunbur, *Fuzûlî Türkçe Divan*, Ankara: İş Bankası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958, s. 190.

nüsha adları ve nüsha farkları da çalışmamızda aynen aktarılmıştır.

1. Fuzûlî'nin Gazellerini Ele Alan Yayınlar ve "Türkçe Divan"daki XXV. Gazel

Türkiye'de Fuzûlî'nin Türkçe divanının tenkitli metnine dair en kapsamlı yayın Prof. Kenan Akyüz, Dr. Sedit Yüksel, Süheyl Beken ve Dr. Müjgân Cunbur'un hazırladıkları "Türkçe Divan"dır. Eser hazırlanırken 68 nüshanın karşılaştırılması ve çeviri yazı alfabesinin kullanılması eserin ilmî değerini artırmaktadır. Bu yayının güvenirliğine rağmen, eksiksiz olduğunu söylemek zordur; çünkü tek nüshaya dayanılarak bu yayına alınan bazı gazellerin Fuzûlî'ye aidiyeti hakkındaki şüpheler hâlâ giderilememiştir. Bu yayındaki LXVI. gazelin Selîkî'ye ait olduğunun ortaya çıkarılması[9] da bu şüpheleri güçlendirmektedir. Bu yayında, çalışmamızın konusu olan XXV. gazelin de LXVI. gazel gibi, tek nüshaya dayandırılması dikkat çeker.

Abdülbâki Gölpınarlı da *Fuzûlî Divanı'*nı yeni harflerle yayımlamıştır. Bu yayında kasidelere yer vermemiştir. Prof. Kenan Akyüz, Dr. Sedit Yüksel, Süheyl Beken ve Dr. Müjgân Cunbur'un hazırladıkları "Türkçe Divan"a yönelik birtakım eleştirilerde bulunmuştur.[10] Matbu divanlardaki bazı gazellerin "Türkçe Divan"a alınmayışından yakınan Gölpınarlı, "Türkçe Divan"daki XCV. gazelin ise, fikir ve edası yönünden anlaşılacağı üzere, Fuzûlî'ye ait olamayacağını belirtmiştir.[11] "Türkçe Divan"daki XXV. gazel hakkında herhangi bir tereddüdü olmayan Gölpınarlı, bu gazeli XXXVII. gazel olarak *Fuzûlî Divanı'*na dâhil etmiştir. Gazelin bu yayındaki şekli, çeviri yazı alfabesinin kullanılmaması dışında, "Türkçe Divan"daki şekille aynıdır. Gazelin altındaki dipnotta "Bu gazel, yalnız Murad Molla K. Lala İsmail kitapları arasında 472 No.da kayıtlı olan ve 1101 hicrîde yazılmış bulunan divanda var." denmiş ve komisyonun hazırladığı "Türkçe Divan" kaynak gösterilmiştir.[12] Bu ifadelerden, Abdülbâki Gölpınarlı'nın XXV. gazel konusunda "Türkçe Divan"ı hazırlayan araştırmacılarla aynı fikirde olduğu anlaşılmaktadır.

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Fuzûlî'nin kasideleri dışındaki şiirlerini yayımlamıştır; bu yayın, çeviri yazı alfabesi kullanılarak ve ilmî kurallara

---

9 Ömer Zülfe, *agm.,* s. 228.

10 Abdülbâki Gölpınarlı, *Fuzûlî Dîvânı Ön-söz, Gazeller, Terkipler, Kıt'alar, Rubâîler, Lûgatçe, İndeks, Fihrist,* İkinci Basım, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1961, s. xc-xcii.

11 Abdülbâki Gölpınarlı, *age.,* s. xci.

12 Abdülbâki Gölpınarlı, *age.,* s. 27.

uyularak hazırlanması bakımından önemlidir. Bu yayının "Gazeller" bölümünde, "ب harfi" başlığı altında sıralanan gazeller arasında "Türkçe Divan"daki XXV. gazelin bulunmaması dikkat çeker.[13] Sonradan Selîkî'ye ait olduğu anlaşılan LXVI. gazelin de bu yayında yer almaması,[14] Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın "Türkçe Divan"da bulunan bazı gazellere şüpheyle yaklaştığını ve bu şüphelerinde de haklı olduğunu göstermektedir.

Prof. Dr. İsmail Parlatır tarafından hazırlanan "Türkçe Divan"a, Fuzûlî'nin matbu divan nüshalarında geçen bazı gazelleri de eklenmiştir. Parlatır, metnin hazırlanışında izlenen yöntemi anlatırken "... 5 el yazması nüsha ile eski harflerle basılmış 5 divanı karşılaştırdık; ayrıca yeni harflerle basılmış kitapları da göz ardı etmedik. Böylece ortak bir metin oluşturmaya özen gösterdik." demektedir.[15]

Bu yayında, elde bulunan gazellere yenilerini ekleme amacının öne çıktığı görülür. Prof. Dr. İsmail Parlatır "Bizim yaptığımız karşılaştırma yöntemiyle gazel sayısını 306 olarak tespit etmiş bulunuyoruz. Bu sayı, bugüne kadar eski ve yeni harflerle yayınlanan Fuzulî divanlarında yer alan en zengin gazel sayısının ifadesidir." diyerek bu amacı ortaya koyar.[16] Fuzûlî hakkındaki çalışmalarda, komisyonun hazırladığı "Türkçe Divan"a yöneltilen eleştiriler ve Fuzûlî'ye aidiyeti şüpheli gazeller yeni bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Bu nedenle Selîkî'ye ait olduğu ortaya çıkan LXVI. gazel, divana 109. gazel olarak tekrar alınmıştır.[17] Çalışmamızın konusu olan XXV. gazel ise divanda 25. gazel olarak geçmektedir.[18] Bu gazelin dipnotunda şu ifadeler yer alır: "İstanbul Murat Molla Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi kısmı 475 numaralı yazmada bulunan bu gazel, yeni harflerle ilk defa Türkiye İş Bankası tarafından çıkarılan *Türkçe Divan* (s. 149)'da yayınlanmıştır."[19]

Prof. Dr. Mehmet Kanar tarafından yayımlanan *Fuzûlî Divanı*'nda, Fuzûlî'nin "Su Kasidesi" ve gazelleri günümüz Türkçesine çevirileriyle birlikte sunulmuştur. "Türkçe Divan"daki XXV. gazel Prof. Dr. Mehmet

---

13 Ali Nihad Tarlan, *Fuzulî Divanı Gazel, Musammat, Mukatta' ve Ruba'î Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) C-I.*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1950, s. 16-24.

14 Ali Nihad Tarlan, *age.,* s. 41-64.

15 İsmail Parlatır, *Fuzulî Türkçe Divan*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012, s. 13.

16 İsmail Parlatır, *age.,* s. 21.

17 İsmail Parlatır, *age.,* s. 250-251.

18 İsmail Parlatır, *age.,* s. 197-198.

19 İsmail Parlatır, *age.,* s. 197.

Kanar'ın hazırladığı yayında "Gazel 37" olarak geçmektedir.[20] Selîkî'ye ait olduğu ortaya çıkan LXVI. gazel de "Gazel 108" olarak divana tekrar alınmıştır.[21] Prof. Dr. Mehmet Kanar "Türkçe Divan"ı bu yayında yararlandığı kaynaklar arasında zikretmemiştir; Hüseyinzade Muhammed Sadîk'ın İran'daki Fuzûlî divanı yayınından yararlandığını belirtmiştir.[22] Prof. Dr. Hüseyinzade Muhammed Sadîk'ın yayınına da Fuzûlî'ye aidiyeti şüpheli bazı gazellerin alınması dikkat çeker. Mesela, "Türkçe Divan"daki XXV. gazel bu yayında 36. gazeldir.[23] LXVI. gazel ise bu yayında 82. gazel olarak geçmektedir.[24]

Prof. Dr. Mehmet Kanar'ın yayınında divandaki gazel sayısını artırma ve şiirleri günümüz okuyucusunun anlayabileceği çevirilerle destekleme amaçları öne çıkmıştır. Bu yayın *Fuzûlî Divanı'*nın tenkitli bir metninin hazırlanması amacını taşımamaktadır.[25] Belki de bu nedenle, Fuzûlî Divanı yayınlarında karşılaşılan bazı sorunlara bu yayında değinilmemiştir.

Prof. Dr. Cem Dilçin, *Fuzûlî Divanı'*ndaki eksikleri gidermek amacıyla "Fuzulî Divanı Üzerine Notlar" adlı bir çalışma hazırlamıştır. Bu çalışmada, "Türkçe Divan"daki XXV. gazele dair fikirlerini şöyle belirtmiştir: "Bu gazel sadece bir nüshada vardır. Gazeldeki söyleyişin Fuzulî'nin şiir sanatına uymadığı kanısındayım. Nedenlerini sıralamayı gereksiz buluyorum."[26] Prof. Dr. Cem Dilçin'in sonradan Selîkî'ye ait olduğu anlaşılan LXVI. gazel hakkında da aynı değerlendirmelerde bulunmuş olması dikkat çeker.[27]

Prof. Dr. Atabey Kılıç, Fuzûlî'nin İran'da Emîn Sıddîkî tarafından neşredilen Türkçe divanını tanıtmıştır. Emîn Sıddîkî'nin, Fuzûlî'nin bazı gazellerini "Başka Şi'rler" başlığı altına topladığını ve "Gazeller" bölümünden ayrı ele aldığını belirtmiştir. Buna göre, sözü edilen yayında "Türkçe Divan"da geçen XXV, LXVI, XCV, CCV ve CCXXXIII. gazeller, "Başka Şi'rler" başlığı altında değerlendirilmiş; LXVIII ve

20 Mehmet Kanar, *Fuzûlî Dîvân*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015, s. 52.
21 Mehmet Kanar, *age.,* s. 126.
22 Mehmet Kanar, *age.,* s. 9-10.
23 Hüseyn Düzgün (Hossein Mohammadzadeh Sadigh), *Divan-ı Eş'âr-i Türki Mevlana Hakim Molla Mohemmed Fuzûli Bayatlı*, Tebriz: Ahter Neşriyatı, 2005, s. 166.
24 Hüseyin Düzgün, *age.,* s. 180.
25 Mehmet Kanar, *age.,* s. 9.
26 Cem Dilçin, *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar=Studies on Fuzulî's Divan*, Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2001, s. 34.
27 Cem Dilçin, *age.,* s. 63.

CLXXVII. gazellere ise hiç yer verilmemiştir.[28] Fuzûlî'nin Türkçe divanı üzerine yapılmış çeşitli yayınları karşılaştıran Prof. Dr. Atabey Kılıç, Emîn Sıddîkî'nin bu gazellerin Fuzûlî'ye aidiyeti hakkında şüpheleri olabileceğinden bahsetmiştir. Emîn Sıddîkî'nin bahsi geçen gazelleri bu nedenle divanın "Gazeller" bölümüne almadığını ve "Başka Şi'rler" başlığı altında değerlendirmeyi daha uygun bulduğunu ima etmiştir.[29] Bizce bu şüphe gayet yerindedir; çünkü Emîn Sıddîkî yayınında "Başka Şi'rler" başlığı altında verilen ama "Türkçe Divan"da "Gazeller" bölümüne alınan LXVI. gazelin Fuzûlî'ye değil, Selîkî'ye ait olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, "Türkçe Divan"daki XXV. gazelin de Nesîmî Divanı'nda yer aldığı tarafımızdan tespit edilmiştir.

2. Fuzûlî Divanı'ndaki XXV. Gazel ve Nesîmî Divanı'ndaki 14. Gazel

Fuzûlî'nin Türkçe divanının tenkitli metnini hazırlayan Prof. Kenan Akyüz, Dr. Sedit Yüksel, Süheyl Beken ve Dr. Müjgân Cunbur bu divandaki XXV. gazeli sadece bir *Fuzûlî Divanı* nüshasına dayandırmaktadır.[30] Bu nüsha ve kısaltması şudur: L - İstanbul Murad Molla Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi kısmı No. 472. Bu nüshanın istinsah tarihi 23 Cemaziye'l-evvel 1101/m. 1690'dır. İçerisinde "Şikâyet-nâme", 1 mukaddime, 35 kaside, 13 Farsça gazel, 290 Türkçe gazel, 2 terci'-bend, 2 müseddes, 3 muhammes, 2 tahmis, 4 murabba, 4 kıt'a, 29 rubâ'î bulunmaktadır (Akyüz vd. 1958: 543).[31] "Türkçe Divan"daki XXV. gazel aşağıya aynen alınmıştır.

XXV*

Mefʿūlü Fāʿilātü Mefāʿīlü Fāʿilün
Muẓāriʿ - - . / - . - . / . - - . / - . -

1. Çünkim gözüme gelmedi hergiz ḫayāl-i ḫāb
   Sāḳī getür piyāle vü doldur şarāb-i nāb
2. Furṣatdurur bu gice gelüñ içelüm meyi
   Şemʿ ile muṭrib ü men (ü) sāḳī-i müşg-nāb
3. Maʿmūr dut neşāṭ ile cam (can) meskenin müdām
   Nice nice bu dehr ider ḫāneler ḫarāb

---

28 Atabey Kılıç, *Eski Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar*, Kayseri: Laçin Yayınevi, 2001, s. 142-143.

29 Atabey Kılıç, *age.*, s. 174.

30 Kenan Akyüz vd., *age.,* s. 149.

31 Kenan Akyüz vd., *age.,* s. 543.

* Bu gazel L'den alınmıştır; diğer yazmalarda yoktur.

4. Zerrāḳ zāhidüñ içelüm ḳanını ṣabūḥ
   Maḥrūm ṣōfinüñ ḳılalum bağrını kebāb
5. Hergiz zemāne kimseyi ḫoşnūd ḳılmadı
   Her fikr nā-muvāfıḳ (u) her fiʿl nā-ṣavāb
6. Żāyiʿ geçürme furṣatuñı aġla her nefes
   Bu ʿömr-i nāzenin çu bilürsen ḳılur şitāb
7. Gel ey ḥarīf şimdi nasīḥat ḳabūl ḳıl
   Cevr eyleme **Fużūli**'ye ḥācet degül ʿitāb

Nesîmî'nin Türkçe divanının tenkitli metnini hazırlayan Prof. Dr. Hüseyin Ayan bu divandaki 14. gazeli *Nesîmî Divanı'*nın 4 nüshasına dayandırmaktadır.[32] Aşağıda bu nüshalar hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

A - Ayasofya Nüshası: Nesîmî'nin Türkçe ve Farsça divanlarından meydana gelir. Ayasofya Kütüphanesinde 3977 numarada kayıtlıdır. Sultan Ahmed El-Herevî tarafından 909 hicrî yılında, İstanbul'da istinsah edilmiştir. Türkçe divanda 1 kaside, 3 mesnevi, 366 gazel, 1 murabba, 2 müstezad, 2 terci'-bend ve 212 tuyug bulunmaktadır.[33]

D - Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Nüshası: Bu divanın aslı kaybolmuştur, Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü arşivinde mikrofilmi bulunmaktadır. Dil ve Tarih-Coğrafya Kütüphanesi el yazmaları arasında 148. sıraya kaydedilmiştir. Kitabın ortadan kalkmasıyla birlikte Millî Kütüphane arşivindeki (A) 919 numaralı mikrofilmi kalmıştır. 125[a] sayfasında eserin istinsah tarihi verilmiştir. Bazı harflerin görünmemesi nedeniyle bu nüshanın istinsah yılı tam anlaşılamamaktadır. Buna rağmen okunabilen kısımlardan nüshanın 874, 878 veya 879 yılında istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Aslı kaybolan bu nüsha, bilinen en eski tarihli Nesîmî Divanı nüshasıdır. Divanda 2 mesnevi, 187 gazel, 63 tuyug vardır.[34]

I - Isparta Nüshası: Bu divan nüshası Halil Hamîd Paşa Kütüphanesinde 650. sırada kayıtlıdır. Murâd adlı bir müstensih tarafından 971 hicrî yılında yazıldığı anlaşılmaktadır. Divanda 2 mesnevi, 361 gazel, 1 murabba, 4 müstezad, 2 terci'-bend ve 201 tuyug bulunmaktadır. Ayasofya nüshasından sonra en çok gazel içeren nüsha budur. Divanın özenle tertip edilmiş olması, bir devlet büyüğüne

---

32 Hüseyin Ayan, *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 194.

33 Hüseyin Ayan, *age.,* s. 119.

34 Hüseyin Ayan, *age.,* s. 120-122.

sunulduğu izlenimini uyandırmaktadır.[35]

M_1 - Mısır, Kâhire Nüshası: Kâhire Hıdîviyye Küthüphanesi Türkçe eserleri arasında Genel: 8674, Özel: 39. sırada kayıtlı nüshadır. "Külliyât-ı Nesîmî" adıyla kayda geçirilmiştir. 1^b-132^b sayfaları arasında adı bilinmeyen bir eser bulunmaktadır. Nesîmî Divanı, kitabın 133^b sayfasında, "İbtidā'-i Ġazeliyyât" başlığıyla başlamaktadır. Divan, Pîr Ahmed bin İskender tarafından 941 hicrî yılında istinsah edilmiştir. Kâhire nüshası, Nesîmî'nin Hüseynî mahlasını da kullandığının en önemli delillerindendir. Bu nüshada 1 kaside, 2 mesnevi, 259 gazel, 1 müstezad, 1 terci'-bend, 129 tuyug bulunmaktadır.[36]

Nesîmî Divanı'ndaki 14. gazel, Prof. Dr. Hüseyin Ayan tarafından yukarıdaki 4 nüsha karşılaştırılarak ortaya konmuştur.[37] Bu gazel aşağıya aynen alınmıştır.

14.

Mefʿūlü Fāʿilātü Mefāʿīlü Fāʿilün
Mużāriʿ - - . / - . - . / . - - . / - . -

1. Çün kim gözüme gelmedi hergiz ḫayal-i ḫ̆āb
   Sāḳī getür piyāle vü doldur şerāb-ı nāb
2. Furṣat durur gelüñ bu gice içelüm meyi
   Şemʿ ile muṭrıb ü men ü sen şāhid ü şerāb
3. Maʿmūr dutuñ neşāṭ ile cān mālkini müdām
   Bu ʿömr-i nāzenīn çü bilürsen ḳılur şitāb
4. Żāyiʿ geçürme furṣatuñ eglenme bir nefes
   Bir gün ola pür-āb ola çeşm ü göñül ḫarāb

---

35 Hüseyin Ayan, *age.,* s. 122-123.
36 Hüseyin Ayan, *age.,* s. 124-125.
37 Hüseyin Ayan, *age.,* s. 194-195.

14. A, D, I, M_1 da vardır.
1 a) Çün gözlerüñde ḳalmadı hergiz ḫayāl-i ḫ̆āb D/getür: götür D/piyāle vü: piyāleyi M_1
2 Gelüñ bu gice: bu gice gelüñ A/muṭrıb u: muṭrıb uş A, I/ şāhid: sāḳī I/ a) Furṣat durur bu gice ger aydur mey içübenD/ şemʿ ile: şemʿ ola D/men ü sen: sen ü men D/Bu beyt M_1 de yoktur.
3 Maʿmūr dutuñ neşāṭ ile: maʿmūr dut neşāṭ ile D; maʿmūr dut şerāb ile A; maʿmūr dut viṣāl ile I/ müdām: bu dem A, D, I/ b) Neçe pür-āb ola bu göz ü bu göñül ḫarāb A/ola bu: gözüñ hem A, I/Neçe neçe pür-āb ola göz ü göñül ḫarāb D/Bu beyt M_1 da yoktur.
4 Furṣatuñ: ʿomrüñi I/ḳılur: ider A, D, M_1/çeşm ü: göz ü D.

5. Hergiz zemāne kimseni ḫoşnūd ḳılmadı
Her fikr-i nā-muvafıḳ u her fiʿl-i nā-ṣavāb

6. Nā-cins ṣoḥbeti degül illā damu odı
Fażliyle yā ilāhī اَجرنا من العذاب

7. Dīv-i racīmi ādeme hem-ṣoḥbet eylemek
Ṣāḥib-naẓar bilür ki ḫaṭādur degül ṣavāb

8. Hem-dem ne resm ile ola Cibrīle Ehremen
Mūnis ne vech ile ola ṭūṭīyile ġurāb

9. Gel iy ḥarīf şimdi naṣīḥat ḳabūl ḳıl
Cevr eyleme ḥarīfe ki ḥācet degül ʿitāb

10. Zerrāḳ zāhidüñ içeli ḳanını süci
Maḥrūm fāsiḳuñ ḳılalı baġrını kebāb

11. ʿĀlemde kim ki fitne ḳapusını baġladı
El-Ḥaḳ zehī saʿādet ü Allāh zehī ṣavāb

12. Çün ḳalmadı piyāle **Nesīmī** bu gün saña
Bu dest-gehleri içürür dürlü dürlü ḳab

3. Değerlendirme ve Görüşler

*Türkçe Divan'*daki XXV. gazel 7 beyitten ibarettir; *Nesîmî Divanı'*ndaki 14. gazel ise 12 beyitten meydana gelmektedir. Bu iki gazele bakıldığında ilk önce gazellerin beyit sayıları arasındaki bu 5 beyitlik fark dikkat çeker.

*Türkçe Divan'*daki XXV. gazel ile *Nesîmî Divanı'*ndaki 14. gazelin ilk beyitleri aynıdır.

---

5 Kimseni: kimseyi A; kimseye D/her: hem I/ fikr-i: küfri I/fiʿl-i: maʿnī A, I/nā-ṣavāb: -yi ṣavāb I; nā-ṣavāb A, D/Bu beyt M_1 da yoktur.

6 Damu odı: yidi damu D/Bu beyt M_1 da yoktur.

7 Eylemek: itmege A/Bu beyt M1 da yoktur.

8 Resm ile: resm ilen D/vech ile: vech ilen D/ Bu beyt M_1 da yoktur.

9 Şimdi: imdi D, I/ḳabūl ḳıl: ḳıl ḳabūl D/cevr eyleme ḥarīfe ki: oy eyleme ḥarīf ile A/a) Zerḳ idelüm müdām ki ḥācet degül ʿitāb I: Zerḳ idelüm ḥarīf ile ḥācet degül ṣitāb D/; Zerḳ idelüm ḥarīf ile ḥācet degül ʿitāb M_1.

10 İçeli: İçelüm D, I/süci: ṣabūḥ A, I, M_1; çü mey I/ ḳanını süci: ḳanı sücisen M_1.

11 Kim ki: der ki D; ol ki A/fitne: ġuṣṣa A, D, M_1/Allāh: bi'llāh mı/Allāh zehī ṣav-ab: Allāh feṯḥ-i bāb D/ṣavāb: ṣevāb M_1.

12 Çün ḳalmadı: çün ḳanumı D/piyāle Nesīmī: isāle Nesīmī A; Nesīmī piyāle D, I/bu gün saña: saña bu gün A/piyāle Nesimi bu gün saña: piyale eyle Nesīmīye D/bu dest-gehleri içürür: bu dostuña mey içeli vü A; gel dest-gāniler içelüm I; pür-dest-gāniler içürür M_1.

*Türkçe Divan'*daki gazelde 2. beytin 1 mısrasında geçen "bu gice gelüñ" ifadesi *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelin 2. beytinin 1. mısrasında "gelüñ bu gice" şeklindedir. Dipnottaki nüsha farkına dikkat edilirse *Nesîmî Divanı'*nın A nüshasında da "bu gice gelüñ" ifadesinin tercih edildiği görülür. Böylece gazellerin 2. beyitlerinin ilk mısraları arasında fark olmadığı anlaşılır. *Türkçe Divan'*daki gazelin 2. beytinin 2. mısrasında geçen "sāḳī-i müşg-nāb" ifadesi *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelin 2. beytinin 2. mısrasında "sen şāhid ü şerāb" olmuştur. Dipnotlardaki nüsha farklarına bakılırsa *Nesîmî Divanı'*nın I nüshasında "sen şāhid ü şerāb" ifadesi yerine "sen sāḳī vü şerāb" ifadesinin tercih edildiği anlaşılır. *Nesîmî Divanı'*ndaki bu nüsha farkı esas alınırsa gazellerin 2. beyitlerinin 2. mısraları arasındaki fark iyice azalır. Buna göre gazellerin ikinci beyitleri arasındaki tek fark şudur: *Türkçe Divan'*daki gazelin 2. beytinde geçen "sāḳī-i müşg-nāb" ifadesi *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelin 2. beytinde "sen sāḳī vü şerāb" şeklindedir. *Türkçe Divan'*da, 2. beytin 2. mısrasında geçen "men (ü)" ifadesindeki "ü" bağlacı araştırmacılar tarafından metne eklenmiştir. Biz bunu bir nüsha farkı olarak değerlendirmiyoruz; çünkü müstensihler, bu tür bağlaçları okuyucunun - tamlamalarda olduğu gibi- tahmin edeceğini düşünüp bazen yazmayabilirler.

*Türkçe Divan'*daki gazelde 3. beytin 1. mısrasında geçen "maʿmūr dut" ifadesi *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelin 3. beytinin 1. mısrasında "maʿmūr dutuñ" şeklindedir. *Nesîmî Divanı'*nın D, A ve I nüshalarında da "maʿmūr dut" ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade esas alınırsa fark ortadan kalkar. Zaten vezin gereği, "maʿmūr dut" ifadesinin metne alınması tenkitli metin kurallarına daha uygundur. *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelin 3. beytinin 1. mısrasında geçen "mālkini" kelimesi, aslında "mülkini" kelimesidir ve imla hatası nedeniyle böyle yazılmıştır. Bu kelime, *Türkçe Divan'*daki gazelin 3. beytinin 1. mısrasında "meskenin" olmuştur. Öyleyse gazellerin 3. beyitlerinde 1. mısralar arasındaki tek fark bu kelimedir.

*Türkçe Divan'*daki gazelde 3. beytin 2. mısrası "Nice nice bu dehr ider ḫāneler ḥarāb" şeklindedir. *Türkçe Divan'*da "ḫarāb" kelimesi çeviri yazı hatası nedeniyle "ḥarāb" şeklinde yazılmıştır. *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelde ise 3. beytin 2. mısrası "Bu ʿömr-i nāzenīn çü bilürsen ḳılur şitāb" şeklindedir. *Nesîmî Divanı'*nın D nüshasında 3. beytin 2. mısrasının "Neçe neçe pür-āb ola göz ü göñül ḫarāb" şeklinde olması dikkat çeker. D nüshası esas alınırsa gazellerde 3. beyitlerin 2. mısraları arasında sadece şu farklar kalır: *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelin 3. beytinde geçen "pür-āb ola göz ü göñül" kelimelerinin yerine *Türkçe Divan'*da

sırasıyla "bu dehr ider ḫāneler" kelimeleri getirilmiştir. Üstelik *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelin 3. beytinin 2. mısrası *Türkçe Divan'*daki gazelde 6. beytin 2. mısrası olarak aynen karşımıza çıkmaktadır.

*Türkçe Divan'*daki gazelin 4. beyti, *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelde 10. beyittir. *Türkçe Divan'*daki gazelde 4. beytin 1. mısrasında "içelüm" ve "ṣabūḥ" kelimeleri kullanılmıştır; *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelde ise 10. beytin 1. mısrasında bu kelimeler yerine sırasıyla "içeli" ve "süci" kelimeleri kullanılmıştır. *Nesîmî Divanı'*nın D ve I nüshalarında "içeli" kelimesi yerine "içelüm" kelimesi; A, I ve M_1 nüshalarında "süci" kelimesi yerine "ṣabūḥ" kelimesi tercih edilmiştir. Bu nüsha farkları dikkate alınırsa gazellerin bahsi geçen beyitlerinde 1. mısralar arasında fark olmadığı görülür. *Türkçe Divan'*daki gazelde 4. beytin 2. mısrasında geçen "ṣōfinüñ ḳılalum" ifadesi yerine, *Nesîmî Divanı'*ndaki 10. beytin 2. mısrasında "fāsiḳuñ ḳılalı" ifadesi kullanılmıştır. Öyleyse gazellerin bu beyitleri arasında sadece 2. mısralarda, 2 kelimelik fark vardır.

*Türkçe Divan'*daki gazelde 5. beytin 1. mısrasında "kimseyi" kelimesi geçer; *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelde 5. beytin 1. mısrasında bu kelime yerine "kimseni" kelimesi kullanılmıştır. *Nesîmî Divanı'*nın A nüshasında da "kimseyi" kelimesinin tercih edildiği görülmektedir; bu nüsha hesaba katılırsa gazellerin 5. beyitlerinin 1. mısraları arasında fark kalmaz. Gazellerin 5. beyitlerinin ikinci mısraları da aslında aynıdır; ama bu mısraların okunuşuyla ilgili araştırmacılardan kaynaklanan farklı yorumlar göze çarpmaktadır. *Türkçe Divan'*daki gazelde 5. beytin 2. mısrası "Her fikr nā-muvāfıḳ (u) her fiʿl nā-ṣavāb" şeklinde tamlamasız okunmuştur; *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelde ise 5. beytin 2. mısrası "Her fikr-i nā-muvafıḳ u her fiʿl-i nā-ṣavāb" şeklinde tamlamalı okunmuştur. Ayrıca, *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelin bahsi geçen mısrasında, "nā-muvāfıḳ" kelimesinin yazımında küçük bir çeviri yazı hatası vardır. Yukarıdaki tespitler dikkate alındığında gazellerin 5 beyitleri arasında hiçbir fark olmadığı anlaşılmaktadır.

*Türkçe Divan'*daki gazelin 6. beyti ile *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelin 4. beytinde ilk mısralar neredeyse aynıdır. *Türkçe Divan'*daki 6. beytin 1. mısrasında geçen "furṣatuñı ağla her" kelimeleri *Nesîmî Divanı'*ndaki 4. beytin 1. mısrasında sırasıyla "furṣatuñ eglenme bir" şeklindedir. *Türkçe Divan'*daki gazelde 6. beytin 2. mısrası olan "Bu ʿömr-i nāzenin çu bilürsen ḳılur şitāb" mısrası, *Nesîmî Divanı'*nda 3. beytin 2. mısrası olarak aynen karşımıza çıkar. Yani, Türkçe Divan'daki gazelde, 6. beytin 2. mısrası zaten *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelin 3. beytinden alınmış olmalıdır. Bu durumda, *Türkçe Divan'*daki gazelin 6. beytinde sadece 1. mısradaki 3 kelime fark sayılabilir. *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelde 4. beytin

2. mısrası ise "Bir gün ola pür-āb ola çeşm ü göñül ḫarāb" şeklindedir.

*Türkçe Divan'*daki gazelin 7. beyti, *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelde 9. beyittir. *Türkçe Divan'*daki gazelde 7. beyitte geçen "Fużūli'ye" ifadesi, *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelin 9. beytinde "ḫarīfe ki" şeklindedir. Bu beyitler arasında başka bir fark yoktur.

*Türkçe Divan'*daki gazelde Fuzûlî mahlası 7. beyitte geçtiği hâlde, *Nesîmî Divanı'*ndaki gazelde Nesîmî mahlası 12. beyitte geçmektedir. Ayrıca, mahlas beyitlerin birbirinden tamamen farklı olması dikkat çeker. Yani beklenenin aksine, karışıklık gazelin mahlas beytinde mahlasın değiştirilmesiyle ortaya çıkmamıştır. *Türkçe Divan'*daki XXV. gazelin alındığı nüsha ile *Nesîmî Divanı'*ndaki 14. gazelin alındığı nüshalar incelendiğinde gazelin gerçek sahibi hakkında daha doğru değerlendirmelerde bulunmak mümkün olacaktır.

*Türkçe Divan'*daki XXV. gazel, *Fuzûlî Divanı'*nın sadece bir nüshasında geçer. Bu gazel, İstanbul Murad Molla Kütüphanesi'nin Lala İsmail Efendi kısmındaki 472 No.lu nüshadan alınmıştır. Bu nüshanın istinsah yılı h. 1101/m. 1690'dır. 14. gazel ise *Nesîmî Divanı'*nın 4 nüshasında geçer. *Nesîmî Divanı'*nın bu 4 nüshasından Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi nüshası h. 874, 878 veya 879 yılında, Ayasofya nüshası h. 909 yılında, Mısır Kâhire Nüshası h. 941 yılında, Isparta Nüshası ise h. 971 yılında istinsah edilmiştir.

Fuzûlî h. 963/m. 1556 yılında ölmüştür. Fuzûlî'nin doğum tarihi ise kesin değildir. *Farsça Divan'*da Akkoyunlu hükümdarlarından Elvend Bey (ö. 1504) hakkında yazdığı kasideden hareketle kasideyi yazdığı sırada en az 20-25 yaşlarında olduğu düşünülmektedir; buna dayanılarak Fuzûlî'nin m. 1480 civarında doğmuş olduğu tahmin edilir.[38] 14. gazeli içeren en eski *Nesîmî Divanı* nüshası h. 874, 878 veya 879 yılında istinsah edilmiş olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi nüshasıdır. *Nesîmî Divanı'*nın Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi nüshasının h. 874 değil de h. 879/m. 1474-1475 yılında istinsah edildiği kabul edilse dahi 14. gazelin en geç 1475 yılında yazılmış olduğu anlaşılır. Doğum yılı tahminen h. 884-885/m. 1480 olan Fuzûlî'nin bu gazeli yazmış olması mümkün değildir.

Anlaşıldığı kadarıyla Nesîmî'nin gazeli tahrif edilmiş, gazel 5 beyit

[38] Abdülkadir Karahan, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980, s. 169. Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî ve Türkçe Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 1-2. Tahir Üzgör, "Edebiyatımızda Gül Redifli Şiirler". *Yûnus'tan Fuzûlî'ye.* İstanbul: MVT Yayıncılık, 2011, s. 77.

azaltılmış, gazelde Nesîmî mahlasını ihtiva eden beyit ortadan kaldırılmış, gazeldeki başka bir beyte Fuzûlî mahlası eklenmiştir. Böylece gazel Fuzûlî'nin gazeli gibi gösterilmiştir.

Bazı araştırmacılar tarafından Fuzûlî'ye aidiyetinden şüphe duyulan bu gazelin aslında Fuzûlî'ye değil, Nesîmî'ye ait olduğu tarafımızdan açık bir şekilde ortaya konmuştur. Bu gazelin bundan sonra hazırlanacak Fuzûlî Divanı yayınlarına kesinlikle alınmaması gerekir.

Sonuç

Fuzûlî; Azeri Türkçesine has kelimeler kullanması, âşıkane tarzda gazeller yazması, coşkulu bir söyleyişi tercih etmesi, sade bir dille şiir söylemesi, ilk bakışta dine aykırı görünen tevile açık ifadelere sık sık başvurması ve tekrir sanatında usta olması bakımından Nesîmî'yi andırır. Fuzûlî'nin Nesîmî etkisinde bir şair olması, şiirlerinin Nesîmî'nin şiirleriyle karıştırılmasına zemin hazırlamış olabilir.

Klasik Türk şiiri araştırmalarında, sadece mecmualardaki şiirlerde değil, divanlardaki şiirlerde de hatalar ve karışıklıklar olabileceği göz önüne alınmalıdır. Çeşitli şairlere yanlışlıkla isnat edilmiş şiirler zaman zaman araştırmacılar tarafından ortaya konmaktadır. Divanlar yeniden yayımlanırken bu şiirlerin de dikkate alınması önem arz etmektedir.

Araştırmalarda, Fuzûlî'nin şiirleri tespit edilirken daha önce yapılan araştırmalar yeterince değerlendirmeye alınmamıştır. Mesela, "Türkçe Divan"daki LXVI. gazelin Selîkî'ye ait olduğu Prof. Dr. Ömer Zülfe tarafından 2006'da belirtilmiş ama bu tespit daha sonra yapılan divan yayınlarına yansımamıştır.

Fuzûlî'nin Türkçe divanını İran'da neşreden Emîn Sıddîkî'nin "Türkçe Divan"da geçen XXV, LXVI, XCV, CCV ve CCXXXIII. gazellere ihtiyatla yaklaştığını ve "Başka Şi'rler" başlığı altında ele aldığını Prof. Dr. Atabey Kılıç 1998'de bildirmiştir; buna rağmen, klasik Türk edebiyatı araştırmalarında bu gazeller üzerinde yeterince durulmamıştır. Prof. Dr. Ömer Zülfe LXVI. gazelin Selîkî'ye ait olduğunu belirten bir makale yazmış, XXV. gazelin Nesîmî'ye ait olduğu ise tarafımızdan ortaya konmuştur.

Bugüne kadar, Fuzûlî'nin Türkçe divanını en doğru şekilde ortaya koyabilmek için birçok tenkitli metin hazırlanmıştır. Bu metinlerin hiçbiri sorunları tamamen ortadan kaldırmamıştır. Elde çeşitli araştırmacılar tarafından hazırlanmış ve yeni harflerle yayımlanmış birçok "Fuzûlî Divanı" bulunması okuyucunun aklını karıştıran ve okuyucuyu, en doğru yayını bulma konusunda, tereddüde sevk eden bir durumdur. Bizce, öncelikle Fuzûlî'nin Türkçe divanı ilmî ölçülere eksiksiz uyularak dört

başı mamur bir şekilde tekrar yayımlanmalıdır; daha sonra isteğe bağlı olarak divanın daha geniş kitlelere hitap eden popüler yayınları da yapılabilir. Eksiksiz bir ilmî yayın, bu popüler yayınlara da rehberlik edecek ve onların daha sağlam temellere dayanmasını sağlayacaktır.

Fuzûlî'nin Türkçe divanı bu zamana kadar Fuzûlî hakkında yapılmış bütün araştırmalar dikkate alınarak, bir komisyon tarafından yeniden hazırlanabilir. Bu yayında divana yeni şiirler eklemenin yanında, divana bugüne kadar yanlışlıkla katılmış şiirleri divandan çıkarmaya da dikkat edilmelidir. En azından bu tartışmalı şiirlerin, divanın sonunda ayrı bir başlık altında verilmesi veya okuyucuların şiirlere eklenecek dipnotlarla uyarılması önem taşımaktadır.

Bu çalışma ile, Türk edebiyatının en önemli şairleri arasında sayılan Fuzûlî hakkındaki bir bilgi yanlışı daha ortadan kaldırılmıştır. Nesîmî'nin bir gazelinin yanlışlıkla Fuzûlî'nin Türkçe divanına alındığı ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmanın Fuzûlî'nin Türkçe divanı üzerine yapılacak yeni çalışmalara katkı sağlamasını dileriz.

Kaynakça

AÇIKGÖZ, Cenk (2017). "Hayâlî Bey Dîvânı'nın Harfü'l-Yâ' Bölümündeki 95 ve 96. Gazeller Kime Ait?". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2: 1-8.

AKYÜZ, Kenan-Yüksel, Sedit-Beken, Süheyl-Cunbur, Müjgân (1958). *Fuzûlî Türkçe Divan*. Ankara: İş Bankası, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

AYAN, Hüseyin (2014). *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

CANIM, Rıdvan (2000). *Latîfî Tezkiretü'ş- Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

DİLÇİN, Cem (2001). *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar=Studies on Fuzulî's Divan*. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.

DÜZGÜN, Hüseyn (Hossein Mohammadzadeh Sadigh). (2005). *Divan-ı Eş'âr-i Türki Mevlana Hakim Molla Mohemmed Fuzûli Bayatlı*. Tebriz: Ahter Neşriyatı.

GÖLPINARLI, Abdülbâki (1961). *Fuzûlî Dîvânı Ön-söz, Gazeller, Terkipler, Kıt'alar, Rubâîler, Lûgatçe, İndeks, Fihrist.* İkinci Basım, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

KANAR, Mehmet (2015). *Fuzûlî Dîvân*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

KARAHAN, Abdülkadir (1966). *Kanuni Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figanî ve Divançesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

KARAHAN, Abdülkadir (1980). *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

KILIÇ, Atabey (2001). *Eski Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar*. Kayseri: Laçin Ya-yınları.

MAZIOĞLU, Hasibe (2002). *Fuzûlî ve Türkçe Divanı'ndan Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

PARLATIR, İsmail (2012). *Fuzulî Türkçe Divan*. Ankara: Akçağ Yayınları.

TARLAN, Ali Nihad (1945). *Hayâlî Bey Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

TARLAN, Ali Nihad (1950). *Fuzulî Divanı Gazel, Musammat, Mukatta' ve Ruba'î Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) C-I.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

ÜZGÖR, Tahir (2011). "Edebiyatımızda Gül Redifli Şiirler". *Yûnus'tan Fuzûlî'ye.* İstanbul: MVT Yayıncılık, s. 75-90.

ZÜLFE, Ömer (2006). *On Altıncı Yüzyıl Şairi Selîkî ve Şiirleri*. 1. Baskı, Ankara: Edebiyât.

ZÜLFE, Ömer (2006). "Türkçe Dîvân'daki LXVI. Gazel Fuzulî'nin mi?". *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi* 2: 227-236.

ZÜLFE, Ömer (2009). "Rahîkî [Ö. 953/1546] ve Şiirleri". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi/The Journal of Turkish Cultural Studies 21:* 171-198.

ÂŞIK ÇELEBİ'NİN TETEBBU' ŞİİRLERİ

Prof. Dr. Üzeyir ASLAN*

1. Giriş

tetebbu[c] sözcüğü (< Ar. t-b-[c] 'bir şeyi izlemek, peşi sıra gitmek; birinin izini sürmek, arkasından gitmek, peşine düşmek; bir şeye yapışmak, bağlanmak; bir yolu izlemek, takip etmek; bir şeye uymak, bir şeye ait, mahsus olmak; bir şeye tâbi kılmak, bir şeyin emrine vermek') izleme; tartışmayı, gelişmeyi takip; peşinden koşma, kavuşturma, ardışıklık ve silsile,[1] bir şeyin ardına düşüp her tarafını araştırma, arkasını bırakmayarak etraflıca tedkik ve tahkik etme, başlıca ulûm ve telifât,[2] taklid, taklid eser, yapma,[3] sırasıyla araştırma, çalışma, araştırma, soruşturma;[4] anlamaya, bilmeye, öğrenmeye çalışma, tam olarak iyiden iyiye bilme, iyi ve tam bilinme; bir kelimeyi, bir cümleyi veya bunların manalarını olduğu gibi alma, aktarma; meyl, rağbet, teveccüh[5] anlamlarına gelmektedir.

Tetebbu', şuara tezkirelerinde çok sık karşımıza çıkan kavramlardan biridir. Bu kavram, incelediğimiz tezkirelerde edebî anlamı yanında sözlük anlamlarıyla da kullanılmaktadır:

a) telif eser anlamıyla:

Âşık Çelebi, Latîfî hakkında "Ba'zı manzûm u mensûr resâili vardur. Cümlesi çâşnîdâr u hemvârdur ve tezkiretü'ş-şu'arâsı makbûldür,

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uaslan@marmara.edu.tr

1 Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük,* Dağarcık, İstanbul 1995, s. 83-84.

2 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 379.

3 "*tatabbu'* Pursuing, following, searching diligently, investigating, exploring, imitation, continuation." F. Steingass, *A Comprehensive Percian-English Dictionary,* Çağrı Yayınları, İstanbul 2005, s. 281.

4 "*tetebbu'* A following up carefully, by tracking, pursuing, studying or investigating, pursuit, search, study, investigation in a regular series. - *etmek* To follow up, study, investigate." Sir James W. Redhouse, *Turkish and English Lexicon, New Edition,* Çağrı Yayınları, İstanbul 2006, s. 492.

5 "*tetebbu' etmek:* istıtlâ' etmek, teyakkun etmek, ıktibâs etmek, girâyîden, girâyisten." Mertol Tulum, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı,* Türk Dil Kurumu, Ankara 2011, s. 1767.

matbû'-ı erbâb-ı tab'-ı suhan-güzârdur, eyü tetebbu' etmişdür.",[6] Ahdî-yi Bağdâdî hakkında "Şu'arâ-yı Rûmı tezkire edüp insâf budur ki eyü tetebbu' etmişdür. Ehl-i insâf olup sâir A'câm gibi Rûma ve Rûmîlere münkir degüldür.",[7] Sebzî hakkında "Selef ü halef eş'ârından çok kimesneye cevâb deyüp haylî tetebbu'-ı dîvân etmişdür."[8] demektedir.

Ahdî, Tarzî'den bahsederken "Râkım-ı hurûf-ı tezkire ile ittihâdı bi'l-külliyye muhakkıkânedür. Ekser-i eş'âr-ı rindânesin yazup ve tetebbu' etmişdür."[9] demektedir.

b) İnceleme, gözden geçirme anlamıyla:

Sehî Bey, Niyâzî'nin, zamanın ulemasının "... şugl etdügi yerleri bir vechile gûşiş ve bir sûret ile tetebbu' ..." ettiğini, ulûm-ı Arabiyye vü fünûn-ı mübâhesede âciz ü kâsır olduklarını gördüğünü söylemektedir.[10]

Âşık Çelebi, Lâmi'î Çelebi'yi anlatırken "Hele fakîr tetebbu' etdügüm nesrde *Hüsn ü Dil* ve *Şeref-i İnsân* ve *İbret-nümâ* ve *Menkabet-i Üveyse'l-Karanî* ve *Terceme-yi Şevâhidü'n-Nübüvve* ve *Terceme-yi Nefehât-i Üns*..."[11] diyerek onun eserlerini incelediğini söylüyor. Necâtî'yi anlatırken "Egerçi Ahmed Paşa bu fende evhaddür ve mekâdîr-i şu'arâ tetebbu' olındukda yine zamîr ana râci' olmakda mısdak-ı el-'avdu Ahmeddür."[12] diyor. Zâtî'nin hayatından bahsederken onun ağzından şu bilgiyi naklediyor: Dönemin şairleri Kanunî Sultan Süleyman'ın isteği üzerine gazellerini padişaha arz ederler. Padişah, Zâtî'nin şiirlerini tetebbu' ederken "fâiyye" gazelini görür ve çok beğenerek şaire bir mansıp verilmesini emreder.[13]

Ahdî, tezkiresinin mukaddime kısmında "... evsâf-ı hamîdesin gûş kıldıgum nîkû-hisâlün mehmâ-emken tetebbu'-ı ahvâl edüp dört ravza tarîkı ile alâ-kadri't-tâka bu bir niçe perîşân evrâka cem' edüp..." diyerek eserine aldığı şairlerin hayatlarını incelediğini ifade ediyor.[14] Yine Dâ'î Efendi ile ilgili "... ekser-i kütüb-i mütedâvileyi mütâla'a-yı şerîf ile bir

---

6 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ (İnceleme-Metin),* hzl. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 737.
7 Âşık Çelebi, *age.,* s. 1131.
8 Âşık Çelebi, *age.,* s. 943.
9 *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme - Metin)*, hzl. Süleyman Solmaz, Atatürk Kültür Merkezi yayını, Ankara 2005, s. 405.
10 *Heşt Bihişt,* s. 209.
11 Âşık Çelebi, *age.,* s. 748.
12 Âşık Çelebi, *age.,* s. 849.
13 Âşık Çelebi, *age.,* s. 1190.
14 Ahdî, *age.,* s. 88.

bir tetebbu' etmiş...",[15] Za'fî hakkında "Zikr-i hayrın istimâ' etdügümüz fukarâ ve eş'âr-ı hûb-şi'ârın tetebbu' etdügümüz şu'arâ zümresindendür.",[16] Sâdık hakkında "... lâkin şu'arâ içre sirkat-i ma'nâ ile şöhret-i tâm bulup ol bâbda benâm olmış. Râkım-ı hurûf-ı tezkire eş'ârına vâkıf olup güftârın tetebbu' etmişdür. Dedükleri gibi degüldür."[17] Ref'î Çelebi hakkında "Binâen alâ-zâlik ebyât-ı dil-pezîrin ve kelimât-ı bî-nazîrin cümleten tetebbu' edüp görmişüz ki el-hak uyûbdan berî...",[18] diyor.

c) İlim öğrenme anlamıyla:

Sehî Bey, Karaca Paşa Ahmed Beg hakkında "... her fenne tetebbu' etmiş kişi idi.",[19] Gelibolulu Aşçıoğlu Hasan Çelebi hakkında "... her fenne tetebbu' etmiş...",[20] Atâyî hakkında "... her fenne mütetebbi'dür.",[21] Âhî Benlü Hasan hakkında "... ulûm-ı mütedâvileyi tetebbu' edüp görmiş idi."[22] ve Nâmî Benlü Memi hakkında "... ulûmı tetebbu' edüp tertîb ile görmişdür."[23] demektedir.

Latîfî, Usûlî hakkında "Ulûmı fürû'ı ve usûliyle tetebbu' edüp...",[24] diyor.

Ahdî, Abdulganî Efendi'yi anlatırken "Fünûn-ı ilm-i evvelîn ü âhirîni tetebbu' edüp",[25] Ahmed-i Harîrî hakkında "Rûz u şeb tetebbu'-ı ba'z-ı ulûm-ı hâsü'l-fevâid [edüp]...",[26] Vecdî hakkında "... her an tetebbu'-ı tedvînât-ı erbâb-ı ulûm ve kütüb-i Fârisî vü Rûmî ol yâr-ı nîkû-hisâl cüst ü cû etmeden hâlî olmayup..."[27] diyor.

Biz çalışmamızda tetebbu'un edebî anlamını tespite çalıştık ve bu maksatla Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi ve Ahdî tezkirelerini gözden geçirdik. Kavram, yukarıda verilen sözlük anlamlarıyla da bağlantılı olarak beğenilen bir şairin eser(ler)ini tedkik, onların inceliklerini öğrenmeye çalışma, ezberleme; o eser(ler)i taklit edip benzer(ler)ini yazarak özgün

15 Ahdî, *age.,* s. 167.
16 Ahdî, *age.,* s. 399.
17 Ahdî, *age.,* s. 393.
18 Ahdî, *age.,* s. 325.
19 *Heşt Bihişt*, s. 118.
20 *Heşt Bihişt*, s. 124.
21 *Heşt Bihişt*, s. 139.
22 *Heşt Bihişt ,* s. 189.
23 *Heşt Bihişt*, s. 194.
24 Latîfî, *age.,* s. 175.
25 Ahdî, *age.,* s. 157.
26 Ahdî, *age.,* s. 202.
27 Ahdî, *age.,* s. 575.

eserler ortaya koymaya uğraşma, böylece taklitte kalmama, mana hırsızı olmama; beğenilen şairin üslubunu benimseyerek takipçisi olma, yolunda gitme anlamlarıyla kullanılmaktadır.

1.2. Tetebbu'un edebî anlamları

1.2.1. tedkik, çalışma, taklid

Sehî Bey, Sihrî hakkında "mütetebbi'-i tevârîh-i mülûk[dür]",[28] Ca'fer Çelebi hakkında "şi're vü inşâya mütetebbi'-i ehl-i fâzıl ve sâhib-ma'rifet kişi idi",[29] Muhyiddin Çelebi el-Fenârî hakkında "şi'r ü inşâya ve üslûb-ı mu'ammâya mütetebbi'dür",[30] Tütünsiz Ahmed-i Rıdvân Beg hakkında "... mesnevîye mütetebbi' idi",[31] Şîrî Ali Beg hakkında "... mesnevîye çok tetebbu' etmiş...",[32] Hassan hakkında "... tetebbu'-ı kasâyid ü gazeliyyât ve mümâreset-i münşeât u mükâtebât etmişdür."[33] demektedir.

Latîfî, Cem Sultan hakkında "... Bu dahı Sultan Selim gibi Fârisî-dân ve mütetebbi'-i resâyil ü dîvân idi.",[34] Sultan Selîm hakkında "Ekser-i evkâtda dîvân-ı Nevâyî tetebbu' ederdi.",[35] Ahmed Paşa hakkında "zebân-ı Fürsde vâkı' olan devâvîne tetebbu'-ı müstevfâsı ve tefahhus-ı müsteskâsı olup cemî'-i manzûmât-ı Fürsi mütetebbi' ve fevâid-i 'avâyid ü sanâyi'-i bedâyi'den mütemetti' ü müteneffi' olmagın...",[36] Çâkerî Bey hakkında "... şeh-nâme ve hamse tetebbu' eder...",[37] İznikli Celîlî hakkında "Manzûmât-ı Fürsi tamâm tetebbu' etmiş... mesneviyyât-ı Fürsden ekser Abdullâh-ı Hâtifî te'lifâtın tetebbu' eder.",[38] Hayretî hakkında "Ve devâvîn-i Fürsi dahı tamâm mütetebbi' ve fevâid-i ma'nâsından mütemetti' idi.",[39] Hızrî hakkında "Ekser-i evkâtda Dîvân-ı Hâfız tetebbu' ederdi...",[40] Şemsî-yi Kâdî hakkında "... ve şi'r demekde defter ü dîvân tetebbu' etmezdi.",[41] Necâtî hakkında "Zîrâ mezkûra

---

28 *Heşt Bihişt*, s. 199.
29 *Heşt Bihişt*, s. 108.
30 *Heşt Bihişt*, s. 110.
31 *Heşt Bihişt*, s. 116.
32 *Heşt Bihişt*, s. 116.
33 *Heşt Bihişt*, s. 140. Yine Melîhî (s. 144), Kerîmî (s. 173) ve Kâtib Hasan (s. 195) tetebbu' eden şairler arasında zikredilmektedir.
34 Latîfî, *age.,* s. 146.
35 Latîfî, *age.,* s. 150.
36 Latîfî, *age.,* s. 155.
37 Latîfî, *age.,* s. 207.
38 Latîfî, *age.,* s. 213.
39 Latîfî, *age.,* s. 242.
40 Latîfî, *age.,* s. 246.
41 Latîfî, *age.,* s. 329.

gelince sâbıku'z-zikr olanlar (Şeyhî, Ahmed Paşa, Nizâmî-yi Karamânî) şi'ri Fürs dîvânlarından tetebbu' ederlerdi."[42] demektedir.

Âşık Çelebi, Makâlî hakkında "Kasâid-i ekâbir-i Acemi kemâ-yenbagî tetebbu' etmişdür..."[43] Derviş Çelebi hakkında "... Gâhî nazma kûşiş ve şi're azmâyiş ederdi ammâ Fârsîye tetebbu'ı ekserdi, gâhî Türkî demek dahı düşerdi.",[44] Necâhî hakkında "Gazel denmez ki ol ana tetebbu' etmeye.",[45] Nisârî hakkında "... bir zamân Fârsî şi'r tetebbu' etdiler. *Dîvân-ı Hâfız*'a tamâm nezâiri vardur.",[46] Edirneli Nazmî hakkında "Cemî'-i ömrini tetebbu'-ı şi're hasr etmiş, bu fennün gâyet müteveggıllerindendür. Ba'zı nezâiri olan gazelleri cem' edüp ve cemî'-i cevâb denilen nezâirin dahı bile yazup beyân etmişdür. Cümle üç bin gazel cem' edüp bir büyük dîvân etmişdür.",[47] Alî Çelebi hakkında "Gâh inşâ vü gâh inşâd ve gâh nazm u gâh nesr gâh kasîde tetebbu' ve gâh tegazzül ederler."[48] demektedir. Yine Fazlî hakkında *Dîvan-ı Hâfız* tetebbu' ettiğini, her kafiyesine cevap söylediğini,[49] Remzî Çelebi-yi Kâdî hakkında özellikle Arapça kasideleri tetebbu' ederek onlara nazire demekle meşgul olduğunu[50] söylemektedir.

Ahdî, Cenâbî Paşa'dan bahsederken "Zamân-ı hayâtında rûz u şeb tetebbu'-ı eş'âr-ı selef edüp...",[51] İlhâmî hakkında "Zîrâ ki kasâyid-i şu'arâ-yı nâmdârı ve mesnevî-yi Molla Hudâvendigârı ve tedâvîn-i meşâyıh-ı izâm ve hamse-yi Şeyh Nizâmî'yi defâ'at ile tetebu' edüp...",[52] Ahmed-i Zarîf hakkında "... hemîşe tetebbu'-ı eş'âr-ı mütekaddimîn ü müteahhirîn etmeden hâlî degüldür.",[53] Sânî Beg hakkında "... tetebbu'-ı eş'âr-ı mütekaddimîn ve güftâr-ı fusahâ-yı müteahhirîn edüp...",[54] Hâyirî

---

42 Latîfî, *age.,* s. 342. Latîfî, ayrıca Surûrî (s. 301), Sabâyî (s. 351), Ârifî Hüseyin Çelebi (s. 381), Özrî (s. 389), Kâtibî (s. 452), Kâzımî (s. 456, 457), Kâmî-yi Edirnevî (s. 459), Keşfî (s. 464), Lâmi'î (s. 476), Nizâmî-yi Karamânî (s. 534), Niyâzî-yi Bursevî (s. 551), Helâkî-yi Rûmî (s. 570) ve Hümâmî (s. 574) hakkında aynı kanaattedir.

43 Âşık Çelebi, *age.,* s. 825.

44 Âşık Çelebi, *age.,* s. 518.

45 Âşık Çelebi, *age.,* s. 860.

46 Âşık Çelebi, *age.,* s. 847.

47 Âşık Çelebi, *age.,* s. 882.

48 Âşık Çelebi, *age.,* s. 1115.

49 Âşık Çelebi, *age.,* s. 1190.

50 Âşık Çelebi, *age.,* s. 1382.

51 Ahdî, *age.,* s. 105.

52 Ahdî, *age.,* s. 211-212.

53 Ahdî, *age.,* s. 218.

54 Ahdî, *age.,* s. 246.

hakkında "... üslûb-ı inşâyı tetebbu' etmeden hâlî degüldür.",[55] Hemdemî-yi Acem hakkında "... rûz u şeb şu'arâ-yı mukaddimînün eş'ârın ve fusahâ-yı müteahhirînün güftârın tetebbu' edüp ve her birinün ebyât-ı güzîdesin ve kelimât-ı pesendîdesin bir mertebede ezberlemiş ki erbâb-ı ma'ânî olan zurafâ-yı rûzigâr ol yâr-ı suhandânı Ayaklı Cönk lakâbıyla ser-efrâz u nâmdâr kılmışlar.",[56] demektedir. Ahdî'nin Hemdemî hakkındaki ifadelerinden biz tetebbu' faaliyetinin bir parçasının da ezberleme olduğunu anlıyoruz. Yine Ahdî, tezkiresinde kendisinin de Vâlihî-yi Üskübî'yi tetebbu' ettiğini ifade ediyor.[57]

Tezkirelerde tetebbu' ile alakalı şu kavramlar da zikredilmektedir:

a) taklid et-, mukallid[58] ol-:

Latîfî, Kara Fazlî hakkında "Hâce-yi Kirmânînün Ravzatü'l-envârın ve Hazret-i Hocendînün Bedâyi'u'l-eshârına tetebbu'-ı taklîd etmişdür.",[59] Cihânî hakkında "Gerçi hûb-fehm ü suhan-dân idi ammâ bu fende mukallid makûlesidür.",[60] Sâkî hakkında "Tarz-ı mezbûra [Necâtî] taklîd-i tâm oldugı bâ'isden...",[61] Sehî Beg hakkında "... tarz-ı revişde ana [Necâtî] taklîd ederlerdi.",[62] Şeyhî hakkında "... bu husûsda Rûmun mesnevî-gûyları ana mukallid ü pey-rev olmışlardur."[63] diyor.

Âşık Çelebi, Salih Çelebi hakkında inşada cinas kullanmakla Kemal Paşa-zâde'ye taklide âzim olduğunu,[64] Rahîmî hakkında Celîlî'ye

---

55 Ahdî, *age.,* s. 262.

56 Ahdî, *age.,* s. 592. Ayrıca Rûhî (s. 318), Siyâhî (s. 342), Sünnî (s. 346), Sihrî-yi Üskübî (s. 349), Şerhî (s. 369), Şevkî (s. 371), Sabrî Çelebi (s. 378), Tarîkî (s. 409), İlmî (s. 445), Gınâyî (s. 457), Fürûgî (s. 473), Fedâyî (s. 480), La'lî (s. 507-508), Mecdî (s. 509), Müslim Çelebi (s. 513), Mahvî (s. 518), Müdâmî Beg (s. 522), Mu'inî (s. 524), Murâdî-yi Acem (s. 543), Mutî'î (s. 545) ve Hilâlî (s. 590) de tetebbu' eden şairler olarak anılmaktadır.

57 Ahdî, *age.,* s. 567.

58 "*mukallid* Ar[apça] 1. Taklit eden, takan, kuşatan, bir şeyi boynuna asan. 2. Kavil ve fiilde birine benzemeye çalışan, asla benzetme yolunda icrâ-yı amel eden. 3. Taklit yapan, mudhik, maskara." "*taklîd* Ar[apça] 1. Takmak, takılmak, kuşanmak, kuşatılmak. 2. Asla benzetme yolunda icrâ-yı emel. 3. Taklit yolunda yapılmış şey." Ali Nazîmâ - Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati,* hzl. Kazım Yetiş vd., Türk Dil Kurumu, Ankara 2005, s. 300, 488.

59 Latîfî, *age.,* s. 433.

60 Latîfî, *age.,* s. 220.

61 Latîfî, *age.,* s. 295.

62 Latîfî, *age.,* s. 314.

63 Latîfî, *age.,* s. 340. Latîfî ayrıca Kara Fazlî (s. 433) ve Neşrî (s. 527-528)'nin mukallid olduklarını, Necâtî'nin ise taklitçisinin çok olduğunu (s. 516). belirtiyor.

64 Âşık Çelebi, *age.,* s. 1269.

mukallid olduğunu,[65] Emîrek ile ilgili bilgi verirken "... Yetîm-i merhûm dahı ana mukallid idi.",[66] Lâyihî hakkında "Merhûm mahallinde mezkûr olacak Rızâyî mahlas Bahâ Çelebi'ye taklîd ederdi..."[67] demektedir. Yine Kadrî Efendi hakkında şiirde tarz-ı hası olduğunu, elfaz u edada muhalif üslubunun bulunduğunu, istiğna ve istiğrakdan dem vurmakta ve âlem-i fenâ ve ıtlaktan söylemekte müteferrid olduğunu, sairlerin ona mukallid olduğunu,[68] Hayâlî'nin evail-i hâlinde Zâtî'ye mu'tekid belki mukallid olduğunu, hatta Zâtî'nin bir gazelini tahmis ettiğini, ondan başka şairin gazelini tahmis etmediğini söylemekte ve tahmisin matla beytini vermektedir, beyit şöyledir:

n'olduŋ iŋlersin felek hercāyī cānānuŋ mı var
her maḳāmı seyr ėder bir māh-ı tābānuŋ mı var[69]

Ahdî, Hamîdî hakkında "... pey-rev-i erbâb-ı hüner olmak ümîdiyle rûz u şeb taklîd-i şâ'irân-ı nâmver eder kimsedür.",[70] Safâyî hakkında "... üslûb-ı hoş nev-lisân-ı Aceme taklîd edüp...",[71] Hakîkî Beg hakkında "... taklîd-i şu'arâ-yı Acem etmege sâlik idi."[72] ve Rahmî Çelebi hakkında "... belki Rûmda Selmân-ı Sânî olup taklîd-i şu'arâ-yı Acem kılmış..."[73] diyor.

b) mümâreset[74] et-

Sehî Bey, Alî hakkında "... ve tarîkat-ı vâdî-yi güftârda mümâreset ve kudret bulmış kimesnedür"[75] ve Hassan hakkında "... tetebbu'-ı kasâyid ü gazeliyyât ve mümâreset-i münşeât u mükâtebât etmişdür." demektedir.

c) gûşiş[76] et-

Sehî Bey, Şeyhoğlu hakkında "Ve mesnevîye çok gûşiş etmişdür."[77]

---

65 Âşık Çelebi, *age.,* s. 1354.
66 Âşık Çelebi, *age.,* s. 372.
67 Âşık Çelebi, *age.,* s. 756.
68 Âşık Çelebi, *age.,* s. 1315.
69 Âşık Çelebi, *age.,* s. 1587.
70 Ahdî, *age.,* s. 275.
71 Ahdî, *age.,* s. 393.
72 Ahdî, *age.,* s. 176.
73 Ahdî, *age.,* s. 312.
74 "*mümârese* Ar[apça] 1. Çalışıp alışmak. 2. Çalışarak maharet kesp etmek, üstatlık." Ali Nazîmâ - Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati,* hzl. Kazım Yetiş vd., Türk Dil Kurumu, Ankara 2005, s. 329.
75 *Heşt Bihişt*, s. 153.
76 "*kûşiş* Far[sça] Çalışma, ikdam, sa'y." Ali Nazîmâ - Faik Reşad, *age.,* s. 215.
77 *Heşt Bihişt*, s. 137.

ve Fikrî hakkında "... mesnevî üslûbına gûşiş etmiş..."[78] demektedir.

ç) mütâla'a[79] et-

Ahdî, Hurremî-yi Bağdâdî hakkında "... lahza lahza mütâla'a-yı devâvîn-i belâgat-nizâm-ı bulegâ-yı A'câm [edüp]..."[80] ve Zühdî hakkında "... mütâla'a-yı kütüb-i Arab ve devâvîn-i Fürsde edâ-yı ebyât..."[81] diyor.

d) suhan-çîn[82] ol-

Latîfî, Zihnî hakkında "... lâkin îcâd-ı hayâlde makûle-yi suhan-çîn ü hâyîde-gûydur."[83] ve Sehâyî hakkında "ekser-i ebyâtı terceme vü tazmîn ve tedvînât-ı selefden suhan-çîn idi."[84] diyerek onları tenkit ediyor.

e) istifâde[85] et-

Ahdî, Meylî Mehemmed Çelebi hakkında "... tedâvîn-i şu'arâ-yı zamânı ve fuzalâ-yı cihânı cem' edüp her birinden istifâde hâsıl etmiş idi."[86] ve Tâbî-yi Kûçek hakkında "... üslûb-ı şi'r-i makbûlı Bâkî Çelebiden istifâde etmiş..."[87] diyor.

1.2.2. izleme, uyma, takip

Âşık Çelebi, Makâlî hakkında "Kasâid-i ekâbir-i Acemi kemâ-yenbagî tetebbu' etmişdür ve eş'âr-ı selefde mümâreseti olup nazm ile tetebbu' etmişdür.",[88] Hâfız-ı Acem oğlu Niyâzî hakkında "Ekser Nevâyî eş'ârın tetebbu' ederdi."[89] demektedir. Âşık Çelebi, Tûtî-yi Latîf hakkında Kâdirî Efendi'nin bir matlaını tetebbu' ettiğini söylerek aşağıdaki zemin ve tetebbu' beyitleri vermektedir:

---

78 *Heşt Bihişt*, s. 206.

79 "*mütâla'a* Ar[apça] 1. Dûr-endişâne tefekkür, rey, mülâhaza. 2. Kitaba bakmak, okumak." Ali Nazîmâ - Faik Reşad, *age.,* s. 355.

80 Ahdî, *age.,* s. 281.

81 Ahdî, *age.,* s. 337.

82 "*sühan* Far[sça] Söz, kelam.", "*çîn* Far[sça] Çînîde, toplayıcı, devşirici." Ali Nazîmâ - Faik Reşad, *age.,* s. 464, 59.

83 Latîfî, *age.,* 268.

84 Latîfî, *age.,* s. 298.

85 "*istifâde* Ar[apça] Faydalanmak, fayda bulmak." Ali Nazîmâ - Faik Reşad, *age.,* s. 179.

86 Ahdî, *age.,* s. 138.

87 Ahdî, *age.,* s. 241.

88 Âşık Çelebi, *age.,* s. 825.

89 Âşık Çelebi, *age.,* s. 927.

Matlaᶜ-ı Ḳādirī Efendi

ne dūd-ı āteş-i ḥasret ne reşk odıyla dāġum var
ḳanāᶜat milkine şāhum ne tuġum ne otaġum var

Tetebbuᶜ-ı Ṭūṭī

gerekmez tevsen-i çarḫı meh-i nevden ferāġum var
bu ᶜālem kişţzārında ne çiftüm ne oraġum var[90]

Âşık Çelebi, Kâtibî'den söz ederken onun bir kasr yaptırdığını, zamanın şuarasının bu kasra tarihler söylediklerini, onun da tetebbu' ederek [onları izleyerek, geleneğe uyarak] bir mısra bulduğunu ve bu mısraın hem lafzen hem manen tarih olduğunu belirtiyor ve şu tarih manzumesini veriyor:

mühendis ṭarḥ ėdüp resmin bu cāy-ı ᶜişret-ābāduŋ
yapılmış saᶜd-sāᶜatde bināsı çün tamām olmış

*görince **Kātibī** itmāmını mesrūr olup ol dem*
ḥisāb ėtdükde tārīḫin ṭoḳuz yüz ḳırḳ yėdi bulmış[91]

Tezkirelerde tetebbu'un izleme, takip anlamıyla ilişkili başka kavramlar da zikredilmektedir, bunlar:

a) pey-rev[92] ol-

Sehî Beg, Âhî Benlü Hasan hakkında " Hüsrev ü Şîrîn üslûbında Gül ü Husrev adlu bir kitâbı var. Mevlânâ Şeyhî'ye pey-rev olmış..."[93] diyerek şairin mesnevide Şeyhî'nin takipçisi olduğunu söylemektedir.

Latîfî, Elvân-ı Şîrâzî'den bahsederken "... meşâyıh-ı sâlikîn (k.s.) seyr ü sülûklerinde şuhûd etdükleri esrâr-ı hafiyyeyi agyâra söylemek ve Cenâb-ı Feyyâzdan fâyiz ü lâyıh olan vâridât ü levâyıh-ı gaybiyyeyi ehl-i zâhire ifşâ vü izhâr eylemek âdâb-ı tasavvufdan hâricî oldukdan gayrı bîm ü hâtırnâk oldugı ecilden ol râz-ı vâcibü'l-hikmeti âlet-i bezm-i mey ve şem' ü şarâb u şâhid ü def ü ney ibârâtı isti'ârâtıyla taglît-i avâm ve nâ-ehl içün tahayyül ü tasvîr eder ve feres-i firâsetle maksada kasd ederler, na'l-i bâz-gûne ile giderler tâ ki pey-revlik edüp izlemeye."[94] diyerek tasavvuf ehlinin şahit oldukları birtakım sırları halktan gizlemek

90 Âşık Çelebi, *age.,* s. 735-736.
91 Âşık Çelebi, *age.,* s. 696.
92 "*pey-rev* Far[sça] Birinin ardı sıra giden, muktefi." Ali Nazîmâ - Faik Reşad, *age.,* s. 421.
93 *Heşt Bihişt ,* s. 189.
94 Latîfî, *age.,* s. 121.

maksadıyla şem', şarap vb. bezm aletleriyle ifade ettiklerini, böylece tasavvufa uzak olanların onları izlemesini engellediklerini anlatmaktadır. Yine "Halefden niçe nâdân u nâ-halef ekâbir-i selefe taklîden pey-revlik ederler... kelâm-ı hakîkîyi rûy-ı mecâzdan ta'bîr ederler."[95] demektedir. Şâver hakkında "Tahayyül-i zihn-i pâkin ve tasarruf-ı lutf-ı idrâkin merhûm Necâtî ve Tâli'î muhkem pesend ederlerdi. Ve semt-i suhanda anlara pey-revlik edüp anlarun tarîk-i tarzına giderdi.",[96] Şemsî-yi Edvârî hakkında "... ve tarz-ı gazelde dahı Necâtî pey-revidür.",[97] Şeyhî'den bahsederken "... Rûmun mesnevî-gûyları ana mukallid ü pey-rev olmışlardur.",[98] Lutfî hakkında "... şekl redif kasîdeler ki ol zamânda mevâlîden zâhir olmışdı, evvel bu demişdi, gayrı ana pey-rev olmışdı.",[99] Necâtî hakkında "... egerçi mukallid ü pey-revleri nihâyetde çokdur...",[100] Hâşimî hakkında "... cânânlar ile kafiyesin evvel bu bulmışdur ve bâkî nazîre-gûylar ana pey-rev olmışlardur.",[101] Hilâlî-yi İstanbulî hakkında "Tarz-ı gazelde Mevlânâ Âhî pey-revidür."[102] demektedir.

Âşık Çelebi, Pârepâre-zâde Ahmed Çelebi hakkında "...çerâğı Lâmi'î'den yakar, anun muktebis-i pertevi ve anun pey-revidür",[103] Vâlihî hakkında "...üslûb-ı şi'rde pey-rev-i Câmî vü Hâfızdur.",[104] Yûsuf-ı Sîneçâk hakkında bilgi verirken "... merhûm Sîneçâk'ün şâkirdi Mevlânâ Şûrî ve merhûmun pey-revi ya'ni Günâhî vesâir Mevlevî cem' olup..."[105] demektedir. Refîkî hakkında "berş" redifli kasideyi ilk defa onun söylediğini, ondan pîş-rev kimsenin olmadığını, kimsenin de "tetebbu' edip pey-rev" olmadığını,[106] Kadrî Efendi hakkında bir kaside söylediğini, edna ve a'lâ bütün şairlerin "pey-rev olup tetebbu' " ettiğini, ancak hiçbirinin onunki gibi olmadığını[107] söyleyerek kasidenin tamamını vermektedir. Anılan kaside aşağıdaki matla beyti ile başlamaktadır:

ṣāf-dil olup sebük-rūḥ ol mey-i rūşen gibi
tīre-ṭab[c] olup girān-cān olma dürd-i den gibi

---

95 Latîfî, *age.,* s. 429.
96 Latîfî, *age.,* s. 318.
97 Latîfî, *age.,* s. 330.
98 Latîfî, *age.,* s. 340.
99 Latîfî, *age.,* s. 482.
100 Latîfî, *age.,* s. 516.
101 Latîfî, *age.,* s. 568.
102 Latîfî, *age.,* s. 572.
103 Âşık Çelebi, *age.,* s. 316.
104 Âşık Çelebi, *age.,* s. 548.
105 Âşık Çelebi, *age.,* s. 686.
106 Âşık Çelebi, *age.,* s. 1377.
107 Âşık Çelebi *age.,* s. 1317.

Yakînî hakkında "Bu tarzda murabba'ı evvel Yakînî deyüp Za'îfî dahı pey-revlik etmişdür. Hakkâ Yakînî'nün kem değüldür ve bu murabba' kendü meşhûr ve bendi budur" diyerek aşağıdaki mısraı veriyor:

sen ṣalın ėller ile baṣayın baġruma ṭaş[108]

Ahdî, Celâl Efendi'den bahsederken zamanın şairlerinin onun gazellerinin pey-revi olduğunu söylüyor.[109] Tâbî-yi Kûçek'i anlatırken "... ve tarz-ı hezli vü lâgı Sânî mahlâs eden Cân Memiden ahz u cer kılmış, anunçün dâyimâ ol tarîkde pey-rev-i Sânî olup...",[110] Hukmî hakkında "... pey-rev-i Emrî...",[111] Halîlî-yi Acem hakkında "Hâlâ pey-rev-i Mîr Hüseyin olup...",[112] Rahmî Çelebi hakkında "... pey-rev-i Hilâlî olup...",[113] Şerhî hakkında "... üç zebân ile pey-rev-i ebâb-ı dil olup...",[114] Ârif Çelebi hakkında "... üslûb-ı mesnevîde Şeyh Nizâmîye pey-rev..."[115] ve Ferâgî hakkında "... ve mu'ammâ fenninde pey-rev-i merdüm-i efâzıl..."[116] diyor.

b) çerâğ yak-

Âşık Çelebi, Edâyî hakkında "... Çerâğı Kazzâz 'Alî Sâgarî'den yakar.", [117] Pârepâre-zâde Ahmed Çelebi hakkında "...çerâğı Lâmi'î'den yakar, anun muktebis-i pertevi ve anun pey-revidür." diyor.[118]

Ahdî, Tâbî-yi Kûçek hakkında "... tarz-ı hezl ü lâgı Sânî mahlâs eden Câm Memiden ahz u cer kılmış, anunçün dâyimâ ol tarîkde pey-rev-i Sânî olup çerâgı andan oyarmış..."[119] diyor.

c) âmuhte, sûhte[120] ol-

Âşık Çelebi Şânî hakkında:

---

108 Âşık Çelebi, *age.,* s. 683. Mısra, *Edirneli Yakînî Divanı'*nda yer almıyor, bk. *Yakînî [ö. 1568] Dîvân, Tenkitli Metin - Tetkik - Dizin,* hzl. Ömer Zülfe, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2004.

109 Ahdî, *age.,* s. 121.

110 Ahdî, *age.,* s. 241.

111 Ahdî, *age.,* s. 274.

112 Ahdî, *age.,* s. 291.

113 Ahdî, *age.,* s. 311.

114 Ahdî, *age.,* s. 369.

115 Ahdî, *age.,* s. 412.

116 Ahdî, *age.,* s. 475.

117 Âşık Çelebi, *age.,* s. 326.

118 Âşık Çelebi, *age.,* s. 316.

119 Ahdî, *age.,* s. 241.

120 "*sûhte* Far[sça] Yanmış, yanık." 462 *âmuhte* "Far[sça] Öğrenmiş, müteallim." Ali Nazîmâ - Faik Reşad, *age.,* s. 12, 462.

bu Şānī Şemᶜī̄den yaḳup çerāġı
geçerdi Şemᶜī̄nüŋ çeşmi çerāġı

diyerek Şem'î'nin suhtesi, şi'r ü gazel âmuhtesi olduğunu, andan yazıp okuduğunu;[121] Fazlî-yi Kâtib hakkında Zâtî'nin onun için "mahsûs şâkirdümdür ve şi'r-perverümdür." dediğini söylemektedir.[122]

ç) şâkird[123] ol-

Sehî Bey, Keşfî hakkında "... Monla Sehâbî şakirdidür... Tarzı hâcesi eş'ârın ohşar..."[124] ve Sun'î hakkında "... Necâtînün şâkirdidür."[125] demektedir.

Latîfî, Sun'î-yi Kadîm hakkında "... merhûm Necâtî Beg şâkirdlerindendür."[126] demektedir.

2. Âşık Çelebi'nin Tetebbu' Şiirleri

Âşık Çelebi; Dâî Abdurrahman Efendi, Emrî, Âhî ve Rahîkî'nin gazellerini; Yahyâ Bey, Hızrî, Hâverî ve İshak Çelebi'nin ise beyitlerini tetebbu' etmiştir. Bu tetebbu' şiirlerin bir kısmı şairin divanında da yer almaktadır. Şiirlere bakıldığında bunların nazire geleneği çerçevesinde yazılmış manzumelere çok benzediği görülmektedir, meselâ:

Zemī̄n-i Dāᶜī̄[127]

ᶜarz ėdüp sūz-ı ġam-ı ᶜışḳını pervāne bir az
yandı yaḳıldı gėce şemᶜ-i şebistāna bir az

Tetebbuᶜ-ı ᶜĀşıḳ

ᶜuḳde baġlar dėyü ᶜuşşāḳ-ı perī̄şāna bir az
ėlledi zülf-i girih-gī̄ri yine şāne bir az

Zemī̄n-i Emrī̄[128]

ḫaṭ ki levḥ-i ᶜārıż-ı cānānı yazmışdur tamām
ṣafḥa-yı gülde Bahāristānı yazmışdur tamām

---

121 Âşık Çelebi, *age.,* s. 1408.
122 Âşık Çelebi, *age.,* s. 1195.
123 "*şâkird* Fa[rsça] ... 3. Bir sanat öğrenmek üzere bir üstada merbut bulunan genç, çırak, yamak." Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki,* hzl. Paşa Yavuzarslan, Türk Dil Kurumu, Ankara 2010, s. 1113.
124 *Heşt Bihişt*, s. 192.
125 *Heşt Bihişt*, s. 192.
126 Latîfî, *age.,* s. 359.
127 Âşık Çelebi, *age.,* s. 510-511.
128 Âşık Çelebi, *age.,* s. 364.

Tetebbuᶜ-ı ᶜĀşıḳ

laᶜlüŋe ḫaṭ ki ḫat-ı reyḥānı yazmışdur tamām
ḫāl-i Ḫıżr u çeşme-yi ḥayvānı yazmışdur tamām

Zemīn-i Āhī[129]

baḥr-ı ẓulmet olursa her vādī
himmetüŋ Ḫıżrı ger ola hādī

Tetebbuᶜ-ı ᶜĀşıḳ

yol emel gibi olsa dūr u dirāz
reh-i hicrān gibi nişīb ü firāz

Zemīn-i Raḥīḳī[130]

ṭāliᶜüm yoḳ gülmedüm bir gün ben ol meh-pāreden
bilmezem āḫir beni nėçün yaratdı Yaradan

Tetebbuᶜ-ı ᶜĀşıḳ

cism-i ṣad-çāküm görinmez oldı yārā yaradan
yaradupdur yaradan ben zārı beŋzer Yaradan

Örneklere bakıldığında zemin şiirle tetebbu' şiirin nazire şiirlerde olduğu gibi vezin, kafiye, redif ve konu birliğine sahip olduğu görülmektedir. Âşık Çelebi, bu şiirlere nazire dememekte, onlar için ısrarla "tetebbu" ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca bu şiirler görebildiğimiz Pervâne Beg ve Edirneli Nazmî'nin nazire mecmualarında da yer almamaktadır.

Bu noktada şöyle bir sorun ortaya çıkmaktadır: Tetebbu' şiirlerle nazire şiirler nasıl ayırt edilebilir? Şimdilik şu söylenebilir: Nazire mecmualarında yer almayan, nazire olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmayan manzumeler tetebbu' şiirler olarak değerlendirilebilir.

Âşık Çelebi'nin tetebbu' şiirleri ile zemin şiirler aşağıdadır:

129 Âşık Çelebi, *age.,* s. 401-403.
130 Âşık Çelebi, *age.,* s. 1353-1354.

1.

Ġazel-i Dāᶜī[131]

Fāᶜilātün feᶜilātün feᶜilātün feᶜilün
Remel: - . - - / . . - - / . . - - / . . -

1. ᶜarz ėdüp sūz-ı ġam-ı ᶜışḳını pervāne bir az
yandı yaḳıldı gėce şemᶜ-i şebistāna bir az

pehlevān-ı şerer-i nār-ı ġamuŋla ṭutuşup
girdi meydāna göŋül cān ile merdāne bir az

3. ḫārlarla ṣalınur dėyü demādem şebnem
gėce ter düşdi çimende gül-i ḫandāna bir az

laᶜl-i yāre alınup mey diledi reng geçe
döndi bu sırrı ṭuyup ortada peymāne bir az

5. sākin olduḳ nėçe gün medreselerde **Dāᶜī**
olalum muᶜtekif-i kūşe-yi mey-ḫāne bir az

Tetebbuᶜ-ı ᶜĀşıḳ[132]

1. ᶜuḳde bağlar dėyü ᶜuşşāḳ-ı perīşāna bir az
ėlledi zülf-i girih-gīri yine şāne bir az

2.

Ġazel-i Emrī[133]

Fāᶜilātün fāᶜilātün fāᶜilātün fāᶜilün
Remel: - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. ḫaṭ ki levḥ-i ᶜārıż-ı cānānı yazmışdur tamām
ṣafḥa-yı gülde *Bahāristānı* yazmışdur tamām

ḳıṣṣa-yı çāḫ-ı zeneḫdānın ḫaṭından ṣor ki ol
ser-güẕeşt-i Yūsuf-ı Kenᶜānı yazmışdur tamām

3. āferīn olsun ḫad-i yāre ḫaṭ-ı reyḥān ile
iki gül yapraġına *Ḳur'ānı* yazmışdur tamām

---

131 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ (İnceleme-Metin),* hzl. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 510-511.

132 Matla beyti divan yayınında bulunmamaktadır, bk. *Âşık Çelebi Divanı,* hzl. Filiz Kılıç, Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, Ankara [2011].

133 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ,* s. 364. *Emrî Divanı,* hzl. Mehmet A. Yekta Saraç, Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, Ankara [2011], s. 176, 325. gazel.

laᶜlden bir cāmdur laᶜlüŋ ki eṭrāfında ḫaṭ
ḳıṣṣa-yı cām-ı Cem-i devrānı yazmışdur tamām

5. gül yüzüŋ vaṣfında **Emrī** tāze dīvān baġlayup
misk-i terle ḫaṭṭuŋ ol dīvānı yazmışdur tamām

Tetebbuᶜ-ı ᶜĀşıḳ[134]

1. laᶜlüŋe ḫaṭ ki ḫat-ı reyḥānı yazmışdur tamām
ḫāl-i Ḫıżr u çeşme-yi ḥayvānı yazmışdur tamām

bir *Şebistān*dur ḫadüŋ eṭrāfına sebzeyle ḫaṭ
ḥāşiye ėdüp *Nigāristān* yazmışdur tamām

3. āferīn üstādına kim devr-i cām-ı laᶜlüŋe
destān-ı devr-i ḳavm-i cānı yazmışdur tamām

ḳaşlarından iki bismi'llāhı ser-meşḳ eyleyüp
sūre-yi Nemli ḫaṭ-ı reyḫānī yazmışdur tamām

5. dilde **ᶜĀşıḳ** fikr-i ḫaṭṭuŋ naḳş ḳılmış gūyiyā
cevher-i ferd üstine *Ḳur'ān* yazmışdur tamām

3.

Ġazel-i Raḥīḳī[135]

Fāᶜilātün fāᶜilātün fāᶜilātün fāᶜilün
Remel: - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. ṭāliᶜüm yoḳ gülmedüm bir gün ben ol meh-pāreden
bilmezem āḫir beni nėçün yaratdı Yaradan

bī-ḳarār ėden beni āvāre göŋlümdür bu gün
yanayın maḥşerde yarın bu dil-i āvāreden

3. Yaradan ḥaḳḳı bugün tīġ-ı cefādan dönmezem
pehlevān-ı ᶜışḳ olan dönmez bu deŋlü yaradan

açılan yėr yėr maḥabbet revzenidür her yaŋa
yaralar ṣanmaŋ görinen sīne-yi ṣad-pāreden

5. kimsenüŋ gördügine rāżī degül göŋlüm seni
iki gözümüŋ biri olursa çıḳsun aradan

134 *Âşık Çelebi Divanı,* s. 102, 48. gazel.

135 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ,* s. 1353-1354. Ömer Zülfe, "Rahîkî [ö. 953/1546] ve Şiirleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* S. 21, İstanbul 2009, s. 189.

baġruma taş baġladum ėy seng-dil Ferhād-veş
dāmen-i seng-i belā üstinde seng-i ḫāreden

7. heft kişverdür **Raḥīḳī** bu yėdi beytüŋ senüŋ
yā işāretdür felekde sebᶜa-yı seyyāreden

Tetebbuᶜ-ı ᶜĀşıḳ[136]

1. cism-i ṣad-çāküm görinmez oldı yārā yaradan
yaradupdur yaradan ben zārı beŋzer Yaradan

keştī-yi cānı ṣalup deryā-yı ᶜışḳa şimdi dil
sāḥil-i zülfe çıḳup ālet oŋarur ḳaradan

3. saŋa hercāyī dėsem ṭaŋ mı ki gördüm ben seni
her şikest içre bu mir'āt-ı dil-i ṣad-pāreden

nūr-ı şemᶜ-i şāhid ile cām-ı pür-mey pür-ḥabāb
fāriġ ėtdi bezmümüz mihr ü meh ü seyyāreden

5. döymeye peykān-ı ᶜışḳ u tīşe-yi derd ü ġama
ten olup pūlāddan cān olsa seng-i ḫāreden

ṭutmaġa **ᶜĀşıḳ** seg-i kūyı dehānın cān u dil
ᶜārifāne vėrdiler cismi çıḳarup aradan

4.

Ġazel-i Āhī[137]

Fāᶜilātün mefāᶜilün faᶜlün
Ḫafīf: - . - - / . - . - / - -

1. baḥr-ı ẓulmet olursa her vādī
himmetüŋ Ḫıżrı ger ola hādī

cāhilüŋ faḫrı māl iledür
ᶜārifüŋ ᶜizzeti kemāl iledür

3. ejder-i çarḫ-ı nīl-reng gibi
yėdi baḥrı geçüp neheng gibi

ᶜışḳ u şevḳ ehli vecd-i ḥāl ister
ne kemāl ister ü ne māl ister

136 *Âşık Çelebi Divanı,* s. 108, 60. gazel.

137 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ,* s. 401-403. Şiir, mesnevi nazım biçimiyle yazıldığı halde Âşık Çelebi özellikle "gazel" ifadesini kullanmaktadır.

5. gemilerle denizleri geçeyüm
baḥr-ı ẓulmet ḳarasına uçayım

bizi gör kim ne ḥālümüz vardur
ne kemāl ü ne mālümüz vardur

7. leb-i laᶜlüŋ gibi o çeşme-yi cān
ḥoḳḳa-yı cān içinde olsa nihān

ṣoraraḳ ol zülāl-i cānı ben
bulam ol çeşme-yi nihānı ben

Tetebbuᶜ-ı ᶜĀşıḳ[138]

1. yol emel gibi olsa dūr u dirāz
reh-i hicrān gibi nişīb ü firāz

ᶜömr mānend ėdüp bu yolda şitāb
olayum tėz-rev çü ᶜahd-ı şebāb

3. oluban bād-ı bādeye peymā
yolda şöyle gidem ki ebr-āsā

tozumı göremeye ṣaḥrālar
çıḳmaya topuġuma deryālar

5. ṭalayum baḥra hem-çü būtīmār
gireyüm āteşe semender-vār

geşt ėdüp kūh u deşti āb gibi
yüzeyüm ṣulara ḥabāb gibi

7. aġayum ṭaġlara seḥāb gibi
düşeyüm yollara serāb gibi

ebr ile ceng ėdüp peleng gibi
deŋize ṭalayum neheng gibi

9. Kaᶜbe-yi kūy-ı dilberi ṣorduḳ
yollara bād gibi yüz urduḳ

cānı cānāna yā ėdem vāṣıl
yā vėrem cānı yolda el-ḥāṣıl

138 Şiir, divan yayınında bulunmamaktadır, bk. *Âşık Çelebi Divanı*.

5.

Maṭlaᶜ-ı Yaḥyā[139]

Feᶜilātün feᶜilātün feilātün feᶜilün
Remel: . . - - / . . - - / . . - - / . . -

1. ṣubḥ-ı ṣādıḳ gibi ey ġāfil aġardı saḳaluŋ
ḫaberüŋ yoḳ seni penbeyle boġazlar ecelüŋ

Tetebbuᶜ-ı ᶜĀşıḳ[140]

1. berf-veş n'ola aġarsa ḳara günli ṣaḳaluŋ
gėcesin düne ḳatup ėrdi şitā-yı ecelüŋ

6.

Beyt-i Ẕātī[141]

Fāᶜilātün fāᶜilātün fāᶜilātün fāᶜilün
Remel: - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. ben gözümden gördügüm yā nāleden işitdügüm
ne görüp gözi ne işitdi ḳulaġı kimsenüŋ

Naẓīre-yi Ḫıfzī

1. ten şu ḥadd ile naḥīf ü nāle şol deŋlü żaᶜīf
ne görür gözi ne işidür ḳulaġı kimsenüŋ

Tetebbuᶜ-ı ᶜĀşıḳ[142]

1. nergis ü gül şevḳına bülbül hezār āh eylese
ne görür gözi ne işidür ḳulaġı kimsenüŋ

---

139 Yahya Bey, *Divan,* hzl. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul Üniversitesi yayını, İstanbul 1977, s. 420, 220. gazel.

140 *Âşık Çelebi Divanı,* s. 89, 19. gazel.

141 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, s. 628. Âşık Çelebi, Hıfzî hakkında "Kendünün iftihâr etdügü beyt Zâtî'nün bu beytine nazîresidür." diyor.

142 Beyit, divan yayınında bulunmamaktadır, bk. *Âşık Çelebi Divanı*. Burada tetebbu', nazireyi takip, sürdürme anlamında olabilir.

7.

Maṭlaᶜ-ı Fikrī[143]

Mefāᶜīlün mefāᶜīlün mefāᶜīlün mefāᶜīlün
Hezec: . - - - / . - - - / . - - - / . - - -

1. tecerrüd ᶜālemin ėy dil ḳabūl ėtdüŋ demüŋ vardur
mücerredlerle rūḥāniyyet üzre ᶜālemüŋ vardur

Naẓīre-yi Ḫāverī[144]

1. mey-i nābı baŋa aŋmaŋ ḳoŋuz şol ḳan olacaġı
gözümüŋ ḳanlu yaşıyla benüm bir ḫoş demüm vardur

Tetebbuᶜ-ı ᶜĀşıḳ[145]

1. cihāndan fāriġam ġam ᶜāleminde ḫoş demüm vardur
degişmem on sekiz biŋ ᶜāleme bir ᶜālemüm vardur

8.[146]

Maṭlaᶜ-ı Ḫusrev

Mefāᶜīlün mefāᶜīlün mefāᶜīlün mefāᶜīlün
Hezec: . - - - / . - - - / . - - - / . - - -

1. bu çeşmüm çeşmesārınuŋ ᶜaceb ṭurmaz aḳar yaşı
meger var ise ol ᶜaynuŋ belā ṭaġındadur başı

Taḥrīf-i İsḥāḳ Çelebi[147]

1. bu çeşmüm çeşmesārınuŋ ᶜaceb ḫūnīn aḳar yaşı
meger var ise ol ᶜaynuŋ ciger dāġındadur başı

Tetebbuᶜ-ı ᶜĀşıḳ[148]

1. kemāhī seyr olınurdı o burc-ı ḥüsn ḳumaşı
araya girüp engel olmasaydı gözlerüm yaşı

143 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, s. 1216.

144 Beyit, divançe yayınında yoktur, bk. Berat Açıl, "Hâverî (ö. 1565) ve Divançesi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Yıl 8, S. 16, Nisan 2016, s. 172-216.

145 *Âşık Çelebi Divanı,* s. 123, 89. gazel. Tetebbu', burada da nazireyi takip, devam ettirme anlamında kullanılıyor olabilir.

146 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, s. 1528.

147 Üsküplü İshak Çelebi, *Divan, Tenkidli Basım,* hzl. Mehmed Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri, Mimar Sinan Üniversitesi yayını, İstanbul 1990, s. 313, 299. gazel.

148 Şiir, divan yayınında bulunmamaktadır, bk. *Âşık Çelebi Divanı*. Tetebbu' burada tahrifi devam ettirme anlamında olmalıdır.

gözüm eşkümle remz eyler gönül āhumla ġamz eyler
senüñ ᶜışḳuñdan olmışdur baña bunca ᶜAden taşı

3. iki gözüm iki yoldan reh-i dildāra nāẓırdur
ᶜadū-yı kec-naẓar ṣalsa ᶜaceb mi gözlerüm yaşı

Kaynaklar

AÇIL, Berat, "Hâverî (ö. 1565) ve Divançesi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Yıl 8, S. 16, Nisan 2016, s. 172-216.

Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme - Metin), hzl. Süleyman SOLMAZ, Atatürk Kültür Merkezi yayını, Ankara 2005.

ALİ NAZÎMÂ - FAİK REŞAD, *Mükemmel Osmanlı Lügati,* hzl. Kazım YETİŞ vd., Türk Dil Kurumu, Ankara 2005.

Âşık Çelebi Divanı, hzl. Filiz KILIÇ, Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, Ankara [2011].

ÂŞIK ÇELEBİ, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ (İnceleme-Metin),* Filiz KILIÇ, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.

Emrî Divanı, hzl. Mehmet A. Yekta SARAÇ, Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, Ankara [2011].

Heşt Bihişt (İnceleme - Transkripsiyonlu Metin - Sözlük), hzl. Harun AKAR, Yüksek lisans tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat 2010.

LATÎFÎ, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin),* hzl. Rıdvan CANIM, Atatürk Kültür Merkezi yayını, Ankara 2000.

MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük,* Dağarcık, İstanbul 1995.

REDHOUSE, Sir James W., *Turkish and English Lexicon, New Edition,* Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.

STEINGASS, F., *A Comprehensive Percian-English Dictionary,* Çağrı Yayınları, İstanbul 2005.

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kâmûs-ı Türkî,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamus-ı Türki,* hzl. Paşa YAVUZARSLAN, Türk Dil Kurumu, Ankara 2010.

TULUM, Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı,* Türk Dil Kurumu, Ankara 2011.

ÜSKÜPLÜ İSHAK ÇELEBİ, *Divan, Tenkidli Basım,* hzl. Mehmed

ÇAVUŞOĞLU - M. Ali TANYERİ, Mimar Sinan Üniversitesi yayını, İstanbul 1990.

YAHYA BEY, *Divan,* hzl. Mehmed ÇAVUŞOĞLU, İstanbul Üniversitesi yayını, İstanbul 1977.

YAKÎNÎ [ö. 1568], *Dîvân, Tenkitli Metin - Tetkik - Dizin,* hzl. Ömer ZÜLFE, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2004.

ZÜLFE, Ömer, "Rahîkî [ö. 953/1546] ve Şiirleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* S. 21, İstanbul 2009, s. 171-198.

EMÎN ḪŪRÎ, HAYATI VE ESERLERİ

Doç. Dr. Faysal Okan ATASOY*
Soualiho DİARRASSOUBA**

Emîn Ḫūrî

Kaynaklarda iki ayrı Emîn Ḫūrî ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan biri edip ve akademisyen öbürü de tabiptir[1]. Her ikisinin de eserleri vardır. Bu çalışmada *Rafîḳ al-Uṭmānî* adlı eserin müellifi olan Emîn Ḫūrî ile tabip olan Emîn Ḫūrî'nin aynı kişi mi, farklı kişi mi oldukları sorusuna cevap aranacaktır. Kaynaklar, tabip olan Emîn Ḫūrî hakkında öbürüne göre daha ayrıntılı bilgi vermektedir.[2] Bu iki Emîn Ḫūrî'nin bugünkü Lübnan'ın geniş ailelerinden olan Ḫūrîlere mensup tanınmış hukukçu, yazar ve siyasetçi, Osmanlı Mebusan Meclisi Dımışk mebusu Fāris Ḫūrî Efendi [1877-1962] ile ilgilerinin olup olmadığı konusunda da elimizde şimdilik yeterli bilgi yoktur. Çalışmamızın Fāris Ḫūrî ile ilgisi *Rafîḳ al-Uṭmānî* adlı eserin önsözünde Emîn Ḫūrî'nin eseri yazma sebebini açıkladığı bölümden kaynaklanmaktadır. Müellif, çevresindekilerin kendisinden Şeyh Fāris Ḫūrî Efendi'nin Türkçeden Arapçaya iki dilli olarak hazırlamış olduğu *Kanz-i Luġāt* [1876] adlı sözlükten daha kullanışlı yeni bir sözlük yazmasını istediklerini söylemiştir. Müellif, bu iş için yola çıktığında *Kanz-i Luġāt*[3] adlı sözlüğü incelediğini ve yeterli bulmadığını, bununla birlikte yer yer bu sözlükteki maddelere atıflarda bulunduğunu, bu sözlükten daha geniş ve kullanışlı bir sözlük hazırlamaya çalıştığını belirtmiştir (*bk*. *Rafîḳ al-Uṭmānî*, s. iv). Dolayısıyla biz de *Rafîḳ al-Uṭmānî* adlı eseri çalışmaya başlayınca, *Kanz-i Luġāt* adlı eseri de araştırıp temin ettik ve her ikisini karşılaştırarak

---

* Erzincan Üniversitesi.
** Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Programı.

1 *bk*. Sarkis, 1928, 844-5.

2 *bk*. Sarkis, 1928, 844-5.

3 Bu eserin müellifi Şeyḫ Fāris el-Ḫūrî Efendi'dir. Eser, Beyrut'ta bulunan Maṭbaʿatu'l-Maʿārif'te 1876'da basılmıştır. MOUBAYED, Lübnanlı meşhur siyasetçi Fāris el-Ḫūrý'nin de bir sözlük hazırlamış olduğundan bahsedilmiştir (2006, 281); ancak bu sözlük için Osmanlı'nın yıkılış yılında basıldığı bilgisi yer alır. Buna göre aynı eserden bahsedilmediği açıktır. Tanınmış siyasetçinin doğum yılı için kimi kaynaklar 1873 yılını kimisi de 1877 yılını gösterir (1877 için *bk. al-Muncid fi'l-luġat va'l-aʿlām*, Beyrut: Dār al-Maşriḳ, 2008, C I, s. 234ᶜ.)

çalışmamızı hazırlamaya koyulduk. Fakat, eserlerin müelliflerini araştırmaya başlayınca her iki eserin müelliflerinin de tarihte aynı adı taşıyan başka kişilerle karıştırılabileceğini gördük. Bu yüzden de elimizdeki bilgileri sözlük, tıp, tarih ve siyaset araştırmaları yapanların dikkatine sunmayı amaçladık.

İnsanlığın ve milletinin hayrına çalışmış bilim adamları, gelecek nesillere tanıtılmalı ve çalışmaları gösterilmelidir; bu, bilim adamlarının en tabii hakkıdır. Emīn Ḫūrī'nin isminin korunması, tarih sayfalarında yerini alması ve gelecek nesillerin zihinlerinde de yer etmesi hakkıdır; ancak elimizdeki Arapça kaynaklara göre hakkının teslim edildiğini söylemek güçtür. Ne büyük tezat ki müellif, *Rafīḳ al-Uṭmānī* adlı eserin ithaf kısmında dönemin Suriye Valisi Ḫālīl Ḫālid Beğefendi hakkında birtakım vefa ifadelerini dile getirerek hakkını teslim etmiştir: "Ey Ḫālid işlerin kabul görmüş ameller, eserlerin etkili eserler cümlesinden sayılsın. O işler umumi olarak Suriyelilerin kalbinde, bütün bu ahalinin kalbinde ebedi olarak kalacaktır." (*bk. Rafīḳ al-Uṭmānī*, s. iii). Emīn Ḫūrī meşhur bilim adamları kadar velût olduğu hâlde onlar kadar tanınmamıştır. Oysa meşhurlar anıldığında herkes bilir ve onları araştırmak istediğinizde sadece küçük bir adım atmanız yeterlidir. İmām Şāfiʿī kendisine atfedilen bir şiirinde şöyle demiştir: وذوجهل ينام على حرير وذوعلم مفارشه التراب «Nice cahiller ipekler içinde uyur, nice âlimler toza toprağa bürünür.»[4]

Emīn Ḫūrī hakkında yaptığımız araştırmalarda karşılaştığımız en büyük zorluk hakkında yeterli bilgiye ulaşabileceğimiz kaynakların sınırlı olması idi. Aramalarımız sonucunda Emīn Ḫūrī'nin hayatı hakkında SARKİS'in hazırladığı *Muʿcamu al-Maṭbūʿati al-ʿArabiyyati va al-Muʿarrabati* adlı ansiklopedide kısacık bir bilgiye ulaşabildik:

"Emīn Ḫūrī Beyrut'ta doğdu. Babası aklını oynatmıştı; fakat Emīn Ḫūrī zeki bir çocuktu. Temel ilmî bilgisini Madrasatu Şirkatu'l-Kiddīs Mansur'da aldı. Sonra bu maddenin de yazarı olan Yūsuf bin İlyān bin Mūsā SARKİS (ö. 1351/1932) onu Madrasatu'l-Abai'l-Yasūʿiyyin'e götürdü, onun iyi bir şekilde eğitilmesi için gücü yettiğince ilgilendi. Küçük Emīn burada asalet ve üstünlüğünü gösterdi, Arapça tahsil edip Fransızca öğrendi. Vefat ettiği süreye kadar geçen ömründe Arapça ve Fransızca bir sözlük telif etmeye başladı; ancak, maalesef o sözlüğü

---

[4] İmām Muḥammad bin İdris al-Şāfiʿī, *Dīvan*. Bu beyit ve buna benzer aynı manadaki beyitlerin her ne kadar İmam Şafi'ye atfedilse de bunların büyük imama ait olmayabilecekleri söylenmektedir. Dillere pelesenk olmuş bir beyit olduğu için burada anmayı uygun gördük. Şiirin şu şekli de yaygındır: وذوجهل ينام على سرير وذوعلم مفارشه التراب

basamadı; çünkü Maktabatu'l-Ādāb'ın yanması sebebiyle hazırladığı eser de yandı." Aynı yerde müellifin eserleri de sayılır:[5]

1. *Uṣūl al-ṣanāiʿ al-ḥadīṯati*. Beyrut: maṭbaʿatual-şarḳiyyat. : 144 s.
2. *İnşāʾu al-makātībi bi al-luġati al-ʿarabiyyati*, Beyrut: Maṭbaʿatu al-iḳtiṣādi, 1911; 320 s. *Cāmiʿatu al-ādābi*, Beyrut 1889; 96 s.
4. *Cāmiʿatu al-ḳavānīn al-adliyyati*, Beyrut, 128 s.
5. *Calāʾu al-ġāmiḍi fī şarḥi Dīvāni al-Fāriḍ*, Beyrut 1904; 244 s.
6. *Riyāḍu al-albābi fī riyāḍi al-ḥisābi*, Beyrut: al-Maṭbaʿatu al-adabiyyatu 1885; 48 s.
7. *Firdavsu al-surūri li inşirāḥi al-ṣudūri*, Beyrut; 192 s.
8. *Muṭavvalun fī inşāʾi al-makātibi*, Beyrut: Maṭbaʿātu al-iḳtiṣādi; 1911, 320 s.

Bu maddede, müellifin Fransızca-Arapça bir sözlüğü hazırlamış olduğu söylendiği hâlde *Rafīḳu'l-Uṯmānī*'den bahsedilmemiştir. *Rafīḳu'l-Uṯmānī*'nin arka kapağında yer alan listede henüz basılmadığı için Fransızca-Arapça sözlüğün fiyatı bulunmamakta öbür eserlerininki bulunmaktadır. Emīn al-Ḫūrī bu listeye sözlüğün basılmak üzere olduğu bilgisini de eklemiştir. Buradan anlaşıldığına göre:

- Müellifin sahibi olduğu Maktabatu'l-Ādāb[6] adlı matbaanın yanmasından kısa süre sonra müellif de vefat etmiş, sözlüğünü basma veya başka bir yerde matbaayla birlikte yanmış olduğunu söyleme fırsatını bulamamıştır.

- Burada SARKİS *Rafīḳu'l-Uṯmānī*'den bahsetmemiştir.

- SARKİS, ḪŪRĪ'nin Arapça ve Fransızcayı iyi bildiğini söylediği hâlde Türkçeyi bildiği hakkında hiçbir söz sarf etmemiştir; buna bir anlam veremiyoruz. Müellifin mukaddime kısmında yazdıklarından, çevresindekilerin kendisinden sözlük hazırlamasını talep etmelerinden ve hazırladığı sözlükten anlaşıldığına göre Arapça ve Fransızca kadar Türkçeyi de iyi bilmektedir.

---

5 Eserde müellifin vefat tarihi olarak 1916 yılı verilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Emin Huri adıyla yaptığımız aramalarda tespit ettiğimiz ekteki belgelere göre basılması için izin talebinde bulunduğu eserler bu ansiklopedi maddesinde de kısmen geçmektedir. Buna isnaden *Rafīḳ al-Uṯmānī* müellifi Emīn Ḫūrī'nin bu maddede yazılan kişi olduğu kesinlik kazanmaktadır. Krş. Yūsuf bin İlyan bin Mūsā SARKİS [ö. 1932] (1928). *Muʿcamu l-maṭbūʿati'l-ʿarabiyyati va'l-muʿarrabati*, C 2., s. 844.

6 Ekte verilen Başbakanlık Osmanlı Arşivi DH-MKT'de yer alan 1032-66, 217-020 ve 847-13 numaralı belgelere *bk*.

- ḪŪRĪ'nin babası hakkında aklını oynatmış olduğuna dair bilgi verildiği hâlde babanın ismi verilmemiştir.

- *Ḫūrī* kelimesi ansiklopedi maddesinde SARKİS tarafından belirtme edatıyla *al-Ḫūrī* şeklinde marife'li yazılmıştır. Arşiv belgelerinde başta takı olmadan, *Rafīḳu'l-Uṭmānī*'de kapakta belirsiz (nekra) olarak *Ḫūrī* şeklinde iken içeride ön sözde ve takdim sayfalarında belirtme edatıyla *al-Ḫūrī* şeklinde marife'li geçer. Bunun herhangi bir hususta aydınlatıcı ve ayırıcı bir bilgi sunmadığını belirtmekle beraber tabip olan *Emīn*, soy ismini *al-Ḫūrī* şeklinde hep marife'li olarak yazmış; sözlük yazarı olan *Emīn* ise kimi yerde *al-Ḫūrī* kimi yerde *Ḫūrī* şeklinde marife'siz olarak yazmıştır. Belki de kendisi tabip olan adaşı ile karıştırılmamak için böyle bir yol izledi, bunu maalesef bilemiyoruz.

Elimizdeki arşiv belgelerine göre Emīn al-Ḫūrī'nin yukarıda belirtilen eserleri dışında gazetecilik yaptığı, yayınevi sahipliği için imtiyaz başvurusunda bulunduğu ve kitap bastığı da tespit edilebilmektedir. Çalışmamızın Ek bölümünde çözümü verilen belgelere göre Beyrut'ta 1887 yılında *al-Cāmiʿ* yahut *Delīl-i Beyrūt* adında gazete çıkarmış,[7] yine Beyrut'ta *Kavkab al-Şarḳ* adında gazete çıkarmak üzere Dahiliye Nezaretine başvuruda bulunmuş,[8] bundan sonra 1898 yılında Mısır'a taşınıp bir süre İskenderiye'de ikamet etmiş ve bu esnada Beyruttaki matbaasına "yerine hükûmetçe tanınmış bir vekil" bırakmadığı gerekçesiyle imtiyazı iptal olunarak matbaasına el konulmuş,[9] Mısır'da *al-Uṭmānī* adıyla bir gazete çıkarmış,[10] Beyrut'a döndükten sonra yeniden *Maṭbaʿatu'l-Ādāb* adıyla bir matbaa kurmuş ve daha önce basımına izin aldığı eserleri yeniden basmak üzere 1907 yılında ilgili devlet dairesine başvuruda bulunmuştur.[11]

İkinci Emīn al-Ḫūrī tabip ve ediptir, 1855-1919 [Hicrî 1277-1338] yılları arasında yaşamıştır. Asıl adı Amīn bin Yūsuf bin İbrāhīm bin Astafan'dır. Bugün Lübnan topraklarında bulunan Kasin'de doğmuş, ilk eğitimini Suriye'de görmüş, sonra Kasr Ayn'a Mısır'a taşınmıştır. Orda tıp okumuş ve Sudan'da değişik hastanelerde doktor olarak çalışmıştır. Burada kısa süre kaldıktan sonra Mısır'a dönmüş. al-Mansura'da doktorluk yapmıştır. Sonra Mısır'dan Lübnan'a gelmiş ve Kasin'de vefat etmiştir. *Falsafatu al-aşyāʾ*, *Rayḥān al-nufūs fī-intiḫābi al-arūsi*, *al-*

7 *bk*. Belge VI.
8 *bk*. Belge VI.
9 *bk*. Belge V.
10 *bk*. Belge V.
11 *bk*. Belge I, II, III, IV.

Viḳāyatu risālatun fī al-Ṭāʾūn al-başariyyi, *al-ʿİllatu al-ūlā risālatun* adlı eserleri vardır (*bk. Muʿcam al-udabāʾ*, C I, s. 416; C VII, s. 155). Eserleri felsefe ve tıp üzerinedir.

Emīn al-Ḫūrī'nin eseri olan *Rafīḳ al-Uṯmānī*'ye kaynaklık eden *Kanz-i Luġat* adlı eserin yazarı olarak geçen Fāris al-Ḫūrī adında da iki ayrı kişi vardır. Bunlardan biri siyasetçi, öbürü de bilim adamı olmalıdır. Siyasetçi olan Fāris al-Ḫūrī aynı zamanda bir şairdir:

Fāris al-Ḫūrī Efendi [1877-1962]

Fāris al-Ḫūrī Suriyeli bir siyasetçi ve mütefekkirdir. Babası Yaʿḳūb Bin Cabur al-Ḫūrī Lübnan'ın Protestan Hristiyan ailelerindendir. Fāris, köyündeki okulda ilk öğrenimini tamamlamış, sonra Sayda'da bulunan Amerikan mektebine gitmiştir. Miladi 1897 yılında Amerikan Üniversitesinden mezun olmuş, rektör tarafından üniversitenin hazırlık bölümünde matematik ve Arapça öğretimi ile görevlendirilmiştir. 1902'den 1908'e kadar Britanya konsolosluğunda tercümanlık yapmıştır. Fāris al-Ḫūrī ilim tahsilini bırakmamış, kendi kendine Fransızca ve Türkçe öğrenmiş, yine aynı şekilde tek başına hukuk tahsil etmiştir. 1908 yılında Dımışk'ta denklik almak için sınava girmiş ve lisans diploması almış, bundan sonra da siyasete atılmıştır.

Fāris al-Ḫūrī şiire düşkündür. Arap bölgesindeki meseleleri şiirle dile getirmiş; bunun yanında düz yazı ile de uğraşmıştır. Yazıları ve şiirleri Suriye ve Mısır'daki gazetelerde yayımlanmıştır. Ancak sonraları iktisat ve siyasetle iştigal etmesi sebebiyle şiirden uzaklaşmıştır. Şair Şeyḫ Fāris al-Ḫūrī'nin *Vaḳāyiʿu al-Ḥarbi al-Rūsiyyati* adında bir eseri vardır.[12] Eserde, Rusya ve Japonya arasındaki savaşı 1894'ten itibaren anlatarak başlayan (8 Şubat 1904 - 5 Eylül 1905) manzum dört kaside yer alır (s. 18-51). İthaf bölümünde savaş hakkında kısaca bilgi verilmiştir. [Dr.] Ḥusayn Ḫaydār tarafından yazılan "Mukaddime" bölümünde şairin şiir kudreti ve savaşı anlatışı üzerine kısa bir değerlendirme yer almıştır (s. 5-17). Şair eserini, basımında yardımlarını gördüğü arkadaşı Dr. Ḥusayn Ḫaydār'a armağan etmiştir. Eser, Mısır'daki Maṭbaʿat al-Aḫbār'da 1906'da basılmıştır. 52-55. sayfalar arasında kasidelerde kullandığı bazı kelimelerin açıklaması; 56-68. sayfalar arasında da Tolstoy tarafından dönemin Rus Çarına yazılmış bir mektubun Arapça çevirisi yer alır.

Fāris al-Ḫūrī, 1914'te Osmanlı Mebusan Meclisi Dımışk (Şam)

[12] *bk.* «Ḫūrī Fāris Efendi» *Muʿcamu al-maṭbūʿat al-ʿArabiyyati va al-muʿarrabati*. C. II, s. 849, Mısır: Maṭbaʿatu Sarkis, 1928.

mebusu seçilmiştir. Meclis tutanaklarından anlaşıldığına göre iyi derecede Türkçe konuşabilmektedir (Buna delil olmak üzere *bk.* 20 Kânunusani 1330 (1914) Salı - Ondokuzuncu İnikad). 1916 yılında Cemal Paşa Osmanlı Devleti'ne karşı komplo kurduğu ithamıyla hapse attırmış; ancak bir süre sonra bu suçtan beraat etmiş, hapisten çıktıktan sonra İstanbul'a gidip bir süre ticaretle uğraşmıştır. Suriye Osmanlı Devletinden ayrılıp müstakil bir devlet olduktan sonra Suriye'ye dönmüştür. Suriye'de kısa süren I. Faysal hükûmetinde maliye bakanlığı yapmıştır (1920). Bölge Fransızların mandası altındayken (1920-43) 5 yıl avukatlık yapmıştır. Arap Hukuk Enstitüsü'nde ders vermiştir. Burada *Uṣūl al-muḥākamat al-ḥuḳūkiyya*, *Muczun fī ʿilm al-māliyya* ve *Ṣaḳḳu al-cazā* adında üç eser yayımlamıştır. Fāris al-Ḫūrī bazı arkadaşlarıyla Fransızların müstemlekesine karşı yönetimin istibdada kaydığı gerekçesiyle "Halk Partisi"ni kurmuştur. Suriye'de ayaklanma çıktığı zaman 1925'de tutuklanmış ve Arvad hapishanesine konmuş; 1926'da Suriye dışına sürgüne gönderilmiştir. Büyük Boykotlar senesinde (1936) Fransız müstemleke idaresine karşı, Suriye ve Fransa arasında yürütülen anlaşma müzakerelerine heyetin başkanı olarak katılmıştır. 1936 yılında meclis başkanı seçilmiş, 1944 yılında da Suriye başbakanı ve İslami vakıflar başkanı olmuştur. 22 Şubat 1960 günü hastaneye kaldırılmış, 2 Ocak 1962'de vefat etmiştir (Moubayed, 2006, 277-281).

Buraya kadarki bilgilere göre *Kanz-i Luġat* adlı eserin müellifi olan Şeyḫ Fāris al-Ḫūrī ile yukarıda kısaca hayat hikayesini sunduğumuz ünlü siyasetçi ve hukuk adamı, şair Fāris al-Ḫūrī'nin aynı kişi olmadığı söylenebilir. Siyasetçi olan al-Ḫūrī'nin hayatını ve eserlerini konu alan yazılarda Türkçe-Arapça sözlük hazırladığına dair herhangi bir bilgi yer almadığına bakılırsa farklı kişiler olduklarını söylemek şimdilik doğru olacaktır.

Bugün Suriye, Lübnan ve dünyanın başka ülkelerine yayılmış olan Ḫūrī ailesi oldukça geniş bir ailedir. Bununla birlikte geçmişte isminin arkasında yer alan al-Ḫūrī lakabı ile anılan müelliflerin hepsinin aynı aileye mi mensup oldukları hususundaki bilgimiz şimdilik yetersizdir.

Ḫūrī Ailesinin Meşhurları

Ḫūrī ailesinin ismi özellikle Şam Hrıstiyanları arasında meşhurdur. *Ḫūrī* kelimesi Şam Arapçasında "Hristiyan din adamı, kahin veya rahip" demektir. Aile Şam'ın Hristiyan Araplarının torunlarıdır. Aile mensupları bu yüzden *Ḫūrī* soyadını alırlar. Orta Doğu Hristiyan din adamları adet olarak, kiliseye intisap etmeden önce evleniyorlardı. Ḫūrī ailesi de Orta Doğu'nun Ortodoks ve Rum kıral Katolik ve Marun kiliselerine mensup bir ailedir. Ḫūrī ailesi hâlen Lübnan haricinde öbür Orta Doğu

ülkelerinden Ürdün, Filistin ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde bulunmaktadır; ama kahir ekseriyeti Lübnan'dadır. Aileden meşhur olanlar arasında Şeyh Başşar [Bişara] al-Ḫūrī [1805-1886] de vardır. İslami bilimler okumuştur. Beyrut müftüsü al-Şeyh Aḥmed Aġar'dan İslami ilimler tahsil etmiştir. Torunu Başşar Ḫalīl al-Ḫūrī [1890-1964] Lübnan'da cumhurbaşkanı olmuştur. Onun babası: Ḫālīl al-Ḫūrī *Ḳalam* gazetesi sahibidir. Başşar [Bişara] al-Ḫūrī'ye, "Şeyh" lakabı verilmiştir; çünkü İslami ilimlerden icazet almıştır. Siyaset, hukuk, iktisat, edebiyat ve matbuat çevrelerinde bu aileden pek çok ünlü isme rastlanmaktadır.

Sonuç

Rafīḳ al-Uṭmānī adlı eserin müellifi olan Emīn Ḫūrī hakkında elimizdeki bilgiler bunlardan ibarettir. Kendisinin fotoğrafına rastlayamadık. Vefat tarihi kayıtlarda 1916 olarak verilmiştir. Yazdığı eserler incelendiğinde Arapça, Fransızca, Farsça ve Türkçeyi iyi derecede bilmektedir. Kendisi edip, yazar, gazeteci kimliği yanında üretken ve mücadeleci bir yayıncıdır da. Dönemine göre bu kadar üretken bir bilim adamının kolay yetişmediği dikkate alınırsa, güçlüklerle dolu bir zamanda yeterli tahsil imkanı bulamamasına rağmen kendi kendisini geliştirmiş olduğu görülmektedir. XIX. yüzyılda, sıradan bir öğretmenin bugüne kıyasla yeteri kadar boş vakti olmamasına rağmen onca kitabı, çalışmayı bugüne miras bırakması şaşırtıcıdır. Bu çalışkanlığıyla örnek bir bilim adamı olduğuna bakılırsa hayatı hakkında Osmanlı coğrafyası bilim aleminde ve kaynaklarda hakkında daha geniş bilgi bulunmalıydı. Bu makale küller altında kalmış bir bilim adamı olan Emīn Ḫūrī'nin hayatı ve eserleri hakkında yazılacak ayrıntılı çalışmalara kaynaklık edecek bilgi kırıntılarını sunmakla amacına ulaşmış olacaktır.


رفيق العثماني

وهو قاموس يحتوي على نيف واثني عشر الف كلمة تركية وفارسية مترجمة الى اللغة العربية

طبع ونشر بعناية واهتمام

امين خوري

صاحب مجلة الآداب

لاجل فائدة الطلاب في البلاد السورية

طبع في بيروت بمطبعة الآداب وعلى نفقتها

برخصة نظارة المعارف الجليلة في الاستانة العلية

(حقوق الطبع محفوظة للناشر)

Emīn Ḫūrī'nin Eserleri

Rafīḳ al-Uṭmānī

Eser, dönemin Osmanlı Türkçesinden Arapçaya iki dilli hazırlanmış bir sözlüktür. Sözlükte 11.000'den fazla Türkçe ve Farsça maddebaşı kelime yer alır. 1894 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

Sözlük, dönemin valisi Ḫalīl Ḫālid Beğefendi'ye beliğ bir ithaf ile başlar. Bunun ardından bir mukaddime gelir. Burada *Rafīḳ al-Uṭmānī*'nin yazılış amacı belirtilmiştir: Suriye ve Lübnan'da Türkçe öğrenen talebeye yardımcı olmak ve elde dolaşan

Kanz-i Luġāt adlı eseri, maddebaşı kelimeleri ihtiyacı karşılayacak şekilde artırarak yeniden uygun ve gelişmiş bir şekilde basmak. Her ne kadar böyle bir amaçla yola çıkılmış olsa da eser bir açıdan *Kanz-i Luġāt* kadar başarılı değildir. Esere temel alınan *Kanz-i Luġāt*, Türkçenin fonetik özelliklerini göstermesi bakımından değerlidir; çünkü Arap harfleriyle gösterilemeyen o~u, ö~ü, ı~i, a~e ayrımlarını göstermek üzere özel harekeler kullanılarak hazırlanmıştır. Emīn Ḫūrī ise metinde harflere harekeler koymadan dizmiştir. Kelime hazinesi bakımından ise *Rafīḳ al-Uṯmānī*, *Kanz-i Luġāt*'tan daha geniştir. Emīn Ḫūrī, sözlüğü hazırlarken *Kanz-ı Luġat*'ı esas almış; fakat, ondaki yanlışları düzeltmiş, bulunmayan kelimeleri eklemiş, tekrarları silmiş; ayrıca da *Kanz-i Luġat*'la karşılaştırılınca görüldüğü üzere yaklaşık yirmi sayfalık bir ilave de yapmıştır. *Rafīḳ al-Uṯmānī*'de c, ç (ﭺ ،ﺝ) ve j, z (ﮋ ،ز) maddeleri birbirinden ayrılmış; b, p (ﺏ ،ﭖ) ve k, g, ŋ (ﯓ ،ﮒ ،ﻙ) maddeleri ise karışık dizilmiştir. *Kanz-i Luġat*'ın baskısı -her ne kadar harfler göz okşayacak şekilde nesih yazıyla dizilmiş olsa da- *Rafīḳ al-Uṯmānī*'ye göre kalite bakımından daha kötüdür.

Eser, "ithaf", "mukaddime", "tenbihat" ve sözlük bölümünden oluşur. Sözlükte kelimeler Arap harflerine göre alfabetik olarak dizilmiştir. Farsça kelimeler yanlarına yıldız işareti konarak Türkçelerden ayırılmıştır. Arap alfabesinde bulunmayan p, j, ç, harfleri için ayrı bir işaret çoğu zaman kullanılmamış, Arapça telaffuza göre en yakın sesle sırasıyla b, c, c şeklinde yazılmıştır. Gerektiği bir çok yerde de p ve j sesleri için üç noktalı b (ﭖ) ve r (ﮋ) harfleri kullanılır. Tenbihat bölümünde *ṭā* (ﻁ) harfiyle yazılan "ṭaġ" gibi kelimelerin /d/ ile "dağ" şeklinde telaffuz edilmesi gerektiği ve bunun yanında başka okuma kurallarının da verildiği görülür.

Eser, XIX. yüzyıl sonlarında Suriye ve Lübnan bölgesinde gerek resmî gerekse hususi konuşma ve yazışmalarda kullanılan Osmanlı Türkçesi söz varlığını yansıtması bakımından ehemmiyeti haizdir. Her iki eserden de (*Rafīḳ al-Uṯmānī* ve *Kanz-i Luġāt*) anlaşıldığı üzere, Türkçeyi öğrenmek isteyen veya eğitim için Türkçeye mecbur olan öğrenciler için değerli sözlüklerdir ve özellikle *Rafīḳ al-Uṯmānī* içerdiği kelime sayısı bakımından yararlı bir kaynaktır. Sözlükte, ağızlara ait olup dönemin Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde geçmeyen bazı mahalli Türkçe kelimelere de yer verdiği görülmektedir. Yayına hazırladığımız sözlüğün tam bir neşri yapıldığında bununla ilgili bir inceleme de yapılabilecektir.

Rafīḳ al-Uṯmānī'yi yazmaya başladığında Emīn Hūrī, elinde yaklaşık yirmi yıl önce hazırlanıp yayımlanmış olan *Kanz-i Luġat* dışında başka kaynağın bulunmadığını belirtmiş; bu yirmi yıl içinde yeni bir sözlüğün yayımlanmadığı, Kanz'ın da yenilenmediği ve

genişletilmediğinden de şikayet etmiştir. Burada mühim bir husus da Emīn Ḫūrī'ye sözlük hazırlama işinin çevresi tarafından havale edilmesi, hatta bu işte ara sıra da sıkıştırılmasıdır. Burada Emīn Ḫūrī'nin ya *Kanz Luġat* müellifi Fāris Ḫūrī'ye akraba olması, yahut da Türkçeyi iyi biliyor olması etkili olmuş olabilir.

Calāʾu'l-ġāmiḍ fī şarḥi Dīvāni'l-Fāriḍ:

Rafīḳ al-Uṭmānī adlı eserin kapağında basıldığı haber verilen bu kitaba bugün genel ağ sayfalarından pdf olarak ulaşılabilmektedir. Eser, al-Şayḫ Abu Hafsin ve Abū Ḳāṣim ʿUmaru bnu Abī Ḥasan bnu'l-Murşidi bnu ʿAliyyin adlı şairin[13] *Dīvāni'l-Fāriḍ* adındaki eseri üzerine Arapça olarak yazılmış bir incelemedir. Eser 1886'da Beyrut'ta, yine eseri hazırlayan Emīn Ḫūrī'nin kendi matbaası olan al-Ādāb'da basılmıştır. Kitabın müellifi Hamalıdır Mısır'da doğmuş ve orada vefat etmiştir. İbnu'l-Fāriḍ adıyla meşhurdur. Eser Arap diliyle yazılmış edebi değeri yüksek bir eserdir. Emīn Ḫūrī eseri şerh etmiş, kelimelerin manasını vermiş ve irabını çözmüştür. Tanıtıcı bir mukaddime ile başlayan eserde, çalışmaya esas alınan eserin ehemmiye ve müellifin hayat hikayesi verilmiştir. "Yā ṣāʾiḳa'l-ẓiʿāni yaṭvī'l-bīda ṭay / munʿiman ʿarric ʿalā'l-ḳuṭbāni ṭay[14]" beyti ile başlar. Bu divanın kafiyesi baştan sona *yāʾu'l-sākina* (ي) iledir; bu kafiye Arap şiirinde pek kullanılmamıştır. Kitabın bu ilk beytinin konu edildiği bir hikaye şöyledir:

Sulṭān Muḥammad Maliku'l-Kāmil alimleri pek severmiş. Kendisi de şiirden anlarmış. Alimler ve şairlerle her zaman has meclisler kurar, bu meclislerde şiir üzerine türlü muhabbetler ederlermiş. Bir gün sultan şiir konusunda sohbet ederken konu zor şiirlere gelmiş. Herkes ezberindeki yazılması zor şiirlerden okurken birdenbire sultan: "*Yāʾu'l-sākina* (ي) kafiyesi Arapçada nadirdir. Bu kafiyeden kimin ezberinde şiir varsa buyursun söylesin." demiş. Hazirundan kimse on beyitten fazla söyleyememiş. Fakat Sultan Kamil ezbere elli beytlik bir kaside söyleyivermiş; meclistekiler de sevinmişler. Sultanın katibi al-Ḳāḍī Şarafu'd-dīn: "Sultanım, yüz elli beytlik bir kaside okuyabilirim" demiş. Sultan da: "A Şarafu'd-dīn! Ben Cahiliye şiirinden de İslam şiirinden de pek çok divanı ezbere bilirim ama öyle uzun bir kaside hiç duymadım. Çabuk okuyunuz!" diye buyurmuş. İşte o zaman şair yukarıdaki beyitle

---

13 Adı geçen büyük şairin hayatı, eserleri ve hakkında yapılan çalışmalar için bk. Süleyman ULUDAĞ, « İbnü'l-Fārız», *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, s. 40-43. Burada tam adı "Ebû Hafs (Ebü'l-Kāsım) Şerefüddîn Ömer b. Alî b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısrî" olarak verilmiştir. Şair, Hicrî 632 [= Miladi 1235] yılında vefat etmiştir.

14 يا سائق الظعان يطوي البيد طي / منعما عرج على الكثبان طي

başlayan kasideyi okumuş. Sultan: "Bu kaside kimin?" diye sormuş. Şarafu'd-dīn "ʿUmar ibnu'l-Fāriḍ'indir." demiş. Sultan bu şairin kim olduğunu ve nerde olduğunu hiç duymamış, "Kimdir bu şair?" diye sormuş. Şarafu'd-dīn "Hicaz civarındaydı ama şimdi burda, Kahire'de." diye cevap vermiş. Sultan heyecanla " Bizden ona fakir müritleri için bin dinar götürünüz ve kendilerini meclisimize davet ediniz! Kabul buyururlarsa onu buraya getiriniz, biz de nasibimizi alalım." diye buyurmuş. Şarafu'd-dīn "Allah aşkına Sultanım! Af buyurunuz; zira o ne para alır ne de buraya gelir." demiş. Sultan ısrar edince Şarafu'd-dīn müsaade isteyip çıkmış ve alimin bulunduğu Ezher Camisine gitmiş. İbnu'l-Fāriḍ ile görüşmüş, sultanın hediyesini teklif edip davetini kendilerine iletmiş. İbnu'l-Fāriḍ "Siz beni sultanların yanında niçin anıyorsunuz!" diye çıkışmış Şarafu'd-dīn'e ve "Çık git! Bir yıl geçmeden bir daha da dönme buraya!" diye azarlayıp kovmuş. Şarafu'd-dīn saraya dönüp olan biteni sultana anlatınca, sultan "Yazıklar olsun bize! Böyle kıymetli şairlerimiz var ve biz onları daha tanımamışız! Beni derhal ona götürünüz!" diye emretmiş. Gece karanlığında sultan, Şarafu'd-dīn'le saraydan çıkıp, Ezher Camiine gitmişler. İbnu'l-Fāriḍ sultanın orada bulunduğunu anlayınca hiç vakit kaybetmeden öbür kapıdan çıkmış ve İskenderiyye'ye kaçmış. Orada bir kaç gün kaldıktan sonra gizlice tekrar Kahire'ye dönmüş. Döndüğü haberi sultana ulaşmış. Fakat sultan buna tam sevinememiş; çünkü İbnu'l-Fāriḍ dönmüş dönmesine ama hastaymış. Sultan, Şarafu'd-dīn'i tekrar ona göndermiş ve İbnu'l-Fāriḍ'in adına İmām Şafiʿī'nin kabri yanında ilmine layık bir türbe yaptırmayı teklif etmiş; ancak o bunu kabul etmemiş ve kısa bir süre sonra da Allah onu bu hastalığından kurtarmıştır.

Riyāḍu'l-Albābi fī Riyāḍi'l-ḥisābi

Matematik üzerine Arapça olarak yazılan bu eser, "İçindekiler", "Mukaddime" ve arkasından gelen başlıca matematik konularının anlatıldığı beş bölümden oluşur. İlk dört bölüm matematiğin temel konularını anlatırken son bölümde dönemin genel geçer paraları hakkında bilgi verilmiştir. Eser, Şam ve çevresinde çocukların iyi bir matematik eğitimi alması için temel matematik bilgilerini vermek üzere konuları kolay öğretecek şekilde, anlaşılır ve açık bir dille yazılmıştır.

Emīn Ḫūrī'nin tanıtılan bu eserleri dışında Osmanlı arşivindeki belgelerde basmak üzere izin talep ettiği eserleri de şunlardır: *al-Miftāḥu'z-ẕahabī*, *İnşāʾu'l-makātib*, *Mabādiyyu'l-Afransiyya*, *Tarcumānu'l-musāfirīn*, *Muḫtaṣarun fī ʿİlmi'l-Ḥisāb*, *Dīvānu ʿAntara* ve *Firdavsu's-surūr*.

Bazı eserlerinin adları ve fiyatları *Rafīḳ al-Uṯmānī*'nin arka

kapağında yer aldığına göre basılmış oldukları görülmektedir:

- *Mabādiyyu*[*'l-Ḳirāʾati*]*'l-Fransaviyya*, (Resimli) - 36 Kuruş,
- *Kitābu'l-Ḳirāʾati'l-Fransaviyya*, (Resimli) - 5 Kuruş,
- *al-Miftāḥu'z̲-z̲ahabī* (Fransızca Arapça konuşma kılavuzu - 12 Kuruş),
- *Telemak* (Fransızcasıyla birlikte, anlaşılmayan kelimelerin Arapça şerhi ile) - 6 Kuruş,
- *Mubtakir al-murāsalāt al-Fransaviyyat av İnşāʾu'l-makātib al-Fransaviyyu va ʿArabiyyu*) - 15 Kuruş,
- *Muṭavval fī İnşāʾu'l-makātib* (Arapça) - 6 Kuruş,
- *Muḫtaṣar fī İnşāʾu'l-makātib* (Arapça) - 26 Kuruş,
- *Riyāḍu'l-Albābi fī Riyāḍi'l-ḥisābi* - 4 Kuruş,
- *Cāmiʿatu'l-Ādāb* (Arapça okuma kitabı) - 5 Kuruş,
- *Calāʾu'l-ġāmiḍ fī şarḥi Dīvāni'l-Fāriḍ* (Üçüncü baskı) - 12 Kuruş,
- *Ḳāmūsu Fransaviyyu va ʿArabiyyu* (Elli bin kelime ihtiva eder, baskı aşamasında)
- *Rivāyat* …- 20 Kuruş.

Arka kapakta yer alan listede basım izni talep ettiği *Tarcumānu'l-musāfirīn*, *Muḫtaṣarun fī ʿİlmi'l-Ḥisāb*, *Dīvānu ʿAntara* ve *Firdavsu's-surūr* adlı eserleri yer almamıştır. Belgelerden anlaşıldığına göre basımına izin verilmeyen *Dīvānu Zīr* adında bir eseri daha vardır. Eserin sonradan basılıp basılmadığına dair bir bilgiye de şimdilik ulaşamadık.

Kaynaklar

ARSLAN, Şakib (2001). *Tārīḫu al-Davlati al-Uṯmāniyya*: Dımaşk: Daru bni Kaṯir, Dār al-tarbīyah, 822 s.

al-Camʿiyyatu al-Miṣriyya li-al-Dirāsati al-Tārīḫiyya (1967). *al-Macallatu al-Tāriḫiyyatu al-Miṣriyya*, C. 13, s. 48.

CİBŪRİ, Kāmil Salman (2003). *Muʿcamu'l-Udabāʾi*, Beyrūt: Manşūrātu Dari'l-kutubi'l-ʿilmiyyati, C. 1, s. 416; C. 7, s. 150.

AL-FASAVĪ, Kamāl al-Din Muḥammad bin Muʿīn (2012). *Şarḥu Şāfiyyati bni al-Ḥācib: Daru'l-Kutubi al-ʿİlmiyyati*, C. 1, s. 52.

ḪABBĀZ, Ḥannā (1952): *Fāris al-Ḫūrī: Ḥayātuhu va ʿAṣruhu*, Beyrūt: al-Maṭbaʿatu Ṣādir Rayḥānī, 315 s.

ḪŪRĪ, Amīn (1885), *Riyāḍu al-Arbābi fī Riyāḍi al-Hisābi.* Bayrut: : al-Maṭbaʿatu'l-Ādāb, (? s.).

ḴŪRĪ, Amīn (1894), *Rafīḳu al-Uṭmānī*, Bayrut: al-Maṭbaʿatu'l-Ādāb, 336 s.

ḴŪRĪ, Amīn (1904), *Calāʾu al-Ġāmiḍ fī-Şarḥi Dīvāni al-Fāriḍ*. s. 4-5. Beyrūt: Maṭbaʿatu'l-Ādāb.

ḴŪRĪ, Fāris (1867). *Kanzu Luġāt*, Bayrut: Matbaatu l-Maarifi, 380 s.

ḴŪRĪ, Kolet (2017). *Avrāḳu Fāris al-Ḫūrī*, Beyrūt: Vizārat al-Takāfatiʾ al-Sūriyya.

KAḤĀLA, ʿUmar [Riḍā] (1993), *Muʿcamu al-Muʾallifīn*, IV C., 3064 s; C. 1, s. 400-405.

LUWIS, Maʿlūf (1997). *al-Muncidu fi al-Luġati*, Beyrūt: Dāru'l-Maşriḳ, 343 s.

MOUBAYED, Sami (2006). «al-Khury, Faris», *Steel & Silk: Men & Women Who Shaped Syria 1900-2000*, Seattle: Cune Press. s. 277-281.

SARKIS, Yūsuf bin İlyān bin Mūsā (1928). *Muʿcamu al-Maṭbūʿati al-ʿArabiyyati va al-Muʿarrabati*. Maṭbaʿatu Sarkis, C 2, s. 844-845, Mısır: 1346 [=M 1928].

ULUDAĞ, Süleyman (2000). « İbnü'l-Fārız», *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, s. 40-43, İstanbul.

Ekler

Emīn Ḫūrī ile İlgili Arşiv Belgeleri

Belge I

BOA, MF-MKT, 1032-66 1

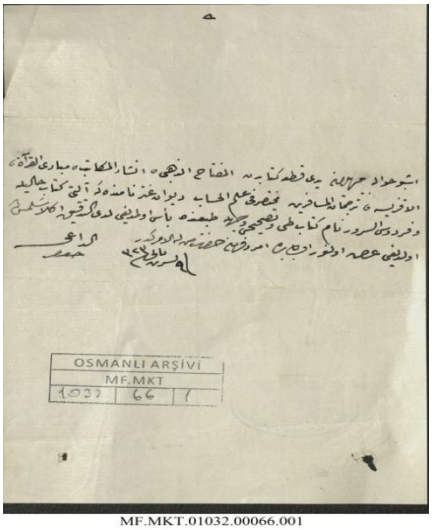

MF.MKT.01032.00066.001

(1) İşbu ḥavāle buyrulan yedi ḳıṭʿa kitābdan *al-Miftāḥu z-zahabī*, *[muṭavvalun fī] İnşāʾu'l-makātib*, *Mabādiyyu'l-ḳirāʾati* (2) *'l-afransiyya*, *Tarcumānu'l-musāfirīn*, *Muḫtaṣarun fī ʿilmi'l-ḥisāb*, *Dīvānu ʿAntara* nāmındaki altı kitāb ḫāliyle, (3) ve *Firdavsu's-surūr* nām kitāb ṭayy ü taṣḥīḥi vechile ṭabʿında beʾis olmadıġı lede't-tedḳīḳ aṇlaşılmış (4) oldıġı ʿarż olunur. Ol bābda emr ü fermān ḥażret-i men lehü'l-emriṇdir. Sene, 9 Teşrīn-i sānī 1323 [=22 Kasım 1907, Cuma], al-dāʿī, [imza]

Belge II

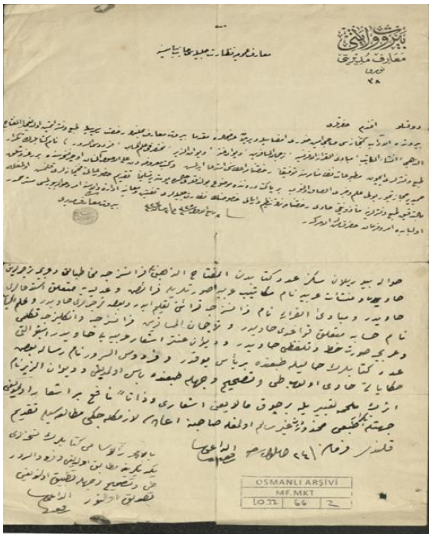

Beyrūt Vilāyeti Maʿārif Müdīriyyeti

Numero: 38

(1) Maʿārif-i ʿUmūmiyye Neẓāret-i Celîlesi Cānib-i Sāmīsine

(2) Devletlü efendim ḥażretleri,

(3) Beyrūt'da al-Ādāb Kitābḫānesi ṣāḥibi Emīn Ḫūrī imżāsıyla vėrilen ʿarż-ı ḥālde muḳaddemā Beyrūt Maʿārif Meclisiniṇ ruḫṣat-ı resmiyyesiyle ṭabʿ ve neşr etmiş olduġı «*al-Miftāḥu* (4) *'z-zahabī*, *[muṭavvalun fī] İnşāʾu'l-makātib*, *Mabādiyyu'l-ḳirāʾati'l-afransiyya*, *Tarcumānu'l-musāfirīn*, *Dīvānu ʿAntara*, *Dīvānu'z-Zīr*, *Muḫtaṣarun fī ʿilmi'l-ḥisāb*, *[Dīvānu] Firdavsi's-surūr*» nām kitābların tekrār (5) ṭabʿ ve neşirleri içün maṭbūʿāt niẓāmnāmesine tevfīḳan ruḫṣat-nāme iʿṭāsı istidʿā edilmiş ve kütüb-i maʿrūżadan ʿale'l-uṣūl alınan üçer nüsḫasında birer ġuruşlıḳ (6) ḥamīdiyye Ḥicāz Demir Yolı ʿilmüḫaberi ilṣāḳ olınup bir paket derūnında mevżūʿ bulunduḳları ḥālde postaya teslīmen taḳdīm-i ḫużūr-ı ʿālī-yi feḫīmāneleri ḳılınmış olmaġla (7) bi't-tedḳīḳ ṭabʿ u neşirlerine meʾẓūniyeti ḥāvī ruḫṣat-nāmeniṇ tanẓīm ve irsāli ḫuṣūsınıṇ neẓāret-

i celîileleri teftîş ve muʿāyene idāre-i vālāsına emr ü ḥavāle buyurulması müsterḥamdir. [8] Ol bābda emrü fermān ḥażret-i men lehü'l-emriŋdir. Sene, 2 Rabîʿu'l-evvel, 1325, 2 Nîsān 1323 [=15 Nisan 1907, Pazartesi]

Beyrūt Maʿārif Müdîri, Mühür [9] [ʿAbdu'l-ḳādir Ḳabānî, 1303]

[10] Ḥavāle buyurılan sekiz ʿaded kitābdan *al-Miftāḥu'ẕ-ẕahabî* nām, Fransızca muḫāṭabātı ve ʿArapça tercümelerini [11] ḥāvîdir. *Münşeʾāt-ı ʿArabiyye* nām, mekātîb-i ʿArabiyye ṣūretleriyle ferāʾiż ve ʿadliyyeye müteʿallik istidʿāları [12] ḥāvîdir. Ve *Mabādiyyu'l-ḳirāʾat* nām, Fransızca ḳırāʾatı taʿlîm èder ve baʿżı tercümeleri ḥāvîdir. Ve *ʿİlmu'l-ḥisāb* [13] nām, ḥesāba müteʿallik ḳavāʿidi ḥāvîdir. Ve *Tarcumānu'l-musāfirîn*, Fransızca ve İngilizce tekellümü [14] ve ʿArapca ṣūret-i ḫaṭ ve telaffuẓu ḥāvîdir. Ve *Dîvānu ʿAntara*, eşʿār-ı ʿArabiyyeyi ḥāvîdir. İşbu altı [15] ʿaded kitābların ḥāliyle ṭabʿında bir beʾis yoḳdur. Ve *Firdavsu's-surūr* nām risāle baʿżı [16] ḥikāyātı ḥāvî olup ṭayy ü taṣḥîḥ vechiyle ṭabʿında beʾis olmadıġı ve *Dîvānu'z-Zîr* nām [17] eṭerin melḥame taʿbîriyle bir çoḳ mālāyaʿnî eşʿārı ve ẕāten nāfiʿ bir eşʿār olmadıġı [18] cihetle anıŋ ṭabʿı maḥẕūrdan ġayr-ı sālim olmaġla ṣāḥibine iʿādesi lāzım geleceği müṭālaʿasıyla taḳdîm [19] ḳılındı. Fermān. 24 Eylül 1323 [=7 Ekim 1907, Pazartesi]

al-dāʿî [imza]

[20] Bālāda muḥarrerü'l-esāmî kitapların nüsḫaları [21] yek-dîgerine muṭābıḳ oldıġı ve *Firdevsi's-surūr* [22] ṭayy ü taṣḥîḥ vechiyle taṭbîḳ olduġı taṣdîḳ olunur.

al-dāʿî

[İmza] Rifʿat

Belge III
BOA, MF-MKT, 1032-66-2/2 1

[1] Teftîş ve muʿāyene heyʾetine 12 [---?] 1323

[2] Faẓîletlü Aḥmed Rifʿat ve ʿĀrif efendilere. 14

[3] [Sayı:] 1417

[4] Beyrūt vilāyeti Maʿārif müdîriniŋ postasından ṭabʿına ruḫṣat verilmek üzere gönderildiği beyān olınan sekiz ḳıṭʿa kitābdan *Dîvānu'z-Zîr* nām eṭer melḥame taʿbîriyle [5] bir çoḳ mālāyaʿnî eşʿārı ḥāvî olmaḳ cihetiyle ṭabʿı ġayr-i cāʾiz görüldüginden ikmāl-i muʿāmeleden ṣoŋra müdîriyyet-i mümāileyhāya îsāl èdilmek üzere şimdilik idārece [6] alıḳonılmış ve mütebāḳî yedi ḳıṭʿa kitābdan *al-Miftāḥu'ẕ-ẕahabî*, *İnşāʾu'l-makātib*, *Mabādiʾu'l-ḳirāʾati'l-Afransiyya*, *Tarcümānu'l-musāfirîn*, *Muḫtaṣarun fî ʿilmi'l-ḥisāb*, *Dîvānu ʿAntara* [7] nāmındaki altısınıŋ ḥāliyle ve *Firdavsu's-surūr* ʿunvanlı risāleniŋ de ṭayy ü taṣḥîḥ vechiyle ṭabʿında beʾis olmadıġı lede'l-muʿāyene anlaşılmış olmaġla Tedḳîḳ-i Müʾellefāt [8] Heyʾet-i ʿAliyyesine ḥavāle buyurılması bābında emr ü fermān ḥażret-i men lehü'l-emriŋdir. 1 Ramazan 1325, 25 Eylül 1323 [=8 Ekim 1907]

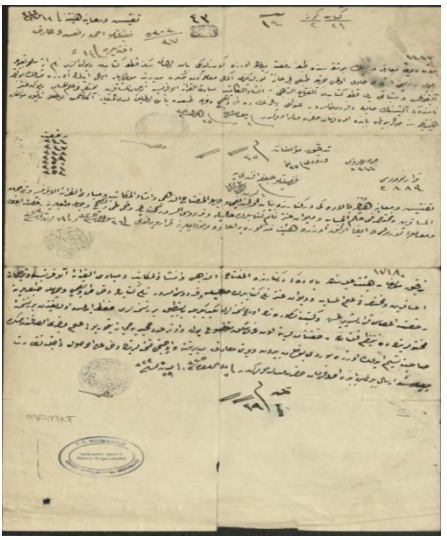

(9) Tedḳīḳ-i Müʾellefāta vürūdı 27 Eylül 1323 [=8 Ekim 1907]; (10) Ḳarār numerosu: 6889

(11) Faẕīletlü Caʿfer Efendi'ye,

(12) 1 Teşrīn-i evvel 1323 [=14 Ekim 1907]

(13) Teftīş ve muʿāyene heyʾetine bālādaki derkenārında beyān olundıġı vechile *al-Miftāḥu'ẕ-ẕahabī*, ve *İnşāʾu'l-makātib* ve *Mabādīʾu'l-ḳirāʾati'l-Afransiyya*, ve *Tarcumānu*(14) *'l-musāfirīn* ve *Dīvānu ʿAntara* nām kitābların ḥāliyle ve *Firdavsu's-surūr* [nām] kitābıŋ daḫı ṭayy ü taṣḥīḥ vechiyle ṭabʿlarına ruḫṣat iʿṭā (15) ve muʿāmele-i lüzūmeleri īfā olunmaḳ üzere heyʾet-i meẕkūreye iʿāde ve [----?]lerine ḳarār verildi. 19 Teşrīn-i ṯānī 1323, 26 Şevval 1325, [=2 Aralık 1907]

(16) 1718

(17) Tedḳīḳ-i Müʾellefāt Heyʾet-i ʿAliyyesiniŋ bālādaki der-kenārında *al-Miftāḥu'ẕ-ẕehebī ve İnşāʾul-makātib* ve *Mabādiyyu'l-ḳirāʾati'l-Afransiyya* ve *Tarcumānu* (18) *'l-musāfirīn* ve *Muḥtasarun fī ʿilmi'l-ḥisāb* ve *Dīvānu ʿAntara* nām kitābların ḥāliyle ve *Firdavsi's-surūr* nām kitābıŋ daḫı ṭayy ü taṣḥīḥ vechile ṭabʿlarına (19) ruḫṣat iʿṭāsına ḳarār verilmişdir. Ve kütüb-i meẕkūreniŋ üç nüsḫaları yek-dīgeriyle [----?] birer nüsḫaları żabṭ ėdilmiş olduġından birer nüsḫa-i (20) muḥtevīnin de tanẓīm ḳılınan ruḫṣat-nāmelerine on ġuruşluḳ maḳṭūʿ pul ve on ʿaded mecīdiye Ḥicāz Demir Yolı ʿilmüḫaberi ilṣāḳından ṣoŋra (21) ṣāḥibine teslīm ėdilmek üzere [----?] Beyrūt Vilāyeti Maʿārif Müdīriyyetine ve üçüncü nüsḫalarınıŋ daḫı ʿale'l-usūl Dāḫiliyye Neẕāret-i (22) Celīlesine irsāl buyurulması bābında emr ü fermān ḥażret-i men lehü'l-emriŋdir. 7 Ẕi'l-ḳaʿde 1325, 29 Teşrīn-i ṯānī 1323. (23) İmza. 39. Mühür.

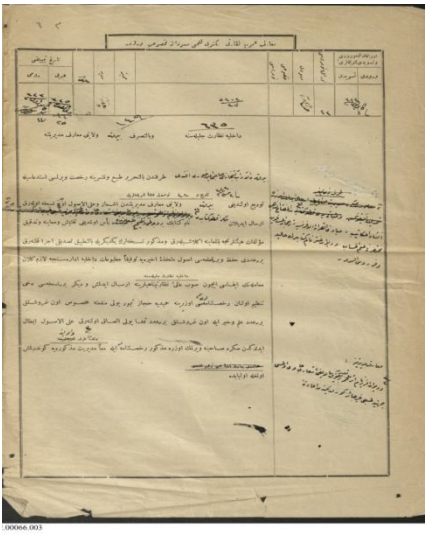

Belge IV
BOA, MF-MKT, 1032-66-3/2 1

(1) Maʿārif-i ʿUmūmiyye Neẕāreti Mektūbī Ḳalemi Müsveddātına Maḫṣūṣ varaḳadır.

(2) Evrāḳıŋ ḳaleme vürūdu ve

tesvīdi tārīḫleri: Vürūdu ve tesvīdi: 4 Kānūn-ı evvel 1323 [=17 Aralık 1907]; Evrāḳ numerosu: 43; Müsevvidi: [----?]; 5032/37; Tārīḫ-i tebyīżi: ʿArabī: 25 Ẕi'l-ḳaʿde 1325; Rūmī: 17 Kānūn-ı evvel 1323 [=30 Aralık 1907].

(3) Dāḫiliyye Neẓāret-i Celīlesine: 635; ve bi't-taṣarrufi Beyrūt Vilāyeti Maʿārif Müdīriyyetine: 149

(4) Beyrūt'da al-Ādāb Kitāb-ḫānesi ṣāḥibi Amīn Ḥūrī Efendi ṭarafından bi't-taḥrīr ṭabʿ ve neşrine ruḫṣat vėrilmesi istidʿāsıyla (5) 2 ... 1323 tārīḫ ve 37 numerolu şuḳḳa-i şerīfeleriyle (6) tevdīʿ olunduġı Beyrūt vilāyeti Maʿārif Müdīriyyetinden işʿār ve ʿale'l-uṣūl üç nüsḫa olaraḳ (7) irsāl ėdilen sekiz ḳıṭʿa kitābdan *al-Miftāḥu'z-zahabī*, *İnşāʾu'l-makātib*, *mabādiyyu'l-Afransiyya*, *Tarcumānu'l-musāfirīn*, *Muḫtaṣarun fī ʿilmi'l-ḥisāb* ve *Dīvānu ʿAntara* nām kitābların ḫāliyle ve *Firdavsu's-surūr* (8) nām kitābıŋ ber-vech-i ṭayy ü taṣḥīḥ ṭabʿında beʾis olmadıġı Teftīş ve Muʿāyene ve Tedḳīḳ-i (9) Müʾellefāt Heyʾetlerince bi'l-muʿāyene anlaşılaraḳ ve meẓkūr nüsḫaların yek-dīgeriyle bi't-taṭbīḳ taṣdīḳi icrā ḳılınaraḳ (10) birer ʿadedi ḥıfẓ ve birer ḳıṭʿası uṣūl-i mütteḫaẓe-i āḫireye tevfīḳan Maṭbūʿāt-ı Dāḫiliyye İdāresince lāzım gelen (11) muʿāmeleniŋ īfāsı içün ṣavb-ı ʿālī-i neẓāret-penāhīlerine (Dāḫiliyye Neẓāret-i Celīlesine) irsāl ėdilmiş ve dīger birer nüsḫası daḫı (12) tanẓīm olunan ruḫṣat-nāmeleri üzerine Ḥamīdiyye Ḥicāz Demir Yolu menfaʿatine maḫṣūṣ on ġurūşluḳ (13) birer ʿaded ʿilmüḫaber ile on ġurūşluḳ birer damġa pulu ilṣāḳ olunaraḳ ʿale'l-uṣūl ibṭāl (14) ėdildikden ṣoŋra ṣāḥibine vėrilmek üzere meẓkūr ruḫṣat-nāme ile maʿan müdīriyyet-i meẓkūreye (ve leffen Maʿārif Müdīriyyetine: ve *Dīvānu'z-Zīr* nām eṭer-i melḥame taʿbīriyle bir çoḳ mālāyaʿnī eşʿārı ḥāvī olması cihetiyle ṭabʿı ġayr-ı cāʾiz görüldüğünden iʿādeten ṭaraf-ı vālālarına) gönderilmiş (15) olmaġla ol bābda.

Belge V
BOA, DH-MKT-847-13 1

(1) Beyrūt vilāyet-i celīlesiniŋ idāre-i [----?]ye ḥavāle buyurulan 21 Mart 1320 tārīḫli ve otuz bir numerolu taḥrīrātında Beyrūt'da al-Ādāb Maṭbaʿası (2) ṣāḥib-i imtiyāzı iken altı sene muḳaddem Beyrūt'dan ḳaṭʿ-ı ʿalāḳa ile İskenderiye'de iḫtiyār-ı iḳāmet ve baʿdehū Mıṣır'da *al-Uṭmānī* nāmıyla bir ġazete neşr ėden (3) Amīn al-Ḥūrī'niŋ şu müddet ẓarfında maṭbaʿa-i meẓkūre içün ḥükūmetce maʿrūf vekīl bıraḳmamış olmasına naẓaran maṭbaʿa imtiyāzınıŋ uṣūl ve emṭāline (4) ḳıyāsen ḥükmi ḳalmayacaġı bildirilmişdir. Maṭbaʿa-i meẓkūrede el-yevm ālāt ve edevāt-ı ṭabʿiyye ve ḥurūf var ise bunlarıŋ ötede beride (5) ve

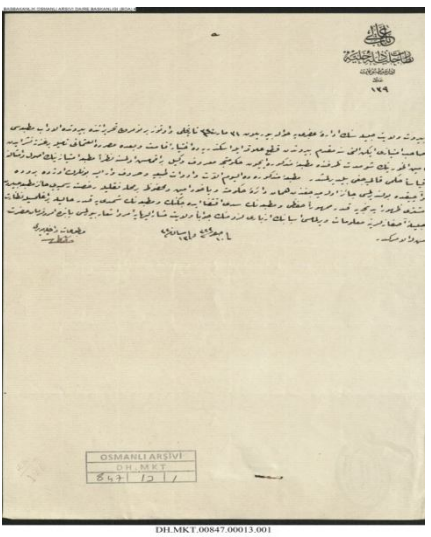

DH.MKT.00847.00013.001

açıḳda bulundurulması cāʾiz olamayacaġından hemān dāʾire-i ḥükūmete veyāḫūd emīn ve maḥfūẓ bir maḥalle naḳliyle ruḫṣat-i resmiyyeyi ḥāʾiz maṭbaʿacılardan [6] müşterī ẓuhūr ėdinceye ḳadar memhūren ḥıfẓı ve maṭbaʿanıŋ seddi iḳtiżā ėdeceğiniŋ ve maṭbaʿanıŋ şimdiye ḳadar ḥāliyle bıraġılmasıyla neẓāret-i [7] celīle-i āṣıfānelerine maʿlūmāt vėrilmesi esbābınıŋ izbārı lüzūmunuŋ cevāben vilāyet-i müşārünileyhāya emr ü işʿār buyurulması bābında emr ü fermān ḥażret-i [8] men lehü'l-emriŋdir. [9] 10 Ṣafer 1322, 13 Nisan 1320 [=26 Nisan 1904], Maṭbūʿāt-ı Dāḫiliyye müdīri.

Belge VI
DH MKT 217-020-1

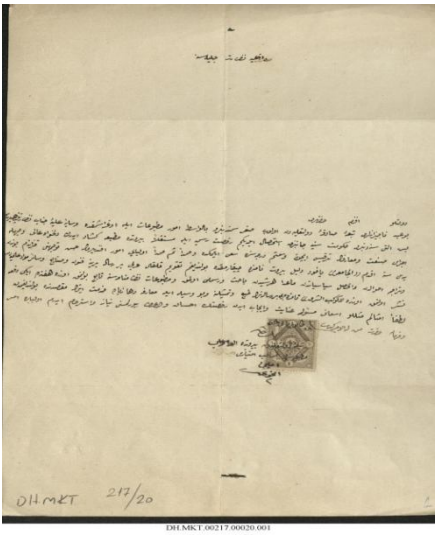

[1] Dāḫiliyye Neẓāret-i Celīlesine

[2] Devletlü Efendim Ḥażretleri

[3] Bu ʿabd-i nāçīzleri tebeʿa-i ṣādıḳa-i Devlet-i ʿaliyye'den olup ṣıfr-i semend-i [---?] ve bi'l-vāsıṭa umūr-ı maṭbūʿāt ile uġraşmaḳda ve sāye-i ʿaliyye-i cenāb-ı neẓāret-penāhīlerine [4] beş altı seneden berü ḥükūmet-i seniyye cānibinden istiḥṣāl eylediğim ruḫṣat-ı resmiyye ile müstaḳillen Beyrūt'da maṭbaʿa küşād ėderek dil-ḫāh-ı ʿālī vech-ile [5] icrā-yı ṣanʿat ve maʿārifiŋ teraḳḳīsi içün vüsʿatim derecesinde saʿy eylemekde ve ḥamden ṯümme ḥamden evliyā-yı umūr efendilemiŋ ḥüsn-i teveccühünü ḳazandım. Bundan [6] yedi sene aḳdem «al-Cāmiʿ» yāḫūd Delīl-i Beyrūt nāmında çıḳarmaḳda bulunduğum taḳvīm-i ḳ[---?] ʿArabī yėrine fünūn ve ṣanāyiʿ ve sāʾire mevādd-ı ʿaliyyeden [7] ve terācüm-i aḥvālden ve'l-ḥāṣıl siyāsiyātdan māʿadā her şeyden bāḥiṯ ve resimli olmaḳ ve maṭbūʿāt niẓām-nāmesine tābiʿ bulunmaḳ üzere haftada iki defʿa [8] neşr olunmaḳ üzere «Kevkebu'ş-şarḳ» nāmında ʿArabī bir risāleniŋ ṭabʿ ve temṯīline ve bu vesīle ile maʿārife daha ziyāde ḫidmet ėtmek maḳṣadında bulundığımdan [9] luṭfen emṯālim miṯillü isʿāf-ı müstevle ʿināyet ve īcāb ėden ruḫṣatıŋ iḥsān v iʿṭā buyurulmasını niyāz ve istirḥām ėderim. Ol bābda emr [10] ü fermān ḥażret-i men lehü'l-emriŋdir. 18 Kānūn-i ṯānī 1309 [=30 Ocak 1894]. [11] İmza. [12] Tebeʿa-i Devlet-i ʿaliyye'den Beyrūt'da el-Ādāb [13] Maṭbaʿasınıŋ ṣāḥib-i imtiyāzı, [14] Amīn [15] al-Ḫūrī.

Belge VII
DH MKT 217-020-2

Bāb-ı ʿĀlī

Neẓāret-i Celīle-i Dāḫiliyye

İdāre-i maṭbūʿāt

ʿAded, 186

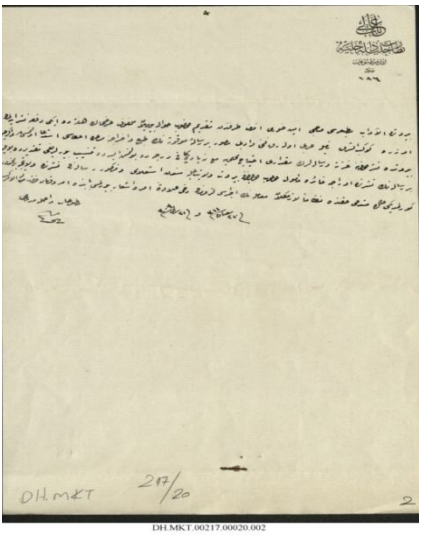

DH.MKT 00217.00020.002

(1) Beyrūt'da al-Ādāb maṭbaʿası şāḥibi Emīn Ḫūrī Efendi ṭarafından taḳdīm olunup ḥavāle buyurulan maḥẕūf ʿarz-ı ḥālde haftada iki defʿa neşr ėdilmek (2) üzere *Kevkebü'ş-şarḳ* nāmıyla ʿArabī olaraḳ fennī ve edebī, muṣavver bir risāle-i mevḳūteniŋ tabʿ ve iḫrācına müsāʿade iʿṭāsı istidʿā olunması ve egerçi (3) Beyrūt'da neşr olunan ġazete ve risāleleriŋ miḳdārı iḥtiyāc-ı maḥallīye maʿa ziyādetin kāfī derecede bulunmuş ise de tensīb buyuruldığı taḳdīrde böyle (4) bir risāleniŋ neşrinde idārece fāʾide meʾmūl olup olmayacağınıŋ Beyrūt vilāyet-i ʿaliyyesinden istiʿlāmı ve meẕkūr risāleniŋ neşrinde vilāyetce bir maḥẕūr (5) görülmediği hālde müstedʿā ḥaḳḳında niẓāmen lāzım gelen muʿāmeleniŋ icrāsı lüzūmununuŋ daḫı ʿilāveten emr ü işʿār buyurulması bābında emr ü fermān ḥażret-i men lehü'l-emriŋdir. (6) 27 Şaʿban 1311, 12 Şubat 1309 [=24 Şubat 1894]

Maṭbūʿāt-ı dāḫiliyye müdīri, imza.

Belge VIII
DH MKT 217-020-3-2

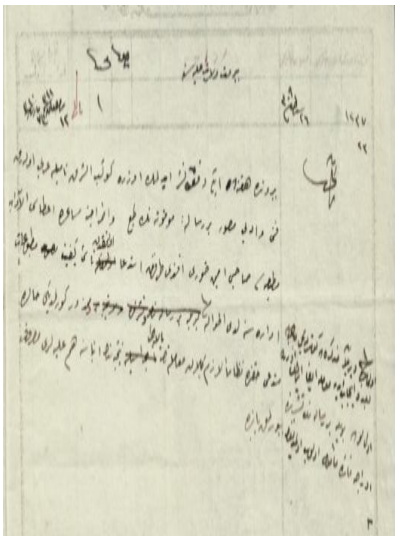

(1) Beyrūt Vilāyet-i Celīlesine

(2) 12 Ramaẓān 1311, 7 Mart 1310 [= 7 Mart 1894]

(3) Beyrūt'da haftada iki defʿa neşr ėdilmek üzere *Kevkebü'ş-şarḳ* nāmıyla ʿArabī olaraḳ (4) fennī ve edebī muṣavver bir risāle-i mevḳūte ṭabʿ ve iḫrācına müsāʿade iʿṭāsı el-Ādāb (5) Maṭbaʿası şāḥibi Emīn Ḫūrī Efendi ṭarafından istidʿā olunmaḳdan nāşī keyfiyet Maṭbūʿāt (6) İdāresine lede'l-ḥavāle edilip vėrilen müẕekkerede gösterdiği vechile baʿdehū īcāb ėden muʿāmele īfā ėdilmek üzere evvel emirde böyle bir risaleniŋ neşrine idārece fāʾide meʾmūl olup olmadığınıŋ, maḥẕūr görülmediği ḥālde (7) müstedʿā ḥaḳḳında niẓāmen lāzım gelen muʿāmeleniŋ bi'l-icrā neticesiniŋ īfāsına himem-i ʿaliyyeleri maṣrūf (8) buyurulmaḳ bābında.

ALİ UŞŞÂKÎ'NİN MANZUM KUR'AN FALI: *SÜRÛR-NÂME*

Dr. Öğr. Üyesi İsmail AVCI*

Giriş

Sözlükte *"Uğur, tâlih deneme; kahve fincanına, iskambile bakmak gibi birtakım garip usullerle insanın tâlihine âit şeyler söyleme."*[1] şeklinde yer alan fal, çeşitli yöntemlerle gelecekten ve bilinmeyenden haber verme, insanların gizli kişiliklerine dair birtakım hususları ortaya çıkarma sanatı olarak tanımlanmıştır. İnsanın gerek kendisi gerekse çevresindekilerle ilgili bilinmeyen konulardaki merakı onu yaşadığı zamana veya geleceğe dair bilinmeyen şeyleri öğrenme hevesine düşürmüş, toplumsal hayatın belli oranda parçası hâline gelen bu uygulamalar zaman içinde bir meslek olmuş ve kâhin, sihirbaz, şifacı, falcı ve bakıcı gibi farklı adlarla anılan kişiler ortaya çıkmıştır.[2]

Fal kültürünün Türklerde hem İslamiyet öncesi hem de İslamiyet sonrası var olduğu görülmektedir. Ayşe Duvarcı konuyla ilgili çalışmasında falları üç grupta tasnif etmiştir. Buna göre İslamiyet öncesi Türklerde falın kemik (kürek kemiği, aşık kemiği), kumalak (yuvarlak küçük nesneler, taş veya koyun, keçi gibi hayvanların yuvarlak pisliği), yıldız, fincan, yay, yada taşı, köpük, kaşık veya eldiven ve ateş gibi çeşitleri vardır. İslamiyet sonrası ise zecr, iyafet, tayr (bu üç fal benzerdir, çeşitli kuşların uçma, yürüme, seslenme, titremelerine bakma), kehanet (taşla fal açma), irafet (su dolu kaba, güneşin kursuna, billur gibi parlak şeylere bakma), ihtilaç (vücuttaki bazı organların seğirmesine bakma), kıyafet (insanın dış görünüşünden, yüzünden, şeklinden, organlarının durumundan onun huy ve karakterini anlama), firaset (insanların huylarını ve karakterlerini renk, şekil ve uzuvlarına bakarak anlama), kitap (Mevlânâ'nın *Mesnevi*'si, Hâfız'ın *Divan*'ı, Sâdî'ni *Gülistân*'ı gibi bazı eserler), kur'a (tavla zarına benzeyen taşları atarak fal bakma), remil

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ismailavci@balikesir.edu.tr

1 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2013, s. 286.

2 Mehmet Aydın, "Fal", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, TDV Yay., Ankara 1995, s. 134.

(kum falı) ve Kur'an falı gibi fal bakma usulleri görülmektedir. Duvarcı'nın üçüncü grupta ele aldığı fal çeşitleri ise günümüzde de kullanılanlardır ve şöyledir: Bakla, kahve, iskambil, el, tespih, ayna, rüya, su, papatya, numara (bilet vs.), çay, taş, bulut, yazı (el yazısından kişilik özelliği çıkarma), tuz, mânili (mâni söyleyerek), evliyaların eşyalarına bakma, türbe ve ziyaret yerlerindeki halkalı demiri çevirme, doğacak çocuğun cinsiyetini öğrenme, evliliğe dair fal, niyet-dilek kuyuları, parmak döndürme, bilgisayar falı.[3]

Fal bakmanın zaman içerisinde yaygınlaşmasına paralel olarak bu konuyu esas alan eserler de yazılmaya başlanmıştır. Manzum, mensur veya manzum-mensur karışık olarak yazılan bu eserler çoğunlukla "falname", zaman zaman da "tefeülname" olarak adlandırılan yeni bir tür meydana getirmiştir. Bu eserlerde fal metinlerinden başka fal türleri ve metotları, kullanılan malzemeler, fal bakmanın usul ve adabına dair hemen her türlü bilginin verildiği görülür. Falnamelerde müellifler fal metnine geçmeden önce çoğunlukla bazı dinî uygulamaların yapılmasına dair telkinlerde bulunmuşlardır. Temizlenmek, abdest almak, iki rekât namaz kılmak, belirli ayet ve duaları okumak bu türden yapılması istenen şeylerdir. Bu tür istekler ve aynı zamanda falname geleneğinin çoğu zaman Hz. Ali, Cafer-i Sâdık, Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi isimlere isnadı, fal gibi dinen yasaklanmış bir uygulamaya yönelebilecek eleştirileri bertaraf etmek düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Burada bahsi geçen falnameleri konularına göre Kur'an falnameleri, kur'a falnameleri, peygamber adı falnameleri, yıldıznameler, kıyafetnameler ve ihtilaçnameler (seğirnameler) şeklinde sıralamak mümkündür.[4]

"Kur'an falı" ifadesi oldukça ironik bir tabirdir. Zira falın yasak olduğunu açıkça ifade eden Kur'an'ın aynı zamanda fal bakmak için bir araç olarak kullanılması son derece ilginçtir.[5] Bununla birlikte bu

---

3 Ayşe Duvarcı, *Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu konuda İki Eser, Risâle-i Falnâme li Ca'fer-i Sâdık ve Tefe'ülname*, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993, s. 19-46.

4 Özer Şenödeyici, Halil Sercan Koşik, Osmanlı'nın Gizemli İlimleri I, Kuran Falları ve Uzun Firdevsî'ye Ait Bir Örnek, Kesit Yay., İstanbul 2017, s. 23-6.

5 "Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar -ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna- dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmaktır. Bugün kâfirler, sizin dininizden (onu yok etmekten) ümit kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslamı beğendim. Kim, gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık hâlinde dara düşerse (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah çok

adlandırma yaygın şekilde kullanılmaktadır. Kur'an ve falın bir araya gelmesi hususunda Alim Yıldız "bir işi yapıp yapmama konusunda Kur'an'a müracaat", "onu hakem kılma", "yapılacak iş hususunda hayrı arama" gibi hafifletici sebepleri gösterip meseleyi iyi yanıyla anlama/iyiye yorma yoluna gidererek biraz farklı bir açıklama getirir ve bu adlandırmanın diğer fallarla sadece isim bakımından bir ortaklık taşıdığını söyler. Ayrıca burada falın istihareyle bir amaç benzerliğinin olması ve fal bakmadan önce yapılması gereken işlere de vurgu yapılır:

> "Toplumumuzda İslam'la falın bir araya getirilmesi menfi bir anlam ifade etse de Kur'an falları, yapılması düşünülen bir iş için, o işi yapıp yapmama hususunda Kur'an'a müracaat, Kur'an'ı hakem kılma ve yapılacak iş hususunda hayrı arama şeklinde olması yönüyle diğer fallarla sadece bir isim benzerliği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan 'bir işte hayırlı olanı arama' anlamına gelen ve yapılması Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilen 'istihare'yle amaç benzerliği ve hadiste yer alan dua ile Kur'an fallarına başlarken yapılması tavsiye edilen duanın anlam itibarıyla benzerliğinin Kur'an fallarının yazılmasında etkili olduğu düşünülebilir."[6]

Kur'an falı bakılırken genellikle iki yolun izlendiği görülür. Bunlardan ilki harflerin yorumuna dayanan faldır. Buna göre Kur'an'dan rastgele açılan bir sayfaya parmak basılır ve isabet eden harf ne ise ona göre bir yorumda bulunulur. Bundan başka Kur'an açıldıktan sonra sağ sayfadaki ilk kelimenin ilk harfine göre de fal bakılır. Bu yöntemin biraz daha karışık şeklinde ise Kur'an açılır, sağ sayfadaki Allah adları sayılır, bu sayı kadar sayfa çevrilir. Ulaşılan sayfada yine aynı miktarda satır sayılır. Gelinen satırın ilk harfi hangi ayete aitse o ayetin anlamına göre yorum yapılır. Bunlardan başka "ebced" sözcüğündeki elif, be, cim ve dal harfleriyle yapılmış harf kombinasyonlarıyla, bu harflerden sadece üçünü seçerek bakılan fallar da vardır. Kur'an falında ikinci yöntem ise doğrudan ayetlerin anlamına göredir. Bu yöntemde yirmi sureden seçilmiş bazı ayetler yorumlanır. Dileklerin ve bunlara karşılık gelen ayetlerin olduğu daire şeklinde tertip edilmiş hazır Kur'an falları da

---

bağışlayıcı ve esirgeyicidir." Maide, 5/3. "Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz." Maide 5/90.

6 Âlim Yıldız, "Manzum Bir Kur'an Falı", *İSTEM*, Yıl 8, Sayı 16, 2010, s. 183-4; "İslâmî Türk Edebiyatında Kur'ân Falları", *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Sütun Yay., İstanbul 2012, s. 198.

mevcuttur. Bunlarda da satır ve ayet sayarak belli bir yere kadar gelme ve gelinen ayetin manasına göre hüküm verme yöntemi uygulanmıştır ki bunu bir bakıma yukarıda sayılan iki yöntemin bir arada kullanılması olarak düşünmek mümkündür.[7]

1. Ali Uşşâkî ve Eserlerine Dair

Ali Uşşâkî hakkında kaynaklarda verilen bilgi oldukça sınırlıdır. Ancak bu sınırlı bilgi ona ait eserlerden çıkarılan malumatla birleştirildiğinde müellife ait kısa da olsa bir biyografi oluşturulabilmektedir.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* adlı eserinde müelliften "Derûnî Ali Efendi" olarak söz eder. Buradaki bilgiye göre Ali Uşşâkî müderrislerdendir. 1200 (1785-6) yılında vefat etmiş ve Eyüp'te defnedilmiştir.[8] Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim* adlı eserinde Osmanlı medreselerindeki müfredat programlarını anlatırken Ali Uşşâkî'nin ilimlerden ve bu ilimlere dair kitaplardan söz eden manzumesini de eserine almış ve burada Ali b. Abdullah el-Uşşâkî'nin Nebî Efendi-zâde olarak bilindiğini, şiirlerinde Derûnî mahlasını kullanan usta bir şair olduğunu söylemiştir.[9] Ali Uşşâkî'nin bu şiiri daha sonra Şükran Fazlıoğlu tarafından bir yazı konusu yapılmış ve Mehmed Süreyya'ya atıfla müellifin kimliğine dair kısaca bilgi verilmiştir. Fazlıoğlu daha önceki bilgilere Ali Uşşâkî'nin 1174 (1761) yılı başlarında Uşak'ta Câmi-i Kebîr Medresesinde müderris olduğunu da eklemiştir.[10] Müellifin bu medresede görev yaptığı ve Derûnî mahlasını kullandığına dair bilgi söz konusu bu manzumeden ve sonundaki kayıttan hareketle öğrenilebilmektedir:

"Çünki tahsîliñ tarîkin itdi istiksâ saña
Şükr it Allâh'a dahi eyle Derûnî'ye du'â

---

7 Mustafa Uzun, "Falnâme", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, TDV Yay., Ankara 1995, s. 142-3; Sennur Sezer, *Osmanlı'da Fal ve Falnameler*, Milliyet Yay., İstanbul 1998, s. 19, 25; Özer Şenödeyici, Halil Sercan Koşik, "En Muteber Kaynaktan Gaybı Öğrenmek: Bir Kuran Falı Manzumesi", *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, Volume 1, Issue 1, Summer 2015, s. 73-74; Özer Şenödeyici, Halil Sercan Koşik, *age.*, s. 31-5.

8 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*, Cilt 2, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 410.

9 Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim, Riyazi İlimler*, Cilt 1, İz Yay., İstanbul 1997, s. 93-7.

10 Şükran Fazlıoğlu, "Nebî Efendi-zâde'nin Kasîde fî el-kutub el-meşhûre fî el-'ulûm'una Göre Bir Medrese Talebesinin Ders ve Kitab Haritası", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, Sayı 3, Mart 2003, s. 192.

Li-münşi'ihi el-fakîr 'Alî el-müderris bi-Medreseti Câmi'ü'l-kebîr fi'l-'Uşşâk"[11]

Ali Uşşâkî'nin bu yazıda üzerinde durulan manzum Kur'an falıyla birlikte eserlerinin sayısı altıdır. Ancak Kur'an falının bulunduğu mecmuada Ali Uşşâkî'ye ait birkaç şiir daha vardır. Müellifin eserleri şunlardır:

1. *Metâlibü'l-ezkiyâ ve Ûli'l-elbâb*: Arapça olan eser matematikle ilgilidir ve müellif eseri talebelerinin duasını almak için yazmıştır. Altı kısımdan oluşan eserde toplama, iki kat alma, ikiye bölme, çıkarma, çarpma ve bölme konuları yer almaktadır. Eserin 8 nüshası bilinmektedir. Müellif bu eserini ilimlerden söz eden kasidesinde matematik için tavsiye etmiştir.[12]

2. *Risâle fî kavsi kuzah*: Eserin konusu gökkuşağıdır. Müellif eseri astronomi dersi verirken talebelerinin isteği üzerine kaleme almıştır. Eser Arapçadır ve 12 Cemaziyelahir 1174 (19 Ocak 1761) pazartesi günü akşamı tamamlanmıştır. Eserin günümüze bir nüshası ulaşmıştır.[13]

3. *Risâletü'l-cerâdiyye*: Arapça olan eser 1162 (1747) yılında kaleme alınmıştır. Konusu fıkıhtır.[14]

4. *el-Hablü'l-metîn*: Ali b. Abdünnebî el-Uşşâkî adlı bir müellifin 1290 (1783-4) yılında yazdığı tasavvufla ilgili bu Arapça eserden Bağdatlı İsmail Paşa söz etmektedir.[15] Ancak Şükran Fazlıoğlu yazarın hem baba adının farklı olması hem de eserin telifinin, müellifin ölümünden doksan yıl sonra tamamlanması nedeniyle *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*'nde verildiği şekliyle[16] eserin Nebî Efendi-zâde'ye ait olmasının zor olduğunu, buradaki şahsın başka biri olabileceğini ifade etmiştir.[17]

5. İlim mesnevisi: Eser üç bölümden oluşur. İlk bölüm 4 beyitlik bir

---

11 Ali Uşşâkî, *Kasîde fi'l-Kütübi'l-Meşhûre fi'l-'Ulûm*, Köprülü Kütüphanesi, 3. Kısım, Nu. 720/29, vr. 173a; Millî Kütüphane, 06 Mil YzA 4816, vr. 31b.

12 Ekmeleddin İhsanoğlu vd., *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, Cilt 1, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yay., İstanbul 1999, s. 247-8; Şükran Fazlıoğlu, agm., s. 193.

13 Ekmeleddin İhsanoğlu vd., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, Cilt 2, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yay., İstanbul 1997, s. 522-3.

14 Ekmeleddin İhsanoğlu vd., *Osmanlı Astronomi…*, s. 522.

15 Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli Alâ Keşfü'z-Zünûn an Esâmîü'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, neş. Şerafettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, Cilt 1, İstanbul 1945, s. 391.

16 Ekmeleddin İhsanoğlu vd., *Osmanlı Astronomi…*, s. 522.

17 Şükran Fazlıoğlu, agm., s. 193.

mukaddimedir. İkinci bölüm akait, tecvit, kıraat, sarf, nahiv, mantık, adap, hikmet, hendese, aruz, fıkıh, hadis, tasavvuf gibi 29 ilimden ve bu ilimleri öğrenmek için başvurulacak eserlerden söz eden 42 beyitlik ana bölümdür. Son bölüm ise 6 beyitlik hatimedir. Ali Uşşâkî'nin bu eserinin elde iki nüshası vardır. Köprülü Kütüphanesi 34 Ma 720/29 numarada bulunan nüsha katalogda müellif hattı olarak gösterilmiş ve *Kasîde fi'l-Kütübi'l-Meşhûre fi'l-'Ulûm* adıyla kaydedilmiştir.[18] Ancak yazmanın 171b-173a varakları arasında bulunan şiire ait böyle bir başlık görülememiştir. Eserin baş kısmında "*Li-münşi'ihi'l-hakîr 'Alî 'Uşşâkî*", sonunda ise *"Li-münşi'ihi'l-fakîr 'Alî el-müderris bi-Medreseti Câmi'ü'l-kebîr fi'l-'Uşşâk"* ibareleri vardır. Esere ait ikinci nüsha ise tarafımızdan tespit edilmiş olan Millî Kütüphane 06 Mil YzA 4816'da bulunan nüshadır. Bu nüshada eserin başında *"Bu kasîde 'Uşşâkî 'Alî Efendi'niñ tahsîl-i 'ilmiñ tarîkini beyân itdigi ebyâtdır"* ifadesi vardır. Her ne kadar eserin adı kaside olarak kaydedilse de aslında bu şiir 52 beyitlik bir mesnevidir. Daha önce de ifade edildiği üzere eser Cevat İzgi ve Şükran Fazlıoğlu tarafından neşredilmiştir. Ancak her iki çalışma da eserin tek nüshası olduğu kabul edilen Köprülü Kütüphanesindeki nüshaya dayandığından ve vezne dikkat edilmediğinden eserde bazı okuma hataları vardır.

6. Şiirleri: *Sürûr-nâme*'nin de bulunduğu Millî Kütüphane 06 Mil YzA 4816'da kayıtlı mecmuada Ali Uşşâkî'nin iki gazel ve bir kıtasının olduğu tespit edilmiştir.[19]

7. *Sürûr-nâme*: Aşağıda hakkında bilgi verilecektir.

Bu eserlerden başka Derûnî'ye (Türk edebiyatında Derûnî mahlasını kullanan 8 müellif vardır)[20] atfedilen bir de mevlit vardır. Söz konusu eser Millî Kütüphane Yz A 3084/3'te kayıtlıdır. M. Fatih Köksal'ın tespitiyle mevlidin bir beytinde geçen "derûnı" kelimesi mahlas sanıldığından eser yanlışlıkla Derûnî'ye ait olarak gösterilmiştir. Ancak mevlit Şemseddin Sivasî'nin mevlidinin muhtasar bir nüshasıdır.[21] Nitekim metnin hatimesinde bulunan *"Şehr-i Sivas oldı bu tasnîfe câ / Ehline şâfi' ola nûrü'd-dücâ"* beytinden de müellifin Sivasî olduğu

---

18 Ramazan Şeşen vd., *Köprülü Kütüphanesi Kataloğu*, Cilt 3, İstanbul 1986, s. 367.

19 Ali Uşşâkî'nin söz konusu bu şiirleri ayrı bir yazı konusu olarak tarafımızdan ele alınacaktır.

20 "Derûnî", http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=arama_sonuc&detayli_arama=1&M_AD=deruni&M_ESERLERI=&M_DOGUM_YERI=&M_DOGUM=&M_OLUM=&M_MESLEK=&M_ YAZAR= (02.11.2017)

21 M. Fatih Köksal, *Mevlid-nâme*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2011, s. 81.

anlaşılmaktadır.[22]

2. Sürûr-nâme

Ali Uşşâkî'nin tek nüshasına ulaşabildiğimiz bu hacimsiz eseri Millî Kütüphane 06 Mil YzA 4816 numaralı *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*'in 18b-19a varakları arasında bulunmaktadır. Metnin başında "Hâzâ Kitâb-ı Sürûr-nâme" başlığı vardır. Eser iki bölümden oluşmaktadır. Kısa bir mensur mukaddimeden sonra Arap alfabesindeki 29 harfin her birinden birer beyitle manzum Kur'an falı gelmektedir. Eser 1199 (1784-5) yılında istinsah edilmiştir. Ali Uşşâkî'nin ölüm yılı 1200 (1785-6) olduğuna göre şairin ölümünden çok kısa bir süre önce eserin bir kopyasının çıkarıldığını anlaşılmaktadır.

Metnin imlası çok sağlam değildir. Zira eserde bazı Arapça ve Farsça kelimelerin yanlış yazıldığı, bazılarının yazımında günlük konuşma dilindeki telaffuzların esas alındığı görülmektedir. Örneğin mensur mukaddimede "*s*aṭruñ" kelimesi "*ş*atruñ", metin kısmında "na*ḥ*s" kelimesi "na*ḫ*s" (b. 9), "mü*j*de" kelimesi "müc*d*e" (b. 10, 26), "*Ḥ*aẕer" kelimesi "*Ḫ*aẕer" (b. 13), "lâ-bü*d*" kelimesi "lâ-bü*t*" (b. 18), "peydâ" kelimesi "peydâ*h*" (b. 28) şeklinde yazılmıştır. Ayrıca 28. beytin ilk mısrasının sonunda "saña" kelimesi vardır ki bu aslında bir sonraki mısranın ilk kelimesidir. Aynı beyitte kafiye kelimeleri "ben" ve "düşmen"ken müstensih ikinci kelimeyi "düşmân" okunacak şekilde yazmıştır. Metinde bir de bazı eklerdeki yuvarlak ünlülerin yazımı konusunda ikilik göze çarpmaktadır. 13. beyitte müstensih "yanuñ" (يانڭ) kelimesinin üzerine ötre koyup kelimeyi yuvarlak okuttururken 26. beyitte "efendim" kelimesini y'li (افندیم) yazmaktadır. Bu yanıyla bakıldığında mecmuayı tertip eden kişinin imlaya çok da hâkim olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır:

Saña müc̲de ola bahtuñ uyandı
Çerâğı devletüñ ʿâlemde yandı (b. 10)

Ne hoş geldi efendüm gör bu fâluñ
Saña müc̲de eyüdür cümle hâlüñ (b. 26)

Bu işi saña işle diyemem ben
Saña peydâh̲ olur bu işde düşme̲n (b. 28)

Eserin mukaddimesinde müellif kendi adını vermekte, eseri nasıl ve niçin yazdığını anlatmaktadır. Burada verilen bilgilere göre eserin sahibi Ali Uşşâkî'nin bir muradı vardır. Bu iş olur mu olmaz mı diye gayet

[22] Şemseddin Sivasî, *Mevlid*, Millî Kütüphane Yz A 3084/3, vr. 106b.

mahzun otururken elinde Kur'an falı bulunan bir kişi ansızın çıkagelir. Ali Uşşâkî, Kur'an'ı açar, sağ baştan yedinci satırın başında elif harfi vardır, bu da muradının olacağına delalettir. Bu durumdan dolayı onda ziyadesiyle "sürûr" hasıl olur. Buna binaen o da başka kimseler faydalansın, gönüllerini teselli etsinler, mutlu olsunlar ve kendisini dualarında ansınlar diye bir Kur'an falı manzumesi yazar ve adını *Sürûr-nâme* koyar.

Kur'an fallarına bakıldığında bu eserlere özel bir isim verilmediği dikkati çekmektedir. Tür adıyla anılan bu metinlerin "Fâl-ı Kur'ân", "Fâl-ı Kur'ân-ı Azîm", "Hâzâ Fâl-ı Mübârek-i Kur'ân-ı Azîz", "Hâze'l-Kitâbü Fâl-ı Kur'ân", "Tefe'ül-nâme" gibi başlıklar taşıdıkları görülmektedir. Aynı eserin farklı nüshalarının bazen "Fâl-ı Kur'ân" bazen de "Tefe'ül-nâme" olarak adlandırıldıkları da vakidir. Örneğin *"Anuñ adın dirüm ferd ü ehaddür/Kadîm ü Kâdir ü Hayy u Sameddür"* beytiyle başlayan fal metninin Millî Kütüphane 1968 A 329 numaradaki nüshası "Tefe'ül-nâme" olarak adlandırılmışken[23] Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal 766 (vr. 141b-145a)[24] ve Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi 213 (vr. 5a-8a)[25] numaralardaki nüshaları "Fâl-ı Kur'ân" olarak adlandırılmıştır. Bu açıdan bakıldığında tür adı yerine *Sürûr-nâme* gibi özel bir ad taşıyan eldeki metnin benzer örneklerden ayrıldığı görülmektedir.

Âlim Yıldız, konuyla ilgili çalışmalarında bu tür eserlerde müellif ismine tesadüf edilmediğini söylemektedir: "İster manzum ister mensur olsun bu eserlerde müellif ismine rastlanmamaktadır." "Şer'an cevazı hususunda Türk toplumunda bir olumsuzluk olmadığı anlaşılıyorsa da bu tür eserlerde şair/müellif ismine rastlanmaması, şair veya müellifin eserin bir yerinde isminden bahsetmemesi de düşündürücüdür."[26] Bu cümlelerden müelliflerin eserlerine imza atma konusunda temkinli davrandıkları anlaşılmaktadır. Örneğin "Çalap adın biz evvel yâd idelüm/Anuñ ile söze bünyâd idelüm",[27] "Anuñ adın dirüm ferd ü ehaddür/Kadîm ü Kâdir ü Hayy u Sameddür",[28] "Dilerseñ kim açasın fâl-ı Kur'ân/Arı âb-dest eyle ki ire gufrân",[29] "Elif geldi bu fâluñ Allâh

---

23 Ayşe Duvarcı, *age.*, s. 101.

24 Şeref Boyraz, "Üç Manzume ve Halkbilimi Açısından Değeri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı 9, Sivas 2000, s. 171.

25 Âlim Yıldız, "İslâmî Türk…", s. 216.

26 Âlim Yıldız, "Manzum Bir…", s. 185; "İslâmî Türk…", s. 199, 201.

27 İ. H. Ertaylan, *Falnâme*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1951, s. 10-3.

28 Ayşe Duvarcı, *age.*, s. 104-13; Şeref Boyraz, agm., s. 151-74; Âlim Yıldız, "İslâmî Türk…", s. 195-232.

29 Âlim Yıldız, "Manzum Bir…", s. 181-98; "İslâmî Türk…", s. 195-232.

adı/Gider göñlüñ melâlin eyle şâdî",[30] ve "İşit imdi bu Kur'ân-ı kadîmi/Ne buyurur bu âyet ma'nâsını",[31] beyitleriyle başlayan manzum Kur'an fallarının müellifleri belli değildir. Ancak bununla birlikte hakkında çalışma yapılanlar ve yine manzum olanlar üzerinden bakıldığında bazı fal metinlerinin kime ait oldukları bellidir. Örneğin Fedâyî'nin (öl. 969/1561) Divan'ının sonunda bulunan fal bunlardandır.[32] Yine Uzun Firdevsî (doğ. 857/1453, öl. 1508-17 arası?) tarafından Farsçadan tercüme edilen Kur'an falı tercüme olmasına rağmen onun imzasını taşıması bakımından sahibi belli metinlerden biri olarak değerlendirilebilir.[33] Bu yazıda konu edilen fal da müellifi belli olanlardandır. Metnin başında nâzımın Ali Uşşâkî olduğu açıkça ifade edilmiştir. Kur'an fallarıyla ilgili yeni yayınlar yapıldıkça bu tür eserlere müelliflerin imzalarını atıp atmamaları konusu daha belirgin hâle gelecektir.

Sürûr-nâme mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Yukarıda sözü edilen Kur'an fallarından ilk altısı mesnevi nazım şekliyle kafiyelenmiştir. Uzun Firdevsî'nin eseri ise "aa, ba, ca, da" şeklindeki kafiyesiyle bu metinlerden ayrılmaktadır.

Sürûr-nâme baştan sona aruzun hezec bahrinden "mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün" vezniyle kaleme alınmıştır. Bu vezin manzum Kur'an fallarının ortak vezni olmuş gibidir. Zira biraz önce sözü edilen müellifi meçhul 5 falla Fedâyî ve Uzun Firdevsî'nin eserlerinde de bu veznin kullanıldığı görülmüştür. Özellikle metinlerin asıl kısmında (fal kısmı) bu vezin tercih edilmiştir. Bunun yanında asıl kısmı mensur olan manzum mukaddimeli metinlerde de bu veznin kullanıldığı görülmüştür. Örneğin Mehmet Temizkan tarafından neşredilen mensur bir fal metninin mukaddimesi (bu mukaddime yukarıdaki Duvarcı, Boyraz ve Yıldız tarafından neşredilen eserin mukaddimesiyle aynıdır) bu vezinle yazılmıştır.[34] Metinlerin mukaddime ve sair kısımlarında zaman zaman farklı vezinler de tercih edilebilmektedir. Örneğin Uzun Firdevsî'nin eserinin mukaddimesinde "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" ve "mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün" vezinleriyle şiirler vardır.[35]

30 Özer Şenödeyici, Halil Sercan Koşik, "En Muteber…", s. 71-96.

31 Halil Sercan Koşik, "Müellifi Bilinmeyen Manzum Bir Kur'ân Falı", *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, Volume 3, Issue 4, Autumn 2017, s. 127-41.

32 İsmet Şanlı, "16. Yüzyıl Divan Şâiri Fedâyî ve Fâl-nâme-i Kur'ân-ı 'Azîm'i", *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4, Sayı 5, 2003/2, s. 161-78.

33 Özer Şenödeyici, Halil Sercan Koşik, *age.*, s. 83-116.

34 Mehmet Temizkan, "Bir Kur'ân Falı", *Millî Folklor*, Yıl 19, Sayı 74, 2007, s. 71-2.

35 Özer Şenödeyici, Halil Sercan Koşik, *age.*, s. 83-8.

Sürûr-nâme'de vezin bazı yerlerde aksamaktadır. Örneğin 10. beytin ikinci mısrasında kelimelerin yeri değiştirildiğinde, 29. beytin ilk mısrasında "el-hamdü" ifadesi "hamdü" okunduğunda, ikinci mısrasında ise "güzellerle" kelimesi "güzeller" olarak yazıldığında vezin düzelmektedir. Bu aksamaların müstensihten kaynaklandığı düşünülebilir:

Saña mücde ola bahtuñ uyandı
Çerâğı devletüñ ʿâlemde yandı (b. 10, metinde "Devletüñ çerâğı")

Eyü geldi bu fâluñ hamdü li'llâh (metinde el-hamdü)
Ululara güzeller saña hem-râh (b. 29, metinde "güzellerle")

Bunlardan başka şair 4. beyitte "Hayrlı" kelimesini "Hayırlı" okuyarak, 21. beyitte ise "şîrîn" kelimesinin ilk hecesinde zihaf yaparak (şirîn) mısraları vezne sokmaktadır. Bu tür uygulamalar zaman zaman diğer şairlerde de karşılaşılan hususlardır:

Hayırlı geldi cânum açdığuñ fâl
Saña sezilmedik yirden gele mâl (b. 4)

Saña devlet virildi ey şirîn-leb
Düşe düşmânlaruñ ayağuña hep (b. 21)

Konu ve vezin ortaklığı Kur'an fallarında kelime kadrosu ve söyleyiş ortaklığını da beraberinde getirmektedir. Hatta bu durum hemen hemen aynı beyitlerin kullanılmasına kadar varmaktadır. Bu, genel manada Kur'an falları üzerine yapılacak bir çalışmada daha ayrıntılı ele alınabilecek bir hususdur ancak bu ortaklığa sadece birkaç örnek vermekte fayda vardır. Aşağıdaki ilk iki beyit *"Elif geldi bu fâluñ Allâh adı/Gider gönlüñ melâlin eyle şâdî"* beytiyle, diğer ikisi ise *"Anuñ adın dirüm ferd ü ehaddür/Kadîm ü Kâdir ü Hayy u Sameddür"* beytiyle başlayan falların "elif" harfini anlatan kısımlarından alınmıştır. Farklı iki faldan alınan bu beyitlerdeki benzerlik açıkça görülmektedir:

Elif geldi mübârek oldı fâlüñ
Bile günden güne hoş ola hâlüñ

(…)

Ne gam yirsin saña devlet [irübdür]
Neden dirseñ murâduñ Hak virübdür[36]

Elif geldi mübârek oldı fâluñ
Ümîd vardur sevinmek oldı hâlüñ

[36] Özer Şenödeyici, Halil Sercan Koşik, "En Muteber…", s. 76.

Ne gam yirsin saña devlet irübdür
Neden dirseñ murâduñ Hak virübdür[37]

Aşağıdaki örnekler ise *Sürûr-nâme* ve diğer fal metinlerindeki ortaklıkları göstermektedir. Bu beyitler metinlere şöyle bir göz gezdirildiğinde tespit edilenlerdir. Daha ayrıntılı bir inceleme biraz yukarıda sözü edilen ortaklıkları daha net bir şekilde ortaya koyacaktır. Sadece bu birkaç beyit müelliflerin diğer fal metinlerinden haberdar olduklarını ve onlardan fazlasıyla faydalandıklarını ortaya koymaktadır:

Egerse geldise saña zehî fâl
Gele sanmaduğuñ yirden saña mâl[38]

Hayırlı geldi cânum açdığuñ fâl
Saña sezilmedik yirden gele mâl (Ali Uşşâkî, b. 4)

**

Eger râdur senüñ bahtuñ uyandı
Yine ögüñde devlet şem'i yandı[39]

Şükür kıl devletüñ kandîli yandı
Bugün tali'üñ uykudan uyandı[40]

Saña mücde ola bahtuñ uyandı
Çerâğı devletüñ ʿâlemde yandı (Ali Uşşâkî, b. 10)

Sürûr-nâme'nin mukaddimesinde sözü edilen fal bakma yöntemi yukarıda üzerinde durulan yöntemlerden ilkine, yani harflerin yorumlanmasına dayanmaktadır. Ali Uşşâkî mukaddimede kendisine getirilen fal metninden söz ederken klasik Kur'an fallarında olduğu şekilde fala bakmadan önce pak abdestle bir Fatiha, bir Ayete'l-kürsî, üç İhlas okuyup üç salavat-ı şerife getirdikten sonra "lâ-havle ve lâ-kuvvete illâ bi'llâhi'l-ʿaliyyi'l-ʿazîm" demiş ve Kur'an'ı öyle açmıştır. Sağ başta yedinci satırın ilk harfi eliftir ve falın yorumlanması da oradan başlamıştır. Müellifin kendi yazdığı falname de yine bu yönteme göredir. *Sürûr-nâme*'de harflerin yorumu şöyle verilmiştir:

Elif: Bu kişi muradına erişir, gam çekmesine gerek yoktur.

Be: Bu falın sahibi hoş bir lezzet bulur. Ona yâri vefa gösterir, bu ne büyük bir mutluluktur.

---

37 Âlim Yıldız, "İslâmî Türk…", s. 217.
38 Âlim Yıldız, "İslâmî Türk…", s. 218.
39 İ. H. Ertaylan, *age.*, s. 11.
40 Âlim Yıldız, "İslâmî Türk…", s. 206.

Te: Bu falın sahibi çok sevinir, Allah'ın evine gidip yüz sürer (hacca gider).

Se: Açılan bu fal hayırlıdır, kişiye tahmin etmediği bir yerden mal gelir.

Cim: Bu fal sahibi çok mala erişir. Güzel yüzlü birine denk gelir.

Ha: Fal sahibi neye talip olsa ona ulaşır, bütün düşmanlarına üstün gelir.

Hı: Bu kişi niyet ettiği işi yapmaya kalkışırsa karışıklık artar. Ancak yine de çalışmaya devam etmeli, işi geri bırakmamalıdır.

Dal: Bu fal hayra işaret eder, kişi keramet sahibi biriyle dost olur.

Zel: Bu fal iyi değildir, yapılacak işten vazgeçmek gerekir. Zira işin önü uğursuzluk, sonu pişmanlıktır.

Re: Bu kişiye müjde olsun, bahtı uyanmıştır. Baht/mutluluk çerağı yanmıştır.

Ze: Bu falın sahibi tasalanır ve zahmet çeker ancak işi olunca rahmete ulaşır.

Sin: Bu kişi selamete ulaşır, ağlayıp inlemesine gerek yoktur. Sabırla sevgili yarine kavuşur.

Şin: Bu kişinin dört bir yanını düşmanlar sarmıştır, dikkat etmesi gerekir. Ona Allah haccı nasip etmiştir.

Sad: Fal sahibi sabırla bütün dertlerine deva bulur. Allah onu bütün isteklerine ulaştırır.

Dad: Bu kişinin işi zordur. Tövbe ederse Allah ona yardım edecektir.

Tı: Ne büyük mutluluk ki bu kişinin bahtı açıktır. Saadet tacı başına geçmiştir.

Zı: Ne kadar güzel, bu kişi mübarek bir fala düşmüştür. Zafer kazanıp muradına erişmiştir.

Ayın: Muhakkak bu kişinin niyet ettiği iş ortaya çıkacaktır.

Gayın: Kişinin bu işte bahtı bağlıdır, açılmaz. Yolu bağlanmıştır, bir yere geçmek mümkün değildir.

Fe: Bu fal ayrılığa, derde, eleme ve hastalığa işarettir.

Kaf: Bu falın sahibine devlet/mutluluk verilmiştir. Bütün düşmanları onun ayağına kapanacaktır.

Kef: Saadet, şeref ve yardım bu falın sahibinedir.

Lam: Bu kişinin talihi uğurludur, mutluluk ona aittir. Zevk ü sefa ile yiyip içebilir.

Mim: Bu kişiye Allah'tan yardım gelir, büyük bir mutluluğa ulaşır.

Nun: Bu kişiye müjde olsun, bu fal Allah'ın nağmesine işarettir.

Vav: Bu fal hoş bir faldır, kişinin bütün işleri iyidir.

He: Fal sahibi bu işte biraz ayıplanacak, sıkıntı çekecektir. Ancak elem çekmemelidir çünkü işin sonu selamettir.

Lamelif: Fal sahibine bu işi yap denemez çünkü bu işte ona düşman ortaya çıkacaktır.

Ye: Allah'a hamdolsun bu fal iyi çıkmıştır, ululara güzeller fal sahibine yoldaştır.

Sonuç

Ali Uşşâkî'nin *Sürûr-nâme* adlı Kur'an falını konu alan bu çalışma neticesinde şunları söylemek mümkündür:

1. Fal Kur'an'da bizzat yasaklansa da Kur'an yaygın şekilde fal malzemesi olarak kullanılmış ve bu konuda manzum, mensur veya manzum-mensur karışık birçok eser yazılmıştır. *Sürûr-nâme* bu türün manzum örneklerinden biridir.

2. Kur'an'dan fal bakılırken iki yöntemin kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki harflerin, ikincisi ise ayetlerin yorumuna dayanmaktadır. *Sürûr-nâme*'de harfler esas alınmış, Arap alfabesindeki her bir harf için birer beyit yazılmıştır. Eserin başında klasik Kur'an fallarında olduğu şekilde fala bakmadan önce pak abdestle bir Fatiha, bir Ayete'l-kürsî, üç İhlas okuyup üç salavat-ı şerif getirdikten sonra "lâ-havle ve lâ-kuvvete illâ bi'llâhi'l-ʿaliyyi'l-ʿazîm" denilmesi ve Kur'an'ın öyle açılması salık verilmiştir. Kitap açılınca sağ baştan yedinci satırın ilk harfi neyse ona göre fal bakılmıştır.

3. *Sürûr-nâme* kısa bir mensur mukaddime ile 29 beyitlik manzum kısımdan oluşmaktadır. Eserin eldeki nüshası müellifin ölümünden bir yıl önce istinsah edilmiştir. Ancak müstensih eserin kopyasını çıkarırken çok titiz davranmamış, imlada bazı hatalara düşmüştür.

4. Müellif mukaddimede eseri nasıl ve niçin yazdığı hakkında bilgi verdiği gibi esere *Sürûr-nâme* adını veriş sebebini de anlatmıştır. Eser *Sürûr-nâme* gibi özel bir ad taşıması bakımından tür adıyla anılan benzer örneklerden ayrılmaktadır.

5. Kur'an fallarının çoğunda müellifler eserlerine imza atmaktan imtina etmişlerdir. Bu yüzden çok az metnin sahibi bellidir. *Sürûr-nâme*'nin mukaddimesinde eserin Ali Uşşâkî'ye ait olduğu açıkça ifade edilmiştir.

6. Manzum Kur'an fallarının çoğunluğu mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. *Sürûr-nâme* de bu gruba giren eserlerdendir.

7. Diğer manzum Kur'an fallarında olduğu gibi *Sürûr-nâme* de aruzun "mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün" vezniyle yazılmıştır. Bu vezin Kur'an fallarının ortak vezni olmuş gibidir. Eserde veznin aksadığı yerler mevcuttur. Ancak bazı müdahalelerle bu aksamalar giderilebilmektedir. Bu vezin problemlerinin bir kısmının müstensihin dikkatsizliğinden kaynaklandığını düşünmek mümkündür.

8. Manzum Kur'an fallarındaki konu ve vezin ortaklığı kelime kadrosu ve söyleyiş ortaklığına da sebep olmuştur. Bu açıdan bakıldığında diğer manzum örneklerle *Sürûr-nâme* arasında belirgin söyleyiş benzerlikleri kadar beyitlerde de ortaklıkların mevcut olduğu görülmüştür.

9. *Sürûr-nâme* klasik bir manzum Kur'an falıdır. Nazım şekli, kullanılan vezin, fal bakma yöntemi, fal bakmadan önce yapılacak işler, kelime kadrosu, söyleyiş ve bazı beyitlerdeki ortaklıklar bakımından diğer manzum örneklerle benzerlikler taşımaktadır. Belli bir ad taşıması ve müellifinin açıkça ifade edilmesi bu metni tür içinde belirgin hâle getirmektedir. Ancak Âlim Yıldız'ın da ifade ettiği üzere bu türde yazılmış bütün metinler üzerinde inceleme yapıldıktan sonra bu eserlere ait ortaklıklar ve farklılıklar konusunda daha net sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır.

Metin (Yeni Harfli)

[18b] Hâẕâ Kitâb-ı *Sürûr-nâme*

Allâh'a ḥamd ve resûline ṣalavât [u] selâmdan ṣoñra bu faḳîr ʿAlî ʿUşşâkî'dür ki bir gün bir ḫayrı murâdum var idi ḥâṣıl olur mı olmaz mı diyü fikr idüp ġâyet maḥzûn oṭururken añsız bir kimse ẓuhûr idüp elinde bir fâl-nâme-i Ḳur'ân var olup baḳdum bir Fâtiḥa ve bir Âyete'l-Kürsî ve üç İḫlâṣ-ı şerîf ve üç ṣalavât-ı şerîf getürüp lâ-ḥavle ve lâ-ḳuvvete illâ bi'llâhi'l-ʿaliyyi'l-ʿaẓîm diyüp pâk âb-dest ile Muṣḥaf-ı şerîfi açup gördüm ki ṣaġ başda yidinci saṭruñ evvelinde elif ḥarfi gelüp murâdumuzuñ ḥuṣûline delâlet gösterüp bu faḳîr ziyâde sürûrı ḥâṣıl oldı aña binâen biz daḫi manẓûme yapup adını *Sürûr-nâme* ḳoduḳ ki ḥattâ nice kimseler

bizüm bu manẓûmemüzi istiʿmâl ile tesellî-i ḫâṭır ve sürûr ḥâṣıl olup bu faḳîri duʿâlarında añalar.

1. Ḥarfü'l-elif

Açup Muṣḥaf mübârek fâla düşdüñ
Ne ġam yirsüñ murâduña irişdüñ

2. Be

Bu fâluñ ṣâḥibi ḫoş buldı leẕẕet
Aña yârı vefâ ide ne devlet

3. Te

Bu fâluñ ṣâḥibi ġâyet sevine
Vara yüz süre Allâh'uñ evine

4. Se

Ḫayırlı geldi cânum açdıġuñ fâl
Saña sezilmedik yirden gele mâl

5. Cim

Bu fâl issi irişe cemʿ-i mâla
Daḫi duş ola bir ṣâḥib-cemâle

6. Ḥa

Bulasın her ne ki ṭâlib olasın
Ḳamu düşmânuña ġâlib olasın

7. Ḫı

Bu işe yüz ṭutarsañ arta teşvîş
Velî saʿy eyle girü olma(ya) iş

8. Dal

Bu fâluñ ḫayra eyledi delâlet
Saña dost ola bir ṣâḥib-kerâmet

9. Ẕel

Eyü gelmedi fâluñ ḳıl ferâġat
Bu işüñ öñi naḥs ṣoñı nedâmet[41]

10. Re

[41] Metinde "naḥs" kelimesinin imlası "naḫs" (نخس) şeklindedir.

Saña mücde ola baḫtuñ uyandı[42]
Çerâġı devletüñ ʿâlemde yandı[43]

11. Ze

Bu fâluñ issi çeker kerb [ü] zahmet
Vücûda gele işi bula raḥmet

12. Sin

Selâmetdür hîç düşme zâra
İresin ṣabr ile sevgili yâra

13. Şin

Ḥaẕer ḳıl dört yanuñ düşmânlar aldı[44]
Daḫi Allâh saña ḥac rûzi kıldı

14. Ṣad

Bulasın ṣabr ile derde devâ hep
Ḫudâ ide murâduña revâ hep

15. Ḍad

İşüñ düşvâr olupdur hem meded vâh
İde gör tevbe kim ʿavn ide Allâh

16. Ṭı [19a]

Ne devlet kim Ḫudâ baḫtuñ açıḳdur
Saʿâdet tâcı başuña geçüpdür

17. Ẓı

Zihî ḳuvvet mübârek fâla düşdüñ
Ẓafer bulduñ murâduña irişdüñ

18. Ayın

Gelür bu niyyetüñ lâ-büd ḥuṣûle[45]
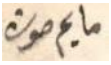 yapış ḥabl-i uṣûle

19. Ġayın

---

42 Metinde "müjde" kelimesinin imlası "mücde" (مجده) şeklindedir.
43 "Çerâġı devletüñ…" ifadesi metinde "Devletüñ çerâġı …" şeklindedir ancak bu hâliyle vezin aksamaktadır. Vezin gereği kelimelerin yeri değiştirilmiştir.
44 Metinde "Ḥaẕer" kelimesinin imlası "Ḫaẕer" (خذر) şeklindedir.
45 Metinde "lâ-büd" kelimesi t'li (لابت) yazılmıştır.

Bu işde baġlıdur baḫtuñ açılmaz
Yoluñ baġlandı bir yaña geçilmez

20. Fe

Delâlet itdi fâluñ ayrılıġa
Daḫi derd [ü] elemle ṣayrılıġa

21. Ḳaf

Saña devlet virildi ey şirîn-leb
Düşe düşmânlaruñ ayaġuña hep

22. Kef

Dir iseñ begüm eyyâm senüñdür
Saʿâdetle şeref inʿâm senüñdür

23. Lam

Saʿîddür ṭaliʿüñ işledi devlet
Ṣafâ vü ẕevḳ ile ḳıl ʿîş [ü] ʿişret

24. Mim

Saña Bârî Ḫudâ'dan irdi tevfîḳ
Yitişdüñ devlet-i ʿuẕmâya taḥḳîḳ

25. Nun

Benüm cânum saña olsun beşâret
Bu fâluñ naġme-i Ḥaḳḳ'a işâret

26. Vav

Ne ḫoş geldi efendüm gör bu fâluñ
Saña mücde eyüdür cümle ḥâlüñ[46]

27. He

Bu işde göresin biraz melâmet
Elem çekme yine ṣoñı selâmet

28. Lamelif

[46] Metinde "müjde" kelimesinin imlası daha önce olduğu gibi "mücde" (مجده) şeklindedir.

Bu işi saña işle diyemem ben[47]
Saña peydâh olur bu işde düşmen[48]

29. Ye

Eyü geldi bu fâluñ ḥamdü li'llâh[49]
Ululerla güzeller saña hem-râh[50]

Temmet sene 1199 (1784-5)

Kaynakça

ALİ UŞŞÂKÎ, *Kasîde fi'l-Kütübi'l-Meşhûre fi'l-'Ulûm*, Köprülü Kütüphanesi, 3. Kısım, Nu. 720/29, vr. 173a; Millî Kütüphane, 06 Mil YzA 4816, vr. 31b.

AYDIN, Mehmet, "Fal", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, TDV Yay., Ankara 1995, s. 134-8.

BAĞDATLI İSMAİL PAŞA, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli Alâ Keşfü'z-Zünûn an Esâmîü'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, neş. Şerafettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, Cilt 1, İstanbul 1945.

BOYRAZ, Şeref, "Üç Manzume ve Halkbilimi Açısından Değeri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı 9, Sivas 2000, s. 151-74.

"Derûnî", http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=arama_sonuc&detayli_arama=1&M_AD=deruni&M_ESERLERI=&M_DOGUM_YERI=&M_DOGUM=&M_OLUM=&M_MESLEK=&M_YAZAR= (02.11.2017)

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2013.

DUVARCI, Ayşe, *Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu konuda İki Eser, Risâle-i Falnâme li Ca'fer-i Sâdık ve Tefe'ülname*, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993.

ERTAYLAN, İ. H., *Falnâme*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1951.

FAZLIOĞLU, Şükran, "Nebî Efendi-zâde'nin Kasîde fî el-kutub el-

[47] Mısranın sonunda "saña" kelimesi vardır, muhtemelen müstensih bu kelimeyi alt satıra geçmeyi unutup yazmıştır.

[48] Metinde "peydâ" kelimesinin imlası peydâh (پیداه) şeklindedir. Ayrıca "düşmân" kelimesi de kafiye gereği "düşmen" okunmuştur.

[49] "el-ḥamdü" vezin gereği "ḥamdü" okunmuştur.

[50] "güzellerle" kelimesi vezin gereği "güzeller" okunmuştur.

meşhûre fî el-'ulûm'una Göre Bir Medrese Talebesinin Ders ve Kitab Haritası", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, Sayı 3, Mart 2003, s. 191-221.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, Ramazan ŞEŞEN, Cevat İZGİ, Cemil AKPINAR, İhsan FAZLIOĞLU, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, Cilt 2, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yay., İstanbul 1997.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, Ramazan ŞEŞEN, Cevat İZGİ, *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, Cilt 1, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yay., İstanbul 1999.

İZGİ, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim , Riyazi İlimler*, Cilt 1, İz Yay., İstanbul 1997.

KOŞİK, Halil Sercan, "Müellifi Bilinmeyen Manzum Bir Kur'ân Falı", *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, Volume 3, Issue 4, Autumn 2017, s. 127-41.

KÖKSAL, M. Fatih, *Mevlid-nâme*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2011.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*, Cilt 2, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.

SEZER, Sennur, *Osmanlı'da Fal ve Falnameler*, Milliyet Yay., İstanbul 1998.

ŞANLI, İsmet, "16. Yüzyıl Divan Şâiri Fedâyî ve Fâl-nâme-i Kur'ân-ı 'Azîm'i", *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4, Sayı 5, 2003/2, s. 161-78.

ŞEMSEDDİN SİVASÎ, *Mevlid*, Millî Kütüphane Yz A 3084/3, vr. 106b.

ŞENÖDEYİCİ, Özer, Halil Sercan KOŞİK, "En Muteber Kaynaktan Gaybı Öğrenmek: Bir Kuran Falı Manzumesi", *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, Volume 1, Issue 1, Summer 2015, s. 71-96.

ŞENÖDEYİCİ, Özer, Halil Sercan KOŞİK, *Osmanlı'nın Gizemli İlimleri I, Kuran Falları ve Uzun Firdevsî'ye Ait Bir Örnek*, Kesit Yay., İstanbul 2017.

ŞEŞEN, Ramazan, Cevat İZGİ, Cemil AKPINAR, *Köprülü Kütüphanesi Kataloğu*, Cilt 3, İstanbul 1986.

TEMİZKAN, Mehmet, "Bir Kur'ân Falı", *Millî Folklor*, Yıl 19, Sayı 74, 2007, s. 70-4.

UZUN, Mustafa, "Falnâme", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, TDV Yay., Ankara 1995, s. 141-5.

YILDIZ, Âlim, "İslâmî Türk Edebiyatında Kur'ân Falları", *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Sütun Yay., İstanbul 2012, s. 195-232.

YILDIZ, Âlim, "Manzum Bir Kur'an Falı", *İSTEM*, Yıl 8, Sayı 16, 2010, s. 181-98.

Ek: Metin (Eski Harfli)

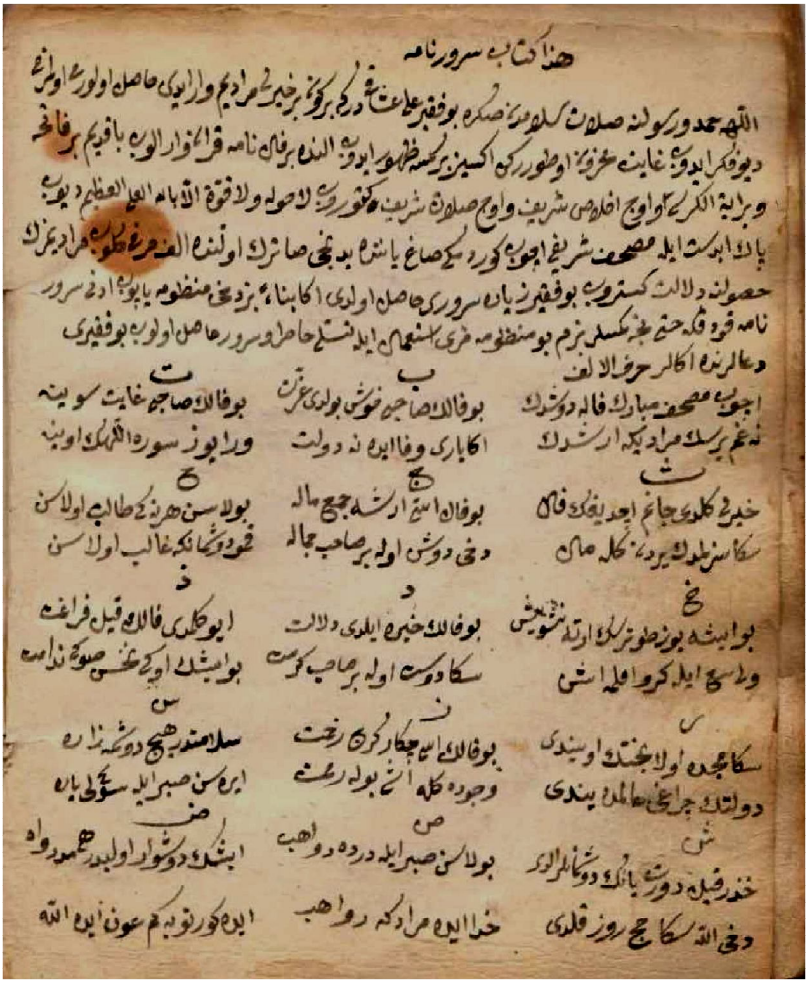

هذا کتاب سرور نامه

اللهم حمد و رسولنه صلوات کلدوکده بو فقیر عاجزه درکه برکوز بر خبر مرادیم وار ایسه حاصل اولوره اولمزغ
دیو فکر ایدوب غایت حزونه اوطورر کن اکسیز بر کمسه ظهور ایدوب الندن برفال نامه قرآن وار الوب باقدیم بر فاخره
و برانه الکره آواج اخلاص شریف و اوچ صلوات شریف کتوروب لاحوله ولا قوة الا بالله العلی العظیم دیوب
پاک ابدکدن ایله مصحف شریفی اچوب کوردیکی صاغ یاننده بدنجی صاترك اولنان الف حرفی کلوب مرادیکزك
حصولنه دلالت کستروب بو فقیر زیاده سروری حاصل اولدی اکا بناء بزدنجی منظوم یاپوب ادنه سرور
نامه قوده فکه حتنه بکسلی بزم بو منظومه مزی استماع ایله نشئه حاصل و سرور حاصل اولوب بو فقیری
دعالرنده اکلمز حروف الالف

ا
اچدیکم مصحف مبارك فاله دوشدك
نه غم یوقدر مرادیکه ارشدك

ب
بو فاله صاحبه خوش بولدی عزتن
اکا یاری وفا ایده نه دولت

ت
بو فاله صاحبه غایت سویمه
ورا بوز سوره الله ك اوبنه

ث
خبره کلدی جانم ایدیکدی فال
سکا سن بلدك یوردی کله حال

ج
بو فاله استه ارشه جمیع ماله
وفی دوشن اوله بر صاحب جماله

ح
بو لاسن هر نه کی طالب اولاسن
قصوده شکمانکه غالب اولاسن

خ
بو ایشه بوزطوتر کلدی ارته تشویش
ولاسع ایله کروا قیله اشی

د
بو فاله خبره ایلدی دلالت
سکا دوست اوله بر صاحب کوست

ذ
ایوکلدی فاله قیل فراغت
بو ایشك اوکی خوش صوکی ندامت

ر
سکا مجده اولا بخشد اویندی
دولتك جرانی عالمده یندی

ز
بو فاله ایله چکار کرچ رخت
وجوده کله انی بوله رحمت

س
سکا صبر ایله سوکی یاره
ایره سن صبر ایله سوکی یاره

ش
خدر فیله دوشك یانك دوشمانلرك
وفی الله سکا جمع روز قلدی

ص
بو لاسن صبر ایله درده دوا هب
خدا ایده مرادکه روا هب

ض
ایشك دوشوار اولیدر همدرواه
ایده کور توبه کم عون ایده الله

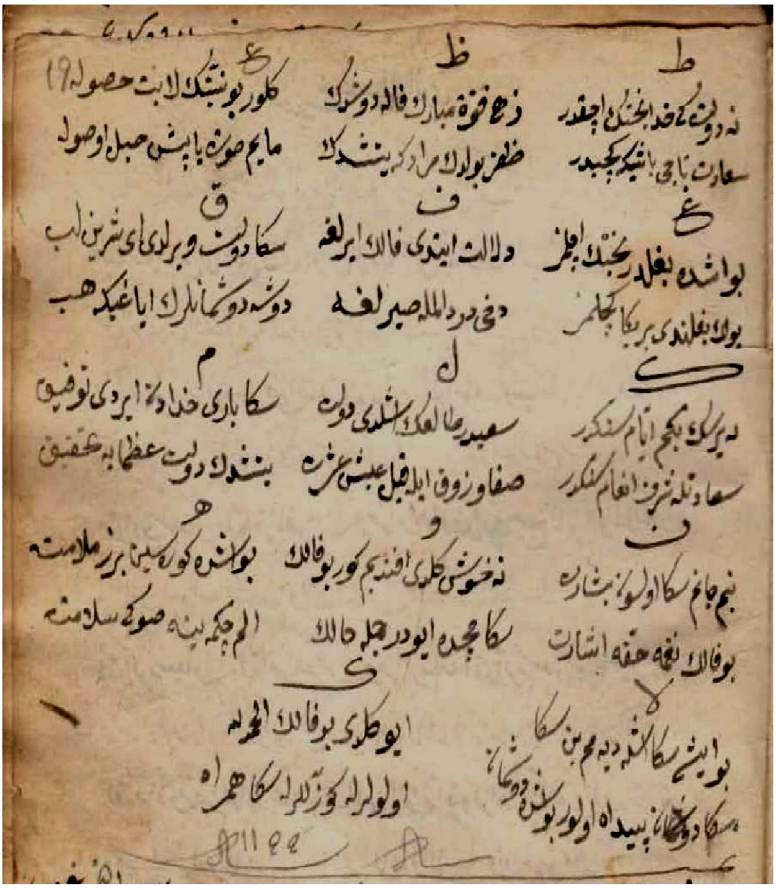

KITALARININ PENCERESİNDEN FUZÛLÎ'NİN DÜŞÜNCE DÜNYASINA KISA BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Fatih BAŞPINAR*

Kaynaklarda Mevlânâ Fuzûlî yahut da Fuzûlî-i Bağdâdî olarak anılan Fuzûlî, 16. asır klasik Türk edebiyatının en mühim simalarından biridir. Gerek yaşadığı devirde gerekse daha sonraki asırlardan günümüze dek edebiyatta, hususiyle şiirde, hatta musiki de tesiri olan bir şairdir. Şiirlerine yazılan nazireler, eserlerinin güfte olarak bestelenmesi bu tesirin en bariz göstergesidir. Fuzûlî'yi bu derece tesir sahibi kılan ve onu İslam dünyasında şöhrete kavuşturan şeylerin başında Türkçe, Farsça ve Arapça olarak ustaca yazdığı şiirler gelmektedir. Her ne kadar Arapça şiirleri vasat seviyede sayılsa da şairin öteki dillerde yazmış olduğu şiirler, sanatının geldiği seviyeyi göstermesi bakımından yeterli örneklerdir.

Fuzûlî hiç şüphesiz bir gazel şairidir. Karahan onun gazel ve kasidelerini kıyaslarken şöyle diyor: *"(...) Fuzûlî'nin asıl sanatı gazellerindedir. Denilebilir ki şair, hiçbir zaman didaktik olmamak şartıyla âlimane tavrını kasidelerinde, âşıkane tarzını da gazellerinde ortaya koymuştur"*.[1] Öte yandan bir şair ve bir âşık olarak şöhretini perçinleyen diğer bir alan da mesnevi sahasıdır ve bu sahada ortaya koyduğu *Leylâ vü Mecnûn* adlı eseridir. Yine Karahan bu eser hakkında *"Türk edebiyatının klasik döneminde yazılmış mesnevilerin en güzelidir"* diyor.[2] Bu mesnevi, Leylâ ve Mecnûn hikâyelerinin en tesirlisi ve samimisi sayılmaktadır.

Pekiyi, gazel, kaside ve nihayet mesnevi sahasındaki bu mevkiinden sonra şairin kıtaları onun sanatında nasıl bir yer işgal etmektedir? Bu soruya cevap verebilmek için ilkin müstakil kıta olarak nazmedilen şiirlerin Fuzûlî'nin bütün şiirleri içindeki sayısına bakmakta fayda var. Türkçe *Dîvân*'ın içinde *Mukattaât* başlığı altında yer alan kıta sayısı 47'dir. Gazelleri ise en çok 307'ye (Gölpınarlı'da 307, Akyüz vd.'de 302,

* Necmeddin Erbakan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Abdülkadir Karahan, "Fuzûlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* Ankara 1996, 10. C., s. 243.

2 Abdülkadir Karahan, *agm.,* s. 244.

Araslı'da 293) çıkmaktadır. Buradan hareketle şairin kıtalarının gazellerinin yaklaşık olarak %15'i kadar olduğunu tespit edebiliyoruz. Farsça kıtalarına baktığımızda benzer bir manzaraya şahit olmaktayız. Fuzûlî'nin Farsça *Dîvân*'ı içinde *Mukattaât* bölümünde yer alan kıta sayısı 46'dır. Farsça gazeller en çok 410'a (Mazıoğlu'nda 410, Tarlan'da 402, Araslı'da 387) ulaşmaktadır. Bu sayılar istikametinde kıtaların gazellere oranının yaklaşık %11 olduğu neticesine ulaşıyoruz. Bu oranlar klasik edebiyatın ön plana çıkan nazım şekilleri içinde gazelin başta geldiği bilgisi göz önüne alınırsa hiç de az değildir. Zaten Fuzûlî en çok kıta yazan şairler[3] arasında zikredilmektedir, zira hiç kıta yazmayan şairler de vardır.

Biz kıtalarının Fuzûlî'nin düşünce dünyasını doğrudan doğruya yansıtan mahsulleri olduğu kanaatindeyiz. Çünkü her ne kadar gazel, bir nazım şeklinin adı olsa da "gazelin asıl konusu aşk ve sevgilidir".[4] Kıtada ise böyle bir durum söz konusu değildir. Şeklen gazele benzemekle birlikte onun konusu daha geniştir. Hatta diyebiliriz ki kıtada ele alınamayacak bir konu yoktur. Fuzûlî'nin çalışmamızın mevzusu olan kıtalarına baktığımızda Türkçe olanlarda 18, Farsça olanlarda 14 farklı konunun işlendiğini görmekteyiz. Bütün kıtalar nazar-ı itibara alındığında birbirinden farklı 27 konu ile karşılaşıyoruz. Bu sayı bize şairin çok çeşitli konulara kıtalarında temas ettiğini gösteriyor. Bir şair olarak onu pek tabii olarak şiirden bahsederken buluyor, ilim hakkında görüşlerini zikrettiğine şahit oluyoruz. Bir Müslüman olarak onun dünyaya güvenmemekten ve onun geçici bir mekân oluşunu anlattığını görürken, öte yandan kendimizi yöneticilere tavsiyelerini, çocuk yetiştirme hakkındaki düşüncelerini okurken buluyoruz. Bir bakmışız ki Fuzûlî iç dünyasına dönmüş ve bize aşktan ve cefa eden yardan bahsetmeye başlamıştır. Böyle renkli bir manzara arz eden kıtaların şairi Fuzûlî, "yaşadığı devirdeki kötülükleri görmezden gelmiş, kendi zevkler içinde yaşarken etrafında olup bitenleri, yapılanları görmemiş biri değildir".[5] O zulmederek insanları yönetenleri tenkit etmiş, onların rüşvet ve adaletsizlerini şiir yoluyla dile getirmiştir.

Fuzûlî'nin Türkçe kıtaları hakkında daha önce Rasih Erkul bir makale yazmıştı.[6] Ancak Erkul, kıtaları konu bakımından belirli bir

---

3 Haluk İpekten, *Klasik Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 6. baskı, İstanbul: Dergâh, 2003, s. 53.

4 Haluk İpekten, *age.,* s. 18.

5 Abdulbaki Gölpınarlı, *Fuzuli Divanı*, 5. baskı, İstanbul: İnkılâp, 2005, s. xcii.

6 Rasih Erkul, "Fuzûlî'nin Türkçe Kıt'alarındaki Düşünce Dünyası", *Turkish Studies,* (4/2), 2009. http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi15/17erkulrasih. pdf (Erişim

tasnife tutmamış ve yazısını yalnızca Türkçe *Dîvân*'da yer alan kıtalara hasretmişti. Bu yüzden bu çalışmamızda biz Fuzûlî'nin önce Türkçe *Dîvân*'ında, daha sonra ise Farsça *Dîvân*'ında *Mukattaât* başlıkları altında yer alan kıtaları şekil ve muhteva bakımından topluca ele alacağız.

Türkçe Kıtaların Şekil Özellikleri

Fuzûlî *Dîvân*'ının kıtalar bölümünde Akyüz vd.[7] ile Araslı[8] yayınlarında 42'şer kıta yer almaktadır. Gölpınarlı[9] yayınında ise 46 tane kıta bulunmaktadır. Tabloda da görüleceği üzre 10. sırada bulunan *Ol sebebden Fârsî lafz ile çokdur nazm kim* mısraıyla başlayan kıta Gölpınarlı'da hiç yer almamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmamızda bahse konu olan Türkçe kıta sayısı 47'ye ulaşmıştır.

	KIT'A (Matla beytinin ilk mısraı)	**Divanlardaki Sırası**			***Beyit sayısı***
		Akyüz vd.	**Gölpınarlı**	**Araslı**	
1	Sa'd u nahs ahvâlini kılsañ müneccimden su'âl	1	33	42	*4*
2	Olsa maksuduñca devrân-ı felek bir nice gün	2	8	12	*2*
3	Men subh u şâm derd-i dil-i sûznâk ile	3	35	10	*3*
4	Perde çek 'aybına zulmet gibi halkuñ dâ'im	4	24	6	*5*
5	Doğruluğ ile iste 'ulüvv-i makâm kim	5	40	39	*4*
6	Eyleyüp nâ-dâna 'arz-ı fazl u izhâr-ı hüner	6	17	22	*3*
7	İy mu'allim âlet-i tezvîrdür eşrâra 'ilm	7	31	7	*3*
8	Müdde'î eyler bana taklîd nazm u nesrde	8	32	40	*2*
9	Hamd-i bî-had dem-be-dem ol mübdi'-i eşyâya kim	9	1	1	*6*
10	Ol sebebden Fârsî lafz ile çokdur nazm kim	10	-	41	*3*

tarihi: 10.04.2017)

7 Kenan Akyüz; Süheyl Beken; Sedit Yüksel; Müjgân Cunbur; *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ, 2000.

8 Hamid Araslı, *Məhəmməd Füzuli Əsərləri*, 1 C. (Türkçe gazeller, kıtalar ve rubailer), 3. C. (Farsça gazeller, kıtalar ve rubailer), Bakü: Şərq-Qərb, 2005.

9 Abdulbaki Gölpınarlı, *age.*

11	Hıredmendî ki dâ'im 'âlem-i 'ışk içre bahs eyler	11	38	34	*2*
12	Severem ol nigâr-ı sîm-beri	12	34	14	*4*
13	Her kimüñ var ise zâtında şerâret küfri	13	12	23	*4*
14	Bahîl kılmasa cem' itdügi direm sarfın	14	25	8	*3*
15	Dehr bir seyl-âbdur mülhak 'adem deryâsına	15	13	29	*2*
16	Sen ne âfetsen maña iy 'akl-ı nâ-fercâm kim	16	11	25	*7*
17	Miñ iken kadr ü kıymetüñ bir olur	17	22	19	*2*
18	İy göñül mutlak 'ibâdet kılmayup 'ömrün tamâm	18	20	33	*2*
19	'İlm kesbiyle rütbe-i rif'at	19	18	11	*2*
20	Kef-i hırs ile dâ'im dâmen-i gerdûn-ı dûn dutsañ	20	5	30	*2*
21	Nice bir nefs temennâsı ile	21	9	15	*4*
22	Sadâ-yı ney harâm olur didüñ iy sûfî-i câhil	22	30	36	*2*
23	İy safâ-yı suretüñ kaydın çeken bil kim henûz	23	19	4	*2*
24	Elüñden âhlar iy ahter-i baht-ı siyâhum kim	24	14	32	*3*
25	İy ki endîşe-i mâl ile serâsime gezüp	25	7	9	*3*
26	Hemîşe dôstum oldur direm ki mâl virüp	26	6	16	*6*
27	Sarf-ı nakd-i 'ömr idüp men kesb-i 'irfân itmişem	27	3	21	*4*
28	Ehl-i kemâle câhil eger kadr kılmasa	28	16	3	*3*
29	Yahamı pençe-i tahvîf-i reh-i şer' dutar	29	15	38	*3*
30	Gelüñ iy ehl-i hakîkat çıkalum 'âlemden	30	21	13	*3*
31	İy hatâ-yı lafz ile Kur'ân şükûhın sınduran	31	29	24	*3*
32	İy güzel zâtuñ ma'ârif birle tezyin idegör	32	28	31	*3*
33	İy vücûd-ı kâmilüñ âyîne-dâr-ı feyz-i Hak	33 (15 beyit)	2	5	*16*
34	Oldur gazel ki feyzi anuñ	34	37	20	*3*

	‘âm olup müdham				
35	Zulm ile akçalar alup zâlim	35	27	18	*4*
36	Muttasıl ma‘rifet ehlini ayağlara salup	36	23	37	*4*
37	İy ki ‘âlemde mahabbet adını mezmûm idüp	37	10	28	*3*
38	İy h^{v}âce ger kuluñdan oğulluğ murâd ise	38	41	26	*2*
39	Ey kâdî-i huceste-likâ kim Hak eylemiş	39	36	17	*3*
40	İy vezîr-i mülk-perver kim nizâm-ı mülk içün	40	39	27	*6*
41	Çok tefâhur kılma cem‘-i mâl ile iy h^{v}âce kim	41	4	2	*3*
42	Pâdişâh-ı mülk dînâr u direm rüşvet virüp	42	26	35	*9*
43	Yevmü’s-su’âl hazrete ‘arz eyleyelüm eger	-	42	-	*2*
44	La‘net ol nâ-dâna ki bir kimseden bir kimseye	-	43	-	*2*
45	Mü’min olmaz kişi hakikat ile	-	44	-	*2*
46	Zînhâr olma ehl-i ‘âlem ile	-	45	-	*2*
47	Ol tüvânger degül ki nakş-ı hevâ	-	46	-	*2*

Tablo 1. Türkçe kıtaların *Dîvân* yayınlarındaki yeri ve beyit sayıları

Bu şiirler içinde en çok 2 ve 3 beyitli kıtaların tercih edildiğini ve her ikisinden de 16’şar kıta olmak üzere toplam 32 kıta yazıldığını görmekteyiz ki bu da yaklaşık olarak kıtaların 2/3’ünü oluşturmaktadır. Bunları takip eden 4 beyitli kıta sayısı ise 8’dir. En uzun kıta ise 16 (/15) beyitli *İy vücûd-ı kâmilüñ âyîne-dâr-ı feyz-i Hak* mısraıyla başlayan 33. sıradaki kıtadır. Kıtaların 16’sı iki beyitli kıta, 30’u ise kıta-i kebiredir.

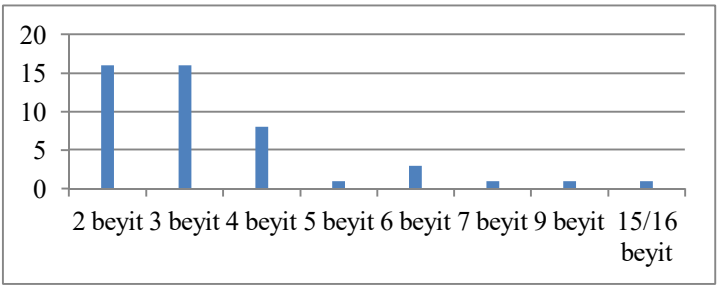

Tablo 2. Beyit sayılarına göre Türkçe kıta adedi

Fuzûlî Türkçe kıtalarında toplamda 20 defa olmak üzere en çok *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbını tercih etmiştir. Bunu 7'şer defa kullandığı *mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün* ve *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* kalıpları takip etmektedir.

	Vezinler	Kullanıldığı Türkçe kıtalar	Toplam
1	*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*	1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 15, 16, 18, 23, 27, 31, 32, 33, 37, 40, 41, 42, 44	20
2	*Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün*	3, 5, 28, 34, 38, 39, 43	7
3	*Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*	12, 17, 19, 35, 45, 46, 47	7
4	*Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*	4, 13, 25, 29, 30, 36	6
5	*Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*	11, 20, 22, 24	4
6	*Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*	14, 27	2
7	*Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*	21	1

Tablo 3. Türkçe kıtalarda kullanılan vezinler

Türkçe Kıtaların Muhteva Özellikleri

Fuzûlî Türkçe kıtalarında çok çeşitli konuları işlemiştir. Kıta nazım şeklinin belirli bir konuya has olmaması şeklindeki gelenek, onun kıtalarında farklı mevzuları ele alabilmesine zemin hazırlamıştır. Zira "Felsefî, tasavvufî bir fikir, bir hayat görüşü, bir nükte, bir kişiyi övme ya da yerme, bir olayın tarihi kıt'anın konusu olabilir.[10] Şairin gazellerinde gördüğümüz lirizmin, kıtalarda yerini fikrin hâkim olduğu bir atmosfere bıraktığına şahit olmaktayız. Bu fikirleri tasnif ettiğimiz zaman şu başlıklarla karşılaşıyoruz:

1. İlim: Fuzûlî ilimle ilgili çeşitli fikirlerini toplam 8 kıtada dile getirmiştir.

Şaire göre her türlü hüner bir bilgiye dayanmaktadır. Herkes kendi yaptığı işi bir bilgiye isnat etmek zorundadır. Ancak kişi sahip olduğu hüneri cahil kimselere sunmamalıdır:

[10] Haluk İpekten, *age.,* s. 52.

Eyleyip nâ-dâna ‘arz-ı fazl u izhâr-ı hüner
Şermsâr itmek ‘atâ ummak nedür zulm-i sarîh (Kt. 6/1)

Bu apaçık bir zulümdür ve bu bilgi karşılığında bir ihsana erişilmiş olsa bile cahil kimse, çocuk gibi olduğundan ona bilgi satmanın şer‘an geçerliliği yoktur.

İlmin kötü kimselere öğretilmemesi gerektiğini belirten Fuzûlî, hile etmek isteyenlere ilim öğretmenin celladın eline katliam için keskin bir kılıç vermekten farkı olmadığını dile getirmiştir. Fakat bundan daha tehlikelisi de vardır:

Her ne tezvîr itse ehl-i cehl aña olmaz sebât
Mekr-i ehl-i ‘ilmdür asl-ı fesâd-ı rûzgâr (Kt. 7/3)

Yani cahillerin yalan dolanı kalıcı değilken ilim sahiplerinin hileleri devranın bozulmasının asıl sebebidir.

Fuzûlî ömrünü ilme verdiğini, dünyadaki öteki bazı insanların ise hayatlarını cehalette kemale ermeye ve mal kazanmaya harcadıklarından bahsettiği kıtasında (Kt. 27) dünyanın bir pazar olduğunu ve herkesin orada hünerini sergilediğini anlatmaktadır. Cahillerin verecekleri malı istemediğini, bunun ancak bir vebal olduğunu dile getirmektedir.

Şair, ilim sahiplerinin hak ettikleri değeri görmediğinden şikâyetçidir. Ancak kemal sahibi kişilerin kıymetini bilmedikleri için cahil kimselerin ayıplanmasını doğru bulmaz (Kt. 28). Çünkü cahillerin tabiatında ilim zevki yoktur ve cahil kimse fazilet sahiplerine aşina olmadığından onların yanında bulunmaz. Şair dünyada cahillerin muratlarına ermesi, buna karşılık irfan sahiplerinin ayaklar altında dert ve sıkıntı çekmeleri hâlini, dünyayı çocuklu bir kadına benzeterek anlatır (Kt. 36). Dünyanın çocuklarına olan muamelesi hep böyle olagelmiştir:

Ulu evlâdı keser südden ü te’dîb virür
Süd virüp lutf ile baglar beşige etfâli (Kt. 36/4)

Büyük çocuk, anne tarafından sütten kesilerek gerekirse azarlanır, küçük çocuk ise sütle beslenir ve merhametle beşikte büyütülür. Fuzûlî böylelikle ilim sahiplerinin aslında ulu evlatlar olduklarını, cahillerin ise bir nevi kendini bilmez çocuklar mesabesinde bulunduklarını söylemektedir. Hatta bu dünyanın, irfan sahibi kimselerin sıkıntı çekip azarlandıkları bir yer olduğunu belirtmektedir.

Tavsiye niteliğindeki bir diğer kıtasında ise Fuzûlî, erişkinliğe ermeden kişinin irfan ve bilgiyle donanması lüzumundan bahsediyor. Gençlikte elde edilecek ilmin ve ahlâkın bir kaynağı da irfan sahiplerinin sohbetinde bulunmaktır:

Sohbet-i erbâb-ı 'ilm ü ma'rifetden kesb kıl
Hüsn-i sîret sûret-i hâlüñ diger-gûn olmadan (Kt. 32/2)

Kişinin sureti değişip bozulabilir, ancak güzel ahlâk ile donatılmış bir gönül dünyası insanın kalıcı tarafını teşkil edecektir.

2. Dünyaya güvenmemek: Fuzûlî bu hususta görüşlerini 6 kıtada ifade etmiştir. Bunlara göre devran pek çok zaman insanın arzu ettiği şekilde gitse bile buna güvenmemek lazımdır. Zira dünya aslında baba ve dedeleri öldüren bir kâtildir ve kişiyi de bundan muaf tutacak değildir:

Kâtil-i âbâ vü ecdâduñ mu'âf itmez seni
Umma andan dostluk resmin ki düşmendür saña (Kt. 2/2)

Bu yüzden dünyaya güvenmemek, onda elde edilen şeylere bel bağlamamak icap eder. Çünkü o aslında insanın düşmanıdır.

Dünya yokluk denizine akan bir sel gibidir ve insanlar da o sele düşmüş ve dönüp durmakta olan çerçöp mesabesindedir. Selde dönüp durmaktan kurtulup rahata ermek ancak denize ulaşmakla mümkün olacaktır. Bu da ölümden başkası değildir. Şair burada Hz. Peygamber'in *"Dünyada rahat yoktur."* hadisine[11] telmihte bulunmaktadır.

İnsan, içinde rahat bulunmayan bu dünya hayatında ömrü ibadete sarf etmeyip güzellerin ve güzelliklerin peşinde koşmakla hataya düşmüş olur. Hiç olmazsa saçların ağardığı zamanda ömür sermayesinin tükenmeye yakın olduğunu bilmeli, gönül aynasını temizlemeye çalışıp istiğfar etmeli ve günahlardan bağışlanmayı dilemelidir (Kt. 18). Aynı görüşleri 37. kıtada da dile getiren şair dünyaya meyletmemeyi, geçici güzelliklere aldanmamak gerektiğini söyledikten sonra bekanın feyiz ipine tutunmayı, bu fani sureti ve yok olucu süsleri terk etmeyi tavsiye etmektedir:

'Ârif iseñ tutagör ser-rişte-i feyz-i bekâ
Terk kıl bu sûret-i fânî vü nakş-ı zâ'ili (Kt. 37/3)

İnsan hırs ile dünyanın eteğine yapıştığında, zaman onu derya gibi bulandırır da bulandırır. Ne zaman insan bu dünyadan kendini tecrit edip onun kirinden kendini kurtarırsa felek onu Hz. İsa gibi göğe çıkarır ve güneş mertebesine eriştirir (Kt. 20). Zira insan bu dünyaya nefsinin arzusuna uyup yemek içmekle vakit geçirmeye gelmemiştir. Kişinin talip olması gereken şey, züht ve takva ile Hakk'a kulluk etmektir. Fuzûlî mutfağı kendine mabet, tuvaleti kendine istirahat yeri edinen kimseye can

[11] Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, İstanbul: Sütun, 2008, 526.

alıcı soruyu sormaktadır:

Bunuñ içün mi olupsan mahlûk
Bu mıdur emri saña Allâhuñ (Kt. 21)

3. Şiir: Fuzûlî, 5 kıtasında kendi şiirinden ve şairliğinden bahsetmektedir. Bunlardan ilkinde şair, kendi nazım ve nesrini taklide yeltenenleri müddei olarak anmakta ve onların lafızlarının birbirinden kopuk, kendilerinin de bulanık gönüllü olduğunu söylemektedir. Ona göre bu müddeiler, savaş meydanında boy gösteren pehlivanların yanında ağaçtan ata binmiş çocuklar gibidir (Kt. 8).

Şair, 10. kıtasında Farsça şiirlerin çokluğunu Türkçenin yetersizliğine bağlamaktadır. İnce şiiri Türk sözleriyle söylemek çok zordur. Türkçe, şiir nazmetmeye elverişli değildir, onda lafızlar kopuk kalmaktadır. Ancak yine de Fuzûlî bu güçlüğü kolaylığa çevirmeye çalışacağını söylemektedir:

Bende tevfîk olsa bu düşvârı âsân eylerem
Nev-bahâr olgaç dikenden berg-i gül izhâr olur (Kt. 10/3)

Akıllı kimsenin ilim âlemi içinde gezdiğini ancak şiir fenninden habersiz olduğunu söyleyen Fuzûlî şiir zevkinin bir başka âlem olduğunu ve her iki âlemi kendine musahhar kılmanın son derece müşkül bir iş olduğunu 11. kıtada anlatmaktadır. Bu tespitlerle aslında alttan alta kendinin bu güç işi başardığını da söylediğini kabul edebiliriz.

Başka bir kıtada ise şair genel olarak şiirden değil hususi olarak gazelden bahsetmektedir (Kt. 34). Buna göre gazel, rahatlık ve sevinç sahibi kimselerin dilinden düşmeyecek vasfa sahip olmalı, anlatılanlar okuyana tat verip kişinin edebî zevkini çabucak harekete geçirmelidir. Ne dediği anlaşılmayan, müphem ifadelere sahip bir gazel, dinleyenlerin hoşuna gideceği yerde onlara bıkkınlık verir:

Andan ne sûd kim ola mübhem ibâreti
Her yirde istimâ'ın idenler melûl ola (Kt. 34/3)

Şiire dair olan kıtalardan sonuncusu 9 beyitlik 42. kıtadır. Bu şiirde Fuzûlî dünya sultanlığı ile söz sultanlığını mukayese etmektedir. Şiirin ilk üç beytinde devlet sahibi bir padişahın ülkeler fethetmek için binbir zahmetle hazırladığı ordunun yüzlerce fesat ve fitne yoluyla bir ülke aldığını, onun da emniyetten uzak olduğunu belirten şair, sonunda hem sultanın hem ordunun hem de ülkenin fani olduğunu anlatmaktadır. Bundan sonra şair kendi söz sultanlığından bahsetmeye başlar:

Gör ne sultânam men-i dervîş kim feyz-i suhan
Eylemiş ikbâlümi âsâr-ı nusret mazheri (Kt. 42/4)

Görünüşte bir derviş mesabesinde olan şairin hakikatte sözün feyzi ile zaferlere mazhar olmuş bir sultan olarak kendini tasvir ettiğini burada görmekteyiz. Fuzûlî şiiri bir savaşçı yiğide benzetmekte ve Allah'ın destek ve yardımıyla denizleri ve karaları kapladığını belirtmektedir. Öyle ki bu savaşçı vergi ve maaş istemez ve hangi ülkeye varırsa varsın kimseye kötülük etmez. Bu sebepten devran onu ayaklar altına almaz, feleğin çemberi ona tesir etmez. Hâl böyleyken şair, sultanların kendisine cömertliklerini açmalarını istemez. Zira o, başında kanaatten bir tac bulunan bir sultandır ve hiçbir bakımdan kimseye muhtaç değildir.

4. Felekten şikâyet: Şair 4 kıtasında feleğin türlü hâllerinden şikayet etmektedir. Sabah akşam yanan kalpten çıkan dumanlarla feleği kebaba çevirdiğini söyleyen şair, feleğin kendisine kan yutturduğunu ve dünyada bu durumdan kurtulma imkânının bulunmadığını anlatmaktadır (Kt. 3). Divan şairlerinin alışılagelmiş şikâyet ve yakınmaları olarak nitelendirebileceğimiz bu sözlerle kastedilenler, 24. kıtada daha açık hâle gelmektedir. Fuzûlî, kara bahtı yüzünden insanlar içinde hor bir durumda olduğunu ve itibar görmediğini söylüyor.

Şair, hayatta hangi yolu tercih etmişse kendini mutlaka başka bir topluluk ya da anlayışın karşısında buluvermektedir. Riyazet ehline uysa şeriat yolunun korkutucu pençesi yakasına yapışmakta, hekimleri bir kenara koyup kanaat köşesine çekilse rahatı bozulmaktadır. Bundan dolayı şair şu sonuca ulaşır:

Hîç 'âlemde bulunmaz eser-i râhat-ı dil
Oluram muztaribü'l-hâl ne san 'at dutsam (Kt. 29/3)

Bu konu hakkındaki son manzume olan 30. kıtada ise şair, devranın kendini melul etmesinden şikâyetçidir ve aynı hâlleri bir daha yaşamayı istememektedir. Bunun için de farklı yerlerin görülüp temaşa edilmesi gerektiği hakikat ehline tavsiye eder.

5. Para, cimrilik ve mal: Fuzûlî, toplam 4 kıtada bu konulara temas etmiştir. Kişi, dilediği şeyi elde etmek için para harcamalıdır. Bu durumu şair, şu beyitle enfes bir şekilde ifade etmiştir:

Dükenmeyince kevâkib güneş tulû' étmez
Dökülmeyince şükûfe nihâl ber vérmez (Kt. 14/3)

Başka bir kıtada (Kt. 25) ise rahata kavuşmak için mal biriktiren kişinin, aslında malı arttıkça rahatından olduğunu anlatan şair, çok malın, sırtında ağır yük bulunan hamalın eziyet çekmesi gibi insana sıkıntı vereceğini anlatmaktadır.

Fuzûlî 26. kıtasında işin içine mizah katarak kendine mal veren

dostunu, bu davranışıyla şairin gönlünü mal ilgisiyle meşgul ettiği için tenkit eder. Ayrıca düşmanı da elinden malını alır, fakat kalbin feragat içinde olması mümkün değildir; bu yüzden düşmanı da tenkit eder. Gönlünün, kalbinin rahat olamayışıyla Hakk'a ibadetin huzurundan uzak kalmak şaire dokunmuştur.

Bu konudaki son kıtasında şair, mal biriktirmekle övünen tüccarın gurura kapılmasını eleştirir. Çünkü mal mülk, insanı Hakk'ın dergâhına yakın olmaktan alıkoyar. Nimet çok olsa da kişinin taşıyacağı ancak yiyebildiği kadardır, onda da çok yiyip bedene yük olmamak, onu huzursuz etmemek gerekir.

6. Kalbi teskin etmek: Şair bu konuyu 2 kıtasında ele almıştır. Bunlardan ilkinde (Kt. 17) kalbin mustarip olması hâlinde ârifin kıymetinin azalacağını kelime oyunuyla anlatır. Kalpteki hareket kelimelerdeki hareke gibidir. Eğer hareket/ hareke olursa elf (bin) kelimesi, elif (bir) oluverir ve kıymeti bin kat düşer.

Kalpteki hareket ve ıstıraba sebep olan şey ise bu konudaki öteki kıtada (Kt. 23) bir nebze açıklanmıştır diyebiliriz. İdrak aynasında bulunan her suret/ görüntü, onu kirleten ve onun parlaklığını alıp götüren bir pas gibidir. Fakat surete takılıp kalan ve onun güzelliği peşinde koşan kimse bunu henüz idrak edememiş bir acemidir. Böyle kimselerin kalbinin huzur içinde olması beklenemez.

7. Yöneticilere tavsiyeler: Fuzûlî'nin bu hususta verdiği tavsiyeler rüşvetten sakınma ve adaletten ayrılmama konularını işleyen iki kıtada geçmektedir. Bunlardan ilki olan ve kadıya seslendiği kıtada (Kt. 39) şair, kadı'nın Allah tarafından o makama oturtulmuş olduğunu dile getirmektedir. Dünyevi menfaat endişesi kadı olarak verilen hükümlerde yanlışlığa sebep olmamalıdır. Bu menfaatleri sağlamanın ilk yolu da rüşvettir. Fuzûlî:

Makbûl-i halk kılmış iken 'ilm ü ma'rifet
Merdûd-ı Hâlık eylemeye irtişâ seni (Kt. 39/3)

diyerek sahip olduğu ilim ve irfan vesilesiyle halk tarafından takdir edilen kadı efendinin rüşvete bulaşarak Hâlık tarafından reddedilecek bir duruma düşeceğini söylemektedir.

Bu hususta diğer kıtada (Kt. 40) şair, vezirlik makamındaki zata seslenmekte ve sultanın, veziri memleketin nizamı için o makama seçtiğini belirterek şiire başlamaktadır. Makama geçtikten sonra bir divan sahibi olduğu için ihtişam sarhoşluğuna kapılan vezir, adaletten uzaklaşır; bozgunculuk peşinde koşanlar yüzünden müminlere afet oluverir. Şeytan böylece İslam yurdunu viran etmede kendine yardım edenlerin en

büyüğünü bulmuş olur. Allah, vezirin bahtını açıp onu herkesin gıbta ettiği bir mevkiye yükseltirken, eğer vezir dikkat etmezse onu yine cehennemliklerin en rezili durumuna düşürebilir.

8. Ayıpları örtmek: Şair abıhayata ermek isteyenin insanların ayıplarını karanlıklar gibi örtmesini tavsiye ediyor (Kt. 4). Bu hususta kişinin yapması gereken güneş gibi davranıp kusurları ortaya dökmemektir. Ayrıca kişi kendisinin özüyle alakalı olmayan makama bağlanmaması ve soyla övünmemesi gerektiğini belirtiyor.

9. Doğruluk: Fuzûlî'nin doğruluğun faziletlerini anlattığı kıtasında (Kt. 5) muhatabına tavsiyesi talep edilen makamın doğrulukla istenmesi şeklindedir. Doğruluk sayesinde elif harfi, harflerin başıdır; yâ harfi ise eğriliği yüzünden onların en sonunda yer alır.

10. Tevhid: Varlığı yaratan Allah'a hamd ile başladığı kıtada şair, varlığın zorunlu olarak yaratıcının varlığını gerektirdiğini anlatmaktadır (Kt. 9). Onun gücü kara toprağı güneşin gözüne sürme eder, rahmet bulutundan dökülen yağmur damlaları yeşillikleri doyurur, büyütür. Şaraba kişinin hâlini değiştirme özelliğini gizleyen, güzellerin zülfünü canları bağlamak için kanca yapan O'dur. Candaki güzele rağbet ve şaraba meyil istidadı da O'ndandır. Bütün her şey O'ndandır, öyleyse suçun bağışlanması da O'ndandır.

11. Cefa eden yâr: Şair cefa eden yâri sevdiğini belirtir, ona olan aşkının günah olduğunu da ifade eder (Kt. 12). Yâr, ettiği eziyetlerle şairi kendinden uzaklaştırmakta, züht ve ibadet yoluna sevk etmektedir. Öyleyse eziyet etmeye sevap yazılsa olur. Çünkü böylece hem iyiliği emretmekte hem de kötülükten sakındırmaktadır.

12. İyilik: Şair iyiliğin kişinin zatında olması gerektiğini söyler (Kt. 13) Özünde şer olan kişi, ilmin kendisini ıslah etmesiyle düzelmez. Nitekim kara taşı kızıl kan ile boyasan da bu boya onun içine işleyip onu Bedahşan la'li yapmaz. Papağan, ona kelime öğretmekle konuşma bakımından insana benzese bile özü itibarıyla insan olmaz. Zira her uzun boylu ağaç da servi olamaz.

13. Akıldan şikâyet: Fuzûlî akla seslenerek onun kendisi için bir afet olduğunu dile getirir (Kt. 16). Çocuklar ve deliler, akıldan uzak oldukları için hem dünyada hem de ahirette rahata ermişlerdir. Fakat akıllı kimseler hep azap çeker. Zaten insana yüklenen mesuliyet de dinin hükümlerine göre akıl sebebiyledir. Şair burada iradesini aklının eline verdiği günden beri gönül evinin gam ve kederden kurtulamadığını belirtir. Kıtanın son beytinde:

Olmasaydum kâşki hergiz senüñle hem-nişîn
Kılmasaydum kâşki mutlak senüñle ihtilât (Kt. 16/7)

diyerek akıldan şikâyetini son noktaya vardırır.

14. Musiki/ney: Şair, ney'in sesini haram sayan cahil sofuya seslenerek şeriata aykırı bir şey söyleyerek İslam'ın namusunu yele verdiğini söylemektedir (Kt. 22). Bu hâliyle vecde ait şeylerden dem vurmak isteyen sofu için Fuzûlî'nin ettiği dua, ney gibi endamının delik delik olmasıdır.

15. Kur'ân'ı doğru okumak: Muhtemelen Kur'an'ın lafızlarını yanlış okuyan bir kimseden dolayı söylenmiş olan kıtada (Kt. 31) Fuzûlî, bu kişinin Kur'an'ın ayetlerindeki mucizelerden çekinmesi gerektiğini söyler. Kur'an'daki her elif harfi keskin bir hançer olur da yanlış okuyan kişiye yönelir. Hikmetlerle dolu bir darüşşifa olan Kur'an'ı yanlış okumak, onun sahibi olan hekimin bu binasını harap etmekten başka bir şey değildir.

16. Medhiye: Kıtalar arasından 33. sırada yer alan şiir, bir medhiyedir. Bu şiirde Fuzûlî, memduhunu vasfettikten sonra bir yüzük mesabesinde olan Bağdat'a onun nakış olduğunu dile getirmektedir. Buradan bu zatın Bağdat valisi olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Ancak Fuzûlî'nin medhettiği bu vali, Bağdat valilerinden Cafer Paşa (Mazığolu, 1997: 131-136), Üveys Paşa (Mazıoğlu, 1997: 128-131), Ayas Paşa (Mazıoğlu, 1997: 136-144) ve Mehmed Paşa (Mazıoğlu, 1997: 144-146)'dan hangisidir bilemiyoruz. Nimetlerinden herkesin hissedar olduğu bir zamanda şair de bu hâlden istifade etmiştir. Onun sayesinde kadri bilinir olmuştur. Bu yüzden şükür izhar etmek ve bu yolla bu zatı övmek lazım gelmiştir. Fakat bazı garez ve haset sahibi kimseler Fuzûlî'nin hayrına engel olmaktadırlar. Şair ise bundan dolayı ümitsizliğe düşmez. 15 beyitlik kıtanın son beytinde şair memduhuna devran devam ettikçe mutlu olması hususunda dua eder.

17. Zulüm: Fuzûlî'nin, insanlara zulmederek akçe toplayan, bu paralarla insanlara nimetler verip bir de onları minnet ettiren zalim kimse hakkında söylediği bu kıta (Kt. 35), zamanın herhangi bir diliminde karşılaşılabilecek bir manzarayı da gözler önüne sermektedir. Zira böyle insanlar her zaman var olagelmiştir. Fakat onların bilmedikleri, ettikleri zulmün cezasını alçalarak görecekleridir. Zalimin iddiası, insanlara ettiği iyilikle Allah'ın rızasını kazandığı istikametindedir. Fakat bilmez ki cennet akçe ile alınmaz ve oraya rüşvetle de girilmez.

18. Çocuk yetiştirme: Fuzûlî, evladın edep sahibi olması isteniyorsa onu tıpkı bir köle gibi sıkıntılara alıştırmak gerektiğini

söylüyor. Eğer kölenin evlat gibi olması isteniyorsa o zaman da on tıpkı bir evlat gibi şefkatle yaklaşılması gereğine işaret ediyor (Kt. 38).

Bu şekilde çok farklı konulara temas etmiş olan Fuzûlî'nin kıtalarında işlediği konuları ana hatlarıyla çoktan aza doğru sıraladığımızda ortaya çıkan tablo şu şekildedir:

	Konu	Kıta numarası	Toplam kıta sayısı
1	İlim	1, 6, 7, 19, 27, 28, 32, 36	8
2	Dünyaya güvenmemek	2, 15, 18, 20, 21, 37	6
3	Şiir	8, 10, 11, 34, 42	5
4	Felekten şikâyet	3, 24, 29, 30	4
5	Para, cimrilik, mal	14, 25, 26, 41	4
6	Kalbi teskin etmek	17, 23	2
7	Yöneticilere tavsiye	39, 40	2
8	Ayıpları örtmek	4	1
9	Doğruluk	5	1
10	Tevhid	9	1
11	Cefa eden yar	12	1
12	İyilik	13	1
13	Akıldan şikayet	16	1
14	Musiki (ney)	22	1
15	Kur'ân'ı doğru okumak	31	1
16	Methiye	33	1
17	Zulüm	35	1
18	Çocuk yetiştirme	38	1

Tablo 4. Türkçe kıtalarda işlenen konular

Farsça Kıtaların Şekil Özellikleri

Fuzûlî'nin *Farsça Dîvân*'ında[12] 46 kıta yer almaktadır. *Dîvân*'ın Türkçeye nesir olarak çevirisini yayımlayan Tarlan'da[13] ise bu sayı

[12] Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî Farsça Divan,* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1962.

[13] Ali Nihad Tarlan, *Fuzulî'nin Farsça Divanı (Tercümesi),* İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1950.

44'tür. Mazıoğlu yayınında bulunan son iki kıta, Tarlan çevirisinde yoktur. Araslı yayını[14] olan ve Ə. Vahid tarafından nazmen Azeri Türkçesine çevirisinde ise kıta sayısı 43'tür. Mazıoğlu yayınında bulunan 3, 18 ve 43. kıtalar Araslı'da yoktur. Ayrıca Araslı'da yer alan dört kıta, Mazıoğlu'ndakilerden daha az beyit sayısına sahiptir. Bunlar 5 (1 beyit eksik), 16 (2 beyit eksik), 31 (1 beyit eksik) ve 39 (1 beyit eksik) numaralı kıtalardır.

Bütün bunlardan hareketle en çok kıta ihtiva eden çalışmanın Mazıoğlu'nun çalışması olduğu ortaya çıkmaktadır. Biz de bu çalışmamızda bu eserdeki numaralandırmayı temel aldık.

	KIT'A (Matla beytinin ilk mısraı)	Divanlardaki Sırası			Beyit Sayısı
		Mazıoğlu (Farsça)	Tarlan (nesren çeviri)	Araslı yayını (Ə. Vahid tarafından nazmen çeviri)	
1	Durr-i sadef-i sidk cenâb-i mutevellî	1	1	1	*14*
2	Âferîn ber-mun'imî kez behr-i izhâr-i senâ	2	2	2	*3*
3	Sâni'î kez-âb u gil feyz-i kemâl-i kudreteş	3	3	-	*4*
4	Egerçi dâşt zi-keyfiyyet-i cemî'-i lugat	4	4	3	*5*
5	Hazret-i Mustafâ be-sa'y-i temâm	5	5	4 (14 beyit)	*15*
6	Hamd-i bî-had Ehâdîrâ ki kemâl-i kudreteş	6	6	5	*8*
7	Fazîlet-i neseb u asl hâric-i zâtest	7	7	6	*5*
8	'Âdet înest feyz-i fitratrâ	8	8	7	*12*
9	Yâd dârem ki çu Âdem şeref-i hilkat yâft	9	9	8	*20*
10	Âdemîrâ fazl-i sûrî vu kemâl-i ma'nevîst	10	10	9	*7*
11	İy gurre ber-letâfet-i husn u cemâl-i hod	11	11	10	*4*

[14] Hamid Araslı, *Məhəmməd Füzuli Əsərləri*, 1 C. (Türkçe gazeller, kıtalar ve rubailer), 3. C. (Farsça gazeller, kıtalar ve rubailer), Bakü: Şərq-Qərb, 2005.

12	Murde'î dîdem perîşân geşte eczâ-yi teneş	12	12	11	*14*
13	Nev-cuvânânrâ Hudâ der-evvel-i neşv u nemâ	13	13	12	*5*
14	Besân safha-i ruhsâr-i levh-i hâtir-i tifl	14	14	13	*4*
15	Miyâne-i seg u gurbe şebî nizâ' uftâd	15	15	14	*14*
16	Behr-i def'-i duşmen u feth-i bilâd u hifz-i nefs	16	16	15 (5 beyit)	*7*
17	Ber-umîd-i râhat-i dunyâ mekeş bisyâr renc	17	17	16	*3*
18	İy ki ez-cehl mukayyed şode'î ber-sûret	18	18	-	*3*
19	Goftem iy çarh tu ber-sîne-i men sûhte'î	19	19	17	*2*
20	Dûş tiflî perî-ruhî dîdem	20	20	18	*9*
21	Vakt-i seher sûy-i çemen endâhtem guzer	21	21	19	*3*
22	Evvel-i 'omrem ki hengâm-i surûr u zevk bûd	22	22	20	*4*
23	İy suhan-perver zi-nazm-i hˇîşten gâfil meşev	23	23	21	*6*
24	Bed-i men goft bedî lîk nemî rencem ez-û	24	24	22	*2*
25	Suhan-i men besîst der-'âlem	25	25	23	*3*
26	İy dil melâl-i gûşe-i 'uzlet hezâr bâr	26	26	24	*5*
27	Ez-suhan hˇânî keşîdem pîş-i ehl-i rûzgâr	27	27	25	*3*
28	Der-în hadîka-i hirmân zi-kesret-i endûh	28	28	26	*2*
29	Feryâd ez-în sipihr-i sitem-kâr ki der-cihân	29	29	27	*2*
30	Be-âlem goftem iy zâlim çirâ meşgûl-i hod kerdî	30	30	28	*2*
31	Ta'arruzî be-felek dûş kerdem u goftem	31	31	29 (7 beyit)	*8*
32	Ber-her çi dil nihâdem u geştem esîr-i ân	32	32	30	*2*
33	Merdum-i în diyârrâ bâ-men	33	33	31	*2*
34	Du gurûhend halk-i în 'âlem	34	34	32	*5*

35	Eger be-men nebuved pâdşâhrâ lutfî	35	35	33	*2*
36	Porsîdem ez-butî ki turâ der-cihân çirâ	36	36	34	*2*
37	Der-diyâr-i mâ nedâred hîç kadr	37	37	35	*2*
38	Dey kerd iltimâs zi-men-i pâk-gevherî	38	38	36	*2*
39	İy ki rây-i rûşenet âyîne-i gîtî-numâst	39	39	37 (20 beyit)	*21*
40	‘Âşik-i sâf-tab‘ u pâk-dilem	40	40	38	*10*
41	Goft Ahmed Hayderest ez-men çu Hârûn ez-Kelîm	41	41	39	*5*
42	Dâm-i derdest u belâ dâyire-i kayd-i cihân	42	42	40	*3*
43	Der-makâmî ger şeved cân-i ‘azîzet munzecir	43	43	-	*2*
44	İy zarîfân-i Rûm şukr konîd	44	44	41	*3*
45	İy ki dârî hired bidân ki turâ	45	-	42	*3*
46	Men ez-iklîm-i ‘Arab Hayretî ez-mulk-i ‘Acem	46	-	43	*2*

Tablo 5. Farsça kıtaların *Dîvân* yayınlarındaki yeri ve beyit sayıları

Bu şiirler içinde en çok 2 ve 3 beyitli kıtaların tercih edildiğini, 2 beyitli kıta sayısının 13 ve 3 beyitli kıta sayısının ise 9 olduğunu görmekteyiz. Böylece bunlar, Farsça kıtaların yaklaşık yarısını teşkil etmektedir. Bunları takip eden kıtalar ise 4 beyitli 4 tane ve 5 beyitli 6 tane şiirdir. Hacmi fazla olup 15 beyitten fazla olan kıtalar ise yalnızca 9 ve 39. kıtalardır.

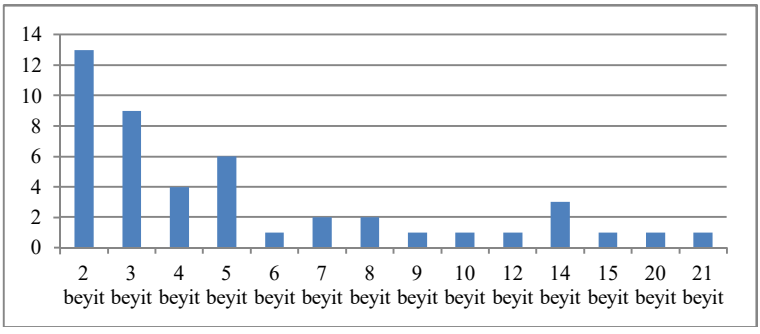

Tablo 6. Beyit sayılarına göre Farsça kıta adedi

Fuzûlî Farsça kıtalarında toplamda 13 defa olmak üzere en çok *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbını tercih etmiştir. Bunu 9 defa kullandığı *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* kalıbı takip etmektedir. 8 kez kullandığı *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* kalıbından sonra ise 7'şer defa olmak üzere *mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün* ve *mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* gelmektedir.

	Vezinler	Kullanıldığı Farsça kıtalar	Toplam
1	*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*	2, 3, 10, 12, 13, 16, 17, 22, 23, 27, 39, 41, 43	13
3	*Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*	5, 8, 20, 25, 33, 34, 40, 44, 45	9
4	*Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*	1, 6, 9, 18, 19, 24, 42, 46	8
2	*Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün*	11, 21, 26, 29, 32, 36, 38	7
6	*Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*	4, 7, 14, 15, 28, 31, 35	7
5	*Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*	30	1
7	*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*	37	1

Tablo 7. Farsça kıtalarda kullanılan vezinler

Farsça Kıtaların Muhteva Özellikleri

Fuzûlî Farsça kıtalarında da Türkçe kıtalarda olduğu gibi çok çeşitli konulara temas etmiştir. Bu konuları tasnif ettiğimiz zaman şu başlıklarla karşılaşmaktayız:

1. Şiir: Fuzûlî söz ve şiirler ilgili fikirlerini 12 kıtada anlatmıştır. Bunlardan ilkinde (F. Kt. 2) Allah'a şükretmek için sözün lütfedildiğini, nazım ve nesrin ülkesini fethetmek için dilin bir kılıç olduğunu anlatır. Kimi zaman sözlerin tekrar etmesinin bıkkınlık vermediğini de ilave eder. Ancak sözün mana taşıması gerektiğini (F. Kt. 10) savunan şair, manalı sözün tesirli olduğunu ve ilim taliplerine rehberlik ettiğini anlatır. Akıl ona hayran olur; baş, göz ve kalp ondan lezzet alır.

Fuzûlî, bir şaire seslendiği kıtasında (F. Kt. 23) şiiri, yaratılışı güzel bir evlada benzetir. Onda bir hata olsa bile düzeltilmesi mümkündür. O tıpkı bir çocuk gibi senin sözünü dinleyip sana hizmet eder. Hem her gün türlü isteklerle sana zahmet çektiren oğullardan da değildir. Onu

giydirmek için servet harcamaya lüzum yoktur. O divitten gıdalanan, süt ve şerbet istemeyen bir çocuktur. Ayrıca hiçbir dert çekmeden bütün âlemi gezer ve şaire şöhret kazandırır.

24 ve 25 numaralı Farsça kıtalarda Fuzûlî kendine hakaret edenlerden incinmediğini, zira kendisinin iyi tanındığını ve hakkında kötü konuşanların sözlerinden müteessir olmadığını belirtir. Söylemiş olduğu şiirlerdeki güzelliği dostun gördüğünü, düşmanın ise ancak kör olduğunu anlatır.

Şair kendi şiirini üzerinde her türlü nimetin bulunduğu bir sofraya benzetir (F. Kt. 27). Şiir sofrasına gelen Türk, Arap veya Acemlerin hiçbirinden çekinmediğini söyleyen Fuzûlî, dileyenin bu sofradan dilediğini alıp götürebileceğini anlatır.

Başka bir kıtada ise söz bülbülünün susmuş olmasına şaşılmaması gerektiğini belirmektedir (F. Kt. 28). Zira bu dünya bağında ancak gam elde edilmektedir. Fazilet ve kemal baharının hoş kokulu bir gül yetiştirmediğinden dert yanan şair öyle görünüyor ki şiir söylemeye layık, kendisine şiir söylemesine vesile bir güzeli yahut övülmeye layık bir memduhu aramaktadır. Bu durumu ayrıca halktan herhangi bir ilgi ve şefkat göremediğini anlattığı kıtasında (F. Kt. 33) dile getiren şair, bunu ya içinde bulunduğu topluluğun bilgisiz olması yahut da kendinde kabiliyet bulunmaması ihtimaline bağlar. Bu ihtimallerden hangisini kastettiğini ise bir sonraki kıtaya (F. Kt. 34) saklamış gibidir. Çünkü insanlar dünyada iki kısma ayrılmıştır: âlimler ve cahiller. Cahiller şiiri anlamaz, o hüneri takdir edemezler. Fakat âlimlerin karşısında şiir söylemek de yakışık almaz. Bu kıtanın peşi sıra gelen şiirlerden birinde (F. Kt. 37) aynı durumdan yakınan Fuzûlî "Bizim diyarımızda ruhu okşayan güzel şiirler çoktur, şiirlerimiz incedir; fakat ne fayda ki insanlar onları boş sözler olarak anlamaktadır." der.

Şiirinin kıymetinin bilinmediğinden dert yanan şair Anadolu şairlerine gıpta etmektedir (F. Kt. 44). Zira onlar sahip oldukları şiir hüneri sayesinde iyi bir yerdedirler. Şair burada Anadolulu şairlere seslenmeye devam ederek şöyle der: Biz ay yüzlülere köle olmuşuz, onlar ise sizin köleniz.

Acem şairi Hayretî ile kendini kıyasladığı kıtada (F. Kt. 46) Fuzûlî, her ikisinin de şiirle muratlarına ermek istediklerini, Acem şahının ona altın ihsan ettiğini, Arap şahının ise kendisine lütuf nazarıyla baktığını dile getirir. Her ikisi de aslında gönüllerindeki murada böylece ermiştir.

2. İlim ve kemal: Fuzûlî, Hazreti Peygamber'in en büyük mucizesinin ilim ve hikmet olduğunu ve bilgisinin beşerî bir ilim

olmadığını anlatır (F. Kt. 4). Birkaç konuyu bir arada işlediği 7. kıtada ise soyla övünmemek, bir emirin hizmetiyle iftihar etmemek ve mala güvenmemekten bahsettikten sonra kalıcı olanın bir bilgi ve hüner olduğunu ifade etmiştir.

Madde âleminin ana, ulvi âleminse babaya (ataya) benzetildiği 8. kıtada şair, kişinin surete bağlanmadan atasından/ ulvi âlemden mertlik ve feyiz kapması gerektiğini savunur (F. Kt. 8). Hemen peşinden gelen kıtada (F. Kt. 9) Hazreti Âdem'in yaradılışı ve cennetten çıkarılışını ve ardından ettiği tövbe ile günahdan kurtuluşunu anlatan Fuzûlî, bu hadisenin yalnızca Hazreti Âdem'e mahsus olmadığını belirtir. Dünyaya gelip belli bir vakte erişinceye kadar her çocuk gamsız kedersiz yaşar gider. Her sıkıntısı giderilir, nasibi zahmetsizce ona verilir. Âdeta cennette oturmaktadır. Fakat yetişkin olunca dünya zevki, yasak ağaç ve nefis, onun mahrumiyet çekmesine sebep olur. Kişi kendi sırrını bilmezse belki hayvandan da aşağı bir mevkiye düşer. Atası gibi dünyaya rağbet ederse kendine zulmetmiş olur. Ancak kalbindeki bâtıl rağbeti atarsa takva sahibi olur ve böylece cennete yeniden kavuşur.

Manevi sözlerin insanda kemali artıracağını anlatan 10. kıta, bu sözlerin mutlaka bir tesiri bulunduğunu ifade etmektedir. Âlimlerin ve fakihlerin elinde bu sözler, ilim ve sanat öğrenme vesilesi olur, ilim talebelerinin kemale ermelerini sağlar. Akıl, böylesi bir söz fidanı ve ondan meydana gelen meyveler karşısından hayran kalır; baş, göz ve yürek hep bu söz meyvesinden tadar.

Bütün uzuvları dağılıp gitmiş, bedenini yılan ve karıncaların mesken ettiği bir ölüyü gören Fuzûlî, dünyada saltanat sahibi bu kişinin neden kabirde böyle bir hâle düştüğü hakkında devranla söyleşir (F. Kt. 12). Devran, o kimsenin dünyada çok mağrur olduğunu ve gururun da böyle bir cezayı hak ettiğini söyler. Ezelden herhangi bir itibarı olmayan insanın zuhura geldikten sonra güzelleştiğini, akıl ve şuurla bezendiğini anlatır. Rütbesi arttıkça sevinç sarhoşu olan bu kişi benlik gösterip bütün işleri kendisinin tertip ettiğini iddia etmeye başlar. O kadar sarhoş olur ki kalbindeki marifeti, yaradılışındaki sevgiyi ve gözündeki nuru fark etmez hâle gelir. Devranın onun hizmetinde olduğunu düşünmeden hep feleğe ve dünyaya çatar. Ömründe bir an bile devrandan razı olmaz. Bu yüzden devran ona borç olarak verdiği şeyleri geri alır ve mezarda onu bu hâle koyar. Fakat devranın son sözü daha da tesirlidir: Gurur günahının asıl cezası ahiret gününde verilecektir.

18. kıta cehalet yüzünden surete bağlananları tenkit ile başlar (F. Kt. 18). Surete bağlanıp manayı anlamayanlar, hocası tarafından bir kitabın yazısı öğretilen fakat ondaki manayı bilemeyen çocuk gibidirler.

Karşılıklı konuşma şeklinde kaleme alınmış olan 20. kıtada Fuzûlî, bir çocukla söyleşir, ona soru sorar (F. Kt. 20). Hiçbir sıkıntılı işle mükellef olmayışının, ana babanın onu besleyip büyütmek için gösterdiği çabanın sebebini merak eder. Çocuk, büyüklerle çocukların mecbur oldukları şeylerin birbirinden farklı olduğunu, bu âdete aykırı davranılamayacağını anlatır. Küçükler dünyanın kemale ermiş insanlarıdır, büyüklerse eksik insanlardır. Fakat asıl mühim olan hakikat nokta-i nazarından yetişkinliğe ermektir. Hayatta büyük olup akıl ve vakardan nasibini almamış kimseler de vardır. Onların akılsızlığı Allah'ın emri istikametinde hareket etmemeleridir. Böyle insanlar eksik kişilerdir. Öyleyse eksik kişilerin kemale erenlere hizmet etmesinde şaşılacak bir şey yoktur.

Fuzûlî burada çocukların yaradılışları istikametinde davrandıklarını, büyüklerinse yaşlarına rağmen eksik kaldıklarını, akıl ve vakara sahip olamadıklarını savunuyor. Bir bakıma aklını kullanmayan ve Allah'ın emrince davranmayan kişileri tenkit ediyor.

3. Dünyada rahatın olmayışı: Şaire göre bu alçak dünyada rahat yoktur (F. Kt. 16). Burada kalmak isteyenler bu sıkıntıyı çekmek mecburiyetindedir. Mesela padişahlar düşmanı yenmek için ordunun ve hizmetkârlarının minnetini, padişahın yakınında olanlar yüksek makamlar için hizmet meşakkatini, zenginler daha fazla kazanmak için padişah yakınlarının zulmünü, fakirler bir lokma ekmek için zenginlerin kapısın bekleyen köpeklerin eziyetini, kanaat köşesinde bekleyenler aç ve çıplak inlemenin ıstırabını çekmek zorunda kalır. Bu durumda Fuzûlî'ye göre yapılması icap eden şey ya bu ıstıraplarla yaşamak ya da bu sıkıntı diyarından uzaklaşmaktır.

Hazreti Peygamber'in "Dünyada rahat yoktur." mealindeki hadisiyle[15] ilgili kıta (F. Kt. 17) dünyada rahatlık ümidi ile azap çekmemek gerektiğini, zira bunun yaradılışın özünde bulunmadığını anlatır. Bu mana Hazreti Peygamber'e göründüğü için bu sözü söylemiştir. Şair son beyitte dünyada rahatın rahatlığa meyletmemek olduğunu söyler. 26. kıtada ise dünya ile alakayı kesip bir köşeye çekilmenin sıkıntılı olduğunu, ancak zengin ya da fakir dostlarla olmaktan daha iyi sayılacağını anlatır (F. Kt. 26). Zira kişinin dostu zenginse mal ve mülkten, fakirse vefasız dünyadan bahsedecektir. Her ikisinden bahsetmeyen dost bulmak da pek mümkün değildir.

Şairin feleğe hücum ederek ondan kendisini zarar sokmayacak bir

[15] Mehmet Yılmaz, *age.,* s. 526.

yol göstermesini istediği şiirde (F. Kt. 31) feleğin tavsiyesi dünya işlerine olan ilgiyi kesmek ve makama bağlanmamaktır. Hemen peşinden gelen kıtada zikredilenler de aynı istikamettedir. Felek şairin gönül verdiği şeyleri hep elinden alarak onu cezalandırmış ve ona ayrılık acısını tattırmıştır (F. Kt. 32).

Bu konuya dair son kıtada (F. Kt. 42) Fuzûlî, dünyada rahatın olmadığı ile ilgili düşünceleri özetlemiş gibidir. Dünyaya bağlanmak bela ve dert tuzağına düşmekten başka bir şey değildir. Ârif kimse bundan uzak duran kişidir. Böylece bütün ömrü rahat içinde geçer, dünyada olup bitenler ona tesir etmez. Ne bir şey umar, ne de olanlar karşısında ne yapacağını düşünmek mecburiyetinde kalır.

4. Sosyal tenkit: Fuzûlî sosyal meselelerden uzak olmayan bir şairdir. Farsça kıtaların üçünde bu türden konulara temas etmiştir. İlk olarak Hazreti Peygamber tarafından inşa edilen şeriat binasına zarar veren iki tipten şikâyetçidir (F. Kt. 5): Bunlardan ilki seyitlik iddiasında bulunanlardır. Bu kimseler utanma bilmeyen, kendinde ilim, ibadet ve takvadan eser bulunmayan, türlü günahlar işlemekten çekinmeyen kişilerdir. İkinci grupta bulunanlar ise kadılık makamını işgal eden cahillerdir. Zira onlar kendilerine müracaat eden halkın işlerini adalete göre değil, dünyalık heveslerine göre hallederler, bu yolda şeriate aykırı hükümler verirler. Şaire göre bu iki tip, dine zulmeden kişilerdir ve ahiret gününde mutlak hüküm sahibi Allah tarafından cezalandırılacaklardır. Fuzûlî'nin yaşadığı toplumdan hareketle tenkit etmiş olduğu bu kimseler hakkında hüküm ve cezanın ahiret gününde verileceğini söylemesi, belki de toplumdaki bu aksaklığın düzelmesine dair ümidinin olmayışına yorulabilir.

İçinde yaşadığı cemiyette görülen bir edepsizliği mısralarında dile getirmekten çekinmeyen şair, gençleri iffetsizliğe alet edenlerden müştekidir (F. Kt. 13). Gençler ilk yetişme dönemlerinde melek gibi tertemizdirler. Allah onlara ibadet yükü dahi yüklememiştir. Aksine onları sevenler, her isteklerini yerine getirmeye çalışırlar. Böylece çocuklar/ gençler, nimetlere adeta cennetteymiş gibi zahmetsizce erişirler. Zamanla takva sahibi abidler, rüşt sahibi yetişkinler olurlar. Sözün sonunda şair, böylesi bir istikbali hak eden gençleri para ile iffetsizliğe zorla sürükleyenlerin asla hayır görmeyeceklerini söyler.

Toplumdaki zahidlerin vasıflarını soran kimseye bir beyitle cevap veren Fuzûlî, onlarda hiç iyi bir taraf görememiş olmalı ki muhatabına "Ben böyle bir topluluğu iyi görmedim." diyerek kesin bir karşılık vermiştir (F. Kt. 38).

Şair toplum içinde iki çeşit kimse ile yaşamanın zorluğundan

bahseder (F. Kt. 45). Bunlardan ilki seni sevmeyip seni gördükçe rahatı kaçan kimsedir. İkincisi ise senin görmeyi istemeyip çaresiz münasebet kurmak zorunda kaldığın kişidir. Her iki durumda da sosyal hayatın içinde karşılaşılabilecek böyle şahıslarla münasebet kurmak ve ilişkileri devam ettirmek zordur demektedir diyebiliriz.

5. Aşk: Fuzûlî bu konuyu üç Farsça kıtada işlemiştir. Bunlardan ilkinde (F. Kt. 3) Allah'ın önce güzelleri, sonra da o güzeller sevilsin diye âşıkları yarattığını anlatır. Dilberlere cefa ve zulüm, âşıklara bu cefaya sabır kabiliyeti verilmiştir. Allah aşkı günah saymayacaktır, zira âşıklık için gönlü ve güzeli yaratmıştır.

Fuzûlî, güzellerin zalim oluşunu sorguladığı kıtasında güzele âşıklara niçin sürekli hücum ettiğini sorar. Ondan güzellerin aşkına rağbet etmenin bir hata olduğu ve bu hatanın cezasının verilmesinin ise ibadet sayıldığı cevabını alır (F. Kt. 36).

Aşka dair üçüncü ve son kıta ise Fuzûlî'nin kendi âşıklığını tasvir ettiği bir şiirdir (F. Kt. 40). Buna göre şair, saf ve temiz bir âşıktır, Hakk'ın celal ve cemalinin hikmeti karşısında hayrandır. Güzellerin yüzündeki hatları/ tüyleri meşk ederek kemale erişmeye çalışmaktadır. Nefsani zevklerden uzak olarak güzelin ve güzelliğin peşinde bir ömür sürmüş olduğunu belirtir.

6. Medhiye: Fuzûlî'nin Farsça kıtaları arasında medhiye niteliğinde iki şiir bulunmaktadır. Bunlardan ilki (F. Kt. 1) atebât-ı âliye[16] mütevellisine yazılmıştır.[17] Şairin meşhur *Şikâyetnâme*'sinde bahsini ettiği dokuz akçelik maaşını aldığı bu vakfın mütevellisinden ricası, şairlere iyi davranması ve maaşa layık olan kendilerinin bundan mahrum edilmemesidir. Zira şairler dünyanın iyilik ve kötülüğünü aksettiren aynalardır, dünya onların huzurunda yerlere kadar eğilir. Öyleyse Peygamber'in ailesinin kapısında yani Hazreti Ali'nin Necef'teki

---

16 Gölpınarlı, Necef'te medfun olan Hazreti Ali ve Kerbela'da yatan Hazreti Hüseyin'in, daha sonra Bağdat'ta medfun olan, on iki imamdan yedincisi İmam Musa Kâzım ile dokuzuncusu İmam Muhammed Takî, Semerra'da yatan onuncu imam Ali Nakî ve on birinci imam Mehdi'nin türbelerinin *atebât* ya da *atebât-ı âliyât* adıyla anıldığını aktarıyor. Bu türbelerin vakıflarına bakan seyitlerden olan zatlara *mütevelli*, türbelerdeki türlü türlü hizmet ve işleri gören kimselere de *hâdim/huddâm* denmektedir. Bu hizmetkârların gördükleri işler mukabilinde aldıkları paraya *râtibe* adı verilir (Abdulbaki Gölpınarlı, *age.,* s. xxiv.). Şairin bu kıtasında bahsettiği durum aldığı maaşın kesilmesidir. Ne sebeple râtibesi kesilmiştir, bilemiyoruz. Ancak Gölpınarlı'nın da dediği gibi ömür boyu bu râtibeyle geçinmiş olmalıdır.

17 Abdülkadir Karahan, *Fuzûlî (Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti),* İstanbul. Millî Eğitim Bakanlığı, 1996, s. 192.

türbesinde[18] hizmetten dolayı maaş alan şairin bu kapı yüzüne kapanmamalıdır.

Bu başlık altındaki ikinci kıtanın (F. Kt. 39) ise kime yazıldığı belli değildir. Ancak kıtadan anlaşıldığına göre memduh, ilim sahasından bir zattır, belki bir kadı/ hâkimdir ve Fuzûlî'nin bulunduğu yerden uzak bir şehirde yaşamaktadır. Bu uzaklığa rağmen şairin hâlini arz etmekten geri durmadığı, ancak beklediği itibarı memduhundan göremediği anlaşılıyor. Yakınındakilerden daha fazla merhamet ve iltifata muhtaç olduğunu dile getiren şair yirmi bir beyitlik kıtasının son üç beytini memduhuna duaya ayırmıştır.

7. Dünyanın geçici oluşu: Seher vakti çimenliğe varıp gam ve kederini gidermek isteyen Fuzûlî, hâl diliyle çimenin ikazıyla karşılaşır (F. Kt. 21). Ayaklar altında ezilen çimen şaire "Ben senin ayaklarının altında isem de beni hor görme, zira senin gibi yüzlerce kişi benim ayağımın altında yatmaktadır." diyerek ona fani olduğunu hatırlatır.

İlerleyen yaşlarda geçen ömrünü hesaba alarak bir nevi nefis muhasebesine girişen Fuzûlî, ömrünün ilk yıllarında ilim ve amelden uzak, cehalet içinde vaktini geçirdiğini anlatır. Daha sonraki zamanlarda fani dünyanın hayallerinin peşinde koştuğundan bahseder. Züht ve ibadet demleri olan ömrün son zamanları da pişmanlık ve hayıflanmalarla geçmiştir. Yaşanan bu ömür ruhani lezzetlerden gafil olarak geçmiş gitmiştir, şair buna hayıflanmaktadır (F. Kt. 22).

8. Felekten şikâyet: Bu konuda şairin üç kıtası mevcuttur. İlkinde (F. Kt. 19) şair feleğe çatar ve bağrındaki yaraları açtığı için ondan şikâyetçi olur. Felek "Diyelim ki sendeki yaralar benden dolayıdır, benim sinemdeki bu yara kimdendir o vakit?" diyerek şaşırtıcı bir cevap verir ve adeta şairi boşa çıkararak asıl müsebbibin başkası olması gerektiğini ima eder.

İkinci kıtada (F. Kt. 29) dünyada hiçbir kimsenin feleğin dönüşünden bahtiyar olmadığı anlatılır. Ne âlim ondan memnundur ne de cahil ondan razıdır. Felek kimsede rahat ve huzur bırakmamıştır. Felekle ilgili zikredilen bu hâller klasik Türk edebiyatının felek karşısındaki alışılagelmiş tavrından başka bir şey değildir.

Farsça kıtaların 30.su olan öteki şiirde Fuzûlî âleme seslenir ve şikâyet kasdıyla çok samimi bir dostunu neden kendiyle çok meşgul ettiğini sorar. Âlem hâl diliyle şaire o dostu ile kendisinin birbirlerinin

[18] Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî Üzerine Makaleler,* Ankara: Türk Dil Kurumu, 1997, s. 104.

rakibi olduklarını, aslında birbirlerine karşılıklı olarak meylettiklerini söyleyerek cevap verir.

9. Günah işlememek: İnsana sayısız nimetlerle beraber akıl da ihsan eden Allah'ın, iman, Kur'an ve irfan ile insanı doğru yola ilettiğini anlatan kıta (F. Kt. 6), böyle bir insanın Hazreti Peygamberin izinden gitmesi gerektiği üzerinde durur. Hâl böyleyken Allah'ın bağışlaması çok geniş olsa da insana düşen günah işleyip Allah'tan af istemek değil, önceden günah işlememektir.

10. Çocuk yetiştirme: Fuzûlî çocuk eğitimine bir kıtasında değinmiştir (F. Kt. 14). Buna göre çocukların gönül sayfası başlangıçta tertemizdir. Bu sayfayı manasız işlerle doldurmaktan uzak durmalıdır. Çocuğa ilim ve edep yolunu göstermelidir. Çocukluk döneminde gönül sayfasına yazılanların değiştirilmesi mümkün değildir. Zira yazılarla doldurulmuş bir sayfaya başka bir yazı yazmak artık mümkün değildir.

11. Kedi-köpek çekişmesi: Fuzûlî'nin kedi ve köpek münazarası diyebileceğimiz kıtası (F. Kt. 15), bir gece kavgaya tutuşan bu hayvanların söyleşmesi üzerine kurulmuştur. Köpek, kediyi hırsızlıkla ve insanların ağzındaki lokmaya tamah etmekle suçlar. Hâl böyleyken yine de insanlar kediyi kucaklarında taşımakta, hatta yataklarında yatmalarına müsaade etmektedirler. Köpek burada kendini faziletlerini saymaya başlar: O bekçidir, avcıdır. Sahibinin eşiğinden ayrılmaz. Buna rağmen köpek evin dışındadır, kedi içinde. Köpek pis kabul edilir, kedi temiz. Bütün bunlar üzerine kedi, köpeğin kendi göremediği kötü vasıfları sayar: Köpek misafirlere ve dilencilere her zaman eziyet eder, garipleri incitir. İnsanların hayır yapmalarına mani olur. Bu davranışları yüzünden köpek emeline ulaşamayacak ve kedi gibi insanlara yakın olamayacaktır.

Fuzûlî'nin burada yalnızca kedi ve köpeği konuşturmadığı, belki bu tabiatta olan insanların hayatta karşılaşağı durumları anlatmaya çalıştığını söylesek yerinde olacaktır zannederiz.

12. Kanaat: Bu konuya müstakil olarak yalnızca bir kıtada (F. Kt. 35) temas eden Fuzûlî, padişahtan bir lütuf görmeyişine hayıflanmamaktadır. Kendini kanaat ehli olarak gördüğü anlaşılan şair, sultanın şefkatli bir zat olduğuna hükmetmiştir. Ancak şairi bu sonuca götüren şey biraz ironiktir. Zira Fuzûlî'ye göre sultanın edeceği lutfun minnet yükü, fakirliğin getirdiği zorluk yükünden daha ağırdır. Öylese mevcut hâl ile yetinmek daha iyidir.

13. Hazreti Ali: Fuzûlî, Hazreti Ali'yle ilgili kıtasında (F. Kt. 41)

Hazreti Peygamber'in "Harun'un Musa'dan olduğu gibi Ali de bendendir."[19] sözünü aktarır ve bu sözü izah etmeye başlar. Burada Musa ile Harun arasında kurulan ortaklık dolayısıyla Hazreti Peygamber ve Hazreti Ali arasında da nübüvvet bakımından bir ortaklık anlaşılmaması gerektiğini ifade eder. Ortaklık peygamberlik vazifesinde değil, ümmetin himaye edilmesi hususundadır. Hazreti Peygamber vefat edeceği zaman "Benden sonra dinin korunması vazifesi neslimden gelenlerindir." demiştir. Öyleyse Peygamber'in soyu, Hazreti Ali vasıtasıyla devam ettiğine göre dinin muhafazası işi yanı zamanda Hazreti Ali ve soyunun işi olmaktadır.

Fuzûlî burada Hazreti Ali'nin peygamberlikle münasebetinin ancak dinin ve ümmetin muhafazası noktasından olduğunu, yoksa mutlak manada Hazreti Ali'nin peygamber olarak anılamayacağını söylemektedir. Ancak Hazreti Ali'nin nübüvvete bir dahlinin olmadığını söyleyenlerin fikrini de reddetmektedir.

14. Tebdil-i mekân: Bir yerde canı sıkılan insanın yer değiştirmesi gereğini anlatan iki beyitlik kıta (F. Kt. 43) bu gerekliliği bir nükte ile ifade eder. İnsan sıkılınca başka bir yere gitmelidir, zira yer değiştirmek isteyen can, bedensiz başka bir yere gidemez. Öyleyse kişi canına acımalı ve tebdil-i mekân etmelidir.

Bütün bunlardan sonra ana hatlarıyla tasnif ettiğimiz ve Farsça kıtalarda işlenen konuları çoktan aza doğru şu şekilde sıralayabiliriz:

	Konu	**Kıta numarası**	**Toplam kıta sayısı**
1	Şiir	2, 10, 23, 24, 25, 27, 28, 33, 34, 37, 44, 46	12
2	İlim ve kemal	4, 7, 8, 9, 10, 12, 18, 20	8
3	Dünyada rahatın olmaması	16, 17, 26, 31, 32, 42	6
4	Sosyal tenkit	5, 13, 38, 45	4
5	Aşk	3, 36, 40	3
6	Felekten şikâyet	19, 29, 30	3
7	Medhiye	1, 39	2
8	Dünyanın geçici oluşu	21, 22	2
9	Günah işlememek	6	1

[19] "(Ey Ali), sen bana, Hârûn'un Mûsâ'ya olduğu konumda olmayı istemez misin? Ancak şu kesin ki, benden sonra peygamber yoktur." Mehmet Yılmaz, *age.,* s. 173.

10	Çocuk yetiştirme	14	1
11	Kedi-köpek çekişmesi	15	1
12	Kanaat	35	1
13	Hazreti Ali	41	1
14	Tebdîl-i mekân	43	1

Tablo 8. Farsça kıtalarda işlenen konular

Türkçe ve Farsça Kıtaların Genel Olarak Mukayesesi

Çalışmamıza konu olan Türkçe kıta sayısının 47, Farsça kıta sayısının ise 46 olduğunu daha önce belirtmiştik. Toplamda 93'e ulaşan bu şiirler, şairin Türkçe ve Farsça *Dîvân*'larının *Mukattaât* başlığı altında yer alan kıtalardı. Fuzûlî'nin öteki eserlerinde, meselâ *Hadîkatü's-Sü'adâ*'da yahut Türkçe *Dîvân*'ın önsözünde bulunan kıtaları bu çalışmamızın kapsamına dâhil etmemiştik. Söz konusu kıtaların önce şekil özelliklerine kısaca temas ettik, daha sonra onları muhtevaları bakımından tasnif ettik.

İlk olarak şairin mahlasını hiç kullanmamış olmadığına işaret edelim. Ardından kıtaları şekil yönüyle kıyasladığımızda Türkçe ve Farsça kıtalarda en çok 2 beyitli (16 Türkçe, 13 Farsça) olanların tercih edildiğini belirtelim. Bunları takip eden ise 3 beyitli (16 Türkçe, 9 Farsça) kıtalardır. Dolayısıyla bahse konu olan kıtaların yarıdan fazlasını 2 ve 3 beyitli kıtalar oluşturmaktadır. Şairin en çok beyit sayısına sahip kıtaları Türkçe olanlarda 16, Farsça olanlarda ise 21'dir. 2 beyitten daha uzun olan ve kıta-i kebire adını alan şiirlerin sayısı ise 16'sı Türkçe ve 13'ü Farsça olmak üzere 29'dur. Bu sayı kıtaların 1/3'üne yakın bir kısmını teşkil etmektedir.

Şairin Türkçe ve Farsça kıtalarında birer şiir hariç olmaz üzere aynı aruz kalıplarını tercih etmiştir. Elbette hangi kalıbın ne kadar kullanıldığı ve hangisinin daha çok tercih edildiği hususu birbirinden farklılık arz etmektedir. Her iki dilde de şairin kullandığı kalıpların 6'sı ortaktır, 7. sırada gelen kalıp Türkçe kıtalarda *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*, Farsça kıtalarda ise *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*dür. Fuzûlî'nin bu minvalde en çok kullandığı kalıp Türkçelerde 20 (%42,5) ve Farsçalarda 13 (%28) olmak üzere *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıdır.

Muhtevaları bakımından Türkçe ve Farsça şiirlerin bir yandan ortak konuları işlediği, öte yandan farklı konulara da temas ettiği de görülmektedir. Bunlar arasında en çok yer tutan konular, sıralaması farklı olmakla birlikte *şiir, ilim* ve *dünyaya güvenmemek* (dünyada rahatın

olmaması) şeklindedir. Şiirle ilgili görüşlerini 5'i Türkçe, 12'si Farsça olmak üzere 17 kıtada ele alırken, ilim konusuna 8'i Türkçe ve 8'i de Farsça olmak üzere 16 kıtada temas etmiştir. Dünyaya güvenmemek ve onda rahatın bulunmaması konusuna ise Türkçe ve Farsça 6'şar şiirde yer vermiştir.

Şairin Türkçe ve Farsça olarak yalnızca birer kıtada değindiği konu ise çocuk yetiştirme üzerinedir. Türkçe kıtalarda yalnızca birer kez işlediği konular ayıpları örtmek, doğruluk, Allah'ın birliği (tevhid), cefacı yar, iyilik, akıldan şikâyet, ney (musiki), Kur'ân'ı doğru okumak, medhiye, zulüm ve çocuk yetiştirme olmak üzere 11 şiirde yer almaktadır. Farsça kıtalarda birer kez ele aldığı konular ise günah işlememek, çocuk yetiştirme, kedi-köpek münazarası, kanaat, Hazreti Ali ve tebdîl-i mekân olmak üzere toplam 6 şiirde işlenmiştir.

Fuzûlî'nin Türkçe kıtalarda ana hatlarıyla 18 farklı konuyu, Farsça olanlarda ise yine ana hatlarıyla 14 farklı konuyu ele aldığını görmekteyiz. Bütün kıtaların toplamına baktığımızda ise ortak olanları elbette bir kenara koyarak 27 farklı konunun işlendiğine şahit oluyoruz. Bütün bunlarla müşahede etmekteyiz ki Fuzûlî hem ferdî hem de sosyal olmak üzere biri diğerinin aynısı olmayan çok çeşitli meselelerle ilgilenmiş ve bunları kıta nazım şeklinin kalıpları ve imkânları çerçevesinde dile getirmiştir.

Kaynaklar

AKYÜZ, Kenan; BEKEN Süheyl; YÜKSEL, Sedit; CUNBUR, Müjgân (2000). *Fuzûlî Divanı*. Ankara: Akçağ.

ARASLI, Hamid (2005). *Məhəmməd Füzuli Əsərləri*. 1 C. (Türkçe gazeller, kıtalar ve rubailer), 3. C. (Farsça gazeller, kıtalar ve rubailer). Bakü: Şərq-Qərb.

ERKUL, Rasih (2009). Fuzûlî'nin Türkçe Kıt'alarındaki Düşünce Dünyası. *Turkish Studies* (4/2). http://www.turkishstudies.net /sayilar/sayi15/17erkulrasih.pdf (Erişim tarihi: 10.04.2017)

GÖLPINARLI, Abdulbaki (2005). *Fuzuli Divanı*. 5. baskı. İstanbul: İnkılâp.

İPEKTEN, Haluk (2003). *Klasik Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. 6. baskı. İstanbul: Dergâh.

KARAHAN, Abdülkadir (1996a). *Fuzûlî (Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti)*. İstanbul. Millî Eğitim Bakanlığı.

KARAHAN, Abdülkadir (1996b). Fuzûlî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 10. C., 240-246. s. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

MAZIOĞLU, Hasibe (1962). *Fuzûlî Farsça Divan.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

MAZIOĞLU, Hasibe (1997). *Fuzûlî Üzerine Makaleler.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

TARLAN, Ali Nihad (1950), *Fuzulî'nin Farsça Divanı (Tercümesi)*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.

YILMAZ, Mehmet (2008). *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*. İstanbul: Sütun.

RUMELİLİ ZAÎFÎ ve MANZUM BOSTÂN TERCÜMESİ: *KİTÂB-I BÂĞ-I BEHİŞT**

Dr. Nilgün BÜYÜKER**

1. Giriş

Farsçada *koku, hoş koku* anlamına gelen "bû(y)" ve *mekân edatı* olan "-sitân" kelimelerinin birleşmesinden oluşan "bûstân", *hoş kokulu güllerin yeri, çiçek bahçesi, güzel kokular yeri* manasındadır.[1] Fars edebiyatının medar-ı iftiharlarından Şirazlı Sadî,[2] kendisini dünya çapında üne kavuşturan iki eserinden biri olan *Bûstân*'ı 655 [m. 1257] yılında kaleme almıştır.[3] İlk yazma nüshalarında "Sadînâme, Edebnâme" olarak adlandırılan esere "Bûstân" ismini Sadî'nin vermediği, eserin bu isimle şöhret bulmasında "Bûstân" kelimesinin şairin bir diğer ünlü eseri *Gülistân*'a anlam ve söyleyiş bakımından daha uygun düşmesinin etkili olduğu düşünülmektedir.[4] Eser, Türk edebiyatında daha çok "Bostan"

---

* Bu makale, yazarın "16. Yüzyıl Şairlerinden Rumelili Zaîfî ve Manzûm Bûstân Tercümesi: Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt (Metin-Nesre Çeviri-İnceleme)" isimli doktora tez çalışmasıyla elde ettiği bilgi ve bulgulara istinaden yazılmıştır. Makalede geçen beyit numaraları vb. için bu tez çalışmasına müracaat edilmelidir. [Nilgün BÜYÜKER, *agt*, IX+706 s., Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Eski Türk Edebiyatı BD, Doktora Tezi, İstanbul 2017.]

** Okt., Düze Üniversitesi Türk Dili Bölümü, nilgunbuyuker@duzce.edu.tr

1 DİHHUDA: *Luġatnāme*: 369. s.

2 Şairin doğum ve ölüm yerinin Şiraz olduğu hususunda ittifak hâlinde olan kaynaklar, doğum ve ölüm yılına dair ihtilaflı bilgiler arz etmektedir. Son yapılan araştırmalar neticesinde şairin 610-615 [m. 1213-1219] yılları arasında doğduğu, 27 Zilhicce 691 [m. 9 Aralık 1292] tarihinde öldüğü bilgisi kesinlik arz etmemekle birlikte genel kabul görmektedir. Bk.: KĀTİB ÇELEBĪ: *Keşfü'ẓ-Ẓünūn*: 237. s., Tahsin YAZICI: "Saʿdî", *İA:* 10. C., 37. s.; Mustafa ÇİÇEKLER, M.: "Saʿdî-i Şîrâzî", *TDVİA*: 35. C., 405. s.; Ozan YILMAZ: *Sûdî-i Bosnevî: Gülistan Şerhi*: XXVI, XXIX ve XXX. s.; Ali Nihat TARLAN: *İran Edebiyatı*: 91. s.; Edvard G. BROWNE: *A Literary History Of Persia*: II. C., 526. s.; Jan RYPKA: *History of Iranian Literature*: 250-251. s.; Zebiullah SAFA: *Târîh-i Edebiyât-ı Der Îrân*: [çev.:] Hasan ALMAZ: *İran Edebiyatı Tarihi:* II.C., 117-118. s.; Arthur John ARBERRY.: *Classical Persian Literature*: 186-187. s., Said NEFİSÎ.: *Târîh-i Nazm u Nesr der-Îrân ve der-Zebân-ı Fârisî:* I. C., 167. s.

3 Muhammed Cafer YAHAKKÎ: "Bûstân", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*: 4. C. , 546. s.; DİHḪUDĀ: *Luġatnāme:* 17. C., 520. s.

4 Zebiullah SAFA: *Târîh-i Edebiyât-ı Der Îrân*: [çev.:] Hasan ALMAZ: *İran*

lafzıyla bilinmektedir.

Bazı araştırmacılar tarafından *Bostân*'ın mündericatının 4011 beyit[5] olduğu söylense de birçok nüshada beyit sayısı 5000'lere kadar çıkmaktadır.[6] Eser üzerinde yapılan incelemeler Sadî'nin ilk yazımından sonra eseri tekrar gözden geçirdiğini ve bazı değişiklikler yaptığını da ortaya koymaktadır.[7] Sadî çeşitli kaynaklardan derlediği hikâyeler, bizzat yaşadığı olaylar ve duyduğu rivayetlerle edindiği bilgi ve tecrübelerini anlatırken sade, çekici ve anlaşılır bir üslup kullanmış; mübalağaya, anlaşılması güç teşbih ve hayallere başvurmamıştır.[8] Fars edebiyatı uzmanları, *Bostân*'da sehl-i mümteni sayılacak ifadelere sık sık tesadüf edildiğini bildirmektedir.[9] İsmail Zeki EYÜBOĞLU, *Gülistân*'ın halk diline daha yakın olduğunu ve daha kolay anlaşıldığını söylerken *Bostân*'ın dilinin daha ağır, içerdiği konuların ise biraz daha okumuş kimselerce anlaşılabilecek nitelikte olduğunu belirtmektedir.[10] George Michael WICKENS ise Sadî'nin bizzat kendisinin nazım-nesir karışık yazılan ve daha popüler olan *Gülistân*'dan ziyade *Bostân*'a önem vermiş olabileceğini, muhtemelen daha önce tasavvur ettiği ancak kullanmadığı malzemeleri *Bostân*'dan birkaç ay sonra yazdığı *Gülistân*'da gün yüzüne çıkardığını söylemektedir. Her iki eseri de oldukça zarif, akıcı, renkli ve etkileyici bulan WICKENS, *Bostân*'ı verdiği mesajlar ve ton açısından daha önemli görmektedir.[11]

Makame[12] türünde didaktik bir mesnevi olan ve dünya

Edebiyatı Tarihi: II.C., 120. s.; Muhammed Cafer YAHAKKÎ : "Bûstân", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*: 4. C. , 546. s., Kilisli Rıfat [BİLGE]: *Şeyh Sâdî-i Şîrazî: Bostan*: 3. s., Adnan KARAİSMAİLGOĞLU: "Bostân", *TDVİA*: 6. C., 307. s.

5 Muhammed Cafer YAHAKKÎ: "Bûstân", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*: 4. C. , 546. s.

6 Prof. Dr. Naci Tokmak, çok okunan dolayısıyla da çokça istinsah edilen *Bûstân*'da müstensihlerin -bilerek veya bilmeyerek- ekleyip çıkardıkları beyitler yüzünden eserin beyit sayısının hemen her nüshada farklı olduğunu bildirmiş; İranlı araştırmacı Dr. Golamhuseyn-i Yusufî'nin 1981'de on yazma nüsha ile *Bûstân*'ın muteber baskı ve şerhlerini de dikkate alarak hazırladığı 4011 beyit içeren tenkitli metne dikkat çekmiştir. Bk: TOKMAK, A. N.: *Bûstan, Sâʿdî-yi Şîrâzî:* 17-18. s.

7 Adnan KARAİSMAİLOĞLU.: "Bostân", *TDVİA:* 6. C., 307. s.

8 Adnan KARAİSMAİLOĞLU: "Bostân", *TDVİA:* 6. C., 307. s.; Abdülbaki GÖLPINARLI.: "Bûstân", *İA*: 2. C., 823. s.

9 Tahsin YAZICI.: "Saʿdî", *İA:* 10. C., 39. s.

10 İsmail Zeki EYÜBOĞLU: *İran Edebiyatı*: 80. s

11 George Michael WICKENS.: "Būstān", *Encyclopadia Iranica:* 4. C., 573. s.

12 Makâme: Hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyeler serisinden (makâmât) meydana gelen edebî tür ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı. Bk.: Erol AYYILDIZ: "Makâme", *TDVİA*: 27. C., 417-419. s.

kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan *Bostân,* İslâm ülkelerinde bilhassa Farsça öğretiminde başvurulan temel eserlerden biri olmuştur. Bengal, Sind, Pencap ve Hint gibi pek çok Doğu dilinde çeviri ve şerhleri bulunan; 1800'lü yıllardan itibaren İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça gibi Batı dillerine aktarılan eser, tahmin edileceği üzere Osmanlı sahasında da büyük ilgi görmüştür. *Bostân*'a dair bugün elimizde –seçme beyit/bölümler haricinde- 9'u manzum, 5'i mensur, 2'si satır altı olmak üzere 16 tercüme; 5 şerh ve 1 lügat bulunmaktadır.[13]

İşte bu tercümelerden biri de XVI. yüzyıl şairlerinden Rumelili Zaîfî'ye aittir. Zaîfî, *Bostân*'ı 956 Muharrem [Ocak/Şubat 1549] tarihinde İznik'te "Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt" adıyla Türkçeye nazmen tercüme etmiştir. Bugünkü mevcut bilgilere göre *Bostân*, ilk kez 755 [m. 1354] yılında Hoca Mesud[14] tarafından "Ferheng-nâme-i Sadî" adında 1081 beyitlik muhtasar bir tercümeyle Türkçeye aktarılmıştır.[15] Lakin *Bostân*'ın tamamını ihtiva eden ilk Türkçe tercüme 5054 beyitlik mündericatıyla *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'tir. Bu tercümeyle ilgili bilgilere geçmeden önce tercümenin sahibi Rumelili Zaîfî'yi tanımak isabetli olacaktır.

2. Zaîfî, Eserleri ve Sanatına Dair İzler

2.1. Hayatı

Kendi kaleminden çıkan eserleri ve kendisinden bahseden birçok tezkire sayesinde Rumelili Zaîfî'nin hayatına dair –müphemiyet arz eden kimi hususlar olmakla birlikte- oldukça detaylı bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu detaylar arasında boğulmadan, şairin hayat serüveninin özeti mahiyetinde bir malumat vermek amacıyla eldeki kesin bilgileri ve bu kesin bilgilere istinaden yürütülen tahminî veya kaynakların üzerinde müttefik olmadığı şüpheli bilgileri ana hatlarıyla yaş-yıl sırası gözeterek şöyle bir çizelgeyle göstermek mümkündür:[16]

Yaş	Sene	Olay	Süre	Malumat
0	900 (?) [m. 1494/95]	Doğduğu tahmin edilmektedir.	Çocukluk-Gençlik ve	

[13] Bu eserlerle ilgili detaylı bilgi için bk.: Nilgün BÜYÜKER: *agt*: 3-8. s.

[14] Farsçadan yaptığı *Süheyl ü Nevbahâr* isimli tercümesiyle tanınan XIV. yüzyıl Türk şairidir. Hayatı hakkında yeterli malumat yoktur. Detaylı bilgi için bk.: Mustafa ERKAN, Mustafa ÖZKAN: "Hoca Mesud", *TDVİA:* 18. C., 189-191. s.

[15] Halil GÜLENÇ: *Ferhengnâme-i Sadi (İnceleme-Metin):* 13. s.

[16] Çizelgede herhangi bir malumatın elde edilemediği yıl-yaş sütunları bos bırakılırken şüpheli veya tahminî kimi bilgiler de yanlarına koyulan "(?)" simgesi ile bildirilmiştir. Şairin hayatı hakkında daha detaylı bilgi için bk.: Nilgün BÜYÜKER: *agt:* 23-41. s.

1	901	Bugün Makedonya sınırları içinde bulunan, Osmanlı döneminde ise Üsküp vilayetine bağlı olan, maden yatakları ve darphanesiyle ünlü Kratova'da geçen çocukluk yılları.	ilk eğitimle Rumeli'de geçen yaklaşık 20 yıl	Zaîfî eserlerinde memleketini tasvir etmekte; sevgi ve özlemle yâd
2	902			
3	903			
4	904	Tahsil hayatına âlim olan babasıyla başladığı, dört-beş yaşında okuma yazma öğrendiği bilinmektedir.		
5	905			
6	906			
7	907			
8	908			
9	909			
10	910			
11	911			
12	912			
13	913			
14	914			
15	915			
16	916			
17	917			
18	918 (?)	On sekiz yaşında (?) Üsküp'e giderek Kadı Bedreddin'den kelam, hikmet, sarf ve nahiv dersleri aldığı; yaşı yirmiye gelince de metin, mantık, fıkıh ve fen okuduğu bilinmektedir.		
19	919			
20	920			
21	921	Medrese tahsili için önce Edirne'ye, sonra Bursa'ya sonra da İstanbul'a gelir. Bir beyitinde 10 yıl Sahn-ı Seman medreselerinde eğitim gördüğünü bildirmiştir. Mülazemetini ünlü müftü Zenbilli Ali'den almıştır. İstanbul'da okurken dönemin başdefterdarının oğluna hatırı sayılır bir meblağ karşılığında üç yıl özel ders verdiği de bilinmektedir.	Medrese eğitimiyle geçen 10 yıl	
22	922			
23	923			
24	924			
25	925			
26	926			
27	927			
28	928			
29	929			*Sergüzeşt*'ini bu yılda yazmaya başladığı tahmin edilmektedir. (?)
30	930			
31	931	Zenbilli Ali'nin ölümünden kısa bir süre önce mülazımlığa başladığı ve 7 yıl İstanbul'da	Mülazımlıkla İstanbul'da geçen	

32	932	mülazımlık yaptığı bilinmektedir. Zenbilli'nin ölümünden bir süre sonra da tasavvufa meylederek Halvetiye'nin Sünbüliye koluna intisap etmiştir. Şeyhinin Sünbül Sinan olduğu bilinmektedir. Bu dönemlerde tasavvufî mahiyetteki *Kıssa-ı Işkî vü Maşuk* ile *Fâl-ı Murgân*'ı yazmıştır. Ne kadar süre tasavvufla ilgilendiği kesin olarak bilinmemekle birlikte Işkî hikâyesine binaen 12 yıl şeyhine hizmet ettiği söylenmektedir.	7 yıl	Şaban 932'den biraz önce hocası Zenbilli Ali Efendi vefat eder.
33	933			
34	934			
35	935			
36	936			Muharrem 936'da Şeyhi Sünbül Sinan vefat eder.
37	937			
38	938	Vardar Yenicesi'nde Musa Bey Medresesi'nde iki yıl müderrislik yapar.	İlk müderrislik görevinde geçen 2 yıl	
39	939			
40	940	Hamisi Sofu Muhammed Paşa'nın daveti üzerine müderrislik görevini bırakarak İstanbul'a dönüp oradan orduyla önce Sivas'a sonra Diyarbakır ve Tebriz'e geçer.	Seferlerde ve ikinci müderrislik görevinde geçen 5 yıl	Irakeyn Seferi'ne (940-942) katılır.
41	941			
42	942			
43	943	Diyarbakır Ziyaiyye Medresesi'nde müderrislik yapar. Hamisi Muhammed Paşa Rumeli Beylerbeyi olunca İstanbul'a gelir. Kendisine mansıp ve makam verilmeyince İstanbul'da kumaş ticaretine girer; ancak ortağı tarafından dolandırılarak tüm mal varlığını kaybeder. Bunun üzerine Korfu Seferi'ne katılır ve Frenk Arnavut illerine doğru yol alır.		
44	944			Korfu Seferi'ne (944) katılır.
45	945	Plevne'de Mihaloğlu Medresesi'nde müderrislik yapar ve burada *Mihaloğlu Vakfiyesi'*ni Türkçeye çevirir, *Sabrü'l-Mesâib*'i kaleme alır.	Üçüncü müderrislik görevinde geçen 2 yıl	
46	946			
47	947	Vardar Yenicesi'ndeki Ahmed Bey Medresesi'nde müderrislik yapar.	Dördüncü müderrislik görevinde geçen 1 yıl	*Gülşen-i Mülûk*'ı yazdığı tahmin edilmektedir. (?)

48	948	Kazaskere mülazım olur.	Müderrisliğin dışında geçen 1 yıl	
49	949	Bir ihtimale göre Edirne bir ihtimale göre de İstanbul'da bulunan Hacı Hasan Medresesi'nde müderrislik yapar.	Beşinci müderrislik görevinde geçen 2 yıl	
50	950			Bu görevinden azledildikten sonra *Bûstân-ı Nasayih'i* (5 Muharrem 950) ve *Nigaristan'ı* (11 Şaban 950) İstanbul'da yazar.
51	951	Vakfın rakabe ihtiyacından ötürü medreseden azledilir.	İşsiz kaldığı 2 yıl	*Gülşen-i Sîmurg*'u (18 Cemaziyülevvel 951) İstanbul'da yazar.
52	952			*Risâle-i Cevâhirnâme*'yi (7 Recep 952) yazar.
53	953	İstanbul'da Davudpaşa Medresesi'nde müderrislik yapar.	Altıncı müderrislik görevinde geçen 3 yıl	
54	954			
55	955			
56	956	Son görevinde 3 yıl çalıştıktan sonra yine azledilir. İşsiz geçen 7 aylık süreden sonra İznik'e Orhan Gazi Medresesi'ne tayin edilir. Burada ne kadar çalıştığı tam olarak bilinmemekle birlikte kaynaklar Zaîfî'nin bu medreseden emekli olduğunu bildirmektedir.	İşsiz kaldığı 7 ay	*Bağ-ı Behişt*'i azl döneminde yazmaya başlasa da İznik'te tamamlar.
57	957		Süresi belli olmayan yedinci müderrislik	*Risâle-i İmtihaniye*'yi yazar.

58	958	T. nüshasında bulunan *Münşeat*'ta eşine yazdığı dördüncü mektup 13 Muharrem 958 tarihini taşımaktadır. Mektubun içeriğinden şairin bu yılda eşinden uzakta bulunduğu ve hasret çektiği anlaşılmaktadır. Kuvvetle muhtemeldir ki Zaîfî 958 yılında da İznik'tedir ve İstanbul'daki eşine buradan mektup yazmıştır.	görevi ve emekliliği	Sofu Muhammed Paşa, Budin Beylerbeyi olmuş ve orada ölmüştür.
59	959			
60	960			
61	961	Topkapı Sarayı R. 822'de kayıtlı *Külliyat*'ın içindeki *Bâğ-ı Behişt* nüshasının temmet kaydında Zaîfî, bu eseri 961 yılında İstanbul'da tamamladığını bildirmektedir.	İstanbul'da emeklilik hayatı	
62	962	Topkapı Sarayı R. 822'deki *Külliyat*'ı 962'de hatt-ı destiyle istinsah etmiştir.	İstanbul'da bulunduğu tahmin edilmektedir.	*Sergüzeşt*'ini 7 Safer 962'de tamamlamıştır.
63	963	*Külliyat*'ını 963-964'te ikinci kez istinsah etmiştir. Zaîfî'nin hayatına dair izler bu yıla kadar sürülebilmektedir. Bu sebeple şairin 964 yılına kadar yaşadığı bilinmekte; bu yılda veya sonrasında vefat ettiği tahmin edilmektedir.		
64	964 [m. 1556/57]			*Risâle-i Vücudiye*'yi bu yılda yazdığı tahmin edilmektedir. (?)

2.2. Eserleri

Türk şiirinin klasik vasfını kazandığı, en velûd ve en münbit dönemlerinden biri olan XVI. yüzyılda yetişen Zaîfî, her ne kadar Fuzûlî, Bâkî, Hayâlî, Zâtî, Nevî gibi dönemin zirve isimlerinin gölgesinde kalmış olsa da içinde bulunduğu döneme muvâzî bir surette 16 eser kaleme alarak ismini duyurmayı ve tezkirelere girmeyi başarmıştır.[17]

[17] V. S. COŞKUN, *TDVİA* "Zaîfî" maddesinde şairin 18 eserinin olduğunu söylemekle birlikte 15'inin adını zikretmektedir. Bunlar içinde Rumelili Zaîfî'ye ait olup olmadığı tartışmalı olan *Gazâvâtnâme* için ise BÜYÜKKKARCI'yı referans

Hayattayken eserlerini bir araya toplamayı başaran Zaîfî'nin kendi eliyle tertip ettiği "Külliyât"ının bugün üç nüshasının olduğu bilinmektedir: *1. Topkapı Sarayı R. 822 (Müellif hattıdır.) 2. Bibliothèque Nationale, Supplement T. 572. 3. Halıcılar/Hat Sanatları Müzesi 840. Külliyât* nüshalarının dışında eserlerinden bazılarının müstakil olarak yurt içi ve dışındaki birçok kütüphanede nüshası bulunmaktadır.[18] Şairin eserlerinin tamamını şöyle sıralamak mümkündür:

Eserler		**Muhteviyata Dair Malumat**
1.	*Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*	Şirazlı Sadî'nin *Bûstân'*ının manzum Türkçe tercümesidir.
2.	*Kitâb-ı Nigâristân-ı Şehristân Dırahtistân-ı Sebzistân*	Şirazlı Sadî'nin *Gülistân*'ının manzum Türkçe tercümesidir.
3.	*Kitâb-ı Gülşen-i Sîmurg*	Feridüddîn-i Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ının manzum Türkçe tercümesidir.
4.	*Kitâb-ı Bûstân-ı Nasâyih*	Feridüddin-i Attar'ın *Pend-nâme*'sinin manzum Türkçe tercümesidir.

göstererek "…ona ait olduğu söylenen *Gazâvâtü'n-nebî* adlı eserleri mevcuttur." demektedir. BÜYÜKKARCI ise şairin 16 eserini zikrettikten sonra Âmil Çelebioğlu'nun verdiği bilgilere istinaden *Gazâvâtü'n-Nebî* ve manzum Akâid'i olabileceğini bildirmektedir. Bu hususta bizim kanaatimiz şairin bir *Gazâvât* ve *Akâid*'inin olmadığı yönündedir. Bk.: Nilgün BÜYÜKER: *agt:* 63-66. s., Vildan SERDAROĞLU COŞKUN: "Zâifî", *TDVİA*: 44. C., 104. s., Fatma YILMAZ BÜYÜKKARCI: *Za'îfî'nin Manzum Gülistân Tercümesi: Kitâb-ı Nigâristân-ı Şehristân-ı Dırahtistân-ı Sebzistân*: 33 ve 44. s.

[18] Zaîfî'nin eserlerinin nüshalarıyla ilgili bilgi için bk.: Nilgün BÜYÜKER: *agt:* 46-66. s.

5.	*Dîvân*	Şairin divanı üzerinde çalışan Kâmil Akarsu, bu divanda bazı nazım şekillerinin birbirine karıştığını söylerken muhteviyatındaki manzumelerin sırasına ve sayılarına dair şu bilgiyi vermektedir: 7 kaside, 2 terci-bend, 4 murabba, 1 muhammes, 1 müseddes, 1 müstezat, 354 gazel, 1 müstezat, 1 murabba, 30 tarih manzumesi, 20 kıta, "Fi't-Türkiyyâtî" başlığında toplanan ve hece ile yazılan 8 manzume, "Rubai" başlıklı 28 dörtlük, 4 lugaz, 5 muamma,"Mühr" başlıklı 5 Farsça beyit, 26 müfret, Özr-name (4 beyit).
6.	*Kitâb-ı Sergüzeşt*	Şairin kendi hayat hikâyesini anlattığı manzumesidir.
7.	*Işkî vü Maşuk*	*Sergüzeşt*'in içinde yer alan bu tasavvufî hikâyede mecazi ve hakiki aşk, mensur-manzum karışık bir hâlde işlenmektedir. Işkî karakteri, şairin hayatından izler taşımaktadır.
8.	*Fâl-ı Murgân*	*Sergüzeşt'*in içinde yer alan bu manzum eser, kuş isimlerinden yola çıkılarak insan karakterini tespit etmeye yarayan bir falnamedir. Her kuş için bir dörtlük olmak üzere 59 kıtadan meydana gelen *Fâl-ı Murgân*, Türk edebiyatının manzum kuş falı türünün güzel örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.
9.	*Kitâb-ı Gülşen-i Mülûk*	Padişahlara devlet yönetimi ile ilgili bilgi ve öğüt veren manzum-mensur karışık bir siyasetnamedir. Zaîfî eserin sebeb-i telif bölümünde *Gülşen-i Mülûk*'u Kanunî Sultan Süleyman'ın arzusu ve pek çok kez yardımlarını gördüğü Muhammet Paşa'nın ricası üzerine Farsçadan Türkçeye çevirdiğini söylese de çevirdiği eserin ismine veya müellifine dair bir bilgi vermez.
10.	*Kitâb-ı Sabrü'l-Mesâyib*	Dinî bir risaledir. Soru cevap şeklinde yazılan bu mensur eserde ayetler delil gösterilerek nasihatler verilmektedir. Eserde yer alan konulardan bazıları şöyle sıralanabilir: *Allah'a isyan etmemek, şükür etmek, riyadan uzak durmak, hac ve zekât gibi vecizeleri yerine getirmek, namazı doğru kılmak, bu dünyaya bel bağlamamak…*

11.	*Kitâb-ı Cevâhirnâme*	Değerli taşlar konusunda yazılmış mensur bir risâledir. Eserin mukaddimesindeki ifadelerden tercüme olduğu anlaşılsa da kaynak metnin adına veya müellifine dair bir bilgi bulunmamaktadır. R. Anhegger, Ahmed b. Abdülaziz bu eserin Gevherî'ye atfedilen Farsça bir cevâhirnâmeden tercüme edilmiş olabileceğini bildirmektedir. Eserdeki 12 bâbda 12 değerli taş ele alınarak haklarında detaylıca bilgi verilmektedir.
12.	*Suret-i Vakfiyye-i İbn-i Mîhâl*	Zaîfî, Plevne'de Mihaloğlu Medresesi'nde müderrislik yaptığı esnada Mihaloğlu Ali Bey tarafından 901 yılında Recep ayının ortalarında (26 Mart-6 Nisan 1496) Arapça olarak yazılan vakfiyeyi Mihaloğlu Hazar Bey'in isteği üzerine Türkçeye tercüme etmiştir.
13.	*Başlıksız Bir Mesnevi*	Bu mesnevi, *Külliyât*'ın T. nüshasında 75^{b}-77^{b} sayfaları arasında bulunmaktadır. 214 beyitlik dinî muhtevalı ve muhtemelen de yarım kalmış bir manzumedir. E. Blochet, bu manzumeyi Nizâmî'nin bir manzumesine benzettiğini söylese de bu ikisinin aynı eser olup olmadığı muhteviyatları karşılaştırılamadığı için henüz belli değildir.
14.	*Münşeat*	Zaîfî'nin Arapça, Farsça ve –çoğunluğu-Türkçe olmak üzere yazmış olduğu resmî ve özel mektuplarını ihtiva eder.
15.	*Risâle-i İmtihâniyye*	*Külliyât*'ın B. N. nüshasında bulunan bu Arapça mensur eser, 299^{b}-309^{a} varakları arasında yer almaktadır. 957 (1550) yılında yazdığı bu eserinde Zaîfî, gördüğü rüyalardan ve hayatının çeşitli safhalarında karşılaştığı olaylardan söz eder.
16.	*Risâle-i Vücûdiyye*	*Külliyât*'ın B. N. nüshasında yer alan eser, 309^{a}-319^{b} varakları arasındadır. Seyyid Şeri-i Cürcânî'nin insanlar ve cinler hakkında Farsça olarak yazdığı incelemenin Zaîfî tarafından yapılan Arapça tercümesidir.

Kimi araştırmacılar yukarıda sıralanan bu eserlerin dışında şairin manzum bir akaid ve bir gazavat-nâme sahibi olduğunu da bildirmektedir. Lakin şairin kendi eliyle kaleme aldığı *Sergüzeşt*'inde, kendi eliyle derlediği *Külliyât*'ında, hayatı ve eserleriyle ilgili bilgi veren asli kaynakların hiçbirinde bu yönde bir bilgiye tesadüf

edilememektedir.[19]

2.3. Sanatına Dair İz(lenim)ler

Tezkire yazarları, eserlerinin büyük çoğunluğu Farsça ve Arapçadan yaptığı tercümelerden ibaret olan Zaîfî'nin sanatından bahsederken genellikle onun ilmî kişiliğini öne çıkarmaktadır. Zaîfî'nin şiir ve inşada kudretli olduğunu bildiren tezkireciler, onun şiirini sade ve külfetsiz bulmaktadır.[20] Günümüz araştırmacılarından Kâmil AKARSU da şairin *Dîvân*'ı üzerine yaptığı çalışmalarda, " (…) şairin zekice, dikkatli, emek mahsulü, yeni hayallerle bezeli şiirleri yanında basit, kaba, özentisiz ve zevksiz beyitleri de mevcuttur." tespitinde bulunmaktadır.[21] Gönül Alpay TEKİN, Zaîfî'yi usta bir çevirici olarak nitelerken " (…) *Sergüzeşt*'i ve *Divan*'ı gibi orijinal eserlerinde zaman zaman oldukça iyi bir şairle de karşılaşırız. Fakat şüphesiz bu iyi şair, hiçbir zaman XVI. yy'ın Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî gibi büyük şairleri kadar ilhamı bol ve geniş nefesli değildir." demektedir.[22] Robert ANHEGGER ise Zaîfî'nin devrinin sayılı şairlerinden olmamakla birlikte hem edebî hem de tarihî bakımdan dikkate değer bir şahsiyet olduğu kanaatindedir. [23]

Zaîfî ve eserleri üzerinde çalışan araştırmacıların çoğu AKARSU'nun bu hususta dile getirdiği "divan şiiriyle halk şiiri arasında bir ortak şiir ve ortak zevk temsilcisi bir sanatkâr"[24] tespitine benzer yorumlamalarda bulunmaktadır.[25]*Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt* üzerinde yaptığımız inceleme sonucunda şairin edebî kişiliğine dair tarafımızda oluşan kanaat de bu tespitle paralellik arz etmektedir: Zaîfî, çok iyi olmamakla birlikte çok kötü de olmayan, kayda değer kimi özelliklerinin yanında genel itibariyle vasat profilde seyretmiş bir divan şairidir. Bu tespitin dayanaklarını *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'e dair kimi hususların kısaca

---

19 Bu hususta bk.: Âmil ÇELEBİOĞLU: *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*: 87-88. s. , Agâh Sırrı LEVEND: *Ġazavāt-nāmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Ġāzavat-nāmesi:* 15. s., Nilgün BÜYÜKER: *agt:* 63-66. s.

20 ʿĀŞIḲ ÇELEBĪ: *Meşāʿirü'ş-Şuʿarā*: 284[b], GELİBOLULU ʿĀlī: *Künhü'l-Ahbār ve Levāḳiḥü'l-Efkār*: 237-238. s., ḲINALI-ZĀDE Ḥasan Çelebī: *Tezkiretü'ş-Şuʿarā*: 578. s., BEYĀNĪ: *Tezkiretü'ş-Şuʿarā*: 154. s.

21 Kâmil AKARSU: *Rumelili Zaʿîfî Dîvânı (Tenkîdli Metin):* 12. s.

22 Gönül Alpay TEKİN: "Zaifi Külliyatının Yeni Bir Nüshası Hakkında", *Journal of Turkish Studies*: 2. C., 107. s.

23 Robert ANHEGGER: "16. Asır Şairlerinden Zaʿifî", *TDED*: 1-2. S., 4. C., 133. s.

24 Kâmil AKARSU.: *Rumelili Zaʿîfî Dîvânı (Tenkîdli Metin):* 13-15. s.

25 Abdülhakim KOÇİN: *Zaʿîfî: Gülşen-i Mülûk*: 53-55. s.; Fatma YILMAZ BÜYÜKKARCI: *Żaʿîfî'nin Manzum Gülistān Tercümesi: Kitāb-ı Nigāristān-ı Şehristān-ı Dıraḫtistān-ı Sebzistān:* 45-52. s.; Vildan SERDAROĞLU COŞKUN: *Zaîfî'nin Sergüzeştnâme'si*: 52-57. s.

açıklandığı aşağıdaki bölümde bulmak mümkündür:

2.3.1. Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt'in Tetkiki

Çeviri ve içerik: *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*, genişletilerek yapılan bir tercüme veya telif-tercüme niteliği gösteren bir eser değildir. *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*, kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun yapılan salt bir tercümedir.[26] Eserde telif özelliği gösteren tek bölüm Zaîfî'nin inişli çıkışlı meslek hayatını anlattığı "Sebeb-i Telif" bölümüdür. *Bostân'*ı 5054 beyitle mealen çeviren Zaîfî, kimi yerlerde anlatım tekrarına düşerken kimi yerlerde de atladığı veya bilinçli olarak almadığı/çevirmediği beyitlerle okuru anlama noktasında müşküle düşürmekte, hikâye akışını sekteye uğratmaktadır. Kaynak metnin kimi beyitlerinde hayal, remiz, kelime kadrosu vb. hususlarda kendince tasarruflarda bulunan Zaîfî, eserin bâblarında ve dolayısıyla ana ekseninde Şirazlı Sadî'ye sadık kalmıştır. Orijinal hayal ve benzetmelerin nadir görüldüğü *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt,* şairin sanat gücünü göstermekten uzak halka hitaben yazılan didaktik, eğitici bir ahlak kitabı; bir tür nasihatname görünümündedir. Farsça *Bostân'*da olduğu gibi mesnevi nazım şeklinde Şehnâme vezniyle kaleme alınan eserin bâbları sırasıyla şöyledir: *1. Hükümdarların adalet, insaf ve tedbiri, 2. İhsan, 3. Hâl ehlinin aşkı, 4. Tevazu, 5. Kazanın kabulü, 6. Kanaat, 7. Terbiye ve ilim, 8. Şükür, 9. Tövbe, 10. Allah'a yakarış.*

Vezin ve kafiye: Zaîfî de tıpkı Sadî gibi eserinde "*Şehnâme* Vezni" olarak da bilinen *Feʿūlün Feʿūlün Feʿūlün Feʿūl* veznini kullanmıştır. Lakin Zaîfî'nin bu hususta pek de başarılı olduğu söylenemez. Zaîfî'nin metnin Farsça anlamına sadık kalmaya çalışırken aruzu Türkçeye tatbik etmede zorlandığı görülmüştür. Eserde vezne dair hataların büyük çoğunluğunun bu açıdan, yani aruzla Türk dili arasındaki intibaksızlıktan kaynaklandığını kabul etmekle birlikte, Türk edebiyatının artık klasik hüviyetini kazandığı bir çağda hoş görülmeyecek birçok vezin kusurunun işlendiğini de söylemek gerekir. Kafiye hususunda vezne oranla daha başarılı olduğu gözlenen şairin, -şiirde her daim vezni ön planda tutan klasik Türk şairlerinin aksine- kimi beyitlerde kafiyeyi önceledeği de izlenmiştir.

İmla: Eserde, tenkit edilebilecek, en azından yadsınabilecek

---

[26] Agâh Sırrı LEVEND, Eski Edebiyat'ımızdaki "terceme"nin bugünkü "çeviriyi" aşan geniş bir anlam taşıdığını söyledikten sonra bu edebiyattaki tercümelerin dört biçimde görüldüğünü belirtmektedir: *a. Aslını bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler, b. Kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun yapılan çeviriler, c. Konusu aktarılarak yapılan çeviriler, d. Genişletilerek yapılan çeviriler*. Bk.: Agy: *Türk Edebiyatı Tarihi:* 1. C., 80-81. s.

hususlardan biri belki de birincisi "imla"dır. Harekeli bir metin olan *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'te bazı kelimelerin harekelenişi günümüz Türkçesinden ve diğer XVI. yüzyıl metinlerinden oldukça farklı ses özellikleri ortaya koymaktadır. Genelde ünlü genişlemesi olarak izlenen bu farklılığa şu birkaç örnek verilebilir: *raḥm > raḥam, ʿadl > ʿadel, ṣabr > ṣabar, ḥaşr > ḥaşar, ḳadr > ḳadar, çeşm > çeşem, ġadr > ġadar, ḥaşm > ḫaşam, ḳatl > ḳatal, faḳr > faḳar, ḳabr > ḳabar, ṭıfl > ṭafal, mıṣr > maṣar, yarın > yaran, yarım > yaram, kırk > kark, yardım > yardam, sınık > sanak, sırça > sarça, miʿde > maʿde, aġız > aġaz, dağıt > daġat, ṭınāb > ṭanāb, ṣaçılmış > ṣaçalmış, dağılmışdı > daġalmışdı, ḳılıc > ḳılac, ḳısalt > ḳasalt, açıldı > açaldı, ḳaçırmışdı > ḳaçarmışdı, ṣığındı > ṣaġandı, süḫan > saḫun…* Metinde bu kelimelerin harekelenişinde bir birlik olmadığı, kimi yerlerde *aġız, ṣınıḳ,ʿaḳıl, ṭıfl, yarın, ṭaġılduḳ, aġız, süḫan, mısır* gibi yaygın söylenişe uygun olarak harekelendiği de görülmektedir. Zaîfî'nin diğer eserlerinde de görülen ve belki de "kıyasa muhalefet" başlığında değerlendirilmesi gereken bu genele aykırı harekelenişler ve ikilem hususunda araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmüştür.[27] Bu görüşler arasında *Zaîfî'nin bilinçli bir tercihle XVI. yüzyıl Rumeli Türkçesini yazıya aktarmış olabileceği* ihtimali tarafımızdan da en kuvvetli ihtimal olarak görülmektedir.[28] Zira kaynaklarca çok iyi eğitim aldığı, mülazımlık müderrislik yaptığı bildirilen bir şahsın bağlı bulunduğu edebî dilin fonetik özelliklerini bilmemesi düşünülemez. Şairin *Gülşen-i Sî-murg* adlı eserindeki ketebe kaydında bulunan "(…) tekellüme bi-lisâni er-Rûmiyyü't-Türkî" *(=Rumeli Türkçesinde konuştu.)* ibaresi de bu tasarrufların tesadüfen olmadığını doğrular niteliktedir.[29]

Dil ve Üslup: *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'te uzun terkipli cümleler, ağdalı

---

27 Bk.: Fatma Sabiha KUTLAR: "16. ve 19. Yüzyılda Yazılmış İki Metin İmlasına İlişkin Kimi Tespitler", *Turkish Studies*: 502-504. s.

28 *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'teki kimi kelimelerin imlasında görülen bu fonetik farklılık bugün Rumeli ağızlarına dair yapılan inceleme ve araştırmalarda da "genişleme" veya "dar ünlülerin genişlemesi" başlıklarıyla kendisine yer bulmaktadır. Tuncer GÜLENSOY, bu hususta "çal**ı**ş->*çal**a**ş-,* kar**ı**nca> *kar**a**mca/ kar**a**nca,* n**i**ne> *n**a**ne,* ş**i**mşek> *ş**e**mşek*, k**i**remit> *ç**e**remit,* bar**i**>*bar**e**,* **i**şemek>*e**ş**emek,* **i**n->*e**n**-,* s**i**ftah>*s**e**fte,* top**u**z>*top**o**z,* koy**u**n>*koy**o**n*, yun**u**s>*yon**o**s*, dok**u**z>*dok**o**s*, om**u**z**u**nda>*om**o**z**o**nda*, k**u**mar>*k**o**m**o**r*, *ç**o**c**o**k, vap**o**r, dok**o**n-, oy**a**n-*" gibi örnekleri sıralarkenErdoğan BOZ "bar**u**t>bar**o**t, dom**u**z>dom**o**s, d**u**a>d**o**va, oy**u**n>oy**o**n, yog**u**rt>yog**o**rt, **ı**rgat>**a**rgat, çar**ı**k>çar**a**k, k**ı**lavuz>k**a**lavuz, horl**u**k>horl**o**k, bog**o**lmak, ol**o**r, ot**o**rma, on**o**n, çokt**o**r" gibi örnekleri vermektedir. Bk.: Tuncer GÜLENSOY: "Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme", *TDAY Belleten 1984*: 112. s., Erdoğan BOZ: "Makedonya ve Kosova Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Ünlü Olayları", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*: 10-11. s.

29 Fatma Sabiha KUTLAR: "16. ve 19. Yüzyılda Yazılmış İki Metin İmlasına İlişkin Kimi Tespitler", *Turkish Studies*: 502. s.

bir dil yerine konuşma dilinin kimi hususiyetlerinin açıkça izlendiği, akıcı, sade bir Türkçe kullanılmıştır. Arapçaya, bilhassa Farsçaya olan hâkimiyeti yaptığı çevirilerden ve mektuplarından anlaşılan; XVI. yüzyılın âlim zevatından Zaîfî'nin, eserinde tercih ettiği "sade dil" ile kendi döneminde oldukça fazla rağbet gören Arapça-Farsça kelime/terkiplerden mürekkep bir dil üzerine kurulu edebî tutuma veya dil zevkine karşı çıktığı düşünülebilir. Bununla birlikte şairin ortalama halka hitap eden, onlara nasihatler veren bir kitabın dilini, kendi sanat gücünü göstermek adına ağırlaştırmaya, anlaşılması güç mazmun ve hayallerle örmeye gerek duymadığı da düşünülebilir.[30] Hangi açıdan bakılırsa bakılsın şairin XVI. yüzyılda kaleme aldığı *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'te kullandığı sade dil, Türk dili lehine takdir edilecek bir husustur. *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*, günümüz dil araştırmaları için önemli olacak birçok arkaik ek ve kelime de ihtiva etmektedir. Zaîfî, yine sıkça yer verdiği atasözü, deyim ve kalıp ifadelerle anlatımı canlı kılmayı başarmıştır.

Metinden örnekler: *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'e dair buraya kadar belirtilen hususların bir nebze olsun somutlaştırılması, eserin kıymet-i harbiyesinin nispeten anlaşılabilmesi için metinden örneklerin paylaşılması elzemdir. Bu amaçla aşağıda paylaşılan beyitlerin dil ve edebiyat araştırmaları için önem arz edecek kimi kavram, terim, veciz söz, kalıp ifade vb. ihtiva etmesine de özen gösterilmiştir:

âb-ı rû, yüz suyu, yüzü suyu (yere) dök(ül)mek: Farsça bir tamlama olan *âb-ı rû*, "yüz suyu" demektir. Türkçe "Yüz ṣuyı"nı ise Meninski, "yüz aklığı, şeref, ırz, namus, itibar, şan, vakar, izz ü vakar" vb. anlamlarla karşılamıştır.[31] *Yüzi ṣuyı yėre dökil-* deyimi de "itibarını ve değerini kaybetmek, utanmak, namusuna halel getirmek, aşağı bir durumda olmak" anlamında düşünülebilir[32] Günümüz söz kalıplarından "şerefin/namusun/haysiyetin vb. iki paralık edilmesi"nin yerine kullanıldığını söylemek yanlış olmasa gerektir.

482. yüzi ṣuyını dökdi cāhum yėre
gerek ol delükden delüge gire

2703. şu kim yüzi ṣuyın yėre çoḳ döker
kimüŋ āb-ı rūyından ol ġam çeker

---

30 Bu noktada "Mesnevilerin dili dönem metinlerine göre zaten daha sadedir." yönünde bir itiraz gelebilir; lakin şairin *Dîvân*'ındaki manzumeler de dâhil olmak üzere eserlerinin yekûnunda sade bir dil kullandığı söylenebilir ki bu hususa ilgili incelemelerde de dikkat çekilmiştir.

31 Mertol TULUM: *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı:* 1914 ve 1917. s.

32 Ömer ZÜLFE: *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde:* 58. s.

3231. işüm yüzi şuyından ışşı ne var
çü sırrumda bed olan ü ḫāksār

Agûş: *Bostân*'ın yazıldığı devirlerde kölelere ve cariyelere gördükleri işlere göre isimler takılırmış. Bu eski köle/cariye isimlerinden biri de "Agûş" imiş.[33] *Gülistân*'da da köle/cariye adı olarak *Aslan, Agûş* isimlerinin geçtiği bildirilmektedir.[34] Aşağıdaki beyitte de "der-agûş" *kucaklamak* manasıyla kullanılırken aynı zamanda isim olan "Agûş"u da hatırlatacak şekilde kullanılmıştır:

428. biri ḳullarumdan görür bil yaḳīn
dėr-āğuş ėderken olaruŋ birin

Arpa eken buğday biçemez.: *Kötü davranışın karşılığı iyi olmaz,*[35] anlamındadır. Buğday, insan gıdası olarak kullanılan bir bitki iken yine buğdaygillerden bir bitki olan arpa ise hayvanlara yem olarak verilir. "Ekim zamanı tarlaya arpa (cev) saçıp hasat (biçme) vakti buğday almayı boşuna ümit etme!" denilen beyitte de *kötülük ekersen kötülük, iyilik ekersen iyilik biçersin* nasihati verilmektedir:

840. ḫazān vaḳti şaçduŋ cev ėy ehrimen
biçen vaḳti gendüm ümīdi neden

Ateş ile pamuğun oyunu olmaz.:[36] Ateş, hatta küçük bir kıvılcım bile pamuğu hemen tutuşturacağı için ateşle pamuğun yan yana gelmesinden kaçınmak gerekir. Bu sözün geçtiği beyitte de birlikte bulunması tehlikeli olan şeylerin birbirinden uzak tutulması öğütlenmektedir:

3838. oda penbe yanında vėrme şerer
ki göz yumup açınca ḫāneŋ yakar

atı sinirlemek: Atı hareket edemez hâle koymak için vurup ayak sinirini kesmektir.[37]

---

33 Hikmet İLAYDIN: *Bostan:* 356. s.

34 Ozan YILMAZ: *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin):* 854. s.

35 TDK, *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59e79ca77022d5.96152820

36 ŞİNASÎ, *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye:* [hzl.:] Süreyyâ BEYZADEOĞLU, 395. md., 62. s.; Sinan GÖNEN.: *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri:* 56. s.

37 TDK, *Tarama Sözlüğü*: http://tdk.org.tr/index.php?option=com_tarama &arama=kelime&guid= TDK.GTS.59068c0244c172.54751204

84. bu yėr ṭayyına ṭālib-iseŋ yaḳīn
dönüp gelmeŋ atın siŋirle hemīn

ayağının tozunu yel görmemek, ayağının tozuna yel yetişmemek, yel ayaklı, bâd-pâ vb.: "Süratle gitmek, çok hızlıca gitmek, rüzgârla yarışırcasına hızlı gitmek; rüzgâr gibi hızlı, rüzgârdan bile daha hızlı" anlamlarını ifade etmektedir.

1409. ṣabā gibi seyr ėtdi yėr yüzüni
şu seyrān ki görmezdi yėl tozunı

1571. tozına yėl ėrmezdi atsa çü gām
dürer yėri reftārıyla müdām

1586. ben ol bād-pāyı kesüp dün gėce
sizüŋçün kebāb eyledüm ėy ḫ^{v}āce

1591. eyü adla aŋsun seni kāyināt
ėle ad içün vėr yėl ayaḳlu at

bâd-senc, yel ölçmek: *-Senc,* sonuna geldiği kelimelere "tartan, ölçen, değerini anlayan, değerlendiren" anlamı katarak Farsça birleşik sıfatlar yapar. [38]*Bâd* ise, bilindiği üzere Farsçada "rüzgâr, yel, hava" demektir. *Bâd-senc* ise Türkçe "yel ölçmek" deyiminin karşılığıdır. *Yel ölçmek,* eli boşa çıkmaktır.[39]

2922. çü ʿaybuŋ dėye düşmen ėtme ilenc
o ʿaybuŋ yoġ ise eyit bād-senc

badem saçmak: İran'da birini tebrik etmek için başa para ve badem saçılırmış. Hacdan ve harpten dönenler için de aynı âdet uygulanırmış. Ayrıca ölünün tabutuna kara badem saçma âdeti de varmış.[40]

3200. ata ana ḳoynın başın açdılar
şeker badem aḳçe vü zer ṣaçdılar

baş/ser açmak: Eski metinlerde yalvarma, zillet, zulme uğrama ifadesi; matem alameti olarak kullanılan deyim, bazen de bu beyitte olduğu gibi şükrü ifade etmektedir.[41]

---

38 *Kubbealtı Lugati*: http://lugatim.com/s/senc

39 TDK: *Tarama Sözlüğü*: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts& kategori1= veritbn&kelimesec=343357

40 SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 181-182. s.

41 Atilla ŞENTÜRK, Divan Şiiri'nde şükür sadedinde başın açık tutulma geleneğini yansıtan pek çok beyitin bulunduğunu bildirmektedir: *Şükr-i Hudâya başın açar lâle-i çemen/ Rûy-i niyâzı hâke sürer berg-i yâsemîn.* Daha ayrıntılı bilgi için bk.: Agy: *Osmanlı Şiiri Kılavuzu:* II. C., 70-71. s.

1603. biri daḫı açar şenāsına ser
bir er daḫı ḫoş zikr-i ḥātem ėder

başını hırkaya çekmek: TANYERİ, bu deyimin anlamı için "bir köşeye çekilip kimse ile görüşmemek, çevresiyle ilgisini kesmek; murakabeye dalmak" demektedir.[42] Beyitte de dervişlik yolunu tutmuş bir zâtın dünyadan elini eteğini çektiğini, dünyayla ilgisini kesip bir köşeye çekildiğini anlatmaktadır.

1524. başın ḫırḳaya çekdi pes ehl-i delḳ
k'ola göndere rızḳ ḫallāḳ-ı ḫalḳ

buza yazmak, buz üstüne yazı yazmak: Devamsız bir iş için uğraşmak, boşuna zahmet çekmek, ümidi kesmek, etkisi ve süresi çok az olan geçici işler yapmak vb. manalara gelmektedir. Nasıl ki buz üstüne yazılan yazı bir müddet sonra buzun erimesiyle kaybolacaksa beyitte de "Cimri insana yazın karlı su verip sonra o cimriden bu iyiliğinin karşılığını boşuna bekleme, bu iyilik karşılık bulmadan unutulup gidecektir!" denilmektedir.

2668. ḫasīs ādeme ḳarlu ṣu vėrme yaz
vėrürseŋ mükāfātını buza yaz

cânını revân kılmak: Revân "yürüyen, akan, giden, tez akan; ruh, can, süratli, noksansız, fasılasız" anlamlarındadır. Beyitte bu iki kelimeyle iki farklı kalıp ifade oluşturulmuştur: 1. *cânını revân kılmak*, 2. *cân revân (hâlde olmak)*. Bu ifadelerden ilkinin eski metinlerde "eylemek" yardımcı fiiliyle kullanıldığına da sıkça tesadüf edilir. *Cânını revân eylemek, cânını revân kılmak* "cânını feda etmek, gönlü akıtmak" anlamındadır.[43] Beyitte geçen ve içinde bulunulan bir hâli anlattığını düşündüğümüz *cân revân* ise "can atarak, çok istekli bir biçimde" anlamında olmalıdır.

1931. revān cān ḳıldı varup cān revān
ser-i kūyına ḫayme çekdi hemān

cerre çıkmak, cerr eylemek: *Cerr*, lügat manasıyla "sürükleme çekme; kendine doğru çekme, celbetme"dir.[44] "Cerre çıkmak" ise,

---

42 M. Ali TANYERİ: *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*: 142. s.

43 Hakan TAŞ: *Me'âlî Dîvân (İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar)*: 336. s.

44 *Kubbealtı Lugati*: http://lugatim.com/s/cer. "Cer [< Ar. c-r-r], 'bir nesneyi öteden beriye çekmek; Hicaz'da Eşca' kabilesi diyarına yakın bir yer adı; büyük testi, dağın dibi; çukur ve engebe yer; sırtlan ini; tilki ini; zenbil; heybe tarzında zarf; ip; davarı yavaş yavaş sürmek; deveyi otlatarak gitmek; deve köşegi anasını emmemesi için dilini yarmak; gebe deve karnında çocuğunu senesi tamamlandıktan sonra bir veya

eskiden medreselerde okuyan talebelerin medreselerin tatil olduğu üç aylarda Kuran okumak, vaaz vermek, namaz kıldırmak gibi dinî hizmetlere karşılık para, yiyecek ve başka şeyler almak maksadıyla memleketin dört tarafına, bütün köşe ve bucaklarına dağılmasıdır. Talebeler bu suretle hem kışlık ihtiyaçlarını temin etmiş hem de halkı türlü din konularında aydınlatmış olurlardı. Bugün de halk arasında Allah rızasından çok bir menfaat karşılığı dinî hizmet verenlere "cerci hoca" denilebilmektedir. Bunun dışında "cerci" kelimesi dilenci manasına gelmektedir. Elinde tasla biraz yiyecek bulma ümidiyle dolaşıp dilenenler için "cerci, cerrar, cerî" kelimeleri kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde de geçen kelime *dilenmek* manasınadır.

2681. gelür cerre bir şūḫ bir zāhidi
aŋa vėrecek nesnesi yoġidi

2040. ki bir pīr deryūze ėdüp seḥer
der-i mescide gelür eyleyü cer

çadır kapısı-sefer: Eskiden sefere hazırlanan kumandanlar, çadırlarının kapılarını gidecekleri yere doğru açtırırlarmış.[45] Beyitte fetihleriyle ünlü İskender'in, bir savaş hilesi olarak çadırının kapısını gideceği yönün aksine açtırdığı anlatılmaktadır:

1241. sikender çü ḥarbe duta şarḳa yol
açardı der-i ḫaymeyi ġarba ol

Dest [ber] bâlâ-yı dest. - El, elden üstündür: Bu deyim hem Farsçası hem de Türkçesiyle eski metinlerde oldukça sık kullanılmıştır. AKSOY bu atasözünü şöyle açıklamaktadır: "Bir konuda çok ileri durumu bulunan kişi, o konunun son kertesine ulaşmış değildir. Kendisinden ileri ve derece birbirinden yüksek birçok kimseler daha vardır."[46]*Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'te de birkaç kez zikredilen bu söz, "Eline güç geçtiğinde senden güçsüz olanları ezme; unutma ki bu dünyada senden de güçlü biri(leri) muhakkak vardır, ettiğini bir gün çekebilirsin!" gibi manaları ifade etmektedir:

2955. güç ėtme_elüŋ altına olana gel
ki vardur elüŋ üzre senüŋ de el

---

iki ay ya da kırk gün dahi vaz eylemeyip çekip götürmek; gebe kısrak on bir aydan ziyade geçirip vaz eylemekle çekip götürmek; atın gebelik dönemi on bir aydır, bu vaktin geçmesine; cinayet eylemek… " Bk.: Hakan TAŞ: *Meâlî Dîvân*: 337-338. s., el-FĪRŪZĀBĀDĪ: *UBTKM*: I. C., 793-794. s.

45 Niğdeli Hakkı EROĞLU: *Bustan Tercümesi: Çiçek Bahçesi*: 115. s.

46 Ömer Asım AKSOY: *Atasözleri Sözlüğü*: 1077. md.

2956. uzatma elüŋ zīr-i deste çü mest
meşeldür olur dest bālā-yı dest

domuzdan kıl koparmak: TANYERİ, bu deyimin anlamını şöyle vermektedir: "Domuzdan kıl çekmek (üzmek): Sevilmeyen ya da eli sıkı olan birinden az da olsa bir şey koparmak. *Bir kıl üzmek didiler fâidedür tonuzdan/ Bulıcak Zâtî rakîbün sakalın yolsa gerek* (Zâtî, 691/5)"[47] İslam kültüründe yenilmesi haram olan domuzun sevilmediği ve beslenmediği herkesin malumudur. Bu yüzden eski metinlerde geçen domuzları daha çok yaban domuzu olarak algılamak gerekir. Yaban domuzların kalın derileri, kısa kıllarla seyrek olarak kaplanmıştır.[48] Bu vahşi ve kalın derili, kılları kısa ve az olan hayvandan bir kıl koparmanın zorluğu deyimlere bile konu olmuştur. Aşağıdaki beyitte azgın adam sevilmeyen domuza teşbih edilerek "Böylesinin malını yiyip içmek herkesin harcı değildir, adeta domuzdan kıl koparmaya benzer, hüner ister!" denilmektedir.

1835. dem-i merdüm azar u mālın yė iç
hünerdür ṭoŋuzdan ḳopar ḳıl dė gėc

Elçiye zeval olmaz.: TANYERİ, bu deyimi "Bir kimsenin sözünü başka bir kimseye iletmekle görevli kişi, bu sözlerden sorumlu değildir. Sözler kırıcı ise bunda aracının suçu yoktur. Onu cezalandırmak gibi bir davranışta bulunulmamalıdır." şeklinde açıklamaktadır.[49]*Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'te beyitin yer aldığı bölümde de bir hükümdarın diğer hükümdarlarla ne yaşarsa yaşasın elçi ve tacirlere zarar vermemesi gerektiği anlatılmaktadır:

298. sen elçi vü bāzārgān elin al
meşeldür ki elçiye olmaz zevāl

eyyâm-ı bîd: Bazı hadislerde kamerî (Arabî) ayın ortasındaki günlerde, yani 13-14-15'inde, oruç tutulması tavsiye edilmektedir. Gündüz güneşle, gece de dolunayla aydınlanan; yirmi dört saati aydınlık olan bu günlere fıkhî ifadeyle "eyyâm-ı bîd" *(beyaz günler)* denilmiştir. Eyyâm-ı Bîd orucuyla alakalı hadislere hemen her hadis kitabında tesadüf edilmektedir. Misal: "Efendimiz (sav) bize eyyâm-ı bîd'de (13-14-15) oruç tutmayı emrederdi. Bu bütün sene oruç tutmak gibidir." buyurdu.[50]

---

47 M. Ali TANYERİ: *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler:* 89. s.

48 "Pig (Mammal Group)", *Encyclopaedia Britannica*: https://www. britannica.com/animal/pig-mam mal-group

49 M. Ali TANYERİ: *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler:* 259-260. s.

50 Mehmed R. KİLECİ: "Eyyam-ı Bîd (Beyaz Günler)", *Deniz Dergisi*: http://www.deniz dergisi.nl/kose-yazilari/eyyam-i-bid-beyaz-gunler/

Aşağıdaki beyitte de Zaîfî; kaleminin boş, beyaz sayfaları siyah kıldığında, doldurduğunda; yani *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt'i* tamamladığında Muharrem ayının ortası olduğunu bildirmektedir:

200. muḥarremde eyyām-ı bīḍ idi hem
ki tesvīd ḳıldı beyāżın ḳalem

geceyi diri tutmak- şâmı diri tutmak: Sabaha kadar uyumamak,[51] geceyi uykusuz geçirmek, gece boyu uyumamak manalarında düşünülmelidir. Beyitte de derviş adabınca sabaha kadar uyumayarak geceyi ibadet ve zikirle geçirmek manasında kullanılmıştır.

1558. dė zāhid şu k'ola kerem meẕhebi
degül mürde dil diri dutar şebi

623. diri tutsa şāmı eger tā seḥer
uyur nāz ile ʿavret oġlan ü er

Güneş balçıkla sıvanmaz. **Her kuşun eti yenmez.:** Güneş nasıl ki çamurla sıvanıp ışığı engellenemezse herkesin bildiği bir gerçek de yadsınamaz, yalan yanlış sözlerle değiştirilemez, örtbas edilemez.[52] AKSOY, "Her kuşun eti yenmez."i ise şöyle açıklamaktadır: "Öyle kişiler vardır ki acımadan en ağır işte kullanırız. Öyle kişiler de vardır ki, iş gördürmek şöyle dursun, biz ona hizmet ederiz."[53] Günümüze kadar yaşayan bu iki atasözünün beyitteki kullanımı şöyledir:

2928. güneş balçıḳ ile ṣıvanmaz kişi
yėnür ṣanma gökde her uçan ḳuşı

harir altına hırka giymek: İpek, zenginliğin; hırka, dilenciliğin, fakirliğin, dervişliğin alametidir. Bu deyimle de zengin olunmasına rağmen yoksullar gibi derviş gönlüyle yaşamak; engin gönüllü zengin olmak kastedilmektedir.

649. ṣafā naḳdine mālik ehl-i hüner
ḥarīr altına böyle ḫırḳa gėyer

ip ucu vermek + iplik çıbanı: *İplik çıbanı*, "rişte, piyû, piyûk" olarak da bilinen bir hastalık neticesinde deride çıkan yaralardır.[54] *İpucu*

---

51 M. Ali TANYERİ: *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*: 110. s.

52 Ömer Asım AKSOY: *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü:* 2. C., 1320. md.

53 Ömer Asım AKSOY: *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü:* 2. C., 1948. md.

54 TOKMAK, Ferheng-i Fârsî'den naklen şu bilgileri vermektedir: "**Piyû veya piyûk:** İran'ın Lâristan, Bender Lenge ve Bender Abbas şehirlerinin bulunduğu güney sahillerinde yaygın olarak görülen bir yara. Deri altında ve adaleler üzerinde oluşan iplik gibi, boyu 50 cm'yi geçebilen bir kurtçuk, ciltte bir yara ortaya çıkmasına ve

vermek, günümüzde daha çok "aranılan gerçeğe ulaştırabilecek şeyle ilgili, onu bulmaya yarayan bilgi vermek"[55] manasında kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerin alındığı hikâyede iplik hastalığına yakalanarak yaralar döken bir padişah anlatılmaktadır. Zayıflıktan vücudu iğlik gibi, zayıf iğle eğrilmiş iplik gibi kuruyan padişaha deva olan derviş, hikâyenin sonunda "Ey padişah, bundan sonra kötülüğe ipucu olacak yola gitme, kötülüğün kapısına anahtar olma; aksi hâlde ip tekrar uç verir, iki büklüm kalırsın!" diye uyarıda bulunmaktadır. Bu beyitlerde "ipin uç vermesi" *iplik hastalığının nüks etmesi*; "ipucu vermek" *sebebiyet vermek, yol açmak* manalarında kullanılarak "ip/rişte" ve "uç/ser" kelimeleri arasında oyun yapılmaktadır.

869. ża' afdan teni ḳurur iglig gibi
nizār igle egrilmiş iplik gibi

895. yola gitme ser-rişte ayruḳ şehā
ki ríşte ser olup ḳalursın dü-tā

kalkanı atmak+kalkan bırakmak: Siper atmak, hasımdan kurtulmak için mağlubiyeti kabul ederek kaçmaktır. Eskiden Arap savaşçıları kaçacakları zaman ağırlıklarını atarlar; fakat her şeyden evvel kalkanlarını bırakırlarmış. İLAYDIN, Türkçedeki *pabuç bırakmak* deyiminin bunu az çok karşıladığı görüşündedir.[56]

80. ki her yėrde merkeb çapılmaz ne şek
yėr olur ki ḳalġan bıraḳmaḳ gerek

Mısır'a şeker götürmek: Mısır, eski dönemlerde şekeri ile meşhurmuş. Osmanlı'nın; Mısır'ın fethinden önce şeker ithalatının çok büyük bir kısmını bu ülkeden yaptığı, Mısır'ın fethinden sonra da dünyadaki en büyük şeker imalatçılarından biri olduğu bilinmektedir.[57]

---

yaranın apse yapmasına neden olurmuş. O bölgenin kasap ve berberleri bu kurtçuğu oradan çıkarmakta usta imişler. Bu kişiler küçük bir ameliyatla apseyi açıp kurtçuğun başını büyük bir ihtiyatla yakalar, bir iki cm kadar dışarıya çektikten sonra bir kibrit çöpüne sararlar, çöpü öylece yaranın üstünden bırakırlar, ertesi gün yine bir iki cm çekerek çubuğa sararlarmış. Bu ameliye kurtçuk tamamen dışarıya çıkana kadar günlerce devam edermiş. Bu ameliye sırasında eğer bir kısmı dışarıya çıkmış olan kurtçuk bir yerinden koparsa çok tehlikeliymiş. O takdirde bedende kalan kurtçuk iltihaplanmaya ve şişmeye neden olduğu gibi çok büyük ıstırap verirmiş. Hatta hastanın ölümüne bile sebep olurmuş." Ali Naci TOKMAK: *Bûstan: Sa'dî-yi Şîrâzî*: 92. s

55 TDK: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*: http://tdk.gov.tr/index.php?option =com_atasozleri &arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a356f9d4704d1.29567715

56 SŪDĪ: *Şerġ-i Būstān*: I., C., 32 s., Hikmet İLAYDIN: *Bostan:* 338. s

57 Dünya tarihinde şeker kamışından şeker yapımı ilk kez milattan önce 4. yüzyılda

Edebî metinlerde şekerden bahsedilirken ekseriyetle Mısır lafzının zikredilmesinin sebebi budur. Aşağıdaki beyitte "Mısır'a şeker götüren/götür-" ifadesinin bir nevi bugünkü "tereciye tere satmak/satan"ı karşıladığı söylenebilir.

190. ża^{c} īfī getürdi gülistāna gül
şeker mışra élten utanmaz degül

nat‘: Sûdî bu kelimeyle ilgili "Meşinden ve sahtiyandan olur, soğuk olduğu için yaz günlerinde döşenip üstünde otururlar. Arap diyarında çok olur. (…) O zamanlarda selâtin bir kimsenin yani muteber kimsenin boynu vurulacak olsa bir natın üzerine bir miktar kum dökülürmüş. Ve onun üzerinde boynu vurulurmuş. Ta kim nat kanla mülevves olmasın diye. Hatta Sultan Selim, Amasya'da Tâcîzâde'nin boynunu vururken böyle eylemiş derler. Haccac-ı Zalim de böyle edermiş." bilgilerini vermiştir.[58] Aşağıdaki beyitin alındığı hikâyede de bir padişah, bir toprak ağasının boynunun vurulmasını emrederken nat’ döşettirmektedir:

0846. pes emr eyleyüp dédi cellāda tīz
döşe naṭ^{c} u ḫūnını ḳıl ḫāk-rīz

Pinti Hamit: Eski metinlerde, bilhassa letaif kitaplarında cimriliğin timsali olarak çokça zikredilen bu ismin, 1480’lerde yaşayan Bursalı bir tüccara ait olduğu düşünülmektedir.[59] Fuad KÖPRÜLÜ, edebiyatımızda

---

Hindistan’da başlamış, bu teknik oradan Mısır’a ve 11. yüzyılla birlikte Kıbrıs’a ulaşmıştır. Ada, şekerin Batı’ya doğru yayılmasında bir santral gibi görev yapmış, bu tatlı gıda daha sonra Sicilya Adası kanalıyla önce kıta Avrupa’sına buradan da Kanarya Adaları yolunu izleyerek Amerika kıtasına ulaşmıştır. 16. yüzyılda şeker artık uluslararası ticarete konu olan bir meta haline gelmiş, Hindistan’dan Kıbrıs’a, Portekiz’den Brezilya’ya eski ve yenidünyalarda şeker kamışından elde edilen şekerler üretilir ve tüketilir olmuştur. Özellikle Akdeniz coğrafyası ve buradaki adalar üretim açısından oldukça uygun coğrafi şartlara sahip olduğundan uluslararası ticaretin en yoğun trafiği buralarda yaşanmıştır. Dünyada giderek yayılan ve sevilen bu besinin Osmanlılarda da erken tarihlerden itibaren tüketildiği anlaşılmaktadır. Kaynaklar Fatih Mehmed ve halefi Osmanlı sultanları gerek şehzadelik zamanlarında gerekse padişahlık dönemlerinde başta Mısır olmak üzere şeker üretimi yapan bölgelerden talepte bulunduğunu, Mısır'ın fethiyle Osmanlı şeker ithalatçısı durumundan kurtulup imal eden durumuna geçtiğini, 1573-1643 arasında İstanbul'un şeker ihtiyacının %86’sının Mısır tarafından karşılandığı, Mısır'dan gelen şekerlerin Mısır Çarşısında satıldığı, Mısır şeker kamışlarının üç adam uzunluğunda ve kol kalınlığında olduğu (Evliya Çelebi) vb. birçok bilgi bulunmaktadır. Ayrıca daha detaylı bilgi için bk.: Zafer KARADEMİR: "Osmanlı İmparatorluğu’nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500-1700)", *OTAM:* 37. S., 181-218. s.

58 SÜDÎ: *Şerḥ-i Būstān*: I. c., 262. s.

59 *Bursa Kütüğü*’nde bu zattan şöyle bahsedilmektedir: "Pinti Hamid (Hoca): Oğlu

"tip" hüviyeti gösteren böyle isimlerin nadir olması sebebiyle Pinti Hamit'i önemsemiş ve bu hususta detaylı malumat içeren bir makale kaleme almıştır.[60] Bu isim Teodor Kasap'ın 1290 [m. 1873/74] yılında

---

Mustafa Çelebi vardı. Tamahkâr, cimri ve pintilik ile şöhret bulmuştur. Nasreddin Hoca gibi Bursa'da birçok hikâyeleri vardı. Hatta bir gün hastalanmış evvela bir hekim çağırıp 'Kaça tedavi edeceksin?' diye pazarlığa girişmiş. Mesela, yüz kuruş demiş. Hekimi savıp cenaze yıkayan adamı, yani imamı çağırıp 'Ben ölürsem kaça kaldırırsın ve ne masraf gider?' demiş. İmam da bu işin yetmiş kuruşa olacağını söyleyince 'Otuz kuruş ticaretim olacak, ölmek daha ehvendir.' demiştir. Daha bunun gibi birçok hikâyeleri vardır. Bk.: Kâmil KEPECİOĞLU: *Bursa Kütüğü*: 4. C., 41. s. Bursa Gazeteciler Cemiyeti'nin web sitesinde de Pinti Hamit ile ilgili kaynak gösterilmeden şöyle bir bilgi vardır: "Pinti Hamit: (XV. yüzyıl) Bursa'da bir zamanlar hakkında çeşitli öyküler anlatılan kişi. Kayıtlara göre 1480'de yaşamaktaydı. Cimriliği ve çıkarlarına düşkünlüğü de ünlenmişti. (…)" Bu bilginin de *Bursa Kütüğü*'nden alınması kuvvetle muhtemeldir. Bk.: http://bgc.org.tr/ansiklopedi/pinti-hamit. html

60 "Eski edebiyatımızda hissetin timsali olarak daima 'Pinti Hamid'in ismi geçer. Eski letaif kitaplarında onun hissetine dair muhtelif fıkralara tesadüf olunduğu gibi, şairlerimiz de sık sık ondan bahsederler. Edebiyatımızda bu cins tipler pek nadir olduğundan bu hususta şimdiye kadar elimize geçebilen bazı vesikaları bir arada neşretmek istiyoruz: 1102'de (m. 1690) Şam'da vefat eden **İstanbullu Ahmed Sükûnî** hezl ü hicv ile marûf bir şairdir; Nâbî, Musahib Paşa kethudalığından azledildiği sırada ona bir hicviye yazmışdır ki burada 'Pinti Hamid'den bahseder: (…) Kezalik, on birinci asır şairlerinden meşhur **Edirneli Güftî** de hezlâmiz manzum tezkire-i şuarasında İsmetî'den bahsederken 'Pinti Hamid'i zikretmiştir: (…) Mamafih bunlardan evvel yani onuncu asırda da 'Pinti Hamit'in edebiyatımızda marûf olduğu biliniyor. 941'de (m. 1534/35) İstanbul'da vefat eden şair **Basîrî** yalnız şiirleriyle değil latifeleri ve nükteleriyle de o devirde büyük bir şöhret kazanmıştı. Basîrî bir gün bazı arkadaşlarıyla beraber şair Revânî Bey'in ziyaretine gider; Revânî Bey bunlara hiçbir ikramda bulunmadığından karınları aç olarak avdete mecbur olurlar. Bunun üzerine Basîrî, şu manzumeyi tanzim eder: revâniyle meger pinti ġamídüñ/ bir aradan yaradılmış revânı (…) 'Câmî-i Rûm' unvanıyla marûf olan Bursalı şair **Lâmî Çelebi'**nin meşhur ve gayr-ı matbu bir letâif mecmuası vardır. Lâmî, bu mecmuasında 'Pinti Hamid'in bir fıkrasını zikrederek onun İstanbul'un zengin tacirlerinden biri olduğunu kaydeder. Muahharen merhum **Faik Reşat Bey** tarafından *Külliyat-ı Letâif*'de dercedilen bu fıkra 'Pinti Hamid' hakkında destres olabildiğimiz en eski kayıttır. Fıkra hülaseten şundan ibarettir: (…) 'Pinti Hamit'in hisset ü denâetini gösteren diğer bir fıkrayı da **Süleyman Faik Efendi** meşhur mecmuasında kaydetmiştir ki aynen naklediyoruz: (…) Bütün bu zikrettiğimiz kayıtlar Pinti Hamit'in 10. asırdan evvel İstanbul'da hissetiyle şöhret kazanmış zengin bir tacir olduğunu ve menkıbelerinin asırlarca unutulmadığını gösteriyor. Müverrih **Gelibolulu Âlî**'nin *Nasihatü'l-Mülûk*'unda tesadüf ettiğimiz bir fıkra[60] Pinti Hamit'in Fatih devri adamlarından olduğunu ve hatta Fatih'in kendisinden ara sıra para aldığını sarahaten anlatmak suretiyle bu hususdaki sair vesikaları ikmal etmektedir: (…)" Bk.: Fuad KÖPRÜLÜ: "Notlar ve Vesikalar: Pinti Hamid", *Türkiyat Mecmuası:* 2. C., 415-416. s., 1928. http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuturkiyat/article/view/1023001028/pdf. Köprülü'nün makalesinde zikrettiği isimlere ilaveten "Pinti Hamit" isminin **Cinânî'**nin "Cilâü'l-Kulûb"unda

ünlü komedi yazarı Moliere'nin bugün "Cimri" adıyla bilinen eserinden uyarladığı oyununa da nâm olmuştur: *Pinti Hamid*.[61] Yine Osmanlı hükümdarlarından II. Abdülhamid Han'a da muhaliflerince "Pinti Hamid" denildiği bilinmektedir.[62] Aşağıdaki beyitte de cömertlik timsali olan Hatem'in karşısında pintilik timsali olarak Hamit yer almaktadır:

1665. aŋılur seḫāyıyla ḥātem çü ʿīd
nėte buḫl-ile yād pinti ḥamīd

sarık göndermek: Eski devirlerde birine sarık, cüppe/ferace göndermek saygı ve takdir nişanesi olarak kabul edilirmiş.[63]

2473. girüp pes evine düzüp kārını
tevāżuyla gönderdi destārını

sebel: Lügatlerde "Göze inen, görüşü dumanlı ve bulanık hâle getiren perde; dumanlı ve bulanık görme hastalığı"[64] olarak geçen *sebel*,

---

da geçtiğini söyleyebiliriz: "Meger var idi bir hasîs-i cihân/ Ki olmışdı meşhûr-ı devr-i zamân// Denâ'etde ana sagîr ü kebîr/ Tutarlardı pinti Hamîd'i nazîr" Bk.: Mustafa ÖZKAN: *Cinânî: Cilâü'l-Kulûb: Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük:* 902 B., 903 B.

61 **Teodor Kasap**: (1835-1897) Rum asıllı gazeteci, yazar ve çevirmen. Kayseri'nin ünlü Kasapoğulları ailesindendir. 1870'da ülkemizin ilk mizah dergisi Diyojen'i yayınlamıştır. Adapte ettiği oyunlar yanında Diyojen ve Hayâl gazetelerinde tiyatro üzerine yazılar yazmış, tiyatronun âdeta bir ahlâk okulu olduğu fikrini savunmuştur. Güllü Agop'un Osmanlı Tiyatrosu'nda sahnelediği oyunları Fransız ahlâk ve yaşayışını yansıtması, kötü çevrilmiş olması ve oyuncuların Türkçe telaffuz bozuklukları bakımından eleştirmiştir. Tanzimat'la beraber Batı'dan gelen tiyatroya karşı orta oyunu ve Karagöz'ü savunmuş, bu yerli damarın zamanın ihtiyacını karşılayacak şekilde ıslah edilmesini ve oynamakta olduğu avlulardan modern tiyatro sahnesine çıkarılmasını istemiştir. Daha detaylı bilgi için bk.: Turgut KUT: "Teodor Kasap", *TDVİA:* 40. C., 473-475. s.
Pinti Hamit oyunu günümüzde de devlet tiyatrolarınca sahnelenmektedir: http://www.devtiyatro.gov.tr/hakkimizda-basdramaturgluk-oyunarsivi-2700.html
Ayrıca bu oyunun metni günümüz Türkçesine aktarılarak Latin harfleriyle de yayınlanmıştır: Mustafa ÖZCAN, Yılmaz ÖĞÜT: Teodor Kasap: *Eski Türk Oyunları 3: Pinti Hamit, İşkilli Memo:* İstanbul 2002, 112 s., Mitos Boyut Yayınları.

62 "Bana 'Pinti Hamid' dediklerini biliyorum, fakat bundan dolayı kızmıyorum; bilakis iltifat olarak kabul ediyorum. Hesabımı gayet iyi bilirim ve paramı pencereden dışarı atmaktan da hoşlanmam. Amcam Abdülaziz'in israflı hayatının ortasında yaşadığımdan, müsrifliğin ne feci bir kusur olduğunu çok yakından gördüm. Maliyemizi mahveden ve imparatorluğumuzu iflasın iki parmak ötesine kadar götüren israflı hayat değil miydi?" Bk.: İsmail ÇOLAK.: *Son İmparator Abdülhamid Han'ın Gizemli Dünyası:* 285. s.

63 SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 31. s., Hikmet İLAYDIN: *Bostan:* 405. s.

64 *Kubbealtı Lugati*: http://lugatim.com/s/sebel?mobil=false

günümüz tıp ilminde "pannus" olarak adlandırılan hastalıktır.[65] Pannus, yaklaşık 7 günlük bir kuluçka döneminden sonra ödem ve göz yaşarması gibi semptomlarla ortaya çıkmaktadır. Beyitte de sebele müptela kişinin hâli tasvir edilirken gözyaşlarının aşırılığına dikkat çekilmektedir.[66]

2615. sebelden gözi ṣuyı yüzinde seyl
ḳoḫār açsa aġzını çün çāh-ı veyl

siyaset gözi ile nigah kılmak: *Siyaset*, eskiden ceza bilhassa da idam cezası manasına gelirmiş. Beyitte *siyâset gözüyle bak-*, "idam niyetiyle, idam kastıyla bakmak" manasında olmalıdır. PAKALIN "siyaset" kelimesi için "… devlet işlerini iyi idare etmemek gibi cürüm işleyenler üzerine terettüp eden cezayı icra etmek manasına da gelir." derken sözlüğünde *dâr-ı siyâset* ve *meydân-ı siyâset* tabirlerine de yer vermiştir. Bunlardan ilki için "Mücrimlerin kanun hükümlerine dayanılarak asılmak suretiyle idam edildikleri ağaç manasına gelir bir tâbirdir. (…)"; ikincisi için "Herhangi bir kabahatlerinden dolayı ölüm cezasına çarptırılanların asıldıkları yer manasına gelir bir tabirdir." açıklamasını yapmaktadır.[67]

3762. vezīrine pes şāh-ı devlet penāh
siyāset gözi ile ḳıldı nigāh

suya seccade salmak: Keramet göstermek, keramet sahibi olmaktır.[68] Evliya menkıbelerinde sıkça geçen bir keramet motifidir.

---

65 Fatih HOROZOĞLU, H. Kadircan KESKİNBORA vd.: "'Göz Nurunun Anahtarı ve Neşe Hazineleri' kitabındaki konjunktiva hastalıkları bilgilerinin günümüzle karşılaştırılması", http://www.turkiyeklinikleri.com/article/tr-goz-nurunun-anahtari-ve-nese-hazineleri-kitabindaki-konjunktiva-hastaliklari-bilgilerinin-gunumuzle-karsilastirilmasi-64528.html

66 SABUNCUOĞLU, gözde "sebel"in (Damarlı Et Parçası, Perde) (Korneal Vaskularizasyon, Pannus) kesilme yöntemi hakkında şu bilgileri vermektedir: "Sebel öyle bir hastalıktır ki, gözün üzerinde olur, örümcek ağı gibi kızıl damarlardır. Gözü görmez hale getirir ve de görmeyi zayıflatır. Bir müddet sonra göze bakılır, göz kuvvetli ise ve de sebelden başka hastalık yok ise sebel kesilir. Sebelin kesilme yöntemi: Hastanın başı ameliyatı yapacak olan hekimin önüne alınır. Yetişkin ve maharetli kişi tarafından hastanın gözü açılır, sinnare ile tabip damarları yukarı kaldırmalıdır. Sinnare resimdeki gibi gayet latif olmalıdır. Ya da çift sinnare ile yapılır. Sonra sebel ince bir makasla kesilmelidir. Yavaş yavaş kan silinir. Sebelden arınıp kanama bitinceye kadar silme işlemine devam edilir." Bk.: H. Kadircan KESKİNBORA: "Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyetü'l-Haniye Kitabında Göz Hastalıkları Konuları", http://lokmanhekim.mersin.edu.tr/index.php/lokmanHekim/article/viewFile/173/270

67 M. Zeki PAKALIN: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü:* 1. C. , 393-394. s., 2. C. 526. s.

68 Mehmet ÇAVUŞOĞLU: *Yahya Bey ve Dîvânından Örnekler*: 127. s.

Osmanlıların Asya'dan Avrupa'ya geçişi de "suya seccade salmak" şeklinde anlatılmakta, betimlenmektedir.[69] Bu ifade, *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*'de de şöyle geçmektedir: "Suya seccâde serenlerdendir. *Kerâmet gösterip halka suya seccâde salmışsın/ Yakasın Rûm ilinin pençe-i himmetle almışsın* (Süleymân Dede/ Berâ-yı Mürûr-ı Şehzâde Süleymân Paşa be-Rûmili)"[70] Aşağıdaki beyitte de aynı motif işlenmektedir:

2159. ṣuya ṣaldı seccāde ol nīk ḳul
ṣanuram düşüm ya ḫayālümdür ol

suya resim yapmak: Yapılması imkânsız olan şeyleri anlatır. Lakin aşağıdaki beyitte yaratıcının adeta suya resim yaptığı, yani imkânsız bir şeyi imkân sahasına çıkardığı vurgulanmaktadır.[71] Sûdî de bu beyitle ilgili Allah'ın kudretiyle meniye peri gibi güzel suret verdiği, Allah'ın yalnızca bir damla sudan insan ve hayvanı yarattığı, Allah'tan başkasının "su üzere nakkaşlık" eyleyemeyeceği açıklamalarını yapmıştır.[72]

64. ėder nuṭfeyi ḫoş melek-ṣūret ol
kim ėtdürür āb üzre naḳşı kabul

ter-dâmen, dâmen-i âlûde, etek bulaştır-: "Ter" *yaş, ıslak*; "dâmen" *etek* demektir. "Ter-dâmen" *namussuz, iffetsiz* anlamına gelen bir ifadedir. "Âlûde" ise *bulaşmış, bulaşan* anlamındaki Farsça bir sözcüktür. "Eteği bulaşmış" demek olan "dâmen-i âlûde" ise Sûdî'nin deyimiyle "nâ-meşrû iş işleyen"[73]; yani *günah, suç işlemiş olan*dır. Bu açıklamalardan tahmin edileceği gibi "etek bulaştır-" da suç, günah

---

69 Gelibolulu Mustafa Âli, Süleyman Paşa'nın Çimpe Kalesi'ni alarak ilk kez Rumeli topraklarına ayak basışını anlatırken Şeyh Mahmud'un şu beyitine yer verir: *Keramet gösterip halka suya seccade salmışsın/ Yakasın Rumelinin dest-i takva ile almışsın.* Ahmet ŞİMŞİRGİL, bu ve benzeri beyitleri şu şekilde yorumlamıştır: "Şurası muhakkak ki Süleyman Paşa, Gelibolu'ya denize seccade sererek geçmemişti. Öyleyse Şeyh Mahmud ve Âli geçişi neden bu şekilde betimlemişlerdi? Bu noktada seccade kavramının ihtiva ettiği manayı da düşünmek gerekir. Neticede bu ifadeler o zamana kadar bir kara devleti olan Osmanlıların, hem ilk başarılı deniz harekâtını hem de Müslim-gayrimüslim farkı gözetmeksizin halka adalet ve merhametle yaklaşmasının toplum nazarındaki yansımalarını göstermekteydi." Ahmet ŞİMŞİRGİL: *Efsaneleştirilen Gerçek: Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi:* http://ahmetsimsirgil.com/wp-content/uploads/2015/11/Osmanl%C4%B1lar%C4%B1n-RumeliyeGe%C3%A7i% C5%9Fi.pdf

70 ŞİNÂSÎ: *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*: [hzl.] Süreyyâ BEYZÂDEOĞLU: 3395. md., 210. s.

71 Hikmet İLAYDIN: *Bostan:* 337. s

72 SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: I. C., 24. s.

73 SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 309. s.

işlemek anlamında kullanılan bir deyimdir.

2168. ḳaçan dura baḥr üzre pāyuŋ senüŋ
çü merdān ki ḳuruda ter-dāmenüŋ

2395. ḫayardan etek dėvşürüp bü'l-fuḍūl
bed-efʿāle dāmen bulaşdurmış ol

4004. nėçün ḥadd uram dāmen-ālūdeye
nėçün ṭaʿn sengin atam bendeye

tîğ içirmek: Kılıçla kelleyi keserek öldürmek, katletmek manalarına gelen bir deyimdir. TANYERİ bu deyimin anlamını "Bir kılıç darbesiyle başı yere düşürmek" olarak vermektedir.[74] Eski metinlerde "hançer içirmek" şekliyle de karşılaşılmaktadır. Beyitte "teşnedür" derken bahsedilen şahsın *ölüme susadığı* anlatılmaktadır. Bu ifadeyle *âbdâr*ın "sulu" anlamı arasında da "kılıca/çeliğe su verme" mazmunu gizlenerek oyun yapılmıştır:[75]

1689. dėdiler ki bu teşnedür şehriyār
içürmek gerek buŋa tīġ<-ı> ābdār

yaka yırtmak: Büyük bir üzüntü ve çaresizlik içinde bulunmaktır.[76] Genellikle bir ölünün arkasından feryat u figan içinde üzülüp ağlamayı ifade eder. Beyitte de takdir-i ilahi, birinin can damarını yaşamdan kesince başka birinin onun ölümü için feryat edip yaka yırttığı tasvir edilmektedir:

4483. ḳażā cān regin kesdi bir zindeden
yaḳa mergine yırtdı bir ġayr ten

yele vermek: Savurup telef etmek, boşuna harcamaktır.[77] Beyitte hikâyeye konu edilen şahsın ömür günlerini boşa harcadığı, ömrünün sonuna geldiği anlatılmaktadır:

2053. vėrüp āḫir eyyām-ı ʿömrin yėle
ecel ṣoḳdı bir şeb ayaġın gile

yele varmak: "Heba olmak, havaya gitmek, boşa gitmek, heder

---

74 M. Ali TANYERİ: *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*: 233. s.

75 *Şehâ bir dem ney-i hâmen cihân bezminde dinlensün/* ***İçürsün*** *düşmene câm-ı fenâyı bir zamân* ***hançer*** (Bâkî, G. 155-4). ***Tîğun içürdi*** *düşmene zahm-ı zebânları/ Bahs ėtmez oldı kimse kesildi lisânları* (Bâkî, Terci B. I-VI) Bk.: Mehtap ERDOĞAN: "Divan Şiirinde Mahallileşme Kavramı ve Bâkî Divanı'nda Bazı Mahallî Unsurlar", *Turkish Studies:* 134-136. s.

76 M. Ali TANYERİ: *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*: 241. s.

77 Ö. ASIM AKSOY: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: 2. C.,* 1113. s.

olmak, savrulup telef olmak"[78] anlamlarında kullanılan bir deyimdir. Beyitte sahip olunan bütün zenginlik ve iktidarın savrulup gittiği, kaybedildiği anlatılmaktadır:

900. ṣoŋ ucı yėle vardı ol tāc u taḫt
ḳamu devlet ü salṭanat ʿizz ü baḫt

3. Sonuç

Ülkemizde daha çok "Bostan" lafzıyla bilinen dünyaca ünlü Fars eseri "Bûstân" (bû+sitân: *hoş kokulu güllerin yeri, güzel kokular yeri, çiçek bahçesi)* ilk yazma nüshalarında "Sadînâme, Edebnâme" isimleriyle adlandırılmıştır. Makame türünde didaktik bir mesnevi olan esere "Bûstân" isminin müellifi Şirazlı Sadî tarafından verilmediği bilinmekle birlikte eserin bu isimle şöhret bulmasında "Bûstân" kelimesinin şairin bir diğer ünlü eseri *Gülistân*'la anlam ve söyleyiş bakımından benzeşmesinin etkili olduğu tahmin edilmektedir. Nüshalara göre farklılık arz etmekle birlikte eserin mündericatının 4-5 bin beyit civarında olduğu söylenmektedir.

Dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan *Bostân,* Osmanlı sahasında da büyük ilgi görmüştür. *Bostân*'a dair bugün elimizde bulunan tercümelerden ilki XVI. yüzyıl şairlerinden Rumelili Zaîfî'ye aittir. Zaîfî Türk edebiyatının en velud isimlerinden biridir. Kaynaklarda bildirilen ve kütüphanelerde nüshaları bulunan 16 eserinin dışında kimi araştırmacılarca bir gazavat-name ve akaidinin olduğu da bildirilmektedir. Ancak şimdiye dek bu hususta somut bir delil elde edilemediği gibi şair hakkındaki diğer bilgiler bu isnadı zayıflatmaktadır.

Arap ve Fars edebiyatından birçok eseri Türkçeye kazandıran; Türkçe, Arapça ve Farsçaya hâkim; ilmiye sınıfından bir şair olan Zaîfî, *Bostân*'ın tamamını 956 Muharrem [=Ocak/Şubat 1549] tarihinde İznik'te "Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt" adıyla Türkçeye nazmen tercüme etmiştir. 5054 beyitlik bu tercümede Zaîfî vezin ve içerik açısından Sadî'ye sadık kalmıştır. *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt* genişletilerek yapılan bir tercüme değildir. Eserde telif özelliği gösteren tek bölüm Zaîfî'nin inişli çıkışlı meslek hayatını anlattığı *Sebeb-i Telif* bölümüdür. Zaîfî, kimi yerlerde Farsça bir beyiti iki-üç beyitle çevirip anlatım tekrarına düşerken kimi yerlerde de atladığı veya bilinçli olarak tercümesine almadığı/çevirmediği beyitlerle okuru anlama noktasında müşküle düşürmekte, hikâye akışını sekteye uğratmaktadır.

[78] M. Ali TANYERİ: *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*: 246. s.

Zaîfî'ye ait orijinal hayal ve benzetmelerin nadir görüldüğü *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt,* şairin sanat gücünü göstermekten uzak halka hitaben yazılan didaktik, eğitici bir ahlak kitabı; bir tür nasihatname görünümündedir. Vezin hususunda eserde ciddi hatalar görülmekle birlikte 5054 beyitlik hacimli bir eserin tamamı göz önüne alındığında şairin bu hususta vasat bir profil çizdiği söylenebilir. Kafiye hususunda ise vezne oranla daha başarılı olduğu gözlenen şairin, -şiirde her daim vezni ön planda tutan klasik Türk şairlerinin aksine- kimi beyitlerde kafiyeyi önceleğiği de izlenmiştir. Eserde tenkit edilebilecek hususlardan biri belki de birincisi "imla"dır. Harekeli bir metin olan *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'teki hareke farklılıkları ve bu noktadaki ikilemler "kıyasa muhalefet" başlığında dahi değerlendirilecek niteliktedir. Bu hususta şairin bilinçli bir tercihle XVI. yüzyıl Rumeli Türkçesini yazıya aktarmış olabileceği düşünülmektedir. Sade bir Türkçenin hâkim olduğu nasihatname türündeki eser, ihtiva ettiği arkaik ek ve kelimelerle, deyim-atasözü gibi kalıp ifade ve veciz sözlerle, 16. yüzyıla ait kimi kavram ve terimlerle kültür ve dil araştırmaları için oldukça zengin bir malzeme sunmaktadır.

Kaynaklar

AKARSU, Kâmil, *Rumelili Za'îfî, Hayâtı, San'atı, Eserleri ve Dîvânından Seçmeler*, 291 s., Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1993.

AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1. C. 486 s.; 2. C., 487-1205 s., İnkılap Kitabevi, İstanbul 1988.

al-FĪRŪZĀBĀDĪ, Mecdu'd-dīn Ebū Ṭāhir Muḥammed b. Ya'ḳūb, *al-Uḳyānūsu'l-Basīṭ fī Tarcameti'l-Ḳāmūsi'l-Muḥīṭ,* [çev:] Cenānīoğlu Aḥmed 'ĀṢIM, [Çeviri: İstanbul 1805-1810]: [hzl.:] Mustafa KOÇ, Eyüp TANRIVERDİ, 2. C., 1091-2114 s., 4. C., 3078-4053 s., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2013.

ANHEGGER, Robert, "16. Asır Şairlerinden Za'ifî", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4. C., 1-2 S., 133-166. s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1950.

ARBERRY, Arthur John, *Classical Persian Literature*, 464 s., George Allen&Unwin Ltd., London 1967.

'ĀŞIḲ ÇELEBĪ, *Meşā'irü'ş-Şu'arā,* [hzl.:] G. M. Meredith-Owens, *Meşā'irü'ş-Şu'arāor Tezkere of 'Āşıḳ Çelebī,* XXV s. + 66 s. + 299 y., E. J. W. Gibb Memorial: 24, Cambridge, London 1971.

----------, ----------, [hzl.:] Filiz KILIÇ, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş- Şu'arâ: İnceleme-Metin,* 3. C., 1151-1739 s., İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.

AYYILDIZ, Erol, "Makâme", *TDVİA*, 27. C., 417-419. s., Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2003.

BEYĀNĪ, *Teẕkiretü'ş-Şu'arā*, [thk.:] İbrahim KUTLUK, 93+340 s., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997.

BOZ, Erdoğan, "Makedonya ve Kosova Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Ünlü Olayları", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* V. C., 1. S., 1-12. s., Afyon 2003.

BROWNE, Edward Granwille, *A Literary History Of Persia*, II. C., 568. s., Cambridge University, Cambridge 1956.

Bursa Gazeteciler Cemiyeti, "Pinti Hamit", http://bgc.org.tr/ansiklopedi /pintihamit.html

CİNĀNĪ: [hzl.:] Mustafa ÖZKAN, *Cinânî, Cilâü'l-Kulûb, Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*, T.C. Kültür Bakanlığı e-kitap projesi http://ekitap. kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10676,metinpdf.pdf?0

ÇAVUSOĞLU, Mehmed, *Yahya Bey ve Dîvânından Örnekler*, 291 s., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

ÇELEBİOĞLU, Âmil, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, 147 s., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

ÇİÇEKLER, Mustafa, "Sa'dî-i Sîrâzî", *TDVİA,* 35. C., 405. s., Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2008.

ÇOLAK, İsmail, *Son İmparator Abdülhamid Han'ın Gizemli Dünyası*, 2. bs., 400. s., Nesil Yayınları, İstanbul 2017.

DİHḪUDĀ, Mīrzā Alī Ekber, *Luġatnāme,* [zîr-i nazar:] Muhammed Muin, Seyyid Cafer Şehidi, 19. C., 405. s., Dânişgâh-ı Tahrân, Tahran 1330.

Encyclopaedıa Brıtannıca, "Pig Mammal Group", https://www.britannica .com/animal/pig-mammal-group

ERDOĞAN, Mehtap, "Divan Şiirinde Mahallileşme Kavramı ve Bâkî Divanı'nda Bazı Mahallî Unsurlar", *Turkish Studies*, Vol. 4/5, 114-165. pp., 2009.

ERKAN, Mustafa, ÖZKAN, Mustafa, "Hoca Mesud", *TDVİA*, 18. C., 189-191. s., İstanbul 1998.

EYÜBOĞLU, İsmail Zeki, *İran Edebiyatı,* 145 s., Pencere Yayınları, İstanbul 2007.

GELİBOLULU ʻĀlī b. Aḥmed, *Künhü'l-Ahbār ve Levāḳiḥü'l-Efkār*, [hzl.:] Mustafa İSEN: *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı,* 396 s., AKM Yayınları, Ankara 1994.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, "Bûstân", *İslam Ansiklopedisi*, 2. C., 5. bs., 823. s., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

GÖNEN, Sinan*, Batı Türklerinin Manzum Atasözleri*, 594 s., Könen Yayınları, Konya 2011.

GÜLENÇ, Halil, *Ferhengnâme-i Sadî (inceleme-metin),* Celal Bayar Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı ABD Yüksek Lisans Tezi, 2010 Manisa.

GÜLENSOY, Tuncer, "Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme", *TDAY Belleten* 1984, 87-147. s. , TDK Yayınları: 533, Ankara 1987.

HOROZOĞLU, F., KESKİNBORA, H. K. vd., " 'Göz Nurunun Anahtarı ve Neşe Hazineleri' Kitabındaki Konjunktiva Hastalıkları Bilgilerinin Günümüzle Karşılaştırılması", http://www.turkiye klinikleri.com/article/tr-goz-nurununanahtari-ve-nese-hazineleri-kitabindaki-konjunktiva-hastaliklari-bilgileriningunumuzle-karsilastirilmasİi64528.html

KARADEMİR, Zafer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500-1700)", *OTAM,* 37. S., 181-218. s., Ankara 2015.

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, "Bostân", *TDVİA*, 6. C., 307. s., Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992.

KASAP, Teodor, [çev.:] Mustafa ÖZCAN, T. Yılmaz ÖĞÜT, *Eski Türk Oyunları 3, Pinti Hamit, İşkilli Memo,* 112 s., Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2002.

KĀTİB ÇELEBĪ, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübive'l-Fünûn,* [çev.:] Rüştü BALCI*, Keşfü'z-Zunûn*, I. C., 404 s., Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

KEPECİOĞLU, Kâmil, [hzl.:] Hüseyin ALGÜL, Osman ÇETİN, Mefail HIZLI vd., *Bursa Kütüğü,* Bursa 2009, 4. C., 282 s., Bursa Kültür A.Ş.

KESKİNBORA, H. Kadircan, "Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyet-ül Haniye Kitabında Göz Hastalıkları Konuları" *Lokman Hekim*

Journal, 3. S., 16-24. s., Mersin 2013. http://lokmanhekim.mersin.edu.tr/index.php/lokman Hekim/article/viewFile/173/270

ḲINALI-ZĀDE Ḥasan Çelebī, *Teẕkiretü'ş-Şu'arā*, [hzl.:] İbrahim KUTLUK, II. C., 3. bsk., 577-1094 s., TTK Yayınları, Ankara 2014.

KİLECİ, Mehmed R., "Eyyam-ı Bîd (Beyaz Günler)", *Deniz Dergisi*. http://www.denizdergisi.nl/kose-yazilari/eyyam-i-bid-beyaz-gunler/

KÖPRÜLÜ, Fuat, "Notlar ve Vesikalar: Pinti Hamid", *Türkiyat Mecmuası,* 2. C., 415-416. s., İstanbul 1928. http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuturkiyat/article/view/1023001028/pdf

Kubbealtı Lugati, http://lugatim.com/

KUT, Turgut, "Teodor Kasap", *TDVİA*, 40. C., 473-475. s., İstanbul 2011.

KUTLAR, Fatma Sabiha, "16. ve 19. Yüzyılda Yazılmış İki Metin İmlasına İlişkin Kimi Tespitler", *Turkish Studies*, Volume 3/6 Fall 2008, 499-510 p.

LEVEND, Agâh Sırrı, *Ġazavāt-nāmelerve Mihaloğlu Ali Bey'in Ġāzavat-nāmesi*, 392+61 s., TTK Yayınları, Ankara 1956.

----------, ----------, *Türk Edebiyatı Tarihi: Giriş*, I. C. XXIV+666 s., 3. bs., TTK Yayınları, Ankara 1988.

ME'ĀLĪ, *Dīvān,* [hzl.] Hakan TAŞ, *Me'ālī [ö. 942/1535-6] Dīvān (İnceleme-Metin-Çeviri- Açıklamalar),* Yayıma hazır çalışma.

MENİNSKİ, Franciscus á Mesgnien, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae,* [hzl.:] Mertol TULUM, *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı,* 1972 s., TDK Yay., 2011 Ankara.

NEFİSÎ, SA'ÎD, *Târîh-i Nazm u Nesr der-Îrân ve der-Zebân-ı Fârisî,* I. C.; 664 s., Kitabfuruş-i Furugi, Tahran 1363.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I. C., 279-280. s. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

RYPKA, Jan, *History of Iranian Literature*, 928 s., D. Reidel Publishing, Dordrecht 1968.

SA'DĪ-i ŞİRÂZÎ, *Bûstân*, [çev.:] Kilisli Rıfat BİLGE, *Şeyh Sâdî-i Şîrazî, Bostan*, 192 s., Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık, İstanbul 1958.

----------,---------, [çev.:] Ali Naci TOKMAK, *Bûstan, Sa'dî-yî*

Şîrâzî, 373 s., Şule Yayınları, İstanbul 2015.

----------, ---------, [çev.:] Hikmet İLAYDIN, *Bostan,* 483 s., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1950.

----------,----------, [çev.:] Niğdeli Hakkı EROĞLU], *Bustan Tercümesi*, *Çiçek Bahçesi*, 239 s., Niğde Halkevi, Niğde 1944.

SAFA, Zebîhullâh, *Târîh-i Edebiyât-ı Der Îrân (İran Edebiyatı Tarihi),* [çev.:] Hasan ALMAZ, II. C., 278 s., Nüsha Yayınları, İstanbul 2002.

SŪDĪ-i BOSNEVĪ, *Şerḥ-i Būstān*, I. C., 688 s., II. C., 412 s., Matbaa-i Âmire, İstanbul 1288.

SŪDĪ-i BOSNEVĪ, *Şerḥ-i Gülistān,* [hzl:] Ozan YILMAZ, *Sûdî-i Bosnevî, Gülistan Şerhi,* 792 s., Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2012.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu,* I. C., 519 s., OSEDAM, İstanbul 2016; II. C., 591 s., OSEDAM, İstanbul 2017.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, *Efsaneleştirilen Gerçek, Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi*, 11 s. http://ahmetsimsirgil.com/wpcontent/uploads/2015/11/Osmanl%C4%B1lar%C4%B1n-Rumeliye-Ge%C3%A7i%C5%9Fi.pdf

ŞİNASİ, *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*, [hzl.:] Süreyya BEYZADEOĞLU, 264 s., MEB Yay., İstanbul 2003.

TANYERİ, M. Ali, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, 272 s., Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

TARLAN, Ali Nihat, *İran Edebiyatı*, 168 s., Remzi Kitabevi, İstanbul 1944.

TDK, *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option =com_atasozleri&view=atasozleri

TDK, *Tarama Sözlüğü*, http://tdk.org.tr/index.php?option=com_tarama &view =tarama

TEKİN, Gönül Alpay, "Zaifi Külliyatının Yeni Bir Nüshası Hakkında", *Journal of Turkish Studies,* 2. C., 107-125. s., Cambridge 1978.

WICKENS, George Michael, "Būstān", *Encyclopadia Iranica,* 4. C., 573-574. s. , 1990. http://www.iranicaonline.org/articles/bustan-sadi

YAHAKKÎ, Muhammed Cafer, "Bûstân", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm,* 4. C., 546-548. s., Tahran 1999.

YAZICI, Tahsin, "Sa'dî", *İslam Ansiklopedisi*, 10. C., 36-41. s., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988.

ŻA'ĪFĪ, *Kitāb-ı Bāg-ı Behişt*, [hzl.:] Nilgün BÜYÜKER, *16. Yüzyıl Şairlerinden Rumelili Zaîfî ve Manzûm Bûstân Tercümesi, Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt (Metin-Nesre Çeviri-İnceleme),* IX+706 s., Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD Eski Türk Edebiyatı BD Doktora Tezi, İstanbul 2017.

---------, *Sergüẕeştnāme,* [hzl.:] Vildan SERDAROĞLU COŞKUN, *Zaîfî'nin Sergüzeştnâme'si, "Sergüzeştüm Güzel Hikâyetdür",* 2. bs., 382 s., İSAM Yayınları, İstanbul 2013.

---------, *Kitāb-ı Nigāristān-ı Sehristān-ı Dıraḫtistān-ı Sebzistān*, [hzl.:] Fatma Yılmaz BÜYÜKKARCI, *Za'ifi'nin Manzum Gülistan Tercümesi, Kitab-ı Nigaristan-ı Sehristan-ı Dırahtistan-ı Sebzistan*, 1. C. XI+563 y., 2. C. 255 y., Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi İstanbul 2001.

---------, *Dīvān,* [hzl.:] Kâmil AKARSU, *Rumelili Za'îfî Dîvânı (Tenkîdli Metin),* X+384 s., Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

---------, *Būstān-ı Nasāyiḥ*, [hzl.:] Abdülhakim KOÇİN, *Za'îfî ve Bûstân-ı Nasâyıh'ı (İnceleme ve Tenkitli Metin),* XVI+317s., Gazi Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi Ankara 1991.

ZÜLFE, Ömer, *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde, Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler,* 263 s., Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011.

AKSARAYLI DÂNİŞÎ'NİN *NESRÜ'L-LEÂLÎ* TERCÜMESİ*

Prof. Dr. Âdem CEYHAN**

Giriş

Edebiyat tarih araştırmacıları, bir veya birden fazla eseri zamanımıza ulaştığı hâlde şuara tezkireleri, *eş-Şakāyıku'n-Nu'mâniye* tercüme ve zeyilleri, *Keşfü'z-zunûn*… ve zeyilleri, *Sicill-i Osmânî*, *Osmanlı Müellifleri* gibi belli başlı biyografik ve bibliyografik kaynaklarımızda bilgi bulunmayan ilmî, edebî şahsiyetlere zaman zaman rastlayabilmektedir. Bu yokluk ve ihmalin, biyografi, bibliyografya yazan kişilere zaman ve mekân bakımından uzaklık, söz konusu edilmeyen eser nüshalarının fazla yaygınlık kazanmamış olması ve edebî bakımdan başarılı bulunmaması gibi çeşitli sebepleri sayılabilir. Bununla birlikte şuara tezkireleri, *eş-Şakāyıku'n-Nu'mâniye* tercüme ve zeyilleri gibi kaynaklarımızda kitap hacminde eser sahibi olmayan bazı kadı, müderris, şeyh ve şairlerin de hayat hikâyelerinin varlığı gerçeği göz önünde tutulursa, yer alış veya almayışın değişik sebeplerinin bulunduğu, söz konusu edilmemenin her zaman ehemmiyetsizliğe delil gösterilemeyeceği anlaşılabilir.

İşte elimizde birkaç dinî-edebî kitapçığı bulunan Aksaraylı Şâban bin Mustafa da tanınmış biyografik, bibliyografik kaynaklarımızda hayatı ve eserleri hakkında her hangi bir sebeple bilgi yer almayan edebî şahsiyetlerden biridir. Onun hayatı ve eserleri hakkında 17 ve 18. asır şuara tezkireleri, Uşşâkîzâde Hasîb (1075-1136/1664-1724) ve Şeyhî

---

* *Türkiyat Mecmuası*nda yayınladığımız yazıda Dânişî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra *Sad-Kelime-i Alî* isimli eserinin yeni harflere ve günümüz Türkçesine çevirdiğimiz metnini sunmuştuk. (Âdem Ceyhan, "17. Asırda Yaşamış Aksaraylı Bir Âlim, Şair ve Yazar: Dânişî Şa'bân bin Mustafa'nın Hayatı, Eserleri ve Hz. Ali'den Yüz Söz Tercümesi", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 2017, c. 27/1, s. 65-99). Bu çalışmamızda onun bilinen ilk eserinin yeni harflere ve günümüz Türkçesine çevirisini neşrederken, hayatı ve diğer tercümeleri konusundaki bilgileri anılan ilk makalemizden ufak-tefek değişikliklerle nakletmek gerekliliği doğdu. Maksadımız, şairin tesbit edilebilen nüshaları az sayıdaki eserlerinden birini daha aynı tarzda yayınlamak; böylece pek tanınmayan bir mahallî edebî şahsiyeti ve onun ahlâkî güzel sözlerin tercümesi mahiyetindeki başka bir kitapçığını da alâkalı kişilerin istifadesine açmaktır.

** Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ceyhanadem@hotmail.com

Mehmed Efendi'nin (1078-1144/1668-1731) *Şakāyıku'n-Nu'mâniye* zeyilleri gibi eski, *Sicill-i Osmânî* ve *Osmanlı Müellifleri* gibi yeni sayılabilecek biyografik, bibliyografik kaynaklarımızda bilgi bulunmamakta; ancak kendi tercümelerinden yaşadığı asır, adı, babasının ismi, mahlası, doğum yeri, ilmî derecesi ve mesleği hakkında sınırlı bazı bilgiler edinilmektedir. Dânişî'nin hemşehrilerinden ve çağdaşlarından olan Seyyid Hasan Rızâî'nin (d. 1007/1599 - ö. 1080/ 1669'dan sonra) H. 1056/ M. 1646 yılında Denizli'de kadıyken yazdığı *Nüzhetü'l-ebrâr el-Muttali' li Esrâri'l-Gaffâr* adlı Arapça mensur eserinde de hayatı ve bir tercümesi hakkında bilgiler yer almaktadır.[1] Biz burada Aksaraylı Dânişî'nin meydana getirdiği üç tercüme ve istinsah ettiği bir derleme ile Hasan Rızâî'nin adı geçen biyografik kitabında verdiği bilgilere dayanarak kısaca hayatını yazmaya, onun ardından eserleri hakkında bilgi vermeye çalışacak; nihayet *Nesrü'l-leâlî* tercümesinin metniyle günümüz Türkçesine çevirisini sunacağız.

Şair Âlim Dânişî Şâban Efendi

Şâban bin Mustafa bin Mehmed,[2] 17. asırda yaşamış Aksaraylı âlim, şair ve yazarlarımızdan biridir. Mustafa adlı bir kişinin oğlu ve Mehmed (Muhammed) isimli bir zatın torunu olan Şâban, babasının (Mustafa) adından ötürü çevresinde "Mim-zâde" (M'nin oğlu) diye tanınırdı.[3] Onun Aksaray'da doğduğu bilinmekte; fakat hangi tarihte dünyaya geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Kendisi, H. 1061/ M. 1651 yılında derleyip tercüme ettiği hadîs-i erbaîn(kırk hadis)in mensur başlangıcında, Müslümanların "beldeler(i) içinde benzeri yaratılmamış",[4] Allah'ın birliğine inanan insanların kaleleri arasında Şam ve Bağdad'ı kıskandıracak güzellikte olan zafer yeri Aksaray'da doğduğunu ve aslen orada oturduğunu şöyle belirtir:

"(…) bilâd-ı Müslimînün *lem yuhlak mislühâ fi'l-bilâd* ve kılâ'-ı muvahhidînün reşk-i Şâm ü Bağdâd'ı olan dârü'z-zafer Aksaray'da mevliden ve aslen mütemekkin, bende-i kemîne-i ahkar ve zelle-i kemter

1 Hasan Rızâî, *Nüzhetü'l-ebrâr el-Muttali' li Esrâri'l-Gaffâr,* Selîmiye- İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphânesi, nr. 65, vr. 171a-b.

2 Şair, *Sad-Kelime-i Alî* adlı tercümesinin mensur önsözünün sonunda "Dânişî" mahlası ile tanınmış ve Aksaraylı olduğunu, "Şâban bin Mustafa bin Mehmed" ismiyle anıldığını belirtir. Manuscript Volume No. 750H from the Garrett Collection of Arabic Manuscripts in Princeton University Library, vr. 90b. (Bu eserin bir kopyası, Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi nr. 3273'tedir). Müteakip atıflarımızdaki yaprak ve sayfa numaraları bu nüshaya aittir.

3 Hasan Rızâî, *a.g.e.*, vr. 171a.

4 *Kur'an*, Fecr Suresi, 89/8.

Şa'bân bin Mustafa eş-şehîr bi Dânişî…" (vr. 35a).

Şâban bin Mustafa'nın elimizde bulunan eserlerini H. 1052/ M. 1643, 1057/ 1647 ve 1061/ 1651 yılında meydana getirdiğine bakılarak 16. asrın sonlarında veya 17. asrın başlarında doğduğu tahmin edilebilir. Onun öğrenim hayatına dair çokça bilgi yoksa da eserleri, Arapça ve Farsça bildiğini, İslâmî ilimleri tahsil ettiğini göstermektedir. Nitekim kendisinin *Nesrü'l-leâlî* tercümesinin başlangıcında, "min evân-ı tahsîli'l-ilmi'l-asîl", yani esas ilim tahsili çağından söz açması (vr. 57a), sonra H. 1052/ M. 1643 yılında Konya'da şer'î hükümlerle uğraştığını ifade etmesi (vr. 59a), ilmiye mesleğine mensup olduğunu, kadılık veya müderrislik ettiğini düşündürmektedir. Buradan hareketle şairin çocukluk ve gençlik yıllarında mahallî hoca ve mekteplerde okuduğunu, onun ardından medreselere devam edip icazet aldığını, sonra kadılık veya müderrislik mesleğine girdiğini söylemek, yanlış olmayacaktır. Şâban bin Mustafa'nın şiirlerinde kullandığı "Dânişî" mahlası da ilimle alâkasını göstermekte ve ilmiye mesleğine mensup olduğunu düşündürmektedir. Onun *Nesrü'l-leâlî*'yi 1643 yılında şeyhülislâmlık makamında bulunan kişi için uygun bir hediye olmak üzere tercüme etmeyi kararlaştırması da mesleğiyle alâkalı tahminimizi doğrulayıcı mahiyettedir. Bilindiği gibi, Osmanlı tahtında Sultan İbrâhim'in oturduğu bu senede, şeyhülislâmlık makamında, tanınmış divan şairlerimizden Yahyâ Efendi (969-1053/1561-1644) bulunuyordu. Şâban bin Mustafa, Hz. Ali'ye ait 280 kadar Arapça sözü elifba harfleri sırasına göre ihtiva eden *Nesrü'l-leâlî* isimli derlemeyi nazmen Türkçeye çevirip Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye iletmeyi düşünmekte; böylece onun alâka ve iltifatına erişmeyi ummaktadır.

Hemşehrisi Hasan Rızâî'nin *Nüzhetü'l-ebrâr…* adlı Arapça eserinde Dânişî hakkında verdiği bilgiler, şairin hayatına dair kendi eserlerinden çıkardığımız bu tesbit ve tahminleri teyid etmektedir. Hasan Rızâî, adı geçen eserinde Dânişî'yi "Şair âlim Şâban Efendi" diye vasıflandırır ve bu başlığın ardından "Zahirî bilgilerde kuvvetli, ilim ehli ve eser sahibidir; Hz. Ali'nin (Allah onun yüzünü ağartsın) sözleri konusunda tercümesi vardır" manasında tanıtır. Yine Aksaraylı Rızâî, Müftü Hüseyin Efendi'nin Şâban bin Mustafa'yı "kadı asker" diye adlandırdığını ifade eder[5] ki, bu kayıt da –eğer iğneleme gibi bir maksat taşımıyorsa- şairin çevresinde ilmiyle takdir edilen bir kişi olduğunu gösterir.

Evlilik çağına geldiğinde evlenen Şâban Efendi'nin, Mustafa adlı bir

[5] Hasan Rızâî, *a.g.e.*, vr. 171a. (Kenarda).

oğlu vardır. Dedesinin ismiyle adlandırılan Mustafa Çelebi, babası gibi ilmiye mesleğini seçerek müderris olmuştur. Dânişî'nin "Derviş Mehmed" isimli bir oğlunun daha olduğu bilinmektedir. Konya ve Sakız'da kadılık eden Şâban Efendi, birçok gün, yerine "Husrev Paşa imamı" diye tanınan Mustafa Efendi'yi (ö. 1057/ 1647) naib (vekil) olarak bırakır; kendisi Aksaray'da isteyenlere ilim öğretirdi. Mustafa Efendi, 1641 Ağustos'u ile Mart-Nisan 1643 tarihleri arasında Konya kadısıydı.[6] Hayli verimli sayılabilecek bir şair ve yazar olan Aksaraylı Seyyid Hasan Rızâî de Şâban Efendi'den bazı bilgiler edinmiş; ayrıca hat dersi alarak "tâlik" adı verilen yazı türünü öğrenmiştir.[7]

Dânişî'nin kırk hadis derlemesinden, H. 1061/M. 1651 yılında hayatta olduğu anlaşılmakta; fakat nerede ve hangi tarihte vefat ettiği bilinmemektedir. Kendi ifadelerinden tahminen çıkardığımıza göre, yazar, bu kırk hadis çevirisini ömrünün son zamanlarında, ahiret hazırlığını artırmak niyetiyle meydana getirmiştir. Onun hadîs-i erbaîn tercümesinin başlangıcında, değerli ömür sermayesinin avarelikle geçen günlerini ve cehaletle boşa giden zamanlarını üzülerek hatırlayışından bahsetmesi, sonra Hz. Ali'ye ait "Ömrünün başında kaçırdığını sonunda ele geçir!.." sözünü anarak az ömürde çok ibadet tahsiline başladığını söylemesi (vr. 33b-34a), bu bakımdan manidar görünmektedir. Mütercimin bu cümlelerinden, kırk hadisi tercüme ettiği sırada yaşlı, dolayısıyla ömrünün son zamanlarında olduğu anlaşılmaktadır. İşte Aksaraylı âlim, şair ve mütercim Dânişî Şâban Efendi'nin hayatı hakkındaki bilgilerimiz bunlardan ibarettir.

Dânişî Şâban Efendi'nin Eserleri

Elimizde Dânişî Şâban bin Mustafa'nın tercüme yoluyla meydana getirdiği üç eseri bulunmaktadır. Aksaraylı Dânişî, bu eserlerinin yer aldığı mecmuanın başlarında (vr. 27b-32a) Hz. Peygamber'e salâvat getirmenin faziletleri konusundaki kırk hadisi, kısaca "*el-Müstetraf"* adıyla anılan eserden naklen yazmıştır. Bilindiği gibi, *el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf*, Ebü'l-feth Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr el-İbşîhî'nin (790-854/1388-1450?) ansiklopedik bir antoloji niteliğindeki seksen dört bölümden ibaret, Arapça bir eseridir.[8] Kendisi bu hadisleri

---

6 "Husrev Paşa İmamı" Mustafa Efendi'nin hayatı hk. bilgi için bk. *'Ušâqîzâde's Lebensbeschreibungen Berühmter Gelehrter und Gottesmänner des Osmanischen Reiches Im 17. Jahrhundert (Zeyl-i Şakāyık),* nşr. Hans Joachim Kissling, Wiesbaden 1965, s. 176-177; Abdülkadir Özcan, Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri-Şeyhî Mehmed Efendi, Vekayiü'l-fudalâ, İstanbul 1989, c. 1, s. 206.

7 Hasan Rızâî, *a.g.e.*, vr. 171b.

8 İbşîhî ve anılan eseri hk. bilgi için bk. Hulûsi Kılıç, "İbşîhî", *Türkiye Diyanet Vakfı*

dilimize *el-Müstetraf*'tan aynen naklettiği ve Türkçeye çevirmediği için, bir müstensihlik, başka bir deyişle kopya edicilik vazifesi görmüştür. Aynı mecmuada bulunan ve Dânişî Şâban Efendi tarafından tercüme yoluyla meydana getirilen eserleri, tamamlanış tarihlerine göre ele alıp tanıtmaya çalışacağız.

1. Nesrü'l-leâlî Tercümesi

Hayatından bahsederken belirttiğimiz gibi, Dânişî Şâban bin Mustafa, Hz. Ali'ye ait 280 civarında Arapça vecizeyi elifba harfleri sırasına göre ihtiva eden, Arap, Fars ve Türk edebiyatında "*Nesrü'l-leâlî"* adıyla meşhur kitapçığı, H. 1052 (M. 1643) yılında Konya'da Türkçeye tercüme etmiştir. Şiî âlimlerden Tabersî'nin (ö. 548/ 1154) Hz. Ali'ye nisbet edilen bilgece sözler arasından 280 kadar cümleyi seçerek elifba harfleri sırasına göre dizdiği ve bu metne "*Nesrü'l-leâlî"* (İnci Saçısı) adını verdiği bilinmektedir. Anılan derleme, Türk edebiyatı tarihinde Sultan II. Murad devrinde (saltanatı 1421-1451) Kāsım ve Hâfız mahlaslı şairler eliyle farklı yıllarda dilimize çevrilmiştir. Yine bu Arapça vecizeler kitapçığının Hüseyin Baykara'ya sunulmak üzere Alî Şîr Nevâî (844-906/1441-1501) tarafından nazmen Türkçeye tercüme edildiği malûmdur. Mustafa bin Şücâ', aynı eseri Evrenoszâde Ahmed Bey'in isteğini yerine getirmek için H. 902/ M. 1496 yılında mensur olarak çevirip şerh etmiştir. Söz konusu metnin 16. asırda Mâtemî, Vâhidî, Latîfî, Rıhletî gibi şairler tarafından Türkçeye nazmen tercüme edildiğini de bilmekteyiz.[9]

İşte seleflerinin izinden giden Dânişî, devrin şeyhülislâmına ithaf etmek niyetiyle meydana getirdiği tercümesine 1052 Zilka'desinin birinci gününde (21 Ocak 1643 tarihinde) başlamış ve onu Zilhicce ayının onunda (1 Mart 1643), yani kırk gün zarfında tamamlamıştır. (vr. 87b). Şair, çeşitli dinî, ahlâkî, sosyal konulara dair fikir, görüş ve tavsiyeleri dile getiren bu Arapça güzel sözleri, "feilâtün mefâilün feilün" kalıbında birer kıt'ayla Türkçeye çevirmiştir. Onun Arapça vecizeleri dilimize nasıl tercüme ettiğini göstermek ve bu işteki başarı derecesi hakkında bir fikir vermek için, bir kıt'asını örnek olarak nakledelim. Dânişî, "İnsanın belâsı dilindendir" manasındaki بلاء الانسان من اللسان vecizesini Türkçeye şöyle tercüme etmiştir:

İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2000, c. 21, s. 376-377.

[9] Bu tercümeler hakkında daha fazla bilgi için bk. Âdem Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara 2006.

"Her belā kim gelür vücūda aŋa
Sebeb elbette [ki] lisānı olur

Gāh ü bi̱gāh ẓāhir olsa süḫan
Ol sözüŋ aŋa çoḳ ziyānı olur" (vr. 62a)

[Meydana gelen her belânın sebebi (insanın) dili olur. Söz, eğer yerli yersiz ortaya çıksa, o sözün, sahibine çok zararı dokunur...]

Dânişî'nin *Nesrü'l-leâlî*'nin Farsça tercümelerinden faydalanıp faydalanmadığını tesbit etmek maksadıyla mukayeseli araştırmalar yaptık. Neticede şairin, Mes'ûd bin Ahmed bin Şâdî'nin H. 746/ M. 1346 yılında meydana getirdiği manzum *Nesrü'l-leâlî* tercümesinden yer yer istifade ettiğini gördük.[10] Mes'ûd bin Ahmed, Hz. Ali'nin adı geçen meşhur derlemedeki vecizelerini "feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla ve iki beyitli kıt'alar hâlinde Farsçaya çevirmiştir. Bu eserden faydalandığı anlaşılan şairimiz, bahis konusu Arapça güzel sözleri aynı şekilde Türkçeye tercüme etmiştir. Örnek vermek gerekirse, metnimizdeki sıra numarasına göre şu vecizelerin tercümesinde Mes'ûd bin Ahmed'in eserinin tesirlerinin görüldüğünü söylemek mümkündür: 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 16, 17, 19, 24, 26, 28, 30, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 41, 42 vb.

Dânişî'nin Arapça sözleri doğru tercüme ve kısaca şerh edebilmek için hayli emek harcadığı, Arapça sözlüklerden, hadis kitaplarından ve çeşitli mutasavvıf, âlim ve şairlerin eserlerinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Sayfa kenarlarında Arapça vecizelerde geçen kelimeler hakkında Seyyid Şerif Cürcânî'nin *Târîfât*'ından (meselâ vr. 60a, 67b), Ahterî Mustafa Efendi'nin "*Ahterî"* diye de anılan sözlüğünden nakiller (örnek: vr. 60b, 61a, 62b, 63a-b vb.) konuyla alâkalı hadisler veya kelâm-ı kibâr (vr. 64a, 67a, 68a, 71a, 87a), Şeyh Sâdî (vr. 82b, 85b), Ahî Çelebi (vr. 85b), Ebu's-suûd Efendi (vr. 86a), Şeyhu'l-ekber (Muhyiddîn-i Arabî) (vr. 86b) gibi şahsiyetlerden iktibaslar, bu istifadenin örnekleri arasındadır.

Dânişî'nin, Hz. Ali sözlerinin tercümesi olmak üzere yazdığı kıt'alar, şekil ve muhteva yönünden incelendiğinde, bunların hem vezin, kafiye, hem de maksadı doğru-düzgün ifade bakımından hayli başarılı olduğu söylenebilir. Şair, 275 Arapça vecizeye dair birer kıt'a yazmak suretiyle bazı İslâmî, ahlâkî fikirleri telkin etmiş; insanî ve dinî yönden

[10] Mes'ûd bin Ahmed'in *Nesrü'l-leâlî* tercümesinin bir nüshası: *Tercemetü'l-leâlî ve Tezkiretü'l-maâlî*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya bl. nr. 945, vr. 43b-84b. (Bu eser hk. daha fazla bilgi için bk. Kilisli Muallim Rif'at, "Notlar ve Vesîkalar", *Türkiyat Mecmuası*, 1926, 2. c. s. 408-409).

iyi diye-bildiğimiz tavsiyelerde bulunarak muhataplarını iyilik ve güzelliklere özendirmek istemiştir. Onun *Nesrü'l-leâlî* tercümesinin mütercim hattı olduğunu tahmin ettiğimiz nüshası, Princeton Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır.[11] Aynı tercümenin Mısır Millî Kütüphanesinde de bir yazma nüshası vardır.[12]

2. Sad-Kelime-i Alî Tercümesi

Dânişî Şâban Efendi'nin meydana getirdiği eserlerden biri de *Sad-Kelime-i Alî* tercümesidir. (vr. 88b-101a). *Sad-Kelime-i Alî* (Hz. Ali'nin Yüz Sözü), Hz. Ali sözleri arasından meşhur Mu'tezile kelâmcısı Câhız'ın (ö. 255/ 869) seçtiği vecizelerdir. Reşîdüddin Vatvat (ö. 578/1182) tarafından *Matlûbu Külli Tâlib min Kelâmi Emîrü'l-mü'minîn Alî bin Ebî Tâlib* adıyla Farsçaya çevrildiği, daha sonra Arapça güzel cümlelerle de açıklandığı bilinen bu sözler, 14 veya 15. asırdan itibaren Türkçeye defalarca tercüme edilmiş; çeşitli şerhlere de konu olmuştur. Hz. Ali'ye nisbet edilen *Sad Kelime*'nin halk arasında tanındığını söyleyen ve o cümleleri "kelimât-ı kerîme ve nesâyih-ı celîle" (büyük sözler ve ulu nasihatlar) diye vasıflandırarak öven Aksaraylı Dânişî Şâban Efendi'nin, bahis konusu tercümelerin bir kısmından haberdar olduğu, kuvvetle muhtemel görünmektedir. Meselâ, şairin hemşehrisi Seyyid Hasan Rızâî, bahis konusu yüz sözü, H. 1054/ M. 1644 yılında ikişer beyitli kıt'a şeklinde dilimize çevirmiştir. İşte Aksaraylı Dânişî, *Nesrü'l-leâlî*'yi tercüme ettikten beş yıl sonra, Hz. Ali'ye nisbet edilen *Sad Kelime*'yi de 1057 yılı Şâban ayının ilk gününde (1 Eylül 1647 tarihinde) nazmen çevirmeye başlamış; çalışmasını aynı ayın yirmisinde tamamlamıştır. Şair, yüz sözü yine iki beyitli kıt'alar şeklinde, fakat öncekinden farklı olarak müctess bahrinin "mefâilün feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla tercüme etmiştir.

Dânişî'nin bu eserinin üç bölümden ibaret olduğunu söylemek mümkündür: Hz. Ali'ye nisbet edilen yüz sözün değerini ve tercüme ediliş sebebini anlatan mensur başlangıç, vecizelerin kıt'alar hâlinde çevrildiği asıl bölüm, hangi şartlar altında ve niyetlerle meydana getirildiğini bildiren kısa bir sonuç. *Nesrü'l-leâlî* tercümesinde olduğu gibi, bu eserine de mensur bir takdimle başlayan şairimiz, Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e dua ve övgüden sonra kitabı yazış sebebini anlatmış; onun ardından asıl konuya gelerek *Sad Kelime*'yi tercümeye geçmiş;

---

11 Manuscript Volume No. 750 H from the Garrett Collection of Arabic Manuscripts in Princeton University Library, vr. 57b-88a. (Bu eserin bir kopyası: Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi nr. 3273).

12 Bu nüshanın tavsifi için bk. *Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, 1987, c. 1, s. 271, nr. 1038.

sözlerini kısa bir manzum sonuç kısmıyla tamamlamıştır.

Mütercimin çevirdiği *Sad Kelime*, Hz. Ali vecizeleri arasından meşhur Arap yazarı Câhız'ın seçtiği yüz sözdür. Câhız tarafından meydana getirilen *Mie Kelime* (Yüz Söz) veya "*Mi'et amsâl Alî bin Ebî Tâlib"* (Ali bin Ebî Tâlib'ın Yüz Meseli) isimli derlemeyi Reşîdüddin Vatvat'ın (ö. 578/ 1182) Farsçaya çevirdiğini, daha sonra o tercümesine Arapça izahlar da eklediğini bahsin başında ifade etmiştik. Mukayese sonunda, başka bazı selefleri gibi Dânişî'nin de Reşîdüddin Vatvat'a ait bu meşhur tercüme ve şerhten faydalandığını gördük. Zira mütercim hattıyla olduğunu tahmin ettiğimiz *Sad Kelime* nüshasının sayfa kenarlarında Arapça vecizeleri yine Arapça şerh (izah) eden bazı cümleler yer almakta ve bunlar Reşîdüddîn Vatvat'ın anılan eserinde bulunmaktadır.

Sad-Kelime-i Alî'nin tercümeleri konusunda önceki yıllarda yaptığımız bazı yayınlarda, bu meşhur vecizeler derlemesinde yer alan güzel sözlerin muhtevası hakkında topluca bilgi vermeye çalışmıştık. Hz. Ali'ye nisbet edilen sözlerde, "Kişi dilinin altında gizlidir", "Cimrinin malını felâket veya vârisle müjdele", "İyilikle hür kişi kul-köle edilir", "İslâm'dan daha yüce bir şeref yoktur" örneklerinde olduğu gibi, ya hayata dair bir gerçek ifade edilmiş veya çeşitli dinî, ahlâkî, sosyal konular hakkındaki fikir ve görüşler dile getirilmiş; doğrudan doğruya yahut dolaylı olarak bazı faziletler telkin edilmiş; kötülükler ise yerilmiştir.

3. Hadîs-i Erbaîn Tercümesi

Aksaraylı Dânişî'nin kaleminden çıkmış yazma mecmuada yer alan eserlerinden biri de kırk hadis tercümesidir. (vr. 27b-57a). Şair, sözlerine o asırlarda telif veya tercüme edilen hemen bütün Müslüman eserlerinde olduğu gibi, besmele, Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e dua ve selâmla başlamakta; sonra "emmâ ba'dü" diye asıl konuya gelmektedir.

Şâban bin Mustafa, bundan sonra "Kim ümmetim için din işleri konusunda kırk hadisi ezberlerse, yüce Allah onu Kıyamet gününde âlimler, fakihler zümresi içinde diriltir" mealindeki hadis ve onun farklı rivayet şekilleri üzerinde durur. İşte bu gibi rivayetlerden dolayı ümmetin âlimleri, kırk hadisi bir araya getirip toplamışlardır. Aksaraylı Dânişî de "Hadis rivayet etmek, Allah Resulüne intisab etmektir" sözü gereğince, Hz. Peygamber'e manen bağlanmayı isteyerek Hicrî 1061 senesi Zilhiccesinin ilk gününde (15 Kasım 1651 tarihinde) kırk hadisi derlemeye başlamıştır. Maksadı, ahirette Hz. Peygamber'in şefaatine mazhar olmak ve eserini okuyan değerli dostların dualarını almaktır. Önsözünde hadislerin isnadları sahih, kısa, özlü, ezberlenmesi kolay ve

mühim konuları içine alıcı olanlarını seçtiğini ifade eden mütercim, bu derleme ve tercümesi sırasında *Mesâbîh, Meşârık* ve daha başka hadis kitaplarından faydalandığını da anlatır. Bilindiği gibi, *Mesâbîhu's-sünne,* Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) güvenilir hadis kaynaklarından derlediği hadisleri ihtiva eden, *Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye…* ise Radıyyüddin es-Sâgānî'nin (ö. 650/1252) bazı sahih hadisleri nahiv konularına göre düzenlediği bir eseridir.

Dânişî, seçtiği kırk hadisten her birini önce nesirle Türkçeye tercüme etmiş; sonra o hadislerin manasını birer kıt'ayla nazmen de dile getirmiştir. (Şairin kırk hadis tercümesini de neşre hazırlamakta ve yayımlamayı düşünmekteyiz).

Sonuç

Aksaraylı Dânişî Şâban bin Mustafa'nın hayatı ve eserleri hakkındaki araştırmamızın neticelerini öz olarak şöyle sıralayabiliriz: O, 17. asırda ve sonraki zamanlarda meydana getirilmiş şuara tezkireleri, *Şekâyiku'n-Nu'mâniye...* zeyilleri, *Keşfü'z-zunûn...* ve zeyilleri, *Sicill-i Osmânî, Osmanlı Müellifleri* gibi belli-başlı biyografik, bibliyografik kaynaklarımızda adına rastlanmayan âlim, şair ve yazarlarımızdan biridir. Dânişî Şâban Efendi'nin hayatı ve bir eseri hakkında, hemşehrisi ve çağdaşlarından Seyyid Hasan Rızâî'nin, Aksaraylı salih insanlara dair yazdığı *Nüzhetü'l-ebrâr...* adlı Arapça kitapçığında bilgi bulunmaktadır. Devrin mektep ve medreselerinde okutulan ilimleri tahsil ettiği anlaşılan Şâban Efendi, kadı olmuş; aynı zamanda isteyenlere ders de vermiştir.

Eldeki eserleri, Aksaraylı kadı Şâban Efendi'nin İslâmî ilimler yanında edebiyatla da alâkadar ve şairlik kabiliyetine sahip olduğunu göstermektedir. Şiirlerinde "Dânişî" mahlasını kullanan Şâban bin Mustafa, dinî düşünce ve duygularla üç eser meydana getirmiştir. Onun ilk eseri, Hz. Ali'nin 275-280 kadar Arapça vecizesini elifba harfleri sırasına göre ihtiva eden ve "*Nesrü'l-leâlî"* adıyla tanınan derlemenin nazmen tercümesidir. Şair, bu eserini devrin divan sahibi şeyhülislâmı Yahyâ Efendi'ye takdim etmek niyetiyle H. 1052/ M. 1643 yılında Konya'da kadıyken tamamlamıştır. Mütercim, her bir Arapça vecizeyi "feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla ve ikişer beyitli kıt'alar hâlinde dilimize tercüme etmiştir. Mukayese sonucunda, onun eserini meydana getirirken, Mes'ûd bin Ahmed bin Şâdî'nin H. 746/ M. 1346 yılında bitirdiği *Tercemetü'l-leâlî ve Tezkiretü'l-maâlî* adlı Farsça manzum *Nesrü'l-leâlî* çevirisinden hayli faydalandığı anlaşılmaktadır.

Dânişî'nin ikinci eseri, H. 1057/ M. 1647 yılında, yirmi günde sona erdirdiği *Sad-Kelime-i Hazret-i Alî* tercümesidir. Şair, Hz. Ali'nin edebiyat tarihimizde "*Sad Kelime"* (Yüz Söz) diye tanınmış Arapça

vecizelerini yine ikişer beyitli kıt'alar hâlinde, "mefâilün feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla Türkçeye tercüme etmiştir. Mütercimin bu kitapçığında, Reşîdüddîn Vatvat'ın (ö. 578/ 1182) *Matlûbü Külli Tâlib min Kelâmi Emîrü'l-mü'minîn Alî bin Ebî Tâlib* adlı Arapça, Farsça eserinin tesirleri görülür.

Onun bilindiği kadarıyla üçüncü ve son eseri, bir kırk hadis tercümesidir: Dânişî Şâban Efendi, H. 1061/ M. 1651 yılında meydana getirdiği bu eserinde, Hz. Peygamber'in kırk hadisini önce nesirle, sonra kıt'alar hâlinde nazmen dilimize çevirmiştir. Mütercim, çevirip kısaca şerh ettiği hadisleri *Mesâbîh, Meşârık* gibi hadis kitaplarından seçtiğini bildirir.

Şairin manzum eserlerinde yer yer imale, zihaf, kafiye yerine redifle yetinme gibi vezin ve kafiye kusurlarına rastlanmakta; ayrıca ara-sıra maksadı güzel ve düzgün anlatış yönünden bazı pürüzleri de görülmektedir. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin Konya, Aksaray gibi ilim, sanat ve edebiyat merkezi İstanbul'dan uzak sayılabilecek şehirlerinde yaşamış kadı Şâban Efendi'nin üç dile, dinî ve edebî bilgilere vâkıf, âlim bir şair, meramını nazım ve nesir yoluyla ifadeye muktedir bir şahsiyet olduğunu belirtmek de gerekir. Dinî-edebî konularda eser sahibi seleflerinin izinden giden şairin, önce *Nesrü'l-leâlî'*yi, ondan bir müddet sonra *Sad-Kelime-i Alî'*yi ve nihayet kırk hadisi tercüme ederek okuyucularına İslâmî inanç, ibadet, ahlâk ve âdâb konularında bazı telkin ve tavsiyelerde bulunduğu muhakkaktır. Denebilir ki, o, belli-başlı biyografik kaynaklarımızda tanıtılmayışı, eserlerinin konuları, nüshalarının sınırlı sayıda oluşu gibi yönlerden Şirvanlı Hatiboğlu Habîbullah ve Balıkesirli Rıhletî'yi andırmaktadır.

Çalışmamızda Dânişî'nin hayatı, eserleri hakkında bilgi verilmesi, bu biyografiye ek olarak tercümelerinden birinin yeni harflere ve günümüz Türkçesine çevrilmesi, böylece hem pek bilinmeyen bir edebî şahsiyetin tanıtılması, hem de Arapça güzel, ahlâkî sözlere dair bir manzum tercümesinin çağımız okuyucusunun istifadesine sunulması hedeflenmiştir.

Metin:

Tercüme-i Nesrü'l-leâlî (vr. 60a)

Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm
Maṭla'-ı Furḳān-ı Kelām-ı Ḳadīm

[Rahman ve Rahîm Allah'ın adıyla (ayeti), *Kadîm Kelâm* ve hakla batılı birbirinden ayıran *Kur'ân*'ın doğduğu yerdir (başlangıcıdır).]

Ḳāle 'Aliyy bin Ebī Ṭālib Kerrema'llāhu Vechehu ve Raḍıya'llāhu Te'ālā 'Anhu

[Alî bin Ebî Tâlib (Allah onun yüzünü ağartsın ve ondan razı olsun) dedi ki:]

- **Bābü'l-elif**

[1] ايمان المرء يعرف بايمانه

Her ki 'ahd ü yemīni ola dürüst
Lā-cerem kāmil olur īmānı

Ṣıdḳ-ı īmānı bildirür eymān
Böyledür 'uhde-i Müselmānī

[Her kimin sözü ve yemini dürüst olursa, şüphesiz onun imanı tam, olgun olur. Yeminler, imanın doğruluğunu bildirir. Müslümanlıkta söz verme böyle(mühim)dir.]

[2] اخوك من وآساك فى الشدة

Vaḳt-i şiddet zamān-ı miḥnetde
Kim ki ola ḳarīn ü yoldaşuŋ

Ol durur şübhesiz saŋa hem-dem
Ol durur bī-gümān ḳarındaşuŋ

[Kim zorluk ve zahmet zamanında yakının ve yoldaşın olursa, şüphesiz senin canciğer dostun ve kardeşin odur...]

[3] اظهار الغنى من الشكر

Ḥaḳ Te'ālā Cenāb-ı 'İzzetine
Dā'imā eyle şükrüŋi iẓhār

Ni'met-i luṭf-ı Ḥaḳḳ'ı bilmekdür
Aġniyādan ġınāyı istiẓhār

[Yüce Allah'a daima şükrünü göster! Zenginlerden zenginliğini göstermesini (o servete uygun davranışı) istemek, Allah'ın lûtuf ve nimetini bilmektir.]

[4] ادب المرء خير من ذهبه

'Āḳıl iseŋ müeddeb ol zīnhār
Ġaflet ile geçürme rūz u şebi

Kāmilü'l-fehm olan süḫan-dānuŋ
Ẕehebinden ḫayırludur edebi (vr. 60b)

[Akıllıysan edepli, terbiyeli ol; sakın geceyi, gündüzü gafletle geçirme! Tam, olgun anlayışlı olan söz bilicinin edebi, altınından daha iyidir...]

[5] اداء الدين من الدين

Mü'min oldur edā' ėde deynin
Budur āyīn ü resm-i dīndārī

Dür gibi pāk ü mu'teberdür bu
Süḫan-ı ḥaḳda ėtme pindārī

[Mümin, (her türlü) borcunu zamanında ödeyen kişidir. Dindarlığın usûl, âdet ve alâmeti budur. Bu (söz), inci gibi temiz ve geçerlidir. Doğru söze karşı (kötü) zanda bulunma ve böbürlenme!..]

[6] ادب عيالك تنفعهم

İster iseŋ 'iyālüŋe nef'i
Ḫayr-ḫˇāh ola olmaya bed-ḫˇāh

Edeb ögret ki bā-edeb olmaz
Rāh-ı dīn-i mübīnde güm-rāh

[Çoluk-çocuğuna fayda vermek istersen, iyilik isteyici ol, kötülük isteyici olma! Edep öğret ki edepli, terbiyeli olan kişi, hükümleri açıkça belli İslâm dini yolunda yolunu şaşırmaz.]

[7] اخوك من وآساك فى النشب لا من وآساك فى النسب

Ḳardaş oldur saŋa ṣadāḳatle
Ṣarf ėde mālini ḳıla yārī

Ol nesebde nice birāder olur
Ki nifāḳ ola kārı her-bārī

[Kardeşin, sana dostlukla malını harcayan ve (ihtiyaç duyduğun zaman) yardım edendir. İşi- gücü her defasında münafıklık olan kimse, soyda nasıl kardeş olur?!.]

[8] احسن الى المسىء تسده

Eyle iḥsān isā'et eyleyene
Ger dilerseŋ siyādet ü rif'at

Eylüge eylük ėtmek āsāndur
Kemlere eylük ėtmedür devlet

[Eğer efendilik ve yükseklik istersen, kötülük edene iyilik et! İyiliğe

iyilik etmek kolaydır; baht ve saadet, kötülere iyilik etmektir...]

[9] اخوان هذا الزمان جواسیس العیوب

Bu zamānuŋ nedīm ü iḫvānı
Ṣaḳınur ṣanma 'ırż u nāmūsı

Gözedirler 'uyūb u noḳṣānı
İşleri ẕemm-i maḥż u cāsūsī (vr. 61a)

[Bu zamanın arkadaş ve dostlarının ırz ve namusu koruyucu, gözetici olduğunu sanma! Onlar kusur ve eksikliği gözetirler. İşleri sırf yermek ve gizlice kusur araştırmaktır...]

[10] استراحة النفس فی الیأس

Ḳatı müşkildür intiẓār-ı merām
Nefse lābüd olur 'aẕāb-ı şedīd

Nā-ümīdī 'aceb sa'ādetdür
Rāḥat olur kişiye ḳaṭ'-ı ümīd

[Bir isteğin meydana gelmesini beklemek, çok zordur. Bu, insan benliğine mutlaka şiddetli azap olur. (İnsanların elindeki şeylerden) ümidi kesmek, kişi için rahatlıktır.]

[11] اخفاء الشدائد من المروت

Şiddet-i dehri iḫtifā ėtmek
'Āḳıle māye-i mürüvvet olur

Ceza'-i bī-taḥammülī zīrā
Düşmen-i nā-bekāra ruḫṣat olur

[Dünya (işlerinin) güçlüğünü gizlemek, akıllı kişi için mertlik mayası olur. Çünkü o güçlüğe katlanmaksızın sabırsızlıkla ağlayıp sızlamak, işe yaramaz düşmana (sevinmesi, eğlenmesi için) izin olur...]

- **Babü'l-bā'**

[12] بر الوالدین سلف

Peder ü mādere 'aṭālar ḳıl
Tā ki ecr ü ṣevābuŋ ola selef

Şöyle ẓann ėtme kim Cenāb-ı Ḫudā
Ėde iḥsān-ı vālideyni telef

[Anne ve babana iyilikler et ki, mükâfat ve sevabın ileri geçsin! Anne-babaya yapılan iyiliği Cenab-ı Hakk'ın yok edeceğini sanma!]

[13] بشر نفسك بالظفر بعد الصبر

Nefsüŋe müjde vėr ḫudāvendā
Ẓafer ü nuṣret ü sa‘ādetle

Līk ba‘de’s-ṣabır olursın sen
Nā’il-i kām-ı dil ġanīmetle

[Ey efendi, kendine başarı, İlâhî yardım ve saadetle müjde ver! Fakat sen ganimetle gönül isteğine sabırdan sonra erişebilirsin...]

[14] بركة المال فى اداء الزكوة

Cem‘-i emvāl kim müyesser ola
Vėr zekātı ki andadur bereket (vr. 61b)

Naṣṣ-ı ḳāṭı‘ bu emre nāṭıḳdur
Ṣaḳın ėtme ḫilāfına ḥareket

[Malları toplamanın nasip olması için zekâtı ver! Çünkü bereket ondadır. *Kur’an* ayetleri ve sahih hadis gibi kesin deliller, bu emri bildirir. Sakın onun zıddına hareket etme!]

[15] بع الدنيا بالآخرة تربح

Bu fenāyı beḳāya bey‘ eyle
Tācir-i rābiḥ olmaḳ ister iseŋ

Tābi‘-i ṭālib-i fesād olma
‘Āḳıbet ṣāliḥ olmaḳ ister iseŋ

[Eğer kazançlı tacir olmak istersen, bu fânî dünya nimetini sonsuz ahiret (nimet ve saadeti) için sat! Sonunda salih olmak istersen, fesat (bozukluk, karışıklık, yolsuzluk, münafıklık) isteyene uyma!]

[16] بكاء المرء من خشية الله قرة عين

Bīm-i Ḥaḳ’dan bükāsı insānuŋ
Sebeb-i rūşenī-i dīde olur

Līk ġāfil olup bu ma‘nīden
Ḫande ėden kişi remīde olur

[İnsanın Allah korkusuyla ağlaması, gözünün aydınlığına vesile olur. Fakat bu manadan gafil olup gülen kişi, (sonuçta) korkmuş, ürkmüş olur...]

[17] باكر تسعد

‘Ādet ėt nefsüŋe seḥer-ḫīzī
İster iseŋ sa‘ādet-i evfā

Ey nice ḫufte kim ėrişmez eli
Dāmen-i kām-ı ṭab‘a müstevfā

[Eğer çok saadet istersen, sabah erken kalkmayı kendine âdet et! Birçok uyumuş olan kimsenin eli, yaratılışın isteği eteğine yeteri kadar erişmez.]

[18] بطن المرء عدوه

Dikḳḳat ile naẓar olınsa şikem
Nesidür ol vücūd-ı insānuŋ

Bī-ṣabır pür-ṭama‘ gelū-yı ḥarīṣ
Biridür fi'l-ḥaḳīḳa a‘dānuŋ

[Dikkatle bakılsa, karın, insan vücudunun nesidir, (anlaşılır). Sabırsız, aşırı istek dolu, hırslı boğaz, aslında düşmanların biridir...]

[19] بكرة السبت و الخميس بركة

Bāmdādān-ı rūz-ı sebt ü ḫamīs
Ṭā‘ate gūşiş eyle bīdār ol (vr. 62a)

Berekāt-ı Ḫudā'yı eyle ṭaleb
Cān ile baş ile ḫarīdār ol

[Perşembe ve Cumartesi sabahları uyan; ibadet ve taate çalış! Allah'ın bereketlerini iste; canla- başla satın alıcı ol!]

[20] بركة العمر حسن العمل

Māl-i bisyār ü ḫarc-ı māl ü menāl
Ṭūl-i āmālle ‘abeṣ ḥarekāt

‘Ömre nāfi‘ olur ḳıyās ėtme
Ḥüsn-i a‘mālle olur berekāt

[Uzun emellerle çok mal ve ele geçirilen şeyi harcamak, boş ve faydasız hareketlerdir. Bunların ömre faydalı olduğunu sanma! (Ömre) amellerin güzelliğiyle (iyi amellerle) bereketler gelir.]

[21] بلاء الانسان من اللسان

Her belā kim gelür vücūda aŋa
Sebeb elbette [ki] lisānı olur

Gāh ü bi̇gāh ẓāhir olsa süḫan
Ol sözüŋ aŋa çoḳ ziyānı olur

[Meydana gelen her belânın sebebi (insanın) dili olur. Söz, eğer yerli yersiz ortaya çıksa, o sözün, sahibine çok zararı dokunur...]

[22] برك لا تبطله با لمنة

Ḫayrı çün ġayra eyledüŋ vāṣıl
Anı ibṭāl ėtme minnet ile

Li̇k pūşi̇de ėtmeseŋ ecri
Żāyi‘ olur gider eẓiyyet ile

[İyiliği başkasına ulaştırdığında başa kakmakla iptal etme! Fakat (o iyiliği) gizlemesen, (iyilik ettiğin kimseyi inciterek söylesen) eziyetle sevabı zayi olur, gider...]

[23] بشاشة الوجه عطية ثانية

Bāb-ı ikrāmı eylesün meftūḥ
Ol ki iḥsān ü ḫayr şānıdur

Bā-ḫuṣūṣ ol beşāşet ile ola
Lā-cerem ol ‘aṭā’-i şānı̇dür

[Âdeti iyilik ve lûtuf olan kimse, ikram kapısını açık tutsun! Hele o iyilik ve bağış, güler yüzle olsa, şüphesiz ikinci bir iyiliktir.]

- **Bābü’t-tā’**

[24] توكل على الله يكفيك (vr. 62b)

Her işüŋde Cenāb-ı Ḫallāḳ’a
Eyler iseŋ tevekkül-i ṣāfi̇

Hep murādāt-ı dil müyesser olup
Ḥażret-i Ḥaḳ saŋa olur kāfî

[Her işinde yüce Yaratıcı’ya halis tevekkül edersen, gönlünün bütün istekleri nasib olup Cenab-ı Hak sana yeter.]

[25] تأخير الاسائة من الاقبال

Yaramazlıḳ ėdenlere te’ḫi̇r
‘İzz ü iḳbāle dāldür bi̇-şek

Bed-fi‘āle Ḫudā sezāsın ėder
Luṭf-ı Bāri̇ yu‘i̇n leke ve ma‘ak

[Kötülük edenlere o fenalığı işlemeyip ertelemek, şüphesiz değer ve baht açıklığını bildirir. Allah'ın lûtfu sana yardım eder ve seninle beraber olur.]

[26] تدارك فى آخرالعمر ما فاتك فى اوله

Evvel-i 'ömr içinde fevt olanı
Āḫirinde yüri ḳażā eyle

Çün bilürsin şebāb 'avd ėtmez
Cebr-i mā-fāt ḳıl edā eyle

[Ömrün başında elden çıkıp kaçan şeyi (ibadet ve iyilikleri), git, sonunda kaza et! Çünkü bilirsin, gençlik geri dönmez!.. Elden çıkıp kaybolan şeyi onar, yerine getir!]

[27] تكاسل المرء فى الصلوة من ضعف الايمان

Kāhil olan ṣalāt emrinde
Ṣanmasun Ḫāliḳ'a 'ibādet ėder

Ṭā'at-i emr-i Ḥaḳ tekāsül ile
Ża'f-ı īmānına delālet ėder

[Namaz işinde (veya namaz buyruğunu yerine getirme konusunda) tembel olan kimse, Yaratan'a ibadet ettiğini sanmasın! Allah'ın emrini yerine getirme hususunda tembellik etmek, imanının zayıflığını gösterir.]

[28] تفأل بالخير تنله

Fāl-i ḫayra zebān küşād eyle
Tā ki anuŋ menāfi'in göresin

Fāl-i bed eyleme murāduŋda
Nā'il olup ṣafāsını süresin

[Ağzını hayra aç ki, onun faydalarını göresin. İstediğin şey konusunda kötü yorumda bulunma ki, muradına erip onun safasını süresin...]

[29] تأكيد المودة فى الحرمة (vr. 63a)

Ḥürmet-i dōstān-ı ṣādıḳla
Rişte-i dōstī müekked olur

Aṣdiḳā ḫāṭırını yapmaġ ile
Kār-ı ḫıllet ebed müşeyyed olur

[Gerçek ve vefalı dostlara saygıyla dostluk bağı kuvvetlendirilmiş

olur. Sadık dostların gönlünü yapmakla dostluk işi sonsuza kadar sağlam olur.]

[30] تغافل عن المكروه توقر

Göricek bir ḫilāf ü mekrūhı
Güẕerān ėt teġāfül ile hemān

Ṣaḳla vaż‘ u vaḳāruŋı andan
Ol tecāhül ṭarīḳatine revān

[Aykırı veya dince hoş görülmeyen bir işi görünce, hemen habersizmiş gibi davranarak geç! Ondan sonra duruş ve ağırbaşlılığını koru; bilmezlikten gelme yoluna git!..]

[31] تزاحم الايدى على الطعام بركة

Dest-i bisyār ola ṭa‘ām üzre
Berekāt olduġına eyleme şek

Her ki fehm ėtmedi bu ma‘nāyı
Bilmedi gitdi ḥaḳḳ-ı nān ü nemek

[Yemeğin üstünde çok el bulunsa, onun bereketler olduğuna şüphe etme! Kim bu manayı anlamadıysa, tuz-ekmek hakkını[13] bilmedi, gitti...]

[32] تطرف بترك الذنوب

Yüri terk-i ẕünūba ḳıl çāre
Tevbe ėt iste maġfiret Ḥaḳ’dan

Ḳābilü’t-tevbedür Cenāb-ı Ḫudā
Ye’s gelmez Cevād-ı Muṭlaḳdan

[Git, günahları bırakmak için çare bulmaya bak! Tevbe et; Cenab-ı Hak’tan af, bağışlanma dile! Çünkü O çok ihsan eden, cömert Yaratıcı’dan ümit kesilmez.]

[33] تواضع المرء يكرمه

‘Ādet ėtse tevāżu‘ı insān
Ol tevāżu‘ anı mükerrem ėder

[13] “Nân ü nemek (Tuz ekmek) hakkı”, Türkçede eski bir tabir olup şükran, minnettarlık, yapılan iyiliği unutmamak, ona benzeriyle karşılık vermek, iyilik, ikram ve ihsana karşı nankörlük etmemek mükellefiyeti gibi manalara gelir. (Bu deyim hk. daha fazla bilgi için bk. Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1981, s. 706-719).

Żāyi‘ ėtmez anuŋ Ḫudā ecrin
Cümleden muḥterem mu‘aẕẓam ėder

[İnsan, alçakgönüllü olmayı âdet etse, o tevazu onun ağırlanmasını sağlar. Allah, onun mükâfatını zayi etmez; onu herkesten muhterem ve büyük hâle getirir.]

- **Bābü's-ṣā** (vr. 63b)

[34] ثلاث مهلكات بخل وعجب و هوى

Hālik-i merddür ḫişāl-i ṣelāṣ
‘Āḳıl oldur ki andan ėde ibā

Diŋle tafṣīlini birisi anuŋ
Kibr ü ikinci buḫl ü[14] üçinci hevā

[Üç huy insanı helâk eder. Akıllı kişi, onlardan çekinir; tiksinir. Açıklamasını dinle: Onun biri kibir, ikincisi cimrilik, üçüncüsü nefsin arzusu...]

[35] ثلث الايمان حياء و ثلثه صبر و ثلثه جود

Aŋla cān-ı vücūd-ı īmānı
Buldı vech-i ṣelāṣ birle vücūd

Ṣülüṣānı ḥayā vü ṣabr oldı
Ṣülüṣ-i āḫarı ‘aṭāyile cūd

[Anla ki, iman vücudunun ruhu, üç sebeple var olur: Onun üçte ikisi, hayâ ve sabır, üçte biri iyilik ve cömertliktir.]

[36] ثلمة الدين موت العلماء

‘Ulemā’ mevti dīne raḫne vėrür
Bunuŋ emṣāli vaḳ‘a olmaz sehl

Çünki ‘ālim gider bu ‘ālemden
Lā-meḥāle ṭutar maḳāmını cehl

[Âlimlerin ölümü, dine zarar verir. Bunun benzerleri hadise, kolay olmaz. Çünkü âlim bu âlemden gittiğinde, onun yerini ister-istemez cehalet alır…]

[37] ثلمة الحرص لا يسدها الا التراب

[14] Veznin aksamasına sebep olan bu "ve"nin sehven yazıldığını tahmin ediyoruz.

Raḫne-i ḥırṣı hīç sedd ėtmez
Ne ḳadar muḥkem eyleseŋ termīm

Dīde-i ḥırs u āzı baġlayamaz
Nesne illā ki ḫāk ü ‘azm-i remīm

[Ne kadar sağlam onarsan da (o tamir) hırs gediğini kapamaz. Hırs ve açgözlülük gözünü (hiç) bir şey kapatamaz; ancak toprak ve çürümüş kemik kapatır...]

[38] ثوب السلامة لا يبلى

Cāme-i ‘āfiyet gibi olmaz
Bir ḳabā-yı cemīl ü müstaḥkem

Her libās-ı cedīd olur ifnā
Ṣevb-i ṣıḥḥat derīde olmaz hem

[Sağlık elbisesi gibi üste giyilen güzel ve sağlam bir giyecek bulunmaz. Her yeni elbise (eskir), yok olur; sağlık elbisesi yırtılmaz.]

(vr. 64a) [39] ثن احسانك بالاعتذار

Bir kese ėtmiş olsaŋ iḥsānı
‘Öẕr-ḫˇāh ol aŋa ṣenā ile

İki başdan ṣevāb ola ḥāṣıl
Süḫan-ı Ḥaḳḳ’a i‘tinā ile

[Bir kişiye iyilik etmiş olsan, ona övgüyle özür dileyici ol! Böylece Hakk’ın sözüne dikkat ettiğin için iki baştan sevap meydana gelir.[15]]

[40] ثبات الملك بالعدل

Mülk ü millet ṣebātı ‘adlledür
‘Adlle ber-ḳarār olur ‘ālem

Ẓulme ruḫṣat degül münāsib-i dīn
Belki der-nezd-i cem‘-i ehl-i ẕimem

[Ülke ve milletin devamı adaletledir. Dünya, kâinat adaletle karar üzere bulunur. Zulme izin vermek, İslâm’da, hatta belki bütün

[15] Burada şu mealdeki ayete işaret edildiği söylenebilir: “Güzel bir söz ve bağışlama, ardından eza gelen bir sadakadan daha iyidir...” (*Kur’an*, Bakara Suresi, 2/ 263). Vecizede ve onun tercümesinde, iyilik ederken nazik davranmak, iyilik edilen kimseyi incitecek söz ve tavırlardan sakınmak gerektiği belirtiliyor.

zimmilerin[16] yanında uygun değildir.]

[41] ثواب الآخرة خير من نعيم الدنيا

Cāmi‘ eyle ṣevāb-ı āḫireti
Bī-beḳādur tena‘um-ı dünyā

İki günlük ma‘āş-ı sāde içün
Ėtme ifnā'-ı ni‘met-i ‘uḳbā

[Ahiret sevabını topla; çünkü dünyadaki nimetlenme süreksizdir. İki günlük basit yaşayış için ahiret nimetini mahvetme!..]

[42] ثبات النفس بالغذاء و ثبات الروح بالغناء

Nefse ḳuvvet vėrür ġıdā ammā
Rūḥa ḳuvvet ġınā vü istiġnā

Ol ki bī-ṣabrdur degül şākir
Müflis olur çeker hezār ‘anā

[Gıda, insan vücuduna kuvvet verir ama ruh için kuvvet, gına (zenginlik, güzel ses) ve ihtiyaçsızlık belirtip tokgözlü davranıştır.]

[43] ثناء الرجل على معطيه مستزيد

Muḥsin ü kāmil ü keremkāra
Muḫliṣ u ḫāliṣ ü ṣenākār ol

Müstezīd-i seḫā vü i‘ṭādur
Müstedīm-i ṣenā'-ı bisyār ol (vr. 64b)

[İyilik eden, olgun ve cömert kişiye karşı samimi, içten ve övücü ol! (Sana iyilik edeni) çok övmeye devam et! Çünkü bu davranış, cömertlik ve bağışı artırır.]

- **Bābü'l-cīm**

[44] جد بما تجد

Ol ki feyż-i Cenāb-ı Mevlā'dan
Saŋa oldı sezā vü erzānī

Sen daḫi luṭf u cūda mu‘tād ol
Dā'imā ġayra eyle iḥsānı

[16] İslâm devletinin tabiiyyet ve himayesinde bulunan, vergi veren gayr-ı Müslim halka "zimmî" denir. (Müslüman Araplar zamanında kullanılan bu kelime, bugün pek kullanılmaz).

[Cenab-ı Hakk'ın feyzinden sana lâyık ve uygun olan (nimetten) sen de iyilik ve cömertlik etmeye alış; daima başkasına iyilik et!]

[45] جهد المقل كثير

Ekṣer olur meşaḳḳat-i derv̄iş
Endek olursa da anuŋ ṭalebi

Her kesüŋ bu cihān-ı fān̄ide
Vüs'i miḳdārıdur ġam ü ta'abi

[Fakirin isteği az olursa da zahmeti daha çok olur. Bu fâni dünyada herkesin keder ve zahmeti gücü kadardır.]

[46] جمال المرء فى الحلم

Bihter̄in-i kemāl-i insān̄i
'İlmle mu'allem ü mu'ayyen ola

Tünd ü t̄iz̄i degül münāsib-i merd
Merd odur ḥilmle müzeyyen ola

[İnsani olgunluğun daha iyisi, ilimle öğrenilmiş ve belirli olandır. Sertlik ve keskinlik insana uygun değil... Adam, huy yumuşaklığıyla süslenmiş olandır.]

[47] جليس السوء شيطان

Hem-dem-i sū' vü hem-niṣ̄in-i bed
Ṣūretā gerçi kim Müselmāndur

Naẓar-ı ḥaḳḳla naẓar ėtseŋ
Fi'l-ḥaḳ̄iḳa o d̄iv ü şeyṭāndur

[Kötü arkadaş ve birlikte oturulan fena kimse, gerçi görünüşte Müslümandır... Fakat gerçek bakışla baksan, (anlarsın ki) o aslında cin ve şeytandır...]

[48] جولة الباطل ساعة جولة الحق الى الساعة

Gerdiş-i bāṭıl oldı yek sā'at
Yoḳdur anda nümāyiş ü revnaḳ (vr. 65a)

Tā ḳıyāmet gider 'ale't-te'b̄id
Der-dil-i Ḥaḳ-şināş gerdiş-i ḥaḳ

[Batılın dönüp dolaşması, bir saat (bir an gibi kısa) olur. Onda gösteriş ve güzellik, parlaklık yoktur. Hakkın (doğru ve gerçek olanın, İslâm'ın) dönüp dolaşması ise Hakk'ı bilenin gönlünde ta Kıyamete kadar

sonsuzca gider...]

[49] جودة الكلام فى الاختصار

Meclis içre süḫan-dırāz olma
Ne ḳadar intiẓāma ḳādir iseŋ

Süḫanı iḫtişār ü īcāz ėt
Her ne deŋlü belīġ u māhir iseŋ

[Ne kadar düzgün söz söylemeye gücün yetiyorsa da bir meclis içinde lâfı uzatma. Her ne kadar yerinde, güzel ve ustaca konuşuyorsan da sözü kısalt; az ve özlü söyle!..]

[50] جليس الخير غنيمة

Hem-dem-i bed-ḫıṣāl ü bed-sīret
Dil-i dānāya 'ayn-ı ḳasvetdür

Gūş eyle bu naẓm-ı maḳbūli
Hem-nişīn-i nigū ġanīmetdür

[Kötü ahlâklı ve kötü gidişli arkadaş, bilgili kişinin kalbi için sıkıntının ta kendisidir. Bu makbul nazmı dinle: İyi arkadaş ganimettir...]

[51] جالس الفقراء تزدد شكرا

İbtiġā'-i rıżā-yı īzid içün
Hem-celīs ol faḳīr ü dervīşe

Şükrüŋ olmış olur hemīşe füzūn
Eyleme bu 'amelde endīşe

[Allah'ın rızası gayesi için fakir ve yoksulla birlikte otur; arkadaş ol! (Böyle yaparsan,) şükrün daima fazla olur. Bu amel konusunda ("uygun mudur, değil midir" diye) düşünme!..]

[52] جل من لايموت

Kā'inātuŋ fenā' vü 'aczinde
Eylemez bir kimesne vehm ü ḫayāl

Ebedīlik Ḫudā'yadur ancaḳ
'Aẓamet ber-devām celle celāl

[Bütün varlıkların fâni oluşu ve âcizliği hususunda kimse kuruntuya kapılmaz ve hayal etmez. (Bu fikrin doğru olup olmadığı konusunda vehim ve hayale kapılmaz). Ebedîlik ancak Allah'a(ait bir sıfat)dır. Azamet (ululuk ve büyüklük), daima o Yüce Yaratıcının...]

- **Bābü'l-ḫā'**

[53] حلم المرء عونه (vr. 65b)

Kişinüŋ ḥilmi yār ü yāveridür
Ḥilm olur ehline mu'īn ü ẓahīr

Ġażab u ḥiddeti yüri terk ėt
Ḥilme gūşişde eyleme taḳṣīr

[İnsanın huy yumuşaklığı, dostu ve yardımcısıdır. Huy yumuşaklığı, sahibine yardımcı ve destek olur. Yürü, öfkeyi ve kızgınlığı bırak! Huy yumuşaklığına çalışma konusunda kusur etme!]

[54] حلى الرجال الادب وحلى النساء الذهب

Zīver-i zen zer ile mürvārīd
Zīnet-i merd bā-ḥayā vü edeb

Bir kişi zen gibi ėde tezyīn
Kendüyi bī-edebdür ėtme 'aceb

[Kadının süsü altınla incidir; erkeğin süsü hayâ ile edep... Bir kişi kendisini kadın gibi süslese, edepsizdir. Buna şaşma!][17]

[55] حياء المرء ستره

Her ki ėtdi ḥayā ile ülfet
Ol ḥayā cümle 'aybı pūşiş olur

Ba'ż-ı efrāda bu hediyye-i Ḥaḳ
Ḥażretinden ṭamām baḫşiş olur

[Kim hayâya (edepli davranışa) alışırsa, o utanma, bütün kusuru örter. Cenab-ı Hakk'ın bu hediyesi, bazı fertlere tam ihsan olur.]

[56] حموضات الطعام خير من حموضات الكلام

Ekşilerle ṭa'ām olur şīrīn
Ḫayrdur ol kelām-ı ḥāmıżdan

[17] Burada kadınlar için edep ve hayânın gerekli olmadığı değil, erkeklerin onlar gibi süslenmesinin uygun bulunmadığı belirtilmektedir. Ayrıca erkeklerin de beden ve elbise temizliğini, o arada saçlarını tarama, bıyıklarının fazlasını kırpma, diş temizliği, tırnaklarını kesme gibi şahsî bakım vecibelerini ihmal etmemesinin de Hz. Peygamber'in sünnetinin ve hadislerinin gereği olduğunu hatırla(t)mak icab eder.

Pāk ü aḥlā durur ṭa'ām-ı ḥumūż
Ḳāl-i ḥāmıż maḳāl-i ḳābıżdan

[Ekşi yiyeceklerle yemek tatlı olur. O (ekşiler), ekşi sözden daha iyidir. Ekşi yiyecekler, ekşi söz ve sıkıcı lâftan daha temiz ve tatlıdır.]

[57] حرقة الاولاد محرقة الاكباد

Sūziş-i iftirāḳ-ı ferzendān
Sīne-i vālideyni muḥriḳadur

Ṣabr olunmaz bu nāvek-i eleme
Bir ciger-dūz sehm-i ṣā'iḳadur

[Oğulların ayrılığının yakması, anne babanın yüreğini yakıcıdır. Bu acı okuna sabredilmez. Bu (eleme) sürükleyen ok, ciğeri delip geçicidir...]

[58] حسن الخلق غنيمة (vr. 66a)

Ḥaḳ Te'ālā 'ināyet ėtdügini
Ḥasenü'l-ḫulḳ ėder hidāyet ėder

Besdür ol 'āḳıle ġanīmet kim
Ḥüsn-i a'māle ṣarf-ı himmet ėder

[Yüce Allah, yardım ettiği kimseyi doğru yola iletir ve güzel huylu yapar. Güzel ameller için gayretini harcaması, o akıllı kişiye ganimet olarak yeter.]

[59] حدة المرء يهلكه

Ġażab-ı ādemī ki ola ziyād
'Āḳıbet kendüyi helāk eyler

Ya ḥaḳīḳatde öldürür yāḫūd
Pāy-māl ü ḥaḳīr ü ḫāk eyler

[İnsanın öfkesi fazla olursa, kendisini mahveder. Ya gerçekten öldürür veya ayak altında süründürür, hor ve toprak eder.]

[60] حرم الوفاء على من لا اصل له

Aṣlı bir kimsenüŋ ki alçaġ ola
Ol kişi lāyıḳ-ı vefā olmaz

Ḥürmet ėtme ḥarāmdur zīrā
Nā-sezāya kerem sezā olmaz

[Bir kimsenin aslı alçak olsa, o kişi vefaya lâyık olmaz. Ona hürmet

etme, haramdır. Çünkü lâyık olmayan kimseye değer vermek ve saygı göstermek uygun olmaz.]

[61] حرفة المرء كنزه

Her ki bir ṣan‘atı getürdi ele
Nice renc-i belīġ u zaḥmetle

Genc-i ġaybīdür ol ṣınā‘at aŋa
Ḫoş ma‘īşet ėder o ni‘metle

[Her kim nice yeterince zahmet ve sıkıntıyla bir sanatı elde ettiyse, o iş, ona gizli hazine gibidir. İnsan o nimetle iyi, güzel yaşar.]

- **Bābü'l-ḫā'**

[62] خف الله تأمن غيره

Ḫavf ėderseŋ Cenāb-ı Mevlā'dan
Ġayriden çekme bīm olduŋ emīn

Ḥażret-i Ḥaḳḳ'a eyle iḳbāli
Budur āyīn-i dīn-i ehl-i yaḳīn (vr. 66b)

[Yüce Allah'tan korkarsan, emin oldun (demektir); başkasından korkma! Cenab-ı Hakk'a yönel; şüphesiz bilgi sahiplerinin yolunun usulü budur...]

[63] خالف نفسك تسترح

Nefs-i bed-ḫˇāha ḳıl muḫālefeti
Müsterīḥ olmaḳ ister iseŋ eger

İḳtidā eyleseŋ aŋa lābüdd
Seni rüsvā-yı ḫalḳ-ı ‘ālem ėder

[Eğer rahat olmak istersen, kötülük isteyen nefse[18] muhalefet et! Ona uysan, şüphesiz seni dünya halkına rezil eder.]

[64] خير الاصحاب من يدلك على الخير

Yār-ı ṣādık odur ḥaḳīḳatde
Rāh-ı ṣıdḳ u ṣavābı göstere ol

Dem-be-dem ḫayra eyleye raġbet
Gelmeye ḫāṭırına kār-ı fuḍūl

[18] Nefsin kötülük isteyici olduğu, hem her akıllı ve erginin kendisinden bildiği, hem de *Kur'an*'da Hz. Yusuf diliyle belirtilen (Yûsuf, 12/ 53) bir gerçektir.

[Gerçekte sadık dost, doğruluk yolunu ve doğruyu gösteren; her zaman iyiliğe rağbet eden ve hatırına lüzumsuz iş gelmeyendir.]

[65] خابت صفقة من باع الدين بالدنيا

Ḫā'ib ü ḫāsir oldı ol kimse
Dīnini ṣatdı aldı dünyāyı

Oldı maġbūn ġabn-ı fāḥişle
Żāyi' ėtdi metā'-ı 'uḳbāyı

[Dinini satıp dünyayı alan kmse, mahrum olur ve zarar görür. Aşırı aldatmayla aldanmış olur; ahiret faydasını zayi eder.]

[66] خليل المرء دليل عقله

Ādemī-zādenüŋ eger 'aḳlın
Bilmeseŋ eyle hem-demine naẓar

Hem-dem-i sū' vü nīki insānuŋ
'Aḳlını 'aksini mu'ayyen ėder

[Eğer insan oğlunun aklını bilmesen, arkadaşına bak! İnsanın iyi ve kötü arkadaşı aklını, yansımasını belli eder.]

[67] خوف الله يجلى القلب

Ḫavf-ı Bārī vėrür derūna cilā
Ẕikr ėder anı her ki a'ḳal olur

Eṣer-i jengi dūr ėder dilden
Hem-çü āyīne-i muṣayḳal olur

[Allah korkusu kalbe parlaklık verir. Her kim daha akıllı olursa, Onu hatırlar; anar. Kalbinden pasın izini uzaklaştırır; (kalbi) parlak ayna gibi olur.]

(vr. 67a) [68] خلو القلب خير من ملاء الكيس

Ḫāli ṭutmaḳ dili ẕemāyimden
Yegdür ol kīseden ki pür-zer ola

Böyle ḫüsn-i ḫişāli eyle diṣār
'Amelüŋ dil-pesend ü bihter ola

[Kalbi kötü hâl ve hareketlerden boş tutmak, altın dolu keseden daha iyidir. Böyle güzel ahlâkı elbise edin ki, işin beğenilmiş ve daha iyi olsun!]

[69] خلوص الود من حسن العهد

Ḥasenü'l-'ahd olup vefā ėtmek
Vüdd-i ṣāf ü ḫulūṣa şāhiddür

Ḫāṭır-ı dōstāna vėrme keder
Yine ol raḫne saŋa 'ā'iddür

[Sözünde iyice durup vaadini tutmak, halis sevgiye ve samimiyete delildir. Dostların kalbine keder verme; o bozukluk sana geri gelir.]

[70] خير النساء الودود الولود

Yegregi ġāyet ile nisvānuŋ
Ola ezvācını muḥibb ü vedūd

Ola mevṣūfe luṭf-ı ḫulḳ ile hem
Püser ü duḫterānı ola velūd

[Kadınların son derece iyi olanı, eşlerini seven, çok sevenidir. Ayrıca huy yumuşaklığıyla vasıflanmış olanı, çok erkek ve kız çocuk doğuranıdır.]

[71] خير المال ما انفق فى سبيل الله

Māl-i nīgū odur li vechi'llāh
Ḫarc u ṣarf ola fī sebīli'llāh

Yoḫsa ol māl olur mı nāfi' kim
Ola bī-fā'ide hebā vü tebāh

[Malın iyisi, Allah için, Allah yolunda harcanan ve sarf edilenidir. Yoksa yararsız, boşa giden ve mahvolan mal faydalı olur mu?!.]

- **Bābü'd-dāl**

[72] دواء القلب الرضاء بالقضاء

Her ki vėrür ḳażāya ḥüsn-i rıżā
Ėtdi ḳalb-i 'alīle dermān ol (vr. 67b)

Naṣb-ı 'ayn ėt bu pend-i pür-'iberi
Tābi'-i Ḥaḳ muṭī'-i fermān ol

[Her kim İlâhî emir ve takdirin yerine gelişini rıza güzelliğiyle karşılasa, o, hastanın kalbine çare olur. Bu ibretler dolu öğüde göz dik, istekle bak! Doğruya uy; (İlâhî) emre itaatkâr ol!]

[73] داء النفس الحرص

'İllet-i cāndur ḥarīṣ olmaḳ
Ḥırṣı terk eyle ḳāni' ol ḳāni'

Ḥırş ėder ādemīyi ḥürmetsüz
īn süḫan rā ze-cān be kün sāmi‘

[Hırslı olmak, ruh hastalığıdır. Hırsı bırak, kanaatkâr ol, kanaatkâr!.. Çünkü hırs insanı itibarsız hâle getirir. Bu sözü candan dinleyici ol!]

[74] دليل عقل المرء قوله و دليل اصله فعله

Ādemüŋ ‘aḳl ü aṣlına iki şey
Şāhid-i ḥāl olup delālet ėder

Biri fi‘l ü birisi güftārı
Aṣl ü ‘aḳlın ḳavī ḥikāyet ėder

[İki şey insanın aklına ve aslına şahit olup delâlet eder. Biri işi, diğeri sözü, aslını ve aklını kuvvetli anlatır.]

[75] دوام السرور برؤية الاخوان

Zā’ir-i aṣdiḳā vü iḫvān ol
Diler iseŋ meserret-i dā’im

Dōst dīdārıdur sürūr-ı tamām
Rü’yet-i dōstāna ol ‘āzim

[Devamlı sevinç istersen, sadık dostları ve arkadaşları ziyaret edici ol! Tam sevinç, dostun yüzüdür; (zaman zaman) dostları görmeye git!]

[76] دولة الارذال آفة الرجال

Devlet-i nā-kesān-ı bī-ser ü pā
Āfet-endāz-ı merd-i kāmildür

Erẕel ü dūn olan aṣīl olmaz
Şaḫṣ-ı bāṭıl hemīşe bāṭıldur

[Sefil ve perişan, bayağı kimselerin devleti (baht, nimet ve makamı), olgun adamı felâkete atar. Çok rezil ve alçak olan, asil olmaz. Batıl (boş ve hakikatsız) şahıs, her zaman batıldır.]

[77] دينار الشحيح حجر

Sengdür fi’l-ḥaḳīḳa māl-i baḫīl
Māl-i Ḳārūn olursa miḳdārı (vr. 68a)

Gerçi cem‘ ėtdi anı līk yėmez
Ḥacer olur ḫasīse dīnārı

[Cimrinin malı, Karun’un malı kadar da olsa aslında taş gibi (değersiz)dir. Her ne kadar onu topladıysa da yemez. Bundan dolayı

cimriye parası taş (gibi) olur.]

[78] دين الرجل حديثه

Dīn-i şaḫṣ ol zamān olur ma‘lūm
Ki kelām-ı selīme açа dehān

Dürr-i (?)[19] dīn ü diyāneti var ise
Ėder elbet ḥadīṣi anı ‘ıyān

[Bir kişinin dini, sağlam, kusursuz söze ağız açtığı zaman bilinmiş olur. İçinde dinî inanç ve dindarlık varsa, elbette sözü onu açığa çıkarır.]

[79] دولة الملوك فى العدل

Pādişāhāna devlet oldur kim
Rāh-ı ‘adle ḳadem-nihāde ola

Zīr-destāna ẓulm ü cevrle ol
Ṣanmasun rif‘ati ziyāde ola

[Padişahlara devlet (baht, nimet ve saadet), onların adalet yoluna ayak basmış olmasıdır. O, elinin altında bulunanlara zulüm ve eziyet etmekle yüksekliğinin fazla olacağını sanmasın!..]

[80] دار من جفاك تخجيلا

Ėt müdārātla mu‘āmeleyi
Saŋa her dem cefālar eyleyene

Ḫulḳla eyle anı şermende
Ḳıl ‘aṭālar eẕālar eyleyene

[Sana her zaman eziyetler edene dostça davranış ve güleryüzle muamele et! (İyi) huyla onu utandır! Eza, cefa edene iyilikler et!]

[81] دم على كظم الغيظ تحمد عواقبك

Keẕm-i ġayẓa müvāẓabet eyle
‘Āḳıbet āḫirüŋ ola maḥmūd

Ḫayr ile tā ki yād ü şād olasın
Ādemī-zādeden budur maḳṣūd

[Daima öfkeni tutmaya çalış ki neticede sonun övülmüş olsun; iyilikle anılasın ve sevinesin. İnsan oğlundan istenen (davranış) budur.]

[19] Bu kelime, asıl metinde “derd-i” okunabilecek şekilde yazılmıştır.

- **Bābü'ẕ-ẕāl**

[82] ذم الشحيح من الاشتغال به (vr. 68b)

Nice ẕemm olınur şaḥīḥ ü baḫīl
Aŋa Ḥaḳḳ'uŋ belāsı buḫlı yeter

Nuṣḥ u pend eylemez aŋa te'ṯīr
Nice bitdiyse yine öyle yiter

[Cimri ve pinti olanlar nasıl, ne zamana kadar kötülenir? Ona, Allah'ın belâsı olarak kendi cimriliği yeter; nasihat, öğüt tesir etmez. Nasıl bittiyse, öyle yiter. (Nasıl meydana geldiyse, öyle ölüp gider...).]

[83] ذر الطاغى فى طغيانه

Göresin ehl-i baġy ü bed-'ameli
Ki ġurūriyle pes olur ṭāġī

Anı terk ėt hemīşe ḥāline ḳo
Ḳābil-i pend olur mı hīç bāġī

[Bak, asi ve zalim, kötü işli kimse, gururuyla azgın olur. Onu terk et, kendi hâline bırak! Azgın kimse öğüt kabul edici olur mu hiç?!.]

[84] ذنب واحد كثير و الف طاعة قليل

Bir güneh kim ṣudūr ėde senden
Çoḳ durur andan el-ḥaẕer ey dil

Yüz biŋ olsa eger 'ibādet-i Ḥaḳ
Anı ġāyet eḳall ü endek bil

[Ey gönül, senden bir günah çıksa, çoktur; ondan sakın! Eğer Cenab-ı Hakk'a yüz bin ibadetin olsa, onu gayet az bil!]

[85] ذواقة السلاطين محرقة الشفتين

Ẕevḳ-ı dünyā-yı dūn içün ol kim
Kendin eyler nedīm-i meclis-i şāh

Leblerini yaḳar o ẕevḳ-ı na'īm
Cismi olur cehennem içre tebāh

[Kim alçak dünya zevki için kendisini sultanın meclisinin arkadaşı ederse, (bilsin ki,) o nimetlerin lezzeti dudaklarını yakar. Bedeni cehennem içinde mahvolur...]

[86] ذكر الاولياء تنزل الرحمة

Evliyā'-i kirām ẕikrinden
Meclis olur tamām nūrānī

Nāzil olur o mevżi'e raḥmet
Raḥmet-i Ḥaḳḳ'a eyle īḳānı

[Meclis, değerli velileri anmaktan dolayı bütünüyle ışıklı ve aydınlık olur. O yere rahmet iner. Allah'ın rahmetini şüphesiz olarak bil!]

[87] ذل المرء فی الطمع (vr. 69a)

Ṭama' eyler kişiyi ḫōr u ḥaḳīr
'Āḳıl oldur aŋa heves ḳılmaz

Cür'et eyler dürūġa ehl-i ṭama'
Nīk girdāra dest-res ḳılmaz

[Aşırı istek ve açgözlülük insanı hor ve itibarsız duruma düşürür. Akıllı insan ona heves etmez. Hırslı, açgözlü olan kimse, yalan söylemeye cür'et eder; iyi meşgale ve âdete elini yetiştirmez.]

[88] ذلیل الفقر عزیز عند الله تعالی

Be's olur egerçi ẓāhirde
Ẕüll ü faḳr ile mübtelā-yı 'aẓīm

Līk olur 'azīz 'inda'llāh
Maẓhar-ı luṭf-ı Kirdgār-ı Kerīm

[Gerçi zillet ve fakirlikle büyük müptelâ olan kimse, görünüşte azap, güçlük ve korku içinde bulunur. Fakat o, Allah katında izzetli, sevgili olur; kerem sahibi Yaratıcı'nın lûtfuna mazhar olur.]

[89] ذلاقة اللسان رأس المال

Ger ṭalāḳat olursa ādemde
Aŋa ser-māye-i sa'ādet olur

Her ne güne zebān-güşā olsa
Süḫanı bā'iş-i ṭarāvet olur

[Eğer insanda düzgün sözlülük olursa, (bu meziyet) ona saadetin sermayesi olur. (Düzgün konuşan kişi) her ne tarzda ağız açsa, onun sözü tazeliğe vesile olur.]

[90] ذکر الموت جلاء القلوب

Ẕikr-i mevt-i[20] muḥaḳḳaḳ ėtse kişi
Ḳasvet-i ḳalbini ėder zā'il

Ḳālıb ü ḳalbi eyle nūrānī
Bu kelām ile 'āmil ol 'āmil

[İnsan muhakkak (kaçınılmaz olarak gerçekleşecek) ölümü hatırlasa ve ansa, kalbinin katılığını giderir. (Ölümü anarak) beden ve kalbini nurlandır! Bu sözle amel edici ol, amel edici!..]

[91] ذكر الشباب حسرة

Yoḳ şebābı müfīd olur ma'nā
Anı ẕikr eylemek nedāmetdür

Ne vücūda gelür ḥaḳīḳatde
Terk-i furṣat tamām-ı ḥasretdür

[Gençliği ifade eden bir mana yoktur. Onu hatırlamak, anmak pişmanlıktır. (Onu anmakla) gerçekte ne meydana gelir ki?.. Fırsatı kaçırmak, tam bir üzülüp yanma ve iç çekmedir...]

- **Bābü'r-rā'** (vr. 69b)

[92] رؤية الحبيب جلاء العين

'Ayn-ı uşşāk-ı ḫīregīr[i] tamām
Dōst dīdārı pes münevver ėder

Süḫanı cāna cān baġışlar hem
Naẓarı sīneler mu'aṭṭar ėder

[Âşıkların kamaşmış gözünü, dostun yüzü aydınlatır. (Dostun) sözü cana can bağışlar; bakışı da kalpleri güzel kokulu yapar.]

[93] راع اباك يراعك ابنك

Peder-i ṣulbüŋe ri'āyet ḳıl
Tā ki oġluŋ saŋa ri'āyet ėde

Her kişi fi'line olur lāyıḳ
'Āḳıl oldur ṣalāḥı 'ādet ėde

[Dünyaya gelmene vesile olan babana hürmet et ki oğlun da sana saygı göstersin. Herkes fiiline lâyık olur. Akıllı kişi, iyiliği, dine bağlılığı

[20] Bu kelime, eserin mütercim hattıyla olan nüshasında "mevti" şeklindedir. Biz burada "mevt-i muhakkak"ı daha uygun bularak dalgınlık eseri olabileceğini tahmin ettiğimiz diğerine tercih ettik.

âdet edendir.]

[94] رفاهية العيش فى الامن[21]

Evvelā ẕevḳ-ı ‘ayş-ı insānī
Ṣāniyen rāḥat ü ten āṣānı

Cümle emn ü ferāġ-ı bālledür
Teng ü saḫtī vėrür perīşānī

[İlkin insan hayatının zevki, ikinci olarak beden rahatlığı ve kolaylığı, hepsi güven ve gönül huzuruyladır. Darlık ve güçlük ise perişanlık verir.]

[95] رتبة العلم اعلى الرتب

Ehl-i ‘ilmüŋ maḳāmı a‘lādur
Hīç rütbe aŋa degül hemtā

Cehl taḥte’s-ṣerāya ḳā’ide olur
Fevḳ-ı ‘arşa ‘alem diker ‘ulemā

[İlim sahiplerinin makamı daha iyi ve daha yüksektir. Ona hiçbir rütbe, derece denk değildir. Cehalet, toprak altına kaide olur; âlimler ise arşın üstüne bayrak diker…]

[96] رزقك يطلبك فاسترح

Rızḳuŋa sen ne güne rāġıb iseŋ
O saŋa ol ḳadar olur ṭālib

Ẕātuŋa vėrme rence rāḥata var
Emr-i mefrūża rāġıb ol rāġıb

[Sen rızkına ne şekilde istekliysen, o sana o kadar istekli olur. Kendine (rızık hususunda) zahmet verme; rahat(tarafın)a git![22] Farz kılınmış emre rağbet edici ol, rağbet edici!] (vr. 70a)

---

21 Bu sözün sağ kenarında şu beyit kayıtlıdır: “Hezârân milk ü mâl câhdan yeg/ Cihânda bir nefes kalbün huzûrı” (Dünyada bir nefes gönül huzuru, binlerce mal, mülk ve makamdan daha iyidir.)

22 Buradaki rızık hususunda “Kendine zahmet verme; rahat yönüne git!” tavsiyesini, çalışıp çabalamadan onun elde edileceği manasında anlamamak gerekir. Allah’ın mahlûklarına rızık verici olduğunu bildiren ayetlere (Meselâ Hûd, 11/6, Zâriyat 51/57-58) ve hadislere işaret ettiği anlaşılan şair, çalışıp çabaladıktan sonra tevekkül etmek, takdir ve taksim edilen rızka razı olmak gerektiğini belirtiyor. 4. mısrada ise -tahminimize göre- rızkı için çalışma bahanesiyle namaz gibi farz kılınmış emri ihmal etmemeyi tavsiye ediyor.

[97] رسول الموت الولادة

Ādemī-zādenüŋ ‘umūm üzre
Ṭoġması ölmesini muḫbirdür

Bu süḫanda nizā‘ u reyb olmaz
Bu ḫaber ḥaḳ durur mü’eṣṣirdür

[İnsanoğlunun doğması bütünüyle ölmesini haber vericidir. Bu sözde çekişme ve şüphe olmaz. Çünkü bu haber gerçektir ve tesirlidir...]

[98] رعونات النفس متعبها

Ḥarekethā-yı nāz ü ra‘nāyī
Ādemüŋ nefsine vėrür zaḥmet

Ẓāhirüŋ zīnet ėtme ey maġrūr
Bāṭınuŋ zīnetine ḳıl himmet

[Naz tavırları ve kişiye ağır gelecek hâller, insanın kendisine zahmet verir. Ey gururlu (güvenilmeyecek şeylere güvenip aldanmış olan), dış yüzünü süsleme! İçini (kalbini, görünmeyen taraflarını) süslemeye gayret et!]

[99] راع الحق عند غلبات النفس

Daġdaġa vėrse saŋa nefs-i ‘adū
Ma‘ṣıyet cānibine başma ayaḳ

Ṭaraf-ı ḥaḳḳı ḳıl ri‘āyet o dem
Merdi vü merdümī budur ancaḳ

[Düşman nefis sana ıztırap verse, günah tarafına ayak basma! O zaman hak (dine uygun olan, gerçek, adalet) tarafını gözet! Adamlık ve insanlık ancak budur...]

[100] رفيق المرء دليل عقله

Ḥāl-i şaḫṣ olmadıysa ma‘lūmuŋ
‘Aḳlına olmaduŋsa yā āgāh

Bilinür ol ḳıyās-ı kāmil ile
Ol kişiden k’ola aŋa hem-rāh

[Bir kişinin hâlini bilmiyorsan veya aklından haberli olmadıysan, bu onun yoldaşı olan kimseden tam kıyasla anlaşılır...]

- **Bābü'z-zā'**

[101] زن الرجال بموازينهم

Ḳadr-i her-şaḫṣı vezn ile ma'lūm
Eyle mīzān-ı imtiḥān içre (vr. 70b)

Ṣoŋra endāze-i kifāyetle
Dōstluḳ ėt cihāniyān içre

[Herkesin değerini imtihan terazisi içinde ölçerek bil! Sonra yeterlik ölçüsüyle dünyadaki insanlarla dostluk et!]

[102] زحمة الصالحين رحمة

Ḳanda kim luṭfla ḳadem rence
Ḳılalar ṣālihāna zaḥmet ola

Raḥmeti ceẕb ėder hemī zaḥmet
Zaḥmet olmaz ol iş ki raḥmet ola

[Nerede lûtufla sıkıntı ve eziyete ayak atsalar, iyi insanlara zahmet olur. Zahmet, daima rahmeti çeker; rahmet olan iş zahmet olmaz.]

[103] زلة عاقل كثير

'Uḳalādan 'aceb dürür zellet
Çoġ olur anlara mezellet-i az

Cāhilāndan velī 'aceb olmaz
Cāhilānuŋ işi güci nā-sāz

[Şaşılacak şey şu ki, akıllı kişlerin az hatası[23] ve yanılması çok (büyük) olur. Ama cahillerden çıkan hatalara şaşılmaz. Çünkü cahillerin işi-gücü uygunsuzdur...]

[104] زوال العلم اهون من الموت العلماء

---

[23] Şairin bu tamlamada "mezellet" kelimesini alçaklık değil, zelle(t), yani ayak sürçmesi, yanılma manasında kullandığı anlaşılıyor. Ayrıca Arapça "mezellet" kelimesiyle Türkçe "az"ı -kaideye aykırı olarak- terkip yaptığı görülüyor. Vecizenin bu *Nesrü'l-leâlî* tercümesinde زلة عاقل كثير (Akıllı kişinin yanılması çoktur) şeklinde yer alışı, bu tamlamadaki az'ın Farsça hırs manasındaki "âz" olmadığını, Türkçe olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı "mezellet-i az" terkibini "az hatası…" şeklinde günümüz Türkçesine çevirdik. زلة عاقل كثير sözünün *Nesrü'l-leâlî*'nin başka bazı tercüme ve şerhlerinde زلة عاقل كبير (Akıllı kişinin küçük hatası büyüktür) şeklinde görüldüğünü de burada belirtmek isteriz.

'Ulemā mevti ṣa'b olur ġāyet
Aŋa nisbet zevāl-i 'ilm āsān

Ba'dehu nīk ü bed ḥalāl ü ḥarām
Bī-tefāvüt heme olur yeksān

[Âlimlerin ölümü son derece zor olur. Ona oranla ilmin yok olması daha kolaydır. Ondan sonra iyi ve kötü, helâl ve haram daima farksız ve birbiriyle aynı gibi olur.]

[105] زر المرء على قدر اكرامه

Ḳadr-i her-şaḫṣı aŋla ḥālince
Eyle miḳdārına göre ikrām

Ėtme ifrāṭla ziyāretini
Varmaya tā melālete encām

[Herkesin değerini hâline göre anla ve derecesine göre ikram et! (Akraba veya arkadaşlarını) aşırı ziyaret etme ki sonu usanmaya varmasın...]

[106] زهد العامى مضلة

Ol ki 'āmī ola vü bī-temyīz
Ṭā'ati mūcib-i ḍalāletidür (vr. 71a)

Öyle zühdüŋ me'āli 'ucba varur
Ḥāṣıl ancaḳ aŋa nedāmetidür

[Cahil ve ayırt etme gücüne sahip olmayan kimsenin ibadeti, doğru yoldan sapmasına sebeptir. Öyle zahidlik ve sofuluğun manası, kendini beğenmeye ve ameline güvenmeye varır... Onun elde edeceği şey, ancak pişmanlığıdır.]

[107] زيارة الحبيب اطراء المحبة

Ḳıl eḥibbā ziyāretin tekrār
Tā ter ü tāze ola naḫl-i vedād

Ṭarafeynüŋ maḥabbeti lābüd
Ėder ikrām ü iḥtirāmı ziyād

[Dostları (ara-sıra) tekrar ziyaret et ki, dostluk fidanı taze olsun, yenilensin. Muhakkak iki tarafın sevgi ve dostluğu, ikram ve hürmeti artırır.]

[108] زوايا الدنيا مشحونة بالرزايا

Kūşehā-yı cihān-ı bī-bünyād
Gerçi ġāyet fesīḥ u pehnādur

Bu ḳadar vüs‘atiyle ammā kim
Her yeri ṭopṭolu belāyādur

[Gerçi şu temelsiz dünyanın köşeleri gayet geniş ve enlidir... Ama bu kadar genişliğine rağmen her yeri belâlarla dopdoludur...]

[109] زيارة الضعفاء من التواضع

Żu‘afā’-i şikeste-aḥvāli
Mütevāżı‘ olup ziyāret ḳıl

Vaḳt-i saḫtī ola ḫuşūşā kim
Nermle ḫāṭırın ‘imāret ḳıl

[Alçak gönüllü olup hâlleri kırık (kederi) olan zayıfları ziyaret et! Hele sıkıntı ve zorluk zamanında olursa, onun gönlünü yumuşaklıkla yap, şenlendir!]

[110] زينة الباطن خير من زينة الظاهر

Zīnet-i bāṭın eyle bī-te’ḫīr
Ḫayr odur saŋa zeyn-i ẓāhirden

Pes sa‘ādet dürür ṣafā’-i derūn
Ne gelür ṣafvet-i ẓavāhirden

[Ertelemeksizin iç yüzünü süsle! Çünkü o senin için dış yüzün süsünden daha hayırlıdır. Gönül kedersizliği ve temizliği saadettir. Dış görünüşün temizliğinden ne çıkar?!.[24]]

Bābü’s-sīn

[111] سوء الظن من الحزم (vr. 71b)

İḥtiyāṭ ü hirās ‘ayb olmaz
Belki ol resm-i hūşyārīdür

Ḫˇāb-ı ġaflet sezā-yı sā’imedür
İntibāh ādemī diş̱ārıdur

[Korku ve tedbirli davranış, kusur değildir; o akıllı oluş ve uyanıklığın alâmetidir. Gaflet uykusu, çayıra başıboş salınan hayvana

[24] Burada elbise, beden, ev ve çevre temizliğinin ihmal edilmesi gerektiği söylenmiyor; iç, kalp, düşünce, niyet temizliği olmaksızın sırf dışa ait temizliğin yeterli olmayacağı ifade ediliyor.

yakışır. Uyanıklık insanın elbisesidir...]

[112] سرورك بالدنيا غرور

İttifāḳī bu ʻālem-i ġaddār
Eylese iki gün seni mesrūr

Ġırre olma firīb ü zīnetine
Lābüd olur sürūr ṣoŋra ġurūr

[Bu çok zalim âlem, tesadüfen seni bir iki gün sevindirmiş olsa, onun hilesine ve süsüne aldanma! Şüphesiz ki önce sevinç olur, sonra (güvenilmeyecek şeylere güvenip) aldanış...]

[113] سوء الخلق وحشة لا خلاص منها

Seyyi'ü'l-ḫulḳa vaḥşeti besdür
Mümteni'dür o şaḫṣa cā-yı ḫalāṣ

Öyle bed-ḫū kimesneden her-bār
Nefret eyler hemīşe āmm ile ḫāṣ

[Kötü huylu için yalnız kalması (ceza olarak) yeter. O şahsa, kurtuluş yeri imkânsızdır. Öyle kötü huylu kimseden adı-sanı belirsiz, sıradan insanlar ve seçkin kişiler nefret eder.]

[114] سيرة المرء تنبيء عن سريرته

Reviş-i ādemī vėrür ḫaberi
Nice ise żamīri vü ẕātı

Ḳavl ü fi'li tamām müş'irdür
Lāyıḳ-ı dūzaḫı vü cennātı

[İnsanın gidişi, içi ve kendisi nasılsa, ondan haber verir. Cehenneme (müstahak) ve cennete lâyık olan kimseyi sözü ve işi tam olarak bildirir...]

[115] سلامة الانسان فى حفظ اللسان

İster ise selāmeti ādem
Eylesün her zamān ḥıfẓ-ı lisān

Kāmkār-ı cihān olur ol kim
Ola ḥabs-i lisānla her ān

[Eğer insan esenliği isterse, her zaman dilini (gıybet, boş konuşma, yalan, iftira, alay gibi kötü sözlerden) korusun! Her an dilini tutan kişi, dünyanın muradına ermişi olur.]

[116] سادة الامة الفقهاء

Mihterān-ı şerī‘at-ı Nebevī
Fuḳahā’-i kirāmdur el-ḥaḳ

Bunlara tābi‘ olmayan eşḫāṣ
Süfehā’-i li‘āmdur ancaḳ

[Gerçekten Hz. Peygamber’in şeriatının büyükleri, değerli din âlimleridir. Onlara uymayan kimseler, ancak alçak sefihler (akılsız ve müsrifler)dir.]

[117] سكرة الاحياء سوء الخلق

Yaramaz ḥāli nev‘-i insānuŋ
Vėrür elbette dōstāna keder

Sekretü’l-mevt olur lede’l-aḥbāb
Ḫūy-ı bed ṣāḥibi olan ebter

[İnsan türünün yaramaz hâli, elbette dostlara keder verir. Kötü huy sahibi olan ebter (ölümünden sonra adı hatırlanıp anılacak hayrı kalmayan kimse), dostlar yanında ölüm sarhoşluğu (gibi acı ve ıztırap verici) olur.]

[118] سلاح الضعغاء الشكاية

Żu‘afānuŋ silāḥ u ālātı
Vaḳt-i ḥācet bükā vü şekvādur

Ėder aḥvāl-i mā-cerāyı beyān
Bunı fehm ėtmeyen heyūlādur

[Zayıfların silâh ve âletleri, ihtiyaç zamanında ağlamak ve şikâyet etmektir. Böylece başından geçen hâlleri anlatır. Bunu anlamayan, korkunç bir hayâl gibidir.]

[119] سمو المرء فى التواضع

Mütevāżı‘ olan benī Ādem
Lā-cerem ol bülend-pāye olur

Baḳ namāz ehlinüŋ tevāżu‘ına
Ol ḫużū‘ı ḥubūra māye olur

[Alçak gönüllü olan Âdem oğulları, şüphesiz ki yüksek dereceli olur. Namaz kılanların tevazuuna bak! O alçakgönüllü oluş, sevincin özü olur.]

- **Bābü'ş-şīn**

[120] شين العلم الصلف

Her ki cem‘ ėde nice nice ‘ulūm
Hem müzeyyen ola ma‘ārifle

‘Ayb olur aŋa pes güẕāf ėtmek
Lāf-ı bī-hūde vü ẓarā'ifle[25] (vr. 72b)

[Her kim nice nice ilimleri derlese (tahsil etse) ve marifet(bilgi ve hüner)lerle süslenmiş olsa, onun lâfla ve ince, hoş şeylerle boş iş yapması (kibirlenmesi, övünmesi ve gösteriş niyetiyle nazik davranışı) kusurdur.]

[121] شر الامور اقربها من الشر

Bedterīn kār-ı pür-nedāmet odur
K'ola şerrüŋ ġalīẓine aḳreb

İḫtirāz ėt eşerr-i eşyādan
Daḫi nefs-i nefīse vėrme ta‘ab

[Kötülüğün ağır ve büyük olanına pek yakın olan fiil, pişmanlık dolu işin daha fenasıdır. Nesnelerin en kötüsünden sakın; ayrıca değerli varlığına zahmet verme!]

[122] شمر فی طلب الجنة

Ṭaleb-i cennet eyler iseŋ eger
Eyle esbābına ta‘alluḳ-ı tām

Şehevāt ü hevāya vėrme vücūd
Sū-yı Ḥaḳḳ'a teveccüh eyle tamām

[Eğer cenneti istersen, onun yolları, vesileleriyle tam alâkadar ol! Nefsin (kötü) arzusunu ve (meşru olmayan) şehvetleri meydana getirme! Tamamen Hak (dine uygun olan, iyi işlerin) tarafına yönel!]

[123] شح الغنی عقوبة

Gāh ü bīgāh buḫl ü imsāki
Aġniyānuŋ ‘aceb şikence olur

Pes ne ḥāṣıl o güne devletden
Āḫiri kim ‘aẕāb ü rence olur

[25] Bu mısra, mütercim hattı nüshada şu şekildedir: "Lāfla bī-hūde ẓarā'ifle" Biz kullanılan aruz kalıbına uymayan bu mısra yerine diğer nüshadaki şekli tercih ettik.

[Zenginlerin yerli-yersiz cimrilik ve pintiliği şaşılacak bir işkencedir. Sonu azap ve zahmet olan o tarzdaki baht, makam ve nimetten ne çıkar ki?..]

[124] شمة من المعرفة خير من كثير العمل

Şemme-i ma'rifet ki Ḥaḳḳ'a ola
Yegdür andan k'ola keşīrü'l-'amel

Cühelā ma'rifet nedür bilmez
Cümlesi ke'l-behīme *belhüm eḍal*

[Allah'ı bilmekten bir kokumluk (az) şey, çok amelden daha iyidir. Cahiller marifet (ilim, irfan, hüner) nedir, bilmez. Hepsi hayvanlar gibidir; "hattâ daha da şaşkındırlar." (*Kur'an*, A'râf, 7/ 179; Furkan, 25/ 44).]

[125] شيبك ناعيك

Vizr ü 'işyāna eyleme iḳbāl
Eyle sū-yı meḥāsine āġāz

Gūş ṭut kim sefīdi vü pīrī
Ḫaber-i merg içün çeker āvāz (vr. 73a)

[Günahı ve Allah'ın emrine isyanı kabul etme; iyilikler tarafına başla! Kulak ver ki, yaşlılık, saç ve sakalın beyazlığı, ölüm haberi hakkında sesini yükseltir...]

[126] شفاء الجنان قرائة القرآن

Cān ü dil derdine şifā dileyen
Dā'im ėtsün tilāvet-i *Ḳur'ān*

Ba'de kesb-i ṣevāb ü nūr-ı başar
Ḥāṣıl olur tamām-ı rāḥat-ı cān

[Ruh ve kalp hastalığına şifa isteyen, daima *Kur'an* okusun! Sevap kazandıktan ve göz nurundan sonra tam can rahatı meydana gelir.]

[127] شحيح غنى افقر من فقير سخى

Aġniyānuŋ baḫīli 'ālemde
Aḥvec olur faḳīr-i esḫādan

Ḳanda olsa ḳabīḥ buḫl ammā
Ḳatı aḳbeḥ veliyy-i na'mādan

[Dünyada zenginlerin cimrisi, çok cömert fakirden daha fazla

muhtaçtır. Cimrilik nerede olsa çirkindir, ama nimetler sahibinde çok daha çirkin...]

[128] شرط الالفة ترك الكلفة

Ger muḥaḳḳaḳ olursa ḥubb ü vidād
Dōstāna cihāniyān içre

Şarṭ-ı yārī odur ki terk oluna
Resm-i teklīf dōstān içre

[Eğer dünyadaki insanlar içinde dostlara sevgi ve dostluk gerçek olursa, o dostluğun şartı, zahmet veren hâl ve tavırların bırakılmasıdır.]

[129] شر الناس من يتقيه الناس

Her ki görseydi anı ḫalḳ-ı cihān
Düşüre dillerine ḫavf ü hirās

Ḫalḳ içinde gümānsuz oldur
Eẓlem ü efsed ü eşerrü'n-nās

[Dünya halkı kendisini gördüğünde kalplerine korku düşen kimse, şüphesiz ki, insanlar arasında en zalim, en bozuk ve en kötü olanıdır.]

Bābü'ṣ-ṣād

[130] صدق المرء نجاته

Rāstī vü ṣadāḳat-ı merdān
Olur ol bā'iṯ-i ḫalāṣ u rehā (vr. 73b)

Bu meṯel ḥaḳ durur dėnilmişdür
Rāstī mūcib-i rıżā-yı Ḫudā

[İnsanların doğruluğu ve dürüstlüğü, kurtuluş vesilesidir. (Atasözü gibi) söylenmiş olan şu söz gerçektir: Doğruluk Allah'ın rızasını gerektirir.[26]]

[131] صحة البدن فى الصوم

Cisme ṣıḥḥat vėrür ṭa'ām-ı ḳalīl
Merd odur 'ādeti ola imsāk

Rūzeye rūzı ve ṣalāta şebi
Ṣarf ėdüpdür dürüst mü'min-i pāk

[26] "Doğrunun yardımcısı Allah'tır." şeklinde bir atasözümüz vardır.

[Az yemek, bedene sağlık verir. Adam, (çok yemek, içmekten) kendisini tutmayı âdet edinendir. Dürüst, temiz mümin, gündüzü oruca, geceyi namaza sarf eder.]

[132] صبرك يورث الظفر

Ṣabr ėderseŋ şedāyid-i dehre
Cümle me'mūlüŋe ẓafer bulasın

Zaḫmet-i ġavṣ-ı baḫri keẓm ile
Ḳa'r-ı yemde dür ü güher bulasın

[Dünyanın zorluklarına sabredersen, bütün umduğun şeylere erişirsin. Denize dalma zahmetini tutup yenmekle o deryanın dibinde inci ve cevher bulursun.]

[133] صلوة الليل بهاء بالنهار

Her ki ėde ṣalāt-ı leyle ḳıyām
Nūrı ẓāhir ola yüzinde ṣabāḥ

Nā'il olur ḫayır murādına hem
Rūz-ı maḥşer bulur necāt ü felāḥ

[Her kim gece namazına kalkarsa, onun nuru sabahleyin yüzünde görünür. Hem (bu dünyada) hayır muradına erişir, hem de mahşer günü kurtuluşa erer.]

[134] صلاح البدن فى السكوت

Süḫan-ı ziştden ẓuhūra gelür
Bu cihān içre güne güne fesād

Hem zebāndan ėrer kişiye ziyān
Pes sükūt içredür ṣalāḥ u sedād

[Bu dünyada çirkin sözden çeşit çeşit bozukluk meydana gelir. Ayrıca insana dilinden zarar dokunur. Şu hâlde (anlaşılır ki) rahatlık, iyilik ve doğruluk susmaktadır.]

[135] صلاح الانسان فى حفظ اللسان

Ol ki ḥükmindedür lisānı anı
Ḥıfẓ ėder varṭa'-i mezelletden (vr. 74a)

Rūz u şebde ṣalāḥ olur kārı
Ḳurtılur hem fesād ü 'illetden

[Dili, hükmü altında olan kimseyi yanılma tehlikesinden korur.

Onun işi gece- gündüz rahatlık ve iyilik olur; kendisi fesat ve hastalıktan kurtulur.]

[136] صاحب الاخيار تأمن الاشرار

Eyle aḫyārla muṣāḥabeti
Tā emīn olasın mine'l-eşrār

Cühelā ile üns āteşdür

و قنا ربنا عذاب النار

[İyi kişilerle arkadaşlık et ki, azgın ve şerli kimselerden emin olasın. Cahillerle arkadaşlık ateş gibidir. "Rabbimiz! Bizi ateşin azabından koru!.."[27]]

[137] صمت الجاهل ستره

Cühelānuŋ ḫamūşı evlādur
Ki ḫamūşī nihān ėder cehli

Söz ki ẓāhir ola hemīn sā'at
Bildirür şān-ı ehl ü nā-ehli

[Cahillerin susması (konuşmalarından) daha iyidir. Çünkü susmak cehaleti gizler. Söz ortaya çıktığı anda ehil ve ehil omayanın (beceriksizin) mahiyetini bildirir.]

[138] صل الارحام يكثر حشمك

Ṣıla ėt aḳribāŋı tā bulasın
Keşret-i ḥaşmet ile 'ömr-i dırāz

Devlet anuŋ birindedür ancaḳ
Ġayrısı çün ṭufeyl-i loḳma-nüvāz

[Akrabanı (zaman zaman) ziyaret et ki, taraftar ve yardımcı çokluğuyla uzun ömür elde edesin. Baht ve nimet ancak onun birindedir. Başkası, asalak gibi hazır yiyicidir.]

[139] صلاح البدن فى الورع وفساده فى الطمع

Vera' ol pīşe eyle ṭā'āti
Ki vera'la olur ṣalāḥ-ı beden

---

27 Bu ibare, Bakara Suresi 201 ve Âl-i İmrân Suresi 16. ayetin sonunda şu şekildedir: و قنا عذاب النار

Ṭāmi‘ olma ṣaḳın ma‘āẕa’llāh
Ki ṭama‘dur fesād ü ‘illet-i ten

[Takva sahibi ol; Allah’a ibadeti iş edin! Çünkü beden rahatlığı ve iyiliği takva ile olur. Sakın açgözlü ve aşırı istekli olma, Allah korusun! Zira beden hastalığı ve bozukluğunun sebebi tamahtır.]

Bābü’ḍ-ḍād

[140] ضل سعى من رجى غير الله (74b)

Her ki ġayr-ı Ḫudā’ya eyler ümīd
Yā der-i ġayra ilticā eyler

Sa‘yin elbette żāyi‘ düketdi
‘Amel ü ecrini hebā eyler

[Her kim Allah’tan başkasından (bir şey) umarsa veya başkasının kapısına sığınırsa, elbette emeğini boşa harcamış; işini ve ücretini, mükâfatını mahvetmiştir...]

[141] ضمن الله رزق كل احد

Ḥaḳ Te‘ālā kemāl-i luṭfından
Cümleye oldı żāminü’l-irzāḳ

Yoḫsa bī-çāre ‘abd-i ‘ācizde
Nice ḳābil bu luṭfa istiḥkāḳ

[Yüce Allah, tam lûtfundan ötürü herkesin rızkına kefil oldu. Yoksa zavallı, âciz kul, bu iyiliği hak etmeye nasıl kabiliyetli olabilir ki?..]

[142] ضرب الحبيب اوجع

Ṣad-hezārān ḍarb ü cerḥ-i ḳavī
Görse bir kimse dost u düşmenden

Sehl olur aŋa ol veca‘dan kim
Ėre dest-i ḥabīb-i aḥsenden

[Bir kimse, dost ve düşmandan yüz binlerce darbe görse ve kuvvetli yaralamaya uğrasa, bu, en iyi sevgilinin elinden gelip dokunan acıdan daha kolay olur.]

[143] ضياء القلب من اكل الحلال

Rūşenī-i dil-i benī Ādem
Hōrdenī’-i ṭa‘ām-ı ṭīb ü ḥalāl

Loḳmahā-yı ḥarām ḳalbi ėder
Ḳasvet-i ġaflet ile mālāmāl

[Âdemoğullarının kalbinin aydınlığı, temiz ve helâl yemek yemektir. Haram lokmalar, kalbi gaflet katılığıyla ağzına kadar doldurur.]

[144] ضرب اللسان اشد من طعن السنان

Aŋa kim vāḳi‘ ola ḍarb-ı lisān
Evca‘ olur o nīze ṭa‘nından

Cigere kār ėder zebān zaḫmı
Müteellim olur cemī‘-i beden

[Bir kimseye dil darbesi olsa, o, mızrak darbesinden daha acı olur. Dil yarası ta ciğere işler; ondan bütün beden acı duyar.]

[145] ضل من ركن الى الاشرار (vr. 75a)

Saḫt ü güm-rāh odur ki dā'im ėder
Ehl-i fısḳ u fücūra meyl-i ‘aẓīm

Meṣelidür bunuŋ ki ol nā-dān
Ki ėde istinād-ı rīḥ-i ‘aḳīm

[Günah işleyen ve azgınlık edenlere büyük ilgi ve sevgi duyanlar, zor durumda ve yolunu kaybetmiştir. Onun örneği, kısır bir rüzgâra dayanmak gibidir...]

[146] ضل من باع الدين بالدنيا

Dīni dünyā-yı dūna ol ki vėrür
Bī-gümān bā‘iṣ-i ḍalālet olur

Bu maḳūle ticāretüŋ şānı
Ṣāḥibine ḳavī nedāmet olur

[Dini alçak dünya (nimet, menfaat veya hayatı) için veren kimse, şüphesiz sapıklık sebebi olur. Bu tür alış-verişin mahiyeti, sahibine kuvvetli pişmanlık olur.]

[147] ضيق القلب اشد من ضيق اليد

Tengi-i dest-i ādemī-zāde
Eshel olur żamīr-i eżyaḳdan

Teng-dil olma gāh ü bī-gāhī
‘İbret al mevc-i yemm-i ezraḳdan

[İnsan oğlunun elinin darlığı, pek dar ve sıkıntılı kalpten daha kolay

olur. Yerli yersiz dar kalpli olma; temiz ve mavi denizin dalgasından ibret al!.. (Deniz gibi engin gönüllü ol!)]

[148] ضاق صدر من ضاقت يده

Teng-destlik belāsına her kim
Mübtelā olsa teng olur ṣadrı

İḥtiyāc ü kemāl-i maḫmaṣadan
Her ne bulsa alur ėder ġadri

[Her kim el darlığı belâsına tutulsa, onun göğsü dar (sıkıntılı) olur. Muhtaçlık ve tam azlıktan (kıtlıktan) dolayı her ne bulsa alır, zulmeder.]

[149] ضاقت الدنيا علىمتباغضين

İki ādem biri birine eger
Ėtseler buġż ile mu'ādātı

Anlaruŋ çeşmine cihān-ı ferāḫ
Teng olur aŋla bu maḳālātı (vr. 75b)

[Eğer iki kişi birbirine kin güder ve düşmanlık ederse, onların gözüne şu geniş dünya dar olur... Bu sözleri anla...]

- **Bābü't-ṭā**

[150] طوبى لمن رزق بالقناعة[28]

Ḫunük ol kim cihān-ı fānīde
Ki ḳanā'ātle ola merzūḳ

Zehr yegdür ki loḳma ecli içün
Ėde peyveste ḫıdmet-i maḫlūḳ

[Şu fânî dünyada kanaatle rızıklanmış olana ne mutlu! Zehir (içmek), her zaman lokma için mahlûka hizmet etmekten daha iyidir.[29]]

---

28 "bi'l-kanâ'at" kelimesinin üstünde, nüsha farkı olarak بالعافية kelimesi de kayıtlıdır.

29 İnsanın ihtiyaçlarını temin etmek için resmî veya hususî bir işverenin yanında yahut iş yerinde, belirli bir ücret karşılığı çalışmasında her hangi bir mahzurun olmadığı, bilinen bir gerçektir. Yeter ki, yapılan iş meşru, başka bir ifadeyle helâl, dine uygun olsun; İslâm ve ahlâk sınırları içinde bulunsun. Eğer şairin "hıdmet-i mahlûk", yani yaratılmış olanın işi, hizmeti dediği meşgale, Hâlik(Yaratan)ın emrettiği ibadet vazifelerini yerine getirmeye engel teşkil ediyorsa, o zaman bu çalışma dinî yönden mahzurludur. Şu hâlde Dânişî'nin "Zehir (içmek), daima lokma için mahlûka hizmet etmekten daha iyidir" derken kast ettiği, İslâmî sınırları aşarak meşru olmayan iş kollarında çalışmak veya çalışma sırasında dinî vecibeleri ihmâl etmektir.

[151] طول العمر مع الطاعة من خلع الانبياء

Ḫil'at-ı enbiyāya mālik olur
Ṭūl-i 'ömr eyleyen 'ibādetle

Nāgehānī günāha meyl ėtse
Cebr ėder tevbe-i nedāmetle

[İbadetle birlikte uzun ömür süren, peygamberlerin değerli elbisesine sahip olur. O kimse, ansızın günaha meyletse, pişmanlık tevbesiyle o eksikliğini tamamlar...]

[152] طال عمر من قصر تعبه

Tūl-i 'ömr isteyen cihān içre
Çekmesün ḥırṣ u āzla ta'abi

Ta'ab ü rencden ḫalāṣ olmaz
Māl içün her dem eyleyen ṭalebi

[Dünyada uzun ömür isteyen, hırs ve açgözlülükle zahmet çekmesin. Her zaman mal (maddî kazanç) isteyen, zahmet ve meşakkatten kurtulmaz.]

[153] طلب الادب اولى من طلب الذهب

Ṭaleb-i sīm ü zerden evlādur
'Āḳıle ḥilmle edeb ṭalebi

Ne revādur kişiye ḳalbinde
Ola dā'im ġam-ı ẕeheb ṭalebi

[Akıllı kişi için huy yumuşaklığıyla edep istemek, altın ve gümüş istemekten daha iyidir. İnsanın kalbinde her zaman altın derdi, isteği nasıl uygun olur?!.]

[154] طر مع الاشكال

Murġa bāl ü per eyleyen iḥsān
Vėrmiş insāna ṣūret-i aḥsen

Cinsiyile ėder ṭuyūr ülfet
*Ṭır ma'a'ş-şekl*e baḳ 'amel ėt sen (76a)

[Kuşa kol-kanat ihsan eden (Allah), insana "en güzel şekl"i vermiş.[30] Kuşlar cinsiyle arkadaşlık eder. Sen de "Benzerinle uç!" sözüne

[30] Burada "Biz insanı en güzel biçimde yarattık" (*Kur'an*, Tîn, 95/4) mealindeki ayete

bakarak hareket et!..]

[155] طال‌حزن من قصر رجاؤه

Kūteh ėden ümīdini Ḥaḳ'dan
Ġam u ḥüzni olur ṭavīl ü dırāz

Rāh-ı tevfīḳ-ı Ḥażret-i Ḥaḳḳ'a
Gidenüŋ nef'i çoġ u zaḥmeti az

[Allah'tan ümidini kısa tutan kimsenin keder ve üzüntüsü uzun olur. Cenab-ı Hakk'ın yardımı yoluna gidenin faydası çok, zahmeti az olur.]

[156] طاعة العدو هلاك

Düşmen-i bed-nihād ü bed-ḫˇāha
Ṣaḳın ėtme iṭā'at ü ikrām

Hem ḥaḳīkatde ṭā'at-i a'dā
Olur ol merg-i dōstān-ı kirām

[Sakın kötü huylu ve kötülük isteyen düşmana itaat ve ikram etme! Ayrıca, düşmanlara itaat etmek, aslında değerli dostların ölümüdür.]

[157] طاعة الله غنيمة

Cān ü dilden muṭī'-i emr-i Ḫudā
Nā'il-i māye-i ġanīmet olur

Ṭā'ate baġlamaḳ dili şeb ü rūz
'Āḳıbet bā'iṣ-i sa'ādet olur

[Allah'ın emrine can ve gönülden itaat eden, ganimet sermayesine erişir. Kalbi gece gündüz ibadete bağlamak, sonunda saadete vesile olur.]

[158] طوبى لمن لا اهل له

Ḫurrem ol kimsedür ki 'ālemde
Ola muḫtār-ı 'ālem-i tecrīd

Rāḥat-ı rūḥdur sebük-bārī
Rūz-ı rıḥlet olur vaḥīd sa'īd

[Dünyada sevinçli ve şen, "tecrîd" (dünya alâkalarını kalpten çıkarıp Allah'a yönelme) âleminin serbesti olan kimsedir. Yükü hafif oluş,[31]

---

işaret ediliyor.

31 Burada "sebük-bârî" (yükü hafif oluş) kelimeleriyle bazı hadislerde geçen "hafîfü'l-hazz"a işaret edildiği söylenebilir. "Hafîfü'l-haz", mal ve çoluk-çocuk yükü az olan

ruhun rahatıdır. Yalnız ve tek olan, göç günü bahtiyar olur...]

- **Bābü'ẓ-ẓā**

[159] ظلم المرء يصرعه

Ẓālimüŋ ẓulmi hem-çü küşt̄i-gīr
Zūr ėder kendüye muṣāri'dür (76b)

Giderek ṣāḥibin ayaḳdan atar
Belki merg ü helāke sāri'dür

[Zalimin zulmü, güreşçi gibi kendisini zorlayıcı pehlivandır. Gitgide kendisini ayaktan atar; hatta ölüm ve felâkete acele edicidir.]

[160] ظلم الملوك ادنى من ذلال الرعية

İntiẓām ü niẓām içün teklīf
'Add olur mücibāt-ı devletden

Ẓulm-ı şāhān ne deŋlü bed ise de
Yegdür evbāşi-i ra'iyyetden

[İntizam ve nizam için teklif (zor bir şey istemek, bir vazife ileri sürmek, bazı emir ve yasaklara uygun davranmakla vazifelendirmek), devletin gereklerinden sayılır. Hükümdarların "zulm"ü ne kadar kötüyse de vergi veren ve idare edilen halkın aşağılığından daha iyidir.[32]]

[161] ظلامة المظلوم لا تضيع

Nāle ḳılsa Cenāb-ı Ḥaḳḳ'a eger
Żāyi' olmaz taẓallüm-i maẓlūm

Bī-günāhuŋ enīn ü āhından
Seng-i ḫārā erir gider çün mūm

[Zulme uğramış olan, eğer Cenab-ı Hakk'a feryad edip inlese, onun haksızlıktan şikâyeti boşa gitmez. Çok sert taş, günahsızın ağlayıp

kimse manasına gelir. Söz konusu hadislerden ikisi şu manadadır: "Ahir zamanda sizin en iyiniz, çoluk çocuğu olmayandır", "İki yüz senesinden sonra insanların en hayırlısı, zevcesi ve çocukları olmamakla yükü hafif olanıdır."

32 Bu Arapça sözün mütercim Dânişî Efendi tarafından doğru ve maksada uygun olarak çevrilmediği fikrindeyiz. Çünkü İslâm esaslarına bağlı olduğu tarihçe sabit olan Hz. Ali'nin hükümdarların zulmünü hoş görmesi düşünülemez. Bazı mütercimler bu Arapça sözü, "Hor, hakir durumda olan halka hükümdarların zulmü evlâdır" şeklinde çevirmiştir. Müslüman halkın kendilerinden olan idarecilere itaati nasıl İslâmî bir vazife ise, idarecilerin de âdil olması ve zulümden kaçınması öylece bir mükellefiyettir.

inlemesi (ve beddua etmesi)nden dolayı mum gibi erir, gider...]

[162] ظلم الظالم يقوده الى الهلاك

Pençe-i ẓulmi ẓālimüŋ baḳasın
Ḳatı ṭutar sū-yı helāke çeker[33]

Māl ü rızḳı ki cem‘ ėder anı
Hem-çü Ḳārūn zīr-i ḫāke çeker

[Eğer beklersen (görürsün ki), zalimin zulüm pençesi onu sıkıca tutar, helâk tarafına çeker. Topladığı mal ve rızık, Karun gibi onu yerin altına çeker!..]

[163] ظل السلطان كظل الله

Ẓıll-ı sulṭān ẓıll-ı Ḥaḳ gibidür
Basṭ olur cümle kā’ināt üzre

Ḳavli nāfiẕ cihāniyān içre
Emri cārī mükevvenāt üzre

[Sultanın gölgesi, Allah’ın gölgesi gibidir; bütün varlıkların üstüne yayılır. Dünyada bulunan insanlara sözü geçer; varlıklar üstünde de emri geçerlidir.]

[164] ظلمة الظالم تظلم الايمان

Ẓulmi ‘ādet ėdinse bir ẓālim
Nūr-ı īmānı setr ėder el-ān (vr. 77a)

Ki müberhen dürür bu ma‘ni-i ḫāṣ
ظلمة الظالم تظلم الايمان

[Bir zalim, zulmü âdet edinse, o anda iman nurunu örter. Bu değerli mana, delille isbatlıdır: “Zulmün karanlığı, imanı karartır.”]

[165] ظل عمر الظالم قصير

Sāye-i ‘ömri ẓālimüŋ lā-büdd
Ḳatı kūtāh olur zamān içre

El-ġaraż olma ẓālim ü cebbār
Sāyedār ol cihāniyān içre

[Şüphesiz ki zalimin ömür gölgesi, zaman içinde gayet kısa olur.

[33] Bu mısrada vezin aksıyor.

(Bu sözden) maksat şudur: Zalim ve gaddar olma; insanlar içinde gölgeli (koruyucu) ol!..]

[166] ظل الكريم فسيح

Sāye-i devleti kerīmānuŋ
Hem basīṭ u fesīḥ u nāfi'dür

Mürde iḥyā ėder Mesīḥā-veş
Demleri ġam ü hemmi dāfi'dür

[Değerli ve cömert insanların devletinin (makam, nimet ve saadetinin) gölgesi yaygın, geniş ve faydalıdır. Onların nefesleri Hz. İsa gibi ölüyü diriltir; yani üzüntü ve kederi gidericidir.]

[167] ظل الاعوج اعوج

Bāṭını ṣafvet üzre olmayanuŋ
Ṣūret ü sīreti olur mu'vec

Rāst sözdür kec aŋlama fikr ėt
Ẓıll-ı a'vec yine olur a'vec

[İçi temiz olmayanın dış yüzü ve gidişi, ahlâkı eğri olur. Bu doğru bir sözdür, onu eğri anlama; düşün: "Eğrinin gölgesi yine eğri olur..."]

Bābü'l-'ayn

[168] عش قنعا تكن ملكا

Ḳāni' ol ṭāmi' olma dünyāda
Tā mülūkāne ola emr-i ma'āş

Yiyesin ni'metini Ḫallāḳuŋ
Ġayrı lāyıḳ mı ėdesin şābāş

[Dünyada kanaatkâr ol; açgözlü olma ki geçim ve yaşayış işi şahane (hükümdarlara yakışır şekilde) olsun! Yaratıcının nimetini yiyip başkasını alkışlaman uygun mudur?!.]

[169] عيب الكلام تطويله (vr. 77b)

Süḫanuŋ iḫtişār ü kūtāhı
Mu'teberdür miyān-ı meclisde

Süḫan olursa mücmelen ma'lūm
'Aybdur ẕikri her mecālisde

[Meclis ortasında sözün kısaltılması ve kısa olanı itibarlıdır. Bir söz kısa ve öz olarak bilinmiş olursa, meclislerde onun (uzun uzadıya)

söylenmesi kusurdur.]

[170] عاقبة الظالم وخيمة

Merd-i ẓālim miṣāl-i gāv-ı semīn
Mā'il-i ḫord u ḫˇāb olur her dem

Līk bedter veḫāmet ile hemān
Öldürür ol saḳīmi ẓulm ü saḳam

[Zalim adam, semiz öküz gibi, her zaman yemeğe ve uykuya düşkün olur. Fakat o zulüm ve hastalık, (zalimi) daima (sığırınkinden) daha kötü tehlikeyle öldürür.]

[171] علو الهمة من الايمان

Ol ki ṣadrında ola īmānı
Gerçi destinde olmaz ise direm

Ser-fürū eylemez kimesneye ol
كه از ايمان بود علو همم

[Göğsünde imanı olan kişi, elinde para bulunmazsa da kimseye baş eğmez. Çünkü yüksek gayretli oluş imandandır.]

[172] عدو عاقل خير من صديق جاهل

Bu cihān içre düşmen-i dānā
Yegdür ol bir ṣadīḳ-ı cāhilden

Derd-i cehl ol[a]maz şifā-perdāz
Naḳṣ gelmez edīb-i kāmilden

[Bu dünyada bilgili düşman, cahil dosttan daha iyidir. Cehaleti derdi şifa bulmaz; olgun, edepli terbiyeli kişiden kusur gelmez...]

[173] عسر المرء مقدم اليسر

Çekme ġam 'usrete bugün ki Ḫudā
Saŋa yarın 'aṭā ėder yüsri

Oḳı bu ma'niyi 'amel eyle
عسر مرء مقدم اليسر

[Bugün karşılaştığın zorluğa üzülme; Allah sana yarın kolaylığı ihsan eder. Şu manayı oku, ona uygun hareket et: "İnsanın zorluğu, kolaylığın başlangıcıdır."]

[174] عليك بالحفظ دون جمع من كتب (vr. 78a)

Ey ki taḥṣīl-i 'ilme gūşiş ėder
Eyle bu pend-i dil-peẕīri ḳabūl

'İlmi ḥıfẓ eyle sen ki cem'-i kütüb
ليس ذا فى مثابة المقبول

[Ey ilim tahsiline çalışıp çabalayan kişi, gönlün kabul ettiği şu öğüdü kabul et: Sen ilmi hatırda tutup muhafaza et! Çünkü kitapları toplamak, beğenilen iş derecesinde değildir.]

[175] عقوبة الظالم سرعة الموت

Ḫalḳı rencīde eyleyen ẓālim
Aŋa besdür 'uḳūbet-i Mevlā

Ki ecel tīz anı 'uḳūbetle
Nāgehānī atar ėder ifnā

[İnsanları inciten zalime Allah'ın cezası yeter. Çünkü ecel onu çabucak ansızın cezayla atar; yok eder.]

[176] عقيب كل ليل يوم

Rūz-ı rūşen ki ẓāhir ola müdām
Müte'āḳib olur şeb-i tārīk

Hem feraḥ āḫiri teraḥ oldı
Pes muḥaḳḳaḳ bu ma'ni-i bārīk

[Aydınlık gün göründüğünde daima onu karanlık gece takip eder. Hem ferahın sonu kederdir. Şu hâlde bu ince mana gerçektir.]

Bābü'l-ġayn

[177] غنم من سلم

Her ki oldı selāmet ile ḳarīn
Lā-cerem ol kişi olur ġānim

Ḫırḳa vü loḳması olur vāṣıl
Anuŋ ile ebed olur sālim

[Kim sağlık ve esenliğe nail olduysa, şüphesiz o kişi ganimete erişmiştir. Hırkası ve lokması ona ulaşır; onunla ebediyyen esen kalır.]

[178] غلا قدر المتوكلين

Ol ki bāb-ı tevekkül-i Ḫaḳḳ'a
Ḫalḳa-i der gibi mülāzim olur

Ḳadri ‘ālī dürür anuŋ lābüd
Devlet ü baḫtı daḫi dā’im olur (vr. 78b)

[Cenab-ı Hakk’a tevekkül kapısının halkasına bağlı olan kişinin derecesi, şüphesiz ki yüksektir. Onun devleti ve bahtı da devamlı olur.]

[179] غمرة الموت اهون من مجالسة لا يهواه

Sekretü’l-mevt kim muḳarrerdür
Nice iẕ‘āc ėder dil ü cānı

Yegdür andan ki hem-nişīnüŋ ola
Şaḫṣ-ı müdbir ki sevmedüŋ anı

[Ölüm sarhoşluğunun can ve gönlü nasıl rahatsız ettiği, şüphesiz bildirilmiştir. Ama (böylesine acı verici sarhoşluk) sevmediğin talihsiz ve düşkün bir şahısla birlikte oturmaktan daha iyidir...]

[180] غلام عاقل خير من شيخ جاهل

Kūdek-i müsta‘idd-i pāk-nijād
Ġam degüldür eger ki ‘āḳıl ola

Niçe rüchān-ı ḥālle ṣad-bār
Yegdür ol pīrden ki cāhil ola

[Temiz tabiatlı, kabiliyetli bir çocuk, eğer akıllı olsa, dert değil… Hâlinin üstünlüğüyle cahil ihtiyardan yüz kere daha iyidir...]

[181] غاب حظ من غاب نفسه

Nefsini ġaybet ėtse bir ādem
Kendiden her naṣīb olur ġā’ib

Ya‘ni kim kendiden olan ġāfil
Olamaz re’y ü fikreti ṣā’ib

[Bir insan nefsini kaybetse, kendisinden her nasip kaybolur. Yani kendisinden habersiz olan, gaflette bulunanın görüş ve düşüncesi doğru olamaz.]

[182] غلا قدر المتقين

Rāh-ı taḳvā vü zühde sālik olan
Rehber ü pīşvā-yı ‘ālem olur

Ḳadr ü iḳbāli hem olur ġālī
Ḳanda olsa ‘azīz ü ḫurrem olur

[Takva ve zühd yolunda giden kişi, herkesin rehberi ve öncüsü olur.

Onun değeri ve ikbali ağır olur; kendisi nerede olsa izzetli ve sevinçli olur.]

[183] غدرك من دلك على الاسائة

Sū'-i fi'le seni delālet ėden
Şübhe yoḳdur saŋa olur ġaddār

İmtinā' ėt o gūne reh-berden
Gūş ṭutma kelāmına her-bār (vr. 78a)

[Sana kötü bir fiil için kılavuzluk eden kimse, şüphesiz çok zulmedici olur. O tarz rehberden geri dur! Her defa sözüne kulak verme!..]

[184] غشك من اسخطك بالباطل

Dōst oldur seni devām üzre
Nehy ėde türrehat ü bāṭıldan

Seni iġḍāb ėderse bāṭılla
Ol durur ḫā'in ü erāẕilden

[Dost, seni devamlı saçma sapan sözlerden ve batıl şeylerden sakındıran kişidir. Seni batılla kızdırırsa, o hain ve rezillerdendir.]

[185] غضبك عن الحق مقبحة

Rāst sözden mükedder olma ṣaḳın
Ḥaḳ süḫandan ġażab ki çirkindür

Rence olmaḳ kelām-ı ṣādıḳdan
Ḫubṣ-ṭab' u le'īm-i bī-dīndür

[Sakın doğru sözden dolayı üzülme! Çünkü doğru söze kızmak, çirkindir; ona öfkelenmek, tabiat kötülüğünden meydana gelir. O şahıs dinsiz, mayası bozuktur.]

[186] غنيمة المؤمن وجدان الحكمة

Merd-i mü'min odur ki ḳalbinde
Ẕevḳ-ı vicdān-ı ḥikmet-i Ḥaḳ ola

Böyle ḥālet 'aceb ġanīmetdür
Aŋa kim ṭā'ata muvaffaḳ ola

[İnanan insan, kalbinde Cenab-ı Hakk'ın hikmetini bulma zevkı olan kişidir. Böyle ibadete ulaşmış hâl, şaşılacak bir ganimettir.]

- **Bābü'l-fā**

[187] فاز من ظفر بالدين

Her ki o dīnle muẓaffer ola
Fā'iz ü nā'il-i merāmı olur

Bu ġazā nefsle mücāhededür
Nefse ġālib olan girāmi olur

[Dinle başarılı olan kişi, korktuğundan kurtulur ve dilediğine erişir. Bu gaza, nefisle yapılan bir cihaddır. Nefsine galip olan, aziz ve muhterem olur.]

[188] فخر المرء بفضله اولى من فخره باصله

Fażl ile faḫri yegdür insānuŋ
Aṣlını medḥ u iftiḫārından (vr. 78b)

Merd odur kim fażīlet ehli ola
Fużalānuŋ ola kibārından

[İnsanın soyunu, sopunu övüp övünmesinden faziletiyle iftihar etmesi daha iyidir. İnsan, fazilet sahibi olan ve faziletlilerin büyüklerinden olandır.]

[189] فلجك على خصمك فى الاحتمال

Sitem-i ḫaṣm-ı nā-be-kāra eger
Eyler iseŋ taḥammül ü ṣabrı

Ḫoş muẓaffer olup 'adū üzre
Hem felāḥ ile bulasın ecri

[Eğer işe yaramaz, hayırsız düşmanın sitemine (çıkışmasına veya zulmüne) dayanır, sabredersen, onun üstüne iyice galip gelip kurtuluşla mükâfatı bulursun.]

[190] فطنة المرء تدل على اصله

Aṣl-ı merde delīl-i vāżıḥdur
Eṣer-i fehm ü fıṭnat ü fikri

Fıṭnatı bā'iṣ-i sa'ādetdür
Ḳanda olsa ḫayır olur ẕikri

[İnsanın aslına anlayış, zekâvet ve fikrinin eseri, açık delildir. Anlayış ve zekâveti, saadetine sebeptir. Nerede olsa onun söylediği iyi olur. (Veya kendisi her yerde hayırla anılır).]

[191] فرع الشیء یخبر عن اصله

Her ki ola ḥamīdetü'l-efʿāl
'İffet ile sütūde-ḫāl üzre

Anuŋ evżā'ı cümle muḫbir olur
Ḥāl-i ecdādını kemāl üzre

[Her kim iffetle medhedilmiş hâl üzere bulunur ve onun işleri övülmüş olursa, durumları dedelerinin hâlini tam haber verici olur.]

[192] فاز من سلم من شر نفسه

Nefsi şerrinden ola her ki ḫalāṣ
Cümle mā-fi'z-żamīre nā'il olur

Līk 'ālemde böyle luṭf-ı Ḫudā
Ṣanma her bir le'īme vāṣıl olur

[Her kim nefsinin kötülüğünden kurtulursa, içinde olan her şeye erişir. Fakat Alllah'ın böyle lûtfunun dünyada her bir alçak, mayası bozuğa ulaşacağını sanma!..]

[193] فکاك المرء فی الصدق

Rāstīdür pesend ü müstaḥsen
Ṭoġrılıḳda kişi olur āzād (vr. 80a)

Kāẕibü'l-ḳavl ebed olur ġamnāk
Ṣādıḳu'l-ḳavl dā'imā dil-şād

[Beğenilen ve güzel görülen (huy), doğruluktur. İnsan doğrulukla kurtulur. Sözü yalan olan, sonsuza kadar kederli, doğru sözlü olansa daima sevinçli olur.]

[194] فی کل قلب شغل

'Uḳde-i devr-i çarḫ-ı gerdānuŋ
Ne görinür seri ne ḫod pāyı

Her göŋülde olur nice eşġāl
Kimi ṣafrā kimisi sevdāyī

[Şu dönen feleğin devri düğümünün ne başı görünür, ne de ayağı... Her gönülde nice meşguliyetler bulunur; insanların kimisi safralıdır, kimisi sevdalı[34]...]

[34] Hılt (karışım) teorisine göre insan vücudunda kan, balgam, sevda ve safra adlı dört karışım bulunur. Bu dört karışıma "ahlât-ı erbaa" denir. Safra, karaciğere bağlı öd

[195] فسدت نعمة من كفرها

Bir kişiye Ḫudā vère ni‘met
Aŋa şükrāne farż u vācibdür

Ol ki ḳılmazsa ni‘metüŋ şükrin
Küfr-i ni‘met zevāli mücibdür

[Allah bir kişiye nimet verse, ona şükretmek farz ve vaciptir. Nimetin şükrünü yerine getirmeyen (kimse bilsin ki), iyilik ve ihsana karşı nankörlük, yok olmasına sebeptir.]

- **Bābü’l-ḳāf**

[196] قول المرء يخبر عما فى قلبه

Kimsenüŋ vāḳıf olmaḳ ister iseŋ
Ḥāl-i mā-fī’z-żamīrine fi’l-ḥāl

Süḫanı bildirür naẓar eyle
Nīk ü bed rāzhā-yı mā-fi’l-bāl

[Bir kimsenin içinde (gizli) olan şeyi hemen bilmek istersen, bak, kalbinde bulunan iyi veya kötü sırları sözü bildirir.]

[197] قبول الحق من الدين

Merd-i dīndār odur ki her-bārī
Ḥaḳ kelāmı işide ‘āmil ola

Yoḫsa leccāc-ı pür-‘inād oldur
Süḫan-ı i‘tirāża mā’il ola

[Dindar adam, her defasında Hak sözü (Allah kelâmını, doğru sözü) işittiğinde ona uygun amel edici olandır. Yoksa itiraz sözüne düşkün olan, inat dolu çok çekişen, ayak direyici kimsedir.]

[198] قوة القلب من صحة الايمان (vr. 80b)

Her ki ola ṣaḥīḥ īmānı
Ḳuvvet-i ḳalbi rāst-ı kāmildür

Ḳanda olursa ḥaḳḳa tābi‘ olur
Ḥaḳ naṣīḥatlarıyla ‘āmildür

[İmanı kusursuz ve sağlıklı olan herkesin kalp kuvveti tam

kesesi içindeki yeşilimsi sarı ve acı sudur; yağların sindirilmesine yarar. Sevda ise safra, kan ve balgamdan başka bir tür salgıdır.

(istenilene) uygundur. O, nerede olursa doğruya uyar; Hak nasihatlarıyla amel edici olur.]

[199] قاتل الحريص حرصه

Ḥırş merd-i ḥarīṣi āḫir-i kār
Ḫūk-veş beste-fem ėder maḳtūl

Nice ta'zīble melāmetle
Āḫiretde daḫi olur mes'ūl

[Açgözlülük, hırslı adamı işin sonunda domuz gibi ağzı kapalı öldürülmüş eder. O, ahirette de nice kınanmışlık ve azap vermeyle sorumlu olur.]

[200] قدر فى العمل تنبح من الزلل

Ėdesin çünki bir işe iḳdām
Fikr ėt evvel mevāḳı'-i ḫaleli

Sözi mīzān-ı 'aḳlla vezn ėt
Görme ḫabṭ u ḫaṭā-y-ile zeleli

[Bir işe (girişip) çalıştığında, önce onun zarar ve bozukluk yerlerini düşün! Sözü akıl terazisiyle tart! Yanılma, hata ve sürçmeleri görme!]

[201] قيمة المرء ما يحسنه

Şeref-i ādemī kemālledür
Ḳıymet-i merd beẕl-i mālledür

Nitekim ḳadr ü ḳıymet-i ḫūbī
Tāb-ı ruḫsār zülf ü ḫālledür

[İnsanın şerefi olgunlukladır. Adamın değeri, esirgemeden bol bol mal vermekle, yani iyilik ve ikram etmekledir. Nitekim güzelliğin değeri de yüzün parlaklığı, saç ve ben (gibi güzellik unsurları) iledir.]

[202] قرين المرء دليل دينه

Bilmedüŋse vücūd-ı insānī
Nicedür dīn ü meẕheb ü ḥāli

Baḳ ḳarīn ü şerīkine anuŋ
Saŋa olur güşāde aḥvāli

[Bir insanın varlığı, dini, mezhebi ve hâlinin nasıl olduğunu bilmediysen, onun arkadaş ve ortağına bak! Böylece hâlleri sana açılmış olur...]

[203] قرب الاشرار مضرة

Dil ü dīne mażarrat-ı bisyār
Ḳurb-ı eşrār-ı bed-ṭabī‘atdür

Vāy ol kim ḳarīn ü ġam-ḫˇārı
Bed-nihād ile bed-cibilletdür

[Kötü tabiatlı şerli kimselere yakınlık, gönül ve dine çok fazla zararlıdır. Vay dostu ve tasalanan(arkadaş)ı kötü huylu ve kötü tabiatlı olan kimseye!..]

[204] قسوة القلب من الشبع

Ḳalbe ḳasvet vėrir şib‘-i dā’im
Daḫi cāna şedāyid ü saḫtī

Çünki dil-saḫt ola benī Ādem
Andan eşna‘ olur mı bed-baḫtī

[Devamlı tokluk, kalbe katılık, ayrıca ruha güçlük ve zorluklar verir. İnsan oğulları katı kalpli olsa, ondan daha fena bedbahtlık olur mu?!.]

[205] قدر المرء ما يهمه

Ḳadr-i merdān-ı ‘āḳılān-ı cihān
Olur ol himmeti ḳadar ‘ālī

Ya‘ni cāh istese olur nā’il
Māla mā’ilse cem‘ ėder māli

[Dünyanın akıllı insanlarının değeri, gayreti kadar yüksek olur. Yani onlar makam, mevki istese ona erişir; mala düşkünse malı toplar.]

- **Bābü’l-kāf**

[206] كلام الله دواء القلب

Maraż-ı ḳalbe ister iseŋ eger
Dāru-yı dil-peẕīrle dermān

Dükeli derde ḫoş devā-baḫşdur
Besmeleyle tilāvet-i *Ḳur’ān*

[Eğer (manevî) kalp hastalığına gönlün kabul ettiği ilâçla çare istersen, besmeleyle *Kur’an* okumak, bütün dertlere hoş deva bağışlar.]

[207] كافر سخى ارجى فى الجنة من شحيح مسلم

Kāfiri kim seḫāyı ‘ādet ėder
Sū-yı bāb-ı cināna ercādur

Ol baḫīl-i füsūrde-dilden kim
Cem‘-i māl ü menāle eşhādur (vr. 80b)

[Cömertliği âdet eden kâfir, cennetlerin kapısı tarafına (gitme, girme konusunda) mal ve ele geçirilen şey toplamaya çok istekli, kalbi katılaşmış cimriden daha ümitlidir.]

[208] كفران النعمة مزيلها

Her ki küfrān-ı ni‘met-i Ḥaḳḳ’ı
Pīşe vü ṣan‘at ėde be-her-ḥāl

Tīz olur kim şeāmet-i küfrān
Ni‘metine vėrür fenā vü zevāl

[Her kim Allah'ın nimetine karşı her hâl ü kârda nankörlüğü iş ve âdet etse, bu nankörlüğün uğursuzluğu, onun nimetini çabucak yok eder, sona erdirir.]

[209] كفى بالشيب داء

Şeyb ü pīrī k’ėde ḥulūl ü nüzūl
Bes dürür ādemīye dā’ ü ‘ilel

Çün civānī gide gele pīrī
Nāfi‘ olmaz aŋa ‘ilāc ü ḥiyel

[İhtiyarlık, kocalık (bir kimsenin vücuduna) girse ve inse, insana dert ve hastalık olarak yeter. Gençlik gidip yaşlılık geldiğinde, ilâç ve hileler (o derdin giderilmesi konusunda) faydalı olmaz...]

[210] كفى للحسود حسده

Ḥased ile belā vü endūhı
Yeter ol zümre-i ḥasūdāna

Bu ḥased derdi bir marażdur kim
Ulaşur ‘āḳıbet dil ü cāna

[Çok kıskanç olanlar takımına kıskançlık sebebiyle uğradıkları belâ ve çektikleri keder, tasa yeter. Bu kıskançlık derdi öyle bir hastalıktır ki, sonunda kalp ve ruha ulaşır...]

[211] كفاك من عيوب الدنيا ان لا تبقى

‘Ayb-ı dünyā-yı dūna kāfīdür
Bu ki bāḳī vü pāydār olmaz

Ne ḳadar tābi‘ olsa bir şaḫṣa
Yine kārında ber-ḳarār olmaz

[Alçak dünyaya kusur olarak kalıcı ve sürekli olmaması yeter. Bir kişiye ne kadar uysa da yine işinde kararlı olmaz. (O uyma, devamlı olmayacaktır).]

[212] كفاك هما علمك بالموت

Saŋa kāfī dürür cihān içre
Mevt-i maḳdūre ġuṣṣa vü elemüŋ

Ni‘met-i ‘ömr-i nāzenīni yėdüŋ
Gitdi ‘ömrüŋ ziyāde oldı ġamuŋ (vr. 81a)

[Sana dünya içinde (Allah tarafından) takdir edilmiş ölüm, keder ve tasa olarak yeter... Şu hoş ömür nimetini yedin; ömrün gitti, üzüntün arttı...]

[213] كمال الجود الاعتذار معه

Lāyıḳ olduġı gibi bir şaḫṣa
Olına çünki bir keremkārī

Tā kemāl üzre ola iḥsānuŋ
İ‘tiẕār eyle ol vefādārī

[Bir kişiye lâyık olduğu gibi iyilik, cömertlik edildiğinde, (“Kusura bakmayın”, “Azımızı çoğa sayın” gibi sözlerle) özür dileyerek vefakârlık et ki, ihsanın mükemmel olsun.]

[214] كفى بالشيب ناعيا

Gūş-ı cān ü dile ṣadā-yı ecel
Vaḳt-i pīrīde şeyb kāfīdür

Cühelā bu kelāmı gūş ėtmez
‘Uḳalāya bu remz vāfīdür

[Yaşlılık zamanında saçın, sakalın ağarması, can ve gönül kulağına ecelin sesi olarak yeterlidir. Cahiller bu sözü işitmez; ama akıllı insanlara bu işaret kâfidir...]

- **Bābü’l-lām**

[215] لين الكلام قيد القلوب

İster iseŋ eger birāder-i men
Ḫalḳ-ı ‘ālem içinde ṣayd-ı ḳulūb

Cümleye nerm ü leyyinü'l-ḳavl ol
Līnet ü nermi oldı ḳayd-ı ḳulūb

[Kardeşim, eğer dünya insanları içinde kalpleri avlamak (kendine bağlamak, sevilmek) istersen, herkese karşı yumuşak huylu ve yumuşak sözlü ol! Çünkü yumuşak huylu oluş, kalpleri bağlayıcı, yani insanların sevgilerini sağlayıcıdır.]

[216] لين قولك تحبب

Nerm-gū ol süḫanda kim nermī
Ėder insānı kāmil ü maḥbūb

Saḫt ü ġılẓet leīme lāyıḳdur
Süḫan oldur ola müvecceh ü ḫūb

[Konuşurken yumuşak söz söyleyici ol! Çünkü yumuşaklık, insanı olgun ve sevilen bir kişi yapar. Sertlik ve kabalık, alçak, mayası bozuk kimseye lâyıktır. Söz, herkesin yöneldiği, makbul ve güzel olan(kelâm)dır.]

[217] ليس الشيب من العمر

Ẕevḳ-ı 'ömr-i 'azīz kāmil olur
Tāzelikde dem-i civānīde (vr. 82b)

Līk 'aks olıcaḳ ḥisāb olmaz
'Ömr kim gėçe nā-tüvānīde

[Bu değerli ömrün zevki, tazelikte, gençlik çağında tam olur. Fakat aksi olunca, güçsüzlük içinde geçen ömür, (ömürden) sayılmaz...]

[218] ليس للحسود راحة

Ḳanda olsa ḥasūda rāḥat yoḳ
Yoġ ola ḳanda var ise ḥussād

Bu 'acebdür ki istemez ol ḫar
Kimsenüŋ māl ü rızḳı ola ziyād

[Nerede bulunsa, çok kıskanç kimseye rahat yoktur. Kıskançlar nerede varsa, yok olsun! Şaşılacak şey şu ki, o eşek, kimsenin mal ve rızkının artmasını istemez...]

[219] ليس لسلطان العلم زوال

Her ki sulṭān-ı 'ilm olursa anuŋ
Milketine ġam ü zevāl olmaz

Ḥükmi şāh-ı cihāna nāfiẕ olur
Ruḫṣatı[35] redd ü infi‘āl olmaz

[Her kim ilim sultanı olursa, onun hakimiyetine keder gelmez ve son olmaz. Âlimin hükmü cihan sultanına geçer; verdiği izin de geri çevrilmez ve gücenmeye sebeb olmaz.]

[220] ليس الشهرة من الرعونة

Ol ki meşhūr ola ru‘ūnetle
Göstere güne güne ra‘nāyī

Gerçi şöhret-peẕīr olur ammā
Nīk-girdār olur mı rüsvāyī

[İnsana ağır gelecek hâl ve tavırlarıyla tanınmış olan, (hoş ve güzel görünmek için) türlü türlü yapmacık ve zahmetli davranışlarda bulunan kimse, gerçi şöhret elde eder, ama rezillik, hareketleri beğenilen bir kişi olur mu?!.]

[221] لكل عداوة مصلحة الا عداوة الحسود

Her ‘adāvet ḳ’olur cihān içre
‘Öẕr ü tevcīhle mukadder (?) olur

Līk şaḫṣ-ı ḥasūd bī-mūcib
Cümle ḫalḳa ‘adū-yı ekber olur

[Dünya içinde olan her düşmanlık, bir sebep ve yöneltme, söz atmayla meydana gelir. Fakat çok kıskanç olan şahıs, sebepsiz yere bütün insanlara en büyük düşman olur...]

- **Bābü’l-mīm**

[222] من علت همته طول همومه

Himmeti kim bülend ola kişinüŋ
Miḥnet ü ġuṣṣası ziyāde olur

Fażl-ı Ḥaḳ’dan velī der-i maḳṣūd
Bī-meşaḳḳat aŋa güşāde olur

[Gayreti, ideali yüksek olan kişinin zahmet ve üzüntüsü fazla olur. Fakat Allah’ın lûtfundan, istenen şeyin kapısı ona meşakkatsiz açılır.]

---

35 Bu kelime yazmada “Ruhsatı” şeklinde değil, kendisinden sonra gelen “redd ü infi‘âl”le tamlama teşkil edecek biçimde (Ruhsat-ı redd ü infi‘âl) yazılmıştır. Biz mana gereğince “Ruhsatı…” olması lâzım geldiğini düşünerek böyle yazdık.

[223] من كثر كلامه كثر ملامه

Sözde ger ėdesen mübālaġayı
Ol melāmet vėrir saŋa fi'l-ḥāl

Süḫanı eyle muḫtaṣar ġāyet
Tā çekilmeye āḫirinde melāl

[Söz söylerken abartma yaparsan (konuşmayı uzatırsan), o sana hemen kınanmışlık verir. Sözü gayet kısalt ki sonunda usanç ve keder çekilmesin.]

[224] مشرب العذب مزدحم

Çerb ü şīrīn-zebān olan kişinüŋ
Dōstānı olur 'aceb bisyār

Meşrebü'l-'aẕbe izdiḥām üzere
Cem' olur lā-cerem ṣıġār u kibār

[Tatlı dilli olan kişinin dostları şaşılacak kadar çok olur. Şüphesiz tatlı su başı kalabalık olur; büyükler ve küçükler oraya toplanır.]

[225] مجلس العلم روضة الجنة

İster iseŋ behişti dünyāda
Meclis-i 'ilmüŋ ėt müdāvemetin

Meclisü'l-'ilmi ravżatü'l-cennet
Dėnilüpdür bi-lā müsāmaḥatin

[Dünyada cenneti istersen, ilim meclisine (dinî, dünyevî yönden gerekli ve faydalı bilgilerin verildiği, tahsil edildiği yerlere) devam et! Müsamahasız olarak "İlim meclisi, cennet bahçesidir" denilmiştir.]

[226] مهلكة المرء حدة طبعه

Ḥiddet-i ṭab'la zebān-ı dırāz
Olur elbette mühlik-i merdān

Her ki ṭab'ında ola tīz ü sitīz
Besdür ol ādeme belā vü ziyān

[Yaratılış keskinliği, kızgınlık ve uzun dil, elbette insanları helâk edici olur. Her kimin tabiatında keskinlik, kavga, çekişme varsa, o (nitelikler) insana belâ ve zarar olarak yeter.]

[227] مصاحبة الاشرار ركوب البحر

(vr. 83b) Baḥr içinde sefīne üstünde
Nice olursa bīm-i ġarḳ u helāk

Böyledür böyle ṣoḥbet-i eşrār
Dūr ol bu ḫaṭardan ol bī-bāk

[Deniz içinde, gemi üstünde nasıl batıp boğulma ve yok olma korkusu bulunursa, şerli kimselerle arkadaşlık da böyledir. Bu tehlikeden uzak dur; korkusuz ol!]

[228] ما ندم من سكت

Nādim olmaz sükūtı ‘ādet ėden
Belki ol māye-i sa‘ādet olur

‘Irż u nāmūsla vaḳār üzre
Bu ṣıfat mūcib-i siyādet olur

[Susmayı âdet eden, pişman olmaz; belki o saadet sermayesi olur. Bu sıfat, ırz, namus ve ağırbaşlılık üzere efendilik sebebi olur.]

[229] مجلس الكرام حصون الكلام

Süḫan-ı cān-fezā vücūda gelür
Ḳanda kim mecma‘-ı kirām olsa

Dil ü cāna keder muḳarrerdür
Meclis ehli eger li‘ām olsa

[Nerede değerli kişiler toplansa, orada cana can katan, feahlık verici sözler meydana gelir. Eğer oturulup konuşulan yerdeki şahıslar mayası bozuk, kötü kimseler olsa, orada kalp ve ruha kederin geleceği şüphesiz bildirilmiştir.]

[230] منقبة المرء تحت لسانه

Vaḳt-i nuṭḳ-ı süḫanda ẓāhir olur
Hüner-i naġz-ı merdmān-ı cihān

Merd-i sākit der-i muḳaffeldür
Gevheri-veş nühüfte zīr-i zebān

[Dünya insanlarının güzel hüneri, söz söyleme zamanında ortaya çıkar. Susan adam, kilitlenmiş kapı gibidir. (Kasasında gizli) cevheri gibi, (kendisi de) dilinin altında gizlidir.]

[231] مجالسة الاحداث مفسدة الدين

Merdüm-i dūn u bī-diyānetle
Ences ü naḳṣ u bī-emānetle

Ṣoḥbet ėden vėrir fesāda hemī
Dīn ü īmānını şeḳāvetle

[Alçak olan, dindar olmayan, pek pis, kusurlu ve güvenilmez adamla arkadaşlık eden, dinini, imanını bedbahtlıkla bozar.]

[232] نور المؤمن من قيام الليل

Mü'minüŋ nūrıdur ḳıyāmü'l-leyl
Ya'ni gėce namāzıdur maḳṣūd

Gėce olan 'ibādetüŋ ecri
Olamaz ḥadd ü 'addle ma'dūd

[Gece kalkmak, müminin aydınlığıdır. Yani kast edilen, gece namazıdır. Gece ibadetinn mükâfatı, sayı ve sınırla sayılmış olamaz.]

[233] نور قبرك بالصلوة فى الظلم

Ẓulmet-i şeb ṣalāt ü ṭā'atle
Ḳabr-i tārīki ėdegör tenvīr

Bu namāz ü niyāzı ėtmekde
Ṣaḳın ėtme beṭālet ü te'ḫīr

[Gece karanlığında namaz ve (*Kur'an* okumak, dua etmek gibi) ibadetle karanlık kabri aydınlatmaya bak! Bu namazı kılmak ve duayı etmekte sakın avarelik ve tehir etme!]

[234] نعيت الى نفسك حين شاب رأسك

Şeyb-i ser muḫbir-i memātuŋ iken
Ey 'aceb gelmedüŋ be-hūş henüz

Ol bināgūş içinde peşm-i sefīd
Pembe-i ġafletüŋ be-gūş henüz

[Başının ağarması, ölümünün habercisi iken, ne şaşılacak şey ki, sen henüz aklını başına almadın... O kulak memesinin içindeki beyaz yün, henüz senin kulağında gaflet pamuğundur...]

[235] نم آمنا تكن فى امهد الفرش

Cāme-ḫˇābuŋ mülāyim ü nā'im
Olduġın isteyen devām üzere

Ḳalbini eylesün ḥasedden pāk
Ḫˇāba varsun emān ü kām üzere

[Yatağının devamlı yumuşak ve bahtiyarca olmasını isteyen, kalbini kıskançlıktan temizlesin; güven ve istekle uykuya geçsin...]

[236] نيل المنى فى الغنى

Cümle-i ārzū muḥaṣṣal olur
Beẕl-i māl ü ġınā vü füsḥatle

Nev‘-i ḫayrāta ṣarf evlādur
Cins-i māli ḫulūṣ-ı niyyetle (vr. 84b)

[Malı esirgemeden bol bol vermek, zenginlik ve genişlikle bütün istekler elde edilmiş olur. Mal türünden şeyleri, niyet halisliğiyle çeşitli hayırlara harcamak daha iyidir.]

[237] نار الحرقة احر من نار جهنم

Āteş-i sūz-ı dil ḥarīḳterdür
Şerer-i āteş-i cehennemden

Dūzaḫuŋ ḥiddeti şikeste olur
Ḳaṭre-i çeşm-i ‘abd-i pür-ġamdan

[Gönül yanmasının ateşi, cehennem ateşinin kıvılcımından daha yakıcıdır. Keder dolu kulun gözünün damlasından cehennemin öfkesi kırılır...]

[238] نور مشيبك لا تظلم بالمعصية

Nūr-ı beyżā-yı şeybūŋi zinhār
Ėtme tārīk ma‘ṣıyetler ile

Bu fenā deyr-i bī-beḳāda hemān
Naḳşuŋı bozma bed ṣıfatlar ile

[Sakın ihtiyarlığının beyaz nurunu günahlarla karartma! Bu fâni kilisede (insanlık âleminde)[36] resmini hemen kötü sıfatlarla bozma!..]

[239] نضرة الوجه فى الصداقة

[36] Klâsik edebiyatımızda bu dünya, duvarlarında çeşitli resimler nakşedilmiş bir manastıra benzetilir. Fuzûlî'nin "Feryâdla doldurup bu deyri/ Feryâda getirdi vahş u tayrı" (Bu dünyayı feryatla doldurup vahşi hayvan ve kuşları feryada getirdi) beytinde olduğu gibi.

Tāze-rūyī hemīşe ṣıdḳladur
'Āḳıl oldur k'ola ṣadāḳatle

Bāṭınuŋ ḥaḳḳ ile dürüst eyle
Ẓāhirüŋ tā ola neẓāfetle

[Yüzün tazeliği (aklığı), her zaman doğrulukladır. Bundan dolayı akıllı kişi, doğrulukla olan(hayatı boyunca doğruluktan ayrılmayan)dır. İçini doğru ve gerçekle dürüst yap ki, dış yüzün temiz olsun!..]

- **Bābü'l-vāv**

[240] وضع الاحسان فی غیر موضعه ظلم

Nā-maḥall olına keremkārī
Bü'l-'aceb ẓulm-i nā-münāsibdür

Merhemi ol cerīḥa vaż' ėt kim
Zaḫmı ḥüsn-i ḳabūle rāġıbdur

[Eğer iyilik, cömertlik yersiz yapılırsa, o çok şaşılacak, uygunsuz bir zulümdür. Merhemi, güzellikle kabul etmeyi isteyen yaraya koy!]

[241] وزر صدقة المنان اکثر من اجره

Ṣadaḳa nūşını ki beẕl ėdesin
Nīş-i minnetle eyleme āzār (vr. 85a)

Bu maḳūle kerem ṣevābından
Vizr-i mennān olur ḳatı bisyār

[Sadaka şerbetini (Şerbet gibi zevkle içilecek sadakayı) esirgemeden bol bol verdiğinde, başa kakma iğnesiyle onu (alanı) incitme! Çünkü ettiği iyiliği başa kakanın günahı, bu tür (incitici) iyiliğin sevabından daha çoktur...]

[242] ولایة الاحمق سریعة الزوال

Ülfet ėtseŋ eger ki aḥmaḳla
Saŋa lābüd olur 'adāvet-gīr

Muḥkem olmaz velāyet-i nādān
Az zamānda olur zevāl-peẕīr

[Eğer bir akılsızla dostluk etsen, muhakkak sana kin tutar, düşmanlık besler. Cahilin dostluğu sağlam olmaz; az zamanda sona erer.]

[243] ویل لمن ساء خلقه و قبح خلقه

Vāy ol kimse kim ola bed-ḫū
Daḫi emr-i Ḫudā ile zişt-rū

Aŋa cā vādi-i cehennem olur
Ola ehl-i bihişt ḥāşā o

[Kötü huylu ve Allah'ın emriyle çirkin yüzlü olan kimsenin vay hâline!.. Onun yeri cehennem vadisi olur; cennete girenlerden olması asla mümkün değildir.[37]]

[244] وحدة المرء خير من جليس السوء

Ādeme inḳıṭā'-ı nā-dānī
Yeg dürür hem-nişīn-i bed-ḫūdan

Meclis-i üns odur ki zikr oluna
Anda ef'āl-i ḫayr u nīgūdan

[İnsanın cahilden kesilmesi, kötü huylu arkadaştan daha iyidir. Dost meclisi, iyi ve güzel işlerin anıldığı yerdir.]

[245] واساك من تغافل عنك

Yüzüŋe ol ki 'ayb ü a'zāruŋ
Urmadı bezm-i dōstān içre

O teġāfül saŋa tevāfuḳdur
Dėme luṭf ėtmedi cihān içre

[Bir kişi, senin kusur ve özürlerini, dostların bulunduğu yerde yüzüne vurmadıysa, o habersizmiş gibi davranış bir rast gelme hâlidir; "dünyada iyilik etmedi" deme!..]

[246] ويل لحسود من حسده

Ḥased aṣḥābını Cenāb-ı Ḫudā
Mübtelā ėtdügi 'iḳābı yeter (vr. 85a)

Yer gider kendüsini nār-ı ḥased
Hīme-veş aŋa ol 'aẕābı yeter

[Yüce Allah'ın kıskanç kimseleri müptelâ ettiği kıskançlık azabı (ceza olarak onlara) yeter. Kıskançlık ateşi kendisini odun gibi yer, gider. Çektiği o büyük sıkıntı ve eziyet ona yeter...]

[247] ولى الطفل مرزوق

[37] Burada ahirette ceza çekme sebebinin yüz çirkinliği değil, kötü huylar olduğunu belirtmek yerinde olur. Çünkü çirkin yüzlü oluş, insanın iradesi dışında, huy kötülüğü ise iradenin kötüye kullanılmasının sonucudur.

Her kişiye Ḫudā vėrür rızḳın
Pes taḳāżā niçün ėder maḫlūḳ

Luṭf-ı ġaybī dürür rażī'a leben
Hem veliyyü't-tıfıl olur merzūḳ

[Allah herkese rızkını verir. O hâlde yaratılmış olan (insan) rızkını isterken, niçin sıkıştırırcasına davranır?!. Çocuklu kadına süt, gaybî bir lûtuftur. Ayrıca çocuk sahibi olan (anne-baba) rızıklanmıştır.]

[248] ويل لمن وتر الاحرار

Veyl aŋa kim hemīşe ḳalbinde
Ṭuta āzādegān içün kīne

'Uḳalāya sezā mı kibrle kīn
Böyle ḥālet ṣıġar mı dāreyne

[Hür kişiler için kalbinde daima kin tutan kimseye yazık! Büyüklenmek ve kin tutmak, akıllı insanlara lâyık (davranışlar) mıdır? Böyle hâl, iki dünyaya sığar mı?!.]

[249] هموم المرء بقدر همه

Himmetinde 'ulüvv olan kimse
Kimseden eylemez dirīġ-ı ni'am

Nigerānı daḫi olur 'ālī
Hemm ü ġammı daḫi be-ḳadr-i himem

[Gayretinde yükseklik olan kimse, kimseden iyiliklerini esirgemez. Onun bakıcısı da yüksek olur. (İnsanların) üzüntü ve kederi de gayretleri kadardır.]

[250] هيهات من نصيحة العدو

İmtinā' eyle pend-i a'dādan
Tābi' olma 'adū-yı bī-dīne

Ger ḳabūl eyleseŋ naṣīḥatını
Ḳaṣd-ı cān ü dile urur kīne

[Düşmanların öğüdünden geri dur, çekin! Dinsiz düşmana uyma! Eğer onun nasihatını kabul etsen, can ve gönle kast ederek kinini bildirir.]

[251] هربك من نفسك انفع من هربك من الاسد

Herebüŋ nefs-i pür-'adāvetden
Saŋa enfa'dur eyle īḳānı

Şol herebden ki şīr-i şerze ėde
Üstüŋe ṣavlet ile ġażbānı

[İyi bil ki, düşmanlık dolu nefisten kaçman, senin için kudurmuş ve üstüne kızgın bir şekilde saldıran aslandan kaçmandan daha faydalıdır.]

[252] همة المرء قيمته

Ser-firāzī vü serverī ki olur
Merdümāna bu ḫākdān içre

Lāyıḳ-ı ḳadr ü himmetiyle kişi
Ḳābil-i feyż olur cihān içre

[Bu dünyada kişi, değer ve gayretinin verdiği liyakatle insanlara benzerlerinden üstün, başkan ve feyze kabiliyetli olur.]

[253] هشم الثريد[38] غير آكله

Meṣel oldı o kimse ‘ālemde
Sīm ü zer ėtdi cem‘ u ėtmedi ḫarc

Kesr-i nān eyledi (?) be-rāy-ı ṣerīd
Yėmeye ḳala kendüsine ḫarec

[Dünyada altın ve gümüş (para, mal-mülk) toplayıp harcamayan kimse, şöyle atasözü olmuştur: “Tirit için ekmek parçaladı, fakat yemedi”; kendisine (sadece çektiği) sıkıntı kaldı...]

[254] هلك الحريص و هو لا يعلم

Ey dirīġā belā-yı merd-i ḥarīṣ
Beŋzemez bir belāya hīç ḳaṭ‘ā

Sebeb-i ḥırṣ ile helāk oldı
Varṭaya düşdi bilmedi aṣlā

[Ne yazık ki, hırslı adamın belâsı, asla başka bir belâya hiç benzemez. Açgözlü, hırs yüzünden helâk olur; tehlikeye düşer de onu asla bilmez.]

[255] همة المرء قيمته

Himmet-i ẕāti-i benī Ādem
Bir güherdür girān-bahā ḫaḳḳā

[38] Sayfa kenarında Cevherî’nin bir eseri ve *Siyer-i Veysî*’den naklen Hz. Peygamber’in dedelerinden Hâşim hakkında bilgi verilmiştir.

Pes muḥaḳḳaḳ durur ki ḳıymet-i merd
Himmeti mertebe olur bālā

[İnsan oğullarının şahsî gayreti, doğrusu pahada ağır bir mücevher gibidir. Şu hâlde, bir adamın değeri, gayreti (ideali) kadar yüksek olur.]

[256] هات ما عندك تعرف به (vr. 85b)

Pederüŋle hemīşe faḫr ėtme
Dėme fażlum benüm degül endek

Gel getür 'ilmüŋi beyān eyle
Saŋa dėrler ki hāti mā 'indek

[Daima babanla övünme; (başkasına ait bir meziyetle iftihar ederek) "Benim faziletim az değil..." deme![39] Gel, bilgini getir, güzelce anlat! Sana derler ki "Yanında ne varsa, onu getir!.."]

[257] لا دين لمن لا مروة له

Olmasa ādemüŋ nihādında
Şān-ı luṭf u mürüvvet ü iḳbāl

Dīni yoḳdur o gūne eşḫāṣuŋ
Ṣoḥbetinden kesil anuŋ fi'l-ḥāl

[İnsanın tabiatında iyilik, mertlik, ikbal hâli olmasa, o tarz şahısların dini yoktur; hemen onların arkadaşlığından uzaklaş!]

[258] لا فقر للعاقل

Merd-i 'āḳıl olur şu deŋlü ġanī
K'aŋa faḳr u fenā yaḳın olmaz

Līk cāhil faḳīr ü aḥvecdür
Gerçi emvāli çoḳ ḥazīn olmaz

[Akıllı insan o kadar zengin olur ki, ona fakirlik ve yokluk yakın olmaz. Fakat bilgisiz kimse -her ne kadar malları çok bulunan kimse hüzünlü olmazsa da- yoksul ve çok muhtaçtır.]

[259] لا كرامة للكاذب

[39] Hz. Ali'ye nisbet edilen divanda da bu manada beyitler vardır: "Edep kazan da kimin oğlu olursan ol! Edep meziyeti sayesinde soyun-sopunla övünmene ihtiyacın olmaz. Yiğit, kendisine güvenerek 'İşte ben şu kimseyim!' diyendir. Yoksa yiğit, 'Babam şöyle bir kişiydi...' diye övünen değil..." (*Dîvânü Seyyidinâ Alî bin Ebî Tâlib*, Bulak H. 1251/ M. 1835, s. 14-15).

Cümle edyān içinde kiẕb ü dürūġ
Eyleyenler ẕemīm ü bī-dīndür

Bu sebebden kerāmeti yoḳdur
Kāẕibüŋ ḳavl ü fi'li çirkindür

[Bütün dinler içinde yalan söyleyenler yerilmiş ve yolsuzdur.[40] Bundan dolayı onların ululuğu ve değeri yoktur. Yalancının sözü ve işi çirkindir.]

[260] لا راحة للحسود

Her kişi müsterīḥ olur lā-şek
Görmez āsāyişi velī ḥussād

زان بتر صعب حالتي نبود
کس بقید حسد اسیرمباد (vr. 86a)

[Şüphesiz herkes rahat olur, fakat kıskanç olanlar rahat ve huzur görmez. Ondan beter zor durum yoktur. Ey insan, sakın kıskançlık bağıyla tutsak olma!]

[261] لا هم للقانع

Olsa dünyā ġam ile ser-tā-pā
Ḳāni' olur hemīşe ḫurrem ü şād

Ṭāmi' olmaz rehā meẕelletden
Ḳāni'üŋ ḥāli dā'imā āzād

[Dünya baştan ayağa kederle (d)olsa, kanaatkâr olan, daima sevinçli ve şen olur. Açgözlü ise alçaklıktan kurtulmaz. Kanaatkârın hâli, her zaman hürlüktür.]

[262] لا وفاء للمرأة

Ḳomadı Ḥaḳ nihād-ı zende vefā
Dā'imā işleri fesād ü cefā

Zenden ednādur ol ḥamiyyetsüz
Ki zene iḳtidā ėde ḫāṣā

[40] Yalan söyleyenler, İslâm dini hükümlerine göre, bu fiillerinin haramlığını inkâr etmedikleri müddetçe dinsiz değil, günahkâr olur. Bundan dolayı şairin "Bütün dinler içinde yalan söyleyenler yerilmiş ve dinsizdir" manasındaki mısralarını çevirirken "bî-dîn" (dinsiz) yerine "yolsuz" kelimesini kullanmayı tercih ettik.

[Allah, kadının yaratılışında vefa koymamıştır.[41] Onların işleri her zaman kötülük ve eziyettir. Allah korusun, kadına uyan hamiyyetsiz, ondan daha aşağıdır.]

[263] لا قذف للفاحش

Fāḥiş ėtdi egerçi terk-i edeb
Sen aŋa ḳaẕf-i nā-sezā ėtme

Ṣaḳla tīġ-ı zebānı faḥşādan
Ḥaḳ söze tabi‘ ol mirā ėtme

[Her ne kadar ahlâka uymayan ve terbiyesiz olan kimse edebi terk ettiyse de sen ona uygunsuz iftira atma! Dil kılıcını çirkinliklerden, büyük günahlardan koru! Hak söze (Allah kelâmına, doğru söze) uy; (doğru söze) itiraz edip mücadele etme!]

[264] لا ايمان لمن لا ايمان له

Olmaz īmānı sīnede rāsiḫ
Ol kişi kim ėde yemīni şikest

Vaḳt-i ḥācet yemīn ėder tīz tīz
‘Ahdi ṣır ‘ırżını ėder ḳatı pest

[Yeminini bozan kişinin göğsünde imanı sağlam olmaz. İhtiyaç zamanında sık sık yemin eder; (fakat daha sonra) sözünü bozar; namusunu, şerefini çok ziyade alçaltır.]

[265] لا غناء لمن لا فضل له

Ol ki faż̇l ü hüner ḳarīni degül
Ger ġanī ise de faḳīr oldur

Ẓāhiren ‘izzet ėtseler aŋa ḫalḳ
Cümlesinden yine ḥaḳīr oldur (vr. 86b)

[Fazilet ve hüner (ilim, sanat, marifet) elde etmeyen kimse, zenginse de fakirdir. İnsanlar görünüşte ona hürmet etseler de hepsinden aşağı olan yine odur.]

[266] يأتيك ما قدر لك

Bir iki gün bu dehr-i fānīde
Cān-ı şīrīnüŋe ‘aẕāb ėtme

[41] Hz. Ali'ye nisbet edilen sözler arasındaki "Kadında vefa olmaz" cümlesine dair değerlendirmemiz için bk. Âdem Ceyhan, a.g.e., s. 514.

Her ne taḳdīr ėtdi ise Ḫudā
Ėrişür ol saŋa şitāb ėtme

[Bir-iki günlük bu fâni dünyada tatlı canına azab etme! Allah, her ne takdir ettiyse, o sana erişir; acele etme!]

[267] يعمل النمام فى ساعة فتنة اشهر

Ān-ı vāḥidde merdüm-i ġammāz
Niçe yüz bīŋ fesād ėder peydā

Dōstān-ı ḳadīmi terk eyler
Dōstluḳ ḥaḳḳın eylemez īfā

[Münafık, dedikoducu adam, bir anda nice yüz bin fitne, fesat ortaya çıkarır. Eski dostlarını bırakır; dostluğun hakkını yerine getirmez.]

[268] يزيد الصدقة فى العمر

Her ki isterse imtidād üzere
Bu zemīn-i ‘anāda ‘ömr-i dırāz

Ṣadaḳa eylesün ki bu ṣadaḳa
‘Ömr-i şaḫṣ-ı kerīmi ėtmez az

[Her kim bu zahmet yeri olan dünyada uzayıp giden uzun ömür isterse, sadaka versin. Çünkü sadaka, iyilik eden kişinin ömrünü azaltmaz (artırır).]

[269] يطلبك الرزق كما يطلبه

Sen nice rızḳuŋı ṭalebde iseŋ
Rızḳuŋ elbet olur saŋa ṭālib

Muḥkem eyle tevekküli Ḥaḳḳa
Yoḳ durur rızḳuŋa senün ḥācib

[Sen rızkını nasıl istemekte isen, rızkın da elbet sana talib olur. Cenab-ı Hakk’a sağlam tevekkül et! Senin rızkına engel olan yoktur.]

[270] يأمن الخائف اذا وصل ما خافه

Ol ki ḫavf ėtdügine vāṣıl ola
Ne ḳadar ḫā’if ise āmin olur

Kimseden ḳorḳma Ḥaḳ’dan eyle hirās
Ḥaḳ senüŋ her işüŋe żāmin olur (vr. 87a)

[Korktuğuna ulaşan kimse, ne kadar korkarsa da güvende olur. Kimseden korkma; Allah’tan kork! Cenab-ı Hak, senin her işine kefil

olur.]

[271] يصير امر الصبور الى مراد

Ṣabrı her kim ki eyleye pīşe
Lā-cerem ol reh-i reşāda ėrer

Ṣābir ol kim cihānda merd-i ṣabūr
'Āḳıbet ṣabr ile murāda ėrer

[Her kim sabrı iş ve âdet ederse, şüphesiz doğru yola erişir. Sabırlı ol ki, dünyada çok sabreden adam, sonunda sabırla muradına erer.]

[272] يبلغ المرء بالصدق منازل الكبار

Merd-i ṣādıḳ felā-cerem ėrişür
Ol maḳāmāta kim kibār ėde cā

Raḥmet-i Ḥaḳ o merd-i kāmile kim
Ola herbār ṣıdḳ ile hemtā

[Doğru, dürüst adam, şüphesiz büyüklerin yer tuttuğu makamlara erişir. Allah'ın rahmeti, her defasında sabırla eş (sabırlı) olan o olgun adama olsun!]

[273] يسود المرء فى قومه بالاحسان اليهم

Seyyid olur kişi ḳabīlesine
Ėdicek 'izzet ile istiḥsān

Rāst sözdür bu ḳavl-i müstaḥsen
Heme insān bende-i iḥsān

[Kişi, sülâlesine saygı göstererek iyilik edince, o insanların efendisi olur. Şu beğenilen söz, doğru bir sözdür: "Bütün insanlar, ihsanın kulu-kölesidir."[42]]

[274] يأس القلب راحة النفس

Ye's ile müsterīḥ olur insān
Nefse rāḥat daḫi olur ḥāṣıl

Dest-i ümmīdi çek o maṭlebden
K'olasın ẕüll-i miḥnete vāṣıl

[İnsan (başka kimselerin elindeki şeylerden) ümitsizlikle istirahat

[42] "İnsan iyilik edeni sever ve ona kul-köle gibi bağlı olur." manasındaki "İnsan ihsanın kuludur." sözü kast ediliyor.

eder. Böylece onun benliğinde rahat da meydana gelir. Zahmet horluğuna ulaştığın o istekten ümit elini çek!]

[275] يسعد الرجل بمصاحبة السعيد

İster iseŋ sa‘ādet-i ebedī
Eṣer-i ṣoḥbet-i sa‘īde yetiş

Sü‘edā meclisinde iḳdām ėt
Rūz-ı sa‘d ü sa‘īd ü ‘abde ėriş (vr. 87b)

[Ebedî saadet istersen, bahtiyar olanın sohbetinin eserine yetiş! Bahtiyar insanların meclisinde çalış! Kutu güne, bahtiyar kişi ve kula eriş!]

[Temmet kaydı (…)]

Terceme buldı gerçi Dānişiyā
‘Avn-i Ḥaḳḳ ile intiẓām-ı ḫitām

Ol zamānda bulur behāsını kim
Naẓar-ı luṭf ile bula itmām

Nigerān ėde maḥż-ı luṭfından
Bu süṭūra o ṣadr-ı ḫayl-i kirām

Bü’l-faẓīlet kerīm ibn kerīm
Menba‘u’l-faẓl mecma‘ü’l-in‘ām

Mültecā-yı sa‘ādet ü iḳbāl
Mürtecā-yı kirām bi’l-ikrām

[Ey Dânişî, her ne kadar tercüme Allah’ın yardımıyla sona erme tertibi bulduysa da lûtuf bakışıyla tamamlandığı zaman, yani o büyükler topluluğunun reisi (Şeyhülislâm Yahyâ Efendi), sırf ihsanından dolayı bu satırlara baktığında, güzelliğini bulur. Fazilet babası, kerim oğlu kerim, erdem, ihsan kaynağı, iyilik etmenin toplandığı yer... Saadet ve ikbalin sığındığı makam... Değerli insanların ikram ümid ettiği mevkii...]

Kaynaklar

ATEŞ, Ahmed (1968), *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, İstanbul.

CEYHAN, Âdem (2017), “17. Asırda Yaşamış Aksaraylı Bir Âlim, Şair ve Yazar: Dânişî Şa‘bân bin Mustafa’nın Hayatı, Eserleri ve Hz. Ali’den Yüz Söz Tercümesi”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, c. 27/1, s. 65-99.

CEYHAN, Âdem (2006), *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara.

Ebü'l-mehâsin Muhammed bin Sa'd bin Muhammed en-Nahcüvânî, *Dürretü'l-maâlî fî Tercemeti'l-leâlî*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Farsça nr. 152.

ELÇİN, Şükrü (1981), *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara.

Hasan Rızâî, *Nüzhetü'l-ebrâr el-Muttali' li Esrâri'l-Gaffâr,* Selîmiye-İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphânesi, nr. 65.

KILIÇ, Hulûsi (2000), "İbşîhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 21, s. 376-377.

Kilisli Muallim Rif'at, (1926), "Notlar ve Vesîkalar", *Türkiyat Mecmuası*, 2. c. s. 401-409.

Mes'ûd bin Ahmed bin Şâdî, *Tercemetü'l-leâlî ve Tezkiretü'l-maâlî*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya Bölümü nr. 945, vr. 43b-84b.

Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, I-V, 1987-1992.

ÖZCAN, Abdülkadir (1989), *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri*- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayiü'l-fudalâ*, I-II, İstanbul, Çağrı Yayınları.

ŞEN, Mustafa (2016), "Nüzhetü'l-ebrâr el-Muttali' li Esrâri'l-Gaffâr Hasan Rızâî el-Aksarayi", *I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (Tarih, Kültür, Din, Medeniyet)* 27-29 Ekim 2016, s. 606-617.

UÇAR, Hasan (2016), "Hasan Rızâî'nin Nüzhetü'l-ebrâr Adlı Eserinde Aksaray'ın Manevî Şahsiyetleri", *I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (Tarih, Kültür, Din, Medeniyet)* 27-29 Ekim 2016, s. 356-373.

ŞANLIURFA'DA VE AZERBAYCAN'DA GAZEL OKUMA GELENEĞİ

Doç. Dr. Muhammet Nurullah CİCİOĞLU*

Giriş

Gazel, bir nazım şekli olarak, klasik edebiyatımızın en çok kullanılan türüdür ve "şairin aşk, sevgili, şarap, bahar gibi coşkulu haller karşısındaki duygularını anlatan şiirlere uzun yahut kısa olsun gazel denilmiştir."[1] Ancak gazel, sadece şiirde değil musikide de bir tür olarak karşımıza çıkar. "Türk söz mûsikisinde gazel, saz mûsikisindeki taksimin insan sesiyle ve bir güfteye bağlı olarak yapılanıdır." Bu tür, herhangi bir besteye bağlı kalınmaksızın belirli makamlarla okuma esasına dayalıdır ve güfteleri de klasik edebiyatın nazım şekillerinden olan gazel türündeki şiirlerden alınmıştır.[2]

Klasik musikideki gazel, "sözle taksim" olarak kabul edilir ve fasıllarda enstrümanlarla icra edilen peşrevlerle aynı işlevi yerine getirir. Temel enstrümanı insan sesi olan gazellerin belirli bir bestesinin olmayışı bunların usta-çırak ilişkisi içerisinde belirli bir gelenek oluşturması sonucunu doğurmuştur. Bu gelenek etrafında belirli makamlarla icra edilen gazellerin kuşaktan kuşağa aktarılması da tamamen bu makamların bir ustadan öğrenilmesi ve meşki yoluyla sağlanmıştır. Gazel okuma geleneği, bu hususiyetleri ile âşık tarzı şiir geleneğini hatırlatır.

İslam medeniyeti temelinde teşekkül eden diğer sanatsal ve estetik mahsuller gibi musiki de İslam toplumlarının geçmişten getirdiği birçok kültürel unsurun İslam potasında eritildiği ve birbirlerinden de etkilenerek yeni formlarla ortaya çıktığı bir alan olmuştur. Acem müziği ve Arap edebiyatının etkileşimiyle ortaya çıkan musiki anlayışına Türklerin Âşıklık geleneğine ait unsurların da eklenmesiyle birlikte çok daha zengin bir musiki anlayışı meydana gelmiştir.

İslamiyet öncesi dönemde ozan, baksı, kam gibi isimler verilen halk şairleri tarafından ve belirli bir enstrüman eşliğinde icra edilen şiirler,

* Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mnurullah.cicioglu@batman.edu.tr

1 H. İPEKTEN (1996). "Gazel", *TDV İslam Ansiklopedisi,* cilt: 13; s. 440.

2 İ. H. ÖZKAN (1996). "Gazel", *TDV İslam Ansiklopedisi,* cilt: 13; s. 442.

İslamiyet sonrası dönemde de devam etmiştir. Bu ürünler, yazılı kültür ürünleri olarak medrese eğitimi almış şairler tarafından kaleme alınan ve daha sonraki dönemlerde klasik Türk şiiri olarak adlandırılan ürünlerle eşzamanlı olarak fakat sözlü kültür geleneğinin devamı olarak karşımıza çıkar. Klasik edebiyatın, XIII-XV. yüzyıllardan itibaren şehir halkının edebî zevkine tesir ettiği ve klasik edebiyat ürünleri olan gazel, murabba türünde şiirlerin müzik eşliğinde eğlence meclislerinde icra edildiği bilinmektedir. Gazellerin belirli enstrümanlar eşliğinde klasik musiki fasıllarında icra edilmesi, bu şeklin âşık tarzına da girmesinde etkili olmuştur.[3] Bu tesirin daha sonraki dönemlerde artarak devam etmesi neticesinde de halk şiirinin şehir hayatındaki mümessili olan âşıkların da repertuarına giren gazeller, özellikle XIX. yüzyıldan itibaren kalem şuarası olarak adlandırılan âşıklar tarafından yazılmaya da başlamıştır.

Böylece gazel, kaside, murabba, mesnevi gibi nazım şekillerinin türkü, hoyrat, mahnı gibi türlerle buluştuğu Anadolu, Kafkas ve Balkanlarda halkın sosyal hayatının bir parçası haline gelen yeni formlarla karşılaşırız. Klasik edebiyatın etkisiyle ortaya çıkan müzik anlayışının halk şiirinin türleri ve halk müziğinin melodik yapısı ile birleşmesiyle ortaya çıkan bu formlarda klasik müziğe ait unsurlar ile halk müziğine ait unsurlar iç içedir. Âşıklık geleneğinde gazel, murabba, muhammes, müseddes, müstezad gibi türlerin kullanıldığı ve özellikle de gazel ve murabbanın büyük rağbet gördüğü bilinmektedir. Köprülü, bu durumu gazellerin eskiden beri klasik musiki fasıllarında terennüm edilmesine bağlar.[4] Bunun yanı sıra klasik musikinin fasıllarında yer alan gazel okuma geleneği daha sonraki dönemlerde halk müziğindeki genel bir ifadeyle "uzun hava" olarak adlandırılan hoyrat, mahnı gibi türlerin şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır. Bu durumu Azerbaycan ve Anadolu sahalarında aynı şekilde gözlemlemek mümkündür.

"Türkiye'de, Dini Mûsikîdeki Kaside formu, Sanat Mûsikîsinde Gazel'e, Halk Mûsikîsinde ise Uzun Hava'ya dönüşmüştür. Daha sonra Sanat Mûsikîsinde Gazel'e taksimler, besteler ve ağır semailer ilavesiyle Fasıl Formu, Halk Mûsikîsinde ise Uzun Hava'lara türkü ve oyun havalarının ilave edilmesiyle, Sıra Geceleri programlarının sistemleştiğini görüyoruz."[5] Bu geleneğin eskiden beri yaşadığı bilinen Şanlıurfa, Diyarbakır, Harput, Kerkük gibi şehirlerimizin halk müziğiyle ilgili araştırmalarda klasik musikinin bu bölgelerin halk müziği üzerindeki

3 F. KÖPRÜLÜ (2012). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Akçağ, s. 179.
4 F. KÖPRÜLÜ, *age.,* s. 179.
5 F. SOYSAL (2012). *Rast Muğamı Çerçevesinde Azerbaycan Muğam Kavramı.* Diyarbakır, s. 31-32.

etkisi açıkça görülmektedir.

Bu geleneğin en canlı yaşadığı yerlerden biri olan Harput'ta Klasik Türk musikisinin halk müziği üzerindeki etkisini Güler şöyle açıklar: "Eski Türk Edebiyatı'nın manzumeleri, divanlarda ve mecmualarda kalmamış, Harput yöresi halkının zevkına, musikisine ve folkloruna yansımıştır. Meşhur divan şairlerinin beğenilen gazel, şarkı ve müstezatları, bilhassa Fuzûli'nin gazelleri ile, Nevres'in ve Harput'ta yetişen şairlerin bazı manzumeleri, yöreye has çeşitli makamlarda beste ile söylenmektedir. Böylece Eski Türk Edebiyatı'nın gazel, müstezat, şarkı gibi manzumeleri Elazığ'da halk musikisine güfte olmuş, yahut yöreye özgü bir klasik Harput musikisi doğmuştur."[6]

Azerbaycan sahasında halk müziğinde "mahnı" adı verilen ezgiler uzun hava türünde okunup çalınarak "mugammat"a dönüşür. Aşağı yukarı her ezgi başında ya da arasında sözlü ve taksimli kısımların eklenmesiyle "muğam" geleneğinin temeli oluşur.[7] "Azerbaycan'da halk mahnıları icra edilirken başta, ortada veya sonda mutlaka muğam okunur. Bazı mahnılarda muğam okunmamakla birlikte, bu uygulama alışılmış değildir. Elazığ-Harput türküleri içinde aynı şekilde icra edilen musiki öncesinde, ortasında veya sonunda icra edilen gazellerin Azerbaycan musiki türleri ile çok fazla benzerlik arz etmesi, iki kardeş ülke halklarının aynı musiki irsinden olduklarını gösterir."[8]

Gazel türünün, Kerkük Türkmenleri arasında, başka türlerin makamlarını da etkileyecek biçimde çeşitli merasimlerde icra edildiğini görüyoruz.[9] Bu bölgede halk müziğinin bir türü olan "hoyrat"la klasik müziğin türü olan "gazel"in okunma biçimleri ve icra mekânları ile halkın sosyal hayatında üstlendikleri işlevler bakımından bu iki tür birbiriyle önemli benzerlikler gösterir.

Bu şekilde halk şiirine ve halkın edebî zevkine dâhil olan gazellerin yine halk arasında yetişen sanatçılar tarafından belirli meclislerde ve sazlar eşliğinde icra edilmesi geleneği Osmanlı döneminde oldukça yaygın bir hal alır. Anadolu sahasında yakın zamana kadar, özellikle

---

6 Z. GÜLER (1999). *Dünü ve Bugünüyle HARPUT (Tarih-Edebiyat-Şiir-Folklor).* TDV Elazığ Şubesi Yay. C. I., s. 441.

7 Y. ŞEN (1999). "Azerbaycan'ın Müzik Yapısı ve Ses Sistemi Üzerine Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi (1),* s. 107-110.

8 A. İNALTEKİN (2013). "Harput Türküleri ve Azerbaycan Muğamları". *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu,* Elazığ.

9 S. MAHDİ (2010). *Kerkük Horyatları ve İcrası*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 102.

Şanlıurfa, Diyarbakır, Harput şehirlerinde ve bunların yanı sıra Kerkük'te yaşayan bu gelenek yaygınlığını zamanla yitirmiştir. Osmanlı saray kültürü başta olmak üzere sosyal hayatın da bir parçası haline gelen bu geleneğin Cumhuriyet döneminde zamanla popülerliği yitirmesi sonucu bu geleneğin sosyal hayattaki işlerliğini devam ettirdiği yerler arasında Şanlıurfa şehri öne çıkmaktadır. Aynı canlılığın Azerbaycan'da da devam etmesinden ötürü bu iki geleneği karşılaştırma fikri bu çalışmayı ortaya çıkarmıştır.

Bulgular

Azerbaycan'da gazellerin belirli makamlarla terennüm edildiği ortamlar geçmişte edebiyat ve musiki meclisleri olmuştur. Sovyet döneminde bu meclislerin toplanması mümkün olmadığından daha çok ev ortamlarına kayan muğam geleneği günümüzde tekrar canlandırılmıştır. Bu meclislerden başka günümüzde özellikle düğün törenlerinde ve çeşitli vesilelerle düzenlenen kutlama törenlerinde gazel okuma geleneği devam etmektedir. Urfa'da da muğam geleneğine mukabil sayılabilecek olan Sıra Geceleri'nin yanı sıra Mevlit törenleri ve özel toplantılarda gazel okuma geleneği halen devam etmektedir.

Urfa'da halk müziği denilince türkü, hoyrat, mani gibi türlerin yanında bunlarla birlikte gazellerin de terennüm edildiği Sıra Geceleri akla gelir. Klasik musikinin bir türü olan gazel, Sıra Gecelerinde Klasik musiki icra ortamları olan fasıllardaki gibi sözle taksim işlevini yerine getirir ki bu yönüyle hoyratlara da benzemektedir.[10] "Türkiye'de, Dini Mûsikîdeki Kaside formu, Sanat Mûsikîsinde Gazel'e, Halk Mûsikîsinde ise Uzun Hava'ya dönüşmüştür. Daha sonra Sanat Mûsikîsinde Gazel'e taksimler, besteler ve ağır semailer ilavesiyle Fasıl Formu, Halk Mûsikîsinde ise Uzun Hava'lara türkü ve oyun havalarının ilave edilmesiyle, Sıra Geceleri programlarının sistemleştiğini görüyoruz."[11]

Türkiye'de klasik sanat musikisi olarak adlandırılan ve halk müziğinden farklı özellikler taşıdığı için ayrılan makamlar Azerbaycan'da halk müziği ile iç içe geçmiştir. Halk müziğine dâhil olan "muğam"ların bu özelliği de onların bir zenginliği olarak kabul edilmektedir.[12] "'Azerbaycan Halk Müziği' kavramı Türkiye'deki halk müziği kavramından daha farklı algılanmaktadır. Azerbaycan halk müziği

[10] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.abuzerakbiyik.com.tr/page_detail.php?page_id=59

[11] F. SOYSAL (2012). *Rast Muğamı Çerçevesinde Azerbaycan Muğam Kavramı.* Diyarbakır, s. 31-32.

[12] İ. AHUNDOV (2015). *Azerbaycan Muğamları.* Bakü: Mütercim, s. 5.

denilince 'Azerbaycan halkının dinlediği müzik' ki bunun içinde besteleri ve mahnılarıyla, bestelenmiş türkü formunda birçok eser görülmektedir."[13] Aynı durumu Urfa'da da görmek mümkündür. "Bazı kaynak ve kişilerin de belirtiklerine göre; Urfa'da müzik repertuarı içinde yer alan eserlerin, ortak bir yanı bulunmaktadır. Çünkü türküler, hoyratlar, gazeller ve benzer diğer ezgiler; edebi tarafı, yapısı, kullanılan kelimeler, tercih edilen makamlar, müziğin icra şekli, icrada kullanılan çalgılar, halk müziği ile sanat müziğinin birlikte icra ediliyor olması geçmişten bugüne etkilendiği durumunu ortaya koymaktadır."[14] Her iki gelenekte de klasik musiki temelinde ortaya çıkan bir halk musikisi anlayışı olsa da Türkiye'de bu konu üzerine yapılan çalışmalar Urfa'daki geleneği, klasik musikinin dışında, halk musikisinin bir ürünü olarak kabul eder.

Bu anlayışın temelinde, bu musikinin icracılarının profesyonel nitelikleri olduğu muhakkaktır. Azerbaycan'daki muğam geleneği halk meclislerinde icra edilen musikinin çok ötesinde profesyonel musikinin de bir şubesidir. "Muğam, Azeri bestekarlar için bitmez tükenmez ilham kaynağıdır. Senfonik klasik tarzda yaratılan Muğam, birçok doğu ve batı orkestraları tarafından başarıyla icra edilmektedir. Ayrıca bu şekilde yaygınlaşan Muğam gerçekten çağdaş bestekarların sanatsal arayışları ve yorumları için sınırsız kaynak görevi yapmaktadır."[15] Urfa'da ise bu geleneğin temsilcileri çoğunlukla esnaf veya zanaat erbabı, az da olsa devlet memurudur. Bu geleneğin daha çok usta-çırak ilişkisine dayalı meşk sistemiyle süregeldiği de malumdur.[16] Bu sebeple de sözlü gelenek ürünleri gibi halk kültürüne ait bir unsur olarak görülmüş ve Klasik musiki kadar dikkat çekmemiştir. Azerbaycan'da ise muğam geleneği üzerinde önemle durulmuş ve bu gelenek çok sayıda akademik çalışmanın konusu olmuştur.[17]

Muğam ve Sıra Gecesi geleneklerinin temelinde dinî musikinin bulunması ortak noktadır. Her iki sahada da yetişen gazelhanlar hafızlık

---

13 Y. ŞEN (1999). "Azerbaycan'ın Müzik Yapısı ve Ses Sistemi Üzerine Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi (1),* s. 107-110.

14 M. E. BİTMEZ (2015). "Saray'dan 'Urfa Sıra Geceleri'ne Mûsikî Geleneği" http://www.musikidergisi.com/haber-4182-saraydan_urfa_sira_gecelerine_ musiki_gelenegi_ m._bitmez.html

15 M. ALİYEVA (2012). "Muğam Karabağ Okulu". *İrs Miras (e-dergi: irs-az.com).* No: 1. s. 19.

16 M. MACİT (2010). "Urfa Sıra Gecelerinde ve Musiki Meclislerinde Okunan Gazellerin İşlevi". *Millî Folklor,* 22/ 87. s. 86.

17 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. F. SOYSAL (2012). *Rast Muğamı Çerçevesinde Azerbaycan Muğam Kavramı.* Diyarbakır. s. 44.

geleneğinden gelmektedir.[18] Urfa'daki Sıra Geceleri geleneğinin gelişmesinde özellikle Mevlevîliğin önemli bir rolü vardır. Urfa'da XVIII. yüzyılın ilk yarısında faaliyete geçen Mevlevihane çevresinde Mevlevi ayinlerindeki dinî-tasavvufî musiki icralarının yanı sıra Mevlevî dervişlerin ev toplantılarında da bir araya gelerek dinî olmayan eserleri de ihtiva eden eserleri icra etmeleri günümüzdeki Sıra Geceleri'nin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Cumhuriyet döneminde Mevlevihane'nin kapatılmasından sonra ev ortamına kayan bu icraların zamanla halk müziğinin etkisini daha çok artırdığı Sıra Geceleri formuna dönüşmüştür.[19] Azerbaycan ve Urfa'da dinî kaynaklı musikinin halk musikisi etkisiyle şekillenmesi sonucu oluşan saz ve söz meclisleri bu yönüyle de benzerlik gösterir. Urfa'da hoyrat ve mani, Azerbaycan'da ise mahnıların etkisi bu meclislerde icra edilen musikinin temel unsurları olmuştur.

Her iki gelenekte de bu meclislerin zamanla popülerliğini yitirdiğini görüyoruz. Özellikle XX. yüzyılın başından itibaren yaşanan büyük savaşlar ve bunların etkisiyle halkın sosyal hayatında meydana gelen travmaların da etkisiyle bu musiki meclisleri daha sınırlı icralarla varlıklarını devam ettirmiştir. Azerbaycan'da özellikle Sovyet yönetiminin menfi tutumundan dolayı muğam sanatının kabul görmesi ve icra ortamlarına müsaade edilmesi XX. yüzyılın sonlarında mümkün olmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonraki süreçte de özellikle petrol üretiminden para kazanmaya başlayan bir kesimin ortaya çıkması ve bu sanatı ve sanatçılarını himaye etmelerinden sonra bu geleneğin ihya edildiğini ve günümüzdeki şöhretine ulaştığını görüyoruz.[20]

Türkiye'de ise Urfa kültürünün bir parçası olan Sıra Gecelerinin şöhret kazanması Şener Şen'in Eşkıya filminden sonra müzik piyasasının ve kamuoyunun bu geleneği tanıması neticesinde olmuştur. Daha önceleri yöre halkının müzik anlayışına uygun olarak mevlit törenleri, dağ ve bağ gezmeleri gibi çeşitli toplantılarda icra edilen gazeller, bahsi geçen süreçle birlikte bütün ülkede tanınan ve beğenilen bir tür haline gelir.[21] Aslında Osmanlı döneminde halkın müzik anlayışı ve zevkinin önemli bir

---

18 F. SOYSAL, *age.,* s. 32.

19 O. ÖKSÜZOĞLU, M. M. ÖZKAN (2010). "Şanlıurfa Mevlevîhânesi ve Şanlıurfa Mevlevîhânesi'nde Yapılan Dinî Musiki İcralarının La Dini Musiki İcralarına Yansıması." *Dünyada Mevlâna İzleri – Bildiriler.* Konya: Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi (SÜMAM) Yayınları. s. 395–411.

20 M. ALİYEVA, *agm.,* s. 20-25.

21 M. MACİT, *agm.,* s. 86.

unsuru olan bu tür zamanla unutulmuş ve değerini yitirmiştir. Bahsi geçen süreçle birlikte bütün toplumun unutulmuş bir geleneğinin yeniden canlanmasına vesile olan yine Urfa şehridir. Şüphesiz Urfa'nın bu geleneği uzun süre yaşatması ve popüler kültürün yok edici etkilerine rağmen bu geleneğini muhafaza etmiş olması bu süreçte en önemli etkendir. Bu şekilde gündeme gelen gazeller, yörenin halk sanatçıları tarafından çıkarılan albümlerle de oldukça rağbet kazanır. Daha sonraları yöre kültürünün tanıtımında da çok önemli rol üstlenen Sıra Geceleri, yeniden keşfedilen bu değere turizm sektörünün de ilgi duymasıyla farklı bir boyut kazandırmıştır. Daha önceleri esnaf ve zanaatkârlar tarafından icra edilen gazeller Sıra Geceleri adıyla turistik bir değer kazanmış ve bir sektör haline gelmiştir.

Sonuç

Klasik edebiyatın ve musikinin halkın sosyal hayatının bir parçası haline dönüşmesi ve belirtilen sahalarda halk şiiri ve müziği üzerinde de etkili olması yüzyıllarca devam eden bir gelenek oluşturur. Bu çerçevede Azerbaycan sahasında "muğam", Anadolu sahasında "sıra geceleri" olarak adlandırılan ve halk kültürünün bir şubesi olan geleneklerin temel unsurları ortaya çıkmıştır. Her iki geleneğin de UNESCO tarafından "Somut Olmayan Kültürel Miras" kategorisinde dünya mirası listesinde yer alması, bu geleneklere ne kadar önem verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Osmanlı döneminden günümüze kalan ve Urfa'nın en önemli kültürel miraslarından biri olarak halen yaşayan Sıra Geceleri ve gazel okuma geleneği maalesef akademik araştırmalar açısından gereken ilgiyi görmemiştir. Bu gelenekle ilgili akademik çalışmalar çok sınırlı ve az sayıdadır. Günümüzde gazel okuma veya sıra gecesi ifadeleri sadece turistik açıdan ilgi görmekte ve geçmişten günümüze kadar uzanan süreçte bu geleneğin bütün yönleriyle ele alındığı araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bununla da kalmayacak biçimde bu geleneğin tarihte ve günümüzde yaşayan farklı coğrafyalardaki benzerleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmesi gerekir. Böylece aynı medeniyet temellerinde ortaya çıkan bu ürünleri birbirinden ayrı görmek yerine birbirinin devamı veya tamamlayıcısı olarak değerlendirmenin onları çok daha anlamlı kıldığına şahit olacağız.

Kaynakça

AHUNDOV, İ. (2015). *Azerbaycan Muğamları.* Bakü: Mütercim.

AKBIYIK, A. (2009). *Şanlıurfa'da Sıra Gecesi Geleneği.* http://www.

abuzerakbiyik.com.tr/page_detail.php?page_id=59

ALİYEVA, M. (2012). "Muğam Karabağ Okulu". *İrs Miras (e-dergi: irs-az.com).* No: 1. ss. 18-25.

BİTMEZ, M. E. (2015). "Saray'dan 'Urfa Sıra Geceleri'ne Mûsikî Geleneği" http://www.musikidergisi.com/haber-4182-saraydan_ urfa_sira_ gecelerine_musiki_gelenegi..._m._bitmez.html

DEMİRÇİ, M. H. (1959). *Azerbaycan Muğamları.* Azerbaycan Musiki Mektebi Yayınları, Tebriz.

GÜLER, Z. (1999). *Dünü ve Bugünüyle HARPUT (Tarih-Edebiyat-Şiir-Folklor).* TDV Elazığ Şubesi Yay. C. I. s. 441, Elazığ.

İNALTEKİN, A. (2013). "Harput Türküleri ve Azerbaycan Muğamları". *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu,* Elazığ.

İPEKTEN, H. (1996). "Gazel", *TDV İslam Ansiklopedisi,* cilt: 13; sayfa: 440-442.

KÖPRÜLÜ, F. (2012). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Akçağ.

MACİT, M. (2010). "Urfa Sıra Gecelerinde ve Musiki Meclislerinde Okunan Gazellerin İşlevi". *Millî Folklor,* 22/ 87. ss. 84-93.

MAHDİ, S. (2010). *Kerkük Horyatları ve İcrası*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ÖKSÜZOĞLU, O.; ÖZKAN, M. M. (2010). "Şanlıurfa Mevlevîhânesi ve Şanlıurfa Mevlevîhânesi'nde Yapılan Dinî Musiki İcralarının La Dini Musiki İcralarına Yansıması." *Dünyada Mevlâna İzleri – Bildiriler.* Konya: Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi (SÜMAM) Yayınları. ss. 395–411.

ÖZKAN, İ. H. (1996). "Gazel", *TDV İslam Ansiklopedisi,* cilt: 13; sayfa: 442-443.

SOYSAL, F. (2012). *Rast Muğamı Çerçevesinde Azerbaycan Muğam Kavramı.* Diyarbakır.

ŞEN, Y. (1999). "Azerbaycan'ın Müzik Yapısı ve Ses Sistemi Üzerine Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi (1),* 107-110

MEDDÂH MEDHÎ'NİN BRITISH LIBRARY'DE BULUNAN YEMÎNÎ TARİHİ TERCÜMESİ (KISSA-İ NEV-BÂVE) ÜZERİNE TESPİTLER*

Prof. Dr. Hanife KONCU**

Doç. Dr. Müjgân ÇAKIR***

XVI. asır, klasik üslûplu metinlerin yanında halk hikâyelerini anlatan kıssahân veya meddâh diyebileceğimiz şahsiyetlerin yazdıkları eserlerin de varlığının yadsınamayacak kadar çok olduğu bir devirdir. İşte bu tarz eserler veren şahsiyetlerden biri de son yıllarda -yapılan yayınlar sebebiyle- adından sıkça bahsettiren, Meddâh Medhî adıyla da şöhret bulan Derviş Hasan'dır. Kimi kaynaklarda Medhî kimilerinde ise yanlışlıkla Mehdî adıyla kaydedilen Derviş Hasan hakkında ayrıntılı bilgiye rastlanılmaz. Onun ile ilgili en önemli başvuru kaynakları şüphesiz kendi kaleme aldığı eserleridir. Meselâ Şîr-i Dilîr bâ-Mihr-i Münîr isimli eserinde Medhî'nin "…şehriyār-ı zamān İskender-i Dārafermān tāc-baḫşā-yı ḫavāḳīn-i cihān iftiḫār-ı āl-i ʿOṯmān şehen-şāh-ı ʿadālet-nişān Sulṭān Murād Ḫān İbn Selīm Ḫān İbn Süleymān Ḫān…"[1] ifadeleriyle bahsettiği ve devamında

Zīr-i nigīninde olup Mıṣr u Şām
Ḥükmi ile ṭutdı memālik niẓām

Çarḫ-ı berīn üzre meh-i āsumān
Pertev-i ʿadlinden olupdur nişān

Böyle gerek şāh-ı ʿadālet-peẕīr
Ḥilm ü ḥayā birle daḫı bī-naẓīr

---

* Bu makale, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, BAP birimi tarafından desteklenen "British Library'de Bulunan 15-18. Yüzyıllar Arasında Yazılmış Manzum-Mensur Hikâye Konulu El Yazması Eserler" adlı proje kapsamında hazırlanmıştır.

** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

*** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Müjgân Çakır-Hanife Koncu, *XVI. Yüzyıldan Bir Aşk Hikâyesi Medhî'nin Şîr-i Dilîr bâ-Mihr-i Münîr'i,* Kesit Yay., İstanbul, 2010, s. 46.

Oldı anuñ nām-ı şerīfi Murād
Eylemesün anı Ḫudā nā-murād[2]

beyitleriyle övmüş olduğu sultan, III. Murad'dır. Dolayısıyla şair meddâhın bu sultanın saltanat yılları sırasında yani 1574-1595 arasında eser verdiğini anlarız. Ömrünün ileriki yıllarında yazdığı anlaşılan *Şehnâme Tercümesi* girişinde ise bu bilgiler daha ayrıntılı hâle gelir. Medhî aşağıdaki ifadelerinde de görüldüğü üzere III. Murad, III. Mehmed (salt. 1595-1603) ve I. Ahmed (salt. 1603-1617)'in hizmetlerinde bulunduğunu ve III. Murad'dan I. Ahmed dönemine kadar on bir eser kaleme aldığını belirtir. Bu eserlerin kimisi telif kimi tercümedir:

> "Bu bende-i bī-miḳdār u perīşān-rūzgār u dil-fīgār aʿnī Medḥī-i nādire-kār [u] ḳıṣṣa-güẕār Sulṭān Murād bin Sulṭān Selīm Ḫān bin Sulṭān Süleymān'uñ ḥużūr-ı şerīflerinde niçe rūzgār tevārīḫ-ḫᵛānluḳ ve ḳıṣṣa-perdāzluḳ idüp evḳāt-ı ḫamsede ḫayr duʿālarına meşġūl idüm. ʿĀḳıbet ol şāh-ı ṣāḥibnaẕar fenā dārından baḳā dārına güẕer ḳıldı baʿdehu Sulṭān Meḥemmed bin Sulṭān Murād'a irdüm dīdār gördüm ve bir niçe dem anuñ daḫı gülşen-i kūyında bülbül-i naġme-serā oldum. Ve her birinüñ hezār luṭf u iḥsānlarına maẕhar düşdüm. Ṣāliṣen Sulṭān Aḥmed bin Sulṭān Meḥemmed'üñ zamān-ı ʿadlinde niçe kitāblar yazdum. Zamān-ı Sulṭān Murād'dan zamān-ı Sulṭān Aḥmed'e gelince on bir pāre kitāb te'līf eyledüm. *Edīb-nāme* nām kitāb kim Sulṭān Aḥmed bin Sulṭān Meḥemmed nāmına yazdum. Ḳırḳ cüz'dür ḳırḳ cüz' kitābda *Şeh-nāme* ve *Gerşāsb-nāme*'yi icmālen terceme eyledüm. Ol kitābuñ içinde derc ḳıldum ve *Süleymān-nāme-i Kebīr*'den ve *Meʿāricü'n-nübüvve*'den taḥrīr idüp *Ḥikāyet-i Āl-i Selçuḳ* ve *Ḥikāyet-i Āl-i Sāmān* ve *Ḥikāyet-i Āl-i Büveyh* taḥrīr olınduġından māʿadā [2b] *Tevārīḫ-i Āl-i ʿOṯmān* tā Sulṭān Aḥmed bin Sulṭān Meḥemmed'üñ zamān-ı salṭanatlarına gelince taḥrīr olınmışdur ve ol sulṭān-ı Sikender-girdāra teslīm olınmışdur. Muḳābelesinde ḳılduḳları luṭf u iḥsān ḥadden füzūn u ʿadedden bīrūndur. ʿĀḳıbet ol şāh-ı felek-medār u kūh-vaḳārı bu çarḫ-ı nā-pāyidār rūzgārla dār-ı fenādan mülk-i baḳāya irtiḥāl ḳıldurdı…"[3]

Medhî bu bahsi geçen padişahlar haricinde özellikle Darüssaade

[2] A.g.e.

[3] *Şeh-nâme Tercümesi*, Paris Bibliothéque Nationale, Supplement Turc 326, yk. 2a-2b.

ağası Mustafa Ağa yoluyla münasebet kurduğu ve tercümesini sunduğu II. Osman (salt. 1618-1622) devrini de müşahede etmiştir.[4]

Derviş Medhî hayatı bahsinde *Şeh-nâmesi*'nden alınan ifadelerde bir çok eserinin olduğunu vurgular. Bu eserler içinde bugün metni tespit edilebilenlerin sayısı ise sınırlıdır. Medhî'nin metni kütüphanelerde bulunan veya çeşitli vesilelerle çalışılan eserleri;

1. Dîvân
2. Şîr-i Dilîr bâ-Mihr-i Münîr
3. Menâkıb-ı Dervîş Hâkî
4. Hikâye-i Rıdvân Şâh
5. Kıssa-i Nev-bâve
6. Esrâr-ı Hikmet (Gencîne-i Hikmet)
7. Tercüme-i Şeh-nâme-i Firdevsî'dir.

Bunun dışında adından bahsedilen fakat henüz metinlerine ulaşılamayan eserleri de şu şekilde sıralanabilir:

1. Kıssa-i Sehlân İbn Şîr
2. Edîb-nâme
3. Gerşâsb-nâme
4. Süleymân-nâme
5. Me'âricü'n-nübüvve Tercümesi
6. Selçuklu, Buyidî Tarihleri
7. Tevârih-i Âl-i Osmân
8. Sultân Mahmûd Birle Bir Bengînin Bazı Letâifi[5]

---

4 Tülün Değirmenci, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 99-144.

5 Bahsi geçen eser adlarından bazıları *Edîb-nâme*'nin içindeki bölümler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla Medhî'nin eserleri üzerinde yapılan çalışmalar veya bu eserler hakkında bilgi veren kaynaklar şöyledir: Nezihe Seyhan, *Medhî Dîvânı*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000; Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler*, MEB. Yay., İstanbul, 1998; Müjgân Çakır-Hanife Koncu, a.g.e.; Derviş Hasan Medhî, *Esrâr-ı Hikmet (İbni Sînâ'nın Maceraları)*, Haz. Vahit Türk, Kesit Yay., İstanbul, 2014; Derviş Hasan Medhî, *Menâkıb-ı Dervîş Hâkî*, Haz. Hasan Kaya, Tibyan Yay., İzmir, 2013;

Yukarıda Medhî'nin *Şeh-nâme* tercümesinde "Hikâyet-i Âl-i Sâmân" ifadeleriyle belirttiği eser, aslında bazı araştırmalarda yanlışlıkla "Kasîde-i Nev-bâve" diye bahsolunan "Kıssa-i Nev-bâve" adlı *Târîh-i Yemînî* tercümesinden başka bir şey değildir. *Târîh-i Yemînî*, Utbî Muhammed bin Abdülcebbâr'ın 412/1021 tarihinde Arapça olarak kaleme aldığı, Gazneli veziri Ahmed bin Hasan el-Meymendî'ye takdim ettiği, Gazneli Mahmud ve çağdaşı hükümdarların tarihini anlatan ve İslâm dünyasında üslûbu bakımından da çok takdir edilen eseridir.[6] Yine kaynaklara göre eserde "Sâmânîler, Abbâsîler, Saffârîler, Simcûrîler, Büveyhîler, Ziyârîler, Karahanlılar, Gurlular, Garcistan şahları, Afganlar, Ferîgûnîler ve Hârizmşahlar"[7] hakkında bilgiler bulunmaktadır. Eser adını Yeminüddevle Sultan Mahmud'dan almıştır.[8] Nimet Yıldırım İran edebiyatının tarihî kaynaklarını anlatırken bu eserden "…temel tarih kaynakları arasında yer alan *Târîh-i Yeminî*, içerdiği bütün bu tarihî bilgiler yanında dinî, sosyal ve ekonomik çeşitli konularda o dönem düşünce tarzıyla ilgili önemli bilgilere, Doğu İran ve orta Asya'da 365-412 yılları arasında yaşanan gelişmelere de yer vermektedir.";[9] "Bir saray tarihçisi olmasına rağmen yazar görüşlerini ve tarihî olayları son derece özgür bir ortamda, geniş bir serbesti içerisinde kaleme almıştır. Yazar, Sultan Mahmud dönemini bütün yönleriyle ele almış, bir takım vergiler ve dayanılmaz parasal yükümlülük nedeniyle halkın sıkıntılarını, yoksulluk ve perişanlığını, dönemin karanlık kalmış bazı taraflarını açık

---

a.y., "Derviş Hasan Medhî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: Menâkıb-ı Dervîş Hâkî*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 26, Bahar 2013, s. 275-97; Adnan İnce, "Medhî'nin Rıdvan Şah Hikâyesi", *Bir-Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 9-10, İstanbul, 1998, s. 273-308; Ahmet Ateş, "Türk Halk Hikâyelerinde İbn Sînâ", *Türkiyat Mecmuası*, C. XI, İstanbul, 1954, s. 33-40, C. XII, 1955, s. 265-75; a.y., "Türk Halk Hikâyelerinde İbn Sina", *Türk Dili,* C. II, S. 23, 1953, s. 739-41; Saim Sakaoğlu, "Türk Halk Masalları Üzerine Ebû Ali Sînâ Hikâyelerinin Tesiri", *Uluslararası İbni Sînâ Sempozyumu (Bildiriler)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1984, s. 501-9; Zeren Tanındı, "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. 3, S. 3, 2002, s. 41-56; Gustav Flügel, *Die Arabipchen Persischen Türkischen Handchriften*, New York, 1977; Charles Rieu, *Cataloque of The Manuscripts In The British Museum*, London, 1988; E. Blochet, *Cataloque Des Manuscripts Turcs*, Paris, 1932; Tülün Değirmenci, a.g.e.

6 Erdoğan Merçil, "Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr", *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 236-7.

7 A.g.m., s. 236.

8 Saime İnal Savi, "Gazneliler Tarihine Dair İki Kaynak: Tarih-i Beyhaki ve Tarih-i Yemini", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 19, S. 2, 2011, s. 666.

9 Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, Fenomen Yay., Erzurum, 2012, s. 142.

olarak eserinde ortaya koymuştur."[10] şeklinde bahseder. En eski hanedan tarihlerinden biri olan eser, birçok konuda ilk başvuru kaynaklarından olması sebebiyle değerlidir. Bu sebeple kütüphanelerde birçok nüshasına tesadüf edilir.[11]

Utbî'nin *Târîh-i Yemînîsi*'nin şerh ve tercümeleri konusu bir hayli çetrefilli olup kaynaklarda verilen bilgiler farklılık arzetmektedir. Görebildiğimiz kaynaklardan derlediğimiz mevcut durum şöyledir:

1. Ali b. Zeyd el-Beyhakî, Meşâribü't-tecârib ve Gavâribü'l-garâ'ib (zeyl)

2. Ebû Abdullah Hamidüddin Mahmûd b. Ömer en-Necâtî, Besâtînü'l-fuzalâ' ve Reyâhînü'l-'ukalâ (şerh)

3. Ahmed el-Menînî, el-Fethu'l-vehbî 'alâ Târîhi Ebî Nasr el-'Utbî (şerh)

4. Ebû'ş-şeref Necîbüddin Nâsıh b. Zafer Cerbâzekânî, Tercüme-i Târîh-i Yemînî (tercüme)

5. Mecdüddin Kirmânî (şerh)

6. Sadrü'l-Efâzıl Kâsım (şerh)

7. Tâcüddin Ebû Abdullâh (şerh)

8. Hac Mirza Ali Sikatü'l-İslâm Tebrizî, Risâle Bessü'ş-şekvā (tercüme)

Kilisli Muallim Rifat (tercüme)

9. Medhî, Kıssa-i Nev-bâve (tercüme)

10. Sir H. M. Elliot ve J. Dowson, The History of India as Told by its own Historians (tercüme)

11. J. Reynolds, The Kitab-i Yamini (tercüme)[12]

---

10 A.g.m., s. 143.

11 Eserin nüshaları için bkz. http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-tar%C3%AEh-i-yem%C3%AEn%C3%AE/90708 [erişim: 10.10.2017].

12 Erdoğan Merçil, a.g.m., s. 237; Saime İnal Savi, a.g.m., s. 667-8; Nimet Yıldırım, a.g.e.; C. E. Bosworth, "Early Sources for the History of the First Four Ghaznavid Sultans (977-1041)", *The Islamic Quarterly a Review of Islamic Culture*, Vol. VII, Numbers 1 and 2, London, 1963, s. 7; İzzetullah Zeki, "Tarih-i Utbî (Tarih-i Yemini)", http://izzetullahzeki-ezatullah zaki.blogspot.com.tr/2016/o5/tarih-iutbi-tarih-iyemini-dr-ogr.html [erişim: 08.11.2017]; Ali Anooshahr, "'Otbi, Abu Nasr Mohammed", *Encyclopaedia Iranica*, http://www.iranicaonline.org/articles/otbi-abu-nasr-mohammed, [erişim: 08.11.2017]

Eserin Türkçe tercümeleri hususunda adı geçen isimlerden biri Kilisli Muallim Rifat'tır.[13] Erdoğan Merçil yukarıda bahsi geçen ansiklopedi maddesinde ve Ömer Faruk Akün de Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi için yazmış olduğu "Kilisli Rifat Bilge" maddesinde yazarın Utbî'nin eserini tercüme ettiğini söylemektedirler.[14] İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesinde bulunan ve Kilisli Muallim Rifat hakkında güvenilir bilgilerin verildiği ifade olunan mezuniyet tezinde eserden bahis bulunmamaktadır.[15] Şu an için eserin elde bulunan tek Türkçe tercümesi Meddâh Medhî'ye ait olan, British Library Or. 1134 numarada kayıtlı tek ciltten oluşan metindir. Sonda Medhî tarafından kaydedilen "Bu kitāb-ı müsteṭābuñ evvelki cildi bunda tamām oldı. İkincisine şürūʿ olınsa gerek inşā'llāhu teʿālā"[16] ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Medhî ya eserin ikinci cildini tercümeye fırsat bulamamış ya da yapmış olduğu tercüme şu an için elimize ulaşmamıştır. Kütüphanede bulunan bu nüshanın özellikleri şöyle sıralanabilir:

Tek nüshasını görebildiğimiz eser, 194 yapraktan meydana gelmiş ve nesih hatla kaleme alınmıştır. Her yaprağında 11 satır bulunan eser, 203x127 mm. ölçülerindedir. İstinsah tarihi 1003/1595'tir.

Baş:

Ḥamd-ı bī-ḥadd u şenā-yı lā-yuʿad ol ẕāt-ı ḳadīmü'ṣ-ṣıfātuñ üzerine olsun-kim ādemi meziyyet-i ʿaḳl-ıla mümtāz ve faż̈īlet-i faż̈l ile ser-efrāz itdi. Nitekim ẓāhirin cemāl-i ṣūret ve kemāl-i hey'et birle ārāste itmişdür. Bāṭının daḫı nūr-ı maʿrifet ü saʿādet ü hidāyet ile pīrāste ḳılmışdur.

Son:

Maḳām anlaruñ tafṣīline müteḥammil degüldür. Ol sebebden muḫtaṣar itdük. Bu kitāb-ı müsteṭābuñ evvelki cildi bunda tamām oldı. İkincisine şürūʿ olınsa gerek inşā'llāhu teʿālā taḥrīren fī Cemāẕiye'l-evvel sene ṣülüṯ ve elf.

Medhî'nin "Ḥikāyet-i Dervīş Ḥasan Āġāz Kerden-i be-Ḳıṣṣa-i Nevbāve" başlıklı kısımda verdiği bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Buna göre yazar aynı yıl içinde padişah için dört eser yazmıştır. Bunlar *Şîr-i*

---

13 Erdoğan Merçil, a.g.m., s. 237.

14 Erdoğan Merçil, a.g.m.; Ömer Faruk Akün, "Kilisli Rifat Bilge", *DİA*, C. 26, İstanbul, 2002, s. 22.

15 İrfan Tazebay, *Kilisli Muallim Rıfat Bilge Hayatı, Eserleri ve Makaleleri*, 1964, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ktp., nu. T. 612.

16 yk. 194b.

Dilîr ve Mihr-i Münîr, *Hikâyet-i Bû Alî Sînâ*, *Sehlân bin Şîr*, *Sultân Mahmûd Birle Bir Bengînin Bazı Letâyifî* isimli eserlerdir. Medhî bir gün padişah huzurunda meddâhlık yapar, hikâyeler anlatırken padişah ona Türkçe yazılmış yeni bir kıssa duymak istediğini söyler. Medhî de içinde çok acayib hikâyelerin yazılmış olduğu Ebû Eşref bin Zafer bin Saʿde'l-Münşî'nin Arapçadan Farsçaya tercüme ettiği bu kitabı bulur. Yazar adını vermediği ve kitabı gösterdiği yakın bir dostundan yardım alır, metin üzerinde birlikte çalışmaya başlarlar. Medhî eserden çevirdiği bir cüzü padişaha gösterir, padişah metni beğenince tercümeye başlar. Bu hadiseler eserde aşağıdaki gibi hikâye edilmektedir:

> "İmdi bu ʿabd-ı bī-mikdār ve āvāre-i bī-ḳarār ʿāṣıḳ-ı dīdār-ı yār meddāḥ-ı ḥażret-i şehriyār-ı kām-kār olup Ḫudā'dan ināyet ve resūlinden himmet ü şefḳat recā itmegile bir yıl içinde ol pādişāh-ı ʿadālet-şiʿāra dört dāne kitāblar īcād idüp virmiş idüm. Biri Şīr-i Dilīr ve Mihr-i Münīr'dür. Biri Ḥikāyet-i Bū ʿAlī Sīnā'dur. Biri Sehlān bin Şīr'dür. Biri Sulṭān Maḥmūd Birle Bir Bengīnüñ Baʿżı Letāyifî'dür. Biḥamdi'llāh kim bunlaruñ cümlesi daḫı maḳbūl-i ḥażret-i ḫūnkār ve merġūb-ı pādişāh-ı Cem-vaḳar oldı. Sarāy-ı sürūr-encāmına dāḫil ü vāṣıl oldı. Bunlardan ṣoñra birgün yine ol pādişāh-ı ʿālī-cāhuñ naẓar-ı şerīflerinde ḥikāyāt-ı ʿacībe ve rivāyāt-ı ġarībe söyleyüp ḳıṣṣa-perdāzluḳ ve maḥal(?)-ḫvānluḳlar iderken nā-gāh anı gördüm-ki ol pādişāh-ı Cem-ṣalābet ve Sikender-şevket ve Dārā-meḥābet dehen-i pākini güşāde idüp iki laʿl-i āb-dārlarını depredüp lisān-ı muʿciz-beyānından niçe cevāb-ı ṣavāb ʿayān u beyān oldı. Ol demde bu faḳīr ü ḥaḳīr daḫı ol cevāb-ı bī-naẓīri ve ol ṣadā-yı dil-peẕīri gūş-ı cān birle istimāʿ iderdüm gördüm-ki ol şāh-ı ʿādil ve ol pādişāh-ı deryā-dil bu faḳīr ü ḥaḳīre eyitdi kim ey meddāḥ-ı rūzigār ve ey ʿandelīb-i gülzār-ı yār benüm ṭabʿ-ı şerīfüm diler kim ṭarz-ı āḫar bir ḳıṣṣa-i nev gūş idem ki meddāḥān-ı Rūm anı Türkī dilde yād itmiş olalar. İmdi deryā-yı fikrete ṭalup ṣadef-i sīneñden dürr-i nā-süfte mişāl bir niçe maʿnālar bulup anları bir kitāb içre derc it kim bu ṣaḥīfe-i ʿālemde senden yādigār ḳala didi. Bu gedā-yı bī-ser ü pā daḫı ūlü'l-emrüñ emr-i şerīfîne iṭāʿat idüp himmet-i ʿālīleriyle bu kitāba āġāz ḳıldum ve āyine-i ḳalbümi ġıll u ġışdan müberrā vü pāk [ü] mücellā ḳıldum. Āḫır arayup bu kitābı buldum ve gördüm-ki bu kitābda ol-ḳadar aġreb ve ġarāyibden çoḳ nesneler yazılmış. Bu kitābuñ ṣāḥibi Ebū'ş-şeref Nāṣıḥ bin Ẓafer bin Saʿde'l-münşī'dür. Bu kitābı ʿArābîden Fārisīye terceme itmiş, Sulṭān Maḥmūd Sebüktegin'üñ evāḫırını milk-i

'Iraḳ'da vāḳı' olan āşūb-ı ḳıtāli 'Iraḳ zemīn şāhlarınuñ ġarāyib ḥikāyetlerini ḥālden ḳāle getürmiş Medḥī-i dā'ī bu kitāb-ı pür-ṣavābı gördükde bildüm-ki pādişāh-ı 'ālem-penāhuñ murād-ı şerīflerincedür. Ammā bu kitābda ġāyet müşkil luġatlar var-ıdı. Tercemesinde āḫar tereddüd çekdüm. Ammā benüm fuḳarā ḳısmından bir yār-ı ġārum ve bir ḥarīf-i rūzgārum var idi. 'İlm-i Fürsde ġāyet pehlū itdi. Aña gösterdüm ve müşāvere ḳıldum. Andan bu cevāb ṣādır oldı-kim ben bu kitābı terceme iderdüm ammā uṣūl-i ḳıṣṣayı ol-ḳadar bilmezem. Eger sen elfāẓ-ı āşināyı cem' idüp ḳıṣṣa-perdāzluḳ idesin tā kim ikimüzden bir yādigār ḳala didi. Ben daḫı rāżı oldum. Āḫır ol terceme itdi ben ḳıṣṣa-perdāzluḳ itdüm. Bu kitābuñ bir cüz'ini yazdum. Ḫażret-i ḫūnkāra virdüm. Şehriyāruñ naẓar-ı i'tibā[r]ları olup maḳbūl ü ma'ḳūl gördiler. Ba'dehu āġāz ḳıldum."[17]

Medhî sadece "fuḳarā ḳısmından bir yār-ı ġārum ve bir ḥarīf-i rūzgārum" diye bahsettiği ve iyi derecede Farsça bildiği anlaşılan arkadaşının adını eser boyunca hiç zikretmez. Fakat yukarıdaki ifadelerinden anladığımız kadarıyla metnin bir değil iki mütercimi bulunmaktadır. Yine yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla yazar metni Utbî'nin Arapça ana metninden değil Ebû'ş-şeref Nâsıḥ bin Zafer bin Sa'de'l-münşî'nin yaptığı Farsça tercümeden çevirmiştir. Medhî'nin Yemînî tarihi tercümesinde eseri aşağıdaki gibi başlıklara ayırdığı görülmektedir:

1. Ḥikāyet-i Dervīş Ḥasan Āġāz Kerden-i be-Ḳıṣṣa-i Nev-bāve [4a]

2. Der-Medḥ-i Sulṭān Murād Ḫān [6a]

3. Ẕikr-i Emīr Nāṣırü'ddīn ve Mebde'-i Kār-ı Vey [12b]

4. Ẕikr-i Fetḥ-i Best [16b]

5. Ẕikr-i Fetḥ-i Ḳuṣdār [19b]

6. Ẕikr-i Āmeden-i Leşker-i Türk der-Vilāyet-i Nūḥ bin Manṣūr ve ū-rā ez-Dārü'l-mülk-i Buḫārā ber-Engīḫten [26a]

7. Şerḫ-i Ḥāl-i Sīstān u 'İṣyān Şoden-i Īşān [31a]

8. Ẕikr-i Ḥüsāmü'ddevle Taş ve İntiḳāl-i Leşker bā-ū Nīşābūr [37b]

9. Ḥikāyet-i Ḥāl-i Ḳābūs u Faḥru'ddevle [38b]

17 yk. 4a-6a.

10. Ẕikr-i Resīden-i Taş be-Cürcān ve Maḳām-ı Bü'l-Ḥasan Sīmcūrī [be]-Nīşābūr be-Fenā-güster-i Leşker [56a-b]

11. Faṣl-ı Ẕikr-i Resīden-i Ḥüsāmü'ddevle Taş Cürcān be-Maḳām-ı Bü'l-Ḥasan Sīmcūrī be-Nīşābūr [65a]

12. Ẕikr-i Ebū'l-Ḥüseyn Sīmcūrī ve İmāret-i ū ber-Ḫorasan tā Vaḳt-ı Vefāt u Resīden-i Mansıb-ı ū Püser-i ū Ebū 'Alī [73a]

13. Ẕikr-i Fāyıḳ Beg ve Ḥālet-i ū ki ez-Hezīmet be-Mervrūd Reft [79b]

14. Reften-i Buġra Ḫān ez-Buḫārā vü Mu'āvedet-i Nūḥ bā-Taḫt-ı Buḫārā vü Memleket-i Ḫ̌īş [85b]

15. Ẕikr-i Ḥāl-i Fāyıḳ u Emīr Nāṣırü'ddīn Sebüktegin [106b]

16. Ẕikr-i Ebū'l-Ḳāsım Birāder-i Ebū 'Alī vü Ḥāl-i ū Ba'd ez-Mufāraḳat-ı Birāder [137a]

17. Ẕikr-i Şemsü'l-me'ālī Ḳābūs Veşmgīn ü Resīden-i ū bā-Ser-i Memleket-i Ḫ̌īş [170b]

İlk iki başlık haricindeki başlıklar metnin Farsça tercümesinde de ufak değişikliklerle mevcuttur.[18] Bu Farsça tercüme ile Medhî'nin eseri arasında en dikkat çekici farklılıklardan biri manzum metinler meselesidir. Nitekim Medhî'nin tercümesinde sadece aşağıdaki manzumeler yer alırken Farsça metinde manzumelerin sayısı büyük hacme sahiptir. Bu manzum parçalar "ḳaṣīde, şi'r, rubā'ī" gibi başlıklarla karşımıza çıkabildiği gibi "Ebū Sa'īd Rüstemī Güyed, Ebūl-Feṯḥ Būstī Güyed" kullanımlarına da rastlanmaktadır. Medhî'nin eserinde yer verdiği şiirler aşağıdaki gibidir:

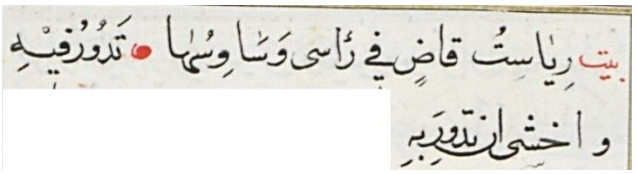
بیت ریاستُ قاضٍ فی رأسی وَسَاوِسُها ۞ تَدُورُ فیهِ
و اخشی ان تدورَ بہ

Şi'r-i 'Arabī Beyt

[18] Yemînî tarihinin Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nu. 2225'te kayıtlı olan ve Medhî'nin tercüme ettiği Farsça metnin nüshası olan yazmada bazı başlıklar şöyle sıralanabilir: Ẕikr-i Ḥüsāmü'ddevle Taş ve İntiḳāl-i Ze'āmet bā-ū [26b]; Ẕikr-i Bāzgeşten-i Faḫrü'ddevle 'Alī bā-Vilāyet-i Ḫ̌īş ve Müfāraḳat-ı ū bā-Ḥüsāmü'ddevle Taş [35b]; Ẕikr-i Reften-i Buġra Ḫān ez-Buḫārā vü Mu'āvedet-i Melik Nūḥ [51b]; Ẕikr-i Emīr Seyfü'ddevle ve be-İcrā-yı ū bā-Bürāźereş Emīr İsma'īl [81a].

Riyāset ḳāḍin fī raʾsi vesāvisühā

Tedūr fihī ve aḫşā en tedūr bihi[19] [7b-8a]

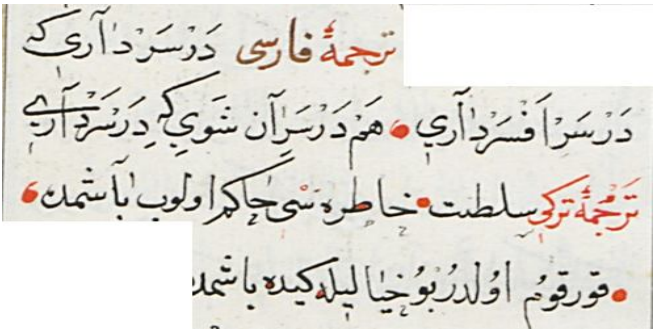

Terceme-i Fārisī

Der-serdārī ki der-ser efser-dārī
Hem der-ser ān şevī ki der-serdārī

Terceme-i Türkī

Salṭanat ḫāṭırası ḥākim olup başumda
Ḳorḳum oldur bu ḥayāl-ile gide başum da [8a]

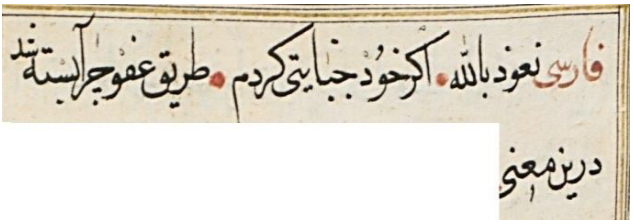

Beyt-i Fārisī

Neūẕubi'llāh eger ḫod cebāyetī kerdem
Ṭarīḳ-ı 'afv çerāyeste şod der-īn ma'nī

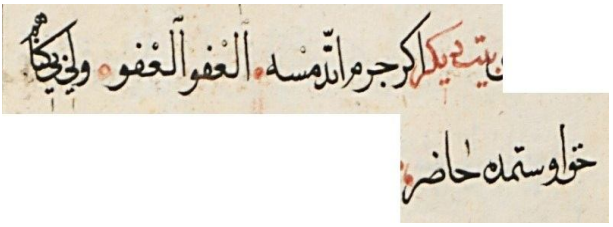

[19] "Riyasetin vesveseleri başımda yumurtlamış. İçinde dolaşıp duruyor, bir gün gelir ona bela getirmesinden endişeleniyorum."

Beyt-i Dīger

Eger cürm itdümse el-‘afv el-‘afv
Velī bī-günāhum Ḥaḳ üstümde ḥāżır [60b-61a]

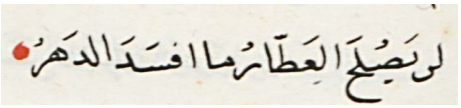

Beyt

Len yuṣliḥu al-aṭṭāru mā afsede ad-dahru[20] [140a]

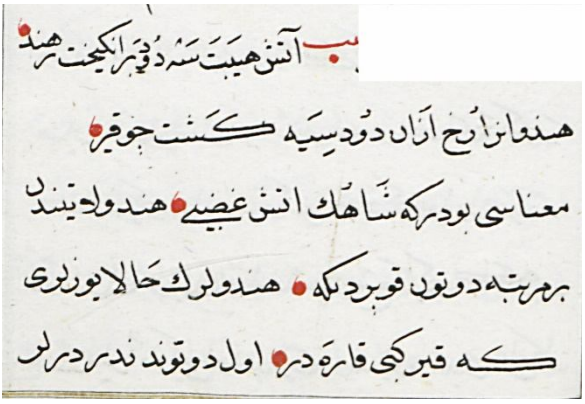

Beyt

Āteş-i heybet şeh dūd ber-engīḫt rehend
Hinduvān-rā ruḫ ez-ān dūd-ı siyeh geşt çü ḳīr

Ma‘nāsı budur ki şāhuñ āteş-i ġażabı Hind vilāyetinden bir mertebe dütün ḳopardı-ki Hindūlaruñ ḥālā yüzleri ki ḳīr gibi ḳaradur. Ol dütündendür dirler. [159a]

Metinde mevcut olan yedi parça şiirden anlaşıldığı kadarıyla Medhî Arapça manzumeleri Türkçeye aktarmamış, Farsça manzumeleri ise Türkçe nazma çekmiş veya tercüme etmiştir. “Terceme-i Türkī” ve “Beyt-i Dīger” başlıklarıyla karşımıza çıkan nazmen tercümeler *Kıssa-i Nev-bâve*’deki Medhî’ye ait şiirler olmaları bakımından önem arzetmektedir.

Tercüme-i Târîh-i Yemînî, XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesi için açık

[20] “Attar, zamanın bozduğu şeyi ıslah edemez.”

ve sade denilebilecek bir dil ve üslûpla kaleme alınmıştır. Medhî bu anlatım içerisinde yer yer sanatkârlık yönünü de gözler önüne sermiş ve edebî olarak başarılı denebilecek ifadeler kullanmıştır: " ʻuḳḳāb-ı ecel şāhīn-miṣāl perr ü bāl açmış ṭurmayup kendüni şikār eyler." [69a], "Āḫır başını bir ḍarbet-i şemşīr ile meclis ortasına bıraḳdılar. Ol aḳ saḳalın ḥınnāladılar" [119b], "Şemʻ-i ḥayātı bu gird-bād ile söyündi ve şāhīn-i naḥveti ki havā-yı kibriyāda pervāz iderdi dām-ı meẕellete düşdi ve peleng-i kibr ü kīnesi ki şīr-i felek ile pençeleşür idi rūzgār ile rūbāh-ı mekr ü ḥīle elinde giriftār oldı." [130a], "Āfitāb-ı cihān-gerd ṭāvus-ı zerrīn-bāl gibi yine āşiyānesine girüp zāġ-ı ẓulmet-sirişt yine cevlāna başladı." [169b]

Meddâh Medhî'nin atasözü ve deyimlerden de faydalandığı görülmektedir: "Dost dosta maḥall-i şiddetde bulınmaḳ gerek." [99a], "El yuyanuñ ġayret ü ḥamiyyeti eṭrāf-ı ʻālemde günden meşhūrdur." [99a], "Uyur yılanuñ ḳuyruġını başmışlar ve kendüleri iḫtiyārlarıyla arslan aġzına bıraḳmışlar." [145b]

Kaynaklar Utbî'nin eseri için "Kitabın cazip destanlar, etkili öğütler, yeni ibareler ve fasih beyitleriyle edebî bir yanı da vardır. Çeşitli mezhebi ve içtimaî meselelere dair işaretlerle IV./ X. ve V./ XI. yüzyıl insanının düşünce tarzından ve o dönemin içtimai örf ve adetlerinden söz eder."[21] Medhî tercümesinde yukarıda bahsedilen özelliklerin bir çoğu mevcut değildir. Özellikle "cazip destanlar, yeni ibareler, fasih beyitler" sıkça karşımıza çıkmaz, fakat yer yer "etkili öğütler" göze çarpar. Meselâ, "Pādişehlerüñ ḫazīneleri ʻaẕīm ḥavżlar meṣābesindedür. İmdi ol ḥavżuñ ŝuyını tedrīc ile bāġa ṣarf itmek gerek tā maḳṣūd el vire." [102a], "Nuṣret ü devlet ve ʻizzet ü salṭanat tevḳīʻ itmek hemān ol teşnenüñ serābdan ṣu istedügi gibidür ve yāḫūd ṣaḥīfe-i ābda naḳş itmek gibidür." [175b]. Yazar Fahrü'ddevle'nin ölümü hadisesini de oldukça canlı bir şekilde anlatır. Bir ziyafette bolca içtiği şarap ve yediği sığır eti kebabının bu yöneticinin ölümüne vesile olması şöyle hikâye edilir: "Ammā Faḫrü'ddevle'nüñ vefātına bāʻiṣ ü sebeb ẓāhiri ol idi-ki ol eyyāmda ḳalʻa-i Ṭaber'üñ taʻmīrine gitmişdi ve anı daḫı istedügi gibi ābādān itdi. Der-ʻaḳab muʻāşerete oturdı ḥarīfler ile bāde görürken ṭabīʻati ṣıġır etinüñ kebābını istedi. Derḥāl getürdiler meger andan bāde şevḳıyla ziyāde tenāvül itdi. Der-ʻaḳab bir ḳaç ḳadeḥ bāde daḫı gördi fi'l-ḥāl maʻdesi bozıldı ve gün günden ol elem mütezā'id oldı. Lā-cerem ol elemden cān-ı ʻazīzini teslīm itdi." [126a]. Hüsâmü'ddevle'nin bir savaşını anlatırken ise kısa ancak etkili bir anlatım yolunu seçer: "Maḳṣūd bu ki ḍarb-ı tīġla

[21] Saime İnal Savi, a.g.m., s. 665.

feṯḥ iderüz diyü hemān ki gelmeleri ḫaberi Ḥüsāmü'ddevle'nüñ sem'ine irdi. Birāz tevaḳḳuf u te'ḫīr itmedi. Olanca 'askeriyle anlara istiḳbāl itdi ve bir faṣl bir mertebe ceng itdi-ki dünyāyı ḫaṣmıñ başına teng idüp ḫūn-ı a'dādan her cānibe nehirler revāne oldı." [63b, 64a]

Değerlendirme/Sonuç

1. *Târîh-i Yemînî*, çeviri ve şerhlerinden de anlaşılacağı üzere dünya literatüründe bir hayli dolaşıma girmiş, okunmuş ve yararlanılmış bir eserdir. Türkçeye çevrilmesi ancak 16. yüzyılda Medhî tarafından gerçekleştirilmiştir ve nâsir asıl eserden farklı bir ad kullanarak bu çevirisine *Kısssa-i Nev-bâve* adını vermiştir.

2. Kilisli Muallim Rifat'ın eserine ulaşılamadığından Medhî'nin eseri *Yemînî Tarihi*'nin elde bulunan tek Türkçe tercümesidir. Bu sebeple önemli bir yere sahiptir. Fakat eserin sadece ilk cildi tespit edilebilmiş, diğer ciltlerine ulaşılamamıştır. Burada Medhî'nin eserini yarım bırakmış olma ihtimali de gözardı edilmemelidir.

3. Meddâh Medhî eserini bir arkadaşı ile tercüme ettiğini belirtiyor. Her ne kadar ismini zikretmese de bu arkadaşının metnin çevirisinde bir hayli etkili olduğunu düşünmekteyiz.

4. "Kitâbü'l-Yemînî'nin çok süslü ve ağır olan üslûbu İslâm dünyasında her zaman takdir edilmiştir."[22] ifadelerinden de anlaşıldığı üzere eserin Arapça aslı üslûbu bakımından beğenilmiş ve Farsça tercümeleri de Arapça aslından aşağı kalmamıştır. Metnin Arapça ve Farsçalarında çok fazla şiir olmasına rağmen –belki de nesre yatkınlığı ve bu sahayı daha fazla kullanması sebebiyle- Medhî'nin Türkçe tercümesinde bu manzumeler çok sınırlı sayıdadır.

5. *Kısssa-i Nev-bâve,* Meddâh Medhî'nin tercümesi olması münasebetiyle edebî, Gaznelilerin tarihini anlatması dolayısıyla tarihî saha için yararlanılabilecek kaynaklar arasında sayılabilir.

Kaynakça

AHMET, Ateş, "Türk Halk Hikâyelerinde İbn Sina", *Türk Dili,* C. II, S. 23, 1953, s. 739-41.

AKÜN, Ömer Faruk, "Kilisli Rifat Bilge", *DİA*, C. 26, İstanbul, 2002, s. 18-22.

[22] Erdoğan Merçil, a.g.m.

ANOOSHAHR, Ali, "'Otbi, Abu Nasr Mohammed", *Encyclopaedia Iranica*, http://www.iranicaonline.org/articles/otbi-abu-nasr-mohammed, [erişim: 08.11.2017]

ATEŞ, Ahmet, "Türk Halk Hikâyelerinde İbn Sînâ", *Türkiyat Mecmuası*, C. XI, İstanbul, 1954, s. 33-40, C. XII, 1955, s. 265-75.

BLOCHET, E., *Cataloque Des Manuscripts Turcs*, Paris, 1932.

BOSWORTH, C. E., "Early Sources for the History of the First Four Ghaznavid Sultans (977-1041)", *The Islamic Quarterly a Review of Islamic Culture*, Vol. VII, Numbers 1 and 2, London, 1963, s. 3-22.

ÇAKIR, Müjgân-KONCU, Hanife, *XVI. Yüzyıldan Bir Aşk Hikâyesi Medhî'nin Şîr-i Dilîr bâ-Mihr-i Münîr'i*, Kesit Yay., İstanbul, 2010.

DEĞİRMENCİ, Tülün, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

DERVİŞ HASAN MEDHÎ, *Esrâr-ı Hikmet (İbni Sînâ'nın Maceraları)*, Haz. Vahit Türk, Kesit Yay., İstanbul, 2014.

DERVİŞ HASAN MEDHÎ, *Menâkıb-ı Dervîş Hâkî*, Haz. Hasan Kaya, Tibyan Yay., İzmir, 2013.

FLÜGEL, Gustav, *Die Arabipchen Persischen Türkischen Handchriften*, New York, 1977.

http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-tar%C3%AEh-i-yem%C3% AEn% C3%AE/90708 [erişim: 10.10.2017].

İNCE, Adnan, "Medhî'nin Rıdvan Şah Hikâyesi", *Bir-Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 9-10, İstanbul, 1998, s. 273-308.

KAVRUK, Hasan, *Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler*, MEB. Yay., İstanbul, 1998.

KAYA, Hasan, "Derviş Hasan Medhî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: Menâkıb-ı Dervîş Hâkî*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 26, Bahar 2013, s. 275-97.

MEDHÎ, *Şeh-nâme Tercümesi*, Paris Bibliothèque Nationale, Supplement Turc 326.

MERÇİL, Erdoğan, "Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr", *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 236-7.

RİEU, Charles, *Cataloque of The Manuscripts In The British Museum*, London, 1988.

SAKAOĞLU, Saim, "Türk Halk Masalları Üzerine Ebû Ali Sînâ Hikâyelerinin Tesiri", *Uluslararası İbni Sînâ Sempozyumu (Bildiriler)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1984, s. 501-9.

SAVİ, Saime İnal, "Gazneliler Tarihine Dair İki Kaynak: Tarih-i Beyhaki ve Tarih-i Yemini", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 19, S. 2, 2011, s. 653-70.

SEYHAN, Nezihe, *Medhî Dîvânı*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

TANINDI, Zeren, "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. 3, S. 3, 2002, s. 41-56.

TAZEBAY, İrfan, *Kilisli Muallim Rıfat Bilge Hayatı, Eserleri ve Makaleleri*, 1964, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ktp., nu. T. 612.

UTBÎ, *Kitâb-ı Tercemetü'l-Yemînî el-Utbî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nu. 2225.

YILDIRIM, Nimet, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, Fenomen Yay., Erzurum, 2012.

ZEKİ, İzzetullah, "Tarih-i Utbî (Tarih-i Yemini)", http://izzetullahzeki-ezatullahzaki.blogspot.com.tr/2016/o5/tarih-iutbi-tarih-iyemini-dr-ogr.html [erişim: 08.11.2017]

Ekler:

Resim 1(Kıssa-i Nev-bâve'nin ilk sayfası)



Resim 2 (Kıssa-i Nev-bâve'nin son sayfası)

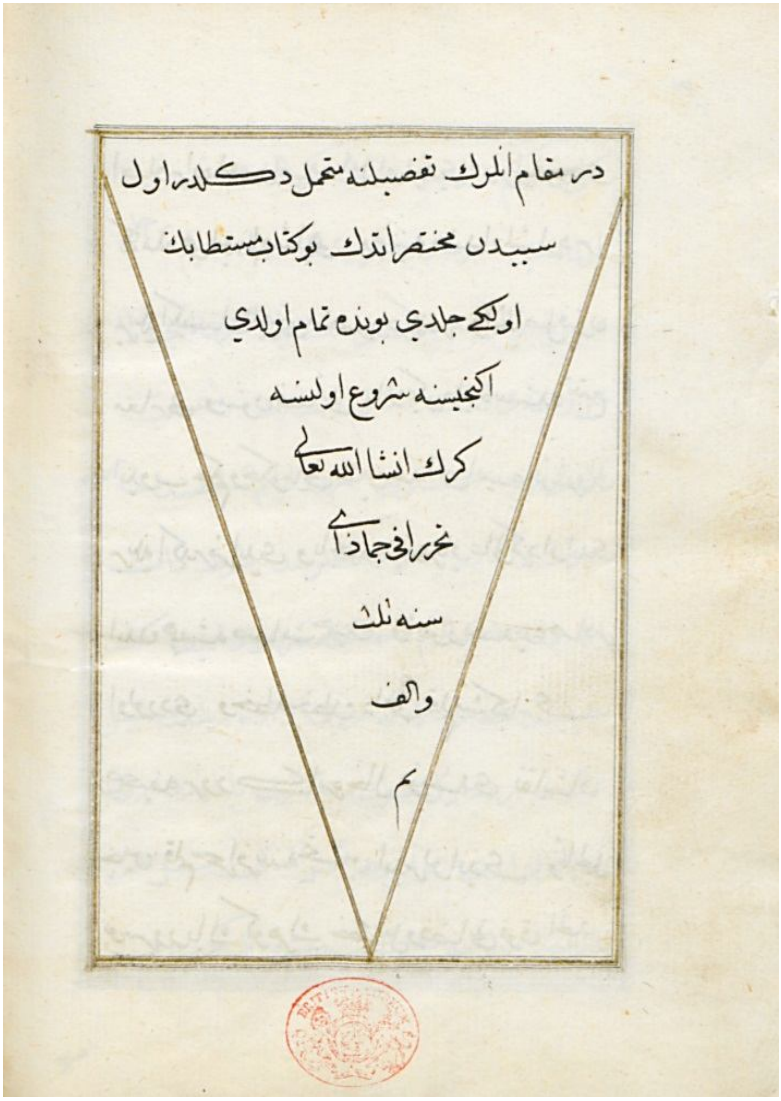

YURT DIŞINDAKİ TÜRKÇE YAZMALARLA İLGİLİ BAZI TESPİT VE ÖNERİLER

Doç. Dr. Ersen ERSOY*

El yazması eserlerimiz dil, kültür, edebiyat ve tarihimizin en mühim kaynaklarındandır. Türk kültür, edebiyat dilinin tarihi yüzlerce yıl öncesinde telif edilmiş ve günümüze kadar ulaşmış olan bu yadigârlar sayesinde yazılabilmektedir. Türkçenin sahip olduğu tarihi metin birikimi açısından dünyanın en zengin dillerinden birisi olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Yüz, yüz elli yıl öncesine ait tarihi metinlere sahip olmayan milletler varken Türkçenin çok eski dönemlerden bu günlere ulaşmış, farklı farklı alfabelerle yazılmış zengin bir mirası vardır. Kitabı cilt, hat, tezhip gibi çeşitli bezeme unsurlarıyla bir sanata dönüştüren ecdadımız, fethettikleri bölgelerden elde ettikleri kitapları payitahta taşıyarak ya da kıymetli eserleri getirterek İstanbul'da çok zengin kitap koleksiyonlarının meydana gelmesini sağlamıştır. Ne yazık ki savaş, sel, yangın gibi afetler neticesinde bu büyük mirasın bir kısmı yitip gitmiştir. Bahsi geçen eserlerin bir kısmı da özellikle oryantalizmin inkişafından sonra doğu dillerine ait el yazmalarına büyük bütçeler ayıran batılı koleksiyonerler tarafından ülkelerine götürülmüştür.

Türkçe yazmalar, Türkiye'den başka Amerika'dan Çin'e kadar çok geniş bir coğrafyada yer alan muhtelif kütüphanelere dağılmış bulunmaktadır. Bu konuda Eleazar Birnbaum ve Karl Menges'in Türkçe yazmaların keşfi için yaptıkları akademik seyahatler, Turgut Kut'un Türkçe yazmalarla ilgili katalogları tanıttığı makalesi[1] Türkçe el yazmalarının ne kadar büyük bir coğrafyaya yayıldığını ve bunların niceliğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bahsi geçen bu yadigârlarımızın dökümünün çıkarılması, mufassal kataloglarının hazırlanması ve dijitalleştirme gibi pek çok meselede bazı adımlar atılmıştır. Lakin atılan bu adımlar tatminkâr olmaktan çok uzaktır ve kat edilmesi gereken daha pek çok mesafe bulunmaktadır. Çalışmaların yukarıda bahsedilen alanlarda yoğunlaştırılması neticesinde kaynaklarda

* Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ersenersoy@hotmail.com

1 A. Turgut Kut (1972), "Türkçe Yazma Eser Katalogları Repertuvarı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 183-240.

ismi mevcut ancak cismi hakkında haber bulunmayan *Kitâbü Cevâhiri'n-Nahv fî Lügati't-Türk*, *Tıbyânü Lügâti't-Türk alâ Lisânı Kanglı* gibi önemli eserlerin bulunabileceği ihtimali de gözlerden ırak tutulmamalıdır. Ayrıca bazı ülkelerde el yazmalarımızla ilgili katalogların bir kısmının hazırlandığı tarih yüz yılı geçmiştir. Kataloglar hazırlandıktan sonra da eser temin süreci devam etmiş ve koleksiyonlar zenginleştirilmiştir. Bazı kütüphanelerde katalog ve envanter bulunmamakta sadece el yazmalarının mevcudiyeti bilinmektedir. Bu bakımdan yeni çalışmaların bu alanda yoğunlaştırılması gerektiği aşikârdır. İslami el yazmalarıyla ilgili çalışmalar yapmak üzere kurulmuş olan ve merkezi Londra'da Furqan vakfının yaptığı bir çalışmaya ve kendi taramalarımıza göre Türkiye dışında Türkçe el yazması ihtiva eden çeşitli ülkelerle ilgili bazı tespitler şunlardır.

Afganistan

Arşif-i Millî-yi Afganistan, Mezar-ı Şerif Şehir Müzesi, Taşkurgan şehri Bâzâr Kütüphanesi ve özel koleksiyonlarda Türkçe el yazmalarına tesadüf edilmektedir.[2] Kabil Müzesinde Hucendî'nin Uygur harfleriyle yazılmış Letâfetname adlı eserinin nüshası Tourhkan Gandjei tarafından işlenmiştir.

Almanya[3]

Bamberg: Devlet Kütüphanesi (3). Berlin: Devlet Kütüphanesi (1500). Bonn: Üniversite Kütüphanesi (6). Coburg: Ülke Kütüphanesi (4). Köln: Üniversite Kütüphanesi (2). Darmstadt: Hessische Landes Hochschulbibliothek (9). Dessau: Landesbibliothek (1). Dresden: Saksonya Eyalet Kütüphanesi (272). Erlangen: Üniversite Kütüphanesi (19). Frankfurt: Üniversite Kütüphanesi (2). Fulda: Eyalet Kütüphanesi (1). Göttingen: Üniversite Kütüphanesi (48). Gotha: Dükalık Kütüphanesi (292). Halle: Alman Şarkiyat Topluluğu Kütüphanesi (75), Frankonyan Vakfı Temel Kütüphanesi (22), Mariyen Kütüphanesi (3), Halle Üniversite Kütüphanesi (21). Hamburg: Etnoloji ve Prehistorya Müzesi, Üniversite Kütüphanesi (37). Hanover: Aşağı Saksonya Eyalet

[2] Ahmad Javid (1991), "Afghanistan" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 5, 9.

[3] Yurt dışındaki yazmaların bulunduğu yerler gösterilirken şehir ismi: koleksiyon adı (biliniyorsa Türkçe yazmaların adedi) şeklinde yazılmıştır. Aslında bizim burada verdiğimiz listenin büyük bir kısmı Londra'da Furqan vakfı tarafından yayımlanan *Worl Survey of Islamic Manuscripts* dizisinin Türkçe ile ilgili kısmının alıntılanması şeklindedir. Türkiye haricindeki Türkçe yazmaların ne kadar geniş bir sahaya yayıldığı ve azımsanamayacak bir sayıda olduğunu göstermek için Türkçe ile ilgili kısımların naklinin sonraki çalışmalarda yardımcı olacağını düşündük.

Kütüphanesi. Harburg: Fürstlichebibliothek (5). Heidelberg: Üniversite Kütüphanesi. Jena: Üniversite Kütüphanesi (12). Karlsruhe: Baden Eyaleti Milli Kütüphane (12). Kassel: Kasel Eyalet Kütüphanesi (3). Kiel: Üniversite Kütüphanesi (9). Leipzig: Leipzig Millî Kütüphane, Üniversite Kütüphanesi (49). Mannheim: Reiss Müzesi (1). Münih: Bavyera Eyalet Kütüphanesi (512), Münih Üniversitesi Kütüphanesi (4). Nuremberg: Eyalet Kütüphanesi (12). Rostock: Üniversite Kütüphanesi (26). Tübingen: Üniversite Kütüphanesi (170). Weimar: Türingen Eyalet Kütüphanesi (17). Wittenberg: Protestan Papazları Seminer Kitaplığı (7). Wolfenbüttel: Dük August Kitaplığı (55). Zittau: Eyalet Kütüphanesi (13). Zwickau/Salle: Ratsschulbibliothek (7).[4]

Amerika Birleşik Devletleri

California/Berkeley: The Bancroft Kütüphanesi. Los Angeles: Sanat Müzesi (1), California Üniversitesi (3000). Palo Alto: Lane Tıp Kütüphanesi (4). Connecticut Eyaleti Hartford: Case Memorial Kütüphanesi (91). New Haven: Yale Üniversitesi Beinecke Nadir Kitap ve Yazmalar Kütüphanesi (415), Yale Üniversitesi Tıp Fakültesi Tarihî Kütüphanesi (1). Washington: Freer Sanat Galerisi (4), Hristiyan Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü (10), Kongre Kütüphanesi (2000 Farsça, Türkçe, Malayca), Arthur M. Sackler Galerisi (500 Arapça Farsça Türkçe). Chicago: Newberry Kütüphanesi (4), Şarkiyat Enstitüsü Müzesi (9). İndiana: The Lilly Kütüphanesi (12). St. Meinrad: Archabbey Kütüphanesi (1). Kentucky: Kentucky Üniversitesi Kütüphanesi (2). Maryland/Baltimore: Walters Sanat Galerisi (10). Bethesda: Millî Tıp Kütüphanesi (9). Boston: Massachusets Tarih Cemiyeti. Brookline: Edwin Binney Koleksiyonu. Cambridge: Fogg Sanat Müzesi (2), Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi. Northtampton: Smith College (1). Michigan: Michigan Üniversitesi (90, 32 tane de muhtelif dilli). Detroit: Sanat Enstitüsü (3). New Hampshire/Hanover: Dortmuth Kolej Kütüphanesi (3). Princeton: Princeton Üniversitesi Kütüphanesi (336). Ithaca: Cornell Üniversitesi Kütüphanesi (3). New York: Brooklyn Müzesi (2), Columbia Üniversitesi (32), Metropolitan Sanat Müzesi (2), New York Halk Kütüphanesi (34), Pierpont Morgan Kütüphanesi (2), Birleşik Teknoloji Semineri (8). Cleveland: Cleveland Halk Kütüphanesi (37). Philadelphia: Dropsie Üniversitesi (6), Philadelphia Devlet Kitaplığı (11). Utah/Salt Lake City: Utah Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları

[4] Anton Heinen (1991), "Germany" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 319, 320, 329, 330, 331, 334, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 352, 356, 359, 360, 361, 362, 363.

Kütüphanesi (5). Washington: Washington Üniversitesi Kütüphanesi (1).[5]

Arnavutluk

Tiran: Şehir Arşivi (31), Tiran Milli Kütüphane (132'si tamamen Türkçe, 61'i Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça karışık).[6]

Avusturalya

Melbourne: Üniversite Kütüphanesi.

Avusturya

Graz Üniversite Kütüphanesi (5 adet Türkçe), Klagenfurt: Landesmuseum für Karnten (2), Kremsmünster: Benediktinerstift Kremsmünster (sayısı bilinmiyor), Sankt-Florian: Reguliertes lateranensisches Augustiner-Chorherrenstift St. Florian (4 adet), Shlagl: Manastır Kütüphanesi (1 adet), Viyana Milli Kütüphane (1240 adet Türkçe yazma), Viyana Şehir Arşivi (270 Türkçe yazma), Viyana Schottenstift Manastır Kütüphanesi (2 adet), Viyana Üniversitesi Kütüphanesi (2 adet), Votau: Augustiner Chorherrenstift Manastır Kütüphanesi (1 adet), Zwettl: Zisterzienser-Ordensstift Manastır Kütüphanesi 1 adet Türkçe yazma.[7]

Azerbaycan

Bakü: Azerbaycan Bilimler Akademisi (3000 adet Türkçe yazma), Zakatala: Tarih-Etnografya Müzesi (sayısı bilinmiyor).[8]

Belarus

Gomel Bölge Kütüphanesi: 30 İslamî el yazması var. Ne kadarı Türkçe bilinmiyor.[9]

Belçika

Antwerp: Nationaal Scheepvaart Museum (sayısı bilinmiyor), Brüksel: Archive Generale du Rayaume (sayısı bilinmiyor). Brüksel: I.

---

5 Yusuf Ibish (1994), "United States of America", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 537-604.

6 Gazmend Shpuza (1991), *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 13, 14.

7 Herbert Eisenstein (1991), "Austria" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 26-39.

8 Oleg F. Akimushkin (1991b), "Azabaijan", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 43, 46.

9 Oleg F. Akimushkin (1991c), "Belarus", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 69.

Albert Kraliyet Kütüphanesi (6 adet Türkçe). İslam Kültür Merkezi, Tarih ve Sanat Müzesi, Société des Bollandistes (sayısı bilinmiyor). Gent Üniversitesi (2 adet), Heverlee: Felsefe ve İlahiyat Fakültesi, Liege: Genel Kütüphane (sayısı bilinmiyor). Lauven: Katolik Üniversitesi (1 adet). Mariemont: Kraliyet Müzesi.[10]

Birleşik Arap Emirlikleri

Abu Dabi: Millî Kütüphane. El-Ayn: Zayid Kütüphanesi (1). Dubai: Cum'a el-Mecîd Kültür ve Tarihî Miras Merkezi.[11]

Birleşik Krallık

Birleşik krallık İslami yazmalar bakımından dünyadaki en zengin koleksiyonlardan birine sahiptir. Burada yazmaların önemli bir kısmı yegâne ve nadir olanlardan meydana gelmektedir. Aberdeen: Aberdeden Üniversitesi Kütüphanesi (2). Aberstwyth: Hugh Owen Kütüphanesi (2). Birmingham: Selly Oak Kolej Kütüphanesi (2). Cambridge'te kataloglara girmemiş 169 yazma bulunmaktadır. Onun dışındakiler şu şekildedir: Eski Hint ve İran Kütüphanesi (1), Şarkiyat Araştırmaları Fakültesi Kütüphanesi (2), Üniversite Kütüphanesi (451), Christ's College (3), Clare College (2), Newnham College (10), Pembroke College (1), Queens' College (5), St. Johns College (2), Trinity College (8). Durham: Üniversite Kütüphanesi (8). Edinburgh: Üniversite Kütüphanesi (23), İskoçya Millî Kütüphanesi (8). Exeter: Üniversite Kütüphanesi (1). Glasgow: Üniversite Kütüphanesi (34). Leeds: Leddes Ünibersitesi Brotherton Kütüphanesi (8). Liverpool: Liverpool Üniversitesi Sydney Jones Kütüphanesi (3). Londra: British Library (1890) Belarusyalı Francis Skaryna Kütüphaneve Müzesi (Tatarca yazmalar var. Sayısı bilinmiyor), Lambeth Sarayı Kütüphanesi (2), Millî Denizcilik Müzesi (1), Kraliyet Şarkiyat Cemiyeti Kütüphanesi (47), Royal College of Physicians (1), Şarkiyata ve Afrika Araştırmaları Kütüphanesi (46), Sion Koleji Kütüphanesi (8), Victoria ve Albert Müzesi (1), Tıp Tarihi Enstitüsü (23). Manchester: John Rylands Üniversite Kütüphanesi (183). Oxford: Balliol College (5), Bodley Kütüphanesi (480), Christ Church (1), Merton College (2). St. Andrews: Üniversite Kütüphanesi (1). Ushaw: Ushaw College (1). Windsor: Kraliyet Kütüphanesi (3).[12]

---

10 Martin Auban (1991), "Belgium", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 74-80.

11 Bakri Musa Abdulkarim (1992), "Qatar", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 640-645.

12 G. J. Roper ve C. H. Bleaney (1994), "United Kingdom", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 431-533.

Bosna Hersek

Banja Luka: Arhiv Bosanske Krajine, Muzej Bosanse Krajine, Petar Koçiç Halk ve Üniversite Kütüphanesi (10). Fojnika: Fransiskan Manastırı (10), Gradaçac: Şehir Müzesi. Janja: Aliya Sadıkoviç Kütüphanesi. Livno: Fransiskan Manastırı. Mostar: Şehir Arşivi (325), Fransiskan Manastırı (136), Hasandediç Hivziya Koleksiyonu (3), Mustafa Kaytaz Koleksiyonu, Herzegovina Müzesi (14). Sarayevo: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi (9048 yazma büyük bir kısmı Arapça ve Türkçe), Sarayevo Şehri Tarihî Arşivi (1762 yazma çoğunluğu Türkçe ve Arapça), Mahmutçehayiç Koleksiyonu, Sarayevo Şehir Müzesi, Bosna Hersek Milli Kütüphanesi, Şarkiyat Enstitüsü, Mehmed Şolbat Kütüphanesi (28), Hıfzıssıhha Enstitüsü (40). Stolac: Habibe Mehmedbaşiç Koleksiyonu (9). Tesanj: Mustafa Çeman Koleksiyonu (3), Hasan Kikiç Halk Kütüphanesi. Travnik: Orta Bosna Arşivi (31). Tuzla: Tarih Arşivi (10). Visoko: Fransiskan Manastırı (31).[13] Bosna Hersek Türkçe el yazmaları bakımından son derece zengin bir bölgedir. Fakat ne yazık ki doksanlı yıllardaki savaşta bazı yazmalar tahrip olmuştur. En azından kalanların istikbali garanti altına almak için dijitalleştirme işlemi gerçekleştirilmeli ve Türkiye'deki araştırmacılar da bu zengin hazineden istifade edebilmelidir.

Bulgaristan

Plovdiv: Ivan Vazov Halk Kütüphanesi (18). Razgrad: Şehir Arşivi. Ruse: Tarih Müzesi. Shumen: Tarih Müzesi. Sofya: Elena ve Ivan Dujcev Kütüphanesi (40), Bulgaristan Milli Kütüphanesi (500). Veliko Turnovo: Kiril ve Methodius Üniversite Kütüphanesi (3). Vidin: Tarih Müzesi.[14] Rodop: Çıngırdere Köyü Camii.

Cezayir

Cezayir: Millî Kütüphane.[15]

Çekya ve Slovakya

Bratislava: Üniversite Kütüphanesi (117). Krivoklat: Krivoklat Şatosu (4). Prag: Millî Müze (3), Millet ve Üniversite Kütüphanesi (298), Nostiçki Sarayı (1), Şarkiyat Kütüphanesi (106), Srtahov Kütüphanesi

[13] Muhamed Zdraloviç (1991a), "Bosnia-Herzegovina", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 90-110.

[14] Stoyanka Kenderova (1991), "Bulgaria", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 123-141.

[15] Mukhtar Hassani (1994), "Algeria" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. IV, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 5.

(3), Devlet Üniversitesi (12). Tepla: Klaster Tepla (2).[16]

Danimarka

Kopenhag: Kraliyet Kütüphanesi (70 Türkçe 51 muhtelif dilli).[17]

Ermenistan

Erivan Devlet Üniversitesi Kütüphanesinde İslamî el yazmalar var ancak sayısı bilinmiyor. Matenadaran Enstitüsü'nde 750 adet Türkçe yazma mevcuttur.[18]

Estonya

Tartu: Tartu Devlet Üniversitesi Kütüphanesi (12).[19]

Finlandiya

Helsinki: Fenno-Ugrian Kütüphanesi (9), Helsinki Üniversitesi Kütüphanesi (10).[20]

Filistin

Acre: Cezzar Ahmet Paşa Camii Kütüphanesi (8). Hayfa: Hayfa Üniversitesi Kütüphanesi (46). Hebron: el-Harem el-İbrahimî (5), Yafa: Yafa İslam Kütüphanesi (28). Kudüs: el-Aksa Camii, el-Budeyrî Aile Kütüphanesi (4), İsrail Müze Kütüphanesi, Yahudilik Üniversite Kütüphanesi – İsrail Millî Kütüphanesi- (45), Hâlidî Ailesi Kütüphanesi (36), Davet ve Usûl-i Din Kütüphanesi (55).[21]

Fransa

Fransa Türkçe yazmalar açısından zengin bir ülkedir. Milli Kütüphane Kataloğu Blochet tarafından hazırlanmıştır. Ancak daha sonra yazma eser alımı devam etmiştir. Bu yüzden katalogda kaydedilmemiş bulunan yazmalar vardır. Blochet kataloğuna girmeyen yazmalar ve diğer koleksiyonlardaki yazmaların toplu bir kataloğu hazırlanmalıdır. Aix-en-

16 Jakub Karfik (1991), "Czechoslovakia", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 176-189.

17 Ellen Wulff (1991), "Denmark", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 194.

18 Oleg F. Akimushkin (1991a), "Armenia", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 19.

19 Oleg F. Akimushkin (1991d), "Estonia", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 239.

20 Kaj Öhrnberg (1991), "Finland", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 243, 245.

21 Lawrence Conrad ve Kader Salameh (1992), "Palestine" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 563-600.

Provence: Belediye Kütüphanesi (2). Amiens: Belediye Kütüphanesi (2). Arras: Belediye Kütüphanesi (7). Avignon: Belediye Kütüphanesi (2). Bordeaux: Belediye Kütüphanesi. Caen: Bibliotheques de la Ville Caen (2). Clermont-Ferrant: Belediye Kütüphanesi (2). Dieppe: Belediye Kütüphanesi (1). Dijon: Belediye Kütüphanesi (1). Dole: Belediye Kütüphanesi (2). Douai: Belediye Kütüphanesi (2). Draguignan: Belediye Kütüphanesi (1). Grenoble: Belediye Kütüphanesi (1). Lille: Üniversite Kütüphanesi (1). Luneville: Belediye Kütüphanesi (1). Lyon: Belediye Kütüphanesi (1). Marseille: Belediye Kütüphanesi (7). Metz: Medya Kütüphanesi (1). Montpellier: Tıp Fakültesi Kütüphanesi. Nancy: Belediye Kütüphanesi (1). Nantes: Medya Kütüphanesi (3). Paris: Milli Assamble Kütüphanesi (3), Kardinal Mazarine Kütüphanesi (1), Millî Kütüphane (2000), Paris Katolik Enstitüsü (6), Frans Enstitüsü (1), Jacquemart-André Müzesi (1), Diller ve Medeniyetler Enstitüsü (170). Poitiers: Belediye Kütüphanesi (3). Rennes: Belediye Kütüphanesi (1). Strasbourg: Millî ve Üniversite Kütüphanesi. Tournus: Belediye Kütüphanesi (2). Valenciennes: Belediye Kütüphanesi (1). Vendome: Belediye Kütüphanesi (1). Versailles: Belediye Kütüphanesi (29). Vesoul: Belediye Kütüphanesi (2).[22]

Gürcistan

Tiflis: Gürcistan Bilimler Akademisi Kekelidze El Yazmaları Enstitüsü (246).[23]

Hırvatistan

Dubrovnik: Dubrovnik Mescidi. Hvar: Bojidar Bojiç Kütüphanesi (5). Zagreb: Hırvatistan Arşivi (10), Millet ve Üniversite Kütüphanesi (42), Bilim ve Sanat Akademisi (993).[24]

Hindistan

Hindistan kütüphanelerinde çoğunluğu Çağatay Türkçesi ile yazılan 161 adet yazmanın varlığı bilinmektedir. Oğuz Türkçe ile yazılmış olan eserler de vardır.[25]

---

22 Annie Berthier ve Fransis Richard (1991), "Belgium", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 253, 254, 255, 256, 259, 262, 263, 264, 267, 268, 269, 271, 274, 275, 291, 294, 297, 298, 304.

23 Oleg F. Akamushkin (1991e), "Georgia", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 311.

24 Muhamed Zdraloviç (1991b), "Croatia", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 158-163.

25 Ali Fuat Bilkan (2008), "Türkçenin Yitik Coğrafyası: Tacikistan'da Türkçe El

Hollanda

Hollanda koleksiyonlarında bulunan Türkçe yazmaların ve arşiv malzemelerinin tamamı Jan Schmidt tarafından kataloglanmıştır.

Irak

Irak, Türkçe yazmalar bakımından çok zengin bir coğrafyadır. Maalesef Amerikan işgalinden sonra kıymetli yazmaların bir kısmı tahrip edildi. Bir kısmı da Irak dışına götürüldü. Türkçe yazmaların akıbetinin ne olduğu meçhuldür. Bağdat: Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (47), Irak Bilimler Akademisi (86), Naci Mahfuz Koleksiyonu (177), Kâdiriye Kütüphanesi (64), Irak El Yazmaları Kütüphanesi -eski adı Saddam El Yazmaları Kütüphanesi- (786). Basra: Abbasî Kütüphanesi (10). Erbil: Salahaddin Üniversitesi Merkezi Kütüphane (9). Musul: Evkâf Kütüphanesi (95), Celîlî Kütüphanesi (12), Merkezî Halk Kütüphanesi (20). Necef: Emîrü'l-Mü'minîn Kütüphanesi (3), Beytü'l-Hikme Kütüphanesi (5), el-İmâm el-Hekîm Halk Kütüphanesi (2), Keşfü'l-Gıtâ Halk Kütüphanesi (10). Süleymaniye: Evkaf Kütüphanesi (13), el-Hâl Şeyh Muhammed Kütüphanesi (4).[26]

İran

İran'daki Türkçe el yazmalarının kataloğu yayımlanmıştır.[27] Ancak daha detaylı çalışmalarla zikri geçen katalogda bahsi geçmeyen eserlerin ortaya çıkacağı da tahmin edilmektedir.

İrlanda

Dublin: Chester Beatty Kütüphanesi (94), Trinity College (7).[28]

İtalya

Bologna: Archiginnasio Belediye Kütüphanesi (1), Üniversite Kütüphanesi (191). Catania: Üniversite Kütüphanesi (1). Florence: Biblioteca Mediceo Laurenziana (91), Merkezi Millî Kütüphane (8), Riccardiana Kütüphanesi (7), Seminario Arcivescovile (3). Gravine di Puglia: Biblioteca Pomarici-Santomasi (1). Milan: Ambrosiana

---

Yazmaları", *Avrasya Etütleri*, 33, 1104.

26 Usama Nâsır Naqshabandy (1992), "Iraq", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 4-50.

27 Şadi Aydın (2008), *İran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Timaş Yayınları, İstanbul.

28 Jan Knappert ve David James (1992), "Republic of Ireland", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 54-64.

Kütüphanesi (100), Brera Kütüphanesi (4), E. Rotondi Kütüphanesi (1), Profesör Gabriele Mendel Kütüphanesi (1), S. Cuore Katolik Üniversitesi (2). Montecassino: Biblioteca dell'Abbazia di Montecassino (1). Napoli: Millî Kütüphane (33). Padua: Antoniana Kütüphanesi (2), Seminer Kütüphanesi (6). Palermo: Belediye Kütüphanesi (6), Millî Kütüphane (7). Parma: Biblioteca Palatina (2). Piacenza: Passerini Landi Belediye Kütüphanesi (1). Roma: Lincei Millî Akademi (12), Alessandriana Üniversite Kütüphanesi (1), Angelica Kütüphanesi (4), Casanatense Kütüphanesi (35), Lancisiana Kütüphanesi (1), II. Vittoria Emanuele Millî Kütüphanesi (31), Pontificio Ateneo Antiniano dei Frati Minori (2). Siena: Biblioteca Comunale degli Intronati (1). Syracuse: Alagoniana Seminer Kütüphanesi (1). Trento: İlahiyat Semineri (1). Torino: Bilimler Akademisi (2), Millî Kütüphane ve Üniversite Kütüphanesi (43), Biblioteca Reale (42). Udine: Biblioteca Arcivescovile e Bartoliniana (2). Venedik: Biblioteca Armena della Congregazione dei Mechitaristi (1), Marsiana Kütüphanesi (61), Patriklik Semineri (11). Verona: Civica Kütüphanesi (1).[29]

İspanya

İspanya'daki Escorial Kütüphanesinde bulunan 18, Krallık Tarih Akademisi Kütüphanesindeki 4, Madrid Millî Kütüphanede yer alan 89 Türkçe yazmanın tanıtımı Hüseyin Yurdaydın tarafından gerçekleştirilmiştir.[30]

İsveç

Lund: Lund Üniversitesi Kütüphanesi (19 Oğuz, 525 Çağatay). Stockholm: Kraliyet Kütüphanesi (51). Uppsala: Üniversite Kütüphanesi (460).[31]

İsviçre

Basle: Basel Üniversitesi Kütüphanesi. Berne: Tarih Müzesi (1), Burgerbibliothek (4). Cologny: Martin Bogmer Vakıf Kütüphanesi (3). Einsiedeln: Stiftsbibliothek Benedictinerabtci (1). Geneva: Üniversite ve Halk Kütüphanesi (8). Zürih: Zentralbibliothek (19).[32]

---

29 Paola Orsatti, Bartolomeo Pinone, Aldo Gallotta (1992), "Italy", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 70-116.

30 Hüseyin Yurdaydın (1981), *Madrid Millî Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar*, Instituto de Estudios Orientales y Africanos, Madrid.

31 Bo Utas (1994), "Sweden", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 157-166.

32 Faika B. Croisier (1994) "Switzerland", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C.

Japonya

Kyoto: Kyoto Üniversitesi Yabancılarla İlgili Çalışmalar Kütüphanesi (39). Tokyo: Şarkiyat Enstitüsü (13).[33]

Kanada

Toronto: Toronto Üniversitesi Kütüphanesi (12). Montreal: Pof. Dr. Eleazar Biirnbaum Kütüphanesi (103), Mcgill Üniversitesi İslami Araştırmalar Kütüphanesi (24), Mcgill Üniversitesi Mclenan Kütüphanesi (5), Mcgill Üniversitesi Osler Kütüphanesi (2).[34]

Katar

Doha: Milli Kütüphane (65).[35]

Kazakistan

Kazakistan'da bulunan yazmalar genellikle Kazak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi ile yazılmıştır. Bunun yanında Anadolu Türkçesi ile yazılmış olan yazmalar da bulunmaktadır. Alma-Ata: Bilimler Akademisi, Auezov Sanat ve Edebiyat Enstitüsü, Puşkin Devlet Kütüphanesi, Velihanov Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü.[36]

Kıbrıs

Girne: Millet Arşivi ve Araştırma Merkezi. Nicosia: Dr. Demetrios Michaelides Koleksiyonu, Laleli Camii, Kykkos Manastırı (1000 adet arşiv vesikası, Selimiye Camii, II. Mahmut Kütüphanesi, Vakıflar Arşivi. Troodos: Kykkos Manastırı (1058 vesika).[37]

Kırgızistan

Bişkek: Tarih Enstitüsü, Dilbilim ve Edebiyat Enstitüsü El Yazmaları Bölümü (125).[38]

III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 169-178.

33 Toru Horikawa (1992), "Japan" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 135, 136.

34 Yusuf Ibish (1991), "Canada", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 149-153.

35 Bakri Musa Abdulkarim (1992), "Qatar", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 641.

36 Oleg F. Akimushkin ve Anas B. Khalidov (1992a), "Kazakhstan", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 149, 150.

37 Hadi Sharifi (1991), "Cyprus", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 168-171.

38 Oleg F. Akimushkin ve Anas B. Khalidov (1992b), "Kyrgyzstan", *World Survey of*

Kuveyt

Kuveyt'te bulunan yazmaların bir kısmı Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında tahrip edilmiş ve Kuveyt dışına çıkarılmıştır. Kuveyt: el-İbrahim Şeyh Muhammed es-Salih -Özel Koleksiyon- (23), Kuveyt Üniversitesi (10), Kültür, Sanat ve Edebiyat Millî Konsülü Arap Mirası kısmı, Kuveyt Millî Müzesi (3), Tarık Recep Müzesi, Halid Su'ûd ez-Zeyd Kütüphanesi (27).[39]

Libya

Bingazi: Millî Kütüphane, Garyounis Merkezi Müküphane. Tripoli: İtalyan İşgaline Karşı Libyalıların Cihadı Çalışmaları ve Araştırmaları Merkezi.[40]

Litvanya

Vilnius: Litvanya Tarih ve Etnografya Müzesi, Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi (2).[41]

Lübnan

Beyrut: Beyrut Amerikan Üniversitesi, Yakın Doğu İlahiyat Okulu, (4), Lübnan Millî Kütüphane, Saint Joseph Üniversitesi.[42]

Macaristan

Budapeşte: Eötvös Lorand Üniversitesi Kütüphanesi (4), Macaristan Bilimler Akademisi Kütüphanesi (600), Millî Szchenyi Kütüphanesi (45).[43]

Malta

Malta'da bulunan yazmaların bir kısmı Vatikan'a nakledilmiştir. Halen Malta'da muhafaza edilen 16 Türkçe yazma Valletta'daki Millî Kütüphane yer almaktadır.[44]

Islamic Manuscripts, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 177.

39 Elham el-Mufti (1992), "Kuwait", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 165-174.

40 F. M. Shambesh (1994), "Libya", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. IV, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 265-278.

41 Hadi Sharifi (1992a), "Lithuania", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 218, 220.

42 Yusuf K. Khoury (1992), "Lebanon", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 189, 190, 192, 193.

43 Alexander Fodor (1992), "Hungary" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 390-394.

44 Hadi Sharifi (1992b), "Malta", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London,

Makedonya

Makedonya kütüphanelerinde bulunan 1231 yazma Yaşar Aydemir ve Abdülkadir Hayber tarafından işlenmiştir.[45]

Mısır

İskenderiye: İskenderiye Üniversitesi (140 Türkçe-Farsça), İskenderiye Belediye Kütüphanesi. Kahire: el-Ezher Üniversitesi, Kahire Üniversitesi (yaklaşık 1200), Mısır Milli Kütüphanesi (2150). Damanhûr: Halk Kütüphanesi. Mansûra: Halk Kütüphanesi (1 Türkçe, 1 Arapça-Türkçe). Tanta: Belediye Kütüphanesi (4). Zakâzîk: Halk Kütüphanesi (1 Türkçe, 3 Türkçe-Arapça).[46]

Norveç

Oslo: Kraliyet Üniversite Kütüphanesi Yazmalar Kısmı (14). Trondheim: Kraliyet Üniversite Kütüphanesi Özel Koleksiyonlar Kısmı (1).[47]

Özbekistan

Özbekistan'da mevcut Türkçe yazmaların büyük bir kısmı Çağatay Türkçesi ile yazılsa da Oğuz Türkçesi ile yazılan eserlere de tesadüf edilmektedir. Özbekistan bölgesindeki yazmaların tamamının kataloğu henüz hazırlanmamıştır. Andican: Pedagoji Enstitüsü, Babür Bölge Kütüphanesi, Sanat ve Edebiyat Müzesi. Buhara: Pedagoji Enstitüsü, Devlet Tarih ve Mimarlık Müzesi (93). Hîve: İşankale Müzesi. Hokand: Gafur Gulam Edebiyat Müzesi. Nukus: Özbekistan Bilimler Akademisinin Karakalpak Kısmı. Semerkand: Semerkand Bölge Kütüphanesi, Üniversite Kütüphanesi (247), Devlet Müzesi. Taşkent: Birunî Şarkiyat Enstitüsü (3000), Dinî İdaret, H. N. Babekov Özel Kütüphanesi, Özbekistan Halklarının Tarihi Müzesi, Nevâî Halk Kütüphanesi, Süleymanov Kol Yazmaları Enstitüsü, Taşkent Üniversitesi Kütüphanesi. Termez: Surhanderya Bölge Etnografya Müzesi.[48]

Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 296.

45 Yaşar Aydemir ve Abdülkadir Hayber (2007), *Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu,* Ankara.

46 Komisyon (1991), "Egypt", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 203-233.

47 Eli Dib Wardini (1992), *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 435, 436.

48 Oleg Akimushkin, Anas B. Khalidov (1994c), "Uzbekistan", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 608-625.

Pakistan

İslamabad: Gencbahş Üniversitesi İran Pakistan Fars Araştırmaları Enstitüsü. Karaçi: Hemderd Üniversitesi (1). Lahor: Lahor Müzesi, Pencab Halk Kütüphanesi (4), Pencab Üniversitesi Kütüphanesi. Peşaver: Peştu Akademisi. Pir Jo Goth: Reşidiye Üniversitesi Kütüphanesi.[49]

Polonya

Toplam 162 adet Türkçe el yazması mevcuttur. Polonya koleksiyonlarında bulunan el yazmalarının isimleri Halil İbrahim Yakar'ın çalışmasında yer almıştır.[50]

Portekiz

Evora: Halk Kütüphanesi (1). Lizbon: Ajuda Kütüphanesi (1), Millî Kütüphane (2), Gulbenkyan Müzesi. Oporto: Belediye Kütüphanesi (1).[51]

Romanya

Alba-Iulia: Batthyanacum Kütüphanesi (4). Bükreş: Devlet Arşivi (2), Romanya Akademi Kütüphanesi (156 Türkçe, 59 muhtelif dilli), Millî Kütüphane (4). Cluj: Romanya Akademi Kütüphanesi (10), Üniversite Kütüphanesi (6). Craiova: Devlet Arşivi (1). Galati: V. A. Urecha Kütüphanesi (6). Iaşi: Devlet Arşivi (2), M. Eminesku Üniversitesi Kütüphanesi (1).[52]

Rusya Federasyonu

Kazan: Tataristan Cumhuriyeti Devlet Müzesi (52), Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü, Kazan Üniversitesi (2379), Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (1). Dağıstan: Tarih ve Mimari Müzesi, Dağıstan Üniversitesi, Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü (16), G. M. Nurmagomedov Kütüphanesi. Moskova: Devlet Tarih Müzesi, Uluslararası İlişkiler Enstitüsü (12), Moskova Üniversitesi (8), Doğu Milletlerinin Sanatları Müzesi (1), Rusya Millî Kütüphanesi (100). Saint Petersburg: Hermitage Museum (2), Şarkiyat Enstitüsü (1500), Rusya

---

49 Muhammad Suheyl Umar (1994), "Pakistan", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 493, 513, 536, 538.

50 Halil İbrahim Yakar (2009), "Polonya Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe El Yazmaları", *Gazi Antep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), s. 261.

51 Adel Yusef Sidaruz (1992), "Portugal", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 624-637.

52 Nadia Anghelescu (1992), "Jordan", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 650-661.

Millî Kütüphanesi (150 Oğuz, 256 doğu Türkçesi), Saint Petersburg Üniversite Kütüphanesi (270). Başkır Cumhuriyeti: Millî Kütüphane, Başkır Devlet Müzesi, Dînî İdare; Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü.[53] Rusya'da yukarıda zikredilen koleksiyonlar dışında İslami yazma ihtiva ettiği bilinen ancak muhtevası bilinmeyen başka kütüphaneler de mevcuttur.

Tacikistan

Çoğunluğu doğu Türkçesi (Çağatayca) ile yazılmış 437 adet Türkçe yazma vardır. Buradaki yazmalar Orta Asya Türk edebiyatı bakımından önemlidir.[54]

Tunus

Tunus, İslami yazmalar bakımından zengin koleksiyonlara sahip bir ülkedir. Millî Kütüphanede bulunan 130 Türkçe yazma Mehmet Şeker ve İsmail Hakkı Mercan tarafından tanıtılmıştır.[55] Diğer koleksiyonlardaki Türkçe yazmaların ahvali hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Türkmenistan

Aşkabat: Türkmenistan Millî Kütüphanesi, Türkmenistan Devlet Arşivi, Mahtumkulu Dil ve Edebiyat Enstitüsü (4000).[56]

Sırbistan-Karadağ

Belgrad: Uygulamalı Sanatlar Müzesi (14), Sırbistan Bilim ve Sanat Akademisi (80), Belgrad Üniversitesi Svetozar Markoviç Kütüphanesi (68). Novi Pazar: Gazi İsa Bey Kütüphanesi. Priştine: Kosova Arşivi (45), Millî Kütüphane ve Üniversite Kütüphanesi. Prizren: Hacı Hafız Süleyman Hafız Kütüphanesi (78), Mehmet Paşa Kütüphanesi.[57]

---

53 Oleg Akimushkin, Anas B. Khalid ve G. J. Roper (1992), "Russian Federation", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 665-701.

54 Ali Fuat Bilkan (2008), "Türkçenin Yitik Coğrafyası: Tacikistan'da Türkçe El Yazmaları", *Avrasya Etütleri*, 33, 69-82.

55 Mehmet Şeker ve İsmail Hakkı Mercan (1985), "Tunus Millî Kütüphanesindeki Türkçe El Yazmaları" *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, s. 105-122.

56 Oleg Akımushkin, Anas B. Khalidov (1994a), "Turkmenistan", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 404.

57 Muhamed Zdraloviç (1994), "Yugoslavia (Serbia-Montenegro)", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 685-691.

Suûdî Arabistan

Melik Abdülaziz Halk Kütüphanesi (Şeyhülislam Arif Hikmet Bey ve Sultan II Mahmut Kütüphaneleri), İmam Muhammed bin Sa'ûd İslam Üniversitesi, Kral Sa'ûd Üniversitesi Kütüphanesinde çok kıymetli Türkçe yazmalar bulunmaktadır.[58] Türkçe el yazmalarının toplu kataloğunun hazırlanması ve dijital kopyalarının elde edilerek getirtilmesi büyük bir hizmet olacaktır.

Suriye

Suriye'de bulunan Türkçe yazmaların bir kısmı Halil Çeçen tarafından tanıtılmıştır.[59] Hali hazırda iç savaş devam etmektedir. Bosna ve Irak'taki savaşlar da böyle durumlarda kültür ve sanat eserlerinin tahrip ve yağma edildiğini göstermiştir. Büyük bir ihtimalle Suriye'de de yazmaların zarar göreceği, kaçırılacağı sonucu ortaya çıkacaktır.

Ukrayna

Kharkov: Kharkov Devlet Üniversitesi Merkezî Bilim Kütüphanesi (9). Kiev: Doğu ve Batı Sanatları Müzesi, Ukrayna Bilimler Akademisi (35). Odessa: Devlet Bilim Kütüphanesi (43).[60]

Ürdün

Amman: Ürdün Üniversitesi Hâşimiye Salonu (12), Kütüphaneler ve Arşivler Müdürlüğü (1).[61]

Vatikan

Vatikan'da 521 adet Türkçe yazma mevcuttur.[62] Rossi, Vatikan'daki beş koleksiyonda bulunan 477 yazmanın kataloğunu hazırlamıştır. Rossi'nin kataloğunda bulunmayan yazmaların da tanıtılması gerekir.

Yunanistan

Yunanistan çok uzun bir dönem Osmanlı hakimiyeti altında kaldığından burada çok sayıda İslami el yazması mevcuttur. Ne yazık ki

---

58 Abdullah Usaylân (1994), "Saudi Arabia", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 25, 35, 37.

59 Halil Çeçen (1997), "Suriye'deki Türkçe Yazma Eserler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s. 439-444.

60 Oleg Akimushkin, Anas B. Khalidov (1994b), "Ukraine", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 410-413.

61 İsmail Amirah (1992), "Jordan", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 142, 144.

62 Anton Heinen (1994), "Vatican" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 629.

koleksiyonların katalogları hususunda katedilmesi gereken büyük bir mesafe bulunmaktadır. Atina: Benaki Müzesi, Parlamento Kütüphanesi, Millî Kütüphane (8), Gennadius Kütüphanesi. Korfu: Kıraat Cemiyeti (2). Heraklion: Yunanistan'daki en zengin koleksiyonlardan olan Vikelaia Belediye Kütüphanesi. Rodos: Fethi Paşa Vakfı, Türk Kütüphanesi. Selanik: Historikon Arkheion Makedonis (2000'den fazla İslami yazmaya sahip), Selanik Üniversitesi (1 Türkçe).[63]

Yukarıda listelediğimiz ülkelerde yer alan koleksiyonlardan da anlaşılacağı üzere Türkçe el yazması yadigarlarımız dünyanın pek çok bölgesine dağılmış durumdadır. Bunlardan başka arşiv malzemesinin varlığını da göz önünde bulunduracak olursak tarih, dil ve edebiyatımızla ilgili azımsanmayacak nicelikteki eserin yurt dışına yayıldığı anlaşılmaktadır. Bu koleksiyonlar taranmadan ve buradaki nüshalar elde edilmeden yapılacak olan çalışmalar haliyle eksik kalacaktır. Başta yazmalar kurumu olmak üzere kültürle ilgili kurumların neşriyat çalışmalarını bir tarafa bırakarak öncelikle bu kıymetli hazinelerin yegâne ve nadir olanlarının kopyalarının elde edilmesi noktasında himmetlerini sarfetmeleri önem arz etmektedir. Akabinde de envanter ve katalog çalışmalarının önemli olduğu aşikardır. Çünkü yazma yadigarlarımızın bulunduğu bazı ülkeler savaş halindedir. Savaş ortamında kültür varlıklarının da etkilendiği bilinen bir gerçektir.

Öneriler

28.12.2010 tarihinde 6093 numaralı yasayla el yazması ve matbu nadir eserlerin toplanması, korunması, sağlıklı bir biçimde geleceğe ulaştırılması için bilim, kültür ve sanat dünyasının hizmetine sunulmasına yönelik faaliyetlerde bulunmak üzere Türkiye Yazma Eserler Kurumu ihdas edilmiştir. Adı geçen kurum, yukarıda belirtilen tarihten günümüze kadar çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Bunlar arasında el yazması kitaba malik olup da bunu satmak isteyenlerden eserler satın alınmış, onarımı işlemleri gerçekleştirilmiş ve çeşitli alanlarda kitap neşirleri yapılmıştır. Bu çalışmalar hayata geçirilmiş olmakla birlikte asıl önemli olan ve aciliyet kesbeden pek çok mesele de atıl kalmıştır. Kitap neşriyatı yapmak aşağıda zikredeceğimiz önerilerin yanında tali bir mesele görünümündedir. Yazma eserlerle ilgili olarak öncelikle yapılması gereken faaliyetler şöyle olmalıdır:

1. Yazmalara vukufu olan, yabancı dilde konuyla ilgili literatüre hâkim bulunan hocalardan ve kurum personelinden meydana gelecek bir

[63] H. Badaway ve G. J. Roper (1991), "Greece", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 377-384.

komisyon kurulmalıdır.

2. Dünyadaki bütün Türkçe yazmaların bir dökümü yapılmalıdır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için öncelikle geniş bir literatür taraması yapılmalı, sadece Türkçe el yazması eserlerin mevcudiyetinden haberdar olunan ancak nitelik ve niceliği hakkında herhangi bir bilgiye sahip bulunulmayan koleksiyonlar ziyaret edilmelidir. Örneğin Yunanistan, Bulgaristan'daki bir kısım koleksiyonlar, Ermenistan, Dağıstan, Azerbaycan'ın taşradaki koleksiyonları, Mısır'da *Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye* dışındaki zengin koleksiyonların ivedilikle döküm, kataloglama ve dijitalizasyon işlemleri gerçekleştirilebilir. Kurumun misyon ve vizyonu açısından kitap neşri gibi ikinci derecede aciliyete sahip çalışmalar yerine belirtilen çalışmaların gerçekleştirilmesinin elzem olduğu kanaatindeyiz.

3. Envanter çıkarıldıktan sonra Türkçe Yazma kataloglar arasında en mümtazlarından kabul edilen Rieu'nun British Library ya da Gölpınarlı'nın Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu gibi detaylı kataloglar hazırlanmalıdır. Bu hususta İstanbul'daki koleksiyonlar da dâhil olmak üzere tatmin edici çalışmalar yapılamamıştır.

4. Türkiye ve Türkiye dışındaki ülkelerde yer alan yazmalar dijitalleştirilerek araştırmacıların hizmetine sunulmalıdır. Türkiye'deki dijitalleştirme çalışmalarında bir merhale katedildiği gerçeğini takdir etmekle birlikte birtakım özel kütüphanelerin ve kültür bakanlığına ait olmayan koleksiyonların varlığına da işaret etmek gerekir. Türkiye dışındaki kütüphanelerde yer alan el yazmalarının dijital kopyaları değiş-tokuş ya da satın alma yöntemiyle elde edilerek araştırmacıların hizmetine sunulmalıdır.

5. Diyanet İşleri Başkanlığıyla bir protokol imzalanarak vaazlarda ve hutbelerde konunun önemi anlatılmalı. Özel kişiliklerde bulunan yazmaların sıcaklık ve nem tertibatı bulunan, yangın ikaz cihazlarına sahip kütüphanelerde daha iyi korunacağı anlatılarak yazmaların bağışlanması özendirilmelidir.

6. Taşradaki personel eksikliğinin giderilmesi için çalışma yapılmalıdır. Örneğin hali hazırda Vahid Paşa Yazma Eserler kütüphanesinde ne bir müdür ne de bir uzman bulunmakta sadece bir memurla hizmet sunumu yapılmaktadır.

7. Milli Eğitim Bakanlığı ile koordineli çalışarak bu zengin mirasın önemi genç nesillere tanıtılmalıdır. Lise çağındaki gençlerin yazma ve nadir eser bulunduran kütüphaneleri ziyaret etmeleri ve böylece Türk kültürünün ne kadar köklü, zengin olduğunu müşahede etmeleri

sağlanmalıdır. Kütüphaneler haftasında birkaç öğrencinin gerçekleştirdiği sembolik ziyaretlerin yukarıda belirtilen amaçtan çok uzak olduğu unutulmamalıdır.

8. Kodikoloji dersi Bilgi ve Belge Yönetimi bölümlerinin dışında Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, İlahiyat gibi bölümlerde de okutulmalı. Bu alanda ihtisas çalışmaları teşvik edilmelidir. Yazmalara vukufu olan uzmanların yetiştirilmesi noktasında gayret sarfedilmelidir.

9. Yazma kitapla matbu olanı tefrik edemeyecek seviyedeki kütüphanecilerin varlığına tesadüf ettik. Kütüphane görevlisi yetiştirmekle vazifeli olan bilgi ve belge yönetimi bölümlerinin elini taşın altına koyarak eksikliklerini gidermeleri gerekmektedir. Seviyenin yükseltilmesi için Osmanlı Türkçesi derslerine ağırlık verilmeli. El yazmalarıyla ilgili olarak da tanıma, tavsif ve koruma hususunda gerekli donanımla mücehhez kütüphanecilerin yetiştirilmesi bir mecburiyet olarak görülmelidir.

Kaynakça

ABDULKARIM, Bakri Musa (1992), "Qatar", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 640-645.

ABDULKARIM, Bakri Musa (1994), "United Arab Emirates", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 419-427.

AKIMUSHKIN, Oleg F. (1991a), "Armenia", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 18-21.

AKIMUSHKIN, Oleg F. (1991b), "Azabaijan", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 43-47.

AKIMUSHKIN, Oleg F. (1991c), "Belarus", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 68-69.

AKIMUSHKIN, Oleg F. (1991d), "Estonia", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 238-240.

AKIMUSHKIN, Oleg F. (1991e), "Georgia", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation,

s. 309-314.

AKIMUSHKIN, Oleg F. ve KHALIDOV, Anas B. (1992a), "Kazakhstan", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 149-150.

AKIMUSHKIN, Oleg F. ve KHALIDOV, Anas B. (1992b), "Kyrgyzstan", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 176-177.

AKIMUSHKIN, Oleg, KHALIDOV, Anas B. (1994a), "Turkmenistan", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 404-405.

AKIMUSHKIN, Oleg, KHALIDOV, Anas B. (1994b), "Ukraine", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 410-413.

AKIMUSHKIN, Oleg, KHALIDOV, Anas B. (1994c), "Uzbekistan", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 607-625.

AKIMUSHKIN, Oleg, KHALIDOV, Anas B. ve ROPER, G. J. (1992), "Russian Federation", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 665-701.

AMIRAH İsmail (1992), "Jordan", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 141-145.

ANGHELESCU, Nadia (1992), "Jordan", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 650-661.

AUBAN, Martin (1991), "Belgium", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 74-80.

AYDEMİR, Yaşar ve HAYBER, (2007), *Abdülkadir, Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu*, Ankara.

AYDIN, Şadi (2008), *İran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Timaş Yayınları, İstanbul.

BADAWY, H. ve ROPER G. J. (1991), "Greece", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 377-385.

BERTHIER, Annie ve RICHARD Fransis, (1991), "Belgium", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic

Heritage Foundation, s. 251-307.

BİLKAN, Ali Fuat (1996), "Hindistan Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe El Yazmaları" *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 532, 1096-1104.

BİLKAN, Ali Fuat (2008), "Türkçenin Yitik Coğrafyası: Tacikistan'da Türkçe El Yazmaları", *Avrasya Etütleri*, 33, 69-82.

CONRAD, Lawrence ve SALAMEH Kader (1992), "Palestine" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 563-600.

CROISIER, Faika B. (1994) "Switzerland", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 168-178.

ÇEÇEN, Halil (1997), "Suriye'deki Türkçe Yazma Eserler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s. 439-444.

EISENSTEIN, Herbert (1991), "Austria" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 25-40.

El-MUFTI, Elham (1992), "Kuwait", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 165-174.

FODOR, Alexander (1992), "Hungary" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 390-394.

HASSÂNÎ, Mukhtar (1994), "Algeria" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. IV, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 3-34.

HEINEN, Anton (1991), "Germany" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 317-365.

HEINEN, Anton (1994), "Vatican" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 629-642.

HORIKAWA Toru (1992), "Japan" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 135-137.

IBISH, Yusuf (1991), "Canada", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 149-153.

IBISH, Yusuf (1994), "United States of America", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 537-604.

JAVID, Ahmad (1991), "Afghanistan" *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation.

KARFIK, Jakub (1991), "Czechoslovakia", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 176-190.

KENDEROVA, Stoyanka (1991), "Bulgaria", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 124-142.

KHOURY, Yusuf K. (1992), "Lebanon", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 185-213.

KNAPPERT Jan ve JAMES David, (1992), "Republic of Ireland", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 54-64.

KOMİSYON, (1991), "Egypt", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 203-233.

KUT, A. Turgut (1972), "Türkçe Yazma Eser Katalogları Repertuvarı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 183-240.

NAQSHABANDY, Usama Nâsır (1992), "Iraq", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 4-50.

ORSATTI Paola, PIRONE Bartolomeo, GALLOTTA Aldo (1992), "Italy", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 70-116.

ÖHRNBERG, Kaj (1991), "Finland", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 243-247.

ROPER, G. J. ve BLEANEY, C. H. (1994), "United Kingdom", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 431-533.

SHAMBESH, F. M. (1994), "Libya", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. IV, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 265-278.

SHARIFI, Hadi (1991), "Cyprus", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 168-171.

SHARIFI, Hadi (1992a), "Lithuania", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 217-220.

SHARIFI, Hadi (1992b), "Malta", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 291-297.

SHPUZA, Gazmend (1991), *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 11-16.

SIDARUS, Adel Yusef (1992), "Portugal", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 624-637.

ŞEKER, Mehmet ve MERCAN, İsmail Hakkı (1985), "Tunus Millî Kütüphanesindeki Türkçe El Yazmaları" *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, s. 105-122.

UMAR, Muhammad Suheyl, (1994), "Pakistan", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 451-558.

USAYLÂN, Abdullah (1994), "Saudi Arabia", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation.

UTAS, Bo (1994), "Sweden", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 157-166.

WARDINI, Eli Dib (1992), *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. II, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 433-437.

WULFF, Ellen (1991), "Denmark", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 193-197.

YAKAR, Halil İbrahim (2009), "Polonya Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe El Yazmaları", *Gazi Antep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 257-271.

YURDAYDIN, Hüseyin (1981), *Madrid Millî Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar*, Instituto de Estudios Orientales y Africanos, Madrid.

ZDRALOVIÇ, Muhamed (1991a), "Bosnia-Herzegovina", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage

Foundation, s. 90-110.

ZDRALOVIÇ, Muhamed (1991b), "Croatia", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. I, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 158-162.

ZDRALOVIÇ, Muhamed (1994), "Yugoslavia (Serbia-Montenegro)", *World Survey of Islamic Manuscripts*, C. III, London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, s. 685-691.

ABDULLAH SUR'UN "FUZULİ'YE BİR NAZAR" MAKALESİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehdi GENCELİ*

Abdullah Sur'un Hayatı ve Çalışmaları

Abdullah Tevfik, 21 Ramazan 1299 [6 Ağustos 1882] tarihinde Çarlık Rusya yönetimine bağlı Gence'de dünyaya geldi.[1] Babasının ismi Ağa Muhammet, soyadı Muhammetzade'dir. Kaynaklarda ailesine dair bilgi verilmemiştir. Temel eğitimini Gence'deki Mekteb-i Hayriye'de ve Şah Abbas Mescidi bünyesinde faaliyet gösteren medresede alır. İyi düzeyde Arapça ve Farsça öğrenir. 1898 yılında okuduğu mektebe öğretmen olarak atanır. Bir süre sonra mektep kapanır, bunun üzerine Gence "kazavathane meclisi"nde (kadı konağında) yazman olarak çalışmaya başlar. 1903'te Tiflis'e giderek *Şark-ı Rus* gazetesinde musahhih olur. *Şark-ı Rus* bu yıllarda Kafkasya'da Türkçe neşrolunan tek yayın organıdır. Yedi buçuk ay bu gazetede görev yapar, aynı zamanda gazetede birkaç makalesi çıkar. Bu yazılar aynı zamanda Abdullah Tevfik'in matbuatta görülen ilk yazılarıdır. 1904'te tekrar *Şark-ı Rus*'a davet edilir. Gazete kapanınca Gence'ye döner ve kadı konağındaki görevine devam eder. 5 Mart 1906'da eğitim almak amacıyla İstanbul'a gönderilir. Abdullah Tevfik onu İstanbul'a gönderen şahıslara gazete vasıtasıyla teşekkür eder:

> "Gence'nin muteber ve hürmetli tacirlerinden Hacı Muhammed Hüseyin Refiyev hazretleri bana ayda on beş manat maişet harcı vererek beni ikmal-i tahsil için İstanbul'a gönderiyor. Yol masarifim de bu cenabın uhdesinedir. Bundan başka yılda yüz manat da antlı dava vekili [yeminli avukat] Ali Asger Has Memmedov cenapları vadetti. Tahsil müddetinde olası mahâricimin kesrini de [masrafımın kalanını] civan tanış ve yoldaşlarım üzerlerine götürüyorlar.

* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kafkas Dil ve Kültüri Anabilim Dalı, mgenceli@gmail.com

1 Abdullah Tevfik'in hayatına dair kısıtlı bilgileri kendi makalelerinden, vefatından sonra yazılan biyografi ve hatıra yazılarından öğrenmek mümkün olmuştur. Hüseyin Mirza Camalov'un "merhumun kendi yazdığı tercümeihali" notlu "Abdullah Tevfik Kim idi?" yazısı, *İkbal* (no. 93, 22 Haziran 1912) ve *Taze Haber* (no. 31, 22 Haziran 1912) gazetelerinde yayımlanır. Sur'un hayatına dair bilgiler önemli ölçüde bu kaynaktan alınmıştır.

> Bunlar bir vakt-i muayyeneye [belirli bir zamana] kadar olacak. Refiyev hazretleri ile Has Memmedov cenaplarınınki ise müddet-i tahsilim kadar devam edecektir. İmdi bunların cümlesine karşı an-samimü'l-kalb teşekkürler ediyorum. Sağ olsunlar böyle ihsan sahipleri, yaşasın böyle Müslümanlar!"[2]

İstanbul'da iki yıl sekiz ay kalabilir. Bu sürede İstanbul Darülfünununa devam ettiği söylenir,[3] Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ve Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) gibi hocalardan özel dersler alır. İstanbul'da okurken sonralar muktedir şair olarak ünlenecek Hüseyin Cavid'le beraber, daha çok İran ve Kafkasya Müslümanlarının konakladığı Mercan yokuşundaki Validehan'da ikamet ederler. Kasım 1908'de Gence'ye döner ve iki yıl önce açılan Medrese-i Ruhaniye'de Türkçe ve Tarih öğretmeni olur. Birtakım zorluklarla kurulan bu mektebin müteşebbis heyetinde Abdullah Tevfik'i İstanbul'a gönderen Refiyev de vardır. Refiyev okula İstanbul'dan öğretmenler davet etmiş, Tevfik'i de bu okulda öğretmen olması amacıyla İstanbul'a göndermişti.[4] Abdullah Tevfik, Mekteb-i Ruhani'de başmuallim olarak üç yıl aktif görev yapmış, okulun bütün yükünü omuzlamıştır.[5]

Abdullah Tevfik, 24 Mart 1910'da "körbağırsak" (apandisit) hastalığına yakalanır ve tedavi olunamayarak 8 Mayıs 1912 tarihinde henüz 29 yaşında iken Tiflis'te vefat eder. Naaşı Gence'ye getirilerek Cuma günü, 11 Mart 1912 tarihinde, tarihî Sebz-kâr mezarlığına defnedilir. Vefat haberi, dönem itibariyle Bakü'nün başat gazetesi *İkbal*'de şöyle duyurulur:

---

2 Abdullah Muhammedzade Genceli, *İrşad*, no. 57, 1 Mart 1906.

3 Sadık Şükürov, *Gence Mekteplerinin Tarihinden*, Maarif Neşriyatı, Bakü 1990, s. 76. Abdullah Tevfik'in İstanbul'a üniversite eğitimi almak için geldiği kesin fakat resmi bir eğitim kurumuna kayıt yaptırdığına dair bilgi net değildir. Tevfik, Camalov'a verdiği tercümeihâlinde "İstanbul'da hususi okudum" yazmış, Darülfünundan bahsetmemiştir. Bu dönemde Kafkasya'dan gelen öğrencilerin İstanbul'da birtakım bürokratik engellerle karşılaştığı bilinir. Kafkasya'da alınan diplomalara denklik verilmediğinden bu talebeler bir idadi programı tamamladıktan sonra Darülfünuna başlayabilmişlerdir. Tevfik'le aynı zamanda İstanbul'a gelmiş Hüseyin Cavid, Nahçıvan'a gönderdiği mektuplarında bu durumu tafsilatıyla yazmıştır. Cavid, idadi (lise) diploması aldıktan sonra üniversiteye başlamış, Tevfik ise muhtemelen özel eğitim almakla yetinmiştir. (bkz. Mehdi Genceli, "Hüseyin Cavid'in İstanbul Mektupları ve Osmanlı Matbuatında Cavid İmzası", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, no. 31, Güz/2014, s. 239-264.)

4 Naki Keykurun, "Mekteb-i Ruhani", *Azerbaycan*, yıl 7, sayı 10 (70), Ocak 1958.

5 Ali Râzi Şemçizade, "Teessüflü Haber", *İkbal*, no. 58, 13 Mayıs 1912.

> "Karilerimiz bugün 'Kafkas Haberleri' kısmında 'Teessüflü Haber' unvanıyla Gence'den yazılan can yakıcı bir fıkra-ı fecia [acı haber] okuyacaklardır. Türk dilinin, Türk edebiyatının istikbaline çalışan hâdimlerinden muhterem edip Abdullah Tevfik Muhammedzade (A. Sur) cenapları, duçar olduğu körbağırsak marazından şifâ-yâb olamayıp [iyileşemeyip] ameliyat-ı cerrahiye ba'dinde [cerrahi ameliyattan sonra] Tiflis'te vefat etmiştir. Cenab-ı Hak ruhuna rahmet eyleye"[6]

Abdullah Tevfik'in ilk makalesi Tiflis'te Türkçe neşredilen *Şark-ı Rus* gazetesinde çıkar. Burada, bazıları haber niteliği taşıyan toplam on yazısı yayımlanır. Abdullah Tevfik *Şark-ı Rus*'taki makalelerinde "Abdullah Muhammedzade", "Abdullah Muhammedzade Gencevî" ve "Bir Adam" imzalarını kullanır. *Şark-ı Rus*'tan sonra, Ahmet Ağaoğlu ile Ali Bey Hüseyinzade'nin Bakü'de çıkardıkları *Hayat* gazetesinde yazmaya başlar. Bu yayın organında da bir hikâye ve iki makalesi yayımlanır. *Hayat* gazetesinde ilk kez "Sur" imzasıyla görülür. Abdullah Tevfik artık "Abdullah Sur" olarak tanınacaktır. *Hayat* gazetesi kapandıktan sonra Ahmet Ağaoğlu'nun çıkardığı *İrşad* gazetesine geçer. Gence'den Bakü'ye, *İrşad* gazetesinde yazılar gönderir. *İrşad*'daki ilk makalesi 26 Ocak 1906 tarihlidir. 23 Nisan 1906 tarihli "Türk Hanımlarının Terakkiyatı" başlıklı makalede "İstanbul'dan" notu yer alır. Sur artık İstanbul'dadır. Buradan *İrşad*'a mütemadi olarak makaleler gönderir. *İrşad*'da, sonuncusu 25 Eylül 1906 tarihli, toplam 19 makalesi çıkar. Bakü'de neşrolunan bu gazetenin İstanbul'a kadar ulaştığı, Sur'un oda ve sınıf arkadaşı Hüseyin Cavid'in İstanbul'dan gönderdiği mektuplardan anlaşılır.[7]

Abdullah Sur İstanbul'dan döndükten sonra yine Ahmet Ağaoğlu'nun gazetesinde çalışır. *Terakki*, Ağaoğlu'nun Bakü'de çıkardığı son gazetedir. Sur'un İstanbul'u betimlediği denemeleri bu gazetede yayımlanır. *Terakki* kapandıktan sonra *Hakikat* gazetesinde yazmaya başlar. Burada da Türk tarihine dair yazdığı makalelerle dikkatleri çeker. Abdullah Sur *İrşad*'da gazeteci, *Füyuzat*'ta tenkitçi, *Terakki*'de denemeci, *Hakikat*'te ise tarihçi vasfıyla öne çıkmış, son yazılarını ise bir çocuk mecmuası olan *Mekteb*'de yayımlamıştır.

---

6 *İkbal*, no. 58, 13 Mayıs 1912.

7 "Birkaç İranlı talebeyle müştereken Validehan'a *Hablü'l-Metin* gazetesi getirtiyoruz. *İrşad* da Mirza Abdullah'a geliyor." (Mehdi Genceli, "Hüseyin Cavid'in İstanbul Mektupları ve Osmanlı Matbuatında Cavid İmzası", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, no. 31, Güz/2014, s. 239-264.)

Abdullah Sur'un 1903-1912 tarihleri arasında toplam 10 yayın organında çıkmış 70'ten fazla yazısına ulaşılmıştır. Bu yazıların yanı sıra Sur'un el yazma hâlinde kalan *Türk Edebiyatına Bir Nazar* ve *İlm-i İktisad* başlıklı iki kitapçığı daha bulunmuştur.

Abdullah Sur İstanbul'da iken Bakü'de, Ali Bey Hüseyinzade riyasetinde çıkan *Füyuzat* mecmuasına da makaleler göndermiştir. Kafkasya Türklerinin fikrî uyanışında mühim rol oynamış bu dergi, Kafkasya Türklerinin çıkardığı en etkin yayın organıdır denebilir. 11 Kasım 1906-1 Kasım 1907 tarihleri arasında toplam 32 sayı çıkmış olan derginin sayfalarında Kafkasyalı Ali Bey Hüseyinzade'nin, Muhammed Hâdi'nin, bu dönemde Kafkasya'ya gelmiş Osmanlı edibi Ahmet Kemal'in, Kırımlı Hasan Sabri Ayvazov'un, Kıbrıslı Ahmet Raik'in şiir ve makaleleri yanında Namık Kemal, Abdülhak Hamid, Recaizade Ekrem, Tevfik Fikret, İsmail Safa, Abdullah Cevdet gibi Osmanlı üdebasının şiirleri de neşredilmiştir. Abdullah Sur da üç ilmî makaleyle muktedir edipler arasına girmeyi başarmıştır. Sur'un *Füyuzat*'taki ilk makalesi, İstanbul'da tanıştığı şaire Nigâr Hanım üzerinedir. Bu yazıyı "Sinan Paşa'ya Bir Nazar" ve "Fuzuli'ye Bir Nazar" makaleleri takip etmiş, özellikle sonuncu makale geniş ilgi görmüştür. Abdullah Şaik, makaleyi özetleyerek 1912'de hazırladığı *Gülzar* adlı ders kitabına almış,[8] Hamid Araslı da Sur'un Fuzuli hakkında ilk kez orijinal fikir söyleyen araştırmacı olduğunu söylemiştir.[9] Azerbaycan'da Fuzuli araştırmalarının temelinin bu makaleyle atıldığını söyleyenler de vardır.[10] Kemal Talıbzade de makaleyi "edebî mirası değerlendirmenin muasır yolunu gösteren" bir çalışma olarak nitelemiştir.[11] Makalenin tam neşri ise şimdiye kadar yapılmamıştır.

Fuzuli'ye Bir Nazar

Onuncu karn-ı hicrîde, Türk satvetinin Hindistan denizlerini dalgalandırdığı, Avrupa kalb-gâhlarını titrettiği bir demde, Arap'la Acem'in, Fırat'la Dicle'nin arasında, zemzem-i Arap ile kilâb-ı Fars'ın imtizâcından hüzn-engîz, rikkat-efşân bir fevvâre-i garâm-âlûd fışkırmaya başladı ki "Şeyhü'ş-Şuarâ" genç "Fuzuli", işte o fevvâre-i edebiye idi.

Hille müftüsünün oğlu olup 910 tarihinde Kerbelâ'da, koynunu

8 Abdullah Şaik, *Gülzar*, Orucov matbaası, Bakü 1912, s. 169-173.
9 Hamid Araslı, *Büyük Azerbaycan Şairi Fuzuli*, Azerneşr, Bakü 1958, s. 21.
10 Selçuk Türkyılmaz, *Şark-ı Rus Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2008, s. XXXI.
11 Kemal Talıbzade, *Azerbaycan Edebi Tenkidinin Tarihi*, Bakü 1984, s. 228.

efvâc-ı şühedâ ile doldurmuş, seller kadar kanlı yaşlar yutmuş o âşıklar makberinde doğan Fuzûlî; nihayet Bağdat'a düşerek altmış beş senelik bir hayattan sonra o dârü's-selâmda tekmîl-i enfâs etmiştir. Fuzuli'nin her mısraında hissolunan o "ibtilâ-yı belâ"ya, o dâimâ "şehîd-i aşk" olmak heveslerine "Kerbelâ"da doğuşu bir berâat-ı istihlâl olamaz mıydı? Kerbelâ, o gül-zâr-ı belâ; bir şâir-i hazîn-efkâr için ne güzîde bir maskat-ı re'sdir! "Fuzuli, Kerbelâ'da doğmuştur" kaydı, bu şâir-i ebed-giryenin hâl ü şânını, iştikâ ve bükâsını ciltlerle tetebbuâttan ziyade ifhâm ü ihsâsa kifayet eder sanılır.

Türk edebiyatının nesirce müessisi Sinan Paşa olduğu gibi nazımca müessisi dahi garpta Muhammed Fuzuli'dir. Fuzuli'den evvel ta Fâtih asrında ve ondan sonra

Kul günâh etse n'ola afv-ı şehinşâh kanı
Tutalım iki elim kanda imiş, kanı kerem?!

beytinin kaili Veliyüddin Efendi'nin oğlu Bursalı Ahmed Paşa",

Kametim ol dâle dönmüştür ki derd altındadır,
Gözlerim ol ayna benzer ki azâb üstündedir!

sözünün sâhibi ve henüz on sekizinde vefat eden Kastamonulu Nizamî ve:

Gel behey kahbe felek, gönlümü incitme benim;
Taş mı sandın yüreğim, kal'a mı sandın bedenim?!

hitâb-ı hiddet-âmîzini göklere çıkaran nâm u maskatı ihtilâflara düşen Necâtî ile

Gül leşkeri haberlerini lâleden işit,
Kim şimdi geldi bak ayağı tozludur daha!

elfâz-ı gül-rîzini meydanlara saçan Sivrihisarlı Hızır Bey[12] ve

Şîrler pençe-i kahrımdan olurken lerzân,
Beni bir gözleri âhûya zebûn etti felek!

kelâm-ı şâirânesinin kaili Yavuz Sultan Selim gibi zevat taraflarından Türkçe şiirler söylenmiş idiyse de onlar, temeli tutturamamışlardılar; nasıl ki kendilerinden evvel Ertuğrullar, Sultan Veledler, Şeyhîler, Nesimîler, Süleymanlar, Ahmedîler de bir esâs-ı edebî vaz' edememişlerdi.

[12] Hızır Bey, geçen hafta kendisinden bahsettiğimiz Sinan Paşa'nın pederidir.

Fuzuli, yalnız nazmen yazmadı, âsâr-ı mensûresi de vardır. *Şikâyet-nâme*'si ile *Hadîkatü's-Süedâ*'sı o cümledendir. Mukaddime gibi bazı nesirlerde üslûbu selis, sevimli ise de seciler ile dolu olduğu terkib-i izâfî ve vasfîler birbirine girift bir surette bulunduğu için bugün taklidine rağbet olunmaz; fakat intizâm-ı hendesiye mâlik bir şekil kadar hoş-manzardır. Âsâr-ı mensûresinin en parlak, en rengîn kısmı, meşhûr *Şikâyet-nâme*'sidir; çünkü yürekten çıkmadır, çünkü sâde-dilânedir. Bu mektup, şairin muâhezât-ı şedîdede kudret-i kalemiyesinin şâirâne bir numunesidir. Fuzuli, bazı herze-gûlar gibi perde-bîrûnluklara kalkışmadı. Acısını, hakaret-âmîz bir hande-i edeb ile geçiştirdi. Bu kadarla iktifa etti ki Fuzuli için bu dahi ayrıca bir fazilettir. "Selâm verdim, rüşvet değildir diye almadılar!" ibâresi, o ocaktan bir şerâredir.

Hadîkatü's-Süedâ'sı ise bir mecmûa-ı mesâibdir. Mevlânâ Hasan-ı Vâiz'in Farsça *Ravzatü'ş-Şühedâ*'sı bunun ma'hezidir. Daha başka maktellerden dahi gül-çînlik edilmiştir. Türk dili üzere ilk defa mersiye yazan, Fuzuli'dir. Koca şâir, bu reh-i nâ-reftenin kâffe-i müşkülâtını göze aldırarak

Ey feyz-resân-ı Arab u Türk ü Acem
Kıldın Arab'ı efsah-ı ehl-i âlem

Ettin fusahâ-yı Acem'i Îsî-dem
Ben Türk zebândan iltifât eyleme kem

dedi, işe girişti. On bâb, bir hâtime ile kitabı bitirdi. Arada manzum parçalar da vardır. İktibâs ile tazmînleri boldur. Mesci', selisçe bir üslûp ile yazılmıştır. Zaaf-i telifi yok ise de zemin ile üslûp arasında i'tilâf dahi yoktur. Bunun içindir ki mevzua münasip hûn-âlûd, eşk-rîz, dil-nişîn renkli levhalar tasvir edememiş yahut etmek istememiştir; çünkü kendisi: "Maslahat-ı tefhîm-i avâm için tekellüfât-ı resmiyeden muarrâ ve istiârât-ı bedîiye ve iscâ'-ı garîbeden müberrâ tamam oldu." diyor. Bununla beraber bunun dahi kıymet-i maneviyeye bir tesiri yoktur ve olamazdı; zira eşkâl-i zâhiriyeden bahsediyor ki böyle zâhirî ihtişamların tevlîd-i asalet edemeyeceği tabiidir. Benâberîn bu eser, âsâr-ı edebiyeden ma'dûd olamaz. Taklitçileri olmadı, edebiyatımıza tesir edemedi. Mamafih Veysîler[13] yâdigârı eski üslûb-ı inşâdan bu daha açıktır, daha aydındır, daha makbuldür.

Berk-ı sehâb-ı hâdiseden tîğler çeküb
Bir bir havâle-i şühedâ kıldın ey felek

[13] Veysî, meşhur münşilerdendir ki 1037'de vefat etmiştir.

beyt-i hûn-âbı, *Hadîkatü's-Süedâ*'dan bir bülbül-i hazîn-nevâdır.

Yukarıda, Sinan da müessistir Fuzûlî de, dedik. Sinan Paşa'nın yazdıkları sayrefü'l-hey'et ve tasavvufa âit nesirler olduğu için her yerde, herkesten, her zaman hüsn-i kabul göremeyeceği, *Tazarrunâme*'sinin müntahabâtı daha şu yakınlarda neşredildiği, âsâr-ı sâiresinin dahi hâlâ tabedilmediği, Fuzuli âsâr ve eş'ârının ise bilakis ta eskiden beri bir iştihâr ve rağbet-i âmmeye nâil olageldiği, birçok defalar tab' ve temsil edildiği, bütün Türk yurtlarında işitilmiş, görülmüş olduğu, eski usûl mekteplere kadar girdiği nazar-ı mülâhazaya alınacak olur ise bu iki müessis-i edebin, edebiyatımıza olan derece-i tesirleri dahi takdir olunabilir.

Âsâr-ı şâir, yaşadığı asrın, mensup olduğu kavmin, gördüğü, işittiği vakayiin bir âyîne-i jeng-nâ-pezîri olabilecek vechle yazılmak -nev-ummâ- tabii olduğu zaten müellifât-ı edebiyede bu gibi şeylere denildiği için burada Sinan ile Fuzuli arasındaki ba'd-ı mesafe ile hâile-i zamanı pîş-i nazardan kaldırmamalıdır ki edebiyatımızın nesirde yegâne müessisliği yine Sinan'da, nazımda dahi yine Fuzûlî'de kalsın. Fuzuli, bu mühim vazifeyi anlaya anlaya, seve seve der-uhde etmiştir, hem de şi'r ü şuarânın en kıymetsiz bir zamanında. Rûhî-i Bağdâdî'nin

Bir devrede geldik bu fenâ âleme biz kim
Âsâr-ı kerem var ne beşerde, ne melekte

beytinin tasvir ettiği bir demde, mamafih şair himmet ve hamiyetine zerre kadar yine kesel getirmedi. O, kimseden rağbet ve muhabbet görmediği hâlde meşreb ü ihtimamında devam etti. İnsan olur ki gayretliye tesadüf ettikçe gayret-mend olmaya çabalar; böyleler hırslarını hiçbir vakit teskin edemezler. Öyle kimseler de bulunur ki tabii çalışkan olurlar; bu fırka, her zaman muvaffakiyât içinde bahtiyârâne ömr-güzâr olur. Fuzuli dahi bu takımdan idi. Bu hususu kendisinden dinleyelim:

Ol sebepten Fârisî lafz ile çoktur nazm kim
Nazm-ı nâzik Türk lafziyle iken düş-vâr olur

Lehçe-i Türkî kabûl-i nazm-ı terkîb etmeyib
Ekseren elfâzı nâ-merbût u nâ-hem-vâr olur

Bende tevfîk olsa bu düş-vârı âsân eylerim
Nev-bahâr olgaç dikenden berg-i gül izhâr olur

**

Bir devirdeyim ki nazm olub hâr,
Eş'âr bulub kesâd-ı is'âr.

Ol rütbede kadr-ı nazmdır dûn
Kim küfr okunur kelâm-ı mevzûn.

Bir mülkteyim ki ger udup kan
Mazmûn-ı ibârete çekib cân

Bin rişteye turfa la'l çeksem
Bin ravzaya nâzenîn gül eksem

Kılmaz ona hîç kim nazâre
Derler güle hâr, la'le hâre!

**

Söz gevherine nazar salanlar
Gencîne verip, güher alanlar

Çün kalmadı, kalmadı fesâhat
Erbâb-ı fesâhat içre râhat

Ol tâife çekti hırkaya baş
Hâletlerin etmez oldular faş

Ta olmaya resm-i şi'r mefkûd,
Ebvâb-ı fünûn-ı nazm mesdûd

Lâzım bana oldu hıfz-ı kanûn,
Zabt-ı nesek-i kelâm-ı mevzûn

Nâçâr tutup tarîk-i nâmûs
Râhattan olup müdâm me'yûs

Şair eserlerini cidden bir üstâd-ı edeb olmak emeli ile vâkıfâne yazmıştır. Fuzuli şiire intisap etmeden ikmal-i tahsile çalıştı. İlinde, gününde mevcut aklî, naklî ulûm ü fünûnu taallüm etti. Hem âlim oldu hem şâir; çünkü o, ilimsiz şiir, esası yok duvar olur ve esassız duvar, gayet de bî-itibâr olur, kanununu kendine düstur-ı meşrep edinen şairlerden olmak istiyordu; çünkü o, tefevvuk ve teferrüt arzusunda idi. Şair, cahil olur ise cehaleti bittabi âsârına da tesir eder. Böyle eserler, ancak cehalet ile devam edebilir; envâr-ı marifet meyanında onlardan sâye bile görünmez. Merhum Ziya Paşa'nın dediği gibi:

Gelse bir araya sâye vü mihr
Olmaz bir arada cehl ile şi'r

Şairin şiirine ilmin derece-i tesiri hakkında şarkla garpta birçok mübahaseler cereyan etmiştir. Fuzuli, daha on beş yaşlarında iken şiire heves etmiş idi ki tabiat-ı şi'riyenin kendisinde fıtrî olduğuna delâlet eder. Daha genç iken az zaman içre iştihara nâil olduğunu şöyle anlatıyor:

Sıyt-ı fesâhat ile sözüm tuttu âlemi
Men mehd-i i'tibârda tıfl-i zebûn henüz.

Fuzuli'nin sebeb-i şöhreti üslûbundan ziyade efkâr-ı şâirâne ve hazînânesindedir. Üslûbunda nazar-ı dikkati celbeden fesahati değil, o sevimli kırık döküklüğüdür, o güzel perişanlığıdır. İleride kendisinden bahsedeceğimiz Nefi'nin mehâsini ne kadar zâhirî ve üslûbî ise Fuzuli'nin mezâyâsı o kadar manevî ve kalbîdir. Âşıkâne gazellerinde Fuzuli, Türk'ün Hâfız'ıdır.

Evvelleri Farsça gazeller, Arapça reczler yazdığını, Türkçeye ikmal-i tahsilden sonra başladığını külliyâtının mukaddimesinde yazıyor ise de ma'lûm âsârı miyânında Farsça birkaç gazel ile bir kasideden maada bir şey kalmamıştır.[14]

Fuzuli, şark ve garp Türklerinin şivelerine mahsus incelikleri, mecazları diline karıştırmadığı için her ne kadar Rum bülegasından, Tatar fusehâsından i'tizâr diliyor ise de lisanı yalnız Irak-ı Arap ile Azerbaycan'a mahsus olmayıp her tarafta anlaşılabilecek bir tarzdadır. Fuzuli'nin lisanında mef'ûlün-bihler ile bazı sîga-i fi'liyelerde Azerbaycanlılık hissolunması, ecdadının Azerbaycan Türklerinden olması hakkında bir zan veriyor. Abbasîlerin evâilinde Azerbaycan'ın Bağdat ile münâsebâtı tezâyüd ettiğinden her iki taraf sekenesi oradan oraya hicret etmeye başladılar. Fuzûlî ve emsâli Bağdat Türklerinin ecdâdı ise bu sıralarda belki daha sonraları oralara kadar muhâceret etmiş takımdan idi. Bir de Bağdat'ın Osmanlılar tarafından zabtından sonra bile bir menba'-ı irfan olması, berây-ı tahsil-i ilm Azerbaycan'dan oralara hicretin imkânını gösterir ki burada meşâhid-i mukaddesenin dahi tesiri olması muhtemeldir; belki böyledir belki de emîrü'l-ümerâların yanındaki gürûhtan olmuştur. Herhâlde Fuzuli'de bir Azerbaycanlılık vardır. Hep bu illete mebnîdir ki gerek bizde gerekse Tatarlarda en çok tanılmış Osmanlı şairi Fuzuli'dir. Fuzuli'nin divanı ve sair âsârı en evvel İran Türkleri tarafından birçok defalar tab' olunduğu için tahrîfâta da uğratılmıştır ki Fuzuli'nin bizde iştihârı ile Azerbaycanlılığına bu meselenin dahi tesiri olsa gerek İran matbaacılarının bu türlü tahakkümâtını görmek için Tebriz ile Tahran'da veya aynı şehirde fakat ayrı ayrı matbaalarda basılmış iki Fuzuli dîvânı nüshası mukabele edilsin. Edatlardan sarf-ı nazar kelimelerin dahi değiştirildiği göze çarpar. Meselâ birinde:

[14] Anlaşılan, Abdullah Sur Fuzuli'nin Arapça ve Farsça eserlerinden habersizdir. (M.G)

Bâğa gir, bülbüle arz-ı gül-i ruhsâr eyle
Sok gülün ırzını bülbül gözüne hâr eyle

Ele alır yürücek ol gül-i ra'nâ eteğin
Vehmeder kim tuta bir âşık-ı şeydâ eteğin.

Diğerinde ise "sok" yerine "yığ", "yürücek" ivazına "gezicek" olduğu görülür. Hurûf-ı imlâdan sonra mef'ulün-bih edâtları "Fuzuli'ni reh-i aşkında eşk-i âl ede rüsvâ" mısrâında "ni" şeklinde olduğu halde bazen de "yi" şeklindedir, şu beyitte olduğu gibi:

Yetirdi âhımı gerdûne ol büt, gör ne kâferdir
Demez kim gökte âhım incide nâgeh Mesihâ'yı

Bu tağyîrâttan fiiller bile salim kalamamıştır. Böyle yersiz ihtilâflar temsilcilerin olmaz da kimin olur? Şu kıta ile şair galiba bu takımı inkisâr etmiştir:

Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin
Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzu şûr eyler

Gâh bir harf sukutuyla kılır nâdiri nâr
Gâh bir nokta kusûruyla gözü kûr eyler

El-yevm uyûb-ı evzândan ma'dûd olan "med", "kasr" ve "zihâf" gibi illetler[15] ile bazı terhîmlere[16] ve Türk kelimeleri ile Türk edatları arasında ve o âtıfelerin Fârisî'de olduğu gibi mazmûm okunması[17] misillu kusurlara Fuzûlî âsârında eğer çokça tesadüf olunmasa idi Fuzûlîlik bugün de muteber addolunurdu, yarın da.

Umumiyet üzere Fuzûlî'nin tab' ve meyli, sanat-perdâzlığa mâil olduğu için sanâyi'-i edebiyeye en çok mürâât eden hakikî şairlerimizden birisi belki birincisi Fuzuli'dir. Ziya Paşa:

Etmez gazelinde fikr-i san'at
San'at olur anda bî-sanâat

diyor ki iştirak edemeyiz; zira eserleri tecnis ve teşbihler, telmî' ve telmihler ile dolu olduğu hâlde göz önünde duruyor. Bu tarik ile üslûbunu, efkârını, aks-i hayatını bazen bir kat daha tezyine muvaffak olmuşsa da bazen de pek uygunsuzluklara düşürmüştür. Aydın duygularını âdetâ karanlığa salmıştır:

---

15 Yoktur bir mülk bu zamanda / Kim nazm revâcı ola onda

16 Ehl-i hâlem deme büt vasfın bana ey büt-perest / Hâl bilmez dilber-i sâhib-cemâli neylerem

17 Gönlün göz ü kaşa olsa meftûn

Aşk kilki çekti hat harf-ı vücûd-ı âşıka
Kim ola sâbit hak isbâtında nefy-imâ'adâ

ve emsalinde olduğu gibi.

İçmek ister bülbülün kanın meğer bir reng ile
Gül budağının mizâcına gire kurtara su.

beytinin işrâb etmek istediği zülâl-i fikr, zâtinde ne kadar lâtif ve rengîn, ne kadar âb-dâr ve dil-nişîn ise bir sanata kurban edildiği için o kadar da üftâde-ber-zemîn olmuştur.

Hâsılı Fuzuli, o sızlar sunûhât-ı rûhiyesini, ağlar bedâyi'-i hayâliyesi ile mezcederek yaratmış olduğu o dilber, o reng-âmîz eş'âr-ı seyyâlesi sâyesinde mânî-firîb fakat -parça parça- lûlûlar yapmış, edebiyatımızın yüzünü bu vechle ağartmıştır.

Bugün edebî garp Türkçesinden metrûk, Azerbaycan'da ise hâlâ mevcut bazı sözleri Fuzûlî istimâl etmiştir: tapşırılmak (teslîm, tefvîz, tenbîh ve tavsiye edilmek), tapmak (bulmak), budak (dal), kurtarmak (bitirmek, tüketmek), sepmek (serpmek), güzgü (âyîne), ata (baba), it (köpek), oğurlamak (çalmak), eğin (omuz, üzer, sırt), çizginmek (dolaşmak, devretmek), naşı (acemi), itmek (kaybolmak), od (ateş), gibi sözler o cümledendir. Ahtarmak (aramak), aparmak (götürmek), durguzmak (uyatmak), yahşı (iyi). "Görüb" gibi sîga-ı atfiyelerin sonuna edât-ı haber ilâvesi ile "görübdür" demek de bu kabildendir. Bir de Fuzuli, "cevr eli", "dil evi", "gönül kuşu", "mürüvvet menbaı" gibi Türkçe vasf-âmîz izâfet terkipleri yaparak tervîcine çalışmıştır. Fârisî terkîb-i izâfîleri oldukça az kullanmıştır ki bunlar dahi lisânımızın cidden Türkçe kalmasına ta o zamandan ihtimam edildiğini ispata kâfidir. Bu cihet, Fuzûlî için de ikinci bir fazîlettir.

Kasâidine gelince: Kendisinden bir sene evvel, 974 tarihinde vefat eden en büyük Türk hükümdarlarından Sultan Süleyman-ı Kanuni'nin devr-i saltanatında iştihar bulduğu için ilk kasâid-i şâhânesi dahi onun nâmınadır. Bunları bazı ekâbir ve ümerâ adına inşâd edilmiş kasideleri takip eder ki hepsinde de gulüvvlere, hulûslara düşmeyip hep adâlet ve müsâvât tavsiye eder.

Hâkim oldur ki ânın olmaya zâtında tam'a
Hâkim oldur ki ânın olmaya fi'linde riyâ.

gibi nasîhat-âmîz ihtarlarda bulunur. Dualarını kat'î sûrette etmeyip "ümîd-vârım", "var ümîdim" kayıtları ile meşrût tutuyor ki Fuzûlî'nin bu kısımda idâre ettiği lisân ile iblâğ eylediği efkâr, kendisinin ne kadar pâk-nihâd bir zât olduğuna, tabasbustan (şırvanmak) asla hoşlanmadığına

birer burhândır. Eğer kasîde devri çoktan geçmiş olmasaydı bizim şâirlerin dahi bu gibi manzumelerde bu türlü idare-i lisân etmelerini temenni ederdik. Lakin o devirler geçmiş ola!

Şair, bütün kasidelerinde hatta hamd ü na'ta ait neşidelerinde bile âşıkane bir tarîk tutmuştur. Ubudiyetini dahi o yolda eder. Mübâlağadan uzak kaçtığı gibi riyâ irtikâbından da ıraktır. Her beytinde sünbülî bir samimiyet kokusu hissolunmaktadır. Mamafih bu kasâid, Fuzuli'yi Fuzuli gibi tasvir edecek kuvvete mâlik değildir. Bu kısım manzumeler galiba istemeden yazılmıştır. Merasime kapılmıştır. Çünkü Fuzuli'ye mahsus zarafet-i efkâr, rikkat-i his, her zaman cilve-nümâ olmuyor: Sönükçe lekeler birbirini takip etmektedir. Kafiyeler müreddeftir ki bu dahi bir maharet-i edebiye itibar olunduğu için kudemâca makbul idi. Fikri, ma'nâ ve münasebeti iki kat tahdid ettiği için bu cins sanatların maharet addolunduğu devir, hamdolsun geçti.

Mâh-ı nevden Dicle'de gösterdi zevraklar misâl
Kim görübdür kim ola bir âsmânda bin hilâl?!

matlaında olduğu gibi "hilal"imizi daha birçok yerlerde defalarla anan, altı yüz seneden beri resmen Türklük ve İslâmlık alâmet-i fârikası sanılan[18] bu "mâh-ı nev"i hasbelhamiye pek seven, pek parlak bulan Fuzuli, bugün gelse de o sevgili hilâlini, o alnı açık, rengi uçuk mahlûk-ı semavîmizi kanlar içinde çırpınır görse "hilâlimizin istikbali bence meçhuldür, bilmiyorum meyli bedre midir muhâka mıdır?" demekte acaba hiç tereddüt eder mi?

Bu kısmın üslubu metindir, selistir denebilir. Ruhu ise serincedir, hazincedir. Tekrarlardan, galat lafızlardan eser yoktur. Misal için bir iki parça arz ediyoruz:

Bir seher kim tîğ-i zerrîn çekdi şâh-ı bâh-ter
Gökyüzünde koymadı encüm sipâhından eser

Basra'ya karşı sipâh-ı Rûm'dan arz oldu saf
Bağladı rûy-i zemîn bed-hâh katline kemer

Râyet-i hadrâ çekildi ol hisârın fethine
Yoksa kal'-ı kal'a-ı küffara Cibrîl açtı per

...

Bülbüle minnet edip dün der idi bâd-ı bahar
Kim benim vâsıta-ı revnak-ı mülk-i âlem

[18] Din-i İslâm'ı kabulden evvel alâmet-i fârikamız "kurt başı" idi.

Dedi bülbül ona ey ehl-i hilâf, eyleme lâf
Bir hayâ kıl bu sözü söyleme ebsem ebsem

Sen eğer bilmez isen cümle-i âfâk bilir
Ki kimindir bu mübârek eser-i feyz-i kadem

Fuzuli pek az yerde temeddüh etmiştir. Şöyle övünüyor:

Rûm'un Kemâli'dir der idi bana Hüsrevâ
Göre kemâl-i kudretimi ehl-i İsfahân[19]

Kasâidden sonra *Beng ü Bâde* geliyor ki tasavvuf ruhunu okşar, mesnevi tarzında manzum uzunca bir istiare-i temsilîdir. Beng, bâde, bûze, afyon, berş (keten yağıyla yapılır afyonlu şurup) gibi meşrubat-ı keyfiyenin ahlâk üzerine olan su-i tesiratıyla mazarratını tadat eder. Beng ü Bâde, Şah İsmail Safevî'ye ithaf edilmiştir. Bunu aynı tarzda, aynı ruhta yedi "keyfiyet-i câm" ve o kadar da "menâzır"dan ibaret Fârisîü'l-ibare diğer bir temsil takip eder.

Ne hoştur elde gülgûn câm, başta aşk sevdâsı
Gönülde vasl zevki, canda cânânlar temennâsı

gibi yüzlerce eş'âr-ı garâm-efzânın kaili Fuzuli'den gazel miyanında:

Yerinde pest olur her metâın elbette mikdârı
Hüner zâyidir ol kişverde kim yoktur hırîdârı

Cenneti almak olmaz akça ile
Her kande olsa elbette kanlıyı kan tutar

Riya ehline hem çok i'tirâz etmek riyâdendir
Güneş yer üste ger düşse pâyimâl olmaz

Kime ki dûst dedim, çıktı düşmen-i cânım
Kime ki yâr dedim oldu âkıbet ağyâr

Fi'ldir asl-ı rızâ-yı hak, ne kim asl'ü-neseb
Hâk-ı ferman-ber beşer, âsî melek şeytân olur

Ey muallim, âlet-i tezvirdir eşrâre ilm

Her kimin var ise zâtında şerâret küfrü
Istılâhât-ı ulûm ile Müselmân olmaz

[19] Kemal-i İsfahânî'nin asıl ismi Kemalüddin İsmail olup lakabı "hallâku'l-maâni"dir. Divanı numune-i bedayiden ma'duddur. Hicretin 635 senesinde Oktay Kaan'ın İsfahan'da ettirdiği katliamda Kemal dahi katlolunmuştur.

Ger kara taşı kızıl kan ile rengîn etsen
Tab'a tağyir virüp la'l-i Bedahşân olmaz

misillü darbımeselliye şâyân nev-ummâ hikmet-âmiz kelamlar aramamalı! Ondan böyle şeyler çokça ummamalı. Fuzuli'den rikkat-engîz hisler, dil-âvîz levhalar, aşk-âmûz tasavvurlar, hicr-âmîz tahazzünler istemelidir. Böyle yanıklı fakat vecd-âver sözler, gazeller serd ettiği içindir ki üdebamızdan bazıları İbnü'l-Fâriz'e,[20] bazıları da Buhterî'ye[21] teşbihten kendilerini alamamışlardır. Zaten şair kendisi:

Benden Fuzûlî, isteme eş'âr-ı medh ü zem
Ben âşıkım hemîşe sözüm âşkânedir

der.

Fuzuli, cidden medh ü zemme -göze ilişecek derecede- yaklaşmadı. Hele hicve hiç, hiç yakın durmadı. Demek ki edepsiz edibin, define üzerinde yatan yatağana (ef'î) benzediğini biliyormuş da hüsn-i ahlâk sahibi şairler gibi bu münasebetsizlikten kaçıyormuş.

- Âsârının çoğu bugün beğenilmiyor

- Niçin?

- Ruh-ı asrı besleyemediği, tabiatı okşayamadığı için!

Tabiattan, hakikatten ba'îd kavl ile hâl, malûmdur ki ruhtan da uzaklaştırılır. İnsan; hissine, ruhuna tevafuk etmeyen söze hiç itibar eder mi? Bir âlim, bir cahilin sözlerini dinleyemez. Nitekim bir avam da bir ârifin inceliğinden sıkılır. Ama:

Gelin ey ehl-i hakikat çıkalım dünyadan
Gayri yerler gezelim, özge safâlar görelim

gibi birçok bâlâ-pervâzâne sözlerin kaili Fuzuli'nin gazelleri, öyle ruha, hisse uymaz kelamlar kabilinden ma'dud olamaz. Çünkü o, hakikî bir şair, samimi bir âşık idi. Daha genç iken hissetti, düşündü, öyle yazdı. Fuzuli kandığı gibi söylemeyenlerle düşündüğü gibi yazmayanların arasında fark olmadığını, her iki sınıfın da vicdana mugayir harekâtta bulunduğunu bilmiş olmalıdır ki ihtisâsâtını, sanatkârane tasvirden başka bir şey yapmadı. O, muallimi Molla Rahmetullah'ın kızını namus-kârâne fakat mecnunâne bir sevda ile seviyordu. Sevdiğini düşündükçe kaleme

[20] Arap ürefasından Ebu Hafas Ömer nam şairdir. 556'da Kahire'de doğmuş, 636'da irtihal etmiştir. Sözleri nafizdir, vecd-âverdir. Divanı var.

[21] Arap gazel-serâlarından Ebu İbade Velid bin Abdullah el-Tâni'dir. 206'da Kûfe'de doğmuş, 283'de Bağdat'ta ölmüştür. Üslûbu rikkat-engîzdir, tarab-efzâdır.

sarılıyordu.

Perîşân-hâlin oldum sormadın hâl-i perîşânım
Gamından derde düştüm kılmadın tedbîr-i dermânım

Ne dersin rüzgârım böyle mi geçsin güzel hânım[22]
Gözüm, cânım, efendim, sevdiğim, devletli sultânım

diyordu.

Hâk oldular onlar, benim imdi ol hâk

kıt'a-ı mürekkebesi Fuzuli'nin heykel-i ruhu ise de şair-i bî-nazîr Tevfik Fikret Beyefendinin geçen nüshada bilmünasebe derç olunan neşidesi dahi bir levha-ı mücessemesidir.

Fuzuli gazel-perdâz şairlerimizin en büyüğü olduğu için namı yâd olundu mu hâtıra derhâl gazel gelir. Bunun gazelleri, bütün "tâze-kâr", mahcur-ı yâr âşıklar için ıssız bir orman, sakit bir ırmak, solgun bir çiçek, rengîn bir gurûb, mavi bir mehtap kadar tesliyet-bahş, ruh-perver birer nağme-i rikkat-âverdir. Arabî, Fârisî telmî'lere bulaştırılmış bu beliğ gazeller, bu mücessem âh u eninler, bugüne kadar bütün âşık ve maşuk arasında izhar-ı sırra, takdim-i aşka vesile olagelmiştir. Mürşid-i sevda Şeyh Fuzuli, gazellerini galiben terennüm-sâz olarak yazmıştır ki bu kadar sanat-âmîz âsâr-ı aşk-perverânesi içinde bile bugün hiç çekilmeyen ma'hûd imaleler, yine devam etmiştir. Vaktiyle bu gibi kusurlar câiz idi. Bu kısımda en ziyade tecnis ve tezatla hüsn-i ta'lil sanatlarına müraat edilmiştir. Kafiye-i müreddef, kabih haşivler, tekrarlar yine yok. O kadar selîsâne, o kadar dilberâne bir üslupla yazılmıştır ki insan, âdeta ahenktar bir lâkırdı zanneder. Birkaç "sîne-i kebâb" ile "serv-kad"leri ortadan kaldırdıktan sonra köhne, menfur sözleri yok hükmünde kalır. Gazeller ne kadar yek-meal değilse de arada bir münasebet-i maneviye yok değildir. Beş, yedi, sekiz beyitlerden mürekkep olan bu gazellerin en tesir-bahşâ, tahzin-efzâları "râ", "kef", ve "yâ" bablarındadır. Bunlar:

Eşk ile bîrûnu sîm-endûb
Âh ile derûnu anber-âlûd

denecek bir letafete maliktirler.

Fuzuli gazel-serâlık meşrebine saptığını ve bu yolu edebiyatın diğer

[22] Buradaki "hanım" sözü biraz söz götürür. Aslı "han" olan bu kelimenin sonundaki "m" zamir-i izafî midir yoksa edat-ı te'nise midir? Evvelki hâlde "benim hanım" demek olur ki erkeklere mahsus bir unvandır. İkinci hâlde "seyyide" manasını ifade eder. Bu mana ile bu lügat vâkıa bugün müstamel ise de Fuzuli asrında ve ondan daha birçok seneler sonra bile maruf değildi. "Hatun", "kadın" derlerdi.

şubelerinden müreccah tuttuğunu şununla dahi tekrar ediyor:

Gazeldir safâ-bahş-ı ehl-i nazar
Gazeldir gül-i bustân-ı hüner

Gazâl-ı gazel saydı âsân değil
Gazel münkiri ehl-i irfân değil

Gazel bildirir şâirin kudretini
Gazel artırır nâzımın şöhretini

Gönül, gerçi eş'âra çok resm var
Gazel resmin et cümleden ihtiyâr

Ki her mahfilin ziynetidir gazel
Hıred-mendler san'atıdır gazel

Gazel de ki meşhur-ı devrân ola
Okumak da yazmak da âsân ola

Şairin gazel hakkındaki son mülâhazası şundan ibarettir:

Oldur gazel ki feyzi onun âmm olup müdâm
Ârâyiş-i mecâlis-i ehl-i kabul ola

Vird-i zebân-ı ehl-i safâ vü sürûr olup
Mazmûnu zevk-bahş serîü'l-husûl ola

Ondan ne sûd kim ola mübhem ibâreti
Her yerde istımâ'ın edenler melûl ola

Fuzuli'nin gazelleri mahiyeti hususundaki fevkte mezkûr mütalaat-ı şahsiyesine karşı ancak bu kadarcık diyebiliriz ki zaman ve mekânın tesiratından kurtulamayan efkâr-ı beşer "şehrâh-ı hidayet"i "serv-i sîmîn"e[23] benzer. Herhangi noktadan bakılacak olursa müntehâ-yı maksuda çıkan râh-ı sevap, ancak o tarik-i münevver, o sırat-ı müstakimdir zannolunur. Hâlbuki nokta-ı nazar tebeddül edecek olursa ol zann-ı hakikat-nümâ da tahvil-i merkez eder. Bu keyfiyet-i tehalüf aynıyla nâzırın tebdil-i mahal etmesiyle dahi kaimdir. Hâl böyle iken hangi zan, hakikat şekline girebilir ki Fuzuli'nin bu fikri de musib olsun? Hakikat fennîdir, müspettir. Zan ise indîdir, meşkûktür.

Edebiyatın bu gazel kısmında değil kendi asrında, asrımızda bile Fuzuli'yi lâyıkıyla taklit edebilecek, ona nazire yazacak bir şair daha zuhur etmedi. O bir şeyh-i edebdir. Bütün şairlerimiz ondan istifâze

[23] "Serv-i sîmîn" güneş ve lamba misillü ziyadar bir şeyin aksiyle su yüzünde hâsıl olan amûdî ve müstakim şekiller husule getiren nuranî sâyeden kinayedir.

edegelmiştir.

Gazelleri terci ve terkibibentler, müseddesler, muhammesler, murabbalar ve bazı nasihat-âmîz kıtalarla beyitler takip eder. Bunlardan bazı beyit ve mısraları aşağıda, numune olmak üzere, muhterem karilerimize arz edeceğiz.

Nihayet ümeradan Veysi Bey namına ithaf edilmiş meşhur *Leyli ile Mecnun* hikâye-i manzumesi geliyor. Bu hikâye Arap şuarasından meşhur Kays Âmirinin de Fârisî edebiyatına hizmette bulunmuş dehât-ı kiram, bu eseri birtakım tezyinat ilavesi ile Arabî'den Farsçaya naklettiler. Daha doğrusu aslını mehaz ittihaz ederek ona nazireler yazdılar ki Fuzuli'nin *Leyli ile Mecnun*'u dahi o yolda, ancak Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Nazire-gûlar hikâyenin ruhuna tasavvuf karıştırdılar, tabiattan uzaklaştırdılar. Bilmediler ki hakikate mukarin olmayan tasvir-i edebî, sanat-ı sâyeden mahrum bir levha-ı rengine benzer, nazire-firîb olur lâkin tesir-bahş olamaz. Temaşa-gerini hayran bırakır fakat rikkate düşüremez. Bunda Leyli ismet-perver bir meleke/melike-i muhabbet, Mecnun dahi sadakatsiz bir şeydâ-yı hak suretinde gösterilmeye çalışılmıştır. Sanat-perdâzâne yazılmış bu eser, sanat ve selâset nokta-ı nazarından edebî eserlerimizin en mühimlerinden addolunabilir. Ruh-şinâsâne bir tarz ile bunda birçok gizli gizli aşk perdeleri, rengin rengin sevda safhaları teşhir edilmiştir. Şu:

Ol dem ki bu nüsha oldu merkum
Leylî vü Mecnûn adıyla mersum

İzhâra gelip rumûz-ı vahdet
Vahdette tamâm olup hikâyet

Târîhine düştüler muvâfık
Bir olmak ile ol iki âşık

943

Tarih-i hitamına nazaran şair bu eserini yirmi üç yaşında iken yazmış olduğu anlaşılıyor. Hâsılı, Fuzuli bu eserinde sevgiliyi sevememek, şiddetle sevmekten ileri gelir hakikat-i ruhiyesini ayana çıkarmak istemiştir. Aralığa sokuşturulmuş gazeller pek âb-dârdır, pek dilberdir.

Leylâ vü Mecnun eğer çi çoktur
Ammâ ki bunun misâli yoktur[24]

[24] Ziya Paşa'nın

Eser hakkında şairin kendi tavsifat ve takdiratı şu vechledir:

Bir bezm-i musibet-i belâdır
Kim evveli gam, sonu fenâdır

Ne bâdesine neşâttan renk
Ne nağmesine ferahtan âhenk

İdrâki verir hayâle âzâr
Efkârı eder melâli inkâr

Hikâyenin Türkçe olarak sebeb-i nazmına dair şu malûmat veriliyor:

Olmuştu refîk ü hem-zebânım
Âyîne-i tûtî-i revânım

Bir niçe zarîf-i hıtta-ı Rûm
Rûmî ki dedin kaziye ma'lûm

Ya'ni ki kamu dakayik ehli
Her mes'elede hakayık ehli

Hem ilm ü fünunda nüktedânlar
Hem söz revişinde dür-feşânlar

Ben hastayı ettiler nişâne
Bir reng ile tîr-i imtihâne

Lütf eyle dediler ey sühen-senc
Fâş eyle cihana bir nihân-genç

Leylî vü Mecnun Acem'de çoktur
Etrâkde ol fesâne yoktur

Takrîre getir bu dâsitânı
Kıl tâze bu eski bûsitânı

Bildim bu kaziyye imtihandır
Zîrâ ki bu bir belâ-yı candır

Ammâ nice olur etmek ikrâh
Bir vâkıadır ki düştü nâgâh

Yeğdir yine özrden şürû'um
Bu işte tevekküle rücû'um

Et tab'-ı lâtîf ü akl-ı vâlâ
İdrâk-i bülend ü nutk-ı gûyâ

Düştü seferim diyâr-ı derde
Kimdir bana yâr bu seferde

Şimdi de husûsâta bakalım. Fuzuli'nin

Can sözdür eğer bilirse insan
Sözdür ki diyerler özgedir can

kelâmıyla Buffon'un "üslûb-ı beyan, aynıyla insandır" tabiri arasında bir karabet-i maneviye yok mudur? Sadi'nin:

Kebûter-bâ-kebûter, bâz-bâ-bâz
Kend-i hem-cins, bâ hem-cins pervâz

beytini Fuzuli şöyle:

Vahşî ile vahşî, tayr ile tayr
Hemcins ile hoştur eylemek seyr

tercüme etmiştir.

Cem'iyyet-i esbaba gönül verme Fuzûlî
Kim tefrikadır hâtıra cem'iyyet-i esbâb

beyti, Yavuz Sultan Selim'in:

Bahr-ı cem'iyyet dilhâ est perîşânîmâ

mısraından Fuzuli'ce iktibas edilmiştir zannolunmasın.

Şi'r bir ma'şûkadır hüsn-i ibâret zîveri
Can u dilden nâzenîn mahbûblar âşıkları

Her ne kadar:

Fuzûlî ister isen izdiyâd-ı rütbe-i fazl
Diyâr-ı Rûm'u gözet terk-i hâk-i Bâğdâd et

diyerek bir seyahat arzusunda bulunduysa da meramı husul-pezîr olmadı.

Lafzî yanlışlıklara gelince. Bütün kudemada olduğu gibi Fuzuli'de dahi lafzî hatalar vardır, fakat pek az. O kadar az ki hemen hemen hiç hükmündedir. "Hayâliyle 'tesellidir' gönül meyl-i visâl etmez" mısraındaki tesellidir sözü, bir söz olarak, "teselli-yâb" ve "müteselli" mahallinde kullanılmıştır. "Terlemiş ruhsâr ile hûbân, açarlar gönlümü" deki "açarlar" hatadır. Kaideye göre -ki Farsça cemlenmiş isimlere râci fiiller Türkçe edat-ı cem almaz- "açar" denilmeli idi.

Billâh nedir ane aşkın mefhum
Bu sırr-ı nihânı eyle mefhum[25]

[25] Sur'un Fuzuli'de tespit ettiği hatalar da tartışmaya açıktır. Örneğin, Hamid

beyti kafiyesizdir. Eğer manevi bir cinas yok ise "mefhum"lar rediftir. Kafiye olamayacağı malûmdur.

Nâçâr kılıp tahammül ü sabr[26]
Ol kesre dilerdi gaybdan cebr

beyti ile

Göz açtı özünü gördü yitmiş
Hem-râhı bırakmış onu gitmiş

ve

Ol perdeye kimse râh bulmaz
Tahkik bil onu ki bilmek olmaz

beytindeki mısraların sonlarındaki "r", "ş" ve "z" harfleri ki ravi mahallindedirler, mâ-kabllerindeki harekelerde muvafık olmadığı için kaidece kafiyesiz addolunması lazım gelir.

Her biri bir yane gitti peri-veş
Dağıldı şerer, tutuştu ateş

ile

Her gün geli yaz böyle ta'vîz
Tâ sıhhate tutmak ola ümmîz

beyitlerindeki "پریوش"i "پروش", "امید"i "امیذ" yapmak gibi tahakkümlere zamanımızda cevaz verilmez. Hâsılı:

Ey Fuzûlî öldün efgan etmedin rahmet sana
Rahm kıldın halka efganınla zahmet vermedin

(Abdullah Sur, *Füyûzât*, no. 30, 19 Ekim 1907; no. 31, 24 Ekim 1907, Bakü.)

Araslı'nın okuduğu nüshada bu beyit, "Billâh nedir ane aşka mefhum / Bu sırr-o nihanı eyle ma'lûm" şeklindedir. (Hamid Araslı, *Mehemmed Fuzuli-Eserleri*, II. cilt, s. 58, Bakü 2005. (M.G.)

[26] İkisinden biri

XVI. ASIR KLASİK TÜRK EDEBİYATI'NIN BİLİNMEYEN BİR ŞAİRİ: SEYRÎ VE *DÎVÂN*'I

Recep GÖKKAYA*

Giriş

Klasik Türk edebiyatının tarihî metinleri üzerinde gerçekleştirilen neşir çalışmaları arasında ele geçen tek nüshası yurtdışındaki kütüphanelerde kayıtlı bulunan birçok Türkçe divan olduğu bilinmektedir. Bu gibi eserler üzerinde yapılan çalışmalar arasında Azîzî,[1] Celâl Bey,[2] Garâmî,[3] Kadı Burhaneddin,[4] Mânî,[5] Sebzî,[6] Serâyî[7] gibi şairlerin *Dîvân* neşirleri örnek olarak gösterilebilir. Divan sahibi olmasına rağmen kaynaklarda mahlası yer almayan ve *Divan'*ının tek nüshası Paris Bibliothèque Nationale de France'de kayıtlı bulunan şairlerden biri de üzerinde araştırma yaptığımız Seyrî'dir.[8]

---

* Arş. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, recepfevzigokkaya@gmail.com

1 ERSOY, Ersen, *Âzîzî Dîvân,* Akademi Titiz Yayınları, İstanbul, 2013.

2 GÜNEŞ, Murat, *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı, (İnceleme-Metin)*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2013.

3 BAŞPINAR, Fatih, *Garâmî Dîvân, İnceleme-Metin*, Yedirenk Yayınları, İstanbul, 2013.

4 ERGİN, Muharrem, *Kadı Burhaneddin Divanı,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980.

5 DEMİREL, Şener, *16. Yüzyıl Şairlerinden Mânî, Dîvân ve Şehr-engîz-i Bursa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, Ankara, 2017.

6 YEKBAŞ, Hakan, *Sebzî Divanı,* Akçağ Yayınları, Ankara, 2016.

7 KOLUNSAĞ, İbrahim, *Serâyî Dîvânı, (Notlandırılmış Metin-İnceleme)*, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2016.

8 Seyrî'nin *Dîvân*'ının görüntüleri, eseri tespit eden Murat GÜNEŞ tarafından resmi işlemlerle 2013 yılının sonunda Paris Bibliothèque Nationale de France'dan temin edilmiştir. Murat GÜNEŞ tez konusu araştırdığımız günlerde bu eser üzerine çalışmamızı önermiş ve *Dîvân* 2014-2017 yılları arasında Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda tarafımızdan yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. *Dîvân* üzerindeki çalışmalarımız devam ederken, eserin künye bilgisi gerekli özetle birlikte 20.03.2014 tarihinde klasik Türk edebiyatı araştırmaları sahasında referans olarak kabul edilen osmanlıedebiyatı.com adlı veritabanına girilmiştir. Ancak Avrupa'nın bazı kütüphanelerinde olduğu gibi Paris Bibliothèque Nationale de France da bir

Her ne kadar klasik Türk edebiyatı tarihinde yazılmış şairler tezkirelerinde *Seyrî* mahlasına yer verilmemiş olsa da, daha sonraki asırlarda yazılan *Tuhfe-i Nâ'ili*, *Mecelletü'n-Nisâb* ve *Kâmûsu'l-A'lâm* gibi biyografi türündeki eserlerde Seyrî mahlaslı şairlerin bulunduğu görülmektedir.[9] Fakat ismi geçen kaynak eserlerde rastladığımız Seyrî mahlasındaki şairlerin, üzerinde çalıştığımız XVI. asır klasik Türk edebiyatı şairi Seyrî ile ilgisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır.[10]

Biyografik eserlerin dışında Seyrî mahlasına rastlanılan bir diğer kaynak da şiir mecmualarıdır.[11] Ancak mecmualarda bugüne kadar tespit

---

araştırmacı tarafından satın alınan eserin taramasını, ilgili araştırmacıya ilettikten yaklaşık 2 hafta sonra ücretsiz kullanıma açmaktadır. Fakat bu süre, eseri tespit eden ve çalışmak isteyen araştırmacının çalışmalarını tamamlaması için yetersizdir ve akademik camiada bazı nahoş durumlara sebep olmaktadır. Nitekim Seyrî'nin *Dîvân*'ını yüksek lisans tezi olarak çalıştığımız süreçte Siyabend EBEM ve Yunus KAPLAN isimli araştırmacılar, kolayca görüntülerine ulaştıkları eser hakkında tarafımıza hiçbir şekilde ulaşmadan birer yazı kaleme almışlardır. Künyeleri şu şekildedir: EBEM, Siyabend, "Seyrî ve Halep Şehrengizi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Mart 2015, C. 2, S. 2, s. 9-25; KAPLAN, Yunus, "Seyrî ve Halep Şehrengizi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2015, S. 12, s. 67-92.

9 *Tuhfe-i Nâ'ili*'de yer alan Seyrî, hatalı bir şekilde 17. asır şairi olarak gösterilse de, ilgili şairin *Dîvân*'ı üzerine G. Feyza HATİPOĞLU'nun hazırladığı yüksek lisans teziyle bu şairin 19. asır şairlerinden olduğu tespit edilmiştir (bkz. HATİPOĞLU, G. Feyza, *Seyrî ve Dîvânı, (İnceleme-Metin)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 2). *Mecelletü'n-Nisâb*'da yer alan Seyrî'nin ise İranlı bir şair olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Müstakim-zâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb*, *Tıpkıbasım*, Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2000, vr. 266). *Kâmûsu'l-A'lâm*'da da Seyrî mahlaslı üç şairden bahsedilmişse de, bu şairlerin de İranlı oldukları belirtilmiştir (bkz. Şemsettin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm, Tıpkıbasım,* Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996, c. 4, s. 2758).

10 GÖKKAYA, Recep, *16. Asır Şairlerinden Seyrî ve Dîvân'ı, [İnceleme-Metin-Dizin]*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2017, s. 379-381.

11 *Pervane Beg Nazire Mecmuası*'nda bir adet (bkz. GÜNDOĞDU, Betül, *Pervane Beg Nazire Mecmûa'sı (30a-67b), (Transkripsiyonlu ve Edisyonkritikli Metin),* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002, s. 188); Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 1186 numaralı *Mecmûa*'da bir adet (bkz. ÇAYLAK, Özkan, *Mecmû'a-i Eş'âr (Hamidiye 1186), 1b ve 50a Yapraklarının Tenkitli Metni*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 162); Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 4078 numaralı *Mecmû'a*'da bir adet (bkz. YAVUZ, M. Sait, *Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu 4078 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmû'asının (vr. 1-30 İnceleme ve Metin)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve

ettiğimiz Seyrî mahlaslı şiirlerin şairin *Dîvân*'ında bulunmadığı görülmektedir.

Biyografik kaynaklar ve şiir mecmuaları dışında XVI. asır Türk şairi Garâmî'nin *Dîvân*'ında bulunan *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* isimli şairnamesinde Seyrî mahlasına yer verdiği görülüyor:[12]

Şol razḳavaruñ kimisi ṭaġdan kimi ṭaşdan
Seyrāna yarar ḥāṣılı Seyrî ġazelleri g. 1619/9

Öte yandan çalışmamızın konusu olan Seyrî hakkında aşağıda detaylarıyla ifade edileceği üzere, Ahdî'nin tezkiresinde dolaylı olarak yer alan malumattan başka herhangi bir bilgi bulunmasa da, şairin yaşadığı devrin bazı hadiselerine *Dîvân*'ında düşürdüğü tarihler ve birçok mühim olaya çeşitli şekillerde manzumelerinde geniş yer veriyor oluşu, *Dîvân*'ına tarihî bir belge niteliği kazandırmış ve bugün Seyrî'nin hayatı hakkında da birçok kayda değer bilgiye ulaşmamızı sağlamıştır.

Kimliği ve Hayatına Dair

Dîvân'ındaki manzumelerinden öğrendiğimize göre Seyrî, XVI. asırda Osmanlı Devleti'nin beylerbeylerinden olan Temerrüd Alî Paşa'nın [ö. 1572][13] divan katipliğini yapmış ve uzun yıllar Erzurum ve Bağdat'ta paşanın himayesinde olmuş ve hizmetinde bulunmuşdur.

Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 105); Ankara Millî Kütüphane 06 Mil. Yz. A329 numaralı *Mecmûa*'nın 26[a] varağında bir adet; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T3819 numaralı *Mecmû'a*'nın 25[a]-25[b] varaklarında dört adet olmak üzere şu ana kadar 8 adet Seyrî mahlaslı gazel tespit edilmiştir. Bu gazellerin dışında Hisâlî'nin *Metâli'ü'n-Nezâ'ir*'inde 19 adet (bkz. KAYA, Bilge, *Hisâlî Hayatı-Eserleri ve Metâli'ü'n-Nezâ'ir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 159, 266, 283, 427, 515, 630, 874, 906, 1099; KALYON, Abuzer, *Peşteli Hisâlî Metâli'ü'n-Nezâ'ir (II.Cilt) İnceleme-Metin*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 377, 521, 575, 508, 834, 893, 1065, 1090, 1233, 1077) ve Kâbilî'nin *Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr*'ında dört adet (bkz. GÜRBÜZ, Mehmet, *Kâbilî'nin Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr Adlı Şiir Mecmû'ası*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 679, 920, 991, 1359) olmak üzere toplamda 23 adet Seyrî mahlaslı matla tespit edilmiştir.

12 BAŞPINAR, *age.,* s. 944. Bu beyitte 16. asırda Seyrî mahlaslı bir şairden söz ediliyor olması dikkate değerdir. Ancak Garâmî'nin kastettiği şairin, çalışmamızın konusu olan Seyrî ile aynı şair olup olmadığı belli değildir.

13 AFYONCU, Erhan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Beylerbeyileri I: Temerrüd Ali Paşa", *Belleten*, Ankara, 2002, c. LXV, S. 244, s. 1015.

Seyrî'nin manzumelerinden hareketle kimliğine dair fikir yürütebileceğimiz bir ayrıntı, şairin 1550'li yılların başında Bağdat'ta beylerbeyi olan Temerrüd Alî Paşa'nın yanına gittiğini *Dîvân*'ında ifade etmesi ve paşanın buradaki görevi esnasında meydana gelen hadiseler hakkında manzumeler kaleme almış olmasıdır.[14]

Gülşen-i Şu'arâ'nın müellifi Ahdî-yi Bağdâdî, bu yıllarda kendisinin de Bağdat'ta Temerrüd Alî Paşa'nın hizmetinde bulunduğunu ifade ediyor olmasına rağmen, tezkiresinde Seyrî mahlaslı bir şaire yer vermediği görülmektedir. Ancak her iki şairin de Temerrüd Alî Paşa ile ortak münasebetinin bulunması ve aynı dönemde Bağdat'ta paşanın yanında bulunmuş olmaları Ahdî ve Seyrî'nin tanışmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bu durum, araştırmalarımız sırasında bizi *Gülşen-i Şu'arâ* üzerinde daha dikkatli bir incelemeye sevk etmiştir. Bu tetkik sonucunda Seyrî'nin hayatı ve şiiri hakkında doğrudan olmasa da dolaylı şekilde bilgi içeren tek kaynağın Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sı olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir.[15] Yukarıda da belirtildiği üzere Temerrüd Alî Paşa, 1549-1553 yılları arasında Bağdat Beylerbeyliği görevindeyken[16] Ahdî de o yıllarda paşanın yanında olduğunu, Alî Paşa'nın Bağdat'tan Sivas Beylerbeyliği'ne tayin edilmesiyle onunla birlikte Sivas'a geldiğini ve paşanın burada hizmetinde bulunduğunu *Gülşen-i Şu'arâ*'sında ifade etmektedir.[17]

Ahdî eserinin sebeb-i telif bölümünde ise Temerrüd Alî Paşa'nın Bağdat'tan Sivas'a tayin edilişi üzerine çıkılan bu yolculuk esnasında yanlarında *"Hüsrev"* isimli bir şairin bulunduğunu bildirmekte ve bu şairle aralarındaki samimi dostluk hakkında önemli bilgiler vermektedir.[18] *Gülşen-i Şu'arâ*'nın bu bölümünde Ahdî, Temerrüd Alî Paşa'dan: "*yâr-ı zarîf*, *enîs-i cân"* ve "*yâr-ı dîrîn"* olarak bahsederken;[19] dostu Hüsrev'den ise: "*şâ'ir-i latîf*, *refîk-i şefîk"*, *mûnis-i revân"* ve "*şâ'ir-i sihr-âferîn"* övgüleriyle bahsetmekte[20] ve "*mu'ammā bi-ism-i Hüsrev*" başlığıyla şu muammayı vermektedir:

---

14 *Dîvân*'da 8. kıta, 2. muhammes, 5 ve 6. murabbada verilen bilgilerden, Seyrî'nin Bağdat'a gittiği ve burada Alî Paşa'nın yanında bulunduğu anlaşılmaktadır.

15 GÖKKAYA, *agt*., s. 3.

16 AFYONCU, *agm*., s. 1010-1011.

17 SOLMAZ, Süleyman, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 109.

18 SOLMAZ, *age*., s. 85-86.

19 SOLMAZ, *age*., s. 86.

20 SOLMAZ, *age*., s. 86.

Çeşm-i giryānda ḫayāl-i ḳadüñ ey serv-i revān
Serv bitmiş arasında cū miṣālidür hemān[21]

Yine eserinin sebeb-i telif kısmında Sivas'a vardıktan bir müddet sonra İstanbul'a gitmek için tekrar yola çıktığını belirten Ahdî, hizmetinde bulunduğu Temerrüd Alî Paşa'dan ve dostu olarak takdim ettiği şair Hüsrev'den ayrılırken üzüldüğünü belirtmekte ve bu ayrığa dair de şu beyti söylemektedir: [22]

Budur devr-i zamānuñ ittifāḳı
K'olur her viṣālüñ bir firāḳı[23]

Ahdî'nin Hüsrev'den ve Ali Paşa'dan ayrılırken söylediği bu beytin ilk mısraı, Seyrî'nin *Dîvân*'ının 37[a] varağında derkenar olarak yer almaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Ahdî ve Seyrî arasında özellikle Temerrüd Alî Paşa etrafında olan münasebet ve *Dîvân*'ın da müellif hattı oluşu hesaba katıldığında bu kaydın sıradan bir rastlantı olmayıp, şairin kimliği açısından önemli bir ipucu olabileceği fikrini akla getirmektedir. Zira Seyrî, *Dîvân*'ın 111[b] varağında bulunan bir gazelinde adının Hüsrev olduğuna dair önemli bir bilgi vermektedir ki söz konusu gazelin son beytinde şair mahlası yerine *Hüsrev* ismini, *bana dirler* vurgusuyla da şöyle kullanmaktadır:

Dudaġuñı emdügüm ḫalḳuñ düşelden aġzına
Baña dirler iy şeker-leb Ḫusrevem şīrīn-suḫen g. 309/5

Elimizde bulunan ipucu ve detay mahiyetindeki bu bilgiler, *Gülşen-i Şu'arâ*'nın sebeb-i telif bölümünde bahsedilen Hüsrev isimli şairin, Ahdî'nin yakın dostu; Temerrüd Alî Paşa'nın da uzun yıllar hizmetinde bulunmuş ve bir süre onun divan katipliğini de yaptığını bildiğimiz çalışma konumuz Seyrî olabileceği fikrini desteklemektedir. [24]

---

21 SOLMAZ, *age*., s. 86.

22 SOLMAZ, *age*., s. 86.

23 Bu beyit aynı zamanda Kabûlî'nin *Dîvân*'ında yer alan bir musammatın mütekerrir beyitinde şöyle geçmektedir: "*Budur devr-i zamānuñ ittifāḳı / Olur her bir viṣālüñ bir firāḳı*" (bkz. ERDOĞAN, Mustafa, *Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı, (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimlessr Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2008, c. 1, s. 502).

24 Ahdî, tezkiresinin sebeb-i telif bölümünde dostu Hüsrev ile birlikte Temerrüd Alî Paşa'dan da bahsetmiş ve Temerrüd Alî Paşa'ya ilk ravzada bir madde başı ile yer vermiştir. Ancak sebeb-i telifte "*şâir-i sihr-âferîn*" diyerek şairliğini övdüğü ve yakın arkadaşı olduğunu ifade ettiği Hüsrev'e bir madde ayırmaması önemli bir detaydır. Eserde yer alan Hüsrev ve Hüsrevî maddelerinde bahsedilen şairlerin ise sebeb-i telifteki Hüsrev ile aynı şair olmadıkları gayet açıktır.

Mahlası

Arapça *seyr* (s-y-r): *"yürüyiş, gidiş, mişyet, reviş, reftâr, hırâm, segirdiş, koşiş, gezinmeklik, seyrân, volta, gül-geşt, temâşâ"* gibi anlamlara gelmektedir.[25] Şiirlerinden anlaşıldığına göre Seyrî, ifa ettiği vazifeler icabı yaşadığı dönemde geniş bir coğrafyada birçok yeri gezmesinden dolayı bu mahlası kullanmış olmalıdır. Nitekim *Dîvân*'ında gezginliğini vurguladığı örneklerden bazısı şu şekildedir:

Seyrīyem kim milket-i dehri ser-ā-ser seyr idüp
Dilerem ʿarż eyleyem kim nice oldı mācerā k. 4/19

Niçe demdür mey-i ʿışḳ ile ser-mest
İdüp bunca diyār u memleket geşt ms. 1/13

Terk idüp ben ʿāşıḳın derdā sefer itdi Sefer
Yiridür şimden girü baña maḳarr olsa sefer g. 85/1

Doğum Yeri, Tarihi ve Ailesi

Şairin kesin olarak doğum yeri ve tarihi bilinmemekle birlikte gerek *Dîvân*'ındaki tarih manzumeleri gerekse de çeşitli şekillerde adını andığı kişiler ve münasebette bulunduğu devlet adamlarına dair bilgilerden hareketle XVI. asrın başlarında doğduğu tahmin edilebilir. *Dîvân*'ında Hayretî ve Yûsuf-ı Sîneçâk ile görüştüğünü belirtmesi,[26] Halep'te ve Şam'da bulunduğu yıllarda Üsküp'ten ve İshâk Çelebi'den bahsediyor oluşu[27] ve şiirinde daha ziyade Rumelili şairlerde görülen söyleyiş ve ifade kalıplarına[28] sıkça yer vermesine bakılırsa şairin Rumelili olduğu ihtimali ağırlık kazanmaktadır.

Seyrî, Şehzâde Mustafa'ya sunduğu kasidelerinden birinde

---

25 TULUM, Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 1583.

26 *Ḥayret ile Sīneçāki çünki gördüñ Seyriyā*
ʿAḳlımuz ḥayret aluban sīne çāk eyler bizüz g. 146/4. Bilindiği gibi Hayretî ile Yûsuf-ı Sîneçâk Vardar Yenicesi'nden iki kardeş şairdir (bkz. Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, Hazırlayan: Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2010, c. 2, s. 685).

27 *Rūmilinde ḳoyup Üskübi berü gel Seyrī*
Varuban Şāma ziyāret idelüm İsḥāḳı g. 395/5. Nitekim 1536 yılının Haziran-Temmuz aylarından itibaren Üsküplü İshâk Çelebi de kadılık vazifesiyle Şam'a gitmiş ve 1538-39 yılında burada vefat etmiştir (bkz. ÇAVUŞOĞLU, Mehmed-TANYERİ M. Ali, *Üsküblü İshâk Çelebi, Dîvân, Tenkidli Basım*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 7).

28 ÇELTİK, Halil, *Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 148-225.

Rumeli'nden Erzurum'a tımarını arttırmak amacıyla geldiğini şöyle belirtir:

Rūmilinden yidi biñ aḳçalıḳ tīmār ile
Arż-ı Rūma gelmiş idüm artduram diyü şehā k. 2/24

Fakat öyle sanıyoruz ki bu beyitte ifade edilen Rumeli'nden Erzurum'a geliş hadisesi, şairin memleketinin Rumeli olduğuna dair kesinlik ifade etmez. Zira burada dikkat edilmesi gereken husus, şairin Erzurum'a gelmeden önce 1534 tarihinden 1540-41 senesine kadar Halep civarında bulunduğunu *Dîvân*'ındaki muhtelif manzumelerinde belirtiyor oluşudur (ms. 1/20-23, kt. 1, kt. 2, kt. 4). Şair Halep dolaylarından 1540-41 yılında ayrılarak Budin Kalesi'nin 22 Ağustos 1541 tarihinde[29] ikinci defa gerçekleşen fethine katılmış (kt. 5, kt. 6) ve fethin hemen ardından 1542 yılında da Erzurum'a gelmiştir (kt. 7). *Dîvân*'ında 1542-1548 yılları arasında Erzurum'da Alî Paşa'nın yanında bulunduğunu belirten şairin (kt. 7, k. 2/8), 1548'den sonra da Amasya'da sancakbeyi olan Şehzade Mustafa'nın yanına gittiği ve ilgili kasideyi de ona burada sunduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında şairin mezkur beyitindeki Rumeli'nden Erzurum'a geliş ifadesi, Rumelili olduğununa dair bir vurgu değil; katılmış olduğu Budin'in fethinden sonra yedi bin akçalık bir tımar alarak Erzurum'a geldiğini bildirişi olmalıdır.

Dîvân'ında ailesine dair geniş bilgilere yer vermeyen Seyrî, Şehzade Mustafa'ya sunduğu aynı kasidede babasının Osmanlı sarayında *"bevvâbân-ı dergeh-i âlî"* denilen saray kapıcılarından[30] olduğunu belirtir:

Ḳapudan ḳovsañ bacadan düşerem zīrā ki ben
Dergeh-i ʿālīde Bevvāboġlı idüm serverā k. 2/23

Şairin evliliği hususunda da elimizde bir bilgi olmamakla birlikte bazı beyitlerinden hareketle evlenmediğini söylemek mümkündür:

Gel mücerred oluban dünyā-yı dūndan ʿuzlet it
Merddür ergen olan erkenden ol zenden cüdā g. 13/3

Seyriyā çünkim mücerred olduñ üçler ʿışḳına
Üç ṭalāḳ itmek gerek bugün ʿarūs-ı dehri boş g. 160/5

---

29 CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, c. II, s. 1015.

30 PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, c. I, s. 212.

Öğrenimi ve Mesleği

Seyrî'nin öğrenim görüp görmediği hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak *Dîvân*'ında mesleğinin katiplik olduğunu bildirmesi (k. 2/8), devrin ileri gelen devlet adamlarıyla münasebetinin bulunması; Arap, Fars ve Türk şiirini incelediğini ifade etmesi (k. 6/34) onun iyi bir eğitim aldığını düşündürmektedir.

Şairin Şehzade Mustafa'ya sunduğu bir kasidesindesindeki ifadesinden ise 1543-1548 yılları arasında Erzurum'da beylerbeyi olan Temerrüd Alî Paşa'nın[31] bir süre divan katipliğini yaptığı anlaşılmaktadır:

Arż-ı Rūm beglerbegisi kim ʿAlī Pāşā durur
Kātib-i dīvānı iken çün Ḫudā itdi cüdā k. 2/8

Bulunduğu Yerler ve Devlet Adamları ile Olan Münasebeti

Dîvân'daki manzumelerinden öğrendiğimize göre Seyrî Şam'dan Erzurum'a, Bağdat'tan Budin'e uzanan geniş bir coğrafyada birçok şehirde bulunmuştur. Şairin *Dîvân*'ı dikkatle incelendiğinde ise onun ilk olarak Halep'te bulunduğu görülür. Zira şair, *Dîvân*'ında yer alan *Halep Şehrengizi*'nde Mîr Mehemmed Bey'in Halep Sancakbeyliği'ne tayin edildiği sırada şehre geldiğini belirtmektedir:

Gerekdür ḥamd idevüz rūz ile şeb
Ḥaleb şehrin müyesser itdi ol Rab ms. 1/12

Müʾebbed devleti ẕātı müʾeyyed
Żiyā-yı dīn ü devlet Mīr Meḥemmed ms. 1/20

Ki bulup ḫiẕmetinde ḳadr-i behre
Rikābınca bile geldüm bu şehre ms. 1/23

Kaynaklardaki bilgilere göre Mehemmed Bey'in 1534-1535 yılları arasında Halep Sancakbeyliği görevinde bulunduğu bilinmektedir.[32] Veziriazam İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun da 27 Aralık 1533 tarihinde Halep'e geldiği[33] göz önünde bulundurulursa, Seyrî'nin bu sefer sebebiyle Halep'e gelmiş olduğu düşünülebilir.[34] Öte yandan

31 AFYONCU, *agm*., s. 1009-1010.

32 ÇAKAR, Enver, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 2003, s. 69-70.

33 KILIÇ, Remzi, *Kanunî Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 166-167.

34 Seyrî Halep'te iken Mîr Mehemmed Bey'in Halep'e vali olarak gelişine bir tarih düşürmüş (kt. 12) ve bu tarihin başlığında Halep'in Mîr-livâ, yani Sancakbeyliği

Seyrî'nin Veziriazam Maktul İbrahim Paşa için bir murabba kaleme alması (mrb. 8) ve şiirlerinden Irakeyn Seferi'nde gerçekleşen bazı hadiselerden haberdar olduğunun anlaşılması bu fikrimizi desteklemektedir.[35]

Dîvân'dan hareketle şairin Halep dolaylarında bulunduğu yıllarda Şam'a da gittiği anlaşılmaktadır. Zira *Dîvân*'da manzum mektup türündeki mesnevî (ms. 2) şairin Şam'ı iyi bildiğini ve Şam'da tanıdığı birçok ismin olduğunu gösterrmektedir. Ayrıca 1536 yılında Şam defterdarı olan Ali Bey'e[36] sunduğu bir kasideden[37] hareketle (k. 8) Seyrî'nin burada Defterdar Ali Bey'den görev talep ettiği anlaşılmaktadır.

1535 yılında Mîr Mehemmed Bey'in ardından Halep Sancakbeyliği'ne Hüseyin Paşa [ö. 1542][38] tayin edilmiş ve paşa 1539 yılına kadar bu görevde kalmıştır.[39] Seyrî'nin *Dîvân*'ında Hüseyin Paşa'nın 1537'de Antep'te tamir ettirdiği bir köşke (kt. 1) ve yine paşanın 1537'de Antep'te yaptırdığı bir mesireliğe (kt. 2) tarih düşürdüğü görülür.[40]

Dîvân'da düşürülen bazı tarihler (kt. 1, kt. 2, kt. 4) şairin Irakeyn Seferi'nden sonra da 1540-41 yılına kadar yine Halep ve çevresinde bulunduğunu işaret etmektedir.[41]

Seyrî'nin 1540-41 yıllarında ise Halep'ten ayrılarak Budin'e gittiği anlaşılıyor. Zira şairin 22 Ağustos 1541'de gerçekleşen Budin'in ikinci kez fethine[42] bizzat katıldığına dair *Dîvân*'ında şu tarihler bulunur: [43]

---

konumunda olduğunu belirtmiştir. Düşürülen bu tarihin son mısraında geçen birkaç kelime okunamadığı için ifade edilen tarihi de belirleyemedik. Fakat Halep'in 1549 yılında Beylerbeyliği merkezine dönüştürülmesinden önce -yani 1516-1549 yılları arasında- Mîr-livâ/Sancakbeyliği statüsünde bulunduğu, bu yıllar arasında da görev yapan sadece bir valinin Mehemmed isminde olduğu ve mezkur valinin de 1534-1535 yıllarında görev yaptığı kaynaklarda yer almaktadır (bkz. ÇAKAR, *age.*, s. 69-71).

35 GÖKKAYA, *agt*., s. 9-10.

36 ÇAKAR, *age*., s. 73.

37 *"Ḳaṣīde-i Dīger Be-Ḥużūr-ı 'Alī Beg Dāme 'İzzehū Defterdār-ı Vilāyet-i Şām Ez-Cānib-i Ḫızāne-i 'Āmire"* (*Hazine-i Âmire'den olan Şam vilayetinin defterdarı Ali Bey''in -izzeti daim olsun- makamına diğer kasidedir.)* k. 8.

38 SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmânî*, Hazırlayan: Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, c. 3, s. 712-713.

39 ÇAKAR, *age.*, s. 69-70.

40 GÖKKAYA, *agt*., s. 82-83.

41 GÖKKAYA, *agt*., s. 8-10.

42 Mohaç zaferinin ardından 1526 yılında Budin'in anahtarı Kanunî Sultan Süleyman'a teslim edilmişti. Osmanlı ordusunun Budin'den ayrılmasını fırsat bilen

Bu fetḥi göricek Seyrī müverriḫ
Didi tārīḫini baḫş-i İlāhī [h. 948/m. 1541-42] kt. 5/5

Mükerrer ḳande beñzer daḫı Seyrī
Didi tārīḫini fetḥ-i mükerrer [h. 948/m. 1541-42] kt. 6/6

Seyrî Budin'de düşürmüş olduğu tarihlerin yanı sıra, fethe katılan ikinci vezir Rüstem Paşa'ya [ö. 1561] da fethiyye türünde bir kaside sunmuştur (k. 7).

Şairin Budin'den sonraki durağı ise Erzurum'dur. *Dîvân*'daki tarih manzumelerinden anlaşıldığına göre Seyrî, Budin'in fethinin ardından Erzurum'a gitmiştir. Fethin 1541 yılının Ağustos ayında gerçekleştiği dikkate alınırsa Seyrî'nin Erzurum'a 1542 yılı içerisinde varmış olduğu kabul edilebilir. Nitekim *Dîvân*'daki 1541-42 tarihli Farsça bir kıtanın başlığında Gürcistan Kralı Melik Bagrat'ın [d. 1510-ö. 1565][44] Erzurum Beylerbeyi Alî Paşa tarafından yenilgiye uğratıldığı ifade edilmektedir.[45] Seyrî bu kıtada Gürcü Kralı Bagrat'tan ve Alî Paşa'dan şöyle söz etmektedir:

Serdār-i ḳavm-i Gurcī Pagrad-ı kufr-muʿtād
Dīv-i racīm-āsā mercūm-i laʿnet u ṭard[46] kt. 7/2

Pāşā-yi Erzenu'r-Rūm şīr-i ġazā vu heycā
Ez-behr-i dīn ez-her tedbīr defʿi-şān kerd[47] kt. 7/5

Āḫir resīd yārī ez-ʿavn u naṣr-ı Bārī
Ber-ehl-i dīn u Pagrad be-gīr taḫt dil pur ez derd[48] kt. 7/9

Ferdinand kısa sürede şehri tekrar zaptedince Osmanlı kuvvetleri 7 Eylül 1529'da Budin Kalesi'ni fethetti. Ardından Macar tahtına Kanunî'nin izniyle Janos Zapolya geçirildi. Zapolya'nın ölümünden sonra Ferdinand, Budin Kalesi'ni yine ele geçirince 1541 yılının Ağustos ayında Budin Kalesi Osmanlı ordusu tarafından ikinci defa fethedildi (bkz. CEZAR, *age*., s. 831-1015).

43 "*Tārīḫ-i Fetḥ-i Ḳalʿa-i Budin-est Der-Defʿa-i Ṣānī*"(*Budin Kalesi'nin ikinci defa gerçekleşen fethinin tarihidir.)* kt. 6; "*Tārīḫ-i Fetḥ-i Ḳalʿa-i Mezkūre-est*" *(Adı geçen kalenin fethinin tarihidir.)* kt. 5.

44 AYDIN, Dündar, *Erzurum Beylerbeyiliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 65.

45 "*Tārīḫ-i İnhizām-ı Melik Pagrad Ḥākim-i Gürcistān Būde Der-Maʿreke-i Ḥażret-i ʿAlī Pāşā Mīr-i Mīrān-ı Arż-ı Rūm Būd Sābıḳā" (Erzurum'un eski beylerbeyi Alî Paşa'nın Gürcistan Hakimi Melik Bagrat'ı harp meydanında yenilgiye uğrattığı hadisenin tarihidir.)* kt. 7.

46 *"Küfrü alışkanlık edinen Gürcü kavminin başı Bagrad Şeytan gibi taşlanmış, kovulmuş, lanetlenmiş ve sürülmüştür."*

47 *"Erzurum'un Paşası gazânın ve savaşın aslanıdır. Onların tüm tedbirlerini, dininin gücüyle defetmiştir."*

Şair, Erzurum Beylerbeyi Alî Paşa için yazdığı kasidesinde ise paşanın Erzurum'a gelişine ve Gürcülerle yapılan savaşlara da değinmektedir:

Devlet ile Arż-ı Rūma çün şehā başduñ ḳadem
Cümle Gürcistānı feṯḥ idüp Melik ḳuluñ ola k. 4/17

Ṭop-ı ḳalʿa-kūb-ı pür-heybet ṣadānuñ ḍarbına
Durımaya Ḳalʿa-i Oltı Ḥiṣār-ı Aḫsıḥā k. 4/18

Şair, Ali Paşa'nın Erzurum'a gelişinden birkaç yıl sonra Gürcülerin elinden alınan Oltu Kalesi'nin fethi için de tarih düşürmüştür (kt. 3).

Seyrî'nin Erzurum'da Temerrüd Ali Paşa'nın himayesine girdiği ve paşanın divan katibi olduğu bilgisi ise Amasya'da bulunduğu yıllarda Şehzade Mustafa'ya sunduğu bir kasidesinden anlaşılmaktadır:

Arż-ı Rūm beglerbegisi kim ʿAlī Pāşā durur
Kātib-i dīvānı iken çün Ḫudā itdi cüdā k. 2/8

Seyrî aynı kasidenin 24 ve 25. beyitlerinde de Şehzade Mustafa'ya Erzurum'a tımarını arttırmak amacıyla Rumeli'nden (Budin'den) geldiğini ve burada beş yıl kaldığını şöyle ifade etmiştir:

Rūmilinden yidi biñ aḳçalıḳ tīmār ile
Arż-ı Rūma gelmiş idüm artduram diyü şehā k. 2/24

Beş yıl oldı bekledüm Gürcī Ḳızılbaş serḥadin
Artmadı beş aḳça gitdi ol yidi de ḫusrevā k. 2/25

Seyrî Erzurum'daki katiplik görevinden ayrılıp Amasya'ya gitmeden evvel Elkâs Mîrzâ'nın Kanunî Sultan Süleyman'a ilticası hadisesi yaşanmıştır. Bu olay Irakeyn Seferi'nde yarım kaldığı düşünülen doğu meselesini tekrar gündeme getirmiş ve bir süre sonra II. İran (Tebriz) Seferi'ne çıkılmıştır.[49] Elkâs Mîrzâ'nın ilticası ve İran üzerine yapılan yeni sefer Seyrî'yi etkilemiş olmalıdır ki şair, Elkâs Mîrzâ'dan "*pâdişâh-ı şark*" olarak söz etmiş ve onun için övgülerle dolu iki murabba kaleme almıştır (mrb. 9, mrb. 10). Öte yandan kaynaklar Temerrüd Alî Paşa'nın, -ordu henüz bu sefer için İstanbul'dan yola çıkmadan önce- 20 Mart 1548 tarihi itibariyle Erzurum Beylerbeyliği'den

---

48 *"Sonunda Allah'ın yardımı Müslümanlara ulaştı. Bagrat'ın tahtı alındı ve gönlü tasayla doldu."*

49 KILIÇ, *age.*, s. 253-260.

ayrıldığını göstermektedir.[50] Bu tarihten itibaren Seyrî'nin Temerrüd Alî Paşa ile II. İran (Tebriz) Seferi'ne katıldığı düşünülebilir. Zira şairin Elkâs Mîrzâ için yazmış olduğu murabbalardan Tebriz bölgesini iyi bildiği ve sefer sırasında yaşanan hadiselerden de yakinen haberdar olduğu anlaşılıyor.[51]

Yine kaynaklar Temerrüd Alî Paşa'nın Erzurum'dan sonra kısa bir süreliğine Karaman Beylerbeyliği'ne, ardından da -II. İran (Tebriz) seferi sonrası- 6 Şubat 1549 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne tayin edildiğini göstermektedir.[52] *Dîvân*'daki manzumelerden de anlaşıldığına göre bu seferin ardından Seyrî, Alî Paşa'yla birlikte Bağdat'a gitmeyip Amasya'ya, o tarihte Amasya sancakbeyi olan Şehzade Mustafa'nın yanına gitmiştir.[53] Seyrî burada şehzadeye dört kaside sunmuştur. Bu kasidelerinden birinde Türk, Fars ve Arap edebiyatlarını incelediğini, katipler arasında parmakla gösterilen biri olduğunu belirterek şehzadeden divan katipliği talep etmiştir:

Kātib-i dīvānuñ olmaḳ istesem ʿayb itme kim
Zīre kim küttāb içinde olmışam engüşt-nümā k. 6/33

Fārisī Türkī ʿArab eşʿārını inşāsını
Ḳādir olduḳça tetebbuʿ itmişem ṣubḥ u mesā k. 6/34

Ancak bu arzusuna ulaşamadığını düşündüğümüz Seyrî'nin, Amasya'da şehzadenin yanında iki yıl kaldıktan sonra 1551-52 yıllarında Bağdat'a giderek, o sırada Bağdat beylerbeyi olan eski hamisi Temerrüd Ali Paşa'nın maiyetine tekrar girmeye çalıştığı ve ondan yardım istediği anlaşılmaktadır.[54]

Şairin Amasya'da bulunduğu yıllarda Şehzade Mustafa için yazdığı manzumelerinde dikkat çeken en önemli husus ise şehzadeyi saltanatın varisi olarak görmesi ve bunu şiirlerinde açıkça dile getiriyor olmasıdır:

Vāriṣ-i mülk-i Süleymān ḳudve-i şehzādegān
Kām-yāb u kām-rān Şehzāde Sulṭān Muṣṭafā k. 2/11

---

50 AFYONCU, *agm*., s. 1010.
51 GÖKKAYA, *agt*., s. 13.
52 AFYONCU, *agm*., s. 1010.
53 GÖKKAYA, *agt*., s. 14.
54 *"Ḳıtʿa-i Ḥasb-i Ḥālem ki Sābıḳā Bi-ʿizzi Ḥużūr-ı Şerīf-i Ḥażret-i ʿAlī Pāşā Mīr-i Mīrān-ı Baġdād Firistāde Būdem."* (*Daha önce Bağdad Beylerbeyi olan Alî Paşa'nın huzuruna göndermiş olduğum ve halimi arz ettiğim kıtadır.)* kt. 8.

Nihāl-i şalṭanat-ı gülistān-ı ʿOṯmānī̱
ʿUlüvv-i şān-ı Şeh-i Muṣṭafā-yı ẕü'l-iḳbāl k. 5/11

Şehr-yār-ı şehr-i devlet şeh-süvār-ı salṭanat
Mālik-i mülk-i seḫā vü ṣāḥib-i ʿizz ü ʿulā k. 6/15

İftiḫār-ı Āl-i ʿOṯmān [u] şeh-i şehzādegān
Ḥażret-i sulṭān bin sulṭān Sulṭān Muṣṭafā k. 6/16

Diğer taraftan Seyrî'nin *Dîvân*'ında yer alan şu manzume halkın ve ordunun bir an önce Şehzade Mustafa'nın tahta geçişini beklediğini göstermesi, hatta belki de şehzadenin kışkırtıldığı rivayetlerini teyit etmesi bakımından önemli bir belge hüviyetindedir:

Gel iy şāhum cülūs it taḫt-ı ʿOṯmāna mekānuñdur
Hümāsın sen serī̱ri āsumānuñ āşiyānuñdur
Ṭaleb ḳıl ṣıdḳ ile Ḥaḳdan yine virmek Ḫudānuñdur
Niçün epsem dursun durma sulṭānum zamānuñdur
Serī̱r-i salṭanat dirler ki Sulṭān Muṣṭafānuñdur mhs. 1/I

...

Çü sensin zübde-i şehzādegānı Şeh Süleymānuñ
Olupdur cān u dilden ḳullaruñ aʿyānı erkānuñ
Sañā merdānı Rūmuñ daḫı pī̱rānı Ḫorāsānuñ
İdüp himmet cemī̱ʿ evliyāsı daḫı ʿUrbānuñ
Serī̱r-i salṭanat dirler ki sulṭān Muṣṭafānuñdur mhs. 1/III

...

Süvār ol devlet atına maḥal oldı saña şāhā
Başuña salṭanat tācını urun kim sezā şāhā
Dü ʿālem ḫalḳı nice sürmesün ẕevḳ u ṣafā şāhā
Ṭolupdur yidi ḳat göklerle yirler bu ṣadā şāhā
Serī̱r-i salṭanat dirler ki sulṭān Muṣṭafānuñdur mhs. 1/IV

Seyrî'nin Amasya'da bulunduğu yıllarda Şehzade Mustafa'dan ne kadar ilgi gördüğünü bilemesek de, şehzade için yazmış olduğu manzumelerinin sayısınının fazlalığından ve bazı murabbalarında yer alan ifadelerden hareketle (mrb. 2, mrb. 3, mrb. 4), şehzade nezdinde kabul gördüğü ve birtakım ihsanlar almış olabileceğini söylemek mümkündür.[55] Bu hususta ki şiirlerden bazıları şu şekildedir:

[55] GÖKKAYA, *agt*., s. 23.

Naṭʿ-ı Rūmuñ şāhıyuz ferzānedür seyrānımuz
Şeh-süvār-ı pīl māt eyler yayaḳ seg-bānımuz
Ḫāneden geniş diyelüm görsün ʿadū meydānımuz
Ḥazret-i Şehzāde Sulṭān Muṣṭafānuñ ḳulıyuz mrb. 4/I

Nev-bahār oldı çü güller güldi bülbül devridür
Durmayup dönsün ḳadeḥ fır fır bugün mül devridür
Söylesün sāḳī ṣurāḥī daḫı ḳulḳul devridür
Şimdi Sulṭān Muṣṭafā devrānıdur gül devridür mrb. 2/I

Rūz-ı ʿıyd oldı Ḫudāya şükr-i minnet idelüm
Baʿdehū yārān gelüñ şāhāne ṣoḥbet idelüm
Ġuṣṣa vü ġam cānına ṣad bār laʿnet idelüm
Devr-i Sulṭān Muṣṭafādur ʿıyş u ʿişret idelüm mrb. 3/I

Seyrî Amasya'ya geldikten iki yıl sonra buradan ayrılmış ve o sırada Bağdat beylerbeyi olan eski hamisi Temerrüd Alî Paşa'nın yanına gitmiştir. Şairin Amasya'ya II. İran Seferi sonrasında, 1549-50 yıllarında gittiği ve burada iki yıl kaldığı göz önünde bulundurulursa, Bağdat'a da 1551-52 tarihlerinde gittiği tahmin edilebilir.[56] Şairin Amasya'da iki yıl kaldığı ise Bağdat'ta Alî Paşa için yazdığı şu mısralarından anlaşılmaktadır:

İki yıl gerçi ki şāhuñ oldı Sulṭān Muṣṭafā
Sürmedüñ bir gün Amāsiyye içinde sen ṣafā
İçme devrān sāḳīsinden bir daḫı cām-ı cefā
Mīr-i mīrān çünki Baġdāda ʿAlī Pāşā durur mrb. 5/IV

Seyrî'nin Alî Paşa'ya hitaben yazdığı bu murabbada Amasya'da geçirdiği iki yılı iyilikle anmaması ilginçtir. Kesin olmamakla birlikte bu durum, şairin Şehzade Mustafa'dan talep ettiği divan katipliği gibi önemli bir vazifeyi elde edememesinin bir sonucu olabilir. Yahut bu husus, şairin II. İran seferi sonrası Alî Paşa'yla Bağdat'a gitmeyip Amasya'ya, şehzadenin yanına gitmesinden duyduğu bir pişmanlığın neticesi olarak da yorumlanabilir. Nitekim şair bir gazelinde muhtemelen Amasya'ya gidişindeki pişmanlığını kastederek, tekrar Bağdat'a Alî Paşa'nın yanına gelişini şu şekilde ifade etmektedir:

Yañlışı ben eylemişken ʿazm-i Baġdād eyledüm
Gerçi dirler Seyriyā yañlış döner Baġdāddan g. 305/5

Şair bunların yanında Alî Paşa'ya hitaben zor durumda olduğunu belirttiği ve elinden tutmasını istediği Farsça bir kıtayla birlikte (kt. 8)

56 GÖKKAYA, *agt*., s. 15.

paşa için birçok manzume de kaleme almıştır (k. 4, kt. 3, kt. 7, mhs. 2, mhs. 5, mhs. 6). Seyrî bu şiirlerinden birinde de Amasya'dan Bağdat'a gelişine ve Alî Paşa'nın Bağdat Beylerbeyi oluşuna şu şekilde değinmektedir:

Amāsiyyeyi yirinde ḳoyup ol vāṣıl-ı mevṣıl
Ziyāret itmege Mūsā-yı Kāẓım ḳabrine gelgil
Geçüp andan İmām-ı Aʿẓama eyle ṣafā ḥāṣıl
Ziyāret-gāh-ı Gīlānīye varup ṣoñra ol ḫōş-dil
ʿİnāyet ḳıldı Ḥaḳ çünkim ʿAlī Pāşāya Baġdādı mhs. 2/IV

Seyrî'nin Bağdat'ta bulunduğu sürede yazmış olduğu manzumeler, şairin Temerrüd Alî Paşa'nın maiyetine tekrar girdiğini göstermektedir. Ayrıca bu manzumelerin büyük bir kısmı, konusunu Bağdat ve çevresinde cereyan eden tarihî hadiselerden alması bakımından da önem arzediyor. Mesela, Alî Paşa'nın Bağdat Beylerbeyliği döneminde vuku bulan Cezâyir-i Irâk (Şattü'l-Arab) bölgesindeki isyan, bu dönemde yaşanan önemli hadiselerden biridir. Urban isimli Bedevî Arap kabilesinin reisi Ulyanoğlu (Mîr Ali bin Ulyan)[57] Osmanlı'ya karşı devamlı bir ayaklanma içinde olmuş ve bölgedeki ticareti engelleme girişimlerinde bulunmuştur. Temerrüd Alî Paşa Bağdat Beylerbeyliği döneminde Cezâyir-i Irâk bölgesindeki bu isyanı bastırmak için görevlendirilmiş ve Basra'da Osmanlı hakimiyetini sağlayarak tekrar Bağdat'a dönmüştür.[58] Bu hadiselerin Seyrî'nin şiirlerine de yansıdığı görülmektedir:

Ayas Pāşā ʿaceb mi feṯḥ-i Baṣra eylediyse ger
Yaḳalum Şuşteri biz yıḳalum Despūlı ser-tā-ser

Aluban Hürmüzi feṯḥ idelüm Hindi daḫı ser-ber
ʿUlyanoġlı üzre varmaġa cemʿ idelüm leşker
ʿİnāyet ḳıldı Ḥaḳ çünkim ʿAlī Pāşāya Baġdādı mhs. 2/VII

Leşker-i Baġdādı Şaṭ gibi aḳıtdı āferīn
Himmet-i Sulṭān Süleymān ʿavn-i Ḥaḳ ola muʿīn
Ḫıżr ile İlyāsdur bu yolda aña rāh-bīn
ʿAzm ḳıldı çün ʿAlī Pāşā Cezāyir üstine mrb. 6/III

Temerrüd Alî Paşa'nın Bağdat Beylerbeyliği görevi sırasında yaşanan bir diğer hadise ise Safevîlerle Osmanlılar arasında sürekli el

---

57 SAĞIRLI, Abdurrahman, "Cezâyir-i Irâk-ı Arab veya Şattü'l-Arab'ın Fethi: Ulyanoğlu Seferi (1565-1571)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, 2005, S. 41, s. 45.

58 AFYONCU, *agm*., s. 1011.

değiştiren bir sınır olan Huzistân bölgesindeki Şiî Arap kabilesi Müşa'şa'lar'ın isyanıdır. Seyrî, yazmış olduğu manzumelerde Müşa'şa'lar'dan ve Müşa'şa' emiri Seyyid Seccâd bin Bedrân'dan da [ö. 1584][59] şöyle bahsetmektedir:

Ṣıyırsa Gürcīye urdugı tīġın ol ʿAlī-şevket
Şuʿāʿından Müşaʿşaʿ ḫalḳı cānına düşe heybet
Ḳızılbaşuñ başı ḳayusı oldı vehm idüp ġāyet
Yezīdüñ ḳanını içsün Ḥüseynīler idüp şerbet
ʿİnāyet ḳıldı Ḥaḳ çünkim ʿAlī Pāşāya Baġdādı mhs. 2/VIII

Tīġ-ı ḫūn-rīzi şuʿāından Müşaʿşaʿ hep göçe
Şuşter ü Despūla dek Seccād durmayup ḳaça
Ol ʿUlyanoġlı melʿūn ḳorḳusından kef geçe
ʿAzm ḳıldı çün ʿAlī Pāşā Cezāyir üstine mrb. 6/IV

Seyrî'nin Bağdat'ta bulunduğu yıllarda Alî Paşa'nın yeniden divan katibi olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bağdat'ta yaklaşık dört yıl görevde bulunan Temerrüd Alî Paşa'nın ise kaynaklardan hareketle 5 Kasım 1553 tarihinde Bağdat'tan Sivas Beylerbeyliği'ne tayin edildiği bilinmektedir.[60] *Dîvân*'daki manzumelerde verilen hadiseler de en son Seyrî'nin Bağdat'ta bulunduğu yıllara aittir.[61] Her ne kadar *Dîvân*'daki hadiseler Seyrî'nin Bağdat'ta olduğu yıllarda son bulsa da, Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sının sebeb-i telif bölümünde verilen bilgilerden hareketle Bağdat'tan Sivas'a gidilirken Seyrî'nin de Temerrüd Alî Paşa'nın yanında olduğu ve paşayla birlikte Sivas'a geldiği bilgisine ulaşılmaktadır.[62]

Edebî Kişiliği

Biyografik kaynaklarda hakkında mahlası belirtilerek bir bilgi verilmese de, XVI. asrın önemli devlet adamlarının hizmetinde bulunan bir şair olması ve şiirlerinde gezdiği yerleri ve gördüğü olayları yansıtması Seyrî'nin edebî kişiliğinin en dikkat çeken yanıdır. Şair bu yönüyle adeta yaşadığı devrin tarihî hadiselerini kaleme alan bir tarihçi ve gezdiği coğrafyaların manzaralarını resmeden bir ressam gibidir.

Türkçe ve Farsça'ya hakim olmasının yanında Arap şiirini de araştırdığını ve incelediğini ifade etmesi, şairin Arapça'yı da bildiğini gösterir (k. 6/34). Ancak *Dîvân*'ında kullandığı veciz ifadeler ve bazı

59 ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Müşa'şa'lar", *DİA*, Ankara, 2006, c. 32, s. 156.
60 AFYONCU, *agm*., s. 1011.
61 GÖKKAYA, *agt*., s. 18.
62 GÖKKAYA, *agt*., s. 18.

Arapça ibareler dışında bu dille yazılmış bir manzumesi bulunmamaktadır.

Dîvân'da dört kıta (kt. 7, kt. 8, kt. 19, kt. 21), bir gazel (g. 122) ve bir fert (fr. 5) Farsça'dır. Farsça yazılan manzumeler dışında Erzurum'da Alî Paşa'ya sunduğu 21 beyitlik kasidenin (k. 4) ilk dört beyti ve beş beyitlik bir gazelin (g. 67) ilk iki beyti Farsça kaleme alınmıştır. Ayrıca *Dîvân*'da bulunan kasidelerden biri de (k. 9), birer mısraı Farsça, birer mısraı Türkçe olan bir mülemma örneğidir.

Seyrî'nin şiir diline bakıldığında ise ifadelerinin rahat ve akıcı, üslûbunun da güçlü olduğu görülür. Kaside, musammat ve kıtalarında daha çok yaşadığı devrin tarihî hadiselerini konu edinirken, gazellerinin konusu ise genellikle aşktır. Lirik bir söyleyişe sahip olan şairin gazelleri aynı zamanda âşıkane ve rindane özelliktedir. Şairin özellikle kasidelerinde yakaladığı dikkat çekici benzetmelerden bazı örnekler şunlardır:

Bāġda baş üzre nergis zer legençe götürüp
Gül ʿarūsını alup ḥammāma iltür ġālibā k. 4/13

Āb ile bād ortası nice ṣovuḳluḳ olmasun
Ḥabs-i zindān-ı yaḫ eyler bād ābı dāyimā k. 6/7

Küngler saḳf-ı sarāyuñda dizilen yaḫ degül
Şūşe-i sīm ile zīnet itdi zer-kār-ı şitā k. 6/21

Hilāl-i māh-ı ẕi'l-hicce yanında keşküle beñzer
Egilmiş sāʿil-i çerḫ-i felek bir pīr-i aʿmādur k. 3/3

Seyrî'nin üslubunda daha ziyade Rumeli şairlerinde görülen "*be hey, hey, a, gel e, gör e, yüri var, ay efendim, -cıgım"* gibi[63] söyleyişlerin çok sık kullanıldığı görülmektedir.[64] Şairin üslubundaki başka bir özellik ise ikilemelerin yoğun kullanımıdır. Klasik Türk şiirinde sıkça görülen ikilemelerin yanı sıra, örneklerine az rastlanan veya şiir dilinde pek yer bulmayan *çalkanı çalkanı, fır fır, azın azın, yapça yapça, karış murış* gibi ikilemeleri kullandığı görülüyor:

Yüzüñ aç gülistāna gel utandur verd-i ḫandānı
Gözüni nergisüñ açdurma sen aç çeşm-i fettānı
Düşür alçaġa ḳaddüñ gösterüben serv-i bustānı

63 ÇELTİK, *age.*, s. 148-225.
64 GÖKKAYA, *agt*., s. 33-34.

Ḳalup ḥayrān ṣanevber bülbül itsün āh u efġānı
Ṣalın serv-i ḫırāmānum yüri **çalḳanı çalḳanı** mhs. 3/I

Nev-bahār oldı çü güller güldi bülbül devridür
Durmayup dönsün ḳadeḥ **fır fır** bugün mül devridür
Söylesün sāḳī ṣurāḥī dahı ḳulḳul devridür
Şimdi Sulṭān Muṣṭafā devrānıdur gül devridür mrb. 2/I

Nāz eyleyürek **azın azın** cevri çoġaltdı
Billāh o nāzük nice ḫōş geçdi nezāket g. 33/4

Kārbān-ı cihān oturaġ iken
Seyriyā **yapça yapça** biz göçelüm g. 262/5

Dilde baġlandı girihler ʿaḳla düşdi daġdaġa
Çün o meh-rū itdi müşkīn ṣaçların ḳarış murış g. 156/4

Seyrî'nin edebî kişiliğini değerlendirirken üzerinde durulması gereken diğer bir husus da gerek katılmış olduğu seferlerden, gerekse görevi icabı bulunduğu veya geçmiş olduğu memleketlerden birçok yer adını şiirinde kullanmasıdır. Bu durum mahlasından da anlaşıldığı üzere Seyrî'nin sıklıkla yer değiştirmesi ve bu yerlerde şahit olduğu tarihî hadiseleri manzumelerine konu etmesinin bir sonucu olmalıdır. Nitekim gazellerinden birinde yeni yerler görmek ve bir yerde karar kılamamak konusunda *gurbetsemek* fiilini kullanması, onun bu hususta ki karakterini ortaya çıkaran mühim bir detaydır:

Ġurbetseyüben Seyrī iḳāmet idemez cān
Çünkim sefer-i ġurbete ʿazm itdi Sefer Şāh g. 374/5

Şairin manzumelerindeki yer adlarına bakıldığında XVI. asır Osmanlı coğrafyasından Haleb, Şâm, Sâlihiyye, Anteb, Budin, Erzurum, Oltu, Van, Vastân (Gevaş), Çaldıran, Tokat, Amasya, Sivas, İstanbul, Galata, Bağdad, Basra, Irâk, Hille, Kerbelâ, Kûfe, Dokuzölüm, Cezâyir-i Irâk (Şattü'l-Arab), Hicâz, Mekke, Medîne, Rûmeli, Üsküb, Edirne, Bursa, Keşiş Dağı (Uludağ), Karadiken,[65] Bozdağ Yaylası (Ödemiş)[66] ve

---

65 *Ḫaṭṭ-ı siyāhını göricek ol yüzi gülüñ*
Oldı Ḳaradiken yine Seyrī durağımuz g. 145/5. Yer adı olduğu anlaşılan Karadiken'in neresi olduğu kesin olarak bilinmese de Tokat Zile'de 16. asırda Karadiken adında bir mezranın varlığı bilinmektedir. Seyrî'nin Tokat ve Amasya bölgesinde de bulunduğu düşünülürse kastedilen yer burası olabilir (bkz. GÖKBİLGİN, Tayyib, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi IV*, Ankara, 1965, s. 58).

66 Bugün İzmir'in Ödemiş ilçesi sınırlarında bulunan ve 16. asırda da Manisa yaylaları arasında bahsedilen Bozdağ/Gölcük Yaylası'nın, Evliyâ Çelebi'nin

Aydın gibi birçok yer adı görülür.

Seyrî Osmanlı ülkesinin dışında muhtelif ülke ve bölge isimlerine de şiirinde geniş yer verir. Bunlar arasındaysa İspanya, Beç (Viyana), Peşte, Gürcistân, Ahıska, Azerbaycan, Karabağ, Şirvân, Tebriz, Karacadağ, Ucan Yaylası, Îrân, Kum, Kâşân, Şîrâz, Gîlân, Şuşter, Dezfûl, Kirmân, Hürmüz, İsfahân, Horâsân, Zâbûlistân, Turan, Semerkand, Buhârâ ve Hindistân gibi yerler vardır.

Seyrî'nin bu kadar büyük bir coğrafyada ve muhtelif yörelerde bulunması kullandığı kelimelere de tesir etmiş olmalıdır. Nitekim günümüzde de Ödemiş ağzında çok sık kullanılan ve "*yapışkan, yapış yapış"* anlamına gelen "*saksak"*[67] kelimesi Seyrî'nin şiirinde şöyle yer alır:

Seyahatnâmesi'ne göre "*Şehzade Yaylası"* olarak da isimlendirildiği anlaşılmaktadır (bkz. Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, 9. Kitap, c. 2, s. 40). Manisa'da bulunan şehzadelerin yaz aylarında Bozdağ'a çıktıkları ve burada yazlık saraylar bulunduğu, sanat ve ilim erbabının da şehzadelerle birlikte bu yaylaya gittiği bilinmektedir (bkz. EMECEN, M. Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 35, 41-42, 105). Hatta Gelibolulu Âlî'nin 1569 yılında Şehzade Murad'ın ısmarladığı *Rahatü'n-Nüfus*'u Bozdağ'daki yazlık sarayda kaleme aldığı bilinmektedir (bkz. FLEİSCHER, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, Çeviren: Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s. 54; 325).
Seyrî de Bozdağ'ın ve Gölcük Yaylası'nın güzelliğinden etkilenmiş olmalıdır ki bu yayla üzerine şu gazeli yazmıştır:

ʿĀleme baḫş-ı nesīm-i rūḥ iden Boztaġdur
Mürdeye cānlar bağışlar ḫoş ʿaceb yaylaġdur

Gölcük ile yüzi şuyı geçse dehrüñ vechi var
Zīre eṭrāfı çemen bustān u bāġ u rāġdur

Selsebīli añma bunda yüz yumazsın vāʿiẓā
Her ṭarafdan gör sebīl olup aḳan ırmaġdur

İşbu ṭaġa reşkden çıḳmış durur baġrında baş
Yiryüzinde yir yirin şanma görinen ṭaġdur

Kūh-ı ġam Ferhādı olduġuña çekme bār-ı ġam
Seyriyā ṭaġ üsti şaġ olan kişiye bāġdur g. 87

[67] *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, c. 5, s. 3522; SAVAŞÇI, Özgür, *Ödemiş Ağzı Sözlüğü*, Alpin Basım Yayın ve Ticaret, İzmir, 2010, s. 118.

Gezer kūy-ı ḫarābāt içre Seyrī
Bozuḳ dülbendi vü dāmānı **saḳsaḳ** g. 202/7

Seyrî'nin edebî kişiliğini değerlendirirken adını andığı bazı şairlere de yer vermek gerekir. *Dîvân*'nda muhtelif yerlerde İran şairlerinden Kemâl-i Hocendî, Molla Câmî, Hâfız-ı Şîrâzî, ve Firdevsî'yi andığı görülürken; Türk şairlerden de Hayretî, Yûsuf-ı Sîneçâk ve Üsküplü İshâk Çelebi'yi anmasının yanında Fuzûlî'den de bahseder. Şairin 1551-1553 yıllarında Bağdat bölgesinde bulunduğu göz önüne alınırsa Fuzûlî ile görüştüğü veya onu tanımış olduğu muhtemeldir. Şairin *Dîvân*'da bulunan bir kıtada Fuzûlî mahlasına şöyle yer verdiği görülür:

Ger teḫalluṣ saña **Fużūlī** ise
İy **Fużūlī** igen fużūlī olma

Kendüñi ṣatma hemān sen fāżıl
Fażlī-i ʿulemā-i cehūl olma kt. 20

Kişiliğine Dair

Kaynaklarda Seyrî'nin şahsiyeti hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığı için kişiliğine dair izler *Dîvân*'ından hareketle ortaya konulmak durumundadır. Şairin *Dîvân*'ında on iki imam için bir medhiye (msd. 1) ve Hz. Hüseyin için bir mersiye (mrb. 7) bulunmaktadır. Ayrıca onun bazı manzumelerindeki ifadelerinden hareketle gönlünün Hz. Ali ve ehl-i beyt sevgisiyle dolu Alevî-meşrep bir kişi olduğu söylemek mümkündür:

Ḳanberüñ hem ḳanberiyüz pādişāh-ı ʿālemüz
Biz mevālī-meşrebüz şāhum ʿAlīdür şāhumuz g. 126/3

Mālik-i mülk-i dü ʿālem Seyrī olsaḳ ṭañ mıdur
Biz çü bāb-ı ḥażret-i şāh-ı velāyet beklerüz g. 147/5

Şevḳ-i ʿışḳıyla ʿAlīnüñ şu ḳadar dāġ urdum
Seyriyā cismümi kim görse baña dir ʿAlevī g. 390/5

Ḥüsnüñi göster Ḥasen Bālī ki baña diyeler
Bu Ḥüseynī Rūmı seyr eyler ne ḫōş abdāl imiş g. 161/2

Sīne dāġıdur çerāġum dūd-ı āhumdur ʿalem
Ḳangı dervāzeye geldüm iyā şāh-ı kerem
Şāh-ı Merdān Şīr-i Yezdān ḥaḳḳı içün dilerem
Merḥamet ḳıl baş açuḳ abdāluñam ben yā Ḥüseyn mrb. 7/IV

Seyrî'nin tasavvufî bir intisabı olup olmadığına dair kesin bir delil

olmasa da, bazı beyitlerinden hareketle Mevlevî kültüründen haberdar olduğu söylenebilir:

Ṣanmasun gökde gören gāh gehī ḳavs-ı ḳuzeḥ
Sebz dalı-y-ile başumda külehümdür Ḳonevī g. 390/3

Dilerseñ dāl-i devlet gey külāh-ı Mevlevī ʿāşıḳ
Mürīd-i Şems-i şevḳ ol Meşnevī-yi ʿışḳa Monlā ol g. 240/2

Seyrî'nin bir diğer şahsi özelliği de yaşadığı devrin bazı olumsuzluklarını eleştirmesidir. *Dîvân*'da bulunan bir kıtada Seyrî, yeniyetme şairlerin hocalık taslamasından, şiirin inceliklerini bilmeyişlerinden ve onlara ses çıkarmayıp tahammül edenlerden şöyle yakınmaktadır:

ʿAceb zamāneye ḳalduḳ ki şimdi şāgirdler
Benem ḫᵛāce diyüben daʿvā-yi riyāset ider
Oḳuyıbilmezken her biri müsveddeyi
Ḫayāl ü maʿnā budur diyüben ḥiḳāyet ider
Şu yirde ḫᵛāce ile farḳ olmasa şāgird
Be Seyrī kim ki taḥammül ide ḫabāṯet ider kt. 9

Ölümü

Dîvân'daki manzumeler ihtiva ettiği tarihî hadiseler açısından incelendiğinde Seyrî'nin hayatı hakkındaki tüm malumatın sadece 1534-1553 yılları arasında olduğu görülür. *Dîvân*'da şairle ilgili ilk tarihî bilgi Halep'e gelişi (ms. 1/20), son tarihî bilgi ise Bağdat'ta bulunuşu hakkındadır (mrb. 5/II). 5 Kasım 1553 tarihinde Sivas'a tayin edilen Temerrüd Alî Paşa'nın[68] Bağdat'tan Sivas'a Seyrî ile birlikte gittikleri ise daha önce de belirtildiği gibi Ahdî'nin *Gülşen-i Şuʿarâ*'sının sebeb-i telif bölümünde vermiş olduğu bilgilerden hareketle ortaya çıkmaktadır.[69] Fakat bu tarihten sonra Seyrî'nin hayatı hakkında elimizde şimdilik kesin bir bilgi mevcut değildir.

***Dîvân*'ı**

Dîvân'ın bilinen tek nüshası Paris Bibliothèque Nationale de France, *Ancien Fonds Turc 280* numarada kayıtlıdır. Edgar Blochet tarafından hazırlanan kütüphane kataloğunda Seyrî'nin Şehzade Mustafa'ya sunduğu şiirlerin, yanlış olarak Sultan I. Mustafa'ya [ö. 1639] yönelik olduğu belirtilmiştir.[70]

68 AFYONCU, *agm*., s. 1011.
69 SOLMAZ, *age*., s. 85-86.
70 BLOCHET, Edgar, *Bibliothèque Nationale Catalogue Des Manuscrits Turcs*, Paris,

Baştan birkaç varak eksik olduğu anlaşılan nüshanın 134[b] varağından sonra da bir veya birkaç yaprağın da eksik olduğu görülür. Bunların dışında nüshada eksiklik olmamakla birlikte eserin zamanla bazı sayfalarının dağıldığı, dağılan sayfaların asıl yerlerine yerleştirilmeden ciltlendiği ve varakların bu yanlış ciltleme üzerinden numaralandırıldığı anlaşılmaktadır.

Yazmada mürettep divanlara uygun olarak başta kasideler yer almış, ardından kıta, rubai, ferd, mesnevî, muhammes ve murabbalara yer verilmiştir.[71] Nüshada murabbaların ardından ise *Dîvân*'ın en geniş bölümünü teşkil eden gazeller yer alır.

Dîvân'da bazı manzumelerin başlıklarında yer alan ifadeler nüshanın müellif hattı olduğunu düşündürmektedir. Zira söz konusu başlıklardaki ifadeler nüshanın birinci kişinin kaleminden çıktığını gösteriyor. Mesela nüshanın 13[b]-14[b] varaklarında bulunan manzum mektup türündeki mesnevînin başlığında Farsça olarak *"Nāme-est ki Sābıḳā ez-Maḥrūse-i Ḥaleb be-Maḥrūse-i Şām Firistāde Būdem"*[72] ifadesi yer almaktadır. Benzer bir durum sekizinci kıta için söz konusudur. Bu kıtanın başlığında da yine Farsça olarak *"Ḳıt'a-i Ḥasb-i Ḥālem ki Sābıḳā Bi-'izzi Ḥużūr-ı Şerîf-i Ḥażret-i 'Alî Pāşā Mîr-i Mîrān-ı Baġdād Firistāde Būdem"*[73] yazmaktadır. Dolayısıyla elimizdeki bu veriler tek nüsha olduğu bilinen *Dîvân*'ın müellif hattı olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Nüshada bulunan nazım şekillerine de değinmek gerekirse *Dîvân*'da toplam 9 adet kaside vardır. Bu kasideler nat (k. 1), şitaiyye (k. 6), bahariyye (k. 4) ve fethiyyeden (k. 7), ıydiyye (k. 3, k. 5) ve hasbihal (k. 2, k. 8) türlerindedir. Kasidelerden biri ise elifname türünde olup, her bir beyti Türkçe-Farsça ve Farsça-Türkçe olarak yazılan bir mülemma örneğidir (k. 9). Kasidelerden biri Hz. Muhammed'e (k. 1), dört kaside Şehzade Mustafa'ya (k. 2, k. 3, k. 5, k. 6), bir kaside Temerrüd Alî Paşa'ya (k. 4), bir kaside Rüstem Paşa'ya (k. 7) ve bir kaside de Şam defterdarı Ali Bey'e (k. 8) yazılmıştır.

Dîvân'da toplam 21 kıta mevcuttur. Kıtalardan sekiz adedi (kt. 1, kt. 2, kt. 3, kt. 4, kt. 5, kt. 6, kt. 7, kt. 12) tarih manzumesidir. Ayrıca

---

1932, c. I, s. 117.

71 Ayrıca nüshanın mevcut numaralandırmasındaki 6[a] varağında günümüze ulaşmayan bir tevhid manzumesinin tek mısraı vardır.

72 *"Daha önce Halep'den Şam'a göndermiş olduğum mektuptur".*

73 *"Daha önce Bağdad Beylerbeyi olan Alî Paşa'nın huzuruna göndermiş olduğum ve halimi arz ettiğim kıtadır."*

Dîvân'da mesnevî nazım şekliyle yazılan iki manzume vardır. Bu manzumelerden ilki 127 beyitten oluşan ve Türk edebiyatında şimdilik Halep hakkındaki tek şehrengiz olan *Halep Şehrengizi*'dir (ms. 1). İkinci mesnevî ise 29 beyitten oluşan ve manzum mektup türünde yazılan bir şiirdir (ms. 2).

Dîvân'da bir müseddes, dört muhammes ve on sekiz murabba olmak üzere toplam 23 musammat bulunmaktadır. Muhammeslerin ve murabbaların tamamı mütekerrir özelliktedir. *Dîvân*'daki tek müseddes on iki imama (msd. 1), murabbalardan biri Hz. Muhammed'e (mrb. 1), muhammeslerden biri (mhs. 1) ve murabbalardan beşi (mrb. 2, mrb. 3, mrb. 4, mrb. 15, mrb. 18) Şehzade Mustafa'ya yazılmıştır. Ayrıca Hz. Hüseyin için bir murabba (mrb. 7), Alî Paşa için bir muhammes (mhs. 2) ve iki murabba (mrb. 5, mrb. 6), Veziriazam İbrahim Paşa için bir murabba (mrb. 8) ve Elkâs Mîrzâ için iki murabba (mrb. 9, mrb. 10) kaleme alınmıştır.

Dîvân'da Seyrî'ye ait toplam 406 gazel bulunmaktadır.[74] İki gazel varak kopukluğu nedeniyle noksandır (g. 391, g. 392). Şairin altı gazelinde de mahlas kullanmadığı görülür (g. 38, g. 116, g. 259, g. 278, g. 309, g. 382).

Dîvân'da toplam 1 rubai, 10 fert ve 2 adet matla beyti bulunmaktadır. Fertlerden biri Farsça'dır ve bu fertte şair mahlasına yer vermiştir (fr. 5).

Sonuç

Türk tarihi ve edebiyatının XVI. asır gibi önemli bir devrinde yaşayan, hayatı boyunca çeşitli coğrafyalarda bulunarak birçok tarihî hadiseye şahit olduğu anlaşılan ve bu şahitliğini de şiirlerine yansıtan Seyrî; Şehzade Mustafa [ö. 1553], Veziriazam Maktul İbrahim Paşa [ö. 1536], Rüstem Paşa [ö. 1561] ve Temerrüd Alî Paşa [ö. 1572] gibi devrin büyük devlet adamlarının yanında bulunan bir Türk şairidir. Biyografik kaynaklarda her ne kadar mahlasına yer verilmese de *Gülşen-i Şu'arâ*'nın sebeb-i telif kısmında tarafımızdan tespit edilen ayrıntılar ise, şimdilik

---

74 Nüshada Seyrî'nin gazellerinin haricinde sayfa kenarlarına kaydedilmiş muhtelif şairlere ait manzumelerin yerleri şu şekildedir: 1[a]'da 'Azmî; 7[a], 8[b], 14[a], 37[b], 53[b], 54[b], 113[a] ve 137[b]'de Bâkî; 140[a]'da Câmî; 15[a], 16[b] ve 17[a]'da Dâî; 34[b], 35[a] ve 75[b]'de Emrî; 140[a]'da Fasîhî; 11[b]'de Fevrî; 51[b], 54[a], 55[a] ve 57[a]'da Figânî; 58[b] ve 138[a]'da Hayâlî; 133[a], 135[a] ve 136[b]'de Mesîhî; 1[a], 13[a], 54[b], 137[b] ve 138[a]'da Muhibbî; 65[a]'da Nesîmî; 53[a] ve 57[a]'da Nişânî; 131[a]'da Niyâzî; 52[b]'de Rahmî; 141[b]'de Refîkî; 43[a]'da Su'âlî, 11[a]'da Su'ûdî; 55[b]'de Sûzî; 62[a] ve 68[a]'da Şem'î; 40[a]'da Şemsî Paşa; 141[b]'de Şinâsî; 13[b], 59[a] ve 63[b]'de 'Ubeydî; 12[b]'de Usûlî; 6[a] ve 59[a]'da Vusûlî.

Seyrî hakkında tezkirelerde yer alan tek bilgidir. Öte yandan şairin, yaşadığı devrin tarihî hadiselerine *Dîvân*'ının büyük bir bölümünde yer vermesi, uzun yıllar Temerrüd Alî Paşa'nın himayesinde olup hizmetinde bulunması, onun kimliğini ortaya çıkarmamız ve hakkında önemli bilgiler elde etmemiz hususunda en büyük kaynağımız olmuştur.

Dîvân'ında devrin meşhur şairlerinden Hayretî ve Yûsuf-ı Sîneçâk ile görüştüğü belirtmesi, Üsküplü İshâk Çelebi ile Fuzûlî'nin adını anması; Arap, Fars ve Türk edebiyatlarındaki şiir ve nesirleri incelediğini ifade etmesi, devrin yeniyetme şairlerini eleştirmesi, Halep hakkında bir şehrengiz kaleme alması ve Ahdî'nin kendisinden "*şâ'ir-i latîf, şâ'ir-i sihr-âferîn*" övgüleriyle bahsetmesi de Seyrî'nin Türk edebiyatı tarihinde yaşadığı devirdeki edebî hareketlilikten haberdar olduğunu göstermektedir.

Dîvân'ını yüksek lisans tezi olarak çalışıp kimliği ve hayatı üzerine araştırma yapmaya gayret ettiğimiz Seyrî hakkında zamanla ortaya çıkacak yeni belge ve bulgular, şüphesiz onunla ilgili daha ayrıntılı ve geniş bilgilere ulaşmamızı sağlayacaktır.

Kaynaklar

AFYONCU, Erhan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Beylerbeyileri I: Temerrüd Ali Paşa", *Belleten*, c. LXV, S. 244, s. 1007-1033, Ankara, 2002.

ÂŞIK ÇELEBİ, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, c. 2, Hazırlayan: Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2010.

AYDIN, Dündar, *Erzurum Beylerbeyiliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

BAŞPINAR, Fatih, *Garâmî Dîvân, İnceleme-Metin*, Yedirenk Yayınları, İstanbul, 2013.

BLOCHET, Edgar, *Bibliothèque Nationale Catalogue Des Manuscrits Turcs*, c. I, Paris, 1932.

CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı*, c. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

ÇAKAR, Enver: *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 2003.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed; Tanyeri M. Ali, *Üsküblü İshâk Çelebi, Dîvân, Tenkidli Basım*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990.

ÇAYLAK, Özkan, *Mecmû'a-i Eş'âr (Hamidiye 1186), 1b ve 50a yapraklarının Tenkitli Metni*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

ÇELTİK, Halil, *Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

DEMİREL, Şener, *16. Yüzyıl Şairlerinden Mânî, Dîvân ve Şehr-engîz-i Bursa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.

DÎVÂN-I SEYRÎ, Bibliothèque Nationale de France, *Ancien Fond Turc 280*.

EMECEN, M. Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

ERDOĞAN, Mustafa, *Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı, (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2008.

ERGİN, Muharrem, *Kadı Burhaneddin Divanı,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980.

ERSOY, Ersen, *Âzîzî Dîvân,* Akademi Titiz Yayınları, İstanbul, 2013.

EVLİYÂ ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap, c. 2, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

FLEİSCHER, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, Çeviren: Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

GÖKBİLGİN, Tayyip, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi* IV, s. 51-62, Ankara, 1965.

GÖKKAYA, Recep, *16. Asır Şairlerinden Seyrî ve Dîvân'ı, [İnceleme-Metin-Dizin]*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2017.

GÜNDOĞDU, Betül, *Pervane Beg Nazire Mecmû'ası (30a-67b), (Transkripsiyonlu ve Edisyonkritikli Metin),* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002.

GÜNEŞ, Murat, *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı, (İnceleme-Metin)*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2013.

GÜRBÜZ, Mehmet, *Kâbilî'nin Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr Adlı Şiir Mecmû'ası*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2011.

HATİPOĞLU, G. Feyza, *Seyrî ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

KALYON, Abuzer, *Peşteli Hisâlî Metâli'ü'n-Nezâ'ir (II. Cilt) İnceleme-Metin*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2011.

KAYA, Bilge, *Hisâlî Hayatı-Eserleri ve Metâli'ü'n-Nezâ'ir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2003.

KILIÇ, Remzi, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (15020-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.

KOLUNSAĞ, İbrahim, *Serâyî Dîvânı, (Notlandırılmış Metin-İnceleme)*, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2016.

MECMÛ'A, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, T3819, vr. 25^{a}-25^{b}.

MECMÛ'A, Ankara Millî Kütüphane, 06 Mil. Yz. A3291, vr. 26^{a}.

MÜSTAKİM-ZÂDE Süleyman Sâdeddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb, Tıpkıbasım*, Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2000.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Müşa'şa'lar", *DİA*, c. 32, s. 155-156, Ankara, 2006.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

SAĞIRLI, Abdurrahman, "Cezâyir-i Irâk-ı Arab veya Şattü'l-Arab'ın Fethi: Ulyanoğlu Seferi (1565-1571)", *İstanbul Üniversitesi*

Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 41, s. 43-94, İstanbul, 2005.

SAVAŞÇI, Özgür, *Ödemiş Ağzı Sözlüğü*, Alpin Basım Yayın ve Ticaret, İzmir, 2010.

SOLMAZ, Süleyman, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmânî*, c. 3, Hazırlayan: Nuri AKBAYAR, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

ŞEMSETTİN SÂMÎ, *Kâmûsu'l-A'lâm, Tıpkıbasım*, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996.

TULUM, Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

TUMAN, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâ'ilî, Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, Hazırlayanlar: Cemal KURNAZ-Mustafa TATÇI, Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2001.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c. 5, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

YAVUZ, M. Sait, *Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu 4078 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmû'asının (vr. 1-30 İnceleme ve Metin)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

YEKBAŞ, Hakan, *Sebzî Divanı,* Akçağ Yayınları, Ankara, 2016.

BİR AYRILIĞIN KARŞILIK BULMAYAN "FERYÂDI" VE KLASİK TÜRK ŞİİRİNDEN YANKILARI

Murat GÜNEŞ*

Giriş

Osmanlı devri Türk şiiri tarihinde yüksek zümreden devlet erkânıyla çevresindeki kişiler arasında şikâyet, hasb-i hâl ve hiciv kasdıyla söylenmiş şiirlerden Kanunî Sultan Süleyman Han *[Muḥibbî]* (öl. 974/1566) ile oğlu Şehzade Bâyezîd *[Şāhî]* (öl. 969/1562)'in manzumeleri;[1] ilgili şiiriyle bu incelemenin de konusu olan Celâl Beğ'in *[Celāl* ve *Celālî]* Ebussuûd Efendi'ye *[mahlası bilinmiyor]* (öl. 982/1574) yönelik suali ve şeyhülislâmın cevabı;[2] ve Sadrazam Hâfız Ahmed Paşa *[Ḥāfız̧]* (öl. 1041/1632)'nın Bağdat'dan gönderdiği şiirine IV. Murâd *[Murādî]* (öl. 1049/1640)'ın cevabî[3] manzumesi bu cümleden örneklerden öncelikle hatıra gelenlerden bazısıdır. Bu tarz manzumeler hem kasıt ifadesiyle söylenmiş oluşları hem de Türk şiirinin tarihî dönemde bu anlamıyla bir vechesini göstermesi bakımından dikkate değer hususiyet arzetmektedir.

Bu yazıyla; on altıncı asır klasik Türk edebiyatı şairi olan Celâl

---

* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Programı.

1 Neşredildiği yerlerden bazısı: Alî Emîrî Efendi, "Şehzâde Bâyezîd'in Pederleri Kânûnî Sultân Süleymân Hân Hazretlerine İrsâl Eyledikleri Tazarru'-nâmedir", *Osmânlı Târîh ve Edebiyyât Mecmûası,* Sene I, Cüz 2, s. 19-20; "Pederleri Kânûnî Sultân Süleymân Hân Hazretlerinin Cevâbı", *Osmânlı Târîh ve Edebiyyât Mecmûası,* Sene I, Cüz 2, s. 20-21.; ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, C. 2, s. 751-752; AK, Coşkun, *Şair Padişahlar*, s. 176-178; TURAN, Şerafettin, *Kanunî'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vakası,* s. 208-210; KILIÇ, Filiz, *Şehzade Bayezid Şâhî Hayatı ve Divanı, s. 49-52*; *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Mektup Özel Sayısı*, S. 274, s. 30-31.

2 Neşirleri: ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, C. 2, s. 921; GÜNEŞ, Murat, *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 52.

3 Millî Ktph., 06 Mil Yz A 2907 numaralı *Mecmū'a*'nın 17[a] varağından hareketle yapılan *"Naẓîre-i Vezîr Ḥāfız̧ Aḥmed Paşa"* ve *"Cevāb-ı Sulṭān Murād Ḫān-ı Ġāzî"* başlıklı şiirlerin iki neşri: TOSUN, Serdal, *Hâfız Ahmed Paşa Divanı ve İncelenmesi,* s. 336-338; UYSAL, Adem, *Hâfız Ahmed Paşa Divanı, Metin-İnceleme,* s. 4-6.

Beğ'in,[4] ölümünden önce II. Selîm'e *[Selîm* ve *Selîmî]* gönderdiği hasb-i hâl türünde sayılabilecek son şiirinin matlaına yapılmış tesdîsler ele alınacaktır. Araştırmalar neticesinde ilgili gazelin matlaından hareketle yazılmış beş adet musammat-ı tesdîs-i mütekerrir tespit edilmiştir. Bu şiirlerden Ṣādıḳ ve Sā'ī mahlaslı olanlar karşılaştırmalı olarak ilk kez neşredilmektedir. Çeşitli çalışmalarla önceden yayımlanan Āẕerī ve Ḳabūlī'ye ait şiirlerin neşirlerinde ilgili matlaın aidiyyetinin tespiti ve buna bağlı olarak nazım şeklinin belirlenmesinin sıhhatliliği açısından bazı aksaklıklar bulunduğu görülmektedir. 'Azīzī'ye ait olan musammat ise hem on yedinci yüzyıl Türk edebiyatı şairi Ṣabrī-yi Şerīf Meḥemmed Efendi (öl. 1055/1645)'nin *Dīvān*'ının birçok istinsahında yer ettiği için neşirlerinde de ona ait gösterilmiş hem de bir şiir mecmuasında 'Işyānī başlığıyla başka bir şaire mâl edilerek kaydedilmiştir. Şiirlerin incelendiği kısımlarda manzumelere dair bu gibi detaylar değerlendirilerek ifade edilmeğe çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki önemli merkezlerinden Manastır'da doğan Celâl Beğ (adı Hüseyin'dir), İstanbul'a geldiği ilk yıllarda yetenekli kişiliğiyle devlet adamlarının dikkatini çekmiş, kendisini öz evladı gibi sahiplenip seven Defterdar İskender Çelebi (öl. 941/1535)'nin himayesini görmüş; kayınpederi, II. Selîm'in lalası Ca'fer Paşa tarafından bir vesileyle II. Selîm'e musahip olarak tavsiye edilmiş ve bu vazifeye tayin olunmuş, II. Selîm'in şahzadeliğinden itibaren saltanat dönemiyle birlikte yirmi yıla yakın bir süre musahipliği görevinde bulunmuş; ayrıca sultana olan bu yakınlığının yanında Anadolu tımar deftardarlığı, mîr-i alemlik gibi yüksek rütbeli görevlerinin de imkânıyla kendisiyle münasebette bulunan gerek şair gerek bürokrat birçok kişiyi himaye etmiştir. Sonraki yıllarda Sadrazam Sokullu Mehemmed Paşa (öl. 987/1579), Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi (öl. 982/1574), Müftî Nureddinzâde (öl. 982/1574) ve Defterdar Nihânî Turak Çelebi (öl. 970/1563) ile çok ciddî anlamda anlaşmazlıklara düşen Celâl Beğ, özellikle Ebussuûd Efendi'nin çeşitli mercilere yazdığı ve kendisine yönelik ağır suçlamalarla muhtevî mektuplarıyla defalarca şikâyet edilmiştir.[5] Hem Ebussuûd Efendi'nin bu ısrarcı tutumu hem de önemli

---

4 Hayatı, eserleri, edebî şahsiyetine dair detaylar şairin *Dîvân*'ıyla ilgili tez çalışmasında mevcuttur. Konuyla alakalı verilmesi gereken lüzumlu malumat dışında yeni bir kaynak ışığında detaylanmayan herhangi bir bilgi, ilim ahlakı gereği burada tekrarlanmamıştır. Bu vesileyle şairin ilgili şiirine burada konu edilen musammat tarzında nazirelerin hiçbirinden ilgili çalışmada bahsedilmediğini özellikle belirtmek isterim.

5 DAĞLAR, Abdülkadir, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Türkçe Mektupları*, s. 86. İlgili çalışmada Ebussuûd Efendi'nin Celâl Beğ hakkında çeşitli makamlara yönelik

makamlardaki devlet görevlileri ile yaşadığı ihtilaflar neticesinde II. Selîm tarafından Şam Beylerbeyliği görevi ile saraydan uzaklaştırılmış, bu göreve gitmeden önce memleketini ziyaret etmek isteğinde bulunmuş ancak Şam'a gidemeden Manastır yolunda vefât etmiştir.[6]

Başka kaynaklara da yansımakla birlikte[7] özellikle Gelibolulu Mustafâ 'Âlî (öl. 1008/1600)'nin *Künhü'l-Aḫbār*'ında detaylarıyla anlattığı bu süreç, Celâl Beğ'in saraydan Şam Beylerbeyliği göreviyle sürgün edilişiyle neticelenmiştir. Özellikle şairin ayrılığı esnasında meydana gelen hadiselerde Celâl Beğ'in birebir yanında olan 'Âlî, yazının konusu olan şiirle de doğrudan alakalı olarak, görgü tanıklığıyla bu sıradaki gelişmelere eserinde detaylı şekilde yer vermektedir:

> "kemā fi'l-evvel bi'l-ezīd ve ekmel-i saʿādet ülfetiyle mübeccel iken gāh vezīr-i aʿẓam ve dāmād-ı muḥterem olan Meḥemmed Pāşā-yı Ṭavīl cenābına gāh Şeyḫu'l-İslām üstād-ı be-nām müftī-yi zemān Ebu's-Suʿūd-ı ʿālī-maḳām ṣavb-ı bā-ṣavābına gāh ʿumde-i meşāyiḫ-i kirām ḳıdve-i vāʿiẓīn-i ʿızām Şeyḫ Muḥyi'd-dīn bin Nūre'd-dīnüñ semt-i hidāyet-meʾābına ızhār-ı ʿadāvet semtin ṭutdı ·· keʾenne-hū bu ṭarīḳla teferrüd ü tefevvuḳ ḫāṭırasında oldı ·· ḥālā ki sūʾ-i tedbīri ḳalb-i pādişāhīnüñ tenfīrine ʿāḳıbet rütbe-i rātibe-i muṣāḥabetden tebʿīd-i dil-gīrine sebeb ʿaddolındı ·· ʿacebā seyāḥāt itdügi yirlerden ḳanġı memlekete māʾil olmışdur diyü vālide-i Sulṭān Murād Ḫan iẕn-i pādişāhī-yi sāmī-mekān ile ḫātūn-ı Celāle söyledi ·· anlar daḫı semt-i nezāketle aġzın arayup sābıḳan gördügüñüz diyārdan ḳanġısı maḳbūl olmışdur didükde Şām-ı Şerīfī cümleden rāciḥ gördügini beyān eyledi ·· hemān ki bu ḫaber cānib-i şehriyāre naḳl olındı ·· Celāle Şām Beglerbegligi tevcīh olınup ḫaṭṭ-ı hümāyūn gönderildi ·· meʿa-ẕālik bu tevcīhātdan iki gün evvel ki dāḫil-i ḥarem olmış idi ··

---

yazmış olduğu mektupları arasında yer almayan *"Merḥūm Ebu's-Suʿūd Efendinüñ Celāl Ḥaḳḳında Meḥemmed Pāşā Ḫātūnı Sulṭāna Gönderdügi Mektūb Ṣūretidür"* başlıklı şikâyet mektubu da, takdiminden de anlaşıldığı üzre Şeyhülislâm'ın Celâl Beğ hakkında şikâyetlerindeki ısrarını bir başka zaviyeden göstermesi bakımından dikkat çekicidir. *Mecmūʿatu'l-Leṭāyif ve Ṣandūḳatu'l-Meʿārif*, Süleymaniye Ktph., Hacı Beşîr Ağa 656, vr. 237[b].

6 GÜNEŞ, Murat, *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı,* İnceleme-Metin, s. 33-89.

7 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuʿarâ*, C. 1, s. 256; Beyânî Mustafâ b. Cârullâh, *Tezkiretü'ş-Şuʿarâ*, s. 60; Rıyâzî Mehemmed Efendi, *Rıyâzü'ş-Şuʿarâ*, vr. 47[a]; Mehmed Tevfîk, *Kâfile-i Şuʿarâ*, s. 155.

evvelkiden ziyāde maẕhar-ı iltifāt olub üç yüz dīnār muḳavvam ve ḳırḳ biñ aḳçalıḳ bir faṣṣī elmās ḫātem ʿAcem ḳalıçlarından bir bisāt-ı ʿālī-ḳıyām baḫşīş olınmış idi ·· ḥattā derd-mend Celāl müddet-i ʿömrinde defʿaten ol maḳūle inʿām-ı ber-kemāl görmedügine bināʾen bezm-i pādişāhīde ṣābit-ḳadem olmasına ḥaml itmiş idi ·· beglerbegilik varaḳası ki kendüye vardı ·· vücūdını hücūm-ı humūm ve ʿumūm-ı ġumūm iḫāṭa idüp ḫāṭırı münḳabiż oldı ·· gördi ki rıżādan ġayrī çāre yoḳdur ʿınād iderse ziyānı fāʾidesinden artuḳdur ·· irtesi ḥarem-i muḥtereme girdi dest-būsla muġtenem olduḳdan ṣoñra ṣadr-ı aʿẓama varalum mı diyü istiḫbār ḳıldı belī varursun vezīr-i aʿẓamumuzdur mürācaʿat ḳılursun buyuruldı ·· Celāl gördi ki ʿarż-ı cemāl biryüzden oldı evvelki furṣat u inbisāṭ bi'l-ḳülliye zāʾil olub lā-vefāʾe li'l-mülūk nüktesi teʿayyün buldı ·· bir iki günden ṣoñra beyne's-selāṭīnde Meḥemmed Pāşāya vardı vüzerā ve ümerādan bir ferd dāḫil olmaduġı ḳaṣrında bulınup ḫaber virildügi gibi içerü girmesine ruḫṣat virildi müşārü'n-ileyh ki dāḫil oldı kemāl-i ādābla el öpüp eyālet-i Şām-ı Şerīf ḳışışasını bildürdi lākin ḥālā murādum ṣıla cānibine teveccühdür geldükden ṣoñra Şām-ı Şerīf emri alınmaḳ ve ḫāṣṣlarımuz ol zemānda bende-zādeñüze tevcīh ḳılınmak mutażarrıʿdur diyü recā ḳıldı ·· pes ṣadr-ı aʿẓam-ı kām-yāb her ḥālde luṭf ile cevāb eyledi ister misüñüz şimdi mütesellimüñüz emrle gitsün hemān bu tārīḫde mülk-i ġāmı żabṭ itsün maḫdūmuñuza daḫı ḫāṣṣlaruñuz sāʿat ile tevcīh ḳılınsuñ sözlerin söyledi ·· Celāl Beg teʾḫīri münāsib gördi nihāyet ḥaṣṣlarınuñ bir miḳdārın oġlına virdi el-ḳıṣṣa mezbūr gördi ki naẓar-ı pādişāhī müteġayyer ḫāṭır-ı ʿāṭır-ı nehri ise temāmen mütekedder ·· hemān çekilüp gitmegi muḳarrer itdi ancaḳ bir kerre daḫı bezm-i ḫāṣṣa girdi ·· anda daḫı ne evvelki ülfeti gördi ne bir şemme ṣafā sürdi ·· baʿżīler ḳavlince reddine bāʿiṣ Fażlullāh-ı Ḥurūfīnüñ Cāvidān nām mecmuʿa-i muzaḫrefātına raġbetden ḥādis oldı ·· Şeyḫu'l-İslām Ebu's-Suʿūd-ı Zemaḫşerī-ḳıyām cenāb-ı salṭanata mektūb gönderdi bu maḳūle rafż u ilḥādla müttehem olan ṣaḫṣuñ ḥarem-i muḥtereme duḫūli cāʾiz degüldür diyü bildürdi ·· binaʾen ʿalā-ẕālik eyālet ṭarīḳıyle Şām-ı Şerīfe gitmesi münāsib görüldi ·· nihāyet gendüsi ṣıla cānibini taḳdīm itmegin ruḫsat virildi ve bi'l-cümle eṣnā-yı vedaʿda ki dāḫil-i bezm-i şāhī oldı ·· üç yüz ḥasene inʿāmları ẓuhūr buldı feʾemmā ṣadr-ı aʿẓam olan Meḥemmed Pāşā beş yüz sikke dīnār-ı bī-hemtā

ve bir ḳaṭar ḳaṭır ve bir ḳaṭar deve ve üç reʾs raḫş-ı sebük-pā ve niçe ṭonlıḳ ısḳarlaṭ ve aṭlas ve kemḫā baġışladı ·· ḥattā merḥūm Celāl Beg vezīr-i müşārü'n-ileyhe muḫālefetine nādim olub dünyāda ḫizmet idicek Meḥemmed Pāşā imiş dimege başladı ·· bu ṭarīḳla çıḳup Manastıra gitdi lākin cāndan ayrılmış mevti müteʿayyen olan ḫasteye döndi ikinci ḳonaḳdan bu güne bir ġazel söyledi ve gönderdi ki maṭlaʿı budur

min-naẓmı-hī
bu çeşm-i ḫūn-feşānum giryān olur ḳalur mı
seyl-i sirişküm āḫir ʿummān olur ḳalur mı

ve bir ḳaç günden ṣoñra bu ġazeli de gönderdi

ve le-hū
bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin" [8]

Görüldüğü gibi *Künhü'l-Aḫbār*'da şairin ayrılık hikayesi gayet detaylı şekilde anlatılmakta ve Celâl Beğ'in bu ayrılık yolundan II. Selîm'e yolladığı şiirlerin matlaları verilmektedir. Celâl Beğ'in ilgili şiirlerinden ilkine II. Selîm'in de cevabî mahiyette bir şiiri bulunmaktadır ve iki şiir birçok şiir mecmuasına birlikte yansıdığı gibi Celâl Beğ'in *Dīvān*'ının Paris nüshasının derkenarına da farklı bir yazıyla sonradan eklenmiştir.[9] *Dīvān*'ın neşrinde bu kaynaklar ve mecmualar ışığında neşredilen beş beyitlik gazel şu şekildedir:[10]

1 bu çeşm-i dür-feşānum giryān olur ḳalur mı
seyl-i sirişküm āḫir ʿummān olur ḳalur mı

2 artuḳ ḫarābe göñlüm mānend-i mülk-i ʿālem
maʿmūr olur mı yoḫsa vīrān olur ḳalur mı

3 yıllar durur ki göñlüm gendüye gelmemişdür
bī-çāre tā ḳıyāmet ḥayrān olur ḳalur mı

8 İSEN, Mustafa, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, s. 298-300.

9 *Dívān-ı Celāl Beg*, Paris Bibliothèque Nationale de France, Supplement Turc 597, vr. 58[a].

10 GÜNEŞ, Murat, *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı,* İnceleme-Metin, s. 234.

1 Bu inci taneleri gibi yaşlar döken gözüm ağlar halde kalır mı; sel gibi akan gözyaşlarım sonunda engin deniz olur kalır mı?

2 Yıkılmış gönlüm bundan sonra cihan ülkesi gibi mamur mu olur yoksa viran olur kalır mı?

3 Yıllar var ki gönlüm kendine gelmemiş haldedir; çaresiz kıyamete kadar şaşkın halde kalır mı?

4 olmaz degüldür āḫir şerḥ-i ḫuṭūṭ-ı vechüñ
te'vīl-i sırr-ı Ḳur'ān pinhān olur ḳalur mı

5 olmadı dil Celālī çāh-ı elemden āzād
bī-kes olan esīr-i zındān olur ḳalur mı

Selīmī de Celālī'nin Manastır yolundan hâlini arzettiği, ayrılığın etkisiyle içerisinde bulunduğu psikolojiyi de derinden aksettirdiği görülen bu sualine yanıt vermiştir. Herhangi bir kaynağa dayanmamakla birlikte Sadeddin Nüzhet ERGUN (öl. 25 Nisan 1946), eseri *Türk Şairleri*'nde kaleme aldığı "Celâl" maddesinde padişahın, Celālī'nin *"olur ḳalur mı"* sualine *"olub ḳalmaz"* şeklinde bir cevap veriyor oluşunu, onu belli bir süreliğine yanından uzaklaştırdığını ve tekrar affedeceği şeklinde bir yorumda bulunmuştur.[11] Celâl Beğ'in *Dīvān*'ının Paris nüshasına yukarıdaki gazel ile birlikte kaydedilen bu şiir de birçok şiir mecmuasında birlikte yer almaktadır. Ayrıca Selīmī'nin *Dīvānçe*'sinde de kayıtlı olan cevabî özellikteki gazelin tamamı şu şekildedir:[12]

1 çü baʿde'l-*ʿusri yüsrā*dur gözüñ giryān olub ḳalmaz
güher ġavvāṣı ġarḳ-ı şiddet-i ʿummān olub ḳalmaz

2 ḳadīmī mülk-i ʿālemde yıḳan çün-kim ola miʿmār
daḫı aʿlā olur ʿādetdür ol vīrān olub ḳalmaz

3 budur keyfiyyeti her ġuṣṣanuñ bezm-i cihān içre
sürūra irişür her ekl iden ḥayrān olub ḳalmaz

4 felek mir'ātı her dā'im küdūretden ṣafā bulmaz
velī dā'im seḥāb içre güneş pinhān olub ḳalmaz

---

4 Yüzündeki çizgiler (fermanının sebebi) sonunda açıklanır; *Kur'ân*'ın sırrının anlamı saklı kalır mı?

5 Hey Celâlî! Gönül keder kuyusundan kurtulamadı; kimsesiz olan zindanda tutsak kalır mı?

11 ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, C. 2, s. 921.

12 Selīmī, *Dīvān[çe-i]-ı Sulṭān Selīm Ḫān-ı Ṣānī*, Fatih Alî Emîrî Millet Ktph., AEArb 4341/7, vr. 79[b]; *Dívān-ı Celāl Beg*, Paris Bibliothèque Nationale de France, Supplement Turc 597, vr. 58[a]; ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, C. 2, s. 922; KESİK, Beyhan, *Selîmî (II. Selîm) Divançesi* s. 52; karşılaştırmalı neşri için bknz. GÜNEŞ, Murat, *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 62.

1 İnci çıkaran dalgıcın engin denizin şiddetine kapılmadığı gibi; gözün zorluktan sonraki kolaylık gibidir, ağlar halde kalmaz.

2 Köhne cihan ülkesinde eğer yıkan tamir edici olursa; daha da iyi olur yıkık kalmaz.

3 Her içici şaşkın halde kalmaz, sevince erişir; dünya meclisinde her kederin durumu böyledir.

4 Felek aynası her an bulanıklıktan berraklık bulmaz; ama güneş bulut ardında sürekli gizlenip kalmaz.

5 Selīmī çāh-ı ġamda cevr-i ḥussād ile Yūsuf-veş
gönül bil kim esīr-i miḥnet-i zındān olub ḳalmaz

Sadeddin Nüzhet ERGUN'un bu şiirden hareketle yürüttüğü tahmini gerçekleşmemiştir. 'Âlî'nin de belirttiği gibi sultana sesini duyuramayan Celâl Beğ bir müddet sonra da Manastır yolunda feryâdını iyice yükselterek padişaha bir gazel daha gönderir. Celâl Beğ'in *Dîvân* nüshalarının ikisinde de yer almayan bu manzumeye tez çalışması esnasındaki taramalarımızda sadece Süleymaniye Ktph. Ali Nihâd TARLAN 62 numaralı mecmuada[13] rastlamıştık. İlgili kaynağın derkenarına kaydedilen şiir yazmanın bu kısmı zarar gördüğü için noksan durumdadır. Beş beyitlik gazelin bu hâliyle ilk ve son beyti sağlıklı şekilde okunmakta, diğer üç beytin ikinci mısraları da okunabilmekte ancak beyitlerin ilk mısralarında eksiklikler bulunmaktadır. Buna rağmen gazelin maktaı da matlaı gibi Celâl Beğ'in sultana yönelik olan feryâdını derinden aksettirmesi bakımından dikkate değerdir:[14]

1 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

[2, 3 ve 4. sıradaki beyitler kaynakta noksan haldedir.]

5 tā ḳıyāmet ḳala mı gūşe-i nisyānda Celāl
kim ne dirdi ola bir kerre diseñ yād ideyin

Hikâyesi bu şekilde özetlenebilecek olan bu ayrılık şiirine gazel olarak henüz bir nazireye rastlayamadık, ancak matlaından hareketle manzumenin tesdîs-i mütekerrir şeklinde musammat olarak başka şairlerin de dikkatinde olduğu görülüyor. Bu incelemenin de konusu olan matlaa yazılan musammat tarzında nazirelere geçmeden önce Celâl Beğ'in başka şiirlerinin de farklı şairlerin musammatları arasında yer aldığını belirtmekte fayda vardır. Şairin *"ḫallāḳ-ı cihān ʿāleme ḳılduḳda tecellī ~ her şaḫṣı birer ḥāl ile ḳılmış mütesellī"*[15] bu matlaına Cinānī[16] ve

---

5 Selîmî! Bil ki gönül, hasetçi kardeşleriyle keder kuyusundaki Yusuf gibi, sıkıntı zindanının esiri olup kalmaz.

13 Süleymaniye Ktph., Ali Nihâd TARLAN 62, vr. 119[a]. Bu kaynakta Celâl Beğ'in ilgili manzumesinden başka *Dîvân* nüshalarında yer almayan şiirleri de bulunmaktadır ki *Mecmūʿa*'nın derleyicisinin şairi yakından takip ettiği anlaşılmaktadır.

14 GÜNEŞ, Murat, Manastırlı Celâl Bey Dîvânı, İnceleme-Metin, s. 234.

1 Bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin, sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!

5 Celâl, kıyamate değin unutuluş tenhalığında mı kalsın; bir kerecik hatırlamak istesen sana kim ne diyebilirdi!

15 Celâl Beğ'in *Dīvān*'ının nüshalarında yer almayan bu beytin yer aldığı bazı

Meylî’nin[17] tesdîsi, ʿĀlî’nin musammatı;[18] *“dūstlar çoḳ istedüm bir yār-i ṣādıḳ bulmadum ~ ḥüsn-i ẓann itdüklerüm ḥāle muvāfıḳ bulmadum”*[19] gazel matlaına ʿUlvî’nin tesdîsi;[20] *“hecrüñde dil ü cānı ümmîd-i viṣāl egler ~ sevdā-zedeler göñlin efkār-ı muḥāl egler”*[21] matlalı gazeline Fevrî’nin tahmîsi;[22] *“sāḳiyā bezm-i ṣafā içre çü peymāne döner ~ ayaġı başduġı yir bāġ u gülistāna döner”* [23] matlalı gazeline Maḳālî’nin tahmîsi[24] bulunmaktadır. Ayrıca iki kardeş şehzade Şâhî[25] ve Selîmî’nin[26]

---

kaynaklar şu şekilde belirtilebilir: Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuʿarâ*, C. 1, s. 256; Beyânî Mustafâ b. Cârullâh, *Tezkiretü'ş-Şuʿarâ*, s. 60; ʿÂlî, *Künhü'l-Ahbâr,* s. 300; Rıyâzî Mehemmed Efendi, *Rıyâzü'ş-Şuʿarâ*, vr. 47a; Kâfzâde Fâ’izî, *Zübdetü'l-Eşʿâr*, vr. 28[a]; Tayyârzâde ʿAtâ, *Târîh-i Enderûn*, C. 4, s. 241-242; Mehmed Tevfîk, *Kâfile-i Şuʿarâ*, s. 155; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müʾellifleri*, s. 124; TUMAN, Mehmet Nâ’il, *Tuhfe-i Nâ’ilî* , C. 1, s. 150; Ḫāliṣ b. Aḥmed et-Tosyevî, *Ṭarfetu'l-Emṡāl ve ʿAcîbetu'l-Aḳvāl,* Süleymaniye Ktph., Mehmed Âsım Bey 405, 232[a]; ÇEÇEN, Halil, *Niyâzî-yi Mısrî’nin Hatıraları*, s. 104, ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, C. 2, s. 923; GÖLPINARLI, Abdülbaki, “Hurûfîlik ve Mîr-i ʿAlem Celâl Bik’in Bir Mektubu”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 14, s. 101. Ayrıca on yedinci yüzyıl Türk edebiyatı şairi ʿAbdu'l-ḳādir Züʾl-fiḳār Tecellî-yi Prizrenî (öl. 1100/1688)’nin *Gül-endām u Kuʿeyt* mesnevîsinin yayımında, Mevḳūfâtî ʿAbdullāh b. İbrāhîm’in *Vāḳıʿāt-ı Rūzmerre*’sinden hareketle Tecellî’nin yüzüğünde yazdığı tespit edilen ve aidiyeti belirlenilmeksizin değerlendirilen bu beytin ikinci mısraında geçen “birer ḥāl” kelimelerinin ilgili neşirde *“bir riḥāl”* şeklinde okuyuş ve aktarımının vezin ve anlama uygun olduğu söylenemez, bknz. DENİZ, Sebahat, *Tecellî, [Aşkın Bitmeyen Çilesi] Gül-endâm u Kuʿeyt (Risâle-i Râz)*, s. 15-16.

16 Şiirin kayıtlı olduğu kaynaklardan bazısı: *Mecmūʿa*: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktph., TY 1380, vr. 6[b]; TY 3819, vr. 36[a]; TY 3224, vr. 64[b]; Süleymaniye Ktph., Ali Nihâd TARLAN 82, vr. 26[a].

17 *Cönk*, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları 554, vr. 27[b].

18 AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Mustafa ʿÂlî Dîvân I*, s. 355-357; *Mecmūʿa*, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktph., TY 3701, 23[a].

19 GÜNEŞ, Murat, *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı, İnceleme-Metin,* s. 489.

20 ÇETİN, İsmail, *Derzîzâde ʿUlvî Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânının Tenkidli Metni,* s. 170-172.

21 GÜNEŞ, Murat, *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı, İnceleme-Metin,* s. 323.

22 Fevrî Aḥmed b. ʿAbdullāh, *Dîvān*, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Ktph., Revan Kitaplığı 763, vr. 108[a].

23 GÜNEŞ, Murat, *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı,* İnceleme-Metin, s. 351.

24 *Dîvān-ı Celāl Beg*, Paris Bibliothèque Nationale de France, Supplement Turc 597, vr. 161[b]-162[a]. Maḳālî’nin bu tahmisinin yanlış şekilde şairin *Dívān*’ındaki musammatları arasına kaydedildiği görülmektedir.

25 KILIÇ, Filiz, *Şehzade Bayezid Şâhî Hayatı ve Divanı,* s. 99-100.

26 Selîmî’nin *Dîvân[çe]*’ında bulunmayan bu şiir Fatih Millet Ktph., Ali Emîrî Manzum 771 numaralı *Mecmûʿa*’nın 61[b] varağında kayıtlıdır. Henüz yayımlanmamıştır.

"seyr-i dilberdür ser-i kūy-ı dil-ārādan ġaraż ~ ẕevḳ u ʿişretdür şehā firdevs-i aʿlādan ġaraż"[27] Celâl Beğ'in bu matlalı gazelini tahmîs ettikleri görülmektedir.

Celâl Beğ'in bu matlaına tesdîs-i mütekerriri bulunan şairlerden biri on altıncı asır Türk şiirinde musammat tarzı manzumeleriyle tanınan[28] Āẕerī İbrāhīm Çelebi (öl. 993/1585)'dir. Sadeddin Nüzhet ERGUN'un *Türk Şairleri*'ndeki[29] "Āẕerī" maddesine Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Ktph., Revan Kitaplığı 1972 numaralı *Mecmūʿa*'dan müseddes şeklinde dört bent olarak alınan şiir; Āẕerī'nin *Naḳş-ı Ḫayāl* mesnevîsinin neşrinde de adı geçen *Mecmūʿa* kaynaklığıyla aynı şekilde neşredilmiştir.[30] Āẕerī'nin *Naḳş-ı Ḫayāl* mesnevîsinin tanıtıldığı makalede[31] de bu yayımlardaki şekliyle tekrar neşredildiği görülen musammat; şairin *Ḫusrev u Şīrīn* mesnevîsi üzerinde gerçekleştirilen çalışmaya ise dört bent olarak bir *Cönk*'ten (Millî Ktph., 06 Mil Yz 163) alınmış ve bir bent de *Türk Şairleri*'nden eklenerek beş bende tamamlanmış olarak yayımlanmıştır.[32] Bu çalışmalarda müseddes olarak değerlendirildiği görülen şiirin mütekerrir beytinin aidiyeti hususunda bir açıklama da yapılmadığı görülmektedir. Āẕerī'nin bu şiiriyle ilgili adı geçen eserlerde kullanılan kaynaklar dışında taradığımız mecmualardan birçoğunda[33] rastladığımız tesdîsin bu istinsahların karşılaştırılmasıyla oluşturulan metni altı benttir. Nüsha farkları ve nesre çevirisiyle birlikte şu şekildedir:

---

27 Bu gazel Celâl Beğ'in *Dîvân* nüshalarında yer almamakla birlikte bu tahmîsten hareketle tenkitli neşre dahil edilmişti, bknz. GÜNEŞ, Murat, *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 449.

28 Bu hususta tezkiresinde Āẕerī'nin edebî kişiliğine dair değerlendirmesinde Rıyāżī şöyle diyor: *"merḥumūn ṭabʿı taḥmīs ve tesdīse çespān idi",* Rıyāżī Meḥemmed Efendi, "Āẕerī", *Rıyāżu'ş-Şuʿarā,* vr. 24[a].

29 ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, C. 1, s. 156.

30 MERMER, Ahmet, Âzerî İbrâhîm Çelebi, Nakş-ı Hayâl, s. 13-14.

31 MERMER, Ahmet, "Âzerî İbrahim Çelebi ve Nakş-ı Hayâl'i", *MÜFEF Türklük Araştırmaları Dergisi: Âmil ÇELEBİOĞLU Armağanı*, S. 7, s. 479.

32 ÇETİNKAYA, Ülkü, Âzerî İbrâhîm Çelebi, Hüsrev ü Şîrîn, s. 53-54.

33 AE_1, vr. 30^b; AK_1, vr. 115^a; AK_2, vr. 35^b; $İÜ_1$, vr. 12^b; $İÜ_2$, vr. 56^a; $İÜ_3$, vr. 166^b; $İÜ_4$, vr. 38^b; MK_2, vr. 30^a; SK_1, vr. 95^b; SK_2, vr. 68^a; SK_4, vr. 163^b; SK_6, vr. 76^b; $ŞR_1$, vr. 20^b.

I

1 dimiş idüñ ki belā-keşlerümi yād ideyin
2 dil-i vīrānelerin luṭf ile ābād ideyin
3 hecrüme ṣabr ideni vaṣluma muʿtād ideyin
4 dir iken ʿışḳum ile zār olanı şād ideyin
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

II

1 nāvek-i āh-ı seḥer eylemedi hergiz eṣer
2 dil-i sengīnüñ ʿaceb saḫt imiş iy ġonçe-i ter
3 ser-i kūyuñda fiġān eyler iken şām u seḥer
4 saḫt-dil olduġuña şāhid-i ʿādil bu yiter
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

III

1 saña ḫıdmet idenüñ cümlesi ʿāṣıḳ degüle
2 daʿvī-yi ʿışḳ idenüñ her biri ṣādıḳ degüle
3 ʿāṣıḳ olana cefā ʿadle muvāfıḳ degüle
4 bir senüñ gibi kerem kānına lāyıḳ degüle
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

I [1] Bela çekenlerimi (aşıklarımı) anayım; [2] yıkık gönüllerini iyilikle gönendireyim; [3] ayrılığıma katlananı, kavuşukluğuma daim edeyim, demiştin; [4] aşkım ile inleyeni sevindireyim der iken; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin;* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

I/2 dil-i vīrānelerin : dil-i vīrānlarını İÜ$_3$, SK$_1$, SK$_2$, SK$_4$, SK$_6$.

I/4 iken : idüñ İÜ$_1$, MK$_2$; ʿışḳum ile zār olanı : zār olanı ʿışḳum ile İÜ$_4$.

II [1] Seher vaktinde ettiğim dertli inleyişim hiçbir zaman tesir etmedi; [2] ey taze gülgoncası katı gönlün nasıl da sertmiş; [3] mahallenin başında sabah akşam inlerken; [4] taş bağırlı (merhametsiz) olduğuna doğru tanık olarak bu (insafsızlığın) yeter; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin;* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

II – İÜ$_4$.

II/2 dil-i sengīnüñ ʿaceb : dil-i sengüñ ne ʿaceb AE$_1$, AK$_1$, İÜ$_1$, İÜ$_2$, MK$_2$, SK$_4$, ŞR$_1$.

II/3 ser-i kūyuñda : ser-i kūyında SK$_1$, SK$_2$, ŞR$_1$; eyler iken şām u seḥer : eylemedin āh-ı seḥer İÜ$_1$.

II/4 olduġuña : olduġına İÜ$_3$, SK$_1$; şāhid-i ʿādil bu : şāhid işte bu ŞR$_1$.

III [1] Sana kulluk edenin hepsi aşık degil ya; [2] aşk iddiası edenin her biri sadakatli değil ya; [3] aşık olana cefa (etmek) hakka uygun değil ya; [4] (hele ki bu) sen gibi bir ululuk kaynağına layık değil ya; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin;* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

III/1 ḫıdmet idenüñ : ʿāṣıḳ geçenin SK$_1$: ʿāṣıḳ geçenüñ AE$_1$: ḫıdmet ḳılanuñ AK$_1$; cümlesi : her biri MK$_2$, SK$_4$.

III/1 idenüñ her biri : idenüñ cümlesi İÜ$_2$, İÜ$_3$, SK$_2$, SK$_6$, idenüñ sözleri MK$_2$, SK$_4$, ŞR$_1$.

IV

1 ʿādetüñ ehl-i dili luṭf ile yād itmeg iken
2 ḳahr ile düşmen-i bed-gūya ʿınād itmeg iken
3 derd-i ʿışḳuñla fiġān ideni şād itmeg iken
4 āh işitdükce işüñ ʿāleme dād itmeg iken
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

V

1 ḳurılaldan berü bu ḫayme-i zerrīne ṭınāb
2 ḳapuñı ḫalḳa penāh eyledi *Rabbu'l-erbāb*
3 ḥālini hep saña ʿarż eyler iken şeyḫ ile şāb
4 sen de inṣāf ide iy ḫusrev-i seyyāre-cenāb
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

VI

1 Āẕerī-veş reh-i ʿışḳuñda olub efgende
2 seni terk eylemezem niteki cānum tende

IV [1] Göreneğin, gönül erini iyilikle anmak; [2] hışımla kötü sözlü düşmana hasımlık; [3] aşkının derdiyle inleyeni mutlu etmek; [4] zulüm duyduğunda davranışın insaf etmek iken; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin;* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

IV − AE_1, SK_1, SK_4, SK_6.

IV/1 ehl-i dili : ehl-i dile $İÜ_3$.

IV/2 düşmen-i bed-gūya : düşmen-i bed-ĥ^{v}āha SK_2.

IV/3 derd-i ʿışḳuñla : ser-i kūyuñda $İÜ_2$.

IV/4 işitdükce : işitdükde $ŞR_1$; ʿāleme : ʿadl ile $İÜ_2$, $İÜ_4$, MK_2, SK_2.

V [1] Bu altın ipli çadır (asuman) kurulduğundan beri, [2] Rablerin Rabbi kapını halka sığınak kıldı; [3] genci yaşlısı halini hep sana arz eyler iken, [4] ey kutlu padişah sen de insaf ediver; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

V − AE_1, $İÜ_3$.

V/1 ḳurılaldan : ḳuralıdan SK_2; ḫayme-i zerrīne ṭınāb : ḫayme-i gerdūna ṭınāb SK_1, ḫayme-i gerdūn-ṭınāb $İÜ_4$.

V/3 ḥālini hep saña ʿarż eyler iken : ḥālin ʿarż eyler iken saña ḳamu SK_4.

VI [1] Aşkının yolunda Âzerî gibi düşkün olsam (da); [2] mademki canım bedende seni terk etmem; [3] başkasına halimi anlatmağa artık güç yok bende, [4] Senden umudum senin iyiliğine kalmıştı. [5] *Bunca sızlayışımı duydun (da) insaf edeyim demedin* [6] *Sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım.*

VI − AE_1, $İÜ_3$.

VI/1 reh-i ʿışḳuñda : reh-i kūyuñda $İÜ_2$.

VI/2 eylemezem : eylemezin $İÜ_4$; niteki : nitekim $ŞR_1$.

VI/3 itmege : ṣunmaġa SK_1; ṭāḳat : ḳudret AK_1, MK_2.

VI/4 iḥsānuña ḳalmışdı ümīdüm : inṣāfuña ḳalmışdur işüm SK_4; iḥsānuña ḳalmışdur ümīdüm AK_1.

3 ʿarż-ı ḥāl itmege yoḳ ġayrīye ṭāḳat bende
4 senüñ iḥsānuña ḳalmışdı ümīdüm sende
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

(feʿilatün feʿilatün feʿilatün feʿilün)

Matlaa tesdîsi bulunan şairlerden biri de ʿAzīzī (öl. 993/1585)'dir. Şairin tek nüshası Londra Royal Asiatic Society 34 numarada kayıtlı *Dīvān*'ının yazma nüshasından hareketle gerçekleştirilen neşrinde[34] yer alan bu musammatın, aynı zamanda on yedinci yüzyıl Türk edebiyatı şairi Ṣabrī-yi Şerīf Meḥemmed Efendi (öl. 1055/1645)'nin *Dīvān* nüshalarının bazısında da yer aldığı görülmektedir ki şiir Ṣabrī'nin *Dīvān*'ı üzerinde gerçekleştirilen iki akademik çalışmanın tenkitli neşrinde de Ṣabrī'ye aidiyetiyle yayımlanmıştır.[35] Ayrıca İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu'nda yer alan 743 numaralı *Mecmūʿa'*nın 174[a] yaprağında *"Müseddes-i ʿIṣyānī Naẓīredür*" başlığıyla kaydedilen musammatın mahlashanesinde geçen "ışyānı" kelimesi mahlas olarak değerlendirilmiş ve şiir ʿIṣyānī mahlaslı bir şaire mâl edilmiştir.[36] Bu problemin nereden kaynaklandığı hususunda çeşitli fikirler öne sürülebilir, ancak buranın konusu olmadığı için sadece birçok metin neşrinde karşılaşılan bu durumun, metin yayımlarında en belirgin istinsah hatalarından olduğuna, mevzu ile doğrudan alakalı mevcut literatür bağlamıyla dikkat çekilmelidir.[37]

Şiirin, hem *Dīvān*'ında Celâl Beğ'in *Ḥüsn-i Yūsuf* adlı eserini

34 ERSOY, Ersen, *Azîzî Dîvân*, s. 43.

35 ÇEÇEN, Mehmet Korkut, *Sabrî Mehmed Şerîf Hayatı, Sanatı, Dîvânı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili,* s. 282-284; KASIR, Hasan Ali, Sabrî Mehmed Şerîf Dîvânı, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin, s. 319-320.

36 *Mecmūʿa*, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi TY 743, vr. 174[a]. Fatih Millet Ktph., Alî Emîrî Manzum 300 katalog numaralı *Dīvānçe-i ʿIṣyānī* adlı eserde bu manzumenin bulunmadığını belirtmekte fayda vardır.

37 Ḥayālī-Fiġānī, ʿĀlī-Bāḳī; Cevrī-Nefʿī; Luṭfī-Sekkākī; Nesīmī-Şeyḫī, Şeyḫī-Ḫaṭāyī, Necātī-Revānī, Ẕātī-Āhī; Ḥarīmī-Āhī, Fużūlī-Selīḳī mahlâslı şiirlerin birbirlerine mâl edilişinin değerlendirilmesi için şu çalışmalara bakılabilir: AÇIKGÖZ, Cenk, "Hayâlî Bey Dîvânı'nın Harfü'l-Yâ' Bölümündeki 95 ve 96. Gazeller Kime Ait?", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 1, s. 1-8; AKSOYAK, İsmail Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âlî ve Bâkî'nin Münasebetleri [Künhü'l-Ahbâr ve Dîvânlarına Göre]", *Osmanlı Araştırmaları, Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŞOGLU'na Armagan I*, S. 25, s. 69-82; KÖKSAL, M. Fatih, "Bir Kaside İki Şair: Nefʿî-Cevrî", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 4, s. 191-202; SERTKAYA, Osman Fikri, "Tevârüd mü? Adaptasyon mu? Nazire mi? Yoksa İntihâl Yani Sirkat-i Şiir Mi?", *İlmî Araştırmalar*, S. 7, s. 191-199; ZÜLFE, Ömer, "Türkçe Dîvân'daki LXVI. Gazel Fuzûlî'nin Mi?", *Türkoloji Dergisi*, S. 2, s. 249-258.

anması hem de edebî kişiliği üzerinde Celâl Beğ'in tesiri olduğu tespit edilen[38] ʿAzīzī'ye aidiyetinin daha doğru olduğu gözükmektedir. Manzume ʿAzīzī'nin *Dīvān*'ında ve Ṣabrī *Dīvān*'ının neşirlerinde altı; ʿIṣyānī mahlasına mâl edildiği yerde ise yedi bent şeklindedir. Bu ve başka farklar ilgili bentlerin dipnotunda belirtilmiştir:[39]

I

1 dünyede gördügüm ālāmı yine yād ideyin
2 ṣarṣar-ı āhum ile ʿālemi ber-bād ideyin
3 dil-i maḥzūnı belā çekmege muʿtād ideyin
4 cānuma gözden aḳan ḫūn-ı dili zād ideyin
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

II

1 şerer-i sūz-ı dilüm çerḫ-i ġamuñ ülgeridür
2 yaşum emṭārı anuñ gözlerüm ebr-i teridür
3 tāb-ı miḥnet yüregüm yaġını ṭurmaz eridür
4 yaḳsam āhumdan eger başuma odlar yeridür
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

III

1 bād-ı āhum duta göklerde maḳar lāyıḳ mı
2 vire ġam āyne-i ḳalbe keder lāyıḳ mı
3 ḳan döke yaş yerine dīde-i ter lāyıḳ mı
4 ḥālüme itmeyesin gāhī naẓer lāyıḳ mı

---

38 ERSOY, Ersen, *Azîzî, Dîvân,* s. 26.

39 ERSOY, Ersen, *Azîzî, Dîvân,* s. 26; ÇEÇEN, Mehmet Korkut, *Sabrî Mehmed Şerîf Hayatı, Sanatı, Dîvânı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili,* s. 282-284; KASIR, Hasan Ali, *Sabrî Mehmed Şerîf Dîvânı, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin,* s. 319-320. *Mecmūʿa,* İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi TY 743, vr. 174[a].

I [1] Dünyada yaşadığım elemleri anayım; [2] feryadımın şiddetiyle alemi mahvedeyim; [3] tasalı gönlümü sıkıntı çekmeğe alıştırayım; [4] gözden dökülen keder yaşlarını azık edeyim; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

II [1] Gönlümden çıkan kıvılcımlar dert feleğinin sabah yıldızıdır; [2] gözlerim onun yaşlı bulutu, gözyaşım yağmurudur; [3] kederin harareti yüreğimin yağını durmadan eritir (çok üzer); [4] üzüntümün hararetinden başımda ateş yaksam layıktır; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

III [1] İniltimin yeli göklerde yer tutsun; [2] sıkıntı verip, gönül aynasına keder etsin; [3] yaşlı gözler gözyaşı yerine kan akıtsın; [4] bir anlık bile vaziyetime bakmazsın, yakışır mı? [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

IV

1 geçürüp gerdenüme şīr gibi ṭavḳ-ı elem
2 eşk-i çeşmüm bāña zencīr-i cünūn eyledi ġem
3 kimseye olmadı hīç bāña olan ẓulm u sitem
4 nedür ey kān-ı kerem bārī günāhum bilem
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

V

1 dünyede sencileyin bir şeh-i ʿādil yoġ iken
2 devr-i ʿadlüñde benüm gibi gedā-dil yoġ iken
3 dergeh-i Ḥaḳḳa muʿādil yüce menzil yoġ iken
4 āh-ı maẓlūm aña varmaġa ḥāyil yoġ iken
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

VI

1 ḫışm u kīnüñ sebebi bendeñe şāhum ne-y-iki
2 cürmümüñ aṣlı ya-ḫud ẓıll-i ilāhum ne-y-iki
3 ẓulmet-i ġamda ḳomaḳ yā beni māhum ne-y-iki
4 her gün āh eylemeden ġayrī günāhum ne-y-iki
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

IV [1] Arslan gibi boynuma acı halkası geçirip; [2] ıstırap, gözümün yaşından (adeta) bana delilik zinciri yaptı; [3] bana olan haksızlık ve eziyet kimseye olmamıştır; [4] ey ululuk kaynağı hiç olmazsa günahım nedir onu bilsem; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

VI Bu bent Azîzî’nin *Dîvân*’ında yoktur; Sabrî’nin *Dîvân* neşirlerinde ve ‘Isyânî mahlası ile alakalı kaynakta bulunmaktadır.

V [1] Sana benzer dünyada bir adil sultan; [2] hakkaniyetli zamanında bana benzer bir fakir gönüllü; [3] Hakk’ın makamına denk varacak yer; [4] zulüm görenin feryadını O’na varmasına engel, bulunmazken; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

VI [1]Sultanım, kölene öfke ve eziyetin nedeni nedir ki; [2] ey Hakk’ın gölgesi, ya da suçumun aslı nedir ki; [3] ışığım, ıstıraplar karanlığına beni bırakma nolur ki; [4] her gün feryat etmekten başka benim günahım var mı ki; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

VI Bu bent Sabrî’nin *Dîvân*’ının neşirlerinde yoktur; Azîzî’nin *Dîvân*’ında ve ‘Isyânî mahlası ile alakalı kaynakta bulunmaktadır.

VI/2 yā : - *Dīvān-ı ʿAzīzī*.

VII

1 her kese eyler iken pādişehüm iḥsānı
2 cevrüñüñ yoḳ mı ʿAzīzī ḳuluña oranı
3 ḳul beşerdür ne ʿaceb olsa eger noḳṣānı
4 n'ola cürmüm çoġ ise ʿafv-ı şehen-şeh ḳanı
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin
(feʿilatün feʿilatün feʿilatün feʿilün)

On altıncı yüzyıl klasik Türk edebiyatı şairlerinden Ḳabūlī İbrāhīm Efendi (öl. 1000/1592) de bu matlaı tesdîs ederek *Dīvān*'ında musammatları arasında yer vermiştir. Ḳabūlī'nin *Dīvān*'ının tenkitli neşrinde bu şiirin dipnotuna şu açıklamanın düşüldüğü görülmektedir ki: *"Bu manzûmenin mütekerrir beyti aynı zamanda Âzerî'ye atfedilmektedir. Nitekim şu yazma mecmualarda beyit Âzerî'nin olarak gösterilmiştir:…"*[40] cümlenin devamında işaret edilen şiirlerin yansıdığı mecmualara bakıldığında kastedilen şiirlerin bu yazıyla da yayımlanan Āẕerī'nin aynı matlaa yaptığı tesdîs olduğu görülüyor.[41] Şiir, Ḳabūlī'nin *Dīvān*'ının neşri ile rastladığımız bir mecmuayla karşılaştırılmış ve farklar belirtilerek buraya alınmıştır:[42]

I

1 ser-i kuyuñda varub niçeye dek dād ideyin
2 ḫāk-i rāhuñ niçebir āh ile ber-bād ideyin
3 niçebir eyledügüñ ẓulmi añub yād ideyin
4 işigüñde niçebir nāle vü feryād ideyin
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

VII [1] Sultanım her kişiye iyilik ederken; [2] Azîzî kölene ettiğin cefanın bir ölçüsü yok mu? [3] Allah kuludur, insandır, kusuru olsa ne var; [4] suçum çok olsa ne, sultanın bağışlayıcılığı nerde kaldı? [5] *Bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

VII/2 cevrüñüñ yoḳ mı ʿAzīzī ḳuluña oranı : sicn-i miḥnetde ḳoma Ṣabrī-yi pür-ʿışyānı *Dīvān-ı Ṣabrī.*

40 ERDOĞAN, Mustafa, *Gedizli Kabûlî ve Dîvânı*, s. 503.

41 *Mecmūʿa*: Millî Ktph., 06 Mil Yz A 4277, 56[b]; Millî Ktph., 06 Mil Yz A 6774, 63[b]; Millî Ktph., 06 Mil Yz Ceb 812, 12[a].

42 ERDOĞAN, Mustafa, *Gedizli Kabûlî ve Dîvânı*, s. 503; SK_4 [Derleyicisi: Şair Niʿmetī, Naḳīb-zāde Niʿmetullāh], vr. 164[a].

I [1] Mahallenin başına varıp ne zamana kadar daha yakınayım; [2] yolunun toprağını daha ne kadar bozayım; [3] daha ne zamana değin yaptığın eziyeti hatırlayıp anayım; [4] kapında ne zamana kadar inleyeyim sızlanayım; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

II

1 bendeñe cevr ü cefā eylememek ḳābil iken
2 bāb-ı inṣāf u ʿadāletde özüñ kāmil iken
3 ẕāt-ı nikū-ṣıfatuñ maʿdelete māyil iken
4 bu ʿacebdür ki özüñ pādişeh-i ʿādil iken
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

III

1 niçebir bezm-i fırāḳ içre terennüm ideyin
2 niçebir sūz u ḥarāretle tekellüm ideyin
3 dimedüñ nālem işitdükde teraḥḥum ideyin
4 seni ḳoyub varayın kime teẕallum ideyin
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

IV

1 terk-i ser kılmaġı yoluñda ben īcād itdüm
2 n'ola ʿālemde añılsa bir eyü ad itdüm
3 ṣarṣar-ı āhum ile kūyuñı ber-bād itdüm
4 giceler subḥa degin nāle vü feryād itdüm
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

V

1 murġ-ı dil olmadı iy ġonçe elüñden āzād
2 ḫāne-i ḳalb-i Ḳabūlī nice olsun ābād

II [1] Bağlına zulüm ve eziyet yapmamak mümkin iken; [2] merhamet ve adalet kapısı olmakta benliğin tam iken; [3] doğru özellikli karakterin insaflılığa yatkın iken; [4] bu gariptir ki kişiliğin bir adaletli sultan iken; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

II/3 māyil : ḳābil *Dīvān-ı Ḳabūlī.*

III [1] Daha ne zamana değin ayrılık meclisinde mırıldanayım; [2] ne zamana kadar ıstırap ve susuzlukla söz söyleyim; [3] inleyişimi duyduğunda merhamet edeyim demedin; [4] seni bırakıp da kime gidip yanayım; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

III/1 bezm-i fırāḳ : bezm-i belā *Dīvān-ı Ḳabūlī.*

III/3 işitdükde : işitdükce SK_4.

IV [1] Uğrunda baştan geçmeyi (ölmeyi) ben buldum; [2] iyi bir isim yaptım, alemde hatırlansa ne var? [3] Feryadımın şiddetiyle yolunu toz duman ettim; [4] geceleri sabaha değin bağırdım çağırdım; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

V [1] Ey tazegül, kuş gibi hassas gönül ettiklerinden kurtulamadı; [2] Kabûlî’nin kalp evi nasıl bayındır olsun; [3] senden eyvah! Kime şikâyet edeceğim bilmem; [4] hey insafsız zalım! Ettiklerinden imdat!; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

V/3 bilmezin : bilmezüz SK_4; ideyin : idelüm SK_4.

3 bilmezin kime şikāyet ideyin senden dād
4 senüñ iy ẓālim-i bī-dād elüñden feryād
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin
(feʿilatün feʿilatün feʿilatün feʿilün)

Bu matlaa diğer bir tesdîs de Ṣādıḳ mahlasında bir şaire aittir. İki kaynakta rastladığımız manzumenin aidiyetinin detayına dair mecmualarda herhangi bir bilgi kaydına rastlanılmamaktadır. On altıncı asır Türk edebiyatında bu mahlasla şiir yazan ve *Dīvān*'ı da bilinen Ṣādıḳ-ı Edrinevī'nin eserindeki musammatlar arasında bu şiire tesadüf edilmediğini de belirtmek gerekir.[43] Daha önce yayımlanmamış olan bu tesdîsin Türk edebiyatında ilgili mahlası kullanan hangi şaire ait olduğunu şimdilik belirlemek mümkün değildir. Musammatın karşılaştırmalı metni ve nesre çevirisi şu şekildedir:[44]

I
1 niçebir ḫırmen-i maḳṣūdumı ber-bād ideyin
2 niçebir ġamla yıḳuk göñlümi ābād ideyin
3 niçebir ḫāṭırumı derd ile nā-şād ideyin
4 dil-i zārı niçebir āh ile muʿtād ideyin
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

II
1 saña cān ile şehā bende-i fermān oldum
2 yüz sürüb ayaġuña ḫāk ile yeksān oldum
3 dergehüñ ḫıdmetine yil gibi pūyān oldum
4 meclisüñde niçe dem ney gibi nālān oldum
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

---

43 SUNAL, Arif, *Sâdık Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 41-45.

44 İÜ$_4$, vr. 29^a; SK$_4$ [Derleyicisi: Şair Niʿmetī, Naḳīb-zāde Niʿmetullāh], vr. 163^a.

I [1] Arzular harmanını daha ne zamana kadar esip savurayım; [2] ne zamana değin yıkılmış gönlü acıyla bayındır edeyim; [3] daha ne zamana değin keyfimi ıstırapla mutsuz edeyim; [4] inleyen gönlü ne vakte kadar feryatla alıştırayım; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

II [1] Ey sultan! Sana can ile emir kulu oldum; [2] ayağına yüz sürüp değersiz, itibarsız oldum; [3] kapının kulluğunda rüzgar gibi estim; [4] meclisinde çok vakit ney gibi inledim; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

III
1 ʿāleme virdi ṣadā āh-ı dil-i nālānum
2 ṣaldı āvāze cihāna eṣer-i efġānum
3 daḫı luṭf ile naẓer eylemedüñ ṣulṭānum
4 yoḳ mı inṣāfuñ iyā pādişeh-i devrānum
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

IV
1 var mı bir dem gözümüñ yaşını ḳan eylemeyem
2 cūy-veş vādī-yi fürḳatde revān eylemeyem
3 gizlü rāzum niçebir ḫalḳa beyān eylemeyem
4 āh idüb nāle ile nice fiġān eylemeyem
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

V
1 Ṣādıḳā rūz u şebüm hecr ile oldı güẓerān
2 olmadı şefḳat ile ḥālüme kimse nigerān
3 yollar üzre ṭurayın derd ile zār u giryān
4 diyeyin ol şeh-i ḫūbāna ḳılub āh u fiġān
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin
(feʿilatün feʿilatün feʿilatün feʿilün)

İlgili matlaa yapılmış bir diğer tesdîs de Sāʿī mahlaslı bir şaire aittir. Türk edebiyatı tarihinde Sāʿī mahlasıyla şiir yazan şairlere bakıldığında[45] bu manzumenin on altıncı yüzyılda yaşamış iki Sāʿī mahlaslı şairden birine ait olma ihtimali daha yüksek gözükmektedir. Ancak şiirin aidiyeti hususunda kesin bir hüküm vermek şimdilik imkân dahilinde değildir. Bu

III [1] İnleyen gönlümün feryadı aleme yankı verdi; [2] figanımın şiddeti cihana şöhret saldı; [3] sultanım! henüz iyikle bakmadım; [4] hey zamanda sultanım insafın yok mu? [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

IV [1] Kanlı gözyaşı dökmediğim; [2] ayrılık koyağında ırmak gibi akıtmadığım, bir an var mı? [3] Gizli sırrımı (aşkımı) ahaliye daha ne zamana değin bildirmeyeyim; [4] inleyerek feryat edip nasıl bağırmayayım; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

V [1] Hey Sâdık! Gündüzüm gecem ayrılık acısıyla geçer oldu; [2] kimse halime acıyıp bakmadı; [3] dertli, inler, ağlar yollara çıkayım; [4] o güzeller sultanına bağırıp çağırıp diyeyim; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

V/3 ṭurayın : ṭuruban İÜ$_4$.

45 İPEKTEN, Halûk; İSEN, Mustafa; TOPARLI, Recep; OKÇU, Naci; KARABEY, Turgut, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, s. 414-415.

tesdîs-i mütekerrir de karşılaştırmalı olarak daha önce neşredilmemiştir:[46]

I
1 fenn-i ʿışḳuñda göñül ṭıflını üstād ideyin
2 bī̇sütūnda leb-i şī̇rī̇nüñe ferhād ideyin
3 çevürüb başuma cān murġını āzād ideyin
4 rāh-ı kūyuñda ten-i ḫākümi ber-bād ideyin
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

II
1 ʿāşıḳam derdüñ ile aġlayayın iñleyeyin
2 zehrler nūş ideyin ḫūn-ı cigerler yiyeyin
3 būriyālar yaḳayın başuma çullar çekeyin
4 yollaruñ üzre ṭurub sen şeh-i ḥüsne diyeyin
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

III
1 bī̇-günāhem reh-i ʿışḳuñda şehā Ḥaḳ ʿĀlim
2 baña ẓulm olduġına sen dahı olduñ cāzim
3 itdügüñ cevre eger olmaduñ ise nādim
4 gel di mektūbla ḫunkāra şikāyet lāzım
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

---

46 AE_1, vr. 15^b; İÜ$_5$, vr. 129^a; MK_1, vr. 18^b; SK_3, vr. 163^a; SK_5, vr. 24^b; SK_6, vr. 102^a; SK_7, vr. 48^b.

I [1] Gönül çocuğunu aşkının ilminde üstat; [2] direksiz dağda tatlı dudağına aşık edeyim; [3] can kuşunu sadakam olsun azat edeyim; [4] semtinin yolunda değersiz tenimi mahvedeyim; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

II [1] Ağlayayım, inleyeyim, senin derdinle aşığım; [2] safralar içeyim, kanlı ciğerler yiyeyim; [3] başımda hasırlar yakayım (tazallum edeyim), yaygılar çekeyim; [4] sen güzellik sultanına geçtiğin yollara çıkıp diyeyim; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

II/1 ʿāşıḳam : ʿāşıḳın SK_7.

II/3 çekeyin : geyeyin MK_1, SK_3, SK_7.

II/4 yollaruñ üzre ṭurub : yollar üzre ṭurayın MK_1; sen : ol SK_3, SK_7 ; şeh-i ḥüsne diyeyin : şehe feryād ideyin MK_1.

III [1] Ey sultan! Allah biliyor aşkın uğrunda günahsızım; [2] bana haksızlık olduğuna sen de kesin olarak inandın; [3] yaptığın eziyete pişman olmadıysan eğer; [4] icap eder, gel mektupla padişaha bildir; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

IV

1 olduñ iy serv-ḳadd ü ġonce-fem ü lāle-ʿ ıẕār
2 ṣaḥn-ı gül-zār-ı melāḥatde bugün hem-dem-i ḫār
3 gül-ruḫuñ yādına eyler dil ü cān āh ile zār
4 nāle vü zārum saña itmez imiş hergiz kār
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

V

1 her gice ḥasret ile Sāʿī-yi zār u ġam-gīn
2 kūy-ı yāri ṭolanub eyler iken āh u enīn
3 ʿarż-ı ḥüsn eyledi bir gūşeden ol māh-cebīn
4 aġlayub düşdüm ayaġına didüm ben miskīn
5 bunca feryādum işitdüñ dimedüñ dād ideyin
6 sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

(feʿilatün feʿilatün feʿilatün feʿilün)

Bu yazıyla; on altıncı asır klasik Türk edebiyatı şairi olan Celâl Beğ’in ölümünden önce Manastır yolundan II. Selîm’e gönderdiği gazelinin matlaına yapılmış beş adet musammat-ı tesdîs-i mütekerrir ele alınmış, bu musammatlara dair araştırma literatüründe yer eden bilgiler değerlendirilmiş, ilgili şiirler yeni kaynaklara dayanarak neşredilip nesre çevrilmiş ve manzumelerle alakalı gerekli açıklamalar ifade edilmeğe çalışılmıştır.

IV [1] Ey selvi boylu, tomucuk dudaklı, kırmızı yanaklı! [2] Güzellik bahçesinin meydanında bugün dikenlerin arkadaşı oldun. [3] Gönül ve can gül yanağını andığında inler ve sızlar; [4] (ne fayda) inlemem, sızlanmam sana asla tesir etmezmiş; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

IV − MK_1.

IV/1 serv-ḳadd ü ġonce-fem : ġonce-fem ü serv-ḳadd SK_3, SK_7.

IV/3 gül-ruḫuñ : gül yüzüñ AE_1, SK_3; āh ile zār : āh-ı hezār İÜ$_5$, SK_3, SK_7.

IV/4 zārum : zār AE_1, SK_3, SK_7.

V [1] Ağlayan, tasalı Sâ’î her gece ıstırapla; [2] yarin semtini gezip feryat edip inlerken; [3] o ay yüzlü bir taraftan güzelliğini gösterdi; [4] ben zavallı ağlayarak ayağına kapandım, dedim; [5] *bunca sızlayışımı duydun (da) acıyayım demedin,* [6] *sen de insaf etmezsen ben kime yakınayım!*

V − MK_1.

V/1 ḥasret : fürḳat SK_3, SK_7.

V/2 ṭolanub : ṭolaşub AE_1, SK_5; iken : idi SK_3.

V/4 aġlayub : yalvarub SK_3.

Kaynaklar

AÇIKGÖZ, Cenk, "Hayâlî Bey Dîvânı'nın Harfü'l-Yâ' Bölümündeki 95 ve 96. Gazeller Kime Ait?", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 1, s. 1-8, Bilecik 2017.

AK, Coşkun, *Şair Padişahlar*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

AKSOYAK, İsmail Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âlî ve Bâkî'nin Münasebetleri [Künhü'l-Ahbâr ve Dîvânlarına Göre]", *Osmanlı Araştırmaları, Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŞOĞLU'na Armagan I*, S. 25, s. 69-82, İstanbul 2005.

ʿĀlî, *Künhü'l-Aḫbār*: İSEN, Mustafa, *Gelibolulu Âlî, Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

_____, *Dīvān*: AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvân I*, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge 2006.

Alî Emîrî Efendi, "Şehzâde Bâyezîd'in Pederleri Kânûnî Sultân Süleymân Hân Hazretlerine İrsâl Eyledikleri Tazarruʿ-nâmedir", *Osmânlı Târîh ve Edebiyyât Mecmûası,* Sene I-Cüz 2, İstanbul 1334.

_____, "Pederleri Kânûnî Sultan Süleymân Hân Hazretlerinin Cevâbı", *Osmânlı Târîh ve Edebiyyât Mecmûası,* Sene I-Cüz 2, İstanbul 1334.

Āẕerī, *Naḳş-ı Ḫayāl*: MERMER, Ahmet, *Âzerî İbrahim Çelebi, Nakş-ı Hayâl*, [Yayımlanmamış Çalışma], Ankara 1991.

_____, *Ḫusrev u Şīrīn*: ÇETİNKAYA, Ülkü, *Âzerî İbâhîm Çelebi, Husrev u Şîrîn*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016.

ʿAzīzī, *Dīvān*: ERSOY, Ersen, *Azîzî Dîvân*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2012.

Beyānī Muṣṭafā b. Cārullāh, *Teẕkiretü'ş-Şuʿarā*: KUTLUK, İbrahim, *Beyânî, Tezkiretü'ş-Şuʿarâ*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Bursalı Meḥmed Ṭāhir, *ʿOṣmānlı Müʾellifleri*: KURNAZ, Cemâl-TATÇI, Mustafa, *Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000.

Celālī, *Dīvān*: GÜNEŞ, Murat, *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı, İnceleme-*

Metin, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstütüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2013, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet ARSLAN.

Cönk: Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları 554.

ÇEÇEN, Halil, *Niyâzî-yi Mısrî'nin Hatıraları,* Dergâh Yayınları, İstanbul 2006.

DAĞLAR, Abdülkadir, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Türkçe Mektupları,* Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Tunca KORTANTAMER.

Dīvān-ı Celāl Beg: Paris Bibliothèque Nationale de France, Supplement Turc 597.

Ebu's-Suʿūd Meḥemmed el-ʿImādī: "Merḥūm Ebu's-Suʿūd Efendinüñ Celāl Ḥaḳḳında Meḥemmed Pāşā Ḫātūnı Sulṭāna Gönderdügi Mektūb Ṣūretidür", *Mecmūʿatu'l-Leṭāyif ve Ṣandūḳatu'l-Meʿārif*, Süleymaniye Ktph., Hacı Beşîr Ağa 656, vr. 237[b].

GÖLPINARLI, Abdülbaki, "Hurûfîlik ve Mîr-i 'Alem Celâl Bik'in Bir Mektubu", *Türkiyat Mecmuası*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, C. 14, s. 93-110, İstanbul 1964.

Ḥāfıẓ, *Dīvān*: UYSAL, Adem, *Hâfız Ahmed Paşa Divanı, İnceleme-Metin*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstütüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyaı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK.

_____, TOSUN, Serdal, *Hâfız Ahmed Paşa Divanı ve İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstütüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Cemâl AKSU.

_____, "Naẓīre-i Vezīr Ḥāfıẓ Aḥmed Pāşā": *Mecmūʿa-i Eşʿār*, Millî Ktph., 06 Mil Yz A 2907, vr. 17[a].

Ḫāliṣ b. Aḥmed et-Tosyevī, *Ṭarfetu'l-Emṡāl ve ʿAcībetu'l-Aḳvāl*: Süleymaniye Ktph., Mehmed Âsım Bey 405.

ʿIṣyānī, *Dīvānçe*: Fatih Millet Ktph., Alî Emîrî Manzum 300.

İPEKTEN, Halûk; İSEN, Mustafa; TOPARLI, Recep; OKÇU, Naci;

KARABEY, Turgut, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Ḳabūlī, *Dīvān*: ERDOĞAN, Mustafa, *Gedizli Kabûlî ve Dîvânı*, Gediz Belediyesi Kültür Yayınları, Kütahya 2013.

Kāfzāde Fāʾizī, *Zübdetü'l-Eşʿār*: Nuruosmaniye Ktph. 3722.

Kanunî Sultan Süleyman, Fransa Kralı I. François'ya; Oğlu Şehzade Beyazıtla Yazışması, Sadeleştiren: Şükrü KURGAN, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Mektup Özel Sayısı*, S. 274, s. 28-31, Ankara 1974.

Ḳınalızāde Ḥasan Çelebi, *Teẕkiretü'ş-Şuʿarā*: KUTLUK, İbrahim, *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şuʿarâ*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978.

KÖKSAL, M. Fatih, "Bir Kaside İki Şair: Nefʿî-Cevrî", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 4, s. 191-202, Sivas 1997.

Mecmūʿa AE_1: Fatih Millet Ktph., Alî Emîrî Manzum 690.

_____, AK_1: Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları 1565.

_____, AK_2: Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları 6.

_____, $İÜ_1$: İstanbul Üniv. Nadir Eserler Ktph., T[ürkçe] Y[azmalar] 1724

_____, $İÜ_2$: İstanbul Üniv. Nadir Eserler Ktph., T[ürkçe] Y[azmalar] 3873.

_____, $İÜ_3$: İstanbul Üniv. Nadir Eserler Ktph., T[ürkçe] Y[azmalar] 321.

_____, $İÜ_4$: İstanbul Üniv. Nadir Eserler Ktph., T[ürkçe] Y[azmalar] 1909.

_____, $İÜ_5$: İstanbul Üniv. Nadir Eserler Ktph., T[ürkçe] Y[azmalar] 743.

_____, İstanbul Üniv. Nadir Eserler Ktph., T[ürkçe] Y[azmalar] 1380.

_____, İstanbul Üniv. Nadir Eserler Ktph., T[ürkçe] Y[azmalar] 3224.

_____, İstanbul Üniv. Nadir Eserler Ktph., T[ürkçe] Y[azmalar] 3819.

_____, MK_1: Millî Ktph., 06 Mil Yz A 796.

_____, MK_2: Millî Ktph., 06 Mil Yz A 801.

_____, SK_1: Süleymaniye Ktph., Ali Nihâd Tarlan 21.

_____, SK_2: Süleymaniye Ktph., Ali Nihâd Tarlan 67.

_____, SK_3: Süleymaniye Ktph., Çelebi Abdullâh 315.

_____, SK_4: [Derleyicisi: Şair Niʿmetî, Naḳîb-zāde Niʿmetullāh], Süleymaniye Ktph., Esad Efendi 3424.

_____, SK_5: Süleymaniye Ktph., Esad Efendi 3441.

_____, SK_6: Süleymaniye Ktph., Reşîd Efendi 850.

_____, SK_7: Süleymaniye Ktph., Uşşâkî Tekkesi 335.

_____, Süleymaniye Ktph., Ali Nihâd TARLAN 62.

_____, $ŞR_1$: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Ktph., Ş[evket] R[ado] 76.

Meḥmed Tevfîḳ, *Ḳāfile-i Şuʿarā*: KUTLAR OĞUZ, Fatma Sabiha; ÇAKIR, Müjgân; KONCU, Hanife, *Mehmed Tevfik, Kâfile-i Şuʿarâ*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2012.

MERMER, Ahmet, "Âzerî İbrahim Çelebi ve Nakş-ı Hayâl'i", *MÜFEF Türklük Araştırmaları Dergisi: Âmil ÇELEBİOĞLU Armağanı*, S. 7, s. 473-500, İstanbul 1993.

Murādî, "Cevāb-ı Sulṭān Murād Ḫān-ı Ġāzî": *Mecmūʿa-i Eşʿār*, Millî Ktph., 06 Mil Yz A 2907, vr. 17[a].

Rıyāżî Meḥemmed Efendi, *Rıyāżu'ş-Şuʿarā*: Nuruosmaniye Ktph. 3724.

Ṣabrî, *Dîvān*: ÇEÇEN, Mehmet Korkut, *Sabrî Mehmed Şerîf Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ 2010, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK.

_____, KASIR, Hasan Ali, *Sabrî Mehmed Şerîf Divanı, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Esntitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1990, Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Halûk İPEKTEN.

Selîmî, *Dîvān[çe]-ı Sulṭān Selîm Ḫān-ı Ṣānî*: Fatih Ali Emirî Millet Ktph., AEArb 4341/7.

_____, KESİK, Beyhan, *Selîmî (II. Selîm) Dîvânçesi*, Vizyon Yayınları, Ankara 2012.

SERTKAYA, Osman Fikri, "Tevârüd mü? Adaptasyon mu? Nazire mi?

Yoksa İntihâl Yani Sirkat-i Şiir Mi?", *İlmî Araştırmalar*, S. 7, s. 191-199, İstanbul 1999.

SUNAL, Arif, *Sâdık Dîvânı, İnceleme-Metin*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Bursa 2014, Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Sadettin EĞRİ.

Şāhī, *Dīvān*: KILIÇ, Filiz, *Şehzade Bayezid Şâhî Hayatı ve Divanı,* T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Şemse'd-dīn Sāmī, *Ḳāmūsu'l-Aʿlām*: Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l-Aʿlâm*, C. 3, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.

Ṭayyārzāde ʿAṭā, *Tārīḫ-i Enderūn*: ARSLAN, Mehmet, *Tayyârzâde Atâ, Târîh-i Enderûn*, C. 4, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

Tecellī, *Gül-endâm u Kuʿeyt*: DENİZ, Sebahat, *[Aşkın Bitmeyen Çilesi] Gül-endâm u Kuʿeyt (Risâle-i Râz),* Duyap Yayınları, İstanbul 2006.

TUMAN, Meḥmed Nāʾil, *Tuhfe-i Nāʾilī*: *Mehmet Nâ'il Tuman, Tuhfe-i Nâ'ilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri,* KURNAZ, Cemâl-TATÇI, Mustafa, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001.

TURAN, Şerafettin, *Kanunî'nin Oglu Şehzade Bayezid Vakası*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1961.

ʻUlvī, *Dīvān*: ÇETİN, İsmail, *Derzîzâde 'Ulvî Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1993, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Namık AÇIKGÖZ.

ÜSTÜNER Ahat, "Lutfî ve Sekkâkî Dîvânlarındaki Ortak Şiirler", *Türk Kültürü, Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2010, S. 2010/1, s. 156-173.

ZÜLFE, Ömer, "Türkçe Dîvân'daki LXVI. Gazel Fuzûlî'nin Mi?", *Türkoloji Dergisi*, S. 2, s. 249-258, Erzincan 2006.

ANABACI YA DA TACİR ABDURRAÛF HİKÂYESİ

Doç. Dr. Meriç HARMANCI*

Giriş

Türk Edebiyatı'nın sözlü kültür ürünlerinden yazılı kültür ürünlerine evrilen yolcuğunda anlatmaya dayalı türler önemli yer tutar. Farklı tür, şekil, yapı, kurgu, dil ve üslup özellikleriyle tarih sahnesinde görülen anlatmaya dayalı ürünlerin en eskilerinden biri olan hikâye, en genel tanımıyla bir olayın anlatımı için kullanılır.

Kadim Türk sözlü kültür geleneğindeki ilk örnekleri her ne kadar takip edilemese de Türk Edebiyatı'nın en eski yazılı eserlerinde hikâye karşılığı sözcüklerin bulunması bu türünün eskiliği ile ilgili ip uçları verir. Dîvânü Lügati't-Türk'te "sav",[1] "ötük",[2] "ötkünç, ötükünç",[3] kelimeleri *hikâye* karşılığında kullanılmıştır. Yine Dîvânü Lügati't-Türk'te geçen "ötkün-",[4] "ötün-, ötkün-"[5] kelimeleri *hikâye söylemek* anlamını karşılar. Kutadgu Bilig'de de "ötgünç"[6] kelimesi *taklit*, "ötgür-" kelimesi *taklit etmek, benzemeye çalışmak* mânâsına gelir.

Yazılı ilk örneklerini Uygurlardan itibaren görmeye başladığımız hikâye türü,[7] devam eden süreçte Türk edebiyatının her devrinde manzum, mensur, manzum-mensur karışık şekilde kendini göstermeye devam eder. Halk edebiyatı sahasında halk hikâyeleri; divan edebiyatı sahasında da mesnevilerin yanında tercüme, telif ve adaptasyon yoluyla ortaya konan hikâyeler edebiyat sahnesinde yer alır. Batılı anlamda ilk hikâye örneklerinin ise 1800 yılların ortasında Tanzimat Dönemi

* Kocaeli Üniversitesi, mericharmanci@yahoo.com

1 Besim Atalay. *Divânü Lugati't-Türk Tercümesi III*. Ankara: TDK Yayını, 1941, s. 154. "Sav"kelimesi "söz, haber, salık; mektup; risale; atalar sözü, darb-ı mesel; kıssa, hikâye, tarihsel şeyler" anlamlarını karşılamaktadır. (Cilt III: s. 468-469)

2 Besim Atalay, a.g.e., C. II, s. 68.

3 Besim Atalay, a.g.e., C. II, s. 161.

4 Besim Atalay, a.g.e., C. II, s. 161 (ötükünç ötkündi: hikâye söyledi).

5 Besim Atalay, a.g.e., C. II, s. 199.

6 Reşit Rahmeti Arat. *Kutadgu Bilig III, İndeks*. Haz. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce. İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979, s. 366.

7 Hüseyin Namık Orkun, *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesinin Uygurcası,* İstanbul, 1940. Saadet Çağatay, *İki Kardeş Hikâyesi,* Türk Lehçeleri Örnekleri, Ankara 1963, s. 33-34.

sanatçıları tarafından verildiği iddia edilse de mesneviden halk hikâyesine anlatı türünün sözlü ve yazılı kültürümüzdeki izdüşümleri konusunda ne yazık ki beklenen çalışmalar henüz yapılamamıştır. Bugüne kadar daha çok derleme ve yazılı kaynaklarda yer alan Arap harfli metinler yeni harflere aktarılmış ve nüshalardan yola çıkarak otantik metinler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, Divan edebiyatı geleneği içinde yazılan ve Türk edebiyatının ilk telif hikâyesi olarak edebiyat tarihlerinde yer bulan ve çoğunlukla "Hikâyet-i Anabacı" adıyla anılan hikâyenin Bibliothèque Nationale'de bulunan bir nüshası ile daha önce Hasan Kavruk tarafından yayınlanmış olan Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshanın karşılaştırmalı metni yayınlanmıştır.

Hikâye, 16. yüzyıl şairlerinden Vahdî tarafından kaleme alınmıştır. Vahdî'nin asıl adı Ca'fer'dir. Sehî Bey, tezkiresinde Edirneli olduğunu ve Edirne'de hassa-i harc emini görevinde iken öldüğünü[8] belirtirken Latifi, tazkiresinde İstanbullu olduğunu kaydetmiştir. Dönemin önemli şair ve devlet adamı Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'nin (ö. 1515) akrabasıdır.[9] Vahdî'nin yaşadığı dönem kesin olarak bilinmemekle beraber Ca'fer Çelebi'nin yetişmesinde önemli rol oynadığı bilgisinden hareketle 16. yüzyıl şairi olduğu söylenebilir.[10] Şiirlerinin yanında halk arasında tanınmasını sağlayan "Bursalı Hoca Abdurrauf Hikâyesi" isimli mensur bir eseri vardır. Sehi Beg tezkiresinde hikâyenin "Ana Bacı demekle meşhur"[11] olduğu belirtilir, Latifi tezkiresinde "Ana Bacı" ismi yanında "Burusalı Hace Abdurraüf Hikâyetü" ve "Dendân Latîfesi"[12] isimleri yer alır.

Hikâyenin özeti ve kaynağı

Anabacı Hikâyesi, Abdurraûf isimli Bursalı bir tüccarın mallarını satmak üzere Acem diyarına gitmesiyle başlar. Şiraz'a varan Abdurraûf mallarını sattıktan sonra orada zevk ve eğlenceye dalar; bu sırada Anabacı isminde hilekar bir kadınla tanışır. Abdurraûf'un zenginliğini fark eden Anabacı, onun zenginliğinden faydalanmak için onu Banu isimli bir aşufte ile tanıştırır. Ancak bu tanıştırma sırasında Banu'nun

8 Sehî Beg. *Heşt-Bihişt*. Haz. H. İpekten, G. Kut, M. İsen, H. Ayan, T. Karabey. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017, s. 151.

9 Latîfî. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. Haz. Rıdvan Canım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000.

10 Fatih Köksal. "Vahdî". http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com

11 Sehî Beg, a.g.e., s. 151.

12 Latîfî, a.g.e., s. 560.

gerçek kimliğini gizler, hatta onun mükemmel bir kişi olduğunu anlatır. Abdurraûf, Banu'nun yanında bütün parasını tüketir. Banu'ya memleketine dönüp oradaki bütün mallarını satıp gelmek istediğini ve hayatının kalanını onun yanında sürdüreceğini söyler. Ayrılık vakti geldiğinde Abdurraûf, yokluğunda kendisini hatırlaması için bir dişini söküp sevgilisine bırakır. Memleketine dönen Abdurraûf, sevgilisine bir an önce kavuşabilmek için gerekli maddi hazırlığı yapar ve tekrar Şiraz'a gider. Geldiğini bildirmek için gönderdiği elçilere karşılık bulamayınca kendisi Banu'nun yanına gider. Fakat hiç beklemediği şekilde karşılanır, Banu onunla hiç tanışmamış gibi davranır, hatta kendisini daha önce hiç görmediğini söyler. Duruma çok üzülen Abdurraûf, ayrılırken kendisine saklaması için dişini bıraktığını hatırlatır. Ancak Banu cebinden çıkardığı bir avuç dişten hangisinin kendisine ait olduğunu sorunca gerçeği anlar. Kandırıldığını fark ederek tekrar Bursa'ya döner ve bu ders üzerine ailesine daha da düşkün ve sorumlu biri olarak hayatına devam eder.

Hikâye, konusunu gerçek ya da gerçekleşmesi olası bir olaydan almıştır. Hikâyede olağanüstü olay, varlık ya da şahsa rastlanmaz. Mensur hikâyeleri muhtevalarına göre sınıflandıran Hasan Kavruk hikâyeleri "masal unsuru taşıyan, olağanüstü olay, yer ve şahıslarla ilgili motiflerin yer aldığı hikâyeler; gerçek hayattan alınan her türlü sosyal konunun işlendiği yerli hikâyeler ve eğlendirirken düşündüren, mizahî nitelikli latifeler"[13] olarak üçe ayırır, Bursalı Hoca Abdurrauf Hikâyesi ikinci grupta yer alır. Hikâyenin kahramanı Abdurraûf, ticaret için gittiği şehirde bir kadınla tanışır ve tüm malını bu kadın için harcar; ancak sonunda hatasını anlayıp ailesinin yanına döner. Hikâyenin sonunda yer alan "Pes imdi her kim ki 'ākil ü 'ārif ve kāmil ü ehl-i ma'ārifdür, ma'lūm olsun ki dünyānuŋ ṣafāsı ber-ḳarār degüldür ve ṭā'ife-i nisānuŋ vefāsı pāy-dār degüldür." cümlesi okuyucuyu düşünmeye, ders çıkarmaya sevk ederek sosyal bir mesaj da verir. Hikâye her ne kadar klasik edebiyatın anlatım tarzına göre kurgulanmış olsa olayların herhangi bir olağanüstülüğe yer verilmeden anlatılması hikâyenin realist hikâyeler arasında değerlendirilmesini olağan kılar. Hikâye kurgusu, konu, şahıslar, mekan, zaman gibi unsurları ve yapısı itibariyle Batı tarzı hikâye geleneğinin de ilk örneği olarak kabul edilir.

Hikâye, "süslü nesrin en güzel örneklerinden biri"dir.[14] Divan edebiyatı geleneğinde yazılı hikâyeler dil ve uslup olarak üç şekilde okuyucu ile buluşur: "Divan edebiyatı estetiği ile Arapça ve Farsça

[13] Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 167.

[14] Hasan Kavruk, a.g.e., s. 70.

kelime ve terkiplerle ve sanatlı bir üslupla yazılmış olan hikâyeler, sade bir dille ve yalın bir üslupla yazılmış olan hikâyeler, dilde ve üslupta bu iki ifade özelliğinden de az çok taşıyan hikâyeler."[15] Hikâyet-i Anabacı, bu sınıflandırmanın birinci grubundaki özellikleri taşımaktadır. Hikâyede Arapça ve Farsça kelime ve terkiplere sıkça yer verilir ve sanatlı, secîli bir anlatım kullanılır.

İlk telif hikâye olan Anabacı Hikâyesi, kadınların hileleri ve güvenilmez olduğu temelinde şekillenmiştir. Arap ve Fars edebiyatlarında yer alan ve 14. yüzyıldan itibaren Türkçeye çevirileri yapılan hikâyelerin bazılarında da kadına ilişkin bu olumsuz bakış açısının yer alması Anabacı Hikâyesi'nin beslendiği kültürü göz önüne sermektedir.

15. yüzyılda Arapçadan Ahmed-i Mısri tarafından çevrilen ve devrin hükümdarı II. Murad'a (1421-1444) sunulan Kırk Vezir Hikâyeleri'nde[16] "kurgu 'kadını yerme' onu mahkum etme eksenli olduğu için gerek çerçeve ve ana hikâyelerde gerekse ara hikâyelerde daima bu vurgu göz önüne alınmıştır… hatunun düşüncelerini ispat etmek için anlattığı hikâyelerin bir kısmı da yine kadının ahlaksızlığı, iffetsizliği ile ilgili olayları konu alır."[17] Kırk Vezir Hikâyelerinde kadın, "ahlaksız-iffetsiz tiplemesiyle" ön plana çıkar, "masum, vefakâr, namuslu, akıllı kadın tiplemesi çok azdır. Onlar da ana vak'alarda değil, ara hikâyelerde geçen ikinci derecedeki şahsiyetlerdir."[18]

En eski çevirisi 1429'da Abdî tarafından yapılan ve Câmasbnâme[19] adıyla Türkçeye çevrilen Binbir Gece Masalları'nda karısı tarafından aldatıldığı için kadınlara güvenmeyen ve adeta bu aldatılmanın intikamını tüm kadınlardan almak isteyen Şah Şehriyar'ın hikâyesi anlatılır. Şehriyar üç yıl boyunca her gün bir kızla evlenir ve ertesi sabah kızı öldürtür. Vezirin kızı Şehrazad bu duruma son vermek için bir plân hazırlayarak padişahla evlenir ve anlattığı hikâyeyi en heyecanlı yerinde keserek padişahı bin bir gece oyalamayı ve ölümden kurtulmayı başarır.[20]

---

15 Hasibe Mazıoğlu. *Divan Edebiyatında Hikâye, Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1985, s. 19, 20.

16 Mübeccel Kızıltan. "Kırk Vezir Hikâyeleri". Yayımlanmamış doktora tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1991, s. 2.

17 Hasan Kavruk. "Kırk Vezir Hikâyelerinde Kadın". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 30 (2012),* s. 293.

18 Hasan Kavruk, a.g.m., s. 294.

19 Saim Sakaoğlu. *Gümüşhane ve Bayburt Masalları.* Ankara: Akçağ Yayınları, 2002, s. 27.

20 Veli Ulutürk, "Binbir Gece". *İslam Ansiklopesi.* C. 6. İstanbul: TDV Yayınları. 1992. s. 181.

Nitekim "binbir Gece Masalları, başından itibaren sadakatsizlik motifini işlemiştir."[21]

İlk Türkçeye çevirisi Kanuni Sultan'ın emriyle 1538'de yapılan Tûtînâme'de iş için evinden ayrılan bir tacirin karısının, kocasını aldatması, çerçeve hikâyenin konusudur. Tacir, evden ayrılırken karısı Mahşeker'i papağanına emanet eder, papağan da kadını aşığına göndermemek için her gece bir hikâye anlatarak onu oyalar.[22] Bu hikâyenin temel konusu da kadının kocasına itaatsizliğidir.

Sindbâdnâme'de bir şehzadenin hocası olan Sindbâd, şehzadenin falında bir uğursuzluk gördüğü için babasının karşısında imtihan olacağı gün, yedi günlük konuşma yasağı koyar. Şehzadeyi konuşturmak için yanına alan bir cariye, şehzadeye iftira atarak onu idama yollar; ancak şehzadenin suçsuzluğuna inanan yedi vezirin onu kurtarmak için kadınların hileleri ile ilgili hikâyeler anlatırken cariye de kendi hikâyelerini anlatır.[23] Kadın hilesi ve kadının güvenilmez olduğu temini işleyen hikâyelerden biri de Sindbâdnâme'dir.

Arap ve Fars edebiyatlarına ait hikâyelerde görülen kadına karşı olumsuz tavır ve kadın için çizilen "hilekar, güvenilmez" portresi ilk telif hikâye Anabacı Hikayesi'nin da kurgusunu oluşturmuştur. Kadın, çeşitli hileler yaparak erkek kahramanın kalbini ve güvenini kazanır, onu kendine aşık eder. Hikâyede kadın kahraman Banu'nun Abdurrrauf'u kendine bağlamak için neler yaptığı detaylı olarak anlatılırken hikâyenin sonundaki sadakatsizlikle bunların birer yalan olduğu ve kadınlara güvenen erkeklerin düşdükleri olumsuz durum göz önüne serilmek istenir.

Hikâyenin ikinci kadın kahramanı olan Anabacı, Banu'ya zengin sevgili bulma konusunda yardımcı olurken erkekleri de söylediği yalanlarla daha görmeden Banu'ya aşık edecek kadar fettan bir kadın tipi çizer. Abdurrauf ile Banu'yu tanıştıran Anabacı'dır. Hikâyede yer alan iki kadın da toplum tarafından tasvip edilmeyen kadınlardır.

Hikâyede erkek bakış açısının egemen olduğu görülür. Hikâyenin hiçbir yerinde erkeğe yönelik bir eleştiri görülmez. Abdurrauf, evli çocukları olan bir adamdır ve ticaret yapmak, para kazanmak için

---

21 Ziyat Akkoyunlu. "Binbir Gece Masallarının Türk Masallarına Tesiri". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1982, s. 85.

22 İbrahim Sona. "1538 Tarihli İlk Türkçe Tûtî-nâme Çevirisi". *Turkish Studies 7/3 (2012),* s. 2302-2303.

23 Rıza Kurtuluş. "Sindbâdnâme". *İslam Ansiklopedisi.* C. 37. İstanbul: TDV Yayınları. 2009, s. 245.

Bursa'dan Şiraz'a kadar gelmiştir. Şiraz da eğlenceye kendini vermiş tüm servetini bir kadınla birlikte olup tüketmiştir. Erkeğin sergilediği olumsuz tavır ve davranışlardan da kadın sorumlu tutulur, erkeği kandıran kadınlardır ve bu kadınlara kanan erkek kahraman hikâyenin sonunda madur kimliği ile yer alır.

Hikâyenin nüshaları

Fuad Köprülü "Meddahlar" isimli makalesinde Anabacı hikâyesi ile ilgili tezkirelerde yer alan bilgileri aktarır ve hikâyenin herhangi bir nüshasına rastlamadığını belirtir.[24]

Hasan Kavruk, Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler başlıklı çalışmasında hikâyenin Süleymaniye Kütüphanesi Antalya Tekelioğlu koleksiyonu 869/5 numarada kayıtlı yazmanın 48b-53 b yaprakları arasında bulunan metni yayınlamıştır.[25]

Şükrü Elçin, "Bursalı Hoca Abdürrauf Hikâyesi"[26] isimli yazısında hikâyenin kısa bir özetini yapar; ancak metnini yayınlamaz. Elçin, Râif Yelkenci'nin 1938 yılında kendisine faydalanması için verdiği bir mecmuada Şair Vahdî'nin bu hikâyesini gördüğünü ve bir deftere kaydettiğini, mecmuanın daha sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Halk Edebiyatı arşivince satın alındığını, 1948'lerden sonra ise yazmanın kaybolduğunu belirtir.[27] Şükrü Elçin, bir kopyasının elinde bulunduğu yazma ile ilgili "20 yaprak (38 sayfa) ve beher sayfası 19 satırdan ibaret 9x17 ölçüsünde" şeklinde bilgi verir.[28]

Bizim çalışmamızı yürüttüğümüz mecmuanın başında (1a) Latin harfli el yazısı ile "Raif Yelkenci Mecmuası No: 3" yazılıdır. Şükrü Elçin'in bahsettiği mecmuaya dair verdiği bilgilerden ve yazmanın başına düşülen nottan çalışmamıza esas olan Paris Bibliothèque Nationale'deki mecmuanın Raif Yelkenci'nin sahip olduğu ve daha sonra Dil ve Tarih Coğrafya Kütüphanesi'nde iken kaybolan mecmua olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir.

Adı geçen nüsha Bibliothèque Nationale'de Supplément Turc 1625 numaralı mecmua içindedir. Tamamı 125 yaprak olan mecmuanın 94. yaprağından sonrası boştur. Mecmua içerisinde yedi hikâye yer

---

24 Fuad Köprülü, "Türklerde Halk Hikâyeciliğine Ait Maddeler: Meddahlar". *Edebiyat Araştırmaları I.* Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

25 Hasan Kavruk, a.g.e., s. 171-185.

26 Şükrü Elçin. "Bursalı Hoca Abdürrauf Hikâyesi". *Halk Edebiyatı Araştırmaları II.* Ankara: Akçağ Yayınları, 1997, s. 242.

27 Şükrü Elçin, a.g.e., s. 242.

28 Şükrü Elçin, a.g.e., s. 242-243.

almaktadır. Bu hikâyelerden ilki 1b-20 yapraklar arasında bulunan "Hikâye-i Hâce Abdurraûf"tur. Mecmuanın hangi tarihte Paris'teki kütüphaneye geçtiği konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 3571/15 numaraya kayıtlı "Hikâye-i Hoca Abd er-Ra'ûf" başlıklı bir nüsha bulunmaktadır.

Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları H.F. 454 numarada kayıtlı bir nüsha "Hikâye-i Dendaniyye" başlığını taşımaktadır.

Bu nüshalar dışında Hasan Kavruk, Berlin Kraliyet Kütüphanesi 284 numaralı ve Flugen Katologu 438'deki nüshaları tespit etmiştir.[29]

Milli Kütüphane Yazmalar Kolleksiyonu 06 Mil Yz A93/3 numarada kayıtlı "Hikâye-i Hâce-i Âkil Abd er-Ra'ûf Bursavî" başlıklı bir nüsha görünse de yazma kontrol edildiğinde metnin başında "Tezkiretü'l-Şuara" yazdığı belirlenmiştir.

Ḥikāye-i Ḫᵛāce 'Abdü'r-Ra'ūf el-Burūsevī ez-Neş'et-i Ca'fer Çelebi

Tevkī'-i bārgāh-ı 'alī-müẕekkirān-ı 'acā'ib-dīde-i devrān ve mu'abbirān-ı ġarā'ib- şu'bede-i ezmân seḥḥāre-i lā'în-i dehr-i lu'bet-bāzuŋ vāḳı'ātından şöyle ḥikāyet ve mekkāre-i devr-i 'illet-sāzuŋ ḥādiṯātından böyle rivāyet ḳılmışlardur ki zāmān-ı sābıḳda şehr-i Burūsa ḫᵛācelerinden idrāk ü zekāyıla mevṣūf Ḫᵛāce 'Abdü'r-Ra'ūf dimekle meşhūr u ma'rūf bir mubaṣṣır-ı 'ālem var idi ki her cānibden bāb-ı baṣīret aŋa mekşūf idi ve ġāyet ile ṣāḥib-i ferāset ve ehl-i kemāl ve nihāyet ile mālik-i māl ü menāl idi ki günlerde bir gün ḫᵛāce ḥażretlerinüŋ żamīr-i münīr-i sürūr-gīrlerine sefer-i ticāret-i diyār-ı 'Acemistān ve seyr-i Ṣıfehān ü Ḫorasān sevdāsı düşüp hemān-dem diyār-ı Rūm'un sīmīn ü zerrīn sīmāda yeyni ve behāda aġır ve rengīn ve laṭīf olan metā'larınuŋ envā'ından nice ḳaṭar ḳatır deve ve sā'ir bārgīr ü tecemmülāt yükleri yükledüp ḫaylī ḳul u nöker ve ḫadem ü ḥaşem birle 'azm-i diyār-ı 'Acem ḳılup kārbān ile her ān ḳaṭ'-ı menāzil ve her zamān faṣl ü tayy-i merāḥil birle memleket-i meẕkūreye dāḫil olup bilād-ı 'Acem'den nice bir sevād-ı a'ẓam seyr eyleyüp müddet-i eyyâm ve mürūr-ı henġam ḳılmaḳda andan ṣonra Şīrāz nām bir şehr-i mu'aẓẓama dāḫil ve anda ārām idüp bir nice eyyām ḥużūr-ı ẕevḳ ve sürūr-ı şevḳ ile 'ale'd-devām 'īyş ü nūşa meşġūl oldı ve diyār-ı Rūm'dan iletdügi kumāş ve metā'dan murādınca intifā' ḳılup ol zamān sürūr u ṣafā ile müdām ve dil-rübālar ile 'ale'd-devām nūş-ı cām iderdi. Ol şehrüŋ kāmilleri ve ẓurefāları ile ve sebük-rūḥ ve sāde-dil ṣā'irān-ı harīfleri mizāc üleşdürüp nāzük-ṭab' laṭīfleri ve ṣāḥib-

[29] Hasan Kavruk, a.g.e., s. 88.

meşrebleri ile her dem muṣāḥabet idüp izdiyād-ı ve ziyādesiyle münāsebet iderler idi. Ḫᵛāce-i cihān-ārā ḥażretleri ise belāġat ve feṣāḥatde süḫan-sāz ve her māddede müdaḳḳiḳ ü nükte-perdāz ve her ḥuṣūsla ʻālī-ḳadr ü bülend-pervāz idi. Lākin bir ẓālim-i nefs-i emmāre ġāyetde zen-bāre idi. Bir gice hem-ṣoḥbetleri ile ẕevḳ ü ʻişret ider iken keyfiyyet-i bādeden ḫod-kām olup germiyyet ile destine bir cām aldı. Pes andan feṯḥ-i kelām idüp "İy iḫvān-ı ṣafā ve iy yārān-ı pür-vefā bu şehrüŋ dūne dūne demlerin ve gūne gūne ʻālemlerin görüp ve nice nice ṣāfāların sürüp ẕevḳlerin itdük lākin bu diyār-ı celīlü'l-ḳadrüŋ ḫīn-i ṣoḥbetde ʻişvedār ve dem-i vuṣlatda şīvekār ġamzesi ġammāz ve nükte-perdāz dilber-i ṭannāz maḥbūbeleri var imiş. Bu derdmend-i müstemend ol serv-bülendlerüŋ muṣāḥabetlerinden behremend ü ber-murād olup kāküllerin boynuma kemend ve ḳollarumı ince bellerine miyān-bend itmek bu ṭarīḳ ile müyesser olmaḳ ʻacabā mutaṣavver mi ki" diyicek cümlesi yek-bār yek-lisān eyitdiler: "Bir nesne ki derece-i imkānda ola niçün muḳadder-ı insān olmaya feammā bu şehrde bir seḫḫāre-i zamān ve meḳḳāre-i cihān ve ayyāre-i devrān ʻacūze vardur ki bende-i zübde-i şeyāṭīn ve Delle-i Muḫtāle-i ṣānīdür, anuŋ mā-fevḳında bir fitne-i füsūn-sāz ve mekr ü ḥile-i ser-firāz meger kim ol çarḫa-i luʻbet-bāz vardur. Sizüŋ murāduŋuz itmāmı hemān anuŋ iḳdāmıyla edā olınur. Biz ol pīre-zen-i meẕmūmeyi ve ʻacūze-i meẕkūre vü meşhūreyi yarın ʻale'ṣ-ṣabāḥ inşā'e'llāhu'l-fettāḥ ḫużūr-ı şerīfe vāṣıl ve baʻdehu maḳṣūd her ne ise ḥāṣıl olına." diyüp yārān-ı pür-eşvāḳ cümle ʻale'l-ittifāḳ muʻāhede ḳıldılar. Ne ise ol gice yinilüp içildi, bezm ehli bülbüller gibi gūyā olup güller gibi açıldı ve mest olup yükini tamām yitenler bir bir üzerlerine yatanlar yatdı ve ṣoḥbet telḫ olup bozuldı. Çün ʻale's-seḥer cānib-i maşrıḳda mihr-i münevver ẓāhir ü peydā olup rūy-ı zemīn-i ʻāleme rūşen ṣalup nūr-ı żiyāsın ṣaçdı ve āfāḳ-ı ʻālemi pür-żiyā ḳıldı. Çün Ḫāce'nüŋ daḫı giceki hem-ṣoḥbetleri ʻahd ü iḳrārlarına muṣırr ve ḳavl ü ḳarārlarına muʻterif ü muḳırr olup hemān-dem ʻacūze-i zamāneye ādem ṣaldılar ve iʻlam-ı aḥvāl-i fi'l-cümle maʻlūm idüp Ḫāce-yi devrānuŋ ḫużūrına īṣāl ḳıldılar. Ḫᵛāce ḥażretleri ʻacūzeye naẕar idüp gördi ki envāʻ-ı kemālat ile mükemmel, elleri muḫennā ve gözleri mükeḥḥal ṣaḥīḥ-i insān ve faṣīḥü'l-lisān elinde bir tesbīḥ-i mercān ve yeşil abā ile mülebbes, bülbül-āvāz, ṭūṭī-nefes bir ʻacūze-i zamānedür ki her kişi göricek cānı gibi sever ve elini öpmeden ayaġına düşmege iver. Hemān-dem Ḫāce ḥażretleri buyurdu: "Kadın Ana'ya bir ġarrā yeşil Frenġī kemḫā ve ba'żı ḥāline münāsib metāʻ teşrīf-i ḳudūm içün hediyye teklīf buyurup ve zuʻmınca zekāt aḳçesinden bir miḳdār ḫarçlıḳ inʻām ü iḥsān eyledi. Baʻdehū iʻlām-ı ḥāle iḳdām eyleyüp eyitdi: "İy māder-i müşfiḳa n'ola benʻāşıḳ-ı muḥriḳa ʻināyet ü merḥamet ḳılup şehrüŋüzüŋ güzellerinden ʻadīmü'l-miṯāl ve bī-bedellerinden bir mümtāz ü ser-firāz ü serv-endāzeye bu bende-i efgendeŋüzi mülāḳī ḳılup

leb-i şīrīnninden dil-teşnelere sāḳī ve şāfī ḳılmaġa bā‘iş olına idi ki sāye-i himmetüŋüzde ṣafālar sürüp tā ölince sizlere ḫayr du‘ālar ider idük.” diyicek ol ‘azīze eyitdi: “İy cān-ı māder ki her sözüŋdür dürr ü gevher müvecceh buyurursız, benüm daḫi ‘iddet-i ‘ömrümüŋ ġāyeti ve müddet-i sinnimüŋ nihāyetidür. Rūzgār-ı pür-zūruŋ içinde iki ayaġum gūr içindedür. Bu ‘ālem-i fānīde sizüŋ gibi cüvān-ı ẓarīf-edāya ḫizmet eylemek ve du‘āsın almaḳ ḳanda ele girer. Benüm daḫı maḳṣad-ı aḳṣām ve maṭlab-ı a‘lāmdur. Ammā cānum oġul, bu şehrüŋ egerçi serv-sīmīn-sīmāları bī-ḥadd ve şem‘-i bezm-ārāları bī-‘addür. Lākin hercāyīler ve her birleri çoḳ yüz görmişlerdür ve niceler ile ṭurup oturmuşlardur. Anlardan iŋen ḥaḳīḳat aŋlanmaz. Size bir gül-i tāze olsa ki yüzi ve gözi sizüŋ hevāŋuz ile açılsa ve göŋli bāġına āb-ı maḥabbet sizden ṣaçılsa. Bu didügümüz üslūb üzere bu şehrde bir serv-i semen-ber, kāküli ‘anber, cebīni ḳamer, ebrūsı kemer, ġamzesi ḫançer, ḥaddi gül-i ter, ḫāli mu‘anber, lebleri şekker, dişleri dürler, sözleri gevher, bir büt-i ra‘nā ve ṣanem-i dil-rübā vardur ki gerden-i sīmīni şem‘-i kāfūr, gögsünüŋ aġı virür ‘āleme nūr, henüz nev-reste nev-resīde bir gül-i deste. Maḥżā ol iki nārenc, pistān-ı turunca ger dest uran ‘ömrinde görmeye renc, ince bilini ol vaḳt ki ḳucasın ve sükker lebini emesin. Ḥaḳ ‘alīm ü dānā vü ‘allāmdur ki ol serv-i gül-endām zühre-i melāḥat bir mertebede yār-i pāk ü pākīze-dāmen ve perde-i ‘işmetde bir derecede cüst ü çālākdur ki mübārek destine ḫınnādan ve dāmen-i pākine bād-ı ṣabādan ġayrı kimesne degmemişdür. Hīç kes anuŋ ile leb-ā-leb olmamışdur meger kim kūze-i cām ve sāḳına kimse dest urmamışdur meger ki müze ve bilini er ḳuçmamışdur meger kim var ise kemer ve boynına bir ferd ḳol ṣalmamışdur meger ki zincīr-i zer ve ḳaddini sāyeden ve ḫaddini pīrāyeden ġayrı kimesne görmek müyesser olmamışdur. Ol yār-i perī-nāz ādeme hem-rāz olmaḳ emr-i muḥāldür, ol nigār-ı hümā-pervāz şikār-ı ṣayd-ı şeh-bāz olmaḳ ḫayli müşkil-ḥāldür. Ammā ümmīd-vārum ki ol hümā-pervāz-ı bālā ne deŋlü havāyī ise siḥr-efsūn dām ü şīrīn suḫendānum ile aġa ḳoyam ve ol āhū-yı ṣaḥrā-yı ‘ışḳ-ı ‘işve-nümā ne ḳadar vaḫşī ise duzaġ-ı ḥayl ile dutam ve eger ḳal‘a-i āhenīn olur ise tīġ-i zebān ile anı feṭḥ iderem. ‘Ale’l-ḫuṣūṣ ḫālen elümde ve avucumda büyümişdür, gerçi gögsüm südin emmedi ise elüm ve emegüm südin emmişdür. Umaram ki benüm sözümden çıḳmaya, dilegüm redd idüp ḫātırum yıḳmaya. Hemān himmetüŋüz mu‘āvin ve ‘ināyetüŋüz muḳārin olsun.” diyü niyyet-i ṣayd-ı şikār itmege ‘azīmet-i diyār-ı yār ḳıldı. Bu cānibde Ḫ^{v}āce ḫizmetine seḫḫāre-i zamānuŋ oḳıduġı o fuṣūn-ı fesāne Ḫ^{v}āce’ye te’ şīr ve aḥvālini ‘ışḳ-ı cānāne taġyīr idüp acabā māder-i mihribān cānib-i dil-sitāndan ḳaçan ḫaber getirür diyü muntaẓıru’l-ḥāl ve münkesirü’l-aḥvāl oldı. Ve’l-ḫāṣılu‘l-kelām ol ‘azīze-i zamān üç gün üç gice nā-būd u nā-peydā olup bu yaŋadan Ḫ^{v}āce-i cihān şūrīde ü şeydā ‘ıyş

u nūşdan ve ḥużūr u sürūrdan müberrā olup yollar gözedür idi. Dördünci gün ‘ale’s-seḥer ḫizmetkārlardan bir ġulām-ı māh-peyker içerü girüp ḫaber-i meserret-peyġāmı müjde eyledi ki “Anabacı geldi, ḥużūr-ı şerīfe icāzet ister” diyicek Ḫᵛāce-i āşüfte-ḥāl yirinden neşāṭ ile ḳalḳup Anaḳadın’a istiḳbāl idüp ḥezār i‘zāz ü ikrāmdan soŋra “Ol pādişāh-ı ḥüsn-cemāl ile bu ‘āşıḳ-ı bī-mecāli mülāḳāt-ı viṣāl itmek müyesser olur mı ve illā ve yaḫud emr-i muḫāl midür” diyü istifsār-ı aḥvāl idicek māder-i kühen-sāl eyitdi: “Cānum oġul, bizüm ol dil-ber-i ṭannāz ile ḳażāyāmuz ve ol şīvekār-ı pür-niyāz birle mācerāmuz şol deŋlü ziyādedür ki ta‘bīre dermān ve taḳrīre imkān yokdur. Velākin üç gün üç gicedür ki ol gözleri bī-amānuŋ ceng ü cidālinden ḥālüm zebūn ve ol ġamzesi cān-sitānuŋ ser-keşligi elinden aḥvālüm diger-gün olmışdur. Hele luṭf eyle bir miḳdār ārām ideyüm bir zamān cānum yirine gelsün, andan ṣoŋra her ne fermān buyurılur ise ‘ale’r-re’si ve’l-‘ayn yirine gelsün benüm sulṭānum” diyicek Ḫᵛāce ḥażretleri eyitdi: “Benüm cānum Anaḳadın bir dem istirāḥāt idüp oturuŋ” diyüp andan tīz ḫādimlere emr eyledi: “Anabacı ḳadına sükker-i nebātdan bir muṣaffā şerbet ḥāżır idüp getürüŋ” diyü işāret eyledi. Hemān sā‘at şerbet-i zülāli ḥāżır ü müheyyā eylediler tā ki mübārek eline ṣundılar. Bacıḳadın çünki şerbet-i muṣaffāyı nūş idüp bir miḳdār zamāndan ṣoŋra yorġunluġı geçicek mācerāya ibtidā idüp didi ki: “Benüm rūḥ-ı revānum, bu faḳīrüŋüz ki cenābuŋuz ṭarafından ayrılup gitdüm çün ol māh-tāb-ı bī-nazīrüŋ ḥużūr-ı ‘ālīsine yitdüm, hemān dem bu bende-i bī-çareŋüzi gördügi gibi yirinden şitābān cüst ü çālāk ḳıyām idüp serv-i dil-ārālar gibi ḥırāmān ve gül-i ra‘nālar gibi ḥandān olup bu ḫaḳīrüŋüz ile ḳuca ḳuca öpe öpe görişüp andan elüme yapışup kemāl mertebede ta‘ẓīmler ve nihāyet derecede tekrīmler idüp kendü serīrinüŋ üzerine çıḳarup üst yanında yir gösterüp didi ki: “Ey benüm cānum rūḥum Anacıġum, nite oldı kim bu duḫterüŋüz yād ḳılduŋ ve ḳanḳı yiller esdi ki gelüp bu ḫaḳīrüŋüz şād ḳılduŋ” diyüp cāriyelerine emr itdi ki “Gelüp cānum Ana’nuŋ cizmesini çeküŋ, ayaġına leken ve ibrīḳ ile sucaġız döküŋ.” diyü biraz luṭfcıḳlar itdiler. Ben eyitdüm: “Du‘ācıŋuz, benüm bunda geldigümdeki sırr ü ḥikmet ve sebeb ü ‘illet ne idüğü bilinmek eger murād ü maḳṣūd ise ma‘lūm-ı ḫizmet ḳılayum.” diyicek eyitdi: “Bi’llāhi buyuruŋ cāna minnetdür, ḥużūr-ı şerīfüŋüzde kemīneŋüzden ne maḳūle ḳuṣūr u küstāḫlıḳ ẓāhir oldı biz daḫı bilelüm ve bu muḥibb-i dīrīneŋüzden ne ḫaṭā ṣādır oldı söyleyesiz ki işidelüm ve ana göre iş idelüm ve sizüŋ bu kadar zamāndan berü gelmeŋüze ne sebeb oldı, ma‘lūm idinelüm, luṭf eyle, söyle” diyicek du‘ācuŋuz didüm ki “İy nemgīn gözümüŋ nūrı ve iy ġamgīn göŋlümüŋ sürūrı, ḫāṣā ki sizlerden ḫaṭā ve ḳuṣūr bir zamān da benüm ḫāṭıruma ḫuṭūr itmiş ola, ammā her gāh gelüp mübārek vechüŋe teferrücgāh-ı ḥüsnüŋi temāşā ḳıldıgumı görür iken bī- miṣl ü bī-hemtā, güller zībā ve sünbüller muṭarrā, nergisler

raʻnā ve şeftālūlar miṣl-i ḫalvā, sīb-i nāzük ḥāżır u müheyyā, turunc-ı ṭūlā ve bir nice nevāle ẕāhir ü peydā her vech ile maʻmūr bir ravża-i dil-güşā ve her ṣıfat ile bī-ḳuṣūr bir bāġ-ı dil-ārādur ki cihānda ʻadīl ü naẓīri yoḳ ve lākin bu gülşen-i ġarrādan teneffüʻ ider bir bülbül-i gūyā ve bu ḥüsn-i zībādan temettüʻ ider bir ʻāşıḳ-ı şeydā olmaduġından bu haḳīr duʻācuŋuz ol ecilden ġam u ġuṣṣaya mübtelā idüm. ʻAle'd-devām dostlar ile bu ḥuṣūṣda güft ü gūy idüp eṭrāf ü eknāfı cüst ü cūy ider idüm. Senüŋ muṣāḥabetüŋe lāyıḳ bir ʻāşıḳ-ı ṣādıḳ ve yār-ı muvāfıḳ bulmaḳ müyesser degül idi. Bi-ḥamdiʻllāhi teʻālā şimdiki ḥālde murādum ḥāṣıl u müyesser olup maḳṣūduma vāṣıl oldum. Benüm serv-i ḫırāmānum, ḥālen diyār-ı Rūm'dan bir ulu ve ser-māyesi ṭolu bir ḫᵛāce-i cihān şehrimüze müsāfir gelüp birḳaç gündür ki bunda mücāvir olmış, henüz tāze cüvān, ḥüsn içinde zībā ve zübde-i zamān ve feżā'īl ü maʻārif ile müzeyyen ve emṣāl içinde ḫūb u mümtāzlıḳ birle muʻayyen ve māl ü menāli bī-ḥadd ü bī-pāyān ve cūd ü seḫāda bī-miṣl ü bī-aḳrān bir gül-i deste ve sünbül-i reste ve benefşe-bū, melek-miṣāl ü ferişte-ḫıṣāl ve ṣāḥib-cemāl ve ehl-i kemāl, zāt-ı güzīn ve vücūd-ı nāzenīndür ki beher nutḳa geldükce dehānından sükker ve zebānından güher dökilür. İmdi benüm rūḥ-ı revānum ve cān-ı cihānum, çün bu ḥaḳīr Ana duʻācuŋ, ol cüvān-ı ẕarīfüŋ bir münāsebet ile ḥużūr-ı şerīfine yitdüm, cemāli vü kemāline ve yāl ü bāline naẓar itdüm, gördüm ki ol şeh-bāz-ı hemmāz sen hümā-nāz ile hem-pervāz olmaġa lāyıḳ, ol cüvān-ı ser-bāz sen nigār-ı mümtāz ile hemrāz olmaġa muvāfıḳ ve ol ʻāşıḳ-ı pür-niyāz sen dilber-i ṭannāz ile ṣoḥbet-sāz olmaġa muṭābıḳ. Hemān-dem bī-iḫtiyār ʻazm-i diyār-ı nigār idüp olanca rāzumı ḥużūr-ı şerīfüŋüze āşikār ḳıldum, bāḳī fermān cenābuŋa kaldı. İmdi güzel oġul, bilürsin ki cihān pāydār ve zamān ber-ḳarār degüldür. Bi-ḥamdi'llāh ki tāzelik demi, bahāruŋ ʻālemi, ḥużūruŋ eyyāmı, sürūruŋ hengāmı geçmedin, güzellerüŋ çaġı ve ḥüsnün çerāġı söyünmedin, ġam u ġuṣṣadan āzāde bulup ferāġı, bir dem ḳomayup elden ayaġı, gice vü gündüz ṭurma çalış yol u yaraġı" diyüp eyitdi. Ol cüvān neng ü nām ile niçün nūş-ı cām idüp fānī cihāndan kām almayasız, hemān buyuruŋ bezmgāh-ı dil-güşālar bezensün ve ṣuffe-i pür-ṣafālar döşensün ve cāriyeler müzeyyen olup ṭonansın ve nāzdan nāzük bedenler ile nesrīn ü sīmīn-tenler çeng ü ḳānūna düzen virsünve bu duʻācuŋuz varayum ol cemālüŋe cān ile müştāḳ olan server-i ʻuṣṣāḳı ve cüvān-ı sāḥib-meẕāḳı ayaġuŋ ṭoprāġına mülāḳī ḳılayum, fānī cihānda bir nice gün ʻıyş u nūş idüp ḳalasız, bāḳī āḫir vaḳtümde ben daḫı ölmedin göreyüm, görküŋ ve güvencüŋ ve sürūruŋ ve sevincüŋ görüp ḫurrem ü şād olup ʻālemde ber-murād olayum" didügümde benüm bu kelimātumı ʻale't-taḳrīr diŋleyicek hemān-dem vażʻ u ḳarārını taġyīr idüp ol serv-i ser-keş şöyle ḳaḳıdı yıldırım miṣāli öyle şaḳıdı ki ġażabından ruḥlarınuŋ rengi āteş veş bir ʻalev oldı. Pes andan ṣoŋra zülfinden zirihler giyüp ḳaşı yāyına girihler

ṣalup çeşminüŋ cellād-ı sitīzin ḫūn-rīz, ġamzesi ḫançerlerin ser-tīz, ḳılup dehān-ı dür-feşānından nişān gösterüp zebān-ı şekker-bār ve lisān-ı gevher-niṣār ile şürū‘-ı güftār ḳılup eyitdi ki: “Bāreka’llāh ḥażretleri fikr-i münīrüŋüze taḥsīnler ve ḥüsn-i tedbīrüŋüze āferīnler. Sizlerden me’mūl olan ancaḳ bu aṣl nā-ma‘ḳūl ve emr-i nā-mes’ūl mı idi. Eger biz hevā-yı nefsümüze mutāba‘at idüp nā-şāyeste ḥarekete mübāşeret itmek murād itsek sen ḫod ḳā’il olmayup bizlere naṣīḥat virecek iken bu ne güne faẓīḥatdur ki iġvā vü vesvese virüp ayardasın. Yoḳsa birḳaç def‘a duḫterüŋüz bunuŋ gibi faḥişe işlerde ve bu aṣl nekbet-i cünbişde mi gördüŋüz idi” diyü ḫayli ‘iṭāb u cefā üzerüme yol sürdi. Ve’l-ḫāṣıl-ı kelām ḳıṣṣayı ne dırāz idelüm, sözi hemān muḫtaṣar idelüm. İki cānibden çoḳ dürlü su’āl ü cevāb ve ḫaṭā vü ṣavāb geçdi. Cāriyeler ise benüm ṭarafum ṭutup ḫaylice mu‘āvenet ve geregi gibi müẓāharet itdiler, gāh ṣavaşduḳ ve gāh barışduḳ. Cāriyelerüŋ içlerinden birini ḳāḍī idinüp da‘vāya ṭuruşduk. Āḫirü’l-emr cümlemüz ibrām ü iḳdām birle her ṭarafdan iltizām idüp elbet derdümüz bānūyı emrümüze rām eyledük, ẕikr-i midḥatūn göŋlinde yir ve şevḳ-i maḥabbetüŋ cānına te‘şīr itmişdür. Hemān şimdiki ḥālde intisāb-ı ṣoḥbet ḥāżır ü müheyyā gerekdür. Bānū-yı cihān ḥażretleri sizlere muntaẓırdur. Bi-ḥamdi’llāhi te‘ālā ki ruḫṣat ü furṣat müsā‘id ve rūẓgār mu‘āvin ve vuṣlat-ı müşāhede-i dīdār muḳārindür. Hemān bī-tekellüf ṭurup cānib-i cānāneden yaŋa teşrīf buyurasız” diyüp ḫatm-i kelām iḫtitām buldı. Çünki anlardan bu ḫaber-i beşāret ṣādır ve böyle bir eṣer-i meserret ü beşāşet ẓāhir olup Ḫ^{v}āce ḥażretleri ḫayli ḥurrem-ḫāṭır oldı, eyitdi ki “Ey benüm yüzi gökçek ve sözi girçek Ana’cuğum! Ne güzel āvāzuŋ var ve ne ḫoş ṣadā-yı dil-nüvāzuŋ vardur” diyüp hemān-dem buyurdı kim ġulām-ı ḫazīnedār ṣanduḳları açup her metā‘uŋ mümtāzlarından çıḳarup berāy-ı müjdegānī Ḫ^{v}āce-i cihān-bānī Anaḳadın’a bir iki pāre ḳumāş iḥsān eyledi daḫı vāfir ḫarclıḳ virüp ve metā‘uŋ güzīdelerinden ve zübdelerinden rengīn ü ra‘nā, zerrīn ü zībālarından on pāre ḳumaş ki her birini gören taḥsīn ü şābāş iderler. Ve daḫı Bānū-y ı cānān içün pīş-keşler ve bir kīse içine on biŋ aḳçe ṣayup bir ḫiẕmetkāruŋ ve maṣlaḥat-güẕārınuŋ eline virdi ki ol serv-i sehīnüŋ ḫużūrına tehī-dest varmamaḳ içün Anabacı ḳadın ile muḳaddemce irsāl idüp gönderdi ve kendü daḫı fi’l-ḥāl yirinden ṭurup saḳalını ḳarınca ayaġı ḳırdurup ve ḫammāma girüp yunup arınup başına ḫarīr dülbend sarınup ve reng-ā-reng cāmeler giyinüp bād-ı ṣabā gibi bir ata süvār olup reftār ile cānib-i cānāneden yaŋa revāne oldı. Çünkim sarāy-ı sürūra vüṣūl bulıncaḳ atından inüp cāy-ı ḫużūra duḫūl oldı, hemān-dem ḫādimler yügrişüp istiḳbāl-i kemāl idüp Ḫ^{v}āceyi hezārān ta‘ẓīm ü iclāl ile ḥarem-i ḥāṣa īṣāl itdükde ol başlar tācı Anabacı iki etekleri bilinde ve bir ‘aṣā-yı mücevher elinde ḫiẕmetde muḳaddem olup ḫayr-maḳdemleri Ḫ^{v}āceyi cihān ta‘ẓīmen ḳarşu geldi. Birkaç ḳadem

ilerüye varıcaḳ bir alay perī şīveli ve āhū gözli kenīzek-i bī-bedeller, biri birinden güzeller, her biri bir vaṣf ile müzeyyen, semen-sīmā ve sīmīn-ten ṣanemler ve rūşen żamīrler ḳarşu gelüp bir gülşen-i ġarrāya ṭoġrı Ḫāce'ye reh-nümā oldılar. Çünki Ḫᵛāce ḥażretleri naẓar ḳılup gördi ki bir ġonce-i dil-rübā ve bāġ-ı dil-güşādur ki anda serv-i dil-ārālar ayaġ üzre nigehbān ve nergis-i şehlālar nāẓır ve bir būstāndur ki gūyā dil-ber-i ra'nālar aŋa ruḫ-ı zībā ve ġonceler leb-i cān-fezādur, şeb-būlar perçemi ve sünbül-i hindūlar zülf-i pür-ḫamıdur ve ġonce-i zanbaḳlar göz degmesün diyü ḳolında heykel-i sīmīn ve gül-i zerd ve boynında levḥ-i zerrīndür ve bülbül-i güyālar ol dil-ber-i ra'nāya 'āşıḳ u şeydā ve ṭūṭī-i şeker-ḫālar ol 'āşıḳa dem-sāz u hem-dem ve ḳumrī-yi ḫoş-āvāzlar yār-i maḥremdür. Çünkim Ḫᵛāce-i cihān ḥażretleri bu gülzār-ı ġarrānuŋ temāşasından ḫayrān ve bu sebzezār-ı muṭarrānuŋ seyrānından ser-gerdān olup birḳaç ḳadem ilerü yüridi. Ferrāş-ı bāġ-ı dil-ārālar bād-ı ṣabādur ḳarşu gelüp berg-i ezhārdan bī-ḥadd ü bī-şumār, dirhem ü dīnār Ḫāce'nün ḥāk-i pāyine niṣār eyledi. Çün Ḫᵛāce ḥażretleri bu tekrīmāt ile ḫırāmān ve bu ta'ẓīmat ile revān olup bu ravża-i dil-güşānuŋ ortasına varıcaḳ gördi ki behiştāsā her kūşesinde bir köşk-i mu'allā ve her gūşesinde bir ṣuffe-i pür-ṣafā yapılmış ki her biri ṣanki firdevs-i a'lādur. Her ṣuffenüŋ öŋinde münaḳḳaş bir şādurvān-ı cān-fezā ki aḳan ṣuları cüllāb-u muṣaffādur. Bu ṣuffelerüŋ ortasında bir ḥavż-ı mücellā, bu ṣuffelerüŋ her biri naṭ'-ı ḥarīr birle pür-tezyīn ve ḳālīçeleri ra'nā vü rengīn idi. Ṣuffe cümleden güzīn ve nihālīleri zībā vü zerrīn idi. Ol yār-i nāzenīn ve nigār-ı meh-cebīn anda ṣadr-nişīn idi. Hemān-dem Ḫᵛāce-i cihān ḥażretleri ḳaṣr ḳapusına ḳarīn olduġın göricek ol serv-i gül-endām hezār şīveler ve nāzlar ile ḫırām gösterüp kebg-i dil-i zār gibi ḫırāmān olup ve ṭāvus-ı ra'nālar gibi cevelān ḳılup biŋ dürlü 'izz ü nāz ile ve ikrām ü i'zāz ile ḳarşu gelüp Ḫᵛāce-i cihān ile merḥabā eyledi. Hemān-dem Ḫᵛāce'nün 'aḳlı başından zā'il olup bir zamāndan ṣoŋra 'aḳlı başına gelicek naẓar idüp didi ki "Yā sübḥān, ecebā ben öldüm mi, mest mi oldum yaḫud ḫayrān mıyam, düş mi bu baŋa ya ḫayāl-i 'ıyān mı, yā Rab bu melek mi yaḫud ḥūr-ı cinān mı, perī mi 'aceb yaḫud insān mıdır, ḳāmet mi bu ya serv-i ḫırāmān mı, sünbül mi bu yaḫud zülf-i perīşān mı, ṭal'at mı bu ya mihr-i dıraḫşān mı, behcet mi bu yaḫud māh-ı tābān mı, ebrū mı bu yaḫud müşgīn kemān mı, müjgān mı bu yaḫud peykān mı, göz mi bu yaḫud mest-i mestān mı, çeşm mi bu yahud cāna ḳıyan mı, merdüm mi bu yaḫud insān mı, ḫad mi bu 'aceb gül-i ḫandān mı, beŋ mi bu yaḫud fitne-i devrān mı, ġonce mi ki yaḫud tebessüm-i dehān mı, gül yapraġı mı bu yaḫud zebān mı, yāḳūt mı bu leb ya ḳūt-ı revān mı, lü'lü' mi ki yaḫud dendān mı, dil mürdesine virdi yine cān, 'İsā mı ki ya bu dem-i cānān, sīb mi ki bu yaḫud zenaḫdān, gerden mi ki bu ya sīmīn şem'dān, sīne mi bu ya ravża-i Rıḍvān, mū mı ki 'aceb bu yaḫud miyān, yā Rab, ne durur bu şūḫ-ı cihān,

vaṣfına hīç ola mı bī-ḥadd ü pāyān" Pes Ḫᵛace-i zamān cemāl-i cānān ile ḫurrem ü ḫandān ve mesrūr u şādmān olup vuṣlat-ı dil-sitān müyesser olduġından şükr-i Yezdān eyleyüp ṣadr-ı ṣuffe-i cennet-āyīnde ol ḥūr-ı nāzenīn ile hem-nişīn oldı. Ol hümā-yı kebg-reftār ve ṭūṭī-i şeker-güftār kelām-ı dürer-bārlarından gevherler niṣār idüp "Ḫoş geldüŋüz iy Ḫᵛāce-i nām-dār, bi'ḥamdi'llāhi teʿālā müşāhede-i dīdār müyesser oldı." diyü ḫayli iltifātlar iẓhār eyledi. Ammā bu cānibde Ḫᵛāce-i dil-figār daḫı biŋ dürlü iʿtiẕār idüp "İy belāġat-diṣār ve iy nigār-ı feṣāḥat-şiʿār, biz ne ḥaḳīr ġubāruz ki hem-ser-i dil-dār-ı ʿālī-miḳdār olavuz ve ammā ʿömrüŋüz pāydār ve devletüŋüz ber-ḳarār olsun ki bu bende-i ḫāksār ve efgende-i ʿāşıḳ-ı zār himmet ü ʿināyetüŋüz ile bu ḳadar iʿtibār bulup niʿmet-i vuṣlatuŋuz ile kāmkār olduḳ" diyü ḫayli kelimāt idüp bī-ḥadd ü bī-şümār meveddetler ve maḥabbetler āşikār ḳıldı. Egerçi dil-ber-i ʿālī-cenāb ile ʿāşıḳ-ı dil-ḫarāb arasında çoḳ dürlü ḫiṭāb u cevāb oldı fe-ammā setr ü ḥicāb ile idi. Henūz perde-i niḳāb ortadan refʿ olmamış idi. Ol derdmend-i bī-çārelerüŋ ser-tācı ḫaste-dillerüŋ ʿilācı, ol kadınlaruŋ güzīdesi Anabacı naẕar idüp gördi ki şermende vü ḥayā mā-beyninde māniʿ-i ẕevḳ u ṣafādur. Ẕevḳ u şevḳe şöyle maʿḳūl gördi ki envāʿ-ı niʿam mebẕūl olup andan nūş-ı bādeye meşġūl olalar. Ḥattā ki perde-i ḥicāb refʿ olup ʿāşıḳ u maʿşūḳ arasında me'mūl olan murādāt külli maḥṣūl ola. Pes şol niʿmetle ki vücūdına ne insān ḳādir ola. Kemāl mertebede müstevfā vü vāfir, müheyyā vü ḥāżır idüp dil-ber-i raʿnālar elinden gelüp döşedi ve sāḳī-i semen-sīmālar ḫiẕmet kemerin ḳuşanup meclisde piyāleler pey-ā-pey raḳṣ idüp ehl-i bezmden ġam u ġuṣṣayı naḳṣ itdi. Çünkim yāḳūt-ı seyyāl devr idüp maʿşūḳ ʿāşıḳına meyyāl ḳıldı. Ḫᵛāce-i āşüfte-ḥāl bī-ṣabr u bī-mecāl olup bir āh-ı sūznāk ile yaḳasın çāk eyledi ve yādında olan eşʿārdan bī-iḫtiyār bu şiʿr-i yādigārı inşād idüp oḳudı:

Cāna sevdālar ṣalup bu zülf-i ʿanber-sā yine
Biŋ belāya mübtelā oldı dil-i şeydā yine[30]

ʿAşḳdan perhīz idüp ṣabr eyleyem dirdüm velī
Ṣabrumı yaġmaya virdi bir büt-i raʿnā yine

Sür ṣafā ʿāşıḳ bahār eyyāmı gül hengāmıdur
Cennet-i firdevse dönmişdür bu gün[31] ṣaḥrā yine

Bāda virme ʿömrüŋi dut bāde geçürme demi[32]
Cānuŋa virsün ṣafā cām-ı sürūr-efzā yine

[30] İlk beyit AT'de mısralar birbiri ile yer değiştirmiştir.
[31] gün BN: dem AT.
[32] bāde geçürme demi BN: bāde-i gül-çihreyi AT.

VAḤDİ başuŋdan ḫumāruŋ gitmek isterseŋ mey iç
Ayıḳ ayaḳ ele al gözüŋe gelsün mā[33] yine

Çünkim Ḫᵛāce-i müstemend şi‘ri oḳıyıcaḳ ol serv-i bülend ḫayli pesend idüp ve “Ne ġarrā ġazel ve ne şi‘r-i bī-bedel olur” diyüp Ḫᵛāce-i cihāna taḥsīnler ve āferīnler idüp bu şevḳ ile emr olındı ki “Ol nāzenīnler ki nārven-i nāzük-ten ve nesteren-i sīmīn-bedendür, gelsünler bülbüller gibi şīrīn-dehen ve ṭūṭīler gibi şekker-şiken olup ṣoḥbetümüzi müşerref ü müzeyyen ve güşāde vü rūşen ḳılsunlar” diyicek hemān-dem ol iki ṣanem-i bī-miṣl ü bī-hemtā ve her biri çengde ḫayli üstād ü ḳādir ve biri ḳānūnda ziyāde māhir idiler. Fi’l-ḥāl ḥāżır olup birḳaç meh-pāreler ve dil-ber-i yegāneler ellerine def alup çeng ü çeġāneler ile dem-sāz ve bülend-āvāz ile ‘işret-sāz olup şevḳ ile bir mertebede ser-āġāz oldılar. Ṣadā-yı dil-nüvāzları ṭāḳ-ı ‘ayyūḳa peyveste olup zühre vü ḳamer işidüp vālih ü dem-beste ḳaldı ve gitdükçe ziyāde ḫayli ü şevḳ-i şarāb ve bezm ü ṣoḥbet-i bāde ġālib ve ḥicāb ü şerm ortadan ġā’ib olup ‘āşıḳ-ı şeydā germiyyet-i şarāb ile bī-ārām ü germ olduḳça dil-ber-i ra‘nā daḫı keyfiyyet-i mey-i nāb ile rām u nerm olup buyurdı kim “Bir ṣanem-i şīrīn-güftār raḳsa girüp şīve-i reftār göstere. Pes bir ṭūṭī-i şekker-bār hemān-dem ṣaçların tār-mār idüp ṣad hezār ‘izz ü nāz ile ‘işveler iẓhār eyledi. Bu ‘āşıḳ-ı bī-çārenüŋ yüregini pāre pāre ḳılup Ḫᵛāce-i dil-figār āvāze ile nigār-ı perī-ruḫsār naẓarında gāh kebg-i dil-ārālar gibi ḫırāmān olup ve gāh ṭāvus-ı ra‘nālar gibi cevelān ḳılup ve gāh şem‘-i ruḫ-ı cānāne-i perī-nāz şevḳine pervāneler gibi pervāz idüp bir mertebede şīveler ve bir derecede ‘işveler ḳıldı. Ḫᵛāce-i dil-ḫaste vālih ü dem-beste iken cūş u ḫurūş idüp elindeki ḳadeḥi nūş idüp ol ḥīnde maḥalle münāsib bir ġazel peydā idüp meclis-i meserrret-fezāda inşā eyledi ve oḳudı.

Şi‘r:

Germ olup ol meh-likā sūz-ı ṣadā-yı sāz ile
Baş açup çözdi ṣaçını raḳṣa girdi nāz ile

Çerḫe girmiş ṣanasın ḫurşīd-i ‘ālem-tābdur
Zühredür ya raḳṣ ider gökden inüp i‘zāz ile

Kebge reftār ögredür ṭāvusa cevlān gösterür
‘Āşıḳa ta‘līm ider pervāneye pervāz ile

Şīve-i reftārına güftāra geldi çeng ü def
Oḳıdı bu müfredi anlar bülend āvāz ile

[33] mā AT: nā BN.

Hāy ẕālim hāy āfet nāzuŋı az eyle az
Tā helāk itdüŋ bizi ol gamze-i gammāz ile

Ḳalduŋ ayaḳda hemān olma göŋül āvāresi
Başa çıḳmaz kimse ol zülf-i kemend-endāz ile

Hey meded yaġmaya virdi ḫānmān-ı ṣabrumı
N'eyleyem ben VAḤDİyā ol dil-ber-i ṭannāz ile

Çünkim ġazel tamām olup ol serv-i dil-ārā Ḫᵛāce-yi zamāna taḥsīn-i fırāvān idüp muḳābelesinde ḥaylī büseler iḥsān eyledi. Gāh muṣāḥabet-i sāz u ḳānūn ve gāh münāsebet-i şi'r-i mevzūn ve gāh ta'alluḳ-ı 'āşıḳ-ı pür-niyāz ve gāh temellüḳ-i dil-ber-i ṭannāz gāh temāşā-yı dīdār-ı yār ve gāh temennā-yı būs-ı kenār, iki yār-ı muvāfıḳ biri birine mā'il, ḳollar boyında ḥamā'il ve 'āşıḳ u ma'şūḳ murādlarına vāṣıl olup bu üslūb üzerine ve'l-ḥāsıl nıṣfu'l-leyle varınca 'ıyş u 'işret, zevḳ ü ṣoḥbet ve dem-i vuṣlat eylediler ve Anabacı ḳadın ise ol ḥīnde nāẕır ve her ḥiẕmetde ḥāżır olup gördi ki keyfiyyet-i bāde ġāyet ve germiyyet-i şarāb nihāyet bulıncaḳ hemān-sā'at işāret eyledi kim esbāb-ı bezm-i şarāb meyāndan ḳalḳup bister ü câme-ḫᵛāb meydāna gelüp kenīzek-i meh-liḳālar ḥiẕmetlerin edā idüp sarāy-ı ẕevḳ ü cānı tenhā ḳıldılar. Ḫᵛāce ḥażretleri naẕār idüp gördi ki 'ālem aġyārdan ḫālī ve nigāruŋ elde viṣāli, bister-i dībā yanında ve dil-ber-i zībā başı ayaġı ucında, iki şem'-i kāfūrī pür-ẕiyā, hemān-dem ṣaġına ve ṣolına iki şem'-i kafūrī daḫı peydā idüp 'ālem-i vuṣlata ibtidā ḳıldı. Şöyle nesne ki 'ārifleredür 'ıyān, ne ḥācet aŋa taḳrīr ü beyān. Çün Ḫᵛāce ḥażretleri yarındası ḳuşluġa değin dem-i vuṣlatda ve 'ālem-i ṣoḥbetde olup ḳuşluġdan ṣoŋra ḳalḳup dil-ber-i ra'nāya ve kenīzeklere ve gözleri güzel Anabacı'ya ve bi'l-cümle her birlerine bī-ḳuṣūr ü tamām iḥsān ü in'ām eyledi ve girü tekrār esbāb-ı ṣoḥbet ḥāẕır ü müheyyā olup 'ıyş u nūş itdiler ve yine ẕevḳe ü ṣafālara bünyād ḳılup dil-ber-i pür-cefā daḫı çeng ü çeġāne ile figān ü feryād eyledi ve ṣabāḥdan aḫşāma degin şevḳ-i ṣoḥbet, aḫşāmdan sabāḥa degin ẕevḳ-i vuṣlat idüp Ḫᵛāce'nüŋ ise 'aşḳı gitdükce ziyāde vü ġālib ve günden güne serv-i āzāda ṭālib olup ve'l-ḥāṣıl ne ḥācet tafṣīl-i kelām.

Ḫᵛāce ḥażretleri, bir yıl tamām, ṣubḥ u şām, muḥaṣṣalü'l-merām murādınca ḫod-gām olup bu minvāl üzere viṣāl-i yār ile āsūde-ḥāl olup elinde olan māl ü menāl dil-ber-i ṣāḥib-cemāl uġrına ḫāk ü yeksān olup ve ḳullar daḫı ṣatılup ve nökerler ṭagılup kendüzi tenhā vü tek ḳalıcaḳ Ḫᵛāce ḥażretleri gördi ki māl ü biḍā'at cümle telef-i küllī ve zād-ı zevāl ü felāket-i iflās müstevlī oldı ve efkār-ı ḫayret 'aḳlını tār-mār ve 'ār-ı ġayret cānına kār itdi. Çünkim ġayret ü ḥamiyyet aḥvālini tefhīm idüp hemān-dem diyār-ı Rūm'a 'azīmet me'ālini ta'mīm itdi. Günlerden bir gün Bānū-yı cihān ile ẕevḳ-i ṣoḥbet ider iken icāzet ṭaleb idüp eyitdi ki "İy

ṭapusu ḳıblegāhum ve iy ḳapusı püşt ü penāhum, güzeller içinde şāhum, güneş yüzli māhum, benüm elā gözli şāhīn baḳışlu pādişāhum bunca zamāndur ki şevḳ-i ṣoḥbetüŋüz ile sürürda ve ẕevḳ-i vuṣlatuŋuz ile ḥużūrda idük ve nice geçdi bu ḳadar zamān ṭuymaduḳ ve dīdār-ı şerīfüŋüze ve müşāhede-i cemālüŋüze ṭoymaduḳ. Eger ḥāżır olan māl ü menālüm ḫiẓmetüŋüzde telef oldı, velī her ḥālümüz devletüŋüzde şeref buldı. Şimdiki ḥālde felāket rüzgārı ile müẕāyaka vāḳi‘ olup terk-i diyār ile müfāraḳat lāzım geldi. İmdi benüm rūḥum, irādet ve icāzetüŋüz ile ve himmet ve ‘ināyetüŋüz ile bu bende-i faḳīrüŋüz ve efgende-i ḥaḳīrüŋüz diyār-ı Rūm’a sefer idüp tedbīr ü tedārik bu üslūb üzerine muḳarrer ḳılayum kim benüm anda māl ü menālüm firāvān ve emlāk ü esbābum bī-ḥadd ü bī-pāyāndur. İmdi varam az zamān içinde çoḳ māl cümlesi cem‘ ü taḥsīl ve esbāb-ı ticāreti tekmīl idüp inşā’e’llāhü’r-raḥmān ‘an-ḳarībi’z-zamān bu cānibe ‘avdet idüp yine ayaġuŋ toprağına vuṣlat müyesser olup yüzler sürerüz. Cümle-i māl ü menāl ṣoḥbetüŋüze niṣār ve baḳıyye-i ‘ömrüm ḫiẓmetüŋüze īṣār ḳılalum” didükde Bānū-yı şekker-güftār daḫı dürr-i güher niṣār idüp eyitdi “İy yār-i vefādārum, n’ola ‘ömrüŋüz pāydār olduḳca bu diyārda ḳarār itseŋüz ne var, eger maḥall-i i‘tiẕār ḳuṣūr-ı dirhem ü dīnār ise ve sizlerde āḫir oldı ise bi-ḥamdi’llāhi te‘ālā bizde vardur. Çünki sizlerde olan intihā buldı şimden girü bizde olana ibtidā ḳılalum. Bundan ötüri ne efkār-ı ġam ve ne inkisār-ı elem çekersiz” diyince Ḫᵛāce ḥażretleri daḫı eyitdi “İy serv-ḳadlerüŋ serveri ve iy semen-ḫadlerüŋ ser-defteri, hemīşe gülşen-i cinānuŋ gül-i teri olup bād-ı ḥazānuŋ żararından berī ol. Her an ‘ömrüŋ pāy-dār ve her zamān ḥüsnüŋ ber-ḳarār olsun. Sizüŋ luṭfuŋuza ve insāniyyetüŋüze lāyıḳ ḫulklaruŋuza ve mürüvvetüŋüze muṭābıḳ olan bu idi ki buyurduŋuz. lākin benüm bu ḳaṣd u niyyetüm olmayınca hergiz rāḥatum olmaz. Hemān ‘ālī himmetüŋüz ve ‘ināyetüŋüz benümle olsun” diyüp hemān-dem ‘azm-ı diyār-i Rūm ḳıldı ve fi’l-ḥāl tedārik görüp atına süvār olıncaḳ Bānū-yı cihān gördi ki Ḫᵛāce’nüŋ ḳarār itmesi müyesser degül, terk-i diyār itmesi muḳarrer oldı. Hemān-dem emr eyledi, bir semend-i güzīn licām-ı zerrīn ile tertīb olup şehrden ṭaşra ve bir miḳdār Ḫᵛāce-i dil-figārı gönderi çıḳmaḳ niyyetine süvār olup cāriyeleri yanınca ve ba‘żı ṭavāşīler bile rikābınca çünkim bir menzil gitdiler. Ḫᵛāce-i ḫaste-dil eyitdi “İy ṭūṭī-i şekker-güftār-ı bāġ-ı belāġat ve iy kebg-i ḫoş-reftār-ı ṣaḥn-ı feṣāḥat, bu bende-i naḥīfüŋüze ġāyetle ‘izzetler ve ḫiẓmet-i şerīfüŋüze nihāyetle zaḥmetler oldı. Āḫirü’l-emr müteḥassir-i viṣāl olup münkesirü’l-aḥvāl olmamuz muḳarrer olduḳdan ṣoŋra ne zecr ü ‘itāb ise görelüm ve ne derd ü belā ise çekelüm. Sizler ṣıḥḥat ve ḥużūrda oluŋ ġam degül bizler miḥnet ü fütūrda olavuz” diyicek Bānū-yı zamān dest-mālin yüzine dutup zār zār aġladılar. Ḫᵛāce-i devrān nigāruŋ bu ḥālini göricek āteş-i ḥasret-i cān cigerin ṭaġladı, pes andan ṣoŋra biri biriye ṣarmaşup aġlaşdılar ḳaçan kim

biri birine ayrışdılar. Bānū eyitdi "İy yār-i vefādār, bende senüŋ iftirāḳuŋa ṣabr u ḳarār ve iştiyāḳuna taḥammül itmege iḫtiyār yoḳdur, bāri baŋa bir yādigār virseŋ ki anı görince seni görmiş gibi olup bir miḳdār anuŋ ile ṣabr u taḥammüle iktidār gelse ve illā sen gelince beni firāḳuŋ āteşi ḥāksār ider" diyicek Ḫᵛāce-i derdmend ü dil-rīş hemān-dem aġzından bir diş çıḳarup yādigār virdi. Bānū-yı şekker-bār Ḫᵛāce-yi dil-figārdan dişi alup yüzine ve gözine sürdi ve daḫı cebine ṣalup vedā' eyleyüp döndi. Bānū-yı cihān sarāyına 'avdet idüp Ḫᵛāce haẕretleri ise Rūm diyārına 'azīmet eyledi. Çünkim Ḫᵛāce-i dil-perīşān terk-i diyār-i cānān ḳılup sīne-sūzān ve ciger-büryān, dīde-giryān ve zār ü ser-gerdān, vālih ü ḥayrān olup iftirāḳ-ı māl ü menāl ve ḥasret-i dīdār-ı yār ile ciger-gūn ve iştiyāḳ-i dil-ber-i ṣaḥib-cemāl ile diger-gūn olduḳca vuṣlatuŋ ḫayālin ve gökcek menālin yād idüp anuŋ ile göŋlini şād ider idi. Dem-be-dem ḥasret-i yār cānına kār idüp göz yaşların nīṣār ider idi.

Şi'r

Ṣaḥn-ı ṣaḥrālar baŋa zindān olupdur yārsuz
Her çemen ḫār-ı belādur ol yüzi gülzārsuz

Zāhidā 'arż eyleme cennetle ṭūbāyı baŋa
Çöpçe gelmez gözüme ol serv-i gül-ruḫsārsuz

Dāġ-ı ġamdur cānuma bāġ-ı cinānuŋ gülleri
Āb-ı kevser 'aynuma gelmez leb-i dil-dārsuz

Ḫāṭır-ı ġamgīnüme şimdi benüm her sebzezār
Vādī-i miḫnet durur ol kebg-i ḫoş-reftārsuz

Cennet itmiş dutalum VAḤDĪ cihān mülkin bahār
Hey ma'aẕa'llāh cehennemdür baŋa dil-dārsuz

Ol şerīf demler, laṭīf 'ālemler ve bu nāzenīn ile itdügi ẕevḳler göŋline geldükce tīz varup girüye dönmesine cān atardı. Bu fikr ile giceyi gündüze ḳatup gitdi. Günlerde bir gün mekānına yitdi. Çünkim Ḫᵛāce'nün ehl-i beyti ve maḥallesi cemā'atı bu ẕilletini ve evvelki ḥāl-i devletini zevālde gördiklerinde bu aḥvāl nedür diyü su'āl eylediler. Ḫᵛāce ḥaẕretleri ise fi'l-ḥāl bu ḫusūsda fikr ü tedbīr idüp dir ki "Bu yolda gelür iken ḥarāmīler cümle māl ü menālüm aldılar, hemān yalŋuz başum ile güc ile ḳurtuldum." diyü tezvīr eyledi. Buŋlar bu cevābı işidicek eydürler "Bi-ḥamdi'llāh ki ẕālim elinden cān-ı azīzi ṣıḥḥat ü selāmet birle ḫalāṣ eylemişsüŋüz ve bizde olan māl ü menāl bī-nihāye olup sizde olan emlāk ve erzāḳ sizlere ve evlāduŋuza 'ömrüŋüz olduḳca her ne ḳadar ḫarāc ü ṣarf eyleseŋüz kifāyet ider" diyü vāfir sitāyiş idüp "vücūd-ı şerīfüŋüz ṣaġ ve sālim olsun ve nekbet ü elem sizlerden ıraġ olsun." diyü teselli virdiler. Pes Ḫᵛāce birkaç gün kendü şehrinde ḳarār eyledi lākin nār-ı

ḥasret cigerine kār eyleyüp yine dimāġına diyār-ı ʻAcemistān hevāsı ve cānına nigār-ı dil-sitān sevdāsı düşüp nice müddet māl ü metāʻ cemʻine mübāşeret idüp ve yine ticāret ṭarīki ile ḳaṣd-ımüsāferet ḳılup diyār-ı Rūm'uŋ ḫaylī metāʻın divşürüp hemān-dem sefer yaraġın görüp cānib-i cānāneden yaŋa revāne olup gitmek üzere iḳāmet eyledi. Feammā Ḫᵛāce-i miskīn, dil-ber-i nāzenīn şevḳi ile her ān şitābān ve her zamān revān olarak günlerde bir gün ol perī-çihre temekkün ü tesekkün olduġı şehre irişdi. Çünki şehr-i meẕkūre ucına yaḳın gelüp oda ṭuṭmaḳ içün bir ḫiẕmetkar irsāl eyledi ve şöyle ışmarladı ki "Sarāy-ı dil-rübā civārında bir cāy-ı dil-güşā ṭutup Rūm'dan filān Ḫᵛāce geliyor" diyü ol serv-i nāza yine maṣlaḥat içün maḥalleye āvāze düşirüp hele ne ḥāl ise ki dil-dār mütenebbih olınup Ḫᵛāce'ye istiḳbāl içün bir miḳdār yir müteveccih olalar" diyücek ḫiẕmetkār daḫı emr olındıġı üzere ḫiẕmeti edā idüp Ḫᵛāce'nüŋ gelmesi ḥuṣūṣında tenbīh ü nidā idüp ḳonacaḳ ḫāneyi ḥāzır ü müheyyā eyledi. Ammā bu cānibinde hīç bir vech ile iẓhār-ı maḥabbet ve āṣār-ı meveddet vechen mine'l-vech vücūd bulmadı. Bu ecilden ġāyetde bī-ḥużūr ve nihāyetde pür-fütūr oldı ve inkār ü efkāra düşüp eyitdi ki "'Aceb ol serv-i gül-ruḫsāra rūzgār-ı ġaddārdan āfet ve çerḫ-i sitemkārdan nekbet mi irişdi ola ki ol bize ne ʻaceb istiḳbāl içün gelmeye. Ol ḫod bizüm ḫaberimüz istimāʻ itdügi gibi gelmemek emr-i muḥāldür. imdi ʻacebā ne ḥāl oldı" diyü efkār u ġam ve inkisār vü elem birle vāṣıl-ı menzligāh oldı. Çünki ṣıḥḥat-i dilberden ḫabīr ü āgāh olıcaḳ eyitdi ki "Eyvāh bu şūm ṭālīʻ, ol māh-peyker ḳatında mücrim ü pür-günāh olmışuz ġālibā. Ol yār-i dildār ve pür-şīve gülʻ-iẕār benüm bu ḳadar zamān eglenmemüzden münkesir-ḥāl ü ḥāṭır ve gic geldügimüzden muẕṭaribü'l-ḥāl ü müteʼeṣṣirdür. Ol ecilden istiḳbāl ḥuṣūṣında muḳayyed olmayup ihmāl itmişlerdür" diyü fikre düşüp ve teʼemmül eyleyüp didi ki "Bir pāre ṣabr u taḥammül idelüm, ḫayr-maḳdem diyü şimdi bir ādemleri gelicek bu bābda meʼāl ne idügi maʻlūmumuz ve ḥāl nice idügi mefhūmumuz ola" diyüp ol gün ve ol gice ve yarındası öyle vaḳti olınca ṣabr eyledi. Bu kerre görür ki yoḳdur. Ṣabr ile ne deŋlü cānına cebr eyledi. Veʼl-ḥāṣıl ḥasret ü iştiyāḳ āteşi Ḫᵛāceʼnüŋ ṭākatini ṭāḳ itdi, ṣabr idecek ḥāli ve taḥammüle mecāli kalmadı ve didi ki "Var ise ben üftāde ḥaḳḳında ol pür-cefāda ḫışm u ġażab ziyādedür. Hele biz size düşin idelüm, ḳuṣūrumuz bilüp 'özrümüz dileyelüm" diyüp bir iki gün maḥbūb ḳaravaş ve bir nice metāʻ u ḳumāş, ol şūḫ-ı cihāna ve āfet-i devrāna pīş-keş ü armaġān gönderdi. Çünkim Ḫᵛāceʼnüŋ tuḥfesi Bānū-yı cihān naẕarına vuṣūl buldı. Ḥüsn-i ḳabūl ile maḳbūl oldı. Pes Bānū ḫażretleri daḫı pīş-keş ileden ġulāma bir laṭīf cāme giyürüp eyitdi ki "Ḫᵛāce ḫażretlerine bizden vāfir duʻālar idüŋ, devletleri pür-devām ve ṣoḥbetleri müstedām olsun, biz anları müsāferet idüp ḫiẕmetlerine mübāşeret itmek lāzım geldi. İnşā'a'llāhü teʻālā yarın 'ale'ṣ-ṣabāḥ luṭuflar eyleyüp biz

ḫizmetkārın ḫākden refʿ idüp bu cānibe ḳadem-rencīde ve biz muḫliṣlerin cemāl-dīde ḳılsunlar" diyicek ḫidmetkār daḫı zemīn-būs idüp geydi ve efendisi ṭarafına revāne olup gitdi. Çünki Ḫᵛāce ḫaber-i dildār ile Ḫᵛāce ḥażretlerine vāṣıl olup yitdi. Ol miskīn ü şūrīde-ḥāl, sürūr-ı beşāşet teḥaṣṣül idüp ṣafā-yı ḫāṭır kesb-i rāḥat idüp ol ḫizmetkāra bu daḫı bir cāme-i beşāret iḥsān idüp taḥsīn-i fırāvān eyledi. Ol gice Ḫᵛāce'nün uyḫusu uçup sabāḥa dek dil-ber ḥayālin ḳocup yatdı. Çün ṣabāḥ olup mihr-i münevverden ʿalāmet-i ṭalʿat eṣeri bāhir ve cānib-i dil-berden beşāret-i vuṣlat ḫaberi ẓāhir ü peydā olıcaḳ hemān-dem Ḫᵛāce-i şeydā ḥāzır u müheyyā olup zevḳ ü ṣafā recāsıyla ʿazm-i dil-ber-i raʿnā ḳılup devlet-serāy ḳapusına duḫūl olup dil-rübā ṭapusına vüsūl bulıcaḳ musāfaḥa vü merḥabā iderek andan feṯḥ-i kelāma ibtidā ḳılup didi ki "İy güzeller içinde pür-kibr ü kīn ve iy ḥüsn āyīnesinde ḫod-bīn! Eger biz ḥakīrü'l-ḥāl bir bende vü ḫizmetkāruŋı istikbāle gelmek lāyıḳ u revā ve muvāfıḳ ü sezā daḫı degül ise bāri gelüp ḳonduġumuzdan soŋra bir ādem gönderüp bu ʿāṣıḳ-ı bī-çāre vü pür-ġam ḫāṭırına teselli virmek içün ḫayr-maḳdem diniüp bu bende-i kemīneŋüzüŋ ve efkende-i dīrīneŋüzüŋ yiri ḫāk iken hem-ser-i eflāk olınsa idi, şāh-ı ʿazīmü'l-ʿunvān ḥażretlerinüŋ ḳadr-i ʿālilerine noḳsān gele idi" diyicek ol dil-ber-i fettān eyitdi "İy Ḫᵛāce-i zamān ü fasīh-zebān ve iy nāmdār-ı serīʿü'l-beyān atalardan meẕkūr ü meşhūrdur ki "Evvelen biliş ve şāniyen göriş" dimişlerdür. Ol taḳdīrce sizüŋle bizüm ortamuzda münāsebet-i sālife ve müṣāḥabet-i sābıḳa vāḳiʿ olmışdur. Buyurduġuŋuz maʿnā-yı kelām bize lāzım geleydi biz ḫod ṣāḥib-kemāl ile henüz āşinā olduḳ ve şeref-i cemāl ile rūz-ı rūşenā bulduḳ. Mā-beynimüzde bir ān münāsebet ve bir zamān müṣāḥabet yoġ iken biz size ādemler gönderüp ḫayr-maḳdem dimek vaż'-ı maʿkūl ve fiʿl-i maḳbūl mıdur" diyücek Ḫᵛāce-i cihāŋ dil-ber-i ʿayyāreden bu kelimātı işidicek helāk olup gideyazdı. Bir zamān dil-perīşān ve mütefekkir ü ser-gerdān ve müteḥayyir olup eyitdi ki "İy gözleri seḥḥāre ve iy ġamzesi mekkāre! Bu sözler ki söyledüŋüz ben żaʿīf ü bī-mecāl ḳuluŋuza, girçek midür yaḫud laṭīfe midür" didükde Bānū-yı cihān eydür "Ḫizmet-i şerīfe āşinālıḳ şimdi olıcaḳ ne maḥall-i laṭīfe" dir. Ḫᵛāce aŋa eydür ki "İy şūḫ-ı cihān! Ben kemīne ḳuluŋuz bu āsitān-ı ṣafā-baḫşda ḫayli zamān bende-i fermān olan Ḫᵛāce 'Abdü'r-ra'ūf bendeŋüz, ḳadīmī ʿāṣıḳ-ı zāruŋuz. İşbu sarāy-ı sürūrda defāʿatle şevḳ ü ʿişretler ve bu cāy-ı ḥużūrda kerrāt ile ẕevḳ u ṣoḥbetler idüp mā-beynimüzde nice maḥabbet demleri ve vuṣlat ʿālemleri geçüp bir nice māl ü menālüm ṣoḥbetüŋüzde niṣār ve nice ḳumāş u metāʿum ḫizmetüŋde ḫāksār oldı. Andan soŋra varup Rūm'da bāḳī ḳalan māl ü emlāki almaḳ içün ve ʿömrüm olduḳça ḫizmetüŋüzde ḳalmaḳ ḳaṣdına sizüŋ irādetüŋüz ve ḥüsn-i icāzetüŋüz ile gitmiş idüm. Şimdi varup gelmem ve anda eglenmem ḥuṣūṣunda henüz iki yıl tamām olmadı. Ayaġuŋ ṭopraġına irişüp taḥsīl-i

merām ḳıldum. Eger bu sözlerümi yalan i‘tiḳād ider iseŋüz iş bu cāriyenüŋ adı filān ve bunuŋ filān degül midür? Bu deŋlü müddet içinde ben pür-meveddet ḳuluŋuz ferāmūş olmaḳ ve āşinālıḳ itmekde ḫāmūş olmaḳ şān-ı şerefüŋüze sezā ve ẕāt-ı laṭīfeŋüze revā mıdur?” diyicek ol zülfi kāfir eyitdi: “Ey Ḫᵛāce-i müsāfir! Bu söyledigüŋ sözler ne ġarā’ib-i bedīhī olur. Ben seni bir daḫı görürsem iki olur, egerçi bu cāriyelerüŋ isimlerin ferāset ile fehm itdüŋüz, çok ḳażiyyeler girçek gibi ḥikāyet itdüŋüz. Ammā billāhi’l-ġafūr luṭf idüp ma‘ẕūr dutuŋ ki aṣlā buyurduġuŋuz ḳażiyyeler hiç ḫāṭıruma ḫuṭūr eylemez” didi. Ve’l-ḥāṣıl Ḫᵛāce ḥażretleri kendüyi Bānū’ya iẕ‘ān itdürmege şol ḳadar cehd eyledi, çāre vü imkān olmayup āḫirü’l-emr eydür “İy yār-i bī-vefā, hele ġayrı mu‘āmele nice olur ise olsun. Ḳaçan kim ben ‘āşıḳ-ı şeydā cenāb-ı devlet-me’āblarında müfāraḳat idüp ‘azm-i diyār-ı Rūm’a müsāferet ḳıldum. Ol zamān luṭf eyleyüp ben ḳuluŋızı bir miḳdār yir gönderi gitdüŋüz, filān maḥalle dek bilece gelüp ayrulacaḳ zamān olıcaḳ ben ‘āşıḳ-ı dil-figāruŋuzdan bir yādigār armaġān istedüŋüz. Ben derdmend-i dil-rīş daḫı ġayrısı nesneye ḳādir sulṭānuma lāyıḳ dürr ü cevāhir bulınmaḳ cenābına ẓāhir olınmaġın es-seḥā mā-melek diyüp ben māhir aġzumdan bir diş çıḳarup sen nigār-ı bī-mihr ü vefāya yādigār virdüm. Sen daḫı ol dişi alup yüzüŋe gözüŋe sürüp andan ṣoŋra cebüŋe ṣalduŋ. Sizler girü yirüŋüze, sarāy-ı cennet-mekānuŋuza ‘avdet idüp biz ġarībüŋüz daḫı Rūm ṭarafına kendü mekānumuza ‘azīmet itmiş idük. Du‘aŋuz berekātı ile bi-hamdi’llāhi te‘ālā sālimen ve ḳā’imen uş yine mübārek cemālüŋüz müşāhede itmek müyesser olup geldük ve ‘ahdümüze vefā eyledük. Bu ḳuluŋuzı andan daḫı bilmez misin iy bī-merḥamet” didükde ol fettān-ı cihān bir zamān fikre vardı ba‘dehū elin cebinden ṣoḳup cebinden bir avuç diş çıḳarup Ḫᵛāce ḥażretlerine didi ki “İşbu dişlerüŋ içinde sen virdügüŋ diş ḳanḳısıduri eger bilürseŋüz baŋa gösterüŋ, şāyet ki biz daḫı sizi bilüp sizlere biliş çıḳavuz” diyü ḫatm-i kelām eyledi. Pes Ḫᵛāce-i ‘āḳil bu ḥāleti göricek ḫayret baḫrine ṭaldı ve ‘aḳlı zā’il olup kendüyi ġayret aldı ve bundan çoḳ dürlü ‘ibret alup didi ki “İy seḫḥāre-i zamān ve iy mekkāre-i cihān egerçi bize evvelki mācerādan ḫayli pend oldı ve lākin şimdiki āşinālıḳdan çoḳ dürlü pend oldı. Senüŋ yoluŋa ḫarc olan māl ü menāl saŋa anaŋ südi gibi ve anan mālı gibi ḥelāl olsun ki bizi vāḳıf-ı aḥvāl-i ‘ālem ü esrār-ı āḫiret eyledüŋüz. Zamān geçüp gitdükse sen ṣaġ u ṣıḥḥatde esen ḳal, hemān biz gitdük sen ḳal.” diyicek nigār-ı nāzenīn ü dil-ber-i ṣāḥib-maḳām eydür “İy Ḫᵛāce-i nīk-nām, hele bāri bir dem ārām ḳıluŋ sizüŋ içün iḫżār olınan ṭa‘ām yinilüp bir miḳdār nūş-ı cām idelüm ba‘dehū ṣıḥḥat ü selāmetle gidesiz” diyü ibrām idicek Ḫᵛāce daḫı eyitdi “Sizlerden bize żiyāfet hemān ḥüsn-i icāzet olsun” diyüp kendü ḳonduġı mekāna teveccüh idüp revāne oldı. Çünkim oṭasına gelüp maṣlaḥatınuŋ edāsına şürū‘ idüp bir müddet mücāvir ve kesb-i māle mübāşeret idüp

getürdügi olanca metā‘ın ża‘fınca fā’idesine ṣatup mālına bir ol ḳadar māl ḳatup andan ‘azm-i Rūm eyledi. Ba‘dehū vaṭanına yitişmege hücūm idüp biraz müddetde rāḥil oldı. Andan mekānına dāḫıl olup anda ḳarār ḳıldı. ‘Ömri pāy-dār oldukca ehl-i beyti ile rūzgār geçürüp bu ḥikāyet andan yādigār kaldı.

Pes imdi her kim ki ‘ākil ü ‘ārif ve kāmil ü ehl-i ma‘ārifdür, ma‘lūm olsun ki dünyānuŋ ṣafāsı ber-ḳarār degüldür ve ṭā’ife-i nisānuŋ vefāsı pāy-dār degüldür. Raḥmet anlara ki bu taḳrīr-i mācerādan müstemi‘ olup ben faḳīri daḫı du‘ādan müstaġnī ideler.

Naẓm

Kime manẓūr olursa bu ḥikāyet
Dilerven dileye Ḥaḳ’dan hidāyet

Benüm ḥaḳḳumda kim bir pür-günāhem
Bu nefs-i şūm elinden rū-siyāhem

Tażarru‘ ḳıla cān ile Ḫudā’ya
Elin ḳaldura ṣıdḳ ile du‘āya

Bu resm ile tażarru‘ Kirdgāre
Ümīdüm var k’ola derdine çāre

Bu miskīn k’oldurur ḫāk ile yek-ser
Laḳab VAHDĪ’dür aŋa ismi Ca‘fer

Temmet

Kaynakça

AKKOYUNLU, Ziyat. “Binbir Gece Masallarının Türk Masallarına Tesiri”. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1982.

ARAT, Reşit Rahmeti. *Kutadgu Bilig III, İndeks*. Haz. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce. İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979.

ATALAY, Besim. *Divânü Lugati’t-Türk Tercümesi II, III*. Ankara: TDK Yayını, 1941.

ELÇİN, Şükrü. “Bursalı Hoca Abdürrauf Hikâyesi”. Halk Edebiyatı Araştırmaları II. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997, s. 242-243.

KAVRUK, Hasan. *Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998.

KAVRUK, Hasan. "Kırk Vezir Hikâyelerinde Kadın". İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 30 (2012), 263-303.

KIZILTAN, Mübeccel. "Kırk Vezir Hikâyeleri". Yayımlanmamış doktora tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1991.

KÖKSAL, M. Fatih. "Vahdî". Erişim Tarihi: 24.09.2017 http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=342.

KÖPRÜLÜ, Fuad. "Türklerde Halk Hikâyeciliğine Ait Maddeler: Meddahlar". Edebiyat Araştırmaları I. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

KURTULUŞ, Rıza. "Sindbâdnâme". *İslam Ansiklopedisi.* C. 37. İstanbul: TDV Yayınları. 2009. s. 244-245.

LATÎFÎ. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. Haz. Rıdvan Canım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000.

MAZIOĞLU, Hasibe. "Divan Edebiyatında Hikâye", *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1985.

SAKAOĞLU, Saim. *Gümüşhane ve Bayburt Masalları.* Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

SEHÎ BEG, *Heşt-Bihişt*. Haz. H. İpekten, G. Kut, M. İsen, H. Ayan, T. Karabey. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017. Erişim tarihi: 29-01-2018. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56165,hest-bihistpdf.pdf

SONA, İbrahim. "1538 Tarihli İlk Türkçe Tûtî-nâme Çevirisi". *Turkish Studies 7/3 (2012),* s. 2299-2311.

ULUTÜRK, Veli. "Binbir Gece". *İslam Ansiklopesi.* C. 6. İstanbul: TDV Yayınları. 1992. s. 180-181.

CEFÂYÎ'NİN RİZE ŞEHRENGİZİ

Prof. Dr. M. Esat HARMANCI[*]

Doğan EVECEN[**]

"Şehir karıştıran" manasıyla sözlüklerde yer alan şehrengiz, bize sadece şehri karıştıracak kadar güzel olan güzellerden değil aynı zamanda ele alınan şehirlerin ve o şehirlerdeki sosyal hayat hakkında da bilgiler verir. Fars edebiyatında "şahraşub" olarak bilinen bu türün bizdeki ilk örneği Mesihi tarafından verilmiştir. 16. yüzyılın şiir zevkinin dışında, yeni bir arayışın ürünü olan şehrengizlerde, şiirden çok insanın ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan şehrengizler sosyal hayatın resmi olmayan belgesi olarak da kabul edilebilir.

Son yıllarda şehrengiz türü üzerinde yapılan çalışmalarda belirgin bir artış söz konusudur. Bu yoğunlaşmaya, şehir biyografisi ve kentleşme geleneğine ilişkin bir algının etkili olduğu söylenebilir. Yapılan çalışmalar, bu makale kapsamında bizim de yaptığımız gibi genelini metin yayını oluşturmaktadır.

Şehrengiz araştırmalarının başlangıcı kabul edilebilecek olan Mustafa İzzet'in mezuniyet tezinde toplam şehrengiz sayısı 32 ile sınırlıyken[1] Agâh Sırrı Levend'in "Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul" başlıklı çalışmasında sayı 46'ya ulaşmıştır.[2] Metin Akkuş'un 1987 yılında hazırladığı yüksek lisans tezinde ise toplamda 49 metin sayılır.[3] Barış Karacasu'nun 2007 yılında yapmış olduğu çalışmada ise şehrengiz ismiyle zikredilen ve akraba metin olarak

[*] Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kocaeli/Türkiye, e-posta: esatharmanci@yahoo.com

[**] Okt., İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Genel Kültür Dersleri Bölümü, İzmir/Türkiye, e-posta: doganevecen@iyte.edu.tr

1 Ayrıntılı bilgi için bk. M. İzzet Deliçay, *Türk Edebiyatında Şehrengizler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul 1935-36.

2 Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul,* İstanbul Enstitüsü, İstanbul, 1958, s. 17.

3 Ayrıntılı bilgi için bk. Metin Akkuş, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1987.

da kabul edilebilecek çalışmaların toplam 78 olduğu ifade edilmektedir[4] Bizim yaptığımız araştırmalar neticesinde 83 tane şehrengiz ismiyle zikredilen esere rastlanılmıştır. Ayrıca akraba metin olarak kabul edilebilecek 9 eser tespit edilmiştir. Böylece sayı 92'yi bulmaktadır. Muhteva bakımından arz ettiği kendine özgülük ve göreceli farklılık araştırmacıların türe yönelik muhteva incelemesi bakımından mesafeli durmasına neden olmuştur.

Şehrengizi yazılan şehirlerin doğal ve insan güzelliklerinin yanında, hayatı büyük ölçüde etkileyen iktisadi özellikleri de dikkat çeker. Özellikle kıyı bölgesinde bulunan ve ticari açıdan canlı olan şehirler şehrengizlere konu olmaktadır. Bir liman şehri olan Rize'nin, şehir özelliği kazanana kadar Trabzon'un bir nahiyesi olarak kaynaklarda yer aldığını bu dönemlerde dahi canlı bir ticaret merkezi olduğu bilinmektedir. Şehrengizimize konu olan Rize'nin de tarih boyunca işgallere ve isyanlara tanıklık etmesi bu konumundan ileri gelmektedir. Aşağıda yer alan bilgiler, Rize'nin tarihsel sürecine ilişkin önemli ipuçları vermektedir.

Rize

Rize adının şehrin coğrafi özelliğine atıfla 'dağ eteği' manasında 'rhizo' ya da zamanında bölgede pirinç yetiştirildiği için Yunanca "rhizios" yahut Rizos'tan geldiği söylenmektedir. Kentin tarihsel olarak varlık göstermesi, Miletlilerin ticaret için Doğu Karadeniz'e geldiği VII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Ayrıca Komnenoslar'ın Gürcü Krallığı'nın etkisiyle, III. Haçlı Seferi'nden sonra merkezi bir konum kazanan Trabzon Rum Devleti'nin sınırları içinde yer almış olması ve bu dönemde Venedik ve Cenevizli denizcilerin ticaret amaçlı uğradığı önemli bir liman haline gelmiş olmasıdır. Kent, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Sultan Selim'in Trabzon sancak beyliği vesilesiyle kendini göstermiş ve Gürcistan'da yapılan savaşa (914/1508) Rize'deki timarlı sipahiler de katılmıştır. Doğu Karadeniz kıyılarının güvenli hale gelmesiyle Rize Limanı da bir canlılık yaşamış ve Rize liman gelirleri senelik 30.000 akçeye ulaşmıştır. Rize çevresinde üretilen ketenden elde edilen gümrük gelirlerinin de etkisiyle şehir nispeten daha canlı hale gelmiştir.[5]

1843-1844'te Sürmene'den deniz yoluyla Rize'ye seyahat eden Alman botanikçi Karl Koch, yukarıdan kıyılara doğru uzanan şehirde, yaklaşık 300 ailenin yaşadığını, sahilde dükkân, iş yeri ve birkaç

4 Barış Karacasu, "Türk Edebiyatında Şehrengizler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, S. 10, (2007), s. 259-313.

5 İdris Bostan, (2008) "Rize" *DİA,* C. 35, s. 147-148.

kahvenin bulunduğunu ve keten ticareti yapıldığını belirtmiştir. O günkü Rize'yi düzenli bulan ve güzel meyve bahçeleri gören seyyah, caddeleri taş kaplı şehirde, evlerin bahçe içinde, geniş ve tek katlı, alt kısmı taş, üstünün ise tahtadan yapıldığını gözlemlemiştir.

Rize, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Trabzon sancağına bağlı bir kaza merkezi iken 1869'da belediye ile yönetilmeye başlandı. Batum'un Berlin Antlaşması ile Ruslar'a bırakılması üzerine Lazistan sancak merkezi haline geldi. Şehre büyük bir hükümet konağı, bir kışla, hapishane, ahşap bir iskele yaptırıldı. Rize 1924'te vilayet merkezi oldu. 1933'te Artvin ili lağvedilerek yeni kurulan Çoruh vilayetinin merkezi haline getirildi. 1936'da tekrar il yapılan Rize ilinin merkezi oldu. Rize'de 1870'te on beş cami, altı mescid, iki tekke, dört medrese, beş sebil, iki kilise, iki han, iki hamam, otuz değirmen, 381 dükkan, kırk yedi mağaza, on dört fırın, kırk beş çeşme, bir boyahane, on dört kahvehane, iki salhane ve iki meyhane bulunuyordu. İlk rüşdiye mektebi 1876'da, Mekteb-i İbtidai 1896'da ve Rize İdadisi 1908'de açıldı. Cumhuriyetli ilk yıllarda il merkezi olduktan sonra daha da gelişen Rize'nin nüfusu, 1955 yılına kadar 20 bini bulmazken bugün 330 bin civarındadır.[6]

Üzerine şehrengiz yazan şair Cefâyî'nin de 16. yüzyılda gördüğü Rize, akarsuların olduğu bir leb-i deryadır. Adeta cennet bahçelerini andıran, içinde bülbüllerin de öttüğü gül ve yasemin bahçelerine sahip bir yerdir:

İderken devr devrānı diyārı
Temāşā eyledüm bir ḫoş diyārı (20)

Leb-i deryā vü ḫūb āb-ı revānı
Bezenmişdür dıraḫt-ı sayebānı (21)

Açılmış gülşeninde ġonçe güller
İdemez vaṣfını taḳrīr diller (22)

Müzeyyen yāsemen bāġ ü bahārı
Hezārān şevḳ ider gülşen hezārı (23)

Ki her bir baġçesi bir ḫuld-i me'vā
Ṣanasın cennet-i Firdevs-i a'lā (24)

Diyār-ı Rūm içinde nāmı Rize
Dilim dilim dilüm hem rīze rīze (25)

[6] Age, s. 150-151.

Kaynaklarda 16. yüzyılda yaşadığı anlaşılan Cefâyî mahlaslı iki farklı şaire rastlanmaktadır. Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi tezkirelerinde adı geçen ve metnini yayınladığımız Cefâyî Filibelidir. Öldüğünde yetmiş yaşında olduğu ve dolayısıyla 1473 yılında doğduğu tahmin edilen Cefâyî, Aşık Çelebi'ye göre "Fistancıoğlu Muslihuddîn Halîfe", Hasan Çelebi'ye göre ise "Mestancıoğlu" olarak anılmaktadır. Cefâyî daha çok, güzel yazı yeteneği ve hesap işlerindeki yetkinliği ile öne çıkmış ve şiir vadisinde de başarılı bulunmuştur. Adı geçen tezkirelerde - mahlas beyti Hasan Çelebi'de noksan olsa da - örnek bir gazeli yer almaktadır.[7] İstanbul kadılığı sırasında Müftî Sa'dî Çelebi'ye ve kazaskerliği döneminde Muhiddîn Çelebi'ye katiplik yapmıştır. Edirne'de saray hocalığından mülazemet alıp Rumeli şehirlerinde kadı ve hakim olarak görev yapmıştır. İçki düşkünlüğü nedeniyle görevinden azledilmiş, makam ve mansıptan uzaklaştırılmıştır. Ömrünün geri kalan kısmını seyahat içinde ve çoğu zaman düşkün halde geçiren Cefâyî, 1543 tarihinde Filibe'de vefat etmiştir.[8]

Görüldüğü üzere kendisini seyahate veren ve söz vadisinde birikim sahibi şairin, metinini yayınladığımız Rize Şehrengizi'ni kaleme almış olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim tezkirelerin verdiği bilgiyi doğrularcasına Şehrengiz'de: *İderken devr devrānı diyārı/Temāşā eyledüm bir ẖoş diyārı* diyen şair, yolunun Rize'ye de düştüğünü ve bu şehre bir şehrengiz yazdığını ifade etmektedir.

Cefayi'ye ait olan Rize şehrengizi, Erzurum Atatürk Üniversitesi,

---

7 Âyîne ne yüzden ola cânâna berâber
Olsun görelüm yüz yüze ol hâna berâber

Gülgûn-ı sirişküm hat-ı şebdîz ile kavuşdum
Geldi tutuşup ikisi meydâna berâber

Gûyâ ki olur gündüz ile gice müsâvî
Zülf-i siyeh olsa ruh-ı cânâna berâber

Çekdüm ayagı tozıyıla cevher-i eşki
Geldi ikisi dîde-i mîzâna berâber

Âsân idi artuk komak eş'âr-ı selefden
Varılsa Cefâyì şeh-i devrâna ber-â-ber

8 Filiz Kılıç, "Cefâyî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü,* https://goo.gl/Eh2Rm1 (ET: 15.09.2017); Tuncay Bülbül, "Cefâyî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü,* https://goo.gl/imzoKR (ET: 15.09.2017).

Agâh Sırrı Levend Kitapları 150-163'te yer alan "Şehrengizler Mecmuası"nda (23a-26a) bulunmaktadır. Çizgili defter içerisinde siyah mürekkepli rika ile yazılan şiir başlık hariç yedi sayfa tutarındadır.. Şehrengizler Mecmuası içerisindeki metin Agah Sırrı Levend'in başlık sayfası altında belirtttiğine göre Raif Yelkenci'deki nüshadan kopyalanmış ve aslının da Agah Sırrı Levend'te olduğu belirtilmişttir. İstinsah sürecinde metnin yer yer tashihi yapılmış ve bunun sonucunda ilgili düzeltmelerin bir kısmı sayfa kenarında gösterilmiştir.

Şehrengizler genel olarak "münacat, sebeb-i telif, şehir güzellerinin övgüsü ve hatime" şekil özelliklerine sahiptirler. Rize Şehrengizi de bu sırayı takip etmekte ve sadece hatime bölümü özel bir başlık ile belirtilmektedir. Şehrengizde münacaat bölümü 18, sebeb-i telif bölümü 7, güzellerin övüldüğü bölüm 81, hatime bölümü ise 14 beyitten oluşmaktadır. A. S. Levend ise şehrengizde yer alan hatime bölümünün 18 beyitten oluştuğu bilgisini vermektedir.[9]

Şehrengiz'deki güzeller, isim-lakap-meslek şeklinde ve aynı beyit sayısıyla tanıtılmadığı görülmektedir. Kişiler, bazen isimleriyle[10] bazen lakaplarıyla bazen de sadece meslekleriyle zikredilmiştir. Metinde Sipâhî-zâde (6 beyit), Şâh Süleyman (3 beyit), Sipâhî-zâde (3 beyit), Dâvûd-ı Ra'nâ (5 beyit), Kurt (1 beyit), Sipâhî-zâde (1 beyit), Ni'met (6 beyit), Muhammed (3 beyit), Şems-i Ahmer (5 beyit), Mustafa (6 beyit), Serrâc Muslî (6 beyit), Yusûf-ı Sânî (4 beyit), Muhammed Şah (3 beyit), Hüseyin Bâlî (4 beyit), Hamza Bâlî (1 beyit), Âhî-zâde (3 beyit), Fasl-ı Şâhî (3 beyit), Hisârî (2 beyit), Şâh Süleyman (4 beyit) ve Mahmûd-ı Berber (8 beyit) olmak üzere toplam 20 isim tanıtılmıştır. Tasviri yapılan şahıslar, metinde koyu harflerle gösterilmiştir.

Şehrengizde adı geçen şahıslardan sadece 13'ünün ismi verilmiş, geri kalan güzeller, meslek, lakap, aile ilişkileri çerçevesinde ele alınmıştır. Bazı isimlerin sonuna eklenen "bâlî" ismi veya sıfatı diğer şehrengizlerde olduğu gibi burada da kullanılmıştır. Sözlüklerde bu kelime için genel olarak "koca, eski, köhne" karşılıkları verse de[11] Y. Aydemir, "bâlî" kelimesinin hafif meşrep insanlar için kullanılmış

---

9 Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul,* İstanbul Enstitüsü, İstanbul 1958, s. 31.

10 Şehrengizde benzer isimlerin (Sipâhî-zâde ve Şâh Süleyman) tekrarlandığı görülmektedir.

11 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Aydın Kitabevi, Ankara 2008, s. 69; İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı-Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2011, s. 110.

olabileceğini belirtmektedir[12]

Şehrengizlerde yer alan esnaf ve meslek isimleri Rize Şehrengizi'nde sınırla sayıda ele alınmaktadır. Tabloda; paşmakçı (ayakkabıcı), çizmeci, şakird (öğrenci), serrac (saraç), dellak, bezzaz (bezci), bende (hizmetçi) ve berber gibi sınıf ve meslekleri görmekteyiz.

Şehrengizin muhteva bakımından daha net anlaşılabilmesi için aşağıdaki tablo hazırlanmıştır:

Beyit Sayısı	**Adı**	**Lakabı-Atası**	**Mesleği**
6	-	Sipâhî-zâde	-
3	Şâh Süleyman	-	-
3	-	Sipâhî-zâde	-
5	Dâvûd-ı Ra'nâ	-	Paşmakçı
1	-	Kurt	-
1	-	Sipâhî-zâde	-
6	Ni'met	-	Bezzâz
3	Muhammed	-	-
5	-	Şems-i Ahmer	Çizmeci
6	Mustafa	-	Şakird
6	Serrâc Musli	-	Saraç
4	Yusûf-ı Sânî	Dizdâr -zâde	Bende
3	Muhammed Şâh	İbn-i Nâib	Dellak

[12] Yaşar Aydemir, "Ravzi'nin Edincik Şehrengizi", *Gazi Türkiyat,* Ankara: S. 1, (2007) s. 102.

4	Hüseyin Bâlî	-	Dellak
1	Hamza Bâlî	-	-
3	-	Âhî-zâde / İbn-i Bezzâz	Bezzâz
3	Fasl-i Şâhî	-	-
2	Hisârî	-	-
4	Şâh Süleyman	-	-
8	Mahmûd-ı Berber	-	Berber

Sonuç

Sosyal ve ticaret hayatının canlı olduğu yerlerin şehrengiz yazdırdığı gerçeği, gerek Rize şehrengizine gerek diğer şehrengizlere bakılarak anlaşılabilir. Çalışmamıza konu olan Cefâyî'nin bu eseri, Rize'nin 16. yüzyılda şehrengiz yazdıracak canlılığa sahip bir konumda olduğunu göstermektedir.

Rize şehrengizi 118 beyitten oluşmuş ve klasik şehrengiz tertibine uygun bir şekilde yazılmıştır. O dönemde icra edilen paşmakçılık, saraçlık, bezzazlık, dellaklık, berber gibi meslekler yer almış ve 20 güzel tanıtılmıştır. Eserde isminden bahsedilmeyen güzeller ya baba adlarıyla ya da meslekleri ile tasvir edilmiştir. Rize şehrengizini yazdığını yukarıda izah etmeye çalıştığımız Cefâyî'nin bilinen kaynaklarda başka bir eserine rastlanmamıştır. Rize şehrengizinin gerek Rize hakkında yazılmış tek şehrengiz olması, gerekse akıcı üslubu sayesinde yazın hayatımıza katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

METİN

Şehrengiz-i Cefayî

Rize

mefâ'īlün / mefâ'īlün / fe'ûlün

1. Bi-ḥamdi'llāh zi'l-faẓli'l-Cemīl
   Ale'l-in'ām bi'l-vasfı'l-Celīl

2. ‘Alīm ü Ḳādir ü Vahhāb ü Rezzāḳ
Ḥakīm ü Bāsıṭ ü Mennān ü Ḫallāḳ

3. Yidi günde düzetdi kā'ınātı
İder iḥyā mevātı vü nebātı

4. Ḳılur dil ḫānesin ma'mūr ü gümrāh
Derūn-ı dilden itseŋ ẕikr-i Allāh

5. Olupdur lafẓ-ı Allāh ism-i a‘ẓam
Ḳoma dilden olasın tā mükerrem

6. Hevā-yı hūyıla deryā-yı ‘ummān
Gelür cūşa bulur ḫoş mevc-i lüccân

7. Olup sun‘-ı Ḫüdā her yirde ẓāhir
Ṭoludur bezl-i Ḥaḳ dürr ü cevāhir

8. Semī‘ ü Ḥākim ü Ḳayyūm u Deyyān
Bedī‘ ü Vāhib ü Raḥmān u Mennān

9. Pes andan çoḳ ‘ubūdiyyāt-ı bī-ḥad
Be-hāk-i pāk dergāh-ı Muḥammed

10. Kim olur cümle maḫlūḳuŋ emāmı
Cemī‘-i enbiyānuŋ ol imāmı

11. Didi mevlā anuŋ şānında levlāk
Senüŋ ‘ışḳuŋda ḳıldum ḫalḳ eflāk

12. Anuŋ emri durur şer‘-i muṭahhar
Şefā'at iden oldur yevm-i maḥşer

13. Şefī‘ olup bize yevmü'l-liḳāda
Adı Maḥmūd Muḥammed Muṣṭafā'da

14. Müşerref nām nām-ı kā'ınātı
Mükemmildür şübūtı kā'ınātı

15. Daḫı çoḳ çoḳ selām ü çok taḥiyyāt
Bi-aṣḥābān-ı ān ṣāḥib-kerāmāt

16. Kim anlar virdi bu İslām'a şöhret
Temeyyüz itdi ol edyān-ı millet

17. Ebubekr ü ‘Ömer ‘Oşmān-ı zi'n-nūr
‘Alī'dür kā'ınātı ḳıldı ma'mūr

18. Cemī‘-i enbiyā vü evliyānuŋ
Selām ervāḥına cüml'aṣfiyānuŋ

19. Gel imdi bu naḫīf ü hōr miskīn
Cefā-yı dil-rübālar birle ġamgīn

20. İderken devr devrānı diyārı
Temāşā eyledüm bir ḫoş diyārı

21. Leb-i deryā vü ḫūb āb-ı revānı
Bezenmişdür dıraḫt-ı sāyebānı

22. Açılmış gülşeninde ġonçe güller
İdemez vaṣfını taḳrīr diller

23. Müzeyyen yāsemen bāġ ü bahārı
Hezārān şevḳ ider gülşen hezārı

24. Ki her bir baġçesi bir ḫuld-i me'vā
Ṣanasın cennet-i Firdevs-i a'lā

25. Diyār-ı Rūm içinde nāmı Rize
Dilim dilim dilüm hem rīze rīze

26. İçi ṭopṭoludur dilberler ile
Göŋül yağmacısı serverler ile

27. O şehr içre güzeller serv-ḳadler
Gülistānında bitmiş lāle ḫadler

28. Ki her bir dilberi maḥbūb ü mümtāz
İder cevri ile biŋ şīve vü nāz

29. Ḫuṣūṣā ol şeh-i ḫūbān-ı 'ālem
Şerīf-i eşref-i evlād-ı Ādem

30. **Sipāhī-zāde** ḫoş merd-i dilāver
Deger bu sīneme müjgānı ḫançer

31. Elinden āh elinden vāh elinden
Sitem pāmālidür her gāh elinden

32. Yazar isem de dest-i ḫatt-ı dīvān
Gül-i terdür oḳur ders-i gülistān

33. Ne ḫoş nāzük-mizāc ol berg-i gül ter
Dehānı gül gibi yāḳūt-ı aḥmer

34. Ḫırāmānı ḫırāmānī ol āfet
İder cellād bā-ḳadd-i ḳıyāmet

35. Kemāl-i ḥüsnine pāyān yoḳdur
Dehān-ı vaṣfına imkān yoḳdur

36. Ṣorarsaŋ nāmını **Şāh Süleymān**
Naẓīrin görmemiş Dārā-yı devrān

37. Nigīn-i la'li ile ol süḫendān
İder ins ile cinne emr ü fermān

38. İlāhī 'izz-i 'ömr-i cāvidānī
Vir ol maḥbūba ṣaḳla ol civānı

39. **Sipāhī-zāde** hemçün daḫı bir şāh
Elinden dād ü feryād ü hezār āh

40. Niçün ben ḫasteye tīmār ḳılmaz
Lebinden būsesin iḳrār ḳılmaz

41. Olupdur çehresinde çeşm-i ebrū
Bugün āşūb-ı fitne siḥr-i cādū

42. Semen-sīmā perī ḫoş ḳadd-i bālā
Ṣorarsaŋ nāmını **Dāvūd-ı Ra'nā**

43. Ümīd-i şevḳ-i vaṣl ile sürürın
Oḳur uşşāḳ anuŋ ḥüsn-i zebūrın

44. 'Aceb paşmaḳçıdur şol ehl-i ṣan'at
Bize biŋ būse ḳılmaz mı ki himmet

45. Didüm bir būse in'ām it lebüŋden
Lezīz ü [tatlu] sīb-i ġabġabuŋdan

46. Dir olmaz ol meger ki düşde yirsin
Yürü ḥālinde ol ne nesne yirseŋ

47. Ṣorarsaŋ nāmını **Kurt** ol cüvānuŋ
Ṣaḳın ḫışmından ol ṣāḥib- ḳırānuŋ

48. **Sipāhī-zāde** şol rūḥ-ı muṣavver
Nihāl-i serv-i bālā tāze dilber

49. Nebāt-ı ḳand-i la'li ḫ^{v}ān-ı leẕẕet
Ṣorarsaŋ ol şeker-leb nāmı **Ni'met**

50. Ṭonanmış bā-libās-ı iftiḫārī
Dirīġā ṣayd ideydüm şol şiḳārı

51. Otursa mest olup destinde sāġer
Ṣunup 'uşşāḳa cām-ı la'l-i aḥmer

52. Nic'oldı hem-civār ol lālezārum
Efendüm pādişāhum gül-'izārum

53. Oturmış kūşe-i dükkān içinde
Dir imiş Rize teg sulṭān içinde

54. Ṣatar dülbend-i nāzük ḳand-ı ḫārı
Ṣaraydım sīneye leyl ü nehārī

55. O şāh-ı ‘ālemüñ nāmı **Muḥammed**
Cemālinden mücellā nūr-ı Aḥmed

56. Hevāyīnüñ ḳanı şol āfitābı
Götürsün çihreden ebrū niḳābı

57. Ṭakılmış ḫançer-i bürrān-ı tīzi
Gönül kesmez visālinden ümīdi

57. Ṣorarsaŋ nām-ı pāki **Şems-i Aḥmer**
Cemālinden mücellā nūr-ı aḥmer

58. Mücellā maṭla‘-ı burc-ı ufuḳdan
Münevver pertev-i feyyāż-ı Ḥaḳdan

59. Ḳanı şol **çizmeci** maḥbūb ü āfet
Ne nāzük dilber imiş şol ḳıyāmet

60. Ṣanāyi‘ ḫarc ider gūr-ı ḥabībe
Baṣar kebkebleri rūy-ı raḳībe

61. ‘Aceb zībā perī maḥbūb mümtāz
Zihī ṣun‘-ı Ḫudā üslūb-ı endāz

62. Ḳatı ḥadden aşurmışdur cefāyı
Ḳoçan olmaz begüm şol **Muṣṭafā’yı**

63. ‘Aceb şākird-i Ḫallāc ol cüvānuŋ
Basup ḳurar mı ebrū-yı kemānın

64. Nice Manṣūr olupdur aŋa bende
Teşavvuḳda giriftār oldı bende

65. Kemān ebrūsın evvel tīr-i müjgān
Ḳılur dil mülkini yaġmā vü tālān

66. Beyāż penbe beŋzi sīm-ġabġab
Nebāt-ı ḳande benzer şol şeker-leb

67. Daḫı şol dilber ü serv-i ḫırāmān
Semen-sīmā levend-i şūḫ fettān

68. Cihāna gelmemiş aḳrān ü mişli
Ṣorarsaŋ nāmını **Serrāc Muṣlī**

69. Alur elden zimām-ı iḫtiyārı
Temāşā idenüŋ ḳalmaz ḳarārı

70. Daḫı ḳullarda vardur bir efendi
Melāḥat Mışrına şāh oldı kendi

71. Züleyḫā-yı felek olmış āvāre
Çenāruŋ desti oldı pāre pāre

72. Bulupdur ḥıfẓ-ı Ḳur'ān ile şöhret
Müyesser olsun aŋa 'ömr ü devlet

73. Cemāli pertevi nūr-ı İlāhī
Diyār-ı Rize'nüŋ ol padişāhı

74. Ṣorarsaŋ **Yusūf-ı Ṣānī**'dür adı
Lebinüŋ ḳand-i Mışrī gibi dadı

75. Olupdur bende-i Dizdār-zāde
Ḳodı 'ışḳı bizi cevr ü cefāda

76. Daḫı bir meh-liḳā şehrüŋ be-nāmı
Ḳul itmiş kendüye cins-i enāmı

77. Kelām-ı nuṭḳı manẓūm-ı dürer-bār
Dehānı noḳṭa-i merhūmdur esrār

78. **Muḥammed Şāh** efendüm İbn-i Nā'ib
Bulınmaz miṣli dünyāyı arayup

79. Ḳanı şol dilber-i dellāk-i ḥammām
Derūnum külḫan itdi gözlerüm cām

80. Beyāż-ı cisminüŋ şermendi mermer
Ḳazanuŋ çünki başında ṣu ḳaynar

81. İder tīġ-ı cefāsı sīneler çāk
Ḥüseyin Bālī adı ḥammāmda dellāk

82. O şehr içre daḫı bir ḫūb-ı bī-bāk
Ḳılısar tīġ-i çeşmi sīneler çāk

83. Oḳumış fenn-i ḥarf ü vaḳ'-ı efrāh
Ṣurū'-ı naḥv ider maḳúūd-ı mişbāḥ

84. Cinān bağında tāze gül gibidür
Gülistān içre hem bülbül gibidir

85. Lebinden sā'il-i şehd ü zülāli
Ṣorarsaŋ ol cüvānı **Ḥamza Bālī**

86. Niçün gelmez bize şol ḫūb-ı pür-nāz
Aḫī-zāde şol dilber İbn-i Bezzāz

87. Ḫayāl-i perçemidür dām-ı dil-bend
İşi vardur ṣatar kettān ü dülbend

88. İşinden ḳurtılıcaḳ bārī gelsün
Nice gün gitmesün bizümle ḳalsun

89. Nice ol şāh bugün dir **Faṣl-ı Şāhī**
Ḳul itdi Rūm ilin ḫāl-i siyāhı

90. Gel iy dil iḫtirāz it ḫançerinden
Ṣaḳın divşürme verd-i aḥmerinden

91. Tekellüf yoḳ çü yārān dilberidür
Hele bir cümlenüŋ o da biridür

92. **Ḥisārī** nesli bir meh daḫı maḥbūb
Ki baġrın ṭaş ḳılmış ġabġabın ṭob

93. Henüz pūşīde ġonçe teg ḳabāda
Ṭıfıldur muttaṣıl cevr ü cefāda

93. Anuŋ adı daḫı **Şāh Süleymān**
Cinān bāġında bitmiş verd-i ḫandān

94. Daḫı bir ḳadd-i bālā dilber-i ḫāṣ
Nice Maḥmūd olupdur aŋa Ayās

95. Geçüp dükkāna eyler ser tırāşı
Olupdur çeşmi tīġ ü baġrı ṭaşı

96. Kesüp biçer anuŋ mikrāṣ-ı cevri
Bu ‘ömr āvāresidür ḥāl-i fevrī

97. Fedā olsun yolında cān-ı hem-ser
Ṣorarsaŋ nāmını **Maḥmūd-ı Berber**

98. Ḳanı şol ‘andelīb-i pāsbānī
Gül-i ter-gülşen aŋun āşīyānı

99. Cemāli muṣḥafın Ḥaḳ ḳıldı tekmīl
Aŋun mensūḫıdur Tevrāt ü İncīl

100. Zihī ḳādir ki ḫalḳ itmiş cemālin
Müyesser ḳıl ayā vaṣl-ı viṣālin

101. Daḫı ol yirde tersā-beççeler çoḳ
Müsellem meh-liḳālar ġonçeler çoḳ

102. Gezüp seyrān iderler gülsitānı
Alup deste oḳurlar dāstānı

103. Dem olur kim iderler nūş-ı bāde
Yaḳīn olmaz velī vaṣl-ı murāda

104. İderler dā'imā aġyārla 'işret
Ġarīb olmak ḳatı manṣūr-ı bid'at

Ḫātime

105. Ġarībüŋ Ḥaḳḳ ola püşt ü penāhı
Müşerref eylemezler gāh gāhī

106. Ġarībe eylemek in'ām-ı şefḳat
Olupdur naṣṣ ile me'mūr elbet

107. Ḫusūsā bu ḥaḳīr ü ḫāk ü kemter
Revā mı olmamaḳ anlara çāker

108. Ki her birinden in'ām-ı firāvān
Sezādur ben fāḳīre bezl-i iḥsān

109. Görüp her dilberüŋ luṭf-ı laṭīfin
Gezüp medḥ eyleyem nām-ı şerīfin

110. Ġazeller baġlayam mümtāz ü rengīn
İde dānā-yı devrān aŋa taḥsīn

111. İlāhī 'izz ü 'ömr-i cāvidānī
Vir anlara sürūr-ı kāmrānı

112. İlāhī nūr-ı 'izzet ḥürmeti çün
Ṭavāf-ı beyt-i a'lā ḥürmeti çün

113. Ṣaḳın ol mehleri ayır belādan
Ayırma raḥmet ü ẕevḳ ü ṣafādan

114. Murādum itmeden taẕyīf-i ebyāt
Bu ebyātı görüp yārān ü iḫvān

115. Güẕer ḳılduḳça tā bāġ-ı gülistān
Görüp şerḥ ideler evṣāf-ı ḫūbān

116. Bu ḳara ḳullara ṣıdḳ u ṣafādan
Teẕekkür ideler ḫayr-ı du'ādan

117. O demde oḳuyup ümmü'l-kitābı
Benüm'çün baḫş ide olan ṣevābı

118. Ola anlara Ḥaḳdan nice raḥmet
Tamām oldı yazalum ḥarf-i temmet

Kaynakça

AKKUŞ Metin, (1987). *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri,* Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

AYDEMİR Yaşar, "Ravzi'nin Edincik Şehrengizi", *Gazi Türkiyat,* Ankara: S. 1, (2007) s. 97- 126.

AYVERDİ İlhan, *Kubbealtı Lugatı-Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2011.

BOSTAN İdris, (2008) "Rize" *DİA,* C. 35, s. 147-151.

BÜLBÜL Tuncay, "Cefâyî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü,* https://goo.gl/imzoKR (ET:15.09.2017).

CEFÂYÎ, "Şehrengiz-i Cefâyî-Rize", *Şehrengizler Mecmuası,* Erzurum Atatürk Üniversitesi, Agâh Sırrı Levend Kitapları, 150-163, vr. 23a-26a.

DELİÇAY Mustafa İzzet, (1935). *Türk Edebiyatında Şehrengizler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul 1935-36.

DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Aydın Kitabevi, Ankara 2008.

KARACASU Barış, "Türk Edebiyatında Şehrengizler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5, S. 10 (2007), s. 259-313.

KILIÇ Filiz, "Cefâyî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, https://goo.gl/Eh2Rm1 (ET: 15.09.2017).

LEVEND Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul,* İş Bankası Yayınları, İstanbul 1957.

BİR HAKÎR'İN ŞEHRENGİZİ

Prof. Dr. M. Esat HARMANCI[*]

Murat HASANOĞLU - Melis KAYA[**]

Şehrengiz sözü Farsça şehr (kent) ve engîz (koparan) sözlerinin birleşiminden oluşmuş, sözlükte 'şehri karıştıran, şehirde kargaşalığa yol açan' anlamlarında bir söz olup klâsik edebiyatımızın dairesi içinde çoğunlukla mesnevi nazım şekliyle yazılan, bir şehre ait güzellerin ve/ya güzelliklerin tasvir edildiği eserlerin ismi olmuştur.

Kaynakların hemen hemen üzerinde uzlaştığı bu tür, "bir şehrin güzelleri ve güzellikleri hakkında"[1] "şehrin güzellerini tasvir amacıyla",[2] "ortalığa velvele salacak ve dedikoduya sebep olacak"[3] şiirleri içine almaktadır.

Agah Sırrı Levend, E.J.W. Gibb gibi bir kısım araştırmacılar şehrengizlerin yerli ürünler olduğunu öne sürerken, araştırmacıların çoğu tarafından türün kaynağı genellikle Fars edebiyatı olarak kabul edilmektedir. Şehrengizlerin bizim edebiyatımızda ortaya çıkmış bir tür olmadığına kanıt olarak Fars edebiyatında sözcük anlamı ile aynı manayı karşılayan *şehrâşûb* örnekleri gösterilmektedir.

Edebiyatımızda şehrengizlerin ilk olarak XVI. yüzyıl başlarında Mesihî'nin *Edirne Şehrengizi* ile yazılmaya başlandığı düşünülmektedir. Bu şehrengizin yazılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte II. Bayezid dönemi olarak tahmin edilmektedir. Türün gelişimi aynı yüzyılda özellikle Edirne, İstanbul, Bursa gibi büyük şehirler hakkında yazılanlar ile sürmüştür. Balkanlar ve Rumeli bölgelerinde doğmuş olan şairler hem şiirlerinde bu coğrafyaya dair özelliklere çokça yer vermiş

[*] Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kocaeli/Türkiye, e-posta: esatharmanci@yahoo.com

[**] Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Programı.

[1] Bayram Ali Kaya (2010). "Şehrengiz". *TDV İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları. C. XXXVIII, s. 461.

[2] Agah Sırrı Levend (1984). *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 163.

[3] M. Zeki Pakalın (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 327.

hem de yoğun bir şekilde bu yerleri, bu yörelerin ticaret ve zanaat erbabını anlatan şehrengizler kaleme almışlardır. Örneğin ilk şehrengiz yazarı Mesîhî, Priştineli olduğu gibi "*Taşlıcalı Yahyâ, Hayretî, İshâk Çelebi, Usûlî, Kerîmî, Firdevsî, Feyzî Ali veya Tabiî, Âlî, İntizâmî, Vechî, Kâtip, Hacı Derviş, Neşâtî ve Hâdî, Rumelili olup da şehrengîzi bulunan şairlerdir.*"[4]

Şehrengizler münacatla başlar. Şair, namazı, niyazı, dinî görevleri unutup güzellere tutulduğunu, bu yüzden suç işlediğini söyleyerek Tanrı'ya yalvarır. Sonra bulunduğu şehri tasvir ederek maksada girer. Şehrin güzellerini adlarına ya sanatlarına uygun cinaslarla birkaç beyit içinde birer tablo halinde çizer. Son olarak Hâtime başlıklı bir parça ile eserini bitirir.[5]

Şehrengizlerin içeriğini gerçek hayat sahneleri, gerçek mekânlar ve belirli bir çevrede şöhret kazanmış kişiler oluşturmaktadır. Bu kişilerin şöhret kazanmasında yaptıkları mesleklerin rolü vardır. Bu nedenle bu türdeki eserler yazıldıkları dönemin, şehrin ya da çevrenin iktisadî yapısı, insan ilişkileri, gelenekleri ve mimarîsi gibi pek çok alan hakkında oldukça fikir verici olabilmektedir. Tersinden bakıldığında ise bu metinleri okuyup anlamlandırmaya çalışırken de yazıldıkları devrin sosyal yaşantısına, devir insanlarının günlük hayatına dair detaylara, o günün zevk anlayışına ve güzeli övme biçimlerine aşina olmak gerekmektedir.

Öte yandan şehrengizlerin klâsik şiir dairesi içinde yer aldığından bu şiirin estetik değerleri ile örtüşmekle birlikte kendilerine özgü üslûp özellikleri olduğu da kabul edilmektedir. Bu türden eserlerde latifeler ve mizah unsurları barındıran bir üslûp görülür. Bir beyiti okurken şairin kelimelerin geldiği farklı anlamlar üzerinden yapacağı söz oyunlarına da hazırlıklı olmak gerekmektedir.

Makaleye konu şehrengiz, Paris Biblieoteqa Nationale'de yer alan 96 yk tutarında bir mecmuanın 89^{b}-91^{b} varakları arasında bulunmaktadır. İçerisinde 18. yüzyıla kadar klasik şairlerin şiirlerinden seçkiler, manzum bir tarih, muamma türü hakkında bilgi ve muamma örnekleri, mektup örnekeleri ve bir Arapça şiir de bulunmaktadır. Derkenarlara da ekleme yapılarak ve el değiştirdikçe bağımsız yaprakların eklenerek ciltlendiği izlenimi vermektedir.

---

4 Yaşar Aydemir (2000). *Behiştî Dîvânı,* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 106.

5 Agah Sırrı Levend (1984). *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 164.

Klâsik edebiyatımızda bir tevazu göstergesi olarak şairlerin kendilerinden söz ederken fakîr, hakir gibi sıfatlar kullandığı malumdur. Bununla birlikte elimizdeki metnin sonunda, *Hâtimetü'l-Kitâb* başlığı altında yazarın metni kendisinin kaleme aldığını ifade ettiği beyitte kendisinden iki defa üst üste "Hakîr" olarak söz etmesi bunun bir mahlas olabileceği izlenimi oluşturmaktadır. Tezkireler ve edebiyat tarihinin diğer kaynaklarında "Hakîr" ya da "Hakîrî" mahlası ile şehrengiz yazmış bir şaire rastlanılmamaktadır. Bu mahlası kullanan şairler mevcut olmakla birlikte yüzyıl, üslûp, anlayış veya saha bakımından ortada olan farklılıklar bu şairler ile elimizdeki metnin bir bağlantısı olamayacağı düşüncesini doğurmaktadır.

Özellikle son dönemlerde araştırmacılar tarafından ortaya çıkarılıp tanıtılan çok sayıda şehrengiz bulunmaktadır. Bunlarla birlikte mevcut örneklerin sayısında da ciddi bir artış görülmüştür. Elimizdeki metnin mevcut şehrengiz örneklerden biri olup olmadığı ya da bu örneklerle şahıs kadrosu açısından paralellikler bulunup bulunmadığını görebilmek için bir araştırma yapıldı. Metnimizin hangi bölgenin şehrengizi olabileceği konusunda dayanacağımız bir veri olabileceği düşüncesi ile yapılan bu araştırmada görüldüğü üzere şehrengiz, şahıs kadrosu bakımından diğer metin örnekleriyle benzerlik göstermemektedir. Elbette örneğin *Kâtib-zâde* gibi çok yaygın görülebilecek bir ismin diğer şehrengizlerde de geçme ihtimali yüksektir. Ancak daha seyrek görülen ve bu nedenle ayırt edici nitelikte olabilecek isimlere bir araya getirilmiş biçimde başka şehrengizlerde rastlayamadık.

Daha önce de ifade edildiği gibi elimizdeki metinde herhangi bir yer ismi geçmediğinden hangi şehrin güzellerinin konu edildiğini kesin olarak bilemiyoruz. Ancak hem türün gelişim alanına hem de şairin üslûbunun belli özelliklerine dayanarak Rumeli şehirlerinden birine ait olduğunu tahmin etmekteyiz.

1. Şehrengizin Özellikleri

1.1. Şekil Özellikleri

Nazım Şekli: Şiir geleneğimize bakıldığında şehrengizlerde tercih edilen nazım şeklinin ağırlıklı olarak mesnevi olduğu görülmektedir. Tanıttığımız eser de gelenek takip edilerek bu nazım şekliyle yazılmıştır. Elimizdeki metin 76 beyitten oluşmaktadır. Metnin başına aldığımız farklı vezindeki beyitleri önceki şehrengizin sonu olarak da değerlendirmek mümkündür. Bu kısım hariç tutulduğunda ise 71 beyitlik bir şehrengiz örneğinden bahsedilmektedir.

Vezin: Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün'dür.

1.2. Muhteva Özellikleri

Elimizdeki metinde *münacat*, *sebeb-i te'lif* gibi bölümler mevcut değildir. Doğrudan şehrin güzellerinin anlatımı ile başlanır. Kırmızı mürekkeple sözü edilecek şahısların isimleri başlık olarak yazıldıktan sonra bu başlığın altında birkaç beyitle övgülere yer verilir. *Hâtimetü'l-Kitâb* bölümüyle de eser son bulur.

Metinde 27 kişilik bir şahıs kadrosu görülmektedir. Şahısların sadece birkaçının kendi isimleri veya lakaplarıyla anıldığı, çoğunlukla yalnızca baba isimleri veya mesleklerinin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca burada vurgulamak gerekir ki bu tür metinlerde "zâde" sözcüğüyle ifade edilen anlamın bazen gerçek anlamıyla "oğul" bazen ise "… çırağı" şeklinde bir anlama gelebileceği belirtilmiştir.[6]

İsmi, baba ismi veya lakabı ile anılanlar: Ferhad-zâde, Nâzır-zâde, Naib-zâde Mustafa, Çiğdem-zâde, Bosnevî-zâde, Satı-zâde, Pîr 'Alî Sancaḳdār-zāde, Emin-zâde, Karakaş, Dutan-zâde, Ruhî, Kaytem-zâde, Soyagcı-zâde, Feş-zâde, Baba-zâde, Hızır Bâli-zâde, Alem Şah Ebubekr-zâde, Kumsı-zâde.

Ustalarının ismi ile anılanlar: Uncı-zâde, Kâtib-zâde, Mi'mâr-zâde, Veznece-zâde, Kapancı-zâde, Boyacı-zâde, Bakkal-zâde, Bende-i Hâce-i Bezistân.

Şehrengizin şahıs kadrosu içinde övgüsü yapılan her kişi için genellikle üç beyitlik yer ayrılmıştır. Kimi yerlerde ise şahısların övgüsüne daha az ya da daha fazla yer verildiği de görülmektedir. Yani kişilere göre beyit sayısı da değişebilmektedir. Ayrıca meslek grupları açısından bakıldığında da çok çeşitli meslek mensuplarının bir araya getirildiği görülebilir.

Beyit Sayısı	İsim-Lakap
1	Uncı-zāde
1	Kātib-zāde (I)
1	Miʿmār-zāde
1	Veznci-zāde
1	Ḳapancı-zāde
3	Ferhād-zāde
3	Nāẓır-zāde

[6] Nuran Tezcan (2001), "Güzele Bir Şehrengizden Bakış". *Türkoloji,* c. XIV, s. 170.

3	Kātib-zāde (II)
3	Nā'ib-zāde Muṣṭafā
2	Çigdem-zāde (Saraç)
2	Bosnevī-zāde
3	Ṣatı-zāde
3	Pīr ʿAlī Sancaḳdār-zāde
3	Boyacı-zāde
3	Emin-zāde (Sipahi)
2	Ḳaraḳaş
3	Dutan-zāde
3	Baḳḳāl-zāde
3	Rūḥī
3	Ḳaytem-zāde
3	Ṣoyaġcı-zāde
1	Feş-zāde (Ali Oğlu)
3	Baba-zāde (Yusuf)
3	Ḫıżır Bāli-zāde (Muhammed)
3	ʿAlem Şāh Ebū Bekr-zāde
3	Ḳumşı-zāde
4	Bende-i Ḫᵛāce-i Bezistān

Elimizdeki metinde gelenekte olduğu gibi güzellerin isimlerine ya da mesleklerine uygun benzetmeler yapılmış, böylelikle övülen özellikler somutlaştırılmış, gerçekçi tasvirlerde bulunulmuştur. Öte yandan sözün birden çok anlama gelecek biçimde kullanılmasına da özen gösterilmiştir. Örneğin aşağıdaki beyitte *Kırmacıdur* ifadesi ile hem kâtip olan kişinin kırık yazı yazıyor oluşuna atıfta bulunulduğu gibi hem de mizacının ve davranışlarının sert, kaba olabileceği nükteli bir dille vurgulanmaktadır:

Ḫüsn-i ḫaṭṭ ile baḳup olma şaḳın dil-dāde
Ḳırmacıdur ḫᵛār ile raḥle-i Kātib-zāde

Pîr Alî Sancakdâr-zâde, isminin Ali oluşuyla Hz. Ali ile ilişkilendirilir ve Zülfikârla anılır. Fakat sonraki beyitte de Sancakdâr-zâde ismine atıfta bulunularak boyunun gümüşü andıran bir sancak olduğu söylenmiştir:

Biri Sancaḳdār oġlu Pīr ʿAlī nām
Gönüller ẕü'l-feḳār-ı ʿışḳına rām

Ḳadi sīmīn-ʿalem olmışdur el-ḥaḳ
Güzellerde çeküpdür başḳa sancaḳ

Kavram dünyası, güzellik anlayışı ve benzetmeler divan şiirinin alışılmış yapısıyla örtüşür. Aşağıdaki beyitlerde Ferhâd-zâde'nin kaşlarının *iki medd* olarak tasavvur edilmesi ve dudağının *mîm* harfi olarak tasarlanması gibi özellikler klâsik şiirdeki tasavvura ve övgü anlayışına uygun düşmektedir:

Ber-āmed ḳaşlarıdur ṣan iki medd
Dehānı gūyiyā mīm-i Muḥammed

Yine aşağıdaki beyitlerde dudağın görünmeyecek kadar küçük oluşunun övülmesi ve yüzdeki benlerle ilgili yapılan benzetme de klâsik şiir geleneğinin güzellik anlayışıyla ilgilidir:

Lebi gūyā ki anuñ şekl-i cāndur
Görinmez dīdeden gūyā nihāndur

Dutan oġlı birisi beñli dilber
Ruḫında ḫāli ṣan māh üzre aḫter

Bir başka beyitte ise saç ve yüzün güzelliği ifade edilirken saçın gece ve karanlıkla, yüzün ise kuşluk vakti aydınlığıyla ilişkilendirilmesinin yanı sıra aynı sözcüklerle Kur'ân-ı Kerim'in Duhâ Sûresi'nin ilk iki âyetine referansta bulunulmaktadır:

Birisi Nāʾib oġlı Muṣṭafādur
Ṣaçı ve'l-leyl yüzi ve'ḍ-ḍuḥādur

Eserde mesleki alanlara ait sözcüklerle meydana getirilen çağrışımlardan da değişik benzetmeler oluşturmak için faydalanılır. Şehrengizin şahısları mesleklerinin ehli kişilerdir. Şair, "*Koşum ve eyer takımları yapan veya satan kimse.*"[7] anlamındaki *saraç* sözcüğünden yola çıkarak bu mesleği icra eden Çiğdem-zâde'ye *baş eğdiğini* ifade eder:

Biri sarrāc çigdem-zādedür nām
Yular ṭutmaz başum oldı aña rām

Sonraki beyitte ise Çiğdem-zâde'nin ismi üzerinden aynı addaki bitkiyle ilgili çağrışımdan faydalanılıp bir anlam oluşturulmuştur:

Ṣararmış aña ʿāşıḳ gibi çigdem
Degil şebnem olupdur dīde pür-nem

[7] *Büyük Türkçe Sözlük (*2011), 11. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 2033.

Metnin genelinde çok sayıda beyitte Farsça isim ve sıfat tamlamalarına kolayca rastlanabilir. Sınırlı sayıda Arapça tamlamalar da tespit edilir:

Ṣoyaġcı oġlı biri bir **gül-endām**
ḥüsn-ḫulḳ u ḥüsn-ṣaf u ḥüsn-nām

Şarāb-ı ʿışḳ-ı eşküm itdi iẓhār
Ḳatı açıḳ boyadı çeşm-i ḫūn-bār

Birisi **yār-ı nāzikdür** Ḳaraḳaş
Meh-i nev gören ebrūsı eger baş

Musaḫḫar ḳalmaġa göñlüm diyārı
Çeküpdür ġamzesinüñ **ẕü'l-feḳārı**

Hiçbir yabancı tamlamanın geçmediği beyitler de mevuttur. Bu beyitlerde konuşma diline yaklaşılır, anlatım sadeleşir, *yağlı ballı olmak*, *arkasından feş çalmak* gibi deyimlere yer verilir:

Hilāl ebrūsına ḳaddüñ idüb dāl
Iraḳdan boyun egüb yüri Baḳḳāl

Bizimle yaġlu balludur o dilber
Iraḳdan ʿadūlar seyr iderler

Ṣalınmasun raḳībile o dilber
Ṣaḳın ardınca anuñ feş çalarlar

Cefā dersin ider gül gibi icrā
Vefā yayını ṣorsañ bilemez yā

Ḳadi sīmīn ʿalem olmışdur el-ḥaḳ
Güzellerde çeküpdür başḳa sancaḳ

2. Metin

Digerdür[8]

Feʿilātün / Feʿilātün / Feʿilātün / Feʿilün
++-- / ++-- / ++-- / ++-

Bir tuz etmek gözedür buldı hele üftāde
Āsiyāb-ı felegi devr idüp Uncı-zāde

[8] Şiir, mecmuanın şehrengiz türüne ait kısmın baş tarafında bulunsa da vezin ve üslup bakımından farklılık arz etmektedir. Kanaatimize göre mecmuada yer alan Hakir'e ait Şehrengiz bu şiirden sonra başlamaktadır. Fakat, herhangi bir başka belirti de olmadığı için şehrengiz türüne ait olan bu şiiri de bu metinden ayırmak istemedik.

Ḥüsn-i ḫaṭṭ ile baḳup olma ṣaḳın dil-dāde
Ḳırmacıdur ḫ̆ār ile raḥle-i Kātib-zāde

Dil-i vīrānumı bir kerre getürseñ yāde
Ḫāne-i dil pāy ile zīr ise Miʿmār-zāde

Miʿyārumı nāḳış göricek ḳadr ü bahāda
Eksikliye ṭartıldı biraz Veznci-zāde

İdicek dām iki zülfeynini çün āmāde
Ḳapdı mūş-ı dil-i şeydāyı Ḳapancı-zāde

Mefāʿīün / Mefāʿīlün / Feʿūlün
+--- / +--- / +--

Güzeller medḥine āġāz itdüm
Bu ḫūyı cümleden mümtāz itdüm

Der-medḥ-i Ferhād-zāde

Lebi şīrīn biri Ferhād-zāde
Yolında nice Ḫüsrevler fütāde

Ber-āmed ḳaşlarıdur ṣan iki medd
Dehānı gūyiyā mīm-i Muḥammed

Maḥaldür anı ger ser-defter itsem
Dehānı gibi tāmı mużmer itsem

Nāẓır-zāde

Güzeldür gerçi Nāẓır-zāde ġāyet
Dil-i vīrānımuz itmez ʿimāret

Olanlar cāmiʿ-i ḥüsnine nāẓır
Göñül mülkin aña vaḳf eyler āḫ̆ir

Lebi gūyā ki anuñ şekl-i cāndur
Görinmez dīdeden gūyā nihāndur

Kātib-zāde

Güzeldür ḫaylī Kātib-zāde dirler
Güzeller ḳuldur ol āzāde dirler

Dür ü gevherle zeyn itmiş ʿiẕārın
Meh-i nevdür sitāreyle muḳārin

Naẓar iden ṣanur ol dürre her dem
Gül-i raʿnāya düşmiş ola şebnem

Nā'ib-zāde

Birisi Nā'ib oġlı Muṣṭafādur
Ṣaçı ve'l-leyl yüzi ve'ḍ-ḍuḥādur

Kitāb-ı vaṣlı olmış pür-meʿānī
Bedīʿ ola n'ola ḥüsni beyānı

Cefā dersin ider gül gibi icrā
Vefā yāyını ṣorsañ bilemez ya

Çigdem-zāde

Biri ṣarrāc Çigdem-zādedür nām
Yular ṭutmaz başum oldı aña rām

Ṣararmış aña ʿāşıḳ gibi Çigdem
Degül şebnem olupdur dīde pür-nem

Bosnevī-zāde

Birisi Bosnevī oġlı güzeldür
Naẓīri yoḳ cihānda bī-bedeldür

Adı Yūsuf be-ġāyet ḫūbdur ol
Terāzūdan iner maḥbūbdur ol

Görüp evvel naẓarda ʿaḳlum aldı
Beni Yaʿḳūb veş hicrāna ṣaldı

Ṣatı-zāde

Olupdur Ṣatı-zāde lāle-ruḫsār
Metāʿ-ı ḥüsnine cānlar ḫarīdār

Göñül virdüm ben ol Yūsuf-liḳāya
Beni Yaʿḳūb veş ṣaldı belāya

Ḳulın ol ḫˇāce-i hicrāna ṣatdı
Filorim yoġ iken borcum uzatdı

Pīr ʿAlī Sancaḳdār-zāde

Biri Sancaḳdār oġlı Pīr ʿAlī nām
Göñüller ẕü'l-feḳār-ı 'ışḳına rām

Ḳadi sīmīn-ʿalem olmışdur el-ḥaḳ
Güzellerde çeküpdür başḳa sancaḳ

Musaḥḥar ḳılmaġa göñlüm diyārı
Çeküpdür ġamzesinüñ ẕü'l-feḳārı

Boyacı-zāde

Boyacı-zāde biri lāle-ruḫsār
Ne reng itdi baña gör ol cefākār

Ruḫum zerd ü yaşum gülgūn itdi
Bu reng ile beni meftūn itdi

Şarāb-ı ʿışḳı eşküm itdi iẓhār
Ḳatı açıḳ boyadı çeşm-i ḫūn-bār

Emīn-zāde

Emīn oġlı birisi bir sipāhī
Ġubār-ı ḫāk-pāyi tāc-ı şāhī

Yiler yanınca seg mānendi aġyār
Şikār idem dir ol āhūyı her bār

Olupdur tīġı gibi ol cilāsın
Ölince ḳapusında ḳul olasın

Ḳaraḳaş

Birisi yār-ı nāzikdür Ḳaraḳaş
Meh-i nev gören ebrūsı eger baş

İki āhūdur ol ebrū-yı miskīn
Biri birine baş virmiş idüp kin

Küşāde-dil cüvān-ı nev-hevesdür
Ḫayāli ḫāneme eglencesidür

Dutan-zāde

Dutan oġlı birisi beñli dilber
Ruḫında ḫāli ṣan māh üzre aḫter

Ḳaşı üstinde her ḫāl-i nihüfte
Hilāl üstinde encümdür girifte

Cebīni üzre her ḫāl-i muʿanber
Müdām olsun cemāl-i ḥüsne maẓhar

Baḳḳāl-zāde

Şeker-leb birisi Baḳḳāl-zāde
Lebi pālūde-i terden ziyāde

Hilāl ebrūsına ḳaddüñ idüp dāl
Iraḳdan boyun egüp yüri Baḳḳāl

Bizümle yaġlu balludur o dilber
Iraḳdan ʿadūlar seyr iderler

Rūḥī

Birisi Rūḥī maḫlaṣ ṭabʿı mevzūn
Olupdur her sözi bir dürr-i meknūn

Ṣarāb-ı laʿli olmış rūḥ-ı ṣānī
İçen bulur ḥayāt-ı cāvidānī

Dehānı kim olupdur yār-ı cānum
Fedā olsun aña rūḥ-ı revānum

Ḳaytem-zāde

Birisi Ḳaytem oġlı dil-rübādur
Ḥüseyn-i cāna ʿışḳ-ı Kerbelādur

Gelüp sīnemde yaḳdı ʿışḳ dāġı
Uyardı cāmiʿüñ sönmiş çerāġı

N'ola geldiyse erkenden tırāşı
Yiter erbāb-ı ʿışḳa göz ü ḳaşı

Ṣoyaġcı-zāde

Ṣoyaġcı oġlı biri bir gül-endām
Ḥüsn-ḫulḳ u ḥüsn-vaṣf u ḥüsn-nām

Dil oldı Kerbelā-yı ġamda ṣayru
Meded laʿlüñ lebinden bir içim ṣu

Beni öldürse dil-teşne o ẓālim
Olupdur boynına ḳanum vebālim

Feş-zāde

ʿAlī Feş oġlı biri şūḫ-ı fettān
Gören esrār-ı ḥüsnüñ oldı ḥayrān

Melāḥat gülşeninde ruḫları gül
Siyeh kākülleri çār deste sünbül

Ṣalınmasun raḳīb ile o dilber
Ṣaḳın ardınca anuñ feş çalarlar

Baba-zāde

Baba-zāde biri Yūsufdur ol cān
Olupdur Mıṣr-ı ḥüsn içinde sulṭān

Zenāḫdānı olupdur çāh-ı Yūsuf
Aña maḥbūs olan çekmez teʾessüf

Ṭurunc-ı ġabġabın görse Zelīḫā
Elini pārelerdi bī-mehābā

Ḫıżır Bālī-zāde

Ḫıżır Bâl'oġlı biridür Muḥammed
Güzeldür kāküli gibi ser-āmed

Ḥarāmī ġamzesi almış ele oḳ
Hilāl ebrūsınuñ yāyın çeker yoḳ

Ḥaṭı Ḫıżır velīdür āb-ı ḥayvān
İşiden aña nice virmesün cān

ʿAlem Şāh Ebū Bekr-zāde

Ebū Bekr oġlı birisi ʿAlem Şāh
Ḳulaḳ çeker ıraḳdan ḥüsnine māh

Başında kāküli miskīn ʿalemdür
Ḳıyāmet serv-ḳadd ü ġonca-femdür

Güneş dāʾim getürür tīġ-i rūzgār
Aña olmaḳ diler beñzer silāḥdār

Ḳumṣı-zāde

Birisi Ḳumṣı-zāde şūḫ-ı ṭannāz
Göñüller ḳapmada çālāk-pervāz

Ḳadi nāz ögredür serv-i revāna
Yañaġı gösterür āl erġavāna

Viṣālinde umar göñlüm naṣībi
Arada Ḳumṣı itmesün raḳībi

Bende-i Ḫᵛāce Bezistān

Biri bir bende ol serv-i bülendi
Görüp ḳul olmaḳ ister her efendi

Metāʿ-ı ḥüsnini açmış dükānda
Oturmış kūşe-i bezzāzsitānda

Ḳul olmış ḳāmetine serv-i āzād
Şu ḳul ile ki hīç olmaya āzād

N'ola ger cümleden olsa muʾaḫḫar
Deñiz dibinde olur dürr ü gevher

Ḫātimetü'l-kelām

Bu şehrüñ çoḳ durur māhı ki rūşen
Nice meh-rū ġazāl-i misk-būsın

Bulardur gün gibi meşhūr olanlar
Kemāl-i ḥüsn ile meẕkūr olanlar

Güzeller içre bunlardur müsellem
Ḥaḳīrüñ bildügi Allāhü aʿlem

Ḳalemler ile vaṣf olmaz kim onlar
Ḥaḳīrüñ cemʿ idüp bulduġı bunlar

Kaynakça

AYDEMİR, Yaşar (2000). *Behiştî Dîvânı,* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

*Büyük Türkçe Sözlük (*2011), 11. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KAYA, Bayram Ali (2010). "Şehrengiz". *TDV İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C. XXXVIII, 461-462.

LEVEND, Agah Sırrı (1984). *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

PAKALIN, M. Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III,* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

TEZCAN, Nuran (2001). "Güzele Bir Şehrengizden Bakış". *Türkoloji 1*, XIV c.: 163-194.

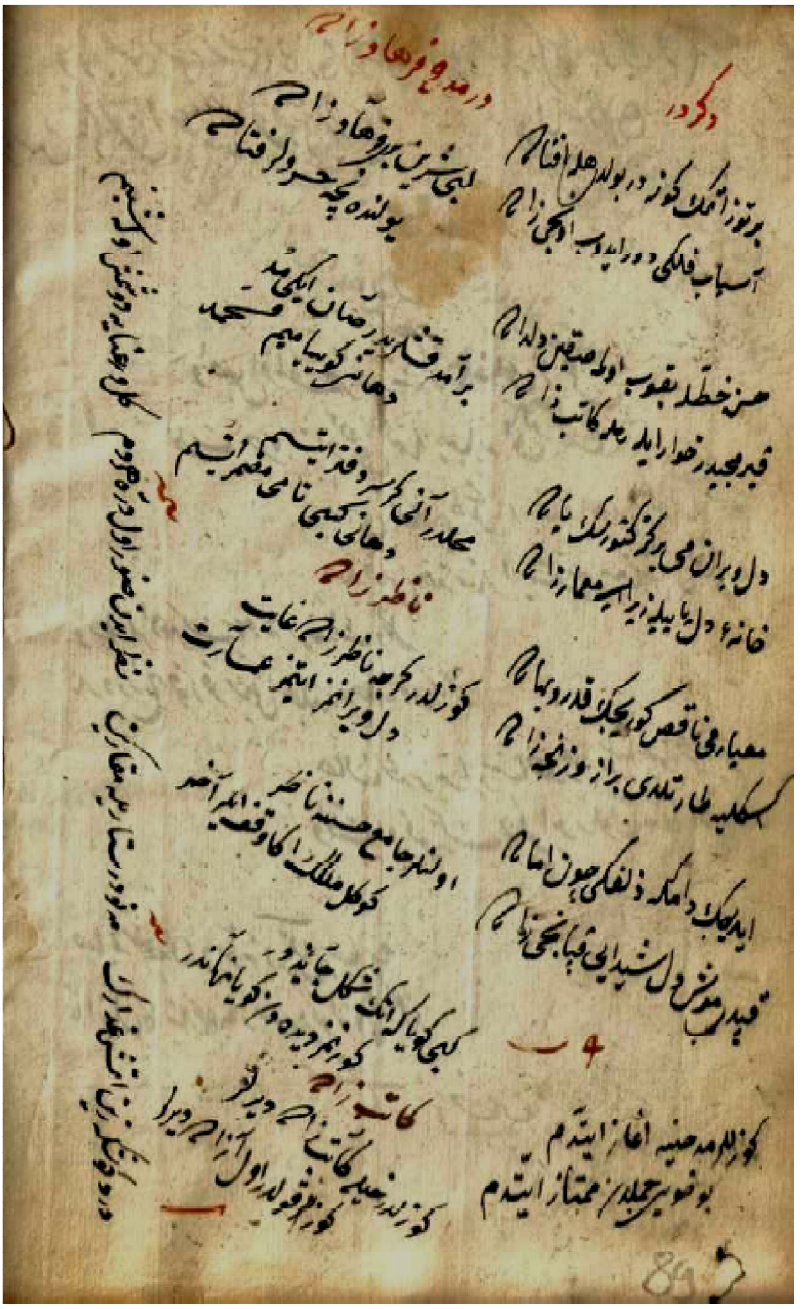

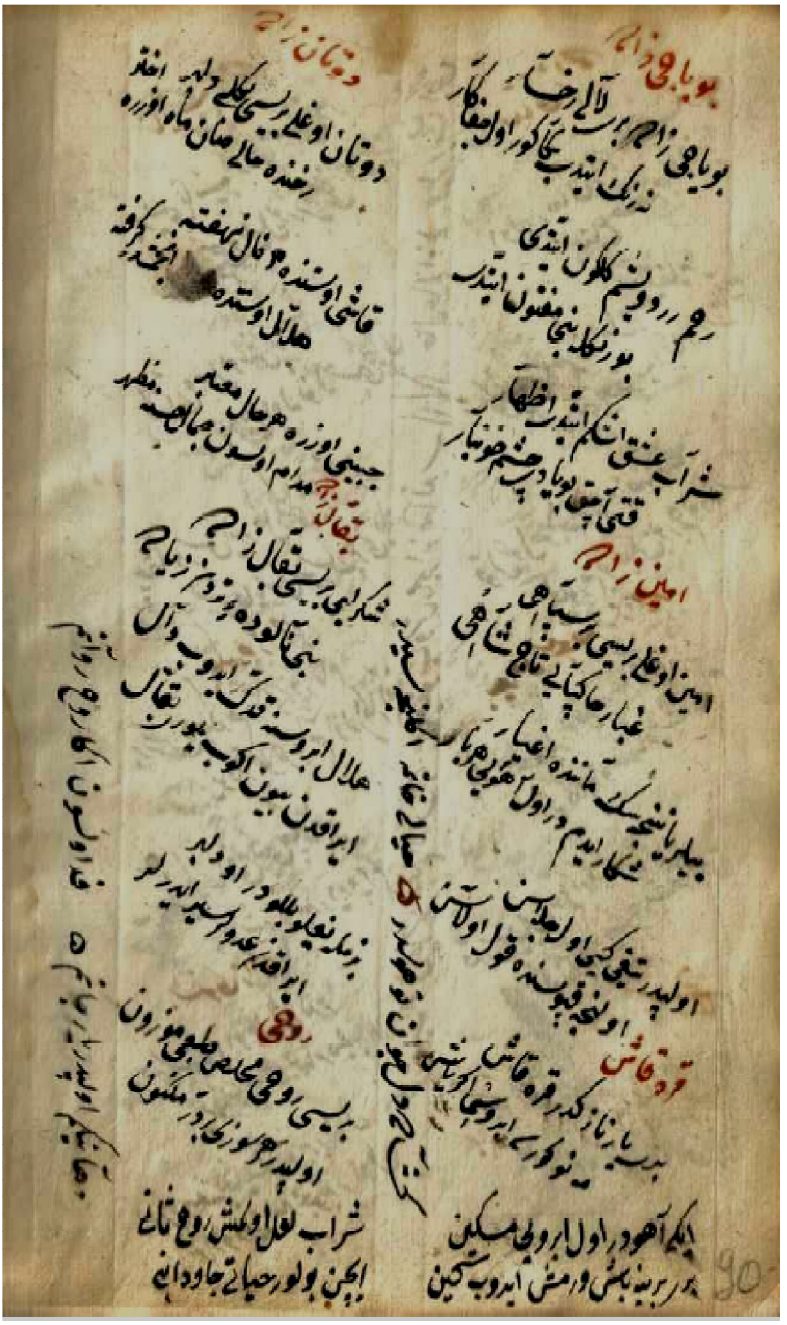

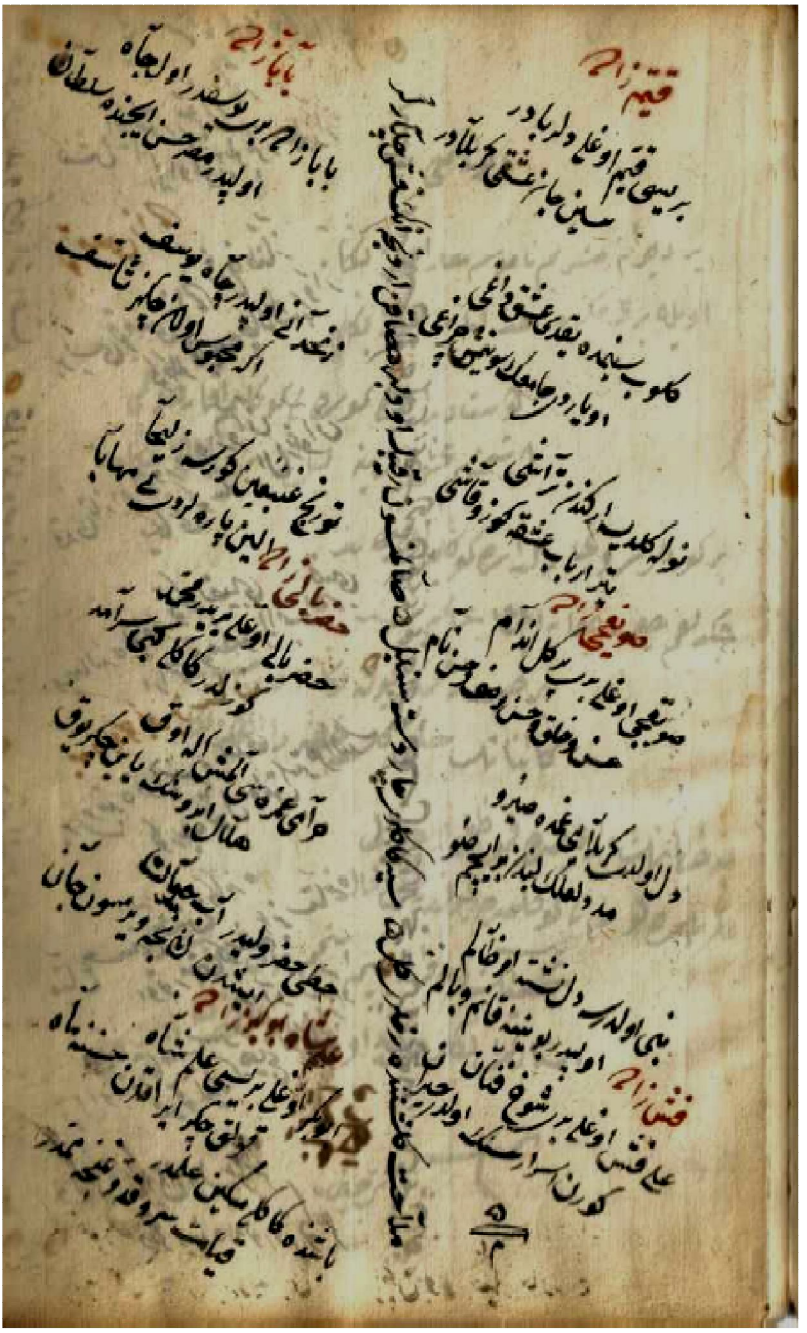

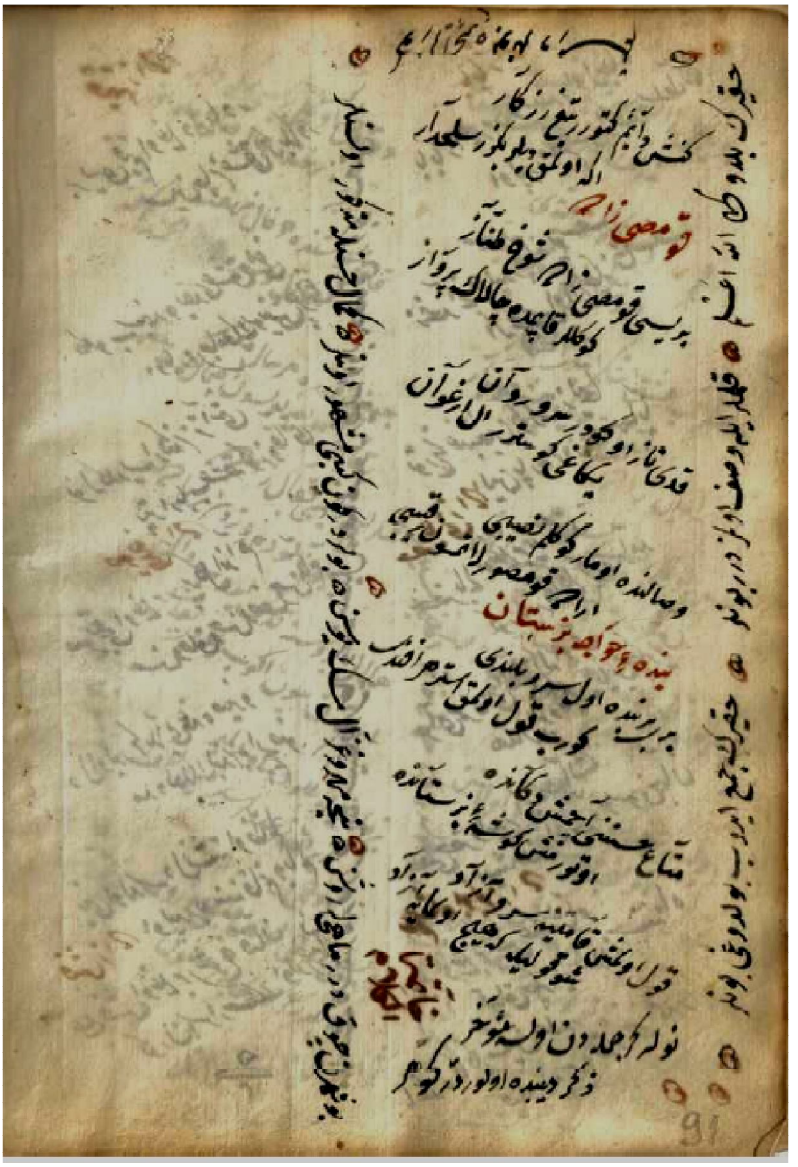

ŞİİR, OL TAŞIN HER PARESİNDE - OSMANLI MİMARÎ LİTERATÜRÜNDE ŞİİR VE MİMARÎ

Mustafa Uğur KARADENİZ*

Şiire ne demeli? Lafzın (dolayısıyla sesin) düzeni, Varlık'ın zaman ve mekândaki sürekli, akıp giden (akış) düzeniyle bir ilgisi var mı? Vezin bu düzenin hangi tarafını temsil ediyor? Acaba, şiir bir manzûme olan Varlık'ın nazmını ifade için, tıpkı matematik gibi, geliştirilmiş bir 'dil' olamaz mı? Öyle ya şiirdeki nazım kalıpları (hece yahut aruz) Varlık'ın nazmının döküldüğü kalıplar olarak görülemezler mi?[1]

Osmanlı sanatı, dolayısıyla da İslam sanatı, söz konusu olduğunda bu sanatı oluşturan alt dalların birbiriyle ilişkili olduğu; hatta bazen bir sanatın nerede başlayıp nerede bittiği konusunun tartışmalı olduğu görülecektir. En azından şunu net olarak söyleyebiliriz ki bu sanat dallarının beslendiği kaynak ortaktır. Bu çerçevede genel ilkelerin bütün sanat dallarında, o dalın ifade tarzına uygun biçimde geçerli olduğu da bir gerçektir. Mimarlık tarihçisi olan Uğur Tanyeli bu gerçeğe dikkat çekerken şunları söylemektedir: "Divan şiirini anlamıyorsanız, Osmanlı mimarlığını da anlamıyorsunuzdur. Divan şiirini yazanlarla ötekini yapan insanlar aynı insanlar. O mimarlığı kullanıyorlar. Müşterisi oluyorlar. Onun gerçekleşmesi için o yazışmaları yapıyorlar. İşgücünü, malzemeyi sağlıyorlar. Onun yapılması için gerekli direktifleri ve parayı veriyorlar.".[2] Bir mimar olan Tanyeli'nin divan şiiri anlaşılmadan

* Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensittüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Programı.

1 Fazlıoğlu, İhsan (2001). "Varlık'ın Manzûm ve Mensûr Tasavvuruna Giriş" *Dibace,* 11, 4-5.

2 Düzenli, Halil İbrahim, Faruk Deniz (2009). "Uğur Tanyeli ile Türkiye'de Mimarlık Tarihi Çalışmak ve Osmanlı Mimarlık Tarihyazımı Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 7, 13, s. 342.

Osmanlı mimarîsinin de anlaşılamayacağı gerçeğine vurgu yapması oldukça önemlidir.

Osmanlıda kamusal alanda yaygın, en çok ilgi çeken iki sanatın şiir ve mimarî olduğunu söylemek, yanlış bir genelleme olmayacaktır. Bu iki sanatın dünyada da zaman zaman bir diğerinden önde olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Örneğin Victor Hugo'ya göre mimarî öncü bir sanatken matbaanın ortaya çıkışıyla o, bu liderliği edebiyata kaptırmıştır.[3] Hugo'nun, Batı'da edebiyatın öncülüğü matbaa ile elde ettiğini iddia etmesine karşılık mimarî, Osmanlı toplumunda saray erkânı ve diğer ileri gelenler için bir itibar göstergesi ve hayırla anılma gerekçesiydi. Bu yüzden Suraiya Faroqhi de 19. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunda mimarînin öncü olabileceği fikrine sıcak bakmaktadır.[4]

Osmanlı sanatında şiir ve mimarî ortak bir dünya görüşü, sanat anlayışı ve kâinat tasavvurunun ürünüdür. Bu ortak idrakten doğan iki sanat arasındaki ilişki zannedilenden daha fazladır. Biz de bu çalışmada şiir ve mimarî arasındaki ortak ilişkiyi, mimarî literatürde yer alan birkaç eser üzerinden incelemeye çalıştık.

Şiir, malzemesi dil olması nedeniyle daha kuşatıcı bir sanat olarak kabul edilebilir. Bu kuşatıcılığın şiire, diğer sanatların dışında seçkin bir yer sağladığını da söyleyebiliriz. Aslında bu seçkinlik, şiirin hem bir sanat hem de bir ilim olarak değerlendirilmesinde de kendisini göstermiştir. Bu anlamda Klasik dönemde şiirin bir tür bilgi kaynağı olduğu görülecektir; nitekim tasniflerde şiir, ilim bahislerinin içinde ele alınmaktadır. İbn Haldun da şiiri bir bilgi kaynağı gördüğünden olmalı ki şiiri ve genelde edebî sanatları, dil ve ilim bahisleri içinde saymaktadır.[5]

Şiir, Osmanlı mimarî literatürü için de vazgeçilmez bir kaynaktır. Osmanlı mimarî literatürü için erken dönemde yazılmış pek az eser olduğunu düşündüğümüzde, şiirin mimarî literatürüne kaynaklık etme özelliği, bir kez daha önem kazanacaktır. Osmanlı mimarî literatürü için çok önemli iki kaynak olan "Risale-i Mimariye" ile "Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye"nin hacim olarak yaklaşık üçte birinin yine şiirden oluşması ayrıca önem arz etmektedir. Gülru Necipoğlu da İslam dünyasında, mimarî söylemlere model olan Vitruvius'un kitaplarının benzeri bulunmadığını, bunun yerine mimarlık üzerine bilgilerin dolaylı

---

3 Faroqhi, Suraiya (2014). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam,* (Çev. E. Kılıç) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay. s. 155

4 age. s. 155-156.

5 Dölek, Ali (1992). "İbn Haldun'da Sanatın Sosyal Yönü Ve Şiir Sanatı", *Kayıtlar,* 17, s. 23.

olarak şiir, biyografi ya da geometri ve matematik üzerine teknik el kitaplarında ortaya çıktığını vurgularken bu eserlerin önemine dikkat çekmek ister.[6]

Risale ve Tezkireler'de şiir ve mimarînin iç içe geçmesine dikkat çeken Jale Nejdet Erzen de bu ilişkiyi "kuramsaldan daha çok deneysel" bulmaktadır: "Bunların dikkati çeken bir özelliği, şiirsel, eğretilemeli ve anlatımcı betimlemelerin öğretici açıklamalarla kendiliğinden karışmasıdır. Daha önceden düşünülmeksizin yapılan ve isteğe göre değişen bu biçimler karışımı, sanatla kuramsaldan çok deneysel bir ilişkiyi ima ediyor bize."[7] Erzen, "bütün mimarî tasvirlerin şiirsel ve simgesel biçimde aktarıldığı"nı da belirtir.[8]

Mimarî bir unsur olarak şiirlerde yer bulan bahçenin duygusal bir vurgu taşıdığını düşünen Andrews ise şiirsel mekânın bu kullanımında sembolik bir anlam bulur. Andrews'e göre, şehir ve ondaki mimarî mekânlar adeta bir gülbahçesi gibidir. İdeal bahçe, ideal sevgilinin bir remzidir. Başkentin sultanla özdeşlemesi gibi bahçe de sevgiliyle özdeşleşir. Şehrin bir sembolü haline gelen bahçe (gülşen), suyollarıyla, bulutları andıran kubbeli binalarıyla sarayda, camide ve medresede çiçekler ve serviler gibi dizilmiş çekici şahsiyetleriyle ve hepsinin merkezinde kusursuz gül gibi duran padişahla bir gülşendir adeta. Şehir bir anlamda şiirin aynası haline gelmiştir. Şiirin imgeleri, sosyal hayatta belirgin biçimde yansıtılmıştır. İstanbul hem kamusal hem de özel bahçelerle dolu bir şehirdir, artık. Şehir giderek daha fazla "şiirleşince" bahçe göndermeleri de giderek mecazî olmaktan çıkıp şehri dolaysız şekilde imler.[9]

Andrews'in bu tespitini, *Risale-i Mimariye*'deki Bahâriye kasidesinin methiye bölümünde yer alan aşağıdaki beyit de desteklemektedir:

Cemî-i sun'ı hemân remizden ibaretdür
Bu gûne çok durur anda sanâyi'-i ebkâr[10]

---

6 Kale, Gül (2009). "Osmanlı Mimarlık Tarihi Yazımında Risale-i Mimarîyye" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 7, 13, s. 419.

7 Erzen, Jale Nejdet (1999a). "Osmanlı Sanatı ve Mimarîsinde Estetik ve Duyarlık" (Çev. M. H. Doğan) *SanatDünyamız,* 73, s. 56.

8 Erzen, Jale Nejdet (2016). *Çoğul Estetik,* İstanbul: Metis yay. s. 133.

9 Andrews, Walter G. (2012). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı: Osmanlı Gazelinde Anlam ve Gelenek,* (Çev. T. Güney), İstanbul: İletişim Yay. s. 127-128.

10 Ca'fer Efendi (2005). *Risâle-i Mi'mâriyye* (Haz. İ. Aydın Yüksel) İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti yay. s. 77-79.

Cafer Efendi, Sultanahmet Camisi için yazdığı bu beyitte, caminin tüm yapısının sembolik bir değeri bulunduğunu ve caminin bu tarz özelliklerinin, adeta şiirdeki bikr-i mazmun (ebkâr) gibi orijinal olduğunu belirtmektedir.[11]

Şiir ve mimarî ilişkisi o kadar iç içedir ki aynı eser, şair ve mimarda bazen benzer imgeyi bile çağrıştırabilmektedir. Afet İnan'ın, "Mimar Koca Sinan" kitabının başında yer alan, Erciyes'in Ağırnas'tan görünen silüetini de resmeden Ressam Ahmed Çalışel'e ait olduğunu düşündüğümüz "Agrınas'tan Erciyes'in görünüşü… Bu dağın silüeti ile Süleymaniye'nin mukayesesi eyi bir fikir verir." sözü, Mimar Sinan'ın çocukluğunu geçirdiği Ağırnas'tan seyrettiği Erciyes Dağı'nın, Süleymaniye silüetinde de etkili olduğunu iddia etmektedir.[12] Bu belki sadece Ressam'ın, sanatçı duyarlılığıyla yaptığı sübjektif bir yorum olarak da değerlendirilebilirdi; ama Taşlıcalı Yahya'nın, Kanuni Sultan Süleyman'a takdim ettiği, Süleymaniye Camisi'ni metheden kasidesinin nesip bölümünde yer alan aşağıdaki beyit, bunun sadece sübjektif bir yorum değil bir gerçeğe de mebni olabileceğini işaret etmektedir:

Biri birine ulaşmış kıbābı şevketle
Uzun uzak görinür sanki kûh-ı Balkandur

Beyitte caminin özellikle azametini ve yüceliğini anlatırken şair, kendi hayatıyla özellikle çocukluk dönemleri ile ilgili izlenimleri de taşıyan Balkan dağlarını başarılı bir biçimde şiirine aksettirmiştir.[13] Birbirine bağlı kubbelerin haşmeti şaire, Balkan Dağları'nın uzaktan görünüşünü çağrıştırmıştır.

Kendisi de Balkanlardan çocuk yaşta devşirilen Yahya Bey'in hayat hikâyesi,[14] Kayseri-Ağırnas'tan devşirilen Mimar Sinan'ın hayat

---

11 Kanûnî Dönemi olaylarına ve imar çalışmalarına yer verdiğinden "Menâkıb-ı Sultân Süleymân" olarak da isimlendirilen eserin sahibi Eyyûbî de adı geçen eserinde sevgilinin boyu ile binayı, servi mazmunuyla özdeşleştirmiştir:

Kad-i dilber gibi itdi hırâmân
Binâ-i pür letâfet dinle ey cân

Eyyûbî (1991). *Menâkıb-ı Sultan Süleyman,* (Haz. M. Akkuş) Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. s. 234.

Yine başka bir beytinde Eyyûbî şiiri bir şehre, sözü de kasra (köşk) benzetmiştir:

Nazm şehrini âbâd iden üstâd
Bu resme virdi söz kasrna bünyâd (age. s. 236)

12 Afetinan (1956). *Mimar Koca Sinan,* Ankara: Ankara Güzel Sanatlar Matbaası.

13 Kaya, İ. Güven (2006). "Divan Şiirinde Tarih Düşürme Geleneği ve Yahya Bey'in Bir Kasidesi" *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 30, s. 43.

14 Agm. s. 42.

hikâyesiyle bu anlamda benzerlik gösterir. Sinan'ın muhayyilesindeki Erciyes imgesi, onu Süleymaniye tasarımına yönlendirmiş gibidir. Bu düşünceyi Yahya Bey'in Süleymaniye'yi kendi çocukluğunun da geçtiği Balkan dağlarının uzaktan görünüşüne benzetmesi, destekler niteliktedir. Belli ki bu tasarım, bu iki sanatçıda bir tür 'O Belde'[15] imajının yansıması olmuştur.

Gabriel Piterberg'in Osmanlı tarih yazımı için ifade ettiği "şiirsel ve mitik" ilişki,[16] baştan beri anlatmaya çalıştığımız şiir ve diğer sanatların ilişkisini de özetler niteliktedir. Çünkü sadece tarih yazımının değil mimarî literatürün de şiirsel ve mitik bir tarza sahip olduğunu görmekteyiz.

Osmanlı sanatında şiir ve mimarî ilişkisinin, her dönemde çok yaygın olmakla birlikte bazı dönemlerde en üst seviyeye çıktığı da görülür. Özellikle İstanbul'da hatta bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda 16 ve 17. yüzyıllarda sanatsal yaratıcılık ve üretkenlikte zirvenin mimarî alan olduğuna Serdaroğlu da işaret etmektedir: "On altıncı yüzyıl şairinin imge dünyasında Âşık ile Maşuk çoğu zaman, mimarî eserlerin hem maşuk ile fiziki benzerlikleri hem de (güzellik, cazibe ve hayranlık uyandırma gibi) soyut özelliklerinden esinlenilerek çıkartılan mecazlarla anlatılmaktadır.[17]

Bu çalışmada ele alacağımız Risale ve Tezkireler de bunu izhar eden başka örnekler sunmaktadır. Aşağıdaki ilk beyitte Sâî, cami kürsüsünü adeta âşıkların gelip öptüğü sevgili eşiği gibi hayal etmiştir:

---

15 Ahmet Haşim de "O Belde" şiirinde yer alan aşağıdaki mısralarda şair, çocukluk günlerinin geçtiği yerleri bir hayal ülkesi olarak görür:

O belde
Hangi bir kıt'a-yı muhayyelde?
Hangi bir nehr-i dûr ile mahdûd?
Bir yalan yer midir veya mevcûd

Akyüz, Kenan (1985). *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi,* İsyanbul: İnkılâp yay. s. 616.

16 Düzenli, Halil İbrahim (2009). *Mimar Mehmed Ağa ve Dünyası: Risâle-i Mi'mâriyye Üzerinden 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Zihniyet Kalıplarını ve Mimarlığını Anlamlandırma Denemesi,* Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon. s. 19

17 Serdaroğlu, Vildan (Ekim 2007). "Şiir ve Mimarî: On Altıncı Yüzyıl Osmanlı Şiirinde Âşık ile Maşuka Dair Mimarî İmgeler" [*Bildiri]. I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu,* Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta/ Türkiye.

Kılsa o kürsîyi n'ola 'uşşâk pây-bûs
Mânend-i subh u şâm aŋa 'âc u abnûs[18]

Cafer Efendi ise "Dünya, sanki bu güzel manzaralarıyla cihan sultanının camisinin taslağını haber verdi." diyerek bu ilişkiyi vurgulamış:

Görinüp bu suver-ı hûb ile 'âlem san kim
Câmi'-i şâh-ı cihân resmini itdi iş'âr[19]

Şiir ve mimarî ilişkisi, bu iki sanat dalının malzemelerinde de kendini gösterir. Hacı Bayram Veli'ye ait meşhur beyitte "şakirtlerin Allah'ın adını anarak taş yontması", Risale'de grup çalışmasıyla birlikte tutulan temponun bir yansıması olarak aktarılır:

Şâkirtleri taş yonarlar varıp üstâda sunarlar
Çalab'ın adın anarlar ol taşın her pâresinde[20]

Cafer Efendi, sûfî ve zikir ehlinin çoşku ve vecd haliyle sema ederken çıkardıkları zikir sesleri gibi yontulan mermerlerden de öyle ses çıktığını ve Mimar Mehmed Ağa'nın da adeta semayı yöneten bir şeyh gibi, kendisi zikir halindeyken ustalara da direktifler vermekte olduğunu ifade etmektedir: "Sûfîler ve zâkirler hâlet-i vecd ü germiyyete gelip semâ' ile ettikleri sadâ gibi aynı yonulan mermerlerden dahi öyle sadâ gelir ve Ağa Hazretleri bunda bir şeyh gibidir, zîrâ hem üstâdlara 'işlen' deyü ibrâm ider ve hem yine tesbîhini eline alıp kendi dahi evrâd-ı ezkâr-ı şerîfe ile mukayyeddür."[21]

Yine Tezkiretü'l-Bünyân'da, Süleymaniye'nin yapımını anlatan şu satırlar da benzer bir olaydan bahsetmektedir: "Efrençden neçe bin Süleymânî dîv bir uğurdan "Koma Hay!" deyüp mezkûr gomeneye bir muhkem yedek dahı takıp "Allâh Allâh" ile amûd-ı mezkûrı mihver-i gerdûn gibi kopardukları…" (Frenk esirlerinden binlerce Süleyman devi

---

18 Sâî Mustafa Çelebi (2003). *Yapılar Kitabı – Tezkiretü'l-Bünyan, Tezkiretü'l-Ebniye,* (Haz. H. Develi), İstanbul: K Kitaplığı yay. s. 152
Tezkireler, nazım nesir karışık olduğu için alıntılarda bundan sonra beyit sayısı değil eserin kısa künyesi ile birlikte sayfa numarası gösterilecektir: Sâî, 2002: 152.

19 Ca'fer Efendi (2005). *Risâle-i Mi'mâriyye* (Haz. İ. Aydın Yüksel) İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti yay.
Risâle-i Mi'mâriyye de nazım nesir karışık olduğundan alıntılarda bundan sonra beyit sayısı yerine eserin kısa künyesi ile birlikte sayfa numarası gösterilecektir: Ca'fer Efendi, 2005: 67-68.

20 Araz, Rıfat (2007). "Çalab'ın Tahtından Gönül Şehrine", *Bizim Külliye,* 32, s. 69-74.

21 Ca'fer Efendi, 2005: 70.

hep birden "Koma Hay!" diye bağırıp çekmeye başladı. Söz ettiğimiz gomeneye (halat) birkaç yedek daha takılıp "Allah Allah" diye bağırarak söz konusu sütunu göğün ekseni gibi yerinde kopardıkları…)[22]

Bâbınuŋ her mısra'ıdur bir kitâb
Bundan olur saŋa lâ-büdd feth-i bâb[23]

(Kapısının her kanadı bir kitap gibidir / Bundan da sana kuşkusuz bir kapı açılır.)

Süleymaniye Camisi için Mimar Sinan'ın ağzından Sâî'nin aktardığı bu beyte baktığımızda da aynı zamanda birer şiir terimi olan mısra, beyt, bab gibi mimarî ögelerin iç içe girmiş vaziyette olduğunu görmekteyiz. Artık bu ögeler adeta "mecazî olmaktan çıkmış, varlıkları dolaysız şekilde imlemeye" başlamıştır. Ayrıca Tezkire'nin nesir kısmında bu kez "nazire" kavramının adeta şiirdeki terim anlamıyla kullanıldığını da görmekteyiz: "Ayasofiya kubbesi gibi böyük kubbe devlet-i İslâmiyye'de binâ olınmamışdur deyü kefere-i fecerenüŋ mimar geçinenleri 'Müslümanlara galebemüz vardur!' dirler idi. Zu'ım-ı fasidlerince ol kadar kubbe turgurmak gayet müşkildür. Nazîre mümkin olsa iderler idi, dedikleri bu hakîrüŋ kalbinde 'ukde olup kalmış idi."[24] Bu örnekler bize şiir ve mimarî arasındaki ortak dünyayı yansıtmaktadır. Adeta bu iki sanat dalı ortak bir terminolojiyle hareket etmektedir.

Divan ve diğer mensur kitap tedvin düzeninde gördüğümüz tevhit, naat ve çâr-yâr-ı güzîn bölümleri mimarî bir eserde, kendi formunun imkânları ölçüsünde benzer şekilde yer bulabilmektedir:

Menâr-ı çâr gûyâ çâr-yâr-ı Fahr-ı 'âlemdür
O günbedde 'alem nûr-ı Nebî'ye olınur îmâ[25]

Beyitte Hz. Peygamber, kubbedeki alem ile ilişkilendirilirken "çâr-yâr-ı Fahr" (Hz. Peygamber'in Dört Dost'u – Dört Halife) Süleymaniye ve Selimiye camilerinin dört minaresiyle benzeştirilmiş. Böylece şiir ve mimarîde görülen ortak sanat anlayışının, aynı metafizik arka planın eseri olması sanatçılara, farklı malzemelerle benzer imajlar üretme imkânı sağlamıştır.

Dücane Cündioğlu bu "ikonografi"yi, irfan ve felsefe geleneğindeki

---

22 Tezkireler'deki alıntıların sayfa numaraları, eserdeki çeviri yazı kısmına aittir. Sadeleştirme kısmının sayfa numaraları ayrıca belirtilmemiştir: Sâî, 2002: 150.
23 Sâî, 2002: 156.
24 Age. s. 165.
25 Age. s. 166.

"Hakikat-i Muhammediye" ve "İlk Akıl" (Akl-ı Evvel) kavramlarıyla izah ederken şunları söylemektedir: "Bu beytin ilk mısraında, Selimiye Camii'nin dört minaresinin çâr-yâr-ı güzîne, yani Dört Raşid Halife'ye delalet ettiği açıkça ifade edilmekte, ama daha önemlisi kubbenin tepesindeki alemin Nûr-ı Nebi'yi, yani irfan geleneğimizde Nûr-ı Muhammedi veya Hakikat-i Muhammediye olarak, felsefe geleneğimizde ise, Yeni Eflatunculuğun etkisiyle, İlk Akıl (Akl-ı Evvel) olarak yorumlanan ilkeyi temsil ettiği sarahaten dile getirilmektedir.".[26]

Mimarlık tarihi araştırmacısı Doğan Kuban da bu ilişkiyi Tezkireler'den hareketle vurgulamaktadır: "Sâî Mustafa Çelebi, zamanın diğer yazarları gibi yapısal bir olguyu şiirsel ve simgesel imgelerle[27] eşdeşleştirmektedir: Cami dört direk üzerinde 'İslam'ın evi'dir. Caminin kurgusu dört dost ile kurulup güçlenmektedir. Kemerler gök yayına ya da güzellerin kaşlarına benzer. Gönül okşayıcıdır."[28]

Şunu da belirtmeliyiz ki sadece mimarî ögeler, şiirsel imajlarla ifade edilmez; bazen olur ki şiirdeki bir imajı aktarabilmek için de mimarî metafora ihtiyaç duyulur. Örneğin M. Kaya Bilgegil'in Hüsn ü Aşk'taki, renkli ve süslü bir anlatıma sahip olduğundan olsa gerek, bir beyti ifade ederken kullandığı "rococo" bilindiği üzere mimarî bir üslubun adıdır:

"Pinhân idi gûne gûne hâlet
Deryâ-yı sıfât ü gevher-i Zât

ezyînat câlîliğinden uzak olmak şartıyla birkaç hârikulâde mısrâın meydâna getirdiği bu örneksiz söz, 'rococo'sunda, bedâhatin hazfıyla açılan bu ifâde çiçeklerinde…"[29]

---

26 Cündioğlu**,** Dücane (2012). "Osmanlı Mabedinin İkonolojisi", *Mimarlık ve Felsefe,* İstanbul: Kapı yay. 40-41.

27 Dâye-zâde Mustafa Efendi de 1769'da mensur biçimde kaleme aldığı "Edirne Sultan Selim Camii Risalesi"nde camide yer alan mimari ögelerin sayılarıyla Kur'an âyetleri ve diğer İslami kaynaklardaki bilgilerde geçen sayısal değerlerle ilişki kurmaya çalışmıştır. Bu ilişkilerin oldukça indî olduklarını belirtmekle birlikte ikonografik bir fikir vermesi açısından bir örneği burada zikretmek isteriz: Dâye-zâde, Selimiye'nin dört minaresinin uzaktan iki minare olarak görünmesi ile seferi namaz hükmü olan dört rekât farzların iki rekât olarak kısaltılması arasında ilgi kurmakta ve hendesî olarak Sinan'ın bunu ima ve işaret ettiğini iddia etmektedir. Daye-zade Mustafa Efendi (2002). *Edirne Sultan Selim Camii Risalesi*, (Haz. O. Onur), İstanbul: (Yayın yeri yok) s. 22.

28 Kuban, Doğan (2007). *Osmanlı Mimarîsi,* İstanbul: Yem yay. s. 11-12.

29 Bilgegil, M. Kaya (2012), "Hüsn ü Aşka Dair", *Hüsn ü Aşk.* Haz. O. Okay ve H. Ayan. İstanbul: Dergâh yay, s. 18.

Osmanlı Mimarî Literatürü

"Risale-i Mimarîye" ile "Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye" Osmanlı Dönemi'nde yazılmış, mimarî literatürü için en temel kaynaklardandır. Bu iki kaynağın önemini, Orhan Şaik Gökyay da ifade etmektedir: "Mimar Koca Sinan'ın hayatı ve eserleri üzerinde yazılmış bir kitap olan 'Tezkiretü'l-Bünyan'dan sonra, Mimarbaşı Mehmet Ağa'nın hayatını anlatan 'Risale-i Mimarîye' bu soydan ikinci değerli kaynaktır."[30]

Diğer bir önemli kaynak da Usul-i Mi'mari-i Osmani'dir. Usul-i Mi'mari-i Osmanî, 1873 Viyana Sanayi Sergisi için sonradan sadrazam olan İbrahim Edhem Paşa tarafından hazırlatılmıştır (Fransızca adıyla L'Architecture Ottomane). 19. yy'ın ikinci yarısının modasına uyarak Osmanlı üslubunun tanımını, daha çok bezemeye dayalı örneklerle yapmayı amaçlamış ve mimarî resimlerini Pietro Montani adlı bir İtalyan mimarın, yazılı bölümünü ise Marie de Launay'in hazırlamış olduğu Türk mimarlık tarihine ilişkin, Türkiye'de hazırlanmış ilk kitaptır. Bu yapıtta Bursa Yeşil Cami, Edirne Selimiye Camisi, Süleymaniye Camisi, Kanuni Türbesi, Şehzade Camisi, III. Ahmed Çeşmesi gibi yapılar, bezemesel ayrıntılarıyla sunulmuştur.[31] Ancak bu eser içeriğinde şiire yer vermemesi, daha modern bir anlatım tarzı benimsemesi yönüyle incelememiz dışında kalmıştır. Yine bunların dışında Osmanlı mimarî tarihi ile ilgili bazı kaynaklar olmakla birlikte bu eserler, genelde Usul-i Mi'mari-i Osmanî'de olduğu gibi şiir ya da şiirsel mimarî imajlar içermediğinden bu çalışmada ele alınmamıştır.

Ele aldığımız "Risale-i Mimarîye" ile "Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye"de, klasik dönemin nazım nesir karışık üslup özelliği görülmektedir. Gerek Cafer Efendi gerek Sâî Çelebi eserlerini, mensur tasvirlere boğmadan kendi yazdıkları şiirlerle zenginleştirmişlerdir. Ele aldıkları konunun mimarî eksenli olması hasebiyle yazdıkları şiirlerde de mimarî metaforlara yer vermeye çalışmışlardır. Hem nesirde hem nazımda benimsedikleri üslup, ele aldıkları eseri tüm boyutlarıyla gerçekçi bir biçimde tasvir etmekten uzaktır. Aslında bu iki eserin değeri biraz da buradan gelmektedir.

Eserlerin bu tarzı, ele aldıkları mimarî ürünlerin hangi zihniyetin eseri olduğunu anlamamızda faydalı olacaktır. Ayrıca bu üslup, dönemin

---

30 Gökyay, Orhan Şaik (1976). "Risale-i Mimarîye – Mimar Mehmed Ağa – Eserleri" Şu Kitapta: İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. s. 113.

31 Kuban, Doğan (2007). Osmanlı Mimarîsi, İstanbul: Yem yay. s. 11-12.

ifade tarzıdır. Bunu anlamak için dönemin nesir özelliği hakkında bazı bilgilerin ifadesine ihtiyaç vardır: Eski nesir ile yazılmış kitapların içinde manzum parçalar bulunmakla birlikte bunlar eserin yaklaşık üçte birini, pek geçmez. Konusu ne olursa olsun yazar söylediklerini bir de tanınmış Türk, Arap ya da Acem şairinden beyitlerle tekrarlar. Edebî eser bir yapı olduğundan ve kendi içinde bir bütünlük taşıdığından mensur eserlerin içindeki manzum kısımlar artık o mensur yapının bir parçasıdır ve bu yapı içinde mutlaka bir fonksiyona sahiptir.[32]

Mimarlık tarihi araştırmacıları tarafından bu üslup tarzının eleştirildiğini, dönemini ve ele aldığı konuyu ortaya koymaktan uzak olduğunun ifade edildiğini de görmekteyiz. Osmanlı dönemi mimarî eserleri üzerinde araştırma yapan araştırmacılardan olan Doğan Kuban, Klasik Dönem literatüründeki soyut ve genellemeci anlatım üslubuna ilişkin ağır eleştirilerde bulunur. Araştırmacı, bu kabil eserleri tanıtan ya da zikreden tarihçi ya da edebiyatçıların yaptıkları tasvirlerin nerdeyse her mimarî eser için geçerli klişelerle ortaya konduğunu ifade eder:

"Peçevî kendisinin Süleymaniye gibi bir yapıyı anlatmakta tümüyle yeteneksiz olduğunu yazarak yapıyı şöyle tanımlıyor: 'Özellikle dört minaresi, iç avlusundaki şadırvanı ve iki yanında abdest almak için konulmuş olan lülelerden akan suyu, hele dört medresesi ve bir dârülhadis ile tıp medresesi bunlardan gayri büyük imareti, hamamları, hastanesi, yemek ve dinlenme yerleri, eşsiz hücreleri ve daha başka süslü binaları saymakla bitmez.' Süleymaniye Külliyesi'nde sadece bir küçük hamam vardır ve Peçevî, Kanuni ve Hürrem Sultan'ın türbelerine bile değinmemiştir. Kaldı ki, cami ve türbeler dışında başka süslü binalar da yoktur. Böyle bir tanımlamadan Peçevi'nin, Süleymaniye Külliyesi'ni gördüğüne inanmak bile zordur."[33]

Oysa Latîfî de Fatih Camisi'ni anlatırken benzer şekilde "gerçekçi tasvirden uzak", "mübalağalı bir üslup"la her cami için genelleyebileceğimiz bir ifade yolunu tercih etmiştir: "Metin ve muhkem ve câmi' ve mufahham ve mükerremdür. Bir mecma'-ı 'ulemâ ve menba'-ı fuzalâdur. Arsâ-yı hâkde misli ve naziri ve 'adili yokdur. Kadr ü şerefi efzûn ve vasfı ta'rîfden berûdur. Ne bunun mânendi bir câmi'

---

32 Gökyay, Orhan Şaik (1976). "Risale-i Mimarîye – Mimar Mehmed Ağa – Eserleri", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. s. 332. Aksoyak, İ. Hakkı (2010). "Eski Türk Edebiyatında Nesir Üzerine Bazı Belirlemeler", *Nesrin İnşası,* İstanbul: Turkuaz yay. 58-59.

33 Kuban, Doğan (2007). *Osmanlı Mimarîsi,* İstanbul: Yem yay. s. 11-12.

bünyâd olınmuş ve ne îcâdına kâdir bir üstâd gelmişdür."[34] Anlaşılacağı üzere bu yansımasını, şiirde de görebileceğimiz gibi dönemin bir algı ve ifade biçimidir. Bize düşen bu üslupla tarife çalışılan bu eserlerin yine bu zihniyete sahip sanatçılar tarafından üretildiğini göz önünde bulundurmaktır.

Doğan Kuban, Risale'nin bu nazım-nesir karışık üslubuyla ilgili olarak yine eleştirel biçimde genel geçer ifadeleri, dönemi için özensizlikten ziyade bir üslup sorunu olarak gördüğünü ifade etmektedir: "Yazma'da Sultanahmet Camisi'ni anlatan Bahariye kasidesi, bütün yazının sadece kırkta biridir. Ve kaside içinde caminin nesnel tanımına ilişkin tek bir mısra yoktur. Yazar için cami cennet bahçesidir, mimarî öğeler ağaçlar, dallar, meyveler ve çiçeklerdir. Bütün dünyayı cami olarak gören Cafer Efendi için yapıya ilişkin nesnel bir ifade aramak söz konusu olmamıştır. Bu şiir herhangi bir cami için de yazılabilirdi."[35]

Cafer Efendi'nin Sultanahmet Camisi'ni şiirle tasvirindeki bu sübjektiflik dönemin üslubu dikkate alındığında olağan karşılanmalıdır. Tıpkı bir kasidede sultanın övgüsünde kullanılan klişelerin herhangi bir sultan ya da herhangi bir kişi için de genelleştirilebileceği gibi. Dolayısıyla bu tasvirde de Sultanahmet yerine başka bir cami de gelse tasvir ona da uygun düşebilirdi. Bunu ancak dönemin algı ve ifade biçimi içinde anlamlandırabiliriz.

Risale'nin sadece üslup olarak değil metin kurgusu olarak da günümüz metin kompozisyonlarıyla karşılaştırıldığında farklı olduğu görülecektir. Halil İbrahim Düzenli, Risale'nin bu konu bütünlüğünden yoksunluğunu ve konular arası geçişteki esnekliğini onun, adeta "doğaçlama" olarak yazılmasına bağlar. "Hendesenin pirleri bahsinde, Hz. Davud, Hz. İdris ve Hz. Süleyman'dan bahsedilerken kolaylıkla 'hendese' kelimesinin etimolojik analizine geçilir ve oradan Mehmed Ağa'nın sedefkârlığı seçiş hikâyesine atlanır. Bu modern anlamda 'doğaçlama' yazılmış bir metne benzer."[36]

Orhan Şaik Gökyay da Risale'deki "münasebet düşürerek hendeseden, musikiden ve mimarlıkla ilgili konulardan da söz eden" bu "bütünlükten yoksunluğu", "üslup özentisi" ve "çok bilir görünme" merakıyla açıklar. Bölümlerin içinde sıralı sırasız yer alan bilgi ve

---

34 Latîfî (1977). *Evsâf-ı İstanbul,* (Haz. N. Suner Pekin) İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay. S. 32.

35 Kuban, Doğan (2007). *Osmanlı Mimarîsi,* İstanbul: Yem yay. s. 23-24.

36 Halil İbrahim Düzenli, agt. s. 30.

manzumeler, kitapta, Mimar Mehmet Ağa'nın hayatına ve eserlerine ayrılan yapraklardan daha çok yer tutmaktadır. Gökyay, buna yazarın bir özellik göstermeyen üslup özentisiyle doldurduğu "haşviyyatı" ve çok bilir görünmek istediği için araya soktuğu gereksiz "istıtratları" da dâhil eder.[37]

Bu yaklaşımı, klasik şiirde de bulunmadığı için eleştirilen konu bütünlüğü meselesi ile eşleştirebiliriz. Klasik şiir de - özellikle Tanzimat'tan sonra - konu bütünlüğünün bulunmaması ve her beytin ancak kendi içinde bir bütünlük barındırması yüzünden eleştirilmişti. Oysa konu bütünlüğünün yokluğu İslam sanatının yaygın bir özelliğidir. İslam sanatında kompozisyonel bütünlük olmamasına rağmen parçaların kendi içinde bütünlük oluşturması, "modüler yapı" olarak isimlendirilir. Bu aynı zamanda eserin mükemmellik iddiası taşımadığını gösteririr. Eser bütün değildir, dolayısıyla kemale de ermemiştir.

"Modüler yapı" tabiri aslında, bu sanatın kendi içinde nasıl bir bütünsel bakışa (tevhit) sahip olduğunu gösteren bir kavramdır. İslam sanatının tüm dalları bu örneklerle doludur. Modüler yapıda, her bütüne ait "parça" kendi içinde bir bütünlük taşır ve bütün içinde kimliğini kaybetmez. Turgut Cansever, bu parçalı bütünlüğü "açık kompozisyon" olarak niteler ve şöyle açıklar: "birbirinden bağımsız şahsiyeti olan parçaların eşdeğer olarak yan yana getirilmesiyle oluşan bütünlük fikri, bir açık kompozisyon"dur.[38]

"Bu sıralı sırasız yer alan bilgiler" tekrarlar barındırsa da günümüz için geçmiş kültürün niteliklerini anlamada oldukça faydalı veriler sunmaktadır. Gökyay'ın Risale'de "bölümlerin içinde sıralı sırasız yer alan bu bilgiler" dediği aktarımlar aslında bize Cafer Efendi'nin belağate hâkimiyetini yansıtması açısından önem arz etmektedir. Örneğin "İlm-i meânî ve beyânda buna mecâz-ı mürsel dirler. Hakîkatde ırmak ve oluk akmaz, belki anlara hulûl ve duhûl eden sudur akan."[39] ve "…bennâ tâifesi boğum isti'mâl itmezler, parmak dirler, mecâz-ı mürsel kabilindendir; küll zikrederler ve küllün cüz'ünü murâd ederler; zirâ parmak külldür, boğum anın eczâsındandur."[40] ifadeleri Cafer Efendi'nin mecaz-ı mürsel özelinde belağat ilmine yönelik bilgi ve dikkatini ifade etmiş olur.

---

37 Orhan Şaik Gökyay agm. s. 116.
38 Cansever, Turgut (2002). *Kubbeyi Yere Koymamak,* İstanbul: İz yay. s. 48
39 Ca'fer Efendi, 2005: 54.
40 Ca'fer Efendi, 2005: 80

Tezkiretü'l-Bünyân ve Tezkiretü'l-Ebniye

Mimar Sinan'ın bizzat dikte etmesiyle Sâî Mustafa Çelebi'nin kaleme aldığı Mimar Sinan'a ait otobiyografik/biyografik bu eseri Hayati Develi "Yapılar Kitabı" adıyla yayına hazırlamıştır.

Mimar Sinan hakkındaki bu tezkireler, ilk tasarının gelişerek birbirini takip etmesiyle oluşmuş gibidir. R. M. Meriç'in "Adsız Risale" olarak isimlendirdiği birinci tezkire, Topkapı Sarayı Arşivi no. D. 1461/3'te yer almaktadır. Bu ilk metnin, Mimar Sinan'ın kendisi tarafından kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Eser, mimarın kısa bir öz geçmişi ile yazmayı düşündüğü kitabın fihristini içermektedir.

Topkapı Sarayı Arşivi no. D. 1461/4'te (y. 1b-5a) yer alan ikinci metin ise "Risâletü'l-Mi'mâriyye"dir. Diğer iki metin gibi Topkapı Sarayı Arşivi no. D. 1461/4(y. 6b-27a)te üçüncü metin de "Tuhfetu'l-Mi'mârîn" adını taşımaktadır.

"Tuhfetu'l-Mi'mârîn" Diğer iki metinle aynı yazmada yer almaktadır. Tasarı biçiminde olan bu üçüncü metin, Risâletü'l-Mi'mâriyye'nin daha geliştirilmiş bir nüshası durumundadır. Bu üç metin, aynı yazma içinde bulunmaları ve içerikleri nedeniyle birlikte düşünülmelidir. Metinlerin, Mimar Sinan'ın ağzından yazıldığı belirtilmektedir.

Ayrıca Mimar Sinan'ın hayatının ve eserlerinin anlatıldığı iki metin daha mevcuttur: Tezkiretü'l-Ebniye ve Tezkiretü'l-Bünyân. Bunların öncekilerden farkı, her ikisinin de Sâî Çelebi tarafından kaleme alındığının belirtilmesidir.[41]

Tezkiretü'l-Ebniye'nin, ilk gruptaki metinlerin daha gelişmiş şekli olan "Tuhfetu'l-Mi'mârîn"in örnek alınmasıyla oluşturulduğu bilinmektedir. Metin Sâî Çelebi tarafından kaleme alınmışsa da ifadeler, Sinan'ın ağzından aktarılmaktadır. Eserin bazı nüshalarında yer alan manzum metin yine Sâî Çelebi kaleminden çıkmış bir Mimar Sinan biyografisidir. Eserin bazı farklılıklarla birlikte 9 nüshası vardır.[42]

Tezkiretü'l-Ebniye'de, Mimar Sinan'ın hayatı ve yapılarının adları çeşitlerine göre on üç bölüm halinde verilmektedir. Kitap önce İbrahim Edhem Paşa'nın Usul-i Mi'mari-i Osmani (1873) adlı eserinin içinde yer almış, daha sonra Ahmed Refik Altınay, Mimar Sinan adlı eserinde (İstanbul 1931) nesir bölümünü yayımlamıştır. Ardından çeşitli nüshalar,

41 Sâî, 2002: 13-16.
42 Age. s. 13-16

karşılaştırılarak tam metin halinde Rıfkı Melül Meriç tarafından neşredilmiştir.[43]

Tezkiretü'l-Bünyân ise aslında düzyazı olmakla birlikte yer yer manzum parçalar da içermektedir. Eserin giriş bölümü, Tezkiretü'l-Ebniye'nin girişine anlatım bakımından büyük ölçüde benzer, ayrıca Tezkiretü'l-Ebniye'nin kimi nüshalarında yer alan manzum parçadan birçok beyit, Tezkiretü'l-Bünyân'a da alınmıştır. İki Tezkire arasındaki temel farklılık, Tezkiretü'l-Ebniye'de yapıların sadece listesi bulunmasına karşılık Tezkiretü'l-Bünyân'da yapıların listesi verilmemekle birlikte bazı yapıların yapım süreçleri ve özelliklerinin ayrıntılı olarak anlatılmasıdır.[44]

Mimar Sinan'ın ağzından hatıraları ihtiva eden Tezkiretül-Bünyân nazım-nesir karışık olarak kaleme alınmış olup Sinan'ın çocukluk çağından, mimarbaşı oluşuna kadar hayatını ve önemli altı eserinin yapılışını hikâye etmektedir. Bunlar Şehzade Camii, Kırkçeşme Su Tesisi, Süleymaniye Camii, Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın bahçesindeki su dolabı, Büyükçekmece Köprüsü ve Edirne'deki Selimiye Camii'dir. 8 nüshası bulunan Tezkiretü'l-Bünyân'ın Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Hacı Mahmud Efendi, nr. 491 1) kayıtlı nüshası, müellif hattıdır. Tezkiretül-Bünyân'ın en güzel nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir.[45]

Doğan Kuban, esere yazdığı ön sözde Tezkiretül-Bünyân'ın bugünkü ölçülerle biyografi ya da otobiyografiye benzemediğini belirtmektedir. "Sâî'nin Tezkiretü'l-Bünyân'ı bugünkü ölçülerle değerlendirilemez. Çünkü ne bir otobiyografiye ne de bir biyografiye benzer. Sinan'ın isteğiyle o günün anlayışı içinde yazılmış bazı biyografik bilgiler içeren bir eserdir."[46]

Gülru Necipoğlu ise Tezkireler'in bizzat Sinan'ın isteğiyle yazılmasını çok önemsemekte ve bu durumu dünya mimarlık literatürüyle karşılaştırmaktadır. Necipoğlu, Sinan'ın İtalyan Rönesans mimarlarından geri kalmayacak bir benlik bilincine sahip olduğunu iddia etmektedir.[47]

---

43 Saatçi, Suphi (2008). "Sâî Mustafa Çelebi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* İstanbul: İsam. 35, s. 539.

44 Sâî, 2002: 13-16.

45 Suphi Saatçi, agm. s. 540.

46 Sâî, 2002: 9.

47 Atasoy, Zehra Betül (2012). *Mimarlık Tarihi Söyleşileri: Gülru Necipoğlu,* http://www.arkitera.com/soylesi/472/mimarlik-tarihi-soylesileri--gulru-necipoglu erişim tarihi: 20.08.2017.

Yazar ayrıca bu durumu, 16. yyda Osmanlı toplumunda eşine pek rastlanmayan bir birey-benlik algısıyla yorumlamaktadır. Necipoğlu'na göre genelde İslam toplumlarında birey kavramının[48] gelişmediğine dair oryantalist varsayımlar vardır, dolayısıyla otobiyografi yazımının da bulunmadığı iddia edilir. Sinan'ın, İtalya'daki benzer gelişmelerden haberdar olduğu düşünülür. O yüzden kendi biyografisini kalem aldırmıştır. Öyle ki böyle bir yazım geleneği İslam dünyasında ne o zamana kadar var olmuş ne de sonradan devamı gelmiştir.[49]

Sâî Mustafa Çelebi

Kaynakların belirttiğine göre Sâî, belagat sahibi ve hicivde başarılı olmakla birlikte şairliğinden çok nakkaşlığıyla tanınır. Sâî, Sinan'ın ölüm tarihinde (996/1588) otuz yaşlarındadır. Sâî'nin ölümü üzerine şair Haşimî'nin yazdığı mısra "Gitti Sâî reh-i fenâya bugün" onun ölüm tarihini [1004] vermektedir. Buna göre Sâî'nin kırk yaşlarında öldüğünü söylemek mümkündür. Mezarı, İstanbul'da Silivrikapı dışındadır.[50]

Sâî'nin bir divanı olduğu biliniyorsa da bu divan henüz ortaya çıkmamıştır. Tezkiretü'l-Bünyân da Sâî'nin küçük bir divanı sayılabilir. Sâî'nin Mimar Sinan'ın ölümü üzerine türbesi için yazdığı manzume; adeta onun biyografisini birkaç dizeye özlü biçimde sığdırması, Sinan'ın dünyasına ne kadar nüfuz ettiğini göstermesi ve onun ölüm tarihini bildiren tek belge olması açısından büyük önem taşır.[51]

Risâle-i Mi'mâriyye

Risâle-i Mi'mâriyye, 1614 yılında Ca'fer Efendi tarafından mimar Mehmed Ağa için yazılmış bir "menâkıbnâme"dir. Eser hakkındaki yayınlar, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Ms. Yeni Yazmalar 339 numarada yer alan nüshadan yararlanmıştır. Risale'yi yayımlayan üç araştırmacı (Gökyay, Crane[52] ve Yüksel) da aynı nüshadan faydalanmış

---

48 Gülru Necipoğlu'nun, İslam toplumlarındaki birey kavramının varlığına Sinan'ın biyografisini delil göstermesi, İslam sanatları felsefesine uymamaktadır. İslam sanatlarında bir ilke olan "gayrişahsîlik", sanatkârın kendi psikolojisini eserine yansıtmasına engeldir. Sanatçının bunu bir baskıdan dolayı otosansür olarak göster(e)mediğini söylemek istemiyoruz. Bilakis, sanatkâr râm olduğu bir hakikatin izinde olarak bundan içtinap eder. Burada daha fazla ayrıntıya girmemekle birlikte İslam sanatlarının ortaya koyduğu estetik ilkeleri şiir ve mimarî sanatları özelinde belirleyen bir çalışma içinde olduğumuzu da belirtmek isteriz.

49 Agy.

50 Suphi Saatçi, agm. s. 539.

51 Agm. s. 540.

52 Cafer Efendi (1987) Fl. 1614. Risâle-İ Mimâriyye: *An Early-Seventeenth-Century Ottoman Treatise On Architecture:* Facsimile With Translation And Notes By

olmalarına rağmen yayınlarının varak numaraları birbirleriyle uyuşmamaktadır.[53]

Risale-i Mi'mariyye'nin bilinen tek nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Ms. Yeni Yazmalar'da 339 numara ile kayıtlı olan yazma zannediliyordu. Ancak bazı araştırmacıların kaybolduğunu düşündüğü diğer nüsha Fatih Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonunda, Kitâb-i Mi'mâriye ve Safanâme[54] ismiyle yeni kataloglanmıştır.[55]

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Ms. Yeni Yazmalar'da 339 numara'daki nüsha, 25x41 cm ebadında kahverengi deri cilt içindedir. 87 varaktan ibaret, her sayfada 25 satır olup siyah mürekkeple talik kırmasıyla yazılmış, varaklar ayrıca numaralandırılmıştır. 15 fasıldan oluşan eserin fasıl başları, bazı ayet, hadis ve kibar-ı kelamlar ve sahife kenarlarında bulunan şiir vezinleri kırmızı mürekkepledir. Kelimelerin çoğu harekelenmiştir.[56]

Risale-i Mi'mariyye'de "Bu kitabuŋ ba'zı yerleri nesr ve ba'zı yerleri nazm vâki' olup vâki' olan manzûmât dahi kimisi ebyât-ı müfrededür ve kimisi kıt'adur ve kimisi gazeldür ve kimisi kasîdedür câ-be-câ vâki' olan kasâyidi dahi cümlesi on kıt'a kasîdedür."[57] denildikten sonra eser içine dağılmış on kaside ve dört gazelin yerleri hangi varaktaysa belirtilmiştir.

Allah'a hamd edilip kâinatın yaratılışından bahsedildikten sonra 'Fî Vasfi's-Sun'i'l-İlâhî' başlığıyla tevhit türünde bir kasideye yer

---

Howard Crane, Leiden, New York: E.J. Brill.

53 Örneğin Gökyay, "Tanrının Yaratıcılığı Üzerine" başlıklı kasideyi 4a nolu varakta gösterirken Yüksel'in yayınında 2b nolu varakta yer almakta. Crane ise aynı bölümü 3v olarak numaralandırmaktadır. Yazmada ise bu bölüm için "ikinci varakdadur" (Cafer Efendi, 2005: 3) kaydı bulunmaktadır. İ. Aydın Yüksel, tıpkıbasımda varakları numaralandırırken fihrist kısmını atlayarak kasidelerin varak numaralarının verildiği varaktan başlamış. Eserin İngilizce çevirisini ve tıpkıbasımını yayımlayan Crane ise varak numaralandırmaya fihristten başladığı için Yüksel'in verdiği numaralardan hep bir fazla varak numarası belirtmektedir. Bu durumda Yüksel, müellifin kaside fihristinde kasidelerin yerini belirttiği varak numaraları uyuşsun diye bir varak atlayarak numaralandırmış olmalıdır.

54 'AEryz98' demirbaş nolu bu nüshanın, herhangi bir kayıt olmamakla birlikte, yakın dönemde Topkapı Sarayı'ndaki nüshadan istinsah edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz.

55 Kale, Gül (2009). "Osmanlı Mimarlık Tarihi Yazımında Risale-i Mimarîyye", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 7, 13, s. 406.

56 Ca'fer Efendi, 2005: VI.

57 Ca'fer Efendi, 2005: 3.

verilmiştir. Yine 'Fî's-Salâvâti Alâ Nebiyyinâ Aleyhimselam' başlığı altında Hz. Peygamber'e salat ve dua edildikten sonra naat türünde ikinci bir kaside yer almaktadır. 15 faslın kısaca içeriklerinin anlatıldığı kısma geçilmeden de 'Fi Medhi Sahâbe ve'l-Âli Rıdvânullâhi Teâlâ Aleyhim Ecmaîn' başlığı altında Dört Halife ve diğer sahabelere dualar edildikten sonra bunların methinin yapıldığı kasideye geçilmiştir.

Ayrıca, Sultan I. Ahmet ve Mimar Mehmed Ağa'ya da dualar edildikten sonra "Ağa Hazretleri'ne müteallik olmağla Risâle-i Mi'mâriyye deyü tesmiye olundu." denilerek eserin ismi belirtilmekte ve nihayet 15 faslın önce, kısaca içeriğine değinildikten sonra "Evvelki Fasıl" başlığıyla ilk fasla geçilmektedir.

Yazar risalesine, Ağa Hazretleriyle ilgili olduğundan Risale-i Mimarîyye diye ad konulduğunu söylemekle birlikte eserin sonunda onu, Safânâme diye de adlandırmaktadır.

Eserde kaside ve gazellerin dışında kıta ve müfret gibi nazım parçaları da yoğun bir şekilde yer almaktadır. Risale'nin, nesir kısmı sade bir dille yazılmakla birlikte seci de bolca görülmektedir. Müellif devrine uygun olarak seciye de şiir görevi atfetmiş gibidir. Öyle ki zaten seciye de bir tür vezinsiz şiir denebilir. 'Şece'a' fiili Arapçada "vezinsiz olarak şiir gibi durakları olan bir tarzda konuştu." anlamına gelmektedir.[58]

Biyografik bir çalışma olan Risâle-i Mi'mâriyye'nin içeriğinde Mehmed Ağa'nın devşirildiği yıl olan 1562-63'ten 1614 yılına kadar geçen olaylar anlatılmaktadır. Fakat bu anlatım sadece o yıllar arasında kalmamaktadır. Tezkiretül-Bünyân'dan Mimar Sinan'ın hayatı 1514 yılında devşirilmesinden başlayarak alıntılanmakta, Mehmed Ağa'nın Sinan'la olan ilişkileri gündeme getirilmekte ve Behcetü't-Tevârih'ten peygamberler tarihi anlatılmaktadır. Çeşitli vesilelerle kıssalar ve menâkıblar konu edilmekte ve kronoloji dikey olarak epeyce gerilere gitmektedir. Hatta denilebilir ki Risâle, Kâbe'nin ilk yapılışına, Hz. Âdem'den önceye kadar varmakta yani ilk insanın yaratılışının öncesinden başlamaktadır.[59]

Risale, sadece Osmanlı mimarının dünyasını değil, onun Osmanlı dünyasındaki kariyer gelişimini de aydınlatacak bilgiler sunmaktadır. Bundan dolayı, bir Osmanlı mimarının yaşamı ile ilgili sistemli bilgi sunacak yegâne kaynaktır.[60]

---

58 Adonis (2014). *Arap Poetikası* (Çev. E. İşler). İstanbul: YKY yay. s. 17.
59 Halil İbrahim Düzenli, Ag. Tez s. 13.
60 Gül Kale, agm. s. 408.

Crane, Risale'yi tezkire türü içinde değerlendirmektedir.[61] "Risale-i Mimarîyye" ile "Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye" bir yönüyle şuara tezkirelerini andırmaktadır. Elbette ele alınan kişinin eserleri mimarî alanda olunca müellif de bu, bir tür tezkirede varsa mimarın şiirini yoksa bizzat kendi şiir örnekleriyle eserini zenginleştirmek istemektedir. Gerek Cafer Efendi gerek Sâî Mustafa Çelebi eserlerinde ciddi bir yekûn oluşturacak biçimde kendi şiirlerine yer vermişlerdir. Üstelik bunu Klasik şiir kuralları çerçevesinde gerçekleştirmişlerdir.

Eserin çeviri yazı ve tıpkıbasımını İ. Aydın Yüksel hazırlamıştır. Eserde, Mimar Mehmed Ağa'nın hayat hikâyesi olduğu kadar, mimarlık ve inşaat terimleri, malzeme bilgileri ve isimleri, arazi alan hesapları, ölçü birimleri ve ilave olarak da Türk musikisi hakkında bir hayli tabir, terim ve hatta coğrafi bilgiler bulunmaktadır.[62]

Eser, mimarlık tarihi açısından olduğu gibi, Cafer Efendi'nin deyimiyle "kadim Türkî" kelimeleri içermesi nedeniyle sözlük tarihi açısından da değerlidir. Yazmanın, son dua bölümünden önce gelen sekiz bölümü, mimarlıkta kullanılan terim ve kavramlara ayrılmıştır. Bu bölümlerin bir "sözlük" niteliğinden de ileri bir değeri vardır. Burada mimarlıkla ilgili Arapça kelimelerin, Farsça ve Türkçe karşılıkları verilmiş, bu karşılıklardan başka yeri geldiğinde gerekli bilgiler de verilmiştir. Risale, yazarının kadim Türkî dediği birçok kelimenin saf Türkçe karşılıklarını barındırmaktadır.

Gülru Necipoğlu, Risale'yi, Tezkireler'den farklı olarak Mimar'ın direktifiyle yazılmamasından hareketle bir menakıpname olarak değerlendirmektedir: "Sedefkâr Mehmed Ağa kendi biyografisini yazdırmaya girişmez. Onun biyografisi birinci tekil şahıs ağzından da yazılmamış ve yazma kararını hanesine yıllarca bağlı olan Cafer Efendi kendi başına vermiştir. Cafer Efendi, Mehmet Ağa ile yakın ilişkisinden kaynaklanan, biyografik bir 'menakıpname' metni yazmıştır."[63]

Cafer Efendi

Müellif, bazı araştırmalarda "Çelebi" unvanıyla geçmekteyse de Risale'de kendisini "Efendi" unvanıyla anmaktadır. Cafer Efendi hakkında elimizde bilgi yok denecek kadar azdır. Onun eğitimi, ailesi ve yaşadığı yer hakkında elde şimdilik bir bilgi yoktur. Risale'den onun babasının Şeyh Behram Efendi isminde keramet ehli bir adam olarak

61 agm. s. 418.
62 Ca'fer Efendi, 2005: III.
63 Zehra Betül Atasoy, agy.

tanındığını öğrenmekteyiz. Nerede doğduğunu bilmemekle birlikte memleketinin İstanbul'a bir aylık bir mesafede olduğunu, Risale'de müellif belirtmektedir.[64]

Osmanlı Müellifleri'nde ise Cafer Efendi ile Cafer Iyanî Bey'in aynı kişi oldukları iddia edilmektedir. Ancak Orhan Şaik Gökyay bu iddiayı reddederek "Risale-i Mimarîye sahibinin bundan başka bir Cafer olması ihtimali(ni) daha kuvvetli" bulmaktadır. Cafer Iyanî Bey, Gazavât-ı Tiryaki Hasan Paşa, Zübdetü'n-Nasâyih ve Umdetü't-Tarih, Tarih-i Cedid-i Üngürüs gibi daha çok tarih eserleri tanınmaktadır. Adı geçen eserlerin Cafer Efendi'ye ait olduğuna dair Risale-i Mimarîye'de bir işaret bulunmadığını belirten Gökyay, Cafer Efendi'nin, Cafer Iyanî Bey olması durumunda "birçok manzumelerin birinde 'Iyanî' mahlasını kullanacağı"nı iddia etmektedir. "Bulunduğu yer ve görevler hakkında bir bilgi olmadığı gibi Risale'sinde bunlara dair bilgi bir yana bir ima bile olmadığını" da ekleyen Gökyay, 'Cafer Iyanî'nin 'Bey', Risale-i Mimarîye yazarının ise 'Çelebi' daha doğrusu 'Efendi'[65] unvanı'nı taşımasını iddiasına dayanak göstermektedir.[66]

Doğrusu Cafer Efendi'nin manzume kabilinden şiirleri olmakla birlikte Sultan'a şiir sunup ondan caize alacak kadar şiir kudretine sahip ve itibar gören bir şair olduğunu Risale'deki şu kayıt göstermektedir: "Ağa Hazretleri sâlifi'z-zikr câmi'-i şerîfün resmi için tasvir ettiği eşkâl bu dâîlerinin manzûru olmağın, işbu 'Esâsiyye' kasîdesini demek vâki olup rikâb-ı hümâyûna ref' olundukda Saâdetlü Pâdişâh-ı âlem-penâh

---

64 Ca'fer Efendi, 2005: III.

65 Her ne kadar Gökyay böyle söylese de Cafer Iyanî de diğer eserlerindeki şiirlerinde Ca'fer mahlasını kullanıyor. Aşağıdaki *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs* isimli eserinde yer alan gazelin makta beyti buna örnektir:

Sanmaŋuz müşkildür adûdan almak intikâm
Her ne var ise cihânda Ca'ferî himmetdedir (Câfer Iyânî, 2001: 68).

Yine Câfer Iyânî'nin bir diğer eseri olan *Nûr-nâme* isimli kitabının sonunda yer alan şu beyitte de Câfer Iyânî'nin mahlası Câfer olarak geçmekte:

Eyleyüb bir bahâne-i 'illet
Ca'fer-i müznibe ide rahmet (Câfer Iyânî Bey, 2013: 189).

Hem *Nûr-nâme'*de hem de *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs'*te bolca benzer söyleyişe sahip manzume kabilinden şiir bulunması açıkçası bizi düşündürmekte. Ayrıca Cafer Efendi'nin, *Risâle-i Mi'mâriyye'*de iki kere Engürüs/Üngürüs'e atıf yapması da dikkat çekmekte. İncelediğimiz bu üç eserde de şiirlerin kolay bir söyleyişi olması, Ca'fer Efendi ile Ca'fer Iyanî'nin aynı kişiler olup olmadığı konusunda tereddütler oluşturmakta. En azından şunu söyleyebiliriz ki Ca'fer Efendi ile Ca'fer Iyanî'nin, farklı kişiler olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Bu konuda net bir fikir öne sürmek şimdilik pek mümkün görünmemektedir.

66 Orhan Şaik Gökyay, agm. s. 115-116.

kemâl mertebede mahzûz ve mesrûr olup mukâbelesinde nice lütf u ihsân eylediler."[67]

Oysa Orhan Şaik Gökyay, Cafer Efendi'nin şiir kudreti hakkında Risale'deki şiirlerden hareketle pek olumlu konuşmaz: "Kitabında büyük bir yer tutan kasidelere, gazellere, kıtalara ve müfretlere bakılırsa nazımla uğraştığı anlaşılan Cafer Efendi'nin adına o devir tezkirelerinde rastlamıyoruz. Manzumelerinin konuları bakımından belli ve dar bir çerçevenin dışına çıkmamış olmasının ve şiir olarak bunların büyük bir değer taşımamasının bunda etkisi olsa gerektir."[68]

Hâlbuki yukarıdaki kayıt, müellifin Padişah'tan ihsan görecek kadar itibar gören bir şair olduğunu göstermektedir. Gökyay'ın, Cafer Efendi'nin şairliği konusunda Risale'deki bu bilgiyi atlaması dikkat çekmektedir. Oysa Gökyay'ın aşağıdaki değerlendirmesi de açıkça göstermektedir ki Bahariye kasidesi en azından diğer kaside ve nazım parçalarından ayrı değerlendirmeyi hak eden bir içerik ve söyleyiş zenginliğine sahiptir: "Sultanahmet Camii'nin sanat özelliklerini, birtakım ve kimisi güzel benzetmelerle anlatan bu kaside…"[69]

Cafer Efendi'nin mimarlık mesleği ile ilgisi olmadığına dair iddialar da bulunmaktadır. Örneğin Gülru Necipoğlu, Cafer Efendi'nin eserin sonuna Osmanlıca-Arapça-Farsça bir sözlük katmasını, müellifin mimarlık pratiğiyle pek ilgisi olmamasıyla açıklamaktadır.[70]

Tezkiretü'l-Bünyân ve Tezkiretü'l-Ebniye ile Risâle-i Mi'mâriyye'nin Karşılaştırılması

Risâle-i Mi'mâriyye, Tezkiretü'l-Bünyân'a göre daha planlı hazırlanmış ve bölümler hakkında bilgiler ayrıntılı bir biçimde verilmiştir. Risale-i Mi'mariye, Osmanlı yazarlarının mimarîyi bir araç gibi kullanarak yazı marifetlerini göstermelerinin en güzel örneklerinden biridir. Cafer Efendi'nin risalesindeki Mehmed Ağa'nın, Tezkiretü'l-Bünyân'daki Sinan Ağa'dan daha başarılı ve ayrıntılı biçimde anlatıldığını da ifade edebiliriz.

15 fasıldan (bölümden) oluşan Risâle-i Mi'mâriyye'de her bir bölümün içeriklerine ait bilgiler üç farklı yerde geçmektedir. Bu düzen ve içerik planı, Tezkireler'de bulunmamaktadır. Tezkiretü'l-Bünyan'ın başlık ve bölüm tasnifi düzensiz bir biçimde sıralanmıştır. Tezkiretü'l-

67 Ca'fer Efendi, 2005: 66.
68 Orhan Şaik Gökyay, agm. s. 116.
69 Agm. s. 170.
70 Zehra Betül Atasoy, agy.

Bünyan, bibliyografik açıdan oldukça dardır. Eserde, 8 adet Kur'an'ı Kerim ayetinin dışında bir başka kaynağa referans verilmez. Oysa Risâle-i Mi'mâriyye, Tezkiretü'l-Bünyan'la karşılaştırıldığında oldukça zengin bir referanslar silsilesine sahiptir.[71]

Risale'de yer alan her nazmın vezni ayrıca gösterilmişken Tezkireler'deki şiirlerde vezin belirtilmemiş; ayrıca Risale'de kaside ve gazel kullanılırken Tezkireler'de mesnevi nazım biçimi yaygın olmakla birlikte; pek az şiirde de mahlas kullanılmıştır. Tezkireler'de ağırlıklı olarak mesnevi nazım biçiminde manzumelerin yer alması, Sâî'nin şiir kudretinin Cafer Efendi'ye kıyasla daha zayıf olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bilindiği üzere mesnevi tipi manzume yazmak kaside ve gazele göre teknik olarak daha kolaydır. Mesnevilerde her beyit kendi içinde kafiyeli olduğu için şair, kafiye kelimesi bulmakta kaside ve gazel kadar zorlanmaz. Ayrıca Cafer Efendi'nin şiirlerinin Sâî'ye göre daha lirik olduğunu da ifade etmek gerekir.

Tezkiretü'l-Bünyân ve Tezkiretü'l-Ebniye"deki Şiirlerin Genel Değerlendirmesi

Tezkiretü'l-Bünyân

Tezkiretü'l-Bünyân, içeriğinde şiir ve mimarî ilişkisini ortaya koyan zengin şiirsel imajlar barındırmaktadır. Daha ilk girişte yer alan mensur kısımda Allah'a hamdedilirken esas (temel), bina (yapı), tâk (kemer) mimarî kavramlara yer verilmiştir:[72]

"Hamd u sipâs ol **mü'essis**-i **esâs**-ı seb'-tıbaka ve senâ-yı bî-kıyâs ol **bânî**-i **mebnâ**-yı **tâk**-ı sipihr-i nüh **revâk**a…"[73] (Şükürler olsun yedi katın temellerini atana ve eşsiz övgüler olsun dokuz katlı gök kemerinin binasını kurana…)

Hamtten sonra gelen, "mesnevî-i ma'nevî" olarak isimlendirilen mesnevi nazım biçimiyle kafiyelenmiş bir nazım parçasının 5 beytinde de şiir-mimarî ilişkisine örnekler bulunmaktadır:[74]

Zihî **Sâni'** k'edüp zâhir kümûndan
Bu **kâh**ı **tarh kıldı** kâf (u) nûndan

(Ne güzel Yaratan ki çıkartıp gizlendiği yerden / Var etti bu köşkü 'ol' buyruğundan)

---

71 Halil İbrahim Düzenli, ag tez. s. 46-47.
72 Metinlerde yer alan mimarî kavram ve metaforlar koyu punto ile vurgulanmıştır.
73 Sâî, 2002: 129
74 Age. s. 129

Varlığın, köşk (kâh) metaforuyla anlatıldığı beyitte, hem sani (sanat eseri ortaya koyan, yaratan) hem de tarh kılmak (yapmak, düzenlemek) sözcükleriyle mimarî kavramlara şiirsel imajlar yüklenmiş.

Direksiz turgurup bu nüh-**kıbâbı**
Mu'allak asdı **tob-**ı âfitâbı

(Sütunsuz durdurdu havada dokuz kubbeyi / Asıp bıraktı ortaya güneş küreyi)[75]

Hem Tezkireler'de hem Risale'de "kandil"e mimarî bir öge olarak yer verilmiş. Camilerde aydınlatma aracı olan bu kandiller arasında, ışığı artırmak için top aynalar, deve kuşu yumurtaları, sırma püsküllü porselen toplar bulunurdu.[76] Beyitte, bu bilgiden hareketle güneş de gök kubbenin top aynası gibi düşünülmüş.

Yed-i kudretle **tahmîr** etti lâ'yı
Vücûd-ı Âdem'e urdı **binâ**yı

(Kudret eliyle mayalandırdı sonra 'yok'u / Âdem'in bedeninin temelini attı)[77]

Beyitte mayalandırmak anlamında kullanılan 'tahmîr', Kamusu'l-Muhit tercümesinde; "Hamur ve balçık makûlesini mâyelendirmek ma'nâsınadır." diye geçmektedir. Dolayısıyla tahmîr'in mimarî yapılar için harç işlemi anlamında da kullanıldığını söyleyebiliriz.

Nazar **kasr**-ı vücûda manzar oldı
Kitâbe ana ol ebrûlar oldı

(Bakış, pencere oldu beden kasrına / Kaşlar kitabe oldu üstüne)

Kitabedeki hatta yer alan harflerin istifi kaştaki tüylere benzetilmiş, benzer bir benzetmeyi Tezkireler'deki şu nesir cümlesinde de görüyoruz: "kavs-i felek mânend tâkhâ-yı dil-pesendin ebrû-yı hûbân misâl seyrinde…"[78] (Gök yayına benzer gönül okşayıcı kemerlerini güzellerin kaşları gibi seyretmek…)

Çü **kâh**-ı cism-i Âdem oldı **âbâd**
Halîlullâh kıldı Ka'be **bünyâd**

(Böyle şenlenince Âdem'in varlık köşkü / Kâbe'yi yapmak da Hz.

---

75 Bu beyit, Tezkiretü'l-Ebniye'deki kasidenin 3. beyitinde tekrar etmektedir.
76 Şentürk, A. Atilla (2014). *Osmanlı Şiiri Antolojisi,* İstanbul: YKY yay. s. 127
77 Bu beyit de Tezkiretü'l-Ebniye'deki kasidenin 4. beyitinde tekrar etmektedir.
78 Sâî, 2002: 151.

İbrahim'e düştü)

Bu nazmdan sonra Hz. Peygamber'e övgü bölümünde de mensur olarak mimarî metaforlar kullanılmıştır:

"Ve dürûd-ı nâ-ma'dûd ve salavât-ı nâ-mahmûd ol **mi'mâr**-i ka'be-i dil-i ahyâra ki (…) ümmet-i şikeste-bâl ü za'îfü'l-hâli **kantara**-i sırât-ı müstakîmden **sarây**-ı **riyâz**-ı na'îme sâlik kılup ol sirâc-ı dîni reh-nümâ eyledi."[79] (Güzel insanların gönül kâbelerinin mimarına sayısız övgüler, sonsuz dualar olsun. (…) kalbi kırık ümmetini, sırat köprüsünden cennet bahçelerinin sarayına yolladı ve din kandilini kılavuz etti.)

Yine "mesnevî-i ma'nevî" olarak isimlendirilen Hz. Peygamber'e övgü türünde iki beyitlik nazım parçasının ikinci beytini de şiir ve mimarî ilişkisine örnek verebiliriz:

Sırât **köprüsi** şer'-i Habîb-i Ekrem'dür
Şu kimse kim düşe andan yeri cehennemdür[80]

(Sırat köprüsüdür o yüce sevgilinin emri / Cehennemdir ondan uzak düşenin yeri)

Mensur bölümde Dört Halife'nin hepsi mimarî metaforla yüceltilmişken sadece diğer halifelere yazılan nazımdan başka, ayrıca Hz. Ali için yazılan nazımda mimarî metafor kullanılmıştır:

Esedullâh ol İmâm 'Alî
Şu'le-i şem'i bezm-i Lemyezelî[81]

(Allah'ın aslanıdır, İmam Ali / Sonsuzluk meclisinde kandil alevi)

Dört Halife ile ilgili mensur bölümde;[82] Hz. Ebubekir, ilk halife olması cihetiyle mihrap, kandil ögeleriyle övülürken Kur'an'ı tedvin etmesi nedeniyle de cami (toplayan) sıfatıyla anılmış. Hz. Ömer'in övgüsünde, adaletiyle anıldığı ve İslam devletinin teşkilatlanmasında önemli adımlar attığı için minber, sütun, duvar gibi gücü, kuralı ve sistemi temsil eden mimarî ögelere yer verilmiş. Hz. Osman, iffet ve ahlakıyla bilindiği, Kur'an'ı mushaf haline getirip önemli birkaç şehre birer örnek gönderdiği için mahfil, cami, çatı vb. ögelerle övülmüş. Hz. Ali ise "ilmin kapısı" olduğu için "kapı", ehlibeytten olduğu için de "hane" kavramları ile anılmış:

---

79 Age. s. 129
80 Age. s. 129.
81 Age. s. 130.
82 Age. s. 130-131.

Hz. Ebubekir, "ol **mihrâb**-ı ka'be-i hakîkat ve ol **kandîl**-i **bâb**-ı tarîkat, **câmi'**-i sıdk u safâ ve yâr-ı gâr- Server-i enbiyâ, **hacer**-i ka'be-i dîn…" (Hakikat kâbesinin mihrabı, tarikat kapısının kandili, temizlik ve doğruluğu[n camisi] kendinde toplamış kişi, peygamberler önderinin mağara yoldaşı, din kâbesinin taşı…)

Hz. Ömer, "Ol **minber**-i **câmi'**-i 'adl ü dâd ve ol zahîr-i ehl-i sıdk u sedâd, **sütûn**-ı **hâne**-i İslâm (…) **hışt-zen**-i **dîvâr**-ı dîn-i mutahhar…" (Hak ve adalet camisinin minberi, doğruların yardımcısı, İslam konağının direği, (…) temiz din duvarının kerpiç ustası…)

Hz. Osman, "ol **mahfil**-i **câmi'**-i hüsn ü ahlâk ve ol **câmi'**-i Kelâmullâhi'l-Meliki'l-'allâm, ser-hayl-i şühedâ, âfâk-ı **sakf-hâne**-i dîne zib ü zeyn…" (Ahlak ve güzellik camisinin mahfili, Her şeyi Bilen Hükümdar'ın kitabını derleyip toplayan[cami], şehitlerin başı, din çatısı tavanının bezeği…)

Hz. Ali, "Ol **bâb**-ı **medîne**-i 'ilm ü 'irfân (…) **rükn**-i **rekîn**-i **hâne**-i dîn…" (İlim ve irfan kentinin kapısı, din konağının sağlam direği…)"

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin övgüleri için yer verilen mensur bölümde cennet/bağ meyvesi bulunurken şiirde ise mimarî süslemelerin en önemli ögelerinden olan bahar ve çiçek kavramları bulunmaktadır:

Hz. Hasan ve Hüseyin için "…ve ol semere-i **cinân**-ı **cenân**-ı Fahr-i kevneyn ü Habîbü's-sakaleyn…"[83] (Evrenin övüncü, insanların ve cinlerin sevgilisi Hz. Muhammed'in gönül bağının meyveleri)

Sebzler her bahârda Hasan'uŋ
Zehrden göçdüğin beyân eyler

Lâleler hem Hüseyn-i mazlûmuŋ
Kanlu pîrâhenin 'ayân eyler[84]

(Yeşillikler her bahar Hasan'ın / Zehirden göçtüğünü söyler / Laleler mazlum Hüseyin'in / Kanlı gömleğini gözler önüne serer)

Bundan sonra gelen Padişah ve Şehzade övgülerinde; mimarî öge kullanılmadan Padişah III. Murat için önce iki beyit, sonra mesnevi kafiyesiyle bu kez nazm adıyla 9 beyitlik bir şiir parçasına yer verilmiş. Şehzade Mehmet için yine mimarî öge barındırmayan bir beyit söylenmiş. Sonra da Sadrazam Siyavuş Paşa da yine mimarî metafor kullanmadan bir beyitle övülmüş.

---

83 Age. s. 130.
84 Age. s. 131.

Mimar Sinan'ın dilinden, mesnevi tipi kafiyeyle yazıldığı için mesnevi olarak isimlendirilen nazmdan alınan şu beyitler, Mimar'ın kendi dilinden hayat hikâyesi olması yönüyle de dikkate değer bir niteliğe sahiptir:

Anuŋ devşirmesiyem ben kemîne
'Aceb lutf eylemişdür bu hazîne

(Onun devşirmesiyim ben zavallı / Ne iyilikler eylemiştir bu garibe)

Benim **üstâd**ımuŋ kim âferîn bâd
Beni **neccâr**lıkda kıldı üstâd[85]

(Beni dülgerlikte usta kılan / Ustamın da hakkı helal olsun)

Yine Sinan'ın dilinden nesir olarak aktarılan şu ifadelerde mimarî imajlar dikkat çekmekte:

"Bu hakîr Sultan Selîm Han'ın **gülistân**-ı saltanat[ın]un devşirmesi olup (…) Bir zamân hizmet-i pâdişâhî ile 'Arab u 'Acem'i geşt ü güzâr eyleyüp her **küngüre**-i **eyvân**dan bir **gûşe** ve her **zâviye**-i vîrândan bir **tûşe** peydâ eyleyüp yine **şehr**-i Sitanbul'a dönülüp"[86] (Ben zavallı, Sultan Selim Han'ın saltanat gülbahçesinin devşirmesiyim. (…) Bir zaman padişah hizmetinde, Arap ve Acem diyarlarında gezip dolaşarak her yüksek eyvandan bir köşe ve her viran tekkeden bir kırıntı belleyip yine İstanbul'a döndüm)

Metinde, devşirme – çiçek ilişkisi, tarihi bir olayı oldukça olumlu bir imajla anlatması bakımından kıymeti haiz: Gayrimüslim azınlıkların yetenekli erkek çocuklarını, devlet kademelerinde istihdam etmek amacıyla eğitme eylemi için kullanılan devşirme, bahçeden gül dermek, devşirmek anlamlarında kullanılmış.

Sinan'ın mimar oluş hikâyesinin kendi dilinden anlatıldığı kısımda yer alan şu iki beyit de yine mimarî ögeler barındırmaktadır:

Murâd edindüm olam tâ ki **mi'mâr**
Kemâlümle koyam 'âlemde âsâr

(Diledim ki bir mimar olayım / Usta olup dünyada eserler bırakayım)

---

85 Age. s. 134.
86 Age. s. 135.

Der idüm kim müyesser eylese Hak
Bana bir ‘âli **beytullâh** yapmak[87]

(Derdim ki bağışlasa da Hak / Nasip olsa bana yüce bir cami yapmak)

Sâî’nin, Şehzade Mehmet Camisi ve Türbesi için söylediği aşağıdaki beyit, şiir ve mimarî ilişkisine müstesna bir örnek teşkil etmektedir. Beyit, şiirde bu mazmunun yaygınlığı, bu iki sanatın birbiriyle geçişkenliği konusunda bir nümune olması ve bizzat bir mimarî biyografide yer alması bakımından oldukça ilgi çekicidir:

Dikilmiş sanmaŋuz **mermer direk**lerdür **harîm**inde
Temâşâ itmeğe turmış neçe **serv**[88]-i semen-sîmâ[89]

(Sanmayın mermer direklerdir avlusunda dikilmiş / Nice yasemin yüzlü servi, etrafı seyre durmuş)[90]

Tezkire’de şiirden sonra gelen secili nesr bölümünde caminin avlusu cennet bahçelerini andırır biçimde tasvir edilmiş. Caminin minareleri de oldukça şiirsel bir biçimde uzun boylu, hizmete amade gençlere (gulamlara) benzetilmiş. Böylece hizmetkârları ve bahçeleriyle tam bir cennet hayali oluşturulmuş:

“Ve her **suffa**-i dil-güşâsı bir **mesîre**-i safâ-efzâ olup ve iki **minâresi kubbe** ile gûyâ bir pîr-i rûşen-zamîr öninde kıyâma gelmiş iki kıyâmet-kad cüvân-ı zibâ, makâm-ı hizmette ber-pâ idi.”[91] (Gönül açıcı sofaları, esenlik veren birer mesire gibiydi ve iki minaresi, aydınlık gönüllü bir ihtiyarın önünde ayağa kalkmış, uzun boylu, yakışıklı gençler gibi, hizmete hazır beklemekteydi sanki.)

Yine devamında yer alan manzumede:

---

87 Age. s. 138.

88 Eyyûbî de Kâbe’nin harîm kısmını tasvir ederken serv mazmununu bu anlamda kullanır:

*O gûyâ **serv**-kad bir dil-rübâdur*
*__Müzeyyen__ sim ü zer **sahn**-ı safâdur*
*Anuŋ her **pâyesidür serv**-i sîmin*
Müezzinler içün olındı ta'yîn (Eyyûbî, 1991: 134)

89 Sâî, 2002: 139.

90 “Kasîde-i Câmi’-i Şerîf” isimli Selimiye Camii hakkındaki kasidenin 35. Beyti aynen tekrar edilmiş.

91 Sâî, 2002: 139.

Zihî ‘âlî **binâ**-yı **cennet-âsâ**[92]
Havâsı cân-fezâ, âbı musaffâ[93]

(Nasıl da yüce cennet gibi bir bina / Can verir havasıyla dupduru suyuyla)

Kurulan cami-cennet ilişkisi, tüm İslam sanatlarında temel imaj olan ‘cennet tasviri’nin bir ifadesidir. İlerdeki manzumelerde tekrar edecek olan cami-cennet ilişkisi, Burckhardt’ın “Cami, cennet hayalini canlandırır.”[94] tespitini hatırlatmaktadır.

Şiir, bize insanın kaybettiği “cenneti tekrar, ideal bir biçimde camide gerçekleştirmeye” çalıştığını hatırlatmaktadır. Camide, cennet ve oradaki huzurun hedeflendiğini düşünürsek Jale Nejdet Erzen’in cami için söylenen şu ifadeleri daha iyi anlaşılacaktır: “En önemlisi mihrab üzerindeki doğa sembolleridir. Müslüman için mekânın ideali sulh ve huzur mekânıdır: ‘Dâru’l-İslâm’. Cami enteryörleri öncelikle doğada görülen bu ideal huzur ve berraklığı yansıtmaya yöneliktir.”[95]

Eskiler, o devrin şehircilik anlayışı çerçevesinde “cenneti, kale gibi iç içe surlarla çevrili ve ortaya doğru gittikçe yükselen ve güzellikleri artan bir şehir” gibi düşündüklerinden[96] olsa gerek camiyi de kolayca cennet imgesiyle ifade edebilmektedirler.

Mimar Sinan’ın dilinden Kağıthane’den İstanbul’a su getirilmesi bahsinde söylenen aşağıdaki beyitler ise Ferhat’ın, Bîsütun dağını delip su getirmesi hikâyesine telmih içermekte. Edebî bir telmihin, mimarî bir durum için kullanımı tam da şiirdeki mazmunları hatırlatmakta:

---

92 Süleymaniye Camisi için, Eyyûbî’nin de benzer cennet imgelerini kullandığını görmekteyiz:
Müferrih sahnı gûyâ sahn-ı Cennet
İçi vü taşı memlû 'ayn-ı rahmet (Eyyûbî, 1991: 146)
(Bu caminin insana ferahlık veren avlusu, sanki Cennet bahçesi gibidir / Avlunun içi dışı maddi manevi rahmetle doludur)
Anuŋ revzenleri gelmez misâle
Görinür bâg-ı Cennet ehl-i hâle (Eyyûbî, 1991: 151)
(Pencerelerinin ise eşi benzeri bulunmaz / Sanki onlar hal ehli kişilere birer Cennet bahçesi görünümündedir. Çeviri yazıda ‘düzen’ diye yazılmış, sadeleştirme kısmında pencere diye sadeleştirilmiş.)

93 Sâî, 2002: 139.

94 Burckhardt, Titus (1989). *İslâm Sanatının Esasları,* (Çev. H. Önkal), Kubbealtı Akademik Mecmuası, 18, 1, s. 58.

95 Erzen, Jale Nejdet (1999b). “Osmanlı Estetiği”, *Osmanlı Ansiklopedisi,* Ankara: Yeni Türkiye yay. 10, s. 41.

96 A. Atilla Şentürk, age. s. 4.

Lîk fennümde haylî **üstâdem**
Hüsrevâ hizmetüŋde Ferhâd'em[97]

(Yine de sanatımda epeyce ustayım / Ey Padişah, senin hizmetinde bir Ferhad'ım)

Bî-**sütûn**-ı dehrde ol Hüsrev-i şîrîn-suhân
Bende de cân oynamakda hizmetinde **kûh-ken**[98]

(Zamanın Bîsütun Dağı'nda o şirin sözlü Hükümdar / Bu canını tehlikeye atan köle de hizmetinde dağdelen)

Benzer şekilde suyollarının yapımını anlatan bir nazımda yer alan şu beyit de su kemerlerini, gökkuşağına benzeterek şiirsel imajı devam ettirmektedir:

Dökdük o yolda su yerine **sîm** ile **zeri**
Eflâke erdi **kavs**-i kuzah-veş **kemerleri**[99]

(Altınla gümüş döktük o yolda su yerine / Gökkuşağı gibi ulaştı kemerleri göğe)

Sâî, kemer – gökkuşağı ilişkisini sık kullanmıştır. Hem Büyükçekmece Köprüsü'ndeki kemerler için hem de Selimiye Camisi'indeki kemerler için gökkuşağı benzetmesi yapmıştır:

Büyükçekmece Köprüsü için;

Çeküp **kavs**-ı kuzah gibi **kemerler**
Ki yeksân oldı halka bahr ile ber

(Gökkuşağı gibi kemerler çektim göğe / Bir oldu halk için denizle kara)

Selimiye Camisi için;

Mülevven ol **kemerler** her biri kavs-ı kuzah mânend
Diye bârân-ı eltâf-ı Hudâ'ya dâl her dânâ

(Rengârenk kemerleri gökkuşağına benzer / Gören der: Allah'ın lütfu yağmura işarettir)

Risale-i Mimarîye müellifi Cafer Efendi de Sultanahmet Camisi için yazdığı kasidede bu kez mihrap – gökkuşağı ilişkisi kuracaktır:

---

97 Sâî, 2002: 144
98 Age. s. 146.
99 Age. s. 146.

Şekl-i **mihrâb**-ı safâ-bahşa dönüp **kavs**-ı kuzah[100]
Oldu **kandîl**-i nücûm ile cihân **câmi'**-vâr[101]

Tezkire'de aynı bölümde yer alan suyolundaki bir havuzun tasviri, klasik şiirdeki bir güzelin tasviriyle benzer mazmunlara sahiptir:

O **havz**-ı mehveş-i hûb-ı **müdevver**
Olur **bâg**-ı **cinânda havz**-ı Kevser[102]

Süleymaniye Camisi'nin yapımının anlatıldığı kısımda yer alan şu beyitler de cami için yapılan hafriyat çalışmasından bahsetmektedir:[103]

Buyurdı ol şeh-i ferhunde-tâli'
Yapam gendülere bir hûb **câmi'**

(O bahtı açık Padişah buyurdu / Yapayım kendilerine bir güzel cami)

O dem **tarh eyleyüp** Eski Sarây'ı
Süleymâniyye'ye urdum **binâyı**

(Düzenleyip Eski Saray'ı hemen / Attım temelini Süleymaniye'nin)

Beyit, Süleymaniye Camisi'nden önce aynı bölgede yer alan, Fatih Devri'nde yapılmış Eski Saray'ın yıkıldığını yerine caminin yapıldığını ifade etmektedir.

Süleymaniye Camisi için mermer sütunlarının getirilmesinin anlatıldığı nesir kısımda, dört mermer sütuna ikonolojik bir değer atfedilerek Dört Halife ile benzerlik ilgisi kurulmuş:

"Evvelâ ol çâr **mermer sütûn** ki **makâm**-ı çehâr-yâr-ı güzînde her biri bir **serv**-i ser-efrâz-ı **riyâz**-ı dîndür."[104] (Öncelikle o dört mermer sütun ki her biri Dört Seçkin Dost benzeri din bahçesinin ulu servileridir.) Nesirde kullanılan teşbih ögelerine, telmih unsurlarına baktığımızda da klasik şiirdeki benzer mazmunları görüyoruz. Yine aynı bölümün

---

100 15. yy şairi Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Fatih Camisi'nin avlu kemerleri için de yine gökkuşağı benzetmesini yapmıştır:
Tolayı tâklardur gûne gûne
Kamu kavs-i kuzahdandur nümûne (Tâcî-zâde, 2006: 184)
Eyyûbî'nin de kemeri, gökyüzüne benzettiğini görmekteyiz:
Uzunkemer ki gûyâ âsmândur
Hudâ'nun kudretinden bir nişândur (Eyyûbî, 1991: 174)

101 Cafer Efendi, 2005: 67-68.

102 Sâî, 2002: 147.

103 Age. s. 149.

104 Age. s. 150.

devamında yer alan manzumede de benzer özellikler bulunmaktadır:

Meğer kim ol **sütûn-ı pâk-mermer**
Sipihrüŋ çarhına olmışdı mihver

(Sanki o temiz mermerden sütun / Ekseni olmuştu gök çarkının)

Erüp bir **kûh-kenveş** zû-fünûna
Sütûn etmiş bu tâk-ı bî-sütûna[105]

(Varıp dağdelen [Ferhat] gibi bir bilim sahibine / Direk etmiş onu bu direksiz göğe)

Mermer sütunların dikilmesi nesir olarak anlatıldıktan sonra yer verilen manzumede de yine dört sütun – Dört Halife ilgisi kurulmuş:

Oldı Ka'be bu **câmi'**-i **mevzûn**
Çâr-yâr oldı anda çâr-**sütûn**

(Bu güzel biçimli cami sanki Kâbe oldu / O dört sütun ona Dört Halife oldu)

Çâr-**rükn** üzre **hâne**-i İslâm
Çâr-yâr ile buldı **istihkâm**

(Dört direk üstünde İslam'ın evi / Dört Dost ile kurulup güçlendi)

Devamında yer alan nesir kısımda "gök yayına benzer gönül okşayıcı kemerlerini, güzellerin kaşları gibi seyretmek"ten bahsedilmektedir: "**kavs**-i felek mânend **tâkhâ**-yı dil-pesendin **ebrû**-yı hûbân misâl seyrinde…"[106]

Sofa ile ilgili şu tasvirde klasik şiirdeki ayna motifini görmekteyiz. Beyitte, İskender'in âlemi gösteren aynasına bir telmih bulunmaktadır:

Suffalar menzilgeh-i ehl-i safâ
Câmlar âyine-i 'âlem-nümâ[107]

(Sofalar durağıydı keyif ehlinin / Camları birer ayna, âlemi gösteren)

Yukarıda geçtiği gibi bir sonraki kısımda yer alan manzumede yine caminin kürsüsünden bahseden beyitte de kürsü, âşıklar için bir sevgili eşiği gibi düşünülmüştür:

---

105 Age. s. 150.
106 Age. s. 151.
107 Age. s. 151.

Kılsa o **kürsîyi** n'ola 'uşşâk pây-bûs
Mânend-i subh u şâm ana '**âc u abnûs**[108]

(Âşıklar gelip o kürsüyü öpseler ne olur / Fildişiyle abanoz ona sabah akşam gibidir.)

Caminin kubbelerini tasvir eden şu satırlar ise mekânın adeta farklı bir ikonolojik okumasını yapar gibidir:

"Ve ol **câmi'**-i şerîfün **kıbâbları** deryâ-yı letâfetün habâbları gibi **zeyn** olup **kubbe**-i 'âlisi âsumân-girdâr ve 'alem-i **zer**-nigârı üzerinde mihr-i pür-enver gibi rûşen ve bedîdâr ve **menâreler** ile **kubbe**, **kubbetu'l-İslâm** olan Habîb-i Muhtâr ile misâl-i çehâr-yâr vâki' olmış idi. Ve **münakkaş câmları** bî-nazîr u bî-'âdil mânend-i şehper-i Cibrîl; ne gûn ki tâb-ı âfitâb ile münevver ü rûşen olsa her dem-i bahâr, **müzeyyen gülşen** olur."[109] (Caminin kubbeleri, güzellik denizinin kabarcıkları gibi süslendi; büyük kubbesi gökyüzü gibi, altın yaldızlı alemiyse üstündeki güneş gibi ışıldamaktaydı. Dört minaresiyle kubbesi, İslam'ın kubbesi Hz. Muhammed'le onun Dört Dostu gibi olmuştu. Cibril'in kanatları gibidir; ne zaman güneşin ışınlarıyla aydınlansa hep bahar vakti, süslü gül bahçesi olur.)

Titus Burckhardt, Roger Garaudy ve Doğan Kuban gibi İslam mimarîsi üzerine çalışan ve Osmanlı camileri hakkında değerlendirmelerde bulunan araştırmacılar da mihrap ve kubbe için Sâî'nin bu ikonolojik değerlendirmelerine benzer görüşler serdetmişlerdir.[110]

---

108 Age. s. 152.

109 Age. s. 152.

110 Kubbe sembolizmi ile ilgili aşağıya aldığımız yorumlar, dikkat çekici fikirler sunmakta: "Eski mihrapların birçoğu deniz kabuğunu (sedef) andıran bir kubbe biçiminde düzenlenmiştir. Sedef, İlahî Kelam'ın İslamî sembollerinden biri inci ile irtibatlandırılır: Hz. Peygamber'in bir hadisine göre, dünya beyaz bir inciden yaratılmıştır. İnciyi içine alan sedef, İlahî Hitabı alan kalp 'kulağı'na benzer; gerçekten bu hitap da mihraptan icra edilir." Burckhardt, Titus (2013). *İslam Sanatı-Dil ve Anlam* (Çev. T. Koç) İstanbul: Klasik yay. s. 126. [Süleymaniye Camiisinin kubbesi hakkında] "Bu devasa kavkının (deniz-midye kabuğunun) içinde her şey akılla kavranabiliyor." Garaudy, Roger (2013). *İslam'ın Aynası Camiler* (Çev. C. Aydın) İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı yay. s. 53. "Kuşkusuz bir İslam imparatorluğunu en güçlü döneminde temsil eden camilerde, politik gücün ötesinde dinin toplumsal gücü de simgelenmektedir. Yine metaforik olarak namaz mekanlarının dinamiğinde yatay boyutların dünyayı, düşey boyutlann dinsel bir yükselişi ve kubbede biten bir gelecek dünyayı simgelediğini hayal etmek zor değildir. Bu hayaller daima Tanrı'ya uzanan bir gökkubbe ifadesi olarak şairlerin dizelerinde dile gelmiştir." Doğan Kuban, age. s. 457

Tezkire'de bu yorumun devamında yer alan iki beyitte, cennet imgesi devam ederken renkli camlar, Çinli ressamları hayran bırakacak kadar güzel olduğundan, Cebrail'in kanatlarına benzetilmiş:

Oldı **câmi'** mecma'-ı ehl-i safâ
Cennet-âsâ bir **makâm**-ı dil-güşâ

(Sefa ehlinin derneği oldu cami / Gönül açıcı bir yer, Cennet gibi)

Câmlar çün şehper-i Rûhu'l-Emîn
Resminüŋ hayrânı nakkâşân-ı Çîn[111]

(Camları sanki Cebrail'in kanatları / Resimlerine hayran kaldı Çin nakkaşları)

Caminin kubbesi ve işlemeleriyle ilgili olarak Tezkire'de getirilen yorum, yeni ikonolojik açılım imkânları da sağlamaktadır. Sâî, kubbenin semaya adeta remzolduğunu belirtmiş ve kubbeye Fatır Sûresi'nin 41. Ayetinin nakşedilmesini de buna bağlamış: "Merhum **kıbletü'l-küttâb** Hasan Karahisârî **hatt**-ı müsennâ ile **kubbe**-i semâ-sîmâsına 'Allâhu yumsiku's-semâvâti ve'l-arz' âyet-i şerîfesini, ilâ-âhirihî, tahrîr ve her **bâb-ı cennet**-misâlinün **kitâbesine** münâsib-i tâlib ü râgıp olup neçe dil-keş **hutût tahrîr** edüp"[112] (Kâtiplerin kıblesi Hasan Karahisârî, müsenna hattıyla göğe benzer kubbesine 'Allah gökleri ve yeri, düzenleri bozulmasın diye tutuyor' ayetini ve cennete benzer her bir kapısının kitabesine, nice beğenilecek, gönül çekici hatlar yazdı.)

Bu ayet-i kerimenin Mimar Sinan'ın inşa ettiği birçok kubbede nakşedilmesi, kubbe-sema ilişkisinin yaygınlığını göstermesi bakımından önemlidir. Süleymaniye Camii'nin ana kubbesinde yer alan Fatır Sûresi'nin 41. ayeti, Molla ÇelebiRüstem Paşa, Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa, Zal Mahmud Paşa, Şemsi Paşa, Atik Valide, Lüleburgaz Sokullu, İzmit Pertev Mehmet Paşa Camilerinin ana kubbelerinde de yer almıştır. Ayrıca, kubbelere bu ayetin nakşedilmesinin, bizzat Mimar Sinan'ın talebiyle gerçekleştiğini de belirtmek isteriz.[113]

Sâî'nin de beyitlerinden çıkarabileceğimiz gibi Osmanlı Camisi, bir "evren yapısı"na sahiptir. Alt yapıda yeryüzünün, çeşitli görüntüleri ile örtüde gökyüzü temsil edilir. Yeryüzü ve gökyüzü tasarımları bir yapıda bütünleşir. Mekân düzeni, dekor, seçilen Kur'an ayetleri ve ışık yine bu

111 Sâî, 2002: 152.
112 Age. s. 152.
113 Özsayıner, Z. Cihan (2002). "Mimar Sinan'ın Camilerinin Ana Kubbe Hatları", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara: Yeni Türkiye yay. 12, s. 121-123.

tasarımı tamamlayan ögelerdir.[114]

Camilerde gök-kubbe ilişkisi sadece dekorasyonla sağlanmış bir tezyin değil yapının teknik özelliklerinin de ortaya koyduğu bir tasarımdır: "Camilerin tavanları ise birbirine sürekli akan eğrisel hatlar ve kubbelerin etkisi ile bize 'gök-kubbe' izlenimi vermektedir."[115] Kubbelerin kurşunla kaplanması uzaktan bakıldığında gri-mavi renklerde görünmesini sağlamaktadır.[116] Bu da gök imajını güçlendirmektedir.

Süleymaniye Camisi'nin ibadete açılışı ile ilgili bahiste, Sâî'nin nazmettiği aşağıdaki beyitler fetih ve cami ilişkisini hatırlatmaktadır:

Esâsın bu **binânuŋ üstüvâr** et
Felek devr eyledükçe ber-karâr et[117]

(Temelini bu binanın sağlam eyle / Felek döndükçe onu var eyle)

Hamdulillâh Pâdişâhum Hakk sana
Eyledi bir **câmi'**-i 'âl'i **binâ**

(Şükürler olsun Padişahım Allah'a / Ulu bir cami inşa etti Hak sana)

Bâbınuŋ her **mısra'ıdur** bir **kitâb**
Bundan olur sana lâbüdd feth-i **bâb**[118]

(Kapısının her kanadı bir kitap gibidir / Bundan da sana kuşkusuz bir kapı açılır)

Tanpınar, "Bursa'da Zaman" şiirinde 'Bir zafer müjdesi burda her isim'[119] mısrasında fetih kavramının, fethedilen mekânda tebarüz ettiğini belirtmektedir. Sâî de burada fetih kelimesinin anlamından hareketle bunu işaret etmektedir. Beyit, hem yeni kapılar, fırsatlar açılacağı hem de yeni yerler fethedileceği beklentisini dile getirmektedir.

Osmanlı'da fetih ve cami ilişkisi çok boyutludur. Bu ilişki hem selatin bir cami inşatının yüksek maliyetini karşılamada hem de o fethin taçlanmasında fonksiyoneldir. Örneğin Selimiye Camisi gibi muazzam

---

114 Ögel, Semra (1996). "Anıtsal Mimarî ve Konut Arasındaki İlişkiler Yönünden Sinan Yapılarına Bir Bakış" Şu Kitapta: *Doğan Kuban'a Armağan* (Haz. Z. Ahunbay, D. Mazlum, K. Eyüpgiller), İstanbul: Eren yay. s. 51.

115 Erzen, Jale Nejdet (1999b). "Osmanlı Estetiği" *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye yay. 10, s. 41.

116 Suraiya Faroqhi, age. s. 176.

117 Sâî, 2002: 155.

118 Age. s. 156.

119 Kenan Akyüz, age. s. 926.

bir selatin caminin maliyeti için Kıbrıs fethinden sağlanan hazineler kullanılmıştır.[120] Gelibolu Mustafa Âli, Kanunî'nin bir yeri feth ettikten sonra orada imar faaliyetlerine girişmesini onun büyüklüğüne yorar. Ona göre bir sultan, ancak kâfirlere karşı kazandığı zaferle bunları yapma hakkına sahiptir.[121]

İslam sanatının temel ilkelerinde, bir sanat eseri ortaya koyarken fayda gözetme vardır. Fetih için yapılan eserler sadece onu taçlandıran işlevsiz mimarîler olmak yerine muhakkak toplumun bir ihtiyacını gören mimarî yapılardır. Yıldırım Bayezit'in Niğbolu Zaferi'ni müteakip Bursa Ulu Camisi'ni yaptırması, IV. Murat'ın Bağdat ve Revan şehirlerinin fethi dolayısıyla Bağdat ve Revan köşklerini bina ettirmesi ve yine Fatih'in, Tokat'ın fethini haber aldığı zaman, adına 'Tokat Bahçesi' denilen bir bahçe yaptırması kaynaklarda yer alan bazı örneklerdir.[122]

Tâcî-zâde Cafer Çelebi de konuyla ilgili biçimde İstanbul'un Fethi'ne bir şükür ifadesi olarak Fâtih'in birçok eser bina ettiğini, Fatih Camisi'nin de onlardan biri olduğunu ifade etmektedir.[123]

Sâî, Tezkire'de devamında yer alan aşağıdaki beyitte, Sinan'ın Büyükçekmece'ye yaptığı köprüyü anlatırken 'El-mecazu kantaratu'l-hakika' (Mecaz, hakikatin köprüsüdür.) sözünü de hatırlatırcasına mecaz-hakikat ilişkisine farklı bir boyut kazandırmıştır. Gerçek bir köprü ile mecazen dünya köprüsü arasında kurulan bu ilişki, çevresine ibret nazarıyla bakan bir arifi çağrıştırmaktadır:

Cihân-ı bî-bekâ seyl-i fenâ üstünde bir **püldür**
Bugün andan geçen âzâdevâr ehl-i tevekküldür[124]

(Bu fani dünya, yok oluş seli üstünde bir köprüdür / Ona yüz vermeyip geçen tevekkül sahipleri özgürdür)

---

120 Doğan Kuban, age. s. 356.

121 Suraiya Faroqhi, age. s. 172.

122 Çam, Nusret (2012). İslam'da Sanat Sanatta İslam, Ankara: Akçağ yay. s. 99.

123 *Guzâtıyla gelüp cebrî vü kahrî*
Elinden kâfirüŋ almış bu şehri
Bu fethi kılmagın ana müsellem
Hudâvend-i cihân fettâh-ı 'âlem
Anuŋ şükrânesine ol cihân-gîr
Komış ferhunde çok âsâr yir yir
Rızâ-yı Hakk içün bir ulu câmi'
Binâ etmiş ki yok misline sâni'
Tâcî-zâde Cafer Çelebi (2006). *Heves-nâme* (Haz. N. Sungur), Ankara: TDK yay. s. 179-180.

124 Sâî, 2002: 160.

Ardından gelen beyitlerde de Sâî aynı köprüyü yine şiirsel imajlarla dolu bir şekilde tasvire devam etmektedir (Sâî, 2002: 161):

Çeküp **kavs**-ı kuzah gibi **kemerler**
Ki yeksân oldı halka bahr ile ber

(Gökkuşağı gibi kemerler çektim göğe / Bir oldu halk için denizle kara)

Salındı ka'r-ı deryâda **esâsı**
Erişdi evc-i a'lâya **binâsı**

(Temeli atıldı denizin dibine / Erişti binası göğün yücesine)

'Aceb **cisr**-i latîf ü bî-bedeldür
Hilâl-ebrû ser-âmed bir güzeldür

(Şaşılası, hoş bir köprüdür, eşsizdir / Uzun boylu, hilal kaşlı bir güzeldir)[125]

Tezkire'de Sâî, yukarıdaki beyitlerin devamında yer alan mensur bölümde "Ol **cisr**-i felek-**bünyân**…" (Gök yapılı köprü…) derken felek/gök-köprü ilişkisi kurmuştur.[126]

Sâî'nin, Tezkire'de "Der Vasf-ı Sultân Süleymân Han 'Aleyhi'r-Rahmetü ve'l-Gufrân" başlıklı gazel biçiminde yazılan 7 beyitlik şiirde yer alan aşağıdaki beyitleri de şiir mimarî ilişkisine örnek olacak niteliktedir:[127]

Âhir ömrinde yapdı **cisr** ol sultân-ı dîn
Tâ ola dâ'im tarîk-i müstakîm-i mü'minîn

(Ömrünün sonlarında köprü yaptı o din sultanı / Doğru yolu olsun diye her zaman, inananların)

Çünki dünyâ **köpridür** geçmekdedür nev'-i beşer
Ne gedâ bâkî kalur bunda ne şâh-ı kâm-bîn

(Çünkü bir köprüdür dünya, geçmektedir insanlar / Ne dilenci kalır

---

125 Kemer için benzer benzetmeyi Eyyûbî de "Sultan'ın kalbi, kemerler hilal bir kaş gibi ortaya çıkınca mutlulukla doldu." derken yapmaktadır:
Kemerler çün hilâl-ebrû zuhûrı
İdince kalb-i şeh buldı sürûrı (Eyyûbî, 1991: 234)

126 Eyyûbî'nin de yine benzer biçimde köprü kemerleri için gök-kubbe ilişkisini kurduğunu görmekteyiz:
Dönüp her tâkı çarh-ı bî-sütûna
Döner ol bahr-ı 'ummân içre nûn'a (Eyyûbî, 1991: 234)

127 Sâî, 2002: 163-164.

burada ne mutluluğa ermiş hükümdar)

Seyr idenler didi anuŋ **câmi'**-i zibâsını
Hâzihi cennâtü 'Adnin fe'dhuluhâ hâlidîn

(Onun en güzel camisini seyredenler dediler / 'Ebedî kalın burda, işte size cennetler)

Sâî, buraya kadar ilk defa bu gazelin sonunda mahlasını kullanmış, yukarıdaki manzumelerde meram, Sinan'ın dilinden ifade edildiğinden olsa gerek bir mahlas kullanılmamıştı:

Sâ'î-i dâ'î eben 'an-ced olup dâ'îleri
N'ola dirse rahmetullâhi 'aleyhim ecma'în

(Duacı Sâî, atalarından beri duacılardır / Allah hepsine rahmet etsin, dese ne olur)

Sâî, eserin sonunda yer alan 56 beyitlik kasideye geçmeden Selimiye Cami için Sultan Selim'e hayır duada bulunduktan sonra aşağıdaki beyitlerin yer aldığı manzumeyi kaydeder:[128]

Bu 'âlî **câmi'i** ol kıldı **bünyâd**
Cihân turdukça ola hayr ile yâd

(O inşa etti bu yüce camiyi / Cihan durdukça hayırla anılsın diye)

Nezâket dikkat ü hem **resm-i hey'et**
Muhassal hatm olupdur anda sanat

(İncelik, dikkat ve güzel duyuyla / Özetlenip tamamlandı onda sanat)

Direksüz kubbenüŋ altında elhak
O kubbe oldı bir top-ı mu'allak

(Gerçekten de direksiz kubbenin altında / Havada asılı duran bir top oldu o kubbe)

Sâî, Sinan'ın dilinden olan manzumelere mesnevi demekte, öyle kafiyelemekte ama mahlas kullanmamaktayken kendi dilinden olan tarih, gazel ve kasidelerde genelde mahlas kullanmaktadır.

Tezkiretü'l-Bünyân'daki son şiir, "Kasîde-i Câmi'-i Şerîf" isimli Selimiye Camii hakkındaki 56 beyitlik kasidedir. Bu kasidede, şiir mimarî ilişkisine örnek olabilecek beyitler seçilerek aşağıya alınmıştır[129]

[128] Age. s. 165.
[129] Age. s. 163-164.

(Sâî, 2002: 166-169):

1 Te'âlallâh nedür bu **cây**-ı zîbâ **câmi'**-i a'lâ
Binâ-yı Mescid-i Aksâ misâl-i Ka'be-i 'ulyâ

(Yüce Rabbim, nedir bu güzel yer, bu yüce cami / Mescid-i Aksa gibi sanki Ulu Kâbe'nin örneği)

2 **Esâsı** yer yüzindeydi ezel bu **beyt-i ma'mûruŋ**
Çekildi göğe tûfân-ı havâdisden kaçup gûyâ

(Temeli yeryüzündeydi ezelde bu Beyt-i Ma'mûr'un / Olaylar tufanından kaçıp göğe çekildi sanki)

3 Eritti cânı neçe **kûh-ken-i seng tırâşına**
Letâfet âbını bu Bî-sütûn'a kılmağa icrâ

(Nice taşçı taş yontarken erittiler canlarını / Bu Bîsütun'a akıtmak için güzellik ırmağını)

4 Hemânâ **kubbe**[-i] 'âlîsi anuŋ **çarh**-ı a'zamdur
Nümûne anlar anı nüh-felekden **dîde-i binâ**

(O yüce kubbesi neredeyse en yüksek gök katı / Dokuz kat göğün bir örneği sayar gören göz onu)[130]

Kasidede yine gök-kubbe benzerliği üzerinden beyitlere devam edilmekte:

5 Yapılmadı yapılmaz yeryüzinde böyle bir **kubbe**
Felekde misli yok illâ meğer kim târem-i mînâ

(Yapılmadı, yapılmaz böyle bir kubbe yeryüzünde / Dünyada benzeri yok, mavi gökyüzü dışında)

6 Asılmış kehkeşânla **kubbesi** san **câmi'**-i **çarha**
Misâl-i **top âyine** içinde seyr olur dünyâ

(Kubbesi asılmış sanki göğe samanyoluyla / Bir top ayna benzeri içinde seyredilir dünya)

---

130 Tâcî-zâde Cafer Çelebi de Heves-nâme'de benzer biçimde Fatih Camisi'nin kubbe yüksekliğinin, gökyüzünün en yüksek yıldızı kabul edilen ayyuk'a kadar çıktığını ifade etmektedir:

Yücelmiş kubbesi 'ayyûka irmiş
Varup çeşm-i meh ü hurşîde girmiş (Tâcî-zâde, 2006: 180)

7 Sipihr-i atlas-ı **minber** felekde pîş-keş kıldı
Bu **kubbe** bağlanup asduklarında atlas u kemhâ

(Işık veren son katı göğün, armağan etti dünyaya / Bu kubbe kapanıp atlas ve ipek kumaşlar asıldığında)

9 **Menâr**-ı çâr gûyâ çâr-yâr-ı Fahr-i 'âlemdür
O **günbedde** 'alem nûr-ı Nebî'ye olınur îmâ

(Dört minare sanki âlemlerin övüncünün Dört Dost'udur / Önündeki alemle Peygamber'in nuru anıştırılır)

12 **Sütûn**-ı çâr **rükn-i hâne**-i İslâmdur elhak
Menâr-ı çâr beyninde o **kubbe** mürşid-i dânâ

(Dört sütun, gerçekten direkleridir İslam evinin / Bilgili bir yol göstericidir dört minare arasındaki kubbe)

13 **Menâr** oldı sanur **gökde** melâ'ik **câmi'i**-i çarha
Menârı olmağıla nüh-**kıbâb**-ı çarhdan bâlâ

(Gökte melekler, gök camisine minare oldu sanır / Göğün dokuz katından yüksektir çünkü bu minareler)[131]

Hem Tezkireler'de hem de Risale'de minare ve ana kubbede yer alan "alem"e özel bir önem atfedilmektedir. Belli ki "alem" tezyinî bir öge olmaktan ziyade yukarıda da ifade edildiği gibi yapıyı tamamlayan ve ona ikonolojik bir değer kazandıran önemli bir remizdir. Kasidede yer alan 14. beyit minarelerin alemlerinin parlaklığını ayla karşılaştırmaktadır:

---

131 Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Fatih Camisi'nin minarelerini, aşağıdaki ilk beyitte eskimiş gökyüzüne taştan iki sütun olarak hayal etmiştir. İkinci beyitte ise gökyüzünü bir ihtiyara benzeterek iki minareyi de ona baston eylemiştir:

Çü eskimiş bu sakf-ı pür-sitâre
İki sengin sütûn urmış menâre
Elinde köhne pîr-i âsmânuŋ
'Asâ yirinedür her biri anuŋ (Tâcî-zâde, 2006: 185)

Şeyh Galip'in, Hüsn ü Aşk'ta Zâtü's-Suver kalesini tasvir ettiği aşağıdaki beyitlerde, minarelere bu kez hayal fanusu imajı yüklenmiştir:

Mermerleri hurde-kâr-ı bî-reng
Dîvârı suver-nümâ-yı Erjeng
Fânûs-ı hayâl her menâre
Bir tuhfe-i nev-di rüzgâra

Şeyh Galip (2012). *Hüsn ü Aşk,* (Haz. O. Okay ve H. Ayan), İstanbul: Dergâh yay. s. 342.

14 Şu'â-ı mehçe-i **zerrîni** kim pertev salur halka
Bu rûşendür sanur 'aksini 'âlem gurre-i garrâ

(Altın ayçasının parıltısı ışık saçar halka / Besbelli herkes yeni ay sanır onun yansımasını)

15 Seherde tâb-ı hûrşîd **bâmına** düşse çarh-ı çârümden
Zer indirdi 'alem gönderdi dirler Hazret-i 'İsâ

(Seher vakti tepesine güneşin ışığı düşse / Altın indirdi, alem gönderdi derler Hazret-i İsa)

20 Olupdur himmet-i 'âlî-i Şeh'de **minber** ü **mahfil**
Birisi 'Arşdan a'lâ birisi Kürsîden bâlâ

(Padişahın yüce himmetiyle yapıldı minberle mahfili / Yüksektir biri Arş'tan, Kürsi'den yücedir biri)

22 **Gülistân**-ı **cinân** her **gûşesi nakş**-ı bahâristân
Müselsel hatlar anda selsebîl ırmağıdur gûyâ

(Her köşesi cennet bahçesi, her yanı bahar nakışları / Selsebil ırmağıdır sanki peş peşe yazıları)

23 **Musaffa** yeşîm **âbîdendür** anuŋ hûb **mihrâbı**
Safâ kânı-durur ol **mahfil**-i şâh-ı cihân-ârâ

(Süzülmüş su yeşilidir görklü mihrabı onun / Sevinç kaynağıdır mahfili, cihanı süsleyen Şah'ın)[132]

27 Gören **mermerleri nakşın** sanur bahr-i letâfette
Nesîm-i kudret-i Hakk ile emvâc eylemiş peydâ

(Mermerlerin nakışlarını gören, sanır güzellik denizinde / Dalgalar yaratmış, Hakk'ın gücünün esintisi)

28 **Mülevven** ol **kemerler** her biri **kavs**-ı kuzah mânend
Diye bârân-ı eltâf-ı Hudâ'ya dâl her dânâ

(Rengârenk kemerleri gökkuşağına benzer / Gören der: Allah'ın lütfu yağmura işarettir)

29 **Kanâdil** ile **top âyineler** âvîhte anda
Cinân bâğında misl-i berg ü bâr-ı devha-i tûbâ

---

132 Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Fatih Camisi'nin mihrabı ile ilgili farklı olarak mihrap kemerinin mukarnas biçimde olduğunu belirtmektedir:
Ser-i mihrâb bir tâk-ı mukavves
İçi taşı girih kârı mukarnes (Tâcî-zâde, 2006: 181)

(Kandiller, top aynalar asılıdır içinde / Tûbâ'nın meyvesi, yaprakları gibi Cennet bahçesinde)[133]

31 **Behişt-âsâ** güşâde heşt **bâbı** bu **gülistânuŋ**
Gelür 'âlem Hudâ'nuŋ hân-ı lutfın kılmağa yağmâ

(Cennet gibi açık, sekiz kapısı bu gülbahçesinin, Herkes lütfunu yağmaya gelir oraya Hüdâ'nın)

Bu beyitte, camideki ibadet için yağma tabirinin kullanımı hoş görünmese de burada, o devir için bir tür ziyafet çeşidi olan ve hatta olumlu bir anlama sahip han-ı yağmaya (yağma sofrası) işaret vardır. Han-ı yağma, Osmanlılarda özellikle şenlik ve merasimlerde yemeğin bitiminden sonra sofradaki değerli kap kacak ne varsa tamamının ziyafete katılanlarca yağmalanması şeklinde yaygın olarak sürdürülürdü.[134] Şair Allah'ın lütfunun genişliğini, herkese alabildiğine açık olan lütuf sofrasına benzeterek ifade etmiştir.

33 Safâ var Merve hakkı tavf-ı gülzâr-ı **harîminde**
'Aceb mi **kıblegâh**-ı hâs u 'âm olursa **me'vâ**

(Keyif verir, Merve hakkına, avlunun gülbahçesinde dolaşmak / Şaşılır mı önemli önemsiz herkesin kıblesi olursa bu sığınak)

Burckhardt, Sâî'nin yukarıdaki beyitte dile getirdiği "eşitliği" İslam'daki "kulluk" kavramı üzerinden cami cemaatiyle izah etmektedir. Soylu ve fakir zıtlığının ortadan kalktığı an, halı üzerinde mümin alnının yere değdiği andır. Bu hareketsizlikle camideki atmosfer fani olandan uzaklaşmıştır. Bu mimarî için ahiret sadece bir gaye değildir, bütün temayüllerden uzak bir hürriyet içinde yaşanır, o. Büyük özlemlerin saf bir huzuru olarak her yerde hazır ve nazırdır. Ayrıca Burckhardt, bu eşitliğin yanı sıra özellikle Türk camilerinin, uyku ile uyanıklığın, itaatle aktif şahitliğin sentezi olduğuna dikkat çekmektedir.[135]

34 Görenün ağzınuŋ suyı akar bi't-tâb' olur mâ'il
Sanasın **havz**-ı Kevser'dür o **şadrevân**-ı bî-hemtâ

---

133 Tâcî-zâde Cafer Çelebi de Fatih Camisi'nden bahsederken kandil mumunun ışığını artırmak için yanında yer alan top aynalarını, bir divan şiiri imajı olan sevgilinin saçında asılıdurduğuna inanılan aşığın gönlüne benzetmiştir:
Turan âyîne toplar her zamânda
Gönüllerdir kalup bağlanmış anda (Tâcî-zâde, 2006: 182)

134 A. Atilla Şentürk age. s. 170.

135 Burckhardt, Titus (1989). "İslâm Sanatının Esasları" (Çev. H. Önkal), *Kubbealtı Akademik Mecmuası,* Y. 18, S. 1, s. 54.

(Görenin gönlü kayar, suları akar ağzının / Sanki Kevser havuzudur, o benzersiz şadırvan)

36 **Harîminde** olan **kavs-ı kemerler âhenîn zihle**
Kemândur bî-gümân tîr-i du'âya benzemez mi yâ

(Avlusundaki kemer yayları, demir kirişle / Yaydır besbelli, benzemez mi dua okuna)

38 Bu 'âlî **kubbelü câmi'** de başı tâcıdur elhak
Edirne şehrinüŋ Tunca yüzi suyıyıdı ammâ

(Tunca Edirne'nin yüzsuyuydu ama / Bu yüksek kubbeli cami de baş tacı gerçekten)

Şair bu teşbib bölümünden sonra camiyi, Sultan'ın Edirne[136] halkına büyük ihsanı olarak görür ve ona dualarla kasideyi bitirir. Sâî, bu kasidede de fahriye bölümüne yer vermemiş; ama 53. beyitte mahlasını kullanmıştır.

Tezkiretü'l-Ebniye

Bu tezkire, Sâî'nin mahlası da bulunan 81 beyitlik bir kaside ile başlar. Kâinatın yaratılışını konu edinen birinci beyitten sonra şu ikinci beyitle devam eder:

Urup âb üzre **bünyâd-ı zemîni**
Mutabbak kıldı **çarh**-ı heftumîni

(Su üstüne kurup yer binasını / Düz etti göğün yedinci katını)

Mimarî kavram ve metaforlar barındıran devamındaki 3 ve 4. beyitler Tezkiretü'l-Bünyân'daki kasidede yer aldığından orada üzerinde durulmuştu. Tezkiretü'l-Ebniye'deki bu kasidede yer alan diğer beyitlerde ise mimarî kavram ve metaforlar bulunmamakta, Sinan'ın dilinden sultanlara dualar edilmekte ve Sinan'ın hayat hikâyesinden kesitlere yer verilmektedir.

Klasik şiirdeki anlatıcı geçişkenliğini bu kasidede görüyoruz: 77. Beyte kadar Sinan'ın dilinden yazılan kaside birden Sâî'nin mahlasıyla birlikte onun diline döner ve duayla biter. Buradan da anlıyoruz ki baştan beri gerek mensur gerek manzum kısımda Sinan'ın dilinden aktarım

136 Dâye-zâde, Selimiye Camisi'nin tek kusurunun İstanbul'da değil de Edirne'de olmasıdır, görüşünü dile getirmekle birlikte, Sultan Selim'in rüyasında, caminin yerinin Hz. Peygamber tarafından Edirne'nin olarak belirlendiğini hatırlatarak bu görüşü izale etmektedir. (Dâye-zâde, 2002: 11)

aslında Sâî'nin kendi anlatım kurgusudur.[137]

Tezkire'de devamında, mensur kısımda yer alan aşağıdaki satırlar, Allah'ın sonsuz yaratıcılık kudretini, mimarlık sanatı benzetmeleriyle ifade etmiş:

"Hamd-i bî- hadd ol **bennâ**-yı **sarây**-ı nüh **revâka** ki **tâk**-ı nitâkını yed-i **sun'ıyla bilâ-mîzân ü hencâr ve bî-mıstar ü pergâr üstüvâr eyledi."**[138] (Sonsuz hamd olsun dokuz katlı sarayın mimarına ki onun yüksek kemerlerini yaratıcı eliyle tartısız ve terazisiz, pergelsiz ve cetvelsiz sapasağlam yaptı.)[139]

Mensur kısımdan sonra gelen Hz. Muhammed ile ilgili şu beyitlerde de mimarî ögelere rastlamaktayız:[140]

Zihî sultân-ı **dîvân**-ı risâlet
Gül-i âl-i **gülistân**-ı risâlet

(Ne güzel o Peygamberlik divanının Sultanı / Peygamberlik bahçesinin al gülü)

Ser-i ser-hayl-i makbûlân-ı **dergâh**
Meh-i halvet-**sarây**-ı li-ma'allâh

[Yüce dergaha kabul edilenlerin önderi / Baş başa oturulan 'Li-ma'allâh' (Hz. Peygamber'in, Allah'a başka hiçbir varlığın yakın olmadığı kadar yakın olduğunu ifade ettiği sözden alıntı.) sarayının mehtabı]

İmâm-ı reh-nümâ-yı **mülk**-i **dâreyn**
Hümâm-ı enbiyâ, sultân-ı kevneyn

(İki dünyanın kılavuz imamı / Peygamberlerin himmetlisi, iki

---

137 "Meger bir gün ser-mi'mârân-ı Pâdişâh-ı kâm-rân Sinân bin 'Abdulmennân pîr-i nâ-tüvân olup sahîfe-i rüzgârda nâm u nişânı kalup du'â-i hayr ile yâd olmasına bâ'is olmak içün bu hakîr-i şikeste-zamîr, fütâde-i bî-dest-gîr Sâî-i dâ'îden hasb-i hallerin[137] nazm u nesr tahrîr ü takrîr murâd edindiler." (Günün birinde Padişah'ın artık iyice kocamış olan başmimarı Abdülmennân oğlu Sinan, zaman sayfasında adı ve izi kalıp hayırla anılmasına vesile olsun diye bu kırık gönüllü, değersiz, elinden tutanı olmayan ve düşkün Sâî'den başından geçenleri, nazımla düzyazıyı karıştırarak yazmamı istediler.) Sâî, 2002: 133.

138 Sâî, 2002: 176.

139 Cafer Efendi, Sâî'nin mensur biçimde ifade ettiği bu metaforu nazımla ifade etmiş (Ca'fer Efendi, 2005: 5):

*Nedür bu kim ola **masnû'** böyle bir **bünyâd***
*Bilâ-**rüsûm** ü bilâ **hendese** bilâ **temsîl***

140 Sâî, 2002: 176.

cihanın sultanı)

"Hâliyâ hâtır-ı fâtıra hutur eyledi ki **resm** edüp **binâ** eylediğüm **cevâmi'** ü **mesâcidi** ve sâ'ir **ebniye**-i 'âliyeyi on üç **bâb** üzerine **inşâ** edüp bir risâle-i bî-hemtâ eyleyüp Tezkiretü'l-Ebniye deyü tesmiye eyledüm."[141] (Şimdi hatırıma düştü ve resmini çizip inşa ettiğim cami, mescit ve öbür önemli yapıları on üç bölüm halinde yazıp benzersiz bir risale oluşturdum; adını da Tezkiretü'l-Ebniye koydum.) [142] Tezkirenin devamında yer alan bölümlerde, Mimar Sinan'ın inşa ettiği cami, mescit ve diğer önemli yapıların mensur biçimde bir dökümü yapılmıştır. Bu kısımlarda şiir örnekleri bulunmadığı gibi şiir ve mimarî ilişkisine de örneklik edebilecek, dikkate değer herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır.

Risâle-i Mi'mâriyye'deki Şiirler Hakkında Genel Değerlendirme[143]

Risale'de içinde birkaç Farsça ve Arapça beyitin de bulunduğu manzumeler, genel nazım-nesir karışık üslupta görüleceği üzere serdedilen bir fikri destekleyici veya açıklayıcı tarzda kullanılan şiir parçalarıdır. Bizi Risale'de konumuz bakımından asıl ilgilendiren, şiir ve mimarî ilişkisinin bolca örneklendiği kasidelerdir.[144] Metinde dört adet

---

141 Age. s. 177.

142 Burada konuşan Sâî mi Mimar Sinan mı belirsizdir, bu durum hem 'edebi mülkiyet' anlayışının olmamasına hem de müellifin kişiliğini gizlemesine iyi bir örnektir.

143 Risale'deki çeviriyazı metinlerini, İ. Aydın Yüksel'in hazırladığı eserden aldık, sayfa ve varak numaraları da bu esere aittir.

144 Genellikle birisini övmek veya yermek amacıyla yazılan şiirler olarak ele alınan kasideler, kültür ve sanat tarihi açısından zengin bir malzeme birikimine sahiptir. Kaside nazım biçimi, biyografik bir metinden cihan hâkimiyeti idealinin vesikası olmaya, tarihi ve sosyal pek çok hadiseyi aydınlatmaya kadar önemli roller oynamaktadır. Dursun Ali Tökel, kasidenin oynadığı sosyal bir role örnek olarak Şeyh Galip'in

Gönül bir beyt-i ma'mûr-ı safâdır aşk mi'mârı
Yatur ammâ ki şimdi başka bâmı başka dîvârı

Matlalı, III. Selim'e sunulunan kasidesini verir. Şeyh tayin edildiğinde harap durumda olan Galata Mevlevihanesi, padişaha sunulan kaside sayesinde bütün müştemilatıyla yenilenir. Tökel, Dursun Ali (2016). "Divan Şiiri ve İstanbul'un İmar Tarihi" *Osmanlı İstanbul'u,* İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi yay. s. 476-477. Sadece kaside değil mesnevilerde de mimari bazı bilgilere ulaşılabilir. Örneğin bugün Fatih Camisi'nin şadırvanının olduğu iç avluda hiçbir ağaç yokken 15. yy'da, Tâcîzâde'nin bildirdiğine göre şadırvanın yanında dört sane servi ağacı yer almaktadır:

Bu havzun çevre yanında yine hoş
Dikilmiş dört ra'nâ serv-i dil-keş (Tâcî-zâde, 2006: 184)

Yine Tâcîzâde'den, tarihi yarım adanın 15. yy'da da günümüzde olduğu gibi çok yoğun bir yerleşime sahip olduğunu öğrenmekteyiz. Yarım ada, dar sokaklarında

gazel bulunmakla birlikte bunlarda da şiir ve mimarî ilişkisine örnek dizeler yer almamaktadır.

Birinci Kaside: Risale'de, "Fî Vasfi's-Sun'i'l-İlâhî" başlıklı ilk kasidenin vezninin, müctes bahrinde olduğu kaydedilirken bu vezin bir beyit içinde yazılmış:

Mefâilün feilâtün mefâilün feilât
Bu bahr-i müctes-i ra'nâ olup dürür bizzât

Kasidenin veznini bir beyit içinde kafiyeli biçimde yazıp belirtmekle Cafer Efendi kendi şiir kudretini göstermek ister gibidir.

Bu ilk kaside, Risale'nin başında "Evvelki kasîde elif ve lâmiyyedir. Sun'ı ilâhî vasfındadır, Teâlâ şânuhu, ikinci varakdadır." denilerek tanıtılmakta ve 2b-3a (s. 5-6) varakları arasında yer almaktadır. Klasik kaside ölçülerine göre oldukça kısa sayılabilecek şekilde 18 beyitten oluşan bu kaside, mimarî kavram ve metaforlar üzerinden Allah'ın kudret ve haşmetini dile getirmektedir:

Nedür bu **câmi'**-i bâlâ ü **kûşe-i tehlîl**
Nedür bu **kubbe**[145]-i 'ulyâ ü zînet-i **kandîl**

(Bu yüce cami nedir? Bu tehlil (Lâ ilâhe illâllâh) köşesi nedir? / Bu yüce kubbe ve kandil süsü nedir)

Nedür bu **revzen**[146]-i rûşen nedür bu **şem'**-i münîr
Nedür bu **sun'**-i 'acîb ü nedür bu **tarz**-ı cemîl

(Bu aydınlık pencere nedir, Ya bu parlak ışık? / Bu şaşılacak sanat nedir? Ve bu güzel tarz nedir?)

Jale Nejdet Erzen, bu beyitte gördüğümüz pencere ve aydınlık ilişkisini, zaman ve kozmoloji algısına bağlarken pencerelerin bir fonksiyonuna daha değinmektedir: "Alt katlarda tabana kadar inen

---

gonca yaprakları gibi kat kat karşılıklı evlerin bulunduğu bir lale bedeni kadar bile boş yerin olmadığı bir mekan olarak tasvir edilmiştir:

İçi kat kat binâdur gonceâsâ
Miyân-ı lâle denlü yok tehi câ (Tâcî-zâde, 2006: 169)

145 Risale'nin sözlük kısmında kubbe şöyle açıklanmaktadır: "Arabîdir, Fârisîde künbed, Türkîde Arabî üzre kubbe dirler, lügat-i müştereke gibi olmuşdur." (Ca'fer Efendi, 2005: 94)

146 Risale'nin sözlük kısmında revzen şöyle açıklanmaktadır: "Revzene: muarrebdir, Fârisî olan revzenden ta'rib olunmuşdur, Türkîde bu dahi baca demektir." (Ca'fer Efendi, 2005: 97) Cafer Efendi'nin bu açıklamasından pencereye, baca dendiğini de öğrenmekteyiz. Oysa Kâmûsu'l-Muhît'te "[er-revzenet] ([cevheret] vezninde) pencereye denir." açıklaması yer alır.

pencereler insanı tamamıyla dış mekâna ve doğaya götürür."[147]

Erzen'e göre, tamamen ilahî olan bu âlemde zaman sadece spiraller biçiminde ve döngüsel olarak düşünülmüştür. Bu anlayışta "geleceğe doğru bir hareket ve yeninin eskiden daha önemli olduğu" düşünülemez. Çünkü İnsanın dünyaya yeni ya da özgün bir şey sunabileceği düşüncesi ve inancı aydınlanma ile ortaya çıkmıştır.[148]

Nedür bu **sakf**-ı semâ ü nedür bu **sath**-ı zemîn
Nedür bu **tâk**-ı bülend ü nedür bu **kasr**-ı celîl[149]

(Nedir, bu göğün tavanı? Bu yeryüzü nedir? / Nedir bu yüksek kemer ve bu yüce köşk nedir?)

Nedür bu kim ola **masnû'** böyle bir **bünyâd**
Bilâ-**rüsûm** ü bilâ **hendese** bilâ **temsîl**[150]

(Bu nedir ki taslaksız, hendese kullanılmadan ve örnek alınmadan böylesine sanatlı bir temel?)

Cafer Efendi, bu beyitte mimarî yapıların önce bir maket ve/veya taslak resim olarak hazırlanması, banisinin beğenisine sunulması ve onun da fikrinin alınması âdeti üzerinden Allah'ın eşsiz yaratıcılığına vurgu yapmaktadır. Allah'ın kâinatı sadece "ol" emriyle yoktan var etmesini, bina mimarîsi üzerinden bir metaforla anlatıp onun yaratırken ne bir yardıma ne de önceden bir taslak ya da makete ihtiyaç duymamasına işaret etmektedir. Ayrıca hem Risale'de hem Tezkireler'de bu uygulamanın birkaç kere ifade edildiğini de belirtelim.[151]

---

147 Erzen, Jale Nejdet (1999b). "Osmanlı Estetiği" Osmanlı Ansiklopedisi, Ankara: Yeni Türkiye yay. 10, s. 44.

148 Age s. 44.

149 Risale'nin sözlük kısmında sakf, tâk ve kasr şöyle açıklanmaktadır: Sakf: "Arabîdir, Fârisîde âsumâne Türkîde çatı demektir, düz olursa tavan ve sivri olursa sakıf derler." (Ca'fer Efendi, 2005: 105) Tâk: "Muarrebdir, Fârisîde kemer-i çâr-ı tâk ü cüz, o Türkîde çardak kemeri mutlakan kemer demektir." (Ca'fer Efendi, 2005: 95) Kasr: 'Arabîdir, Fârisîde köşk ve çâr-tâk Türkîde âmme galat edip çardak derler ve taştan yapılmış kargir oda demektir.' (Ca'fer Efendi, 2005: 95)

150 Risale'nin sözlük kısmında bünyâd ve hendese şöyle açıklanmaktadır: Bünyad: "esâs Arabîdir, Fârisîde bünyâz Türkîde temel demektir. (Ca'fer Efendi, 2005: 102) Hendese: "Endâze muarreb oldukda lisan-ı Arab'da elif'i, h'ye kalb eylediler, hendâze oldu (…) hendese oldu. (…) Hendese iki manaya gelir: bir manası zira' ile ölçmek, ikinci manası oranlamakdır ve oranlamak dahi kadim Türkîdir. Şimdi isti'mâl olunmaz. Anın yerine tahmîn isti'mâl ederler." (Ca'fer Efendi, 2005: 21)

151 "Ağa Hazretleri sâlifi'z-zikr câmi'-i şerîfün resmi için tasvir ettiği eşkâl…" (Ca'fer Efendi, 2005: 66) "Pâdişâh-ı devrânun ve vüzerâ [vü] a'yânun bu hakîr resm eyleyüp binâ ettüğüm…" (Sâî, 2002: 140) "Sultan Süleymân Han bin Selîm Han

Cafer Efendi, kasidenin devam eden beytinde yaratma kudretini[152] anlatmanın ve tasvir etmenin zorluğundan, onu bir kitap hacmiyle açıklamanın mümkün olamayacağından bahseder:

Bu **sun'**-ı pâki niçe vasf idebilür insân
Sığar mı safha-i evrâka başdan ol tafsil

(Bu tertemiz sanatı nasıl anlatabilir insan / Ayrıntıları ile anlatılmak istense kitaba sığmaz)

Kaside, bu teşbib bölümünü oluşturan 5 beyitten sonra gelen 13 beyitlik girizgâh, methiye ve dua bölümleri ile son bulur. Makta beytinde Cafer Efendi, Ca'fer mahlasını kullanmıştır.

Cafer Efendi'nin, başta bu kasidesi olmak üzere diğer kasidelerinde de fahriye bölümünün olmaması, onun mütevazı kişiliğine bağlanabilir.[153] Müellif belki de bu eserde şair kişiliğini, eserin önüne geçecek kadar göstermek istememiştir.

İkinci Kaside: "Resûlallâh Hazretleri'nin medhi kasîdesidür." kaydıyla naat türünde olduğu belirtilen kaside 20 beyitten oluşmakta ve 3b-4a (s. 6-7) varakları arasında yer almaktadır. Kasidenin başında yer alan vezin ise bu kez bahri söylenmeden bir beyit içinde ikinci mısrayla kafiyelenerek yazılmış:

Mefâîlün mefâîlün feûlün
Bulur 'ilmiyle her kişi ta'ayyün

Matla beyti:

(…) Mi'mâr Sinan bin 'Abdülmennân bendesini da'vet edüp câmi'i-i şerîf husûsında meşveret olunup resm-i binâ ta'yîn ve makâm-ı câmi'-i münîf tebyîn olındı." (Sâî, 2002: 149)

152 Latîfî de 16. yy İstanbul'unun mimari özelliklerini ve şehirdeki sosyal hayatı nazım nesir karışık bir üslupla anlattığı Evsâf-ı İstanbul isimli kitabında, dünyanın yaratılışından bahsettiği giriş bölümünde benzer imgeleri kullanır:

Bu dokuz tâk-ı mukarnes bu sarây-ı şeş-cihât
Kâf u Nûn'dan bunları bünyâd eden mi'mâra bak
Bî-fitîl ü nî-vesen yanan bu iki şem'i gör
Bî-tınâb bî-sütûn bu hayme-i zengâre bak (Latîfî, age. s. 5.) Beyitte tâk, mukarnes, sarây, bünyâd ve mi'mâr sözcükleri benzer metaforları içermektedir.

153 Mimari bir risalenin şiir kudretiyle övünülecek bir metin olmadığını düşünsek bile benzer eser kaleme alan tezkireci Latîfî'nin, Evsâf-ı İstanbul'da şiiriyle de övündüğünü görmekteyiz:

Yazam söz yerine sihr-i füsûnu
Koyam hayrette nice zü-fünûnu (Latîfî, 1977: 8)

Ne sâhib şu'le gevherdür o gevher
Güneş gibi ide dehri münevver

Makta beyti:

Kerem kıl Ca'fer'üŋ çokdur günâhı
Şefâatsiz olur hâli mükedder

Üçüncü Kaside: "Âl-i 'izâm ve Sahâbe-i Kirâm'ın medhleri kasîdesidür." kaydıyla belirtilen bu kaside de 10 beyitten oluşmakta ve 4b (s. 8) numaralı varakta yer almaktadır. Cafer Efendi, kasidenin veznini yine bir beyte mısra yaparken bu kez iki mısrayı kendi arasında kafiyelendirmemiştir:

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâîlü fâilün
Bahr-ı muzâri' âdemîzâda virür hayât

Matla beyti:

Olsun o çâr yâr-i güzîne dahi selâm
K'anlarla buldu millet-i İslâm ihtişâm

Makta beyti:

Mahşerde Ca'ferâ nice olur ki hâlimüz
Rahm eylemezse ger bize bu zümre-i kirâm

Dördüncü Kaside: "Kâbe-i Mükerreme'nin medh ü vasfı kasîdesidür." kaydıyla Kâbe'yi övmektedir. 42a-42b (s. 60) numaralı varakta yer alan 16 beyitlik bu kaside, klasik kaside bölümlerinden yoksun ve yazarın dua niyetiyle dile getirdiği yakarışlarından ibarettir. Kasidede mimarî ögeler bulunmakla birlikte şiir ve mimarî ilişkisine örnek verebileceğimiz zenginlikte değil. Aşağıdaki beyitler, mimarî ögeler taşıdığı için alındı:

Yâ bir bülend **gurfe**-i **kâşânedir** o **beyt**[154]
Andan müşâhede olınur feyz-i Lâ-Yenâm

(O beyt, yüce bir avlulu (cumbalı) bir meskendir / Uyumayan'ın (Allah'ın sıfatı) ihsan ettiği bereket onda müşahede edilir)

Dirsen ki anda kesb-i takarrüb nice olur
Bâb-ı tazarru'u koma elden 'ale'd-devâm

(Onda Allah'a yakınlaşma nasıl olur dersen / Yakarış kapısını

[154] Risale'nin sözlük kısmında beyit şöyle açıklanmaktadır: "Beyt, Arabîdür, Fârisîde hâne, Türkîde oda dimekdür." (Ca'fer Efendi, 2005: 95)

bırakma, devam et)

Red mi ider seni meğer ol **beyt** sâhibi
Hâlî midür yâhûd ne sanursın sen ol makâm

(Seni o Beyt Sahibi red eder mi / Sen o makamın boş olduğunu mu sanırsın)

Beşinci Kaside: "Medîne-i Münevvere'nin medh ü vasfı kasîdesidür." kaydıyla 45a-45b (64-65) nolu varakta yer alan kaside, Medine şehrini ve Ravza-yı Mutahhara'yı metheder. 14 beyitten müteşekkildir. Cafer Efendi bu nazmı kaside olarak isimlendirmiş ama diğer kasidelerin aksine mahlas kullanmamıştır. Kasidede şiir mimarî ilişkisine örnek verebileceğimiz bir kavram bulunmamaktadır.

Altıncı Kaside: "Cümle arâzi-i mukaddesenin evsâfı kasîdesidür." kaydıyla belirtilen kasidenin, yazmada 47a-51a varakları bulunmadığı için 15 beyti elimize ulaşmış. Bu 15 beyit 46a-46b (s. 65) nolu varakta yer almaktadır. Bu minvaldeki diğer kaside örneklerine de bakınca çok da uzun olmayan bir kaside olduğunu söyleyebiliriz, dolayısıyla makta beyti de bulunmayan bu kasidenin en fazla üç dört beyit eksik olduğunu söyleyebiliriz. Kasidenin mahlas beyti de bu eksik varaklarda olmalı. Bu altıncı kasidenin de elde olan beyitlerinde şiir mimarî ilişkisine bir örnek bulunmamaktadır.[155]

Yedinci Kaside: 40 beyittir. "Sultan Ahmed Han Hazretlerinin Câmi'-i Şeriflerinin esâsiyye nâmına olan kasîdesidür." kaydıyla belirtilen kaside 51b-53a (s. 67-68) varaklar arasında yer almaktadır:

Berk urup **zer-'alem**-i mihr ile çarh-ı devvâr
Eyledi **kubbe**-i gerdûn yine envâr izhâr

(Gök, Güneşin altın alemine şimşek çaktı / Dünya kubbesi yine ışıklar gösterdi)

Şekl-i **mihrâb**-ı safâ-bahşa dönüp **kavs**-i kuzah
Oldu **kandîl**-i nücûm ile cihân **câmi'**-vâr[156]

---

155 Fatih Millet Kütüphanesi'ndeki (AEryz98) nolu Kitab-i Mi'mâriye ve Safanâme isimli nüshada da bu sayfalar bulunmamaktadır.

156 Calvino, mihrap ile ilgili oldukça ilgi çekici bir ikonolojik yorumda bulunarak mihrabın bir tür kapı fikri uyandırdığını belirtir: "Ne zaman bir camiyi gezsem, mihrabın önünde durur ve ona bakmaktan hiç yorulmam. Beni çeken yön, kapı işlevini görünür kılmak için her şeyi yapan, ama hiç bir yere açılmayan bir kapı fikridir; sanki son derece değerli bir şeyi korumak için yapılmış, ama içinde hiçbir şeyin olmadığı gösterişli bir çerçeve fikri." (Dursun Ali Tökel, agm. s. 475) Tâcî-

(Mihrabının şekli gönle hoş gelen gök kuşağına döndü / Dünya yıldız kandilleriyle cami gibi oldu)

Mihr ü meh **câmi'**-i dehre iki **şem'**-i rûşen
Âleme şevk virür tal'at ile leyl ü nehâr

(Güneş ve ay dünya camisine iki parlak mumdur / Gece-gündüz aleme neşe verir güzelliğiyle)

Tûr-ı Mûsâ sanasın oldı musanna' **minber**
Hazret-i Hak'dan ider anda tecellî envâr

(Süslü minber sanki Tur Dağı oldu / Onda Allah'tan nurlar tecelli eder)

Câ-be-câ **kûh**-ı bülend oldı tuhaf **mahfiller**
Hâfız-ı hûb-nefes bülbül-i **sahn**-ı **gülzâr**

(Yer yer yüce bir dağ gibi hoş mahfiller / Hoş nefesli hafızları, gülbahçesinin bülbülleri)

Görinüp bu **suver**-ı hûb ile 'âlem san kim
Câmi'-i şâh-ı **cihân resmini** itdi iş'âr

(Dünya sanki bu güzel manzaralarıyla / Cihan sultanının camisinin taslağını haber verdi)

Osmanlı şairlerinin gök tasvirlerinde gökyüzü, yeryüzünün bir yansıması gibi düşünülmektedir.[157] Osmanlı şiirinde genelde çiçeklerle gök cisimleri eşleştirilirken kasidenin teşbip bölümündeki bu beyitlerde ise cami ve gökyüzü arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Methiye bölümünde, Sultan I. Ahmet'i İslam ve mitoloji kahramanlarına benzettikten sonra şair, onun Sultanahmet Camisi'nin banisi olmasını öne çıkarıp camiyi yücelterek padişaha methiyeye devam eder:

Başladı **yapmağ**a bir **câmi'**-i bâlâ vü bülend
Sûret-i resm[158]-i latîfinde kamaşur ebsâr

---

zâde Cafer Çelebi de Ayasofya'nın mihrabının eğriliğini, hüsn-i ta'lil sanatıyla, mahfilde okunan Kur'an'ı dinlemek için o yana dönmesi nedeniyle açıklamış:

İderler nice 'aşr âyet kıra'at
Kılur mihraba te'sîr ol tilâvet
Anı gûş eylemek sevdâsına cüst
Yüzin ol yana itmiş kıbleye süst (Tâcî-zâde, 2006: 178)

157 A. Atilla Şentürk, age. s. 121.

158 Risale'nin sözlük kısmında 'resm' için şu açıklama var: "Arabîdür, Fârisîde nişân-ı

(Yüce ve ulu bir cami yapmaya başladı / Zarif taslağını görenlerin gözleri kamaşır)

Nakşını eylemiş Erjeng **rüsûmun** Mânî
Çekti Behzat anın **resmine** san kim **pergâr**

(Nakşını Erjeng, taslaklarını Mani yapmış / Sanki Behzat onun planında pergel kullandı)

Cennet-âsâ bu **makâm** oldı havâdâr u latîf
Dem-be-dem ânı ziyâretde nesîm-i eshâr

(Cennet gibi bu yer havadar ve hoş / Onu sabah rüzgarları sürekli ziyaret eder)

Cânib-i **kıblesi** deryâ, önü Atmeydanı
Mâ-adâ her yanı **ma'mûre-**i **şehr** ü **bâzâr**

(Kıble tarafı deniz, önü Atmeydanı / Ondan başka her yanı şehir ve pazar)

Rûz u şeb işlenür oldı o **binâ-**ı 'âlî
Muhkem akdâm-ı 'azîm üzre **emîn** ü **mi'mâr**

(Gece gündüz yapılır oldu o yüce bina / Bina emini ve mimar sağlam adımlar üzere gayretli)

Ol Süleymân gibidür **câmi'i** Beytü'l-Makdis
Ki **binâsında** karınca gibi çokdur **neccâr**

(O sultan camisi, Süleyman'ın Beytü'l-Makdis'i gibi / Ki binasında marangozları karınca gibi çokdur)

Şol kadar sür'at-ı **bünyâdına** vardır ikdâm
Himmet-i şâh ile yağmur gibi yağdı **ahcâr**

(Temelinin süratine o kadar gayret var ki / Sultanın himmeti ile taşlar yağmur gibi yağdı)

Durmadan çıkmadadur rûy-ı zemîne **temeli**
Basmağ ister 'aceleyle yere **pây-i dîvâr**

(Yeryüzüne doğru temeli durmadan yükselmektedir / Duvarının ayağı, acele eder yere basmak için)

---

bünyâd-ı sarây, Türkîde ev temeli eseri demektir, bir nesnenin eser ve nişânına denir."

Olıcak buncılayın sür'at ü ikdâm-ı 'azîm
Nâgehân geldi tamâm oldı bi-avn-i Cebbâr

(Kararlılık ve gayret süratiyle bu şekilde oldu / Cabbar 'ın yardımıyla ansızın tamamlandı)

Kasidede adeta şiirin kurgusu ile caminin inşa sürecinin eşleştiği bir sıralama söz konusu. Şair kasidenin yapısı ile caminin yapısı arasında "inşa" ilişkisi kurmuştur. İnşa sözcüğünün hem edebi metin hem de mimarî faaliyet için kullanıldığını düşündüğümüzde bu ilişki daha manidar olacaktır. Bu ilişkiyi, müellif de Bahariye kasidesinden bahsederken vurgulamak ister gibidir: "Bahâriyye nâmına 'inşâ' ve inşâd eylediğim yetmiş adet beyti müştemil olan kaside…)[159]

Bu beyitlerden sonra Sultan'ın, Celali isyanlarını bastırmasını ve adeta kanla memleketi yıkayarak temizleyip asayişi sağlamasını anlatan, onun dinin savunucusu olduğu ve düşmanlarına kılıçla boyun eğdirdiğini ifade eden beyitler sıralanmakta. Kasidenin sonunda yer alan beyitlerde ise Cafer Efendi, Sultan'a dualar etmektedir.

Sekizinci Kaside: Risale'de önceki sayfalarda bu kaside için şu kayıt bulunmaktadır: "Bu câmi'-i şerîfin evsâfına hakîkat ile muttali' olmak murâd edenler rüsûm-ı musavvere ve rukûm-ı mukadderesi ile binâ-i şerîf ve tarz-ı latîfin vasfında Bahâriyye nâmına inşâ ve inşâd eylediğim yetmiş adet beyti müştemil olan kasîdeme dahi nazar ve mütâlaa eylesin."[160] Kaside, 59b-60b (s. 77-79) varakları arasında yer almaktadır.

Pür oldı zâhid-i âbidle **ma'bed-i gülzâr**
İrişdi pîr-i mükâşif makâmına **ezhâr**

(Gülbahçesine benzeyen mabet, ibadet eden zahitle doldu / Çiçekler sırrı keşfeden şeyh makamına ulaştı)

Salât-ı nâfile kıldurdı **serve** sanki sabâ
İkâmet itdi meğer hûb savt ile **enhâr**

(Saba yeli sanki serve nafile namaz kıldırdı / Irmaklar sanki hoş sada ile ikamet etti)

Birer imâme giyüp bâşına **gül-i garrâ**
İhâta eyledi **bâğ**-ı cihânı ak destâr

(Beyaz gül başına sarık taktı / Dünya bahçesini beyaz sarık kuşattı)

159 Ca'fer Efendi, 2005: 69.
160 Age. s. 69.

Cami inşa edilirken bir plan dâhilinde hareket edildiği için cami avlusunda yer alan ağaçlar da bu süreçte hesaba katılıyor ve cami bitiminde yetişkin ağaçlar olmaları sağlanarak hareket ediliyordu. Bu bakımdan kasidenin teşbib bölümüne bir bahar tasviriyle girilmiş, çemen sakinleri bir cami cemaati olarak tahayyül edilmiştir.

Methiye bölümünde;

Bu **ma'bede** nice ben **gülşen**-i **cinân** dimeyem
Ki hey'etin görüp açıldı **gül** gibi dil-i zâr

(Bu mabede ben nasıl cennet bahçesi demeyeyim / Ki onun şeklini gören zavallı gönül gül gibi açıldı)

Vücûh-ı **mermeri** âyine-i mücellâdur
İçinde âdeme bakdukça gösterir dîdâr

(Mermer yüzeyleri sanki cilalı ayna gibidir / İnsana baktıkça içinde kendi yüzünü gösterir)

Ne hûb şeklini **resmeylemiş** mühendisler
Ne hoş mahalline vaz'eylemiş anı **mi'mâr**

(Ne hoş biçimde tasarlamış mühendisler / Mimar da onu yerine ne hoş uygulamış)

Minâreler ana **nev-güfte** bir **müseddesdür**
Ki **altı mısra'** ile **medhini** ider iş'ar

(Minareler sanki yeni söylenmiş bir müseddestir / Ki altı mısra onun övgüsünü belirtir)

Velî ki **mısra'**[161]**-ı beyt** anlama ki **kasr**-ı felek
O şeş **sütûn**-ı bülend üzre sanki kıldı karâr

(O asla beyit mısraları değil felek köşkünün, üstünde karar kıldığı altı yüce sütundur)

Cemî-i **sun'ı** hemân **remizden** ibaretdür
Bu gûne çokdurur anda **sanâyi'-i ebkâr**

(Sanatının tümü neredeyse sembolden ibaret / Bu tarz, daha önce yapılmayan bir sanat tasarımıdır)

Yukarıda yer alan üç beyit baştan beri anlatmaya çalıştığımız şiir ve mimarî ilişkisinin sade bir metafor olmadığını göstermektedir. Yalnızca

[161] Risale'nin sözlük kısmında mısra şöyle açıklanmaktadır: "Mısra': Arabîdir, Fârisîde let-i der, Türkîde kapı kanadı dimekdür." (Ca'fer Efendi, 2005: 106)

malzemede ayrışan ortak bir sanat anlayışının iki ögesinin de aynı anlam evreninde yer aldığını ifade etmektedir. Caminin altı minaresi ile bir nazım biçimi olan ve altı mısradan oluşan müseddes arasında kurulan ilişki, basit bir benzetme olarak görülmemelidir. Simetrik biçimde bir yazmada karşılıklı duran mısralar, minarelerin sıralanmasını çağrıştırmaktadır.

Cihânda bir gözidür dehrin ol büyük **kubbe**
Yanında hurde kebûdîleri ana ebsâr

(O büyük kubbe, cihanda âlemin bir gözüdür / Yanında küçük mavilikler onun görme hassalarıdır)

Ya **kûh**-ı sâhil-i bahre **kubbe**-i uzmâ
Habâb-ı bahr-i letâfetdürür **kıbâb**-ı sığâr

(Büyük kubbe deniz kıyısında bir dağ / Küçük kubbeler ise güzellik denizinin kabarcıkları)

O **câmi'in** içi ayniyle **sahn-ı gülşendür**
Şükûfe verd-i amâyim hezâr bâr hezâr

(O caminin içi aynı gülbahçesinin avlusudur / Binlerce çiçek de sarık süsüdür)

Bu nazm-ı pâki gören şimdi mergzâr[162] sanur
Ki mor benefşe hurûf oldı zanbakı tûmâr

(Bu duru şiiri gören onu çimenlik sanır / Ki zambak sayfa oldu, mor menekşe harflere döndü)

Bu mergzâr değil seb'a-i muallakadur
Kılâde şekli olur dehre lü'lü şehvâr

(Bu [şiir] çimenlik değil Yedi Askı'dır / Ki zamana, iri incilerden bir gerdandır)

Bu ak hurûf arası berk-i yâsemendür kim
Sabâ **gülşen-i câmi'den** ânı etti nisâr

(Bu harflerin arasındaki beyazlık yasemin yaprağıdır ki / Saba rüzgarı onu gülbahçesine benzeyen camiden etrafa saçtı)

---

[162] Çimen, yeşillik anlamına gelen merg-zâr sözcüğü yazmada iki beyitte de 'mürg-i zâr' şeklinde harekelendiği için çeviri yazıya da 'mürg-i zâr' şeklinde aktarılmış. Vezin iki şekilde de bozulmamasına rağmen anlam gereği merg-zâr olmalı.

Bahâr-ı **gülşene** kimse bu revnâkı veremez
Kalem alan ele **pergâr** gibi çizdi kenâr

(Gülbahçesinin çiçeklerine bu parlaklığı kimse veremez / Bunu yapan pergelle kenar çizer gibi yaptı)

Yukarıdan aşağıya devam eden bu beyitlerde de görüldüğü gibi Osmanlı camilerinin içi bahçe sembolizmiyle doludur. Yerde dünya ve ahiret bahçelerinin çiçek ve ağaçlarıyla bezeli halılar bulunur, etrafta bahçe motifli çiniler, nakışlı camlar görülür.[163]

Bu vasfın üstine bir harf yazmasun kimse
Fezâ-yı **gülşene** pâ-bend olur hemân has ü hâr

(Bu söylenenlerin üstüne kimse bir harf eklemesin / Onlar büyük gülbahçesinde ayağa batan çalı çırpı olur)

Binâ-ı pâki şu denlü müferrih olmışdur
Kemâl-i vasfına kâdir midür meğer eş'âr

(Tertemiz duru binası o kadar ferahlık vericidir ki / Özelliklerini tam olarak anlatmaya şiirin kudreti yetmez)

Dokuzuncu Kaside: 19 beyttir. "Ağa Hazretleri'nün nâm-ı şeriflerine olan îdiyye kasîdesidür."[164] kaydıyla 83a-83b (s. 118-119) varakta yer alan kasideye önce bir bayram tasviriyle başlandıktan sonra Mehmed Ağa'ya dua edilip bayramı tebrik edilir. Bu kaside de mimarî ögeler barındırmamaktadır.

Onuncu Kaside: "Tarih ve hâtimetü'l-kitâb kasîdesidür." (Ca'fer Efendi, 2005: 3) kaydıyla 86b-87a (s. 123-124) varaklarında yer almaktadır. Kitap ve içindekiler övüldükten sonra eserin yazılışına bir tarih düşürülmüştür:

"Hamdülillâh tamâm oldı bu mi'mâriyye" (1023/1614)
Mısra'-ı Hamdi hesâb it çıka târîh-i kitâb

Cafer Efendi bu nazmı da kaside olarak isimlendirmiş ama bu kasidede de mahlas kullanmamıştır.

Cafer Efendi'nin Risale'de yer alan dört gazelinde de kayda değer bir mimarî kavrama ve metafora yer verilmemiştir.[165] Cafer Efendi,

163 Walter G. Andrews, age. s. 192-193.
164 Ca'fer Efendi, 2005: 3.
165 Birinci Gazel: "Ağa Hazretleri'nün dilâverliğine ve san'atında olan üstâdlığına müteallikdür." (Ca'fer Efendi, 2005: 3) kaydıyla 21b nolu (s. 31) varakta yer alan

gazellerin hepsinde mahlas kullanmış, bütün gazelleri nazım biçimi kaidelerine uymuştur. Sanat ve estetik açıdan kuru ve yavan bir üsluba sahip gazellerin genel olarak didaktik bir özellikte olduğunu ifade etmek gerekir. Doğrusu Cafer Efendi'nin kasideleri, gazellerine göre daha lirik ve şairânedir. Genel bir örnek olması için üçüncü gazeli aşağıya aldık:[166]

Bârî Hüdâ'ya olmağla inkıyâduŋuz
Dünyâda hâsıl oldı cemî'-i murâduŋuz

Sun' etmegin o hûb eseri Beyt ü Ravza'da
Mi'mâr-ı Hâdimü'l-Haremeyn oldı âduŋuz

Ol sun'-ı pâk-i devlet-i uzmâdurur saŋa
İrgürdi sizleri ana pâk i'tikâduŋuz

Hayrât-ı bî-nihâyelerüŋ tutdı âlemi
Fer virdi gün gibi hasenât-ı ciyâduŋuz

Hem Ka'be-i Mükerreme hem Ravza-i Şerîf
Oldı ma'iyyetiyle habîb-i fuâduŋuz

Çok âşinâlığa sebeb oldı eserlerüŋ
Açmazdan oldı Mekke Medîne bilâduŋuz

Lütfuŋla Ca'fer gibi halkı kul eyledüŋ
Muhlis du'âcıŋuzla çoğaldı ibâduŋuz

Kaside ve gazellerin dışında, Kâbe'nin bozulan oluğunun değişimi anlatılırken nazmedilen şu mısralar, nazım parçaları içinde şiir ve mimarî ilişkisine tek örnek sayılabilir. Parça, tezyinî nitelikler taşımaktadır:

Özge 'âlem var egerçi tal'at-ı mahbûbda
Bir dahi 'âlem var ammâ kisve-i mergûbda

Zîver ü fâhir libâsıyla güzeller fahr eder
Kendisin göstermek ister başka bir üslûbda[167]

---

gazel beş beyittir. İkinci Gazel: "Ağa Hazretleri'nün lütf u keremi ve sehâsına müteallikdür." (Ca'fer Efendi, 2005: 3) kaydıyla 30b-31a nolu (s. 44) varaklarda yer alan gazel yedi beyittir. Üçüncü Gazel: "Ağa Hazretleri'nün nâm-ı şerifleri Mi'mâr-ı Hâdimü'l-Harameyn olduğuna müteallikdür." (Ca'fer Efendi, 2005: 3) kaydıyla 40b nolu (s. 57-58) varakta yer alan gazel yedi beyittir. Dördüncü Gazel: "Dâr-ı dünyâ işretinün mezemmetine ve dâr-ı bekâ husûsu tedârikine müteallikdür." (Ca'fer Efendi, 2005: 3) kaydıyla 82a-86b nolu (s. 117-118) varakta yer alan gazel yedi beyittir.

166 Ca'fer Efendi, 2005: 57-58.

167 Age. s. 55.

Sonuç

Şiirin, iki mimarî biyografide bu kadar yüksek oranda yer bulması, klasik şiirin poetikası ile İslam sanatları estetik kuramının ortak noktalarına dikkat çekmeyi gerektirmektedir. Oysa İslam sanatları üzerine yazılan kitaplar genelde mimarî eserler üzerinden bir kuram inşa etmeye çalışmaktadır. Çalışmamızda ele aldığımız bu iki "biyografi" göstermektedir ki İslam sanatı ortak bir tasavvurdan hareket etmiş olmakla birlikte sanat türünün malzemesinin niteliğine göre ayrışıp şekillenmiştir.

Mimarî, hem kamusal alanda daha yaygın ve somut hem de daha kalıcı bir niteliğe sahip olduğundan olsa gerek İslam sanatı deyince ilk akla gelen sanat türü olmuştur. Hâlbuki şiir de bu kuramın ilkelerini en az mimarî kadar yansıtmaktadır. Hatta mimarî ile ortak kavramları kendi bünyesinde barındırarak bu kuramın önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, şiir ve mimarî üzerine yapılacak değerlendirmelere bu açıdan kaynaklık edebilir. Çünkü şiir ve mimarî üzerine yapılacak kuramsal çalışmalar, İslam sanatının daha iyi anlaşılmasına hizmet edecektir.

Kaynakça

AÇA, Mehmet (2012). Haluk Gökalp, İsa Kocakaplan, *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi,* İstanbul: Kesit yay.

ADONİS (2014). *Arap Poetikası* (Çev. E. İşler). İstanbul: YKY yay.

AFETİNAN (1956). *Mimar Koca Sinan,* Ankara: Ankara Güzel Sanatlar Matbaası.

AKSOYAK, İ. Hakkı (2010). "Eski Türk Edebiyatında Nesir Üzerine Bazı Belirlemeler" Şu kitapta: *Nesrin İnşası,* İstanbul: Turkuaz yay. 56-71.

AKYÜZ, Kenan (1985). *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi,* İsyanbul: İnkılâp yay.

ANDREWS, Walter G. (2012). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı: Osmanlı Gazelinde Anlam ve Gelenek,* (Çev. T. Güney), İstanbul: İletişim Yay.

AYNUR, Hatice (2015). "Şehri Sözle Resmetmek – Osmanlı Edebi Metinlerinde İstanbul", Şu Kitapta: *Büyük İstanbul Tarihi,* İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları, VII, 128-145.

ARAZ, Rıfat (2007). "Çalab'ın Tahtından Gönül Şehrine", *Bizim Külliye,* 32, 69-74.

ATASOY, Zehra Betül (2012). *Mimarlık Tarihi Söyleşileri: Gülru Necipoğlu,* http://www.arkitera.com/soylesi/472/mimarlik-tarihi-soylesileri--gulru-necipoglu 20.08.2017.

BATİSLAM, Hanife Dilek (2003). *Hasbıhâl-i Sâfî,* İstanbul: Kitabevi yay.

BİLGEGİL, M. Kaya (2012), "Hüsn ü Aşka Dair", Şu Kitapta: Haz. O. Okay ve H. Ayan. *Hüsn ü Aşk.* İstanbul: Dergah yay, 11-49.

BURCKHARDT, Titus (1989). "İslâm Sanatının Esasları" (Çev. H. Önkal), *Kubbealtı Akademik Mecmuası,* Y. 18, S. 1, s. 46-63.

BURCKHARDT, Titus (2013). *İslam Sanatı-Dil ve Anlam* (Çev. T. Koç) İstanbul: Klasik yay.

CA'FER EFENDİ (2005). *Risâle-i Mi'mâriyye* (Haz. İ. Aydın Yüksel) İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti yay.

CAFER EFENDİ (1987) Fl. 1614. *Risâle-İ Mimâriyye: An Early-Seventeenth-Century Ottoman Treatise On Architecture: Facsimile With Translation And Notes By Howard Crane,* Leiden, New York: E.J. Brill.

CÂFER IYÂNÎ (2001). *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs* (Haz. M. Kirişçioğlu) İstanbul, Kitabevi yay.

CÂFER IYÂNÎ BEY (2013). *Nûr-nâme - Varlığın İncisi* (Haz. T. Açık, M. Kaçar), İstanbul: Büyüyen Ay yay.

CAN, Arzu (2006). *Risale-i Mi'mariyye'de Kavramlar ve Terminoloji,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

CANSEVER, Turgut (2002). *Kubbeyi Yere Koymamak,* İstanbul: İz yay.

CÜNDİOĞLU**,** Dücane (2012). "Osmanlı Mabedinin İkonolojisi", Şu Kitapta: *Mimarlık ve Felsefe,* İstanbul: Kapı yay. 37-44.

ÇAM, Nusret (2012). *İslam'da Sanat Sanatta İslam,* Ankara: Akçağ yay.

DAYE-ZADE Mustafa Efendi (2002). *Edirne Sultan Selim Camii Risalesi* (Haz. O. Onur), İstanbul: ?

DEVELLİOĞLU, Ferit (2001). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Ankara: Aydın Kitabevi yay.

DÖLEK, Ali (1992). "İbn Haldun'da Sanatın Sosyal Yönü Ve Şiir Sanatı", *Kayıtlar,* 17, 23-29.

DÜZENLİ, Halil İbrahim (2009). *Mimar Mehmed Ağa ve Dünyası: Risâle-i Mi'mâriyye Üzerinden 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Zihniyet Kalıplarını ve Mimarlığını Anlamlandırma Denemesi,* Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

DÜZENLİ, Halil İbrahim, Faruk Deniz (2009). "Uğur Tanyeli ile Türkiye'de Mimarlık Tarihi Çalışmak ve Osmanlı Mimarlık Tarihyazımı Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 7, 13, 313-346.

EYYÛBÎ (1991). *Menâkıb-ı Sultan Süleyman* (Haz. M. Akkuş) Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

ERZEN, Jale Nejdet (1999a). "Osmanlı Sanatı ve Mimarîsinde Estetik ve Duyarlık" (Çev. M. H. Doğan) *SanatDünyamız,* 73, 55-69.

ERZEN, Jale Nejdet (1999b). "Osmanlı Estetiği" *Osmanlı Ansiklopedisi,* Ankara: Yeni Türkiye yay. 10, 39-48.

ERZEN, Jale Nejdet (2016). *Çoğul Estetik,* İstanbul: Metis yay.

FAROQHİ, Suraiya (2014). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam,* (Çev. E. Kılıç) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay.

FAZLIOĞLU, İhsan (2001). "Varlık'ın Manzûm ve Mensûr Tasavvuruna Giriş" *Dibace,* 11, 4-5.

GARAUDY, Roger (2013). *İslam'ın Aynası Camiler* (Çev. C. Aydın) İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı yay.

GÖKYAY, Orhan Şaik (1976). "Risale-i Mimarîye – Mimar Mehmed Ağa – Eserleri" Şu Kitapta: *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 113-215.

GÖKYAY, Orhan Şaik (1997). "Mimar Sinan'ın Dilinden Hatıralar" Şu Kitapta: *Kim Etti Sana Bu Kârı Teklif,* İstanbul: İletişim yay. 329-345.

KALE, Gül (2009). "Osmanlı Mimarlık Tarihi Yazımında Risale-i Mimarîyye" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 7, 13, 405-423.

Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi ve Vankulu Lügati. http://www.kamus.yek.gov.tr

KAYA, İ. Güven (2006). "Divan Şiirinde Tarih Düşürme Geleneği ve

Yahya Bey'in Bir Kasidesi" *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 30, 39-56

KUBAN, Doğan (2007). *Osmanlı Mimarîsi,* İstanbul: Yem yay.

LATÎFÎ (1977). *Evsâf-ı İstanbul,* (Haz. N. Suner Pekin) İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.

ÖGEL, Semra (1996). "Anıtsal Mimarî ve Konut Arasındaki İlişkiler Yönünden Sinan Yapılarına Bir Bakış" Şu Kitapta*: Doğan Kuban'a Armağan* (Haz. Z. Ahunbay, D. Mazlum, K. Eyüpgiller), İstanbul: Eren yay. 51-56.

ÖZSAYINER, Z. Cihan (2002). "Mimar Sinan'ın Camilerinin Ana Kubbe Hatları", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara: Yeni Türkiye yay. 12, 121-123.

SÂÎ Mustafa Çelebi (2002). *Yapılar Kitabı – Tezkiretü'l-Bünyan, Tezkiretü'l-Ebniye,* (Haz. H. Develi), İstanbul: K Kitaplığı yay.

SAATÇİ, Suphi (2008). "Sâî Mustafa Çelebi" *TDV İslam Ansiklopedisi,* İstanbul: İsam. 35, 539-541.

SERDAROĞLU, Vildan (Ekim 2007). "Şiir ve Mimarî: On Altıncı Yüzyıl Osmanlı Şiirinde Âşık ile Maşuka Dair Mimarî İmgeler" [Bildiri]. *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu,* Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta/ Türkiye.

ŞENTÜRK, A. Atilla (2014). *Osmanlı Şiiri Antolojisi,* İstanbul: YKY yay.

ŞEYH GALİP (2012). *Hüsn ü Aşk,* (Haz. O. Okay ve H. Ayan), İstanbul: Dergah yay.

TÂCÎ-ZÂDE Cafer Çelebi (2006). *Heves-nâme* (Haz. N. Sungur), Ankara: TDK yay.

TÖKEL, Dursun Ali (2016). "Divan Şiiri ve İstanbul'un İmar Tarihi" Şu Kitapta: *Osmanlı İstanbul'u,* İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi yay. 473-494.

Murat A. KARAVELİOĞLU, "Bugünkü Bulgaristan'ın Osmanlı Kültürüyle Yoğrulan Bazı Şehirleri", *Prof. Dr. Tahir ÜZGÖR'e Armağan,* 2018.

BUGÜNKÜ BULGARİSTAN'IN OSMANLI KÜLTÜRÜYLE YOĞRULAN BAZI ŞEHİRLERİ

Doç. Dr. Murat A. KARAVELİOĞLU*

14. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı idaresi altına girmeye başlayan Rumeli toprakları henüz 15. Yüzyılın ortalarında, bilhassa İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesini müteakip büyük bir hızla Müslümanlaşmış, Rumeli'nin belli başlı şehirlerinde Osmanlı medeniyetinin -ki Osmanlı diye adlandırılan karmaşık yapı sadece siyasi bir yapı değildi, belki bundan çok bir kültür hamulesi ve medeniyet idi- bahşettiği hızlı bir yükseliş kendini göstermişti. Nitekim Rumeli coğrafyasının kültür, sanat ve edebiyat bakımından eriştiği merhaleyi görmek için edebiyat tarihine bir nazar atfetmek dahi kâfi gelecektir. Şuara tezkireleri, bu kültürel verimliliği yüksek olan beldeleri havasından suyuna, mesirelerinden mimarisine, şuarasından ulemasına ve meşayihine kadar anlata anlata bitiremezler. Her biri müreffeh Osmanlı şehirlerinden olan Üsküp, Priştine, Prizren, Yenice Vardar, Mostar gibi yerler günümüzde bile aynı kimliği taşımaktadır. Rumelili şairlerin divanları, mesnevileri veya bazı mensur eserleri ile ilgili son yıllarda yapılan çalışmaların çoğu yayımlanmış ve Klasik Türk Edebiyatı araştırmalarının önemli bir merhalesini teşkil etmiştir. Bunların dışında kültür tarihimiz bakımından Rumeli şehirleri ve buralardaki yüzlerce yıllık edebiyat ve sanat faaliyeti ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır/yapılmaktadır. Bu konuda burada tafsilat vermek yerine birkaç değerli çalışmayı zikretmeyi uygun bulmaktayız.[1] Şehirler hakkındaki müstakil edebi eserler olan

* makaravelioglu@gmail.com, www.muratkaravelioglu.com

1 *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antoloisi (Nesir-Nazım)*, 7, Makedonya Türk Edebiyatı ve Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara. BAYRAM, Sadi (1999), "Balkanlar ve Kosova", *Vakıf ve Kültür*, I, 4 (Bahar), Ankara, 4-5. ÇELTİK, Halil (2000), "Rumeli Şairlerinde Yöresel Kültür", Bilig, 14 (Yaz), 99-107. İBRAHİMGİL, Mehmet (1999), "Balkanlar ve Kosova'daki Türk Kültür Mirasımızın Dünü Bugünü", *Vakıf ve Kültür*, I, 4 (Bahar), Ankara, 6-8. İSEN, Mustafa (1997), "Çağdaş Prizren Şâirleri", *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yayınları, Ankara, 150-163. İSEN, Mustafa (1997), "Edebiyat Tarihi Açısından Priştine ve Bu Şehir Doğumlu Dîvân Şâirleri", *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yayınları, Ankara, 143-149. İSEN, Mustafa (1991), "Kültür Tarihi Açısından Priştine ve Bu Şehir Doğumlu Divan Şairleri", *Türk Kültürü*, 342 (Ekim), 618-622. İSEN, Mustafa (1997), "Kültür Tarihimizde Üsküp ve Üsküplü Divan Şâirleri", *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ

şehrengizler, özel olarak ele alınması gereken, bir bakıma şehir tarihi eserleridir. Yenice Vardar, Mostar, Belgrad gibi Balkan şehirleri için şehrengizler yazılmışsa da burada söz konusu ettiğimiz şehirler hakkında herhangi bir şehrengiz yazılmış değildir. Bugünkü modern Bulgaristan coğrafyasına bakıldığında bir zamanlar medeniyet havzasının kültürel ve sanatsal merkezlerinden olan şehir adlarına rastlanır. İlmî, tasavvufî ve sınaî hayat ise söz konusu şehirlerin diğer vecheleri olarak belirmektedir. Konuya bu açıdan bakıldığında Filibe, Köstendil, Rusçuk, Sofya, Tırnova, Zağra gibi şehirler öne çıkar. Bunlardan bazılarının ilim ve tefekkür yönüyle, bazılarının edebiyat ve sanat yönüyle, kimilerinin ise klasik bir Osmanlı şehri olma yönüyle dikkati çektiği söylenebilir. Şehirlerin geçtiği örnek metinler üzerinde zaruret iktiza ettiğinde müdahalede bulunulduğunu belirtmekte yarar görüyoruz.

Söz konusu şehirlerin başında FİLİBE gelmektedir. Bugünkü Bulgaristan'ın güney kesiminde yer alan hem tarihi hem de gelişmiş şehirdir. Makedon kralı II. Filip tarafından kurulduğu bilinen şehrin tarihi, M. Ö. 342 yılı civarına dayanır. Filibe'nin güzelliği dillere destandır. Çünkü şehir, Meriç Nehri'nin iki yakasında kurulmuş ve ovaya doğru genişlemiştir. Sahip olduğu ova, son derece verimli topraklardan meydana gelmektedir. Şehri, Doğu Avrupa'nın en güzel şehri diye zikreden kaynaklar vardır. Filibe, 1361 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmiş ve Sultan 2. Murat tarafından yaptırılan Ulu Camii (Cuma Camii) etrafında gelişme göstermiştir. Aşağı yukarı 15. Yüzyılın sonuna kadar Rumeli Beylerbeyiliği'nin merkezi konumunda olmuştur. Filibe'nin Müslüman-Türk kimliğini göz önüne seren yapıların başında Ulu Cami ve Şehabettin Paşa Külliyesi gelir. Keza diğer cami, medrese, imaret, hamam, çeşme, han ve çarşılarıyla Filibe zengin, güzel ve gelişmiş bir Osmanlı kenti olarak Osmanlı-Rus harbi sonrasına kadar bu kimliğini muhafaza etmiştir. Şehir, 1878 yılından sonra hızla Bulgarlaşmış ve hem kozmopolit yapısını yitirmiş, hem de sahip olduğu Osmanlı eserlerini çok büyük oranda kaybetmiştir. Balkanların zengin kültür atmosferine uygun bir şekilde Filibe, eskiden beri Osmanlı'nın kültür merkezlerinden biri olmuştur. Şehbenderzade Ahmet Hilmi Efendi

---

Yayınları, Ankara, 131-142. KARAVELİOĞLU, Murat A. (2005), "Türk Edebiyatında Şem'î Mahlaslı Şairler ve Pirizrenli Şem'î", *TDED*, c. XXXII, İstanbul 2005, s. 65-80. OSI, Maliç (2002), "Suzi Çelebi ve Eserleri Hakkında Birkaç Veri", *Medeniyet*, 1, 69-88. ÖZER, Mustafa (1998) "Osmanlı'nın Balkanlar'daki Uç Şehri: Üsküp", Toplumsal Tarih, 60, (Aralık), 27-29. TUĞLACI, Pars (1985), *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, Ankara. YAKUP, Hanife (2000), *Üsküplü Divan Şairleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Prof. Dr. Mustafa İsen), Ankara.

ve Abdüllatif Efendi gibi Osmanlı ilim hayatının seçkin bilginleri işte bu eski Osmanlı şehrindendirler.[2]

Filibe adı, şuara tezkirelerinde sıkça geçmektedir. *Meşâirü'ş-şuara* sahibi Âşık Çelebi; Alî (II, 1108), Nâlişî (II, 845), Yavuz Sultan Selim'in vezirlerinden Remzî (Pîrî Paşa, III, 1380), Rûhî (III, 1384), Revnak (III, 1394) ve Sâkî (II, 940) gibi şairleri "Filibeli" diye kaydetmektedir. Revnak'tan bahsettiği satırlarda yazar Filibe'yi, "ol şehr-i dil-âşûb ulemâ vü zurefâ vü şuarâya ma'dendür" diye tavsif eder. Yazara göre güzelliğiyle gönülleri perişan eden bu şehir; âlimlerin, zarif kimselerin ve şairlerin yetiştiği üstün vasıflı, güzel bir şehirdir. 16. Yüzyılın ünlü tezkire yazarı Lâtifî de Sâkî (295) ile önceleri Meylî mahlasını kullanan ve Hoca İsa diye bilinen Fânî'nin (416) Filibeli şairlerden olduğunu söylemektedir. Ahdî ise bu şairler arasına Rızayî'yi de katmaktadır (313). 17. Yüzyıl şair ve tezkire yazarı olup Türk edebiyatının bilinen tek manzum tezkiresi olan *Teşrîâtü'ş-şuarâ*'yı kaleme alan Güftî, beğenmediğini galiz küfür ve hakaretlerle belli eden Zâkirî'yi Filibeli bir şair olarak kaydetmiş (130), aşağıdaki beytin birinci mısraında "riyakâr" olarak suçlasa da ikinci mısraında "pâk-edâ" olduğunu söylerken şairin mahlasından hareketle ikiyüzlülükle tesbih çeken sofuları hatırlatmayı ihmal etmemiştir:

Zâkir-i tekyegâh-ı zerk ü riyâ
Filbevî Zâkirî-i pâk-edâ

Zâkirî, *Safayî Tezkiresi*'nde de zikredilen şairlerdendir (198). Safâyî ayrıca asıl adı Mahmut olan Avnî mahlaslı şairi de Filibeli olarak kaydetmiştir (378).

KÖSTENDİL, eski Osmanlı şehirlerinin en çok bilinenlerinden biridir. Şehir, günümüz Bulgaristan'ının batısında yer alan ve kaplıcalarının çokluğu sebebiyle Ilıca diye de anılan bir yerdir. Sularının ve yeşilliklerinin, bağ ve bahçelerinin bolluğu dikkati çeker. Bugün bile Bulgaristan'ın meyve ihtiyacı buradan karşılanır. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Osmanlı idaresi altında şehirde uzun asırlar huzurlu, sakin bir sosyal hayat var olmuştur. Şehrin Osmanlı idaresinde iken ilk huzursuzluğu 2. Viyana bozgunu sonrasında olmuş, geçen zaman içinde Sırp askerlerinin peyderpey taarruzlarıyla da tahrip olmuştur. Şehrin demografik yapısı 19. Yüzyılda Müslümanlar aleyhine değişmeye başlamış ve Bulgar hâkimiyeti ortaya çıkmıştır. 93 Harbi de denilen

[2] Filibe hakkındaki bu kısa malumat, Machiel Kiel'in *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde yazdığı "Filibe" maddesinden (c. 13, s. 79-82) özetlenerek alıntılanmıştır.

1877-78 Osmanlı-Rus harbi Köstendil için de büyük kırılmanın yaşandığı bir olaydır. Köstendil'de eskiden beri Nakşibendi ve Halveti tarikatlarının tesiri bilinmektedir. Şehirde uzun süre var olan sakin ve huzurlu hayatta, bu mistik yaşamın etkisi büyüktür. Şehrin kültür tarihinde Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi ve onun *Bahrü'l-velâye* isimli eseri önemlidir. Dürrî ise Köstendilli şairlerdendir.[3]

Bilindiği gibi *Meşâirü'ş-şuarâ*'nın en önemli özelliklerinden biri müellifin gerek tabiat, gerek şehir, gerek karakter ve gerekse şairlerin sanatsal yönlerine dair yapmış olduğu edebi ve son derece isabetli tasvirleridir. Sanavber Kadıoğlu diye bilinen Hâletî'yi anlattığı satırlarda da Köstendil'e dair güzel tasvirleri bulunmaktadır. Köstendil, kaplıcaları bulunduğu için Ilıca adıyla anılan, sularının bolluğu ile tabiat güzelliklerine sahip bir şehirdir. Âşık Çelebi Köstendil için, kaplıcalarına atıfta bulunarak "Rumeli'nin yüzü suyu" ve "dünyada bâğ-ı Firdevs'in bir kûyu" ifadelerini kullanmaktadır (II, 608). Hatta Çelebi, Köstendil hakkında yazmış olduğu üç beyti tezkiresine almıştır:

Güzeldür Rûmilinün cümle câsı
Yüzi suyıdır ammâ Ilıcası

Anunçün suları dâim ılıdur
Ki her gice perîler menzilidür

Fürûğ-ı mâhdan virüp ferâğı
Olur ol bahr-i havzun şeb-çerâğı

Ilıca ismi Köstendil ile o kadar özdeşleşmiştir ki Lâtifi aynı şairi anlatırken Köstendil ismini zikretmeyip yalnızca Ilıca'dan olduğunu söyler (221). Safâyî de 17. Yüzyıl şairlerinden Fehmî'nin Köstendilli şairlerden olduğunu haber vermektedir (450).

Köstendilli Şem'î Mehmet Efendi (ö. 1272/1855), Hanefî mezhebine mensup âlim, şair, hattat bir zat olup Abdullah Efendi adlı bir zatın oğludur. Hattatlığı, İstanbullu hattatlardan İsmail Zühdî (ö. 1260/1844)'den öğrenmiştir. Uzun süre Köstendil müftülüğü görevinde bulunmuş, orada vefat etmiştir. Mezarı da oradadır. Şem'î'nin mürettep *Divan*'ı, *Tezkiretü'l-Hattâtîn*'i ve cihadın faziletlerini anlatan Türkçe mufassal bir eser olan *Râyetü'n-Nasr ve'l-İrşâd*'ı mevcuttur. İbnülemin'in kaydına göre bir hattatlar tezkiresi olan ikinci eseri, Mehmet Tahir'in yazdığı gibi Tuhfetü'l-Hattâtîn değildir. Ancak

[3] Köstendil hakkındaki bu kısa malumat, Machiel Kiel'in *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde yazdığı "Köstendil" maddesinden (c. 26, s. 277-279) özetlenerek alıntılanmıştır.

Keşfüzzünûn Zeyli'nde de "Tuhfe" şeklinde geçmektedir.[4]

Bugünkü modern Bulgaristan'ın tarihi şehirlerinden biri de RUSÇUK'dur. Tuna nehrinin kıyısında, Eflak ovalarına nazır, fevkalade güzel bir şehirdir. Ülkenin kuzey sınırında yer alması sebebiyle 19. Yüzyılda meydana gelen Osmanlı-Rus savaşlarında defalarca yakılıp yıkılmıştır. Osmanlı kaynaklarında Rusçuk, ilk kez Çelebi Mehmet döneminde geçer. Osmanlı kroniklerinin bildirdiğine göre şehir Yıldırım Beyazıt tarafından fethedilmiş, 1402 yılında meydana gelen Ankara Savaşı mağlubiyetinden sonra elden çıkmış, Çelebi Mehmet tarafından ikinci kez alınarak Osmanlı şehirlerinden biri olmuştur. Rusçuk da Köstendil'e benzer bir biçimde neredeyse 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşına kadar huzurlu bir kenttir. 19. Yüzyılda Rusçuk, bütün bir Tuna vilayetinin merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Asırlar boyunca nüfusu, sosyal yaşımı ve mimarisiyle bir Türk-Müslüman kimliği göstermiştir. Bu mimari eserler arasında Baş defterdar Baki Paşa'nın yaptırdığı cami, medrese, mahkeme binası ve arastadan oluşan yapılar bütünü başta gelir. Aldığı ağır tahribat neticesinde şehirde günümüze ulaşan tek cami ise Mirza Said Paşa Camii'dir.[5] Türk edebiyatının kaynak eserlerinden olan şuara tezkirelerinden 16. Yüzyılda kaleme alınmış bulunan *Tezkiretü'ş-şuara*'nın yazarı Carullahzade Mustafa Beyânî Efendi Rusçukludur (Rıza, 119). Aynı tezkire yazarına (Rıza) göre bir ara divan kâtipliği de yapan şair Emânî de Rusçuklu şairlerdendir (140). Âşık Çelebi'ye göre 16. Yüzyıl şairlerinden Muammâyî, çıkmış olduğu seyahat esnasında Rusçuk'a uğramış, orada yaptırmış olduğu baraka benzeri bir evde bir müddet yaşadıktan sonra vefat etmiştir (II, 818). Çelebi, şairin evini cılız bir insanın haline benzeterek anlatmaktadır.

Divan Şiiri metinlerine bakıldığında yaşamının bir döneminde Rusçuk'da bulunmuş olan 18. Yüzyılın ünlü şairlerinden Tokatlı Kânî, buranın mamur bir belde olduğunu söyledikten sonra halkının mutlu ve mesut bir hayat sürdüğünü haber vermektedir:

Bir yere varmış idim Rusçuk nâm
Kendi ma'mûr ahâlîsi be-kâm *(k. 36/60)*

18. yüzyılın özellikle tarih manzumeleri ile meşhur şairi Sürûrî, Rusçuk Muhafızı Kethüda Hasan Paşa (=Meyyit Hasan Paşa)'nın (ö.

4 Karavelioğlu; "Klasik Türk Edebiyatında Şem'î Mahlaslı Şairler ve Pirizrenli Şem'î", *TDED*, c. XXXII, İstanbul 2005, s. 71.

5 Rusçuk hakkındaki bu kısa malumat, Machiel Kiel'in *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde yazdığı "Rusçuk" maddesinden (c. 35, s. 247-250) özetlenerek alıntılanmıştır.

1810) sadarete geçmesi üzerine yazdığı beytinde, tarih mısraını Rusçuk ahalisinin ağzından aktarmaktadır:

İşitdi nasbını Ruscuk ahâlîsi didi târih
"İlâhî eyle dâim sadra lâyıkdır Hasan Paşa" *(vr. 217/15)* (H. 1204-M. 1789)

Bulgaristan'ın, tarihi yedi bin yıl öncesine dayanan eski bir şehri, ülkenin başkenti SOFYA'dır. 1380li yılların başlarında Osmanlı idaresi altına girmiş ve uzun asırlar boyunca sakin, huzurlu bir şehir olmuştur. Balkanlar'daki diğer pek çok yerleşim yeri gibi 1877-78 Osmanlı-Rus harbi ile Rus hâkimiyeti altına girmiş ve hızla Bulgarlaşmıştır. Avrupa içlerine doğru uzanan ana yol üzerinde bulunması sebebiyle öteden beri önemli bir üs merkezi olmuştur. Osmanlıların Avrupa seferleri esnasında uğrak yeri olan bir şehirdir. Konumu sebebiyle ticaret için de elverişli bir vaziyete sahiptir. Bir kale şehir hüviyetinde olan Sofya, Müslüman-Türk kimliği, hanları, hamamları, cami ve mescitleri ve çarşılarıyla mamur bir şehirdi. Osmanlı idaresi altında bir eyalet merkezi olarak her zaman mühim bir mevki işgal etmiştir. Zaman içinde önemini yitirerek 19. Yüzyılda Tuna vilayetinin bir sancağı haline gelen Sofya, yol güzergâhı üzerinde yer alması sebebiyle eskiden beri el sanatları işçiliğinin merkezi durumunda idi. Dükkân ve bedestenlerin çokluğu, klasik Osmanlı döneminde ticaretin de hareketli olduğu bir şehir kimliğine sahip olduğunu gösterir. Özellikle dericilik, güzel koku üretimi ve inşaat malzemeleri üretimi yaygın idi. Osmanlı mimari eserleri arasında Sofu Mehmet Paşa'nın, Mimar Sinan'a yaptırdığı külliye ile Yahya Paşa'nın yaptırdığı bedesteni ve Mahmut Paşa'nın inşa ettirdiği büyük camiyi saymak gerekir. Ahmet Hâdî, Abdî Efendi, Seyfullah Efendi, Hekimzade Subhî ve Halveti şeyhi Bâlî Efendi gibi büyükler ise Sofya'nın yetiştirdiği simalardan bir kaçıdır.[6]

Âşık Çelebi, Sofyalı Rüsûhî'den bahsederken onun "Porenli" adı verilen ve gönlü temiz, daima iyi niyetli insanların meydana getirdiği bir taifeden olduğunu söylemektedir (III, 1356). Bu ifadelerden, 16. Yüzyılda Sofya halkı hakkında müspet fikir edinmek bir dereceye kadar mümkün olmaktadır. Keza Hazânî de aynı yüzyılda yaşamış Sofyalı şairlerdendir. Güftî, Fethî-i Sofyavî'nin kendi öğrencilerinden olduğunu söylerken onun şairliğini de şöylece övmektedir:

[6] Sofya hakkındaki bu kısa malumat, İlhan Şahin'in *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde yazdığı "Sofya" maddesinden (c. 37, s. 344-348) özetlenerek alıntılanmıştır.

Tâze şâkird-i Güftî-i üstâd
Bir dahi Fethî-i sühan-îrâd

...

Şâhid-i nazmı hoş-muâmeledir
Gülsitân-ı gül-i muhayyeledir (193)

Güftî'nin, Sofyalı olduğunu söyleyip şiirini beğendiği şairlerden biri de Nazîrî'dir:

Biri hem semt-i şi'rde mâhir
Sofyadan Nazîrî-i şâir (236)

18. yüzyıl şairlerinden Râsih, "Süzme çeşmiŋ gelmesin müjgân müjgân üstüne / Urma zahm-ı sîneme peykân peykân üstüne" matlalı gazeli ile çok meşhurdur. Bu gazele devrinde ve sonrasında pek çok nazire yazılmıştır. Tezkire yazarı Safâyî, onun asıl adının Yusuf olduğunu söyledikten sonra Sofyalı oluşunu, Sofya'yı överek dile getirmiştir (218). Buna göre Sofya, havası ve suyu gönül hastası olanlara (=âşıklara) safa bahşeden bir yerdir. Bu ifadelerden, 18. Yüzyıl başlarında Sofya'nın nasıl bir yer olduğu hakkında fikir sahibi olunmaktadır. Rasih, *Salim Tezkiresi*'nde de yer bulan ve Sofyalı olduğu tasdik olunan şairlerdendir (330). 18. Yüzyıl şairi Şükrî de Sofyalıdır (310). Yazara göre 17. Yüzyıl sonlarında yaşayan ve tarih düşürmekte zamanın ünlü şairlerinden olan Feyzî (=Şerif Feyzullah Çelebi), yine Sofyalı bir şairdir (454).

Bulgaristan'ın kuzey doğusunda yer alan TIRNOVA'nın tarihi, Roma dönemine kadar iner. 1388-89 yıllarında Çandarlı Ali Paşa tarafından fethedilerek Osmanlı şehirlerinden olmuş, bilahare elden çıkmasının ardından Yıldırım Beyazıt tarafından ikinci kez alınmıştır. Niğbolu Sancağı'na mülhak şehirlerden biri olup özellikle Fetret Dönemi sonrasında imar edilmiştir. Şehrin gelişmesinde ve imarında 2. Murat dönemi beylerinden Firuz Bey'in yeri ve katkısı büyüktür. 16. Yüzyılda Rüstem Paşa'nın mülkü haline gelmiş, 18. Yüzyıl başlarında ise Gülnuş Emetullah Sultan'ın vakfı statüsünde olmuştur. Şehir, uzun yıllar Balkanlar'da ipek üretiminin merkezi durumundaydı. Bu özelliği ile günümüzde de Bulgaristan'ın sanayi, ticaret ve el sanatları merkezi sayılmaktadır.[7] *Meşâirü'ş-şuarâ* yazarı Âşık Çelebi, Rızâyî'yi Tırnovalı şairlerden saymaktadır (III, 1361).

[7] Tırnova hakkındaki bu kısa malumat, Machiel Kiel'in *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde yazdığı "Tırnova" maddesinden (c. 41, s. 118-122) özetlenerek alıntılanmıştır.

Günümüz Bulgaristan'ının verimli ovalarından birinin kenarında yer alan ESKİ ZAĞRA (=ZAĞRÂ-YI ATÎK), eskiden beri bir sanayi şehri olarak gelişme göstermiştir. 1370li yılların başlarında fethedilerek Osmanlı topraklarına katılmış ve uzun asırlar sakin bir yerleşim yeri olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in, taht mücadelesi döneminde hazırlıklarının bir kısmını bu şehirde yaptığı bilinmektedir. 1877-78 Osmanlı-Rus harbi ile başlayan süreçte Osmanlılar'dan koparılarak hızla Bulgarlaştırılmış şehirlerdendir.[8]

Rıza Tezkiresi'ne göre Aşkî mahlaslı Ahmet Efendi (100) ve *Safâyî Tezkiresi*'ne göre asıl adı Mehmet olan 17. Yüzyıl şairi Tarzî, Eski Zağra şehrinden yetişen şairlerdendir (356).

Divan şairlerinin mısralarında zaman zaman Zağra adına rastlanır. 18. Yüzyıl şairlerinden Yenişehirli Beliğ'in aşağıdaki beytinde, Eski Zağra'da görev yapmanın önemi vurgulanırken, şair bu şehirde mutlu ve müreffeh bir hayat geçireceğini ümit etmektedir. Beyitte "köhnemek", "Eski Zağra" ve "yenilemek" kelimeleri bilinçli olarak seçilip kullanılmış ve Eski Zağra şehrinden hareketle bir "eski-yeni" tezadı üzerinde durulmuştur:

Fervesi köhnedi sırtında Belîğ-i zârın
Oldı Eski Zağra mansıbı anı yeniler *(kt. 38)*

Eski Zağra'da görev yapan şairlerden biri Handî'dir. Şairin Zağra ile ilgili ilk tespiti; bu şehirde güçlü, âlîcenap, cömert ve güngörmüş kimselerin çok oluşudur. Öyle ki bu şehirde böyle büyüklerin çokluğu "bölük bölük" ifadesiyle vurgulanır. Bir yerde cömert, makam mevki sahibi, sanattan anlayan, bilgin kimselerin var oluşu, orada sanatkârların da çokluğuna delalet eder. Nitekim Handî'nin beytinden, sanat erbabının, sanat kudretlerini göstermelerinin, Zağra'da yaşayan büyükler sayesinde olduğu anlaşılmaktadır:

Zağrada eger olmasa efvâc-ı ekâbir
Erbâb-ı nüket eylemez arz-ı makâdir *(mus. 1-12/I)*

Divan Şiiri metinlerinde Eski Zağra ile ilgili en önemli özellik, şehrin güzellerinin bolluğudur. Zağra'yı çok iyi tanıdığı anlaşılan Handî, şehrin bu yönüne özellikle vurgu yapar:

---

[8] Eski Zağra hakkındaki bu kısa malumat, İlhan Şahin'in *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde yazdığı "Eski Zağra" maddesinden (c. 11, s. 394-396) özetlenerek alıntılanmıştır.

Zağranın hûbları hüsnü gibi dil pür-şevk[9]
Kara saçı gibi dûş oldu gönül sevdâya *(mus. 2-5/III)*

Beyte göre şairin gönlü aşk ateşiyle yanmaktadır. Bu iştiyak, şaire göre Zağra'nın güzellerinin güzelliğine benzemektedir. Yani şehrin güzellerindeki hüsün o mertebededir ki şairin gönlündeki aşk iştiyakı da öyle büyüktür. Bu sebeple şairin gönlü, bu güzellerin kara saçları gibi sevdaya tutulmuştur. Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan kara saçları, âşıkları sevdaya salar. Beytin birinci mısraındaki güzeller/güzellik ve iştiyaklı/coşkulu gönül kavramları arasındaki aydınlık ile ikinci mısraındaki kara saç ve sevda kavramları arasındaki karanlık dikkat çekicidir. Şair, bir başka beytinde sevdiğinin vefasızlığını anlatırken "oysa ben seni Zağra'nın güzellerinin birincisi saymıştım" diyerek yine şehrin güzellerine atıfta bulunur:

Zağranın mahbûbuna baş tutmuş idim ben seni
Kadr ü kıymet bilmedin cevrin müdâm ettin bana *(g. 5/5)*

Keza aşağıdaki beyit de yine Handî'nin, kendi sevdiğini överken Zağra güzellerini andığı beyitlerden biridir:

Zağra gibi bir şehriçe-i hufye-şerefde
Handî ana âşık geçinir bir güzelim var *(g. 26/5)*

Beyitlerden hareketle nihayet Handî'nin sevdiğine kavuştuğu anlaşılmaktadır. "Ey ay yüzlü güzel, senin bana aşkın aktıkça (=sen bana aşkını gösterdikçe, aşkıma karşılık verdikçe), bu vuslat zevkine Zağra'nın güzelleri şaşıp kaldı" şeklinde anlaşılabilecek beyitte şair, öyle bir vuslata ermiştir ki şehrin güzelleri şaşırmaktan kendilerini alamamışlardır. Bu şaşkınlığın içinde kıskançlığın bulunduğunda kuşku yoktur. Bir şehrin, hele de güzelleriyle bu denli ünlü ise iki âşığın kavuşmasına şaşırması beklenmez; ancak şair, hem aşkının büyüklüğünü, hem yaşadığı saadetin lezzetini; dilediği zaman firkat, dilediği zaman vuslat yaşatan güzelleri şaşırtmak suretiyle dile getirmektedir:

Zağra hûbânı şaşıp kaldı bu zevk-i vuslata
Mihrin icrâ oldugunca bana ey meh-rû senin *(g. 39/4)*

Beyitte "meh" kelimesinden hareketle "mihr" ile bir iham-ı tenasüp bulunduğunu da belirtmek gerekir.

16. yüzyıl şairlerinden Ubeydî'ye ait olan şu beyitte ise Zağra'nın bu en öne çıkan yönü özetlenerek konuya adeta bir nokta konulmaktadır:

[9] Beyitte geçen "dil pür-şevk" ifadesi, hazırlayan tarafından "dil-i pür-şevk" şeklinde yanlış okunmuştur. Doğru okunuş yukarıdaki gibidir.

Zağra eskisi gibi hergiz[10]
Görmedüm bir latîf hûb-makar *(k. 5/3)*

Bugünkü Bulgaristan'ın orta kesiminde yer alan ve Eski Zağra'ya nispetle YENİ ZAĞRA (=ZAĞRA-YI CEDÎD) olarak adlandırılan şehrin kuruluşu, Osmanlıların Balkanlar'daki hâkimiyetlerinin başlarına kadar iner. 15. ve 16. Yüzyıllarda küçük bir kasabadır. Saruca Paşa ve oğlu Umur Bey, şehrin imarında ve gelişmesinde önemli rol oynamış Osmanlı büyükleridir. Şehir, 15. Yüzyılda kadılık, 16. Yüzyılda ise kaza merkezi olarak gelişme göstermiştir. Doksan Üç harbinden sonra Rus işgaline uğramış ve Müslüman-Türk nüfusun büyük bir bölümü göç etmek zorunda kalmıştır. Saruca Paşa Camii ve Hamamı yakın zamana kadar ayaktaydı, ancak yıkıldılar. Şehir günümüzde dahi Balkanlar'daki Bektaşi merkezlerinden biri sayılmakta[11] ve mistik ve hoşgörülü yaşamın merkezlerinden olma hüviyetini korumaktadır.

Şu hülasa edilmiş malumat değerlendirildiğinde yaklaşık 650 yıllık bir kültürel birikimi taşıyan Balkan şehirleri içerisinde günümüzde Bulgaristan şehirlerinden olan Filibe, Köstendil, Rusçuk, Sofya, Tırnova, Eski ve Yeni Zağra şehirlerinin dikkate alınması gereken bir yeri ve önemi vardır. Kiminin tarihi antik Roma dönemine kadar uzanan bu şehirlerden Yeni Zağra gibi kimisi de Osmanlılar tarafından kurulmuştur. Gerek ilmî ve tasavvufî hayatın canlılığı, gerekse sanatsal ve kültürel faaliyetin yoğunluğu tüm bu beldelerin ortak özellikleri olarak dikkati çekmektedir. Müslüman-Türk izlerinin bir ölçüde de olsa görülebiliyor olmasının yanı sıra Klasik Türk Edebiyatı şairlerinin/metinlerinin, bu şehirler hakkındaki söylemleri Türk ve Bulgar halkları arasındaki asırlara dayanan beraberliğin mücessem örneklerini sunmaktadır. Esasen birlikte yaşamak tek yönlü ve yalnızca bugünkü Bulgaristan topraklarında karşılaşılamış bir durum değildir. Başta Bursa olmak üzere uzun asırlar boyunca Osmanlı ülkesinin çeşitli beldelerinde Bulgarlar yaşıyordu. Son yıllarda bunu ispatlayan çalışmalar yapılmaktadır.[12] Kimi seyyahların ve araştırmacıların yazdıkları, toplumlar arasında Osmanlı kimliğinin nasıl

---

10 Beyitte geçen "hergiz (=asla, katiyen)" ifadesi hazırlayan tarafından "her kez" şeklinde yanlış okunmuştur. Doğru okunuş yukarıdaki gibidir.

11 Yeni Zağra hakkındaki bu kısa malumat, Machiel Kiel'in *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde yazdığı "Yeni Zağra" maddesinden (c. 43, s. 448-450) özetlenerek alıntılanmıştır.

12 Mesela Hüseyin Mevsim, *Bulgar Gözüyle Bursa*, Kitap Yayınevi, 2009. Burada 19. Yüzyılın son çeyreği ile 20. Yüzyılın başlarında Bulgaristan'dan İstanbul yoluyla Bursa'ya seyahat eden üç Bulgar'ın hatıraları ve Bursa gözlemleri anlatılmaktadır. Hatıralar içinde Bursa'da yaşayan Osmanlı vatandaşı Bulgarlara da değinilir.

güçlü bir maya olduğunu gösterir niteliktedir. Öyle ki bu güçlü maya, günümüzde ve gelecekte iki toplumun tarihten beslenen ilişkisini sağlamlaştıracağı ve geliştireceği yönündeki ümit ve temennimizi de güçlü kılmaktadır.

Kaynakça

AHDÎ; *Gülşen-i Şu'arâ* (İnceleme-Metin), (haz. Süleyman Solmaz), AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

ÂŞIK ÇELEBİ; *Meşâ'irü'ş-şu'arâ (İnceleme-Metin) 1-2-3,* (haz. Filiz Kılıç), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul Nisan 2010.

DEMİREL, Gamze; *18. Yüzyıl Şairlerinden Beliğ Mehmed Emîn Dîvânı (inceleme-tenkitli metin-tahlil)*, Fırat Üniversitesi SBE (yayımlanmamış Doktora tezi), 2005.

ELİAÇIK, Muhittin; *Tokatlı Kânî Divanı'nın Tenkitli Metni (Hayatı, Kişiliği, Vazifeleri, Eserleri, Dili, Sanatı ve Üslubu)*, İstanbul Üniversitesi SBE (yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), 1992.

GÜFTÎ; *Teşrîfâtü'ş-şu'arâ*, (haz. Kâşif Yılmaz), AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.

KIEL, Machiel; "Filibe", *DİA*, 13, 79-82.

……....; "Köstendil", *DİA*, 26, 277-279.

……; "Rusçuk", *DİA*, 35, 247-250.

……; "Tırnova", *DİA*, 41, 118-122.

……; "Yeni Zağra", *DİA*, 43, 448-450.

LATÎFÎ; *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsıratü'n-nuzamâ (İnceleme-Metin)*, (haz. Rıdvan Canım), AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.

MUSTAFA SAFÂYÎ EFENDİ; *Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâ'idi'l-Eş'âr) (İnceleme-Metin-İndeks)*, (haz. Pervin Çapan), AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

ÖZKAN, Ömer; "Handî ve Divançesi I", *Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*, 2003, 27, 309.

……; "Handî ve Divançesi II", *Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*, 2003, 28, 259.

RIZÂ, *Tezkire* (İnceleme-Metin), (haz. Gencay Zavotçu), Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2009.

SALİM; *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, (haz. Adnan İnce), AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

ŞAHİN, İlhan; "Sofya", *DİA*, 37, 344-348.

……...; "Eski Zağra", *DİA*, 11, 394-396.

USLU, Ahmet; *Sürûrî-i Müverrih'in Manzum Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin s. 151-250)*, Dumlupınar Üniversitesi SBE (yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), 2007.

ÜNLÜ, Şahabettin; *Ubeydî, Hayatı-Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE (yayımlanmamış Doktora tezi), 1991.

DİVAN ŞİİRİNDE *KIL KONDURMAMAK* DEYİMİNİN ANLAM ÇERÇEVESİ

Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAYA*

Giriş

Deyimler bir dilin anlam zenginliğini gösteren unsurların başında gelir. Türkçe deyimler bakımından oldukça zengin bir dildir. Divan edebiyatı şairleri, Türkçenin bu deyim zenginliğine yabancı kalmamış ve eserlerinde deyimleri sıklıkla ve ustalıkla kullanmışlardır.

Türkçenin önemli söz varlıklarından biri olan deyimin kaynaklarda birbirine yakın tanımları yapılmıştır. Kaynaklarda "Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özet bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce;[1] ekseriya birkaç kelime, bazen tam veya noksan bir cümle ile meramı anlatmaya yarayan; teşbih, istiare, mecaz, kinaye unsurlarıyla bir şeyi, bir hadiseyi tasvir ve ifade için kullanılan sözler;[2] genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir;[3] anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu;[4] en az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazî anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş."[5] Şeklinde tanımlanan deyimin iki veya daha çok kelimeden oluşması, mecazlı ve özlü bir anlatıma sahip olması ve kalıplaşması özellikleri öne çıkmaktadır.

Divan şairleri söylemek istediklerini daha açık, net ve etkili bir biçimde ifade etmek; anlatımı çekici kılmak, şiirlerini süslemek için bu

* Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hasankaya@nku.edu.tr

1 Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, İnkılâp Yayınları, Ankara 1988, s. 52.

2 Millî Kütüphane Başkanlığı, *Türk Atasözleri ve Deyimleri I,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. VII.

3 *Türkçe Sözlük I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 576.

4 Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2006, s. 7.

5 İsmail Parlatır, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, Yargı Yayınları, Ankara 2008, s. 1.

söz varlıklarını sıkça kullanmışlardır.[6] Bu yüzden pek çok divan şairinin divanında deyimler geniş yer tutar.[7]

Divan edebiyatı geleneğinde deyim kullanımına ilişkin son yıllarda pek çok çalışmanın yapılması, özelde bu geleneğin genelde de Türkçenin deyim varlığının ortaya çıkarılması hususunda oldukça önemlidir. Bir şairin divanında ya da mesnevisinde yer alan deyimlerin, bir dönemde kullanılan deyimlerin, birden çok şairin şiirlerinde yer alan deyimlerin tespit edildiği, örneklendiği pek çok çalışma yapılmıştır. Bu arada bugün az bilinen veya tamamen unutulmuş deyimlerin anlam özelliklerinin verildiği çalışmalar da oldukça değerli çalışmalar olarak görülmelidir. Buna "bend geçmek, hurde geçmek, kapı geçmek", "çok başlu (ziyâde-ser)", "el arkası yerde", "el oyunu", "ter düşmek" gibi deyimleri ele alan çalışmalar örnek gösterilebilir.

Kimi zaman günümüzde bilinmeyen bazı deyimlerin metin ve inceleme çalışmalarında deyim olarak anlaşılmadığı veya deyimin bilinmemesinden dolayı yanlış okuma ve değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir.[8]

Bu çalışmada bugün pek bilinmeyen ancak divan şiirinde kullanılan "kıl kondurmamak" deyimi ele alınacak ve bu deyimin anlam çerçevesi örneklerle ortaya konacaktır. "Kıl kondurmamak" deyiminin pek çok örnekte anlam bakımından örtüştüğü "toz kondurmamak" deyimi ve diğer deyim yapılarına da ayrı bir başlıkta değinilecektir.

Çalışmaya konu olan "kıl kondurmamak" deyiminin anlamı deyim sözlüklerinde yer almamaktadır. Sadece E. Kemal Eyüboğlu'nun antoloji niteliğindeki sözlüğünde bu deyimin anlamı verilmeden bir örnekle adı anılmaktadır.[9]

1. "Kıl Kondurmamak" Deyiminin Yapısı

Ele alınan deyim bir isim ve bir fiil unsurundan oluşmuştur.

---

6 Bayram Ali Kaya, "Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinden Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2011, s. 15.

7 Hasan Kaya, "*Emrî Divanı*'nda Deyimler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2011, s. 56.

8 H. İbrahim Demirkazık, "El Arkası Yerde Deyimi ve Bu Deyimin Divan Şiirindeki Kullanımı", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 8/4, 2013, s. 619.

9 E. Kemal Eyüboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler II, Deyimler-(Tâbirler),* Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1973, s. 305.

Deyimdeki isim unsuru olan "kıl" kelimesi küçüklüğü, hafifliği ve bir şeyin üzerine düştüğünde az da olsa kirliliğe sebep olduğunu ifade için tercih edilmiştir. Deyimin genellikle yönelme hal eki almış bir yapı gerektirdiği,"(birine, bir şeye) kıl kondurmamak" şeklinde ve daha çok olumsuz yapıda kullanıldığı görülmektedir. Vezin zaruretiyle deyimi oluşturan iki kelimenin yerinin değişebildiği, hatta divan şiirinde pek çok deyimde rastlandığı gibi deyimi oluşturan kelimelerin arasına başka kelimelerin girebildiği de görülmektedir. Yine örneklerde "kıl" kelimesi yerine "mû" kelimesinin de tercih edilmesi söz konusudur. "Kıl kondurmamak" deyiminin aşağıda örneklerle açıklanacağı üzere bugün kullanılan "toz kondurmamak" deyimi ile aynı anlam manzumesinde yer alması da dikkat çekmektedir. Yine bu deyimin aynı anlam özellikleri ile "leke kondurmamak", "nokta kondurmamak" şeklinde tespit ettiğimiz deyim yapıları ile de anlam bakımından örtüştüğü görülür. Bu yapılar çalışmanın sonunda ayrı bir başlıkta verilecektir. Deyimin ayrıca "kıl dokundurmamak" biçiminde bir örneğine de rastlanmıştır.

2. "Kıl Kondurmamak" Deyiminin Anlam Özellikleri

Tespit edilen örnekler incelendiğinde deyimi oluşturan kelimelerin kinayeli kullanımlarına ve özellikle "kıl" kelimesi ekseninde şekillenen tenasüplü söyleyişlere şairlerin sıklıkla başvurdukları görülür.

Behiştî Ahmed'in *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde *"O peri yüzlü (sevgili) o kadar temizdi ki üstüne kıl kondurmazdı"* şeklinde nesre çevrilebilecek aşağıdaki beyitte deyimi oluşturan kıl kelimesinin kafiye zaruretiyle "mû" şeklinde kullanıldığı görülür. Beyitte peri yüzlü sevgilinin "üstüne kıl (mû) kondurmaması"; "temizlik, çok titizlenmek, özen göstermek; temizliğine gölge düşürmemek" hatta temizlik konusunda "üzerine kıl bile kondurmamak" anlamlarındadır. Nitekim bu beyit, eserde kendinden önce gelen beyitle birlikte düşünüldüğünde deyimin verilen anlamda kullanıldığı daha da netlik kazanır. Deyim bu örnekte "(üstüne) mû kondurmamak" yapısındadır:

Her gün giyüben cedîd câme
Sanur-idi yeni imâme

Pâk idi şu resme ol perî-rû
Kondurmaz-idi ki üstine **mû** (Behiştî)[10]

Derzizâde 'Ulvî'nin (ö. 1585) mesnevi nazım şeklinde yazdığı

[10] Zeynel Abidin Aygün, *Behiştî'nin Leyla vü Mecnun Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Adana 1999, s. 260-261.

İstiğnâ-yı Cevân başlıklı manzumesinde *"O ay (mâh) her zaman ayva tüylerini tıraş etse buna şaşmamak gerekir çünkü o üstüne kıl kondurmaz."* şeklinde anlam verilebilecek aşağıdaki beyitte, deyimin "(üstüne) kıl kondurmamak" yapısında olduğu; "temiz ve titiz olma; temizliğine gölge düşürmeme, temizliğine kıl bile kondurmama" anlamlarında kullandığı görülür. Beyitte "olsa" olarak yazılan kelimenin "itse" şeklinde olması anlam açısından daha uygundur. Bu temizlik algısını, insan vücudundaki tüylerin kadınlar açısından bugün de güzelliği gölgeleyen bir unsur oluşu ile izah etmek gerekir. "Terâş, hatt, kıl" kelimeleri tenasüp oluştururken "kıl kondurmamak" deyiminin kinayeli kullanıldığı görülmektedir. Şair mecaz anlamı kastetmiş olsa da "kıl kondurmamak" deyiminin gerçek anlamı da yüzündeki tüyleri almak şeklinde düşünülmüştür:

Terâş olsa 'aceb mi hattı her gâh
Dahı üstine **kıl kondur**maz ol mâh ('Ulvî)[11]

Aynı şairin bir diğer beytinde de deyim "(üstüne) kıl kondurmamak" yapısı ile aynı anlamda kullanılmıştır. Nazenin sevgilinin yanağındaki tüyleri kazıması onun nezaketine, bu konudaki titizliğine bağlanmış ve bu anlamda "üstüne kıl kondurmaz" denmiştir. Yine yüzdeki tüyler güzelliği gölgeleyen bir unsur olarak düşünülmüştür. Bu örnekte "hat, kazır, kıl" kelimeleri tenasüp oluştururken yine deyimin gerçek anlamını da düşündürecek şekilde kinayeli olarak mecaz anlamı kastederek kullanımı söz konusudur:

Nâzenînüm hat-ı haddin[i] kazır hiç turmaz
Hayli nâzik geçer ol üstine **kıl kondur**maz ('Ulvî)[12]

Riyâzî'nin, Ref'î-i Leng'in (ö. 1575/76) şiirleri arasında gösterdiği aşağıdaki beyit de aynı doğrultuda söylenmiş ve deyim bu örnekte de aynı anlamda kullanılmıştır. Sevgilinin güzelliğini gölgelediğini düşündüğü ayva tüylerini tıraş etmesi ve üstüne kıl kondurmaması anlatılırken onun nazikliğine de vurgu yapılmıştır. "Hatt, terâş, kıl" kelimeleriyle tenasüp yapılırken deyimin bu örnekte de kinayeli kullanıldığı görülür:

Yâr hattını terâş eyler anunçün turmaz
Katı nâzük geçinür üstine **kıl kondur**maz (Ref'î-i Leng)[13]

---

11 İsmail Çetin, *Derzi-zâde Ulvî (Hayatı Edebi Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1993, s. 595.

12 İsmail Çetin, *a.g.e.*, s. 615.

Tırsî'nin (ö. 1766) aşağıdaki beytinde şair, "(üstüne) kıl kondurmamak" deyimini "kendinde kusur bulmamak" anlamında kullanmıştır. Üstüne kıl kondurmayan rint berber, suçu müşteriye bulmaktadır. Şair, deyimi oluşturan kelimelerin gerçek anlamını da zihinde çağrıştıracak şekilde bir söyleyiş içinde deyimi mecaz anlamıyla kinayeli kullanmıştır. "Berber, kıl, tıraş" kelimeleri tenasüp içinde yer alır:

Berberün rindidir ol üstine **kıl kondur**maz
Müşterîye bulur ol suçı tırâş olmayıcak (Tırsî)[14]

Mesîhî'ye (ö. 1512) ait örnekte ise deyimin bugün "toz kondurmamak" deyiminde gördüğümüz "bir kimsede herhangi bir kusurun varlığını kabul etmeme, kusur bulmaya kıyamamak" anlamıyla kullanıldığı görülür. Bazı örneklerde bu beyitte görüldüğü gibi "kıl kondurmamak" deyimi "toz kondurmamak" deyiminin anlamı ile örtüşür. Şair *"Biz o sevgilinin üstüne kıl kondurmayız, (dolayısıyla) onun beline nasıl kıl diyelim."* derken divan şiirinde sevgilinin beli ile ilgili yapılan teşbihi hatırlatmıştır. Buna ilaveten şair *"Sevgilinin beline kıl bile diyemiyorum hatta ondan da ince"* şeklinde de bir yaklaşım ortaya koymuştur. Sevgilinin beline kıl dediğinde onun üstüne kıl kondurmuş olacak böylece onu kusurlu gibi göstermiş olacaktır. Şair deyimi oluşturan kelimelerde vezin gereği isim ve fiil unsurunun yerini değiştirmiştir:

Nigâr üstine biz **kondur**mazuz **kıl**
Miyânına nicesi diyelüm mû (Mesîhî)[15]

Simkeşzâde Feyzî'ye (ö. 1690) ait aşağıdaki beyitte "kıl kondurmamak" deyiminin "iffetine söz söyletmemek, onuruna leke sürdürmemek" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Şair *"alçakların eline düşüp üstüne kıl kondurma"* derken iffetine laf getirme, onuruna leke sürdürme demektedir. Bu kullanım ile anlam bakımından deyimin "(eteğine) toz kondurmamak" deyimi ile örtüştüğü görülür:

Dest-i nâdana düşüp üstüne **kıl kondur**ma
Baş çek başına gün gibi firâz-ı 'alem it (Feyzî)[16]

---

13 Namık Açıkgöz, *Riyâzü'ş-Şuara Riyâzî Muhammed Efendi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı ekitap, Ankara 2017, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0, s. 163.

14 Kadriye Yılmaz Orak, *İbrahim Tırsî ve Dîvân'ı (İnceleme-Tenkidli Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı ekitap, Ankara, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10656,tirsipdf.pdf?0, s. 141.

15 Mine Mengi, *Mesîhî Dîvânı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 245.

Arpaeminizâde Sâmî (ö. 1734), ince düşüncelerine hiç kimsenin kıl konduramayacağını ifade ederken hiç kimsenin şiirine, sanatına kusur bulamayacağını anlatmıştır:

Fikr-i bârîkine **kıl kondur**amaz bir kimse
Diye meddâhı meger mûy-şikâf-ı devrân (Sâmî)[17]

Aynı şairin "toz kondurmamak" deyimini de benzer bir hayal ile kullanması dikkat çekicidir. Bu husus, ayrı başlıkta da verdiğimiz bu deyimlerin benzer hayallere karşılık anlam ortaklığının da bir göstergesidir:

Fikr-i bâriküme **toz kondur**amaz hiç kimse
Zeyl-i ma'nâya meger tokına hâtırda gubâr (Sâmî)[18]

"Kıl kondurmamak" deyimi tespit edebildiğimiz bir örnekte "kıl dokundurmamak" şeklinde kullanılmıştır. Yârî'ye ait aşağıdaki örnekteki deyimin şair tarafından vezin zaruretiyle bu şekilde tercih edildiği düşünülebilir. Ancak divan şiirinde deyimlerin tek şekilli olarak kullanılmadığı gerçeğinden hareketle bu kullanıma da eserlerde tesadüf edilmesi mümkündür. *"(Zâhid) yünden hırkasına hiç kıl dokundurmazdı (ancak) onun eteği bulaşık (iffetsiz) olduğunu nihayet gördük."* şeklinde nesre aktarılabilecek bu beyitte deyimin "iffetine toz kondurmamak, iffet ve ahlakına laf söyletmemek" anlamında kullanıldığı görülür. Bu anlamın en önemli göstergesi mecazen "iffetsiz" anlamına gelen "âlûde-dâmân" ifadesidir. Divan şiirinde "eteği tozlu, eteği bulaşık" ifadeleri iffetsizlik için kullanılmaktadır. Zâhid için kullanıldığında "ahlaktan yoksunluk" anlamı da beyte uygun düşmektedir. Öte yandan yün hırkasına kıl dokundurmayan yani kendisine en küçük bir söz söyletmeyen zahidin kusurlarını görmek şeklinde de düşünülmelidir. Böylece daha çok "burnundan kıl aldırmamak" deyimine anlamca yaklaşan bir anlam söz konusu olur:

Hırka-i peşmînine bir **kıl tokındur**mazdı hiç
Zâhidün âlûde-dâmân olduğın gördük hele (Yârî)[19]

---

16 Ali Osman Coşkun, *Simkeş-zâde Feyzî Dîvânı (İnceleme-Metin-İndeks)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1990, s. 107.

17 Fatma Sabiha Kutlar, *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, Dîvân*, Kültür ve Turizm Bakanlığı ekitap, Ankara 2004, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10592, arpaeminizade-samipdf.pdf?0, s. 92.

18 Fatma Sabiha Kutlar, *a.g.e.*, s. 112.

19 Nurgül Karayazı, *Yârî Dîvânı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, s. 844.

3. "Kıl Kondurmamak" Deyimi ile Benzer Anlam Özellikleri Gösteren Diğer Deyim Yapıları

"Kıl kondurmamak" deyimi ile aynı anlam özellikleri görülen deyimlerden ilki "toz kondurmamak" deyimidir. Deyim sözlüklerinde yer alan bu deyimin bugünkü anlamı ile geçmişteki anlamı arasında farklılıklar görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla deyim anlam daralmasına uğramış ve günümüze geçmişte taşıdığı anlamlardan sadece birini intikal ettirebilmiştir. Bugün "toz kondurmamak" deyimine sözlüklerde "bir kimsede ya da bir şeyde herhangi bir kusurun varlığını, olabileceğini kabul etmemek, onu kusursuz göstermek, kusur bulmaya kıyamamak" anlamları verilmektedir.[20] Divan şiirinde ise deyimin bu anlamının yanında farklı anlamlarda kullanımlarına rastlanmaktadır.

Gubârî'nin (ö. 1566) şiirleri arasında yer alan aşağıdaki kıtada şair "toz kondurmamak" deyimini bugünkü anlamıyla kullanmıştır. *"Ey Gubari, yazının kurumasını bekleyemeyen (ve üzerine kuruması için kum döken) acelaci kâtip dışınca bu dünyada kimse benim şiirlerime toz konduramaz."* şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilecek kıtada şair, şiirini överken kimsenin, şiirinde bir kusur, bir eksiklik bulamayacağını belirtmektedir. Burada hattatlıkta yazının hızlı kuruması ve kâğıtta iz bırakmaması için üzerine dökülen kum olan rîh/rîki de konu edilmiştir.[21] Mahlası Gubârî olan bir şairin şiirine de oldukça uygun bir söyleyiş olan kıtada "toz kondurmamak" deyimi gerçek anlamını da düşündürecek şekilde kinayeli ve hattatlığa ait kelimelerle tenasüp içerisinde kullanılmıştır:

Ey Gubârî bu cihân içre benüm
Kimse eş'âruma **toz kondur**amaz

Meger ol kâtib-i müsta'cil kim
Hatt-ı şi'rüm kuruyınca turamaz (Gubârî)[22]

Keşanlı Zihnî'ye (ö. 1715) ait aşağıdaki beyitte de "toz kondurmamak" deyimi hattatlıktaki bu uygulamaya göndermede

---

20 Ömer Asım Aksoy, *a.g.e.*, II, s. 1077; *Türkçe Sözlük II*, s. 2243; Ali Püsküllüoğlu, *a.g.e.*, s. 756; İsmail Parlatır, *a.g.e.*, II, s. 845; M. Ertuğrul Saraçbaşı, *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 1127; Ömer Zülfe, *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 212.

21 Mutlu Melis Özgeriş, "XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Hat Malzemeleri", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3/2, 2014, s. 186-187.

22 Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi Meşâ'irü'ş-Şu'arâ (İnceleme-Metin) III*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010, s. 1617.

bulunularak kullanılmıştır. *"Ey Zihnî, altın yaldızlı kumu saçanlar dışında kimse senin şiirlerine toz konduramaz."* şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte Zihnî, şairlere adeta meydan okumuştur. Bir yerde "kimse senin şiir ve sanatına kusur bulamaz" derken diğer yandan "kimse senin şiir ve sanatına erişemez" demek istemiştir. Şairin şiirine kondurulabilecek tek toz altın yaldızlı tozdur, o da ancak kıymetli eserlere dökülür. Yukarıda da belirtildiği gibi rîk yazının kuruması için üzerine dökülen kumdur. Şair hattatlıktaki bu uygulama ile deyimi kinayeli kullanmış ve hattatlıkla ilgili kelimelerle tenasüp oluşturmuştur:

Zihniyâ rîk-i zer-endûdı nisâr ede meger
Kimse **toz kondur**mağa kâdir degül eş'âruna (Zihnî)[23]

Bazı örneklerde "toz kondurmamak" deyiminin, "kıl kondurmamak" deyiminde sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri ile kurulan hayallerdeki gibi kullanımlara rastlanır. Sehî Bey'e (ö. 1548) ait aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin hattını tıraş etmesini "toz kondurmamak" deyimiyle anlatırken buradaki hayalin "kıl kondurmamak" deyiminin yukarıdaki anlamları ile aynı istikamette olduğu görülür. "Toz kondurmamak" sevgilinin "güzelliğine titizlenmesi, onu kusursuz hale getirmesi" anlamındadır. "Tırâş, gubâr-ı hatt, toz" kelimeleri ile tenasüp yapılmıştır:

Güne göstermez tırâş eyler gubâr-ı hattı gör
Nice **toz kondur**maz ol meh mihr-i rahşân üstine (Sehî Bey)[24]

Âhî'nin (ö. 1517) aşağıdaki beytinde "toz kondurmamak" deyiminin okçuluk terimleri ile tenasüp halinde kullanıldığı görülür. Okçulukta "toz" yayın kabzası üzerine kaplanan kayın ağacı kabuğu veya farklı malzemelerden yapılan kaplama anlamındadır.[25] Sevgilinin kaşlarının yayı gibi eğri bin türlü söyleyen halkın, o yay kaşlı sevgiliye toz kondurmaması "kusur bulamamak, söz söyleyememek" anlamındadır:

Kaşları yayı gibi bin dürlü sözler söyler halk
Kimse **toz kondur**maz ol ebrû-kemânun üstine (Âhî)[26]

---

23 Leyla Alptekin, "XVIII. Yüzyıl Şairi Berberzâde Mehmed Zihnî Efendi Hayatı, Dîvânı ve Edebî Şahsiyeti", *Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, 2010, s. 11.

24 Müslüm Yılmaz, *Sehî Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 340.

25 Ömer Zülfe, *a.g.e.*, s. 208-209; Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 223.

26 Mustafa S. Kaçalin, *Âhî (1476-1517) Dîvân*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı ekitap, Ankara, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10590,

"Toz kondurmamak" deyiminin "kıl kondurmamak" deyimi ile anlamca buluştuğu örnekler, divan şiirinde bazı deyimlerin farklı şekilleri olduğu gerçeğini düşündüğümüzde iki deyimin zaman zaman birbiri yerine tercih edildiklerini de göstermektedir. Bugün "kılı kırk yarmak" şeklinde kullanılan bir deyimin divan edebiyatında "kıl yarmak, kılı iki yarmak, kılı on yarmak, kılı kırk yarmak, kılı yüz yarmak, kılı bin yarmak, kılı kırk bin yarmak" gibi şekillerinin olduğu görülmektedir.[27] Dolayısıyla "kıl kondurmamak" deyiminin bazı örnekleri ile "toz kondurmamak" deyimi arasında da buna benzer bir ilişki olduğu söylenebilir. Hanyalı Nûrî'ye (ö. 1815) ait aşağıdaki örnekte "leke kondurmak" deyiminin tam da bu anlamda kullanılması deyimin böyle bir şeklinin de varlığına işaret etmekte ve çok şekillilik konusunda ayrı bir örnek teşkil etmektedir. "Leke kondurmak" deyimi bugün "leke sürmek" şeklinde görülen deyimle aynı anlamdadır ve "birine onurunu sarsacak biçimde iftirada bulunmak, suç yüklemek, lekelemek, kara çalmak" anlamlarında kullanılmaktadır:[28]

Hâne-i hammâra sık sık varma ey rind-i cihân
Bir **leke kondur**masın sana o pîr-i mey kızı (Nûrî)[29]

Yine bu çok şekilliliğe başka bir örnek Rezmî'nin (ö. 1719) aşağıdaki beytidir. Beyitte şair "(adına) nokta kondurmamak" deyimini yukarıda belirtilen anlamda adına leke sürdürmemek, adını lekelememek anlamında kullanmıştır. Beyitte kelime oyunu da yapan şair; nokta konduğunda "makam" anlamına gelen "câh" (جاه) kelimesinin, "kuyu" anlamına gelen "çâh" (چاه) kelimesine dönüştüğünü de işaret etmiştir. Beyitte bu kelimeler arasında hattî cinasın varlığı da üzerinde durulması gereken diğer bir husustur:

Nokta kondurma cihânda nâmuna sen sa'y idüp
Sonra câhun rûy-ı arzda 'umkı yok bir çâh olur (Rezmî)[30]

"Toz kondurmamak" deyiminin anlamı yukarıdaki örneklerle sınırlı değildir. Muvakkitzâde Pertev (ö. 1807/08) aşağıdaki beytinde; sevgili gönlünü ne kadar kırmış, kendisini küstürmüş olsa da onun yanak aynası

---

ahidivanimustafakacalinpdf.pdf?0, s. 47.

27 Sezer Özyaşamış Şakar, "Kılı Kaç Yarmak?", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 2013. s. 209.

28 Ömer Asım Aksoy, *a.g.e.*, II, s. 958; *Türkçe Sözlük II*, s. 1459; Ali Püsküllüoğlu, *a.g.e.*, s. 590; İsmail Parlatır, *a.g.e.*, II, s. 622; Ertuğrul Saraçbaşı, *a.g.e.*, II, s. 846.

29 Abdullah Aydın, *Hanyalı Nûrî Osmân ve Dîvânı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 904.

30 Mehmet Gürbüz, *Rezmî Divanı (İnceleme-Metin)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 443.

üzerine toz kondurmayacağını ifade etmektedir. "Muğber" kelimesi "gücenmiş, küskün" anlamına gelirken "tozlu" anlamına da gelmektedir. Burada hem "ona söz söyletmemek, onu kusursuz görmek ve göstermek" hem de "onu korumak, ona söz gelmesini engellemek, söz gelmesini istememek" anlamları söz konusudur. Deyim kinayeli kullanılmıştır:

İtse de her ne kadar hâtır-ı zârum muğber
Ben o mir'ât-ı ruhun üstine **kondur**mam **toz** (Pertev)[31]

Esasen "toz kondurmamak" deyiminin divan şiirindeki en yaygın kullanımı "(eteğine) toz kondurmamak" şeklindedir. Nitekim "eteğine toz değmek, toz bulaşmak, toz kondurmak" iffetsizlik olarak kullanılmakta iken "eteği temiz" de iffetli anlamında karşımıza çıkar.[32] Aşağıdaki beyitte Hayâlî (ö. 1557), sevgilinin bulunduğu yerde yel gibi esmek (dolaşmak) istediğini ancak o temiz eteğin üstüne (iffetli sevgiliye) toz kondurmaktan korktuğunu belirtmiştir. Böylece bir yandan yel gibi eserken tozların havalanacağı gerçeğini de zihinde çağrıştıran ve deyimi kinayeli kullanan şair, esasen sevgilinin eteğine toz kondurmaktan korktuğunu belirterek onun iffetine söz söylenmesinden çekindiğini ifade etmiştir:

Yel gibi kûyunda yelmek isterem her dem velî
Korkaram **toz kondur**am ol dâmen-i pâk üstüne (Hayâlî)[33]

"Eteği tozlu" tabirinin iffetsizlik, "eteği temiz" tabirinin iffetlilik anlamına gelişine örnek olması bakımından Hayretî'nin (ö. 1534/35) aşağıdaki beyti dikkat çekicidir. Sevgiliye seslenen şair *"Kurban olduğum, bir avuç toprak olan beni kapından geri çevir de tek senin temiz eteğine toz konmasın"* şeklinde nesre aktarılabilecek örnekte şairin kendisini hor ve hakir görerek bir avuç toz olarak tasavvur etmesi söz konusudur. Şair sevgiliye "söz gelmesini, onun iffetine söz söylenmesi"ni istememiştir:

Ben bir avuç toprağı redd it kapundan tek senün
Konmasun toz pâk dâmânuna kurbân olduğum (Hayretî)[34]

---

31 Ekrem Bektaş, *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı ekitap, Ankara 2007, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10630, muvakkitzade-pertevpdf.pdf?0, s. 138.

32 Nihat Öztoprak, "Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 4, 2010, s. 126.

33 Ali Nihad Tarlan, *Hayâli Bey Dîvânı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1945, s. 347.

34 Mehmet Sarı, *Hayretî Dîvânı'nda Maddî Kültür Unsurları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986, s. 193.

Sonuç

"Kıl kondurmamak" deyiminin divan şiirinde kullanımında deyimin kelimelerinin yer değiştirebildiği, düzenli haliyle de devrik haliyle de deyimi oluşturan yapılar arasına kelime ya da kelimelerin girebildiği görülmektedir. Deyimde "kıl" kelimesi yerine nazmın şeklî unsuları gereği "mû" kelimesinin tercih edilebildiği görülmüştür.

Deyimin bugün deyim sözlüklerinde yer almamasına karşın divan şiirinde farklı yüzyıllardan şairler tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. "Kıl kondurmamak" deyiminin "üstüne, birine, bir şeye kıl kondurmamak" şeklinde kullanıldığı ve "temizlik, titizlik; temizliğine gölge düşürmemek; kendinde kusur bulmamak; bir kimsede herhangi bir kusurun varlığını kabul etmemek; iffetine söz getirmemek, iffetli olmak, onuruna leke sürdürmemek" gibi anlamlarının olduğu görülmüştür. Bu yönüyle deyimin bugün de dilimizde var olan "toz kondurmamak" deyimi ile pek çok örnekte anlamca örtüştüğü tespit edilmiştir. "Toz kondurmamak" deyiminin divan şiirinde "kıl kondurmamak" deyiminden daha yaygın bir deyim olduğu görülmektedir. Deyimin yukarıda belirtilen anlam özellikleri ile "leke kondurmamak", "nokta kondurmamak" şeklinde tespit edilen deyim yapıları ile de aynı anlam manzumesinde olduğu görülmektedir. Deyimin ayrıca "kıl dokundurmamak" biçiminde bir örneğine de rastlanmıştır.

Şairlerin deyimleri şiire dâhil ederken onu oluşturan kelimelerle tenasüp halinde bir kelime kadrosu kullandıkları görülmektedir. Buna göre "kıl kondurmamak" deyimini tercih ederken mesela sevgilinin yüzündeki tüylerle ilgili hayallere yer verilirken veya bir berber dükkânı hayali yaratılırken "toz kondurmamak" deyimini tercih ederken yine bu yüzdeki tüylerin toz şeklinde olması, hattatlıkta yazının üstüne toz serpilmesi, okçulukta yayın toz adı verilen kaplama ile kaplanması, iffet anlamında kullanılan eteğin tozlanması veya tozlanmaması şeklinde pek çok hayale yer verilmektedir. "Toz kondurmamak" deyimi ile ilgili hayallerin daha geniş olması bu deyimin "kıl kondurmamak" deyiminden daha fazla kullanılmasını sağlamış olmalıdır.

Kaynakça

AÇIKGÖZ, Namık, *Riyâzü'ş-Şuara Riyâzî Muhammed Efendi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı ekitap, Ankara 2017, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr /Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 01.09.2017).

AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, İnkılâp

Yayınları, Ankara 1988.

ALPTEKİN, Leyla, "XVIII. Yüzyıl Şairi Berberzâde Mehmed Zihnî Efendi Hayatı, Dîvânı ve Edebî Şahsiyeti", *Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, 2010, s. 7-16.

AYDIN, Abdullah, *Hanyalı Nûrî Osmân ve Dîvânı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009.

AYGÜN, Zeynel Abidin, *Behiştî'nin Leyla vü Mecnun Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Adana 1999.

BEKTAŞ, Ekrem, *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı ekitap, Ankara 2007, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10630,muvakkitzade-pertevpdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 03.09.2017).

COŞKUN, Ali Osman, *Simkeş-zâde Feyzî Dîvânı (İnceleme-Metin-İndeks)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1990.

ÇETİN, İsmail, *Derzi-zâde Ulvî (Hayatı Edebi Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1993.

DEMİRKAZIK, H. İbrahim, "El Arkası Yerde Deyimi ve Bu Deyimin Divan Şiirindeki Kullanımı", *Turkish Studies- İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 8/4, 2013, s. 617-633.

DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

EYÜBOĞLU, E. Kemal, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler II, Deyimler-(Tâbirler),* Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1973.

GÜRBÜZ, Mehmet, *Rezmî Divanı (İnceleme-Metin)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

KAÇALİN, Mustafa S, *Âhî (1476-1517) Dîvân*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı ekitap, Ankara, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10590, ahidivanimustafakacalinpdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 03.09.2017).

KARAYAZI, Nurgül, *Yârî Dîvânı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.

KAYA, Bayram Ali, "Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinden Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2011, s. 11-54.

KAYA, Hasan, "*Emrî Divanı*'nda Deyimler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2011, s. 55-130.

KILIÇ, Filiz, *Âşık Çelebi Meşâ'irü'ş-Şu'arâ (İnceleme-Metin) 1-III*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010.

KUTLAR, Fatma Sabiha, *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, Dîvân*, Kültür ve Turizm Bakanlığı ekitap, Ankara 2004, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10592,arpaeminizade-samipdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 16.08.2017).

MENGİ, Mine, *Mesîhî Dîvânı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Millî Kütüphane Başkanlığı, *Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

ORAK, Kadriye Yılmaz, *İbrahim Tırsî ve Dîvân'ı (İnceleme-Tenkidli Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı ekitap, Ankara, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10656,tirsipdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 04.09.2017).

ÖZGERİŞ, Mutlu Melis, "XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Hat Malzemeleri", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3/2, 2014, s. 167-193.

ÖZTOPRAK, Nihat, "Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 4, 2010, s. 103-154.

PARLATIR, İsmail, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, Yargı Yayınları, Ankara 2008.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2006.

SARAÇBAŞI, M. Ertuğrul, *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü I-II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

SARI, Mehmet, *Hayretî Dîvânı'nda Maddî Kültür Unsurları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986.

ŞAKAR, Sezer Özyaşamış, "Kılı Kaç Yarmak?", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 2013. s. 207-218.

TARLAN, Ali Nihad, *Hayâli Bey Dîvânı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1945.

Türkçe Sözlük I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

YILMAZ, Müslüm, *Sehî Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

ZÜLFE, Ömer, *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

DİVAN ŞİİRİNDE ELBİSE TERİMLERİYLE YAZILMIŞ MANZUMELER

İlyas KAYAOKAY*

Giriş

İlk çağlardan beri insan bedeninin adeta bir uzvu haline gelmiş olan elbise, ilk olarak ağır tabiat şartları karşısında insanı korumak amaçlı ortaya çıkmıştır. Hz. Âdem ve Havva'nın sarıldığı "incir yaprağı" ilk elbise olarak kabul edilebilir. Giyim, "tarihsel oluşum içerisinde sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve teknolojik olaylardan etkilenmiş, bu etkenlere bağlı olarak renk, biçim, kalite değişkenleriyle yaşama geçirilmiştir. Bugün çağın uygarlık anlayışına bağlı olarak giyim, *insanın maddî ve manevî varlığını tamamlayan temel bir gereksinim maddesidir* şeklinde tanımlanmaktadır."[1]

Giyim, zamanla "örtünmek", "korunmak" işlevinin ötesine geçmiş ve farklı bir işlev kazanmıştır. Günümüzde en büyük sektörlerin başında "giyim-kuşam" gelmektedir. Her toplumun kendine göre giyim anlayışı vardır. Osmanlı'da giyim-kuşam ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda giyimin toplum için sıradan bir mevzu olmadığını görülmektedir. Bu hususta en dikkat çeken tespit; Osmanlı'da kıyafetlerin *"kültürel ve sosyal konumun sembolü"* olarak kabul edilmesi hususudur.[2] Her kesimin kendine has bir giyim şekli vardır. Özellikle kadınların giyimi dikkat çekicidir. Bu konuda bir çalışma yapan Bilgen Osmanlı'daki kadın giyimiyle ilgili şu tespitte bulunur: "Türk kadın giyiminde en zengin örnekler Osmanlı döneminde görülmektedir. Bu döneme ait giysiler zengin malzeme ve model özelliklerine sahiptir."[3]

Osmanlı dönemindeki giyim-kuşamla alakalı hususiyetlerin bazı

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Doktora Programı, kayaokak_2323@hotmail.com

1 Sıdıka Bilgen (1999). *Osmanlı Dönemi Türk Kadın Giyimi 16.yy-19.yy.* Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üni.

2 Zofie Uçar (2013). "19. Yüzyıldaki Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kıyafetleri Üzerine Bazı Tespitler". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* C. 10, S. 4, s. 27.

3 Sıdıka Bilgen, *age.,* s. 2.

şiirlere malzeme olduğu görülmektedir. Bu konuda bir çalışma yapan Öztoprak,[4] divan şiirinde yer alan giyimle alakalı unsurları incelemiş ve şairlerin kıyafetlerle ilgili önemli bilgilere temas ettiğini tespit etmiştir. Yazar, şu tespitinde de divan şiirinin toplumun yapısını aydınlatmadaki fonksiyonuna değinmektedir:

"Divan şiirinde kıyafetin renk, şekil, desen vb. maddî hususiyetlerinin yanında bunların ifade ettikleri manevî anlamlar da ortaya konulmaktadır. Bu yüzden Osmanlı toplumunun duygularını, düşüncelerini tespit edebilmenin yollarından biri divan edebiyatının titizlikle incelenmesinden geçmektedir."[5]

Öztoprak'ın bu çalışması konuyla alakalı yapılan en kapsamlı yayındır. Bununla birlikte Öztoprak'ın mezkûr çalışmasında gözden kaçırdığı bir konu vardır. İşte bu çalışmayla da bu eksikliğin tamamlanması hedeflenmiştir. Müellif, ilgili makalesinde giyim-kuşam terimleriyle oluşturulmuş müstakil manzumelere dikkat çekmemiştir.

Söz konusu yayından başka divan tahlillerine dair yapılan çalışmalarda da örnekler bulmak mümkündür. Çalışmalar. Bunun dışında bir divanda yer alan giyim kuşam ile ilgili hususların müstakil olarak ele alındığı çalışmalar da mevcuttur.[6]

Bu çalışmada elbise terimlerinin kullanılması suretiyle oluşturulan müstakil manzumelere değinilerek adı geçen kapsamlı çalışmaya bir nevi zeyl yapılacaktır. Öncelikle bu manzumeler tanıtılacak ve son bölümde şiirlerde geçen elbise terimleriyle ilgili açıklamalı bir sözlük verilecektir. Çalışmanın sınırlarını aşmamak adına manzumelerin günümüz Türkçesiyle aktarımı ve şerhi yapılmayacaktır.

Elbise Terimleriyle Yazılmış Manzumeler

Belirli kalıplar üzerine inşa edilen divan şiirinde, hemen her şairin aynı mazmunlar etrafında dönmesi, doğal olarak kelime kadrosunda dar

---

4 Nihat Öztoprak (2010). "Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 4,* İstanbul, ss. 103-154.

5 Nihat Öztoprak, *agm.,* s. 151.

6 Pervin Çapan (2000). "Yahya Bey Divanı'nda Estetik ve Kültürel Bir Değer Olarak Giyim Kuşam ve Renk Unsurları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* S. 3, İstanbul, ss. 169-189. H. Dilek Batislam (2008). "Nedim Divanı'nda Giyim Kuşam ve Süslenmeyle İlgili Unsurlar", *38. İCANAS Uluslar Arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri,* Ankara, ss. 261-282. Eyüp Akman (2008). "Yunus Emre Divanında Giyim-Kuşam", *I. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu,* Aksaray Üni. Işılay Pınar Özlük (2011). "Edirneli Nazmî'nin Türkî-i Basit Divanı'nda Giyim Unsurları", *Sosyal Bilimler,* C. 1, S. 2, ss. 97-113.

bir yapının görülmesine neden olur. Şair, Arapça, Farsça ve Türkçenin verdiği geniş imkânlar dâhilinde kalem oynatsa da belirli kalıpların dışına kolay kolay çıkamaz. Bir beyitte aynı manaya sahip üç, dört kelimenin kullanıldığı çok sık görülür. Böyle kullanımların edebî sanat olarak görülmesi de kelime kadrosunun dar bir yapıda kalmasına sebep olmuştur. Bazı şairler, bu dar kalıpların dışına çıkmak adına bir takım yenilikler peşine düşmüşlerdir. Örneğin bazı şairler sadece musiki,[7] gemicilik,[8] denizcilik,[9] satranç[10] terimlerini, kitap ve şair adlarını kullanmak suretiyle müstakil manzumeler yazmışlardır. Belirli alanlara ait terimlerin kullanılmasıyla oluşturulan müstakil manzumeler divan şiirindeki dil sapmaları olarak da kabul edilebilir. Burada amaç geleneksel yapının dışına çıkmak, sanat gösterisi yapmak ve dikkat çekmektir.

Divan şiirinde elbise terimleriyle de müstakil manzumeler yazılmıştır. Bu manzumelerde her beyitte en az bir giyimle ilgili unsurun kullanıldığı görülür. Bunları kendi içerisinde iki başlık altında toplanabilir:

1. Sadece Bir Elbise Terimi Üzerine İnşa Edilen Manzumeler

Bu bahiste yer alan manzumelerde tek bir unsurun bütün beyitlerde kullanıldığı görülür. Örnek olarak verdiğimiz Taşlıcalı Yahyâ'nın gazelinde, sevgiliye ait bir güzellik unsuru olan dest-mâli (mendil) bütün beyitlerde görüyoruz. Gazelde asıl maksat sevgilinin tasviridir. Görüleceği üzere her beyitte kırmızı ile ilgili çağrışımlar vardır. Ahmet Paşa da "dest-mâl" kelimesini redif olarak kullanarak sevgiliyi tasvir etmektedir. Bu gazelde de kırmızıyla alakalı unsurların kullanımı dikkat çekmektedir.

Gördüm ol mâ*hı* tutar *ala* boyanmış **des*t*-mâl**
*Sa*nasın bir *yi*re cem' olmış şafak*da* beş hilâl

---

7 Nejat Sefercioğlu (1999). "Divan Şiirinde Mûsikî İle İlgili Unsurların Kullanışı", *Osmanlı Ansiklopedisi,* C. 9, Yeni Türkiye Yay., ss. 649-668. Mehtap Erdoğan (2010). "Divan Şiirinin Kaynaklarından Musiki İlmi ve Musiki Terimleriyle Yazılmış Bazı Manzumeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. 3, S. 15, *Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı,* ss. 28-55.

8 Andreas Tietze (1951). "16. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili; Âgehî Kasidesi ve Tahmisleri", *Türkiyat Mecmuası 9,* İstanbul, ss. 114-116.

9 Yunus Kaplan (2015). "Klasik Türk Şiirinde Denizcilik Terimleriyle Yazılmış Bilinmeyen Şiirler-1", *Turkish Studies,* Volume 10, Issue 16, ss. 807-826.

10 İ. Hakkı Aksoyak (2005). "Manastırlı Celâl'in Satranç Terimleri İle Yazdığı Gazeli", *Türklük Bilimi Araştırmaları,* Niğde, S. 18, ss. 7-16.

Câm-ı billûr oldı gûyâ keff-i dür-pâ*ş*ı anun
*A*na rengîn **des*t*mâ*l*idür** mey-*i* hamrâ-misâl

Des*t*mâlinden anun *kana* boyanmışdur eli
Şol dilâver *gi*bi kim bin kan ider rûz-*ı* kıtâl

Silmesün *yüzi*ne ʿuşşâkun bir *a*vuç kanını
Des*t*mâlin kılmasun ol gözler*i* sehhâ*r* al

Yâra ey Yahyâ bu beş beytüm durur dest-*i* du'â
Al vâlâ **destmâl** oldı ana rengîn hayâl (*Taşlıcalı Yahyâ Divanı*, G. 241)

**

Kılar zül*fü* mu'attâr **des*t*-mâli**
Dolar misk *i*le anber **des*t*-mâli**

Ya*nagı* terlerin sildikce ol yâr
Gül-âb *ile* pür eyler **des*t*-mâli**

Du*dagı* çeşmes*ine* erse nâ-gâh
Pür *o*lur cûy-i kevser **des*t*-mâli**

Ne lâ'l *o*lur ki yâ Rab lezzetinden
Dolar kand *i*le şekker **des*t*-mâli**

Şifâ umsam kaçan kim leblerinden
U*ta*nıp *yü*ze *tu*tar **des*t*-mâli**

Anıp dür-dânesin ag*la*sa Ahmed
Dolar dürr *i*le gevher **des*t*-mâli**

Leb-*i* lâ'*li*ni yâd ettikce Ahmed
Dolar hûn-*i* ciger*le* des*t*-mâli (*Ahmed Paşa Divanı,* G. 353)

Taşlıcalı Yahyâ, "dülbend" adlı giyim unsurunu da bir gazelinde işlemektedir. Bu gazel de sevgili eksenli mevzular etrafında dönmektedir. Celîlî de "dülbend" ekseninde sevgiliden söz etmektedir. Yalnızca üçüncü beyitte kelimeyi kullanmayan şair, gazelin genelinde dülbendin sarı olduğunu ifade eder. Celîlî başka bir gazelinde de (G. 76) bütün beyitlerde "ak libâs" kelimesini kullanarak sevgiliyi anlatmaktadır.

Dülbendi*ni* düşürdi kazâ *i*le ol cuvân
Dülbendi *gi*bi ayru düşüp eyledüm figân

Sandum ki â*r*zû idüben âşiyânımı
Bir ak kebûter uçdı ser-*i* ser*v*den hemân

Gûyâ ki gün tolundı irişdi şeb-*i* visâl
Dülbendi düşdi kâküli *gö*rindi nâgehân

Dülbendi nû*r gi*bi yi*re* indi şevk ile
Eflâke çıkdı *dö*ne dö*ne* âh-ı 'âşıkân

Yahyâ düşürmez *i*di a*nı* âhumuz yeli
Dülbendi kâkü*li*ne tolaş*ma*sa her zaman (*Taşlıcalı Yahyâ Divanı,* G. 303)

Ol yahûdî dil-rübâ şem'-*i* şeb-*i* deycû*r*dur
Sa*rı dülben*di başın*da* berk urur san nû*r*dur

Vâdî-*i* Eymen'de âteş şu'le*si* **dülbendidür**
Ümmet-*i* Mûsîdür *ana* sîne kûh-*ı* Tû*r*dur

Bir anun *bigi* güzel yok nesl-i İsrâ'îl*de*
Âyet-*i* Tevrîte and içsem ne var ma'zû*r*dur

Çihre *vü* **dülben*d*** olmış lâle *vü* gül-berg-i **zerd**
Â*h* kim bâg-*ı* bahâr-*ı* hüsni*ne* mağrû*r*dur

Sanmanuz **dülbend-**i **zerd** ol şû*h* bir â*yi*nedür
*Gö*rinen san 'aks-i rû-*yı* 'âşık-*ı* mehcû*r*dur

Tâk-ı ebrû*na* niçün *o*la yakın **dülbend-i zerd**
Hâne-*i* hûrşîd[e] burc-*ı* kav*s* olmak dû*r*dur

Sa*rı dülben*di Celîlî oldı zerrîn levhası
Ak varakdan cism-i pâ*ki* nüsha-*i* ma'mû*r*dur (*Celîlî Divanı,* G. 115)

Bu tarz manzumelerin yanında bir elbise adının redif olarak kullanıldığı durumlar da vardır. Örneğin 18. asır şairlerinden tarihleriyle meşhur olan Aynî, "fes" redifli dört gazel yazmıştır. (*Aynî Divanı,* G. 95-96-97-98) Yine Rahîmî'nin "pîrâhenün" redifli gazeli (*Kütahyalı Rahîmî Divanı,* G. 158) Yetîmî'nin "kepenek" redifli gazeli (*Yetîmî Divanı,* G. 117) ve Fâzıl'ın "libâs" redifli gazeli (*Fâzıl Divanı,* G. 128) bu kullanıma örnektir.

2. Çeşitli Kıyafet Terimleri Üzerine İnşa Edilen Manzumeler

Bu şekilde yazılan manzumelerde her beyitte en az bir elbiseyle ilgili unsur kullanılır. Böyle şiirlere "libâs-nâme" yahut "elbise-nâme" de denilebilir. Bu manzumelerin bir "tür" olarak algılanıp algılanmaması durumu tartışmalı olabilir. Zira her ne kadar türü belirleyen en önemli kriter "muhteva" olsa da bu konuda bazı tartışmalar mevcuttur.[11] Bu tarz

[11] Metin Akkuş (2007). *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası: Edebî Türler ve Tarzlar,*

manzumelerde esas amaç elbiselerin tarifi olmadığından tür olabilme konusuna ihtiyatla yaklaşıyoruz.

Elbise terimleriyle oluşturulan manzumeler, genellikle "giymek" fiil kökünün redif olarak kullanıldığı şiirlerde daha belirgin bir şekilde görülür. Vecdî'nin "giydüm", Fehîm'in "geysün", Hayâlî'nin "geyer" ve Ulvî'nin "geymiş" redifli gazelleri böyle kurgulanmıştır. Vecdî'nin gazeli diğer şairlerden farklı olarak tasavvufî hususiyetleri işlemektedir. Fehîm, gazelinde baharla ilgili konuları işlemekte ve baharın gelişiyle tabiatta meydana gelen değişmeleri, çeşitli elbiselere bürünmek şeklinde yorumlamıştır.

Libâs-*ı* 'aşku*nı* mülkiyye*te* bin cânla ben giydüm
Palâs-*ı* cismi ikrâh itdiler 'âriyyeten giydüm

Meseldür söylenür dillerde oddan **pîrehendür** 'aşk
Hevâ-*yı* 'aşka düşdüm ya'ni oddan **pîrehen** giydüm

Dilâ mecnûn-ı 'aşkum sanmagıl abdâl-ı 'uryânum
Büründüm **şâl**-ı şevk-*ı* yâre şol dem câna ten giydüm

Görenler penbe-*i* dâgum sanurlar **hırka**-pûş oldum
Ne bilsünler melâmet **cübbesidür** penbeden giydüm

Giyür*di* dest-i kudret darb i*le* ten **câmesin** Vecdî
Kabâ-*yı* ıztırârîdür ne sen giydün ne ben giydüm (*Vecdî Divanı,* G. 10)

**

Nevbahâr oldı çemen **câme-i hadra** geysün
Açılup lâle-i sahrâ yine hârâ geysün

Sünbül olsun yine mestâne perîşan-**destâr**
Ergavân kâmet-i bâlâsına **vâlâ** geysün

'Andelîbân-ı çemen *yi*ne **'abâ**-pûş olsun
Şâhid-*i* gonca-i gül **hil'at-**i zîbâ geysün

Âhirü'l-em*r* soyar çünki **kabâ**-*yı* cismin
Şu'le devrinde ko pervâneyi **dîbâ** geysün

Zâhidâ ehl-i melâmet bugün olsun 'uryân
Hulle-*i* cenneti sabr eyle ki ferdâ geysün

Erzurum, Fenomen Yay. ss. 11-21. Rıdvan Canım (2012). *Divan Edebiyatında Türler,* Ankara, Grafiker Yay. ss. 7-14.

Der Fehîmâ ki benüm dâg-ı cünûn **tâcumdur**
İdün ibrâ*m* bahâr oldı ki hâlâ geysün (*Fehîm-i Kadîm Divanı,* G. 246)

Hayâlî'nin gazelinde sevgiliyle ilgili mevzular vardır. Esasında tespit ettiğimiz şiirlerin ekseriyetinde sevgili konusu işlenmektedir. Elbise, sevgilinin güzellik unsurlarından biri olarak kabul edildiği için onun giydiği elbiseler de şairlerin üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Ulvî hem sevgili hem âşıkla ilgili olarak elbise terimlerini kullanmaktadır. Ayrıca *Ulvî Divanı*'nda yer alan iki gazelde (G. 239; G. 419) elbiseyle ilgili bazı hususlar kullanmıştır. Bu gazeller de sevgili vasfında yazılmıştır:

Bir **libâs**-*ı* cervi her gün eğni*ne* gerdûn geyer
Kanlu yaşlardan ve lîkin **dâmenin** pûr-hûn geyer

*Yolu*na şol hâk olanlar yüzlerin sürsün deyu
Nâ*z*-perverdüm **libâs**-*ı* şîve*yi u*zun geyer

Geh **Selîmî** *sa*rınur gâhî Süleymânî yürür
Key ya*ra*şur her ne kim gey*se* 'aceb mevzûn geyer

Merdüm-*i* dîdemdedür dâ'im hayâl-*i* hâl-i yâr
Lâ-cerem 'ayyâr olanlar **câme**-*i* şeb-gûn geyer

Bir **libâs**-*ı* lûtf u sultânîdürür nazm-*ı* şerîf
Ey Hayâlî *bu* **libâsı** sanma kim her dûn geyer (*Hayâlî Bey Divanı,* G. 129)

**

Kabâ-*yı* 'aşk-ı Şîrîn*i* şu dem kim kû*h*-ken geymiş
Tutışmış lâle-veş cis*mi* bir oddan **pîrehen** geymiş

Ser-*i* sad-çâki*ne* jûlîde mûlardan idüp **efser**
Fenâ şeh*ri*ne Mecnûn şâh olup **tâc**-*ı* kühen geymiş

Letâfetden kopup cân 'âlem-*i* eczâya düşdükce
Eteksiz *ya*kasız eg*ni*ne bir es*ki* beden geymiş

Güzeller *di*diler kim serv-i bûstân-*ı* melâhatdur
Yeşil **atlasdan** *o* dilber bu gün bir sî*m*-ten geymiş

Ağarmış pîr-i aşk olmış cihândan çekmiş el gördüm
Sülûk itmiş bekâ mül*ki*ne 'Ulvî bir **kefen** geymiş (*Ulvî Divanı,* G. 249)

Elbise terimleriyle yazılmış diğer gazel örnekleri şunlardır:

Çevre*me* tasvîr-i şûhın ol perî **nakş** *i*deli
Â*h* kim *bu* 'âşık-*ı* dil-dâdesin it*di* deli

Sûzen-*i* nâz*ı* ciger del*di* pesend it*di* dili
Vaz' idin*ce* **desti**mâl-*i* sîne*me* pen*be* eli

Hâm **ipek**den sîne*si* **dülbend**-i ahmer 'ârızı
Sırma saç*lı* hoş reviş*li* **rişte**-*i* cândır beli

Kesdi **mikrâz**-*ı* nigeh sabr *u* emân *u* tâkatim
İbrişîm-âsâ tolaş*dı* cânı*ma* zül*fi* teli

Rahmet *o*kur Kays'a ben rüsvâ-yı 'â*mı* fehm iden
Böyle lâzım **'Ayniyâ** erbâb-ı 'aşkın a'kali (*Aynî Divanı,* G. 220)

**

Olma dilâ 'âşık-ı dil-dâde sakın her güzele
'Âşık olan mâ'il olur bir per*î*-peyker güzele

Pîreh*eni* bükme kenâr ince **harîr** *o*la dahi
Gömlek işin penbe itsem nola server güzele

Sırmalı uçkurlar i*le* **çakşır**ı **şâlîden** ola
Pîşe-ger üs*ti* işi bir mest-i **pâ-pûş** vir güzele

İçliği dülbend ola hem **iç kuşağ*ı*** la'l-i güher
Hind işi bel **dâr kesim** bir iki **'anter** güzele

Nâr çiçe*ği* kaftan o*la* câm göbe*gi* bir **düğ[ü]me**
'**Ankaravî cübbe-i şâl** kâmeti 'ar'ar güzele

Şâlı benefş tûtî yeşil çevka benefş rengi şeker
Zerdûh ıslâh **peçe** körük almalı ister güzele

Başta bir kırmızı **fes** üstüne bûsunda **kâvuk**
Çâmemgi bir kârış ola **bendi sarık** sar güzele

Böyle kerem eylesem ey Feyzî nolur dil-berime
Va'd ile eksilmez imiş vârını gel vir güzele (*Feyzî Divanı,* s. 550)

**

Ol **kabâ**-*yı* seb*z*gûn *ile* ya*ra*şur kâmetün
Hız*r*sın hadrâ gerek iy ser*v*-kâmet **hil'atün**

Âsumânî câmen üz*re* **hil'at-*i* hamrânı** gey
Tâ ki zeyn *ola* gül *ü* nîlûfer *ile* kâmetün

Bu **libâs-*ı* âsumân*nile*** görünsen bir gice
Mâh-ı ‘âlem-tâ*b sa*nur kim görür*se* sûretün

Mâh-ı gerdûn reş*k*den ol*dı* nizâr *u* zerd ü zâr
Nî*l*gûn **hil’atle** tâ tut*dı* cihân*ı* şöhretün

Tâ **kabâ-*yı* âsumân*nile*** görindün meh gibi
Rûşen ol*dı* k’âfitâb-*ı* âsumândur tal’atün

Bunca gün-â-gün **libâs** *ile* gül-*i* sad-berg*v*eş
Allah Allah kim ne hoş zeyn oldı hüsn *ü* behcetün

Hâk-i kûyundan Celîlî kaddi*ne* **hil’at** yapar
Tâ i*de* miskin du’â-*yı* ‘izz ü câh-*ı* devletün (*Celîlî Divanı,* G. 201)

Bu konuda yazılmış en dikkat çekice manzume 18. asır şairlerinden Yüsrî’nin *“Esmâ-i Libâsı Müştemil”* başlıklı 57 beyitten müteşekkil kasidesidir. Bu kaside, Köprülü-zâde Esad Paşa için yazılmıştır. Şair, hayatı hakkında malumatın az olduğu şairlerimizdendir. Divanında yer alan beş kasidesine baktığımız zaman onun farklı bir şair olduğunu görüyoruz. Yüsrî, belirli kelimelerle manzumeler yazmayı seven bir şairdir. Onun 36 beyitlik bir kasidesi, kendisinin başlığa düşürdüğü şerhe (Cinâs-ı Durûbı Müştemil Kasîde-i Nâ-Şinîde) göre “görülmemiş” bir kasidedir. Şair, kasidenin her beytinde pekiştirme sıfatlarını kullanmıştır. (büsbütün, tastamam gibi…) Dil özellikleri açısından ilginç olan bu kaside dışında şairin her beytinde kitapla ilgili terimleri kullandığı bir na’tı bulunmaktadır. Divanındaki elbise terimleriyle oluşturulmuş kasidede o devirde görülen 54 elbise adı yer almaktadır. Kasidenin yazma nüshalarında elbise adlarının altının çizilmiş olduğu, eseri tez olarak çalışan araştırmacı tarafından ifade edilmektedir.[12] Kasidede pek çok vezin aksaklıkları göze çarpar.

Esmâ-ı Libâsı Müştemil Kaside

Gûş tut hâme-i zînet-dih-i endâmı beyân
Nazm-ı esmâ-i libâs itse gerek cilve-künân

Des*t*-mâl nigeh-i âz-ı **‘arak-cînin** iken
Çemen-*i* gülşen-i âmâlim olur *mı* reyyân

Tâ-benâ-gûşe yetiş*di* hatt-ı nev-hîzi dahi
İtdi mahsûr-ı bilâd-*ı* **fesi** hayl-*i* ‘urbân

[12] *Yüsrî Divanı*, Haz: Aslıhan Yıldız Acar, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üni. 2001, s. 17.

‘Aşk-ı la’lünle satar erliği hal*ka* **sûfi**
Dî*k* bâ-**tâc**-ı horûs oldıgın eyler iz’ân

Suhtegânın savurur *ba*şına her gâh gül-i **âh**
Yâsemen-rî*z* olur lâlele*re* bâd-ı hazân

Âfitâ*be* irişür zerre mücerredlik ile
Sen de terk eyle **fenâ*yı*** k’ola vuslat âsân

Ne ‘aceb gerdeni baglansa kedû-*yı* bezmin
Çün **gül-efser** urılur *ba*şını dik dutsa hısân

Zabt ider hûş-ı hezâr*ı* gül-i *ba*gın **bendi**
Kul ider ehl-i hevâ*yı* belî rûy-*ı* handân

Sevenin sen kulı ol sevmeyenin **hünkârı**
Mûre bir kelle şeker mâra görün gürz-i girân

Ru’yet-*i* hâcibi hâcet mi sıyam-*ı* hecre
Tutalım eyledi pinhân **hilâ*li*** ramazân

Düşürür turresin ebrûları pîç *ü* tâba
Köse mebhâsde Ebu’l-lihye yı eyler ta‘bân

Her atış*de*[13] aluruz **şeş-geri** menzil-gehde
Azmâyiş *i*se garaz işte hadeng işte kemân

Olsa **cûd*ı*** demi tûfân-ı kerem tag-ı dilim
Fülk-i[14] maksûdı komaz vuslata mevc-*i* hicrân

Küştegânın çogı **mermer** sarınur makberede
Başı pek*li*ğini dildârının eyler i’lân

Kâ’im-*i* hâne-geh-*i* kâ‘id-i mey-hâne velî
Günc-i mescidde alur uyhuyı zerrâk-ı zemân

Çün hezârâ*n* nukûd-*ı* dile oldun mâlik
Beni **gömlek** yeri*ne* hâkle ey hâ*ce* âmân

Pîjen-*i*[15] ‘aklı zebûn eyledi *se*her-nigehin
Râh-ı zenlikde i*se* ‘**anteri** geç*di* müjgân

Sâkiyâ gel **kapa*me*** **kutnî**-i fem-i mînâya
Eyle*me* dîde-i sahbâ-keşi gör dü cihân

---

13 Orijinal yazımında “âteşde” şeklindedir.
14 Orijinal yazımında “felek” şeklindedir.
15 Orijinal yazımında “pîzen” şeklindedir.

Hâ*l*den **sâde** ider nakş-ı musavver ruhunı
Bî-nükat nâmeyi dâ*hi* güzel *o*kur yârân

Günc-i çeşminde ider gamze-i tâtârına yer
Niçe **mîrzâyı** bu*caga* sokar ol hân-ı zemân

Hîç **burûc** çekilür mi ayâ hokka dehen
Ne devâ mâ'il-i ma'cûn-ı lebün ağlaya kan

Benzedür*se* nola jengârı **tarak*lı* sâle**
Her gören şâne-i meşşâtayı zülfünde 'ıyân

Eblek[16]-*i* çarha süvâr olsa da kal*bi* **alaca**
Yine menzil alamaz itse ne denlü cevelân

İdemez sarf-ı nigeh eş*k*le **çeşm-*i* bülbül**
Şebnem-*i* çar*h*la gülşende gülün *i*şi **tuman**

Peşmi koymaz 'acabâ derzi bizim câmemize
Yâde*li* gördi girîbânına dön*di* dâmân

Dilde tasvîr ide*li* zâtını Bihzâd-ı hayâl
O te*pe* dârı benim *ba*şıma teng oldı cihân

Gark olur ol mehi âgûşa çeken **ten nûra**
Sanma bîhûde 'arak-rîz olur ehl-*i* devrân

Nil-i mazmûne cerîm oldı i*se* tab'-ı selîm
Hâme **sandâl** ana bârîk-i hayâl oldı lebân

Ay sanem ma'bed-i islâm-ı **derâ*vı*** neyler
Ne belâ *i*di bizim *ba*şımı*za bu* efgân

Kuşağı sayd idemez şîr-i ner-*i* ser-mestî
Bizi zâhid dili*ne* ***to*lama** ey*le* ihsân

O me*he* hâle-i âgûş-ı **kemer-ben*d*** yeter
Şâ*m*dan neyler ider 'azm-i reh-*i* Hindistân

Nağme-*i* **kürdiyye** çevrir be usûl evfer[17]
Eylesem eşk-i pür-efşân ile âhenk-i figân

Uçdı hattıyla **yeleklendi** hadeng-*i* hüsni
Kâmetim kabza-i cevrinde da*hi* şekl-i kemân

[16] Orijinal yazımında "ablak" şeklindedir.
[17] Bu mısrada vezin problemlidir.

Nîm-ten kaldı meh-*i* nev gibi çarh-*ı* gamda
Şimdi hasret-keş-i ebrûların ey mihr-i cihân

Biniş eyler kavl ile câ*m* eger düzd-i elem
Olsa gâret-fiken-*i* şehr-i derûn-*ı* mestân

Eylesen Külbe-i ahzânıma teşrîf eger
Sarılurdum **kapu*da*** pâyına ey serv-i revân

Biz bu **ser-haddi** ni*ce* bekleyelim sultânım
Kalma*dı* kal'a-i tâkatde mühimmât-ı tüvân

Zîver-*i* bâr u ber olsaydı dıraht-ı ecvef
Kerr ü **ferrâca** bu vâdîde olur*dı* şâyân

Eyle*se* şemm ile **semmûre** eser ef'îden
Kâkülünden hatt-ı nev-hîzi bulur mıydı amân

Mey-keşin paçe **ka*fa*sında** komaz derd-i humâr
Düşse *aya*ga no*la* gam-keş-i la'l-*i* cânân

Zer devâ-*yı* maraz-*ı* fakr idigin fehm eyler
Yüz kızardır kerem erbâbına cerrâr-ı zemân

Lebi zevkiyle olan eşk-i terin[18] neşvesini
Benzedürdük 'ara*kı* bâdeye **karsak** ne zemân

Hande kavk-*ı* çemenistân-ı hatâdır **nâfe**
Zülf-i pür-çînine teşbîh iden eyler 'isyân

Sunasın câbe müdâmâne revâ câmı bize
İtme*di* Cem dahi *bu* hürmeti ey pîr-i mugan

Ma'ilim bir **tonı** 'â*la*ta e*le* girmez ise
Yine sâkî mey-i gülgûnuna *ka*lur meydân

Bag-ı hüsnün giderek bâd-ı hazâ*nı*da eser
Sen bu **terlikle** mi kalsan gerek ey gonce-dehân

İçelim bâdeyi **çaksîr**-i jeyâ*na* dönelim
Yaralım Zühre-i sevr-*i* fele*ği* na're-zenân

Çizme pergâ*r*-sıfat ey dil-i pûyân-ı kenâr
Vasat-*ı* da'ire-*i* vef*k* olur kutba mekân

Yüsriyâ çün der-i sandûka-i tab'î açdım
Alabil*di*ği kadar elbise alsun yârân

[18] Orijinal yazımında "eşk-i terk-i" şeklindedir.

İtmedim*se* nola tatvîl-i kelâ*ma* ragbet
Çün **kubûr yanlısın** ister sözün ebnâ-yı zemân

Bogça bog*ça* tuhaf-*ı* tesliye ‘arz eyleyelim
Şâhid-*i* sem‘-i veliyyu’n-ni‘amî*ye* her ân

Ya‘ni ol müddesir-*i* **hil’at**-ı *zi*bâ-y-şekîb
Râzi-*ı* kısmet-i takdîr-i cenâb-*ı* mennân

Köprü*lü*-zâde yegâ*ne* güher Es‘ad Paşa
Lâbis-*i* **çâr** gay*b-ı* şâ*h*-i mülk-i ‘irfân

Sıksa her cend anı tengî-i **kabâ-***yı* şiddet
Vüs‘at-*i* sabrı ider ol kadar ihsân Sübhân

Bu kabâ *ni*çe şehânın bedenin kuçmışdur
Fürce-*i* şiddet i*le* vâsıl olur âdem olan

Düşmeziz dâ‘iye-*i* elbise*ye bu* demde
Seng-i hârâ-veş ölürsek de yolun*da* ‘üryân

Vâsıl-*ı* sâhil-i âmâli ider fülk-i dilin
Lâ-cerem iskele-*i* Resmoda timur koparan (*Yüsrî Divanı,* K. 4)

Yapılan divan taramaları neticesinde 18. asır şairlerinden Belîğ’e ait orijinal sayılabilecek bir tesdis tespit edilmiştir. 9 bentten oluşan bu manzumenin başlığında “hayyât-nâme” ibaresi yer almaktadır. Şiirin bütününde terzilikle alakalı terimler kullanılmıştır. Terzilik ile ilgili terimlerin kullanılarak şiirler yazılması, divan şiirinde az da olsa görülmektedir. Ancak müstakil bir şekilde en belirgin örneği *Belîğ Divanı*’nda yer almaktadır. Daha fazla örneğinin derlenmesiyle tür literatürüne girebilecek mahiyette olan hayyât-nâme, içerisinde doğal olarak elbiseyle ilgili hususları da ihtiva etmektedir:

Hayyâtnâme-i Dil-dûz Tesdis

-1-
Subh-dem bir büt-i **terzî** beçe-i şîrînkâr
Gümüş-**endâze** gibi kadd ile kıldı reftâr
Kâle-i hüsnün idüp **zîb**-i dükân u bâzâr
Rub’a dek tutdı ruhun zülf-i girihgîrde-i yâr
Gamze **mıkrâz**-ı belâ **sûzen**-i müjgân hûn-bâr
Kâle-i râzımı açınca **kesüp biçdi** nigâr
-2-
İğneden ipliğe dek hâl-i dili yâre didik
Çâkî-i pîreheninden bedeni gördüm ilik
Düğme öksüzcedür eylerse dahi ser-keşlik
Yakasın divşirüp ol âfeti sıkma dibelik

Uydırırsa pîşine vusla-i yârı ağyâr
Sonra yanunda **dikiş** tutmaz o **ipsiz** mekkâr
-3-
Hayli **şalvarlı** şinâverdür o ebrûsı kemân
Tîr-i nezzare-i dil-dûza **yelekdür** müjgân
Câme-i hüsn ana boyınca **biçilmiş kaftân**
Nîm-ten sıkma gümüş sînesi dâ'im 'uryân
Gözün aç **sâde** nigâh eyle nigâra zinhâr
Kapama ferce bulursa **binîş** eyler ağyâr
-4-
Mest-i mey şöyle ki **çakşur** gibi evvel meh-rû
Olmış âvîze miyân üzre **bir arşun** gîsû
İç tonından kocınurken o şîrîn ü zânû
Mû-miyâna **tolama** kolunı yazukdur bu
Sıkma entârî gibi penbedür endâm-ı nigâr
Çekemez sıkletünü belki tegeller dil-dâr
-5-
Teng-i vaslı yanılup **çözme** çıkar hicrânı
Bâr olur hâtıra kim sonra **şeritler** anı
Hele zûr eyleme yap yap kurılur **kaytanı**
İbrişim olsa dahi turra-i müşg-efşânı
Lâyık oldur o mehün hatt-ı şu'â-ı enzâr
Ola **kerrâkesinün** şemsesine **rişte**-i târ
-6-
Cübbeyi böyle kavuşdurma gel ey sîmîn-ber
Sırmalı fermelegi çâk-i kabâdan göster
Dahî **yırtup dikemez** başlı başına dil-ber
Tîz tut üste bu **kürdiyye** Hüseynî ister
Çırpıdan çıkmaz ise ana **ip** eyler sana yâr
Şûr-ı 'aşk 'âleminün kârı degüldür hencâr
-7-
Yâra ma'hûd **iki tonluk çuka** var âmâde
Sûfî bir hırka vü destâr ile olmaz sâde
Müşterî böyle **kumaşı** bulamaz dünyâda
Sandal olmaz ana nisbet bilâ kûz **dîbâda**
Penbe atlas gibi ülkerli o rengîn ruhsâr
Söyle zâhid zenebüm gördün ise böyle nigâr
-8-
İşleri cümle **kubûr yünlü lübâde** ber-dûş
Her **'abâ**-pûşa **nemed** giydirür ol hârâ-pûş
Dest-gâhında bize iş kesiyor işve-fürûş
Nakd-i can vir ki bu esnâda satılmaz **kontoş**

Nesyeyi levhine tebâşir ile yazdıkça o yâr
Rûy-ı mûyum **ütüler** âteş-i gayret nâ-çâr
-9-
Zedeler cismümi **yüksük** gibi **süzen**-bâzum
Almaz üstine **hatayı** yine ol tannâzum
Hil'at ister beni püskürme şeh-i mümtâzum
Dün Beliğ açdum o cânâna metâ'-ı râzum
Anı tahmin ile **ölçüp biçerek** âhir-i kâr
Gördi kim çıkmadı san'atla tegellendi o yâr (*Beliğ Divanı,* s. 406-409)

Manzumelerde Yer Alan Elbise ve Elbiseyle Alakalı Terimler

Manzumelerde geçen elbise ve giyimle ilgili hususiyetleri bilmeden bu metinleri anlayabilmek imkânsızdır. Bu nedenle açıklamalı bir sözlüğün varlığına ihtiyaç vardır. Aşağıda alfabetik sıraya uygun olarak böyle bir açıklamalı sözlük hazırlamaya çalışılmıştır. Madde başları, yukarıdaki manzumelerde yer alan siyah punto ile vurgulanan elbise ve onunla ilgili hususlardır:

'Ankaravî: Kaynaklarda Ankara Şâlîsi şeklinde yer almaktadır. Bir kumaş türüdür.[19] Osmanlı'da dokunan kumaşlara ülke, kişi malzeme ve tekniğine göre isim verilmiştir. Kumaşlar dokunduğu ülkeye göre; Halep kumaşı, Bursa kumaşı, Şam kumaşı, Musul kumaşı gibi isimler almıştır. Kumaşın adı ile dokunduğu yerin beraber kullanılmasına göre; Bursa Kadifesi, Üsküdar Çatması, Ankara Sofu, Bilecik Çatması gibi isimlendirilmiştir.[20]

'Anteri: Arapça bu kelime dilimize entari olarak geçmiştir. Tek parçadan oluşan kadın giysisi anlamındadır. Kaynaklara göre Osmanlı'da erkekler de entari giymekteydi. Geleneksel kıyafet tarzının bir uzantısı olarak, İstanbul'da kadın erkek kıyafeti genelde ana hatlarıyla aynı olup fark kullanılan aksesuar, kesim şekli ve başlıktadır.[21] Entariler genellikle uzun, bol kollu, yere kadar uzun, önden açık ve hakim yakalıdır.[22]

'Arak-cîn: Kenarlarının ve içinin ter ile yağlanıp kirlenmemesi için

---

19 Yasemin Gümrükçüoğlu Masaracı (2015). "İstanbul Çatma ve Selimiyeleri", *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Toplum*, (Editör: Arif Bilgin) C. 4, s. 250.

20 Sıdıka Bilgen, *age.,* s. 28.

21 Betül İşpirli Argıt (2015). "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam", *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Toplum,* (Editör: Arif Bilgin) C. 4, s. 240.

22 Sıdıka Bilgen, *age.,* s. 38.

külah veya kavuğun altına giyilen takkenin adıdır.[23] TDK Derleme Sözlüğü'nde *bereye benzeyen, şapka içine veya yalnız olarak giyilen takke* şeklinde yer almaktadır.

'Abâ: Sözlükte yünün dövülmesiyle yapılan kalın ve kaba kumaş ve bu kumaştan yapılmış yakasız ve uzun üstlük olarak geçer. Aba, desensiz düz bir kumaştır.[24] Servet sahibi kibar kimseler nazarında aba giymek, yoksulluk alameti sayılır idi. Bu kumaş ve esvab adına bağlı halk deyimleri vardır, «Abayı yakmak» tabiri âşık olmak, bir güzeli sevmek anlamında hala kullanılır.[25]

Âfitâbe: Hakkında bir bilgi bulunamamıştır. Yüsrî'nin kasidesinde elbise terimi olarak belirtilmiştir. Bize göre bu, bir çeşit kumaşın adıdır.

Alaca: Genellikle kırmızı zemin üzerinde olan sarı çubuklu bir pamuklu kumaştır; ipeklisi de dokunmuştur, *pamuklu alaca* ve *ipekli alaca* diye ayrılırlar.[26] Bu kumaş Osmanlı dokuma sanayinin en çok ürettiği kumaşlardan biridir. Genelde renkli pamuklu iplikle dokunan alacalar, eskiden iç giyimde teftişte ve çeşitli ihtiyaçlarda kullanılmıştır.[27]

Arşun: Altın, gümüş ve ipekle dokunan bir çeşit kumaştır.[28] Altın ve gümüşün fazla harcanmaması için, dönemin padişahlarınca kimi zaman yasaklanmış bir kumaştır.[29]

Atlas: (Saten) İnce ipekten dokunmuş düz renkli bir kumaş adıdır.[30] Atlas, ipeğin parlaklığını en iyi şekilde yansıtan dokuma ve kumaş türüdür. Pahalı, dayanıklı ve parlak olmasından dolayı saray mensuplarınca daha çok benimsenmiş olan bu kumaş türü; bayrak, sancak, yorgan yüzü, perde, bohça, para kesesi, kürk astarı, kaftan, şalvar, entari eşya ve elbiselerin yapımında kullanılmıştır. Osmanlı sarayında kışın çok giyildiği için saray dilinde kış mevsimine *atlas mevsimi* denilmiştir. Atkı ve çözgüsü ipekten olan atlas, İslam fıkhına göre erkek kıyafetlerinde haram olduğu için, pamukla karıştırılarak kullanılmıştır.[31]

---

23 Reşat Ekrem Koçu (1967). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* Başnur Matbaası, Ankara, s. 13.
24 Sıdıka Bilgen, *age.,* s. 29.
25 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 7.
26 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 10.
27 Fikri Salman (2010). "Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz", *Sanat Dergisi,* S. 6, ss. 17-18.
28 Mine Esiner Özen (1981). "Türkçe'de Kumaş Adları", *Tarih Dergisi,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. Sayı: 33, İstanbul. s. 302.
29 Fikri Salman, *agm.,* s. 19.
30 Sıdıka Bilgen, *age.,* s. 31.
31 Fikri Salman, *agm.,* s. 19.

Bend: Bir kumaş çeşidinin adıdır.

Bendi: Bir kumaş çeşidinin adıdır. Aynı zamanda "bandi" şeklinde de kadınların giydikleri ayakkabı manasına gelmektedir.

Biniş: Binniş şeklinde de geçmektedir.[32] TDK Tarih Terimleri Sözlüğü; *yüksek aşamalı bilginlerin ve yeniçeri subaylarının giydikleri üstlük* şeklinde tanımlarken TDK Tarama Sözlüğü'nde; *eskiden ulemanın cübbe üzerine giyindiği bedeni ve kolları geniş üstlük* şeklinde geçmektedir.

Burûc: Yüsrî'nin belirttiği bu terim hakkında kaynaklarda bir veri bulunamamıştır. Bize göre; halkın kullandığı bir çeşit giysidir.

Câme: Elbise

Câme-i hadra: Yeşil elbise

Cûdî: Yüsrî'nin belirttiği bu terim hakkında kaynaklarda bir veri bulunamamıştır. Bize göre; halkın kullandığı bir çeşit giysidir.

Cübbe: En üste giyilen geniş ve bol elbisedir.[33] Âlimlerin ve ulemanın giydiği uzun ve düğmesiz olan bu elbise TDK Derleme Sözlüğü'nde; *kadınların sokak arasında giydikleri eteklik* şeklinde yer almaktadır.

Çâkî-i Pîrehen: Gömlek yırtmacı

Çakşır: TDK Sözlüğü'ne göre; Paça bölümü diz üstünde veya diz altında kalan bir tür erkek şalvarıdır. Eskişehir yöresinde; siyah dokuma bezden yapılan, mantoyu andıran bir kadın giysisi olarak bilinir. Çakşır iki çeşittir ve her iki çeşidi de buluğ çağından başlayarak yaşları kırk beşin altında genç erkekler ve bilhassa koşarlı hizmet erleri, asker ocaklarında neferler, çavuşlar, resmi dairelerde muhtelif isimler taşıyan hademeler, kavaslar, rical ve kibar dairelerinde de yine hizmet çeşitlerine göre türlü isimleri olan uşaklar tarafından giyilmiştir.[34]

Çeşm-i Bülbül: Değerli bir kumaş adıdır. Ayrıca TDK Güzel Sanatlar Terimleri Sözlüğü'nde; camdan yapılmış, üzeri sarmal süsler ve çiçek örgeleri ile bezenmiş bir çeşit sürahi anlamı da vardır.

Çizme: Çekme olarak da bilinir. Ayağı bacak ile beraber örten, koruyan ayakkabı, koncu baldıra, hatta diz kapağına kadar çıkan uzun

---

32 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 39.
33 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 57.
34 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 59.

konçlu ayakkabıdır.[35]

Çözme: Çözgülü olarak ipekten veya pamuktan yapılmış sopalı bir çeşit Türk dokumasıdır.[36]

Çuka: Çözgü ve atkısı tek kat yün ipliğinden, genellikle dimi ya da bezayağı örgüyle oldukça sık dokunmuş kalın bir kumaş türüdür.[37] Bilhassa asker giyiminde kullanılırdı, bunu dokuyanlara da "çulha" denir.[38] Çukadan kadınlara kışlık ferace kesilmiştir; fakat çuha asıl erkek esvablarında kullanılmıştır.[39]

Dâmen: Etek

Derâyî: Dârâyı olarak da bilinir. İran'dan ithal edilmiştir. Çeşitli renkler üzerine kalın bir eski kumaşın adıdır. Şam'da dokunan benzerlerine Şam derâyisi, bir diğer çeşidine de püladi derâyi denir.[40] Gümüş ve altın sırma tellerle dokunmuş bir cins ipekli kumaştır.[41]

Destâr: Resmî kayıtlarda astara verilen addır.[42] Kavuk, külah, fesin etrafına sarılan sarık; sarığın aydınlar ağzındaki adıdır. Padişah sarıklarına da *Destar-ı Hümayun* denilirdi. Mevkie mesleğe göre çeşitli şekilde sarık sarmak bir hüner, adeta ihtisas işi idi. Örneğin Kafesî bir destarı sarmak saatlerce süren bir iş idi. Padişah sarayında Enderun ağaları içinde sarıkçı ağalar vardı.[43]

Dest-mâl: El silecek şey, elbezi, yağlık, peşkir anlamındadır. Eski toplum hayatında sevgililere hediye olarak gönderilen eşyalardan biridir.[44]

Dîbâ: Motif atkılarında kılaptan, sırma, sim gibi altın ve gümüş iplikler kullanılarak dokunmuş ipekli veya kadife bir kumaştır. Ağır bir ipekli kumaş olan dibanın ilk kez Uzak Doğu ve Orta Asya'da dokunduğu sanılmaktadır. Yazılı kaynaklar Göktürk, Uygur ve Hazar Türklerinde bu kumaşın önemli bir yeri olduğunu ve çok kullanıldığını göstermektedir. Tarihi kaynaklarda Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubad'ın, Osman Bey'e gönderdiği armağanlar arasında Diba-i rûmî

35 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 77.
36 Mine Esiner Özen, *agm.,* s. 309.
37 Fikri Salman, *agm.,* s. 24.
38 Mine Esiner Özen, *agm.,* s. 309.
39 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 82.
40 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 86.
41 Mine Esiner Özen, *agm.,* s. 310.
42 Mine Esiner Özen, *agm.,* s. 310.
43 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 88.
44 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 88-89.

adlı bir kumaşın da yer aldığı görülür.[45]

Düğme: Eski Türk giyim kuşamında gördüğü işten başka esvabın süsleri arasında yer alırdı. Tarihimizde servet ve kudreti temsil eden kimselerin elbise düğmeleri yakut, elmas ve zümrütlerden yapılmıştır.[46]

Dülbend: (Tülbend) Kelimenin aslı "gönül bağlayan" manasına "dil-bend"den gelir. İnce pamuk ipliğinden dokunmuş, gayet yumuşak, beyaz ve ince bir kumaştır.[47] Dülbend; tül, başa ve boyuna bağlanan ince beyaz kumaştır. Değirmi kesilen parçaları üzerine yazma usulü ile nakışlar basılarak kadınlara baş yemenileri ve namaz bezleri yapılmıştır.[48] Evliya Çelebi dülbendci esnafı hakkında; «Pirleri Peygamberimizdir, kendileri de bir zamanlar beyaz destar sarmışlardır» demiştir.[49]

Efser: bkz. Tac

Endâze: Ölçü, Arşının bez basma vs. ölçmeye mahsus küçük cinsidir.

Etek: bkz. Dâmen

Fenâyî: Yüsrî'nin ifade ettiği bu terim hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamıştır. Halkın kullandığı bir giysi veya bir kumaş türü olduğunu düşünülebilir.

Ferrâca: Ferâce şeklinde de kullanılır. Erkek ve kadınların kullandıkları ayrı feraceler vardır. İlmiye ricalinin resmi günlerde giydikleri sırma işlemeli üstlüğe de ferace denilirdi. Erkek feracelerinin kolları kısa, yakası geniş ve devrik olurdu. Kadınlar çarşaftan önce tesettür için bu üstlüğü giyerdi. Bu sokak elbisesi mantoya benzer ancak ondan farklı olarak geniş yakası yoktur.[50] III. Ahmed devrinde kadınların koyu renk ferace giymeleri, yakaların uzun olmaması, ince yaşmak kullanmaları ve peçe takmaları talep edilir.[51] Abdülhamid, çarşafı onayladığı zaman feraceyi yasaklamıştır.[52]

Fes: Fas diyarında icat edilmiş olup II. Mahmud devrinde Osmanlı'da erkekler için kabul edilmiş ve resmiyete bürünmüş kırmızı

---

45 Fikri Salman, *agm.,* s. 28.
46 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 98.
47 Fikri Salman, *agm.,* s. 40.
48 Mine Esiner Özen, *agm.,* s. 312.
49 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 98.
50 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 107-108.
51 Yasemin Gümrükçüoğlu Masaracı, *agm.,* s. 250.
52 Füsun Bayer (2010). *Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı,* Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üni. Kayseri, s. 73.

renkli serpuşun adıdır.[53] Fesin kabulünden sonra ihtiyaç nedeniyle pek çok "feshane" açılmıştır. Fesin uygun görülmesine halk ve çeşitli kesimler muhalefet etmişti. Muhtelif kesimlerin fese ise "Frenk başlığı" diyerek tepkilerini dile getirmeleri, buna karşı bir hoşnutsuzluğu göstermektedir. Ancak 1829 sonrasında fes, Osmanlı ruhunu yansıtan ortak bir sembol hâline gelmiştir.[54] Kadın başında fesin 16. yüzyılda çok yaygın bir serpuş olduğu görülür. Müslüman Türk kadınının günlük hayatının tuvaletinde başını hotozdan çok tepelikler, inciler, elmaslarla bezenmiş, altın tellerle işlenmiş fesler süslemiştir.[55] Fes, 1925 yılında yasaklanmıştır.

Fürce: (Ferce) bkz. Ferrâca

Gömlek: Doğrusu gönlek'tir. Gön; deri, ten demektir, gönlek, çıplak tene giyilen şey demektir; erkek gömleklerinin eteği dizden yukarda kalır ve belden aşağı iç donunun içine sokulur; kadın gömlekleri ayak bileklerine kadar uzun olur, ama aslında bu çamaşır bedenin üst kısmını örter.[56]

Gül-efser: Yüsrî'nin ifade ettiği bu terim hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamıştır. Halkın kullandığı bir giysi veya bir kumaş türü olduğunu düşünüyoruz.

Gül-i âh: TDK Derleme Sözlüğü'ne göre ah; kadınların başlarına örttükleri beyaz tülbent. Ağ, şalvarın topuklara kadar sarkan apış arası kısmıdır.

Harîr: İpek, ipekli kumaş.[57] Harir, aynı zamanda ipekten yapılan bir cins kâğıdın da adıdır.[58]

Hata: Kaynaklarda hatai şeklinde de görülür. İpek ve kılaptanla dokunmuş sert bir kumaş türüdür.[59] Zemini siyah ve sırmadandır.[60] Sade hatai, telli hatai, nevzuhur hatai diye çeşitleri vardır.[61]

Hırka: Dervişlerin giydikleri üstlük, cübbenin altına veya gecelik

53 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 113-114.
54 Yasemin Gümrükçüoğlu Masaracı, *agm.,* s. 256-261.
55 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 116.
56 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 125.
57 Mine Esiner Özen, *agm.,* s. 316.
58 Nihat Öztoprak (2010). "Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 4,* İstanbul, s. 111.
59 Fikri Salman, *agm.,* s. 30.
60 Mine Esiner Özen, *agm.,* s. 316.
61 Mehmet Zeki Pakalın (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 764.

entarisi üstüne giyilen dize kadar yahut daha kısa pamuklu elbisedir.[62] Derviş elbisesi olduğu için hikmeti, kanaati ve tevazuu simgeler.

Hil'at: Hükümdarlar ve vezirler tarafından birine hürmet ve mükâfat yerine giydirilen kaftandır. İslam öncesi dönemlere kadar uzanan bir uygulama olan hilat giydirme, hiyerarşide üst statü sahibi tarafından daha düşük statüdeki kişilere hizmetlerini ödüllendirmek amacıyla yapılırdı.[63] Osmanlı Devletinde padişahlar ve vezirler tarafından hilat giydirme geleneğinin ne zaman başladığı bilinmemektedir. 15. asrın ortasında başladığı düşünülmektedir. 1826 yılında II. Mahmud tarafından ortadan kaldırılmıştır.[64]

Hilâli: Helali, idare bezi büründcük yahut bürümcük olarak da bilinir. Tamamlıyla ham ipekten ve bazen da pamuk karıştırılarak yapılan yerli dokuması, kıvırcık ince bez, kumaştır.[65] Genellikle iç giyim eşyasında kullanılır ve yakası açılmadık denen gömlekler de bürümcükten yapılırdı. Bunun yanı sıra zıbın, peştamal, yorgan astarı vb. eşya yapımında da kullanılırdı.[66] İpekli elbise giymek erkekler için haram olduğu söylenir. Bürüncüğe pamuk ipliği katılarak erkekler tarafından da giyilir. İşte bu nedenle helali veya hilali denilmiştir.[67]

Hulle: Belden aşağı ve belden yukarı olmak üzere rida gibi iki parçadan oluşan astarlı elbiseye denir. Kültür ve edebiyatımızda daha çok cennet elbisesi olarak bilinir. Cennette hurilerin giydiği elbisedir.[68]

Hünkârı: Yüsrî'nin ifade ettiği bu terim hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamıştır. İsminden ötürü pahalı bir giysi yahut değerli bir kumaş olduğunu düşünmekteyiz.

İbrişîm: Kalınca bükülmüş ipek iplik

İç kuşâğı: bkz. Uçkur

İç Tonı: bkz. Uçkur

İçlik: İçe giyilen elbise

İlik: TDK Sözlüğü'nde; giysi, yorgan çarşafı, yastık kılıfı vb.nin gereken belirli yerlerine düğmenin geçirilebilmesi için iplikle örülerek,

62 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 129.
63 Betül İşpirli Argıt, *agm.,* s. 238.
64 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 130.
65 Mine Esiner Özen, *agm.,* s. 306.
66 Fikri Salman, *agm.,* s. 22.
67 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 129.
68 Nihat Öztoprak, *agm.,* s. 133.

parça geçirilerek veya biye ile yapılan küçük yarık, şeklinde tanımlanmaktadır.

İpek: bkz. Harîr. İpek ipliğiyle dokunmuş kumaşlara denir. İpliğin çeşidine ve dokunma tarzına göre ipekli kumaş, canfes, atlas, bürümcük vb. isimler alır.[69]

Kâ'im-i hâne: Yüsrî'nin ifade ettiği bu terim hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunamamıştır.

Kabâ: En üste giyilen geniş elbise demektir. Önü daima açık duran, kapanmayan kaftanın adıdır.[70]

Kabâ-yı âsumâni: Mavi renkli kaftan

Kafa: Anadolu ağızlarında tülbent demektir. bkz. Dülbend "Kefe" şeklinde de düşünürsek "ipekli kumaş" anlamı vardır.[71]

Kâle: Kumaş

Kapame: Elbise takımı yerinde kullanılan bir tabirdir. Vaktiyle medrese talebeleri ile yeniçerilere verilen elbiselere kapama denilirdi. Kapama, cübbe gibi üste giyilen bir çeşit elbisenin de adı idi.[72]

Kapud: (Kaput) Kaba kalın kumaşlardan, bilhassa kaba şayakdan dikilen avam harcı paltonun adıdır. Ayrıca askerlerin giydiği bir çeşit yağmurluktur. Asker kaputları, halkın giydiğinden ayırt edilerek *asker kaputu* diye anılır.[73]

Karsak: Çakala benzeyen bir hayvanın adıdır. Onun postundan yapılan kürke denilir. Karsak, bir kürk çeşididir.[74] Gayrimüslimlerin giymesinin yasak olduğu elbiselerden biridir.[75]

Kâvuk: Kamûs-ı Türkî'de; içi boş, kof anlamında kav kökünden yapılmış bir isimdir; vaktiyle başa giyilen şey ki ekseriya pamuklu ve yüksekçe olup üzerine sarık sarılır, şeklinde tarif edilir. Osmanlı'da köklü bir geleneğe sahip olup kavuğa, Uygurca eserlerde ve Kaşgarlı Mahmud'un eserlerinde rastlanır. Üzerine beyaz sarık sarılmış kavuk giymek Müslüman olma alametidir.[76] Osmanlı'da çeşidi, adı ne olursa

69 Mine Esiner Özen, *agm.,* s. 318.
70 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 136.
71 Mine Esiner Özen, *agm.,* s. 320.
72 Mehmet Zeki Pakalın, *age.,* s. 164.
73 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 146.
74 Betül İşpirli Argıt, *agm.,* s. 234.
75 Füsun Bayer, *age.,* s. 145.
76 Betül İşpirli Argıt, *agm.,* s. 232.

olsun kavuk mutlaka sarık sarılarak giyilmiştir, sarıksız kavuk asla giyilmemiştir. Üzerine sarılan sarıklara göre; kallâvî, mücevveze, horasânî, selîmî, yusûfî, örf, kâtibi, molla kavuğu, tâc gibi isimler almıştır.[77]

Kaytan: Karaman-Konya yöresinde; eskimemesi için şalvar paçasına geçirilen örgü olarak bilinir.[78]

Kefen: Ölünün gömülmeden önce sarıldığı beyaz bez, kefen bezi, yakasız gömlek, yakasız mintan.[79]

Kemer: Bir şerit şeklinde yapılan ve giyilen esvabı belden sıkıp tutmak için veya sadece süs olarak kullanılan ve bele yalnız bir defa dolanarak önden bir toka ile tutturulan şey.[80]

Kerake: (Kerrâke) İlmiye sınıfına mensupların giydiği, ince sofdan yapılan hafif bir cübbenin adıdır.[81] Günümüzde *Vehbî'nin kerrakesi* deyimi bu elbiseyle alakalı bir hikâyeden ortaya çıkmıştır.

Kontoş: Büyük devlet adamlarının giydiği üstlüğün adıdır.[82] Kamûs-ı Türkî'de ve Lehçe-i Osmanî'de; Tatar beylerinin giydiği, yüzü harç işlemeli üstlük, şeklinde tarif edilir.[83]

Köse: Yüsrî'nin ifade ettiği bu terim hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamıştır. Halkın kullandığı bir giysi veya bir kumaş türü olduğunu düşünüyoruz.

Kubûr: Sahtiyandan yapılmış enli bir çeşit kuşaktır. Ayrıca gömlek kollarındaki düğmelenecek yer anlamı da vardır.[84] Dar olan elbisenin kol ve bacak kısımları hakkında kullanılır kubur gibi kol tabiri dar bir kol manasını ifade eder.[85]

Lübâde: Libade olarak bilinen bu elbise Kamûs-ı Türkî'de; dikişli pamuklu kısa hırka olarak ifade edilir.[86] TDK Derleme Sözlüğü'nde; Pamuklu kadın elbisesi. 2. Arkası ve önü sırma ile işlenmiş kısa kollu gelin elbisesi. 3. Yelek. 4. Köy kadınlarının elbise üstüne giydikleri bir

77 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 148-149.
78 TDK Derleme Sözlüğü.
79 TDK Sözlüğü.
80 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 152.
81 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 154.
82 Mehmet Zeki Pakalın, *age.,* s. 293.
83 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 158.
84 TDK Derleme Sözlüğü.
85 Mehmet Zeki Pakalın, *age.,* s. 309.
86 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 168.

çeşit manto. 5. Pamuklu, geniş kollu kadın ceketi, hırka. 6. Cepken, şeklinde geçer.

Kuşak: Beli sıkı tutmak için dar kumaş, şal vb. Eski Türk giyim kuşamında hem erkek hem kadın belinde çok önemli bir yeri olmuştur. Kuşak, eski dönemlerde hem bir erkek süsü olmuş, hem de öne gelen kıvrımlarından cep gibi istifade edilmiştir. Eski kadın giyim kuşamında da, entariler üstüne sarılan dış kuşakları önemli yer almıştı. Bilhassa şal kuşaklar eski kıyafetlere pitoresk bir revnak verirdi.[87]

Kutnî: Pamuktan yapılmış kumaş anlamına gelir. Zamanla çözgüsü ipek, atkısı pamuk olan kumaşlara da bu ad verilmiştir. Kutnular atlas ve kemhadan sonra en sık ve en kalın dokunan kumaşlardır. 18. asırda sarayda kullanılan kutnulardan üç etek, entari ve şalvar yapılmıştır. Masa örtüsü, perde, yastık yüzü ve mefruşat alanında da çokça kullanılmıştır. Günümüzde Gaziantep'te dokunmaya devam eden geleneksel bir tekstil ürünüdür.[88]

Kürdiyye: TDK Derleme Sözlüğü'nde; "kadın ceketi" ve "uzun hırka" şeklinde geçer.

Lâbis-i Çâr: Örtünmeye elverişli büyüklükte bir veya iki kanat halinde olup, pişmiş ipekle dokunan bez ve ipekliler. Düz ve süslü olarak iki türlüdür. Bağdat, Halep, Şam ve Bursa'da dokunanları en makbulleri idi. Tespit edilebilenleri: Lopalı, müşabak, sade güzel, geçmeli, taçlı, mihraplı, kolanlı, Acem çarıdır.[89]

Libâs: Elbise

Libâs-ı âsumâni: Mavi renkli elbise

Mermer: Tülbentten kalın, pamuklu, beyaz bir dokuma; mermerşahi de denir.[90]

Mıkrâz: Makas

Mîrzâyi: Yüsrî'nin ifade ettiği bu terim hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamıştır. İsminden ötürü pahalı bir giysi yahut değerli bir kumaş olduğunu düşünmekteyiz.

Nâfe: Postları kürk olan hayvanların göbek tarafı parçaları ile yapılan kürklere nafe kürkü adı verilir. Post isimleriyle de nafe samur

87 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 160-161.
88 Fikri Salman, *agm.,* s. 34.
89 Mine Esiner Özen, *agm.,* s. 307.
90 Mine Esiner Özen, *agm.,* s. 326.

kürk, nafe vaşak kürk denilirdi.[91]

Nakş: İpekle sırma ile işleme, bir şeyi çeşitli renklere boyamak.

Nâr Çiçeği Kaftân: Nar ve Nar Çiçeği motifi, çeşitli Türk bezemeleri arasında, hem dekorasyona ve hem de görsel çeşitlemelerinde geniş olanaklar sağladığından tarihsel süreçte çok fazla kullanılmıştır ve en güzel örnekleri de kumaşlarda görülmüştür. Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan bir kaftanda görülen 60 cm büyüklüğündeki nar motifi, narın cennet meyvesi olduğunun kanıtıdır. Nar özellikle 16. asırda İtalyan ve İran kumaşlarında da kullanılmıştır.[92]

Nemed: Keçe ve dervişlerin giydiği hırka anlamındadır.

Nîm-ten: Halk dilinde "mintan" olarak bilinen bu elbise iç gömleği üstüne giyilir, etekleri kalçaları örtecek kadar uzun, uzun kollu, düz yakalı, önü entari gibi yarım yırtmaçlı olup yırtmacı üç yahut dört düğmeyle kapanır, baştan geçirilip giyilir.[93]

Pâ-pûş: Dilimize "pabuç" biçiminde geçmiş olup ayakkabı manasındadır.

Peçe: Kadınların tesettür maksadıyla kullandıkları yüz örtüsüne verilen addır. İtalyanca pezzeto'dan alınma bir kelimedir.[94]

Peşmî: Yünden ve kıldan yapılan bir çeşit kumaş adıdır. İyi cinsinden sadrazamlar, âdi cinsten de fakirler ve dervişler sarık olarak kullandıkları gibi hırka yapıp sırtlarına giyerlerdi.[95]

Pîrehen: Gömlek

Sâde: Sırmasız olarak ibrişimle dokunan ve sonradan üzerine altın veya gümüş telle işleme yapılan kumaş çeşididir.[96]

Sandâl: İpekli-pamuklu eski bir kumaşın adıdır.[97] Bu çizgili kumaşın bir çizgisi ipek, diğeri pamuktan dokunur. Bunların dallı ve beneklileri de vardır. İstanbul Kapalı Çarşı'da bu tür kumaşların satıldığı yer olduğu için buradaki bedestene Sandal Bedesteni denmiştir.[98]

---

91 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 179.

92 Sibel Arık (2009). "Türk Dokumacılık Sanatında Nar Motifi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi,* C. 6, S. 1, s. 588.

93 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 174.

94 Mehmet Zeki Pakalın, *age.,* s. 765.

95 Mehmet Zeki Pakalın, *age.,* s. 773.

96 Fikri Salman, *agm.,* s. 36.

97 Mine Esiner Özen, *agm.,* s. 331.

98 Fikri Salman, *agm.,* s. 36.

Selîmî: Sultanların, sadrazamların, vezirlerin ve devlet erkânının giydiği kavuktur.[99] Selimiye; Avrupalıların brokar dedikleri ipekli kumaş. Sırmalı ve üzeri çiçek tezyinatlı çok güzel bir kumaştır.[100]

Semmûre: Samur adı verilen hayvanın postundan yapılan kürke denilir. Kara ve sarı samur olarak iki cinsi vardır. Samur, kürklük postların en kıymetlisi olarak bilinir.[101]

Ser-haddi: Sefere giderken, uzun yolculuğa çıkarken giyilen ceket gibi, etekleri ancak diz kapaklarına kadar inen kısa kürklere serhadi kürk, koncları baldıra kadar çıkan mestlere de serhadi mest gibi isimler verilmiştir.[102]

Sıkma entârî: bkz. Anteri. Ayrıca "sıkma" Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulan Nizam-ı Cedid'de askerlerin giydikleri şalvar biçimi pantolonun adıdır.[103]

Sırmalı Fermelek: Kaynaklarda "fermene" şeklinde yer alır. Harçla işlenmiş ve yuvarlak yanlı yelek; Harda işlenmiş esnaf vesaire takımına (ayak takımına) mahsus her nevi elbisedir.[104] Kolsuz işlemeli bir nevi yeleğin adıdır. Salta, ceket, şalvar ve poturlara sırma ve kaytandan yapılan işlere de bu ad verilir.[105]

Sırmalı Uçkur: bkz. Uçkur

Sûfi: İnce keçi kılından şali gibi dokunan bir nevi kumaş adıdır.[106] Tiftik yapağısından ince bükülmüş iplikle dokunan düz kumaşa, ham sof veya som sof denir. Halk tarafından giyim eşyası yapımında kullanılan softan, zaman zaman padişahlara da kaftan dikilmiştir.[107]

Sûzen: İğne

Şâl: Atkısı ve çözgüsü yün olan desenli bir kumaştır. İpek ve pamuk ipliğinden dokunanları da vardır. Doğu memleketlerine ait bir dokuma olan şal; en çok Hindistan, İran, Türkistan, Trablus ve Anadolu'da dokunmuştur.[108]

---

99 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 150.
100 Mine Esiner Özen, *agm.,* s. 331.
101 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 202.
102 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 204.
103 Mehmet Zeki Pakalın, *age.,* s. 205.
104 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 112.
105 Mehmet Zeki Pakalın, *age.,* s. 608.
106 Mehmet Zeki Pakalın, *age.,* s. 16.
107 Fikri Salman, *agm.,* s. 38.
108 Fikri Salman, *agm.,* s. 39.

Şâlî: Tiftikten dokunmuş ince kumaş adıdır.[109] Kaba ve seyrek dokunanları genelde bayrak yapımında kullanılmıştır. Büyük ve seyrek dokunan Ankara şalisinden büyük bayraklar yapılırdı. Daha önceki yasalarımıza göre Türk bayrağı sadece şaliden yapılmaktaydı.[110]

Şalvar: "Üst kısmı geniş ve kırmalı, bacakları don gibi ayrı ve bol üstlük don adıdır, Çuha, kazmir gibi kalın, atlas gibi ipekli, şal gibi ince yün kumaşlardan yapılırdı.[111] Erkek şalvarları ekseriya yünlü kumaştan, kadın şalvarları da bazen ipekli kumaştan olurdu.[112]

Şerit: Dar, uzun dokuma veya kumaş parçasıdır.

Şeş-geri: Şeştârî olarak bilinir. Altıparmak kumaşının başka bir cinsi olup, şitari, çitari, balkaymak gibi adlar da alan bir kumaştır.[113] Yollu kumaşlardan birinin adıdır. Hind'de, Şam'da ve daha başka yerlerde yapılan ve her rengi bulunan bu kumaştan erkek üst gömlekleri, entariler yapılırdı.[114]

Tâc: Şeyhlerin giydikleri kavuklara verilen addır.[115]

Taraklı: Bir kumaş türünün adıdır.

Ten-nura: (Tennure) Mevlevîlerin giydikleri kolsuz, yakası yırtmaçlı, bel tarafı kırmalı, geniş bir çeşit uzun entari adıdır.[116]

Terlik: Ev içinde giyilen hafif bir ayakkabıdır. Ayrıca eskiden külah ve kavuk altına giyilen ve serpuşun ter ile kirlenmesini önleyen bir takkeye verilmiş isimdir.[117]

Tolama: Üste giyilen cübbemsi bir nevi elbisenin adıdır. (Pakalın, 1983: 470) Hem kadın hem erkek giysisi olan dolamada çuhadan entari gibi, önü açık olarak ilik düğme ile kapanmayarak kavuşturulur ve üstüne kuşak bağlanır.[118]

Ton: Elbise. Vücudu belden aşağı topuklara kadar örten ve bacaklar için ilki paçası bulunan ve ten üstüne giyilen bir iç çamaşırı; tasrih ile iç

---

109 Mehmet Zeki Pakalın, *age.,* s. 307.
110 Fikri Salman, *agm.,* s. 39.
111 Mehmet Zeki Pakalın, *age.,* s. 307.
112 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 215.
113 Mine Esiner Özen, *agm.,* s. 335.
114 Mehmet Zeki Pakalın, *age.,* s. 345.
115 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 150.
116 Mehmet Zeki Pakalın, *age.,* s. 456.
117 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 229.
118 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 92.

donu, ayrıca tuman da denilir.[119]

Tuman: bkz. Ton

Uçkur: İç Donu, Çakşır, Şalvar, Sıkma, Potur, Zıbka, vücudun belden aşağı alt kısmına geçirilip giyilen her şey. Uçkurlar hem örgü, hem kumaştan olurdu; iç donu uçkurları tahminen 2 parmak eninde, dar, fakat çakşır, şalvar uçkurları 3-4 parmak genişliğinde olurdu ve uçları ipekle, hatta sırma ile işlenerek süslenirdi.[120]

Vâlâ: El tezgâhlarında, siyah yünden dokunan, kalın ve aynı zamanda ensiz kumaşa, Yozgat ve Kastamonu'da verilen addır. Ekseriyetle iki renkli olup, elbiselik olarak kullanılan ince ve kıymetli bir cins dokuma kumaştır.[121]

Yâdeli: Yüsrî'nin ifade ettiği bu terim hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamıştır. Bir kumaş çeşidi olduğunu düşünmekteyiz.

Yağlık: Mendil

Yaka: Giysilerin boyna gelen bölümüne eklenen ve türlü biçimlerde olan parçası.[122]

Yeleklenmek: Kanatlanmak, kanat açmak demektir. Yelek kelimesinin iki anlamı vardır. Okların kezliklerine takılan tüy ve kolsuz ve kısa giysi anlamı vardır.[123]

Yüksük: TDK Sözlüğü'ne göre; dikiş dikerken, iğnenin batmasını önlemek için parmak ucuna takılan kesik koni biçiminde gereçtir.

Zîb: Güzel elbise.

Sonuç

Divan şiirinde her ne kadar az da olsa satranç, musiki, denizcilik, kitap gibi belirli alanlara ait terimlerle oluşturulan müstakil manzumeler vardır. Bu hususta elbise terimleriyle yazılmış şiirler de divan edebiyatında mevcuttur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu tarz manzumeler ağırlık olarak gazel nazım şeklinde görülmektedir. Bunun sebebi, sevgilinin gazellerde daha fazla bahis konusu olmasından ötürüdür. Elbise de sevgiliye ait bir güzellik unsuru olduğundan gazellerde daha fazla işlenmesi doğaldır. Yüsrî, kaside nazım şekliyle bu

119 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 93.
120 Reşat Ekrem Koçu, *age.,* s. 236.
121 Mine Esiner Özen, *age.,* s. 338.
122 *TDK Sözlük.*
123 Mehmet Zeki Pakalın, *age.,* s. 616.

alandaki en dikkat çekici örneği ortaya koymuştur. Yüsrî'nin kasidesi -adı yeni konulmuş bir tür adı olarak- "libas-nâme, elbise-nâme" başlığına dâhil edilebilir. Belîğ de "hayyat-nâme" adlı terzilik ve elbiseyle ilgili hususları işlediği manzumesinde "tesdis" nazım şeklini tercih etmiştir.

Bu manzumelerde beyitlerde doğrudan elbise çeşitleriyle ilgili tarifler bulunmamaktadır. Elbette bu tarz manzumeler dikkat çekmek, sanat gösterisi yapmak maksadıyla yazılmıştır. Şairler, elbise adlarını tevriye, iham, mecaz gibi çeşitli edebî sanatlarla ele almışlardır. Sadece bir elbise adının bütün beyitlerde işlendiği bazı gazellerde, o elbisenin rengini çağrıştıracak unsurların bulunması, şairlerin bir "kompozisyon bütünlüğü" anlayışına sahip olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir.

Bu manzumeler, Türk kültür tarihi açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Şairler elbise adlarını şiirlerinde kullanarak aslında yaşadığı devrin sosyal hayatı, kültür hayatı hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Gördüğümüz kadarıyla şairler meşhur kumaş ve elbise çeşitleriyle beraber halk arasından kullanılan ve adları literatüre henüz daha girmemiş elbise terimlerinden de söz etmişlerdir. Örneğin Yüsrî'nin altını çizerek vurguladığı bazı elbise adları bugün unutulmuş olduğundan konuyla ilgili kaynaklarda yer almamaktadır. Şairin elbise terimi olarak ifade ettiği; "afitabe", "burûc", "cûd", "fenâ yahut fenâyı" "gül-efser", "hünkâr", "kâ'im-i hâne", "köse", "mîrzâ", "yâdeli" gibi bazı kavramlar, -tespit edebildiğimiz kadarıyla- kumaş-elbise literatüründe yer almamaktadır. "Kürdiyye" "ah" gibi bazı terimleri ise ancak tarama sözlükleri sayesinde tespit edebildik. Adı günümüzde duyulmamış pek çok elbise adı bu manzumelerde yer almaktadır. Divanların bu şekilde diğer disiplinler tarafından incelenmesi sonucu ortaya pek çok değerli malzemenin çıkacağı muhakkaktır.

Kaynakça

AKKUŞ, Metin (2007). *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası: Edebî Türler ve Tarzlar,* Erzurum, Fenomen Yay.

AKMAN, Eyüp (2008). "Yunus Emre Divanında Giyim-Kuşam", *I. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu,* Aksaray Üni.

AKSOYAK, İ. Hakkı (2005). "Manastırlı Celâl'in Satranç Terimleri İle Yazdığı Gazeli", *Türklük Bilimi Araştırmaları,* Niğde, S. 18, ss. 7-16.

ARGIT, Betül İşpirli (2015). "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam",

Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Toplum, (Editör: Arif Bilgin) C. 4, ss. 230-247.

ARIK, Sibel (2009). "Türk Dokumacılık Sanatında Nar Motifi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi,* C. 6, S. 1, ss. 583-593.

BATİSLAM, H. Dilek (2008). "Nedim Divanı'nda Giyim Kuşam ve Süslenmeyle İlgili Unsurlar", *38. İCANAS Uluslar Arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri,* Ankara, ss. 261-282.

BAYER, Füsun (2010). *Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı,* Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üni. Kayseri.

BİLGEN, Sıdıka (1999). *Osmanlı Dönemi Türk Kadın Giyimi 16. yy-19. yy,* Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üni.

CANIM, Rıdvan (2012). *Divan Edebiyatında Türler,* Ankara, Grafiker Yay.

ÇAPAN, Pervin (2000). "Yahya Bey Divanı'nda Estetik ve Kültürel Bir Değer Olarak Giyim Kuşam ve Renk Unsurları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* S. 3 İstanbul, ss. 169-189.

ERDOĞAN, Mehtap (2010). "Divan Şiirinin Kaynaklarından Musiki İlmi ve Musiki Terimleriyle Yazılmış Bazı Manzumeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. 3, S. 15, Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı, ss. 28-55.

KAPLAN, Yunus (2015). "Klasik Türk Şiirinde Denizcilik Terimleriyle Yazılmış Bilinmeyen Şiirler-1", *Turkish Studies,* Volume 10, Issue 16, ss. 807-826.

KOÇU, Reşat Ekrem (1967). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* Başnur Matbaası, Ankara.

MASARACI, Yasemin Gümrükçüoğlu (2015). "İstanbul Çatma ve Selimiyeleri", *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Toplum*, (Editör: Arif Bilgin) C. 4, ss. 247-263.

ÖZEN, Mine Esiner (1981). "Türkçe'de Kumaş Adları", *Tarih Dergisi,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. Sayı: 33, İstanbul. ss. 291-340.

ÖZLÜK, Işılay Pınar (2011). "Edirneli Nazmî'nin Türkî-i Basit Divanı'nda Giyim Unsurları", *Sosyal Bilimler,* C. 1, S. 2, ss. 97-113.

ÖZTOPRAK, Nihat (2010). "Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 4,* İstanbul, ss. 103-154.

PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, II, III,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

SALMAN, Fikri (2010). "Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz", *Sanat Dergisi,* S. 6, ss. 13-42

SEFERCİOĞLU, Nejat (1999). "Divan Şiirinde Mûsikî İle İlgili Unsurların Kullanışı", *Osmanlı Ansiklopedisi,* C. 9, Yeni Türkiye Yay., ss. 649-668.

TIETZE, Andreas (1951), "16. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili; Âgehî Kasidesi ve Tahmisleri", *Türkiyat Mecmuası 9,* İstanbul, ss. 114-116.

UÇAR, Zofie (2013). "19. Yüzyıldaki Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kıyafetleri Üzerine Bazı Tespitler", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* C. 10, S. 4 ss. 26-42.

Divanlar

Ahmed Paşa Divanı, Haz: Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay. 1992.

Belîğ Divanı, Haz: Gamze Demirel, Dr. Tezi, Fırat Üni. 2005.

Celîlî Divanı, Haz: Şevkiye Kazan Nas, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2011.

Fehîm-i Kadîm Divanı, Haz: Tahir Üzgör, AKM. Yay. 1991.

Feyzî Divanı, Haz: Sevinç Karagöz, YL Tezi, Sakarya Üni. 2004.

Hayâlî Bey Divanı, Haz: Ali Nihad Tarlan, İstanbul, 1945.

Taşlıcalı Yahyâ Divanı, Haz: Mehmet Çavuşoğlu, İstanbul, 1977.

Ulvî Divanı, Haz: İsmail Çetin, YL Tezi, Fırat Üni. 1993.

Vecdî Divanı, Haz: Hasan Kavruk vd. Kültür Bakanlığı Yay. 2009.

Yüsrî Divanı, Haz: Aslıhan Yıldız Acar, YL Tezi, Selçuk Üni. 2001.

SÛDÎ'NİN MANZUM LÜGAT ŞERHİ: ŞERH-İ TUHFE-İ ŞÂHİDÎ

Dr. İlham KÖSE*

Osmanlı Türkçesi, kelime dağarcığı Farsça ve Arapça ile harmanlanmış bir Türkçedir; bu itibarla Osmanlı aydınının ve özellikle klasik Türk edebiyatı şairinin bu iki dili bilmesi neredeyse elzemdir. Osmanlı medreselerinde tıp, coğrafya, astronomi ve daha başka birçok ilmin yanı sıra Arapça ve Farsça dilleri de mutlaka öğrenilmelidir. Bir dili öğrenmek için sadece gramer kurallarını bilmek elbette yeterli değildir, belki ondan daha önemli olan o dilin kelimelerini ezberlemektir ve bunun için de çok çeşitli yollar denenebilir. Bu yollardan bir tanesi de Osmanlı için çok önemli olan ve ezberi kolaylaştıran şiir yöntemidir.

Klasik Türk edebiyatında dil öğretmek için onlarca Arapça ve Farsça manzum lügat yazılmıştır.[1] Bunlar arasında manzum sözlük yazma geleneğinin en başarılı ismi kabul edilen Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede'nin[2] yazdığı *Tuhfe-i Şâhidî* isimli eser çok önemli bir yer tutar ve şairin şöhretini borçlu olduğu en meşhur eseridir. Farsça-Türkçe manzum bir sözlük olup türünün 4. örneğidir. 921/1515 yılında yazılmıştır. Müellif, sözlüğün önsözünde babasının küçükken kendisine manzum sözlükler okuttuğunu ve bunlar arasında Tuhfe-i Hüsâmî'den tahsil hayatında çok faydalanarak onu örnek aldığını dile getirmiş ve eserini telif etme sebebi olarak da Tuhfe-i Hüsâmî'yi göstermiştir.

Şâhidî, sözlüğünde Mesnevî'den derlediği Farsça kelimeleri Mesnevî'deki anlamlarıyla nazmederek bu kelimelere döneme uygun Türkçe anlamlar vermiş ve böylece sözlüğe olan rağbetin artmasına vesile olmuştur. Tuhfe-i Hüsâmî'ye nazire olan bu eser başarılı sayılacak bir şekilde nazmedilmiştir. Bu sebeplerden olacak ki döneminde medrese ve diğer eğitim kurumlarında gerek Farsça gerekse aruz öğretimi için önemli bir kaynak teşkil etmiştir.

---

* Öğr., Milli Eğitim Bakanlığı, edebistane@hotmail.com

1 Yazılan lügatler için bakınız: İlham KÖSE, *Bosnalı Sûdî (ö. 1600)'nin Tuhfe-i Şâhidî Şerhi (İnceleme-Çeviriyazılı Metin)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İstanbul 2017, s. 9-12.

2 Şâhidî İbrahim Dede ve eserleri hakkında bilgi için bakınız: İlham KÖSE, *a.g.e.*, s. 14-16.

Sözlük bir dibace, her biri sayısı 5 ile 20 beyit arasında değişen 27 kıt'a ve bir hatimeden oluşmaktadır. Tuhfe hakkında bilgilerin yer aldığı dibace 61 beyit olarak mesnevî tarzında kaleme alınmıştır. Yine hatime de mesnevî nazım şekliyle yazılmış olup 6 beyitlik bir tarih kıt'asından meydana gelmiştir. Kıt'aların sonunda kıt'ada kullanılan bahirlerin vezni, bir mısraı Farsça diğeri bunun Türkçe tercümesi olan birer beyit ile örneklendirilmiş ve son beyitlerde de bahrin adı ve tef'ileleri yazılmıştır. Eserin takti beyitlerinin sayısı 56 olup sözlük kısmı dediğimiz bölümdeki beyit sayısı ise 338'dir. Toplamda 455 beyitten oluşan Tuhfe'nin beyit sayısı yazma nüshalarda daha çoktur.

Hem yazıldığı devirde hem de kendinden sonraki dönemlerde oldukça ilgi gören Tuhfe-i Şâhidî bu yönüyle kendinden sonra kaleme alınan manzum sözlükler ve şerhler için bir örnek ve sebep teşkil etmiştir. Her ne kadar yazma nüshaları fazla olsa da bu zamana kadar eserin müellif nüshası tespit edilememiştir. En çok şerhi yazılan manzum sözlük olma özelliğini elinde barındıran Tuhfe-i Şâhidî; Lügat-i Şâhidî, Tuhfe-i Şâhidiye, Kitâb-ı Şâhidî, Manzume-i Şâhidî gibi adlarla da bilinmektedir.[3]

Şâhidî'nin bu manzum sözlüğü, kendisinden sonra yetişmiş onlarca müellif tarafından tanzir edilmiş, eserin muhtevasına dair şerhler[4] yazılmıştır. Bu şerhlerden biri de makalemizde ele aldığımız Bosnalı Sûdî'nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî adlı eseridir.

Bosnalı Sûdî bilgi birikimi, araştırmacı kimliği ve dönemine göre bir hayli akademik bakış açısıyla Türk Şerh edebiyatının önde gelen şârihlerinden biri olarak kabul edilir.[5] Şârih, Farsça kelimeleri kolaylıkla ezberletmeyi amaçlayan Tuhfe-i Şâhidî'yi şerh ederken, Hâfız Divanı, Gülistân ve Bostân gibi edebî eserler üzerine kaleme aldığı şerhlerine göre daha az ayrıntıya giren bir yol izlemiştir. Bu eserde, şârihin diğer eserlerindeki, özellikle Hâfız Divanı, Gülistân ve Bostân şerhlerindeki ayrıntıcı bakış açısına, çok bilgi veren açıklamalarına, gramere ve etimolojiye yönelik yoğun dikkatine, bilgi birikimini gözler önüne süren reddiyelerine pek rastlanmaz. Bunda, Tuhfe-i Şâhidî'nin, kelimelerin ve ibarelerin Türkçe ve Farsça karşılıklarından müteşekkil, herhangi bir edebî sanat veya mesaj kaygısı taşımayan bir sözlük olmasının payı

---

3 Yusuf ÖZ, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya: Alagöz Basım Ltd, 1999, s. 23-28.

4 Şerh hakkında geniş bilgi için bakınız: Ozan YILMAZ, *Gülistan Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2012, s. XI-XXIII; İlham KÖSE, *a.g.e.*, s. 1-8.

5 Sûdî ve eserleri hakkında bakınız: Ozan YILMAZ, *a.g.e.*, s. XLV-LIII; İlham KÖSE, a.g.e., s. 27-30.

büyüktür. Yine Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'nin, Sûdî-i Bosnevî'nin diğer şerhlerine bakarak, şârihin diğer eserlerinden önce kaleme aldığı acemilik dönemi mahsullerinden olabileceğini de söyleyebiliriz.

Bütün bunlarla beraber şârihin bu eserinde izlediği yöntemleri şu şekilde sıralayabiliriz:

* Ana metnin tamamı şerh metnine dâhil edilmiştir. Yani şârih, bir beyti şerh etmeden önce beytin orijinalini vermiştir.

* Beyti yazdıktan sonra Farsça kelimelerin ve ibarelerin Türkçe ve Arapça karşılıklarını vermiştir.

* Ardından beytin vezninin iyi anlaşılması için aynı beyit üzerinden takti'ini göstermiştir.

[57b][6]

Büklimek oldı sikīzīden sütūr
Ilḳıya derler gevişdür nīş-ḫor

Maḥṣūlü'l-beyt: Sikīzīden, kesr-i sīn ve kesr-i kāf-ı Fārisī ve kesr-i zā'-ile maṣdardur. Türkce bükleyüp ve sürçmek dimekdür. ʿArabca . Sütūr, żamm-ı sīn ve żamm-ı tā'-ile Türkce ılḳı ve davar dimekdür. ʿArabca ḫayl. Nīş-ḫ̌āre, kesr-i nūn-ile ve nūndan ṣoñra olan yā', nūnuñ kesresinden işbāʿ ile ḥāṣıl olmadur żarūret-i vezn içün. Ve daḫı żamm-ı ḫā' ve baʿde'l-vāv elif-i resmī-ile ve feṯḥ-i rā'-ile. Zīrā rādan ṣoñra hā'-i sākine iledür. Līkin hā'-i sākine ḫaẕf olındı riʿāyetün li's-secʿ. Ve'l-ḥāṣıl Türkce geviş ve reçine yaş dimekdür. ʿArabca meżaġ.

Taḳṭīʿu'l-beyt:

Büklimekol/ dısikīzī/ densütūr
Ilḳıyadir/ lergevişdür/ nīş-ḫor

[64b]

Hem nüfūl oldı deriñ daḫı güzāf
Beyhude sözdür ʿaḳılsızdur nişāf

Maḥṣūlü'l-beyt: Nüfūl, bi-żammi'n-nūn ve'l-fā' ve yecūzü ḫaẕfü'l-vāv teḫavḳala. Ve'l-ḥāṣıl ince maʿnāsına da gelür. Ammā bunda Türkce deriñ dimekdür. ʿArabca ʿamīḳ. Güzāf, żamm-ı kāf-ile Türkce aṣṣısız söz ve aṣṣısız iş ki ʿAcem beyhūde dir. ʿArabca ʿabeṣ. Nişāf, kesr-i nūn-ıla. Līkin bānıñ mīme ḳurb-ı maḫreci oldığıyçün riʿāyetü's-secʿ bā fāya

[6] Makaledeki varak numaraları Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Bölümü 866 numarada kayıtlı nüshaya göre verilmiştir.

tebdīl olındı. Ve'l-ḥāṣıl Türkce ʿaḳılsız dimekdür. ʿArabca ġabī.

Taḳṭīʿu'l-beyt:

Hemnüfūlol/ dıderiñda/ ḫıgüzāf
Beyhudesöz/ dür'aḳılsız/ durnişāf

* Eserin Sûdî'ye ait olduğunu gösteren bir üslup özelliği de diğer şerhlerinde de sık sık kullandığı "ve li-külli vichetün" iktibasıdır. Bir âyet-i kerîmeden (Kurân-ı Kerîm Bakara 2/148) muktebes olan bu yapı "Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır" anlamına gelir. Şârih, bazı yorumlarının sonunda bu ifadeye yer verir. Mesela aşağıdaki örnekte bunu görmek mümkündür:

Ör) Yūhe żamm-ı yā ve fetḥ-i hā-y-ladur, līkin hā'dan vāv bedel ḳılup yūve dimek de cā'izdür. Veyāḫud yā'yı bedel ḳılup yūye dimek de cā'izdür. Ve li-külli vichetün. (30a)

* Ayrıca gençlik döneminde yazdığı anlaşılan bu şerhte, daha sonraki şerhlerinde sık kullanacağı reddiyelerine de rastlanır. Bu gibi kısımlar bir yerde karşımıza çıkar:

Ör) Ājeng, elif-i memdūde baʿdehū fetḥ-i [zā-yı] Fārisiyle Türkce ḳaşda ve alında çīn. Kesr-i cīm-i Fārisiyle büklüm ve ḳıvırcıḳ ve ḳırışıḳ ve burtarıḳ maʿnāsına da gelür. İmdi çīn kelimesine olan [nūn]-ı nāfiyeye fetḥa ḥareket ile oḳuyup ve oḳudan Fārisī bilmedüginden ḳaṭʿ-ı naẓar Türkī de bilmez imiş. Nitekim lüġāt-ı Fārisīde böyledür. Ve'l-ḥāṣıl ājeng kelimesiniñ maʿnāsı Türkce alnın ve ḳaşın ḳırışdurup ve purtartmaġa derler. (64b-65a)

* Aşağıdaki örnekte de "rüşvet" meselesi hakkında detaya girmiş, metnin geneline bakılınca çok az yaptığı ayrıntıya girme anlayışını burada göstermiştir:

Ör) Yāre, fetḥ-i rā'-ile Türkīce bir iş görmek içün ḥākimler aldığı aḳçe ve māl ve puldur ki ḥażret-i Resūl ʿaleyhi's-selām "laʿnetullāhi'r-rāşī ve'l-mürteşī"[7] buyurdı. Rāşī, rüşvet virici dimekdür. Ve mürteşī, alıcı dimekdür. Pes rāşī evvel ẕikr olup mürteşī ṣoñra ẕikr olduġından ẓāhirdür evvel rüşveti viren melʿūn olur baʿdehū alan. Pes bu minvāl üzre rüşveti alanı öldürmek īcāb ider. Vireni öldürmek evlā bi'ṭ-ṭarīḳdur. Ve'l-ḥāṣıl rāşī ile mürteşī mā-beyninde baḫşiş ve peşkeş nāmında olan nesneye ʿArabca rüşvet dirler. (68a-68b)

* Kelime ve terkiplerin lügat anlamını vermekle birlikte, yeri

[7] Rüşvet alana da verene de lanet olsun.

geldikçe Türkçe, Arapça karşılıklarını yazmış, mecazî ve yan anlamlı kullanımlara dair "bunda murâd…" şeklinde başlayan yapılarla şerhini zenginleştirmiştir.

* Metinde ara başlıklarla geçiş yaptığı görülür. Sözgelimi "mahsûl-i beyt" gibi ara başlıklarla şerh ettiği parçanın Türkçe çevirisini yapmıştır. Esas aldığı parçayı düzgün bir şekilde Türkçeye çevirmiş, böylece metni takip etmesini kolaylaştırıcı bir yol izlemiştir.

* Şârihin tespitlerinin önemli bir bölümü de gramerle ilgili özelliklerdir. Sudî'nin diğer eserlerindeki hassasiyetlerinden de bildiğimiz üzere kendisi Arapça ve Farsça gramer kurallarına dair oldukça mühim tespitler yapmayı alışkanlık haline getirmiştir. Başta harfler olmak üzere bilhassa ekler konusunda görüşlerini bildirmiş, böylece Arapça ve Farsça dilbilgisi araştırması için kaynak oluşturabilecek bilgiler vermiştir.

* *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî*'de geçen gramerle ilgili tespitler aşağıdaki gibidir:

İmdi elfāẕuñ āḫir ḥarflerini sākin ḳayd ile ḳayd itmege ḥācet yoḳdur. Ve elfāẕuñ evāyilinde olmayan eliflerüñ mā-ḳabllerinde olan ḥarfler meftūḥdur. İmdi ol eliflerüñ mā-ḳabllerinde olan ḥarfleri meftūḥ ḳayd ile ḳayda ḥācet yoḳdur. Ve daḫı meftūḥ olan ḥarfleri ve meksūr olan ḥarfleri kesr ile ve mażmūm olan ḥarfleri żamm-ile ḳayd iderüz. Ve bundan māʿadā sākin olan ḥarfleri sükūn ile ḳayd itmezüz. Pes şol ḥarfler ki kelimenüñ āḫiri olmaya ve fetḥ-ile veyāḫūd kesr-ile veyāḫūd żamm-ile ḳayd da olmaya. ʿİlm-i yaḳīnuñ olsun ki ol ḥarfler sākindür. Ve'l-ḥāṣıl, meṣelā żamm-ı tā-ile ve fetḥ-i kāf-ı ʿAcem-ile ḳayd idüb tüvānger diyince maʿlūm olsun ki tā mażmūm imiş. Zīrā żamm-ı tā'-ile diyüp tāyı żamm-ile ḳayd eyledük. Daḫı maʿlūm oldı ki vāv meftūḥ imiş. Zīrā vāv elifüñ mā-kablidür, meftūh olur elbette. Ve elif ise sākin olduġı ẓāhirdür zīrā elif ḥareket ḳabūl eylemez. Ve daḫı ẓāhir oldı ki nūn sākin imiş. Zīrā nūnı ḥarekāt-ı ṣelāṣenüñ biriyle ḳayd eylemedük. Ve daḫı ẓāhir oldı ki rā sākin imiş. Zīrā kelimenüñ āḫir ḥarfidür. Ve ḳıs ʿalā-hāẕā fī-māʿadahu. (1a-1b)

Suḫan, fetḥ-i sīn-ile ve żamm-ı ḫā'-ile sözdür veyāḫūd żamm-ı sīn-ile ve fetḥ-i ḫā'-ile yine sözdür. Ve suḫanuñ āḫirinde olan mīm żamīr-i mütekellim-i vaḥde içündür. ʿArabīde ḳavlī kelimesinde olan yā'-i mütekellim gibidür. Eger mim ile mütekellim maʿa'l-ġayr murād iderseñ mim mā-ḳabline bir yā'-i sākine ziyāde idüp suḫanīm dirsüñ. ʿArabca ḳavlünā; bizüm sözümüz dimekdür. (5a)

Ve jeng kelimesinde olan kāf-ı ʿAcemī'dür. Zīrā her bār ki

kelimenüñ ḥarf-i āḫiri kāf olsa mā-ḳabli nūn-ı sākine olsa elbette kāf ʿAcemī oḳınur. İmdi jeng, kāf-ı ʿAcemī'nüñ kesri-y-le mużāfdur ve dil mużāfun-ileyhesidür. Jengüñ ve dilet kelimesinde olan tā'-i sākineye żamīr-i ḫiṭab dirler. ʿArabīde ḳalbek kelimesinde olan kāf-ı ḫiṭāb gibidür. Ve dil mużāfdur. Ve tā'-i ḫiṭāb mużāfun-ileyhesidür dilüñ. Maʿlūm ola ki nitekim kitābuñ evvelinde ism-i ẓāhire mużāf olan kelimenüñ ḥarf-i āḫiri meksūr olur didük. Līkin żamīre mużāf olınca ne güne olur-imiş bilmek gerekdür. Pes żamīre mużāf olursa āḫiri meftūḥ olur. Fa'ḥfaẕ. İmdi dil kelimesinde olan lām kelimenüñ ḥarf-i āḫiridür ve meftūḥdur. Ve mī kesr-i mīm ve sükūn-ı yā'-ile ḥâl içündür. (5a-5b)

Birevde bā bā'-i cārredür ve Fārisīde esmāya dāḫil olduġı gibi efʿāle daḫı dāḫil olur. Mahżā taḥsīnü'l-lafẕ ve tekmīlü'l-vezn içün egerçi ḳıyāsa muḫālif olduysa. Ve kefā billāhda olan bā'-i cārre. İmdi efʿāle dāḫil olan bā'-i cārrenüñ mā-baʿduhū ḥarf-i şefevī veyāḫūd mā-baʿdınuñ ḥareketi żamme olursa bā'-i cārre mażmūm olur. Ve eger mā-baʿdında ḥarf-i şefevī veyāḫūd mā-baʿdınuñ ḥareketi żamme olmazsa meksūr olur. Fa'hfaẕ. Ve rev, emrdür, reftenden müştaḳdur ve revde olan vāv fā'dan mübeddeldür. Zīrā meṣādır-ı Fārisīde olan fā gāh vāva ve gāh bāya tebdīl olunur. Birbirilerine ḳarīb maḫrecleri olduġı-y-çün meṣelā reften ve tāften ve yāften ve güften kelimelerinden emr müştaḳ ḳılınca reftenden rev ve tāftenden tāb ve yāftenden yāb ve güftenden gū dinüp evāyiline birer bā'-i cārre idḫāl eyleyüp bürev ve bitāb ve bügū dirsin. Ve mā-eşbehe ẕālik. (5b-6a)

Vāv-ı resmī aña dirler ki kitābet olur telaffuẕ olmaz. (6b)

Hemçü, aṣlında hemçündur, taḫfīf içün nūn ḥaẕf olundı. Ve merā, aṣlında mārādur. Ve mā, biz dimekdür. Ve rā, edāt-ı mefʿūldur. Ve mādan elif ḥaẕf olundı żarūret-i vezn-içün. (7b)

Ẕi-rūḥdan olan kelime gāhī elif-le nūn-la cemʿ ḳılınur, ḫūbān ve ʿāşıḳān gibi. (7b)

Küşāde, ism-i mefʿūldür, küşādenden müştaḳdur. Ḳāʿide-i iştiḳāḳ oldur ki meṣādır-ı Fārisīde kelimelerüñ āḫirinden nūn-ı maṣdar ḥaẕf idüp yerine hā-i sākine getürmek gerekdür. Meṣelā küşāden ve güften ve ḫāsten kelimelerinden nūn ḥaẕf olup küşādende [küşāde] ve güftende güfte ve ḫāstende ḫāste dersin. Ve mā-eşbehe ẕālik. (7b-8a)

Ve bezrger mürekkebdür zīrā bezr toḫma dirler. Ve ger, ḥarfdur ve gerüñ iki ḳarındaşları vardur, biri dār ve biri bāndur. Ve'l-ḥāṣıl, ger ve dār ve bān lafıẕları ism-i cāmidde mülḥaḳ olursa eger yā ism-i cāmidi ism-i fāʿil maʿnā ḳılarlar; meṣelā bezr ve zer ve āhen kelimeleri ism-i cāmiddür; evāḫirine lā[ḥıḳ] idince bezrger ve zerger ve āhenger dirsüñ.

Ve dār kelimesi daḫī bunuñ gibidür. Meṣelā āb ve rikāb ve silāḥ kelimelerinüñ āḫirine lāḥıḳ olunca āb-dār ve rikāb-dār ve silāḥ-dār dirsüñ. Ve bān daḫī hemçun. Meṣelā dīde ve raḫt ve der kelimelerinüñ āḫirine lāḥıḳ olunca dīde-bān ve raḫt-bān ve der-bān dirsüñ. (8b)

Ān, ism-i işāretdür ve gāh kelimenüñ āḫirinde elif-i sākine ile edāt-ı cemʿ olur -ādemiyān ve beriyyān ve cinniyān ve melekān-, ve gāh ism-i cāmidi maʿnā-yı ṣıfata naḳl ider –teferruc-künān ve ḫīzān ve üftān- (12a)

Mī sezed; mīm, ḥarf-i ḥāldür; sezed, sāzīden maṣdarından müştaḳ fiʿl-i mużāriʿdur. (21b)

Mī zībed; ve mī, kesr-i mīm ile ḥarf-i ḥāldür ve zībed, zībīden maṣdarından müştaḳ fiʿl-i mużāriʿdur. (21b)

Bālāter. Ve ter, tafḍīldür; ve bālā, efʿal-i tafḍīldür. (22a)

Mī dād; mī, kesr-i mīm ile ḥarf-i ḥāldür ve dād, dāden maṣdarından müştaḳ fiʿl-i māżī-i müfred-i müẕekker. (22b)

Der-şev: Der, feṯḥ-i dāl-ile ḥarf-i ẓarfdur içeri maʿnāsınadur isme dāḫil olunca. Ammā gāhīce fiʿle de dāḫil, taḥsīn-i lafẓ ve tekmīl içün. İmdi bunda fi'le dāḫil olmuşdur ki şevdür. Zīrā şev, şeviden maṣdarından fiʿl-i emrdür, ol ve git dimekdür. Ammā şev diyince Türkçe gir dimekdür, ʿArabca udḫul. (24a)

Perdāḫte, feṯḥ-i bā'-i Fārisī-y-le ve feṯḥ-i tā'-ile perdāḫten maṣdarından ism-i mefʿūldür. (24b)

Īmrūz mürekkebdür; īn ile rūz mürekkeb olunca īnüñ nūn'ı mīm olur -nūn'uñ mīm'e, mīm'üñ nūn'a ḳarīb maḫreci olduġ'ı-y-çün- (25a).

Bā-sūg: Bā elif-i işbāʿiyye ile ḥarf-i cerdür. (30b)

Ber-çih [Ber], feṯḥ-i bā'-ile hemān taḥsīn ve tekmīl-i vezn içündür. (31b-32a)

Ve mā żamīr-i mütekellim maʿa'l-ġayrdur. (32b)

Mī neyāmed kesr-i mīm ve feṯḥ-i nūn ile āmeden maṣdarından müştaḳ fiʿl-i mużāriʿ-i caḥddur. (32b)

Gil-i sürḫ [gil] kesr-i kāf ve kesr-i lām ile mürekkebdür, mużāfdur. Ve sürḫ żamm-ı sīn ile mużāfun ileyhisidür. Ve iżāfet, mevṣūfuñ ṣıfatına iżāfet[i] ḳabīlindendür. (33a)

Merdüm-i çeşm żamm-ı mīm-i evvelī ve żamm-ı dāl ve kesr-i mīm-i ṯānī ve feṯḥ-i cīm-i Fārisī-y-le mürekkebdür. Zīrā merdüm ādem ve çeşm göz dimekdür. Baʿde't-terkīb lafẓınuñ cüz'i maʿnānuñ cüz'ine delāletden

ḳaṭʿ-ı naẕar maʿnāsı Türkçe göz [bebegi]. (33a)

Şitābī kesr-i şīn ve kesr-i tā'-ile şitābīden maṣdarından müştaḳ fiʿl-i mużāriʿdür ve müfred-i muḫāṭabdur. (33b)

Dilā kesr-i dāl iledür ve āḫirinde olan elif ḥarf-i nidādur. (40b)

Firībed kesr-i fāʾ vü rā' ve feṯḥ-i bā'-ile firīften maṣdarından müştaḳ fiʿl-i mużāriʿ-i müfred-i ġā'ibdür ve bā, fādan mübeddeldür. (40b)

Tu-rā aṣlında tū-rā idi. Żamm-ı tā'-ile tu sen dimekdür. Ve rā edāt-ı mefʿūldür. (40b)

Īn ile est mürekkebdür ve est feṯḥ-i elif ile edāt-ı ḫaberdür, –dır maʿnāsına. (43a)

Est feṯḥ-i elif ile edāt-ı ḫaberdür. (43b)

Sitīh kesr-i sīn ü tā'-ile aṣlında istize idi, kesr-i elif ü tā ve feṯḥ-i zā'-ile'dür, keṣret-i istiʿmāl içün elifi ḫaẕf eyleyüp sitīze dimek de ve hem elifi ve [hem] zāyı ḫaẕf eyleyüp sīteh dimek de cā'izdür. (44a-44b)

Der feṯḥ-i dāl-ile ḥarf-i ẓarfdur. (45a)

Eger, feṯḥ-i elif ve feṯḥ-i kāfladur. Ammā gāh taḫfīf içündür elif ḫaẕf olındı ger olur. Ve gāhī kāf ve elif maʿan ḫaẕf olur. Līkin sākin şey' ile ibtidā müteʿaẕẕir olduġıyçün evveline bir vāv-ı meftūḥa getürürsek ki ibtidā'ı mümkin ola diyü ver dersek. Eger veger beyne't-Türk ve ʿl-Acem lüġat-i müşterek-i şarṭiyyedür. (48b)

Ve mī, kesr-i mīm ile ḥarf-i ḥāldür. (48b)

Bikişt: Bā'-i meksūre ḥarf-i cerdür. (50a)

Nübişt, żamm-ı nūn ve kesr-i bā' ile nüvişten maṣdarından müştaḳ fiʿl-i māżīdür. Bā, vāvdan mübeddeldür. Zīrā ḳurb-ı maḫreci oldığıyçün. (51a)

Mūl, żamm-ı mīm ile eglenmeye de der[ler]. Ammā bunda oynaş dimekdür. (51b)

Cāy-ı penāh: Cāy, kesr-i yāyla mużāfdur penāha. Ve iżāfet mevṣūfuñ ṣıfatına iżāfeti ḳabīlindendür. Zīrā terkīb-i tavṣīfīdür. (53a)

Cāy-ı gürīz, terkīb-i tavṣīfīdür. Ve cāy, kesr-i yāyla mużāfdur yā'-i baṭnī ile. Ve gürīz mużāfun ileyhisidür. (53a)

Tā, ḥarfdür intihā-yı ġāyet içün. (53a)

Gevzen, feṯḥ-i kāf-ı Fārisī ve feṯḥ-i zāyla faṣīhdür. Līkin kāf-ı Fārisī mażmūm ḳılmaḳ da cā'izdür, belki lāzımdur. Zīrā vāv telaffuẕdan ḫaẕf

olur żarūret-i vezn-içün. İmdi vāv ḥaẕf olup telaffuẓ olınmayınca vāvuñ ḥaẕfını müşʿir ḥareke lāzımdur. Fe-te'emmel. (53b-54a)

Ḫāk-i tūde, kesr-i kāfla mużāfdur. Ve tūde mużāfun ileyhisidür. Ve iżāfeti mevṣūfuñ ṣıfatına iżāfeti ḳabīlindendür. (54a)

Ammā sū-be-sū ḥarf-i bā'-ile mürekkeb olduġı ṣūretde fā'idesi istiġrāḳ-ı mekāndur. (55b)

Zār zār, zār-ı evvelī aġlamaḳ maʿnāsınadur. Ve zār-ı ṣāniye edātdur. Nitekim nüviste keṣīrü'l-vuḳūʿ ola, lafẓ-ı zārı kelimenüñ āḫirine ilḥāḳ eyleyüp meṣelā zārzār ve gülzār ve lālezār ve sünbülezār dirler. Fa'ḥfaẓ. (56b)

Bī-meze: Bī, kesr-i yā'-ile ḥarf-i nefydür. (57a)

Nīş-ḫˇāre, kesr-i nūn-ile ve nūndan ṣoñra olan yā', nūnuñ kesresinden işbāʿ ile ḥāṣıl olmadur żarūret-i vezn içün. Ve daḫı żamm-ı ḫā' ve baʿde'l-vāv elif-i resmī-ile ve feṯḥ-i rā'-ile. Zīrā rādan ṣoñra hā'-i sākine iledür. Līkin hā'-i sākine ḥaẕf olındı riʿāyetün li's-secʿ. (57b)

Nā-sezā: Nā, ḥarf-i nefydür. (65b-66a)

Gesterīm, feṯḥ-i kāf ve feṯḥ-i tā' ve kesr-i rā' ve baʿde yā'-ile. Zīrā mütekellim maʿa'l-ġayrīde mīmüñ mā-ḳabli yā'-ile kitābet olınur. Ve'l-ḥāṣıl gesterden maṣdarından müştaḳ fiʿl-i mużāriʿdür. Nefs-i mütekellim maʿa'l-ġayrīdür ki Türkçe döşeyelim dimekdür. (66a)

* *Şerh-i Tuḥfe-i Şâhidî*'de Türkçe-Arapça ve Farsça olmak üzere kelimelerin eş anlamlılarının verilmesi için gözle görülür bir gayret gösterilmiştir. Şüphesiz bunda şerh edilen metnin bir lügat olması da etkili olmuştur. Şârih, ısrarla her kelimenin Türkçe ve Arapçadaki karşılığını vermiş, böylece eş anlamlı kelimelerin bir arada görülmesini hedeflemiştir. Eser bu hâliyle bakıldığında Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça, Farsça-Türkçe, Farsça-Arapça, Arapça-Türkçe, Arapça-Farsça küçük bir sözlük olarak da kabul edilebilir. Bunlara birkaç örnek verelim:

Türkçe-Farsça-Arapça

Türkî	Farisî	Arabî	Varak
acı	telḫ	ḥāmiż	56b
aġaçdelegen	ḫūl	sālim, baraṣ	49a
aġsaḳ	leng	aʿrec	23b
başa ḳaḳmaḳ	peyġāre	ṭaʿne	67a
bekmez	dūşāb	delbis	52a
boyunduruḳ	yūġ	neyyir	20a

börk	bevṭala	bevṭala	67b
çaġşur	rānīn	ʿizzān	28a
çalķuya batmaķ	sitān	istisḳāʾ	52a
daraķ	şāne	muşṭ	40b

Farsça-Türkçe-Arapça

Farisî	Türkî	Arabî	Varak
āb	ṣu	mā	8a, 43a
āhen	demür	ḥadīd	11b
ārām	dölenmek	rāḥat	21a
bād-peyzen	yelpeze	mirvaḥa	57a
dāmād	küyegi	ʿarūs	51b
endūh	ṭasa	ġuṣṣa	30b
fesāne	maṣal	ḥikāyet	27a
ġıjīden	igrenmek	istikrāh	47b
nīze	süñü	rumḥ	3b
zi	den	min	48a[8]

Arapça-Türkçe-Farsça

Arabî	Türkî	Farisî	Varak
ʿabel	yoġun	zeft	39a
naḥl	ķovan	kendū	9b
Rabb	besleyici	pervedigār	38a
ṣaġīr	kiçi, küçücek	kih	58b
sūl	el bilezügi	dest-i ebrincen	56a
şetm	sögmek	düşnām	29b
ṭabīb	otacı	pizişk	58b
ṭaleb	ṭalabımak	ṭapīden	17a
vālā	boncuķ	mühre	54b
ẕehebe	gitti	reft	32b[9]

* *Tuhfe-i Şâhidî*, Farsça-Türkçe bir lügat olduğu için eserde 15.

[8] Daha geniş bir sözlük için bakınız: İlham KÖSE, *a.g.e.*, s. 86-131.
[9] Daha geniş bir sözlük için bakınız: İlham KÖSE, *a.g.e.*, s. 132-175.

yüzyıl Türkçe söz varlığını gösteren kelimeler vardır. Bununla birlikte şerhini 16. yüzyılda kaleme alan Sûdî de Farsça kelimelerin Türkçe karşılığını verirken döneminde kullanılan kelimeleri tercih etmiştir. Böylece içinde arkaik/eskicil kelimelerin de olduğu bir Türkçe söz varlığı ortaya çıkmıştır. Bu kelimeler aşağıda alfabetik olarak verilmiştir:

alda(mak): Aldatmak, kandırmak, oyun etmek. (47a)
argaç: Dokumacılıkta bezin enine atılan iplik, atkı. (21b)
arı: temiz, pak, saf. (9b, 24b, 42a)
arış: Dokumalarda tezgâha uzunlamasına gerilen iplik; arşın. (21b)
arşun→arşın: Orta parmak ucundandirseğe kadar olan uzaklığı esas alan eski uzunluk ölçüsü birimi, yaklaşık 68 cm'dir; bir adım boyu uzaklık. (31a)
artuk: Başka, gayri, maada. (41b)
assı: Yarar, çıkar, kazanç, kâr; faiz. (8b)
başmak: Ayakkabı. (44b)
batman: Miktarı yer yer 2,5 kg. ile 10 kg. arasında değişen eski bir ağırlık birimi. (37a)
bay: Zengin, müstağni; ulu, kibar, soylu; temiz. (2a)
beleñ: Dağlık, sarp yer, dağ beli. (34b)
bezek: Süs, ziynet; ziynet eşyası. (21a)
bilegü: Kesici, yarıcı, yontucu aletleri keskin hale getirmek için kullanılan araç. (27a)
billic: Civciv. (43b)
biti: Yazılmış şey, mektup. (15a)
biz: Bez, kumaş. (44b)
boyunduruk: Çift süren veya araba çeken öküzlerin, birlikte çekmelerini sağlamak amacıyla iki ucu öküzlerin boynuna, ortası da saban veya kağnıya bağlanan uzun ağaç. (20a)
bukagu: Hayvanın ayağına vurulan köstek. (39a)
burunduruk: Yular. (37b)
butrak: Üç köşeli diken; bu diken gibi olan savaş aracı. (43b)
cevgen (çevgen): Değnek. (37a)
çaġşur→çaġşır: Üst donu, şalvar, bol pantolon. (28a)
çak: Ta, tam, tamam. (34a)
çeç: Yığın; samanından ayrılmış tahıl yığını. (8b)
çekme: Bir çeşit giysi; çizme. (20a)
çeribaşı: Komutan, serdar. (23a)
çulha: İpten dokunan kumaş. (44b)
degirmi: Yuvarlak. (31b)
degzinmek: Devretmek, çevirmek, dönmek, dolaşmak. (16b)
demren: Okun ucuna geçirilen demir ya da çelik parça. (3b)
depelemek: Çiğnemek, ezmek, öldürmek. (26b)

devlengeç: Çaylak türünden bir alıcı kuş. (9a)

dilkülenmek: Yaltaklanmak, dalkavukluk etmek. (39b)

dirmek: Toplamak, biriktirmek. (16a)

dolayu→dolayı: Muhit, etraf, çevre. (21a)

dölenmek: Mutmain olmak, temayül göstermek, sükûnet bulmak, karar kılmak, huzura kavuşmak, ağır davranmak; çoğalmak. (21a)

döş: Göğüs, sine. (35a)

dumrı→dumru: Tef. (4a)

duyı: Peyam, haber. (10b)

dürüş(mek): Çalışmak, çabalamak, sebat etmek; karşı karşıya gelmek, çarpışmak, mücadele etmek. (9a)

düzülmek: Düzelmek, intizama girmek, aski haline dönmek; yapılmak, tertip, tanzim olunmak, hazırlanmak; dizilmek, sıralanmak; telif olunmak. (24b)

düzünmek: Süslenmek. (25a)

ekinci: Çiftçi. (8b)

eñek: Çene, çene kemiği; gerdan. (11b)

ergeç: Erkeç; erkek deve. (12a)

evlek: Tarla/bahçenin bir kişinin elle bir günde işleyebileceği miktardaki bölümü. (42a)

eye demüri: Marangoz kalemi, iskarpela. (28b)

eyegü: Kaburga kemiği. (14b)

fak: Kapan, tuzak. (7a)

giñ: Geniş. (58a)

gökcek: Güzel, sevimli, hoş. (6b, 65b)

gömüldürük: Boyunduruğa geçirilen kısa sopa, eyer ve palanın geri kaymasını önlemek amacıyla bir atın boynundan ve göğsünden aşırılarak kolana bağlanan koşum takımı parçası. (10b)

gön: Ham kösele, deri. (33b)

günülemek: Kıskanmak, çekememek, haset etmek. (38b)

huġ: Göçebelerin saz ve kamıştan yaptıkları çadır biçiminde baraka. (19a)

irgürmek→irürmek: Ulaştırmak, eriştirmek. (17a)

ivermek: Acele ettirmek, çabuk davranmasını sağlamak, koşturmak. (34a)

kaçan: Ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, vaktaki, nasıl, ne suretle. (18a)

kakır: Kuru şeylerin birbirine sürtünmesi ile çıkan ses; çok zayıf, kuru, ince. (11b)

kalabak: Keçe külah, kabalak; taç. (28a)

kamu: Bütün, hep, her; herkes. (20b, 28b, 38a)

kara ev: Büyük çadır; karanlık çukur. (28a)

karagu→karanu: Karanlık. Siyah, kara; kör; zac denilen siyah boya. (64a)

kakacak: Kolan dokumasında kullanılan yassı tahtadan ağaç. (13b)

kakımak: Öfkelenmek, kızmak; itiraz etmek; azarlamak, tekdir etmek. (47a)

kendülik: Mevcudiyet, varlık. (17b)

kereyağı: Tereyağı. (18b)

kesmik: Boğumlu iri saman; harmanda iyi dövülmemekten taneli kalmış başak; harman sonu; ağaçtan yapılan köpek tasması. (32b)

kıçı: Hardal. (32a)

kıragu: Kırağı (=soğuk havalarda yerde ve bitkiler üzerinde görülen donmuş çiy taneleri). (34b)

kırgıl: Saçına, sakalına ak düşmüş, kıranta; yarısı ak, yarısı siyah olan saç, sakal; saça, sakala ak düşme. (10a)

kırnag→kırnak: Cariye, halayık. (10b)

kısac: Kıskaç, kerpeten. (34a)

kıynak: Yırtıcı hayvan pençesi; oturak yeri, kaba etler. Bütün olarak çıkarılmış ceviz içi; cevizin yarısı; ceviz içinin dörtte biri; dilim. (55a)

kile: İki gaz tenekesi oylumunda tahıl ölçeği. (36b)

kiriş: Ok atılan yayın iki ucunu birleştiren esnek bağ, yay, yay kirişi, ok kirişi. (3b)

kiriş: Pamuk atmaya yarayan hallaç yayının hayvan bağırsağından yapılmış teli. (3b)

koca/lık: Yaşlı/lık, ihtiyar/lık. (10a)

kolan: Yabaneşeği. (29a)

kovucı→kovcı: Münafık, gammaz, kovlayıcı. (38b)

koz: Ceviz. (39a)

kökür: Kevgir, süzgeç. (11a)

kula at: Donu koyu sarı, yelesi, kuyruğu ve ayak uçları siyah olan at. (33b)

kulaguz: Kılavuz, rehber. (22a)

mengen: Bakır su kovası. (7a)

merdümek: Küçük adam; göz bebeği. (32a)

niçe: Nasıl. (33b, 40b)

nite: Nasıl. (6a)

oguz: Mübarek, iyi yaratılışlı. Anlaması kıt, bön, ahmak, saf. (68a)

orta: Ara, beyn. (6b, 25a)

öd: Safra kesesi; karaciğerin on iki parmak bağırsağına döktüğü yeşil-sarı renkli sıvı, safra. (18b)

öñ: Beklemiş. (7a)

önegülik: inat, inatçılık, dikkafalılık. (44b)

örgüç: Hörgüç. (34b)

öri→örü: kalkık, dik. (9b)

örs: Üzerinde demiri döverek şekil vermeye yarayan kalın, sağlam çelik kütle. (34a)

öyken: Akciğer. (14b)

sagrı: Ham deri. (11a)

samanugrusı: Samanyolu, Kehkeşan. (9b)

savlecan: Cirit oyununda kullanılan eğri sopa, çevgān. (37b)

samra: Gübre. (44a)

sayru: Hasta. (32a)

seme: Şaşkın, sersemlemiş, sersem, ahmak. (20b)

senit: Ekmek yapılırken kullanılan hamur tahtası; et tahtası; sini; bazlama ekmek. (7a)

sındu: Makas. (31a)

sin: Mezar, kabir. (39b, 58a)

sokurdanmak: Homurdanmak, söylenmek; gönülsüz iş görmek. (47a)

sovugrak: Sovukça, az sovuk. (17b)

subaşı: Zabit, zabıta memuru, komutan. (23a)

suglı: Fırından ekmek çekecek kebap şişi. (43a)

süci: Şarap. (53b)

sünü: Süngü, kargı, mızrak. (3b)

şalaka (urmak): Tekme atmak. (45b)

talabımak: Çarpınmak, çırpınmak, oynayıp sıçramak. (17a)

taraca: Pencere. (6b)

tegek→degek: Asma filizi, asma kütüğü, asma dalı. (45b)

terki: Eyer kayışı, eyer bağı. (10b)

ters: Hayvan pisliği, hayvan gübresi. (44a)

tevek→degek: Asma filizi, asma kütüğü, asma dalı. (45b)

tıgan→ tığan: Yağ tavası. (11a)

ton: Elbise, kılık kıyafet. (15a)

tora→toru: Tepe, zirve; ağaç tepesindeki körpe filiz. Duvarı korumak için üzerine kaplanan tahta; süpürge sapı; fidan. (18a)

tuluk: Tulum. (37b)

tuman: Don; pehlivan kispeti. (6a)

uvak: Ufak, küçük, kırıntı. (42a)

uya: Ahmak, sersem, bön, uysal. (20b)

uyucı: Tabi, uyuntu, dalkavuk. (22a)

ügi→ügü: Baykuş türünden olan puhukuşunun bir çeşidi. (18b)

üğendire: Sığır sürmeye yarayan ucu sivri değnek. (20a)

ürgen: Kebap; ip; üvendire. (28a)

ütme: Kabuğuyla birlikte alev içine atılarak pişirilmiş taze buğday ve nohut, firik. (32b)

üyez: Sivrisinek, atsineği, eşeksineği, tatarcık, büvelek. (31a)
yagırnı→yagrın: Sırt, sırtın yukarı kürek kısmı. (40b)
yaldanmak→yaldaklanmak: Yaltaklanmak, riyakârlık etmek, yaranmak, hoşa gidecek hareketler yapmak. (47a)
yalıñ: Alev. (16b)
yapagı: Sık dokunmuş kumaş, sık dokuma. (20a)
yaraklanmak: Hazırlanmak, silahlanmak. (24b)
yaraşıklu: Yakışıklı, süslü. (21a)
yavu: Kaybedilmek, kaybolmak, görünmez olmak. (16a)
yay: Yaz, sıcak mevsim. (24b)
yazuk: Günah, cürüm, suç. (34a)
yegin→yigin: Üstün, galip, baskın, kuvvetli, şiddetli. (24a)
yelegen: Çok yelen, hızlı koşan, hızlı giden. (33b)
yelegü: Ok kanadı. (31a)
yelici→yelikmek: Yel gibi koşmak. (26a)
yen→yin: Elbise kolunun el üzerine gelen kısmı. (6a)
yeyni: Hafif, ağır olmayan. (37a)
yigrek: Daha iyi, üstün, baskın, tercih edilir. (19a)
yiv: Birbirine bitişik olan iki şey arasındaki çizgi, derz. (16b)
yorga: Rahvan. (33b)
yort(mak): Koşmak, sürekli yol yürümek, sefer etmek. (31b)
yoş: Yorgun, yıpranmış, zayıf, kamaşık, bulanık. (41b)
yöş: Alaca karanlık. (35a)
zevle: Çift öküzünün boyunduruktan çıkmaması için boyunduruğa geçirilen ağaç, zelve. (20a)

* *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî*'de vezin bahsinin üzerinde durulduğu yerler de vardır. Öncelikle şunu belirtelim ki şârih bütün beyitlerin taktî'ini ayrı ayrı göstermek istemiş, bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Bu kısımlarda beyti tef'ile tef'ile ayırmış, veznin ne olduğunu da belirtmeyi unutmamıştır. Bu anlayıştan hareketle aruz vezninin öğrenilmesi, metnin doğru okunması ve anlaşılması amacına sahiptir kanaatindeyiz. Bunun yanı sıra metin içinde Farsça kelimelerdeki vezin tasarruflarıyla ilgili bilgi verdiği yerler de vardır. Bunların sayısı çok olmasa da şârihin ilerleyen dönemlerde kaleme alacağı şerhlerdeki tutumunun izleri bu şerhinden anlaşılmaktadır.

* *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî*'de 27 farklı vezin kullanılmıştır. Bu vezinler aşağıdaki gibidir:

müfteilün fâilün müfteilün fâilün (1a-5b)
müfteilün müfteilün fâilün (5b-7b)
mefâilün feilâtün mefâilün feilün (7b-9a)
feûlün feûlün feûlün feûl (9a-10b)

mefûlü fâilâtü mefâîlü fâilün (10b-11b)
müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün (11b-13a)
mefûlü mefâilün feûlün (13a-14a)
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün (14a-15b)
mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün (15b-17b)
mütefâilün mütefâilün mütefâilün mütefâilün (17b-19b)
müfâaletün müfâaletün müfâaletün müfâaletün (19b-21a)
mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün (21a-24a)
mefûlü mefâîlün mefûlü mefâîlün (24a-25b)
müstefilâtün müstefilâtün (25b-27a)
mütefâilün feûlün mütefâilün feûlün (27a-28b)
mefûlü fâilâtün mefûlü fâilâtün (28b-31a)
fâilâtün mefâilün feilât (31a-33a)
müfteilün müfteilün müfteilün müfteilün (33a-34a)
müfteilün fâilün müfteilün fâ' (34a-38b)
mefâîlün feûlün mefâîlün feûlün (38b-40b)
müfteilün mefâilün müfteilün mefâilün (40b-43b)
feilâtün feilâtün feilâtün feilün (43b-45a)
mef'ûlü mefâilün mefâîlün fâ' (45a-46b)
feûlün mefâîlün feûlün mefâîlün (46b-48b)
feûlün feûlün feûlün feûlün (48b-50b)
fâilâtü müfteilün fâilâtü müfteilün (50b-51a)
fâilâtün fâilâtün fâilün (51a-69b)

* Eserde çoğunlukla her beyitte birkaç kelime anlamıyla beraber verilmiş olmakla birlikte bazen Türkçe bir mısranın anlamının ikinci mısrada verildiğine de şahit olunur:

Bu sözümi ezber it göñlüñüñ aç pāsını
Īn suḫanem yād kün jeng-i dilet mīzidāy (5[a])

Sonuç

Şârihin bu eseri kaleme alma sebeplerinden biri, medresede Farsça öğrenen talebeler için kaynak bir esere ihtiyaç duyulmasıdır.

Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî içerisinde günümüzde kullanılmayan birçok Türkçe kelime ve tabir bulunması, bu tip metinlerin, Türkçenin tarihî gelişimi içerisinde yer almış ancak günümüze kadar ulaşamayan bazı kelimeleri ortaya çıkarmada yardımcı olacağının en büyük kanıtıdır. Ayrıca, klâsik şiirimizde geçen Arapça ve Farsça kelimelerin, aynı yüzyılda yaşayan bir şârih tarafından anlamlandırılması, Divan şiiri araştırmalarına bir hayli katkıda bulunacak cinstendir.

Bu tarz eserlerin okunup incelenmesiyle aynı kültürden beslenen

Osmanlı klâsik şiiri ve Osmanlı klâsik şerhleri birbiriyle bağlantılı olarak incelenebilecek, böylelikle tarihin karanlık sayfalarında kalmış birçok kültürel ayrıntı yeni nesille buluşturulabilecektir.

Kaynakça

KÖSE, İlham, *Bosnalı Sûdî (ö. 1600)'nin Tuhfe-i Şâhidî Şerhi (İnceleme-Çeviriyazılı Metin)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İstanbul 2017.

ÖZ, Yusuf, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya: Alagöz Basım Ltd., 1999.

YILMAZ, Ozan, *Gülistan Şerhi (Sûdî-i Bosnevî),* İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2012.

Osman KUFACI, "Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 543 Numaralı Şiir Mecmuasındaki Kaynaklarda Adı Geçmeyen Şairler ve Şiirleri", *Prof. Dr. Tahir ÜZGÖR'e Armağan,* 2018.

MİLLET KÜTÜPHANESİ ALİ EMİRİ MANZUM 543 NUMARALI ŞİİR MECMUASINDAKİ KAYNAKLARDA ADI GEÇMEYEN ŞAİRLER VE ŞİİRLERİ*

Dr. Osman KUFACI**

1. Giriş

Köken bakımından Arapça olan mecmua toplama, yığma anlamına gelen cem´ kelimesine dayanmaktadır. Kelime sözlüklerde; cem´ olunmuş, toplanmış, toplanılıp biriktirilmiş, tanzim edilmiş ve tertip edilmiş şeylerin tümü anlamına gelir. Mecmua, farklı araştırmacılar tarafından çeşitli tanımlar yapılmakla birlikte, genellikle aynı ya da farklı şairden seçilen şiir ya da nesir örneklerinin bir başkası tarafından bir araya getirildiği eserlerin genel adıdır. Son yıllarda mecmualar üzerinde kitap, tez, makale ve bildiri bazında nitelik ve nicelik bakımından çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Burada mecmuanın tanımı, içeriği, tarihi gelişimini tekrar etmek yerine edebiyatımıza katkılarından bahsetmek faydalı olacaktır.

Sadece edebiyat sahasında değil, çok değişik konularda ve ilim dallarında binlerce mecmua derlenmiştir. Çok çeşitli konularda ve ilim dallarında mecmualar tertip edildiği için bu eserler, sadece edebiyat değil; ilahiyat, sosyoloji, felsefe, folklor, tarih, coğrafya, astroloji, tıp, müzik gibi çeşitli alanlarda çalışan araştırmacılara kaynak niteliğindedir.

Bu eserleri derleyenlerin yaşadığı toplumun nabzını tutan, en azından okur-yazar olup belli bir estetik zevke sahip, şiirden anlayan kimseler olduğunu tahmin edebiliriz. Toplumun zevk-i selim sahibi bir üyesi olması dolayısıyla şiir mecmuası derleyicilerinin o dönemin edebî/estetik anlayışı derledikleri esere elbette yansıyacaktır. Osmanlı dönemindeki şiir mecmuaları günümüzün şiir antolojileri hüviyetindedir ve derleyenin edebî zevkini, dünya görüşünü, inancını, bilgi ve kültür

---

* Bu makale Dr. Öğr. Üyesi Cemal Aksu danışmanlığında 2016 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde tarafımızca hazırlanan "Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler Bölümü 543 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin)" başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Öğr., Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, osmankufaci@hotmail.com

düzeyini göstermektedir. Aynı zamanda derlemenin yapıldığı dönemde toplumun şiir zevkini göstermesi bakımından da önemlidir. Üzerinde çalıştığımız eser de çoğunlukla Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancına ait şiirleri içermesi dolayısıyla aynı meşrebe/inanca sahip şairlerin şiirlerinin yer aldığı mecmualar içerisine dâhil edilebiliriz.

Bugün Osmanlı sahası şairlerinin divanlarının neşri yapılırken eldeki divan nüshaları bir araya getirilir, nüsha şeceresi kurulur, buradan hareketle nüsha farkları gösterilerek müellif nüshasına ulaşmak amaçlanır. Yayımlanan birkaç divan dışında şiir mecmualarından metin neşrinde yararlanılmamaktadır. Mecmualarda, taramalar yapıldığında nüsha farkı veya yeni şiir olarak divan metinlerinin daha sağlam kurulmasına katkı sağlayacak çok sayıda şiirin olduğu görülmektedir.[1] Şiir mecmuaları meydana getirilirken derleyicisinin estetik beğenisi devreye girmektedir. Derleyicisi, şiir üslubunu beğendiği şairin şiirlerinden zevk-i selimi vasıtasıyla bir eleme yaparak bir antoloji/seçki meydana getirir. Şairlerin elde bulunan divan nüshalarından hareketle yapılan tenkitli metin neşirleri bir şairin yazmış olduğu bütün şiirleri ihtiva eder. Bazen şairin divan nüshalarına girmemiş, divan tertip edildikten sonra yazılmış ya da şairin divan nüshasında değişik sebeplerle bulunmayan şiirlerini mecmualarda bulmak mümkündür. Bu katkıya ilaveten herhangi bir şiirdeki dörtlük, beyit, mısra eksiklikleri, kelime değişiklikleri ya da kelime değişikliğinden doğan vezin kusurları şiir mecmualarında yer alan şiirler sayesinde tamir edilebilmektedir.[2]

Şiir mecmuaları gerek edebiyat tarihi gerekse de metin neşri açısından önemli bir rol oynamaktadır. Türk edebiyatı bakımından şiir mecmualarının işlevini bugün yapılan çalışmalar neticesinde daha açık olarak görmekteyiz. Bunları şöyle sıralayabiliriz: 1-Yayımlanan mecmualar sayesinde şairlerin divanlarına girmemiş beyit ya da şiirler gün yüzüne çıkmaktadır. 2- Divan neşirlerinde sadece divan nüshalarından değil, ayrıca mecmualardan da yararlanılmaktadır. Hatta sadece şiir mecmualarından yararlanılarak meydana getirilmiş divan çalışmaları vardır. 3- Şiir mecmualarının, divan nüshalarında çeşitli sebeplerle bulunan yazım yanlışlarının düzeltilmesine katkıları vardır.

Bunlara ilaveten şunlar da söylenebilir: Kayıp olduğu zannedilen bir

---

1 Yaşar Aydemir, "Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü", *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi [Bilig: Bilim ve Kültür Dergisi]*, S. 19, 2001, s. 151.

2 Ozan Yılmaz, "Metin Te'sisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numaralı Mecmua ve Muhtevası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2008, s. 257.

eser ya da var olan bir eserin daha iyi bir nüshası mecmualarda ortaya çıkabilir.[3] *Prizrenli Şem'î Divanı*'nın[4] Türkiye kütüphanelerinde nüshası olmayıp, şahsî bir kolleksiyonda eksik ve çok kötü istinsah edilmiş bir nüshası bulunmaktadır. Fakat Kahire ve Manchester'daki kütüphanelerde yer alan mecmualarda, *Şem'î Divanı*'nın daha hacimli ve daha doğru kopyalanmış bir nüshası yer almaktadır.[5]

Yaşar Aydemir, mecmualarda yer alan şairlerin biyografik bilgileri ve bu bilgilerin biyografi çalışmalarına katkılarını aşağıdaki şekilde tasnif etmektedir:

1- Şairin bizzat hayatı hakkında verilen veya başka kaynaktan aktarılan bilgiler,

2- Daha önce tezkirelerde adına rastlanmayan, ilk defa mecmualarda ismi geçen şair ya da yazarlar,

3- Başka kaynaklarda yer almayan yeni türler, eserler, şiirler,

4- Şairlerin birbirleriyle olan özel ilişkilerine dair bilgiler,

5- Nazirelerle şairler arasında kurulan ilişkiler ve şairin edebî kişiliğinin oluşumunun ipuçları.[6]

Bu tasnife mahlas bakımından birbiriyle karıştırılan şairlerin ayırt edilmesine dair bilgiler şeklinde bir madde daha ilave edebiliriz. Yukarıdaki bilgiler ışığında mecmuaların genel olarak metin neşri ve edebiyat tarihine çok önemli katkıları olduğunu söyleyebiliriz.

2. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 543 Numaralı Şiir Mecmuası

2.1. Mecmuanın Tavsifi

İçerisinde böyle bir ifade bulunmamasına rağmen kütüphane kataloğunda Mecmua-i Eş'âr adı ile kayıtlı olan eser, 197 yapraktan ibarettir. Müntensihi/derleyeni belli değildir. 1a sayfasında Ali Emiri Efendi'nin vakıf mührü bulunmaktadır. Ölçüleri: 221 x 130, 190 x 90 şeklindedir.

---

3 Günay Kut, "Mecmua", *TDEA Devirler-İsimler-Eserler-Terimler*, C. VI, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1986, s. 170.

4 Murat A. Karavelioğlu, *Mecmû'a-i Kasâ'id-i Türkiyye*, Ankara: TDK Yayınları, 2015, s. 362.

5 Murat, A. Karavelioğlu, *age.,* s. 30-31.

6 Yaşar Aydemir, "Biyografi Kaynağı Olarak Mecmualar", *Klasik Türk Edebiyatında Biyografi-Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2011, s. 89.

Mecmua, talik ve rik´a yazılarının bir arada kullanılmasıyla yazılmıştır. Mecmua genellikle 2 sütun hâlinde 19 satırdan oluşmaktadır. Başlıklar umumiyetle kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Saman sarısı renginde abadî kâğıt kullanılmıştır. Kahverengi mukavva cildin sırtı kahverengi deri ile kaplanmıştır. Sayfa kenarlarında yer yer yıpranmalar görülmektedir.

2.2. Mecmuanın Muhteviyatı

Mecmuanın muhteva özellikleri ise şu şekildedir: Baş tarafta kimi boş sayfalar ve rastgele yazılmış beyitler bulunmaktadır. Konusu edebiyattır. Yer yer Arapça nesir ve Farsça şiir örneklerine rastlanmaktadır. 1 sayfa Arapça ve 1 buçuk sayfa Türkçe mensur metin görülür. Eserde 200 farklı şairin şiiri yer alır. Eserin içerisinde düzenlenme tarihi ve müstensihi ile ilgili bir kayıt mevcut değildir.

Başı:

Vuḳūfum yoḳ bu rütbe ḫ^{w}āhişüñ ḥayrānıyam ġālib
Göñülden de nihān bir maṭlab-ı dil-ḫ^{w}āh var dilde

Sonu:

Bismillāh ʾir-raḥmāni ʾr-raḥīm
Keştī-i Nūḥ est ʿaṣā-yı Kelīm

Yaprak numarası verilirken bazı tekrarlara düşüldüğünden, yaprakların yerleri değiştiğinden veya atlamalar olduğundan yeni bir sıralama yaptık. Böylece mecmuanın içeriğini meydana getiren 3^{b} ile 182^{a} sayfaları arasını okuyarak mecmua metnini oluşturduk.

İçerisinde yazılmamasına rağmen kütüphanede *Mecmua-i Eş´âr* adı ile kayıtlı eser, 14 ila 18. yüzyıllar arasında yaşamış şairlerin şiirlerinin toplandığı bir mecmuadır. Eseri ilk önce bir kişinin derlemeye başladığını ya da derlediğini, daha sonra esere eklemelerde bulunulduğunu yahut müstensihin değiştiğini yazı stillerinin değişmesinden anlamaktayız. Eserde şiirlerden başka, Hurufîliğe ait bir sayfa Türkçe nesir parçası, fevaid kabilinden Arapça dualar, Hz. Ali'nin Arapça sözü yer almaktadır. Eserin hassas ve ihtimamlı bir tertip hususiyetine sahip olmadığını söylemek mümkündür. Mecmuanın en önemli özelliği, umumiyetle bünyesinde Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancına mensup şairlerin ya da Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancını dile getiren kimi şairlerin şiirlerini içeriyor olmasıdır. Derleyicinin mecmuayı derlerken en önemli kıstasının bu olduğunu tahmin ediyoruz. Eserde yer yer silik kısımlar mevcuttur. Yazı karakterlerinin farklı olması sebebiyle eseri asıl tertip eden kişiden ayrı olarak, daha sonra başka kişi ya da kişilerce ilavelerde

bulunulduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra aynı kişinin farklı zamanlarda değişik kalem ve kâğıt kullanmış olabileceği ihtimalini gözden uzak tutmuyoruz.

Mecmuada gazel, kaside, mesnevi, murabba, kıta gibi 17 farklı nazım biçiminde yazılmış 723 şiir bulunmaktadır. Bunların arasında sadece klasik Türk edebiyatına değil, Türk halk edebiyatına ait nazım şekilleri de yer almaktadır. Ancak klasik Türk edebiyatına ait nazım şekillerinin, Türk halk edebiyatına ait nazım şekillerine oranla kıyaslanmayacak derecede fazla yer aldığına şahit olunmaktadır. 31 şiir ise Farsça yazılmıştır olup bunlar ekseriyetle gazel şeklindedir. 723 şiirin 616 tanesi gazeldir. 616 gazelin 21 tanesi Farsçadır. 352 gazel remel bahri ile kaleme alınmıştır. Fâ´ilâtün fâ´ilâtün fâ´ilâtün fâ´ilün kalıbı gazellerde en çok kullanılan aruz kalıbı olarak göze çarpmaktadır. Yine serî' bahri ve 20'li hece ölçüsü ile yazılan birer gazel bulunmaktadır. Nesîmî, mecmuada en çok şiiri bulunan şairdir. Mecmuada nazım şekli ve kafiye şeması dolayısıyla, hece ölçüsü ile yazılmasına rağmen, gazel olarak nitelendirdiğimiz şiirler de bulunmaktadır. Bu şekilde hece ölçüsü ile yazılmış 43 gazel vardır. Bu gazellerin 24'ünde 16'lı hece ölçüsü kullanılmıştır.

723 şiirden 49'u hece ölçüsüyle kaleme alınmıştır. Diğer şiirlerde ise aruz ölçüsü kullanılmıştır. Aruz ölçüsü ile yazılan şiirlerde bu ölçünün bütün hususiyetlerinin uygulandığı dikkati çekmektedir. Şiirlerde çok sayıda vasıl, imale, zihaf ve med, kasr, teşdîd örneklerine rastlanır. Müstensihin/derleyenin kimi yerlerde beyitleri aruz ölçüsüne uygun olarak yazdığı, bu konuda çok dikkat ettiği görülür. Kimi şiirlerde ise vezin gereği Arapça kelimelerin Türkçe okunuşlarına yer verilmiştir. Şiirlerde yer yer vezin bozukluklarına da rastlanmaktadır.

Mecmuadaki şairlerden bazılarının mahlası yanında şairlerin memleketine (Mehemmed-i Bosna[vî] Fermâyed, Tercî´-i Mevlânâ Nâtıkî-i Mûsullı), kişilik özelliklerine (Rûhî-i Sâf-Dil, Hudâvendâ-yı Pâk-Meşreb, Hayretî-i Nîkû-Sîret Fermâyed vb.), soyuna (Seyyid Nesîmî), ait oldukları zümreye (Hâletî-i Mevlevî) yer verilmiştir.

Çalışmamıza konu olan eserde çoğunlukla Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancına ait şiirler yer aldığı için derleyicisi de, büyük bir ihtimalle, Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancını benimsemiş bir kişi olmalıdır. İçerisindeki şiirler dolayısıyla Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancına mensup kişilerin hangi tarz şiirlerden hoşlandığı, hangi şairleri beğendiği sonucuna ulaşabiliriz. Bu mecmua ile diğer Alevî/Bektaşî ve Hurufîlikle ilgili şiir mecmuaları tespit edilip karşılaştırılabilir, Alevî/Bektaşî ve Hurufîlik inancına ait şiirlerin toplandığı mecmualarla ilgili üslup ve

tahlil çalışması yapılabilir.

Şiir mecmuaları Osmanlı şairlerinin divanlarına; 1- Nüsha farkı olarak, 2- Divandaki şiiri anlam bakımından düzeltme olarak, 3- Vezin bozukluklarını düzeltme olarak, 4- Divanda yer alan şiirde bulunmayan yeni bir mısra/beyit/bent olarak, 4- Divanda bulunmayan yeni bir şiir sunma bakımından katkı sağlayabilirler. Mecmuamız da yayımlanan bazı divanlara yukarıda sıraladığımız 4 maddenin hepsinden katkı sunmaktadır. Bunları, tezimizde "Mecmuanın Yayımlanmış Divanlardan Bazılarına Sağladığı Katkılar" başlıklı kısımda[7] değerlendirdik.

Mecmuaların; mahlas bakımından birbiriyle karıştırılan şairlerin ayırt edilmesine dair bilgiler sunması bakımından biyografi çalışmalarına katkı sunduklarını belirtmiştik. Meselâ; mecmuada Hayâlî mahlaslı iki şair yer almaktadır. Mecmua çalışmamızdaki[8] 524 numaralı şiir "Gülşenî-zâde Hayâlî Efendi Fermâyed" ve 525. şiir ise "Eyzân Lehu" başlığını taşımaktadır. İbrahim Gülşenî'nin oğlu olan Gülşenî-zâde Hayâlî, Hayâlî Ahmed Şemseddin Efendi'dir ve 1569'da vefat etmiştir.[9] 524 ve 525 numaralı şiirler 16. yüzyılın büyük şairlerinden *Hayâlî Bey Divanı*'nda[10] bulunmamaktadır. Bu iki şiir dışında, Gülşenî-zâde ibaresi olmaksızın Hayâlî mahlası ile başlıklandırılan 173, 220, 250, 437, 456, 460, 480, 495, 528, 575 numaralı şiirler klasik Türk edebiyatının büyük şairlerinden, ismi Mehmet, lakabı Bekâr Memi olan Hayâlî'ye ait olmalıdır. Çünkü yukarıda saydığımız 437, 460, 495 ve 575 numaralı şiirler *Hayâlî Divanı*'nda bulunmakta, diğerleri ise divanda yer almamaktadır.

Eserin, müstensih veya hazırlayanın tüm eksikliklerine rağmen Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancını dile getiren şiirleri bulunduran bir şiir mecmuası olması dolayısıyla klasik Türk edebiyatı, genel olarak edebiyat tarihi, dil tarihi, metin neşri, Alevî/Bektaşî ve Hurufîlik araştırmaları ile ilgili çalışmalara katkı sağlayacağı inancındayız.

2.3. Metnin Kuruluşunda Takip Edilen Yöntem

1- Metinde en erken 13-14. yüzyıl, en geç de 18. yüzyıla ait şiir örnekleri bulunmaktadır. Metni müstensihin yazdığı şekle göre okumaya

---

7 Osman Kufacı, *Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler Bölümü 543 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 357-373.

8 bk. Osman Kufacı, *age.*

9 Bursalı Mehmet Tahir (?), *Osmanlı Müellifleri*, C. 1, Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınları, s. 245.

10 Ali Nihat Tarlan, *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.

dikkat ettik. Bunun yanı sıra eklerin ve kelimelerin yazımında olabildiğince tutarlı bir yol izlemeye çalıştık.

2- Farsça kelimelerdeki bulunan vāv-ı maʿdūle (w) işaretiyle (üstüḫ^{w}ān gibi) gösterilmiştir.

3- Farsça kelimelerdeki geçen vāv-ı mechūleler ise kısa ünlülerle (çün, ḫod, ḫoş) yazılmıştır.

4- Farsça ön ekler, eklendiği kelimeden (-) işaretiyle ayrılarak (pür-ġam, hem-dem, bī-çāre, be-ġāyet...) gösterilmiştir.

5- Farsça son ekler ise eklendiği kelimeden (-) işaretiyle ayrılmadan (pervāneveş...) kelimeye birleşik yazılmıştır.

6- Farsça sıfat ve birleşik isimler kelimelerin arasına (-) işareti getirilerek (nev-ʿarūs, eşyā-şinās, rencīde-ḫāṭır...) yazılmıştır.

7- Arapça ön ek ve edatlarla kelimeler arasına (-) işareti (mā-sivā) konulmuştur.

8- Müstensihin yazmada belirtmediği, ancak vezin gereği iki kelime arasında ortaya çıkan hece düşmelerini belirtmek için kelimenin arasına (_) işareti (Tāca ḫırḳaya_aldanmaya gönli Ḥaḳḳ-ıla olmaḳ gerek) koymayı tercih ettik.

9- Metinde yer alan ayetler Latin harfleriyle transkribe edildi, bu ibareler italik ile yazıldı ve bunların manaları dipnotta gösterildi. Ayet hakkındaki bilgiyi ibarenin geçtiği her yerde dipnotta verdik.

10- Aslı āşyān, nerdbān, gibi kelimeler, şiirin veznine göre medli okunuştan ileri gelen ses türemeli hâlleri āşiyān, nerdübān şeklinde metne aktarılmıştır.

11- Bazı mısralarda müstensihin dikkatsizliği sonucu ẕ-z, ḫ-ḥ-h, ż-ẓ karışıklığına tesadüf edilmektedir. Bu karışıklıklar tarafımızdan düzeltilerek metinde imla birliği sağlanmıştır. Bu gibi farklılıkları dipnotta göstermeyi tercih etmedik. Ayrıca müstensih hatasından meydana geldiğini düşündüğümüz yanlış imlaları dikkate almadık ve bunları da dipnotta göstermedik.

12- Yazmada akuzatif eki kimi yerlerde harekeyle gösterilmiş, izafet tamlamalarının kesresi (-ı/-i) bazen hareke ile belirtilmiş, bazı yerlerde de "ye" harfi ile yazılmıştır. Bu gibi durumlar yazma eserlerin genel imla özellikleri olması hasebiyle bunları dipnotta belirtmedik.

13- Mecmuada bazı yerlerde "Ḫalāʾiḳ, māʾil" gibi kelimelerdeki hemzeler, "y" olarak yazılmıştır. Yani bu kelimeler "Ḫalāyıḳ, māyil"

şeklinde imlā edilmiştir. Bu tür kelimelerin tamamında metne uyulmuş, kelimeler "Ḫalāyıḳ, māyil" olarak yazılmıştır.

14- Şiirlerdeki vezin bozukluğu, kafiye problemi gibi özel durumları dipnotta açıkladık.

15- Vezin gereği kısa okunması gereken hecelerde uzunlukları gösterdik. Vezin gereği uzun okunması gereken sesleri göstermek için bir işaret kullanmadık.

16- Şiirlere vezin gereği yaptığımız çeşitli eklemeleri ve metin tamirlerini köşeli parantez [] içinde gösterdik. Yazmada okunamayan kelimeler metinde …. işaretiyle belirtildi.

17- Metnimizde özel isimlerin ilk harflerini büyük yazdık. Özel isimlere gelen ekleri kesme işareti ile ayırmadık.

18- Metinde "durur" bildirme eki kendisinden önceki kelimeye (-) işareti ile ayrılarak (vācib-durur, olmış-durur) yazıldı.

19- Yukarıdaki maddelere ilaveten Arapça ve Farsça kelimelerin imlasında İsmail Ünver'in teklif ettiği kaidelere uymaya gayret ettik.[11]

2.4. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 543 Numaralı Şiir Mecmuasında Kaynaklarda Adı Geçmeyen Şairler ve Şiirleri

1. Abdul Dede (d./?-ö./?)

Kaynaklarda hayatı hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Hazırladığımız mecmuada iki şiiri bulunmaktadır. Bu iki şiirde ortak özellikler göze çarpar. Her iki manzumenin de tasavvuf düşüncesini dile getirdiği görülmektedir. Yine bu iki şiir 16'lı hece ölçüsüyle yazılmıştır. İsmindeki "Dede" ifadesinden hareketle çile çıkardığını ve bir tarikat büyüğü olduğunu söylemek mümkündür. İki şiirin şekil ve içerik özelliğinden yola çıkılarak şairin, Tekke edebiyatına mensup bir şair olduğu söylenebilir. Şiirlerinde; gerçeğe kul olan kişinin aşkın pazarına girdiğini; Hakk'a talip olan kişinin önce canını başını verdiğini, sonra aşk yoluna girdiğini; veliliğin nefsi gütmek olduğunu; aşk denizine dalan kişinin dert ile yanıp bülbüller ile ötüşüp bir gizli kaynağa ulaşacağını; ölmezden önce ölen kişinin Hakk'ı kendisinde bulacağını dile getirmektedir.

---

[11] İsmail Ünver, "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", *AÜDTF Türkoloji Dergisi*, C. XI, S. 1, 1993, s. 51-89.

1.

ʿAbdul Dede Fermāyed
16'lı Hece

1. Evliyānuñ naẓarına maḥrūm olmaz gelen kişi
Girür ʿaşḳuñ bāzārına gerçege ḳul olan kişi
2. Evvel cānın başın vire andan ʿaşḳ yolına gire
Menzilini bunda göre ṭālib-i Ḥaḳ olan kişi
3. Cümle bildügin terk ide ne zehir ṣunılsa yuda
Erlik budur nefs[i] güde bende[n] ögüt alan kişi
4. Derd-ile yana dutuşa bülbüller-ile ötüşe
Bir gizlü kāna yetişe ʿaşḳ baḥrine ṭalan kişi
5. ʿAbdul Dedem [kim] ne bilür gerçek er neye ḳul olur
Ḥaḳḳı kendüzinde bulur ölmezden öñ ölen kişi

2.

ʿAbdul Dede Fermāyed
16'lı Hece Ölçüsü

1. Müʾminlere vācib-durur kendü nefsin bilmek gerek
Tāca ḫırḳaya_aldanmaya göñli Ḥaḳḳ-ıla olmaḳ gerek
2. Ṣūret-i nefsin düzmeye ser-serī ġāfil gezmeye
Ṭarīḳ-i Ḥaḳdan azmaya evliyāyı bulmaḳ gerek

---

1 131[a].

1 Gelen kişi evliyanın nazarından mahrum kalmaz. Gerçeğe kul olan kişi aşkın pazarına girer.

2 Hakk'ın talibi olan kişi, ilk önce canını başını verir, ondan sonra aşk yoluna girer. Menzilini burada görür.

3 Benden öğüt alan kişi, velilik şudur: Bütün bildiğini terk eder, hangi zehir uzatılsa yutar, nefsini güder.

4 Aşk denizine dalan kişi, dert ile yanıp bülbüller ile ötüşüp bir gizli kaynağa ulaşır.

5 Abdul Dedem, gerçek velinin kime kul olduğunu nasıl bilsin? Ölmezden önce ölen kişi Hakk'ı kendisinde bulur.

2 133[a].

1 Müminlere kendi nefsini bilmek vaciptir. Taca, hırkaya aldanmayıp gönlünün Hak ile olması gerektir.

2 Nefsin suretini süslememek, serseri gafil gezmemek, doğru (Hak) yoldan ayrılmamak için evliya bulmak gerek.

3. Ḥaḳ söz işidüp incinmeye ṭarīḳ-i Ḥaḳdan ḳaçmaya
Kendüsi bilür gücenmeye pīrden ögüt almaḳ gerek

4. Er ġāyibdür ṣoḥbet ġāyib sözümüz itmesün ʿayıb
Kendüsini hīçe ṣayup ʿummānlara ṭalmaḳ gerek

5. **ʿAbdul Dede** eydür faḳı var vücūduñ ʿilmin oḳu
Bulayın dir-iseñ Ḥaḳḳı ölmezdin öñ ölmeḳ gerek

2. Âkifî (d./?-ö./?)

Tezkirelerde hayatı ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Mecmuada dört şiiri bulunmaktadır. Bu şiirlerden üçü gazel bir tanesi ise muhammes nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Gazellerden biri "Mefâ´îlün mefâ´îlün fe´ûlün", diğer şiirler ise "Fâ´ilâtün fâ´ilâtün fâ´ilâtün fâ´ilün" kalıbıyla yazılmıştır. Bir gazel hariç diğer üç şiirin vahdet-i vücut felsefesi doğrultusunda tanzim edildiğini görmekteyiz. Şiirlerinden hareketle Âkifî'yi vahdet-i vücut felsefesini benimsemiş, dinî-tasavvufî konularda şiirler yazan divan şairi saymak mümkündür.

1.

ʿĀkifī Rāst
Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

1. Ḳalmasun dirseñ dilā ger sende senlikden eṣer
Senligüñ refʿ eyleyüp alġıl müʾeṣṣirden eṣer

2. Pīre-zen dünyāya dil virme elüñ çek ey göñül
Merd olanlar lā-cerem ḳayd-ı ʿalāyıḳdan ḳaçar

3. Ġayra baḳma aç gözüñ her şeyde rūy-ı yāra baḳ
Bir gör iki görme her şeyi ḳaçan ḳılsañ naẓar

---

3 Bu beytin vezni bozuktur. Hak söz duyup incinmemek, Allah'ın yolundan kaçmamak, kendini bilip gücenmemek ve pirden öğüt almak gerekir.

4 Veli kayıp, sohbet kayıp, sözümüz ayıp etmesin. Kendini hiçe sayıp ummanlara dalmak gerek.

5 a: ʿAbdul: ʿAbdullāh Y, faḳı: faḳıyı Y. Abdul Dede; ey fakih, ölmeden önce Allah'ı bulayım der isen, git, varlığın ilmini oku, der.

1 Y 72[a].

1 Ey gönül, eğer sende senlikten bir iz kalmasın dersen senliğini (ortadan) kaldırıp hükmünü yürütenden nişan al.

2 Ey gönül! Kocakarı dünyaya gönül vermeyip elini çek. İnsan olanlar şüphesiz (dünya) ilişkilerinin zincirinden kaçar.

3 Başkasına bakma, gözünü açıp her şeyde sevgilinin yüzünü gör. Ne zaman baksan her şeyi iki (çok) görmeyip bir (tek) gör.

4. ʿĀrif ol añla özüñ nefsüñ saña tā yār ola
Naḳş-ı hestīden müberrā ol gel ey ṣāḥib-naẓar

5. Nev-ʿarūs-ı dehre dil virme yüri ey **ʿĀkifī**
Yoluñ erkānın gözet olmaḳ dilerseñ gerçek er

2.
ʿĀkifī Fermāyed
Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

1. Olmadın ten āşiyānında[n] Hümā-yı dil revān
Kūh-ı Ḳāf-ı ʿaşḳa pervāz eyle ey ʿAnḳā-yı cān
Vāḥid-i yek-tā olup geç ikilikden sen hemān
Varuñı yoġ eyle senlik ḳılmasun senden nişān
Āteşīn ʿaşḳ-ıla yaḳ yandur vücūduñ her zamān

2. Jeng-i ġamdan pāk olup ḳurtar özüñ ol sāde-dil
Her nefes tevḥīd-ile āyīne-i ḳalbüñi sil
ʿĀlem-i lāhūta ir nāsūtda olma ḫacel
Cümle eşyāyı vücūduñda kemā-hī añla bil
Ehl-i ḥāl ol yoḳ yire her yerde depretme zebān

3. Reh-rev ol ʿazm-i Ḫudādan yaña ol merd-i Ḫudā
Mā u menden el yu dil virme cihāna ey gedā
Dime lā Ḥaḳdan ḳażā gelse ḳażāya vir rıżā

---

4 Ey görüşü kuvvetli olan! Arif olup özünü, nefsini anla ki sana yar olsun. Varlığın hilesinden aklanmış olup gel.

5 b: erkānın: erkānuñ Y, dilerseñ: dir-iseñ Y. Ey Akifi! Gerçek er olmak istersen dünyanın yeni gelinine gönül verme, git. (Hak) yolun esaslarını göz önüne al.

2 Y 155[b].

1 Gönül hümâsı, vücut yuvasından gitmeden,
ey can ankası, aşkın Kaf dağına uç.
Sen hemen bir ve tek olup ikilikten geç.
Varını yok eyle ki senden senlik bir belirti göstermesin.
Ateşli aşk ile varlığını her zaman yak.

2 Gam kirinden temizlenip kendini kurtar, sade gönül ol.
Her an tevhitle kalp aynanı sil.
Ulûhiyet âlemine ulaş, insanlık âleminde utananlardan olma.
Bütün nesneleri kendi varlığında, olduğu gibi, anlayıp bil.
Hal ehli olup her yerde boş yere ağzını açma.

3 Allah'ın adamı olup Allah'tan tarafa yönel.
Ey yoksul, malayaniden el yıkayıp dünyaya gönül verme.
Allah'tan gelene hayır deme. Kazaya rıza göster.
Ey gönül, ayak ayak padişahın köşküne çıkmak istersen,
bu vücudumun kemiğini merdiven eyle merdiven.

Ayaġ ayaḳ ḳaṣr-ı şāha çıḳmaḳ isterseñ dilā
Nerdübān eyle bu cismüñ üstüẖwānın nerdübān

4. Dergeh-i Ḥaḳḳa yüzüñ sür her nefes yalvarıgör
Rāh-ı ʿaşḳa gir tecerrüd [...] varıgör
Gözüñ aç her yaña baḳ eşyā-şinās ol yārı gör
Yan yaḳıl pervāneveş şemʿ-i ruẖ-ı dildārı gör
Bāl ü per maʿnāya ṣūretdür olıgör bī-nişān

5. Mā-sivādan el çeküp ol ṭālib-i dīdār-ı yār
Ḳāniʿ ol eyle ferāġat gūşesini iẖtiyār
Olma ten-perver ki yir yir ẖākdan [bir] cismi var
Saña rām olsun dir-iseñ **ʿĀkifī** gözüñ uyar
Nefs-i ejderhāyı öldür cūʿ-ile virme amān

3.

ʿĀkifī
Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

1. Nefs-i dūna uymayup ey dil hevādan fāriġ ol
Ġayra göñlüñ virme naḳş-ı mā-sivādan fāriġ ol

2. Mihr-i yārı ṣaḳla göñlüñde özüñ ẖāk eyle ẖāk
Żerre benlik ḳalmasun illā vü lādan fāriġ ol

3. Nūş idüp vaḥdet meyin cām-ı maḥabbetden müdām
Mest-i ʿaşḳ ol zāhidā zühd ü riyādan fāriġ ol

---

4 Hakk'ın eşiğine yüzünü sürüp her an yalvarıgör.
Aşk yoluna gir, tecerrüde..... gidedur.
Gözünü açıp her tarafa bak, eşya(nın hakikatini) bilip sevgiliyi gör.
Sevgilinin yüzünün mumunu görüp pervane gibi yan, yakıl.
Kol ve kanat manaya surettir, suretsiz ol.

5 Allah'tan başka bütün varlıklardan el çekip sevgilinin yüzünün talibi ol.
(Her şeyden) vazgeçme köşesini seçip kanaatkâr ol.
Rahatına düşkün olma ki topraktansın.
Ey Akifî, gözün sana boyun eğsin der isen, uyar.
Ejderha gibi olan nefsini açlık ile öldür, aman verme.

3 Y 168[b].

1 Ey gönül! Aşağılık nefse uymayıp hevesten vazgeç. Başkasına gönül vermeyip Allah'tan başka şeylerden vazgeç.

2 Sevgilinin sevgisini gönlünde saklayıp kendini toprak eyle toprak. Zerre benlik kalmasın, "illâ" ve "lâ"dan uzaklaş.

3 Ey zahit! Aşk kadehinden vahdet şarabını daima içip aşk sarhoşu ol. Züht ve ikiyüzlülükten vazgeç.

4. Neng ü nāmı añma ey ṣūfī ḫarābāt ehline
Ḫırḳa-i sālūs ile tāc u ḳabādan fāriġ ol

5. İşigi dārüʾş-şifā olmış-durur derd ehlinüñ
ʿĀkifī gel ḫasta-i ʿaşḳ ol devādan fāriġ ol

4.

ʿĀkifī
Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

1. Oḳunsun Muṣḥaf-ı ḥüsnüñden āyet
Yazılsun levḥa-i dilde ḥikāyet

2. Ḳamer devrinde ay alnuñı ey māh
Görelden yılduzum sevdi be-ġāyet

3. Ḳıyāma gelse ḳaddüñ ḳoparur āh
Ḫalāyıḳ başına rūz-ı ḳıyāmet

4. İñen rencīde-ḫāṭır itme cānā
Kimesne itmesün senden şikāyet

5. Ġınādan yigi saña ʿĀkifī hīç
Bulunmaz gūşe-i genc-i ḳanāʿat

3. Amîkî (d./?-ö./?)

Hayatı hakkında kaynaklarda hiçbir bilgi yer almamaktadır. Mecmuamızda bir şiirine rastlanmaktadır. Şair, bu şiirde ölüm düşüncesini tasavvufi bir neşve içerisinde dile getirmektedir. Şiirinde "Mef´ûlü mefâ´îlü mefâ´îlü fe´ûlün" kalıbını kullanmıştır. Bu şiirin şekil ve muhteva hususiyetlerinden hareketle şairin dinî-tasavvufî konularda şiirler kaleme aldığı söylenebilir.

---

4 Ey sufi, meyhane ehline ad ve ünü anma. İkiyüzlülük hırkası ile taç ve kaftandan vazgeç.

5 Ey Akifi! Eşiği, dertlilerin şifa yeridir. Gel, aşk hastası ol ve devadan vazgeç.

4 Y 169[a].

1 Güzelliğinin Mushaf'ından ayet okunsun. Gönül levhasında hikâye yazılsın.

2 Ey ay! Ahir zamanda ay (gibi parlak) alnını yıldızım gördüğünden beri çok aşırı sevdi.

3 Sen ayağa kalktığın zaman yaratılmışların başına kıyamet günü ah koparır.

4 Ey can (gibi aziz sevgili)! Gönlü çok kırma ki kimse senden şikâyet etmesin.

5 a: yigi: yigüñ Y. Ey Akifî, senin için kanaat hazinesinin köşesi gibi zenginlik bulunmaz.

1.

ʿAmīḳī Rāst
Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün

1. Cānlar çekilüp Ḥażret-i Mevlāya giderler
   Cūlar gibi kim cānib-i deryāya giderler
2. Defn olur-ısa zīr ü zemīne ne ġam ebdān
   Ervāḥ ile ʿālem-i bālāya giderler
3. Hengāmeʾi seyr eyleyesin rūz-ı cezāda
   Bu ḫalḳ-ı cihān özge temāşāya giderler
4. Ṣanmañ ki ʿabeṣ yire telef oldı gidenler
   Geldikleri yerden yine oraya giderler
5. Ervāḥ-ı ʿAmīḳī çekilüp dār-ı beḳāya
   Murġān-ı fenā menzil-i ʿuḳbāya giderler

4. Gamî (d./?-ö./?)

Şairliği ve hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulamadığımız Gamî'nin, mecmuamızda bir şiiri yer almaktadır. Şair, ilahi aşkı anlattığı şiirinde "zahit" tipini yermekte ve kendisini "ilahi aşk"ın yanında konumlandırmaktadır. Gazelinin muhteva ve şekil özelliklerinden yola çıkarak Gamî'yi tasavvufi meşrebe sahip bir divan şairi olarak görmek mümkündür.

1.

Ġamī Fermāyed
Mefʿūlü mefāʿīlün mefʿūlü mefāʿīlün

1. ʿAşḳ āteşine ey dil pervāne imişsin sen
   Meydān-ı maḥabbetde merdāne imişsin sen

---

1 42[a].
1 Canlar, ırmakların çekilip denize doğru akması gibi Hazret-i Mevla'ya giderler.
2 Bedenler yerin altına defnedilirse gam değildir. Ruhlar ile yüce âleme giderler.
3 Karşılıkların verileceği günde telaşı seyreyleyesin. Bu cihan halkı başka bir temaşaya giderler.
4 Gidenlerin boş yere telef olduğunu sanmayın ki geldikleri yerden yine oraya giderler.
5 Fani kuşların ahiret menziline uçması gibi Amîkî'nin ruhu da baki âleme çekilir.
1 Y 49[a].
1 Ey gönül! Aşk ateşine pervane ve aşk meydanında yiğit sen imişsin.

2. Yanuñda ḳamer ruḫlar bir ẕerre degül ey meh
Gün gibi bu devr içre pervāne imişsin sen

3. Ne ʿaşḳ erisin zāhid ne ʿaşḳ erine hem-dem
Ḥayvān degülem dirsin pes yā ne imişsin sen

4. Bār-ı ġam [u] miḥnetden feryādlar eylersin
Hīç kükreme ner gibi ervāne imişsin sen

5. Gönlüme didüm ey dil dīvāneligi terk it
Didi be **Ġamī** gerçek dīvāne imişsin sen

5. Hudavendâ (d./?-ö./?)

Kaynaklarda hayatı hakkında hiçbir bilgiye rastlanılmayan şairlerden biri de Hudavendâ'dır. Mecmuada bir şiiri bulunmaktadır. Bu şiir gazel tarzında "Fâ´ilâtün fâ´ilâtün fâ´ilâtün fâ´ilün" kalıbıyla yazılmıştır. Bu şiirden hareketle Hudavendâ'yı divan şairi olarak kabul etmek gerekir. Hudavendâ, şiirinde dünya ile ilgili çeşitli düşüncelerini dile getirmiştir. Bu dünyanın ebedi olmadığını, geçici görünüşe aldanılmaması gerektiğini, ancak Hakk'ın yüzünün ebedi olduğunu, yeryüzünde her canlının yok olacağını (Rahman 55/26'da ifade edildiği gibi) dile getirdiği beşinci beyitten hareketle Hudavendâ'yı Hurufîlik inancını benimsemiş bir şair olarak değerlendirebiliriz. Yine altıncı beyitte geçen "fazl" kelimesi de Hurufî şairlerin şiirlerinde sıkça yer verdiği Fazlullah-ı Hurufî olarak yorumlanabilir.

1.

Ḫudāvendā-yı Pāk-Meşreb
Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

1. Biñ yıl olsa ʿömrüñ ey dil gūyiyā bir ān-ımış
Bu cihāndan ben murād aldum diyen yalan-ımış

---

2 Ey ay (gibi sevgili)! Senin yanında ay yanaklılar bir zerre bile değil. Güneş gibi bu zaman içerisinde pervane sen imişsin.

3 Ey zahit! Sen ne aşk adamısın ne de aşk adamına arkadaşsın. Hayvan değilim dersin ya neymişsin sen.

4 Gam ve mihnet yükünden feryatlar eylersin. Arslan gibi hiç kükreme sen deve imişsin.

5 Gönlüme "ey gönül, divaneliği terk et." dedim. Dedi "Be Gamî gerçek divane imişsin."

1 Y 72[b].

1 Ey gönül! Ömrün bin yıl olsa sanki bir an imiş. Bu dünyadan ben isteğime ulaştım diyenin sözü yalandır.

2. Ṣanma bu köhne ribāṭı bāḳī ey abdāl-ı Ḥaḳ
İki gün bu tekye içre her kişi mihmān-ımış

3. Bu fenā dünyāyı ṣanmañ ẕevḳ ü ṣevḳüñ maʿdeni
Menbaʿ-ı derd ü belā cevr ü cefāya kān-ımış

4. El çeken dehr-i denī-i dūn-perverden bugün
ʿĀḳil ü kāmil müdebbir zübde-i merdān-ımış

5. Bī-beḳādur bu cihān aldanma fānī ṣūrete
Vech-i Ḥaḳ Bāḳīdür ancaḳ *küllü şeyʾin fān*-ımış

6. Bu ḫarāb-ābādda maʿmūr olanlar faẓl-ıla
Gözleri giryān dili pür-ġam ciger biryān-ımış

7. ʿİlm ü ʿirfān-ıla dil āyīnesin pür-nūr iden
Mihr ü meh gibi felekde[n] zār u ser-gerdān-ımış

8. Genc-i ʿuzletde olanlar fāriġ ü āsūde-ḥāl
Ṣümme vallāh ol iki ʿālemlere sulṭān-ımış

9. Cübbe vü destār-ıla ṣaḥn-ı fenāda ders idüp
Ben fülānam diyenüñ fikri ḳurı ġavġā-y-ımış

10. İʿtimād idüp diyenler şarḳ u ġarbuñ şāhıyam
Rāy u tedbīri **Ḫudāvendā** anuñ noḳṣān-ımış

---

2 Ey Hakk'ın abdalı! Bu eski konağı ebedî sanma. Her kişi bu tekke içerisinde iki gün misafir imiş.

3 Bu fani dünyayı zevk ve arzunun madeni sanmayın. Dert ve bela kaynağı, eziyet ve cefa madeni imiş.

4 Alçak besleyen rezil dünyadan bugün el çeken akıllı, olgun, tedbirli ve yiğitlerin seçkini imiş.

5 b: Ayetin aslı "Kullu **men aleyhâ fân (fânin).**": **Yer üzerinde bulunan** her **canlı yok olacaktır** (Rahman 55/26). Bu dünya baki değildir. Geçici görünüşe aldanma. Ancak Hakk'ın yüzü bakidir. Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.

6 Bu harap dünyada Fazlullah ile mamur olanlar gözleri ağlamaklı, gönlü dert dolu, ciğeri kebap imiş.

7 İlim ve irfan ile gönül aynasını parlatanlar güneş ve ay gibi felekten inlemekte ve sersem bir haldedir.

8 b: "**Summe lem tekun fitnetuhum illâ en kâlû vallâhi rabbinâ mâ kunnâ muşrikîn (muşrikîne).**": **Sonunda** onların sözleri, "Rabbimiz **Allah'a andolsun** ki biz (O'na) ortak koşanlar değildik" demelerinden başka bir şey olmayacaktır (Enam 23/23). Yalnızlık köşesinde (halvette) hali rahat olanlar, sonra Allah'a yemin olsun ki, iki âleme sultan imiş.

9 Bu beytin kafiyesi bozuktur. Cübbe ve sarık ile fani medresede ders verip ben filanım diyenin düşüncesi kuru kavga imiş.

10 (Kendine) güven duyup Doğu ve Batı'nın hükümdarıyım diyenlerin fikir ve tedbiri noksan imiş.

6. Mehemmed-i Bosnavî (d./?-ö./?)

Kaynaklarda ismi, hayatı, edebi kişiliği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Mecmuada bir şiiri yer almıştır. Bu şiir, "Mehemmed-i Bosna[vî] Fermâyed" başlığını taşımaktadır. Başlıktan hareketle Bosnalı şairlerden olduğu sonucuna varabiliriz. Şiirinin muhtevasından ve şekil özelliklerinden hareketle lâ-dinî konularda şiirler kaleme alan bir divan şair olduğu anlaşılmaktadır. Ancak başka şiirleri de görülürse kendisi hakkında daha doğru bir kanaate sahip olunabilir.

1.

Meḥemmed-i Bosna[vī] Fermāyed
Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

1. Ḳandasın ey serv-i nāzum gel ki cān ister seni
   Gözlerümden her yaña yaşum revān ister seni
2. Ṣaḳınur çeşm-i ʿadūdan cān u dil durmaz müdām
   Ḥāṣıl-ı ʿömrüm yaman gözden nihān ister seni
3. Ben nice Yaʿḳūbveş vaṣluñ temennā itmeyem
   Görmege Yūsuf gibi pīr ü cevān ister seni
4. Görmege ṭoymaz cemālüñ teşnedür laʿlüñe cān
   Ṣanma ḫālī ola bir dem her zamān ister seni
5. Naḳd-i cāna dil metāʿ-ı vaṣluñı almaḳ diler
   Gör o ḳıymet bilmezi kim rāyegān ister seni
6. Nice ṣabr itsün **Meḥemmed** ḫasta derd-i hecr-ile
   Künc-i ġamda cān u dil virmez amān ister seni

---

1 96^{b}.

1 Ey nazlı servim! Neredesin? Gel ki can seni ister. Gözlerimden her tarafa yaşım aksın ister.

2 Can ve gönül daima, düşman gözünden sakınır. Ömrümün varı, seni başka nazarlardan uzakta ister.

3 Ben nasıl Hz. Yakup gibi sana kavuşmayı istemeyeyim? Genç ve yaşlı herkes Hz. Yusuf'u görmek istediği gibi seni görmek ister.

4 Can, cemalini görmeye doymaz, laline teşnedir. Sanma bir an boş olur her zaman seni ister.

5 Gönül, can parasına vuslat metaını almak ister. O kıymet bilmezi gör ki seni bedava ister.

6 Ayrılık derdiyle hasta Mehmet nasıl sabretsin? Gam köşesinde can ve gönül aman vermeyip seni ister.

7. Nâmuradî (d./?-ö./?)

Kaynaklarda hayatı hakkında hiçbir bilgi yer almamaktadır. Mecmuada iki şiiri vardır. Aşağıya kaydettiğimiz beyitten Alevî/Bektaşî inancına mensup bir şair olduğu söylenebilir:

Nāmurādī şāh-ı merdān-ı ʿAlīnüñ mihrini
Virmez ol mülk-i Süleymān-ıla Ḳārūn gencine

Fakat şairin meşrebinin tam olarak tespit edilebilmesi için daha fazla şiirinin gün yüzüne çıkması gerekmektedir. Mecmuada yer alan iki şiirde ortak özellikler göze çarpar. Gazel tarzında olan bu iki şiir "Fâ´ilâtün fâ´ilâtün fâ´ilâtün fâ´ilün" kalıbı ile kaleme alınmıştır. Bunlardan hareketle Nâmurâdî'yi dinî-tasavvufî konularda şiirler yazmış bir divan şairi olarak görmek gerekir.

1.

Nāmurādī Güyed
Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

1. Terk-i dünyā eyle ey dil gir ʿabānuñ gencine
   Mihrine aldanma hergiz baġlama bel rencine
2. Çün vefāsuzdur cihānuñ māl ü mülk ü zīneti
   Pes ne lāyıḳdur ki senden bir żaʿīf mūr incine
3. Cām-ı ʿaşḳı nūş idüben sāḳīsin medḥ eyle kim
   Māyil olma bu fenānuñ ḥükm-ile esencine
4. Çarḫ kej-revdür anuñ luʿbına aldanma şaḳın
   Şübhesüz kīş māt ider el urma gel ṣad rencine
5. Nāmurādī şāh-ı merdān-ı ʿAlīnüñ mihrini
   Virmez ol mülk-i Süleymān-ıla Ḳārūn gencine

---

1 86[a].

1 Ey gönül, dünyayı terk edip al-i abanın hazinesine gir. Dünyanın sevgisine aldanmayıp asla sıkıntısına bel bağlama.

2 Dünyanın malı, mülkü ve süsü vefasız olduğu için senden bir zayıf karıncanın incinmesi bile yakışmaz.

3 Aşk kadehini içip sakisini öv ki bu fani dünyanın işine gücüne meyletme.

4 Felek topaldır, onun oyununa sakın aldanma. Şüphesiz bir taşı zorlama ile mat eder. Gel, onun yüzlerce sıkıntısına el uzatma.

5 Nâmuradî, yiğitler şahı Hz. Ali'nin sevgisini Hz. Süleyman'ın mülkü ile Karun'un hazinesine vermez.

2.

Nāmurādī Fermāyed
Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

1. Nām [u] nengi terk iden şu ʿāşıḳ-ı bī-ʿārdur
   Nām u nengi isteyen ʿāşıḳ degül aġyārdur
2. ʿĀşıḳ oldur kim virür cānān yolında cānını
   Cān virüp cān alur gör kim ne ḫoş bāzārdur
3. ʿĀşıḳ-ı ṣābit-ḳadem oldur ki yāruñ ʿaşḳına
   Çarḫ urur cisminde cānı ṣanasın pergārdur
4. ʿĀşıḳ olduġı mıdur şāhum günāhı ʿāşıḳuñ
   ʿĀşıḳı ʿāşıḳ iden şol serv-i meh-ruḫsārdur
5. Mekr-ile gönlümi aldı şol perīnüñ gözleri
   Mekr-ile göñlüm alan şol gözleri mekkārdur
6. Ṣūfī-i sālūs u ḫod-bīnüñ sözine uyma gel
   Kim uyan dīv-i recīme şübhesüz murdārdur
7. **Nāmurādī** tek ḳadeḥ nūş eyle ḫūblar ʿaşḳına
   Kim bu ʿaşḳı ḫalḳ iden ol Ḫāliḳ-i Settārdur

8. Pervâne Halvetî (d./?-ö./?)

Tezkirelerde hayatı hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Mecmuada bir şiiri yer almıştır. Gazel tarzında olan bu şiirde 16'lı hece ölçüsü kullanılmıştır. Şiirinde hece ölçüsünü kullanması ve şiirinde İlahî aşkı terennüm etmesi dolayısıyla Pervâne Halvetî'ye tasavvufî neşveye sahip bir tekke şairi sayabiliriz. Ayrıca mahlası dolayısıyla Halvetî

---

2 121[b].

1 Nam ve şöhreti terk eden şu arsız âşıktır. Nam ve şöhreti isteyen âşık değil, aşksızlardır.

2 Âşık odur ki sevgili yolunda canını verir. Can verip can alır. Bak ki ne güzel alışveriştir.

3 a: ṣābit: ṣebāt Y.
Ayağı sabit olan âşık odur ki sevgilinin aşkına canı, bedeninde dönen pergeldir.

4 Padişahım, âşığın günahı (sana) âşık olması mıdır? Aşığı âşık eden o ay yüzlü servidir.

5 O perinin gözleri hile ile gönlümü aldı. Hile ile gönlümü alan şu gözleri düzenbazdır.

6 İkiyüzlü ve bencil sufinin sözüne uymayıp gel, lanetlenmiş şeytana uyan şüphesiz pistir.

7 Nâmuradî gibi güzeller aşkına kadehi iç ki ki bu aşkı yaratan ayıpları örten Allah'dır.

tarikatına mensup olduğu söylenebilir.

1.

Pervāne Ḫalvetī
16'lı Hece

1. Ḫocam senüñ ʿāşıḳlaruñ dönerler hū diyü diyü
Ḥasretüñ odına yanup dönerler hū diyü diyü
2. Hūdur ʿāşıḳlar dilinde gelmişdür Ḥaḳḳuñ ḳavlinde
Melekler ʿarşuñ ḥavlinde dönerler hū diyü diyü
3. Miskīnem bī-çāre ḳulam ebedī ḳullıḳda ḳalam
ʿArş ü kürsī levḥ ü ḳalem dönerler hū diyü diyü
4. Fetvā viren müftī ḳāżī almamışlar ʿaşḳda[n] dadı
Yarın maḥşerde ṣırāṭ[dan] geçerler hū diyü diyü
5. **Pervāne Ḫalvetī** bile kimi uşlu kimi delü
Almış ʿāşıḳları bile dönerler hū diyü diyü

Sonuç

1) Mecmuada Türk edebiyatının kaynaklarından tezkirelerde ve şairlerin biyografilerinden bahseden eserlerde yer almayan sekiz şair yer almaktadır. Bu şairler şunlardır: ´Abdul Dede, Âkifî, Amîkî, Gamî, Hudavendâ, Mehemmed-i Bosnavî, Nâ-Muradî, Pervane Halvetî.

2) Mecmuada bu sekiz şairin on üç şiiri bulunmaktadır. Dört şiir ile en fazla şiir Âkifî'ye aittir. Abdul Dede ve Nâ-Muradî'nin iki şiiri, diğer şairlerin ise birer şiiri yer alır.

3) Bu şairlerden Abdul Dede ve Pervane Halvetî'yi, şiirlerinden hareketle tekke şairi, diğer şairleri ise divan şairi saymak mümkündür.

4) Mehemmed-i Bosnavî dışındaki şairlerin şiirlerinde dinî-tasavvufî

---

1 Y 128[a]-9[h] 5[a]

1 Hocam, senin âşıkların hu diye diye dönerler. Senin hasretinin ateşine yanıp hu diye diye dönerler.

2 Âşıkların dilinde Hakk'ın sözünde gelen hu'dur (odur). Melekler arş meydanında dönerler hu diye diye.

3 Acizim, çaresiz kulum, sonsuza kadar kullukta kalayım. Arş, kürsi, levh ü kalem hu diye diye dönerler.

4 Fetva veren müftü, kadı aşktan tat almamıştır. Yarın mahşerde sırattan hu diye diye geçerler.

5 a: delü: güle Y. Pervane Halvetî kimisi akıllı kimisi deli aşıkları (yanına) almış hu diye diye beraber dönerler.

bir neşvenin olduğu görülmektedir. Mehemmed-i Bosnavî'nin şiiri için, tasavvufî açıdan yorumlanabilme ihtimali olsa da, beşeri aşkın terennümüdür, diyebiliriz.

5) Abdul Dede ve Pervane Halvetî'nin şiirleri 16'lı hece ölçüsüyle ve musammat gazel formatıyla Yunus Emre'yi andırır bir tarzda kaleme alınmıştır.

6) Mecmualar tarandıkça bu şairlerin isimlerine daha fazla rastlamak ihtimali vardır. Böylece şairlerin edebî kişiliği hakkında söz söylenebilecektir.

Kaynakça

Mecmua-i Eş'âr, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum: 543.

AYDEMİR, Yaşar (2001). "Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü", *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi [Bilig: Bilim ve Kültür Dergisi]*, S. 19, s. 147-155.

AYDEMİR, Yaşar (2011). "Biyografi Kaynağı Olarak Mecmualar", *Klasik Türk Edebiyatında Biyografi-Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 86-100.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1997). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat.* Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

http://kuranmeali.org (12.11.2017)

KARAVELİOĞLU, Murat A. (2015). *Mecmû'a-i Kasâ'id-i Türkiyye*, Ankara: TDK Yayınları.

KUFACI, Osman (2016). *Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler Bölümü 543 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KUT, Günay (1986). "Mecmua", *TDEA Devirler-İsimler-Eserler-Terimler*, C. VI, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 170-173.

TAHİR, Bursalı Mehmet (?). *Osmanlı Müellifleri*, C. 1, Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınları.

TARLAN, Ali Nihat (1992). *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÜNVER, İsmail (1993). "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", *AÜDTF Türkoloji Dergisi*, C. XI, S. 1, s. 51-89.

YILMAZ, Ozan (2008). "Metin Te'sisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numaralı Mecmua ve Muhtevası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 255-280.

KLASİK METİNLERDE GEÇEN *EVET* KELİMESİ BİR *ÖYKÜNTÜ (CALQUE)* KELİME MİDİR?

Metin SAMANCI*

Tasdik sözü olan *evet* kelimesi hakkında çok söz söylenmiştir.[1] Bununla birlikte *evet* kelimesinin XIV - XVI. yüzyıllarda 'ancak, fakat' gibi anlamlarda kullanılmış olması tam olarak aydınlatılmış değildir. Kelimenin bu anlamının Farsça *hemān* kelimesinin tesiriyle meydana gelmiş bir *calque* örneği olduğu düşüncesindeyim. Önce kelime hakkında söylenenleri ve *calque* teriminin dil bilgisi kitaplarındaki açıklamalarını vermek istiyorum.

Evet 'Ancak' Kelimesi Hakkında Söylenenler

Kelimenin bu kullanımına ilk kez dikkat çeken MUNDY, bazı geç dönem nüshalarında yerini *ammā* kelimesine bırakan *evet/evit* kelimesinin, tasdik sözünden çok 'fakat' anlamında kullanıldığını söyler.[2] Aynı şekilde, *Tarama Sözlüğü*'nde *evet(evit)* kelimesine 'Ancak, fakat, lakin, amma' karşılıkları verilmiş ve tamamı XIV - XVI yüzyıllara ait çok sayıda örnek sıralanmıştır.[3]

*Evet*i üç farklı maddede ele alan TIETZE, *evet I* maddesine 'acele, çabuk' karşılığını vererek bunu halk ağzından alınan şu cümleyle örneklendirir: *Oradan da savışıp gėdiy. Ėvet ėvet gėdiyken bi kövün urgundan geçiymiş.* Kelimenin kökü hakkında (*ev– + ??*) şeklinde bir açıklama yapıp bunu 'acele etmek' anlamında *evet et–* ve *evetle/ivetle* fiilleriyle karşılaştırır. *Evet II* maddesinde tasdik sözü olan *evet*i ele alır ve CLAUSON'un bu kelimeyi aynı mânada olan Eski Türkçe *yemed* kelimesine bağladığını aktarır. *Evet III* maddesinde ise 'fakat, lâkin, şu var ki' karşılıklarını vererek bunun *evet II*'den geldiğini söyler.[4] Yani,

---

* Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Bkz. NALBANT, Mehmet Vefa: "Evet Kelimesinin Kökeni Üzerine", *Mustafa Canpolat Armağanı:* Yay. ATA, Aysu; ÖLMEZ Mehmet: Ankara 2003, 109-117. s. Ayrıca Bkz. ŞAHİN, Hatice: "Evet ve Hayır Kelimeleri Üzerine", *Türk Dili:* Mayıs 2001, 593. s., 528- 535. ss.

2 MUNDY, C. S.: "Evet, Evet ki and Geyise", *Festschrift für Nikolaus POPPE,* Ural-Altaische Bibliothek, Studia Altaica, Wiesbaden 1957, ss. 118-125.

3 *Tarama Sözlüğü,* C. III, E-İ, Ankara 1965, 1569. s.

4 TIETZE, Andreas: *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati:* C. II, Ankara

'ancak, fakat' anlamlarına gelen *evet* kelimesinin tasdik sözü olan *evet*ten geldiği söylemiştir. Bununla birlikte bu anlamın nasıl oluştuğuna dair bir açıklama yapılmamıştır.

DANKOFF, *evet* kelimesini Eski Türkçe *yemet, emet,* kelimelerine bağlamakla birlikte XIV- XVI yüzyıllar arasında, Osmanlı Türkçesine has bu kullanımının Ermenice 'sadece' anlamına gelen եւեթ *evet'* kelimesinin etkisiyle meydana gelmiş olabileceğini söyler. Ancak bu yazar tarafından da kuşkuyla yaklaşılan bir ihtimaldir ki kelime, eserin ekler bölümünde Ermenice bağlantısı kuşkulu kelimeler başlığında incelenmiştir.[5]

Calque Terimi Hakkındaki Tanımlar

*Evet*in 'ancak, fakat' anlamlarında kullanılmasının Farsçadaki *hemān* kelimesinin çevirisi (*calque*) olma ihtimali üzerinde durmadan önce bu dil bilgisi teriminin Türkçe başvuru kitaplarında yer alan açıklamalarını vermek istiyorum:

İngilizcede daha çok *calque* olarak karşılanmakla birlikte *loan translation, semantic loan, loanshift, translation loan word* gibi kelimelerle de karşılanan bu terime, Türkçe dil bilimi terimleri kitaplarında *anlam aktarması, öyküntü, anlam etkilenmesi, ödünçlemeli çeviri* gibi karşılıklar bulunmuştur.

Anlam aktarması: "Bir dile ait söz veya ifadelerin birim birim bir başka dile aktarılması yolu ile elde edilen söz veya ifade anlam aktarması olarak bilinir. Anlam aktarması sözlerin biçim biçim alıcı dile çevrilmesi şeklinde olup, dil alışverişlerinde ulusallaştırmanın son sınırı sayılır. Anlam aktarması söz (semantic calque) söz öbeği, (*phraseologic calque*) veya cümle (*syntactic calque*) düzlemlerinde olabilir. Anlam aktarması yabancı söz ve yapılara bakılarak şekil verilen ama ait oldukları dilin kendi ögelerinden elde edilen yeni söz veya yapıdır: İng. *snowman* 'kar adam' > TT *kardan adam;* Alm. *Eisberg* 'buz dağı' > TT. *buz dağı;* Fr. *edition critiķue* 'tenkitli basım' > TT. *tenkitli basım;* İng. wireless 'kablosuz' > TT *kablosuz* gibi."[6]

Öyküntü: Bir dilden öbürüne, genellikle sözcüğü sözcüğüne çeviri yoluyla içerik ve –bileşik biçimler söz konusu olduğunda sıralanış düzeni

---

2016, Türkiye Bilimler Akademisi, s. 666.

5 DANKOFF, Robert: *Armenian Loanwords in Turkish:* Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 1995, s. 164.

6 KARAAĞAÇ, Günay: *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü:* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 119.

aktarma; bu işlem sonunda ortaya çıkan biçim. Örneğin bilim-kurgu terimi İngilizce kökenli bir öyküntüdür.[7]

Anlam etkilenmesi: aralarında kültür bağları bulunan milletlerin dillerinde kelime anlamlarının birbirine tesir etmesi, kelime çevrilmesi veya kelimelerin anlam etkisiyle bu dillerden yeni kelime, deyim ve sözlerin meydana gelmesi olayı. Farsça *āb-ı rûy'*dan Türkçe *yüz suyu* "şeref, saygı, itibar"; İngilizce *cold wave* "soğuk dalga"'dan Türkçe *soğuk dalgası;* Fransızca morte saison'dan Türkçe *ölü mevsim* şekillerinin ortaya çıkması; Eski Türkçe *savcı* "elçi" kelimesinin Farsça *peygamber* "haberci"nin etkisiyle, İslamiyetten sonra "peygamber" anlamında kullanılması gibi.[8]

Ödünçlemeli çeviri: Her bir birimin çevrildiği dilde tek tek eşdeğerli birimlere dönüştürülmesi biçimindeki anlam ödünçlemesi yöntemi; örn. İngilizce'deki *young grammarians* ifadesinin Türkçe'ye *genç dilbilgiciler* olarak çevrilmesi. [9]

*Evet*in Farklı Kullanımı *Hemān* Kelimesinin Etkisiyle mi Oluştu?

1912 yılında Danimarkalı dilci Senfeld-Jensen, başka dillerdeki karşılıklarından çevrilen kelimeleri *calques linguistiques* (lenguistik taklitler, kopyalar) terimiyle ele alarak sınıflandırmış ve bugün de kabul edilen temeller koymuştur.[10] Bu sınıflardırmanın maddelerinden biri de bir kelimenin anlamının başka dildekinin anlamına uyarak genişlemesidir. Senfeld-Jensen, bu duruma Lehçe ve Çekce *zamek* 'kilit' kelimesinin Almanca *schloss* 'kilit; şato' kelimesinin etkisiyle 'şato' anlamı kazanmasını örnek gösterir.[11]

Yukarıda verdiğimiz duruma benzer bir durumun *evet* kelimesi için de söz konusu olduğunu düşünüyorum. Bir sonraki başlıkta örneklerini vereceğimiz *evet* de *hemān* da 'ancak; fakat' anlamlarında kullanılır. İkisinde de 'hemen, çabuk' anlamı vardır.[12] *Evet* kelimesinin 'çabuk'

---

7 VARDAR, Berke; vd.: *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*: ABC Kitabevi, 2. baskı, İstanbul 1998, s. 163.

8 TOPALOĞLU, Ahmet: *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü:* Ötüken Neşriyat, 1. baskı, İstanbul 1989, s. 26.

9 İMER, Kâmile; vd.; *Dilbilim Sözlüğü*: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 199.

10 AKSAN, Doğan: "Anlam Alışveriş Olayları ve Türkçe": *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1961, s. 209.

11 aynı yer.

12 Aslında Farsça *hemān*ı 'derhal, hemen; ancak, fakat' gibi farklı anlamlara sahip olan bir kelime olarak değil sesteş iki ayrı kelime olarak düşünmek gerekir. İlki

anlamını çağrıştıran iki örnek de aşağıda verildi. Ayrıca -yukarıda DANKOFF'tan aktardığımız- kelimenin bu kullanımının XIV - XVI. yüzyıllar arasında Osmanlı Türkçesine has oluşu da bunun çeviri bir kelime olma ihtimalini akla getiriyor. Bu durumda şunu söylemek mümkün görünüyor: Farsçada 'sanki, galiba; gerçekten, kesinlikle, elbette; aynı, tıpkı; -dığı gibi; aynı şekilde, de, hem; eşit, denk; ancak; hemen, derhal' gibi geniş bir anlam çerçevesi olan *hemān* kelimesinin[13] 'hemen, derhal' anlamına karşılık gelen *evet* 'çabuk, acele' kelimesi muhtemelen XIV - XVI. yüzyıllarda *hemān*ın 'ancak' anlamını karşılamak için de kullanılmış olabilir. Buna benzer bir düşünce Sevan NİŞANYAN tarafından da dile getirilmiştir. NİŞANYAN, tasdik sözü olan *eve*ti açıklarken Eski Türkçe *yemet*e bağlamakla birlikte *Sözcüğün yapısı ve kökeni açık değildir. ETü éw- "ivmek, acele etmek" fiilinden "hemen, derhal" gibi bir ifade belki düşünülebilir.* notunu düşmüştür.[14]

Şairlerin *eve*ti 'ancak, ama' gibi anlamlarıyla birlikte 'çabuk, acele' anlamlarını da çağrıştıracak şekilde kullandığı iki örnek tespit ettik. Nevʿī'nin aşağıdaki beytinde geçen *iversin* ifadesi *evet*in 'çabuk, acele' anlamını da çağrıştırmaktadır:

görmege şimdi iversin yüzini yārüŋ evet
hele nevʿī göresin soŋra peşīmānlığını (Nevʿī: *Dīvān:* G. 483/5)

[= Ey Nev'î, sevgilinin yüzünü görmek için şimdi acele ediyorsun ama yarın öbür gün bunun pişmanlığını çekeceksin.]

Fehmī'nin aşağıdaki beytindeki *ṭurmaz gider* ifadesi de *evet*in 'çabuk, acele' anlamlarını çağrıştırmaktadır:

ḳatlüme ḳaṣd itse et-te'ẖīru āfetdür sözi
būse vir disem evet ṭurmaz gider el-bāḳiyāt (Fehmī: *PMN:* 74[b])

[= Beni öldürmeye niyetlense "Ertelemek afettir" der; fakat bir öpücük ver desem bir an bile durmaz kaçar. "Sonraya kalanlar hayırlıdır." (der.)]

'aynı anda' anlamına gelen *hemān-dem, hemān-sāʿat* gibi terkiplerden türeyen bir kelime; ikincisi 'bununla/onunla birlikte' anlamına gelen *hem ín/hem ān* ifadelerinden türeyen ayrı bir kelime olsa gerek. Sesteş iki *hemān*ın birleşip hem 'derhal, hemen' hem de 'bununla birlikte, şu da var ki, ancak, fakat' anlamlarına gelen bir kelime haline geldiği söylenebilir.

13 DEĞİRMENÇAY, Veyis: *Farsça Edatlar ve Bağlaçlar Sözlüğü:* Kurtuba Kitap, İstanbul 2010, s. 575.

14 http://www.nisanyansozluk.com/?k=evet [07.03.2018]

Aşağıdaki beyitte 'an, zaman' anlamına gelen *dem* kelimesinin iki kez geçmesi *evet*in 'çabuk' anlamını çağrıştırıyor. Ayrıca bir kişinin eleştirdiğimiz bir eylemini *hemen* kelimesiyle tanımlamamız (*Hemen kendini öv* gibi) beyitte böyle bir çağrışım yapıyor:

dem olur yüzini göremez o yārüŋ aġyār
söyledür olsaŋ evet hem-dem ü yārı geçinür (ʿAzīzī: *Dīvān:* G.51/2)

[= An gelir rakip o sevgilinin yüzünü göremez ama biraz konuştursan hemen onun canciğer dostu geçinir.]

Beyitlerde *TS*'de verilen 'ancak, fakat, lâkin, ama' karşılıklarına ek olarak (belki Ermenice *evet*in ya da Farsçadaki *hemān* etkisiyle) 'sadece' anlamına da rastlamaktayız:

yüz yılda gelür bir er olur muṣlih-i ʿālem
bir ʿāṣıḳ evet gelse yeter biŋ yıl içinde (Fevrī: *ML:* 197[a])

[= Yüz yılda bir ermiş gelir dünyayı ıslah eder. Bin yılda sadece bir aşık gelse yeter.]

bir kemik ḳaldı benüm cism-i fīgārumdan evet
uş göresin olısar ol daḫı pā-māl-i segān (Behiştī: *Dīvān:* G. 390/3)

[= Zayıf bedenimden sadece bir kemik kaldı. Gör işte, o da köpeklerin ayağına düştü.]

Bazen *evet* kelimesinin yerine farklı nüshalarda *velī* kelimesinin tercih edildiği de görülür. Necātī *Dívān*ının tenkitli metninde aşağıdaki iki beyitte geçen *evet* kelimesinin yerine *velī* şeklinde nüsha farkları olduğu dipnotlarda belirtilmiştir.[15]

gözüŋe nergis-i şehlā ḳul oldı ʿilletsüz
sözüŋe şekker-i mıṣr öykünür evet tatsuz (Necātī: *Dīvān:* G. 238/1)

[= Şehla nergis hiç sebep yokken senin gözlerine köle oldu. Mısır'ın şekeri senin sözlerine özeniyor ama tadı yok.]

çoḳdur necātī ġamzeleri şīr merd evet
ādem helāk olur baḳışından ḳara gözüŋ (Necātī: *Dīvān:* G. 3188/5)

---

15 TARLAN, Ali Nihat: *Necati Beg Divanı:* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1997, s. 290.

[= Ey Necâtî, göz ucuyla aslanlar gibi bakan insan çoktur ama o kara gözlerin bakışı adam öldürür.]

Evet kelimesinin 'ancak, fakat' anlamlarını XVI. yüzyıldan itibaren kaybettiğini yukarıda söylemiştik. Zaten bu yapılar dilin kendi tabiî yapısına uymayan sunî yapılar oldukları için zamanla terkedilebilmekte, değişebilmekte ve nesiller arasında anlaşmazlığa sebep olabilmektedir.[16] Bu nedenle günümüzde *evet* denince akla ilk olarak tasdik sözü geldiği için *TEBDİZ* projesinde hemen hemen bütün *evet*lerin karşılığı olarak 'Sözü kuvvetlendirmek, pekiştirmek için kullanılır.' anlamı verilmiş; hataya düşülmüştür.[17]

Böyle çeviri yapılar zaman zaman fesahate aykırı durumlar olarak da karşımıza çıkmaktadır. Mesela, Farsça 'kesmek, bırakmak, vazgeçmek' anlamlarına gelen *bes* ve *bes kerden* ifadelerinden çeviri yoluyla türetilmiş olması muhtemel olan *yeter et-* ifadesi buna güzel bir örnektir.[18] *Evet* kelimesinin bu anlamının XVII. yüzyıldan sonra şiirde örneklerinin tespit edilemeyişi şairlerin fesahat kusurundan kaçınma gayretiyle açıklanabilir.[19] Çünkü dilde kullanımdan düşen bir kelimeye şiirde yer vermek *garabet* olarak adlandırılır ve bu da *kelimenin fesahati*ne aykırı bir durumdur.

XIX. yüzyıldaki şu beyit, kelimenin tasdik sözü olarak kullanımın 'ancak, fakat' olarak kullanımının önüne geçtiğine güzel bir örnektir. Beyitte geçen *evet* kelimesi, ardından gelen *öyle* kelimesininin ve *beli* kelimesinin (Farsça *belī:* 'evet') tasdikleme anlamlarını çağrıştıracak biçimde kullanılmıştır.

kim görüp de demiş o serv-ḳadüŋ ince beli var
ortada müy-ı miyān yoḳ evet öyle beli var (Vāṣıf: *Dīvān:* G. 23/2)

[= O selvi boylunun belini kim görmüş de ince olduğunu söylemiş.

---

16 KARACA, Oktay Selim: "Kazak Tükçesinde Sözdizimi Düzeyinde Rusça Etkisi": *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5/2 Bahar, 2010, s. 1206.

17 Taramak için: www.tebdiz.com [12.03.2018].

18 ZÜLFE, Ömer: "Yeter" Kelimesinin Fesahate Aykırı Bir Kullanımı Üzerine": *M. Ali Tanyeri'nin Anısına Makaleler*, Hazırlayanlar: Hatice AYNUR, Hanife KONCU, Fatma M. ŞEN, Ülke Kitapları, İstanbul 2015, 307 - 313. s.

19 Edirneli Naẓmī, bu ifadeyi sadece Türkî-i Basit gazellerinde kullanmış: G. 226/4; G. 358/5; G. 1252/2; G. 2536/1; 2640/4; G. 2868/4; G. 2876/3; G. 3304/1; G. 3336/5; G. 3359/3; G. 3712/4; G. 3715/3; G. 4050/3; G. 4288/5; G. 4720/4; G. 4762/2; G. 4915/3; G. 5784/5; G. 5945/2; G. 6328/3; G. 6731/6; Mur. 514/IV-1; Mur. 514/V-2; Müf. 268.

Ortada kıldan ince bir bel yok; evet öyle bir beli var.]

Evet ve *Hemān*ın Benzer Kullanımları

‘Sadece, yalnızca’:

büseŋi biŋ cāna degişdüŋ hemān
eyler imiş az ṭamaʿ çün çoḳ ziyān (Yaḥyā Beg: *Dīvān:* G.296/1)

[= Bir öpücüğünü sadece bin can karşılığında verdin; çünkü az tamah çok ziyan getirirmiş.]

her ne dirseŋ bulunur gülzār-ı dehr içre hemān
ḫārsuz gül gözleme aġyārsuz yār isteme (Nevʿī: *Dīvān:* G. 420/3)

[= Dünya bağında ne istersen bulunur. Sadece dikensiz gül bekleme; etrafında başkaları olmayan bir sevgili arama.]

tīġ-i ġamzeŋden iderdüm dil-i nālānı ḫalāṣ
olsa bir pāre evet eyler idim cānı ḫalāṣ (ʿAzīzī: *Dīvān:* G.135/5)

[= Göz ucuyla bakışının kılıcından inleyen gönlümü kurtarırdım. Sadece bir parça olsaydı canımı kurtarırdım.]

‘tek’:

Sadece ile *tek* bir birlerinin yerine kullanılan kelimeler olsa da beyitleri nesre çevirirken aralarında bir nüans ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki iki beyitte *hemān* ve *evet* kelimeleri ‘hemen’ anlamını da çağrıştıracak biçimde kullanılmıştır:

ʿāşıḳ-ı ṣādıḳlar olmaz derd-i cānāndan ḫalāṣ
şevḳ ü ẕevk ile hemān ölmek durur andan ḫalāṣ (Yaḥyā Beg: *Dīvān:* G.194/1)

[= Gerçek aşıklar sevgilinin derdinden kurtulamazlar. O dertten kurtulmanın tek yolu zevk ve şevk ile ölmektir.]

zecr-i hecre çoḳ aradum bulımadum çāre
ʿışḳ derdinüŋ evet ölmek imiş dermānı (Necātī: *Dīvān:* G. 612/2)

[=Ayrılık belasına çok çare aradım; bulamadım. Aşk derdinin tek çaresi ölmekmiş.]

‘ancak, ama, fakat’:

meyden ṣāfā-yı bāṭın-ı ḫumdur ġaraż hemān
erbāb-ı ẓāhir aŋlayamazlar murādumuz (Bāḳī: *Dīvān:* G. 192/5)

[= Şaraptan kastımız küpün içindeki saflıktır; ancak işin dış yüzüne bakanlar bizim muradımızı anlayamazlar.]

ʿāşıḳ geçer saŋa çoḳ evet kimʿazīzī var
bār-ı belāŋı çekmege cāndan rıżā virür (ʿAzīzī: *Dīvān:* G. 48/5)

[= Sana aşık olduğunu iddia eden çok ama senin bela yükünü omuzlamaya gönülden razı olan bir Azîzî var.]

gerçi yetīm dirler evet şol dür-i yetīm
kim ḫ^{v}ācegān bulmadı hergiz bahāsını (Nūrī: *NM:* 187^{a})

[= (O peygambere) Yetim derler ama o hiçbir tüccarın paha biçemediği eşsiz bir incidir.]

kime olursa dudaġın öpdürür baŋa evet
ṣusuz ölür görse dimez şol bir içim ṣuyı mā (Edirneli Naẓmī: *Dīvān:* G. 226/4)

[= Kime olsa dudağını öptürür ama bana gelince susuzluktan öldüğümü görse “Al şu bir yudum suyu” demez.]

zāhid el al diyü her dem baŋa ibrām eyler
ḳolay el almaḳ evet ʿahde vefā itmek güç (Behiştī: *Dīvān:* G. 67/3)

[= Zahit bana sürekli dervişliğe gir deyip durur. Dervişliğe girmek kolay ama sözünde durmak zor.]

ser-i kūyuŋda müdām aġlamak ister dil evet
kūyuŋuŋ yollarını eşk-i revāndan ṣaḳınur (Ravżī: *Dīvān:* G. 253/3)

[= Gönül senin mahallenin başında sürekli ağlamak ister ama mahallenin yollarını sel gibi akan göz yaşlarından sakınır.]

ḥāl-i zārum söylenür ʿālemde bir efsānedür
ḳıṣṣa-i mecnūn evet dillerde destāndur henūz (Celīlī: *PMN:* 254^{a})

[= Dermansız halim dünyada dilden dile dolaşan bir efsanedir. Ancak hâlâ Mecnun’un hikayesi dillerde destandır.]

Sonuç

Tasdik sözü olan ve *yemet*ten getirilen *evet* kelimesinin XIV - XVI. yüzyıllar arasında Osmanlı Türkçesinde 'ancak, fakat' gibi anlamlarda kullanılması Farsça *hemān*ın tesiriyle meydana gelmiş olabilir. Farsça *hemān* kelimesinin 'derhal, hemen' anlamlarının yanı sıra 'ancak, fakat; sadece' gibi anlamlara sahip olması, 'çabuk, acele' anlamlarına gelen *evet*in Farsça *hemān* gibi 'ancak, fakat' anlamında kullanılmasına yol açmış olabilir. Başka örnekler tespit edildikçe daha net sonuçlara ulaşmak mümkündür. Şairler bazı beyitlerde *evet*in 'çabuk, hemen' anlamını da çağrıştıracak biçimde kullanmışlardır. Kelimenin XVI. asırdan sonra şiirde örneklerinin görülmeyişi bu kelimenin kullanımdan düşmesi ve şairlerin fesahat kusuruna düşmeme gayreti ile açıklanabilir. Aynı şekilde kullanımdan düşen bu anlamın belli yüzyıllar arasında ve sadece Osmanlı Türkçesinde görülmesi de kelimenin çeviri bir kelime olduğu ihtimalini akla getirmektedir.

Evet kelimesine *TS'*de verilen karşılıklara ek olarak bazı beyitlerde 'sadece, tek' anlamında kullanılması da göz önünde tutulmalıdır. Ayrıca *TEBDİZ* projesinde bağlam göz ardı edilerek kelimeye tasdik sözü anlamı verilen maddeler düzeltilmedir.

Kısaltmalar

G.: Ġazel.

PMN: PERVĀNE Beğ: *Mecmūʿa-i Neẓā'ir.*

ML: Mecmūʿatü'l- Leṭā'if.

NM: Mecmūʿa-i Neẓā'ir Nuruosmaniye Kütüphanesi 4962.

Mur: Murabbaʿ.

Müf: Müfred.

TEBDİZ: Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü Projesi.

TS: Tarama Sözlüğü.

Kaynaklar

AKSAN, Doğan: "Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe": *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten:* Ankara 1961, 18. sy., 207 - 273. s.

ʿAZĪZĪ: *Dīvān*: ERSOY, Ersen: *Azîzî - Dîvān:* İstanbul 2013, 334 s., İstanbul Akademi Titiz Yayınları.

BEHİŞTĪ: *Dīvān*: AYDEMİR, Yaşar: *Behiştî Dîvânı Behiştî Hayatı Şahsiyeti Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*: Ankara 2000, XIV+768 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3298, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi 1197, Divanlar Dizisi 8.

DANKOFF, Robert: *Armenian Loanwords in Turkish*, Wiesbaden 1995, 217 s., Harrasowitz Verlag.

DEĞİRMENÇAY, Veyis: *Farsça Edatlar ve Bağlaçlar Sözlüğü:* İstanbul 2010, 629 s., Kurtuba Kitap, Kurtuba Kitap: 12, Sözlük: 1.

http://www.nisanyansozluk.com/?k=evet [07.03.2018]

http://www.tebdiz.com [13.03.2018]

İMER, Kâmile; KOCAMAN Ahmet; ÖZSOY A. Sumru; *Dilbilim Sözlüğü:* Katkıda Bulunanlar: Gürkan UZUN, N. ENGİN; Alev YEMENİCİ, İstanbul 2011, 351 s., Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

KARAAĞAÇ, Günay: *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü:* Ankara 2013, 936 s., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1066.

KARACA, Oktay Selim, "Kazak Tükçesinde Sözdizimi Düzeyinde Rusça Etkisi", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 5/2 Bahar, 2010.

Mecmūʿatü'l- Leṭā'if: GÜRBÜZ, İncinur Atik: *Mecmû'atü'l-Letāif ve Sandûkatü'l-Maārif:* Ankara 2018, 1046 s., T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: 3568, Kültür Eserleri Dizisi: 566. (e-kitap).

Mecmūʿa-i Neẓā'ir: Nuruosmaniye Kütüphanesi 4962*:* KOÇ, Munise: *Nuruosmaniye Kütüphanesi 4962 Numaralı Mecmua (164a-247a, Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*: Sivas 2012, V+447 s., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Ahmet ÖLMEZ.

MUNDY, C. S., "Evet, Evet ki and Geyise", *Festschrift für Nikolaus POPPE,* Ural-Altaische Bibliothek, Studia Altaica, Wiesbaden 1957.

NECĀTĪ Beğ: *Dīvān*: TARLAN, Ali Nihat: *Necati Beg Divanı*: İstanbul 1963, [II]+XXVIII+557 s., Millî Eğitim Basımevi. II. Basım: İstanbul 1997, XV+557 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2342, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 592, Türk Edebiyatı Dizisi: 25.

NEVʿĪ: *Dīvān*: TULUM, Mertol; TANYERİ, M. Ali: *Nev'î Divan*: İstanbul 1977, XX+607 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2160.

NALBANT, Mehmet Vefa: "Evet Kelimesinin Kökeni Üzerine", Mustafa Canpolat Armağanı, Yayımlayanlar: Aysu Ata, Mehmet Ölmez, Ankara 2003, ss. 109-117.

PERVĀNE Beğ: *Mecmūʿa-i Neẓāʾir:* GIYNAŞ, Kâmil Ali: *Pervane Bey Mecmuası : Topkapı Sarayı Bağdat 406 / Pervane b. Abdullah*: Eskişehir 2014, 1. c. (992 s.) Eskişehir Valiliği: Akademik Kitaplar: 81/1.

RAVŻĪ: *Dīvān:* AYDEMİR, Yaşar: *Edincikli Ravzî Dîvânı*: Ankara 2017, 42 + 369 s., T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: 3192, Kültür Eserleri Dizisi: 443. (e-kitap).

ŞAHİN, Hatice: "*Evet* ve *Hayır* Kelimeleri Üzerine", *Türk Dili:* Mayıs 2001, 593. s., 528- 535. s.

Tarama Sözlüğü, XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla: C. III, E-İ, Ankara 1965, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 212/III.

TIETZE, Andreas: *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati:* C-E, 2. c. (683 s.), Ankara 2016, Türkiye Bilimler Akademisi.

TOPALOĞLU, Ahmet: *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü:* İstanbul 1989, 1. baskı, Ötüken Neşriyat.

VARDAR, Berke; GÜZ, Nüket: *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*: İstanbul 1998, 2. baskı, ABC Kitabevi.

VĀṢIF: *Dīvān:* GÜREL, Rahşan: *Enderunlu Osman Vasıf Bey ve Divanı = Divan-ı Gülşen-i Efkar-ı Vasıf-ı Enderuni:* İstanbul 1999, 696 s., Kitabevi: 121.

YAḤYĀ Beg: *Dīvān*: ÇAVUŞOĞLU, Mehmet: *Yahya Bey Divan*: İstanbul 1977, XVI+646 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2233.

ZÜLFE, Ömer, "Yeter" Kelimesinin Fesahate Aykırı Bir Kullanımı Üzerine", *M. Ali Tanyeri'nin Anısına Makaleler*, Hazırlayanlar: Hatice AYNUR, Hanife KONCU, Fatma M. ŞEN, Ülke Kitapları, İstanbul 2015, 307 - 313. ss. 1206.

ILIŞAR (MESUDİYE, ORDU) AĞZI ÜZERİNE DERLEME ÇALIŞMASI

Yard. Doç. Dr. Bekir SARIKAYA*

Giriş

Ordu ili Mesudiye ilçesinin Ilışar köyünden İstanbul Pendik'e göç eden bir ailenin en küçük çocuğu idim. Aklım erdiğinden bu yana annemin, babamın ve misafir olan köylülerimin konuşmaları dikkatimi çeker ve İstanbul Türkçesinden farklı söyleyişlerini taklit ederdim. Ailem de eğlenmek için bunu yaptırırdı. 1988 senesinden 2000 senesine kadar verileri toplamaya devam ettim. Elimdekileri örnekli bir liste hâlinde kısa bir şekilde ortaya koymayı düşündüm.

Ağız çalışmasında; Tarama Sözlüğündeki farklı yazılışlar ve anlamlar bilinmeli, araştırma yapılacak kişilerle görüşülmeli, kelimenin kullanılış şekli tespit edilmeli ve sonra da yazıya geçirilmelidir. Ilışar ağzının özelliklerini devam ettiren son nesil hayatta; ancak belki de bundan yirmi otuz sene sonra aşağıdaki kelimeleri kullanan ve kelimenin kullanım alanını bilen kimse kalmayacaktır. Ayrıca öğretmen olan eşimle aynı köyden olmamızı burada zikretmeden geçemeyeceğim. Onun hayatının ilk yirmi senesinin, bu konuşmaların kaynağında geçmesi, benim için ayrı bir avantajdı. Eşimle ailesinin de ağız özelliklerini inceledikten sonra aşağıdaki bilgiler ortaya çıktı.

Bu bilgiler üç bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde 200 kadar kelime alfabetik olarak sunulmuştur. İkinci bölümde 50 deyiş, 25 dua ve beddua, ay isimleri ve 85 lakap kendi içinde alfabetik olarak tertip edilmiştir. Üçüncü bölümde ise Ilışar ağzının dil özellikleri kısaca açıklanmıştır.

1. Mesudiye Ilışar Köyü Ağzındaki Bazı Kelimeler

Ilışar köyü, Ordu'nun Mesudiye ilçesine bağlıdır. Ilı(ḳ) ve şar kelimelerinin birleşimiyle meydana gelen bir isimdir; 'ılıman şehir' anlamındadır. Osmanlı döneminde zaman zaman Trabzon, Erzurum ve Sivas sancaklarına bağlanmıştır.[1]

* Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Yaşar CELEP, **Belgelerle Ilışar Köyü Tarihi**, İstanbul 2005.

Prof. Dr. Ahmet BURAN; Ahmet CAFEROĞLU, Leyla KARAHAN, Tahsin BANGUOĞLU, Tune HAYASHI, Özcan BAŞKAN ve Ahmet Bican ERCİLASUN'un yaptığı tasnifleri inceler. Tasnifler bir yandan yerleşim birimi adlarına, coğrafi yön ve bölge adlarına, kabile boy adlarına ve dil özelliklerine göre yapılır. Leyla KARAHAN'a ait olan tasnifte; Mesudiye, Batı Grubu Ağızlarının VI. grubundadır. (Havza, Lâdik, Mesudiye, Amasya, Tokat, Şebinkarahisar, Alucra, Malatya, Hekimhan, Arapkir). Öte yandan tasnif; sesbilgisi, şekilbilgisi, sözvarlığı, söz dizisi ve vurgu ölçütlerine göre yapılır. Bu iki tasniften ikincisinin esas alınmasını ister.[2]

Ilışar ağzındaki kelimelerin birçoğu Erzurum, Sivas, Tokat ve Amasya illerinde de tespit edilmiştir. Kelime hazinesi bakımından Erzincan ve Erzurum ağızlarıyla da ortaklık gösterir. Diğer özelliklerini bir kenara bırakırsak, Erzincan ve Erzurum da bu listede olmalıdır diyebiliriz. Ilışar köyünün büyükleri, dinlediğime göre 1920'lerden 1960'lara kadar Mesudiye'den Niksar, Reşadiye, Suşehri ve Refahiye'ye ticaret için giderlerdi. Bu sebeple aynı zamanda dil alış verişi olması da tabiiydi. Mesudiye'nin bir zaman Erzurum sancağına bağlı olması da bu dil birlikteliğinin sebebi olabilir.

Bu Mesudiye Ilışar ağzı üzerine yaptığım çalışmanın sesbilgisi, şekilbilgisi, sözvarlığı ve söz dizimi yönünden araştırmacılara yardımcı olacağı kanaatindeyim. Çünkü kelimeler ve kelimelerin söylenişi olduğu gibi aktarılmış, cümle kuruluşu ve söylenilen şekil muhafaza edilerek sunulmuştur.

Kelimeler, fonetiği dikkate alınarak alfabetik sıraya göre dizildi. Kelimelerin anlamları verildi, örnek deyim, deyiş veya cümle varsa, kalın olarak yazıldı.

Sözlük

A

ac aruḫ zf. Aç olarak. **aç** ve **aruk** aynı anlamdaki iki kelimenin tekrarıyla yapılmıştır. **"Ac aruḫ, zeril zefil dolanıp duruyo."** Adam aç dolaşıyor.

adamıluḫsuz s. Kişiliksiz.

ağartu i. Yoğurt, peynir ve çökelek gibi yoğurttan yapılan beyaz renk taşıyan yiyeceklere verilen ad.

---

[2] Ahmet BURAN, "Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri üzerine Bir Değerlendirme", **Turkish Studies**, 6/1, Winter 2011, s. 41-54

ağ damla sf. t. Süt, ayran ve yoğurt için kullanılır: "**Ağ damlāz var?"** Sizde sütten yapılan herhangi bir yiyecek var mı?.

ağmak f. Anmak **"Şo pisin adını ağma!"** Şunun adını anma.

ahlat - ahrat i. 1. Yabani armut 2. Bu armudun ağacı.

alaf i. Ar. Yem. **alaflamak:** Hayvana yem, kuru ot, saman vermek, yemlemek. **alaf vermek:** Yem vermek.

alavlanmak f. Ateş alev almak, tutuşmak. **Ocaḫ alavlandı**.

ana ana ünl. Küçük kız çocukları için kullanılan aynı zamanda içinde sevgi ifadesi bulunan ikilemedir: "**Ana ana, get de şuna baḫ gel**."

angut i. Anlamakta zorluk çeken kimse.

andır i. Miras. **Andır ġala he!:** Yapılan iyilikler başa kakıldığında kendisine muhtaç olunmadığını ifade eden söz.

andaç sf. Ölmüş aile büyüklerinin hatırası sayılan insan.

avlō i. İneklerin konulduğu üstü açık, etrafı kapalı mekan.

B

baba i. Veba hastalığı. **baba dutmaz!:** Dayanıklı, sağlam, kuvvetli kimse. Kızgınlık ifade eder. **ġara baba!:** Öl, geber anlamında ilenç olarak kullanılır **baba çıḫa:** Öl, geber anlamında ilenç olarak kullanılır

balaḫ i, Manda yavrusu.

basuḫ s. Zayıf ve çelimsiz kişi.

besbellüme / besbe zf. Belki de, şüphe ifade eden söz.. **"Bu iş, besbe bȫle yörüyo."**

beyhut s. (< Far. bi-hod) Ölüm işaretleri gösteren ve kendisinden ümit kesilen hasta için söylenir. "**Bu hasta beyhut"**

bıḫın i. Sırt, omurga (çoğunlukla bel sözcüğüyle birlikte kullanılır). **Belim bıḫınım ġırıldı.**

bıḫrımak f. İyice olgunlaşmak. **"Bu emcetler eyice bıḫrımış"**

bıldır zf. Geçen sene

bibi i. Hala.

bişi i. Ekşili hamurun yağda kızartıldığı hamur işi yemek.

bolhan s. Cömert. Bu kelimeyle birlikte aynı anlamda kullanılan **ekmekli**

kelimesi vardır.

boluḫ i. Bu kelime ikilemede geçer. **Bostan boluḫ etmek:** Bahçe yapmak.

böcük i. Böcek.

börttürmek f. Hamur vb.ni ateşte veya suda yarı pişkin hale getirmek.

buymak f. Üşümek. "**Eli ayağı buymuş**"

C

cameş i. Manda

cebinde beslemek (Bir kimse birini) çalıştırmadan kendi kesesinden yedirip içirmek.

cıbır s. Fakir kişi

cıldır cıldır Çok sulu yemek, çok sulu ayran vb. şeyler için kullanılır.

cımbırdatmak f. Laf kelimesiyle kullanılır: İçinde hiç bir anlam barındırmayan boş sözleri söylemek **Laf cımbırdatma!**.

cırtadan zf. Cırt diye "**Sana bi vurdum mu, canın cırtadan çıḫar**."

cudam ünl. Beceriksiz. Beceriksizliği karşısında sevgiyle karışık sitem ifade eden söz. Çocuğuna tatlı sert çıkışan baba; "**Cudam!**" veya "**Cudamın evladı!**" der. (Arapçada cüdame: saman kırıntısı[3] kelimesinden mecazen değersiz, beceriksiz anlamında kullanılmış olabilir.)

cücük i. Civciv. "**Seni cücük gibi boğarım**."

cücül s. 1. Yenilen bir türlü mantar. 2. Küçük küçük: **Aldūm fasulyeler [tane tane olanı] cücül cücüldü.**

Ç

çalpama i. Ayran. Yenecek yoğurda bir kapta su katılarak sulu yoğurt haline getirilmesine çalpama denir. (Birçok ağızda çalkama olarak geçer. Türkçe sözlükte çalkama'nın ikinci anlamında "2. Çalkalanarak yapılan: *Çalkama ayran*" şeklinde geçer.)[4]

çal Bu kelime ikilemede geçer. **Çal çaput düşkünü:** Elbise, şal, kilim vb. şeylere çok fazla önem veren kişiler için kullanılır. (Elazığ

[3] Mevlüt SARI, **Arapça Türkçe Lügat**, İstanbul, 1985, s. 203.
[4] **Türkçe Sözlük**, TDK, Ankara 2005, s. 430.

ağzında çul çaput olarak geçer.)

çoluḫ Bu kelime **çorba çoluh ve çoluh çocuh** ikilemelerinde geçer. **Çorba çoluḫ**: "**Çorba çoluḫ ne varsa getü de yiyek**" Çorba veya onun gibi yenilebilecek şeyleri ifade etmek için çorba kelimesinin başına getirilir. "**Çoluḫ çocuḫ nasıl?**" ikilemesinde de geçer. Bu, yazı dilinde çoluk çocuk şeklinde kullanılır.)

çamdu i. Duvar "**Yānını çamduya verme!**" Sırtını duvara dayama.

Çaparız s. Hilekâr, hile yapan, kendisine güvenilmeyen kişi.

çayan i. Bayır yerlerden aşağı kaymak için üzerine oturulup kayılan küçücük kızak. Bundan büyüğüne **ġayḫı** denir.

çebiş i. Küçük dişi keçiye verilen isim.

çēl i. Öbek halinde bulunan taş yığını, çakıl. Köyde mavi yeşil karışımı renkteki taşların bol olduğu bir yamacın adı **Göğçeğl**'dir. Bunun yanında **tarlanın çēlini toplamak** tabiri de kullanılır.

çevrük i. Etrafı çevrili olan yer.

çevürge i. Etrafı çevrilmiş olan yer.

çiğit i. Çekirdek.

çitinlü s. Çit ile birbirine bağlı olan." **Evler birbirine çitinlüydü**." Evler birbirine bitişikti.

çon i. At, eşek, öküz ve sığır gibi hayvanlarda görülen ve alnından ya da kulaklarından kan alınarak tedavi edilen bir çeşit hastalık. Hayvanlar soğuktan dolayı hasta olurlar, bunun için **çon olmuş** derler. Hayvanın kuyruğuna yakın olan yer kesilerek kanatılır. Kanatma sonucu kurtulması beklenir. Aksine kurtulamazsa: **Çon gǭdeye dağılmış,** denir.

çökelik i. Ayrandan yapılan yağsız peynir.

D

daraḫlıḫ i. Yapraklarının şekli çınar yaprağına benzeyen bir ağaç.

daş zf. Dışarı. Bu kelime **tamı daşı temizlemek** ifadesinde ikilemenin bir parçası olarak geçiyor. Her tarafın temizlendiğini anlatan söz.

depek i. Deli kelimesiyle birlikte kullanılarak ikileme yapılır. "**Delü müsün depek misin nesin?**" Bir kişinin yaptığı delice hareketler karşısında şaşkınlığı ifade eden söz.

dipleme i. Yakmak için kesilen ince ağaçların köklerinin ve uçlarının temizlendikten sonra kalan gövde kısmına verilen ad. **Ahmedā,**

diplemeleri eşeğe yüklemiş, gediyo.

dirgon i. Harmanda sapları yaymaya yarayan demir ya da tahtadan yapılmış ucu çatallı tarım aygıtı.

dōme i. Taş fırında kurutulan ve su değirmeninde öğütülerek un haline getirilen ahlatın suyla yoğrulup helva şekline getirilen yiyecek.

duncuḫmak f. Tıkanmak, nefes alamamak. **Çocuḫ çimerken duncuhtu ġaldı.**

duzluḫ i. Ekşitilip yayılarak yağı alındıktan sonra kaynatılıp tuzlanarak katılaştırılmış yoğurt.

E

ēce s. Güzel. **"Fistanın nādar ēceymiş."** Fistanın ne kadar da güzelmiş.

ecük sf. Azıcık.

eksük etek i. Bu ikileme, **eksük etek düzmek** deyiminde; birinin daha çok kadınların ihtiyaçlarını gidermek anlamında kullanılır.

elesefiye zf. Gelişigüzel.

emcet i. Kışın turşusu da yapılan bir armut türü. Emcet türleri, özelliklerine göre farklı isimler alır.

ağıl emcet: Beyaz renkli emcet. **azgun emcet:** Sert olan emcet türü. **üzüm emcedi, bal emcedi:** Tatlarına göre isim alan armutlar. **Ebem emcedi, dede emcedi**: Kimden kaldıysa onun adını alan armut ağacı.

enden zf. Ondan sonra "**Bir iki ġoḫladı moḫladı enden sonra pısgırdı, üstümü başımı māf‿etti.**"

evelik i. Yaprakları yenilebilen, pazıya benzeyen, yapraklarından sarma yopılan bir ot türü.

everimlik i. Evlenme çağı gelmiş kimse "**Dursaydı everimlik oğlan olacādı**"

F

fafalamak f. El yordamıyla bir şeyler aramak.

fetil i. Saçta pişirilen mayasız yağlı kalınca yufka ekmeği "**Ambarın üstünde mitil var / mitilin içinde fetil var / Ye de gel oğlum**"

fō̄ biti i. (< Yunanca bikion) Fiğ biti. Baklagillerden hayvan yemi olarak yetiştirilen bitkinin üzerinde kendiliğinden oluşan küçük hayvancık.

fō biti gibi bitmek: Her yerde ortaya çıkmak, görünmek. Varlıklarının istenmediği ortama gelip damlayan kişilerin yüzüne karşı "**Fō biti gibi hemen bitiyon.**" denir.

fosul i. Armut vb. şeylerin ateşte veya suda yarı pişmiş durumu.

fosulcu i. Yaptığı işi yarım yapan veya üstünkörü yapan kişi.

G

galle i. Pazı kökü, nohut ve tahılla yapılan bir yemek.

ġaluç i. Orak, kalıç.

ġapçuḫ i. Kurutulmuş fasulye.

ġara s. Bu kelime bazı deyimlerde geçer. **ġara baba:** Hastalık bulaşsın, öl anlamında kargış sözü. **ġara yanığara:** Öl, geber anlamında ilenç sözü.

ġarısbımak f. (< ġarib-se-mek) Özlemek.

ġaspānek zf. (< Ar. ġasben 'ank) İkaza aldırış etmeden, inadına.

ġavut i. Kavrulmuş buğday unu.

ġayḫı i. Üzerine binilerek kayılan alet, kızak.

geçek / geçerek i. Kendisinden geçilerek gidilen dar yerlere verilen ad.

gendüme i. Dibekte dövülerek yemek yapılan buğday ya da arpa, bulgur.

germücek i. Değirmenlerde, üst taşın dönmesini sağlayan, alt taşın ortasından yukarı taşa geçirilmiş baltı biçiminde demir ya da ağaç aygıt.

gever i. Suyun gittiği yer.

gezenek i. Hayvanların otladığı geniş yerler.

gī ünl. Be...' Hey...' gibi çağırma, seslenme ünlemi (kadınlar için kullanılır): **Nēdiyon gī?** Ne yapıyorsun kız?

gıldır gıldır zf. Azar azar, ağır ağır, yavaş yavaş: **Su gıldır gıldır akıyor, bostan sulanmıyor.**

gidik i. Keçi oğlağı. "**delü gidik!**" Kendi başına buyruk çocuklar için kullanılır. "**Ala geçinin ağ gidō sen misin?**" Kendini ön plana çıkarmaya çalışan kişiyi yermek ve uyarmak için söylenir.

godaḫlanmak f. Çalımlı olmak, caka satmak. "**Baḫ baḫ godaḫlanarak yörüyo!**" Çalımlı çalımlı caka satarak yürüyor.

gosdil i. Patates.

gödük i. On yada on iki okkalık tahıl ölçüsü, ağaçtan yapılmış ölçü kabı "**Üç gödük arpaya bir küp sattım o köyde.**" Bazı insan azalarının büyük olması sebebiyle bazı kimselere **gödük** kelimesi lakap olarak verilir. God olarak daha yaygın olan bu kelime, Akkoyunlular ve öncesinde kullanılmıştır. Eski Uğuzların kafatası bir god tahıl alırmış. Halk arasında kafası çok iri olan çocuklara god-baş denilir. Doğu ağızlarında "god" olarak geçer.[5]

göğ sf. 1. Olgunlaşmamış, ham. "**Fasulyeler hep göğ**" 2. Yeşil ile mavi arası renk. "**Göğ gözlü** nazarı da değen yeşil mavi arası renkte göz", "**göğ çeğl** yeşilimsi taş"

gömü i. Çukur yer. **"Orası gömüde ġalıyo"**

gõŋ i. Gönül. **Gõŋü böyümek:** Kendisinden bir şey istendiğinde ağırdan almak ve yapmamak. "**Değermene gedek gelek dedim de gõŋü böyüdü, gelmedi.**"

göynek i. Atlet, iç giysisi.

göz i. Göz. **gözü götürmemek:** Çekememek.[6]

ġulāsma ünl. Kulak asmamak deyiminden emirdir. İtibar etme! anlamını taşır.

ġuru s. Boş. **ġuruda ġalmak:** Bir işe başladıktan sonra kişi işi yapamaz hale gelmek. Geverin başında suyu kesilen kadının bostanını sulayamaması durumunda ağzından çıkan söz şöyle oluyor: "**Yemiyesõz de ġabīzda ġaşūzda ġala, elim ġuruda ġaldı.**"

gübür i. Bu kelime **gül gübür** ikilemesinde geçer: **Evin gülünü gübürünü silip süpüdüm.** (Kül ve gübür kelimelerinden oluşan ikilemedir. Ordu Aybastı ağzında **gul gubur** olarak geçer.)

gülüm ünl. Herkes için kullanılabilen, sevgi ve samimiyet ifade eden hitap sözü, **"Hadi gülüm, gidelim."**

güvermek f. Soğuktan morarmak. "**Eli ayağı güvermiş**." Eli ayağı soğuktan morarmış.

---

5 Fahrettin KIRZIOĞLU, "Manzum "Lehçe-i Erzurum" Yazmasındaki Halk Sözleri", **TDAY-Belleten**, 1962, TDK Yayınları, Ankara, 1988, s. 212.

6 Van Erciş ağzında **gözü bar götürmemek** şekli vardır. Aynı anlamı taşır.

H

ḫaderlenmek (< ḫaderlen- < Ar. ḫaẕer'den) f. Çekinmek. **"Adam, yanına varmaya ḫaderlenüdü**." İnsan yanına varmaya çekinirdi. Arapçada haẕer, "çekinmek" anlamındadır. Haẕer kelimesi Türkçede ḫaẕer ve ḫader olarak her iki şekliyle de söylenir.

ḫalbur i. Deri veya telden yapılan eleme aleti, elek, kalbur. Arapça gırbal kelimesinde bozularak kalbur şekline gelmiş, Ilışar ağzında k h'ye dönüşmüştür.

ḫarıs i. Hasret, özlem. **ḫarıs ġalmak:** Bir kimseyi işinden dolayı takdir etmek. Yüz güzelliğinin önemsiz olduğunu vurgulamak için kullanılır. **"Yüzüne ḫarıs mı ġaldım?"** Senin varlığın değil işin önemlidir.

haylamak f. Yola çıkarken hayvanları yola koymak, dehlemek.

helle i Unu kavurup katı hale getirilerek yapılan bir muhallebi.

hevrüdek / hevrüden zf. Hemen. **"Hevrüdek gedek de gelek"** Hemen gidip gelelim.

ḫıra s. Hastalıklı. **ḫıra toḫlu:** Hastalıklı koyun yavrusu. **"Ne, ḫıra toḫlu gibi öksürüp duruyon?"**

ḫırlı s. Uslu. **ḫırlı durmak:** Yaramazlık yapanlara **"Ḫırlı dur!",** bu yaramazlığı başkalarına şikayet için **"Bu çocuḫ ḫırlı durmuyo!"** denir.

himi i. Doğuştan. **"Bu himi taḫlßdden böyle"** Bu irsi olarak taklitçidir.

ḫorum i. Demet. Ot ve ekinin bir kucak olanına horum denir.

höşelek i. Salya sümük olan kişi. Mecazen işini yapmayan kişi.

hötürmek f. Sıçmak.

hötürük i. İshal

I

ıymak f. **1.** Dokuma tezgâhında halı kilim vb. şeylerin iplerini yerleştirmek, germek. **2.** İnce ince dökmek: **"Değirmenden gelüken zarhanın yarusunu ıymışsın."** Değirmenden gelirken zahireyi döke döke gelmişsin. **ıyım ıhraç etmek:** Sahibi olduğu her şeyi darmadağın etmek. **"Zavallı, evini ıyım ıḫrac‿etti."**

İ

ilezir kepāze ünl. Hakaret amacıyla söylenen ikileme.

irbat ilezir ünl. Hakaret etmek için söylenen ikileme.

ilik i. Kemik içindeki sıvı. **ilō dolmak:** Kemiği güçlü haline gelmek.

ilmeşük s. Kıvamına getirilememiş.**"Yemek ilmeşük ginelime olmuş."**

K

Kar kizb i. (Farsça **kar** ve Arapça **kesb**) Kazanç. **Kar kizb istemem:** Beklenti içinde olunmadığını ifade eder.

kerme i. Tezek, kemre.

ġoyultmaç i. Süt ve un karışımıyla yapılan muhallebi.

kök kömür Bu ikileme şu şekilde geçiyor. **Kökünü kömürünü silip süpürüyo:** Bahçeye ekilen tohumu yiyen böcekler için söylenmiştir.

külpe s. Topluluk, grup. **külpe külpe:** Bölük bölük. **Cuma günü yuḫarı köyün adamlā külpē külpe gelürlēdi**: Topluluklar halinde aşağı köyün camisine gelen kişileri zamanında cami yolu üzerindeki evinin penceresinden seyreden annemin seneler sonra anısını anlatırken söylediği söz. Aynı anlamı taşıyan külte kelimesi diğer ağızlarda kullanılır. "Deste, demet, düzine ve külçe" gibi cansız varlıklar için kullanılan anlamlar[7] yerine canlı varlıklar için de kullanılan "topluluk, grup" gibi anlamların verilmesi uygun düşer.

külte i. İp yumağı.

küp i. Dibi ve ağzı dar, karnı geniş toprak kaba küp, tahtadan olanına külek denir. Bu iki kelimeden ikileme yapılır. Şu deyimde kullanılır: **küp külek sāhibi olmak:** Ev bark düzen kimseler için kullanılan deyim.

keküç i. Çekiç.

keşik i. Sıra. **"Davarı keşō̄nen güdüyoduk**" Koyunları sırayla güderdik.

kirman - kirvana i. Yün eğirmek için kullanılan araç, kirman. **Kirvana gibi dönmek:** Telaşlı telaşlı dört dönüldüğünde söylenen söz. **Kirman köçek oldu, döndü:** Gece boyunca hastalık çeken kişinin ayakta gezinmesi durumunda söylenen söz.

köben i. Tahta beşiğe konan yatak.

---

7 Hasan EREN, "Anadolu Ağızlarında Kelimeler", **TDAY-Belleten**, 1960, TDK Yayınları, Ankara, 1988, s. 357.

köstü i. Asık suratlı.

kumna Ağaç, tahta veya betondan yapılan yalak, kurna.

külpentü i. Ters. **Baltanın külpentüsü:** Baltanın tersi.

küpdüşen i. İri, ekşimsi, içi çabuk kararan bir çeşit armut.

L

lıcıḫ i. Beş taş denilen oyunun adı.

M

mada i. İştah. madası olmak: İştahı olmak. "Heç madam yoḫ."

meğesimek f. Beğenmek, kıymet vermek. Daha çok olumsuzu kullanılır. "Onu meğesōp te cevap vermedi."

meydanıluḫsuz s. Ortalığa çıkmayı sevmeyen kişi.

mılış s. Küçük sevimli çocuklar için kullanılan söz.

mitil i. Çaputlardan yapılan yorgan.

mumluḫ i. Balmumuna batırılarak çocukların altına veya bacakları arasına konmaya uygun hale getirilen bez.

N

nafāt zf. (< ne + vakit) Ne vakit?

O

ocaḫ i. Ocak. **Ocāna su bağlamak:** Bir kişinin ailesine büyük zararlar gelmesine sebep olmak. **ocānı bucānı temiz tutmak**: Evini tertemiz tutmak. "**Dolan ocāna / Fırlan bucāna"** Kimseden eşya alet istenmeyeceğini, o aletten fayda gelmeyeceğini ifade eden söz.

osmak f. Hareket edemeyecek dereceye gelmek. **Acına mı ostun? Bekle yemēni getürecūk:** Ölmedin ya, bekle yemeğini vereceğiz.

Ö

öksō i. Ucu yanmış odun parçası. Mesudiye'nin diğer yerlerinde ve birçok ağızda öksü olarak kullanılır.

öküz emeği i. Öküzlerin tarlayı sürmesi sonucu tarladan çıkan arpa, buğday vb. hububata verilen ad.

örk i. Hayvan ayağına bağlanan ip. **örke düşmek:** Hayvanın ayağında ipe dolaşarak tehlikeli duruma düşmek.

övendere i. Üvendire.

P

parç i. Topraktan yapılmış tuvalette kullanılan kap. Abdest almak için **ırbıḫ** kullanılır.

pataḫ Bu kelime **pancar pataḫ** ikilemesinde geçer. Yerden çıkan yeşilliklerin tamamı için pancar patah ikilemesi kullanılır.

paya i. Kendini beğenme. "**Payan dādan aşıyo / Evini tavuḫ eşiyo"**

pek i. Sıra[?]. Bu kelime **"hak demiyo / pek demiyo"** cümlelerinde geçer. Hak hukuk gözetmeden her şeye sahip olmaya çalışan kimseler için kullanılır. Balıkesir, Aydın ve Muğla ağızlarında "bekçi kulübesi ve av bekleme yeri" anlamı olduğuna göre bu deyimde "bekleme sonucu elde edilecek sıra" anlamını vermek uygun olur kanaatindeyim.[8]

peklemek f. Temizlemek.

pısgırmak f. Hapşırmak.

pıtıraḫ i. Dikenli tohumu insanların giysilerine, hayvanların tüylerine yapışan bir ot.

püsür i. Değersiz şey. Bu kelime **boḫ püsür** ikilemesinde geçer. "**Boḫu püsürü pekledim.**" Hayvancılık yapılırken ahırda hayvanların altı her gün temizlenir. Güzel bir temizlik yapıldıysa bu cümle söylenir.

pöçük i. Kuyruk, uç.

S

sadır i. Sidik.

sağan i.: Sağılan hayvan. "**Sağanda iki cameş var**." Sağılan iki manda var.

salacaḫ i. Değirmene su akıtılan yer.

salaḫ i. Küçük baş hayvanların konulduğu etrafı taş duvarla örülü yer. **koyun salā**: Koyunların toplu bulunduğu yer. **salaḫ bağlamak:** Koyunların topluca birbiriyle kenetlenerek bir arada birbirine girmiş vaziyette bulunmak.

salahana s. Başıboş avare bir şekilde gezen.

sarmusaḫlu i. Rulo haline getirilen yufka üzerine sarımsaklı yoğurt

[8] *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1977.

dökülerek yapılan yemek.

sayuḫ i. Uyku şekerlemesi. **sayū gelmek:** Şekerleme yapar duruma gelmek.

sef / seflō̄nen i. Ters. **"Yanlışlīnan sef geymişim." "Etēn sefini geymişim." "Seflō̄nen geydim."**

seklem i. Ufak dolu sepet.

selen sülen zf. Yalpalayarak. **selen sülen yürümek**: Sersemleyerek yürümek.

soğultmak f. Bitirmek, temizlemek. **seleleri soğultmak:** Bazıları bazılarına karşılıksız iyilik yaparlar. Bu kişiler iyilik yapanların evinde ambarında ne varsa bitirirler. Bunun için bu deyim kullanılır. İyilik yapmadığı kişiden iyilik yapmasını istediğinde şu söz kullanılmıştır: **"İt! it! ġoyunlānı selelēni soğultanlar gütsün, dedi."**

seme s. Şaşkın, sersem. **semelemek**: Yıkılır hale gelmek.

seten i. Su değirmeninde buğday vb.ni ezme işini yapan taş. **seten dō̄mek:** Su değirmeninde arpa ve buğdayın kabuğunu ayrıştırmak. **setenlik:** Her tarafa iş, emir veren tecrübeli kişilere verilen ad.

Sıracalu s. Hastalıklı anlamına gelen, fakat hakaret amacıyla kullanılan kelime.

sin i. Mezar. Hakaret amacıyla söylenen şu sözde geçer: **"Sinine boḫ ġorum."** Ölüsüne bile saygısız olduğunu ve olacağını ifade eden söz.

soyḫa i. Ölünün üstünden çıkan giysi. Bir şeyden nefret edildiğinde ağızdan bir çırpıda çıkan beddua sözüdür: **"Soyḫa ġala!"**

suçuḫmak f. Kendini suçlu hissetmek.

susasmak f. Susamak.

sütlü i. Bir armut çeşidi.

Ş

şinlemek f. (Çocuk) Gülüp oynarken çok ses çıkarmak, kaşmerliği ileri götürmek.

şip zf. Çabuk. **"Aḫura get te şip gel."** Ahıra git çabuk gel.

şişek i. İki yaşında koyun.

T

tart s. Anlayışsız. Bu kelime **kürt müsün tart mısın nesin?** deyiminde geçer. Sözü anlaşılmadığında kızgınlığı belirtmek ve hakaret için söylenir.

tığ i. Samanla karışık arpa ve buğday yığını. **tığ çekmek**: (Arpa buğday vb.ni) Makine işlemiyle samandan ayırmak.

tuluḫ i. Tulum. **Torba tuluḫ sāhibi:** Varlıklı.

tıngır i. Tın sesi. Şu bilmecede geçer: **tıngır elek / tıngır saç / elim hamur / ġarnım‿aç** Bu bilmecenin cevabı oruçtur. Hiçbir şeyin kalmadığını ifade eder. **Tıngır paşa:** Tin tin yürüyen kişiler için söylenir.

tısġa i. Arpacık soğanı.[9] Bu kelime zayıf ve çelimsiz olan kişiler için kullanılır.

tirkeşmek f. Musallat olmak, sataşmak.

toḫlu i. Toklu.

Ü

üvez i. Sivrisinek.

V

veng s. (Farsça) Boş, hali, yoksul.[10] Bu kelime **veng ü virane** ikilemesinde geçer. v**eng ü virane olmak:** (Bir yer) Çok bakımsız olmak.

Y

yalō i. Alev. **"Ateşin yalōsu yüzüme vuruyo."** Ateşin alevi yüzüme geliyor.

yalūz zf. Yalnız.

yān i. Sırt. **Yānı gidişmek:** 1. Sırtı kaşınmak. 2. Mecazen dayak istemek.

yanığara ünl. Beddua olarak kullanılır. **"Yanığara sā hē"** diye beddua eden kişiye **"Yanığara kaynanā hē"** diye beddua iade edilir.

yapalaḫ s. Dolgun, şişman**. "Yapalaḫ ginelime bir gelinidi"**

yarma i. Buğday, arpa vb.nin iri çekilmişi

---

9 Fahrettin KIRZIOĞLU, **age**, s. 235.

10 Ziya ŞÜKÜN, **Farsça Türkçe Lügat**, MEB, İstanbul, 1984, s. 1967.

yaşmaḫ i. Yüzü kapatan örtü. **yaşmaḫ dutmak:** Yeni gelin olan kızın sessizce konuşması durumunda **yaşmaḫ mı dutuyon?** denir.

yaşuḫ s. Katıksız, yağsız, tad alma düşünülmeden, karın doyuracak kadar. Bu kelime **yavan yaşuḫ** ikilemesinde geçer: **"Yavan yaşuḫ ne vāsa getü, yiyek."**

yatarga s. Yatalak.

yayḫamak f. Yıkamak. **"İlistiri yudum, yıḫadım, yayḫadım, asdım şoraya, nere getti, nere?"**

yayvanlıḫ i. Geniş olma durumu. **yayvanlıḫ etmek:** Dinlediği bildiği şeyleri olmadık yerde uluorta söylemek.

yel i. Soğuk algınlığı. **yel alū**: i. İnsan vücudunda soğuk algınlığının bulunduğu yer. **yel atū:** Zayıf kimseler için kullanılır. **yel durmak, yel dikilmek:** (Romatizma) Kendini göstermek. **yel kilitlemek:** (Yel insan vücudunu) Aşırı etkileyip hareket edemez hale getirmek.

yēnik s. Hafif.

yelmük i. Kıraçta yetişeni sert ve koyu yeşil, yumuşak toprakta yetişeni sarı çiçekli, kopunca ak süt gibi yapışkan suyu akan ve çiğ olarak tuzla yenilen ve sevilen bir kır yeşilliğidir. Daha ince ve yapraklarının yanlarında küçük çıkıntılar bulunan türüne **yılan yelmū̄** denir. Bu kelimenin aslı yemlik olup, bazen yelmik olarak göçüşme görülür.

yolluḫ i. Düğüne çağrılan kişilere götürülen hediye.

Yörek: Çocuğun düşmemesi için beşiğin iki tarafından bağlanan bez.

yümürmek f. Kemirmek. Bu fiil genelde yemek fiiliyle beraber kullanıllır; **"Böcükler pancarlā yedi yümürdü."** Böcekler pancarları kemirdi, bitirdi.

Z

zarha i. (Ar. zahire) Zahire.

Zello i. Boş gezen (kadın). **"Zellō gibi ne geziyon?"**

zeril zefil Bu ikileme Arapça sefil kelimesinin başına ilk hecesinin sonuna r getirilmesiyle yapılmıştır; **Zer zefil.** Ek yığılmasıyla **zeril zefil** şekline girmiştir.

Zottiri i. Aylak aylak gezen (kadın).

zöhürlük i. Sahur. **zöhürlüğe ġalḫmak**: Sahura kalkmak.

zökel Bu kelime **hasta zökel** ikilemesinde geçer. Hasta anlamını taşır.

2. İçinde özel anlam taşıyan söz, atasözü, vecize, tekerleme, beddua vb. cümleler

Daha önceden derlediğim atasözü ve deyimlerin çoğu, Atasözleri ve Deyimler Kitabı'nda da bulunmaktaydı. Bulunanları çıkarıp, atasözü, vecize özelliklerini az çok üzerinde taşıma vasfına sahip olduğunu hissettiğim sözleri yazıya aldım. Kullanıldığı yere göre tasnif edip sunmaya çalıştım.

2.1. Çoban hayatını gösteren sözler

Ġurt ġoyunun bahalu oldūnu bilmez: Başkasının değerli malını haksız elde eden kişinin o malı yersiz harcaması, yok etmesi durumunda kullanılır.

İnek almaz, dana emmez: İki kişinin bir işte bir türlü anlaşamaması üzerine söylenir. (İnek, yavruya emme fırsatı vermez, dana da zaten emmeye uğraşmaz.)

Samanlī soğultan toḫludur: Samanlığın boşalmasına neden olan ve en çok saman yiyen tokludur.

2.2. Eleştirmek amacıyla söylenen sözler

Bu sözlerin bir kısmı beyit tarzında söylenirken bazıları cümle olarak söylenir. Bunların ekserisinde hakaret amacı vardır, bazısında yoktur.

a) Beyit tarzında söylenen eleştiri sözleri

Arsıza ar nēder? / Dālara kar nēder?: Genelde hazırlık mısraları söylendikten sonra amaç söylenir. Fakat burada özellikle dikkat ettiğim halde bu şekilde söylendiğini tespit ettim. Herhalde ilk mısradaki ar kelimesi kısa olduğu için mısra başına yerleşmiş olabilir. Dağlara karların hiçbir tesiri olmadığı gibi utanma duygusu olmayan kişi için ar kelimesi de bir şey ifade etmez. Bu kişiler için; "**Ar namus tertemiz"** tabiri de kullanılır.

Ahırda gücük‿eşşek / Altında sadırlı döşşek: Varlıklı olmayan bir kişi, maddi konularda kendisini aşan konuşmalar yaptığında o kişiyi yermek için söylenir. Kötürüm bir eşeği ve sidikli bir yatak sahibinin varlık konusunda niye konuşur ki?

Payan dādan‿aşıyo / Evini tavuḫ‿eşiyo: Hiçbir maddi varlığa sahip olmadığı halde kibirli davranarak hiçbir şeyi beğenmeyen kimselere hakaret amacıyla söylenen söz.

Bize gelende yiyek içek / Size gelende gülek oynayaḫ: Birbirine misafirliğe giden iki komşudan biri devamlı yedirip içirirken, diğer taraf ise yedirme içirme işini yapmadan devamlı sohbetlerle işi geçiştirmeye çalıştığında cömert kişinin dayanamayıp söylediği söz.

Övünmeye ön vermiyo / Dilenmeye köy vermiyo: Her yerde kendini ön plana geçirmeye çalışan kimseleri yermek için kullanılır. Varlıktan bahsedilse varlıklı olduğunu ifade eder. Darlık içindeki kişi dilencilik yapmak ister, bu sefer onun da önüne geçerek kendisinin muhtaç olduğunu söyler. Yerli yersiz her yere burnunu sokan kimseler için söylenir.

Yaptını it yemiyo / Bārını bit yemiyo: Beceriksiz olup aynı zamanda fakir olan kimseyi kötülemek için söylenen söz.

Oh oh nādar çok çalışıyon / Yolları yıḫıyon damlā dıḫıyon (yarları yıḫıyon ġumu dıḫıyon): Fayda veya zarar kavramına bağlı olmadan amaçsızca çalışan kişiler sonunda zarar verebilirler. Bunun üzerine söylenir.

Birini nazla / Birini bazla: Eve gelen iki çocuk şımarıklık yaparken birine müsamahalı davranıp, diğerini azarlama durumunda, bunu gözlemleyen kişinin söylediği söz.

b) Cümleler halinde söylenen eleştiri sözleri

Domuzu keser yerler de çarını haramdır diye geymezler: Yaptığı yanlış sonrasında arkada hiçbir iz bırakmadan hayatına devam eden kişiler için kullanılan söz.

O adam şeytandan sekiz sene evvel dōmuş: Hayatı hep kötülükle geçen kişi için kullanılan söz.

En güççü̲ değermende duz öğütüyo: Hilekar aile fertleri için kullanılan söz.

Yaşıdī dirē bāla: Kendinden küçüklerle kavga yapan çocukları yermek için söylenen söz. Önemli olan yaşıtını etkisiz hale getirmek veya dövmek.

Uyuz oğlaḫ beğenme pınardan su içmez: Kendi elinden bir marifet gelmediği halde kendisine faydalı ve güzel bir şey sunulduğunda onu beğenmediğini ifade edenler için kullanılır.

2.3. Övünmek için söylenen sözler

Öküz oldum koşuldum / İnek oldum sağıldım: Geçmişte kişi herkesten çok çalışmıştır. Hala ondan hizmet beklerler. Artık kendisinin

eskisi gibi olmayacağını ifade için söylediği söz.

Marı değilim marı / Ġarıyım ben ġarı: Kendi ocağını ihya etmeye çalışan kadının kendisini övmek için söylediği söz.

Eşo̅ atladım, beşo̅ beledim: Evlenir evlenmez çocuğu olan kızların söylediği söz.

2.4. Sağlıkla ilgili söylenen sözler

Eli daldan kesildi / Gözü yoldan kesildi: Elden ayaktan kalan ve iş göremez hale gelen kişiler için söylenmiş sözdür

Gemu̅nü yese insan doymaz: Zayıf olan hayvanlar için söylenen sözden mecazla zayıf insanlar için kullanılan söz.

Yaşım geldi elliye / Nem ġaldı ölmeye: Hayattan beklentisi kalmadığını ifade eden söz.

Günler sayıla sayıla biter / Acılar çekile çekile biter: İnsanlar kaderine razı olmalı, her şeyin bir zamanının olduğunun farkına varmalı. Sabredildiğinde huzur ve mutluluk gelecektir. Mutsuz günlerin de bir sonunun olduğunu düşünmeli.

2.5. Tevekkül ifade eden sözler

Dikiyom deli dolu / Ver Allah'ım dolu dolu: Ekin ekerken Allah'a güveni ifade eden söz.

At Allah'ın ambarına: Yeni doğan bebeğin geleceği için Allah'a güven ifade eden söz.

2.6. İnsanın bencilliği ile ilgili söylenen sözler

Can mı ileri cihan mı ileri?: İnsanın kendi canı diğer varlıklardan daha ön plana alacağını ifade eden söz.

Doḫuz toḫlunun doymadī yerden on horum ot yoldururlar: Hakkı olmadığı halde şirretliğiyle karşısındaki insanı zor duruma sokarak kendi istediğini yaptırır, karşısındaki kişinin iflahını keser. Bu kişiler için söylenen söz.

Duzsuz ġoyun, duzlu ġoyunu yalar: Fakirler zenginlerden faydalanır.

El yiyip oyuna gediyo / Çoban yiyip ġoyuna gediyo: Bir toplumun yükünü çeken insanlar vardır. Toplum bir şeyden faydalanacağı zaman herkes faydalanır. Nasibine düşeni alır. Toplum dağılır. Toplumu ayakta tutan işleri yine belli kişiler yapar. Diğerleri yine faydasız işlere devam ederler. Toplumun adeti böyledir.

2.7. Doğrudan ahlak dersi ve öğüt veren sözler.

Elin eyisi, itin dayısı olmaz: Bilinmeyen kişilere ve daha evvelden kötülük görülen kişilere güvenilmeyeceğini ifade eden söz. Hayat tecrübesini ifade eden söz. Rahmetli babam, kendisinin tanımadığı bir kişiden bahsettiğimde, olumlu veya olumsuz bir durum ifade etmeden sadece bu sözü söylemişti.

Ġazın cücü̈ güzün sayılır: Bir iş bitmeden önce kar zarar tespit edilemez, sonunu beklemek gerekir.

Oyuna giren ġol sallar: Herhangi bir işe girişen kişi gerekli harcamayı yapar, çalışmayı yapar. Kendini bunlardan soyutlayamaz.

Odā kireç eyle / Yüzü̈ güleç eyle: Evi temiz, yüzü güleç tutmak en temel görevdir.

Daḫma aḫılla köprü geçilmez: Zorlu yollar başkasından alınan geçici fikirlerle aşılmaz. Kişinin aslında olacaktır.

Kötünün bildü̈ çoḫ‿olur: Elinden hiç bir şey gelmeyen kişi, her konuda herkesten daha çok malumata sahip olur. Kendi elinden gelmediği gibi başkasının yaptığında birçok eksiklikler bulur.

Doğacā don biçilmez: Çok önceden yapılan ince hesapları eleştirmek için kullanılır.

Dut elinde sapı / Gezme ġapı ġapı: İnsanlar ellerindeki hacetlerini saklamalılar, her şeyin kullanma zamanı vardır. Sonra o şeyi arar, bulamaz, hiç kimse onu ona vermez.

2.8. Köye ait tekerleme ve sözler

Suyu ırmaḫtan / Bulguru Osmangilden: Kıtlığın olduğu devirde varlıklarıyla ön plana çıkan Osmangilleri methetmek için söylenen tekerleme.

Keloğlan keşkek bişürü / İçine sıçan düşürü / Yemeŋ koŋşular yemeŋ / Ġarnīzı şişürü: Düğünlerde bayramlarda bu köyde ve birçok yörede söylenen bir mani.

Büyük pınar ahıyo / Hakim para bahıyo / Şu Ahgül'ün figanı / Garagolu yıhıyo: Para bulduğu iddia edilen kişi karakola düşünce eşinin feryadı için düzülen mani.

Abbas Tepesi'ni sel aldı / B....'yi el aldı / Oğlum S..... durma gel / Öküzler tabaḫ‿oldu / Çifler yaza ġaldı: İstanbul'a giden oğlunu köyüne çağıran babanın koştuğu mani. (Gerçek isimler yazılmamıştır)

Ambar üstünde mitil var / Mitilin içinde fetil var / Ye de gel ōlum: Bağıra çağıra varlık gösterisinde bulunan kişinin uzaktaki oğlunu çağırırken söylediği bu tekerleme köylü arasında alaylı bir şekilde devamlı söylenir olmuştur.

Bi tavanın balīyuḫ: Aynı toprağın insanlarıyız anlamında söz.

Öküze yah!, ata deh!, ġocaya ġaḫ! demeyince geçim olmaz: Öküzü ve atı dürtmeyince, kocaya da kalk işe git demeyince insan geçim darlığı çeker. İşi yönlendirmeyi bilmeliyiz.

Çarīmın sırımlā orada ġaldı: Devamlı gidilip gelinen yer için kullanılan söz.

Alaca'nın düzüne / Biber ektim yüzüne / Birikek de tükürek / Şu .... 'nin yüzüne: Kocaya kaçan kızlar için söylenen kargıştır.

Geçiler ġaḫışıyo / Çobanlar baḫışıyo / Şu ..... kız / .....'e yahışıyor: Kaçan kız lehine söylenen deyiş. Boşluklara özellikle ona uygun kişilerin adıyla söylenir.

Çamdan çama ġozaḫ var / Çayırlarda sazaḫ var / Meraḫ etme ... ġız / İstanbul'da ġazaḫ var: Evlenecek kıza düğün gecesi okunan deyiş. Evlendikten sonra seni seven eşin sana İstanbul'dan istediğin elbiseyi alacaktır, anlamında söylenir.

Ġaynananın methini / yılan yesin etini / Vurun öldürün / ben veririm diyetini // Ġaynanam ġara mesti / Beni oğluna kesdi / Kesdi de ne‿etti / Beni oğlundan etti: Kaynana gelin atışmasında söylenen bu maniler Anadolu'da yaygındır. Yukarıdaki manide "yılan" *itler*, "vurun öldürün" *öldürün kaynanamı*, "beni oğlundan etti" *Akşam bağrına bastı* şekliyle Erzurum ağzında geçer.[11] Demek ki köyümüzde kaynananın, oğluna tesirinin güçlü olduğu söylenebilir.

Ilışarın inēne / Nayil oldum sürēne / Söyleyin şu babama / Taş bālamış yürēne: Kendisine önem verilmeyen kızın söylediği mani.

2.9. Beddua Sözleri

Beddua lafızları kızgınlık anında söylenen sözlerdir. He! sözü sona getirilerek oluşturulan söyleyiş, söyleyenin şiddetini teskin eder.

Elin tahtaya teneşüre gele hē: Tabuta giresin yani "öl!" anlamında bir beddua.

---

[11] YELDEN, Ahmet Mustafa, *Erzurum Merkez Manilerinin Derlenmesi ve Genel Olarak Değerlendirilmesi,* İstanbul 2007, YL Tezi.

Çenen kilitlene: Söz söyleyemez hale gel yani ölesin anlamında beddua sözü.

Gergüde ġalasın da sergüde ġalasın!: Gergü: işkence aleti, **sergü:** teşhir edilen yer. Önce işkence ile ölmesi ve sonrasında ibret için herkesin göreceği yerde rezil bir vaziyette kalması arzu edilir.

Gȫdene yapışa he: Elindeki varlığın hayrını görmemesi dileğiyle yapılan beddua.

Evȫn önünde ısırganlar bite!: Evin önünün otlardan arınmış olması canlılığı ifade eder. Isırgan otunun bitmesi kötülük ve ölüm işaretidir. Bu sözle kişinin ölümü ve yok oluşu istenmektedir.

Ġafan ġuruya, iliklēn çürüye hē!, Kafanın kuruması ve iliklerin boşalması ölümdür. Bunlar da beddua sözleridir.

Tabanın yarıla: Yürüyüp de yapabileceğin işleri yapamayasın anlamında söz.

Dürüde ġala da / Ġuruda ġala hē: Kefenin içinde kalması, kişi öldüğünde hiç kimsenin farkında olmaması arzulanarak beddua edilir.

Mezete ġala he!: Söz konusu olan varlık gözden çıkarılır, bu kargış sözü söylenir.

Mezarīn başına dikile!: Doğrudan insanı mezara göndermek istediğini açıkça beyan eden beddua sözü.

Ġapısı kilitlenesice / bacası tütmeyesice / ışī kesilesice: Hayat belirtisi açılan kapı, tüten baca ve yanan ışıklardır. Bunlar yok olursa ölüm gelmiş demektir. Söyleyen kişinin beklentisi de budur.

Ġara baba!: Kişi, ölümcül veba hastalığına tutulasın anlamında olan bu sözü hafife alındığında, dinlenilmediğinde beddua makamında söyler.

Yer olasın: Mezara girip yok olasın anlamında söz.

Toprah̲ olasın: Ölüp yok olasın anlamını taşır.

Öllȗn körü de / kör depēn mıhı: "**Öllün**: ölünün, **kör:** mezar, **depe:** tepe, tabutun üst kapağı anlamında, **mıh:** çivi. Ölüm sonrası mezara giresin mezarda tabutun üstündeki çiviyi de çakalım [da bir daha yeryüzüne gelmeyesin]. (Kişinin görmek istemediği kimseler için söylediği beddua sözüdür. Kızgınlık anında söylenen söz de diyebiliriz.)

Ġurban olasın / Ġurbanın ġuruda ġalsın: Güvendiğin kişiler de yok olsun anlamında kullanılan söz.

Melemiye ġalasın!: Kuzu, annesiz kaldığında devamlı meler. Bu kuzu gibi onun da kimsesiz kalması istendiği ifade edilir.

Hapır hapır ġapınasın!: Devamlı dövünerek ağlayasın anlamında beddua sözü.

Oturaḫ olasın da / Pıtıraḫ‿olasın!: Yerinden hareket edemez hale gel, hatta ölerek toprak sonrasında ot, sonra otların kuruması neticesinde oluşan pıtırak ol.

Ġarımadan ġayb olasın: İhtiyarlamadan öl, genç yaşında yok ol, öl.

Yemiyesō̄z de ġabīzda ġaşūzda ġala: Evin yiyeceklerini yiyen kişi kalmasın hepiniz ölün anlamında beddua sözü.

2.10. Dua sözleri

Ömrün uzun olsun / Düğünün güzün olsun: Ziyaretlerde tokalaşırken ve hoş geldin denilirken büyükler tarafından söylenen dua sözü. Tarlalardaki bağbozumu sonrası bolluk ve bereket olacağından bu dua yapılır.

Baban dīnenmeye!: Dinlenme ölümle gerçekleşir, uzun ömürlü olsun anlamında kullanılır.

Berhüdar‿ol, neçe bō̄nlere gir: Bayramlaşma esnasında büyüklerin küçüklere iyi dileklerini, hayır dualarını ifade ettikleri söz.

Allah düş getüsün!: Allah işini rast getirsin anlamında dua sözü.

Anan öle yavrum!: Çocuğu için sevgisini ifade eden annenin sözü.

2.11. Kınama Sözleri

Vū! La ilahe illallah: Şaşkınlığı ifade eden söz.

Bunadıysan Allah'a yavlar‿anam, bacım!: Yanlış bir iş yapıldığında yanlışlığı vurgulamak için söylenen söz.

Get‿anam get!: Kadınlar birinin yanlış hareketini gördüğünde, o hareketin yanlış olduğunu ifade için ağızdan çıkarılan ünlem cümlesi.

Aylar

Goç, garağaş, zemheri, gücük, mart, abrul, mayıs, kirez, orah, ağustos, istavrut, avara

Ayamalar (Lakaplar)

Köyde aşağı yukarı bütün kişilerin ayaması vardır. İstanbul'a göçle

birlikte babadan kalan ayamalar çocukların kimine takılmış, kimine takılmamış. Son zamanlarda bu ayama kültürü artık işlevini tamamlamıştır. Köyde kullanılan ayamalar aşağıda belirtilmiştir.

avu, ayu, balaḫ, barbar, basuḫ, beton, bıdıl, bolağız, boroğlan, casti, cıbış, cıdı, cırıḫ, cırış, cıstıl, cıttırı, cin, corili, culuḫ, çaḫırtoḫlu, çalḫan, çanaḫ, çavuş, çolaḫ, çort, çöp, daruḫ, davşan, delūz (dilsiz kız), delü, dıdıḫ, dıllıḫ, dıraḫ, dırıḫterzi, dihele (De hele), dilki, dirgon, doli, doruḫ, dur, fafa, fiti, gacor, ġaçaḫ, ġadı, ġara, ġarahelle, ġasa, germücek, ġıcıḫ, ġılim, ġıptı, ġırra, girge, ġoca, ġostil, gödük, ġurumuş, gücük, güye, helleci, hellik, hendek, hillili, hoca, hoppalı, höşül, huylu, hürük, hüsül, ici, keçe, kel, kelle, kepçe, kesme, kisso, köçek, köçüklü, kömpür, köpek, kör emmi, köse, külü, lala, liban, lilli, losi, mal, maluḫ, melemez, memük, mişon, mürül, onbaşı, paçur, panuḫ, partuç, paskal, pat, peto, sāır, saru, sedo, sıçan, sofu, şinik, şirik, tafan, tapan, tavukçu, tay, tazı, tek, tellik, tenik, tenki, todiri, topal, topuz, tori, totik, totuḫ, tozlu, tula, tuluḫ, ufaḫ, varal, yalancı, yallu, yankös, yürük.

Ayamalardan başka isimler de farklı bir şekilde söylenir: **Abudun** (Abidin), **Aŋşa** (Ayşe) **Esme** (Esma), **Fadik** (Fadime), **Fayıḫ** (Faik), **Firdez** (Firdevs), **İrbaham** (İbrahim), **İseyin** (Hüseyin), **Kirez** (Kiraz), **Mehemmet** (Mehmet), **Mıstıḫ**, **Mıstafa** (Mustafa), **Resim** (Rasim), **İrebiye** (Rabia), **Saleh** (Salih), **Yunis** (Yunus), **Zöhre, Zörhe** (Zühre),

Hüseyin, Mehmet ve Mustafa isimlerinden dolayı; **Hüsül**, **Memük** ve **Mısto** ayaması sadece birer kişiye verilmiştir.

3. Ilışar Ağzının yazı dilinden farklı yönleri

Ses özelliklerini; ünlüler, ünsüzler ve bazı ekler başlıkları altında incelemeye çalışacağız.

A. Ünlüler

Ağız araştırmalarında çok önemli olan ünlülerin farklılıkları ve çeşitleri üzerinde durmayacağım. Çünkü nazal n ŋ veya kapalı e olarak günümüz Türkçesinden farklı ünlüler bu ağızda da görülür, fakat pek fazla farklılığı hissedilmez. Mesela **"get! bā ne! heç, şoraya, cenderme, üleş"** derken kelimelerin ünlülerinde ses olaylarının olduğu görülür. Bu ses olaylarını; erime, büzüşme, geçişme, değişme, türeme adı altında açıklayabiliriz.

a) erime

Ünlünün açıklığı nedeniyle ünsüz g, n ünsüzleri erir. Evvelindeki ünlü harf, ikincil bir uzun ünlü özelliği kazanır.

çiğ > **çō̄** soŋra > **sōra** yalnız > **yalū̲z** baŋa > **bā**

b) büzüşme

İki ünlü arasındaki açıklığın etkisiyle ğ ve r büzülür. Birinci ünlü uzun söylenir.

korktuğu > **ġorḫtū** kulağı > **ġulā** bıyığımı>**bıyīmı**
çocukları **> çocuhlā** yemeğini **> yemēni**

c) geçişme

İki ünlü birbirine girer, tek bir sesli olarak söylenir.

ne kadar? > **nādar?** ne ediyor? > **nēdiyor?**

ç) türeme

r ve l sesi Türkçede bulunmadığı için başına yardımcı dar bir ses alır.

"Ramazan > **Iramazan – Iramadan** Rabia > **İrebiye** leş > **Üleş**

d) değişme

Kelimelerin aslındaki ünlüler bazen değişime uğrar. Ünlülerde en çok görülen değişmeler, kalın ünlünün incelmesi ve dar ünlülerin genişlemesi hadiseleridir. Ilışar ağzında da görülür.

a>e değişmesi dane > **dene** jandarma > **cenderme**

u>ü değişmesi sahurluk > **zöhürlük**

i>e değişmesi gitmek > **getmek** nice > **neçe** iyi > **eyi**

u>o değişmesi şuraya > **şoraya**

ü>ö değişmesi yürümek > **yörümek**

j>c değişmesi jandarma **> cenderme**

Bu ses olayları ağızda gerçekleşirken, büyük ünlü uyumuna dikkat edilir. Bazan bozulur Yunus > **Yunis** gibi. Bazan uyuma girer. Faik > **Fayıh** gibi. Fakat küçük ünlü uyumu sanki özellikle bozulmaktadır. demir > **demür** haderlenirdi > **haderlenüdü** emzik > **emzük** öksü > **ökso** gibi.

B. Ünsüzler

Ünsüzlerle ilgili belli başlı bazı ses olaylarına şahit oluyoruz. Bu ses olaylarını; ötümlüleşme, sızılaşma, düşme, değişme, göçüşme ve ikizlenme adı altında açıklayabiliriz.

a) ötümlüleşme

Başta bulunan k, ḳ, t ve p harfleriyle başlayan kelimeler genelde g, ġ, d ve b harfleriyle başlatılarak söylenir. Bu ağzın en nemli özelliklerinden biri de bu ses olayıdır.

k>g ve ḳ>ġ ötümlüleşmesi ḳaç > **ġaç** ḳoç > **ġoç** keçi **> geçi** gibi.

t>d ötümlüleşmesi tıkıyorsun > **dıhıyon** tuz > **duz**

p>b ötümlüleşmesi pişti > **bişdi**

b) sızılaşma

Türkçe kelimelerde iç ve son ses olan ḳ harfi; Eski Anadolu Türkçesinde hem k olarak, hem de ẖ'ya dönmüş olarak görülür. Buna bağlı olarak Ilışar ağzında ise ẖ'lı şekli tercih edilir.

ḳ>ẖ sızılaşması ẖırḳa > **ẖırẖa** ḳoḳu > **ġoẖu** arḳa > **arẖa**

k>g>ğ sızılaşması ḳaraḳış > ġaraġış > **ġaraġaş** yanı ḳara > yanıġara > **yanığara**

c) düşme

v düşmesi gövde > **gӧde**

h düşmesi mahv > **māf**

İyelik -ŋız[4] ekinden **–ŋı-**[4] **düşmesi**

İkinci çoğul şahıs iyelik eki ile birlikte kullanıldığında eklendiği kelimenin sonundaki ünlü ikincil uzunlukla söylenir. –ŋız[4] ekinden geriye sadece –z sesi kalır.

damla-ŋız > **damlāz** kap-ıŋız > ġap-ıŋız **> ġabīz**

kaşuk-uŋuz > ġaşuġuŋuz > ġaşūŋuz > **ġaşūz**

yemek-iŋiz-i **>** yemeğiŋizi > yemēŋizi **> yemēzi**

getir-ecek-siniz > **getüreceksӧz**

–k- düşmesi.

Gelecek zaman ekine herhangi bir ek geldiğinde sondaki –k sesi düşürülerek söylenir. Düşen –k sesinden evvelki –e veya –a ünlüsü uzun söylenir. Aşağıda fiil çekiminde görüleceği gibi birinci tekil, ikinci tekil ve birinci çoğul şahıslarda –ecek ekinin k sesi düşer, c sesinin önündeki ünlü ses uzun okunur.

getir-ecek-im > **getürecēm** getir-ecek-sin > **getürecēn**

getir-ecek > **getürecek** getir-ecek-iz > **getürecük**

getir-ecek-siniz > **getüreceksöz** getir-ecek-ler > **getürecekler**

ol-acak-dı > **olacādı** gel-ecek-miş > **gelecēmiş**

–r düşmesi.

Geniş zaman ve şimdiki zaman eki ile çoğul ekindeki –r'ler Ilışar köyü ağzında düşürülerek söylenir.

a) Geniş zaman eki –r ile şimdiki zaman eki –yor eki kullanılırken –r sesi düşer. Düz olan ses yuvarlaklaşır ve ses uyumunu da bozar. Fakat –r'den evvelki ünlü ses uzun okunmaz.

haderlenirdi > **haderlenüdü** gel-i-r-ken > **gelüken** gel-iyor-du > **geliyodu**

b) Çoğul eki -lar ve -ler ekine –i ve –e eki getirildiğinde –r sesi düşürülür. –r sesinden evvelki -e veya -a sesi ikincil uzunluk değeri kazanır.

gel-ir-ler-di > **gelürlēdi** yukarı köyün adam-lar-ı > **yuḫarı köyün adamlā**

c) Kelime şimdiki zamanla çekimlendiğinde –r sesi düşer, iyelik menşeli kişi eki alır. İkinci çoğul çekiminde –sīz ve sūz olarak değişime uğrar ve uzun okunur. Banguoğlu Anadolu ağızlarında bu kiplerde ikinci çoğul şahıs ekinin doğrudan kişi zamiri –siz ile yapılır, der.[12] Fakat okunurken ortadaki ünsüzün sız ve suz şekline girdiğine dikkat edersek n sesinin büzüşmesi sonucu bu şekle girdiğini söyleyebiliriz.

dur-uyor-um > **duruyom** dur-uyor-sun > **duruyon**

dur-uyor > **duruyo** dur-uyor-uz > **duruyoz**

dur-uyor-sunuz > **duruyosūz** dur-uyor-lar > **duruyolar**

–z düşmesi ḳız > **ġī**

ç) değişme

Bazı sesler günümüz Türkçesinden **farklı seslerle söylenir.**

l > r değişmesi ahlat ~ **ahrat**

m > v değişimi kirman ~ **kirvan**

s > z değişimi sahurluk > **zöhürlük**

[12] Tahsin BANGUOĞLU, **Türkçenin Grameri**, Ankara 1990, s. 447

v > f değişmesi mahv > **māf**

l > n değişimi yanlışlık-lan > **yanlışlīnan** keşik-len > **keşō̲nen**

Kalın ve ince l sesi, iç seste n geniz diş sesinden sonra gelirse genelde benzeşmeye uğrar. Bunun için –len eki zaman zaman –nen olarak söylenir. Bu –nen eki halk ağzında aynı –len eki gibi kullanılmaya başlanmıştır.[13] Bunu yukarıdaki örneklerde görüyoruz.

d) göçüşme

Günümüz Türkçesindeki bazı kelimelerinin ünsüz harflerin yerleri değiştirilerek söylenir. Bu göçüşme çokça görülür.

Zühre > **Zörhe** yalvarmak > **yavlarmak** berber > **belber**

barbar > **balbar** hardal > **haldar** ekşi > **eşki**

toprak > **torpaḫ** helva > **hevla** rezil > **ilezir**

e) ikizlenme

Bazen ortadaki harf vurgu ile söylenirken iki kere söylenmiş olur. ölü-nün körü > **öllū̲n körü** küçük > **güççük**

Bazı ekler

Bu ünlü ve ünsüzlerden başka besbellüme ve ginelime kelimelerinde farklılık görüyoruz. Besbelli ve gine kelimeleri iki ek alarak diğer ağızlarda olmayan şekliyle kullanılır. **Besbellü-m** (birinci tekil şahıs iyelik)-**e** (yönelme hal eki bana göre anlamında) > **besbellüme** (Bana göre belli olan)

Ginelime kelimesi sıfattan sonra kullanılır. **Eyi ginelime**, **topalaḫ ginelime** gibi. Bu kullanımı bildikten sonra şu şekilde söyleyebiliriz. **gine** (evvelki kelimenin anlamı) –**li** (evvelki kelimenin anlamını taşıyan)-**m** (birinci tekil şahıs) – **e** (bana göre) > **(eyi) ginelime** (benim anladığım iyilik tarzı) Örnek cümle verelim: **Arpō̲ eyi ginelime ez!** Arpayı, benim anladığım gibi ez.

Çokluk birinci şahıs istek ve emir bu bölgede çoğunlukla –ek ve –aḫ'dır. **yiyek, içek, gülek, oynayaḫ**

[13] Tahsin BANGUOĞLU, **Türkçenin Grameri**, Ankara 1990, s. 110

Sonuç

1. Sivas, Erzurum ve Ordu üçgeninin ortasında yer alan Mesudiye bu üç ilin de ağız özelliklerini kendi bünyesinde toplar. Derleme sözlüğüne bakıldığında mutlaka burada geçerli olan şekil ve anlamın bu üç ilde de farklı da olsa bulunduğunu görebiliyoruz.

2. Ilışar köyü verimsiz topraklara fakat güzel bir ormana sahiptir. Kendi yağıyla kavrulduğundan, dışarıdan hiç bir ürün almadığından dolayı tarlalarını ekerler, ekinleri biçerler ve ürünlerini yemeğe hazır hale getirirler. Bütün hayat böyle devam ederken kullandıkları kelimeler de haliyle bu köy ile sınırlı kalıyor.

3. Ilışar köyü ağzından topladığım bu sözlerden aşağıda sunduğum kelimelerin büyük bir kısmı Türk Dil Kurumunun Derleme sözlüğünde bulunmamaktadır. Bir kısmının buradaki anlamları bulunmamaktadır. Az bir kısmının da söylenişi diğer ağızlardan farklıdır. Derleme sözlüğünde bulunmayan terimler veya kelimeler: **ac‿aruḫ, adamıluḫsuz, ağ damla, ahrat, alaf vermek, alavlanmak, ana ana, ġara baba!, basuḫ, (basuk var), bolhan, boluḫ, cımbırdatmak, cırtadan, çalpama, çamdu, çēl (çeğil), çitünlü, darahlıḫ, dipleme, ēce, fafalamak, fō̄ biti, fosulcu, ġaluç, ġarısbımak, geçerek, gōŋü böyümek, gözü götümemek, ġuruda ġalmak, gül gübür, gülüm, ıyım ıḫrāc‿etmek, kirvana (kirmana), ḳumna, külpentü, meydanıluḫsuz, mılış, öksō, öküz emeği, salaḫ bağlamak, selen sülen, sıracalu, soğultmak, susasmak, sütlü, tart, tığ çekmek, veng ü virane, yān, yatarga, yayvanlık, yel aluġu, yümürmek.**

Bu kelimeler mutlaka Derleme Sözlüğü'nde yerini almalıdır.

4. Her yerde olduğu gibi bu köyde de insanlar fikirlerini mısralarla beyitlerle özlü bir şekilde ortaya koymuşlardır. Anadolu'yla ortak olarak kullandığı deyişleri olduğu gibi kendine has deyişler de ortaya koymuşlardır. Bu deyişlerde, hayatın gerçeklerinden aldıkları somut kelimeleri daha çok kullanmışlardır.

5. İnsanımız, hayatın zorlukları karşısında yılmamış, devamlı bir gayretin içinde olmuştur. Fakat bazen dayanamamışlar kendilerine köstek olan, moralini bozan kim olursa olsun bedduadan çekinmemişler.

6. Köy hayatında herkesin tanındığı bir lakabı olur, sanki bir kimlik numarasıdır. Bu lakapların da bir anlamı vardır. Burada zikredilen lakaplar da ayrıca ileride incelenecektir.

7. Ilışar ağzında ünlü harfler kuvvetlidir. İki ünlü arasında kalan n, ğ, r, k gibi ünsüzleri düşürür. **sōra, yalūz, gulā, bıyīmı, nādar**

8. Bazen bir ünlü bile n, r ve k harflerini düşürür. **gelüken, haderlenüdü, duruyom, gelürlēdi, getürecük, damlāz**

9. Ötümlüleşme ve sızılaşma bu ağzın en önemli özelliğidir. ḥırḳa > **ḥırḫa,** ḳoḳu > **ġoḫu,** arḳa > **arḫa,** kara kış > **ġarağaş**, yānı ḳara > **yanığara,** pişti > **bişdi,** tıkıyorsun > **dıḫıyon,** tuz > **duz,** ḳaç > **ġaç,** ḳoç > **ġoç** gibi.

10. Yuvarlaklaşma temayülü de bu ağzın en belirgin özelliklerinden biridir. Genellikle küçük Ünlü uyumu bozularak, kelime söylenir: gelirdi > **gelüdü,** demir > **demür,** emzik > **emzük,** gelirken > **gelüken** gibi.

11. Olumsuzluk eki –sız ile –lı eki daima yuvarlak olarak kullanılır: **adamıluḫsuz, aḫıllu, sıracalu** gibi.

12. Bazen başta bulunan dar yuvarlak ünlüler genellikle genişler: büyümek > **böyümek** yürümek > **yörümek** şuraya > ş**oraya** usmak > **osmak** gibi.

13. Bazen dar yuvarlakla biten kelimelerin sonundaki ünlü, geniş yuvarlaklık temayülü gösterir: **ökso, avlo, yalō** gibi.

14. Göçüşme ve ikizleşme gibi ses özellikleri bu ağızda da görülür: Zühre > **Zörhe,** yalvarmak **> yavlarmak,** berber **> belber, ölünün > öllün,** küçük > **güççük,** eşek **> eşşek** gibi.

Kısaltmalar

i. İsim

sf. Sıfat

t. Tamlama

zf. Zarf

Kaynaklar

AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,* İstanbul, 1997.

AYVERDİ, İlhan – TOPALOĞLU, Ahmet, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* İstanbul, 2006.

BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri,* Ankara 1990.

BURAN, Ahmet, "Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies,* 6/1, Winter 2011, s. 41-54.

CELEP, Yaşar, *Belgelerle Ilışar Köyü Tarihi,* İstanbul 2005.

Derleme Sözlüğü I-XII, TDK Yayınları, Ankara 1963 – 1982.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Ankara 1988.

EREN, Hasan, "Anadolu Ağızlarında Kelimeler", *TDAY-Belleten,* 1960, TDK Yayınları, Ankara, 1988.

KARAHAN, Leyla, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,* TDK, Ankara 2017.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, "Manzum "Lehçe-i Erzurum" Yazmasındaki Halk Sözleri", *TDAY-Belleten, 1962,* TDK Yayınları, Ankara, 1988.

SARI Mevlüt, *Arapça – Türkçe Lügat,* İstanbul 1985.

SİS Nesrin, "Belen Ağzının Ses Özellikleri", *Turkish Studies,* 6/1, Winter 2011. s. 1765-1783

ŞÜKÜN, Ziya, *Farsça Türkçe Lügat,* MEB, İstanbul, 1984, s. 1967.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005.

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü (http://tdkterim.gov.tr//tass/)

YELDEN, Ahmet Mustafa, *Erzurum Merkez Manilerinin Derlenmesi ve Genel Olarak Değerlendirilmesi,* İstanbul 2007, YL Tezi.

Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

YILDIRIM, Gürsel, *Mesudiye Ağzı Derleme Çalışması,* Ordu 2006.

EDEBÎ SANATLARIN METİN TAMİRİNE KATKISI[*]

Prof. Dr. Hakan TAŞ[**]

Arap harfli metinlerin büyük ve önemli kısmının neşirleri lisansüstü eğitim düzeyinde ve basılı olarak gerçekleşti. Şimdi sıra bu metinlerin anlaşılmasına geldi. Metinleri sağlıklı bir biçimde değerlendirebilmek için Osmanlı şiirinin biçim ve muhteva özelliklerine vâkıf olmak gerekmektedir. Latin alfabesine aktarılan metinlerde yazmadan kaynaklı sorunlar olabildiği gibi araştırıcıdan kaynaklı sorunlar da mevcuttur. İşte bu tür sorunların aşılmasında metin neşrinin bir parçası olarak değerlendirilmesi gereken alt bir alan olarak metin tamiri gündeme gelmektedir. Fatih KÖKSAL, "Metin Tamiri" adlı kapsamlı makalesinde metin tamirini: "Bir metnin yanlış veya eksik olduğu tespit edilen kısmına, yanlışlığı düzeltmek ve eksikliği tamamlamak amacıyla belirli karinelerden hareketle nâşir tarafından yapılan müdahale"[1] olarak tanımlamaktadır. Ve bu karineleri "anlam, vezin, kafiye, edebî sanatlar, mazmunlar, dil ve gramer hususiyetleri ile metne ve müellife özel nitelikler" olarak sıralamaktadır. Bu çalışmada, bu karinelerden edebî sanatlar üzerinde durulacaktır. Edebî sanat bilgisinin metin tamirine katkısı, lisansüstü tezler ve yayımlanmış eserler üzerinden örneklerle izah edilmeye çalışılacaktır.[2] Bugüne değin doğrudan ve dolaylı olarak metin neşri ve tamiri üzerine birtakım çalışmalar kaleme alınmıştır, bu çalışmalarda hususiyetle edebî sanatlar mevzuu, bahis konusu edilmemiştir. Bu çalışmalardan kimileri.[3]

---

[*] Bu makale, 12 Mayıs 2018'de Kırklareli Üniversitesi'nce düzenlenen 1. Uluslararası Rumeli Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

[**] Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hakanibrahim@hotmail.com

[1] M. Fatih KÖKSAL: "Metin Tamiri (Usul ve Esaslar, Uygulamalar ve Bazı Teklifler)", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*: İstanbul 2008, 1. sy. 169-190. ss.

[2] Çalışmada örnek metinlerin hangi çalışmalardan alındığı belirtilmeyecektir.

[3] ALPAY-TEKİN, Gönül: "Hamdullah Hamdî'nin Yeni Bir Leyla ve Mecnun Nüshası ve Metin Tenkidi Hakkında Bazı Düşünceler", *Türklük Bilgisi Araştırmaları / Journal of Turkish Studies, Ali Nihad Tarlan Hatıra Sayısı,* Volume: 3, Cambridge 1979, 307-342. ss; ATEŞ, Ahmed: "Metin Tenkidi Hakkında", Türkiyat Mecmuası: İstanbul 1941, VII-VIII. c. 253-267. ss; ÇELTİK, Halil: "Tenkitli Divan Metinlerinde Nazım Şekilleri Problemleri", *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, 10-12 Nisan 2006*: Kayseri 2007, 696-705. ss; DİLÇİN, Cem:

Edebî sanatlar nazara alınarak metin tamiri için tespit edilen örneklere göz atalım:

CİNAS

Sözlük anlamı 'iki veya daha fazla şeyin birbirine benzemesi' olan *cināS*, manzum veya nesir bir metinde anlamları farklı lafızlar arasındaki yazılış ve söyleyiş benzerliğidir. Bir ibarede cinas bulunması için en az iki lafız arasında benzerlik bulunması lazımdır. Bu lafızların isim veya fiil olması, yahut kelime köküne getirilen ekler ile meydana getirilmiş olması durumu değiştirmez. Lafızların benzerliği dört yönde söz konusu olur. Bunlar lafızları meydana getiren harflerin 1. cinsi, 2. sayısı, 3. harekesi, 4. sırasıdır.[4]

Klasik şiirin, her zaman ifade edildiği üzere, biçim ve içerik bakımından belli kalıpları vardır. Bunlar şairler tarafından bilinen; ama yazıya geçmeyen teamüllerdir. Bu teamüllerden birisi de şairlerin, özellikle gazellerin matla beyitlerinde umumiyetle cinas yapmalarıdır. Şair, matla beyitinde kafiye kısmının 1. ve 2. mısrasında sestaş bir kelime geçirmişse bu kelimelerin aynı anlamda kullanılma ihtimali ya çok azdır

"Divan Şiirinde Paralel ve Ortak Söz Yapılarından Metin Eleştirisinde Yararlanma", *Türkoloji Dergisi*: Ankara 2000, XIII. c. I. sy. 33-67 ss. Dil ve Edebiyat Derneği Yayınları: No. 1.; ERÜNSAL, İsmail E[rol]: "Divan Neşirlerinde Karşılaşılan Güçlükler 1: Güvenilir Bir Metin Te'sisi", *Osmanlı Araştırmaları* Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŞOĞLU'na ARMAĞAN-III: İstanbul 2006, XXVII, 18-45. ss; İLAYDIN, Hikmet: "Metin Sağlamlığı Sorunu", *Türk Dili*: Ankara 1972, 26. c. 250. sy. 286-291. ss; KILIÇ, Atabey: "Günümüzde Metin Neşri veya Edisyon Kritik: Genel Görünümler, Problemler, Öneriler", *I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni, 8-10 Ekim 2003 Bildiriler*: Kırşehir 2004, 331-346. ss; KÖKSAL, [Mehmet] Fatih: "Metin Neşrinde Vezinle İlgili Problemler, Bazı Tespit ve Teklifler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*: İstanbul 2009, 3. sy. 63-86. ss; KÖKSAL, M[ehmet] Fatih: "İbni Kemâl Dîvânı'nın Neşri Üzerine Tespitler", *Türklük Bilimi Araştırmaları*: Niğde 2008 (Bahar), 23. sy. 145-180. ss; KUT, Günay: "Metin Tesbitinde Birinci Aşama: Vezin ve Anlam", *İlmî Araştırmalar*: İstanbul 1999, 8. sy. 189-198 ss; MENGİ, Mine: "Metin Şerhi, Metin Tahlili ve Metin Tenkidi Üzerine Görüşler", İstanbul 1997, *Dergâh*, 93. sy. 8-10. ss; TARLAN, Ali Nihad: *Metin tamiri*: İstanbul 1937, 30 s. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi; TULUM, Mertol: *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul Menâkıbu'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme*: İstanbul 2000, XXIV+656 s. Deniz Kitabevi; YILDIRIM, Ali: "Metin Tenkidi ile İlgili Hususlar ve Kâmî Divânı Örneği", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*: 2007, 5. sy. 624-637. ss; YILMAZ, Ozan: "Metin Te'sisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numaralı Mecmua ve Muhtevası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*: İstanbul 2008, 1. sy. 255-280. ss.

4 SARAÇ: *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 245. s.

ya da hiç yoktur.[5]

Dil ṭıflı gerçi ġamzeŋ oḳıyla oyalanur
Līkin ḳaşuŋ ḫayālini aŋsa ***oyalanur***

Okuyuşa göre çevirisi: [= Gönül çocuğu her ne kadar gamzen okuyla oyalansa da kaşın hayalini andığında oyalanır.]

Beyitteki anlama bakıldığında ikinci mısrada kelimenin "oyalanmak" anlamında olmayacağı aşikâr. Söz konusu beyit, bir matla beyiti olduğuna göre ikinci mısradaki kelimede cinas yapılmış olmalı. Bu fiil olsa olsa "o yalanur" biçiminde okunabilir. *yalan-* 'yay hâline gelmek' anlamındadır. İham yoluyla 'ağzını şapırdatmak' anlamı da beyite uygun düşebilir. Buna göre beyitin doğru okunuşu ve çevirisi şöyle olmalıdır:

Dil ṭıflı gerçi ġamzeŋ oḳıyla oyalanur
Līkin ḳaşuŋ ḫayālini aŋsa o yalanur

[= Gönül çocuğu her ne kadar gamzen okuyla oyalansa da o, kaşın hayalini andığında yay hâline gelir/ağzını şapırdatır.]

Başka bir örnek:

Ṣararmış zāhidüŋ beŋzi libāsı ***bu riyādan****dur*
Degüldür zühd ü taḳvā vü riyāżetden riyādandur

Okuyuşa göre çevirisi: [= Zahidin yüzü sararmış, elbisesi riyadandır; (yüzünün sararması) ibadet ve yeme içmeyi kesmesinden değil, riyadandır.]

Görüleceği üzere anlam uygun düşmüyor. Divan şiiri geleneğine göre gazelin matla beyitinin kafiye kısmındaki *riyā* kelimelerinin aynı anlamda kullanılamayacağını biliyoruz. Anlam da buna müsaade etmiyor. Bu kelimenin anlam ve kafiye bakımından *būriyā* olması gerekiyor (merfu cinas). Buna göre beyitin doğru okunuşu ve çevirisi şöyle

[5] Sözü geçen durumla ilgili örnekler:
Dil baŋa laʿlüŋi anuŋ'çün dėr ***em***
Bilür anı k'ol durur derdüme ***em*** (Münīrī: *Dīvān*: g. 201/1)
Çeşmüm ol mihri görüp ḳıldı beni ***bende*** *aŋa*
Hīç gün göstermeyem şimden gėrü ***ben-de*** *aŋa* (Me'ālī: *Dīvān*: g. 10/1)
İʿtidāl faşlı-dur[ur] şimdi ṣafā ***devrānıdur***
Ḫoşlıġ-ıla ʿömre dadın vėr dem-i ***devr ānīdür*** (Me'ālī: *Dīvān*: g. 61/1)
Eyitdi ḫastadur düşmen degişe gibi ***dünyāsın***
Dėdüm ṭutmış olayduḳ vāy anuŋ ėy dost ***dün yasın*** (Ẕātī: *Dīvān*: g. 1178/1)
Bize bir yār-ı ***dil-ārām*** *olsa*
Ġamdan anuŋla ***dil ārām*** *olsa* (Vuṣūlī: *Dīvān*: g. 152/1)

olmalıdır:

Ṣararmış zāhidüŋ beŋzi libāsı būriyādandur
Degüldür zühd ü taḳvā vü riyāżetden riyādandur

[= Zahidin yüzü sararmış, elbisesi hasırdandır; (yüzünün sararması) ibadet ve yeme içmeyi kesmesinden değil, riyadandır.]

Başka bir örnek:

Revāndur ḫūn-ı ʿāşıḳ dem-be-dem yāruŋ ***bu çaġından***
Ḥaẕer ėy dil ḥaẕer billāh o şūḫuŋ bu çaġından

Bu okuyuşa göre anlam çıkmıyor. Birinci mısradaki *bu çaġından* kelime grubu *buçaġından* olmalı. Buna göre çeviri şu şekildedir:

[= Âşığın kanı, sevgilinin bıçağından sürekli akmaktadır; ey gönül! O işvelinin bu döneminden çok sakın!]

Bıçaḳ kelimesinin bildiğim kadarıyla *buçaḳ* biçimi yok. Ancak şairlerin zaman zaman kafiye gereği kelimelerin yapısında birtakım değişikliklere gittikleri biliniyor.[6] Beyitte müteşabih cinas vardır.

Çeşm-i pür-eşküm benüm ḥālī degül bu ikiden
Mey ṭolu iki ḳabaḳdur pür-ʿaraḳ yā ***ikiden***

Bu okuyuşa göre anlam çıkmıyor. Şair, âşığın kanlı gözyaşı ile dolu gözünü, içki ya da şarap dolu bir kadehe benzetmek istiyor. İkinci mısradaki *yā* bağlacı bir şeyin iki nesne ile kıyaslandığını gösteriyor. *yā* bağlacından önce *mey ṭolu iki ḳabaḳ*, sonrasında ise *pür-ʿaraḳ ikiden* kelime grubu geçmektedir -vezin gereği *yā* bağlacı *pür-ʿaraḳ*tan sonra zikredilmiştir- o hâlde *iki ḳabaḳ*ın karşılığına *ikiden* gelmektedir; 2 (= iki) rakamı zikredilmesi gerektiğine göre bu ibarenin *iki den*[7] olması gerekmektedir (müteşabih cinas). Buna göre beyitin doğru okunuşu ve çevirisi şöyle olmalıdır:

Çeşm-i pür-eşküm benüm ḥālī degül bu ikiden
Mey ṭolu iki ḳabaḳdur pür-ʿaraḳ yā iki den

---

6 Bir örnek:
Ṭutıldum çevüklik ile ṭuzaġa
Bıraḫtum günāh ile cān dūzaġa (*Süheyl ü Nev-bahār*: 2256. beyit)
2. mısradaki *dūzaġ* kelimesi 'cehennem' anlamındaki Farsça *dūzaḫ*tır. Benzer ve başka örnekler için bk. Sadettin ÖZÇELİK: "Süheyl ü Nevbahâr'da Kafiye Tasarrufları", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*: İstanbul 2017, 18. c. 425-440. ss.

7 denn: büyük, uzunca bir kadeh. Steingass: 536[b].

[= Benim gözyaşı dolu gözüm, şu iki şeyden hali değildir; şarap dolu iki kabak ya da içki dolu iki kadeh.][8]

İRSALİMESEL

İrād-ı meṣel, bir fikri ispat için bir atasözünü veya hikmetli bir sözü delil getirmektir. *İrsāl-i meṣel* veya *īrād-ı meṣel* çoğu zaman bir *temṣīlī teşbīh*ten ibarettir. Şu kadar var ki mürekkep durumda olan müşebbehün-bihin, yani kendisine benzetilen unsurun söylenilmesi ilk sırada ifade edilen fikri destekleme ve muhatabı ikna gayesi taşır. Atasözü olmamakla birlikte atasözü değerinde olan atasözü gibi ifade edilen hikmetli düşünceler de bu sanata dâhildir.[9]

Raḳīb ile seni görse ***olur*** *Ẕātī* ***deli*** *ey meh*
Sefer cā'iz degül māhuŋ olıcaḳ menzili ʿaḳreb

*Ẕ*ātī [ö. 1546]'nin beyitinde, ayın akrep burcuna girdiğinde seferin caiz olmayacağı dile getirilmektedir.[10] Beyit iki kısımdan oluşmaktadır, ikinci kısım sonuçtur ve bir yargı bildirmektedir. Birinci kısmı, ikinciye göre anlamlandırmak gerekmektedir. Beyiti yukarıdaki biçimiyle günümüz Türkçesine aktarmak gerekirse şöyle bir anlam ortaya çıkıyor.

[= Ey ay (gibi güzel sevgili)! Zati, seni rakiple birlikte görse deli olur; ay akrep burcuna girdiğinde sefer caiz değildir.]

Ay, akrep burcuna girdiğinde yolculuk uygun olmayacağına göre sevgili ile rakip bir araya geldiğinde *Ẕ*ātī niçin deli olsun? Sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirildiğinde birinci kısım, havada kalmaktadır. Beyitin doğru biçimi ve çevirisi şöyle olmalıdır:

Raḳīb ile seni görse ölür Ẕātī velī ey meh
Sefer cā'iz degül māhuŋ olıcaḳ menzili ʿaḳreb

[= Ey ay (gibi güzel sevgili)! Zati, seni rakiple birlikte görse ölür; fakat ay akrep burcuna girdiğinde sefer caiz değildir.]

---

8 Benzer başka bir örnek:
Yaş-ıla pür gözüm ṭolu mey ***ikiden*** *yėter*
Bezm-i belāda mey dile ol ikiden yėter
Burada ise birinci mısrada *iki den* olmalıdır.

9 SARAÇ: *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 277. s.

10 Ay akrep burcuna girdiğinde yola çıkmak uğurlu gelmezmiş (ONAY: *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlügü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*: 409[b]).
Ėy dil ruḫ u zülfin görüben terkümüz urma
Çıḳma sefere k'oldı mehüŋ menzili ʿaḳreb (Aḥmed Paşa: *Dīvān*: g. 11/4)
[= Ey gönül! (Sevgilinin) yüzünü ve saçını görüp de bizi terk etme; ayın menzili akrep burcu oldu, sefere çıkma.]

Sevgilinin rakiple yakınlaşması, ayın akrep burcuna girmesi gibi düşünülmüştür. Âşık, sevgiliyi rakibin yanında görünce ölmek istemektedir; fakat ay, akrep burcuna girdiğinde sefer caiz değildir.

Yunalum çirk-i riyādan ṣunagör āb-ı ṭahūr
Bu meṣeldür el eli yur ***anı*** *el de yüzi yur*

Bu okuyuşa göre anlam çıkmıyor. Beyitte belirtildiği üzere bu bir mesel. "el eli yur anı el de yüzü yur" diye bir mesel yok. Biraz araştırılsa "bir el bir eli (el eli) yıkar, iki el (de) yüzü (yıkar)"[11] şeklinde bir mesel olduğu görülecektir. Buna göre beyitin doğru okunuşu ve çevirisi şöyle olmalı:

Yunalum çirk-i riyādan ṣunagör āb-ı ṭahūr
Bu meṣeldür el eli yur iki el de yüzi yur

[= Temiz su ver de riya kirinden temizlenelim; bu atasözüdür, "El eli yıkar, iki el de yüzü yıkar.]

Başka bir örnek:

Gel mescidi ḳo mey-kedeye naḳd-i ʿömrüŋi
Ṣarf ėt ki dėrler ***o*** *var-iken mescide ḥarām*

Okuyuşa göre çevirisi: [= Gel, bırak mescidi, ömür akçeni meyhaneye harca; "O varken mescide haramdır" derler.]

Görüldüğü üzere anlam çıkmıyor. "O varken mescide haram" diye bir söz yok. Ancak "Eve gerek iken mescide haram", Eve gerek iken mescide verilmez" veya "Eve lazım iken mescide harcama" biçimlerinde ifade edilen bir atasözü vardır.[12] Meyhanenin ev olarak düşünüldüğü ve ömrün paraya benzetildiği beyitte, mescitin terkedilip ömür akçesinin meyhaneye harcanması tavsiye edilmektedir. Şair, "Eve harcanması gereken, evde yokluğu hissedilen bir şeyi mescide vermenin haram" olduğunu ifade eden darbımeseli delil olarak zikretmektedir. Buna göre beyitin doğru okunuşu ve çevirisi şöyle olmalıdır.

Gel mescidi ḳo mey-kedeye naḳd-i ʿömrüŋi
Ṣarf ėt ki dėrler ev var-iken mescide ḥarām

[= Gel, bırak mescidi, ömür akçeni meyhaneye harca; "Eve harcanması gereken, evde yokluğu hissedilen bir şeyi mescide vermek

---

11 AKSOY: *Atasözleri ve Deyimler Sözlügü*: 120. s.

12 *Mecmūʿa*: Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kitaplığı 3543/2, 119[b]; *Mecmūʿa*: Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kitaplığı 5424/4, 97[a]/8; *Mecmūʿa*: Bibliothèque Nationale, Ancien Fonds Turc, 15[b]/7.

haramdır" derler.]

LEFFÜNEŞR

Sözlük anlamı 'dürüp toplama ve yayma' olan *leff ü neşr*, iki veya daha fazla söz veya hükmün zikredilmesinden sonra bunlarla aralarında münasebet olan söz veya hükümlerin sıralanmasıdır. Başka bir ifade ile anlatımda önce birtakım unsurların söylenilmesi, daha sonra bunların her biriyle ilgili başka unsurların dile getirilmesidir. Bunlardan ilki *leff*i öbürü *neşr*i meydana getirir. *Leff ü neşr*i meydana getiren ve aralarında ilişki bulunan bu iki sıradaki unsurların hangisinin hangisiyle ilişkili olduğu belirtilmez ve bunun tespiti muhataba bırakılır.[13]

Leffüneşr ile ilgili örnekler şunlardır:

Ḳaddüŋüŋ *devrinde zülfüŋde gözüŋden ḳorḳu yoḳ*
Oġrıdan ol ġece ḫavf olmaz ki ola māhtāb

Okuyuşa göre çevirisi: [= Senin **boyunun** devrinde zülfünde gözünden korku yok, (çünkü) ay ışığı olan gecede hırsızdan korku olmaz.]

Hâlbuki doğru okuyuş ve çeviri şöyle olmalıydı:

Ḫaddüŋüŋ devrinde zülfüŋde gözüŋden ḳorḳu yoḳ
Oġrıdan ol ġece ḫavf olmaz ki ola māhtāb

[= Senin (ay gibi parlak) yanağının devrinde zülfünde gözünden korku yok, (çünkü) ay ışığı olan gecede hırsızdan korku olmaz.]

Açıklamayı A. Atillâ ŞENTÜRK'ten takip edelim:

> "Kolayca anlaşılacağı üzere beyitte zülf geceye, âşığın kalbini çalan göz hırsıza, yanak da geceyi aydınlatan dolunaya benzetilmiştir. Dikkat edilirse beyitteki ay, yanak ve devir kavramları hep yuvarlak hatlardan ibaret olup ilk mısradaki bütün güzellik unsurları ikinci mısrada çizilen tasvirde teker teker karşılıklarını bulmuşlardır. Beyit en küçük bir müdahaleye dahi meydan vermeyecek bir yapı arz eder. Hâl böyle iken son yıllarda neşredilen *Mesihî Divanı*'nda beytin ilk kelimesini teşkil eden *ḫaddüŋüŋ* ibaresi, divanın bütün yazma nüshalarında *ḳaddüŋüŋ* imlâsı bulunduğu gerekçesiyle *ḳaddüŋüŋ* şeklinde tespit edilmiştir. Geometrik şekil itibarıyla elif gibi düz bir çizgi imajı arz eden ve eski şiirin ideal estetik anlayışına göre uzun olması

[13] SARAÇ: *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 179. s.

> gereken *ḳad* [= boy] kelimesi hem yukarıda ifade edilen yuvarlak hatlarla uyum sağlamadığı, hem de ışık saçma özelliği bulundurmadığından eski edebiyatımızın estetik geleneği, dil ve mantık itibarıyla bu kelimeyi derhâl reddeder."[14]

Hocanın adını vermeden söylediği şey, beyitte düzensiz bir leffüneşr olduğudur. *ḫad-māhtāb*, *zülf-gece* ve *göz-oġrı* arasındaki ilişki içerisinde *ḫad* yerine *ḳad* gelmesi yukarıdaki ifadelerde de izah edildiği üzere uygun değildir.

Emriyā *ister iseŋ dāmen-i aġyāra yapış*
Gül ele girmez imiş ṭutmayıcaḳ ḫār etegin

Okuyuşa göre çevirisi: [= A Emri! İstersen rakibin eteğine yapış; dikenin eteğini tutmayınca gül ele girmezmiş.]

Beyitin ilk mısraında bir eksiklik olduğu hemen anlaşılıyor. Burada bir nesne eksikliği mevcut. Bir maksata, gayeye, hedefe erişmek için rakibin eteğine yapışılması gerektiği ifade ediliyor; ancak o nesnenin ne olduğu söylenmiyor. Cevap ikinci mısrada. Burada bir düzenli leffüneşr söz konusu, ilk mısradaki *dāmen-i aġyār*ın karşılığı *ḫār etegi*dir. İkinci mısradaki *gül* kelimesinin karşılığı birinci mısrada yok. İlk mısradaki eksik kelime *yār*[15]dır. Nasıl ki gülü elde etmek için dikene yaklaşmak ve katlanmak gerekiyorsa sevgiliyi de elde etmek için rakibe yaklaşmak ve katlanmak gerekmektedir. Buna göre doğru okuyuş ve çeviri şöyle olmalıdır:

Emrī yār ister iseŋ dāmen-i aġyāra yapış
Gül ele girmez imiş ṭutmayıcaḳ ḫār etegin

[= A Emri! Sevgiliyi istersen rakibin eteğine yapış; dikenin eteğini tutmayınca gül ele girmezmiş.]

Gül ruḫlaruŋla sünbül-i zülfüŋ gören dėdi
Yā Rab ne nūrdur bu ki müşgīn ***dehānı*** *var*

Okuyuşa göre çevirisi: [= Gül yanaklarınla sümbül saçını gören "Allah'ım! Nasıl bir nurdur ki, kapkara ağzı var" dedi.]

Burada yine bir düzenli leffüneşr söz konusudur. *ruḫ-nūr* ile *sünbül-i zülf-müşgīn dehān* arasında divan şiirinin kabul ettiği bir ilişki vardır.

---

14 ŞENTÜRK: "Yahya Kemal ve Eski Edebiyatımız", *Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası IV*: 214. s.

15 Emrī: *Dīvān*: 89[a].

Tabiî ki buradaki kelime "dehân" olmasa gerek. Zira ağzın bağlamla hiçbir ilgisi yok. Buradaki kelime 'duman' anlamındaki *duḫān*dır. Sümbül daha çok mor renkli olması hem de şekil itibarıyla kıvrım kıvrım küçücük çiçeklerden oluşan bir duman biçimini andırması sebebiyle edebî motiflerde çoğu zaman dumana benzetilir.[16]

Leffüneşr ile ilgili başka bir örnek:

Ẓāhir olur dilde şevḳi laʿlüŋüŋ
***Yāra rengīn** gösterür ṣāfî zücāc*

Okuyuşa göre bir anlam çıkmıyor. Doğru okuyuş ve çeviri şöyle olmalı:

Ẓāhir olur dilde şevḳi laʿlüŋüŋ
Bāde rengin gösterür ṣāfî zücāc

[= Senin la'l (gibi dudağının) şevki gönülde belli olur; (zira) temiz kadeh şarabın rengini gösterir.]

Burada düzensiz bir leffüneşr söz konusudur. Gönül ile kadeh ve la'l ile şarap arasında divan şiirinin kabul ettiği bir ilişki söz konusudur. Temiz kadeh nasıl şarabın rengini gösterirse gönül de sevgilinin la'l gibi dudağının şevkini öyle gösterir. Renk itibarıyla la'l ile şarap arasında münasebet vardır.

TEŞBİH-İ MAKLÛB

Teşbihte maksat asıl olarak benzeyen ile ilgilidir. Benzeyenin durumu açıklanmak, ona ait olduğu varsayılan niteliklerin imkân dâhilinde bulunduğu iddiasına delil getirilmek, onun üstün ve eksik tarafları abartılarak ifade edilmek istenir. Kısaca teşbihte maksat, ekseriya benzeyenin ne hâl ve sıfatta olduğunu açıklamak olup bundan dolayı benzetme yönünde, yani müşterek oldukları yönde kuvvetli olan taraf kendisine benzetilen kılınır; fakat bazen kendisine benzetilen olarak bilinen şeyler mübalağa ifade etmesi için benzeyen kılınır. Cesur bir insanı arslana değil, arslanı insana benzetmek gibi. Aslında burada iddia olunan şey, işaret edilen insanın daha cesur olduğudur. Yani kendisine benzeyen olan insanın bu ortak özellikte daha üstün olduğu var kabul

[16] Sünbül-duman benzerliği ile ilgili birkaç örnek:
Dest-i ʿışḳuŋ duḫān-ı āhumdan
Başuma ṭaḳdı bir güzel sünbül (Ḥāletī: *Dīvān*: g. 485/4)
Firāḳ-ı zülf ü ruḫsāruŋla sen servüŋ kenārında
Duḫān-ı āh-ı dil sünbül bitürdi çeşm-i ter lāle (Raḥīmī: *Dīvān*: g. 291/5)

edilmektedir. Bu tarz teşbihlere *teşbīh-i maḳlūb* adı verilir.[17]

Yā gelüp *ḫurşīde teşbīh ėtdügiyçün ʿārıżuŋ*
Baḳsa ḳan derler ḥayādan dīde-i giryān aŋa

Okuyuşa göre çevirisi: [= Ağlayan göz, ya gelip senin yanağını güneşe benzettiği için ona baksa, utancından kan ter içinde kalır.]

Burada *yā gelüp* ifadesi beyite pek uygun düşmüyor. Ayrıca *yā gelüp* denildiğine göre beyitin öncesinde veya sonrasında *yā* bağlacının tekrarlanması beklenirdi, böyle bir şey de yok. Beyiti *teşbīh-i maḳlūb* çerçevesi içinde anlamak gerekir. Tabiî olan teşbih, sevgilinin yanağını güneşe benzetmektir; fakat bu, divan şiiri geleneği içinde yapılmaması gereken hatta hata olarak kabul edilen bir durumdur. Sevgili ve onun güzellik unsurları hiçbir şeye benzemez, benzetilemez; bilakis başka nesneler ancak sevgiliye benzetilebilir. Yukarıdaki beyitte, sevgilinin yanağı *yanlışlıkla* güneşe benzetilmiş, bu durum bir haya vesilesi olarak görülüp sevgili önünde kan ter içinde kalma sonucunu doğurmuştur. Buna göre beyitin doğru okunuşu ve çevirisi şöyle olmalı:

Yaŋılup ḫurşīde teşbīh ėtdügiyçün ʿārıżuŋ
Baḳsa ḳan derler ḥayādan dīde-i giryān aŋa

[= Ağlayan göz, senin yanağını, yanılıp güneşe benzettiği için ona baksa, utancından kan ter içinde kalır.][18]

Aşağıdaki iki örnek de bu şekildedir:

Eksüklüdür ḳapuŋda anuŋ'çün ḥayā ėdüp
Gün yüzüŋi görince ṭurımaz gider ***melāl***

Okuyuşa göre çevirisi: [= Melal, eksiklidir/kusurludur, senin güneş (gibi) yüzünü görünce utanıp kapında beklemez, gider.]

*melāl*in eksikli olması düşünülemez, bu hâliyle beyitte anlam çıkmıyor. Burada güneş gibi parlak ve dolgun yüzlü bir sevgili karşısında eksikli bir hilal söz konusu edilmektedir, böyle bakıldığında edebî sanat olan tezatın varlığından da söz edilebilir. Teşbihe tekrar dönmek gerekirse tabiî bir teşbihte sevgili aya benzetilebilir; fakat divan şiiri

---

17 SARAÇ: *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 133. s.

18 *Teşbīh-i maḳlūb*a onlarca örnek göstermek mümkün. Burada, yukarıdaki beyite uygun düşmesi açısından tabiî teşbihin yanlışlıkla yapıldığını ifade eden başka bir örnek vermek istiyorum:
Lebüŋe sehv ėdüp öykindi ammā
Ṣuçın bildi peşīmān oldı ḥalvā (Meʾālī: *Dīvān*: g. 14/1)
[= Helva, yanlışlıkla senin dudağına özendi; fakat suçunu anladı da pişman oldu.]

geleneğinde bu mümkün değildir. Dolayısıyla adı geçen beyitte hilal, güneş gibi bir sevgili karşısındaki eksikliğini anlayıp utanarak çekip gitmektedir. Ayrıca belirtmem gerekir ki, bu gazelin redifi *hilāl*dir, dolayısıyla kelimenin *melāl* olma ihtimali hiç yok. Buna göre beyitin doğru okunuşu ve çevirisi şöyle olmalı:

Eksüklüdür ḳapuŋda anuŋ'çün ḥayā ėdüp
Gün yüzüŋi görince ṭurımaz gider hilāl

[= Hilal, eksiklidir/kusurludur, senin güneş (gibi) yüzünü görünce utanıp kapında beklemez, gider.]

Başka bir beyit:

Gėce ṭutıldı ʿiẕāruŋdan ***uġurlar gezinür***
Yüz ḳaraluġını şimdi daḫı bildi ḳamer

Bu okuyuşa göre anlam çıkmıyor. Beyitte hüsnütalil yoluyla ay tutulması konu edilmektedir. Doğru okuyuşu ve çeviriyi vererek beyiti açıklamak istiyorum:

Gėce ṭutıldı ʿiẕāruŋdan oġurlarken nūr
Yüz ḳaraluġını şimdi daḫı bildi ḳamer

[= Ay, yanağından nur çalarken gece yakalandı da yüz karalığının ne olduğunu anladı.]

Tabiî teşbihte sevgilinin yanağı aya benzetilir, burada tam tersi söz konusudur. Ay, ışığını sevgilinin yanağından almaktadır, dolayısıyla ay sevgilinin yanağına benzetilmektedir (*teşbīh-i maḳlūb*). Ay, tutulduğu zaman bütün ışığını kaybeder, kararır, bu durum ayın yüzüne kara çalınması ile anlatılmış. Bunun sebebi ise ayın hırsızlık yapmasıdır.[19] Şair, ayı sanki hırsızlık yapmış ve o yüzden yüzüne kara çalınarak tutuklanmış bir şahıs gibi düşünüyor. Ay tutulmasını istiare ve hüsnütalil yoluyla ifade etmiş oluyor.

---

[19] Eskilerin, suçluları yüzüne kara çalarak bir eşeğe bindirip sokak sokak dolaştırdıkları bilinmektedir. Bir iki örnek:
Çīn-i zülfüŋ miske beŋzetdüm ḫaṭāsın bilmedüm
Gey perīşān söyledüm bu yüz ḳarasın bilmedüm (Aḥmed Paşa: *Dīvān*: g. 191/1)
[= Saçının kıvrımını miske benzettim, bunun hata olduğunu bilemedim; çok dağınık söyledim, bunun yüz karası bir durum olduğunu bilemedim.]
Şemʿlerle kūyuŋa gelmiş gėce māh-ı felek
ʿĀḳıbet yüz ḳaralıġıyla ṭutulur ol levend (Ḫayālī: *Dīvān*: 119, g. 2/4)
[= Ay, gece mahallene mumlarla gelmiş; o serseri, sonunda yüzüne kara çalınarak tutuklanacak.]

TELMİH

Sözlük anlamı 'bir şeye kısaca göz ucuyla bakmak' demek olan *telmīḥ*, bir söz içerisinde kıssaya, efsaneye, tarihî bir hadiseye veya bir ayete, hadise, meşhur bir atasözüne, bir inanışa işaret etmektir.[20]

Ḫaṭṭ-ı ḫāl olsa lebüŋde nesḫ ḳıl dilden ġubār
Kim muḥaḳḳaḳ çıḳdı ***Yaʿḳūb****uŋ adı yazu ile*

Okuyuşa göre çevirisi: [= Dudağında ben hattı belirse gönlünden kederi kaldır; çünkü gerçekten Yakub'un adı yazı ile çıktı, ünlendi.]

Beyitte geçen *ḫaṭ*, *nesḫ*, *muḥaḳḳaḳ*, *yazu* vb kelimeler Yakub'u değil, altı çeşit yazının klasik ölçülerini belirleyerek hat sanatında çok önemli yenilikler gerçekleştiren hattat Yāḳūt-ı Müstaʿṣımī [ö. 1299]'yi hatırlatıyor. Kendisine has üslubunun farklılığı bütün yazı çeşitlerinde görülmekle beraber özellikle *muḥaḳḳaḳ* ve *reyhānī* yazıları onunla birlikte klasik form ve güzelliğine kavuşmuştur.[21]

Ayrıca beyitte, *muḥaḳḳaḳ* kelimesinde tevriye yapılmıştır. *muḥaḳḳaḳ*, yazı çeşitlerinden birisidir. Sözlük anlamı; 'şüpheli yeri kalmamış' demektir. Bu yazı çeşidinde harflerin gerçek hakkı verilerek yazılır, yani harflerden fedakârlık yapılmaz.[22]

Buna göre beyitin doğru okunuşu ve çevirisi şöyle olmalı:

Ḫaṭṭ-ı ḫāl olsa lebüŋde nesḫ ḳıl dilden ġubār
Kim muḥaḳḳaḳ çıḳdı Yāḳūtuŋ adı yazu ile

[= Dudağında ben hattı belirse gönlünden kederi kaldır; çünkü gerçekten Yakut'un adı yazı ile çıktı, ünlendi.]

Başka bir örnek:

Gerdende çün ol zülf-i siyeh-kār dolanmış
Billāhi gören ***ġonca*** *ṣanur mār dolanmış*

Okuyuşa göre çevirisi: [= Günahkâr saç boyna dolandığı için onu gören gonca yılan dolanmış sanır.]

Görüleceği üzere anlam çıkmıyor. Burada *zülf* ve *mār* kelimeleri, hazineleri yılanların beklediği inancını hatırlatıyor. Dolayısıyla *ġonca* olarak okunan kelimenin *gence* olması gerekirdi. Sevgilinin boynu hazineye, saçları da onu bekleyen yılana benzetilmektedir. Beyitin doğru

---

20 SARAÇ: *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 282. s.
21 Ayrıntılı bilgi için bk. SERİN: "Yâkût el-Müsta'simî", *TDVİA*: 43. c. 291[b]-293[c]. ss.
22 ALPARSLAN: *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*: 21. s.

okunuşu ve çevirisi şöyle olmalı:

Gerdende çün ol zülf-i siyeh-kār dolanmış
Billāhi gören gence ṣanur mār dolanmış

[= Günahkâr saç boyna dolandığı için onu gören hazineye yılan dolanmış sanır.]

ʿĪsā başına sūzen-i ġamzeŋ ṣoḳındı tā
Cennetde anı ilede ***iderse*** *armaġan*

Bu okuyuşa göre çevirisi: [= İsa, başına senin gamzenin iğnesini takındı; armağan ederse onu cennete götüre.]

İkinci mısrada bir eksiklik mevcut. İğne kime armağan edilecek belli değil. Anlam tam oturmuyor.

Hz. İsa'ya birçok vasıfları ile şiirde telmihte bulunulur. Burada ise Hz. İsa, *sūzen* [=iğne] ile birlikte anılmaktadır. Rivayete göre Hz. İsa'nın üstünde dünya taallukatından bir tas, bir tarak, bir de iğne varmış. Birinin eliyle su içtiğini öbürünün parmaklarıyla sakalını taradığını görünce tası tarağı atmış. Göğe çıkarıldığı ve dördüncü kat gökte bulunduğu sırada üstü aranılmış, iğne bulunduğu için o katta bırakılmış, daha yükseklere çıkarılmamış.[23] Beyitin tam açıklığa kavuşması için daha doğrusu ikinci mısradaki eksikliğin giderilmesi için *sūzen* [=iğne] kelimesini başka bir kişi ile ilişkilendirmek gerekiyor. İkinci mısraya göre cennette kendisine iğne armağan edilecek kişinin iğne ile irtibatlı bir meslekle ilişkili olması uygun görünüyor. Bu kişi, ikinci mısradaki tamir edilecek kelime de göz önünde bulundurulduğunda olsa olsa Hz. İdris'tir.

Kaynaklarda remil ilmi, heyet, nücum, hesap, tıp, nebatların sırları, garip sanatlar, yazı yazmak, *dikiş dikmek*, terazi kullanmak gibi meslek ve sanatları İdris'in icat ettiği belirtilmektedir. Ayrıca "Biz onu yüce bir mekâna yükselttik" (Meryem 19/57) ayetinden müfessirlerin anladığı kendisinin semaya uruc ettiğidir. Kimi hadislerde ise Hz. peygamberin Mirac gecesinde İdris peygamberle dördüncü kat felekte karşılaştığı rivayet edilmektedir.[24] Bütün bu bilgilerle birlikte Hz. İsa'nın dördüncü kat felekte olması, yanında iğne bulundurması vs. sebeplerle cennette iğneyi İdris'e armağan edeceği düşünülebilir. Beyitte bu anlamda İdris peygambere telmih vardır. Buna göre beyitin doğru okunuşu ve çevirisi şöyle olmalıdır:

---

23 OLGUN: *Edebî Mektuplar*: 47. s.

24 Ayrıntılı bilgi için bk. HARMAN: "İdrîs", *TDVİA*: 21. c. 478[b]-480[c]. ss.

ʿĪsā başına sūzen-i ġamzeŋ ṣoḳındı tā
Cennetde anı ilede İdrīse armaġan

[= İsa, cennette İdris'e armağan edebilmek için başına senin gamzenin iğnesini takındı.]

Başka bir örnek:

Sāḳiyā cām-ı lebüŋden lezzet-i cān bulmışam
***Olmazam** şimden ġérü çün Āb-ı ḥayvān bulmışam*

Okuyuşa göre çevirisi: [= A saki! Dudağının kadehinden can tadını bulmuşum; dirilik suyunu bulduğum için artık olmam.]

Görüldüğü üzere anlam çıkmıyor. Burada anlaşılacağı üzere *Āb-ı ḥayāt*a telmihte bulunulmuştur. *Āb-ı ḥayāt* ya da *Āb-ı ḥayvān* 'dirilik suyu' demektir, içildiğinde kişiyi ölümsüz kılacağına inanılır. Beyitte, sevgilinin dudağından can lezzeti tatmak, *Āb-ı ḥayāt*ı bulmak gibi düşünülmüştür, böyle olunca artık kişi ölümsüzlüğe kavuşacaktır. Buna göre beyitin doğru okunuşu ve çevirisi şöyle olmalı:

Sāḳiyā cām-ı lebüŋden lezzet-i cān bulmışam
Ölmezem şimden ġérü çün Āb-ı ḥayvān bulmışam

[= A saki! Dudağının kadehinden can tadını bulmuşum; dirilik suyunu bulduğum için artık ölmem.]

TEVRİYE

Sözlük anlamı 'bir haberi gizleyerek bir başka söz ve haberi öne çıkarmak' olan *tevriye*, şiir ve nesirde yakın ve uzak iki anlamı bulunan bir lafzın zihne hemen gelen yakın anlamını değil uzak anlamını kastetmektir. Diğer bir ifade ile iki anlamı olan bir lafzın kastedilen anlamının diğer anlam ile gizlenmesidir. Bu iki anlamdan her ikisi kelimenin hakikî anlamları olabileceği gibi birisi hakikî öbürü mecazi de olabilir. Lafzın yakın anlamı göstermesi açık, uzak anlamı göstermesi ise gizlidir. Söze muhatap olan ilk anda sözü yakın anlamıyla anlar. Tevriyeli kelimenin her iki anlamı da tanınıyor ve kullanılıyor olmalıdır. Tevriye, *îhâm* ve *tahyîl* olarak da adlandırılır.[25]

Pertev-i ḫurşīdi ḳaṣrında görüp kimdür dédüm
*Dédi Emrī bir ışıḳdur şimdi geldi **cām**dan*

Okuyuşa göre çevirisi: [= O sevgilinin köşkünde güneşin parıltısını görünce "Kimdir?" dedim; "Emri, pencereden yeni gelen bir ışıktır",

[25] SARAÇ: *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 207. s.

dedi.]

Türkçede kim sorusuna verilecek cevap nesne değil kişi olmak mecburiyetindedir. *ışıḳ* kelimesinde tevriye vardır, *ışıḳ*tan kasıt, bir kalenderi dervişidir, yani kim sorusunun muhatabı. O hâlde buna paralel olarak *cām* kelimesinde de tevriye olmalı; zira *Cām* şehri kalender ve ışıkların anavatanıdır. Burada Cam şehrinden gelmiş bir derviş söz konusu edilmektedir. Muhtemel bir dizgi yanlışı sebebiyle *Cām* şeklinde imla edilmesi gereken kelime *cām* olarak imla edilmiştir. Buna göre doğru okuyuş ve çeviri şöyle olmalıdır:

Pertev-i ḫurşīdi ḳaṣrında görüp kimdür dėdüm
Dėdi Emrī bir ışıḳdur şimdi geldi Cāmdan

[= O sevgilinin köşkünde güneşin parıltısını görünce "Kimdir?" dedim; "Emri, Cam'dan yeni gelen bir dervištir", dedi.][26]

TEZAT

Teżād, anlam bakımından aralarında zıtlık/karşıtlık bulunan kelimeleri bir ibarede kullanmaktır. Burada kastedilen karşıtlık, siyah-beyaz gibi bir zıtlığın yanı sıra bilmek ve bilmemek gibi olumlu-olumsuz fiilleri, baba-oğul gibi nispet bulunduran ve birinin anlaşılması öbürüne bağlı olan kelimeler arasındaki ilgiyi, hatta farklı renklerin (yeşil-mavi gibi) birbirine karşı durumlarını da içine alır. *Muṭābaḳat*, *ṭıbāḳ*, *taṭbīḳ* ve *müteżād* adları da verilir.[27]

Bir dizgi yanlışı olduğunu düşündüğüm beyit ve mevcut okuyuşa göre çeviri şu şekildedir:

Luṭfuŋuŋ ḫ^{v}ānını Emrīden dirīġ ėtme şehā
*Bī-nevālarla bilürsin bir degüldür **şīr**ler*

[= A sultan! Emri'den ihsan sofranı esirgeme; açlarla aslanlar bir değildir, bilirsin.]

Açlarla aslanların bir olmayacağı ile ilgili bir durum ortaya çıkıyor ki, bu pek anlamlı değil. *Bī-nevālarla* bir olmayacak kişiler, ancak bunun zıttı durumda olan kişiler olmalıdır, o da *sīr* kelimesidir. Buna göre beyitin doğru okunuşu ve çevirisi şöyle olmalı:

---

[26] Benzer bir örnek:
Varalum şehr-i Şıfāhān ile Cāmī görelüm
Gel Ḳalender olalum terk-i diyār eyleyelüm
Burada *Cāmī* olarak okunan kelimenin *Cām'ı* olması gerekirdi.

[27] SARAÇ: *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 163. s.

Lutfuŋuŋ ḫ^{v}ānını Emrīden dirīġ ėtme şehā
Bī-nevālarla bilürsin bir degüldür sīrler

[= A sultan! Emri'den ihsan sofranı esirgeme; açlarla toklar bir değildir, bilirsin.]

Ferzīn gibi ***geçer dilüŋ*** *ėden şāha muḳārin*
Ṭoġrı yüriyen ruḥ gibi [kim] baḳar ıraḳdan

Bu okuyuşa göre anlam çıkmıyor. Satranç tabirlerinin bir arada bulunduğu beyit, tezatlar üzerine kurulmuştur. *Ferzīn-ruḥ*, *geçer dilüŋ ėden-ṭoġrı yüriyen, muḳārin-ıraḳ* kelimeleri arasında tezat vardır; ancak yukarıdaki beyite göre *ṭoġrı yüriyen* kelime grubunun karşılığı uygun düşmüyor. Kale, oyun gereği yana ve ileriye doğru hamle eder, vezir ise bu şekilde hareket edebilmekle birlikte çapraz/eğri gidebilir. Beyitte, kale gibi doğru gidenin şaha uzak kaldığı; fakat vezir gibi eğri gidenin ise şaha yakın olduğu ifade edilmek istenmektedir. Zira vezir, şahın yanında yer alır. Buna göre beyitin doğru okunuşu ve çevirisi şöyle olmalı:

Ferzīn gibi kec-revlik ėden şāha muḳārin
Ṭoġrı yüriyen ruḥ gibi [kim] baḳar ıraḳdan

[= Vezir gibi eğri giden, şaha yakından; kale gibi doğru giden ise uzaktan bakar.]

Sonuç

Tenkitli bir metnin sağlam bir biçimde ortaya çıkartılması dünyanın en zor işlerinden birisidir. Âdeta buzda yürümek gibidir, her an düşebilirsiniz ve bu tabiî bir durumdur. Metin tenkidi ve tamirinin birçok vechesi vardır. Edebî sanatlar da bunlardan bir tanesidir. Bu çalışma metin tenkidi ve tamirinde edebî sanat bilgisinin önemini ortaya koymuştur.

Kaynaklar

Aḥmed Paşa: *Dīvān*: [Hazırlayan:] Ali Nihad TARLAN: *Ahmed Paşa Divanı*: İstanbul 1966, XXI+406 s. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3726.

AKSOY, Ömer Asım: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I: İstanbul 1988, 487 s. İnkilâp Kitabevi

ALPARSLAN, Ali: *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*: İstanbul 1999. 215 s. Yapı Kredi Yayınları.

ALPAY-TEKİN, Gönül: "Hamdullah Hamdî'nin Yeni Bir Leyla ve Mecnun Nüshası ve Metin Tenkidi Hakkında Bazı Düşünceler",

Türklük Bilgisi Araştırmaları / Journal of Turkish Studies, Ali Nihad Tarlan Hatıra Sayısı, Volume: 3, Cambridge 1979, 307-342. ss.

ATEŞ, Ahmed: "Metin Tenkidi Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*: İstanbul 1941, VII-VIII. c. 253-267. ss.

ʿAzmī-zāde Ḥāletī: *Dīvān*: Hazırlayan: Bayram Ali KAYA: *ʿAZMĪ-ZĀDE ḤĀLETĪ DĪVĀNI Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni*: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü 2003, 368 s. Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 57 Türkçe Kaynaklar XLIX.

ʿAzmī-zāde Ḥāletī: *Dīvān*: Hazırlayan: Bayram Ali KAYA: *ʿAZMĪ-ZĀDE ḤĀLETĪ DĪVĀNI Giriş ve Dîvân'ın Tıpkıbasımı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 894*: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü 2003, 204 s. Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 58 Türkçe Kaynaklar L.

ÇAKIR, Müjgan: ""Peşteli Hisâlî Dîvânı" Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*: İstanbul 2008, 19. sy. 205-227.

ÇELTİK, Halil: "Tenkitli Divan Metinlerinde Nazım Şekilleri Problemleri", *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, 10-12 Nisan 2006*: Kayseri 2007, 696-705. ss.

DİLÇİN, Cem: "Divan Şiirinde Paralel ve Ortak Söz Yapılarından Metin Eleştirisinde Yararlanma", *Türkoloji Dergisi*: Ankara 2000, XIII. c. I. sy. 33-67 ss. Dil ve Edebiyat Derneği Yayınları: No. 1.

Edirneli Naẓmī: *Dīvān*: [Hazırlayan:] Sibel ÜST: *Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*: Ankara 2012, 1. c. 1979 s., 2. c. 3981-1979 s. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 3364 Kültür Eserleri: 504.

Egirdirli Ḥācı Kemāl: *Cāmiʿu'n-Neẓā'ir*: Hazırlayan: Yasemin ERTEK MORKOÇ: *Eğridirli Hacı Kemal'in Câmiü'n-Nezâ'ir'i* (Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme): İzmir 2003, 2378 s. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Emrī: *Dīvān*: [Hazırlayan:] M[ehmet] A[li] Yekta SARAÇ: *Emrî Divanı*: İstanbul 2002, 389 s. Eren Yayıncılık, Klasik Türk Edebiyatı Dizisi No: 1.

Emrī: *Dīvān*: Atıf Efendi Kütüphanesi 2055.

ERÜNSAL, İsmail E[rol]: "Divan Neşirlerinde Karşılaşılan Güçlükler 1: Güvenilir Bir Metin Te'sisi", *Osmanlı Araştırmaları* Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŞOĞLU'na ARMAĞAN-III: İstanbul 2006, XXVII, 18-45. ss.

HARMAN, Ömer Faruk: "İdrîs", *TDVİA*: İstanbul 2000, 21. c. 478[b]-480[c]. ss.

Ḫayālī: *Dīvān*: [Hazırlayan:] Ali Nihad TARLAN: *Hayali Bey Divanı*: İstanbul 1945, XXIV+450+16 s. İstanbul Üniversitesi Yayınlarından 277 Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dalı No: 3.

İbni Kemāl: *Dīvān*: Hazırlayan: Mustafa DEMİREL: *Dîvân Tenkidli Metin*: İstanbul 1996, XXXV+229+[3] s. Fakülteler Matbaası.

İLAYDIN, Hikmet: "Metin Sağlamlığı Sorunu", *Türk Dili*: Ankara 1972, 26. c. 250. sy. 286-291. ss.

KILIÇ, Atabey: "Günümüzde Metin Neşri veya Edisyon Kritik: Genel Görünümler, Problemler, Öneriler", *I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni, 8-10 Ekim 2003 Bildiriler*: Kırşehir 2004, 331-346. ss.

KÖKSAL, [Mehmet] Fatih: "Metin Neşrinde Vezinle İlgili Problemler, Bazı Tespit ve Teklifler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*: İstanbul 2009, 3. sy. 63-86. ss.

KÖKSAL, M[ehmet] Fatih: "İbni Kemâl Dîvânı'nın Neşri Üzerine Tespitler", *Türklük Bilimi Araştırmaları*: Niğde 2008 (Bahar), 23. sy. 145-180. ss.

KÖKSAL, M[ehmet] Fatih: "Metin Tamiri (Usul ve Esaslar, Uygulamalar ve Bazı Teklifler)", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*: İstanbul 2008, 1. sy. 169-190. ss.

KURNAZ, Cemal: "Sezâyî-i Gülşenî Divanı", *Divan Edebiyatı Yazıları*: Ankara 1997, 369-386. ss. Akçağ Yayınları.

KUT, Günay: "Metin Tesbitinde Birinci Aşama: Vezin ve Anlam", *İlmî Araştırmalar*: İstanbul 1999, 8. sy. 189-198 ss.

Meʾālī: *Dīvān*: [Hazırlayan:] Hakan TAŞ: *Meʾālī [ö. 942/1535-6] Dīvān* [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar]: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları (Baskıda)

Mecmūʿa: Bibliothèque Nationale, Ancien Fonds Turc, 1[b]-24[b].

Mecmūʿa: Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kitaplığı 3543/2, 115[b]-136[a].

Mecmūʿa: Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kitaplığı 5424/4, 96[b]-98[a].

MENGİ, Mine: "Metin Şerhi, Metin Tahlili ve Metin Tenkidi Üzerine Görüşler", İstanbul 1997, *Dergâh*, 93. sy. 8-10. ss.

Mesʿūd Bin Aḥmed: *Süheyl ü Nev-bahār*: [Hazırlayan:] Cem DİLÇİN: *Süheyl ü Nev-bahār İnceleme - Metin - Sözlük*: Ankara 1991, VII+676+[XIV] s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını - Sayı: 51.

Mesīḥī: *Dīvān*: Hazırlayan: Mine MENGİ: *Mesîhî Dîvânı*: Ankara 1995,

VI+316 s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını – Sayı: 80 "Dîvânlar Dizisi: 1".

Münîrî: *Dîvān*: Hazırlayan: Ersen ERSOY: *II. Bayezid Devri Şairlerinden Münîrî ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*: Ankara 2017, II+391 s. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları: 3557 Kültür Eserleri Dizisi: 560.

OLGUN, Tahir: *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar*: Hazırlayan: Cemâl KURNAZ: Ankara 1995, 210 s. Akçağ Yayınları: 125 Kaynak Eserler: 15.

ONAY, Ahmet Talât: *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*: Hazırlayan: Cemâl KURNAZ: İstanbul 2009, 704 s. H Yayınları: 21 Cemâl Kurnaz Kitaplığı: 1.

ÖZÇELİK, Sadettin: "Süheyl ü Nevbahâr'da Kafiye Tasarrufları", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*: İstanbul 2017, 18. c. 425-440. ss.

Pervâne Beg: *Mecmūʿa-i Neẓāʾir*: [Hazırlayan: Erdoğan TAŞTAN]: *Pervâne Beg Nazire Mecmuası* (199^{b}-230^{b}) Transkripli, Edisyon Kritikli Metin: İstanbul 2001, XV+206 s. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Pervâne Beg: *Mecmūʿa-i Neẓāʾir*: Hazırlayan: İbrahim SEVİNÇ: *Pervane Beg Nazire Mecmuası* (1^{b}-29^{a}) Transkripsiyonlu, Edisyon Kritikli Metin: İstanbul 2001, XVI+198 s. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Peşteli Ḫişālī: *Dīvān*: Hazırlayan: Özlem ERCAN: *Peşteli Hisali Divanı*: Bursa 2008, XLV+454 s. Gaye Kitabevi.

SARAÇ, M[ehmet] A[li] Yekta: *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: İstanbul ^{5}2007, 326 s. 3F Yayınevi Yayın No: 32.

Sehī Beg: *Dīvān*: Hazırlayan: Hakan YEKBAŞ: *Sehî Bey Dîvânı*: İstanbul 2010, 383 s. Kitabevi 436.

SERİN, Muhittin: "Yâkût el-Müstaʿsımî", *TDVİA*: İstanbul 2013, 43. c. 291^{b}-293^{c}. ss.

STEİNGASS, F.: *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London 1892.

Ṣunʿī: *Dīvān*: Hazırlayan: Halil İbrahim YAKAR: *Gelibolulu Sunʿî Dîvânı*: Ankara 2018, 131 s. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları: 3197 Kültür Eserleri Dizisi: 448.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ: "Yahya Kemal ve Eski Edebiyatımız", *Yahya*

Kemal Enstitüsü Mecmuası IV: İstanbul 2001, 211-229. ss.

at-Tabrīzī, Muḥammad Ḥusayn b. Ḫalaf: *Tibyān-ı Nāfiʿ der Tarcama-i Burhān-ı Ḳāṭıʿ:* Çeviren: CENĀNĪOĠLU Aḥmed ʿĀṣım Mütercim Âsım Efendi: *Burhân-ı Katı*: Hazırlayanlar: Mürsel ÖZTÜRK-Derya ÖRS: Ankara 2000, XLIX+1197 s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 733 Türkiye Türkçesi Sözlükleri Projesi Eski Sözlükler Dizisi: 2.

TARLAN, Ali Nihad: *Metin tamiri*: İstanbul 1937, 30 s. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

TULUM, Mertol: *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul Menâkıbu'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme*: İstanbul 2000, XXIV+656 s. Deniz Kitabevi.

Vuṣūlī: *Dīvān*: [Hazırlayan:] Hakan TAŞ: *Vuṣūlī [ö. 1000/1592] Dīvān* [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]: Ankara 2015, 319 s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1136.

YILDIRIM, Ali: "Metin Tenkidi ile İlgili Hususlar ve Kâmî Divânı Örneği", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*: 2007, 5. sy. 624-637. ss.

YILMAZ, Ozan: "Metin Te'sisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numaralı Mecmua ve Muhtevası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*: İstanbul 2008, 1. sy. 255-280. ss.

Ẕātī: *Dīvān*: [Hazırlayan:] Ali Nihad TARLAN: *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*: İstanbul 1968, 1. c. XXXII+496 s. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1216.

Ẕātī: *Dīvān*: [Hazırlayanlar:] Mehmed ÇAVUŞOĞLU-M[ehmet] Ali TANYERİ: *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*: İstanbul 1987, III. c. [II]+1+527 s. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3369.

Secaattin TURAL, "Milli Edebiyattan Memleket Edebiyatına Yahut Turancılıktan Anadoluculuğa Geçişte I. Dünya Savaşı'nın Rolü", *Prof. Dr. Tahir ÜZGÖR'e Armağan,* 2018.

MİLLİ EDEBİYATTAN MEMLEKET EDEBİYATINA YAHUT TURANCILIKTAN ANADOLUCULUĞA GEÇİŞTE I. DÜNYA SAVAŞI'NIN ROLÜ

Doç. Dr. Secaattin TURAL*

Edebiyat tarihimize baktığımızda üzerinde tartışılan konulardan birinin ve belki de en önemlisinin Milli edebiyat akımı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Söz konusu tartışma bu hareketin daha adından başlayarak hangi yılları kapsadığından tutun da sınıflandırılması ve sınırlandırılmasına kadar gider. Kimi edebiyat tarihçileri temellerini Tanzimat dönemindeki dilde sadeleşme çabalarına kadar götürürken kimileri de Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa, Şemseddin Sami, Veled Çelebi v.d gibi 19. yy'ın son çeyreğindeki Avrupa'daki Türkiyat çalışmalarının etkisindeki Türkçülüğün ilmi kolunun gelişimini ihmal etmememizi belirtirler. Bu kadar geniş bir zaman dilimi yerine 1897'de kaleme alınan Mehmet Emin'in "Cenge Giderken Yahut Anadolu'dan Bir Ses" şiiriyle başlatanlar da vardır. Her ne olursa olsun Milli Edebiyatın başlangıcı noktasında ağır basan tarih ise 1911'de Genç Kalemler dergisinde yayımlanan "Yeni Lisan" makalesidir. Bu metnin bir başlangıç olduğu hakkında tereddütte bulunanlar bile bunu bir beyanname olarak kabul ederler. Tabi burada 1908 II. Meşrutiyetin ilanını göz ardı ediyor değiliz. Ancak edebiyat tarihlerinde genellikle akımların ve hareketlerin bir beyannameye dayandığı hatırlanırsa böylesi bir tercihin edebiyat tarihi yazımında araştırmacılara bir kolaylık sağlayacağı da muhakkaktır. Elbette bunun yanında Mehmet Emin'in şiirinin ve bu şiirin de içinde yer aldığı Türkçe Şiirler(1898) kitabının da manzum bir beyanname olarak kabulü de mümkündür. Çünkü 1897'de yayımlanan bu şiirin içeriği 1911 sonrası gelişen ve giderek döneme damgasını vurarak hâkim bir unsur haline gelen Milli edebiyatın erken dönem bir örneği hatta öncüsü gibi görünüyor. Edebi değeri tartışılır olsa bile bu yönüyle avangard bir metin olarak kabul edebiliriz. Fakat bu tartışmaların belki de en dikkate değer noktası, söz konusu akımın adlandırılmasında gizlidir. Bunun nedeni ise Milli edebiyat öncülerinin bir ideoloji olarak Türkçülüğe yaptıkları vurgudur ve bu yönüyle aslında Milliyetçi-Türkçü edebiyat

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

adlandırılması daha uygunken bunun yapılmama nedeninin Türk ruhunu, kültürünü, Türkçenin söyleyiş güzelliğini eserlerinde üstelik bu hareketin öncülerine nazaran daha edebi şekilde işleyerek bu akımı zenginleştirdikleri kabul edilen Yahya Kemal, Mehmet Akif, Refik Halit gibi dönemin önemli sanatçılarının dışta bırakılma tehlikesinin farkına varılmış olunmasıdır.

Milli edebiyat tartışmalarının bunların dışında daha çok teorik zemine kayan en önemli tartışmalarından biri ise aslında bizim konumuzun zeminini oluşturmaktadır. Yani Milli edebiyat akımının yapay ya da gerçek bir zeminde oluşup oluşmadığı meselesidir. Bunda dönemin iktidarı ile Milli edebiyat mensuplarının birlikteliğinin payı olsa gerek. Özellikle Ziya Gökalp'in hem Milli edebiyatın hem de o dönem iktidarını temsil eden İttihat ve Terakki Partisi'nin önemli bir figürü olduğunu hatırlatmak kâfidir sanırız. Ancak burada kişisel kanaatimizi serdetmemiz gerekirse Milli edebiyatın yapay değil gerçek bir zeminde meydana geldiğini söyleyebiliriz. Şimdi yavaş yavaş asıl konumuza yaklaşıyoruz. Milli edebiyatın belki oluşmasında değil ama güçlenmesinde 1912-1913 Balkan Savaşlarının ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'nın etkisi ve rolü hayli önemliyken, Milli edebiyata asıl rengini veren ve her iki savaş döneminde kendisini iyice belirginleştiren Türkçülük-Milliyetçilik ideolojisinin ve buna bağlı olarak gelişen Turancı mefkûrenin Milli edebiyata etkisi de önemlidir.

Osmanlıcılığın Balkan Savaşları'nın, İslamcılığın da Birinci Dünya Savaşının sona ermesiyle bittiğini hatırlarsak demek istediğimiz şey daha iyi anlaşılacaktır. Balkan savaşlarının Osmanlının yenilgisiyle bitmesi II. Meşrutiyet ideolojilerinden Osmanlıcılığın da iflasını getirmiştir. Çok uluslu bir yapıya sahip olan İmparatorluğun Balkan coğrafyası kaybetmesi ve o zamana kadar millet-i hâkime olarak anılsa da üzerinde pek vurgu yapılmayan Türklüğün öne çıkmasını sağlamıştır. Tarihi, kültürü, dili hakkında pek az şey bilinen Türklere milli bir kimlik, şuur kazandırma faaliyeti ya da inşası diyebileceğimiz Türkçülük hareketinin Balkan savaşları yıllarında içine Turancılığı da alacak şekilde ivme kazanması şaşırtıcı değildir. Türk Yurdu Cemiyeti'nin, Türk Yurdu dergisi(1911), Türk Ocağı(1912)'nın kurulması ve bu organlarda yayımlanan makaleler, verilen konferansları hep bu anlamda değerlendirmek lazımdır. Bu dernek ve yayınların aynı zamanda milliyetçiliğin en önemli unsurlarından olan vatanseverliği işlemeleri ve halka aşılamaya çalışmaları da bununla bağlantılıdır. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi diğer Avrupa milletlerinin tarihlerindeki açıklık Türk milleti için karanlık dönemleri içinde barındırmaktadır. Bunlardan en önemlisi ise Türk tarihinin İslam öncesinin Osmanlı döneminde "kable't-

tarih" olarak kabule edilmesi ve Avrupa'da yapılan çalışmalar hariç üzerinde hiç durulmamasının verdiği bilinmezlik örtüsüdür. İşte özellikle Ziya Gökalp'in çabaları bu noktada önem kazanır ve Gökalp adeta Türk tarihini İslam öncesine dayandırmak suretiyle yeni bir "tarih yazımı"na girişir. Eski Türk destanlarının, masallarının o günün imkân ve diliyle inşa edilmeye başlandığı bir dönem başlar. Bu hareket oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Bir yandan "hece-aruz", bir yandan "Osmanlıca- sade Türkçe" tartışmaları yaşanırken, bir yandan da Anadoluculuk ve halkçılıktan Turancılığa kadar giden bir Türkçülük hareketi yaygınlaşır. Aslında siyasi ortam da buna hazırdır. Balkan savaşları doğası gereği vatanseverlik duygularını pekiştirmiş ve Türk milliyetçiliğinin kültürel ve edebi sahaya egemen olmasında oldukça büyük bir rol üstlenmiştir. Dönemin entelektüel ve edipleri mesailerini ve enerjilerini buraya yönelterek siyasi iktidarla da propagandist bir iş birliğine gitmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı ise bu durumu iyice pekiştirmiştir. Balkan Savaşlarının yol açtığı milli gururun yeniden kazanılması fırsatı doğmuştur adeta. Almanya'nın yanında savaşa giren Osmanlı Devleti kaybettiği Balkan topraklarının yerine daha ütopik bir coğrafya arayışına girer: Turan. Eski tebaaları karşısında alınan yenilgiler ve uğranılan hayal kırıklıkları bütün Osmanlı coğrafyasının dışındaki Türklerle birleşme mefkuresinin adıdır Turan:

Daha Balkan Savaşı başlamadan önce Ziya Gökalp'in Genç Kalemler dergisinde yayımladığı Turan(1911) şiiri ve ondan daha önce Hüseyinzade Ali'nin "Turan" şiirleri bu mefkurenin manifestolarıdır. Hüseyinzade Ali kökü Macarlara kadar giden bir Turancılıktan bahsederken, Gökalp "dini, dili bize uygun Türk kökenli kardeşlerle sınırlar. Fakat her ne olursa olsun sonuç itibariyle "*Vatan ne Türkiyedir Türklere ne Türkistan/ Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan* "mısraları her şeyi özetler niteliktedir. Turancılıkla; Oğuzlar, Kırgızlar, Özbekler, Tatarlar v.d Türk kökenli kavimlerin kültürel birlikteliğine vurgu yaparken, yakın olmasa da uzak bir mefkûre olarak kabul edilerek dönemin siyasi ortamıyla da uyumlu bir ideolojinin temelinde yer almaya başlar. Türkçülük-Milliyetçilik hareketi aslında Balkan savaşı ile iyice belirginleşen bir ölüm kalım mücadelesinden sağ çıkma uğraşı olarak da yorumlanabilir. Osmanlıcılık adı altında Bulgar, Sırp, Yunan, Arnavut, Makedon gibi unsurların milliyetçilik cereyanları ile ana gövdeden ayrılmaları, Türk kimliğinin henüz yeterince aydınlatılmadığı döneme denk geldiği için böyle uzak bir mefkure Gökalp ve diğer Türkçüler tarafından tercih edilmiştir. Bu bir anlamda ırka dayalı bir milliyetçilik olmasa da tarihin derinliklerinden gelen dili, dini, yaşayışı daha doğrusu kültürü kendisine hiç de yabancı olmayan bir köken arayışının da izlerini taşır. Bunda Rusya'dan gelen Türk aydınlarının rolünü de unutmamak

lazım gelir. Zira Yusuf Akçura, Ahmet Agaoğlu, Hüseyin zade Ali, İsmail Gaspıralı gibi Osmanlı Devleti dışındaki Türk topluluklarının aydınlarının Türkçülük-Milliyetçilik ideolojisinin ortaya çıkmasındaki katkıları hayli fazladır. Osmanlı Devleti ile sınırlanmayan bir milliyetçilik anlayışının Turancılığa gidişinde bu faktör önemlidir.

Milli Edebiyat hareketi ya da akımının Turancılıkla bağlantılarından birinin de özellikle I. Dünya Savaşı'nda Almanlarla yaptığımız ittifakta gizli olduğunu söyleyebiliriz. Bilindiği gibi Alman imparatorluğunun gayesi hem İngiliz-Fransız sömürgeciliğinden, hem de Rusya'nın kontrol ettiği bölgelerden pay almaktır. Yani bir paylaşım savaşı söz konusudur. İşte bu noktada dönemin siyasi aktörleri olan İttihat ve Terakki Partisi'nin Gökalp'in uzak mefkuresine politik bir amaçla sarılmaları tamamıyla siyasi ortamın getirdiği bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı savaşa girerken aynı milletten kabul ettiği Türk topluluklarını, hem kurtarıcı hem de yardımcı unsurlar olarak selamlar. Bu anlamda Enver Paşa'nın mücadelesini burada hatırlayabiliriz. Konumuzu dağıtmamak için ayrıntılarına girmediğimiz söz konusu politikalar ve sonuçları, Milli edebiyatın bir rengi ama hayli baskın bir rengi olarak kabul edebileceğimiz Turancılığın Oğuzculuğa ve oradan Türkiyeciliğe/Anadoluculuğa dönüşümünde Birinci Dünya Savaşı'nın oynadığın rolün delilidir.

Burada dikkat çekmek istediğimiz bir diğer mesele de İttihat ve Terakki Partisi'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarında Pan-Türkist politikasında Gökalp'in önderliğinde edebiyattan propagandist anlamda yararlanma isteğidir. Edebiyatın savaş zamanlarında devletin desteğiyle milli duyguları işleyen eserlere ağırlık vermesi yalnız bizim için değil bütün dünya milletleri için söz konusudur. Hatta İngiltere ve Fransa'nın bu anlamda Birinci Dünya Savaşı'nda dönemin ünlü yazarlarını milli duyguları tahrik eden ve vatanseverliği, milli şuuru ve gururu işleyen eserler vermeleri noktasında seferberliğe çağırmaları bunun delildir. Almanya da bu tür bir propaganda edebiyatı meydana getirmeyi başarmış ancak Osmanlı Devleti işte tam da bu noktada diğerlerine nazaran geride kalmıştır. Çünkü milli birliğini bizden çok daha önce kurmuş ve ulus devlet modeline geçmiş diğer devletlerin yanında Osmanlı daha 1911'in başlarında II. Meşrutiyetle beraber Osmanlıcılık hülyalarına kapılmıştı. Balkan Savaşları ile biraz olsun uyanan Osmanlı devlet adamları ve aydınlarının bu tür faaliyetleri için Milli Edebiyatın kurtarıcı bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Zaten bu yüzden Milli edebiyatın yapay bir yönünün bulunmadığını düşünüyoruz. Bir edebiyat hareketi dönemin sosyal, kültürel, siyasi ortamının sözcülüğünü yapıyorsa burada yapaylıktan söz edilemez. Ancak verilen ürünlerin edebi değeri gündeme

gelir ki bu tehlike bütün milletlerin edebiyatları için söz konusudur. Nitekim Gökalp de bunu kabul eder ve "*Şiir devrinde şuur; şuur devrinde şiir aranmaz"* diyerek bu noktaya temas etmiştir. Biz bilinenleri tekrar etmek yerine yine yukarıda verdiğimiz örneğe dönelim. Henüz daha tarihi, kültürü, dili tam olarak ortaya konulamamış "Türk" imgesi nasıl "millet"e dönüşebilecek ve parçalanmış bir yapı arz eden bu topluluklar nasıl "birleşik bir devlet" haline gelebilecektir. Biz burada dönemin devlet adamlarının, bir başka deyişe İttihat ve Terakki Partisi'nin Rusya'nın Panslavist politikasından ziyade Prusya-Almanya modelinden yola çıktığını düşünüyoruz. Almanya nasıl ki siyasi birliğini kurmadan önce Prusya imparatorluğu adı altında millet-i hâkime olarak var olmuşsa ve zamanla etrafındaki küçük Alman prenslikleriyle birleşerek o günkü Alman birliğini sağlamışsa, Osmanlı Devleti de Prusya'nın yerine kendini koyarak zamanla Kırgız, Özbek, Azeri, Tatar diye adlandırılan ve Rusya'nın sömürgesindeki Türk kavimleriyle birleşerek Turan'ı oluşturacaktı. Temel felsefe aynıydı ama tarihsel gerçekler farklıydı. Öncelikle Almanya savaşa girmeden çok önceleri birliğini sağlamıştı, Osmanlı ise bunu tam savaş zamanı yapmak zorundaydı. Yani Tanzimat sendromu yeniden ortaya çıktı. Devletin bekası için aceleyle alınmak zorunda kalınan politikalar olarak kabul edebileceğimiz Turancılık ve hatta Oğuzculuk bu sendromun getirdiği zorunluluktan kaynaklanan paniğin ve acelenin doğal sonuçları olarak kabul edilebilir. Yani kervan yolda düzülecektir. Batı'nın yaklaşık yüz yılda gerçekleştirdiği milli kimlik oluşumu bizim için birkaç yıllık süreye sığdırılmak zorundadır.

Ziya Gökalp'in Turan şiirinden sonra kaleme aldığı "Kızılelma", "Alageyik", "Altın Yurt", "Altın Destan", "Lisan" gibi şiirleri hep bu minvaldedir. Bunun yanında dönemin diğer yazarlarını kendisi gibi milli kültürü, şuuru uyandırmak, hatta inşa etmeye teşvik etmesi de bununla ilgilidir. Türk milletini yüceltmek, Türk kültürünü tarihin içinden çıkararak yeni bir tarih yazımız ortaya koyması için Balkan ve Birinci Dünya Savaşları bir zemin oluşturmuştur. Fakat Balkan savaşları hezimetle bitse de milli kimlik inşasında olumlu bir rol oynayarak I. Dünya Savaşı'na daha idealist bir psikolojiyle girilmesini sağlarken; 1918'e doğru Cihan Harbi'nin yenilgiyle sonuçlanacağı artık belli olduktan sonra Turan idealinin çökmeye başlaması da kaçınılmaz hale gelir. Bu durumu dönemin en önemli ideoloğu ve aktörü Ziya Gökalp'ten takip edebiliriz. O, bu uzak mefkûreden vazgeçtiğini 1916 tarihli bir yazısında şöyle belirtir: *Bugün harsça birleşmesi kolay olan Türkler, Oğuz Türkleri yani Türkmenlerdir."* Bu sözlerinden yaklaşık bir yıl sonra ise "Kavim" adlı manzumesinde "*Türkiya devletim, Türklük milletim/ Oğuz ili, Kayı boyundanım ben*" diyerek Anadolucu bir bakışı ortaya koyar. Bu, artık bırakın geniş bir coğrafyaya yayılmış mazlum Türk

milletinin akıbeti hakkındaki endişeyi, elimizde bulunan ve realiteyi temsil eden Anadolu'nun bile tehdit altında olduğunun bilincine varıldığının bir göstergesidir. Buna bir diğer örnek de Halide Edip'in "Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet Sahası" (1918) adlı yazısında "evvela kendi evimiz yani Türkiye sahası" diyerek Taşkent, Buhara'dan önce Anadolu'nun kalkındırılmasına öncelik verilmesini sağlık vermesidir. Her ne kadar bu yazıya Fuad Köprülü "Türkçülüğün Gayeleri"(1918) ve Ziya Gökalp "Türkçülük ve Türkiyecilik"(1918) yazılarıyla cevap verseler de savaşın aleyhimize sonuçlanacağının iyice belirginleşmesi karşısında tıpkı diğer bir önemli Türkçü Ömer Seyfettin gibi gerçekleri kabul etmek zorunda kalacaklardır. Bunu bir dönüşüm, geri adım atma değil, realitenin kabulünün getirdiği bir gelişim olarak yorumlamak gerekir. Daha doğrusu bütün bu duraklar aslında uğranılması gereken zorunlu duraklardı ve savaş bu süreci hızlandırmış oldu. Nasıl ki başlangıcını hızlandırmışsa sonuna da aynı etkiyi yapmış oldu.

Burada şu gerçeği özellikle belirtmeliyiz ki Milli edebiyat doğal olarak sadece Türkçü-Milliyetçi edebiyat anlamına gelmez. Yalnız Milli edebiyatın baskın bir rengi olarak kabul etmemiz de gerekir. Bu yazıda Milli edebiyattan hatta Türkçülükten çok, bu anlayışlardan doğan ve söz konusu harekete dönemi içinde hayli etki eden Turancılık idealinin dönemin savaş ortamıyla bağlantısına dikkat çekmek istedik. Edebiyat ve savaş arasındaki bağlantı sosyal, siyasi bağlamları ihmal edilmeyecek kadar önemlidir. Bizim için ise epeyce önem arz eder. Çünkü biz milli kimlik ve şuur inşamızın yanında dilimizi ve tarihimizi de ulus devlete geçme aşamasında hep ölüm-kalım mücadelelerinde kazanmaya çalıştık. Dolayısıyla Milli edebiyatın tanımlanmasından başlayarak sınırlandırılması ve sınıflandırılmasında bu iç içe geçmişliğin büyük bir rolü vardır. Yani Balkan ve I. Dünya savaşları bir yandan Milli edebiyata yön verirken, Milli edebiyatçılar da hayatta kalma mücadelesi veren bir millete hafızasını ve gururunu yeniden kazandırma uğraşının mimarlığını edipliğin yanında sosyolog, tarihçi, felsefeci kimliklerine bürünerek yerine getirmişlerdir.

NÂBÎ'YE GÖRE EĞİTİM

Mehmet Tevfik TÜRKÜM*

Giriş

Bilindiği üzere klâsik edebiyâtımız hakkında yapılan çalışmalar, genellikle aşk duygusu ve bu çerçevedeki estetik duygular üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak eski edebiyatımızın verimleri arasında, aşkın yanında sosyal hayata, ahlâka, eğitime, bilgeliğe dair incelenmeye değer pek çok metnin bulunduğu da bir gerçektir. Klâsik edebiyatımızın bu yönünü gözardı etmemeliyiz ve bu eksende yapılan çalışmalara gerekli ehemmiyeti göstermeliyiz. Divan edebiyatında ahlâk, terbiye (eğitim) ve bilgelik mefhumları, bize Eski Türk Edebiyatına hikemî tarzdaki şiirleriyle damgasını vurmuş 17. asrın meşhur sanatkârı Nâbî'yi (1642-1712) hatırlatır. Nâbî'nin bilhassa oğlu Ebulhayr Mehmed'e öğütlerini ihtiva eden *Hayriyye* adlı mesnevîsi bu bağlamda mühimdir.

Kültür dünyamızda eğitime verdiği ehemmiyetle tanınmış olan bir başka isim de İbrahim Alâeddin Gövsa'dır. Bu konularda onun da fikirlerinden istifade edilebileceği aşikârdır. Kendisi de aynı zamanda bir şair olan Gövsa'nın (1889-1949) Nâbî ile ilgili yazılarında onu olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirdiği görülmektedir. Sanat hayatı 17. asrın ikinci yarısında başlayan ve 18. asrın başlarına (1712 yılına) kadar süren bir şairin, 1925 yılında sağ olan bir edebî şahsiyet tarafından tanıtılıp değerlendirilmesi, hem 18. asrın eğitim anlayışının gözler önüne serilmesi hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı şiirine yönelik bakış açısının bir kez daha görülmesi açısından ehemmiyetlidir. Bu düşüncelerle Gövsa'nın Mart 1341 (Mart 1925) tarihinde *Tedrîsât Mecmuası*'nda yayımlanan "Nabi'ye Göre Terbiye" başlıklı yazısı önce yeni harflere çevrilip sonra da günümüz okuyucusu tarafından kolay anlaşılabilecek bir şekilde günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Gövsa'nın adı geçen makalesini söz konusu etmeden önce, hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.[1]

---

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı.
(Yazımı okuyup bazı düzeltmeler yapan hocam Prof. Dr. Âdem Ceyhan'a teşekkür ederim).

1 Şu maddeden faydalanılmıştır: "GÖVSA, İbrahim Alaettin", *Türk Dili ve Edebiyâtı*

1889 yılında İstanbul'da doğan Gövsa, ilk ve orta öğreniminden sonra Dârülfünûn (İstanbul Üniversitesi) Hukuk Fakültesinden mezun olmuştu. Başarılı bir öğrenim hayatı ve edebiyata ve bilhassa şiire olan ilgisi sebebiyle 1913 yılında İsviçre'ye edebiyat tahsili için gönderilmişti. Bu konuda Rousseau Enstitüsünden diploma ve ayrıca Cenevre Üniversitesi Psikoloji Laboratuvarından tasdikname alarak yurda döndü. Avrupa'da geçen bu senelerin ona çok şey kattığı muhakkaktır. İyi derecede Fransızca bildiği "Terbiye Nokta-i Nazarından *Gülistan*" adlı yazısından anlaşılmaktadır.[2] Bu yazısında *Gülistan*ın Türkçe şerhlerinden çok Fransızca çevirisinden istifade ettiğini belirtmesi dikkat çekicidir.[3] Daha sonra uzun zaman Maarif Vekâletinde çeşitli vaziflerde bulunan Gövsa, bir müddet milletvekilliği de yapmıştır. Ülkemizde psikoloji ve pedagoji konularında yazıları ve eserleriyle olduğu kadar bizzat uygulayıcılığı ile de bir öncüdür. Ayrıca ansiklopedi ve sözlük çalışmaları da olmuştur. Mesleğiyle ilgili kitaplarından bazıları şunlardır: *İlk Gençlik Hakkında Ruhiyat ve Terbiye Tedkikleri* (1921), *Bedîî Terbiye* (1925), *Çocuk Rûhu* (1926).

Birçok ilgi sahası olmasına rağmen bilhassa eğitim sahasında isim yapmış Gövsa'nın Nâbî'nin oğluna verdiği terbiyeye ve atalarımızın eğitim telâkkilerine ait bu değerlendirmesi, hayatının çeşitli zamanlarında farklı vesilelerle eğitimle yüzleşen bütün insanların, özellikle de bilgi edinmeyi ve yaymayı amaç edinmiş kitlelerin ilgisini çekecektir. Bundan dolayı bahis konusu yazı üzerinde kısa da olsa bir değerlendirmede bulunulması uygun görülmüştür.

Yazar, Nâbî'nin herkesçe bilinen üstün vasıflarını sanatkârâne bir üslûpla anlattıktan sonra; "Nâbî'nin sosyal mevkii de edebî mâhiyeti kadar önemlidir. Bundan dolayı *Hayriyye*'yi bulunduğu devirde üstün tutulan anlayışların aksettiği bir eser olarak kabûl edebiliriz" diyerek ilk değerlendirmesini yapar. Yani Nâbî, içinde bulunduğu toplumun sosyo-kültürel yapısının tesiri altında kaldığı için değil de sosyal mevkiini düşünerek *Hayriyye*'deki fikirlerini sıralamıştır. Ayrıca biz iyi biliyoruz ki Nâbî, devrindeki çarpıklıkları da tesbit ve tenkit etmekten hiç kaçınmamıştır. Bu konuda Mine Mengi, *Divan Şiiri Yazıları*'nda şöyle der: "[Nâbî] şiirlerinde toplumun yaşamına kötümser bir gözle bakar. Toplumdaki ahlak düşüklüğünü, açıkgözlülüğü, mal ve makam hırsı,

Ansiklopedisi, Dergâh yay., İstanbul 1979, c. 3, s. 366.

2 İbrâhim Alâaddin, "Terbiye Nokta-i Nazarından Gülistan", *Tedrîsât Mecmuası*, Şubat 1341 (Şubat 1925), nr. 64, s. 67-81.

3 Âdem Ceyhan, "Eğitim Bakımından Gülistan", *Turkish Studies*, S. 2/4, Fall 2007, s. 240.

açgözlülük vb. kötülükleri, kısacası, çağının bozuk düzenini ve çökmeye yüz tutmuş gidişini eleştirerek, olup bitenden çağının bozuk devlet yönetimini ve yöneticilerini sorumlu tutar:"[4]

Aynı şekilde biz de İbrahim Alâeddin'in bu tür yazıları hakkında şöyle bir tahminde bulunabiliriz: Mart 1925'de, demek oluyor ki Cumhuriyet'in ilanından yaklaşık bir buçuk sene sonra yazılmış bu yazı, yeni devletin benimsediği fikrî yapıya uygun biçimde kaleme alınmıştır. Oysa biz şunu da biliyoruz ki Gövsa, "Divan edebiyatı" konusunda oldukça sağduyulu denebilecek düşüncelere sahip bir yazarımızdır. Gövsa, Mehmet Behçet Yazar'ın 1938'de yayımlanan *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı* adlı eserinde, edebiyatımız hakkındaki fikirlerini şöyle anlatır: "'…Divan edebiyatını yalnız saraya ve enderuna mensup ve asıl halktan uzak saymak son zamanlarda onu anlamayanlarca takip edilen bir moda oldu. Edebiyat kitabınızda bu düşünüşle mücadele edilmesini ehemmiyetle temenni ederim… Ben, meselâ Baki'yi gayrimillî, Âşık Ömer'i millî saymayı havsalama sığdıramam'… "[5]

Yazar, ele aldığımız yazısında *Hayriyye*'den naklettiği bir bölüme dayanarak şu manada bir ifade kullanıyor: "Onun lüzumlu gördüğü ilim; varlıkların ve hayatın hakikatlerini görme ve araştırmayı değil, nakledilen belirli şeylerin öğrenilmesini gerektirir. Yalnız Nâbî'nin değil, belki bütün son birkaç asır düşünür ve âlimlerinin öğrenim hakkındaki anlayışları, pek nadir istisnalar hâricinde genellikle böyle değil midir?" Bu düşüncesini birkaç beyte dayandırıyor. Bu beyitlere sathî olarak bakıldığında gerçekten de böyle bir düşünceye kapılınabilir. Ancak şu ve benzeri beyitleri de iyi kavramaya çalışırsak, Nâbî'nin ilim anlayışını daha iyi görebiliriz:

'İlmün envâ'ı ile ol hâlî
Belki lâzım gele isti'mâlî

[Çeşitli ilimler ile kendini donat; zihnini doldur. Belki bir gün onu kullanmak gerekir.]

Yani Nâbî oğlunu ilimden sakındırmak şöyle dursun, onu öğrenmeyi teşvik etmektedir. Ancak sürekli değişen teorilere bel bağlayarak kuru çekişmelere girmekten alıkoymak amacındadır. Çünkü günümüzde dahi birçok teori çürütülerek yerine yenisi oluşturulmaktadır. "O, kâinâtı herkes tarafından anlamı bilinmeyen bir hikmet kitabı olarak görür."[6]

---

4 Mine Mengi, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ yay., Ankara 2000, s. 177.
5 Agm., s. 232.
6 Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, 2.b., Atatürk

Nâbî'nin düşünce yapısının arka plânında şu vardır: Bilginin kaynağı Allah'tır ve O'nun *Kur'ân-ı Kerim*'den başka bir de kâinât kitabı vardır. Bu kitap da okunmalı ve incelenmeli; ancak hiçbir zaman o kitabın sahibi de unutulmamalıdır. Nâbî'nin devrindeki ilim anlayışı budur. İlmin amacı, Allah'ın büyüklüğünü daha iyi görmek olarak özetlenebilir. Mehmet Kaplan bu konuda şöyle der: "Onun Allah'a, yaradılışa ve varlığa bakışı da kitap, kalem, kâğıt imajları arkasındandır."[7] Böyle düşünüldüğünde Nâbî'nin sevgili oğlunu ilme teşvik ettiği görülür. Onun tenkit ettiği, ilmin dış kabuğunda kalmak anlamında olan faydasız ilimle meşgul olmaktır:

"Zâhirün bâtınına eyle ubûr
Yek perle uçabilür mi tuyûr"

[Onun için sen de ilmin dış yüzünde kalmayıp içine doğru geç! Kuşlar tek kanatla uçabilir mi?]

Bu beyit onun tutumunu açıkça göstermektedir. Ayrıca ilm-i nücûm, simyâ gibi "ilim"lere karşı tenkidi de bu yönünü isbat eder. "[Ona göre] İnsan gerçek değerini ilimle kazanmış, insanoğlu aklı sayesinde bilgi sahibi olunca melekler kendisine secde etmişlerdir."[8] Ancak bu ilim her zaman din ile birlikte olmalıdır. Bu konuda Nâbî şöyle der:

"Mü'mine farzdur eyâ rûh-ı revân
İlm-i ebdân ile ilm-i edyân"

"Görülüyor ki Nâbî tıp ilmini, din ilimlerinden önceye almıştır. Bu da onun tıbba verdiği önemi gösterir."[9]

Yazarın yukarıdaki ifadesinde haklı olduğu taraf, yalnız Osmanlı Devletinde değil bütün İslâm dünyasındaki yanlış anlayışlarla alâkalı fikirleridir. Bu geri bırakıcı anlayışlar dinin yanlış algılanmasıyla ilgilidir. Mehmed Âkif gibi birçok İslâmcı düşünürün de ifade ettiği ve eleştirdiği bu anlayışlar, gerçekten de Osmanlı Devletinin sonunu getirmiştir. Zira Nâbî'nin devri de gerileme devridir. İstiklal Marşı şairimiz Mehmet Âkif Ersoy çağının İslâm anlayışını şöyle ifade ediyor:

"Ah o dîn nerde, o azmin, o sebâtın dîni;
O yerin gökten inen dîni, hayâtın dîni?

Kültür, Dil ve Târih Yüksek Kurumu yay., Ankara 1991, s. 72.

7 Mehmet Kaplan, "Nabi ve Orta İnsan Tipi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1961, c. 11, s. 38.

8 Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, s. 73.

9 Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi yay., Ankara 1995, s. 93.

Bu nasıl dar, ne kadar basmakalıp bir görenek?
Müslümanlık mı dedin?... Tövbeler olsun, ne demek!

Hani Kur'an'daki rûhun şu heyûlâda izi?
Nasıl İslâm ile birleştiririz kendimizi?"[10]

Âkif'in bu manada birçok şiiri vardır. Bu gerçekler gözönünde olsa bile geri kalış gerçeğinin sebepleri arasında 17. asrın aydın şahsiyetlerinden biri olan Nâbî'yi de saymak pek isabetli olmasa gerek…

Yazının sonuna doğru Yazar, Nâbî'nin *Hayriyye*'de bâtıl kimyâya karşı olduğu bölümden bahsettikten sonra "Nâbî kimyâyı yalnız bâtıl kimya olarak görüyor. Hâlbuki 16'ncı asırdan yâni Nâbî'den iki asır önceki bir zamândan beri Avrupa'da kimyâ, tıbba ve sanâyiye tatbîk edilmeğe başlanmıştı" diyerek bu durumu tenkit ediyor. Oysa kimya ilminin 18. asırda bizim medeniyetimizde hiç tanınmaması, pek akla uygun değildir. Burada yalnız bir terim kullanımı sıkıntısı vardır. Kimya ilmi Milattan çok önce Çinlilerin çalışmalarına dayanır. Mısırlılar M. Ö. 5000 yıllarında mumyalamada çok ilerlemişlerdi. Eski Yunan ve Roma'daki çalışmalar da tecrübî kontrolden geçirilmemiş felsefî öğretilerden öteye geçememişti. 8. asra kadar herhangi bir ilerleme görülemedi. Bu çağda İskenderiye felsefesi ve Mısır ilminin vârisleri olan simyacılar ortaya çıktı. Deneylere dayanan ilmî kimya çalışmaları ise 16. yüzyılın ikinci yarısında başlar. Ancak bu çalışmalar İslâmî dönemde İslâm toplumundaki çalışmalara dayanır.[11] Kimya ilminin kaynağını Avrupa olarak görmek yalnızca bir yanılma olsa gerek. Yazının sonlarına doğru yazarın: "Nâbî oğluna zamânının ve bizzât kendinin alışkanlıklarını devrediyor" demesi ve ardından onu mâzûr görmesi ilginçtir.

Netice itibâriyle İbrahim Alâeddin Gövsa, Nâbî'nin eğitim anlayışını devrindeki telâkkilerle kıyas ettiği için onu çağının gerisinde gibi görüp birçok açıdan onun devrinden ileride olduğunu gözardı etmiştir. Nâbî, modern eğitim anlayışından farklı bir terbiye olgusunu eserinde ifade ettiği için, Avrupa'da tahsil görmüş bir pedagog olan yazar, onu geri düşüncelere sahip bir edebî şahsiyet saymıştır. Buna rağmen yazının sonunda onu mazur görerek devrinin şartlarında daha ileri bir düşünceye sahip olamayacağını da belirtme gereğini duymuştur. Bütün bu bilgilere dayanarak şunu söyleyebiliriz: Nâbî ve Gövsa, ne kadar birbiriyle tezat teşkil edecek eğitim anlayışlarına sahip gibi görünseler de devirlerinde aranan insanı yetiştirmek için gereken eğitim

[10] Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, haz. Yakup Çelik, Akçağ yay., Ankara 2008, s. 425.
[11] *Meydan Larousse*, Sabah Gazetesi yay., İstanbul 1992, c. 11, s. 303-304.

şartlarını oluşturmak amacıyla görüşlerini ortaya koymuşlardır. Bu düşünceler ışığında İbrahim Alaaddin Gövsa'nın yazısını takdim ediyoruz:

[s. 141] Nâbi'ye Göre Terbiye

Terbiye târîhinin bilhassa memleketimizdeki safahâtını öğrenmek, muhtelif zamanlarda terbiye mefhûmunu milletçe ne sûretde telakkî etmiş olduğumuzu bilmek muallimlerimiz için elbette çok tenvîrkâr ve intibâh-âver olur. Ancak şimdiye kadar münhasıran terbiye müessesâtımızı mevzû ittihâz etmiş olan bir târîhimiz intişâr etmediği gibi eski mütefekkirlerimiz arasında da terbiye mes'elesine hasr-ı iştigāl etmiş adamlarımız yokdur. Zâten başka memleketlerin de kadîm terbiye telakkiyyâtı hemen umûmiyetle üdebânın ve feylesofların doğrudan doğruya bir terbiye te'lîfi demek olmayan eserlerinden istinbât edilmişdir. Büyük adamlar yaşadıkları devirlerin telakkîlerini en yüksek bir salâhiyyetle ifâde etdikleri için herhangi bir mes'ele hakkındaki o zamanların efkârını anlamak için mümkün olduğu kadar onların eserlerinden istifâdeye mecbûruz.

Ben bu makāleyi şâir Nâbî'nin terbiye hakkındaki telakkîlerini ifâde eden (*Hayriyye*) ismindeki eserinin tedkîk ve tahlîline hasr etdim. Nâbî bizden iki buçuk asır evvel yaşamışdı. Bu zâtın eski edebiyâtımızın en meşhûr ve en kud[re]tli şahsiyyetlerinden biri olduğuna şübhe yokdur. Zamânının efkârı üzerinde hükmrân olmuş, hattâ halk arasında el-ân bir darb-ı mesel gibi tekrâr edilen (Nâbî gibi söyler) cümlesinin de delâlet etdiği vech ile kudret-i ifâdenin bir timsâl-i kemâli olduğu kanâatini vermişdir. Filhakîka dîvân-ı eş'ârı vâdî-i kadîmin en metîn numûnelerini muhtevîdir ve zamânının şâirleriyle halefleri onu üstâd diye tevkîr ederler. Lisâna temellükü ve nazmdaki kudreti, renk ve heyecân i'tibâriyle mahsûs olan fakrını telâfî etmişdir. Neşîdelerinde fikir unsuru, hiss ve hayâl unsurlarına gālib görünür. Hattâ bu vasfından dolayı Nâbî bizim edebiyâtımızda hikemiyyât vâdîsinin pîri add olunur.

[s. 142] Hayâtı hakkındaki mâlûmâtdan da [12] anlaşılıyor ki Nâbî'nin

[12] Nâbî (Yûsuf) Efendi, Haleb'in Ruhâ ya'nî Urfa şehrindendir. (1052) [M. 1642] târîhinde orada tevellüd etdi. Dördüncü Sultân Mehmed devrinde (1076) [M. 1665-66] İstanbul'a geldi. Zekâ ve fazîletini takdîr eden Musâhib Mustafâ Paşa onu taltîfen dâiresine alarak kendine mektupçu yapdı. Bu sûretle i'tibârı artmışdı. Bir aralık hakkındaki fermân îcâbınca i'zâz ile haccını îfâ etdi. Avdetinde yine bu hıdmetde devâm etmişdi. Bâdehu (1089) [M. 1678-79]'da Paşa'ya kethudâ olmuşdu. Paşa Mora ser-askeri olunca Nâbî'yi de berâber götürdü. Ni'met-dîde şâir bundan sonra isti'fâ etdi. Fakat Paşa'nın nazarında mergūb ve mükerrem idi. (1097) [M. 1685-86] Paşa'nın (Boğaz Hisârı)'nda muhâfız iken vukū' bulan rıhletini

ictimâ'î mevki'i de edebî mâhiyeti gibi şâyân-ı ehemmiyetdir. Binâ'en 'aleyh (*Hayriyye*)'yi bulunduğu devirdeki mümtâz telakkîlerin bir ma'kesi olmak üzere kabûl edebiliriz.

§ (*Hayriyye*) Nâbî'nin oğlu Ebulhayr Mehmed Çelebi'ye hitâben kaleme aldığı manzûm bir **[s. 143]** nasîhatnâmedir. Büyük kıt'ada altmış sahîfeyi işgāl eden bu nesâyıh arasında devrin insânlık kemâli hakkındaki düşüncesi, ya'nî terbiye gāyesi bâriz bir sûretde hiss olunur.

Oğluna îrâd etdiği nasîhatlerde Nâbî'nin yalnız kendi devrindeki efkâra değil, 'aynı zamanda şark ve bilhassa İslâm an'anesine tâbi' olduğuna ve eslâfın te'sîrâtı altında kaldığına şübhe yokdur.

Bilfarz Arab ulemâsından meşhûr İmâm Gazzâlî (450-505)'nin (*et-Tibri'l-Mesbûk*) ismindeki eseri, Acem şu'arâsından Şeyh Attâr (523-627)'ın (*Pendnâme*)'si, yine Acem şâirlerinden Şeyh Sa'dî(580-690)'nin (*Gülistân*) ve Câmî(817-897)'nin (*Bahâristân*)'ı, Türk ulemâsından Kınalızâde 'Alî Çelebi(916-979)'nin (*Ahlâk-ı 'Alâ'iyye*)'si ile me'hazları ve Murâd-ı Sâlis devri ulemâsından (Nûhî)[13] Efendi'nin muallimi olduğu

---

müteâkıb Nâbî Haleb'e çekilerek otuz sene kadar uzun bir müddet orada ikāmeti ihtiyâr eyledi. Devlet tarafından kendine münâsib maîşet ve mâlikâne verilmişse de 1120'[M. 1708-1709]de Vezîr-i A'zam Çorlulu Ali Paşa mâlikânesini ref' etmişdi. Muahharan Haleb vâlîsi olan Baltacı Mehmed Paşa fezâ'il ve mezâyâsını takdîr ile ona çok teveccüh gösterdi. Üçüncü Sultan Ahmed zamânında ikinci def'a sadârete med'uvven İstanbul'a gelirken Nâbî'yi berâber getirdi. Hâcegânlık rütbesiyle Anadolu baş muhâsebecisi, müteâkıben baş mukâbeleci yapdı. Fakat Nâbî bu me'mûriyetde çok kalamadı. İki sene sonra irtihâl etdi. (1124) [M. 1712]. Mü'ellefâtı – manzûm: 1257'[M. 1841-42]de Mısır'da, müteâkıben İstanbul'da matbû müretteb büyük *(Dîvân), (Hadîs-i Erba'în Tercümesi), (Hayriyye), (Hayr-âbâd*). Mensûr: (*Tuhfetü'l-Haremeyn), (Zeyl-i Siyer-i Veysî), (Tuhfe-i Dilkeş-i Nâbî), (Fetihnâme-i Kamaniçe), (Münşe'ât).*

-Hammâmî-zâde İhsân Beğ'in (*Türk Rubâ'îleri*) ismindeki gayr-ı münteşir eserinden-

§ Nâbî'nin tevellüd târîhi tezkirelerde ve terâcim-i ahvâle âid eserlerde mevcûd değildir. Hammâmîzâde İhsân Beğ eserine derc etdiği târîhi Alî Emîrî Efendi merhûmdan telakkî etdiğini söylüyor. Ben çok yaşamış olmakla mârûf olan bu şâirin müddet-i hayâtını kasîdelerinde bulunması mümkün olan bâzı kayıdlardan tahmîn etmek ümîdiyle dîvânını karışdırdım. Baltacı Mehmed Paşa'nın ikinci sadâretinde İstanbul'a geldiği zamân yazdığı kasîdede:

Dedi ki ey füsürde-hıred pîr-i nâtüvân
Heftâd sinnde bu seferin ne ki hikmeti

Beytine tesâdüf etdim ki bundan o zamân yetmiş yaşında olduğu anlaşılıyor. İstanbul'a 1122 [M. 1710]'de geldiği ve 1124 [M. 1712]'de vefât etdiği muhakkak olduğuna göre hîn-i vefâtında 72 yaşında bulunduğu ve bi'n-netîce Emîrî Efendi'den naklen İhsân Beğ tarafından kaydedilen tevellüd târîhinin doğru olmak lâzım geldiği meydâna çıkar.

13 Nevâlî olmalı. (M. Tevfik Türküm).

Şehzâde Sultân Mehmed için kaleme aldığı (*Ahlâk-ı Nevâlî*) nâmındaki eseri, Nâbî'ye (*Hayriyye*)'yi ilhâm eden mü'essirlerden olabilir.[14]

(*Hayriyye*)'yi Nâbî Haleb'de ihtiyâr-ı uzlet etdiği zamânda, hayâtının yarım asrı tecâvüz eden –kendi ta'bîrince- (mevsim-i sinn-i kiber)'inde yazmışdır. Anlaşılıyor ki elli dört yaşında iken bir erkek evlâda mâlik olması Nâbî'yi çok sevindirmiş ve Ebulhayr henüz yedi yaşında iken ihtiyâr baba, evlâdına bir düstûr-ı hayât ihzâr ve ithâf etmeği düşünmüşdür. Bunu (Matleb-i İcmâl-i Ahvâli Peder) unvânlı bendden anlıyoruz:

Ey Ebulhayr Muhammed Çelebi
Ey iden zâtı müzeyyen Haleb'i

Pertev-i nûr-ı hayâtum sensin
Mahz-ı hayr u berekâtum sensin

Seni itdi kereminden i'tâ
Pederün Yûsuf-ı Nâbî'ye Hudâ

Sende zâhirdür eyâ tıfl-ı nebîh
Ma'nî-i "El-veledü sırru ebîh"

Oldu zâtun senün iy nûr-ı basar
Zînet-i gülşen-i hestî-i peder

Seni virdi bana iy feyz-me'âb
Mevsim-i sinn-i kiberde Vehhâb

Toğıcak âleme hüsnün mâhı
Güzerân olmuş idüm pencâhı

Mesnevî tarzında yazılmış olan (*Hayriyye*) bir takım fasıllara ayrılır. Başında İslâm an'anesine tebean Cenâb-ı Hakk'a hamdi ve Hazret-i Peygamber'in vasfı hakkında altmış dört beyitlik bir mukaddime vardır. Bunu ta'kîben yukarıya nakl ettiğimiz kısım geliyor. Onu (Sebeb-i Nazm-ı Nasîhat-nâme) ta'kîb ediyor. Bunda Nâbî yine oğluna hitâb ederek hulâsaten diyor ki: "Silsile-i nesebin ve cedd ü ebin gibi senin de bizzât mertebe-i fazla suûd etmen lâzım gelir. Fıtratın ve isti'dâdın müsâ'id ise de baba nasîhatinin te'sîri başkadır. Bunun için gönlümden gelen nesâyıhı kisve-i nazma koyup sana yâdigâr bırakıyorum…" Ve sonunda bu beyitleri ilâve ediyor:

[14] Bu eserlerden benim tanımadıklarımın mâhiyyetini M. Cevdet Beğ arkadaşımdan tahkîk etdim.

Her zamân isterem ey cân-ı peder
Ola âvîze-i gûşun bu güher

Bunı nâzük tutasın cânundan
Bir dem ayırmayasın yanundan

Tâ-be-mahşer ola feyzi cârî
Hem sana hem ola gayra sârî

Bundan sonraki bendlerde Nâbî, oğluna evâmir-i dîniyyeyi ta'rîf ve telkîn ediyor ve birer birer "şurût-ı İslâm'ı, dînin levâzımını, namâz, oruç, hacc, zekât ve sadaka"nın fezâ'ilini ta'dâd ediyor. İbâdetlerden herbirinin mahâsini hakkındaki ta'rîfât ile bu kısımlar âdetâ manzûm bir ilm-i hâl kitâbına benzer. Terbiye ve tahsîlin şekil ve gāye i'tibârıyla tamâmen dînî efkâr ve hissiyâta ve uhrevî mevâ'ide müstenid olarak telakkî edildiğini bu bendler vâzıhan göstermekdedir.

"*Hayriyye*"nin en güzel ve câlib-i dikkat kısmı, dînî nesâyıhı ta'rîf eden bendlerden sonraki "Matlab-ı Dâniş-i Envâ'-ı 'Ulûm" unvânlı kısımdır. İlmin teşvîk ve ta'mîmi için İslâm nokta-i nazarını pek güzel ifâde eden ve bunlara zamîmeten Nâbî'nin oğlu için tercîh etdiği tarz-ı tahsîli de muhtevî olan bu kısmı aynen nakl etmeği müfîd buluyorum:

Ey nihâl-i çemen-ârâ-yı edeb
Nûr-bahşâ-yı dil ü dîde-i eb

Sa'y kıl ilm-i şerîfe şeb ü rûz
Kalma hayvân-sıfat ol ilm-âmûz

İlme sa'y eylememekden hazer it
İlm ü sa'y ikisi birden nazar it

Müddeâya bu sühan şâhiddür
İlm ü sa'yün adedi vâhiddür[15]

Bulamaz ilm bi-lâ-sa'y vücûd
Biri gitse biri olur nâ-bûd

Sıfat-ı Hazret-i Mevlâ'dur ilm
Cümle evsâfdan a'lâdur ilm

Matleb-i ilme çalış ol a'lem
Farzdur didi Resûl-i Ekrem

Dahı emr eyledi ol sâhib-i ilm
Mehdden lahde dek ol tâlib-i ilm

[15] 'İlm ve sa'y kelimelerinin (ebced) hesâbıyla müsâvî olduklarına telmîh.

İlm içün oldı şeh-i hıtta-i nûr
Rabbi zidnî talebiyle me'mûr

Bulagör öyle medîneye vusûl
Ki kapusı ola dâmâd-ı Resûl

İlmdür mâşıta-i rû-yı vücûd
İlmdür vâsıta-i bûd ü ne-bûd

İlmdür mâ'ide-i Rabbânî
İlmdür mevhibe-i Yezdânî

İlmdür râbıta-i izz ü alâ
İlmdür bâis-i temkîn ü safâ

İlmdür zâbıta-i câh ü celâl
İlmdür râbıta-i birr ü nevâl

İlm bir lücce-i bî-sâhildür
Anda âlim geçinen câhildür

Cehle Hak mevt didi ilme hayât
Olma hem-hâl-i gürûh-ı emvât

İlmün envâ'ı ile ol hâlî
Belki lâzım gele isti'mâlî

Bilmek elbette degül mi ahsen
Sorsalar ben anı bilmem dimeden

Hazretün nâsa budur telkîni
Utlubu'l-ilmi velev bi's-Sîni

İtme âr öğren oku ehlinden
Her şey'ün ilmi güzel cehlinden

Cühelâ âlime nisbet hardur
Belki hardan da bile ebterdür

Kandadur bî-haber ü kanda habîr
Mütesâvî degül a'mâ vü basîr

Ne kadar bulsa da izzet ü şevket
Câhile câh ile gelmez rif'at

Cehldür mâye-i şerm ü haclet
Cehldür mûris-i zill ü nekbet

Cehldür âdeme zindân-ı belâ
Ki düşenler göremez rû-yı rehâ

Cehldür mahz-ı adem, ilm vücûd
Hiç berâber olur mu bûd ü ne-bûd

Matlebün eyle ma‘âlî-i umûr
Vâdî-i felsefeden eyle ubûr

Olmaya ilm kadar emr-i bülend
İlmden görmedi hiç kimse gezend

Ger reâyâ vü gerek sâhib-i tâc
Lâbüd olur ulemâya muhtâc

Şeref-i ilme nihâyet yokdur
Sıfat-ı Bârî’ye gāyet yokdur

Olmayınca mütenâhî-i ulûm
Mümkin olur mı tenâhî-i ulûm

Kalma kışrında ulûmun ammâ
Ola gör vâsıl-ı lübb-i ma‘nâ

Zâhirün bâtınına eyle ubûr
Yek perle uçabilür mi tuyûr

Hânenün zâhiridür cây-ı güzâr
Halvetün bâtınıdur cây-ı karâr

Sâhil-i bahrda olsun mı le’âl
Gevheri ister isen ka‘rına dal

Sarf u nahv ü Arabiyyet lâzım
Arabî bilmege âlet lâzım

Lîk âletle geçürme evkāt
Bî-te’emmül neye yarar âlât

İlmün it cümlesini istihsâl
Cümlesin itme velî isti‘mâl

Sana kâfîdür ola nakş-ı zamîr
İlmden fıkh u hadîs ü tefsîr

Gayrısın oku velî itme amel
Olma pâ-mâl-i daâvî vü cedel

Fıkhdan eyle ibâdâta nazar
Eyleme semt-i da‘âvîye güzer

Nakz virmez iki âlemde sana
Bilmemek mes’ele-i bey‘ ü şirâ

Nâbî'nin medh ve teşvîk-i ilme âid olan bu manzûmesi güzel ve kuvvetlidir. Beş on sene evveline gelinceye kadar mekteblerimizde okutulan kırâ'at kitâblarına ve müntehabâta bu parçayı iktibâs ederlerdi. Zaîf ciheti fazla (skolâstik) olmasındadır. Onun iltizâm etdiği ilim; eşyâ ve hayâtın hakîkatlerini müşâhede ve taharrîyi değil, belki muayyen menkūlâtın taallümünü istilzâm eder. Yalnız Nâbî'nin değil, belki bütün son birkaç asır mütefekkirîn ve ulemâsının tahsîl hakkındaki telakkîleri, pek nâdir istisnâlardan kat'-ı nazar, umûmiyetle böyle değil midir? Nâbî'nin ilimden yalnız (fıkıh, hadîs, tefsîr)'i tavsiye ederek oğlunu ötekilere intisâbdan men' etmesi, hattâ ahkâm-ı dîniyyenin muâmelât kısmıyla iştigālden bile tahzîr eylemesi o devrin kıymetlerini ve asırlarca bizim cemiyyetimizde hükümrân olan telakkîlerin mâhiyyetlerini göstermek i'tibâriyle şâyân-ı ibretdir. O zaman Avrupa'da birçok netâyic ve tatbîkâtı bile vücûda gelmeğe başlayan müsbet ve maddî bilgiler, bizim mütefekkir geçinen ekâbirimiz için son zamanlara kadar tamamıyla mechûl kaldı.

Nâbî nakletdiğimiz faslı müteâkıben yazdığı (Matleb-i Ma'rifet-i Rabbânî) kısmında da:

Hikmet ü felsefeden eyle hazer
Evliyâ nüshasına eyle nazar

Nefes-i pâk-i azîzân-ı tarîk
İder insânı karîn-i tahkîk

diyerek ilâhiyât hakkındaki tavsiyelerini te'yîd ediyor.

Nâbî oğluna envâ'-ı ulûmu ve ma'rifet-i Rabbâniyyeyi anlatdıkdan sonra (Der Beyân-ı Şeref-i İstanbul) unvânı altında İstanbul'u ballandıra ballandıra ta'rîf ve medh etmekdedir. Her kemâlin her hüner ve san'atın orada bulunduğunu, eğer i'tidâl-i havası olsa, (hele o mübârek tâ'ûnu olmasa) oradan hiç çıkmayacağını, taşra halk ve maârifinin İstanbuldakine nisbetle lâ-şey bulunduğunu söylüyor ve belki de bunlarla oğluna tekemmül ü tefeyyüz için İstanbul'a behemehâl bir def'a gitmek lâzım geleceğini telkîn etmiş oluyor.

(Matleb-i Lâzime-i Hüsn ü Cemâl) faslında evlâdına güzellik muhabbeti vermek istemekle beraber meşru' aşkı tavsiye ve hilâf-ı tabîat temâyülleri takbîh etmekdedir.

"Kudretün yitdügin al eyle safâ
Olsun evlâdına esbâb-ı bekā"

beyti eskilerin kadın ve izdivâc hakkındaki telakkîlerini pekiyi icmâl eder. (Matleb-i Kā'ide-i İstiğnâ) unvânı altında:

"Eyleme kimseye arz-ı hâcet
Olma ham-geşte-i bâr-ı minnet"

diye vakār ve istiğnâ tavsiye ediyor. Aynı zamanda:

"Sanma erzâkını muhtâc-ı taleb
Çekme bîhûde yire renc ü ta'ab

Ol atâyâsına Hakk'un vâsık
Oldı rızkun sana senden âşık"

kabîlinden sözlerle Şark'da birçok meskenetlerin vâlidi olan mukaddere intizâr kanâatini tekrar ediyor. Vakār u istiğnâ sâhibi olmak için mutlaka istemesini bilmemek, teşebbüs ve irâde kudretinden mahrûm bulunmak lâzım gelmediğini isbâta hâcet yokdur.

(*Hayriyye*) bundan sonra (Der-Beyân-ı Sıfat-ı Hezl ü Mizâh) faslında mizâh ve hicvi men' ve (Der-Beyân-ı Şeref-i Lûtf u Kerem) kısmında da iyi geçinmeyi ve herkese mülâyemetle muâmeleyi tavsiye ediyor. Bunları ta'kîb eden (Der-Beyân-ı Şeref-i Hulk-ı Hasen) ve (Nehy-i Etvâr-ı Nifâk u Tezvîr), (Nehy-i Âlûdegî-i Reml ü Nücûm), (Nehy-i Âlâyiş-i Câm-ı İşret), (Nehy-i Âlâyiş-i Zîb ü Sûret), (Nehy-i A'yânî vü Zulm-i Fukarâ), (Nehy-i Âlûdegî-i Kizb ü Nifâk), (Der-Beyân-ı Şeref-i Sabr u Şekîb), (Nehy-i Bâzîçe-i Nerd ü Şatranc), (Der-Beyân-ı Zarar-ı Nakl-i Kelâm) fasılları nazarî ve bilhassa amelî ahlâkın her devir için mümâsil olan umûmî tavsiye ve nasihatlerini muhtevîdir ki bunlarda pek şâyân-ı dikkat olacak husûsiyyetlere tesâdüf etmediğim için burada onları tahlîl ile bahsi tatvîle luzûm görmüyorum.

(Der-Beyân-ı Ferah-ı Fasl-ı Bahâr) unvânı altında bahar vakti seyrâna çıkıp sun'-ı İlâhî'nin âsârını görmek ve kuşların nagamâtını dinlemek tavsiyesinde bulundukdan sonra:

"Nağme-i şûh-ı hoş-âheng-i beşer
Hâh u nâ-hâh ider insâna eser"

beyitleriyle mûsikî muhabbetini telkîn ediyor. Fakat vesîle-i lehv ü hevâ olduğu için ihtiyât etmesini, bilhassa bu esbâb-ı safâyı zinhâr evine sokmamasını tenbîh etmeği de unutmuyor.

(Matleb-i Hüsn-i Kelâm-ı Mevzûn) faslı Nâbî'nin edebî kanâ'atini ifâde ediyor ki bu kanâ'atin bütün dîvân şuarâsında aynı kalıbda bulunduğu tekrâra muhtâc değildir. Evvel-i emirde Arabî ve Fârisî mükemmelen bilinecek ve Arab ve Fars'ın bütün büyük şâirleri okunmuş olacak. Nâbî'nin bu telakkîde belki bir husûsiyeti varsa o da şiirin mutlakā hikmet-âmîz olması luzûmunu söylemesidir. Bir dîvân üstâdı sıfatıyla bittabi' şiirde tâze mazmûn, teşbîh, istiâre, tevriye, cinâs ve îhâm

gibi sanâyii de zarûrî görür ve bunlardan hâlî şiir söylemekden ise sükûtun müreccah olduğu re'yinde bulunarak zamânının ba'zı "ma'nî-i hâyîde ve lafz-ı meşhûr-ı cihân-dîde ile geçinen" şuarâsına ta'rîz eder.

Hayriyye'de şâyân-ı dikkat bir şi'r-i zirâ'î de var: "Matleb-i Mezrâ'-ı Kişt ü Hırmen". Burada Nâbî:

"Zer'dür âlet-i tahsîl-i niam
Evvelîn kâr-ı cenâb-ı Âdem"

diye zirâati tavsîf ediyor. Ancak çiftlik idâresinin toprağını başkasına ekdirmek veya bizzat zirâ'at yapmak gibi her iki sûretde de zorluklarını ve mahzûrlarını ta'dâd ederek binnetîce oğluna zirâ'atle iştigāli tavsiye etmiyor.

(Matleb-i Dağdağa-i Paşayî) faslı evvel-i emirde iktisâd luzûmuna dâ'ir nasîhatlerle başlar:

Def'aten itme tehî hemyânun
Nice bâzîçesi var dünyânun

Harcını itme gözüm nûrı ziyâd
Ne kadar vâsi' olursa îrâd

Bağçeler seyri olursa matlûb
Yetişür binmek içün bir merkûb

Masraf-ı ahûrına oldukça zebûn
Yorulur atlu, yayandan efzûn

Bu fasılda hadem ü haşemine para yetişdiremediği için köylüye kasıp kavuran ba'zı eski paşaların tavsîf-i ahvâline dâ'ir olan beyitler iki, iki buçuk asır evvelki za'îf idâremize dâ'ir şâyân-ı ibret telmîhleri muhtevîdir. Aynı şikâyetleri (Matleb-i Nehy-i Kazâ vü Kısmet) unvânı altında kassâmların, hâkimlerin, kadıların irtikâblarını musavvir olan parçaları okurken de buluyoruz.

Şâir zamânında mu'teber olan menâsıbını muhâkeme etdikden ve her birinin kirli olan iç yüzünü gösterdikden sonra oğluna eğer nazarı mansıba taalluk ederse dîvân hocası olmayı tavsiye ediyor. Bu mesleğin diğerlerinden mu'teber olmakla berâber râhat bulunduğunu da esbâb-ı tercîh arasında anlatıyor.

§ Nâbî'nin oğlunu şiddetle tahzîr etdiği bir meslek de kimyâ, ya'ni kimyâ-yı bâtıldır. (Nehy-i Âmîziş-i Kayd-ı İksîr) faslında kimyânın butlânını uzun uzun îzâh ve da'vâsını bir "kimyâ-sâz"ın hikâyesiyle isbât ediyor. Hikâyenin hulâsası şudur:

"Vaktiyle kimyâgerin biri bir altını toz hâline koyarak içine ba'zı eczâ karışdırır ve adını 'Tarâmûn-ı Hıtâ' tesmiye etdikden sonra bir aktara satar. Aynı zamânda pâdişâha da bir istidâ vererek altın istihsâli usûlünü bulduğunu ve hazîneyi altınla dolduracağını arz eder. İrâde üzerine celb edilen kimyâger, tecrübenin icrâsı için bir kâğıda üç eczâ ismi yazar ki biri kendi eser-i îcâdı olan 'Tarâmûn-ı Hıtâ'dır. Sarâydan etrâfa koşdurulan adamlar diğer maddeleri buldukları hâlde Tarâmûnu bulamazlar. Aktarlar birbirine girer. Nihâyet ma'hûd tozu alan aktar kendisinde ismini bilmediği bir toz bulunduğunu haber verir. Bunu alıp getirirler. Kimyâger 'Tamâm işte Tarâmûn-ı Hıtâ budur' der ve pâdişâhla bir odaya kapanarak altın zerrelerini teressüb etdirir. Tecrübenin verdiği parlak netîce üzerine pâdişâh fevkalâde memnûn olup hazînesini dolduracak altın istihsâli sevdâsına düşer. Fakat kurnaz kimyâger bu eczânın Hıtâ şehrinde ya'ni Moğolistan'da bulunduğunu ve tedâriki için oraya gitmek îcâb etdiğini anlatır. Pâdişâh kendisine birçok harc-ı râh vererek muhayyel 'Tarâmûn-ı Hıtâ'yı getirmek üzere yola çıkarır. Bu mes'ele bittabi' herkese yayılır. O zamân ismini duyduğu ahmakları defterine yazmakla meşgūl garîb bir dervîş varmış. İşi haber alınca defterin tâ başına pâdişâhın ismini yazar. Dervîşin bu kaydını pâdişâha haber verirler ve bittabi' yaka paça huzûra getirirler. Dervîş der ki: 'Bu kadar mâl dolandırıp yola çıkan bir serserinin avdetini akl-ı selîm kabûl etmeyeceğine göre pâdişâhım, insâf et defterin başına seni yazmayayım da kimi yazayım?' Bu cevâb pâdişâhın hoşuna gitmiş olacak ki sorar: -Peki ya gelecek olursa o zamân ne yapacaksın? Dervîş derhâl şu cevâbı verir: 'Farz-ı muhâl olarak gelecek olursa o zamân defterin başından senin ismini siler, yerine onun adını yazarım…"

Nâbî kimyâyı yalnız kimyâ-yı bâtıl telakkî ediyor. Hâlbuki 16'ncı asırdan, ya'ni Nâbî'den iki asır evvelki bir zamândan beri Avrupa'da kimyâ, tabâbete ve sanâyi'e tatbîk edilmeğe başlanmışdı. Maamâfîh Nâbî'den yüz sene sonra yaşayan (Sünbülzâde Vehbî) de (*Lutfiyye*)'sinden anlaşıldığı vech ile kimyâyı yine böyle tanımışdır. Bu hâl, cedlerimizin son asırlarda dünyâ inkılâblarına karşı gözlerini ne kadar yummuş olduklarını gösteren misallerden birini teşkîl eder.

(Mebhas-i Lâzıme-i Hikmet ü Tıbb) faslı tıbbın luzûmunu, câhil etıbbânın tavsîfini ve o zamânın tıbbî tedâbirine taalluk eden erbâbı için

şâyân-ı tedkîk ba'zı esâsları ihtivâ ediyor. Kitâb, (Mebhas-i Lâzıme-i Hayr-Du'â) unvânı altında Ebulhayr'a müteveccih birçok baba duâsını müte'âkıb nihâyet bulmakdadır.

§ Buraya kadar yapılan tahlîllerden anlaşılıyor ki "*Hayriyye*" iki, iki buçuk asır evvelki terbiye ve tahsîl telakkiyâtımızı göstermek i'tibâriyle şâyân-ı dikkatdir. Birçok yerlerde olduğu gibi bizde de terbiye uzun müddet ancak mâzîyi âtîye nakl eden bir köprü hizmetini gördü. Nâbî oğluna zamânının ve bizzât kendinin i'tiyâdlarını devr ediyor. Eslâfımız cihânın terakkıyât ve inkılâbından bî-haber olmasalardı, Avrupa'da 15'inci asırda başlayan fikir inkılâblarından biz de vaktinde istifâde ederdik. Nâbî'den takrîben bir asır evvel gelen "Montaigne, Rabelais, Bacon, Descartes, Comenius, Fenelon" gibi Avrupa edîb ve mütefekkirlerinin, hattâ beş asır evvel yaşayan "Sa'dî"nin görüşleriyle Nâbî'nin nazarı arasında fersahlar var. Düşünmeli ki Nâbî "Jean Jacques Rousseau" ile muâsır demekdir. Dehâ ile muttasıf olmayan skolâstik bir başda zamânının yanlış telakkîlerinden kurtulan şâmil ve ihâtalı bir fikir yaşayamazdı ve bu tarzda kafalar bizde el-ân bile pâyidârdır. Binâ'en aleyh dar telakkîlerinden dolayı Nâbî'yi ma'zûr görmek ve (*Hayriyye*)'yi on birinci 'asır hicrî evâhirinde yaşayan Osmanlı Türklerindeki terbiye ve tahsîl telakkîsi için ancak bir vesîka şeklinde yâd etmek lâzım gelir.

İbrâhîm Alâeddîn

Nâbi'ye Göre Eğitim

Eğitim târihinin özellikle ülkemizdeki safhalarını öğrenmek, çeşitli zamanlarda eğitim kavramını millet olarak nasıl anladığımızı bilmek, öğretmenlerimiz için elbette çok aydınlatıcı ve yararlı olur. Ancak şimdiye kadar özellikle eğitim kurumlarımızı konu olarak kabul etmiş bir tarihimiz olmadığı gibi eski düşünürlerimiz arasında da eğitim meselesine özellikle eğilen hiçkimse yoktur. Zaten başka ülkelerin de geçmişe dayanan eğitim anlayışları genellikle ediplerin ve filozofların doğrudan doğruya eğitimle ilgili olmayan eserlerinden yararlanılarak ortaya çıkarılmıştır. Yüce kişiler yaşadıkları devirlerin anlayışlarını en yüksek yetki ile ifade ederler, bu yüzden herhangi bir mesele hakkında o devirlerin fikirlerini anlamak için mümkün olduğu kadar onların eserlerinden faydalanmalıyız.

Bu makaleyi şair Nâbî'nin eğitim hakkındaki düşüncelerini ifade eden "*Hayriyye*" adlı eserinin tetkik ve tahlili amacıyla oluşturduk. Nâbî bizden iki buçuk asır önce yaşamıştı. Bu zatın eski edebiyatımızın en meşhur ve en kudretli şahsiyetlerinden biri olduğuna şüphe yoktur. Zamanının fikirleri üzerinde hüküm sürmüş, hattâ halk arasında zamanımızda bile bir atasözü gibi tekrâr edilen "Nâbî gibi söyler"

cümlesinin de işaret ettiği yönüyle ifade kudretinin olgun bir timsali olmuştur. Gerçekten de divanı eski usul şiirin en sağlam örneklerini içerir ve zamanının şairleriyle kendisinden sonra gelen şairler ona üstad diyerek saygı gösterirler. Dile hakimiyeti ve nazımdaki kudreti, renk ve heyecan açısından onda var olan zayıflığı telâfi etmiştir. Manzumelerinde fikir unsuru his ve hayal unsurlarına galip görünür. Hattâ bu vasfından dolayı Nâbî bizim edebiyatımızda hikemiyat vadisinin piri sayılır.

Hayatı hakkındaki malumattan da[16] anlaşılıyor ki Nâbî'nin sosyal

---

[16] Nâbî (Yûsuf) Efendi Haleb'in Ruhâ yani Urfa şehrindendir. 1642 tarihinde orada doğdu. Sultan Dördüncü Mehmed devrinde İstanbul'a geldi (1665). Zekâ ve faziletini takdir eden Musâhib Mustafa Paşa onu mükâfatlandırarak dairesine alarak kendine mektupçu yaptı. Bu şekilde itibarı artmıştı. Bir aralık hakkındaki fermana saygı göstererek haccını yerine getirdi. Geri dönüşünde yine bu hizmete devam etmişti. Daha sonra (1678/1679)'da Paşa'ya kethüda olmuştu. Paşa Mora ordusu komutanı olunca Nâbî'yi de beraber götürdü. İyilikbilir şair bundan sonra istifa etti. Fakat Paşa'nın gözünde (hâlâ) sevilip sayılıyordu. (1685/1686) Paşa'nın Boğaz Hisarı'nda muhafız iken vefat etmesinin ardından Nâbî Haleb'e çekilerek otuz sene kadar uzun bir müddet orada ikameti tercih etti. Devlet tarafından kendine uygun geçim ücreti ve köşk verildi ancak 1708-1709'da Sadrazam Çorlulu Ali Paşa köşkünü elinden almıştı. Sonradan Halep valisi olan Baltacı Mehmed Paşa fazilet ve meziyetlerini takdir edip ona yakın davrandı. Sultan Üçüncü Ahmed zamânında (Baltacı Mehmed Paşa) ikinci kez sadrazamlık görevine getirilince İstanbul'a Nâbî'yi de beraberinde götürdü [1710]. Hâcegânlık rütbesiyle Anadolu baş-muhasebecisi, ardından baş-mukabeleci yaptı. Fakat Nâbî bu memuriyette çok kalamadı. İki sene sonra vefat etti. (1712). Eserleri – Manzûm: 1841-1842'de Mısır'da, ardından İstanbul'da basılmış mürettep büyük "*Dîvân", (Hadîs-i Erba'în Tercümesi), (Hayriyye), (Hayr-âbâd). Mensûr: (Tuhfetü'l-Haremeyn), (Zeyl-i Siyer-i Veysî), (Tuhfe-i Dilkeş-i Nâbî)* [Bu esere başvurulan kaynaklarda rastlanmamıştır.] (*Fetihnâme-i Kamaniçe) , (Münşe'ât*).
-Hamâmî-zâde İhsân Bey [(1885-1948) Şair, yazar ve araştırmacı. Daha geniş bilgi için bkz: Mustafa Uzun: "Hamâmîzâde Mehmed İhsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c. 15, s. 435-436.]'in (Türk Rubâileri) ismindeki yayınlanmamış eserinden [Henüz yayınlanmamış olan eserleri hakkında bkz. İ. Gündağ Kayaoğlu: "Hamâmîzâde İhsan ve Hayatı, Eserleri", *Müteferrika*, S. 7, İstanbul 1995; Mustafa İsen-Rıdvan Canım: *Hamâmîzâde İhsan Hayatı Eserleri ve Divanı*, Ankara 1989.]
§ Nâbî'nin doğum târihi tezkirelerde ve biyografiye ait eserlerde mevcut değildir. Hammâmîzâde İhsan Beğ eserine kattığı tarihi rahmetli Ali Emîrî Efendi'den aldığını söylüyor. Ben, çok yaşamış olmakla tanınan bu şairin hayatı süresince kasidelerinde bulunması mümkün olan bâzı kayıtlardan tahmin etmek ümidiyle divanını karıştırdım. Baltacı Mehmed Paşa'nın ikinci sadrazamlığında İstanbul'a geldiği zaman yazdığı kasidede:
Dedi ki ey füsürde-hıred pîr-i nâtüvân
Heftâd sinnde bu seferin ne ki hikmeti
[Dedi ki: Ey aklı donmuş, takatsiz ihtiyar, yetmiş yaşında, bu seferin hikmeti (gizli sebebi) nedir?]
beytine denk geldim ki bundan o zaman yetmiş yaşında olduğu anlaşılıyor.

mevkii de edebî mahiyeti kadar önemlidir. Bundan dolayı *Hayriyye*'yi bulunduğu devirde üstün tutulan anlayışların aksettiği bir eser olarak kabul edebiliriz.

§ "*Hayriyye*" Nâbî'nin, oğlu Ebulhayr Mehmed Çelebi'ye hitaben kaleme aldığı manzum bir nasihatnamedir. Altmış büyük sayfayı geçen bu nasihatlerde devrin insanlık değerleri hakkındaki düşüncesi, yani eğitim amacı açık bir şekilde hissedilir.

Oğluna söylediği nasihatlerde Nâbî'nin yalnız kendi devrindeki fikirlere değil, aynı zamanda Doğu ve özellikle İslâm geleneğine bağlı olduğuna ve kendinden öncekilerin tesirleri altında kaldığına şüphe yoktur.

Belki de Arap âlimlerinden meşhur İmâm Gazzâlî[17](450-505) [M. 1058-1111]'nin "*et-Tibri'l-Mesbûk*" ismindeki eseri, Fars şairlerinden Şeyh Attâr[18] (523[19]-627)[M. 1128/29-1229/30]'ın *Pendnâme*'si,[20] yine Fars şairlerinden Şeyh Sâdî[21](580-690) [M. 1184/85-1292]'nin "*Gülistân*" ve Câmî (817-897)[1414/15-1492]'nin[22] *Bahâristân*'ı,[23] Türk âlimlerinden Kınalızâde Ali Çelebi[24](916-979) [M. 1510-1572]'nin

---

İstanbul'a 1710'da geldiği ve 1712'de vefat ettiği kesin olduğuna göre vefat ettiği zaman 72 yaşında bulunduğu ve sonuç olarak İhsan Bey'in Emîrî Efendi'den naklederek verdiği doğum târihinin doğru olması gerektiği ortaya çıkar.

17 [Gazzâlî (Huccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî) Eş'ârî kelâmcısı, şâfiî fakîhi, mutasavvıf, filozoflara yönelttiği eleştirilerle tanınan İslam düşünürü.] Daha geniş bilgi için bkz: Mustafa Çağrıcı ve dğr. "Gazzâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, c. 13, s. 489-534.

18 [Attâr, Ferîdüddin (Ebû Hâmid Ferîdüddin Muhammed b. Ebî Bekr İbrahim-i Nîşâbûrî) (618/1221): İranlı meşhur şair ve mutasavvıf.] aha geniş bilgi için bkz. M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Ferîdüddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. 4, s. 95-98.

19 ["Agm."de doğum tarihi 537-540 [M. 1142-1145] arası olarak gösterilmektedir.]

20 ["Agm."de *Pendnâme*'nin Attar'a ait olduğu şüpheli görülmektedir.]

21 [Sa'dî (1213?-1292) Ebû 'Abdullah Muşarrif(el-dîn) b. Muslih el-Şirâzî: İran'ın büyük şâir ve edibi.] Daha geniş bilgi için bkz: Tahsin Yazıcı, *İslâm Ansiklopedisi*, MEB. Yay., İstanbul tarihsiz, c. 10, s . 36-41.

22 [Câmî, Abdurrahman (Nûrüddîn Abdurrahman b. Nizâmüddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî) (ö. 898/1492) Nakşibendî tarîkatine mensup İranlı âlim ve şair] daha geniş bilgi için bkz. Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. 7, s. 94-99.

23 [*Bahâristan* Sâdî'nin Gülistan'ı örnek alınarak yazılmış Farsça ahlakî ve edebî eser olup M. Nuri Gençosman tarafından aynı adla Türkçeye tercüme edilmiştir.] daha geniş bilgi için bkz: agm.

24 [Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572): *Ahlâk-ı Alâî* adlı eseriyle tanınan Osmanlı âlimi, devlet adamı ve şâir] Daha geniş bilgi için bkz: Hasan Aksoy, "Kınalızâde Ali Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c. 25, 416-417.

Ahlâk-ı Alâiyye'si[25] ile kaynakları ve Üçüncü Murad devri âlimlerinden Nûhî[26] Efendi'nin öğrencisi Şehzade Sultan Mehmed için kaleme aldığı "*Ahlâk-ı Nevâlî*" ismindeki eseri, Nâbî'ye *Hayriyye*'yi ilham etmede etkili olabilir.[27]

Hayriyye'yi Nâbî, Halep'e çekilmeyi tercih ettiği zaman, hayatının yarım asrı geçen kendi tabiriyle "mevsim-i sinn-i kiber" [yaşlılık devresi]'inde yazmıştır. Anlaşılıyor ki elli dört yaşında iken bir erkek evlâda sahip olması Nâbî'yi çok sevindirmiş ve Ebülhayr henüz yedi yaşında iken ihtiyar baba, evlâdına bir hayat düsturu hazırlamayı ve sunmayı düşünmüştür. Bunu "Matleb-i İcmâl-i Ahvâl-i Peder" [Babanın Hâllerinin Kısaca Anlatılması Bahsi] başlıklı bendden anlıyoruz:

Ey Ebülhayr Mehemmed Çelebi
Ey iden zâtı müzeyyen Haleb'i

[Ey varlığı Halep şehrini süsleyen Ebülhayr Mehmed Çelebi!]

Pertev-i nûr-ı hayâtum sensin
Mahz-ı hayr u berekâtum sensin

[Hayatımın nurunun ışığı sensin; bolluk, bereket ve hayrımın özü sensin.]

Seni itdi kereminden i'tâ
Pederün Yûsuf-ı Nâbî'ye Hudâ

[Allah, kereminden (cömert olduğundan) seni, baban Yusuf Nâbî'ye verdi.]

Sende zâhirdür eyâ tıfl-ı nebîh
Ma'nî-i "El-veledü sırru ebîh"

[Ey şerefli çocuk! "el-Veledü sırr-ı ebîh"[28]in mânâsı sende ortaya çıkmıştır.]

---

25 [*Ahlâk-ı Alâî*: Kınalızâde Ali Efendi'nin Türkçe ahlâk kitabı.] Daha geniş bilgi için bkz: Ahmet Kahraman, "Ahlâk-ı Alâî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 15-16.

26 Nevâlî olacak (M. Tevfik Türküm).

27 Bu eserlerden benim tanımadıklarımın mâhiyetini M. Cevdet Beğ arkadaşıma doğrulattım.

28 ["el-Veledü sırr-ı ebîh" deyimi "Çocuk babasının sırrıdır, onun izlerini taşır." anlamına gelen bir söz olup bizdeki "Kuş gördüğü yuvayı yapar" yahut "Armut dibine düşer" atasözlerinin karşılığıdır.] Bkz. İskender Pala, Şair Nâbî, *Hayriye*, Bedir yay. İstanbul 1989, s. 242.

Oldu zâtun senün ey nûr-ı basar
Zînet-i gülşen-i hestî-i peder

[Ey gözümün nûru! Senin zâtın, babanın varlığının gül bahçesinin süsü oldu.]

Seni virdi bana ey feyz-me'âb
Mevsim-i sinn-i kiberde Vehhâb

[Ey ilim irfan barınağı! İhtiyarlık yaşımda seni bana Vehhâb(çok çok bağışta bulunan Allah) verdi.]

Toğıcak âleme hüsnün mâhı
Güzerân olmuş idüm pencâhı

[Senin güzelliğinin ayı âleme doğduğu zaman, ben elli yaşımı geçmiştim.]

Mesnevî tarzında yazılmış olan "*Hayriyye*" bir takım bölümlere ayrılır. Başında İslâm geleneğine tâbî olarak Cenâb-ı Hakk'a hamd ve Hazret-i Peygamber'in vasfı hakkında altmış dört beyitlik bir mukaddime vardır. Bunun ardından yukarıya naklettiğimiz kısım geliyor. Onu "Sebeb-i Nazm-ı Nasîhat-nâme" [Öğüt Kitabının Nazmediliş Sebebi] takip ediyor. Burada Nâbî yine oğluna hitap ederek özetle diyor ki: "Soyunun silsilesi ve baban ile ataların gibi senin de bizzat fazilet mertebeni yükseltmen lâzımdır. Yaratılışın ve kabiliyetin buna müsait ise de baba nasihatinin tesiri farklıdır. Bunun için gönlümden gelen nasihatlere şiir elbisesi giydirip sana yadigâr olarak bırakıyorum…" Ve sonunda şu beyitleri ilâve ediyor:

Her zamân isterem ey cân-ı peder
Ola âvîze-i gûşun bu güher

[Ey babasının canı! Bu mücevher(gibi değerli sözler)in her zaman kulağına küpe olmasını isterim.]

Bunı nâzük tutasın cânundan
Bir dem ayırmayasın yanundan

[Buna, canından bile iyi bak ve bunu bir an bile yanından ayırma!]

Tâ-be-mahşer ola feyzi cârî
Hem sana hem ola gayra sârî

[Bunun feyzi mahşer gününe kadar devam etsin; hem sana, hem de başkalarına geçsin.]

Bundan sonraki bentlerde Nâbî, oğluna dinî emirleri anlatıp aşılıyor ve birer birer İslâm'ın şartlarını, dinin gereklerini, namaz, oruç, hac, zekât

ve sadakanın faziletlerini sayıyor. İbadetlerden herbirinin güzellikleri hakkındaki tariflerle bu kısımlar âdeta manzum bir ilm-i hâl kitabına benzer. [Nâbî'nin] eğitim ve öğretimi şekil ve gaye itibarıyla tamamen dinî fikirlere, duygulara ve ahiret vaatlerine dayandıran bir anlayışa sahip olduğunu bu bentler açıkça göstermektedir.

Hayriyye'nin en güzel ve dikkat çeken kısmı, dinî nasihatleri tarif eden bentlerden sonraki "Matleb-i Dâniş-i Envâ'-ı 'Ulûm" [Çeşitli İlimleri Öğrenme Bahsi] başlıklı kısımdır. İlmin teşviki ve umumileştirilmesi için İslâm'ın bakış açısını pek güzel ifade eden ve bunlara ek olarak Nâbî'nin oğlu için tercih ettiği tahsil tarzını da kapsayan bu kısmı aynen nakletmeyi faydalı buluyorum:

Ey nihâl-i çemen-ârâ-yı edeb
Nûr-bahşâ-yı dil ü dîde-i eb

[Ey edeb çimenliğini süsleyen fidan; ey babasının gönlüne ve gözüne nur bağışlayan (oğul)!]

Sa'y kıl ilm-i şerîfe şeb ü rûz
Kalma hayvân-sıfat ol ilm-âmûz

[Gece gündüz şerefli(mukaddes), ilimlere çalış ve hayvan gibi cahil kalma da ilim öğrenen ol!]

İlme sa'y eylememekden hazer it
İlm ü sa'y ikisi birden nazar it

[İlim yolunda çalışmamaktan kaçın! Bak ki ilim ile çalışma birdir.]

Müddeâya bu sühan şâhiddür
İlm ü sa'yün adedi vâhiddür[29]

[İddia ettiğim şeye şu söz şahittir: "İlm" ve "sa'y"in (çalışmanın) adedi birdir.]

Bulamaz ilm bi-lâ-sa'y vücûd
Biri gitse, biri olur nâ-bûd

[Çalışma olmadan ilim var olamaz. Biri gitti mi öteki kendiliğinden yok olur.]

Sıfat-ı Hazret-i Mevlâ'dur ilm
Cümle evsâfdan a'lâdur ilm

[29] "İlm" ve "sa'y" kelimelerinin ebced hesabıyla eşit olduklarını hatırlatıyor. [İlm ve sa'y kelimelerinin ikisi de ebced hesabında 140 sayısını verir.]

[İlim, yüce Allah'ın sıfatıdır; bütün sıfatlardan daha üstündür.]

Matleb-i ilme çalış ol a'lem
Farzdur didi Resûl-i Ekrem

[İlim öğrenmeye çalış ve daha bilgili ol. Resul-i Ekrem ilim öğrenimi hakkında "farzdır" dedi.]

Dahı emr eyledi ol sâhib-i ilm
"Mehdden lahde dek ol tâlib-i ilm"

[Yine o ilim sahibi (Resul-i Ekrem Efendimiz) dedi ki: "Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz!"]

İlm içün oldı şeh-i hıtta-i nûr
"Rabbi zidnî" talebiyle me'mûr

[Nur diyarının sultanı ilim hakkında "Rabbî zidnî"[30] isteğine memûr oldu.]

Bulagör öyle medîneye vusûl
Ki kapusı ola dâmâd-ı Resûl

[Öyle bir ilim şehrini arayıp bul ki kapısı Peygamber'in dâmâdı Ali olsun][31]

İlmdür mâşıta-i rû-yı vücûd
İlmdür vâsıta-i bûd ü ne-bûd

[Varlığın yüzünün süsleyicisi ilimdir. Var ile yoku bilme yolu, yine ilimdir.]

İlmdür mâ'ide-i Rabbânî
İlmdür mevhibe-i Yezdânî

[İlim İlâhî bir sofradır. İlim Allah'tan insanlara bir bağıştır.]

İlmdür râbıta-i izz ü alâ
İlmdür bâis-i temkîn ü safâ

[Değer ve yücelik bağı ilimdir. Gönül berraklığı ve ağırbaşlılığın sebebi ilimdir.]

İlmdür zâbıta-i câh u celâl
İlmdür râbıta-i birr ü nevâl

---

30 ["Rabbî zidnî ilmen" ibaresi, "Rabbim ilmimi artır" mealinde bir ayettir. (*Kur'ân-ı Kerîm*, Tâhâ, 20/114).

31 [Şair burada "Ben ilmin şehriyim; Ali onun kapısıdır. O halde ilim isteyen kimse kapıya gelsin" manasındaki hadise işaret etmektedir.]

[İlim büyüklük ve mertebenin güvenliği ve koruyucusu, doğruluğun ve talihin bağı…]

İlm bir lücce-i bî-sâhildür
Anda ‘âlim geçinen câhildür

[İlim sahili olmayan bir denizdir ki onun içinde âlim geçinenler gerçekte câhildir.]

Cehle Hak, mevt didi ilme hayât
Olma hem-hâl-i gürûh-ı emvât

[Allah, cahillik için “ölüm”, ilim için “hayat”tır dedi.[32] Sen de sakın ölü güruhuyla aynı durumda olma!]

İlmün envâ’ı ile ol hâlî
Belki lâzım gele isti‘mâli

[Çeşitli ilimlerle kendini donat; zihnini doldur! Belki bir gün ona ihtiyacın olur da kullanman gerekir.]

Bilmek elbette degül mi ahsen
Sorsalar ben anı bilmem dimeden

[Bir şeyi bilmek, sorulduğu zaman “Ben onu bilmiyorum” demekten daha güzel değil mi?!.]

Hazretün nâsa budur telkîni
“Utlubu’l-ilmi velev bi’s-Sîni”

[Hz. Peygamber’in insanlara telkini şudur: “İlim Çin’de de olsa gidip alınız.”]

İtme âr öğren oku ehlinden
Her şey’ün ilmi güzel cehlinden

[Bir şeyi ehlinden öğren ve bunu yaparken utanma. Çünkü herşeyin bilinmesi bilmemekten daha iyidir.]

Cühelâ âlime nisbet, hardur
Belki hardan da bile ebterdür

[Cahiller âlimlere nispetle eşektir; belki eşekten de aşağıdır.]

Kandedür bî-haber ü kande habîr
Mütesâvî degül a’mâ vü basîr

[32] [Bu beyitte şu manadaki ayete işaret edilmektedir: “Dirilerle ölüler de bir olmaz. Şüphesiz Allah dilediğine işittirir...” (*Kur’ân*, Fâtır, 35/22).]

[Birşeyden habersiz olan cahil nerede; herşeyi bilen nerede?!. Gören ile görmeyen bir değildir…]

Ne kadar bulsa da izzet ü şevket
Câhile câh ile gelmez rif'at

[Ne kadar ululuk ve maddi üstünlük bulsa da cahile mevki ile yücelik gelmez.]

Cehldür mâye-i şerm ü haclet
Cehldür mûris-i zill ü nekbet

[Utanma ve mahcubiyetin kaynağı cehâlettir. Alaçaklık ve düşkünlüğü veren de yine aynı câhilliktir.]

Cehldür âdeme zindân-ı belâ
Ki düşenler göremez rû-yı rehâ

[Cehalet insana bir belâ zindanıdır ki içine düşenler ondan kurtuluşun yüzünü görmez.]

Cehldür mahz-ı adem, ilm vücûd
Hiç berâber olur mu bûd ü ne-bûd

[İlim, varlığın; cahillik ise yokluğun kaynağıdır. Hiç var ile yok beraber olabilir mi?]

Matlabun eyle maâlî-i umûr
Vâdî-i felsefeden eyle ubûr

[İşlerin yücelerini öğrenmeye bak ve felsefe vadisinden geç git!..]

Olmaya ilm kadar emr-i bülend
İlmden görmedi hiç kimse gezend

[İlimle uğraşmak kadar yüce bir iş olmadı; ilimden de hiçkimse zarar görmedi.]

Ger reâyâ vü gerek sâhib-i tâc
Lâbüd olur ulemâya muhtâc

[Gerek idare edilen halk olsun; gerek idare eden padişah, muhakkak âlimlere muhtaç olurlar.]

Şeref-i ilme nihâyet yokdur
Sıfat-ı Bârî'ye gāyet yokdur

[Yaratıcı olan Allah'ın sıfatlarına sınır olmadığı gibi ilmin şerefine de bir son yoktur.]

Olmayınca mütenâhî-i ulûm
Mümkin olur mu tenâhî-i ulûm

[İlimlerin sonu gelmeyince (bütün ilimler öğrenilip bitmeyince), hiç ilmin sonu gelir mi (İlimler sayı olarak biter mi)?]

Kalma kışrında ulûmun ammâ
Olagör vâsıl-ı lübb-i ma'nâ

[Fakat ilmin kabuğunda kalma; mânânın özüne ulaşmaya bak!]

Zâhirün bâtınına eyle ubûr
Yek perle uçabilür mi tuyûr

[Zahirî ilmin içine geç! Kuşlar tek kanatla uçabilir mi?!.]

Hânenün zâhiridür cây-ı güzâr
Halvetün[33] bâtınıdur cây-ı karâr

[Nitekim yürünüp geçilen yer evin dışıdır. Oturulup durulacak yer ise o evin içindeki halvettir.]

Sâhil-i bahrda olsun mu le'âl
Gevheri ister isen ka'rına dal

[Hiç denizin sahilinde inci olur mu? Cevher istiyorsan, elbette derinine dalman lâzım.]

Sarf u Nahv ü 'Arabiyyet lâzım
Arabî bilmege âlet lâzım

[Sarf, Nahiv[34] ve Arapça bilmek lâzım. Arapça öğrenmek için de vasıta gerekir.]

Lîk âletle geçürme evkāt
Bî-taammül neye yarar âlât

[Lâkin sen yine de vasıtayla vakitleri geçirme. Aleti işletmedikten sonra, teorik bilgilerin ne faydası olabilir?]

İlmün it cümlesini istihsâl
Cümlesin itme velî isti'mâl

[İlmin hepsini elde et, ama hepsini kullanma!]

---

33 [Halvet yalnız kalınan yer demek olup yalnız başına oturulup ibâdetle vakit geçirilen yer için de bu tâbir kullanılır. Ayrıca iki kişinin yalnız kalmasına da halvet denir.] Bkz. İskender Pala, Şair Nabi *Hayriye*, s. 245.

34 [Sarf ve Nahiv dilbilgisi ve sentaks ilmi olup eskiden medreselerde öğrencilere önce bu bilgiler verilirdi.] Bkz: İskender Pala, Şair Nabi *Hayriye*, s. 245.

Sana kâfîdür ola nakş-ı zamîr
İlmden fıkh u hadîs ü tefsîr

[İçin süsü olarak sana ilim dallarından fıkıh, hadis ve tefsir kâfîdir.][35]

Gayrısın oku velî itme amel
Olma pâ-mâl-i da'âvî vü cedel

[Bunların dışında kalan ilimleri de öğren ama bildiklerini uygulama ki fikir çatışmalarıyla ve gereksiz çekişmelerle ayaklara düşmeyesin!][36]

Fıkhdan eyle ibâdâta nazar
Eyleme semt-i daâvîye güzer

[Hatta fıkıh ilminin de ibadetler bahsiyle ilgilenip davalar tarafına geçme!]

Naks virmez iki âlemde sana
Bilmemek mes'ele-i bey' ü şirâ

[Zaten dünyada da ahirette de alış-veriş meselesini bilmemek sana bir noksanlık vermez.]

Nâbî'nin ilme teşvik ve övgüye ait olan bu manzumesi güzel ve kuvvetlidir. Beş on sene evveline gelinceye kadar mekteplerimizde okutulan okuma kitaplarına ve seçilmiş eserlere bu parçayı alırlardı. Zayıf tarafı fazla skolâstik[37] olmasıdır. Onun lüzumlu gördüğü ilim; varlıkların ve hayatın hakikatlerini görme ve araştırmayı değil, belki belirli nakledilecek bilginin öğretilmesini gerektirir. Yalnız Nâbî'nin değil, belki bütün son birkaç asır düşünürlerinin ve âlimlerinin öğrenim hakkındaki anlayışları, pek nadir istisnalar dışında genellikle böyle değil midir? Nâbî'nin ilim olarak yalnız fıkıh, hadis ve tefsiri tavsiye ederek oğluna öteki ilimlerle ilgilenmeyi yasaklaması, hattâ dinî hükümlerin muamelât[38]

---

35 [Fıkıh, İslâmın ameli ve şer'î tarafını anlatan ilimdir. Hadis, peygamberimizin sözleri ve onlar üzerine kurulan ilimdir. Tefsir ise Kur'an-ı Kerim'in açıklaması ve üstü kapalı anlatılan ayetleri şerh ilmidir.] Bkz. İskender Pala, *Şair Nabi Hayriye*, s. 246.

36 [Peygamberimiz Allah'a karşı "Faydasız ilimden sana sığınırım." diye dua edermiş. Şairin bilmeye müsaade edip de kullanılmasında sakınca gördüğü ilim bu türdendir.] Bkz. İskender Pala: *Şair Nabi Hayriye,* s. 246.

37 Skolâstik: is. (skolâstik) Fr. Scolastique fel. 1. İnanç ve bilgiyi kiliseyle, özellikle Aristoteles'in bilimsel sistemini uyumlu bir biçimde birleştirmeye çalışan Orta Çağ felsefesi. Bkz: Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 10. bs., Ankara 2005.

38 Muâmelât: Geniş anlamıyla fıkhın ibâdetler dışında kalan kısmını, dar anlamıyla daha çok mal varlığına ilişkin hükümleri ifâde eden terim. Daha geniş bilgi için bkz: Bilal Aybakan, "Muâmelât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, c. 30, s.

kısmıyla meşgul olmaktan bile sakındırması, o devrin değerlerini ve asırlarca bizim toplumumuzda hüküm süren anlayışların mahiyetlerini göstermesi bakımından ibret vericidir. O zaman Avrupa'da birçok uygulaması ve neticeleri bile meydana gelmeye başlayan pozitif ve maddî bilimler bizim düşünür geçinen büyüklerimiz için son zamanlara kadar tamamıyla meçhul kaldı.

Nâbî nakletdiğimiz bölümün ardından yazdığı "Matleb-i Ma'rifet-i Rabbânî" [İlâhî Bilgiler Bahsi] kısmında da:

Hikmet ü felsefeden eyle hazer
Evliyâ nüshasına eyle nazar

[Velilerin yazdıkları kitaplara bak; hikmet ve felsefeden kaçın!]

Nefes-i pâk-i 'azîzân-ı tarîk
İder insânı karîn-i tahkîk

[İnsanı hakikate yaklaştıran, Allah yolunda yüce mertebelere ulaşan kişilerin temiz nefesleri, sözleridir.]

diyerek ilâhiyat hakkındaki tavsiyelerini sağlamlaştırıyor.

Nâbî oğluna çeşitli ilimleri ve İlâhî bilgileri anlattıktan sonra "Der-Beyân-ı Şeref-i İstanbul" [İstanbul'un şeref ve yüceliğinin anlatılması] başlığı altında İstanbul'u ballandıra ballandıra anlatıp övmektedir. Her mükemmelliğin, her hüner ve sanatın orada bulunduğunu, eğer havası fazla değişken olmasa, "hele o mübarek vebası olmasa" oradan hiç çıkmayacağını, taşra halkı ve kültürünün İstanbuldakine nisbetle pek değersiz olduğunu söylüyor ve belki de bunlarla oğluna kemâle erme ve yükselme için İstanbul'a mutlaka bir defa gitmek gerekeceğini aşılamış oluyor.

"Matleb-i Lâzıme-i Hüsn ü Cemâl" [Şekil ve yüzce güzelliğin gerekliliği bahsi] bölümünde evlâdına güzellik sevgisi vermek istemekle beraber meşrû aşkı tavsiye edip tabiata aykırı eğilimleri çirkin görmektedir.

"Kudretün yitdügin al eyle safâ
Olsun evlâdına esbâb-ı bekā"

[Kudretinin yettiğini al; safa eyle ki çocuklarına ve soyunun devamına sebep olsun!] beyti eskilerin kadın ve evlilik hakkındaki görüşlerini pekiyi özetler.

318-319.

"Matleb-i Kā'ide-i İstignâ" [Tokgözlülük yolunu tutma bahsi] başlığı altında:

"Eyleme kimseye arz-ı hâcet
Olma ham-geşte-i bâr-ı minnet"

[Kimseye ihtiyacını arz etme; minnet yükü altında eğrilme.] diye ağırbaşlılık ve tokgözlülük tavsiye ediyor. Aynı zamanda:

"Sanma erzâkını muhtâc-ı taleb
Çekme bîhûde yire renc ü ta'ab

[Sana rızık olarak verilen şeyin seni bulması için birinden istemeğe ihtiyacın olduğunu sanma. Başkasından isteyip de boş yere mihnet ve sıkıntı çekme.]

Ol atâyâsına Hakk'un vâsık
Oldı rızkun sana senden âşık"

[Allah'ın sana bahşedeceğine güven ki rızkın, rızkın sana senin ona olan aşkından daha âşıktır.] türünden sözlerle Doğu'da [İslâm ülkelerinde] birçok beceriksizliklerin sebebi olan alın yazısı hakkındaki kanaatini tekrar ediyor. Ağırbaşlı ve tokgözlü olmak için mutlaka istemesini bilmemek, girişkenlik ve irade kudretinden mahrum olmak gerekmediğini isbat etmeye lüzum yoktur.

Hayriyye bundan sonra "Der-Beyân-ı Sıfat-ı Hezl ü Mizâh" [Gayri ciddi söz ve mizahın vasıfları hakkında] bölümünde mizah ve hicvi yasaklayıp "Der-Beyân-ı Şeref-i Lutf u Kerem" [Lütuf ve kerem (İyi muamele ve cömertlik)in şerefi hakkında] kısmında da iyi geçinmeyi ve herkese nazik davranmayı tavsiye ediyor. Bunların ardından "Der-Beyân-ı Şeref-i Hulk-ı Hasen" [Güzel huyun şerefi hakkında] ve "Nehy-i Etvâr-ı Nifâk u Tezvîr" [Fesatçılık ve bozgunculuk durumlarının yasaklanması], "Nehy-i Âlûdegî-i Reml ü Nücûm" [Kum falı ve astrolojiyle uğraşmanın yasaklanması], "Nehy-i Âlâyiş-i Câm-ı 'İşret" [İçki kadehine bulaşmanın yasaklanması], "Nehy-i Âlâyiş-i Zîb ü Sûret" [Yüzü süslemeye bulaşmanın yasaklanması], "Nehy-i A'yânî vü Zulm-i Fukarâ" [İdareci olmanın ve fakirlere zulmetmenin yasaklanması], "Nehy-i Âlûdegî-i Kizb ü Nifâk" [Yalan ve ikiyüzlülüğe bulaşmanın yasaklanması], "Der-Beyân-ı Şeref-i Sabr u Şekîb" [Sabır ve sabırlılığın şerefini açıklar], "Nehy-i Bâzîçe-i Nerd ü Şatranc" [Tavla ve Satranç oynamanın yasaklanması], "Der- Beyân-ı Zarar-ı Nakl-ı Kelâm" [Lâf taşımanın zararlarını açıklar] adlı bölümler teorikte ve bilhassa pratikte ahlâkın her devir için yaklaşık olarak aynı olan genel tavsiye ve nasihatlerini içine almaktadır ki bunlarda pek dikkat çeken özelliklere denk gelmediğim için burada onları tahlil ederek konuyu uzatmaya gerek görmüyorum.

"Der-Beyân-ı Ferah-ı Fasl-ı Bahâr" [İlkbahar mevsiminin içaçıcılığı hakkında] başlığı altında ilkbahar mevsiminde gezintiye çıkıp Allah'ın kudretinin eserlerini görmek ve kuşların nağmelerini dinlemek tavsiyesinde bulunduktan sonra:

"Nağme-i şûh-ı hoş-âheng-i beşer
Hâh u nâ-hâh ider insâna eser"

[İnsanların hoş ahenkli şuh nağmeleri de insana ister istemez tesir eder.]

beyitleriyle musiki sevgisini aşılıyor. Fakat faydasız işlere ve nefsin arzularına vesile olduğu için temkinli olmasını, özellikle bu eğlence vasıtalarını asla evine sokmamasını tenbih etmeği de unutmuyor.

"Matleb-i Hüsn-i Kelâm-ı Mevzûn" [Vezinli sözün güzelliği bahsi] bölümü Nâbî'nin edebî görüşünü ifade ediyor ki, bu görüşün bütün divan şairlerinde aynı şekilde olduğunu tekrar etmeye gerek yoktur. Her şeyden evvel Arapça ve Farsça mükemmel olarak bilinecek, Arapların ve Farsların bütün büyük şairleri okunmuş olacak. Nâbî'nin bu benzerlikte belki ayrı bir özelliği varsa o da şiirin mutlaka hikmetli olması gerektiğini söylemesidir. Bir divan şiiri üstadı olarak tabiatıyla şiirde taze mazmun, teşbih, istiare, tevriye,[39] cinas ve iham[40] gibi sanatları da zaruri görür ve bunlar olmadan şiir söylemektense sessiz kalmanın daha iyi olduğu fikrini savunarak zamanının bazı çok kullanılmış manalar ve bütün dünyanın bildiği meşhur sözler ile geçinen şairlerine sataşır.

Hayriyye'de dikkat çeken bir ziraatle ilgili şiir de var: "Matleb-i Mezrâ'-ı Kişt ü Hırmen" [Harmancılık ve ekip biçme bahsi]. Burada Nâbî:

"Zer'dür âlet-i tahsîl-i ni'am
Evvelîn kâr-ı cenâb-ı Âdem"

[Nimetler elde etmenin vasıtası ekip biçmedir. Hz. Âdem'in ilk işi de budur.][41] diye tarımı anlatıyor. Ancak çiftlik idaresinin toprağını başkasına ektirmek veya bizzat ziraat yapmak gibi her iki şekilde de

---

39 [Tevriye: ed. Birkaç mânâsı olan bir kelimenin en uzak mânâsını kasdetme.] Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, haz. Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi, 23.bs., Ankara 2006.

40 [İhâm: ed. İki mânâlı kelimelerden en az kullanılan mânâyı bilerek kullanma.] Bkz: age.

41 [Hz. Âdem Cennet'ten çıkarılıp da Dünya'ya indirildiğinde toprağı ekip biçerek geçinmiştir. İlk defa topraktan mahsul yetiştirdiği için Hz. Âdem çiftçiliğin pîri sayılır.] Bkz. İskender Pala, *Şair Nabi Hayriye*, s. 252.

zorluklarını ve mahzurlarını sayarak netice itibariyle oğluna tarımla meşgul olmayı tavsiye etmiyor.

"Matleb-i Dağdağa-i Paşayî" [Paşalık sevdası (gürültü patırtısı) bahsi] bölümü önce ekonominin[tasarrufun] gerekliliğine dair nasihatlerle başlar:

Def'aten itme tehî hemyânun
Nice bâzîçesi var dünyânun

[Keseni bir defa da boşaltmamaya bak ki dünyanın nice oyunları vardır.]

Harcını itme gözüm nûrı ziyâd
Ne kadar vâsi' olursa îrâd

[Ey gözümün nuru oğul! Gelirin ne kadar çok olursa olsun, giderini arttırma!]

Bağçeler seyri olursa matlûb
Yetişür binmek içün bir merkûb

[İstediğin bağ-bahçe gezintisi ise binmen için bir binek kâfidir.]

Masraf-ı ahûrına oldukça zebûn
Yorulur atlu, yayandan efzûn

[Ahır masrafı altında ezilen atlı, yayadan fazla yorulur.]

Bu bölümde hizmetçileriyle emri altında bulunanlara para yetiştiremediği için köylüyü kasıp kavuran bazı eski paşaların durumlarının anlatılmasına dair beyitler iki, iki buçuk asır önceki zayıf idaremizle ilgili ibret verici hatırlatmaları içerir. Aynı şikâyetleri "Matleb-i Nehy-i Kazâ[42] vü Kısmet" [Kadılık ve miras taksiminden kaçınma bahsi] başlığı altında kassâmların,[43] hâkimlerin, kadıların rüşvetlerini tasvir eden parçaları okurken de buluyoruz.

Şair zamanının hatırı sayılır üst seviye memurlarını düşündükten ve herbirinin kirli olan iç yüzünü gösterdikten sonra oğluna eğer gözü memuriyete takılırsa divan hocası olmayı tavsiye ediyor. Bu mesleğin diğerlerinden saygın olmakla beraber rahat olduğunu da tercih sebepleri arasında sayıyor.

---

42 [Kadı: Hukukî uyuşmazlıkları ve davaları karâra bağlamak üzere devletçe tâyin edilen görevli, hâkim.] Daha geniş bilgi için bkz: Fahrettin Atar, "Kadı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, c. 24, s. 66-69.

43 [Kassâm: mirasçılar arasında mirası taksim eden ve küçüklerin hakkını koruyan şeriat memuru.] Bkz: Ferit Devellioğlu, a.g.e.

§ Nâbî'nin oğlunu şiddetle menetttiği bir meslek de kimya,[44] yani batıl kimyadır. "Nehy-i Âmîziş-i Kayd-ı İksîr"[45][İksir düşüncesiyle geçinmeyi yasaklama] bölümünde kimyanın batıllığını uzun uzun izah edip iddiasını bir "kimyager" hikâyesiyle isbat ediyor. Hikâyenin özeti şudur:

"Vaktiyle kimyagerin biri bir altını toz hâline sokarak içine bazı maddeler karıştırır ve adını "Hıtâ[46] Tıramunu"[47] adını verdikten sonra bir aktara[48] satar. Aynı zamânda padişaha da bir dilekçe vererek altın üretmenin yöntemini bulduğunu ve hazineyi altınla dolduracağını arz eder. İstek üzerine padişahın yanına getirilen kimyager, tecrübesini göstermek için bir kâğıda üç madde ismi yazar ki biri kendi icad ettiği bir madde olan "Hıtâ Tarâmûnu"dur. Saraydan etrafa gönderilen adamlar diğer maddeleri buldukları hâlde Tarâmûnu bulamazlar. Aktarlar birbirine girer. Nihayet sözü geçen tozu alan aktar kendisinde ismini bilmediği bir toz bulunduğunu haber verir. Bunu alıp getirirler. Kimyager "Tamam işte Hıtâ Tarâmûnu budur" der ve padişahla bir odaya kapanarak altın zerrelerini durultur, dibe çöktürür. Denemeden alınan başarılı sonuç üzerine padişah fevkalâde memnun olup hazinesini dolduracak altın üretimi sevdasına düşer. Fakat kurnaz kimyager bu maddenin Hıtâ şehrinde, yani Moğolistan'da bulunduğunu ve elde edilmesi için oraya gitmek gerektiğini anlatır. Padişah kendisine gerekenden fazla yol harçlığı vererek hayalî "Hıtâ Tarâmûnu"nu getirmek üzere yola çıkarır.

Bu mesele tabii ki herkese yayılır. O zaman ismini duyduğu ahmakları defterine yazmakla meşgul garp bir derviş varmış. İşi haber

---

44 [Kimyâ, sun'î olarak altın veya gümüş yapma ilminin adı idi. Bununla uğraşanlara ehl-i kâf denirdi. İslâmda bunu ilk yapan kişi Câbir b. Hayyân'dır. En meşhur kimyacı da Tuğyânî isimli bir zattır. Bugün artık kimya kelimesinin bu anlamı kaybolmuştur.] Bkz. İskender Pala, *Şair Nabi Hayriye*, s. 254-255.

45 [İksîr: Ortaçağ kimyacılarının çok tesirli ve herhangi bir maddeyi altına dönüştürecek kadar kuvvetli olduğuna inandıkları madde.] Daha fazla bilgi için bkz. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken yay., 7.b., Ankara 2000.

46 [Hata: Çin'in kuzeyinde bölge: bu bölgede yaşayan moğol kavmi. (Hatay, Hattan, Hıta, Hittay da denir). Hata bölgesi Moğolistan, Mançurya, Doğu Türkistan ve Sibirya'nın bir bölümünü içine alır.] Daha fazla bilgi için bkz. *Meydan Larousse*, c. 8, s. 474.

47 [Hıta, bilindiği gibi Çin'e verilen bir isimdir. Doğu Türkistan taraflarına da Hıta denir. Tıramun ismi de maddesi gibi uydurmadır.] Bkz: İskender Pala, *Şair Nabi Hayriye*, s. 255.

48 [Aktar: ('attâr) baharat veya güzel kokular satan kimse.] Bkz: Türk Dil Kurumu: *Türkçe Sözlük*.

alınca defterin ta başına padişahın ismini yazar. Dervişin böyle yazdığını padişaha haber verirler ve tabii ki yaka paça huzura getirirler. Derviş der ki: "Bu kadar mal dolandırıp yola çıkan bir serserinin geri dönmesini sağduyu sahibi biri kabul etmeyeceğine göre padişahım, insaf et defterin başına seni yazmayayım da kimi yazayım?" Bu cevap padişahın hoşuna gitmiş olacak ki sorar: -Peki ya gelecek olursa o zaman ne yapacaksın?" Derviş derhal şu cevabı verir: "Farz edelim ki gelecek olursa, o zaman defterin başından senin ismini siler, yerine onun adını yazarım…"

Nâbî kimyayı yalnız batıl kimya olarak görüyor. Hâlbuki 16'ncı asırdan, yani Nâbî'den iki asır önceki bir zamandan beri Avrupa'da kimya, tıbba ve sanayiye tatbik edilmeğe başlanmıştı. Bununla birlikte Nâbî'den yüz sene sonra yaşayan "Sünbülzâde Vehbî" de *Lutfiyye*'sinden anlaşıldığı üzere kimyayı yine böyle tanımıştır. Bu durum atalarımızın son asırlarda dünyadaki değişmelere karşı gözlerini ne kadar yummuş olduklarını gösteren örneklerden birini gösterir.

"Mebhas-i Lâzıme-i Hikmet ü Tıbb" [Hikmet ve tıbbın gerekliliği bahsi] bölümü tıbbın gerekliliğini, cahil doktorların vasıflarını ve o devrin tıbbî tedbirleriyle ilgisi olan uzmanlar için incelemeye değer bazı esasları ihtiva ediyor. Kitap, "Mebhas-i Lâzıme-i Hayr-Du'â" [Hayır duanın gerekliliği bahsi] başlığı altında Ebu'l-hayr'a yönelik birçok baba duasının ardından son bulmaktadır.

§ Buraya kadar yapılan tahlillerden anlaşılıyor ki, "*Hayriyye*" iki, iki buçuk asır önceki eğitim ve öğretim anlayışımızı göstermesi bakımından dikkate değerdir. Birçok yerde olduğu gibi bizde de eğitim uzun süre ancak geçmişi geleceğe taşıyan bir köprü hizmeti gördü. Nâbî oğluna zamânının ve bizzat kendinin alışkanlıklarını devrediyor. Bizden öncekiler dünyadaki yeniliklerden ve değişmelerden habersiz olmasalardı, Avrupa'da 15'inci asırda başlayan fikrî değişimlerden biz de vaktinde istifade ederdik. Nâbî'den yaklaşık olarak bir asır önce yaşayan "Montaigne,[49] Rabelais,[50] Bacon,[51] Descartes,[52] Comenius,[53] Fenelon"[54]

---

49 [Montaigne (Michel Eyquem De): Fransız ahlakçısı (Montaigne şatosu, Perigord 1533 – aynı yer 1592).] Daha fazla bilgi için bkz. *Meydan Larousse*, c. 14, s. 109-110.

50 [Rabelais (François): Fransız yazarı (La Deviniere, Chinon yakını 1494'e doğru - Paris 1553).] Daha fazla bilgi için bkz. Age., c. 16, s. 372-373.

51 [Bacon (Francis) : Verulam baronu, İngiliz devlet adamı ve filozofu (Londra 1561 – ay.y. 1626).] Daha fazla bilgi için bkz. Age., c. 2, s. 442.

52 [Descartes (Rene) : Fransız filozof ve matematikçisi (La Haye, Touraine 1596 – Stockholm 1650).] Daha fazla bilgi için bkz. Age., c. 5, s. 228-229.

53 [Comenius: Çek hümanisti Jan Amos Komensky'nin Latinceleştirilmiş adı (Uhersky Brod, Moranya 1592 – Amsterdam 1670).] Daha fazla bilgi için bkz.

gibi Avrupa edip ve düşünürlerinin, hattâ beş asır önce yaşayan "Sâdî"nin görüşleriyle Nâbî'nin düşüncesi arasında bile çok büyük mesafeler var. Düşünmeli ki Nâbî "Jean Jacques Rousseau"[55] ile aynı asırda yaşamıştır. Dâhi olmayan ve hatta skolâstik düşünen bir beyinde zamanının yanlış anlayışlarından kurtulan, kapsayıcı ve kuşatıcı bir fikir yaşayamazdı ve bu tarzda kafalar bizde şu an bile devam etmektedir. Bu sebeple dar görüşlerinde dolayı Nâbî'yi mazur görmek ve *Hayriyye*'yi hicrî 11. [miladî 17.] asrın sonlarında yaşayan Osmanlı Türklerindeki eğitim ve öğretim anlayışı için ancak bir belge şeklinde anmak gerekir.

İbrahim Alâaddin

Kaynakça

CEYHAN, Âdem; "Eğitim Bakımından Gülistan", *Turkish Studies*, S. 2/4, Fall 2007, c. 1, s. 228-246.

DEVELLİOĞLU, Ferit*; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Hzr. Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi, 23. b., Ankara 2006.

ERSOY, Mehmet Akif; *Safahat*, haz. Yakup Çelik, Akçağ yay., Ankara 2008.

"GÖVSA, İbrahim Alaettin", *Türk Dili ve Edebiyâtı Ansiklopedisi*, Dergah yay., İstanbul 1979, c. 3, s. 366.

İbrâhim Alâaddin, "Terbiye Nokta-i Nazarından Gülistan", *Tedrîsât Mecmuası*, Şubat 1341 (Şubat 1925), nr. 64, s. 67-81.

İSEN, Mustafa- Rıdvan Canım, *Hamâmîzâde İhsan Hayatı Eserleri ve Divanı*, Ankara 1989.

İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul tarihsiz, c. 1-15.

KAPLAN, Mahmut, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi yay., Ankara 1995.

KAPLAN, Mehmet, "Nabi ve Orta İnsan Tipi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1961, c.

Age., c. 4, s. 250.

54 [Fenelon (François De Salignac de La Mothe-): Fransız yazarı ve rahibi (Fenelon şatosu, Perigord 1651 – Cambral 1715).] Daha fazla bilgi için bkz. Age., c. 7, s. 13.

55 [Rosseau (Jean-jacques), Fransız yazarı ve filozofu (Cenevre 1712 – Ermenonville, Senlis yakınları 1778).] Daha fazla bilgi için bkz. Age., c. 17, s. 65-66.

11, s. 25-44.

KAYAOĞLU, İ. Gündağ, "Hamâmîzâde İhsan ve Hayatı, Eserleri", *Müteferrika*, S. 7, İstanbul 1995, 97-105.

MENGİ, Mine, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ yay., Ankara 2000.

MENGİ, Mine, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, 2. b., Atatürk Kültür, Dil ve Târih Yüksek Kurumu yay., Ankara 1991.

Meydan Larousse Ansiklopedisi, Sabah Gazetesi Yay., İstanbul 1992, c. 1-24.

Muallim Naci, *Lugat-ı Naci*, Çağrı yay., İstanbul 1987.

PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken yay., 7. b., Ankara 2000.

PALA, İskender, *Şair Nâbî Hayriye*, Bedir yay. İstanbul 1989.

Şemseddin Sami, *Kāmûs-ı Türkî*, Çağrı yay., İstanbul 2006.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 10. b., Ankara 2005.

Türk Dili ve Edebiyâtı Ansiklopedisi, "GÖVSA, İbrahim Alaettin", Dergah yay., İstanbul 1979, c. 3, s. 366.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1988-2013, c. 1-44.

EVLİLİK KURUMUNU KORUMA İŞLEVİYLE HALK ANLATILARINDA ÖLÜM[*]

Dr. Evrim ULUSAN ÖZTÜRKMEN[**]

Giriş

Bu çalışmanın konusu, genel olarak halk anlatılarında "ölüm" olgusu ve ölüm olgusunun ideal bir evliliğin sürdürülmesindeki işlevidir. 2007–2009 yılları arasında İzmir'in Kemalpaşa ilçesine bağlı Yörük ve Çepni köylerinde yaşayan kadınlardan derlenen yedi anlatıda, anlatıların genellikle kadın kahramanlarının öldürme eylemi gerçekleştirmesi ve yine kadın olan anlatıcıların öldürme eyleminin gerekçelerini onaylayan sapmaları[1] bu anlatılardaki ölüm motifinin işlevi konusunda bir sorgulamayı gerekli kılmıştır.

Çalışmada, yüzeysel okumalarda dikkatimizi çeken bir özellikten hareket edilmiştir. Anlatılardaki "aile üyelerinden birini öldürme" merkeze alınmış ve anlatılardaki öldürme eylemlerinin, evlilik kurumu ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Anlatıların yapısından hareketle ölümlerin görünümleri, nedenleri, sonuçları, ölenler ve öldürenler, işlevleri ve ideal evliliğin kurulup sürdürülmesi, ideal olmayan evliliğin ise bitirilmesi amacıyla ölenlerin ve öldürenlerin hangi toplumsal değerleri temsil ettikleri üzerinde yoğunlaşılmıştır. Anlatıların ortak niteliklerinden

---

[*] Bu çalışma, 5-6 Mayıs 2014 tarihinde, Marmara Üniversitesi'nde düzenlenen "Sanat ve Edebiyatta Kadın Sempozyumu"nda sunulmuş bildirinin geliştirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

[**] Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, *evrimu@gmail.com*

[1] Ara söz (sapma/digressyon), Her türlü halk anlatısında (hikâye, destan, masal, fıkra, efsane, türkü vb.) anlatıcının dinleyicilere görüşlerini aktardığı veya ek açıklamalar yaptığı "ana temadan kopan" bölümdür. Ara sözler, asıl anlatının ana temasından içerik olarak bağımsız olabileceği gibi, ana temayla bağlantılı olarak anlatıcının yorumlarını ve dinleyicilere aktarmak istediği dolaylı bilgileri de içerebilir. İlhan Başgöz, ara sözleri anlatıdaki işlevlerine göre sınıflandırmıştır; "açıklayıcı ve öğretici ara sözler", "görüş, yorum ve eleştiriler", "şahsi serzeniş ve itiraflar" (İlhan Başgöz, "Sözlü Anlatımda Ara Söz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsi Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi", Çev. Doç. Dr. Metin Ekici, *Milli Folklor,* S. 50, s. 90, ss. 86-104). Bu çalışmada yer alan anlatılardaki sapmalar, kaynak kişilerin anlatılar hakkındaki görüş, yorum ve açıklamalarını içermekte ve metni üreten/yaşatan bireyler için metnin anlamı hakkında araştırmacıya bilgi vermektedir.

hareketle çalışmanın yanıt aradığı sorular şunlardır; tüm anlatılarda yer alan öldürme eylemini kimler hangi sebeplerle gerçekleştirmiştir? Anlatılarda öldürülenler kimlerdir? Öldürülenlerin ortak nitelikleri nelerdir? Ölüm öncesi ve sonrasında anlatı içeriğinde ne gibi dönüşümler gerçekleşmiştir? Ölüme tanıklık edenlerin tepkileri nasıldır? Anlatıcıların yorumları ne yöndedir?

Kültür, Aile Kurumu, Anlatıların İşlevi

Bireyler arası etkileşimin, duyularla üretilen veya eylemlerle sunulan deneyimler kültürü, kültürel sistem de diğer ağlarla birlikte toplumsal sistemi oluşturur.[2] Kültürün alt yapılarından biri olan folklorun türlerinden olan söze dayalı anlatılar, toplumsal sistemi oluşturan kurumları kurucu, destekleyici ve dönüştürücü işlevlere sahiptirler. Toplumsal bir yapının sürdürülebilmesinde benzer motifler taşıyan halk anlatıların işlevinin merkeze alındığı bu çalışmada yer alan her bir anlatının kendinden daha gelişmiş ortak bir üst sistemi, "evlilik kurumunu" kurucu ve dönüştürücü işlevleri belirlenmiştir. Bir ceza türü olarak "ölüm", anlatının üretildiği ve aktarıldığı Kemalpaşa köylerinde aile kurumunun ideal olarak kabul edilen doğasını sürdürme işleviyle ön plana çıkmakta, "ideal" olarak kabul edilen sistem için gerekebilecek önlemleri hatırlatmakta, bu yönüyle bir toplumsal kurumun sürdürülebilirliğini desteklemektedir. Çalışmada yer verilen anlatıların ortak niteliği, çeşitli görünümlere sahip ölüm motifinin; statü/yaş/etnik kimlik/güzellik yönünden denk olma/ tek bir kişiyle evlenme/aynı türden bireylerin evlenebilmesi gibi yöredeki evlilik kurumunun temel niteliklerini pekiştirme işlevidir. Bu temel kurallara uymayan niteliklere sahip kadın-erkek birlikteliklerinin veya evliliklerin, genellikle anlatının başkahramanı kadınlar tarafından aileden birinin öldürmeye kadar gidebilecek cezalarla sonlandırılmıştır. İdeal bir ailenin kurulmasını engelleyen aksaklıkların giderilmesi için öldürülenler ise kuraldışı aile kurup çocuk sahibi olan insan azmanı bir canavardan öz evlatlara, statü olarak gelin olmaya uygun görülmeyen bir "çingene"den öz kız kardeş, kız evlat veya üvey evlat gibi ilişkilere doğru çeşitlenebilmektedir.

Çalışmada yer verilen anlatılardaki ölüm ile ilgili epizotlar şunlardır:

- Kadın, (kendisini kaçıran ve çocuklarını yiyen) insan azmanı kocasını öldürür.
- İnsan azmanı (bir tür canavar), kaçırdığı ve tecavüz ettiği

[2] Mehmet Ali Yolcu, Mehmet Açа, "Yapısal İşlevselcilik Açısından Folklorda Değişme ve İşlevsel Zorunluluklar Modeli", *Folklor/Edebiyat,* S. 92, s. 14.

kadından doğan öz çocuklarını yiyerek öldürür.

- Kadın (evliliğine gölge düşüreceği endişesiyle) öz ablasını öldürür.
- İki kız, (kendilerinden önce evlenir korkusuyla) küçük kız kardeşini öldürür.
- Padişahın oğlu, (kaderinde olduğunu öğrendiği fakat evlenmek istemediği) çingene kızı öldürür.
- Baba, (onaylamadığı bir evlilik yapan) kızının öldürülmesi emrini verir.
- Anne, (birlikte yaşamak istemediği) üvey kızını ölmesi için dağa gönderir.
- Yunan askeri tarafından kaçırılan kadın, yıllar sonra Türkiye'ye geri dönerken (babalarının Yunan olması gerekçesiyle) öz çocuklarını suda boğarak öldürür.

Çalışmada "kadın" terimi, sosyal statü, yaş veya bekâret durumu gibi niteliklerden bağımsız, "dişi insan" için kullanılmıştır. Anlatılardaki "kız", "gelin", "anne", "kadın", "kız çocuğu" gibi adlandırmalar, anlatıyı üreten/aktaran ve yaşatan toplum içinde çeşitli statü farklılıklarına vurgu yaptığından gerekli görüldüğünde kavramların anlamları hakkında bilgi verilerek bu kavramlara da yer verilmiştir.

Anlatıcılar, üç farklı köyden kadınlardır. Metinler tarafımdan derlenmiş, yazıya aktarılmış, yazıya aktarılırken kaynak kişilerin anlatının içeriğine katkı sağladığını düşündüğüm ara sözler ve dinleyici yorumları korunmuştur. Sunumda italik olarak vurgulanan bölümler anlatılardaki önemli dönüşümlerin vurgulandığı doğrudan alıntılardır.[3]

Yöntem Hakkında

Çalışmadaki anlatılar çözümlenirken yapısal analiz aşamaları izlenmiştir. Her bir anlatının özetini vermek yerine, anlatılar kesitlere ayrılmıştır. Kesitler oluşturulurken anlatılardaki öznelerin eylemlerini şekillendirmede belirleyici olduğu düşünülen olaylar saptanmıştır. Anlatıların kesitleri arasındaki geçişler, mekânsal değişiklikler, anlatı kişilerinin davranışlarından kaynaklanan veya davranışlarına yansıyan

[3] Anlatılar ve kaynak kişiler: "İnsan Azmanı Ayı" ve "Yunan Gelini", Kezban Us, 1965 doğumlu, ilkokul mezunu, Damlacık Köyü. "Yüz Kasap Güzelliktir", Emine Ulusan, 1949 doğumlu, ilkokul mezunu, Bağyurdu Köyü; "Hain Ablalar", Sultan Us, 1932 doğumlu, ilkokul terk, Damlacık Köyü; "Cinlerin Düğünü", Hatice Sönmez, 1944 doğumlu, ilkokula gitmemiş, Sarıçalı Köyü; "Çingene Kız ile Padişah Oğlu", "Çöpçatan", "Ne İdim Ne Oldum", Pembe Taş, 1926 doğumlu, ilkokul ikinci sınıftan terk, pazarcılık, bakkalcılık yapmış, Hamzababa Köyü.

dönüşümler belirlenmiş; bunlardan hareketle anlatı kahramanlarını harekete geçiren eylemler, eylemlerinin nedenleri ve sonuçları arasındaki ilişkilerin açıklanmıştır. Anlatının öznesi olan kadınlar, kadın öznelerin yardımcıları, engelleyicileri, ödül gibi değer nesneleri ve bunların birbirlerine göre kazandıkları anlamlar ölüm olgusu merkeze alınarak yorumlanmıştır. Anlatılardaki temel dönüşümler çatışmalar sonucu ortaya çıkmakta, çatışmalar da anlatılardaki karşıtlıklardan kaynaklanmaktadır. Aile üyelerinin birliktelikleri ve ayrılıkları tüm bu çatışmalar ve karşıtlıklar üzerine kurulmuştur. Anlatı yapısı çözümlenirken de temel karşıtlıklar ile aile bireylerinin birleşip ayrılmaları üzerinden hareket edilmiştir. Bu sayede anlatılar evlilik kurumunun sürdürülmesi, dönüşmesi veya yıkılmasına hangi noktalarda etki etmiş belirlenebilmiştir.

1. Anlatı: İnsan Azmanı Ayı[4]

Birinci kesit: eski (onaylanan) aileden kopuş

Göçebe bir ailenin kızı, dağa çalı toplamaya gider, toplama işi bitince çalıyı bağlar ve sırtına yükler. Bir süre sonra sırtındaki yükün ağırlığının giderek arttığını hisseder ve çalı miktarını azaltarak yükünü hafifletmeye çalışır, sonuçta çalının çoğunu sırtından atar *biraz da olsa babasına çay, kahve pişirecek kadar* bile olsa çalıyı evine götürmek tek amacı olur. Güçlü ayı, kızı yakaladığı gibi sırtlanır mağarasına götürür. Başlangıçta, baba ve kızın aile kurumu içinde birlikteliği söz konusudur.[5] Erkek olduğunu sezinlediğimiz *insan azmanı ayı* ise türsel olarak, cinsiyet ve beden gücü yönünden "zayıf", "insan" ve "dişi" olan kızın

[4] Bu anlatının derlendiği kaynak kişinin, anlatısındaki olayların gerçekten yaşandığı konusunda sapmaları vardır. Dolayısıyla anlatı, efsane türüne dahil edilebilir. Bir kadının ayı veya farklı bir türde yabani hayvanla rızası dışında evlenmesi epizotu, Anadolu masallarında görüldüğü gibi Güney Sibirya efsanelerinde de yer almaktadır. Bu anlatılarda insan ve ayı evliliğinden doğan erkek çocuklar genellikle insan özellikleri taşırken, yukarıdaki anlatıda öldürülen kız çocuklarının kaderinden farklı olarak anneleriyle birlikte hareket edip babalarını cezalandırırlar. Bazı anlatılarda ise çocuk kendi tercihiyle hayvanlara birlikte yaşar. İbrahim Dilek, "Sibirya Türk Masallarında Hayvanla Evlenme", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 22, 2007, ss. 207-218. Çalışmamızdaki çeşitlemede istenmeyen evlilikten doğan çocukların yaşamalarına izin verilmemesi durumu anlatının derlendiği toplumda bu tür evliliklerden doğan çocukların kabul edilemez olduğunu göstermekle birlikte doğan çocuklarının cinsiyetinin kız olmasının çocukların ölümlerine katkısı olup olmadığı ayrıca sorgulanması gereken bir durumdur.

[5] Aile kurumu için belirtilen birliktelik durumu "∩" işareti ile, ayrılma durumu ise "U" ile gösterilmiştir.

karşıtı olarak betimlenmiştir.

Kaçırılan kız, ailesinden, açık, bilindik ve ait olduğu kendi mekânından, "dağ"dan koparılıp, kapalı, karanlık ve ayıya ait olan, tekin olmayan, yabancı bir mekâna götürülür. "Dağ" göçebe kadın için açık, bilindik bir mekân olmasına rağmen çalı toplamaya yalnız gitmesi, dağın tekin olmayan yerlerden biri olma özelliğine vurgu yapar.

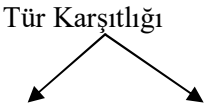

(kız∩baba) U insan azmanı ayı

İkinci Kesit: tutsaklık dönemi/ideal olmayan bir ailenin kurulması

...öyle öyle öyle kız ayıyla geçiniyormuş.

Masalın ikinci kesiti, ayının kızı mağaraya kapatmasıyla başlar. Anlatıcı, ayının birinci kesitte dinleyici tarafından sezinlenen cinsiyetini, ikinci kesitteki sapmada açıklar; *tabi ki ayı erkekmiş.* Ayı, Yörük çadırlarından öteberi çalmaya giderken genç kızı mağaraya kapatır, ayrılırken mağaranın girişini büyük kayalarla kapatır. Anlatıda, ayının, *yarı akıllı* olduğu bilgisi verilir, fakat ne tam olarak bir insan bilincine sahiptir, ne de tamamen içgüdüleriyle hareket eden bir hayvandır. İnsan azmanı ayı, bir geçiş türüdür.

Zaman geçer, ayı ve kızın iki kızı olur, aynı *geline benzeyen*, yani tamamen insana özellikleri taşıyan iki kız... Anlatının bu noktasından itibaren, kaçırılan kız anlatıcı tarafından *gelin* olarak nitelendirilir. Gelin, kız çocuklarına annesinin ve ablasının adını koyar: "Ayşe" ve "Fatma". Azman ise insan ve hayvan arası bir geçiş türü olduğundan çocukların adının *azman* olmasında ısrar eder.

Aile ⟶ anne∩kızlar∩ayı

Kız artık, bir evin annesi, "gelini"dir. İnsan azmanı ayı, ailenin babası rolündedir. Çocuklarla birlikte dinleyicilere ideal olmasa da bir tür aile kurulduğu bilgisi verilir. Anlatının bu kesitinde, aileyi oluşturan eşlerin tür farklılığı güç karşıtlığı üzerinden kurulmuştur.

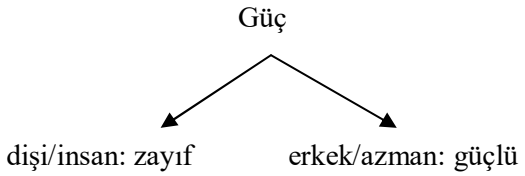

Üçüncü kesit: ailenin dağılması

...kızlar büyüyünce, ayı kızları yiyivermiş.

Anlatıda çocuklar hakkında ayrıntılı bilgi ve betimleme yoktur. Her iki kız homojen bir birlikteliği vurgular, Ayşe ve Fatma yalnızca *büyürler.* "Büyümek" anlatının bu kesitinde zamanın geçtiğini vurgulamak için kullanılır. Kızlar büyüyünce ayı kızları yer, anne hiç *seslenemez*, *seslenirse ayı kendisini de yiyecek*tir. Ayının bu eylemi, anlatıdaki temel dönüşüm noktasıdır. Aile kurumundaki "baba" rolüne aykırı davranan ayı, bu noktada insanlıktan uzaklaşmış kültürel olandan ayrılmış, içgüdülerine yenilerek doğal olana yaklaşmış, iyi kötü sürdürülmeye çalışılan bir aile düzenini de böylelikle yıkmıştır. Ayının babalık sorumluluğunu yerine getirememesi kadını da artık anne ve eş rolünden sıyırır: …*kadın*, s*eslenmeden, dikleşmeden*, *gizlice bir kuyu kazmaya başlar*.

Ayı ⟶ anneU(ayşe∩Fatma)

Dördüncü kesit: intikam ve eski aileye dönüş

...kocaoğlan yorgun geldin, gel seni bir yıkayayım.

Kadın kuyu kazar, kaynar suyla doldurur, üzerini çubuklarla kapatır. Ayıyı suyun içinde yakar ve kaçar. Eski aile baba ve çocukların ölümüyle tamamen yıkılmış olur.

kız U ((Ayşe∩ Fatma) ∩ ayı)

Beşinci kesit: ödül

...envai çeşit hacetler develere sarılır çanlar çalınır: ayının elinden kurtulan kız geliyor!

Kız, köyüne döner, anne ve babasına kavuşur. Anlatının bu kesitinde anlatıcının da yeniden *gelin* yerine *kız* sıfatının kullandığı görülmektedir. Doğru değerlere dayanmayan aileden geri kalanlar (Ayşe, Fatma, İnsan Azmanı Ayı) ölür. Kızın, anne babasını ve köylülerini inandırma sorumluluğu kalır geriye. Üç deveyle mağaraya giderler. Burada ilk kez mağaradaki kıymetli nesneler hakkında bilgi verilir: *kap, kacak, kazan, peynir derileri, çökelek keseleri, yağ testileri... envaı çeşit hacetler*

develere sarılır, köye dönülür. Hazineyi görenler kızın kaçırılma hikâyesine inanır.

(kız∩hazine) ∩ (anne∩baba)

benimsenen ilişkiler	**dışlanmış ilişkiler**
erkek insan ∩ dişi insan	erkek hayvan ∩ dişi insan
↓	↓
kabul edilebilir ilişkiler	kabul edilemez ilişkiler

baba(yarı insan)∩ anne ∩ çocuklar katil
baba∩(anne∩çocuklar)

(ailesinin karnını doyurduğu sürece)

Ekonomik değerler, iş bölümüve eşlerin statü olarak denkliği açısından anlatıdaki ideal evlilik, herkesin karnının doyduğu, güvende olduğu, barınma sorununun olmadığı, sorumlulukların yerine getirilmesi koşuluna dayanan değerler dizgesine dayanır. Aile bireyleri birbirine zarar vermeden, bir arada yaşarken geçici bir evlilik ve aile düzeni vardır. Babanın bu düzene uymaması sonucu anlatıdaki aile düzeni bozulur. Kadının ailedeki annelik rolü kızlarının ölmesiyle biter, bu ana dönüşüm noktasıdır, ancak bu kesitten sonra kaçmayı düşünür ve harekete geçer. Anlatıdaki ödül, eski aileye kavuşma ve hazinedir. Mağaradaki hazineyi develere yükler (çeyiz) deve çanlarını çala çala, *"ayının elinden kurtulan kız"* olarak köyüne döner. Anlatının sonunda,

Öldürülenler: kabul edilemez evlilikten doğan *kız çocuklar*
Öldüren: (yarı insan-yarı hayvan) baba/(insan) anne

yardımcı/engelleyici: öznenin amacına ulaşması için itici güç, annelik duygusudur. İçinde bulunduğu tutsaklık döneminden kaçışını engelleyen durum ise, artık kaçırılmış ve *gelin* olmasıdır. Ama kadın, çocuklarını yitirdiğinde annelik rolü bittiğinde artık eş olmayı da sürdüremez. Anlatıdaki onaylanmayan, fakat kabul edilebilir olarak yer alan bir değer vardır. Bu değer, *kızın* açıklamasız bir şekilde kaybolduğu halde hazine ile geri dönmesi sayesinde eski ailesine dâhil olabilmesidir. Anlatıdaki bu değer dizgesi, kız çocukların yaşamasına izin vermez.

(insan azmanı ayı∩ kız çocuklar) U ((kız∩hazine) ∩ (anne∩baba))

2. Anlatı: Yüz kasap güzelliktir

Birinci kesit: yaşlılık

İki yaşlı ve hiç evlenmemiş kız kardeş, her gün yüzlerini

göstermeden evlerinin önüne sabunlu sular döker. Padişahın oğlu, bu evdeki genç kızların temizliklerine hayran olup biriyle evlenmek ister.

evliliğin eksikliği/gençliğin eksikliği

gençlik/yaşlılık karşıtlığı evlilik için olumsuz bir durum olarak belirtilmiştir. Temizlik ve gençlik arasında bir koşutluk söz konusudur.

padişahın oğlu U (abla∩kardeş)

İkinci kesit: yalan

Padişahın oğlu, temiz ve genç ve güzel (olduğunu düşündüğü) kızla evlenmek ister. Annesini kızı istemeye gönderir. Yaşlı abla kardeşine yardım eder, onu saklar. Düğün gecesine kadar damat ve gelinin bir araya gelmeyeceğine padişahın oğlunun annesinden söz alır. İki yaşlı kız ayrılırken birlikte bir işkembe çorbası içmek isterler. Evlenecek kızın dişinin arasına sıkışan et parçasını çıkaramazlar. Yaşlı kız dişine sıkışan et parçasıyla iyice çirkinleşir. Bu epizotta kardeşlerin birbirine desteği sürer.

abla∩kardeş

Üçüncü kesit: çirkinliğin ölümü/şans sonucu gelen güzellik ödülü

Padişahın oğlu, evlendiği kızın çirkinliğini görünce onu pencereden aşağı atar. Perilerin dilsiz çocuğu kızın çirkinliğinden korkar ve dili çözülür. Periler yaşlı gelini gençleştirip onu *ayın on beşi gibi bir güzellik*le ödüllendirirler. Padişahın oğlu genç ve güzel kızı eş kabul eder.

Dördüncü kesit: kıskançlık ve cezası ölüm

Abla düğüne davet edilir. Kardeşine gençliğinin ve güzelliğinin sırrını sorar, güzelleşen kız kasapta kendini şişirttiğini ve derisini yüzdürdüğünü söyler. Abla kardeşinin dediğini yapar, kendini körükçüye şişirtir, derisini kasaba yüzdürür; yüz kasap güzelliktir derken kanlar içinde kalır ve ölür.

Anlatıda, yeni kurulan ailenin sürekliliği ve güvenliği için eski aileden gelen tehditler ortadan kaldırılmıştır. Küçük kardeş ablasının kıskançlığını fark ettiği anda tereddütsüz onu ölümle cezalandırır. Anlatıda evlilik için benimsenen ve dışlanan değerler şöyledir:

benimsenen değer genç kız ∩ genç erkek

yaşlı kız ∩ genç erkek

genç, güzel, fakir kız ∩ genç zengin erkek

temiz olma: (sabun)

dışlanan değer ilk ailede: abla∩kardeş

ikinci, yeni ailede: abla∩kardeş

çirkin kız ∩ genç zengin erkek

kirli olma: (işkembe)

3. Anlatı: Cinlerin Düğünü

Birinci kesit: yeni ailede eski aileden kalıntı

Kadın, yeni evlendiği kocasının kızını evde istemez, kızı dağa gönderir.

(yeni eş∩ öz kızı∩)baba) U üvey kız

İkinci kesit: sonsuz itaat ve ödül

Kız ormanda cinlerin sınamasından geçer; cinlerin her dediğine, yanlış da olsa, doğru der, dediklerini yapar. Altınlarla evine geri döner.

Üçüncü kesit: itaatsizlik; cezası: ölüm

Anne, öz kızını altın getirmesi için dağa gönderir. Kız cinlere itaat etmez, yanlışlarını düzeltir, yılanlarla eve döner, ölür.

Anlatıda eski aileden kalma çocuk yeni ailenin düzenini bozacağı gerekçesiyle eve gelen yeni anne tarafından yok edilmek istenir fakat bu istek kendi öz kızını kaybetmesine sebep olur. Anlatıda olumlanan değer, kadının itaatkârlığıdır. Eve gelen anne, evdeki çocukların hepsinin annesi olmak durumundadır. Yine dağa gönderilen kızın yanlış olduğunu bilse dahi cinlerin söylediklerine itiraz etmemesi olumlanan itaatkârlıkla açıklanabilir: Anlatıda evlilikle ilgili olumlanan ve dışlanan değerler şöyledir;

benimsenen değerler: itaatkarlık, kurnazlık, annenin üvey bile olsa yavruyu sahiplenmesi

ideal aile: kadın ∩ erkek ∩ (öz)çocuk

dışlanan değerler: asilik, dürüstlük, ceza, annenin öz yavrusunu sahiplenmesi

annenin önceki eşinden doğan çocuk U (anne∩baba∩çocuk-babanın önceki eşinden doğan)

4. Anlatı: Hain Ablalar

Birinci kesit: sınama, ödülü: evlilik

Baba üç kızını sınar, başarılı olanı evlendireceğini söyler.

İkinci kesit: en küçüğün başarısı

En küçük kız verilen görevde başarılı olur, ablaları tarafından taşlanarak öldürülür, gömülür.

Üçüncü kesit: gerçeği gösterme

Çeşitli nesnelere dönüşüp dirilen kız babasına başına gelenleri anlatmak ister, ablalar sürekli engel olur.

Dördüncü kesit: ceza

Kız sonunda bir köprüye dönüşür, ablaları üzerinden geçerken köprü açılır ve iki abla ölür.

benimsenen değer: evliliğin yaşa göre değil beceriye göre gerçekleştirilebilecek bir kurum olduğu vurgulanmıştır.

dışlanan değer: öz kardeşi öldürme

5. Anlatı: Ne İdim Ne Oldum

Birinci kesit: evlenme talebinin reddi/namus temizleme

Padişah, işçilerinden biri ile evlenmek istediği için kaçan kızını öldürmek üzere oğullarını görevlendirir.

İkinci kesit: erkek kardeşlerin kızı bağışlaması

Ağabeyleri kıza kıyıp onu öldüremez, babalarına kız kardeşlerini öldürdüklerine dair yalan söylerler.

Üçüncü kesit: itiraf, bağışlanma, eve dönüş

Kız yıllar sonra üç erkek çocuğuyla babasına gider, af diler, baba kızını saraya geri alır, zenginlik içinde yaşatır. Kadın, üç erkek çocukla baba evine geri gelmiş, kabul görmüştür. Anlatıda çocukların babasına dair bilgi yoktur. Anlatıda ideal bir ailenin denk statüde birliktelikler gerektirdiği benimsenen bir değer olarak görülmektedir. Yine de statü farkı evlenmeye ve çocuk sahibi olmaya engel değildir. Kadının üç oğlu ise dedeleri tarafından kabul görmüştür. Erkek evlat sahibi olma durumunun olumlandığı görülmektedir.

benimsenen değerler:

zengin kız ∩zengin erkek

erkek kardeşler ∩ kız kardeş ∩ baba ∩ (öz-erkek) çocuklar

6. Anlatı: Çöpçatan

Birinci kesit: eşin kaderde olması

Çöpçatan çingene kızını (veya çobanın kızını) padişahın oğluna çatar. Böylelikle kadın ve erkeğin gelecekte evlenmesini kesinleştirir.

İkinci kesit: kaderi değiştirmeye çalışma

Padişahın oğlu fakir ve "çingene" olduğu gerekçesiyle kızla evlenmeyi istemez. Kızı henüz kundaktayken kaçırır, kızın boğazını keser, öldüğünü düşündüğü kızı bir kartalın yuvasına bırakır.

Üçüncü kesit: karşılaşma ve evlilik

Padişahın oğlu kıza yıllar sonra kartalın besleyip büyüttüğü kızı görür, ona âşık olur, onunla evlenir. Evlendikleri gece boynundaki kesiği görür öldürmeye çalıştığı kız olduğunu anlar.

Anlatıda statü farkı evliliğe bir engel olarak sunulmamıştır. Zenginlik ve fakirlik evlenmeye engel bir durum olarak gösterilmemiştir. Güzellik yönünden birbirine denk olma evlilik için olumlanan bir değerdir. Yine eşlerin birbirini bulması çöpçatan adı altında kutsal bir güce dayandırılmıştır.

benimsenen değer: denk statüde olma

dışlanan değer: kaderini değiştirmeye çabalama

güzel kız ∩ zengin erkek

7. Anlatı: Yunan Gelini

Birinci kesit: kadının kaçırılması

İzmir'in işgali sırasında Türk kızı Yunan bir asker tarafından kaçırılır.

İkinci kesit: Evlenme ve çocuk sahibi olma

Kadın Yunan askeri ile evlenir, bu evlilikten üç çocuğu olur.

Üçüncü kesit: Yurda geri dönme

Türkiye'yi özler, Türk bir kayıkçıyla anlaşır, kendisini Türkiye'ye götürmesi için kayıkçıyla anlaşır.

Dördüncü kesit: Geri dönüş sırasında onaylanmayan evlilikten olan çocukların öldürülmesi

Kadın, Türkiye'ye dönerken çocuklarını valize koyup denize atar. Anlatı, dörtlüklerden kurulu bir ağıttır. Evlenme, kadının isteği dışında

gerçekleşmiş, yine kadının sahiplenmekte zorlandığı üç çocuk dünyaya gelmiştir. Anlatı, farklı kimlikte ve farklı dinse mensup kadın ve erkeğin kuracağı bir ailenin yok olmaya mahkûm olduğunu savunur. Öyle ki öz çocukların vahşice öldürülmesi pahasına bu ailenin sonlandırılması gerekmektedir.

Benimsenen değer: (evlenmeye gönüllü) Müslüman Türk kız U Müslüman Türk erkek

Dışlanan değer: (Müslüman/Türk kız ∩ Hıristiyan/Yunan erkek)

Değerlendirme

Anlatılarda geçen eş, abla, öz ve üvey evlatlar gibi yakınların öldürülmesi merkeze alınarak yapılan kesitleme ve çözümleme sonucunda, anlatılardaki ölüm olgusuyla ilgili bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Anlatıların yüzey yapısında görülen kahraman, kahramanın öldürme gerekçeleri, mekân ve zaman ile ilgili çeşitli görünümlere rağmen derin yapıda, ölüm olgusunun evlilik kurumunun sürdürülmesi ve ideal bir aile düzeni ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Anlatılarda kadınlar, evlilik kurumunun sağlam temeller üzerine kurulması için veya sağlam temellere dayanmayan bir evliliğin yıkılması için öldüren, ölüme sebep olan, ölümü engellemeyen veya öldürülen özne veya nesne olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle çalışma konusu bir ceza türü olarak "ölüm" merkezinde daraltılmış; ideal bir aile için ölümü ve öldürmeyi göze alanlar, bir ailenin kurulması ve sürdürülmesi için öldürülenlerin (istenmeyen öz veya üvey evlatlar, abla ve gelin adayı) eylemleri, eylemlerinin gerekçeleri ve sonuçlarının yorumlanması ile sınırlandırılmıştır.

İncelemenin sonunda anlatılarda çoğunluğu kadın olan öznelerin, özellikle toplum tarafından benimsenmemiş evlilikler ile ilgili olarak yakınlarının ölümüne sebep oldukları, bu ölümlere göz yumdukları veya doğrudan yakınlarını öldürdükleri görülmektedir.

Anlatılardaki kadınlar için evlenebilmek veya toplumsal olarak meşru kabul edilip benimsenen bir aile kurmak için eski aile üyelerinin yok edilmesi, kabul edilebilir bir tutum olarak sunulmuştur.

Evlilik kurumunun sürdürülmesi için benimsenen ve dışlanan değerlere dayanan tabular anlatılardaki kadınların duygularından daha güçlüdür. Örneğin bir anne öz çocuklarını öldürürken bir yandan da bunun yasını tutar.

Evliliğin gerçekleşmesi çeşitli ön koşullara bağlı görünmekle birlikte zenginlik ve fakirlik karşıtlığı ideal bir ailenin kurulması için

büyük bir engel oluşturmamaktadır. Daha çok aynı etnik gruba, dine mensup olma, yakın bir statüde olma, eşlerin yaşların birbirine uygunluğu benimsenen değerler olarak belirlenmiştir. Farklı türlerin aile kurması ile farklı etnik gruba ve farklı dine mensup kadın ve erkeğin aile kurması ise önemli dışlanan değerlerdir.

Kaynaklar

Başgöz, İlhan "Sözlü Anlatımda Ara Söz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsi Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi", Çev. Metin Ekici, *Milli Folklor,* S. 50, ss. 86-104.

Dilek, İbrahim "Sibirya Türk Masallarında Hayvanla Evlenme", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 22, 2007, ss. 207-218.

Yolcu, Mehmet Ali; Mehmet Açа; "Yapısal İşlevselcilik Açısından Folklorda Değişme ve İşlevsel Zorunluluklar Modeli", *Folklor/Edebiyat,* S. 92, ss. 13-26.

DOBRUCALI ŞAİRİMİZ EMEL EMİN'İN GAZELLERİ*

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YENİKALE**

Giriş

Emel Emin, bugünkü Bulgaristan'ın Dobriç şehrinde (Osmanlı zamanında Hacıoğlu Pazarcığı) Kırım-Tatar göçmenlerinden bir ailenin çocuğu olarak 1940 yılında doğmuştur. Burada kırk iki yıl Türkçe muallimliği yapmış olan Hafız Rıza Bey'in kızı Emel Emin, ilk öğrenimini Dobriç'te tamamladıktan sonra eğitimine devam etmek üzere ailesi tarafından Sofya'ya gönderilmiştir. Sofya Türk Pedagoji Lisesi ve Sofya Devlet Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesini bitirdikten sonra 1967 yılında Dobruca bölgesinin bir başka şehri olan Köstence'ye yerleşmiştir.

Dobruca'nın en önemli şehri olan Köstence, bugün Romanya sınırları içinde olup o dönemlerde Bulgaristan'ın Türk azınlığa uyguladığı baskı sonucu göçenlere kucak açmış bir şehirdir. Bu arada beş yılını burada geçirmiş biri olarak, Romanya'nın azınlıklara karşı musamahakar siyasetinin dünyaca meşhur olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

Emel Emin hanım, Köstence'deki orta dereceli okullarda ve Ovidius Üniversitesi Türkçe kürsüsünde dersler vermiştir. Bugün emekli olarak yine Köstence'de yaşamına devam etmektedir.

Çalışmamızın konusu Dobruca'nın bu hanım şairi Emel Emin'in 2015 yılında yayımlanan "Gazeller-Gazeluri" (Editura İmperium, Constanta 2015) adlı kitabında bulunan gazelleridir. Bu şiirlerden bir kısmı şairin daha önce yayımladığı Hanımeli (Bükreş, 2003) adlı şiir kitabında ilk şekilleriyle yer almaktadır. Toplam 179 sayfalık kitabın baş tarafında Marius Chelaru'nun "Şiirin güzelliği kaybolmayan bir dünya hakkında birkaç söz" başlıklı bir makalesi bulunmaktadır. Her sayfada bir şiir bulunan kitapta, Türkçe şiirlerin Rumence tercümeleri karşı sayfalarda yer almaktadır. Yaşadığımız bu devirde ve Türkiye dışında bu

---

* Bu makale tarafımızdan sunulan "Bir Dobruca Şairi Emel Emin'in Gazelleri" (Kültürel Çok Seslilik: Türk Dili, Kültürü ve Edebiyatı Konferansı-3, Ovidius Üniv. Romanya, 27 Kasım 2015.) başlıklı bildiriden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

isimde yayımlanan bir kitap, mesleğimiz gereği dikkatimizi çekmiştir.

Bu kitaptaki gazeller hakkında değerlendirmelere geçmeden önce Divan[1] edebiyatının en önemli nazım biçimi olan gazel hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. "Gazel", Arapça bir kelime olarak "kadınlarla âşıkâne sohbet etmek" anlamına gelmektedir. Sevgili, aşk ve şarap konularında yazılmış belirli biçimlerdeki şiirlere denir. Gazelde en çok anlatılan konu aşktır.[2] Gazelin temel konusunun aşk olması, iki temel tipi de beraberinde getiriyor: Âşık/seven ve ma'şuk/sevgili. Birçok edebiyat araştırmacısının kabul ettiği biçimde bu iki tipten âşığın erkek, ma'şukun ise kadın olduğu görüşüne katılmadığımızı da belirtelim. Klâsik Divan şiirinde bu iki tip gerçekte bir cinsiyet belirtmez. Daha doğrusu buradaki aşk kavramını cinsiyet ve cinsellik dışında düşünmek gerekir. Bilindiği gibi birçok kadın Divan şairimiz (Mihri hatun, Zepneb hatun, Leyla hanım vs.) vardır ve bunların da gazelleri vardır. Bu hanım şairlerimizin gazellerine de aynı gözle bakmak gerekir. Aksi takdirde olay farklı bir boyut kazanabilir. Nitekim bu incelemenin konusu olan gazellerin şairi de Dobrucalı bir hanımefendidir.

Gazel, Divan şairlerimizin en fazla itibar ettikleri ve en fazla kullandıkları nazım biçimidir. Divan şairleri içerisinde gazel yazmamış şair yoktur. Hiç mesnevi yazmamış şair vardır, hiç kaside yazmamış şair vardır, hiç rubai yazmamış şair vardır, hiç müseddes yazmamış şair vardır; ama gazel yazmamış bir Divan şairi yoktur. Şairlerin bütün hünerlerini ve sanatkârlıklarını sergiledikleri ve edebi şahsiyetlerini ortaya koydukları bir nazım biçimi olarak gazel, genel olarak 5 ila 15 beyit arasında değişir. Bu rakamlar dışında istisnalar olmakla beraber çoğunlukla 5, sonra 7 beyit olarak yazılmışlardır. Aruz vezninin değişik kalıplarıyla yazılan gazelin kafiye örgüsü ise AA, BA, CA … şeklinde yani ilk beyit (matla') kendi arasında, diğer beyitlerin ikinci dizeleri ilk beyitle kafiyelidir. Kafiyenin bir parçası olan redif, sevilen bir âhenk unsuru olmakla beraber bulunması şart değildir.

Gazel hakkındaki bu genel malumattan sonra Emel Emin hanımefendinin gazellerini şekil ve muhteva bakımından tabi tuttuğumuz

---

1 Bu terim, eski şairlerin şiirlerini belirli bir düzene göre biraraya getirdikleri şiir defterleri anlamında kullanılmakla beraber bu geleneğin sürdürüldüğü edebi dönem için de kullanılmaktadır. Divan Şiiri hakkında daha geniş bilgi için bk. Mehmet Çavuşoğlu, "Divan Şiiri", ***Türk Dili***, Cilt LII, Sayı 415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 1-17.

2 Cem Dilçin, ***Örneklerle Türk Şiir Bilgisi***, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 104-122; M. A. Yekta Saraç, ***Klâsik Edebiyat Bilgisi –Biçim-Ölçü-Kafiye,*** Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2010, s. 47-67.

değerlendirmelerimize geçebiliriz. Değerlendirmelerimizi yukarıda da kısaca bahsettiğimiz klâsik Divan şiiri kriterlerine göre yaptığımızı belirtelim.

Şekil olarak Emel Emin'in gazelleri

Emel hanımın incelediğimiz kitabında 66 adet gazeli bulunmaktadır. Kendilerine de şahsen sorduğumuzda gazellerinin tamamının şimdilik bu kadar olduğunu ifade etmişlerdir. 66 rakamının Türk-İslam kültüründe özel bir anlamı vardır. Ebced[3] hesabına göre "Allah" lafzına tekabül eden bu rakam yerine göre mecazen Allah anlamında da kullanılır. "İşimiz 66'ya kaldı." gibi deyimlerde halen kullanılır.

Bu 66 gazelin 59 tanesi 5 beyitli, 7 tanesi ise 7 beyitlidir. Gazellerdeki beyit sayıları bakımından Divan şiiri kriterlerine oldukça uyumlu oldukları görülmektedir.

Gazellerin sıralanması konusuna gelince, klâsik Divan şiirinde gazeller, kasideler ve genellikle musammatlardan[4] sonra yer alır. Böyle olmakla beraber yalnız gazellerden oluşan divanlar da bulunmaktadır. Her iki durumda da klâsik divan tertibinde gazellerin dizilişinde bir sistem vardır. Gazeller kafiyenin son harfine göre, redif var ise redifin son harfine göre yani kısacası kafiyeli mısraların son harfine göre Arap alfabesindeki sırayla dizilir. Emel Emin'in gazelleri Lâtin harfleriyle yazıldığı için Arap alfabesindeki sıraya göre bir diziliş aramak zaten yersiz. Dizilişte kafiyeye bağlı herhangi bir sistem takip edildiğini de görmüyoruz. Ancak gazel övgüsüne yazılan gazellerin başa alınmasından konuya göre bir gruplandırma yapıldığı izlenimi verse de devamında bu tutum gözlenemiyor.

Vezin konusuna gelince, gazeller aruz ölçüsüyle yazılmamıştır. Türkiye'de de son yıllarda hece vezniyle yazılmış gazellere tek tük rastlıyoruz. Bunlara ne derece gazel denebilir. Klâsik Divan şiiri kriterlerine göre bakınca gazel demek zordur. Emel Emin'in gazelleri X. şiir dışında hece vezninin değişik ölçüleriyle yazılmıştır. X. şiirde belirli bir ölçü bulunmamaktadır. Aşağıya aldığımız bu şiirde mısraların hece sayıları, mısra sonlarında parantez içerisinde verilmiştir. Bu X. şiirde dikkat çeken bir durum daha var. Kafiyeyle ilgili olan bu durumu daha iyi

---

3 Arap alfabesindeki harfelerin sayısal değerlerine dayalı ve genellikle tarih düşürmelerde kullanılan bir hesap sistemi. Geniş bilgi için bk. İsmail Yakıt, ***Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme***, Ötüken Yayınları, Istanbul 1992.

4 Musammat: Aynı vezinde üçlü, dörtlü, beşli … mısralı bentlerden oluşan nazım şekillerinin genel adı. Bk. Saraç, ***age***., s. 103.

görebilmek için Rumencesiyle birlikte bakmak gerekiyor:

Türkçesi:

X

Aspendos, yüzyıllardır ayakta kalan mimar eseri, (17)
Küçük Asya'da sana dokunamamış tabiat afetleri. (19)

İhtişamına hayret edilen bir tiyatro kurmuş Zenon, (17)
Doğu Roma İmparatorluğu'nun büyük mimarı. (16)

Binlerce seyirciye kim nasıl temsiller verilmiştir, (17)
Dramaturglar sahneye koymuş dram, facia, komedileri. (20)

Hatip haykırmış: adalet, savaş, demokrasiye dair, (17)
Hassas şair koro eşliğinde okumuştur şiirlerini. (19)

Eda, kim bilir ne düşünceler, müzik dinlemiştir Aspendos … (19)
Zaman saygı göstermiş, korumuş muhteşem mimar eserini. (19)

Rumencesi:

X

De sute de ani stă în Asia Minoră neclintit Aspendos.
Imperiul Roman de Est ne-a lăsat un teatru grandios.

Ne-a uimit arhitectul Zenon prin impozanta sa operă,
Iar oamenii antici prin spiritul bogat, mărinimos.

Oare ce spectacole s-au dat pentru mii de spectatori,
Cu operele lor dramaturgii au concurat respectos.

Aici poetul sensibil a recitat poezii lirice,
Oratorul-filozof a ținut discursuri mândru, viguros.

De sute de ani stă neclintit în Asia Minoră Aspendos,
Eda, Timpul nu l-a distrus, a arătat respect față de frumos.

Bu 5 beyitlik gazelin kafiyesine baktığımız zaman Türkçesinde kafiyeli olması beklenen mısra sonlarındaki durum şöyledir: … eseri - … afetleri, … mimarı, … komedileri, … şiirlerini, … eserini

Her ne kadar 1. beyitle 2. beyit, 4. beyitle, 5. beyit kafiyeli de olsa, ister klâsik Türk şiiri kriterlerine göre ister yeni Türk şiiri kriterlerine göre bakalım, şiirin bütününde tek bir kafiye yoktur. Buna karşılık Rumencesinde ifade ve üslup daha bir oturmuş ve kafiyeler kusursuz

gözüküyor. Marius Chelaru'nun kitabın başındaki yazısında "… şiirlerin önce yazıldığı dilde, sonra Romence'ye çevirmesinin …"[5] ifadesinden şiirlerin orijinal dillerinin Türkçe olduğunu anlıyoruz. Lâkin bu X. şiir, bizde sanki orijinal dili Rumence imiş de Türkçeye sonradan çevrilmiş intibaı uyandırdı.

Mahlas/takma ad/müstear isim, meselesine gelince gazelde mahlas kullanmak bir gelenek olmakla beraber klâsik Türk şiirinde bunun istisnaları vardır.[6] Emel Emin'in gazellerindeki mahlası "Eda"dır. Bir gazeli (XII.) hariç diğer 65 gazelinde bu mahlas kullanılmıştır. Yine bu gazel için de dikkat çeken bir durum var. O da gazelin Rumencesinde "Eda" mahlasının bulunması. Anladığım kadarıyla Rumencesi daha oturaklı gözüküyor. Kafiyesi bahsinde X. şiir için söylediğim intibaımı bu şiir için de söylemek durumundayım. 7 beyitlik gazel şöyle:

Türkçesi:

XII

Efes'teki antik dünyanın zarif kütüphanesi,
Mimarinin hâlâ ayakta kalan dilberlik simgesi.

Binlerce defa güneş üstünden geçerken gülümsedi,
Binlerce defa insanlara bu eseri gösterdi.

Celsus adına yapılan muhteşem kütüphanede,
Kitaplar herhalde mimarinin seviyesindeydi.

Oyun yazarları derin düşünceyle dizmişlerdir sıraları,
Dram, komedi veya korkunç olaylı trajedileri.

Şairler- duygu, düşünce, kelime oymacıları,
Süslemişlerdir vecize değerinde mısraları.

Ve âlimler, gözlem, deney fikir teatilerini,
Öz terimlerle bildirmişlerdir düşüncelerini.

Dimdik duruyor antik Efes kütüphane duvarı,
Heykeller şahit, hatırlatıyorlar eski zamanı.

Rumencesi:

---

5 Gazeller, s. 34.

6 Mahlas konusunda daha geniş bilgi için bk. Namık Açıkgöz, "Divan Şairlerinde Mahlas Meselesi", ***Milli Eğitim***, 1989; S. 88: 59-63; Mehmet Kalpaklı, "Divan Şiirinde Mahlas Üzerine", ***Kitaplık***, 2001, S. 45: 254-259.

XII

În Efes se înalță zidul unei biblioteci romanice
Dovada nivelului ajuns al arhitecturii antice.

De mii de ori soarele l-a mângâiat zâmbind
Și a arătat ai Bibliotecii Celsus vechimea.

Aspectul zidului ne uimește și ne pune pe gânduri,
Precis cărțile erau pe măsura lui arhitectonice.

Dramaturgii au scris comedii, drame, tragedii
Și astăzi lucesc cu al gândului profunzime.

Poeții-sculptorii de cuvinte și expresii muzicale
Au orânduit versuri unele cu valoare de maxime.

Și savanții experimentele, descoperirile lor
Au exprimat prin termeni ce de atunci se folosesc în științe.

EDA, și astăzi stă neclintit zidul Bibliotecii din Efes,
Statuile sunt martorii științei și artei antice.

Emel Emin'in şiirlerinin genelinde kafiye sorunu vardır. Redifli gazellerinde ["… gazel" (I), "… gazeli" (III), "… olmaz" (V), "… biliriz" (VI), "… benzer" (IX), "… oldum" (XV), "… anlarız" (XX), "… hüzün" (XXI), "… savaş" (XXV), "… gurbet" (XXXI), "… var" (XXXIII), "… olmuş" (XLVI), "… hayat" (XLVII), "… sanma" (L), "… gönül" (LIV), "… seni" (LV), "… bil" (LXV)] ya hiç kafiye yoktur ya da çoğunluğu kusurludur. Kafiyesi kusursuz diyebileceğimiz şiir sayısı bir ikiyi geçmez. Bu nedenle burada kafiye kusurlarını tek tek göstermeyi lüzumlu bulmadık.

XV. ve XLI. gazellerde redd-i matla' var. Klâsik Divan edebiyatında bir hüner sayılan redd-i matla, gazelin matla' beyitindeki yani ilk beyitindeki güzel bir mısranın gazelin makta' yani son beyitinde aynen tekrarlanmasıdır. Redd-i matla'ın bir hüner sayılabilmesi için tekrarlanan mısranın güzel olması önemlidir.[7]

Bu günlerde acayip yürür oldum.
"Her yerde, her şeyde onu görür oldum." (XV/1)

…

7 Saraç, ***age.***, s. 49.

Ey Eda, bu kadar da hiç olur mu?
"Her yerde, her şeyde onu görür oldum." (XV/5)

XV. gazelde tekrar edilen yukarıdaki mısranın şiirdeki aşk lirizmine katkı sağladığı söylenebilir. Diğer redd-i matla' ise şudur:

Dostum ya akıllı sözler söyle,
"Ya başkasını dikkatle dinle. (XLI/1)

…

Eda, ya akıllı sözler söyle,
"Ya başkasını dikkatle dinle. (XLI/5)

Burada da neredeyse bütün beyit –mahlas dışında- tekrar edilmiştir. Burada da tecrit ile şiire bir iç konuşma havası verildiği söylenebilir.

Muhteva olarak Emel Emin'in gazelleri

Gazeller, Divan edebiyatı övgüsüyle bilhassa kitaba adını veren gazele övgü ile başlıyor. Gazele methiye ile başlayan ilk dört şiirden sonra bir konu sıralaması dikkat çekmiyor. Tabiatıyla gazellerin hâkim teması aşk olmakla beraber sevgi, ayrılık, savaş, gurbet, hüzün, hayat, gönül, bahar, sonbahar gibi konular dile getirilmiş.

Bu konuların yanı sıra şairi derinden etkilemiş olduğu anlaşılan tarihi kişiler ve mekanlar da gazellerde yer almıştır. Mesela VII. gazel ünlü Türk şairi Fuzuli (1483-1556)'den iki beyitlik bir alıntıyla başlıyor:

"Can verme gam-ı aşka ki [aşk][8] âfet-i candur
Aşk âfet-i can olduğu meşhur-ı cihandur

…

Ger derse Fuzulî ki, güzellerde vefâ var
Aldanma ki, şair sözü elbette yalandır"

Gerçekte Divan şiirinde aşkın ıztırabı denince ilk akla gelen şair Fuzulî'dir. Kendisinden sonra gelen Türk şairlerinden Fuzulî'den etkilenmeyen hemen hemen yoktur. Bir Türk şairi olan Emel Emin'in de etkilenmiş olması gayet doğaldır. Fuzulî'nin dışında XXIII. gazelde Mevlana (1207-1273)'nın, XXXVI. ve XXXVII. gazellerde Hayyam (1048-1131) ve rubailerinin tesirini görüyoruz.

Şairi etkileyen mekanlar ve geçtikleri şiirler şunlardır: Aspendos (X), Efes antik kenti (XI, XII), Taç Mahal (XIV), Ihlara vadisi,

[8] Alıntıda bu kelime unutulmuş.

Kapadokya (XXXV). Kapadokya bölgesindeki Ihlara vadisini konu eden şiirindeki şu benzetme ile adeta canlı bir tasvir yapılmış:

"Periler donmuşlar, taşlar külah olmuş onlara" (XXXV/2)

Emel Emin'in sanatseverlik duygusu da oldukça hassastır ve bunu da şiirlerine yansıtmıştır. LXIII. gazelde şair, ressam, hattat gibi sanatçı tiplerinin sevgisine ve övgüsüne yer verilmiştir.

LVIII. gazelde ilim dalları ve insanın kendisine uygun bir dal seçmesi gerektiğine değinilmiş.

Şairimiz Emel Emin, atasözleri ve vecizelere karşı derin sevgi ve saygısını şiirlerinde açıkça göstermiştir. Onun şiirlerini süsleyen atasözleri ve vecizeler şunlardır:

"Ağır başak, başını eğer." (LXV)

"İyiden iyi vardır, güzelden güzeli."(LXV)

"Sağlık en büyük zenginliktir." (XVIII)

"İyiliğe karşı iyilik her kişinin işi

Kötülüğe karşı iyilik er kişinin işi." (XXII)

"Hayat bir savaş." (XXV) Şair bunun eski bir atasözü olduğunu söylüyor:

Eski atasözüdür: "Hayat bir savaş."

İlk soluktan, son soluğa sürer savaş. (XXV/1)

"Yuvayı yapan dişi kuştur." (XXXIV)

Yine bir atasözü olduğu ifade edilen

"Kadın bir sır olmalı" diyor atasözü,

Başka eda olmalı her halimde. (XXXVIII)

"Kuru yanında yaş da yanar." (LXVI)

"Yalancının mumu yatsıya kadar yanar. (LII)

"Dostunun dostu vardır, söyleme dostuna (LXIV)

Mevlana'dan

"Ya olduğun gibi görün ya göründüğün gibi ol." (XXIII)

Hayyam'dan

"İnsanlar kukla, ipleri çeken kader." (XXXVII)

Yahya Kemal'den

"Gâhî meye, gâhî neye uyduk." (XXXIX)

Fuzulî'den

"Yüreklerin kulakları sağır." (LXIV)

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'den bir iktibas yapılmıştır ki bu ibare Divan şairlerinin birçoğunun yaptığı bir iktibastır: "Nurun alâ nûr."[9] (LXV)

Sonuç olarak,

Osmanlı döneminden günümüze her yönüyle münbit bir coğrafya olan Dobruca özellikle şiir ve edebiyat alanında yetiştirdiği sanatçılarla dikkat çekmektedir. Bir Dobruca şairi Emel Emin hanımefendi de anadiline son derece bağlı onunla şiirler yazabilecek derecede inceliklerine vakıf bir Türk şairidir. Ancak gazeller kitabı çerçevesinde bir değerlendirmede bulunmak gerekirse klâsik Divan şairi sıfatını kazanmaktan oldukça uzaktır. Gazel adını kullanması, mahlas kullanma geleneğine uyması, redd-i matla kullanması ve bazı mecazlar kullanması dışında klâsik Divan şiiriyle örtüşen bir yönü bulunmamaktadır. Bunda yetiştiği çevrenin ve şartların etkisi elbette vardır. Onu Türkiye dışında yetişmiş modern Türk şairlerinden biri saymak daha doğru olur. Zaten yaşadığı çevre ve hayat şartları itibarıyla onda klâsik Divan şairi vasıfları aramak yersizdir. Bunun yanı sıra başta Fuzuli olmak üzere Nabi, Yahya Kemal gibi ünlü Türk şairlerinden etkilendiği ve Divan şiirine karşı bir hayranlık beslediği açıkça görülmektedir. Yaşadığı coğrafyada onun varlığı ve gayretleri Türk dili ve edebiyatı açısından son derece önemlidir. Türk dili ve edebiyatına olan katkı ve gayretlerinden dolayı Türkiye Türkleri olarak ona teşekkür borçluyuz.

Kaynakça

AÇIKGÖZ, Namık, "Divan Şairlerinde Mahlas Meselesi", *Milli Eğitim*, 1989; S. 88: 59-63.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, "Divan Şiiri", *Türk Dili*, Cilt LII, Sayı 415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 1-17.

DİLÇİN, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 104-122.

[9] "Nur üstüne nûr" anlamındaki bu söz, ***Kur'an-ı Kerim***, Nur Suresi (24), 35. ayetten iktibas.

EMİN, Emel, *Gazeller – Gazeluri,* Editura İmperium, Constanta 2015.

KALPAKLI, Mehmet, "Divan Şiirinde Mahlas Üzerine", *Kitaplık*, 2001, S. 45: 254-259.

Kur'an-ı Kerim, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

SARAÇ, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi –Biçim-Ölçü-Kafiye,* Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2010, s. 47-67.

YAKIT, İsmail, *Türk-lslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Yayınları, Istanbul 1992.

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE ÇOKANLAMLI BİR TAMLAMA: PER-İ MEGES (SİNEK KANADI)

Doç. Dr. Ozan YILMAZ*

Klasik Türk şiirine ait bazı metinler, hemen ilk bakışta kendisini ele vermeyen, çoklu bir anlam dünyasına sahiptir. Bu tür metinlere nüfuz edebilmek için birbirinden bağımsız şerhler yazılmış, manzum ve mensur lügatler oluşturulmuş, edebî meclislerde hararetli tartışmalar yapılmıştır. Zengin çağrışım taşıyan kelimelerle oyun yapmasını bir maharet sayan divan şairleri, beyitlerini oluşturan bazı kelimelerin ilk anlamı dışındaki ikinci ve üçüncü anlamlarını göz ardı etmemiştir. Bu tür beyitler anlam genişlemesi, anlam daralması, yan anlam ve çokanlamlılık gibi anlam olaylarıyla süslüdür. İşte bu anlam olaylarından biri olan çokanlamlılık, basit veya birleşik bir yapının birden fazla anlama sahip olması demektir. Nitekim Prof. Dr. Doğan Aksan çokanlamlılık terimini şöyle açıklamıştır:

> "Değişik etkenlerle bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni yeni kavramları da anlatır durumda olmasına çokanlamlılık (polysemy) adı verilir. Buna göre "başlangıçta tek bir kavramın simgesi olan gösterge, genellikle kolay ve etkili anlatım eğilimiyle, aktarmalarla ve kullanım sıklığının artmasıyla her dilde, ilişkili yeni kavramları da anlatır duruma gelmektedir. Çokanlamlılıkta gösterge temel anlamını yitirmeden yan anlamlar kazanır. Başta insandan doğaya aktarma eğilimi olmak üzere çeşitli aktarmalarla sözcüklerin yeni yeni anlamlar kazanmaları her dilin söz varlığını belli sınırlar içinde tutmuş, daha az göstergeyle pek çok kavramın dile getirilmesi kimi bilginlerce dilde tutumluluğun bir belirtisi olarak görülmüştür".[1]

Buna göre bir kelime ya da kelime grubu bazı yan anlamlar kazanmak suretiyle çokanlamlı olabilir. Temel anlamını yitirmeyen kelime, farklı anlamları da karşılayabilir. Buna dayanan Aksan, çokanlamlılıkla ilgili bilgi vermeye şöyle devam eder:

* Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, oyilmaz@sakarya.edu.tr

1 Doğan Aksan (2016), *Anlambilim*, Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 89-91.

> Hangi dilde olursa olsun, bir sözlüğü karıştıracak olursak onun içinde yer alan sözcüklerin pek çoğuna birden fazla anlam verildiğini, bu anlamların numaralanarak açıklandığını görürüz. Çokanlamlılık (polysemy) dediğimiz bu durum kimi bilginlere göre evrensel boyutludur, dilin temel niteliklerinden birini sergiler. Bu nitelik, insanoğlunun kavramları kimi zaman daha etkili, daha somut, daha kolay biçimde dile getirebilmek için aralarında biçim, işlev, amaç ilişkisi ve yakınlığı bulunan başka kavramlara dayanarak açıklamak istemesinden kaynaklanır; zaman zaman benzetmeli, nükteli anlatım eğilimini de içerir.[2]

Demek ki kelimeler gerçek anlamından başka anlamlar kazanabilmekte, şairlerin ellerinde birer anlam silahına dönüşmektedirler. İşte bu tür çokanlamlı yapılara verilebilecek örneklerden biri de "per-i meges" tamlamasıdır. İzafet kesresiyle ve iki Farsça kelimeden yapılmış bir tamlama olan per-i meges, "sinek kanadı" anlamına gelir. Lügatte "per" kanat,[3] "meges" de sinek[4] demektir. Per-i meges tamlaması şiirde esasen temel anlamıyla kullanılır, bununla birlikte tamlamanın lügatlere geçmiş yan anlamları da vardır. Nitekim muteber Farsça-Türkçe sözlüklerde per-i meges'e birden fazla anlam verildiği görülür. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir:

> per-i meges: Kesr-i râ ile. Sinek kanadı, cenâhu'z-zübâb manâsına. Gâyette yufka ve hurde nesnelerden kinâye olunur. Bir nev' silâh adıdır. Cevherdâr kılıç ve pûlâda, kılıç cevherine de ıtlâk olunur. Bir nev' harîrî câmeye denir ki gülleri sinek kanadı tarzında olur, kullâbdânla işlerler. Bu câme hâlen bizim semtlere gelir, sinekli tabîr ederler. Neyzen revişlerinden bir reviş ismidir.[5]

> per-i meges: Kesr-i râ-i mühmele ile ya'nî izâfetle. Bir nev' câmedir, harîrden ederler, gâyet ince ve nâzik olur. *Ferheng-i Cihângîrî*'de kılıç cevheri. Ve eslihadan bir nev' silâhtır. Ve bir nev' nevâ ismidir. Kezâ fi'l-*Mahmûdî*.[6]

---

2 Doğan Aksan, *age.,* s. 74.

3 Frank Steingass (1998), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut: Librairie du Liban Publishers, s. 239.

4 Frank Steingass, *age.,* s. 1302.

5 Mürsel Öztürk ve Derya Örs (2000), *Mütercim Âsım Tibyân-ı Nâfi' der-Terceme-i Burhân-ı Kâtı'*, Ankara: TDK Yayınları, s. 589.

6 Şuûrî Hasan bin Abdullah e'l-Halebî (1742), *Ferheng-i Şuûrî*, İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Mamûre, C. 1, s. 466.

per-i meges: Sinek kanadı. İnce ve nâzik şey. Parlak kılıç. Çok latîf bir nev' ipek kumâş.[7]

Lügat müellifleri, tamlamanın ilk anlamı olan "sinek kanadı"nda birleşir. Ancak bunun dışında verilen anlamlar, tamlamanın başka anlamlarla da ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü çok ince ve küçük şeyler, bir tür elbise, bir tür silah, parlak kılıç ve neyzen usullerinden bir usul şeklinde verilen anlamlar çokanlamlı bir yapıyla karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Kelime ustası divan şairlerinin, tamlamanın farklı anlamlarına yer verdikleri birçok beyit vardır. Beyitler bu gözle incelendiğinde, "per-i meges"in farklı anlamlarla ele alındığı örnekler hemen fark edilecektir.

Temel anlam: Sinek kanadı

Tamlamanın temel yani gerçek anlamı sinek kanadıdır. Tamlama bu anlamıyla divan şiiri metinlerinde kullanılmıştır. Mesela 16. yüzyıl şairlerinden Vusûlî'nin (ö. 1592) aşağıdaki beytinde per-i meges tamlaması temel anlamıyla yer alır:

Ey cân tabîbi bî-kes ü bîmâr olanlara
Künc-i belâda mirvaha yeter per-i meges (G. 80/4)[8]

(Ey can doktoru! Kimsesiz ve hasta olanlara, bela köşesinde yelpaze olarak sinek kanadı yeterlidir)

Tamlamanın gerçek anlamı, teşbih ve tevriye sanatıyla süslü beyitlerde karşımıza çıkar. Mütercim Âsım'ın (ö. 1820) *Burhân-ı Kâtı*'da yaptığı "gâyette yufka ve hurde nesnelerden kinâye olunur" tanımına bakılırsa, per-i meges değersiz ve önemsiz şeyler için kullanılan bir benzetme öğesi olmuştur. Mesela Nâmî'nin (ö. 1593) aşağıdaki beyti bunu kanıtlayan bir örnektir. Şair bu beyitte sinek kanadını "yelpaze" için bir benzetme öğesi olarak kullanır. Ona göre yelpaze, aşk ateşini söndürmek söz konusu olunca bir sinek kanadı kadar basit kalmaktadır:

Bâd-pîzen eylemez def'-i harâret bir nefes
Âteş-i aşkı nice teskîn eder perr-i meges (Müfred 3)[9]

(Yelpaze bir an olsun serinletmiyor. Sinek kanadı aşk ateşini nasıl söndürsün!)

---

7 Ziya Şükün (1996), *Farsça-Türkçe Lügat Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ*, İstanbul: MEB Yayınları, C. 1, s. 461.

8 Hakan Taş (2015), *Vusûlî Dîvân*, Ankara: TDK Yayınları, s. 100.

9 Ahmet (2002), *Ahmet Nâmî Divanı ve İncelemesi,* DR, İstanbul Ünv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, s. 661.

Per-i meges, güçlüyle güçsüz arasında bir bağlantı kurmak istendiğinde güçsüzü temsil etmek üzere seçilmiş bir araçtır. Hemen her fırsatta zayıf olanın yanında yer almak düşüncesinde olan şairlerin güçsüzlük ve acizlik timsallerinden biri de per-i megestir. Aşağıdaki beyitte Koca Râgıb Paşa'nın (ö. 1763) hüma gölgesiyle sinek kanadını karşılaştırıp küçük ve önemsiz vurgusu için per-i megesi seçmesinde bu anlayış etkili olmuştur:

İmtiyâz-ı nîk ü bed olmaz ser-i âzâdede
Sâye-i bâl-i hümâ farkında bir perr-i meges (G. 92/5)[10]

(Kayıtsız olan başta iyi ve kötü diye bir ayrım olmaz. Hüma kanadının gölgesi dahi onun başında/düşüncesinde sinek kanadı hükmündedir)

18. yüzyıl şairlerinden Sâkıb Dede (ö. 1735), basit nesnelere vurgu yaptığı beyitlerinden birinde "per-i meges" tamlamasına yer verir. Şaire göre, sevgili yardım ederse ağır ve heybetli dağlar dahi sinek kanadı kadar hafif ve basit bir nesne kalacaktır:

Kûh-ı felek-şükûh-ı gam gelmez idi per-i meges
Zerre-i tâb-ı mihr ile yâver olaydı yârimiz (G. 67/12)[11]

(Sevdiğimiz, aşk güneşinin zerresiyle dahi yardımcı olsaydı, gam dağı gözümüze sinek kanadı kadar görünmezdi)

Sinek kanadının benzetme unsuru yapıldığı bir diğer kelime de "hâl (ben)" dir. Azmizâde Hâletî (ö. 1631), aşağıdaki beytinde sevgilinin beni ile sinek kanadı arasında bir ilgi kurmuş, per-i megesi basitlik ve önemsizlik göstergesi olarak öne çıkarmıştır:

Mûy-ı hâlin seyr edip gönlüm olaldan pür-heves
Ser-be-ser dünyâ değildir çeşmime perr-i meges (G. 345/1)[12]

(Benini seyredip gönlüm pek heveslendiğinden beri bütün dünya gözüme bir sinek kanadı değil!)

Aynı hayali bir başka biçimde işleyen Hafîd (ö. 1813) ise sevgilinin saçının arzusu ve aşk ateşine sahipken kadeh ve şarabın, gözüne zerre kadar görünmediğini söyler:

---

10 Ömer Demirbağ (1999), *Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb,* DR, Yüzüncü Yıl Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, s. 285.

11 Ahmet Arı (2003), *Mevlevilikte Bir Hanedanlık Kurucusu Sakıb Dede ve Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 328.

12 Bayram Ali Kaya (2003), *The Divan of Azmizade Haleti*, USA: The Department of Near Eastern Languages&Civilizations Harvard University, C. 1, s. 201.

Serimde kâkülün sevdâsı dilde âteş-i aşkın
Görünmez çeşmime perr-i megesveş sâgar u sahbâ (G. 9/3)[13]

Yenişehirli Belîğ'in (ö. 1760-1761) aşağıdaki beytinde ise hüsn-i talîl sanatının da yardımıyla yine sevgilinin beni sinek kanadının gölgesine benzetilmiştir. Şair, "sinek kanadının gölgesi" ve "ben" unsurlarını siyahlık açısından bir araya getirmiş, sinek nasıl şekere yapışıp uçamıyorsa benin de dudak kenarında öylece hareketsiz kaldığını hayal etmiştir:

Yapışıp kaldı halâvetden yine mânend-i hâl
Saye-i perr-i meges künc-i leb-i cânânede (G. 205/4)[14]

(Sinek kanadının gölgesi yine sevgilinin dudağının köşesinde ben gibi yapışıp kaldı)

Yan anlam: Bir tür değerli kumaş

Per-i meges tamlamasının yan anlamlarından biri de değerli kumaştır. Mütercim Âsım'ın, "Bir nev' harîrî câmeye denir ki gülleri sinek kanadı tarzında olur. Kullâbdânla işlerler. Bu câme hâlen bizim semtlere gelir, sinekli tabîr ederler", Hasan Şuûrî'nin, "Bir nev' câmedir, harîrden ederler, gâyet ince ve nâzik olur" ve Ziyâ Şükûn'un "Çok latîf bir nev' ipek kumâş" şeklinde bildirdiği bu anlam, divan şairlerinin dikkatinden de kaçmamıştır. Örnek vermek gerekirse Emrî (ö. 1575) aşağıdaki beytinde per-i megesi "kumaş" anlamıyla kullanmış, sevgilinin benine duyduğu aşk yüzünden iyice zayıflayan bedenine sinek kanadı giyeceğini söyleyip esaslı bir mübalağa yapmıştır. Böylece "per-i meges"i hem gerçek anlamıyla hem de yan anlamıyla kullanmıştır:

Beni şol denli za'îf eyledi hâlin hevesi
Ger kabâ diksem olur eğnime perr-i megesi (G. 535/1)[15]

(Beninin hevesi beni o kadar zayıflattı ki sırtıma elbise olarak sinek kanadını diksem yeridir)

Süheylî'nin (ö. 1634) aşağıdaki beytinde de "kumaş" anlamı vardır. Per-i megesin "giysi" anlamını bilen şair, Emrî'ninkine benzer bir hayalin peşindedir:

---

13 Gülmedine Koç Acar (2006), *Hafîd Dîvânı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin),* YL, Cumhuriyet Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, s. 83.

14 H. Gamze Demirel (2005*), 18. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tahlil),* DR, Fırat Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 309.

15 M. A. Yekta Saraç (2002), *Emrî Divanı*, İstanbul: Eren Yayınları, s. 281.

Hâlin gamı ol denli za'îf etti vücûdum
Eğnimde bana perr-i meges bâr-ı girândır (G. 86/4)[16]

(Beninin gamı bedenimi o denli zayıflattı ki sırtımdaki sinekkanadı bile benim için ağır yüktür)

XVI. yüzyıl şairlerinden Sürûrî-i Acem'in (ö. ?) aşağıdaki beytinde de "giysi" ve "kumaş" anlamına gönderme vardır. Şaire göre sinek kanadından yeşiller giyinmiş bir sarhoş, hayat suyuyla dolu kadehi yudumlayan Hz. Hızır'a benzemektedir. Beyitte Hızır kelimesinin "hadr (yeşil)" anlamına da iham vardır:

Mest kim perr-i megesden sebz-pûş olmaktadır
Hızrdır câm-ı bekâdan cür'a-nûş olmaktadır (G. 47/1)[17]

(Sinek kanadından yeşiller giyinmiş sarhoş, ölümsüzlük kadehinden yudumlayan Hızır gibidir)

Yan anlam: İpek tül, cibinlik

Per-i meges, "değerli ipek kumaş" anlamından hareketle zengin ve seçkin kimselerin kullandığı cibinlik yahut tül örtü anlamı da taşır. Sivrisinek ve benzeri dış etkenlerden korunmak için kullanılan cibinliğin ön kısmı, dışarıdan bakıldığında iki sinek kanadını andırmaktadır. Şekil bakımından sinekkanadına benzemesi şairlere de ilham kaynağı olmuş, beyitlerde bu anlamıyla yer almıştır. Bir sinek kanadı kadar ince ve hassas olması da bu ilhamın bir başka sebebidir. Ayrıca padişahların çadır ve otağının atlas, ipek vb. değerli kumaşlardan yapılması da per-i megesin beyitlerde bu anlamla yer almasına zemin hazırlamıştır. Örneğin Hayâlî (ö. 1557) aşağıdaki beytinde "sâyebân" kelimesini "cibinlik" ve "korunaklı çadır" anlamıyla kullanır:

Gâh olur perr-i megesdir sâyebân-ı haşmetim
Gâh olur eflâkdir kemter otâğ-ı meclisim (G. 12/2)[18]

(Kimi zaman sinek kanadı görkemli çadırım olur. Kimi zaman da gökyüzü, meclisimin en basit otağı olur)

Hayâlî, bir başka beytinde daha bu anlama işaret eder. Şair kanaat etmeyi öne çıkardığı beytinde, her sinek kanadını bir gölgelik edinmeyi ve böylece kanaat ülkesinin padişahı olmayı tavsiye eder:

---

16 Esat Harmancı (2007), *Süheylî Divan*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 276.

17 Saule Şaripbekova (2001), *Acem Sürûrî ve Dîvânçesi,* YL, Gazi Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 231.

18 Ali Nihad Tarlan (1945), *Hayalî Beg Dîvân*, İstanbul: İÜEFY, s. 275.

Vücûdun üzre her perr-i meges bir sâyebân olsun
Kanâ'at mülküne şâh ol gedâ-tab'-ı cihân olma (G. 65/4)[19]

(Her sinek kanadı, bedeninin üstünde bir gölgelik olsun! Kanaat ülkesine padişah ol, dünya için dilenme!)

Benzer bir örnek de Sâbit (ö. 1712) divanında geçer. Şair, per-i megesi sadece gerçek anlamıyla düşünmez. Beyite göre naz uykusuna yatan sevgili, sinek kanadının gölgesinden dahi rahatsız olup uyanacak kadar hassastır. Bir sultan hükmündeki sevgilinin yatağında elbette sineklerden korunmak için bir cibinlik olacaktır. Ancak o sevgili, cibinliğin gölgesinden dahi etkilenip uyanacak kadar naziktir.[20]

Hâb-ı safâda sâye-i perr-i meges düşüp
Ağır basar o mâye-i nâzı hezâr hayf (Sâbit) (G. 195/3)[21]

(Bin kere hayıf olsun! Mutlu bir şekilde uyuyan o nazlı güzeli, sinek kanadı/cibinlik gölgesi düşünce ağırlık basıyor)

Yan Anlam: Bir usul ismi

Per-i meges tamlamasının anlamlarından biri de "neyzen usullerinden bir usul ve bir tür makam adı"dır. Divan şiirinin kaynaklarından biri de musikidir. Musikişinas olsun olmasın hemen her divan şairinin mısraları arasında bir musiki terimine rastlamak mümkündür. İşte bu musiki terimlerinden biri de per-i megestir. Neyzen usullerinden biri olan per-i meges, acıklı ve hazin bir makamın adıdır. Ayrılık gecesinde âşıkların gamını bir kat daha artıran bu nağme, sinek kanadı sesine benzediği için bu ismi almış olsa gerektir. Gelibolulu Âlî'nin (ö. 1600) aşağıdaki beytinde, per-i meges bir musiki terimi olarak yer alır. Şair, musiki terimlerini bir araya getirdiği beytinde per-i megese de yer vermiştir:

Revân usûlüne âb uydu devr usûlüne çarh
Sadâ-yı perr-i meges oldu nağme-i uşşâk (Ksd. 88/7)[22]

(Su revân usülüne, çarh da devr usûlüne uydu. Böyle olunca,

---

19 Ali Nihad Tarlan, *age.,* s. 375.

20 Şairler, sevgilinin nazikliğini anlatmak için bu tür mübalağalı anlatımlara sıkça başvurur. Bu anlatım türünün bilinen örneklerinden biri olarak Nedîm'in (ö. 1730) "*Güllü dîbâ giydin ammâ korkarım âzâr eder/Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni* [Muhsin Macit (2016), *Nedim Divanı*, Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları, s. 371]" beytini anmakta fayda var.

21 Turgut Karacan (1991), *Sâbit Divan*, Sivas: Dilek Basımevi, s. 448.

22 İ. Hakkı Aksoyak (2006), *Gelibolulu Âlî Divan*, USA: The Department of Near Eastern Languages&Civilizations Harvard University, C. 1, s. 282.

âşıkların nağmesi de per-i meges nağmesi oldu)

Beyitte geçen "revân, usûl, devr, çarh, sadâ, per-i meges, nağme, uşşâk" kelimelerinin tamamı birer musiki terimidir. Şair, âşıkların hazin hazin inleyişlerini ney usullerinden biri olan per-i megese benzetmiş, böylece per-i meges tamlamasını yan anlamlarından biriyle değerlendirmiştir.

Per-i meges, Gelibolulu Âlî'nin bir başka beytinde daha musiki terimi olarak geçer. Şaire göre, gariplerin çektiği hüzün yüklü ahlar bu haliyle neyin çıkardığı per-i meges nağmesini hatırlatmaktadır:

Gönlüm eğler cism-i zârımdan gelen nâlişlerim
Hoş gelir zîrâ garîbe nâle-i perr-i meges (G. 580/2)[23]

(Zavallı bedenimden gelen iniltiler gönlümü eğliyor. Çünkü per-i meges nağmesi garip olana hoş gelir)

Nev'î (ö. 1599) de per-i megesin bu yan anlamına yabancı değildir. Şairin aşağıdaki beyti, tamlamanın bu anlamını bildiğini gösteren bir örnektir. Nev'î çalgıcıya seslenir ve per-i meges nağmesinin âşıklara safa olduğunu[24] hatırlatır:

Terâne eyle hat u hâli vasfın ey mutrib
Ki ehl-i aşka safâdır sadâ-yı perr-i meges (G. 196/3)[25]

(Ey çalgıcı! Sevgilinin ayva tüyü ve beni vasfında çal! Çünkü per-i meges nağmesi âşıklara safa verir)

Hayâlî'nin aşağıdaki beytinde de aynı anlam söz konusudur. Fakirlik ve acizliğe düşüp bir kenarda kalan, evsiz barksızlık yüzünden kokan ve üstünde artık sinekler uçuşmaya başlayan garipler için per-i meges nağmesi çalmaya başlamıştır bile:

Çalınırken nâle-i perr-i megesden nevbeti
Yol mudur dervîşe dünyânın şu ednâ begliği (G. 22/3)[26]

(Sırasının geldiği per-i meges nağmesiyle bildirilen fakirler için şu dünyanın değersiz beyliği yol mudur?)

---

23 İ. Hakkı Aksoyak, *age.,* C. 2, s. 118.

24 Aynı kullanım şairin bir başka beytinde şöyle geçer: "*Eğler ten-i âşüfteyi efgân-ı dil-i zâr/ Perr-i meges âvâzı verir âşıka hâlet* (G. 28/3) (Ağlayan gönlümün çığlığı dağılmış bedenimi oyalıyor. Sinek kanadı sesi âşığı kendine getirir)" [Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri (1977), *Nev'î Dîvân*, İstanbul: İÜEFY, s. 247].

25 Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri, *age.,* s. 347.

26 Ali Nihat Tarlan, *age.,* s. 401.

Yan anlam: Bir tür silah

Per-i megesin anlamlarından biri de bir tür silahtır. Buna göre tamlamanın "parlak ve ince kılıç" anlamı vardır. Yapılan tanımlara bakılırsa per-i meges, sinek kanadı kadar hafif ve ince olduğu için bu ismi almış olmalıdır. Bu kılıç küçük ve ince olmasına rağmen oldukça keskin olsa gerektir. Nitekim Nef'î'nin (ö. 1635) aşağıdaki beytinde, per-i megesin kılıç anlamına bir gönderme vardır:

Bulsa ger hiddet-i azminden eser tab'-ı hevâ
Bâd-ı perr-i megesi sedd edemez kûh-ı hadîd (Ksd. 54/32)[27]

(Havanın yaradılışı onun sert azminden etkilense, demir dağ sinek kanadının rüzgârını engelleyemez)

Beyitte per-i megesin sadece temel yani sinek kanadı anlamıyla kullanıldığını söylemek Nef'î'ye haksızlık etmek olacaktır. Çünkü kanaatimizce beyitte geçen per-i meges ve kûh-ı hadîd iki ayrı silaha gönderme yapmaktadır. İlk anlama göre, hava memduhun dayanılmaz azminden etkilenecek olsa, demir dağ sinek kanadının çıkardığı rüzgârın önüne geçemeyecek, bu hafif yeli engelleyemeyecektir. Kûh-ı hadîd "demir dağ" anlamına gelir, ancak bu beyitte savaşlarda kullanılan büyük ve geniş kalkanlara da bir gönderme vardır. Şaire göre hava memduhun sarsılmaz azminden etkilenecek olsa, o havayla savrulan kılıç (per-i meges), demir dağ gibi sağlam olan bir kalkanı (kûh-ı hadîd) bile paramparça edecektir. Mübalağada sınır tanımayan Nef'î, per-i megesi iki anlamıyla birlikte ele alıp ustalığını konuşturmuştur. Buna göre, Taşlıcalı Yahyâ'nın (ö. 1582) aşağıdaki beytinde de kılıç ve hadîdin bir arada olması tesadüfi değildir:

Harâmîler yüze gelmez misâl-i hatt-ı habîb
Belâya sedd-i hadîd oldu tîg-ı bürrânı (Ksd. 23/31)[28]

(Onun keskin kılıcı belaya karşı demir bir kalkan oldu. Haramiler, sevgilinin ayva tüyleri gibi yüze gelmiyor/yüzü bulmuyor)

Yan anlam: Kadeh deseni

Per-i megesin yan anlamlarından biri de "kadeh deseni"dir. Kadeh deseninden kastımız, hem kadehin dışındaki desen hem de kenarındaki yazılardır. Cem'in kadehinde bulunan ve "hatt-ı Cem" adını taşıyan yazılar dışında çiçek, kuş vb. çeşitli nesnelerin çizildiği kadehler vardır.[29]

---

27 Metin Akkuş (1993), *Nef'î Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 232.
28 Mehmed Çavuşoğlu (1977), *Yahyâ Bey Dîvân*, İstanbul: İÜEFY, s. 100.
29 Ahmet Talat Onay (1996), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (haz. Cemâl

Bazı şairler, işret hayatından bahsettikleri beyitlerde kadehlerin üzerindeki bu desenlere gönderme yapmışlardır.[30] Bu beyitlerde çeşitli çiçek desenleri, hayvan resimleri ve yazılardan söz edilir. Bu desenler arasında per-i meges de vardır. XVII. yüzyıl şairlerinden Rehâyî'nin (ö. 1698'den sonra) aşağıdaki beytinde per-i meges şarap kadehindeki bir desenin ismidir:

Kimisi resm-i benefşe dedi bir berg-i semen
Kimisi perr-i megesdir dedi câm-ı mülde (Rehâyî) (Trh. 5/2)[31]

(Onun için kimisi menekşe resmi, kimisi yasemin yaprağı, kimisi de şarap kadehindeki sinek kanadıdır dedi)

Buna göre ince camdan yapılan bazı şarap kadehlerine sinek kanadı deseni işlendiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Per-i meges tamlaması, gerçek anlamının dışında kazandığı yan anlamlar sayesinde çok yönlü bir yapı olarak Klasik Türk şiiri metinlerinde yer almıştır. Bu yapı, beyitleri yorumlarken kelimelerin çoklu anlamlarına dikkat etmek gerektiğini bir kez daha göstermiştir. "Sinek kanadı" anlamı taşıyan per-i meges, bu anlamı dışında "bir tür kumaş, ipek tül ve cibinlik, bir makam adı, bir tür kılıç, kadeh deseni" gibi anlamlarıyla şiirde kullanılmıştır. İşin ilginç yönlerinden biri de Farsça iki kelimeden meydana gelmiş bu yapıya Fars edebiyatı örneklerinde rastlanmamasıdır. Çünkü ulaşabildiğimiz Farsça metin taramalarında per-i meges "sinek kanadı" anlamı dışındaki diğer anlamlarıyla kullanılmamıştır. Bu da Osmanlı Türkçesinin Arapça-Farsça kelimelere yeniden hayat verme, bu kelimeleri Türkçeleştirme yahut Türkçeye mal etme konusunda ne kadar yetkin olduğunu gösteren bir örnektir. Klasik Türk şiiri araştırmalarında şairlerin "ne söylediği" hususunda daha etkili yorumlar yapabilmek, kelimelerin bu anlam dünyasını her zaman göz önünde bulundurmaya bağlıdır.

Kaynakça

AKKUŞ, Metin (1993), *Nef'î Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

AKSAN, Doğan (2016), *Anlambilim*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kurnaz), İstanbul: MEB Yayınları, s. 261-262.

30 Ahmet Talat Onay, *age.,* s. 262.

31 Fatih Yerdemir (2007), *Rehâyî Divanı İnceleme-Metin-Dizin,* YL, Gazi Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 128.

AKSOYAK, İ. Hakkı (2006), *Gelibolulu Âlî Divan*, 3 cilt, USA: The Department of Near Eastern Languages&Civilizations Harvard University.

ARI, Ahmet (2003), *Mevlevilikte Bir Hanedanlık Kurucusu Sakıb Dede ve Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1977) *Yahyâ Bey Dîvân*, İstanbul: İÜEFY.

DEMİRBAĞ, Ömer (1999), "Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb", DR, Yüzüncü Yıl Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, xi+398 s.

DEMİREL, H. Gamze (2005), "18. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tahlil)", DR, Fırat Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, xiii+887 s.

HARMANCI, Esat (2007), *Süheylî Divan*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KARACAN, Turgut (1991), *Sâbit Divan*, Sivas: Dilek Basımevi.

KAYA, Bayram Ali (2003), *The Divan of Azmizade Haleti*, 2 cilt, USA: The Department of Near Eastern Languages&Civilizations Harvard University.

KOÇ ACAR, Gülmedine (2006) "Hafîd Dîvânı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)", YL, Cumhuriyet Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, vi+293 s.

MACİT, Muhsin (2016), *Nedim Divanı*, Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.

ONAY, Ahmet Talat (1996), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (haz. Cemâl Kurnaz), İstanbul: MEB Yayınları.

ÖZTÜRK, Mürsel ve Derya Örs (2000), *Mütercim Âsım Tibyân-ı Nâfi' der-Terceme-i Burhân-ı Kâtı'*, Ankara: TDK Yayınları.

SARAÇ, M. A. Yekta (2002), *Emrî Divanı*, İstanbul: Eren Yayınları.

STEINGASS, Frank (1998), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut: Librairie du Liban Publishers.

ŞARİPBEKOVA, Saule (2001), "Acem Sürûrî ve Dîvânçesi", YL, Gazi Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, xix+310 s.

ŞUÛRÎ, Hasan bin Abdullah e'l-Halebî (1742), *Ferheng-i Şuûrî*, 2 cilt, İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Mamûre.

ŞÜKÛN, Ziya (1996), *Farsça-Türkçe Lügat Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ*, 3 cilt, İstanbul: MEB Yayınları.

TARLAN, Ali Nihad (1945), *Hayalî Beg Dîvân*, İstanbul: İÜEFY.

TAŞ, Hakan (2015), *Vusûlî Dîvân*, Ankara: TDK Yayınları.

TULUM, Mertol ve M. Ali Tanyeri (1977), *Nev'î Dîvân*, İstanbul: İÜEFY.

YENİKALE, Ahmet (2002), "Ahmet Nâmî Divanı ve İncelemesi", DR, İstanbul Ünv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, xii+826 s.

YERDEMİR, Fatih (2007), "Rehâyî Divanı İnceleme-Metin-Dizin", YL, Gazi Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, v+201 s.

TRANSKRİPSİYON ANITLARINA GÖRE YABANCILARIN TÜRKÇE ÖĞRENME GEREKÇELERİ*

Doç. Dr. Yakup YILMAZ**

Arş. Gör. Soner TOKTAR***

Giriş

Türkçe, bir imparatorluk dili olarak 16. asırdan itibaren üç kıtada ve bu üç kıtanın en merkezinde dört asır boyunca en yaygın ve etkili resmi dil olmuştur. Dolayısıyla Türkçeyi bilmeden 16. ve 19. asırlar arasında imparatorluk coğrafyasında iş ve işlem yapmak imkânsızdır. Osmanlı Devleti üzerinde Avrupa devletlerinin çeşitli gayeleri olmuş, bu gayelerine ulaşmak için de çeşitli vasıtalara müracaat etmişlerdir. Bunlardan biri de Osmanlı Devletinin resmi dili Türkçenin öğrenimi ve öğretimi meselesidir.

Transkripsiyon anıtları ya da yerli ifadeyle transkripsiyon metinleri, daha çok Latin alfabesi esasında Avrupa'da yazılmış, Türkçenin öğrenilmesinin zaruret olarak görüldüğü zamanlarda hazırlanmış gramer kitapları, sözlükleri ve başka metinleri kapsar.

Batı Türkçesini öğretmeye yönelik Latin harfleriyle yazılmış, bilinen ilk transkripsiyon metni 1533 tarihlidir. Bu tarihten sonra yazılan transkripsiyon metinleri Arap alfabesine dayalı Osmanlı imlasının gizlediği fonolojik ve morfolojik gelişme ve değişmeleri göstermesi bakımından dikkate değer, aynı zamanda transkripsiyon metinlerindeki Türkçe diyaloglar, konuşulan Osmanlı Türkçesinin ortaya çıkarılması bakımından önemlidir.[1]

---

* Bu yazı, 27-29 Nisan 2017'de Çanakkale'de düzenlenen *Kapsayıcı Eğitim: Tüm Öğrenciler İçin Kaliteli Eğitim* temalı VII. Uluslararası Eğitimde Araştırmalar Kongresi'nde tebliğ olarak sunulmuş, bazı değişikliklerle yeniden hazırlanmıştır.

** Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yilmazyakupbey@gmail.com

*** Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, so_near91@hotmail.com

1 Ö. Yağmur (2014). "Erken Dönem Türkçe Transkripsiyon Metinleri ve Bunların Dil Araştırmaları Açısından Önemi". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* (4), s. 201.

Transkripsiyon Anıtlarının Yazılma Sebepleri

Bir başka toplumun dilini çekici ve öğrenilmeye değer bulan farklı toplumlardan fertlerin bu yöndeki taleplerinin ardında, söz konusu ilişki alanlarından biri veya birkaçı etkili olmalıdır.[2]

Transkripsiyon metinlerinin ortaya çıkışının en önemli nedenlerinden biri olarak Osmanlı'nın İstanbul'un fethinden hemen sonra Batı-Avrupa ile başlayan ticari ilişkileri gösterilebilir. 1569 yılında Osmanlı-Fransız kapitülasyon antlaşması imzalanana kadar Batı-Avrupa ticareti, başta Venedik olmak üzere, diğer İtalyan şehir devletleri ile yürütülmekteydi. Bu ilişkiler doğal olarak Venediklileri Türkçe öğrenmeye itmiş, bu amaçla Venedik Cumhuriyeti resmî olarak 1551'den itibaren, Senato'nun uygun gördüğü gençleri İstanbul'a Türkçe eğitimi için yollamaya başlamıştır. Türkçe eğitimi alan bu gençlere ise *giovani della lingua* (dil oğlanları) denilmiştir.[3]

İstanbul'da dokuz yıl kadar yaşadığı bilinen ve muhtemelen İstanbul-Floransa hattında ticaretle uğraşan Floransalı ailelerden birine mensup İtalyan balyosu Filippo Argenti Türkçe öğretimi için bilinen ilk çeviri yazılı metni hazırlamıştır (1533). Yazma hâlinde çoğaltılan *Regola del parlare turcho et vocabulario de nomi et verbi* (Türkçenin konuşma kuralları ve isim, fiil sözlükçesi) adlı eserin kopyaları bu dönemde herhâlde tüccarlar arasında elden ele dolaşmaktaydı.[4]

Avrupa'da yazılan ilk Türkçe gramer Tunus'ta Türkler arasında altı yıl tutsak kalan Messinalı İtalyan Jesuit Papazı Pietro Ferraguto (1580-1656) tarafından yazılmış, Ferraguto Anadolu'da bulunan ve/veya buraya gelecek Jesuit papazlarının Türkçe öğrenmeleri için 1611 yılında, Napoli Milli Kitaplığında yazma halinde bulunan *Grammatica Turca* adlı eseri kaleme almıştır.[5]

XVII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Türkçesinin yayıldığı alanlar ve diğer devletlerin askerî, ekonomik, dinî ve siyasi kaygılarla Türkçe öğrenmeye yönelmesi Avrupalıları sistematik Türkçe gramerler yazmaya yöneltmiştir. Osmanlı'nın Batı-Avrupa ile ticaretini ilk olarak Floransa, Venedik gibi İtalyan şehir devletleri ile kurması, ilk Türkçe öğrenme kılavuzunun ve gramerinin de İtalyanlar tarafından yazılmasına zemin hazırlamıştır.[6]

---

2 M. Durmuş (2013). *Yabancılara Türkçe Öğretimi* (2 b.). Ankara: Grafiker, s. 36-37.
3 Ö. Yağmur, *agm.,* s. 205.
4 Ö. Yağmur, *agm.,* s. 205.
5 Ö. Yağmur, *agm.,* s. 208.
6 Ö. Yağmur, *agm.,* s. 207.

Transkripsiyon anıtlarının yazılış amaçları eserlerin yazıldığı devirde Avrupa devletlerinin hedefleri ile Osmanlı veya Türk dünyasının durumu dikkate alınarak belirlenmiştir.

Avrupa'da Latin harfleri esasında hazırlanmış transkripsiyon anıtları veya metinlerinin yazılış amaçlarını derlemek düşüncesiyle farklı dillerde ve tarihlerde hazırlanmış transkripsiyon metinlerinin ön sözleri incelenmiştir. Ön sözleri incelenen eserler şunlardır:

Latince/İtalyanca ve Almancada

Codex Cumanicus

Meninski, F. a. (1680). *Grammatica Turcica.* Vienne.

Fransızcada

Letelier, V. (1848). *L'Impitoyable, journal de tous les abus publics.* Paris.

Holdermann, J. B. (1730). *Grammaire Turque Ou Methode Courte Et Facile Pour Apprendre La Langue Turque.* İstanbul: Dâr-ı Tıbâa-yı Âmire.

Preindl, J. (1790). *Grammaire Turque: D'une toute nouvelle methode d'apprendre cette langue en peu de semaines avec un vocabulaire.* Berlin.

Rusçada

Holdermann, J. B. (1777). *Turetskaya Grammatika.* (P. İ. Universitet, Çev.) Moskva: Pri İmperatorskom Universitet.

İngilizcede

Barker, W. B. (1854). *Reading Book of the Turkish Language with a Grammar and Vocabulary.* (J. Madden, Dü.) London: Hertford.

Vaughan, T. (1709). *A Grammar of the Turkish Language.* London: J. Humfreys.

Boyd, C. (1842). *The Turkish Interpreter or A New Grammar of The Turkish Language.* Paris-London: Firmin Didot Freres-Smith Elder and Co.

İtalyancada

Carbognano. (1794). *Primi Principi della Gramatica Turca.* Roma.

Seçilen eserlerin ön sözlerinde belirtilen yazma gerekçeleri

Çeşitli devletler, kurumlar ve kişiler tarafından hazırlanan veya hazırlatılan transkripsiyon anıtlarının ön sözlerinde bu anıtların hangi amaçlarla hazırlandıkları, neyi gaye edindikleri belirtilmiştir. Bu anıtların ön sözlerine göre hedeflenenler genel olarak şunlardır:

1. Osmanlı Devleti veya farklı Türk halklarıyla irtibata geçmek isteyen Avrupa devletlerinin tercümanlarını yetiştirmek.

2. Osmanlı Devleti veya farklı Türk halklarıyla ticari faaliyet içinde bulunan Avrupalı tüccarlara yardımcı olabilmek.

3. Osmanlı Devleti veya farklı Türk halklarının arasında Hristiyanlığı yayması için yetiştirilen misyonerlere Türkçeyi kısa zamanda ve kolayca öğretmek.

4. Osmanlı Devleti veya farklı Türk halklarıyla askeri, siyasi ve diplomatik ilişkileri kolaylaştırmak.

5. Osmanlı Devleti veya farklı Türk halklarıyla irtibata geçmek için kullandıkları Hristiyan ve Musevi tercümanların hilelerinden, aldatmalarından kurtulmak.

6. Sınırları dâhilinde Türk halkları bulunan ülkelerde (Rusya gibi), Türk halklarıyla irtibatları kolaylaştırmak ve sağlamlaştırmak.

7. Tamamen ilmi kaygılarla Türkçeyi ve Türk kültürünü tanımak.

Transkripsiyon anıtlarının hazırlanma gerekçeleri eserlere göre özel olarak şöyledir:

Latin/İtalyan ve Almancada

• *Codex Cumanicus*

1291-93 tarihleri arasında yazıldığı düşünülen *Codex Cumanicus*'un hangi gayeyle yazıldığı konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Eser iki bölümden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu bölümlerin de yazılış amacı değişir.

İtalyan bölümünün yazılış amacı, ticaret dilinin Farsça olduğu İlhanlılar Devleti ve ticaret dilinin Kıpçakça olduğu Altın Ordu Devletiyle ticaret yapan ve Latince-İtalyanca konuşan İtalyan tüccarların günlük hayatta ve ticarette Fars ve Kıpçak kökenli kişilerle ilişkilerini kolaylaştırmaktır. Eserde hedef kitle İtalyan tüccarlardır. Bunlar günlük hayat yanında ticaretle ilgili de zengin bir kelime hazinesine sahip sözlükten öğrendikleri Farsça ve Kıpçakça sayesinde hem Farslarla hem Kıpçaklarla rahatlıkla ilişki kurabilecek ve ticaret yapabileceklerdir.

Latince sütunun başta olması da konuşanlara hitap edildiğini göstermektedir.[7]

Alman bölümünün yazılış amacı ise Kıpçaklar arasında Hristiyanlığı yaymak, bu dinin temel duaları, vaazları ve ilahilerini onlara öğretmektir.[8]

Bu eserin yazılışında iki amaç ortaya çıkmaktadır: Biri ticareti kolaylaştırmak, diğeri de Hristiyanlığı yaymak.

• Meninski, F. A. (1680). *Grammatica Turcica.* Vienne.

Meninski'nin 1680'de Viyana'da yayınladığı *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae [et] Persicae […]: Lexicon Turcico-Arabico-Persicum[…]& Grammatica Turcica* ve 1687'de yine Viyana'da ek olarak yayınladığı *Complementum Thesauri Linguarum Orientalium seu Onomasticum Latino-Turcico-Arabico-Persicum,* hem Türkiye odaklı o dönem Avrupa şarkiyatçılığı bakımından, hem bu şarkiyatçılığın temel stratejik amacı olan Osmanlı İmparatorluğu'nu her yönüyle tanıma sürecine ciddî bir katkı olması bakımından, en önemli kaynaklar arasındadır. Başka deyişle, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avrupalıların, toplumsal yaşam, kültür, dil, tarih, coğrafya, nüfus ve etnik yapı, siyaset, ekonomi, yönetim, kurumlar, ordu ve donanma, ulaşım, mimari, tarihî yerler ve arkeolojik kalıntılar gibi pek çok konulara odaklanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm yapısını ve gücünü anlama girişimleri, o dönemdeki Avrupa şarkiyatçılığının salt bir humanist ve bilimsel yaklaşımı olarak değil, aslında öncelikle temel bir stratejik amacın gereği olarak algılanmalıdır. Nitekim, Meninski'nin Viyana Habsburg İmparatoru Leopold I'e hitaben yazdığı ithafnamesinde bu amaca yönelik ifadeler yer almaktadır. Dolayısıyla, Meninski'nin sözlüğü ve Türkçe dilbilgisi, Türk dili üzerine hümanist ve akademik bir çalışma olmasının ötesinde, Türk kimliği ve kültürüne ilişkin gözlemler içeren ve Avrupa'daki yaygın Türk karşıtlığını yansıtan çalışmalardır.[9]

Meninski'nin Türk diline ve kültürüne yönelik çalışmalarını, salt bir hümanist ve bilimsel ilgiye değil, aslında öncelikle istihbarata dayalı temel bir stratejik ve siyasî amaca bağlamak gerekir. Dolayısıyla, böyle bir amacın gerçekleşmesinde dilin ve kültürün tam olarak bilinmesi en başta gelen bir gereklilik olmuştur.[10] Nitekim Meninski'nin ana

---

7 M. Argunşah, G. Güner, (2015). *Codex Cumanicus.* İstanbul: Kesit, s. 25-26.

8 M. Argunşah, G. Güner, *age.,* s. 26.

9 H. Umunç (2015). "Meninski'nin Türk Dili ve Kültürü Üzerine Görüşleri: Bir Değerlendirme". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 32 (1), s. 248.

10 H. Umunç, *agm.,* s. 248.

çizgileriyle bilinen yaşam öyküsüne baktığımızda, onun Türkçeyi öğrenme amacı içinde istihbarat yapma amacının da olduğunu görürüz. Öyle ki 1660'ların başında Avusturya Habsburg sarayında şark dilleri tercümanı olarak görev almadan önce, Polonya kraliyet sarayının şarkiyat bölümünde yardımcı tercüman olarak çalışırken, ilk kez 1653 yılında bir Polonya elçilik heyeti ile İstanbul'a geldiğinde, kalış süresini iki yıl uzatmış ve bunun gerekçesini şöyle açıklamıştır: *"[…] efendimiz kralımıza iyi hizmet edebilmek amacıyla Türkçe çalışmak için burada [İstanbul'da] bir süre daha kalmaya […] ikna oldum."*[11]

Meninski, Habsburg İmparatoru Leopold I'e ithaf ettiği eserini "*orientalium linguarum thesaurus*" (Şark dilleri hazinesi) olarak adlandırmasını şöyle açıklar:

> "Aslında, Kayzer'den ve Avusturya Kayzer'inden başka hiç kimseye daha yakışan bir başlığın olmaması nedeniyle, Şark Dilleri Hazinesi denmiştir. Zira sen Kayzer olduğun için, atalarının eski mülkü olan Şark [Balkanlar ve Anadolu] sana umut bağlamaktadır."

Meninski, bu sözlerini ithafnamede daha da açarak, Dalmaçya, Sırbistan, Yunanistan ve Tuna ile Asya'da (yani, Osmanlı yönetimindeki topraklarda) acı çeken Hıristiyan ulusların, "barbar esareti"nden (*barbara servitus*) ve "barbar boyunduruğu"ndan (*barbarum jugum*) ancak, kilisenin savunucusu ve koruyucusu olarak görülen İmparatorun kendisi tarafından kurtarılabileceğini vurgular. Başka bir deyişle, Meninski'ye göre, Avusturya Habsburg İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Şark'ın kurtuluşunu sağlayacak tek güçtür. Meninski'nin, Avusturya imparatorluk baş tercümanı olmasının yanı sıra, İmparatorluk Konseyi'nin (savaş meclisinin) üyesi olduğu anımsanırsa, onun Türkiye'ye yönelik bu tür kışkırtıcı ve savaşçı söylemi, temeldeki bir stratejik amacın ifadesi olarak görülmelidir. O halde denilebilir ki, bu stratejik amacın gerçekleşebilmesi için, öncelikle Şark'ı elinde bulunduran Osmanlı İmparatorluğu'nu iyi tanımak gerekmektedir. Bunun en etkin yolu ise, gerek istihbarat için, gerek Osmanlı yazışmalarının anlaşılması için, onun dilini kusursuz bir şekilde öğrenmek ve kullanmaktır.[12]

Meninski'nin Osmanlı Türkçesi'nin dilbilgisine yönelik çalışması olan *Grammatica Turcica*, *Lexicon* gibi kapsamlı bir bilimsel çabanın ürünüdür. Eser, Habsburg İmparatoru Leopold I'in komutanlarından biri

[11] H. Umunç, *agm.,* s. 248.
[12] H. Umunç, *agm.,* s. 250.

olan ve 1660-64 Erdel krizi sırasında Avusturya'yı Türklere karşı savunan Montecucculi Prensi ve Amalfi Dükü Raimondo'ya ithaf edilmiştir. İmparatorluk fermanı ile Raimondo'nun emrine ve komutasına girmiş olduğunu belirten Meninski, eserinin ithafnamesinde şöyle der: "*Devletin müdahale gerektiren sorunlarını, komşu Türklerle tercüme yoluyla çoğu kez birlikte çözdük.*"

Buradan da anlaşılmaktadır ki Meninski, 1660'lı yıllarda Avusturya ile Türkiye arasında yerel düzeyde ortaya çıkan sorunların çözümü için, Buda'daki Türk yöneticilerle (yani, "komşu Türklerle") yapılan görüşmelere, Raimondo'nun yanında tercüman olarak katılmıştır. Dolayısıyla, o yıllarda hazırlamakta olduğu sözlük ve dilbilgisi için, Raimondo'dan teşvik görmüş olduğu düşünülebilir.[13]

Meninski'nin Türk dili üzerine çalışmalarını, XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile ilişkileri çerçevesinde yaklaşarak değerlendirmek gerekir. Avrupa'da yerleşmiş olan Türk karşıtlığının da etkisiyle, bu çalışmalar, öncelikle, siyasî ve askerî parametreleri de içeren stratejik bir amaca yönelik olarak yapılmıştır. Amaç, Avrupa'yı ve Hıristiyan dünyayı tehdit eden ve varlığından her zaman çekinilen Osmanlı İmparatorluğu'nu her yönüyle tamamen anlamak, çözümlemek ve elde edilen sonuçlara göre stratejiler geliştirmek olmuştur. Burada hümanistçe veya salt bilimsel ilgiye dayalı bir yaklaşım yoktur. Zaten Meninski'nin böyle bir yaklaşım içinde olmadığı, kendisinin Türkiye karşıtlığını açıkça ortaya koyan ifadelerinden anlaşılmaktadır.[14]

Fransızcada

• Letelier, V. (1848). *L'Impitoyable, journal de tous les abus publics*. Paris.

Letelier'nin *L'Impitoyable, journal de tous les abus publics* adlı eseri yazma amacı ön sözünde şöyle ifade edilmiştir:

> "Bu kitabı, gezginlerin ilk ihtiyaçlarını karşılaması, gezginlerin dillere az da olsa yakınlık duymaları (tanımaları) niyetiyle oluşturdum. Bu kitabı ne bir dilbilimci ne de bir oryantalist için tasarladım, bu daha çok bilimsel bir görünüş içermektedir. Kesinlikle bu daha az gerekli bir duruştur, ama benim amacım kaygısızca bir hizmet sunmak oldu. Böylece unutulmaya yüz tutmuş dillerin öğrenimini kolaylaştırmış olacağım, hem de bu işe eğlence amacıyla bakmadan yapmış

[13] H. Umunç, *agm.,* s. 255.
[14] H. Umunç, *agm.,* s. 256.

> olacağım. Önemli olan en çok ihtiyaç duyulan ve kullanılan kelimelerin ve cümlelerin anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Bu, büyük düzeltmeler içeren bir telaffuz transkripsiyonudur. Böylece daha kolay anlaşılabilecektir. Tüm bunlara rağmen, bu yazılanları kibir duygusundan tamamen arınarak kendi bilincimle uyguladım; zira doğanın bir çalışması olacaksa, büyük bir farkındalık ile yazılırsa yazarına zafer getirecektir, aksi halde kurak, verimsiz bir çalışma haline dönüşecektir."[15]

• Holdermann, J. B. (1730). *Grammaire Turque Ou Methode Courte Et Facile Pour Apprendre La Langue Turque.* İstanbul: Dâr-ı Tıbâa-yı Âmire.

J. B. Holdermann 1694-1730 yılları arasında yaşamış, Galata Saint Benoit misyonunda çalışmış bir Cizvit rahibi olarak bilinir. Bir misyoner olarak Holdermann'ın da ilk işi dinin tebliğidir. Çünkü Cizvit rahiplerinin aldıkları eğitimin hedefi misyonerlik üzerinedir. Papalık tarafından 1662'de Vatikan'da Propaganda Kongregasyonu adıyla bir 'Misyonerlik Bakanlığı' kurulurken Paris'te de giderlerini Papalık Propaganda Dairesi'nin üzerine aldığı "Dış Misyonlar Papaz Okulu" açılmıştır.[16] Holdermann'ın da bu okuldan mezun olduğu düşünülür.

Peder Jean-Baptiste Holdermann (1694-1730) Galata Saint-Benoit misyonunda çalışan bir Cizvit rahibi olarak 1730 yılında dil oğlanlarının isteği üzerine, gözetimindeki bir Fransız elçiliği tercümanına 1726-1730 arasında bu eseri hazırlamıştır.[17]

Avrupa'da doğu ülkelerinin dillerinin, özellikle Türkçe, Farsça ve Arapçanın öğrenilmesi için devletler nezdinde teşebbüsler görülür. Bunlardan biri de Diloğlanları Mektebi (Enfants des Langues) diye bilinen okullardır. Holdermann da *Grammaire Turque* adlı eserini Diloğlanları Mektebi'nde (Enfants des Langues) yetişmekte olan müstakbel tercümanların kullanmaları ve istifade etmeleri niyetiyle yazmıştır.

• Preindl, J. (1790). *Grammaire Turque: D'une toute nouvelle methode d'apprendre cette langue en peu de semaines avec un vocabulaire.* Berlin.

---

15 V. Letelier (1848). *L'Impitoyable, journal de tous les abus publics.* Paris, s. v-viii.

16 A. Sezer (1999). "Osmanlı". *Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri,* Ankara, C. 2, s. 182-192.

17 F. Gökçe (2003). "Stanislaw Stachowski (2002) Lexique Turc Dans Le Vocabulaire De P. F. Viguier (1790), Krakow: Ksiegarnia Akademicka, 322 s." *Türkbilig, 5*, s. 183.

Grammaire Turque'ün ilk basıldığı yer ve tarih Schleswig: Serringhausen 1787'dir. İkinci baskı 1789'da Berlin'de, üçüncü baskı 1790'da Berlin'de ve dördüncü baskı da 1791'de Berlin'de gerçekleşmiştir. Bu çalışma 1790 basımlı nüsha üzerinde olmuştur. Eser Prusya Kralı II. Frederic Guillaume'a takdim edilmiştir. Eserin Prusya Kralı II. Frederic Guillaume'a sunuş yazısında şunlar ifade edilmiştir:

> Günden güne daha da ilginç hale gelen Türkler ile ticareti, mümkün olduğunca rahat bir biçimde yapmaya çalışmak, kuşkusuz çok yararlı olmaktadır. Kendini ifade edebilmenin zorluğu veya imkânsızlığı en iyi projeleri başarısızlığa uğratmakta ya da iyi planlanmış çok sayıdaki vurgunu da sık sık boşa çıkarmaktadır. Bu zorluk, savaşta bitmeyen acılara ve bazen de korkunç zulümlere yol açmaktadır. Majesteleri, tebaanızın mutluluğunu yüreğinizin insanlığa adadığı himayeyi sürekli olarak arttırmanız, tahtınızın dibindeki kötü sözleri önlemek konusunda bir çare bulmak için beni yüreklendirmektedir. Bu, yepyeni bir Türkçe Dilbilgisi metodudur. Majesteleri, tebaanızın birkaç hafta gibi kısa bir sürede sahip olacağı bu dili öğrenme kolaylığı; ticaret, devlet, insanlık ve hatta din için yararlı sonuçlar doğuracak olma avantajı - çekinmeden bununla övünüyorum - en derin saygı ve en sadık bağlılık içinde olan yazarı kraliyet himayesine layık kılacaktır, Majesteleri… En mütevazı, en itaatkâr ve en sadık bendeniz PREINDL.[18]

Hatırlatmanın devamında kitabı yazma gayesinin sadece tercümanlara yardım etmek değil, aynı zamanda Türk dilini öğrenmek ve öğretmek isteyenlere de cevap vermek olduğunu belirtir:

> Ben, bu dilbilgisi kitabını sırf onlar için yapmadım. Bir Potesta, Meninski, Kollar, Clodius ve bu saydığım en iyilerin verdiği eğitimlere tutku ile bağlananlar ve kendini bu dilde geliştirmek isteyenler de var. Bu kitabı onlar için de yaptım.[19]

Çeşitli hatırlatmalarda bulunduktan sonra yazar kendisini övmekte, Türkçeyi birkaç hafta gibi kısa sürede konuşabilecek kıvamda öğretebildiğinden bahsetmektedir. Öğrenen memurların Türkçeyi öğrenmenin verdiği güvenle işini daha rahat yapacağını belirtmekte; daha da ileri giderek Osmanlı Devleti'nde çoklukla tercümanlık yapan

---

18 J. Preindl (1790). *Grammaire Turque: D'une toute nouvelle methode d'apprendre cette langue en peu de semaines avec un vocabulaire.* Berlin, s. 2-5.

19 J. Preindl, *age.,* s. i-iv.

gayrimüslim tebaadan olan Yunanlıların (Rumların) ihanetiyle, Yahudi'nin aldatmasıyla muhatap olmayacağı, doğrudan doğruya Türklerle muhatap olup işlerini yapacağı ifade edilmiştir. Misyonerlerin de faaliyetlerini yapmak için harcadıkları 4-5 yılın kazanılmış olacağını belirtir. Ardından bu kitabın Almanca basımını da gerçekleştireceğini ifade eder:

> Kendimle övünüyorum. İyi ki bu Dilbilgisi Kitabı'nı yazmış ve yayımlamışım. Öyle ki, birkaç hafta gibi kısa bir sürede (bu dilin tek bir harfini görmeksizin), herkesi Türkçe konuşmayı öğrenecek hale getirmekteyim. Bu konu ile ilgili olarak, herkesin anısı (hikâyesi) birbirininkinden az veya çok güzel (farklı) olacaktır. Şöyle ki: Bakan, devlet sırlarını, genelde hain olan Yunanların elleri arasına koymak zorunda kalmayacaktır artık. Tüccarın kazancı (çıkarı), çıkarcı ve dolandırıcı olan Yahudi'nin ellerinin arasında olmayacaktır. Subay ise daha uysal ve daha insancıl bir Türkü bulacaktır. Yolcunun daha fazla memnuniyeti ve bilgisi olacaktır. Misyoner, eskiden dili öğretmek için gerekli olan 4-5 yılını, ilkel bir toplumu adam etmek ve ona din ve ahlâk öğretmek için harcayacaktır. Öyleyse, bu eserin faydasını hiç kimse bilmeyecektir. Ben de bunu bir kez daha yaygınlaştırmak için, hemen geciktirmeksizin, bu kitabın Almanca basımını da yapacağım.[20]

Rusçada

• Holdermann, J. B. (1777). *Turetskaya Grammatika.* (P. İ. Universitet, Çev.) Moskva: Pri İmperatorskom Universitet.

Grammaire Turque Ou Methode Courte Et Facile Pour Apprendre La Langue Turque Avec Un Recueil Des Noms, Des Verbes, Et Des Manieres De Parler Les Plus Necessaire A Savoire, Avec Plusieurs Dialogues Familieres adlı eser zamanında ve sonrasında beğenilir, takdir görür, başka dillere çevrilir. Bu dillerden biri de Rusçadır. Rus literatüründe 1769'a kadar Türk dillerinden sadece Çuvaşçanın grameri yayımlanmış, Osmanlı veya Türkiye Türkçesi gramerine dair bir eser kaydına rastlanmamıştır. 1776'da Turetskaya Grammatika adıyla Rusçaya çevrilen Holdermann'ın yazdığı Grammaire Turque adlı eser, hem Osmanlı veya Türkiye Türkçesi öğreten ilk kitap hem de Kiril alfabesiyle transkribe edilmiş ilk eser olma özelliği taşır.

---

20 J. Preindl, *age.,* s. i-iv.

Küçük Kaynarca'da Türkiye (Osmanlı Devleti) ile yapılan barış antlaşmasından (21 Haziran 1774) sonra Türkiye'ye karşı artan askerî ve siyasî ilginin etkisi ve Moskova Üniversitesine bağlı Akademik Kolejin öğrencilerine Türkçe hakkında ders kitabı hazırlamak ihtiyacı sonucunda Rusça olarak bu dilin ilk gramer kitabı ortaya çıktı: *Turetskaya Grammatika* ili kratkoy i legçayşiy sposob k izuçeniyu turetskogo yazıka s sobraniem imyen, glagolov i nujneyşih k poznaniyu reçey i mnogih drujeskih razgovorov. Perevedeno s Frantsuzkago v-S-Pb., 1776. İ injenernom şlyahetskom kadetskom korpuse (Türkçenin Grameri veya Türkçeyi öğrenmek için en kısa ve kolay usul - Dili öğrenmek için en gerekli adlar, fiiller ve birçok dostça sohbetler - St. Petersburg'da 1776'da Şlyahta Topçu ve Mühendis Kadet Alayı'nın desteğiyle Fransızcadan çevrilmiştir.).[21] Baskı tarihi 1776 olan eser 3+288+7 sayfa halinde Petersburg'da 1200 adet olarak yayımlanmıştır.[22]

Bir sene sonra 1777'de Moskova'da aynı gramer kitabının yeni baskısı yayımlanır ve bunda çevirenin adı gösterilir: Reinhold Gablitsl (Рейнголдом Габлитслем):[23] *Turetskaya Grammatika* ili kratkoy i legkoy sposob k obuçeniyu turetskogo yazıka s sobraniem imyen, glagolov i nujneyşih k svbdeniyu reçey, takoj nyekotorih drujeskih razgovorov, Perevedennaya s Frantsuzkago Yazıka. İmperatorskago Moskovskago Universiteta Studentom.

Avrupa'da doğu ülkelerinin dillerinin, özellikle Türkçe, Farsça ve Arapçanın öğrenilmesi için devletler nezdinde teşebbüsler görülür. Fransa bu anlamda önce davranmış, Rusya da ardından kendi stratejik hedefleri doğrultusunda özellikle Türkçe ile ilgilenmiştir.

1777'de yapılan ikinci baskının ön sözünde tercüman Reinhold Gablitsl bu gramerin yayımlanmasının amacı hakkında "Türkiye ile Rusya arasında yapılan şerefli barış antlaşmasından yararlanan Moskova Üniversitesi, vatana hizmet amacıyla, Karadeniz'de serbest ticarete imkân bulunduğunu göz önüne alarak, gençlerin Türkçe öğrenmeleri için faydalı olan Türkçe kitaplar elde etti. Lakin herhangi bir dili, onun gramer kurallarını bilmeden öğrenmenin imkânsız olduğunu bilen Moskova Üniversitesi, Fransızca yazılmış bu Türkçe gramerini Rusçaya çevirmeyi bir görev bildi ve bu işi bana, kendi mezununa bıraktı." ifadelerini kullanır.[24] Eser 1777 yılında Moskova'da İmparatorluk Üniversitesi'nce

---

21 A. N. Kononov (2009). *Rusya'da Türk Dillerinin Araştırılması Tarihi.* (K. V. Nerimanoğlu, N. Muradcov, & Y. Sevimli, Çev.) Ankara: TDK, s. 199.

22 A. N. Kononov, *age.,* s. 200-201.

23 A. N. Kononov, *age.,* s. 199.

24 A. N. Kononov, *age.,* s. 200.

üniversite öğrencileri için *Turetskaya Grammatika* adıyla 3+585 sayfa halinde basılmıştır.[25]

Eserin *Predisloviye* başlığı altındaki ön sözünde Rusçanın eski biçimiyle şu ifadeler yer almaktadır:

> Çeşitli milletlerle karada ve suda (denizde) ticari ilişkiler kurarak yurdumuzun devamlı zenginleşmesi için usanmadan çaba gösteren büyük ve bilge II. Katerina'nın yüce zaferleriyle ülkemize dâhil ettiği milletlerin (halkların) dillerini öğrenmeye özel çaba gösteren gençlerimize O'nun (II. Katerina'nın) yüce lütfuna layık ve mazhar olma (teveccühüyle ödüllendirilme) şansı vermektedir.
>
> İşbu amaçla Moskova İmparatorluk Üniversitesi de devlete hizmet etme namına bu durumla ilgili Rusya için çok faydalı olan, Osmanlı İmparatorluğuyla imzalanmış Karadeniz'de serbest ticaret hakkı tanıyan barış anlaşmasından faydalanarak gençlerimize Türk dilini öğrenmede yardımcı olacak yararlı Türkçe kitaplarından satın almıştır.
>
> Fakat dilbilgisi kurallarını bilmeden herhangi bir dilin öğrenilmesi mümkün olmadığı için söz konusu (yukarıda adı geçen) üniversite bu (şu an elinizde tuttuğunuz) Fransızca yazılmış olan Türk dilbilgisi kitabının Rusçaya çevrilmesini gerekli görmüş ve bu görevi kendi öğrencisi yani bana (Reinhold Gablitsl) vermiştir.
>
> Ama şunu belirtmem gerekir ki, kitabın aslı eski tarzda (yazıyla) yazılmış ve diğer Avrupa devletlerine nazaran çok kaliteli matbaası bulunmayan Konstantinopolis'te basılmıştır; ayrıca kitapta birçok hata ve anlaşılması zor yerler mevcuttur; bundan dolayı kitabın çevirisi oldukça zor olmuştur; fakat bunlara rağmen çeviriyi Rusçaya en uygun ve en iyi şekilde yapmak için elimden gelen çabayı gösterdiğimi söyleyebilirim; dolayısıyla değerli okuyucularımdan özür diler ve iyi niyetini umarım, kitabımdan faydalanarak başarılı olmalarını tüm kalbimle dilerim.

İngilizcede

• Barker, W. B. (1854). *Reading Book of the Turkish Language with*

[25] J. B. Holdermann (1777). *Turetskaya Grammatika.* (R. Gablitsl, Çev.) Moskva: Pri İmperatorskom Universitet, s. 1.

a Grammar and Vocabulary. (J. Madden, Dü.) London: Hertford.

Babasının Halep konsolosu olması, ona ailesinden gelen bir dil yeteneği bahşetmiştir. Barker aynı zamanda İngiltere'de Doğu dilleri üzerine eğitim almıştır. Halep'e ailesinin yanında geldikten sonra Arapça, Türkçe, Farsça ve Hindistan Dilleri üzerinde uzmanlaşmıştır. Barker 1854 yılında yabancı öğrencilere dil öğreniminde kolaylık sağlamak amacıyla *Reading Book of the Turkish Language with a Grammar and Vocabulary* isimli kitabı yazmıştır. Türk dilinin geniş bir coğrafyada kullanılmasından dolayı yazar bu kitabı yazarken gramer referansı olarak dünyanın her yerinde bilinen Costantinople telaffuzunu esas almıştır.

İngiltere Türk dili kürsüleri kurulan ülkelerin başında gelir. Bu eseri yazan Barker da Kırım Savaşı (1853-1856) yıllarında doğu dillerinin dil özelliklerini ve karakteristik yapısını İngiliz hükümetinin bilgisine sunar. Bu zaman içerisinde 1854 yılında yabancı öğrencilere Türkçenin öğreniminde kolaylık sağlamak için *Reading Book of the Turkish Language with a Grammar and Vocabulary* eserini yayımlar. Bu eserde şimdiye kadar yayımlanmış birçok karmaşık yapıdaki esere nazaran öğrenciye daha samimi ve yakın gelecek bir anlatım kullanmıştır. Barker bir dil öğrenmek için sadece gramer bilgisinin yeterli olmayacağını, o dilin karakteristik yapısını da iyi bilmek gerektiğini ifade etmiştir. Ön sözünde belirttiği üzere yazar bu eseri öğrencilerin bu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yazmıştır.[26]

Bazı transkripsiyon anıtlarında eserlerin ön sözleri, onların eğitim dışında çeşitli amaçlar için de yazıldığını gösterir. Bu amaçlar içinde ticaret en başta gelir. Bunun yanında devletler ve milletler arasında yakınlaşmayı hedefleyenler de vardır. Bu eserin ön sözü şöyledir:

> Şimdiye kadar Türk dilinin grameriyle ilgili birçok yanlış ve karmaşık yapıda eser yayımlanmıştır. Mevcut gramer çalışmalarından yola çıkarak Türk diliyle daha samimi bir ilişki kuran ve öğrenciye daha yakın gelecek olan bu çalışmanın amacı, öğrencilere çalışmalarında yardımcı olmaktır.
>
> Herhangi bir doğruluk derecesinde bir dili okumak ve yazmak isteyen bir kişi için, gramer kurallarının yüzeysel bilgisinden daha fazla bir şey gereklidir. Öğrenilen dilin temeline ve organizasyon anlayışına sahip olmak gerekir; bu eser,

[26] W. B. Barker (1854). *Reading Book of the Turkish Language with a Grammar and Vocabulary.* (J. Madden, Dü.) London: Hertford, s. vii-viii.

sayfalarında yer alan planı takip eden kişilere umut olabilir.

Bir öğrencinin zihninde ortaya çıkabilecek tüm zorlukları öngörmek imkânsız olsa da yazar bunları tahmin etmek için elinden gelenin en iyisini yapmıştır ve bunu yaparken ağırlıklı olarak açıklamalar rehberliğinde ve ilerlemelerin birkaç aşamasında öğrencileri tarafından hazırlanan sorular koyarak yapmıştır.

Öncelikli olarak basit ama gerekli birkaç form ve kural sunarak, daha kritik bir yapının gözlemlenmesi için bir temel oluşturur; her zor kelimenin gramer analizini yaparak sürekli tekrarlarla bu kuralları tanıdık hale getirir, onları hafızaya yerleştirir. Her kelimenin harf çevirisini yaparak öğrenen kişiyi zaman kaybından ve karşılaşacağı sorunlardan kurtarır. Aynı kelimeyi kelime hazinesine sunarak öğrencinin önünde sözlükte olduğu gibi kök ve kökeni bir arada bırakır.

Şüphesiz bu konuyu tüketmeden üzerine daha birçok yazı yazılabilir; ancak yazar kuralları basitleştirerek herkes için anlaşılır kıldığını ve konunun kavranması için gerekli olan yetenek seviyesine indirgendiği düşünmekte ve herkesin anlayabileceği seviyede olduğuna inanmaktadır.

Yazar artık geçmiş deneyimlerinin sonucunu güvenilir şekilde daha yetkili kişilerin onayından geçirerek ve farklılıklar sunarak aktarır; büyük ölçüde bu kadar tanınmış olan hangi memur kendini bu yoğunluğa adamaya teşebbüs edebilir?

• Vaughan, T. (1709). *A Grammar of the Turkish Language.* London: J. Humfreys.

İzmirli bir tüccar olan Thomas Vaughan'ın kayıtlı eseri olarak tarafımızca sadece çalışmaya konu olan eseri bilinmektedir: *Vaughan'*ın eserinin adı *A Grammar of the Turkish Language* şeklinde geçer.

Eser, Türkçe öğretimi için İngilizce hazırlanmış ilk kitap olarak bilinir. Osmanlı döneminde İngilizlere Türkçe öğretimine yönelik çalışmalar 1709 yılında başlar. 1709 yılından 1910 yılına kadarki 201 yıllık süreçte İngilizler ve İngilizce bilenlere Türkçe öğretmek amacıyla 17 tane kitap yazılmıştır. Bunlardan birincisi Thomas Vaughan'ın 1709 yılında Londra'da basılan *Grammar Of The Turkish Language* (Türk Dil Bilgisi) kitabıdır.[27] İngilizce olarak ilk Türkçe öğretim kitabını yazan

[27] E. Yeşilyurt (2016). "Osmanlı döneminde İngilizlere Türkçe öğretmek amacıyla

Vaughan, bu eseri hazırlarken William Seaman'ın 1670'de basılan *Gramatica Linguae Turcicae* adlı eserinden yararlanmıştır.[28]

Bu eseri yazmadaki amacını, Türkçe bilmeyen tüccarlara Türkiye'de kullanabilecekleri kadar bir Türkçe öğreterek yardım etmek şeklinde ifade eder.

Eserin III-XXIII. sayfaları arasında ön söz yer alır. Bu uzun ön sözde dil öğretimine dair düşüncelerini sergilediği gibi bu eseri yazmaktaki amacını da ortaya koymuştur. O da Türkçeyle iş yapmak isteyen tüccarlara Türkçe öğretmek şeklindedir.

Bilim ve din dili olarak kullanılan klasik dillerden biri olan Latinceye dair bilgi ve düşüncelerini de eserin ön sözünde bulmaktayız. Burada gramer kitaplarında olması gereken kelime türlerini Latince esasında ifade etmiştir.

Eseri hazırlarken iki gramer kitabını esas aldığını, bunların da Meninski'nin *Grammatica Turcica* adlı eseriyle William (Gulielmo) Seaman'ın *Grammatica Linguae Turcicae* adlı eseri olduğunu belirtir. Gramerin içeriğini biraz da farklı olarak ve kendinden de ilavelerle Seaman'dan, biraz da Meninski'den faydalanarak hazırlamıştır.

Türkçenin telaffuzu, seslerin Latin harfleriyle karşılanması konusu ele alınmıştır. İlaveten Sultan II. Mustafa tuğrasının ve 1697 tarihli fermanının eklediği belirtilmiştir.

Yazar ön sözün son kısımlarında kitabı okuyanlara şu öğütlerde bulunur:

> Türkçe bilirseniz insanlar size saygı duyar, ticarette başarılı olursunuz. Türklerde hocalar ve talebeleri vardır. Talebeler sürekli okur, talebeler için öğrenmek, para kazanmaktan daha önemlidir. Türkçe öğrenmek isteyen akıllıca iş yapmış olur. Türkçeyi öğrenmek isteyen kişi, başka dilleri (Arapça, Farsça kastedilir) de öğrenmenin kapısını aralamış olur. Bu kitabı başından sonuna kadar iki üç kere okuyun, sürekli uygulama yapın, kelimeleri çekimleyin, bunları Türk yazısıyla okuyup öğrenin, İngiliz harfleriyle seslendirin. Diyalog ve atasözlerini gramer kurallarına göre tahlil edin. Metinleri ezberlemeniz

yazılan kitapların dil öğretimi açısından değerlendirilmesi". *Ana Dili Eğitimi Dergisi,* 4 (3), 278.

28 G. Lewis (1988). "English Writers on the Turkish Language, 1670-1832". *Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII*, s. 86.

gramer kurallarını da hatırlamanıza yardımcı olur.

• Boyd, C. (1842). *The Turkish Interpreter or A New Grammar of The Turkish Language.* Paris-London: Firmin Didot Freres-Smith Elder and Co.

Major Charles Boyd'un Osmanlı Devleti sınırları içinde, hatta İslam dünyasında gezdiği, buraların dil durumuna vâkıf olduğu ön sözden anlaşılır. Yine ön sözden yazarın 1824-26 yıllarında Karadeniz kıyılarında ikamet etmekte olduğu; bu eser ve Türkçe için Viyana'da Oriental College'de bir profesörün de yönlendirmesiyle 1820'den beri birlikte çalışmalara başladığı belirtilmektedir.[29]

Major Charles Boyd'un kayıtlı eseri olarak tarafımızca sadece çalışmaya konu olan eseri bilinmektedir: *Türk Tercümanı ya Türk Lisânın Sarf-ı Cedîd / The Turkish Interpreter or A New Grammar of The Turkish Language.*

Eserin Türkçe adı *Türk Tercümanı ya Türk Lisânın Sarf-ı Cedîd,* İngilizce adı ise *The Turkish Interpreter or A New Grammar of The Turkish Language* şeklinde geçer.

Eserin kapak ve atıf sayfalarından sonra ön söz kısmı gelmektedir. Ön sözde eserin yazılma amaçları, eserin yazılma hikâyesi, tashih için yardım aldığı kişiler, Türkçenin kullanıldığı yerler, Türkçenin özellikleri ve işbirliği içindeki diğer diller belirtilmiştir:

> Osmanlı İmparatorluğu ile hızla artan siyasi ve ticari ilişkilerimiz ve son birkaç yıldır bu ülke ve İngiltere arasında kurulan bu karşılıklı dostane ilişkilerimiz bizim bu eseri yayınlamamızda bir teşvik sebebi olmuştur. Bu eserin yazarı eserinin, ticaret yapanların veya eseri zevkine okuyacak olanların, yani herkesin ilgisini çekeceğini düşünmektedir.
>
> Bu ülkenin diline aşina olan seyyah bu eseri, yanlış yönlendirilmeyeceği bildirilen yerel rehberlerden alınan kuşkulu bilgiye çok da dayanmaksızın hazırlamıştır.
>
> Bu eser 1824-25-26 yıllarında oluşturulmuştur. Bu sırada yazar da Karadeniz kıyılarında ikamet etmekteydi. Bu çalışma özgün olarak bu yazarı Viyana'da Oriental College'de bir profesörün de yönlendirmesiyle 1820'den beri bu profesörle birlikte çalışmalara başlamıştır. Tabi burada da yazarın ilgisi

[29] C. Boyd (1842). *The Turkish Interpreter or A New Grammar of The Turkish Language.* Paris-London: Firmin Didot Freres-Smith Elder and Co., s. Preface.

bu çalışmayla bu dile ve bu dilbilgisine kaymıştır. Bununla alakalı olarak eserde kullandığı birtakım referanslar da burada yaptığı çalışmalardan kaynaklanmaktadır.

Bu dil, Suriye'de, Mısır'da, Tunus'ta, hükümetin hâkim olduğu yerlerde, aynı zamanda Kuzey Afrika'da da yer alan topraklarda hükümet yetkililerinin de konuştuğu dildir. Aynı zamanda yine bu dil, birtakım mevki ve eğitim sahibi insanlar tarafından da konuşulmaktadır. Sadece Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde değil aynı zamanda Rusya'nın Asyatik kıyılarında, Hazar Denizi sınırlarında ve bütün Türkistan'da bu dil konuşulmaktadır. Rivayete göre Tahran mahkemelerinde de bu dil Farslar (İranlılar) tarafından da resmi dil olarak anlaşılabiliyor.

Türkçe özgün Tatar, Arap ve Farsçanın karışımıdır. Yine de bu karışım öyle bilimsel, açık ve belirli kurallara sahiptir ki yine önde gelen Oryantalistlerden birinin de fikrini söylemek gerekirse "Bu dilin öylesine kuralları var ve öylesine açıktır ki sanki okumuş, tahsilli insanların bir topluluğu tarafından bilinçli bir şekilde oluşturulmuş bir dil gibidir."

İstanbul'dan ayrılmadan önce kitabın yazarı, edebiyatçı bir şahsın yardımlarından, becerilerinden yararlanmıştır. Bu edebi şahsiyet, yazarın bu çalışmasını revize etmiş, birtakım sözcüklerin telaffuzuyla alakalı birtakım düzeltmeler yapmış, sonrasında bu eseri Namık Paşa'ya[30] sunmuştur. O sırada da Namık Paşa İngiltere'de imiş. Ve o da bu eser üzerinde birtakım tavsiyelerde ve düzeltmelerde bulunmuş. Aynı zamanda bir Ermeni rahip olan ve Paris'te Arapça ve Türkçe profesörü olan Nerses Casanqian'dan, yazmaların Türkçe tercümesini okumada yardım almıştır.

Yazar bu büyük çabalarının, çalışmalarının, emeğinin sonucunu daha geniş bir formatta sunmaktadır. Aynı zamanda bu eser bunu okuyan talebelerin de beklentilerini karşılayacak şekilde emin eller tarafından oluşturulmuş bir metindir. Daha çok bu dili çalışacak, öğrenecek olan kişilere kolay ve sade bir giriş niteliğinde olması amaçlanmıştır. Böylece seyyah da yine Akdeniz'in kıyılarında, Hint sahillerinin kıyılarında

[30] d. 1804-ö. 1892. Etraflı bilgi için bkz. S. A. Somel (2009, Haziran). "Gölgede Kalmış Bir Osmanlı Devlet Adamı: Şeyh'ül-Vüzerâ Namık Paşa". *Toplumsal Tarih* (186), s. 60-67.

kendisini ifade edebilir, oradaki insanlarla anlaşabilir.

Dipnot: Sesli harflerin Fransızca telaffuzu bu çalışma boyunca sıkı bir şekilde korunmuştur. Türkçe karakterleri temsil edecek şekilde ifade edilmiştir.

Ön sözden anlaşıldığı kadarıyla, eserin hedefi öncelikle iki devlet arasında son zamanlarda hızla gelişen dostane ilişkileri sağlamlaştırmaktır. Ardından tüccarların işlerinde onlara yardımcı olunması; tüccarların yanında seyyahların da Akdeniz ve Hint Okyanusu sahillerinde kendilerini ifade edebilmeleri; zevk sahibi olup da Türkçeyi öğrenmek isteyen olursa onların da hizmetine sunulması; Türkçe öğrenen talebelere, Türkçeyi çalışacak, öğrenecek olan kişilere kolay ve sade bir giriş niteliğinde olması amaçlanmıştır.

İtalyancada

• Carbognano. (1794). *Primi Principi della Gramatica Turca*. Roma.

Eserin tam adı, "*Primi Principi Della Gramatica Turca* Ad Uso Dei Missionari Apostolici Dei Constantinopoli Composti Da Cosimo Comidas De Carbognano Constantinopolitano" şeklinde olup Türkçeye "İstanbullu Cosımo Comıdas De Carbognano Tarafından İstanbul'daki Apostolik Misyonerlerinin Kullanması İçin Yazılan *Türk Gramerinin Temel İlkeleri*" diye çevrilebilir.

Carbognano *Primi Principi Della Gramatica Turca (Türk Gramerinin Temel İlkeleri)* adlı eserini İstanbul'daki Apostolik[31] misyonerlerinin kullanması için yazmıştır. Eserini Filistin psikoposu Leonardo Antonelli'ye ithaf etmiştir. Kendisini İstanbullu Carbognano olarak isimlendiren yazar, Katolik kilisesine mensuptur ve Papa tarafından özel olarak görevlendirilen Katolik misyonerlerin Türkçeyi öğrenmeleri ve misyonerlik faaliyetlerini daha rahat yerine getirebilmeleri için bir Türkçe gramer kitabı yazmıştır.

Carbognano *Eminentissimo Principe (Soylu Prens)* (s. 5) bölümünde, bağlı bulunduğu mezhebin üstünlüklerinden, bu mezhebi yayabilmek için yapılması gereken misyonerlik faaliyetlerinin öneminden, kendisinin de bu kutsal görevi yerine getirebilmek ve zındıklara karşı mücadele edebilmek adına bir eser kaleme aldığından bahsederek Katolik kilisesine övgülerini dile getirir.[32]

---

31 Havari anlamına gelir. Bir havari tarafından kurulmuş kiliselere *apostolik kilise* denir. Eser, bu kilisenin mensubu olan misyonerler için yazılmıştır.

32 Carbognano. (1794). *Primi Principi della Gramatica Turca.* Roma, s. 5.

Eserin *A Chi Legge (Okuyucuya Not)* (s. 7) bölümünde, kendisinden böyle bir eser yazmasını Francescantonio Frachia isimli papazın istediğini belirtmektedir. Frachia İstanbul'daki Apostolik kilisenin *vicario*[33]'sudur. Carbognano bu bölümde Meninski'nin eserine de değinmiş, onun eserini anlayabilmek için Farsça ve Arapçayı çok iyi bilmek gerektiğini ve bu yüzden eserin kullanımının zor olduğunu dile getirmiştir. Bu sebeple misyonerlerin daha kolay anlayıp kullanabilecekleri bir eser yazmaya karar vermiştir. Bu bölümde daha sonra eserinin içeriğinden bahseden yazar, eserinin; isim, fiil, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve söz dizimi bölümlerinden oluştuğunu ifade eder. Son olarak Carbognano, bu çalışmanın İstanbul'daki misyonerlerin eğitimine katkı sağlayacağını ve onların da çaba göstermeleri halinde bu çalışmanın Tanrı adına kazanılacak büyük zaferlere yol açacağına hiç kuşku duymadığını ifade eder.[34]

Sonuç

Anadolu'da misyonerlik faaliyetleri, ticaret, gezi gibi amaçlarla bulunmuş ve Türkçeyi buralarda öğrenmiş Batılıların yazdığı ve doğal olarak ağızların tarihine ışık tutacak yeni transkripsiyon metinlerine de ulaşmak mümkündür.

Avrupa'da doğu ülkelerinin dillerinin, özellikle Türkçe, Farsça ve Arapçanın öğrenilmesi için devletler nezdinde teşebbüsler görülür. Çeşitli devletler, kurumlar ve kişiler tarafından hazırlanan veya hazırlatılan transkripsiyon anıtlarının ön sözlerinde bu anıtların hangi amaçlarla hazırlandıkları, neyi gaye edindikleri belirtilmiştir. Bu anıtların ön sözlerine göre hedeflenenler şunlardır:

1. Osmanlı Devleti veya farklı Türk halklarıyla irtibata geçmek isteyen Avrupa devletlerinin tercümanlarını yetiştirmek.

2. Osmanlı Devleti veya farklı Türk halklarıyla ticari faaliyet içinde bulunan Avrupalı tüccarlara yardımcı olabilmek.

3. Osmanlı Devleti veya farklı Türk halklarının arasında Hristiyanlığı yayması için yetiştirilen misyonerlere Türkçeyi kısa zamanda ve kolayca öğretmek.

4. Osmanlı Devleti veya farklı Türk halklarıyla askeri, siyasi ve diplomatik ilişkileri kolaylaştırmak.

5. Osmanlı Devleti veya farklı Türk halklarıyla irtibata geçmek için

33 Katolik kilise hiyerarşisinde bir rütbe.
34 Carbognano, *age.,* s. 7.

kullandıkları Hristiyan ve Musevi tercümanların hilelerinden, aldatmalarından kurtulmak.

6. Sınırları dâhilinde Türk halkları bulunan ülkelerde (Rusya gibi), Türk halklarıyla irtibatları kolaylaştırmak ve sağlamlaştırmak.

7. Tamamen ilmî kaygılarla Türkçeyi ve Türk kültürünü tanımak.

Kaynakça

AKSAN, D. (1995). *Her Yönüyle Dil ve Ana Çizgileriyle Dilbilim.* Ankara: TDK.

ARGUNŞAH, M., & GÜNER, G. (2015). *Codex Cumanicus.* İstanbul: Kesit.

BARKER, W. B. (1854). *Reading Book of the Turkish Language with a Grammar and Vocabulary.* (J. Madden, Dü.) London: Hertford.

BOYD, C. (1842). *The Turkish Interpreter or A New Grammar of The Turkish Language.* Paris-London: Firmin Didot Freres-Smith Elder and Co.

CARBOGNANO. (1794). *Primi Principi della Gramatica Turca.* Roma.

DURMUŞ, M. (2013). *Yabancılara Türkçe Öğretimi* (2 b.). Ankara: Grafiker.

GÖKÇE, F. (2003). Stanislaw Stachowski (2002) Lexique Turc Dans Le Vocabulaire De P. F. Viguier (1790), Krakow: Ksiegarnia Akademicka, 322 s. *Türkbilig, 5*, 182-188.

HARRİS, W. (1749). *The History of the Life and Reign of William-Henry with an Appendix.* Dublin: Edward Bate.

HAZAİ, G. (2012). *Türkiye Türkçesinin Dünü ve Bugünü.* Ankara: TDK.

HOLDERMANN, J. B. (1730). *Grammaire Turque Ou Methode Courte Et Facile Pour Apprendre La Langue Turque.* İstanbul: Dâr-ı Tıbâa-yı Âmire.

HOLDERMANN, J. B. (1777). *Turetskaya Grammatika.* (R. Gablitsl, Çev.) Moskva: Pri İmperatorskom Universitet.

KONONOV, A. N. (2009). *Rusya'da Türk Dillerinin Araştırılması Tarihi.* (K. V. Nerimanoğlu, N. Muradcov, & Y. Sevimli, Çev.) Ankara: TDK.

LETELİER, V. (1848). *L'Impitoyable, journal de tous les abus publics.*

Paris.

LEWİS, G. (1988). English Writers on the Turkish Language, 1670-1832. *Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII*, 83-96.

MENİNSKİ, F. a. (1680). *Grammatica Turcica.* Vienne.

PREİNDL, J. (1790). *Grammaire Turque: D'une toute nouvelle methode d'apprendre cette langue en peu de semaines avec un vocabulaire.* Berlin.

SEZER, A. (1999). Osmanlı . *Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri* (Cilt 2, s. 182-192). içinde Ankara.

THURY, J. (1904). Die osmanisch-türkische Sprache im 14. Jahrundert. *NyK*(34), 148-172, 355-387.

UMUNÇ, H. (2015). Meninski'nin Türk Dili ve Kültürü Üzerine Görüşleri: Bir Değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 32*(1), 243-257.

VAUGHAN, T. (1709). *A Grammar of the Turkish Language.* London: J. Humfreys.

YAĞMUR, Ö. (2014). Erken Dönem Türkçe Transkripsiyon Metinleri ve Bunların Dil Araştırmaları Açısından Önemi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* (4), 201-217.

YEŞİLYURT, E. (2016). Osmanlı döneminde İngilizlere Türkçe öğretmek amacıyla yazılan kitapların dil öğretimi açısından değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi,* 4 (3), 277-294.

FUŻŪLĪ'DE SÖZ KALIPLARI

Prof. Dr. Ömer ZÜLFE*

Fużūlī'nin şiir dili, kucağında yetiştiği topraklarda yeşermiş, çok çeşitli ve çok yönlü unsurların etkisinde gelişmiş ve kendisine mahsus renkleriyle Anadoludaki Türkçeden ayrı bazı nitelikler edinmiş bir dildir. Türkçe dîvânının dîbâcesinde Fużūlī, duyup düşündüğü ve konuşup yazdığı dile alışık olmayanların, onda birtakım kusurlar bulabileceğini önceden sezmiş ve farklı söyleyiş biçimlerinden kaynaklanan yabancı yapıların mazur görülmesini dileyerek gelebilecek eleştirilerin önünü en baştan kesmişti:

> Tevaḳḳuʿ budur ʿumūmen ehālī-i ʿizz ü iʿtibārdan ḫuṣūṣen büleġā-yı Rūm u fuṣaḥā-yı Tātārdan ki eger ṣāhid-i ḥüsn-i ʿibāretümde ol diyāruñ elfāẓ u ʿibaretlerinden zīver olmasa ve muḫaddere-i naẓmum ol mülklerüñ leṭā'if ü ḍarbü'l-meṣellerinden zīb bulmasa bu dāʿīyi maʿẕūr buyuralar. Zīrā her mülküñ ehline ʿāriyetten ʿār gelür ve her ṭā'ifede her ne kim var ise tetebbuʿ-i aġyārı mūcib-i ġayret bilüp bu diyāruñ ışṭılāḥātı ġayre maḳdūr olmamaḳ ʿöẕr-ḫāhumuz yeter. Bī-hūde taʿarrużdan ne biter? (Fużūlī: *Dīvān*: Dībāce: 9. s.)

Bazı açılardan Anadolu Türkçesinden farklılık gösteren bir dilin ve Doğunun anlayış ve yaşayış biçimlerine daha yakın bir birikimin havasını soluyan Fużūlī'nin, kendisini çevreleyen ve yönlendiren dünyadan tamamen sıyrılması beklenemezdi. Bu yüzden öncelikle, onun dilinden kaynaklanan alışılmamış yapıların, kusurdan ziyade yaygın dile sinmiş, kendiliğinden gelişen söyleyiş biçimleri olduğunu kabul etmek gerekir. Burada asıl sorulması gereken sorular, Türkçede yer yer bulunmakla birlikte Fużūlī'de daha belirginleşen ifade kalıplarının, nereden kaynaklandığı ve Türkçenin değişmeyen öz nitelikleri ve fesahat kuralları bakımından bir kusur oluşturup oluşturmadığıdır. Bu sorulara cevap ararken ilk olarak Fużūlī'nin şair kimliğini ve edebî dilin çok yönlü, çok anlamlı ve yorumlara açık yapısını her zaman göz önünde bulundurmaya mecburuz. Dolayısıyla burada ileri sürülen görüşler ve olumlu ya da

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, omer.zulfe@marmara.edu.tr

olumsuz değerlendirmeler her zaman tartışmaya açıktır.

Fużūlī'nin şiirlerinde sözün anlaşılma noktasında en çok dikkat çeken unsurların başında Farsçadan Türkçeye tercüme yoluyla giren bazı söyleyiş biçimleri gelir. Osmanlı sahasında da görülen bu tür sözler ve söz öbekleri, çoğu kez anlam bakımından sorun teşkil etmezler; ancak, ilk bakışta Türkçeye uygun gibi görünmekle birlikte bazen anlamın, okuyucunun zihninde canlanmasını engelleyecek nitelikler taşırlar. Yalnız Fużūlī'ye mahsus olmamakla birlikte onun dilinde yerleşmiş bulunan ve büyük bir kısmı Farsçadan tercüme olduğu anlaşılan söz ve söz öbeklerinin Türkçenin yapısına uygunluk ve fesahat kuralları bakımından incelenmesi Fużūlī'nin dili ve üslubu konusunda aydınlatıcı bilgiler sunacaktır.

1. her ne var menem:

Bu konudaki çarpıcı örneklerin başında Fuzūlī'nin en bilinen mısraları arasında sayılabilecek olan şu kıtası gelir:

ʿilm kesbiyle pāye-i rifʿát
ārzū-yi muḥāl imiş ancaḳ

ʿáşḳ imiş her ne var ʿālemde
ʿilm bir ḳīl ü ḳāl imiş ancaḳ (Fużūlī: *Dīvān:* Kṭ. XIX)

[= İlim kazanarak yükselmek boş hayalden başka bir şey değilmiş; âlemdeki en değerli şey aşkmış, ilm sadece bir dedikodudan ibaretmiş.]

Yine *Dīvān*'da

ḳare-durur yüzi ol vechden kim eyler fāş
özüyle yāri arasında her ne var ḳálem (Fużūlī: *Dīvān:* K. XXXIII/14)

[= Kalem, sevgilisiyle arasında olup biten her şeyi açığa vurur; işte bu yüzden kara yüzlüdür/utanmaz arlanmazın tekidir.]

ve

bir bāġa düşdi reh-güẕerüm gördüm anda cemʿ
tertīb-i ʿáyş ḳılmaġa esbāb her ne var (Fużūlī: *Dīvān:* K. XXXVII/7)

[= Yolum, eğlence meclisi düzenlemek için her şeyin bir arada bulunduğu bir bahçeye düştü.]

şeklindeki beyitler aynı yapının başka örnekleridir. Bunlara ek olarak *Beng ü Bāde*'de

ki menem her ne var aŋa fāyıḳ
ḫıdmet-i ḫálḳdur máŋá lāyıḳ (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 63. b.)

[= Var olan her şeyden üstün olduğum için halkın bana hizmet etmesi uygundur.]

urar ol hem yegāneliḳden dem
dér ki ʿālemde her ne var menem (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 74. b.)

[= O, benzeri olmadığını iddia ediyor ve âlemdeki en üstün kişi benim diyor.]

dér imişsen ki her ne var menem
káʿbsen ger yéter başuŋ göge hem (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 137. b.)

[= En büyük benim diyormuşsun; ökçe gibi ayak altındayken bir de başın göklere eriyorsa...]

şeklinde üç beyit geçer. Yalnız başına kullanıldığında her ne var ibaresinin, 'olan her şey, var olan her şey, ne varsa' gibi anlamlara geldiğini söylemek mümkündür. Bu ifade biçimi, muhtemelen Farsça, her çi ki hest ibaresinin tercümesidir. Ḥāfıẓ-ı Şīrāzī (ö. 1389)'nin beyti buna örnek teşkil eder:

men hemān-dem ki vużū sāḫtem ez-çeşme-i ʿáşḳ
çār tekbīr zedem yeksere ber her çi ki hest (Ḥāfıẓ: *Dīvān:* G. 25/2)

[= Ben aşk pınarından abdest aldığım zaman âlemdeki bütün varlığa dört tekbir getirdim.]

İbarenin, "her ne var menem" şekliyle geçtiğinde 'var olanların en üstünü benim, en büyük benim' gibi ayrıcalıklı bir anlam yapısına büründüğünü düşünüyorum. Buna bağlı olarak *ʿáşḳ imiş her ne var ʿālemde* mısrası da 'kâinattaki en değerli şey aşkmış' şeklinde anlaşılabilir. Fakat ne olursa olsun tercüme yoluyla alınan bu söyleyiş kalıbı, Türkçenin söz dizimi ve anlam düzeni dikkate alındığında geçtiği yerlerde anlaşılma güçlüğüne yol açacak niteliktedir. İlk bakışta *her ne var menem* kalıbı, Türkçe düşünen muhatabın zihninde ana dilinin gereği olarak 'ne varsa benim' veya 'her şey benim' düzeninde bir anlam canlandırmaktadır. Birebir tercümeden kaynaklanan anlam kargaşası *Taʿḳīd-i Lafẓī* kusuruna sebep olduğundan bu söyleyiş kalıbının geçtiği yerlerde sözün fesahatten düştüğünü iddia etmek yanlış olmaz.

2. bilmezem nemdür:

Eldeki örneklerden anlaşıldığına göre yabancı kişi ve nesnelerden gelen beklenmedik ilgi karşısında şaşma ifade eden bu söz kalıbı, Fużūlī'nin diline yerleşmiş durumdadır. Beyitler, bu söyleyiş biçiminin,

şairin çektiği sıkıntıların çokluğunu göstermek ve içine düştüğü acıklı durumu abartılı şekilde tasvir etmek için söz konusu edildiğini gösteriyor:

berḳ u bārān ṣanma kim gördükçe āh ü eşkümi
bilmezem nemdür meni aġlar máŋá yanar seḥāb (Fużūlī: *Dīvān:* G. XXIX/2)

[= (Gökyüzündekileri) şimşek ve yağmur sanma; benim neyim olur bilmem ama, ahlarımı ve gözyaşlarımı gördükçe bulut, benim için ağlıyor, yanıp yakılıyor.]

İlk beyitte şair, bulutların bile kendisi için yanıp yakıldığını söylerken hüsn-i ta'lil yoluyla içinde bulunduğu perişanlığı, çakan şimşekler, gök gürültüsü ve bardaktan boşanırcasına yağan yağmur manzarası altında mübalağalı bir biçimde ifade ediyor.

Yalnızlık duygusunun soyut kavramlar eşliğinde vurgulandığı ikinci beyitte daha sade olmakla birlikte yine etkileyici bir eda var:

sāḳīyā bilmezem menüm nemdür
hem-demüm ġuṣṣá máḥremüm ġámdür (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 43. b.)

[= Ey sâkî, benim neyim olurlar bilmiyorum ama yoldaşım dert, sırdaşım tasadır.]

Osmanlı sahasında şimdilik örneğine rastlanmayan *bilmezem nemdür* kalıbı, Fużūlī'nin yaşadığı bölgeye mahsus olmalıdır. Şimdilik bunu destekleyecek bir veriye rastlanmasa da Farsçanın etkisiyle dile yerleşmiş bir yapı olduğu söylenebilir.

3. férīb vér-:

Farsça 'aldatmak, kandırmak, tuzağa düşürmek; hile yapmak, tuzak kurmak; baştan çıkarmak' anlamlarındaki *férīb dāden*[1] söz kalıbının Türkçeye tercümesi durumundaki ibare, Fużūlī'nin diline yerleşmiş bir yapıdadır. Bu söyleyiş biçimini beyitlerde 'aklını çelmek; oyalamak; kandırmak; tuzak kurmak' anlam alanına dahil etmek mümkündür:

kūh-ken şīrīne öz nákşın çeküp vérmiş férīb
gör ne cāhildür yonar daşdan özi'yçün bir ráḳīb (Fużūlī: *Dīvān:* G. XXXV/1)

[= Ferhat, resmini çizip Şirin'i baştan çıkarmış; şu cahile bir bak kendisine taştan bir rakip yontuyor.]

---

[1] STEINGASS: *A Comprehensive Persian-English Dictionary:* 926. s.

şehān-rā ẕerre ẕerre ḫāk ber-ser mī-koned devrān
férībī mī-dehed çun ṭıfl bā-eşkāl u elvāneş (Fużūlī: *Dīvān-ı Fārsī:* K. 1/80)

[= Zaman, şekil ve renklerle çocuğu kandırırcasına şahların başına toprak saçıyor/ölüme sürüklüyor.]

goftem cān dehem be-tu cānī ne-dāştem
dādem ferīb ān ṣanem-i dil-fėrīb-rā (Fużūlī: *Dīvān-ı Fārsī:* K. 2/7)

[= O gönül aldatıcı put gibi güzeli, canım yok ki sana vereyim diyerek kandırdım.]

vér aña lutf müjdesiyle férīb
ola kim iḫtilāṭı ola nāṣīb (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 112. b.)

[= Onu iyilik yapma vaadiyle kandır; olur ya belki bir araya gelme fırsatı yakalarsın.]

> Cevāb vėrdiler ki: "Ėy Ḥüseyn, sáñá bu tehlükeden necāt mümkin degül; zīrā eger Şām'a gitseñ feṣāḥát-i lisānla Yezīd'e *fėrīb vėrüp* ḫálāṣ olduḳda sermāye-i fesād olursen ve eger Medīneye mürācá'át ḳılsañ esbāb-ı fitne müheyyā ḳılup her ne táḳdīrle bizi bir daḫi 'áẕāba ṣalursen." (Fużūlī: *Ḥádīḳátü's-Su'edā*: 357-358. s.)

[= Ona şöyle karşılık verdirler: Ey Hüseyin, senin bu tehlikeden kurtulman imkânsız; çünkü Şam'a gitsen ve tatlı dille Yezîd'i kandırıp kurtulsan bozgunculuğa sebep olursun ve eğer Medine'ye yönelsen kargaşa kıvılcımları saçıp her ne şekilde olursa olsun bizi azabın kucağına atarsın.]

Ḥádīḳátü's-Su'edā'daki şu cümleden *férìb vėrmek* söyleyiş kalıbının 'aklını çelmek; ikna etmek' anlamlarında kullanıldığı sonucuna varılabilir:

> "İbn-i Sa'd-i bī-ḫıred Ḥurr bin Yezīdi meydānda görüp, endāmına tevehhümden lerze düşüp, máḫṣūṣlarından Ṣafvān nām bir mübārize ėyitdi: Yüri var Ḥurr'a naṣīḥát ḳıl ve māl ü esbābla *fėrīb vėr*; eger ḳabūl ėtmese siyāsete yetür." (Fużūlī: *Ḥádīḳátü's-Su'edā*: 353. s.)

[= Kıt akılı İbni Sa'd, Hurr bin Yezîd'i meydanda görünce baştan ayağa titremeye başladı ve yakın adamlarından Safvan adlı bir savaşçıya seslendi: "Hadi git, Hurr'a nasihat et ve rüşvet teklif ederek aklını çel; eğer kabul etmezse haddini bildir".]

Farsçadan aktarılması sebebiyle *férīb vėrmek* söz öbeği, Türkçede

yönelme hâlindeki sözcüklerle birlikte geçer. Türkçe söz dizimini bozan bu düzen, beyitteki anlamın okuyucunun zihninde açık bir biçimde belirmesini engeller. Dolayısıyla *férīb vėrmek* sözü, anlamı aksatan yabancı bir unsur olması sebebiyle şiir dilinde fesahat kusuru sayılabilir.

4. rūzigāruñı tīre ḳıl-:

Farsça 'huzurunu kaçırmak, mutsuz kılmak'[2] anlamlarındaki *rūzigār siyāh kerden* sözünün Türkçeye uyarlanmış biçimi olan *rūzigārını tīre ḳıl-* söyleyiş kalıbı, Fużūlī'nin diline ifade bakımından aşağı yukarı benzer şekilde yerleşmiştir. *Leylā vü Mecnūn*'daki şu beyit, şairin söz kalıbını Farsçadaki 'huzurunu kaçırmak, mutsuz kılmak' anlamlarından daha zengin ve derinlikli bir biçimde 'dünyayı başına yıkmak; hayatını karartmak; rezil rüsva etmek, süründürmek' manalarına gelecek şekilde kullandığına delil teşkil edecek niteliktedir:

kim aldı elüŋden iḫtiyāruñ
kim eyledi tīre rūzigāruñ (Fużūlī: *Leylā ve Mecnūn:* 925. b.)

[= Seni böyle çılgına çeviren kim, hayatını karartan kim?]

ḳılmadın tīre rūzigāruñı men
göge ṣavurmadın ġubāruŋı men (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 229. b.)

[= Ben, dünyayı başına yıkmadan, un ufak edip tozlarını havaya savurmadan....]

görmemişdi gülşen-i ʿáyşum ḫázān-ı tefriḳá
olmamışdı tīre eyyāmum şeb-i hicrān ile (Fużūlī: *Leylā ve Mecnūn:* 790. b.)

[= Vuslat bahçeme ayrılık sonbaharı uğramamıştı; hicran gecesi çöküp hayatımı karartmamıştı.]

Bu söyleyiş biçimi de söz dizimi ve beyitlerde yüklendiği vazife bakımından şiirdeki anlam bütünlüğünü bozacak özellikler taşımaktadır.

5. ārām dut-:

Farsça 'dinlenmek, sükûnet hâlinde bulunmak, sabır göstermek' anlamlarındaki *ārām giriften*[3] söz öbeğinin Türkçeye tercümesidir. Beyitlerdeki mana ancak tevil ve sözcükler arasında takdim-tehir yoluyla belirginleşiyor. Bu ifadenin Fużūlì'nin diline yerleştiği söylenebilir:

---

2 STEINGASS: *A Comprehensive Persian-English Dictionary:* 593. s.

3 STEINGASS: *A Comprehensive Persian-English Dictionary:* 32. s.

devrinde derendeler olup rām
dutmışdı biri biriyle ārām (Fużūlī: *Leylā ve Mecnūn:* 2234. b.)

[= Vahşi hayvanlar ona boyun eğip çevresinde rahat ve huzurla oturuyorlardı.]

dutsam ārām bī-ḳárār olayum
redd-i der-gāh-i kirdgār olayum (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 230. b.)

[= Durup dinlenirsem rahat yüzü görmeyeyim, Allahü Teâlâ'nın dergâhından mahrum kalayım.]

bir ʿáceb merġzār içinde müdām
dutmış idi neşāṭ ilen ārām (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 234. b.)

[= (Beng) güzel bir yeşillik içinde gözü gönlü açık bir hâlde keyifle oturuyordu.]

"Yā binti Resūl'állāh, ya gündüz nāle ḳılup gėce *ārām dut*, ya gėce nevḥáyá meşġūl olup gündüz táḥámmül ėt ki ḥálḳá bir váḳt rāḥát mümkin ola." (Fużūlī: *Ḥádīḳátü's-Su'edā*: 165. s.)

[= Ey Resûlullah'ın kızı, ya gündüz ağlayıp inleyip gece dinlen; ya da gece ağlayıp gündüz dayan ki halk, en azından birkaç saat rahat huzur bulsun.]

Ḥurr bin Yezīd ol leşkerle bādiye-peymāy ve ṣáḥrā-neverd olup, menzil menzil Ḥüseyn'i muṭālebet ėdüp, tereddüd ḳılup, Seddiāb dėmekle máʿrūf menzile yetüp, ol menzilde *ārām dutup*" (Fużūlī: *Ḥádīḳátü's-Su'edā*: 318-319. s.)

[= Hurr bin Yezîd o askerle çöllerde ovalarda dolaşıp konak konak Hüseyin'i aradı. Aramaya devam konusunda kararsız kalıp Seddiâb diye bilinen menzile giderek orada dinlendi.]

Buraya kadar sıralanan örnekler, *ārām dut-* sözünün sıklıkla 'huzur ve güven içerisinde keyifle dinlenmek; durmak, konaklamak' anlamlarına geldiğini gösteriyor. İlk örnekteyi *dutmışdı biri biriyle ārām* biçimindeki söz dizimi, Türkçe cümle yapısı bakımından kusurludur. Şair söyleyiş kalıbını av ve avcı konumundaki hayvanların ülfet peyda eylediklerini beyan etmek maksadıyla cümleye yerleştirmiştir; ancak, Türkçenin anlam yapısına aykırı bu tercih, Farsça söz dizimine uygun olduğun yalnızca mana ve mefhum yoluyla yaşayan dile çevrilebilmektedir.

6. démāġını ter eyle-:

Farsça 'dimağını tazelemek; aklı başına gelmek, kendine gelmek; neşelenmek' anlamlarındaki *ter kerden-i démāġ* sözünün Türkçeye

tercümesi olduğu anlaşılan bu kalıp için Ḥāfıẓ -ı Şīrāzī'nin şu beyti güzel bir örnektir:

ve-ger fáḳīh náṣīḥát koned ki ʿáşḳ me-bāz
piyāleī bé-déhéş gū démāġ-rā ter kon (Ḥāfıẓ: *Dīvān:* G. 411/10)

[= Şayet fakih (sana) aşk oyunu oynama diyerek nasihat ederse ona bir kadeh sun (ve) de ki (iç de) aklın başına gelsin.]

Fużūlī bu söyleyiş kalıbını *Beng ü Bāde*'de iki yerde ve *Leylā vü Mecnūn*'da mısra tekrarıyla bir yerde söz konusu ediyor:

kelle-ḫuşk olmaġı şiʿār étme
gel démāġuŋ ter eyle ʿār étme (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 155. b.)

[= Esrarın kuru dalgınlığı ile şuursuz olmayı bırak, gel utanma, zihnini tazeleyip aklını başına topla.]

kelle-ḫuşk olmaġum çü beng yéter
bir ayaġ ile ḳıl démāġumı ter (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 45. b.)

[= Beng gibi kuru kuruya esrar sarhoşu olduğum artık yeter, bir kadeh ile dimağımı tazele.]

bir cām ile ḳıl démāġumı ter
luṭf eyle bir iltifāt göster (Fużūlī: *Leylā ve Mecnūn:* 279. b.)

[= Bir kadehle beni neşelendir, ihsanda bulunup bir iyilik yap.]

Farsçadan Türkçeye aynen tercüme olan bu söze tam ve yerinde bir anlam takdir etmek güçtür. Türkçenin anlam düzeni göz önüne alındığında *démāġuŋ ter eyle-* sözünü yabancı bir unsur olarak kabul etmek çok da yanlış olmaz.

7. vār ümmīd ki:

İlk olarak Prof. Dr. Cem DİLÇİN'in, "Fuzulî'nin gerek Türkçe gerek Farsça kasidelerinde geçen, birbirinin çevirisi durumundaki bu çok sayıdaki örnek, onun bu söyleyiş kalıbını bir tesadüfe bağlı olarak kullanmadığını açıkça göstermektedir." ve "Fuzulî'nin Türkçe kasidelerinin duʿâ bölümlerinde kullandığı söz kalıpları açısından Farsça kasideleri arasında bir benzerlik ve ortaklık bulunmaktadır. Bunlar çeviribilim yönünden bakılırsa hemen hemen birbirinin aynısıdır."[4] biçimindeki değerlendirmeleriyle dikkat çektiği bu söyleyiş kalıbı,

[4] DİLÇİN, Cem: *Fużūlì'nin Şiiri Üzerine İncelemeler*: "Fuzulî'nin Kasidelerinin Du□â bölümleri Üzerine": 345. s. Ayrıntılı bilgi ve Farsça örnekler için bk.: 343-344. s.

Fużūlī'de Farsçadaki *ümīd hest*/*hest ümīd*/*hest ümīdem* sözleriyle ortak bir yapıdadır. Temelde 'ümidim var, ümit ediyorum' anlamındaki bu cümle yapısının, beyitlerde 'inşallah' anlamında ve bir beklentinin gerçekleşeceğine güvenme, arzularına kavuşacağına inanma yolunda dua makamında söz konusu edildiği anlaşılıyor. Fużūlī'de oldukça fazla örneği görülen bu kalıp hakkında şu birkaç beyit konuyu aydınlatmaya yeter:

var ümīdüm ki 'uẕrüm ola ḳábūl
olmaya beyle cürmler mes'ūl (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 453. b.)

[= İnşallah, özrüm kabul olur da böyle günahlardan sorumlu tutulmam.]

var ümīdüm ki ehl-i cennet olam
men daḫı müsteʿidd-i ráḥmet olam (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 216. b.)

[= İnşallah ben de rahmetine hak kazanıp cennete girenlerden olurum.]

ḫávf-i ḫáṭāda mużṭáribem var ümīd kim
luṭfuŋ vère bèşāret-i ʿáfv-i ḫáṭā máŋá (Fużūlī: *Dīvān:* G. III/5)

[= Günah korkusuyla şaşkın ve sarsılmış hâldeyim; inşallah senin rahmetin bana günahlarımın bağışlandığı müjdesini verir.]

var ümīdüm kim görüp cevlānuñı olsam helāk
gerd-i náʿl-i bād-pāyuñ örte cismüm üzre ḫāk (Fużūlī: *Dīvān:* G. CLIV/1)

[= Senin atla dolaştığını görüp ölürsem atının nalından saçılan tozların bedenimin üzerine toprak olarak örtüleceğine inanıyorum.]

8. şīşeyi daşa çal-:

'Edep dairesinden çıkmak, terbiyesizlik yapmak; haddi aşmak; rezil rüsva olmak' anlamlarında kullanıldığı anlaşılan bu deyim, şeklen *nām u neng şīşesini ṭaşa çalmaḳ* veya *ʿār u nāmus şīşesini ṭaşa çalmaḳ* deyimine benzemesine rağmen ifade ettiği anlam göz önüne alındığında biraz daha farklı bir yapıdadır:

bī-sebeb herze herze ḳılma ġážáb
şīşeŋi çalma daşa saḫla edeb (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 321. b.)

[= Boş yere saçma sapan konuşup öfkelenme; terbiyesizlik yapma, edepli ol.]

Fużūlī Farsça şiirlerinde de bu söz kalıbını kullanıyor:

biyā sāḳī ān laʿl-i yāḳūt-reng
ki seng-est ber-şīşe-i nām u neng (Fużūlī: *Dīvān-ı Fārsī:* Sāḳī-nāme: 285. b.)

[= Ey saki, o lal taşı gibi kıpkırmızı şarabı getir ki o itibar ve haysiyet şişesinin (kırılacağı taştır).]

Farsçada *seng ber şīşe zeden* şeklindeki deyim 'şaraba tevbe etmek, şarap içmeyi bırakmak'[5] anlamına gelir.

9. cevāb dönder-:

Bu söyleyiş kalıbı, yaygın olarak Farsça terkiple geçen *redd-i cevāb* ibaresinin Türkçeye uyarlanmış biçimidir. Arapça *redd* (*r-d-d*) sözcüğünün Türkçe 'döndürmek' şeklinde çevrildiği ibarede, Farsçadaki anlamına uygun olarak 'sert karşılık vermek'[6] manasının hâkim olduğu söylenebilir:

dédi men hem resūl gönderirem
sözlerine cevāb dönderirem (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 291. b.)

[= Ben de ona elçi göndereceğim ve sözlerine hak ettiği karşılığı vereceğim.]

baş ḳaldurup ol esīr-i máḥzūn
dönderdi cevāb aŋa ki mecnūn (Fużūlī: *Leylā ve Mecnūn:* 2575. b.)

[= O hüzünlü aşk tutsağı başını kaldırıp ben Mecnun'um diyerek sorusuna karşılık verdi.]

10. ḳan dut-:

Kanlıyı kan tutar şekliyle katili döktüğü kanın ele vereceğini de ifade eden bu söz, yaygın olarak katilin cinayet işlediği mekâna yeniden gelip oradan ayrılamamasını ve kan gördüğünde donup kalmasını anlatır. Fużūlī *Türkçe Dīvān*'daki meşhur beytinde bu söze değiniyor:

geh gözde geh göñülde ḫádengüñ mekān dutar
her ḫandá olsa ḳanlını elbette ḳan dutar (Fużūlī: *Dīvān:* G. LXXII/1)

[= Okun kimi zaman göze kimi zaman gönle yerleşir; elbette her nerde olursa olsun katili kan tutar/kan çeker.]

Örnekler, Fużūlī'nin *ḳan dut-* deyimini 'hareket edemez hâle

---

5 STEINGASS: *A Comprehensive Persian-English Dictionary*: 701. s.

6 STEINGASS: *A Comprehensive Persian-English Dictionary*: 573. s.

gelmek, taş kesilmek, kıpırdayamamak' anlamlarında kullandığını gösterecek nitelikte. *Beng ü Bāde*'deki şu beyitte, Bāde'nin sâkîyi tutma biçimi, kan sahibinin intikam için katili yakalamasına benziyor:

sāḳīni dutdı mey yeman dutdı
beyle dutar kimi ki ḳan dutdı (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 93. b.)

[= Bâde sâkîyi öyle bir tuttu ki kan tutmuşçasına sımsıkı yakaladı.]

11. ḥádden aş-:

Farsça *ez ḥád guẕāşten* sözünün Türkçeye tercümesi bu söyleyiş kalıbı Fuzūlī'ye mahsus değildir. Türkçede*, haddi aşmak* biçimiyle çok sık geçer. Fuzūlī, Arapça *ḥ-d-d* kökünün 'iki şeyin arasını ayıran sınır, engel' anlamlarına uygun olarak *ḥadden aş-/öt-* sözünü 'çok fazlalaşmak, son sınırına varmak; dayanılmayacak duruma gelmek; kabul edilebilir düzeyin çok ötesine geçmek' anlamlarına gelecek şekilde kullanıyor:

ḳáṣd ile nihān édüp kitābın
ḥádden aşururdı ıżṭırābın (Fużūlī: *Leylā ve Mecnūn:* 634. b.)

[= Kasıtlı olarak kitabını gizleyip acı ve üzüntüsünü son sınırına vardırırdı.]

ḳoyma çıḥa ḥásret ile cānum
ḥádden öte nāle vü fiġānum (Fużūlī: *Leylā ve Mecnūn:* 2415. b.)

[= Ayrılık acısıyla can vermeme, inleyişlerimin, çığlıklarımın sınırları aşmasına müsaade etme.]

***fużūlī** behre vérmez ṭā'át-i nāḳış nedür cehdüñ*
kerem ḳıl zerḳi ṭā'át ṣūretinde ḥádden aşurma (Fużūlī: *Dīvān:* G. CCXLI/7)

[= Ey Fużūlī, eksik ibadet fayda vermez; bu gayretin niye? Allah aşkına! İbadet kılığında gösterişi son sınırına vardırma.]

yā-ráb efsürdeem men-i nā-ehl
ḥádden ötdi ḫumār-i bāde-i cehl (Fużūlī: *Beng ü Bāde:* 8. b.)

[= Ey Allah'ım, ben güçten düşmüşüm, kabiliyetsizim; cehalet şarabının baş ağrısı dayanılmaz duruma geldi.]

Sonuç

Burada örnekleri verilen benzeri söyleyiş kalıpları, yabancı bir unsur olmaları sebebiyle çoğu kez beyitlerin düzenini bozan bir yapıdadırlar. Dolayısıyla ilk okuyuşta muhatabın zihninde anlamın canlanmasına engel olduklarından böyle yabancı unsurları fesahat kusuru saymak çok da

yanlış olmaz. Yapılan çalışmalarda ve çevirilerde görülen hataların, büyük bir kısmının yabancı söyleyiş kalıplarından kaynaklanması bu tespiti doğrular niteliktedir. Anadilinin söz ve anlam düzenine uygun düşünen bir okuyucunun tercüme yoluyla aktarılan söz ve söz öbeklerini anlamaması veya yanlış yorumlaması son derece doğaldır. Böyle durumlarda yabancı unsuru tespit etmek ve cümledeki vazifesini bilmekten başka çıkar yol yoktur. Özellikle çeviri ve anlamlandırma noktasında cümle düzeninden uzaklaşıp mana ve mefhum olarak bir karşılık takdir etmek kaçınılmazdır.

Üç dille şiir yazmak gibi bir beceriye sahip olan Fużūlī'nin zihninde tasarladıklarını ifade ederken bazı söyleyiş kalıplarını Farsça ve Türkçede ortak şekillerde kullanması beklenen bir durumdur. Her ne kadar anadili Türkçe olsa da Farsça şiir dilinin etkisiyle ve büyük bir ihtimalle aruzun getirdiği zorlamayla Farsça sözleri ve söz öbeklerini Türkçeye aktaran Fużūlī, bu yabancı unsurların Türkçenin söz dizimine ve anlam düzenine aykırı olduğunu düşünmüyordu. Çoğu zaten dilin içerisinde kendiliğinden bulunan ve Fars şiir diline yerleşmiş bazı kalıpların Türkçeye aktarıldıklarında şair için sorun teşkil etmemesi muhtemelen Fużūlì'nin her iki dile de aşina olması ve Farsça söz ve anlam düzenine göre de düşünebilmesiyle ilgilidir. Bu yüzden onun dilinde sıklıkla rastlanan yabancı unsurları kendi dili ve şiir anlayışı sebebiyle kusur saymak çok doğru olmamakla birlikte Türkçe bakımından birer dil yanlışı ve edebî açıdan fesahat kusuru kabul etmek mümkündür.

Kaynaklar

DİLÇİN, Cem: *Fużūlī'nin Şiiri Üzerine İncelemeler*: İstanbul 2010, 383 s., Kabalcı Yayınevi: 353; İnceleme Dizisi: 59.

FUŻŪLĪ: *Beng ü Bāde*: KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edib: *Fuzûlî Beng ü Bâde*: İstanbul 1955, Dış Kapak: 1956, IX+37 s., Maarif Basımevi, Türk Kültür Eserleri.

FUŻŪLĪ: *Dīvān*: FUŻŪLĪ: *Dīvān*: AKYÜZ, Kenan; YÜKSEL, Sedit; BEKEN, Süheyl; CUNBUR, Müjgan: *Fuzulî Türkçe Dîvân*: Ankara 1958, XI+573 s., İş Bankası, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

FUŻŪLĪ: *Dīvān-ı Fārsī*: MAZIOĞLU, Hasibe: *Fuzûlî Farsça Dîvân, Dîvân-ı Fârsî*: Ankara 1962, LXXII+716 s., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları: 135; Türk Dili ve Edebiyatı Serisi: 20.

FUŻŪLĪ: *Ḥádīḳátü's-Su'edā*: GÜNGÖR, Şeyma: *Fuzulî Hadikatü's-*

Süʿeda: Ankara 1987, LXXV+504 s., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 673, Kaynak Eserler Dizisi: 1.

FUŻŪLĪ: *Leylā ve Mecnūn*: DOĞAN, Muhammed Nur: *Fuzulî Leylâ ve Mecnûn* (Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar): İstanbul 2015, 744 s., Yelkenli Yayınevi: Yayın No: 3, Edebî Eserler: 3.

ḤĀFIẒ: *Dīvān*: ḤĀFIẒ, Şemse'd-dīn Muḥammed: *Dīvān*: *Dīvān-i Ḫʷāce Ḥāfız̤-i Şirāzī*: Tashîh-i Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî; Zîr-i Nazer-i Mehdî-yi Perhâm; Bâ-Hem-Kârî-yi Şerefu'd-dîn-i Horâsânî ve Dîgerân), Neşr-i Şihâb-i Sâkıb, Çâp-i Evvel, Tahran 1382/2002, 863 s.

STEINGASS, F.[rancis] [Joseph]: *A Comprehensive Persian-English Dictionary*: London 1892, VIII+1539 s.

HATIRALAR

HALEFTEN SELEFE ZARURİ BİRKAÇ KELAM YAHUT SONRA GELENDEN ÖNDEN GİDENE SELAM

Hocayı 1982'de tanıdım veya hocayı 1982'den beri tanıyorum. İşine erken gelen evine erken giden bir zat olarak hafızamdadır. Anlattığını yazar, yazdığını anlatmazdı veya yazdığını satmazdı. Üniversitedeki işi bir atlama taşı, makamı adres noktası olmadı. Öğrencilerini harcayıp kendisini bir yere yamamadı, boyundan çok kitapları olmadı. Kendisini saklayıp öğrencilerinin önünü açan arkasını sıvazlayan olarak kaldı. Anlamak için aktarmak ve nasıl anladığını anlatmak için çalışmalarını tercüme etmek ondan miras kaldı dense yeridir. Bir örnekti, şimdi görenek oldu. Geçiminde idareli, seçiminde isabetli, yönetiminde idareci idi. İdareciliği idare ediver işte değil, işte idare şimdi sende şeklinde idi. Sağlığı varlığına hizmet edemez olana kadar çalışırdı. Biliminde dirayetli, danışanlarına nezaketli, hangi husus olursa tavrını ortaya koymakta kararlı idi. İlim öğrendiklerine tazimde kusur etmez, ilim öğrettiklerini teşvikte dûr etmezdi. Bildiğini yaşayarak örnek olur, başkasında denedikten sonra kullanmazdı. Hizmet hayatını sağlığı dolayısıyla noktalamağa mecbur kaldı. Hâzâ insandı. Şimdi ondan geriye ne kaldı dense derim ki: insanlık kaldı.

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALİN

Türk Dil Kurumu Başkanı

BİR FİNCAN TÜRK KAHVESİ

Herkesin hayatında iz bırakan kişiler, unutamadığı olaylar yer alır. Aradan geçen uzun yıllara rağmen iz bırakanlar adeta geçmişten günümüze bir tebessüm bırakır.

Ben Fen - Edebiyat Fakültesi öğrencisi olduğum için Prof. Dr. Tahir ÜZGÖR Hocamı ilk defa yüksek lisans mülakatında tanıdım. Ardından hem yüksek lisans hem de doktora derslerinde öğrencisi oldum. Değerli

hocamın konuşmaları ve derslerinde anlattıklarıyla Klasik Türk Edebiyatına farklı bir pencereden bakmayı öğrendim dersem yanlış olmaz. Öncelikle Tahir Hocamın sayesinde hem klasik hem de Cumhuriyet Dönemi şairlerinden pek çok şiir ezberledim. Tahir Hocamın ders anlatırken anlattığı şairleri ve şiirleri bulup otobüste, vapurda ezberlemeye çalıştığım günler, bugün gibi aklımdadır. Sanatta ve edebiyatta yorum yapabilmek ve değerlendirebilmek için, meseleye Fransız kalmamak için mutlaka bilgi dağarcığınızın dolu olması gerektiğini; ayet bilmek, hadis bilmek, siyer bilmek, botanik bilmek, astronomi bilmek, şiir bilmek/ezberlemek… gerektiğini daha iyi anladım.

Tahir Hocamın zamana dikkat ettiğini, geç kalınmasından hoşlanmadığını duymuştum. Aksilik olacak ya işte, ben de pazartesi olan ilk derse geç kaldım. Bahçelievler'den saat 6.00'da çıkmama rağmen otobüsün bozulması, yağmur ve trafik yüzünden derse on dakika geciktim. Çekinerek kapıyı çaldım, herkes oturmuş dersi dinliyordu. Yüzümün kızardığını hissetmiştim. İzin isteyerek içeri girdim. Tahir Hocam önce saate baktı sonra, "Geç kaldınız.'' dedi. Utanarak heyecanla durumu anlatmaya çalışırken kısa ve net bir cevap "Tamam, geç otur kızım!" Oturdum, kimseyi tanımıyordum, pür dikkat edersi dinlemeye ve not tutmaya başladım. Tahir Hocam sorular soruyor, konuyu anlatıyordu. Ben de ardı ardına gelen soruları not ediyordum. Bir yandan da aklımdan "Bilmediğim ne çok şey varmış, bunları nasıl öğreneceğim." diye düşünceler geçiyordu. Bu düşünceler gözümü korkutmaya yetmişti. Hocamın sorularına cevap verme sırası bana gelmişti gelmesine de soru bir değil birkaç taneydi. İlk soru Fuzuli'nin "Su Kasidesi'ydi." İlk iki beyti okudum lakin o kadar heyecanlanmıştım ki, doğru mu yanlış mı okudum hiç hatırlamıyorum.

Sonra Gül Kasidesinin ilk beytini oku dediğini hatırlıyorum. Gül Kasidesi'nin de sadece ilk beytini biliyordum. Okudum.

"Çıktı yaşıl perdeden arz eyledi ruhsâr gül
Sildi mir'ât-ı zamîr-i pâkden jengâr gül"

Tam yüreğim rahatlamışken "Kızım bir şarkı söyle." cümlesiyle ben etrafıma bakınmaya başladım. Gülümsedi ve " Şarkı nazım şekliyle bir şiir oku.'' Dedi. Şeyh Galip'in bir şarkısını okudum.

O gün soru-cevap derken Fuzûlî'yi çok iyi anlamalı ve ezberlemeliyim diye düşündüm. O hafta yaptığım ilk iş, Ali Nihat Tarlan'ın Fuzûlî Divanı Şerhi'ni bulup fotokopisini çektirmek ve özellikle ilk on gazeli şerhiyle birlikte çalışmaktı. Yüksek lisans tezimi Fuzûlî üzerine hazırlarken, değerli hocamın öğrettikleri ve kazandırdığı bakış açısı bana çok yardımcı oldu.

Türk kahvesinin rayihasıyla, eski edebiyatın iç içe geçtiği yer ve zaman… Artık her pazartesi geç kalmamak için 5.30'da yola çıkıyordum, kapısının önünde oturup beklerken Tahin Hocam yavaş adımlarla gelip odasına giriyordu. Hep aynı saatte gelir ve aynı saatte mis kokulu Türk kahvesini içerdi. Bölüm koridorundan, odasına kadar sinmiş olan kahve kokusu aklımdan hiç çıkmayacak.

Prof. Dr. Tahir ÜZGÖR Hocamın her dersinden çok güzel ve farklı bilgilerle ayrıldığımı iyi hatırlıyorum. Sert görünüşünün ardında ince bir ruh olduğunu ifade etsem, zannederim yanlış olmaz.

Kıymetli hocamın etkisiyle ezberlemiş olduğum beyitler, meslek hayatımda benim için oldukça faydalı olmuştur.

Değerli hocamız Prof. Dr. Tahir ÜZGÖR'e bizlere verdiği emekten dolayı gönülden teşekkür ederim.

Emine AKDÜZEN

Türk Dili ve Edebiyatı Öğr.

PROF. DR. TAHİR ÜZGÖR HOCAMIZ

Prof. Dr. Tahir Üzgör hocamızı 1996 yılında yüksek lisans sınavı jürisinde tanımak nasip oldu. Lisansımı Mimar Sinan [Güzel Sanatlar] Üniversitesi'nde tamamlamıştım. Yüksek lisans sınavı hem yazılı hem sözlü olarak yapılıyordu. Yazılıdan belli puanı alan öğrenciler öğleden sonra yapılacak sözlü sınava alınıyordu. Sınava bir arkadaşımın teşviki ile biraz da itmesiyle yeterince hazırlanamama rağmen girdim. Sabah oturumu olan yazılı sınavım pek parlak geçmedi. Eve dönmek için tam yola koyulacaktım ki arkadaşımın: "Beni bekle, burada tanıdık hiç kimse yok, beni sözlüde yalnız bırakma!" ısrarına dayanamadım ve eve dönme fikrinden vaz geçtim. Saat 12:00 gibi sözlü sınava alınacakların listesi asıldı. Arkadaşım listede benim adımın da olduğunu, sözlüye alınacağımı söyledi. Hem çok şaşırdım hem de heyecanlandım. Sözlü sınav sırası bana gelince odaya girdim. Odada Prof. Dr. Orhan Bilgin, [Prof.] Dr. Nejat Sefercioğlu ve Tahir Bey hocalarım oturuyorlardı. Ama ben hiç birini ne ismen ne de simaen tanımıyordum. Hafifçe tebessüm ederek selam verdim. Tahir Bey'in elinde sözlüye girecek öğrencilerin yazılı kâğıtları vardı. Orhan Bey adımı sordu ve kısaca kendimi tanıtmamı

istedi. Tahir Bey nereli olduğumu sordu, söyleyince tebessüm etti ve hemen yazılı kâğıdımı eline aldı. Osmanlı Türkçesi'ne çeviri yaptığımız şiirdeki hatalarımı tek tek gösterdi. Gözlüğünün üstünden bakarak bu kadar hataya rağmen neden Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü'nde yüksek lisans yapmak istediğimi sordu. Ben de kültürümüzün ve medeniyetimizin temel unsurlarından olan, hem halk hem de eski Türk edebiyatı sahasında yapılan ilk ve önemli çalışmaların yabancı dilci ve tarihçiler tarafından yapılmasının beni şaşırttığını ve rahatsız ettiğini, bizi biz yapan kendi medeniyetimize ve kültürümüze ait eserlere ilk dokunanların, ilim âlemine tanıtan ve yorumlayanların biz olmamız gerektiğini söyledim. Tahir Bey: "Biz buna vatan ve millet sevgisi diyoruz." dedi. Sonra Orhan Hocamıza ve Nejat Hocamıza dönerek "Öncelikle eserleri doğru okumak ve yazmak gerek!" diye de ekledi. Ve ben odadan çıktım. Arkadaşım heyecanla yanıma gelerek nasıl geçtiğini sordu. Ben konuşmayı anlattım ve ümitsiz olduğumu söyledim. O benden önce mülakata girmişti. Yazılı kâğıdı da iyi olduğundan ümitliydi. Mecburen saat 17:00'ye kadar bekledik. Kazananların listesi asıldı. Yüksek lisans yapmaya hak kazanan yedi kişi içinde benim de adım vardı.

Tahir Hocamız işini ciddiye alan, titiz, disiplinli, öğrencisiyle arasında tatlı-sert bağ kurmayı seven, bazen efkârlı bazen bıyıkaltı mütebessim, babacan bir ilim erbabıdır. Sizi bazen sorularıyla terletir, bazen utandırır, köşeye sıkıştırır ama asla rencide etmez, mutlaka gönlünüzü alır.

Birgün odasında dersteyiz. O zaman hocamız odasını bir başka hocayla paylaşıyor. Masasının başındayız. Oda biraz küçük. Bir şiirde edebî sanatlarla ilgili tespitlerde bulunmaya çalışıyoruz. Söz Bakara Suresi'ne geldi, anlamını sordu. Cevap verdik. Sonra Hoca: "Bakara Suresi'nde ilk beş ayeti kim okur?" diye sordu. Herkes sus pus. Hoca: "Aranızda İmam-Hatip lisesi mezunu olan var mı?" dedi. Yedi kişilik sınıfta üç kişi İmam-Hatip mezunuyduk ama üçümüz de donup kalmıştık. Tahir Hoca sinirlendi. Baktı ki bizde ses yok, hemen ayağa kalktı. Gerildi ve "Elif-lâm-mîm" diyerek okumaya başladı. Biz çözüldük. Hoca: "Siz daha ezberlediğiniz surenin ismini bilmiyorsunuz. Birisi yol tarifi için sizi çevirip: 'Bakar mısınız?" diye sorarsa inşallah 'Buyurun!' demezsiniz. Son cümle size ödev: Hangi söz sanatı kullanılmıştır?"

Hocamız bizim bu donup kalmamızı belki de eğitim anlayışımızın yanlışı olan, neyi niçin öğrendiğimizi sorgulamayışımızı ince bir tarizle ortaya koymuştu.

Hocamızın derslerdeki titizliği, disiplini ve Türk edebiyatına

bakışındaki şuuru, meslek hayatımda bana daima örnek olmuştur. Akademik hayata çok erken veda eden hocamıza sağlıklı ve huzurlu bir ömür diler, ellerinden öperim.

Zehra KOÇAK ASLAN

Türk Dili ve Edebiyatı Öğr.

ANKANIN SAÇLARINDA KAR

Sınıfta derin bir sessizlik vardı. Anlamadığım bir dilden, tanımadığım biri, bir şeyler anlatıyordu. Korku, saygı, ilgisizlik arası bir kayıtsızlık içindeydim. Aklımın bir karış havada olduğu yıllardı. Bakışlarımın bir güzelin gözlerinde donduğu, gönlümün servi endamlı güzellerin kâküllerine vurulduğu zamanlar. Bir anda kulağıma ısrarla çalınan, hiç de yabancı olmadığım bir kelimenin tekrar tekrar sorulduğunu ve mânâsının kimse tarafından bilinmediğini fark ettim.

-'BERF' ne anlama geliyor, arkadaşlar?

Sınıfta çıt yok.

Hocanın gür sesi tekrar yankılanıyor:

-Bilen yok mu, BERF, BERF....

Gayri-ihtiyari:

-Kar, diye söylendim.

Hoca şaşırdı.

-Kalk bakim, nerelisin evladım, diye sordu.

Ayağa kalktım. Kaşları, dişleri, bıyıkları hilal şeklinde, zeki bakışlarının altında beni izleyen parlak siyah gözlerini gördüm, Tahir Hoca'nın.

- Adıyamanlıyım Hocam, dedim.

- Şimdi oldu, dedi.

Çünkü Farsça ile Kürtçe arasındaki ortak kelime varlığının zenginliğini ve çeşitliliğini ikimiz de fark etmiştik. Bu fark edişle birlikte ben Eski Türk Edebiyatı dersini, Tahir Hoca'yı ve ortak dil bilincimizin bu güzel örneklerini hep anlamaya, dinlemeye başlamıştım.

Nebi, Feyzullah, Yücel ve ben aynı yıl, aynı sınıfta, aynı derste,

Tahir Hoca'nın Adıyamanlılarıydık, artık.

Bir gün yine Fuzuli'nin Türk mü yoksa Kürt mü olduğu sınıfta hararetli bir şekilde tartışılıyordu. Ne önemi vardı ki bunun. Fuzuli ortak dilimiz ve coğrafyamızdı. Dilin, ırkın, ayrılık ve gayrılığın çok ötesinde ve üstünde ortak manamızdı. Ama o yıllar bu tür kısır çatışma ve atışmaların içinde buluyorduk kendimizi.

Son sözü Hoca koymuştu: Fuzuli Türk'tür, aksini iddia eden varsa ortaya çıksın, diye.

Gür sesi, meydan okuması, tarzı ve tavrı sertti. Yüreğinin temizliğine, zekâsının keskinliğine inanıyordum. Saygı ve hürmetin fikir ve siyasi bakış çeşitliliğinin önüne geçtiği yıllardı.

Sustum.

Buradaki Türklüğün; dilde, kültürde, edebiyatta, coğrafyada, ırkçılığın ötesinde bir mana ve maneviyat birliğini ifade ettiğini yıllar sonra öğrenene dek.

Sevgili hocamıza uzun ve hayırlı ömürler dilerim. Saygıyla.

Sedat YILMAZ

Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı 1996 mezunu